Fjodor Abramov

Prjaslinid

Fjodor Abramov

Prjaslinid

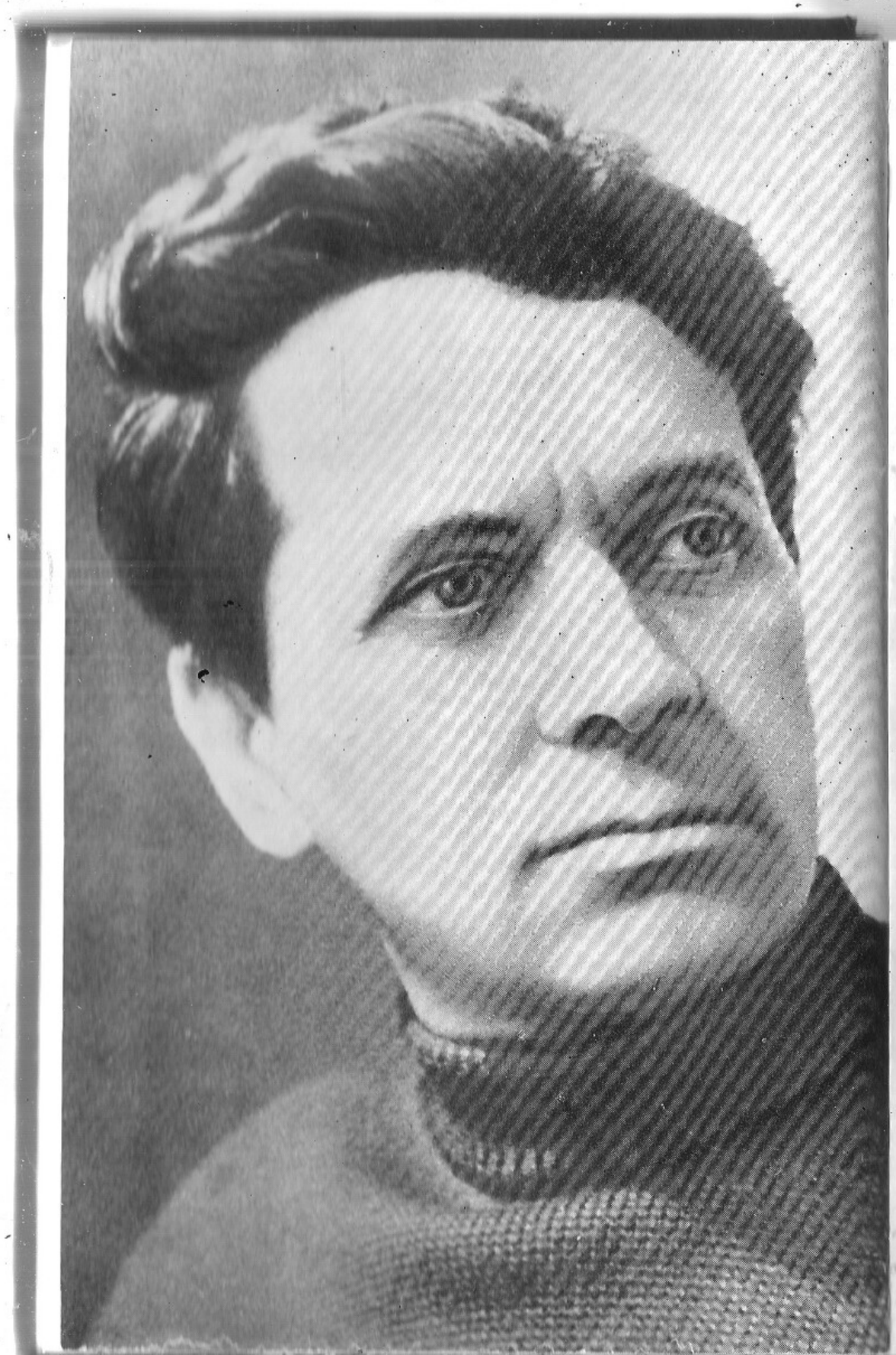

Fjodor Abramov

Prjaslinïd

Triloogia

Tõlkinud Victoria Traat

Kirjastus „Eesti Raamat“
Tallinn 1979

V2
A12

Originaal:

Федор Абрамов
Пряслины
Трилогия
Советский писатель
Ленинградское отделение 1977

Kunstiliselt kujundanud Heino Kersna

Teos on autasustatud 1975. aastal NSV Liidu riikliku preemiaga.

SISUKORD

Esimene raamat. Vennad ja õed . . . 5
Teine raamat. Kaks talve ja kolm suve . 251
Kolmas raamat. Teed ja ristteed . . 539
Autorist 791

4702010200

A 70302—084 / M501(16)—79 149—78

© Издательство «Советский писатель» 1977 г
© Tõlge eesti keelde.
Kirjastus «Eesti Raamat» 1979

Esimene raamat

Vennad ja õed

Mäletan, et pidin rõõmu pärast hõiskama, kui kingul kõrgete leinakaskede all õhtupäikese längus kiirtes vana heinamaahütti tukkumas nägin.

Mul oli seljataga terve päev sihita uitamist Sinelga-äärseis tihnikuis. Ülem-Sinelga luhtadel (olin käinud kõige rägusemas rägastikus allikaste kärestike juures, kuhu ärn palavaga pakku poeb) ei tehtud enam ammu heina. Lopsakas piimohakas, kõrge kui mais, ja kirbelt lõhnav valgeviltjas angervaks olid mulle üle pea; ning mul tuli nagu lapsepõlves tuulevinu ja joogikohta viivate loomaradade järgi mõistatada, kumba kätt jääb jõgi. Jõeni jõudmiseks pidin lepa- ja pajuvõsast läbi tungima. Jõesängi kohal ristusid sammaldunud kuuskede oksad, käres-tikud olid lõmmulehti täis kasvanud; seal aga, kus jõgi oli laialt voolanud, paistis nüüd vaid üksikuid veesilmi lemmelde seest.

Hütti nähes unustasin päevase väsimuse ja päevased pettumused. Siin oli kõik tuttav ja pisarateni kallis: tiidakil hütt ise oma sammaldunud ja suitsunud seintega, kus ma võiksin pimesi iga prao ja konaruse üles leida, mõtlikud, kõgisevad kased, mille tüved altpoolt tohust paljaks kistud, ja keedulõkkest jäänud must tuhaase, mis vaatas mind rohu seest nagu muistne silm.

Ja siis see laud! See oli jalgupidi veel sügavamale maasse vajunud, kuid kirvega tahutud paksud kuuseplangud olid ikka veel ränikõvad. Kahel pool küljes pingid ja koerte toidukünad, kus rohetas viimasest sajust jäänud vesi.

Kui palju kordi olin ma poisikesena selle laua taga istunud ja pärast rasket päevatööd oma suud lihtsa talupojatoiduga kõrvetanud. Selle laua taga oli istunud minu isa ja puhanud ema, kes viimase sõja kannatusi ja kaotusi üle ei elanud . . .

Ruugete oksakohtadega pragunenud plangud olid ära täkitud. Juba ammust ajast oli nõnda, et harva kui mõni siia heinale tulnud poiss või mees poleks endast märki maha jätnud. Mis märke siin kõik ei ole! Riste ja ristikesi, turris kuuski ja kolmnurki, ruute ja sõõre! Niisuguseid peremärke tegi vanasti iga peremees oma puudele ja palkidele ja tähistas nendega jahiteed. Pärastpoole tuli kirjaoskus, märgid asendusid tähtedega, ja üha sagedamini hakkas nende hulgas esinema viisnurk . . .

Lauale najatudes puhusin ma neist täketest välja rohuseemneid ja uurisin vanu märke tükk aega. See oli ju Pekašino küla ajaraamat! Harva mäletab Põhja-Vene talumees oma sugupuud vanaisast kaugemale. Nõnda on seesinane laud ehk kõige täielikum mälestis siinmail elanud inimestest.

Ümberringi laulsid sääsed ilmlõpmata oma laulu, tasapudenes maha taimede üleküpsenud seemneid. Sedamööda, kuidas ma sellesse puust ajalooürikusse süvenesin, elustus mu vaimusilma ees kodukandi kauge rahvas.

Seal olid kaks vana, poolenisti kustunud ristikest, lehepärg ümber. Küllap on kunagi Pekašinos elanud poiss või mees, kes kirja ei tundnud, aga näe — tema kunstnikuhing lõi välja! Kuid kes on siia jätnud need kolm üllatavalt sügavale lõigatud risti? Nende all on väike ristike, mis tükk maad hiljem lõigatud, aga ka juba tuhmuda jõudnud. Kas polnud see mees, kellel oli peremärgiks kolm risti, ümbruskonna kõige kangem jõumees, kellest põlvest põlve sündinud ja sündimata lugusid räägiti? Kes teab, ehk oli mõni Pekašino poiss hulk aastaid hiljem, kuulates ammuli sui meeste juttu tollest vägilasest, kahjumeeli oma risti jõumehe kolme risti alla lõiganud?

Märkide uurimisse süvenenud, hakkasin ka tuttavate inimeste jälgi ajama. Ning leidsingi. L T M. Need tähed olid lõigatud ammu, võib-olla juba siis, kui Trofim alles poisike oli. Imelik küll, Trofimi iseloom paistis neist selgesti välja. Laiad ja masajad, seisid need tähed just keset lauda. Näis, nagu oleks Trohha, kellele ikka meeldis hoobelda, täies elusuuruses nagu karu keset lauda tatsanud. Trofimi nimetähtede kõrvale olid kindla käega lõigatud püstised S S A. Siin tuli küll tunnistada Stepan Andrejanovitši laia joont. Sofron Ignatjevitš aga oli endast järele jätnud tugevad, kuid ilmetud tähed lauanurka — nagu eluski.

Iseäranis soojaks läks mu süda, kui ma ootamatult sattusin nähtavale kohale tehtud üsna värske sisselõike peale: M. P r j a s l i n 1942. Need olid kindlad, poisikeselikult hooplevad noatäkked. Et kas näete, Sinelga kaldale on ilmunud uus peremees, kes suudab juba rohkem kui kriipsukesi, ristikesi või armetuid tähti uuristada, kes jätab endast selge ja kindla jälje.

1942. aasta. Unustamatu heinaaeg. Seda heinategu nägin ma oma silmaga. Aga kus on siis need heinategijad naised, kes oma higi ja silmaveega siinset luhta uhtnud? Lauali ei leidnud ma mitte ühegi naisterahvanime. Ning mul tuli kange tahtmine pisut rohkem välja lugeda sellest Pekašino puisest ajaraamatust . . .

Esimene peatükk

Lumme mattunud ja igast ilmakaarest metsaga piiratud Pinega külad on talvel üsna ühte nägu. Kevadel, kui lumi laguneb ja veed voolama pääsevad, on aga iga küla isemoodi. Üks on kui linnupesa, mis punasele või valgele kaldajärsakule punutud, teine lösutab päris veepiiril, püüa või läbi akna kala, kolmas pesitseb kesk hällivat luhta ja kuulab kogu suve heinaritsikate sirinat.

Pekašino küla võib ära tunda laugjal mäeveerul kuninglikult kõrguvast hiigelsuurest lehisest. Kes teab, kas on tuul lendseemne siia kandnud, või on ta pärit aegadest, mil siin mühas veel põlismets vanausuliste suitsutarede ümber. Igatahes võib veel praegugi õuede ja rehe taga kände leida. Sipelgaist ära aetud ja seedunud, võiksid nad küla minevikust mõndagi pajatada.

Põlv-põlvelt on külarahvas, kirves käes, talvel ning suvel metsa raiunud ja alet põletanud, raadanud lahjasid, liivaseid ja kiviseid põlde. Ja kuigi need nurmed on juba ammu adra all, kutsutakse neid ikka veel sõõrdudeks. Pekašinos on selliseid metsasalude ja ojadega eraldatud põllulappe suur hulk. Ning igaühel neist omaaegne nimi alles. Kas siis peremehe järgi — Oska saat, või terve suguvõsa järgi, kes kunagi üheskoos tööd murdnud — Injahhini nurmed, või hoopis Karu kurendik, nende maade endise pärisperemehe mälestuseks. Kuid enamasti peituvad nende nimede taga mure ja ülekohus, töörügajate petetud lootused. Kalinkini puustus, Olenkini põlendik, Jevdohha kare, Jekimi pälv, Abramkini arge. Mis nimesid küll siin ei leidu!

Mets toitis ja kattis, kuid oli ka kõige suurem vaenlane. Ajast aega on Põhjamaa talumees päikese poole püüdnud, mets aga on teda ikka rusunud ja peale tungi-

nud, põllud ja niidud raagmaaks muutnud, laastavaid tulekahjusid kaela saatnud ning kiskjate ja tontidega kohutanud. Küllap vist sellepärast näebki Pinega külades nii harva haljast põõsast akna all. Külarahvas usub tänini, et kes jätab põõsa kasvama, selle salved jäävad tühjaks.

Laia külatänava ääres suruvad palkmajad end tihedalt üksteise vastu. Ainult kitsad õued ja paar sibulapeenart ning kartulivagu — ja sugugi mitte iga maja juures — eraldavad hooneid üksteisest. Mõnikord hävitab tulekahju pool küla, ent uued majad ehitatakse ikka hunnikusse kokku, nagu oleks niiviisi toekam ja nõukam.

Nagu märgid näitasid, edenes kevad jõudsasti. Jürikuu keskpaiku hakkas kuuseokstega tähistatud talitee jõel mustama, kaldajää sinetama, tumedate laante taustal lõid kasesalud roosatama.

Räästad tilkusid. Nädalaga kasvasid kuhtunud hangedest välja mustavate palkseintega põhjamaiselt suured ja toekad hooned. Päeva paistel vulisesid sulaveeojad nõlvast alla, soojenevad puhmastikud levitasid erutavkirbet lõhna.

Kolhoosi juhatuses oli tund aega esimeest oodatud. Rahvas oli jõudnud juba rääkida Nõukogude Informbüroo viimastest teadetest ja omakandimeeste rindekirjadest, oli sedagi jõutud kurta, et liitlastest pole ikka veel miskit abi, kuid esimeest polnud näha.

Lõpuks kostis väljast kabjaplaginat.

«Ongi meie Jeruslan,» ohkas keegi.

Trepilt kostis valju kolinat, ehitses kriiksusid põrandalauad ja kontorisse lausa lendas jässakas mees, kasakamüts uljalt kuklas, kaitsevärvi vatikuub ohvitseririhmadega kõvasti trammi tõmmatud. Just nagu rahva hulgas teed tehes laksutas ta endale nuudiga vastu saapasääri ja sammus hoogsal õõtsuval kõnnakul esimehelaua juurde ning vaatas kolhoosnikud palavikuliselt läikivate silmade vilaval pilgul üle.

«Andis oodata? Harjute ära — sõjaaeg. Selge? Kus on brigadirid number kolm ja neli?»

«Kulla Hariton, need on ammu läinud.»

Esimees pööras pea järsult oma käskjala, kasvus kängu jäänud poisikest meenutava malletu vanamehe poole, keda külarahvas hellitavalt Tillu-Mitkaks hüüdis.

«Kas sulle pole küllalt räägitud, et siin ei ole mingit kulla Haritoni, siin on seltsimees Lihhatšov!»

Ahju kütva Tillu-Mitka leebed sinisilmad hakkasid süüdlaslikult pilkuma.

«Jalamaid tagasi tuua!»

Kui tuul pühkis Tillu-Mitka kontorist minema.

Lihhatšov viskas nuudi lauale, äigas higi karedalt rõugearmiliselt näolt, mis oli kui haavlitest uuristatud, ja avas koosoleku.

«Missugune olukord on meile kätte jõudnud? Kevad! Peajoon olgu külv. Selge? Ma hakkan täna ilma igasuguse poliitilise ettevalmistuseta pihta — otse olukorrast kolhoosis.»

Inimesed vahetasid uskmatult pilke. Nad olid harjunud kuulama aina kõnesid rahvusvahelisest ja rindeolukorrast, lõputut hädaldamist, et kurja saatuse tahtel peab Lihhatšov tagalas naisteväega sõdima.

«Pilt on järgmine . . .» kortsutas Lihhatšov kulmu. «Õigupoolest polegi see kellegi pilt, vaid kurat teab mis! Kus on lipp? «Punase Partisani» punanurgas. Soojendab seal Frolovi Pronka kukalt. Mispärast? Mispärast meie tast ilma jäime? Kas jätsime mullu vilja lume alla? Jätsime. Ei saanud heinateol sadat protsenti täis? Ei saanud. Kui me praegusel kangelaslikul ajal niisama edasi laseme, siis . . .» Lihhatšov pidas pausi. «Brigadirid, kandke ette, kas olete külviks valmis!»

Brigadirid vaikisid. Aprillipäikese kuldsetes kiirtes hõljuvaisse tolmukibenaisse segunes pinutaguse sinakat suitsu.

Lihhatšov käratas:

«Vasta, brigadir number üks!»

Fjodor Kapitonovitš kehitas kitsaid õlgu ja ajas end rahulikult püsti:

«Minu arust — praeguse aja kohta käib küll. Idanemisproovid on tehtud, adrad ja äkked põlluleminekuks olemas, mis seal's muud? Sõnniku osas on muidugi puudujääk, aga see on sellepärast, et sõda, sellest peab aru saama.»

Tähtsalt laskis ta pilgu üle kolhoosnike käia ja võttis istet.

Esimehe pilgust paistis imestust:

«Mis asja sa siin nämmutad — adrad ja äkked! Kas Frolovi Pronka peab su häbist puhtaks pesema? Mida

ütles seltsimees Stalin? Töötegemine tuleb sõjaväeliselt ümber korraldada! Selge? Jutt on tähtajast!»

«See oleneb nüüd küll loodusjõududest, seltsimees Lihhatšov.» Fjodor Kapitonovitš kehitas õlgu. «Kui sooja tuleb, lõpetame varem, aga kui tuul põhja pöörab . . . Mis töökätesse puutub, siis . . . Paljukest neid täiskolhoosnikke õieti on — mõni üksik.»

«Mis mõttes täiskolhoosnikke?» päris Lihhatšov umbusklikult.

«See on sedaviisi, et meie külast on oma kuuskümmend meest sõtta võetud. Kes on järele jäänud? Noorusest nõdrad ja vanadusest väetid, naistevägi peale selle.»

Esimees krääksatas heakskiitvalt.

«Nüüd siis külvipinnast,» jätkas brigadir pikkamisi. «Külvipind on jäänud niisama suureks kui ennegi. Ja mis on tulemus: loobime küll seemet mulda, aga paljuke me saaki saame! Ajame niiviisi kolhoosi ja terve riigi pankrotti.»

«Lao välja!» Lihhatšovile viirastus brigadiri sõnaohtruses vist mingi asjalik ettepanek, ta noogutas heakskiitvalt pead.

«Kuhu sa tüürid, Fjodor Kapitonovitš? Tahad külvipinda vähendada! See on su jutu mõte või?»

Rahvas pööras pilgu tumedate silmadega naise poole, kes, valge rätik peas, akna all noore tütarlapse kõrval istus.

Fjodor Kapitonovitš oli krapsti püsti ja lahutas käsi:

«Kus sa, kus sa, Anfissa Petrovna! Mine nüüd — või külvipinda vähendada! Niisugust mõtetki ei tohi pähe võtta!» manitses ta ja vehkis ähvardavalt kollaseks parkunud sõrmega. «Iseasi on kaugemad nurmed aastakspaariks sööti jätta.»

«Jutt on sul ilus, Fjodor Kapitonovitš,» sähvas Anfissa vahele. «Minu arust on söötijätmine seesama mis külvipinna vähendamine . . .»

«See on kategooriliselt lubamatu! Selge?» käratas Lihhatšov.

«No küll on inimesed, kõik pööratakse pea peale,» kõngutas Fjodor Kapitonovitš haavunult pead. «Mina mõtlen, kuidas kolhoosi au päästa, aga juba pannakse mulle seda süüks. Nüüd on kisa lahti — põllupinna vähendamine! Kulla Anfissa, oled sa ka mõelnud, mis see põllupind sulle annab, kas me sellest söönuks saame? Heakene küll,

ma teen sulle asja selgeks. Need meie puustused ja saadud on ju puhas liiv ja kiviklibu. Ja nii nagu neid praegu haritakse, toovad nad selget kahju. Aga kui me põlispõlde paremini hariksime, oleks pilt hoopis teine, söödid saaks nende arvel kohe tasa. Ise teate, et üks hea lammas annab kolmele kehvale silmad ette. Kuulake, mis ma teile veel ütlen . . .» Fjodor Kapitonovitš laskis silmadel vilksti ringi käia ning tasandas hääle sosinaks. «Me oleme siin kõik omad inimesed, oma kolhoosi eest väljas. Norm on ju põllupinna pealt. Kui asja arukalt ajada, võib kaugemad saadud maha kanda. Eks rajoonimehed ole ka inimesed, küll nendegagi hakkama saab.»

«Õige küll! Enda peale tuleb ka mõelda! Aasta on ees — millest me elame?» kostis arglikke hääli.

«Õigus, Fjodor Kapitonovitš vaatab asja avarama pilguga!»

«Või avarama pilguga! Minu arust on see pilk üsna lühinägelik!» hüüdis nooruke neiu Anfissa kõrvalt. «Minu arust on nii, et kui meie maa viljaait Ukraina on vaenlase käes, peavad teised oblastid ja kraid teda asendama. Ajalehed kirjutavad sedasama.»

Fjodor Kapitonovitš vaatas tütarlast pilkava kahetsusega, nii et see kohmetusest üleni punaseks läks.

«Aitüma, Nastasja Filippovna, et sa mind, vanameest, harida võtsid. Sain minagi kuulda Ukrainast, ja et seal sõda käib . . .»

«Mis asja sa irvitad!» tõmbus Anfissa tusaseks. «Ise mõistlik mees, aga jutt ajab öökima. Mehed jooksevad seal verest tühjaks, meie aga võtame kätte ja hakkame uudismaal võsa kasvatama? Egas meie käest põllupinda küsita! Mis me siis arutame, kas künda või mitte künda!»

«Vakka!» Lihhatšov vupsas sirgeks kui vedru. «Kõik tuleb täis külvata, viimane kui jalatäis maad. Selge?» Ta heitis Fjodor Kapitonovitšile altkulmu pilgu. «Sinu tänane jutt on sulaselge väiklane paanika. Selge? Edasi! Küsimus brigadirile number kaks. Kuidas sina mõtled kolhoosilt häbiplekki maha pesta? Anna kindel tärmin! Muudkui korrutad siin: võsa ja põõsad . . . Kus su ümberkorraldused on?»

Anfissa kahvatas ja heitis pea kuklasse.

«Tead mis, Hariton Ivanovitš! Hommepäev otsi endale uus brigadir, mulle aitab. Sa oled mind küllalt korraldanud ja ümber korraldanud. Muud ei kuulegi, kui et ära

tee paanikat, korralda töö uut moodi, sõjaväeliseks ümber! Kas sina oled oma töö ümber korraldanud? Tõmbasid endale punase kandiga lentsid ümber ja kõhualuse rihma peale, see on kogu su ümberkorraldus!»

Kontorist käis läbi tagasihoitud naerukahin ja katkes samas.

«Mis sa ütlesid, Minina?» Lihhatšov rehmas vasaku, köntkäega nagu täägiga Anfissa poole. «Tahad tagalat õõnestada? Kelle heaks sa töötad?»

Rusuvas vaikuses kuulsid kõik vöörusest aeglasi, raskeid samme. Raginal avanes uks ja kontorisse vajus lüheldane hingeldav Lobanovi Trofim. Halli juuksepahmaka seest vaatasid ainiti ümmargused silmad nagu umbjärved.

«Kuulsite?» hõiskas ta üle kontori. «Stepan sai poja käest kirja!»

Teine peatükk

Juba juhatuse trepil kostis Anfissa kõrvu ühetasaseid kirvehoope, mis jahenevas õhus üle küla kõlisesid. Ta hoomas, et lang Stepan möllas laka peal. Temal oli ju kombeks kõik mure ja rõõm ikka kirvehoopidesse matta.

Stepan Andrejanovitši suurel kahekordsel, väikese külgehitisega palkmajal oli tänava pool lai palkidest kaldtee, käsipuud küljes; seda mööda veeti varem hein ja põhk hobustega lakka.

Teised peremehed olid need lakateed ammu küttepuudeks lõhkunud ning uute majade juurde neid enam ei ehitatudki: ühe lehma heina jaksas ka käsitsi lakka hanguda. Stepan Andrejanovitši lakatee aga oli ilusti alles. Üles minnes, märkas Anfissa, et isegi mõned pehkinud palgid olid uutega asendatud. Langu peremehehool ja agarus olid Anfissale alati meeldinud, aga nüüd, sõja ajal, kui hooned hädasti mehe kätt vajasid ning suisa silme all pehkisid ja lagunesid, oli nii südantkosutav mööda minnes langu maja vaadata: labus, vastupidav, isa eaks ja poja põlveks.

Lahtisest uksest, mille piidad olid tõrvatud, tuli värskete laastude ja vanade kasevihtade lõhna. Siingi oli kõik hoolikalt tehtud. Kirved rääkisid peremehe eest. Neid oli oma tosinajagu varnas. Öeldakse, et kui mitu kirvest, nii mitu töökätt majas.

Jalad harki, vildininad laastuprügisse vajutatud, painutas Stepan Andrejanovitš reejalast. Jonnakas puu kägises ja pani vastu, nii et võttis vanamehe kõikuma.

«Kas sa oled rõõmusõnumit juba kuulnud?»

Jalas nõksatas tagasi. Anfissa ruttas vanamehele appi, rõhus kõigest jõust peale ja jalas läks, ehkki vastutahtsi, aasa sisse.

Stepan Andrejanovitš lõi kiiresti kiilu ette, ajas end hingeldades sirgu ja pöördus Anfissa poole, silmis rõõmus sära. Ta oli paljapäi nagu alati, olgu väljas kuum või külm. Vanausuliste moodi kausiga pügatud ruskes juuksepahmakas valendas laastuebemeid.

«Teie perele on tõesti rõõmupäevad kätte tulnud, soovin õnne. Jõudsite ikka kirja ära oodata.»

«Rõõmupäevad ikka. Nagu sõtta läks, nii kadus nagu vits vette, ei kippu ega kõppu. Kuuled, kuidas uksed pauguvad,» osutas Stepan Andrejanovitš pimedast nurgast alla külgtuppa viiva trepi poole. «Perenaine oli ju päris pikali sängis, aga näe, eluvaim tuli tagasi. Poja särgi on tuppa üles riputanud. Istu ometi, languke.» Stepan Andrejanovitš tõmbas nurgast palgikelgu lagedale ja võttis Anfissa kõrval istet.

«Sinu omalt pole ikka veel kirja?»

«Ei,» vastas Anfissa kuivalt. «Mis Vassili Stepanovitš kirjutab? On ta tervise juures?»

«Elus ja terve, jumal tänatud. Olla kõiksugu taplustes tapelnud. Okupeeritud territooriumil, ja partisaniks olnud, ja läbi rinde käinud — kõiksugu häda näinud. Kohe alguses olla piiramisrõngasse jäänud, ega sealt kirja saata saa. Ja mis ta kõik sakslastest kirjutab — hirmus asi! Need olla meie inimeste vastu hullemad metsalised kui tatarlased. Astu ometi sisse. Joome teed. Mul õnnestus hiljaku isegi suhkrut saada. Võta või jäta, aga me oleme ju sugulased. Me olime su emaga vaderid. Kadunuke käis meil pühade ajal pea alati külas.»

«Tulen, tulen. Natukese aja pärast. Lehm alles lüpsmata. Pool päeva istusime juhatuses.»

«Koosolekul või?»

«Koosolek või asi!» ohkas Anfissa. «Ei tea, mis meie silmad sel kevadel veel näha saavad! Minu kannatus sai otsa, ütlesin seda ka Lihhatšovile. Kus pistis kisama! Ja millega Fjodor Kapitonovitš lagedale tuli! Et sõõrupõllud sööti jätta! Ma ütlesin, et nüüd on, jah, paras aeg põldu-

del võsa kasvatama hakata. Inimesel pole südametunnistust ollagi!»

«Mnjaa . . .» mühatas Stepan Andrejanovitš.

Tuul kahistas pea kohal rippuvaid vihtasid. Katusepraost paistis sisse esimene täheke. Anfissa tõusis palgikelgult:

«Olekski meelest läinud . . . Kas sa lähed homme naistega heina tooma või? Jõgi olla kostuma hakanud. Mis nad seal ilma meesterahvata teevad?»

Stepan Andrejanovitš sügas kukalt:

«Ristluus pistab.»

«Või pistab?» Anfissa libistas pilgu üle seina najal valendavate reejalaste. «Metsapunktile saad küll öödpäevad regesid teha.»

«Läbi häda teen. Peatoiduse pärast.»

«Aga kolhoos hapnegu sinnapaika? Naised pahandavad niigi, et ma oma sugulast hoian, neid aga kihutan aina takka.»

«See pole sugulase jutt, languke,» kostis Stepan Andrejanovitš haavunult.

«On see siis ilus, kui kõik töö ja tegemine veeretatakse naisterahvaste kaela?»

Kahutanud teed kõndides vajus Anfissa mõttesse. Ta oli enda peale pahane. Missugune kuri vaim oli küll täna temasse pugenud, et ta kõigiga tülli pööras? Oli tal tarvis vanamehe rõõmu ära rikkuda!

Sinine videvik tihenes küla kohal. Majades ei võetud tuld üles, talv otsa oli juba istutud ilma lambiõlita. Ainult siin-seal õues vilksatas põlev peerg mõne perenaise käes, kes polnud valgevalus talitustega toime saanud. Jõe tagant tõusis tohutu veripunane kuuketas, ja näis, et kauge kahjutule kuma helgib vastu valgetelt kloostrivaremetelt, laante rüppe peitunud põhjamaise küla tagamailt.

Kodus lüpsis Anfissa lehma ära ja sõi pimedas õhtust, alles seejärel pani ta tillukese tattnina põlema.

Väljas lõi rõkkama kile ja kaeblik tšastuška:

Saksa piiri peale mina
loobin kuuski kaharaid,
et nood Hitleri fašistid
ei lööks maha kullapaid.

Tüdrukud kõndisid viirus, käe alt kinni, nende taga lonkisid poisinolkidest kavalerid kui hajali vasikad karja sabas.

«Vaesed tüdrukud,» mõtles Anfissa kardinat ette tõmmates, «pole kellegagi käiagi.»

Istus siis laua taha ja hakkas lugema tohutu pikka küsimustikku, mis talle juba hommikul juhatuses pihku oli pistetud. Lihhatšov oli ennekuulmatu korra sisse seadnud. Brigadirid pidid iga nädal kirjalikult aru andma.

Sõnnikuvedu, põllutööriistade remont (adrad, äkked, külvikud), seemnete idanevus. Tööjõu hulk (mehed, naised, alaealised).

Kas ta on peast segi läinud või? Kas siis inimesi kasvab nädalaga juurde? Aga polnud midagi parata, käsk oli käes, muudkui kirjuta.

Viimased sõnad pani Anfissa kirja haigutades ja unega võideldes. Riidest lahti võttes kuulis ta väljast õhkkergeid samme.

«Kas tohib tule paistele tulla?»

Ukse kohal pimedas säratasid silmad nagu tähed. Vastust ootamata jooksis Nastja Anfissa juurde ja haaras tal külmade kätega ümbert kinni. Anfissale lõi ninna kevade- ja metsalõhna.

«Kuule, sa külmetad mu ju ära!» Tehtud valjusega lükkas Anfissa tüdruku eemale.

«Või külmetan? Säh sulle siis, säh sulle!»

Naerdes kallistas Nastja Anfissat ja surus külma põse naise näo vastu.

Anfissa tõmbus kössi, vabastas end torisedes tüdruku embusest ja tõmbas baikajaki õlgadele: tal oli piinlik tüdruku ees poolpaljalt seista, ehkki see peaaegu igal õhtul tema juures käis. Lippas ikka sõbranna juurde hinge tõmbama või tule paistel istuma.

«Miks sa klubis ei ole?» imestas Anfissa tüdrukut silmitsedes. Tol oli seljas harilik, töölkäimise vatikuub, jalas hallid, nahaga ülelöödud vildid.

«Mis imet sealgi? Tolm ja peeruving.» Nastja istus toolile ja lükkas valge kohevа rätiku kuklasse. «Tead, kust ma tulen? Sõõrumaalt. Ema saatis luuahagu tooma, pole millegagi lävitsat pühkida. Aga sõõrumaal paistab kuu ja lumel on kõva koorik peal. Mul oleks nagu tiivad selga kasvanud. Tead sa, Fissake?» sosistas Nastja vaikselt ja salapäraselt. «Ma sain jälle kirja. Pilti palub.»

Tüdruk lõi näost lõkendama ja tõstis silmad aegamisi Anfissa poole:

«Kas saadan või?»

Anfissa ei suutnud muiet tagasi hoida. Oh seda Nastjat küll, kus nüüd on endale armastuse välja mõelnud. Pole toda poissi ihusilmaga näinud — äkki ei olegi midagi vaadata! Ah, mis seal rääkida, poisse pole nüüd ju ollagi! Olgu pealegi paberil, peaasi, et on armastus!

Ning ta kostis kähku:

«Muidugi saada. Miks mitte.»

Nastja vastas tänuliku naeratusega.

«Ma ei tea ainult, missuguse ma saadan,» jätkas ta mõningase vaikimise järel endisel usalduslikul toonil. «Tahaksin tolle patsidega pildi saata. Aga ma olen seal paljajalu. Äkki ei passi.»

«Miks ei passi? Ega sul varastatud jalad ole. Las imetleb.»

«Küll sina ikka oled, Anfissa Petrovna...» vangutas Nastja häbelikult pead.

Ning hüppas siis endise elevusega püsti.

«Ma lähen, homme on vaja vara tõusta. Ajasin jälle su une ära.»

«Pole lugu, küll ma magan. Mis nägu need põllud ka on?» küsis Anfissa lävelt. «Kas Klevakin on palju sõnnikut põllule vedanud?»

«Fjodor Kapitonovitš või?» naeratas Nastja muretult. «Mine nüüd, Anfissa Petrovna! Kämm siin, teine seal. Polikarpil pole sedagi, maa jumala paljas!»

«Ei või olla!» haaras Anfissa tüdrukul käest kinni.

«Ah mina valetan!» solvus Nastja. «Mine vaata ise.»

Anfissa laskis Nastja käe lahti.

«Siis me jääme ju viljast päris ilma. Polikarpi brigaadist on ikka kõvasti abi olnud.»

Nastja vaatas pärani silmil, hinge kinni pidades ainiti Anfissale otsa. Ta sai asjast aru. Sõõrdudel ei idane sõnnikuta isegi umbrohi. Kus ta silmad küll olid? Ise veel komsorg! Ta pidi ju teadma, et Polikarp oli terve talve põdenud. Tõõsama kolhoosi eest väljas olija oli tema eest brigadiriks.

Tütarlaps seeris ärevalt mööda tuba. Seasilm lõi laual võbisema ja vilkuma.

«Tead mis,» ütles Nastja äkki otsusekindlalt, «ma lähen otsin Lihhatšovi üles.»

Anfissa lõi lootusetult käega.

«Või sa praegu meie Haritoni leiad!»

«Eks ma aja siis kogu rahva jalule. Võtan kepi ja koputan kõik aknad läbi.»

«Mis sa õige mõtled! Naised said täna juba isegi vatti, kui nad koolme kaudu üle jõelt heina tõid.»

Nastja lahutas meeleheitlikult käsi:

«Aga homme võib vesi juba lahti olla! Kas sa, Anfissa Petrovna, siis sellest aru ei saa!»

Anfissa kortsutas kulmu:

«Kui ehk kutsuks poisse ja tüdrukuid, kes ennist klubisse läksid?»

«Õige mõte!»

Tüdruk võttis nagist Anfissa vatikuue ja rätiku.

«Lähme, kullake, sinu sõna kuulatakse paremini.»

Prjaslini Miška jooksis kodutrepile, tegi kojaukse tasakesi lahti ja hiilis vööruse kõikuvaid põrandalaudu kobades toaläveni. Toas oli pime, ahju pealt tuli männipeergude ja kuivavate riiete lõhna. Eesmiselt lavatsilt kostis magavate laste nohinat.

«Ööhulgus jõudis koju. Koolitükid jälle õppimata.»

Miška ei teinud voodis istukile tõusnud ema porisemisest väljagi, lipsas vaheseina taha, otsis käsikaudu üles poti külmade kartulitega ja pistis paar tükki taskusse. Leidis ahjurinnalt kobamisi kindad.

«Ega sa ometi jälle välja lähe?»

«Ei, pikali viskan,» urises Miška. «Saa aru, Polikarpi nurmedel pole sõnnikuhaisugi!» sosistas ta ägedalt, kikivarvul ema poole minnes. «Anfissa Petrovna tuli praegu rutuga klubi juurde, et kõik sõnnikut vedama!»

Miška ajas selja sirgu, et rammestavat soojust maha raputada.

«Pane teised riided selga. Millega sa muidu kooli lähed.»

«Hakka veel . . .»

«Teised riided selga, kellega ma räägin! Võtan kätte ja kirjutan isale! Päris ülekäte läinud!»

«Kaeba, kaeba! Muud sa ei oska kui isaga ähvardada!»

Prjaslini kodunt oli talli juurde kilomeeter maad, nii juhtuski see, mida Miška kartnud oli. Kui ta talli jõudis, olid hobused juba otsas.

Tallimees Jefim irvitas:

«Väleduse poolest sa, poiss, küll isasse ei ole. Too oli ikka ja alati esimene. Eks sa pane siis härg ette, kui sisse magasid.»

Häbipisarad kurgus, sõitis Miška tallihoovist tolle äraneetud lojusega välja. Sepapaja juures kuulis ta väga tuttavat kabjaplaginat. Tuulepuhavus pidi tal peaaegu mütsi peast kiskuma, kapjade alt lendas kiilasjää tükke rahena rekke. Kuuvalguses kihutas mööda Partisan. Ohjad pingul, ise vibuna lookas, seisis Dunjarka reel püsti.

«Kas said tunnikese tukastada, Miška?» naeris tüdruk pead pöörates. «Mina lähen juba teise koorma järele!»

Miška tahtis vastuseks hõigata midagi väga haavavat, kuid Partisanist polnud enam õhkagi. Nii et jälle on ta tee peal risti jalus ees! See plikanähvits on terve ta elu kihva keeranud. Alles ta pidi tema tõttu häbi pärast maa alla vajuma. «Prjaslin on kasvult õhvake, kuid teadlikkuselt kõhnake!» Ning põrutasidki läbi, ei võtnud komsomoli . . . Isa oli plikal samasugune. Istus akna all, kui Miška juhtus poistega mööda minema, ja aina lõõpis: «Väimeespoeg, tule teed jooma!» Nii see «väimeespoeg» jäigi Miškale külge nagu takjas kärnasele lambale. Hea seegi, et too lõuamees rindele võeti, muidu oleks söönud hinge seest.

Lauda juures oli hea kord inimesi ja hobuseid koos nagu laadal. Kisa ja naer, viklade kõlksumine, sõnniku latsumine. Keegi näitas peeruga tuld. Juba eemalt märkas Miška Partisani. Masajate, suurte kõhtudega setukate hulgas oli ta oma tiheda laka ja kenus kaelaga tore nagu valge luik.

Miška ajas härja sappa seisma ja trügis regede juurde, kuhu sõnnikut peale pandi, kirudes kõik kuradid kokku. Siingi kamandas Dunjarka. Kannatamatult tammuvat täkku päitseist hoides käsutas ta:

«Tõstke kiiremini peale! Ega mul ole mõni saja-aastane härjakont ees!»

«Kuidas sa siis nii sisse kukkusid, Mihhail?» päris Anfissa. «Dunjarka, anna Partisan temale! Sina siis saad nüüd sihukese metsalisega hakkama!»

«Oota sa seda!» muigas tüdruk. «Elame, näeme!»

«Ära muretse, Miška,» naeris Injahhina Varvara poisi poole pöördudes. «Kui ei vea härgadega, veab armastuses. Kas musi tahad, pojuke?»

Miška taganes kohmetult. Dunjarka kiunatas.

«Päris marru läinud, mära!» käratas Trofim Varvara peale. «Varsti lähed lapsukestele kallale!»

«Võiksin sullegi musi anda, kulla Trofim, aga sinu habe torgib!»

Naised tõstsid hullemat kära kui hakiparv pakase käes.

Miška tõi oma reelt vigla ja asus sõnnikutõstjaile appi. Kui naised korra lärmi lahti on löönud, pole enam midagi mõistlikku oodata.

Lauda juurest läks Miška minema siiski hobusega: Paraskovja andis oma ära. Paraskovja ise oleks naiste arust kas või vanatondi seljas niikuinii magama jäänud. Hobune oli üsna armetuke, vedas vaevu jalgu järel, aga kui ohjaharuga tagant utsitada, polnud väga vigagi.

Reejalased kriiksusid jäätunud teel. Taevas ujus klaari näoga kuu, vaatas Miškale silma ja heitis hõbedast helki lumistele põldudele ning mustadele teeveersetele põõsastele. Kõrval õõtsus poole põllu pikkuselt hobuse sinine vari.

«Sihuke hobune kuluks mulle ära,» mõtles Miška. «See oleks Partisanistki etem.» Ta silmitses hobuse seljas troonivat hiiglast, kellel oli tohutu suur karbus peas ja toigas käes. «Veel parem oleks, kui mina ise selline oleksin. Lööksin üksi kõik fašistid maha.»

Siis vaatas ta tükk aega Põhjanaela, mis vilkus selges taevas, ja mõtles pealetükkiva unega võideldes: «Kui otsesihis lõunasse minna, mitu päeva ja mitu ööd järjest, siis jõuaks rindele . . .»

Auk raputas rege ja Miška kergitas longuvajunud pead. Tema ees mustas Papioja. Uni oli nagu peoga pühitud. Rahvajutt rääkis, et Papiojas on koll. Kunagi ammu olevat üks mees end siin üles poonud ja sestsaadik sõitvat siin iga südaöö paiku nõiamoor rauduhmri seljas ringi, otsivat kadunukese hinge . . .

Sealpool Papioja tuli tühje regesid vastu, naerdes ja midagi kisades kihutas mööda Dunjarka. Varsti paistis ka põld, kuhu sõnnikut veeti. Miška loopis koorma kiiresti maha, hüppas rekke ja andis hobusele valu.

Hommiku eeli tõusis ta juba teiseks. Kuid Dunjarka — susi teda söögu! — oli temast tervelt viie koorma jagu ees. Ning uni kippus vägisi kallale. Mis ta küll kõike ei teinud — jooksis koorma järel, hõõrus nägu lumega, ent uni nõudis ikka oma. Lõpuks tuli tal kaval mõte: lükkas

koorma maha, istus rekke, ajas hobuse liikuma ja seadis ennast tukkuma.

Kui ta parasjagu tagasiteel niiviisi suikus, kuulis ta läbi une, et teda hüüti. Ta kiskus silmaluugid lahti ja ehmatas kangeks: igast küljest ümbritses teda Papioja, tihe kuusik oli pime kui haud.

Vasakult, otse tihniku südamest, kostis oie:

«Miška, Miška!»

«Minu hinge püüab . . .» vilksatas poisil läbi pea. Kõhuli põhusületäiele vajudes jõudis ta veel hobusele piitsaga nähvata.

«Miška, Miška, appi!»

Hääl tundus kole tuttav. Poiss pidas hobuse kinni, kergitas end pisut ja pööras ettevaatlikult pead. Teest kaugel eemal, kus oja avardus soiseks luhaks, liikus midagi lumel.

«Ära mine ära, Miška . . . Partisan vajus sisse!»

«Sa saatananahk küll!» käratas Miška kurjalt. «Paras sulle!» Ja nähvas hobusele vihaselt ohjaharuga.

Kuid mõne minuti pärast pööras ta tagasi, ise kõigest hingest Dunjarkat kirudes.

Otse enne Papiojale laskumist pöörasid värsked reejäljed kõrvale. Kuidas ta seda varem polnud märganud! Nüüd oli selge, millega tüdruk teda üle oli trumbanud. Ena mul stahhaanovlast! Aga kui Miška võsast läbi luhakäärule jõudis, läks tal meel koguni kibedaks ja ahastus tuli peale: Partisan oli kõhuli jääkülmas sulbis. Nuutsuv Dunjarka tammus täku nina ees ja tiris teda päitseist. Kuuvalgus helkis tüdruku jäätunud viltidel.

«Oh sa viimane loll! Panid otse mädasohu! Kui nüüd täkk jalutuks jääb, küll sa siis saad!»

Miška lükkas Dunjarka eemale ja võttis ohjad oma kätte.

«Nõõ, Partisan, nõõ!»

Täkk korskas, puhus talle hingeõhku peale, katsus edasi rapsata, kuid esijalad vajusid jälle läbi.

«Mokas,» lõi Miška käega. «Tuleb roikaid tuua ja kõvasti alla panna.»

. . . Lauda juurde jõudsid nad alles koidu ajal.

«Kus teid metsavaim ümber hulgutas? Magama jäite või?» kärkis Trofim.

«Kudrutasid ehk kuskil, või sina tead!» muigas Varvara.

«Ta ajas...» Miška vaatas altkulmu Dunjarka poole ja kööksatas.

Dunjarka oli norgu vajunud ja hale, seisis ning urgitses jäätunud vildininaga lund. Mööda tõmmusid lohkuvajunud põski veeresid pisarad. Endalegi ootamatult pomises poiss:

«Tal läks reevõrus katki...»

Kui Lihhatšov hommikul külanõukogust tulles Partisani rakkes nägi, läks ta marru. Mis see olgu! Sõjaväe lahinguratsu! Fondiühik! Kas pole tollele vanale tolvanile Jefimile küllalt räägitud: ei mingit põllutööd! Kus sa, sai vaevalt selja keerata, kui pandi sitaree ette nagu viimane kronu!

Lihhatšov oli hobustehull, ta tundis hobuseid nagu mõni mustlane. Kümme aastat oli ta metsatööstuse voorihobuste peal olnud ja peaaegu igal aastal oma kaardiväge uuendanud. Sõda paiskas ta sissetöötatud kohalt minema, kuid rindele teda siiski ei kutsutud. Poisikesena oli ta vanal lahinguplatsil liivas urgitsedes imeliku pikavarrelise raske roostetanud asjanduse leidnud. Kestaga polnud midagi teha, sest see oli täiesti läbi roostetanud, kuid rohekaks tõmbunud vaskpadrun, mis kestast välja tuli, hakkas Haritonkat huvitama. Ta lippas mänguseltsiliste silma alt lähemasse männitukka peitu ja asus padrunit tasakesi vastu kivi toksima. Käis plahvatus ja vasaku käe kolm sõrme olid igaveseks läinud.

Neljakümne esimese aasta sügisel, kui rajooni kaadrid elasid üle enneolematuid ümberpaigutusi, pandi Lihhatšov kolhoosiesimeheks. Ikkagi kümme aastat juhtival kohal olnud, küllap ta kamandada oskab!

Uues ametis ei loobunud Lihhatšov vanust harjumusist. Juhatusse minnes astus ta igal hommikul tallist läbi. Suu kramplikult kinni pigistatud, sammus ta luidratest pulstunud setukatest mööda, kes tõmbetuule käes konutasid, kui aga eemal soojas nurgas hirnatas tema sammude peale valge lakaga tore täkk, säratas naeratus Haritoni karmi nägu.

Vihast värisedes hakkas Lihhatšov hobust kõrvale käänama. Kuid Partisani tagant paistis veel teine ja kolmaski regi, ja siis nägi esimees lauda juures tervet naisteväge ning ta mõte võttis äkitselt hoopis uue suuna. Alles neile tehti rajoonikomitees sõnniku pärast tuupi!

Lihhatšov taipas, kuidas lugu on, ajas hobuse talli, hüppas käigu pealt reest maha ja tuli rahva poole.

Anfissa üllatuseks ei hakanud ta teda põhjama.

«See on sõjaväeliselt,» kiitis ta ning lükkas mütsi kuklasse.

Heitis pilgu märjast lumest üleni kirjudele sõnnikuhunnikutele ja tonksas piitsaga Anfissa suunas:

«Isiklikult sinu vastutada, Minina! Et need Kazbekid oleks kahe päevaga kadunud!» Piits vihises sõõrumaade suunas. «Miks pole kogu rahvas välja aetud? Kas sa siis ei tea, mis sõnnik tähendab?»

Lihhatšov vaatas sõnnikus müttavaid inimesi karmil pilgul ja seadis siis sammud kolhoosikontori poole, selg sirge, ohvitseririhm uljalt pingul, läikivad kroomsäärikud kriiksumas.

Andis Tillu-Mitkale kõva käsu, et kedagi kontorisse ei lastaks, istus laua taha ja võttis paberi.

Paari tunni pärast luges ta rõugearmiliselt näolt higi pühkides oma kirjatöö üle:

KANGELASLIK SÕJAAEGNE VILJASAAK KODUMAALE!

«Uue Elu» kolhoosnikud loobuvad näitlikult rahulolust ja rahuaegsetest meeleoludest, nagu õpetab meid seltsimees Stalin. Ööl vastu 16. aprilli korraldusid nad esimehe sm. Lihhatšovi energilisel juhtimisel sõjaväeliselt ümber ja alustasid äärmuslikku sõnnikuvedu üle plaani. Sest nagu õpetab «Põhja Pravda», on sõnnik suure sõjaaegse viljasaagi pant. Ja suurt saaki on vaja sangarlikule Punaarmeele, võiduks verejanulise koera Hitleri üle. «Uue Elu» kolhoosnikud on ka üksmeelselt otsustanud asendada Nõukogude Liidu viljaaita Ukrainat, kus võimutsevad ajutiselt fašistlikud värdjad, ja viimase kui jalatäie põldu täis külvata. Ülalnimetatud «Uue Elu» kolhoosnike patriootiline tõus ja näitlik ümberorganiseerumine sõjaväelisele elulaadile sai võimalikuks aktiivse massilise

ja poliitilise töö läbi kolhoosnike hulgas, aga ka selletõttu, et sm. Lihhatšov pidevalt toetub aktiivile ja massile.

Ühtlasi on andmeid, et sm. Frolov pole «Punases Partisanis» kaugemaid põlde sõnnikuga kindlustanud. Häbi, sm. Frolov, ise tahate veel lippu hoida! Kellele te puru silma ajate? Kodumaale või?

Seltsimehed esimehed! Toetuge tugisamalt aktiivile ja massile! Vedage sõnnik välja, kuni peab reeteed! Andkem kodumaale kangelaslik sõjaaegne viljasaak! Järgnegem sm. Lihhatšovile!

Patrioot.

Kolmas peatükk

Pekašino mäe vasakpoolsel nõlval ei elanud kaua aega mitte kedagi. Kus sa siin eladki? Lage maa. Kui talvel täis tuiskab, ei pääse väljagi.

Just siin, halja lehise jahedas varjus, oli Stepan Andrejanovitš üle kolmekümne aasta tagasi endale juuri alla kasvatama hakanud. Tol ajal kükitas tema uhiuus, tuhmide aknasilmadega tare üksikuna teistest eemal ja teda ennast hüüti alles Hädavareseks.

Stepan Andrejanovitši ema oli Pekašinosse tulnud jõe alamjooksult, kuskilt kloostrite kandist, kui poeg polnud veel aastanegi. Mitu aastat oli ta ühes pojaga käinud võõraid peresid mööda, õmmelnud ja pesnud, kuni oli käeluu murdnud ja jooma hakanud, ning ühel ilusal päeval leiti joodik Marina rehe tagant takjaist surnuna.

Pekašino kogukond halastas vaeselapse peale ja kasvatas ta üles. Stjopa oli oma ea kohta suur ja tugev poiss ning nutikas töömees, perest peresse käies olid tal kõik majapidamisekunstid kõrva taha pandud ja küla käsitööd selgeks õpitud. Seitsmeteistkümneaastaselt võttis ta nõuks oma kodu rajada. See jäi aga väikese asja taha pidama — Stjopal polnud maad. Siis pani noormees endast viimase välja, et aga raha kokku saada. Kahekümneaastaselt oli tal song käes, kuid maast pidi ta ikka veel suu puhtaks pühkima. Siis proovis ta kergema vaevaga rikkaks saada. Ostis korjatud raha eest kaupmees Harini käest pudukaupa ja läks küladesse kauplema. Algul läks päris hästi: kuu ajaga tuli raha topelt tagasi.

Tagasiteel pani Stjopa endale esimest korda poekalevist püksid jalga, punase puuvillase keeruvööga särgi selga ja lakknokaga soni uljalt pähe. Niisugune kaupmehelik väljanägemine tegi poisi päris kohmetuks, tuli kõrtsist julgust võtta.

Terve tee üürgas Stjopa laulda ja vahtis end igast ojast; raske oli tal seda toredat noormeest iseendaks pidada. Südapäeval jõudis ta Pekašino luhale. Mis nüüd? Polnud mingit mõtet päise päeva ajal külla ilmuda. Inimesed olid väljas tööl, kuid Stjopa tahtis ilmtingimata otsast otsani läbi marssida küla, kes talle kasuema eest olnud, et teda igast aknast vahitaks, vastutulijad seisatama jääksid ja üksteise käest küsiksid: «Kes see siis on? Kas tõesti Stjopa, joodiku Marina poeg, see tähendab, Stepan Andrejanovitš?»

Nende mõne sõna pärast, mida Stjopa külarahva suust kõigest hingest kuulda ihkas, otsustaski ta luhal õhtu ära oodata. Istus tee veerde põõsa alla ja hakkas oma elamise ja olemise üle mõtteid mõlgutama. Päike kõrvetas halastamatult ja ajas une peale. Ta võttis särgi seljast ja uued saapad jalast, et need kuuma käes lõhki ei kuivaks, keeras kõik hoolega kokku ja pani pea alla. Kui ta üles ärkas, oli päike taevast, saapad ja särk pea alt kadunud. Sel kurjal õhtul ei tulnud külasse mitte Stepan Andrejanovitš, vaid ikka seesama Stjopa, joodiku Marina poeg, nüüd lisaks ka veel Hädavares . . .

Pärast seda püüdis Stepan veel mitut ametit pidada, aga õnnetused käisid tal kannul. Läks metsatööle — peremehe hobune jäi puu alla, vaevu jõudis selle kinni maksta; parvetas suurvee aegu palke Ust-Pinegasse — Trufani mäe all hauakohtadel lõhkus vesi parve pilbasteks, purjus paarimees Triška uppus ära, Stepan ujus hädavaevu kaldale.

Kes teab, kui kaua saatus teda veel jõõrdlikul teel oleks raputanud, kui poleks tulnud suuri muutusi. Nagu kauaoodatud poja rõõmus ja trotslik kisa tungis tuhande üheksasaja seitsmeteistkümnes aasta tema majja kõige kibedamal lõikuseajal. Uus võim andis talle põgenenud kaupmehe Harini mõisast hobuse ja lõikas suure tüki maad juurde. Tõsi, tol ajatul ajal, kui võim maakonnas kõikus nagu puu tormi käes, sai ta küllalt hirmu tunda; rohkem kui üks kord tuli metsas kükitada, hobune ja kimpsud-kompsud kaasas. Aga kui segased ajad lõpuks

läbi olid, hakkas joodiku Marina poja elu ülesmäge minema. Ta oli päris tööhull: heinaajal ei teinud lõketki üles, kugistas leivatüki kuivalt alla, rüüpas ojast vett peale ja rabas aga jälle viĸativarre pihku. Unustas käimisegi ära, laskis muudkui jooksuga . . .

Kolmekümnendal aastal pidi Stepan Andrejanovitš ühel hoobil äärepealt kulakuks tehtama. Tolleks ajaks oli tal juba kaks lehma, kaks hobust, varss, kümmekond lammast ja ta oli üks jõukamaid peremehi külas. Aitüma kogukonnale, kes tema eest sõnakese lausus.

Aasta pärast nägi ta, et pääsu pole, ja astus viimaste hulgas «Uue Elu» kolhoosi. Elu oli korrapealt kõle ja kurb. Kaks aastat käis Stepan Andrejanovitš ringi kui tõbine. Läks hommikul õue, vaatas üle ukse talli — tühi. Paar kuivanud pabulat ja kõrvi karvatutti sõimepragudes oli kõik, mis endisest elust jäänud. Öösiti vähkres ta unetult asemel. Kaua see kestab? Võib-olla tuleb kõik veel tagasi? Kaks vendagi rebivad trengid katki, aga nüüd tahetakse terve küla ühte rakkesse panna! Ta hakkas tasahilju, teiste eest salaja, kõiksugu talupidamiseks vajalikke asju meisterdama, et kui muutus tuleb, ei tabaks see teda nagu välk selgest taevast.

Ajapikku taltusid tülid kolhoosis ja elu hakkas minema, tema aga, nagu oli kord kõrvale jäänud, nii jäigi kõrvale. Praegusel rahutul ajal võiks niisugusegi eluga rahul olla, lohutas ennast Stepan Andrejanovitš, kui ainult üks vaibumatu valu poleks tal südant närinud.

Küll oli Stepan Andrejanovitš oma poja üle rõõmustanud, kui see oli kaela kandma hakanud! Tal oli olnud kätt nii kirve kui sule peale. Lastevanemate koosolekul oli olnud lausa lust õpetaja kiidusõnu kuulata. Ent neljast klassist kõrgemale polnud ta poega lasknud: «Sinu asi on isa vara kasvatada, mitte kirjatarkust taga ajada.»

Mis edasi sai? Viis aastat taples isa pojaga raamatute pärast — no kas polnud hullus poisile pähe löönud! Aga kui isa kolmekümne neljandal aastal lubas seitsmeteistkümneaastasel poisil meeste seltsis Ust-Pinegasse parvetada, kadus poeg kõige kevadise veega, kuni alles sõja eeli isamajja nägu näitas.

Ei, seda ei maksa meenutada, mis siis juhtus! Paljugi, mis isa ja poja vahel ette võib tulla. Nüüd on ju Vassili Stepanovitš targemaks saanud! Neil polnud veel kirja lugemisest isu täis saanud, kui tuli rahakaart. Kolm tuhat

rubla! Nii suurt raha polnud keegi külas ihusilmaga näinud.

Muiski asjus vedas nii, et hing lausa hõiskab sees. Vaevalt oli jõudnud lehm vasika tuua, kui kaks utte poegisid. Ja eile pakuti tööd — eks ta ole, kus on, sinna antakse. Metsapunkti juhataja käis isiklikult tema käest suverege ja vankrit tellimas. Brigadiriga tuleb muidugi ütlemist, aga õige mees ei lükka ometi pakkujat kätt tagasi! Metsamehed annavad leiba, mitte paljaid lubadusi, isegi teed ja suhkrut saab vahel.

Stepan Andrejanovitšil polnud kombeks tellitud tööd homse varna visata, seepärast asutas ta end juba järgmisel päeval metsa.

Ruutudel värelesid jõe tagant tõusva päikese kiired. Aknalaual roosatasid pehmed pajuurvad, mis hoolas ja ilumeelne Makarovna oli sinna pannud. Laual tohtkorvis muredad kakud ja krõbeda koorukesega saiad. Poja auks . . .

Tulvil rõõmu ja seletamatut noorekstegevat jõudu, mis vanainimest õnnehetkil pealaest jalatallani täidab, kirves tupes, tõmbas ta rihma vööle ja proovis peo peal noatera, enne kui uksest välja läks.

«Koo aga sukk valmis. Käin metsas ära, siis viin posti. Ja too aidast kirstust teed ning suhkrut. Las tuletab teed juues vanemaid meelde.»

Ahju juures talitav Makarovna vaatas mehele ärevalt otsa:

«See mõte ei anna mulle rahu, et ümbriku peale on võõra käega kirjutatud. Süda valutab hirmsasti . . .»

«Jäta nüüd muretsemine . . .» Stepan Andrejanovitš pani noa tuppe, astus naise juurde, võttis tema pehme kortsulise näo käte vahele nagu kunagi nooruses ning vaatas naise ärevatesse silmadesse, et rahustada ta valutavat emasüdant. «Jäta nüüd, ära vaeva ennast. Et võõra käega kirjutatud? Tentsik ehk. Komandöridel on niisugune sõdurist teenija. Ega igamehele ikka tuhandeid palgaks panda.» Vanamees ohkas sügavalt. «Meie mureks on nüüd Vassili Stepanovitš ära oodata. Ma ju teadsin, et meie kallis Vasja aru pähe võtab . . .»

Lävel põrkas ta kokku tütrepojaga, neljateistkümneaastase valgetverd käharpäise poisiga.

«Jälle kiri, vanaisa!»

«Väga tore, kullake, just kirja ongi vanaisale vaja.»

Rõõmu pärast hakkas Stepan Andrejanovitš siia-sinna rabelema ja pilgutas Makarovnale silma: kas ma ei öelnud! Muidu aga kraaksud: võõra käega, võõra käega!

Jegorša tegi ümbriku lahti ja tõstis silme ette väikese halli lehekese.

«Näha, et Vasjal pole mahti kirjutada, saatis jälle vaid paar rida.»

Jegorša pea nõksatas imelikult.

«See, see . . . ei ole onu Vasja käest.»

Stepan Andrejanovitš haaras kahe käega lauast kinni.

«Loe ette.»

«Väeosa juhtkond teatab sügava kurbusega, et Teie poeg, kaardiväe politruk Stavrov, Vassili Stepanovitš 20. märtsil 1942. a. . . .»

Laudvaheseinal rippuv väljaõmmeldud kraega valge särk hakkas silme ees virvendama. Lauast ja seintest kinni haarates komberdas Stepan Andrejanovitš voodi juurde ja vajus pikali. Keegi oigas ja ulus metslooma kombel, kuid tema silme ees seisis ikka toosama valge särk. Halastamatu mälu taastas kõigis pisiasjus tolle ammuse suvepäeva.

Poeg oli koju jõudnud! Lööge uksed ja aknad pärani! Vassili Stepanovitš oli ka väga hästi teadnud, millega isale meelehead teha. Oli saunast tulles tikitud kraega särgi selga pannud, nagu polekski kodunt kuus aastat ära olnud.

«Laias ilmas hea elu, kodus kõige parem.»

Poja rõõmust rõõmus Stepan Andrejanovitš oli kavalasti habet silitanud: «Oota, pojake, mul on sulle veel midagi rõõmsamat varuks.»

Pärast lõunat, kui nad mõlemad juba pisut auru all olid, võttis isa pojal käe alt kinni ja viis ta lakka. Astus ees üles, tõukas värati pärani, lükkas õled nurgast kõrvale ja vaatas pojale võidukalt otsa:

«Troska! See on juba midagi!» sosistas Vassili hämmeldunult.

Stepan Andrejanovitši süda hüppas sees, aga ta hoidis end tagasi ja lükkas veel ühe kihi õlgi eest.

«Kirjatud saan!» oli Vassili veel enam üllatunud.

«Ja mis veel saanis on! Vaata ometi!»

Tükk aega imetles Vassili toredaid rakmeid, mudis käte vahel raagnahka rihmu, puhus vasknaastudele peale. Stepan Andrejanovitš ei pööranud pojalt pilku:

«Ei jätnud külmaks, Vasja. Ma ju teadsin, et oled isasse, sul on aimu, kuidas talu pidada.»

Pärast oli Vasja väratikünnisel seisnud ja küla silmitsenud:

«Nii et meiegi kolhoos läheb ülesmäge, kui juba nii uhkeid troskasid ja saane tehakse.»

«Ega need ole siis kolhoosile tehtud, kulla Vasja . . .»

Kui ta ometi need sõnad oleks ütlemata jätnud! Vasja läks näost kaameks, humalaving lahtus peast, kui ta võõral häälel küsis:

«Kuhu sa siis nendega lähed? Teed müügiks või?»

«Kus sa, pojake, mis müügiks!» Stepan Andrejanovitš tahtis kõike naljaks pöörata. «Need on sinu pulmadeks. Võta naine suvel või talvel, isa on kõigeks valmis.»

«Ma küsin tõsiselt.»

«Olgu siis tõsiselt, Vassili Stepanovitš. Kas sa mõtled siia ilmahulkuriks jäädagi? Või tahad nelja lageda seina vahele tagasi tulla? Sinu isa pole küll õpetatud mees, aga eks temagi ole elu näinud. Elu on üks imelik vigur, pojake, täna käänab nii, homme naa. Mina olen kõigeks valmis, ega see vara leiba küsi.»

Vassili silmad olid hakanud hämmeldunult pilkuma, kui ta uksepiidale toetus:

«Nii et mina teen nõukogude võimu heaks kihutustööd, aga isa ootab kolhoosi pankrotti!»

Lõi pea kuklasse ja tuli isa juurde:

«Mina sinu koli ei taha! Kuulsid? Jalamaid vii see ära. Või muidu ei näita ma siia enam nägugi!»

See oli juba liig! Oma lihasest isast lahti öelda! Isast, kellel hommikul esimene ja õhtul viimane mõte pojast oli olnud! Stepan Andrejanovitšil oli silme ees mustaks läinud. Meel oli kadunud peast, ta oli hoogu võtnud ja poega näkku löönud.

Peadpidi patja mattunud, tundis vanamees järsku, kuidas ta parem käsi õhetas. Vassili oli tuikuma hakanud, oli käe silme ette tõstnud, kuid polnud isale sõnakestki lausunud.

Järgmisel päeval oli ta igaveseks ära sõitnud, ehkki puhkusest polnud veel pooltki läbi . . .

Kaua aega oli Stepan Andrejanovitš siruli voodis, ikka seisis tal silme ees Vasja, valge särk seljas, õhtupäikese õhetuses; kõrvus kostsid sõnad: «Mina sinu koli ei taha!»

Äkitselt hüppas vanamees püsti ja tormas lakka.

Trepp, lakapealne. Pimedast nurgast säratasid vasknaastud ja kirves raksatas rakmeisse.

«Vanaisa, võta aru pähe! Jäta, vanaisa!»

Stepan Andrejanovitš pööras ringi. Käed õieli, jooksis Jegorša trepist üles tema poole.

«Ära tule ligi! Löön maha!»

«Lööl Kas pojast on veel vähe, et tahad ka tütrepoja teise ilma saata?»

Stepan Andrejanovitš võpatas, kirves kukkus ta käest. Suur ja salkus, tuli Makarovna otse tema peale. Esimest korda elus oli ta oma mehe ja käskija vastu häält tõstnud.

Neljas peatükk

Pühapäeval tõstsid Anfissa ja kolm teist kolhoosinaist hommikust peale talli juures heinu ümber, mis talvel külmiajaks oli jäetud. Nad olid juba tööd lõpetamas, kui talli nurga tagant ilmus välja tüse Streletsi-Marina, kellel oli ühe silma peal kae. Selle hüüdnime võlgnes ta oma ütlemata väledatele jalgadele. Noorest peast oli ta salaviinaga kaubitsenud ja purjus meeste meeleheaks tihtilugu rajoonikeskusesse pudeli järele lipanud — seitsekümmend kilomeetrit ots.

Naiste juurde jõudnud, istus Marina potsti maha, nii et vana võidunud kasuka hõlmad heinapepri lendu tõstsid.

«Naisukesed!» pistis ta tänitama ja laksas endale vastu reit. «Mida kõike maailmas ette ei tule! Stepan on hulluks läinud.»

«Kuidas nii?»

«Peast segi. Jumala eest, kuula, mis ma räägin, peast segi. Oma ihusilmaga nägin.» Marina lõi risti ette. «On teine rakendanud end päise päeva ajal ree ette ja tootsib mööda teed, paljapäi nagu viirastus. Poe juures on lomp, pani vildikutega sealt otse läbi. Jube! Ja võta kinni, mis seal koormas on, kas samovarid või kausid, aina kiiskavad! Mina veel küsisin rumalast peast: «Kuhu tee viib, Stepan Andrejanovitš?» Oleks ta sõnakestki kostnud. Silmad maas ja muudkui rühib edasi.»

Streletsi-Marina tõmbas hinge ja istus rekke:

«Näe, mis sõda inimestega teeb! Mis tunne on vanas põlves pojast ilma jääda? Pealegi niisugusel «kõrgest

soost» mehel nagu vana Stavrov! See ei oska õige inimese moodi hullukski minna!»

Hämmeldunud naised ei saanud paigast, seisid, reha või vigel peos. Hirmus õnnetus, mis vanakestele kaela sadanud, oli küll juba eile Anfissa kõrvu jõudnud, kuid tal polnud mahti õhtul nende juurest läbi minna.

«Mis te, ogarad, seisate?» röögatas Marina ja hüppas reelt püsti. «Jookske kontori juurde!»

Enne kui naised arugi said, kihutas ta esimesena juhatuse poole, kasukahõlmad laialt lehvimas.

Esimene asi, mida Anfissa nägi, oli päratu rahvahulk, mis ummistas kontoriesist. Rõske tuul lehvitas naiste mitut värvi rätte ja rebis vanameeste läkiläkisid. Ent teid ja tanumaid pidi ruttas rahvast aina juurde.

Valgete treitud postide ja käsipuudega kõrge trepp kihas samuti rahvast ning kõige ees seisis kogu oma aus ja hiilguses Hariton Lihhatšov. Ta karjus midagi rahvahulgale, ähvardas kedagi punase rusikaga ja rõhus enda ette maani maha.

Anfissa, kes veel millestki aru ei saanud, püüdis trepile trügida, ent kuulis siis Lihhatšovi sõnu:

«See on kõige puhtam patriotism, seltsimehed! Niisuguse reega passib Semjon Mihhailovitš Budjonnõil endal mööda rinnet ringi sõita!»

Anfissal õnnestus lõpuks esimesse ritta jõuda. Ta silme ees hakkas virvendama midagi eredavärvilist. Trepi ees määrdunud lumel seisis väike kerge saan, justkui mängukann, hunnik kohevaid lambanahku peal, kõige peal aga pildusid sädemeid toredad vasknaastulised rakmed. Kuidas ka Anfissa polnud toimunust vapustatud, pidi ta tahestahtmata seda saani imetlema. Mustad poleeritud keeraspeadega jalased, rauad all, kõrge kirjatud korju, eest ja tagant halja rohu karva värvitud, otsekui liiguks sületäis värsket heina porisel jäätunud teel.

«Kuulge, mis ma ütlen, seltsimehed!» müristas Lihhatšov. «Kui juba säherdune omaaegne eraomanik relvad maha paneb, siis . . .» Ta krääksatas pahameelest, et oli mööda põrutanud, ja parandas ennast: «Mina ütlen, et vene jõud on võitmatu ja Hitler on varsti kõigi reeglite järgi kaputt. Selge?» Esimees lükkas mütsi kuklasse. «Rahvusvahelise olukorra osas on aga meie liitlased . . .»

«Las Stepan Andrejanovitš kõneleb!»

«Palume!»

Lihhatšov kergitas rahulolematult kulmu, kuid andis järele:

«Päevakangelast soovite? Olgu peale!»

Alles nüüd nägi Anfissa langu, kes seni oli Lihhatšovi varju jäänud. Anfissa ohkas.

Torm ka ei räsi niiviisi metsapuud ära! Pea üleni hõbehärmas, nagu oleks ta öö läbi pakase käes seisnud, käed ripakil.

«Mis neil arus on! Külmetavad nõnda vanamehe ära!» Anfissal tõusid pisarad kurku, kui ta nägi, et Stepan Andrejanovitš oli särgiväel. Vanamehelt silmi pööramata tahtis ta ettepoole trügida ja talle oma vatikuube õlgadele visata, kuid ümberringi jäi kõik nii vaikseks, et Anfissa paigale tardus. Kõik kuulsid Stepan Andrejanovitši kohale kummardunud Lihhatšovi ägedat sosinat:

«Lase tulla, Stavrov, räägi, mis sind niisugusele mõttele viis! Kõnele, nii et hinge läheks! Selge?»

Stepan Andrejanovitš võpatas ja tõstis pead. Aeglaselt laskis ta oma kurbadel silmadel rahvahulgas ringi käia, otsekui lootes, et keegi juhtunu olematuks teeks. Kuid ükski hing ei lausunud sõnagi. Naised nutsid tasakesi. Anfissa hammustas rätikunurka, et mitte nutma puhkeda.

Tuul paisutas Stepan Andrejanovitši kirjut puuvillast särki, tuustis paljast karvast rinda. Kuid vanamees ei tundnud külma. Kümned pisarais silmad vaatasid talle otsa, ning neis oli nii palju muret ja kaastunnet, et vanamehes midagi nõksatas ja katkes. Äkitselt hakkas tal hirm inimeste pärast, kellega oli terve elu kõrvu elanud. Ta astus ette, tõstis käe, nagu tahaks neid õnnetuse eest hoida, aga samal hetkel langes ta pilk saanile.

Maa mürises kapjade all. Vikervihurina kihutas saan pimedasse kaugusesse, jättes enda taha hõbekellukeste hajali kaja.

Stepan Andrejanovitš lõi vankuma, kattis silmad peoga ja hakkas raskel sammul, vildikud veest porsunud, trepist alla astuma.

Käigu pealt vatikuube lahti nööpides trügis Anfissa langu poole, kuid üks naisterahvas jõudis temast ette ja pani oma kasuka vanamehele õlgadele. Rahvas andis Stepan Andrejanovitšile teed; saadetuna külarahva leinalistest pilkudest, tootsis ta tütrepoja õlale toetudes minema.

Rahvas ei läinud laiali. Madal pilverapakas liikus pea

kohal. Must vari langes rahvale ja vaskised rakmed säratasid veel eredamalt otsekui pannitäis elus süsi.

Lihhatšov kirus endamisi vanameest, kes rahva paanikasse oli ajanud, ja vaatas kitsikuses ringi.

Siis lippas reipalt saabastega tümistades trepile Nastja.

«Mina ja ema...» hüüdis ta kõlavalt, «meie otsustasime kalli Punaarmee fondi vasika anda... Ema kutsub üles kõiki vanemaid kolhoosnikke ja mina kommunistlikke noori.» Niisama kähku, kui ta oli ilmunud, oli ta ka trepilt kadunud.

«Kui lugu niiviisi on, siis...» Ootamatu sündmustepöörak päästis Lihhatšovi kimbatusest. «Kes on järgmine?»

Tee pealt kostis naerupahvak.

«Mis seal on?» möirgas Lihhatšov, nagu oleks talle vaaditäis külma vett kaela valatud.

«Tillu-Mitka! Ohverdab võidu heaks utetalle!» hõikas keegi rõõmsalt ja lagistas naerda.

Igast küljest kostis hüüdeid:

«Hoia nüüd alt, sakslane!»

«Ha-ha-haa! Küll on nali!»

«Sellest jätkub tervele armeele...»

Samal ajal oli Tillu-Mitka trepi juurde jõudnud ja hüüdis kukehäälel:

«Hoidke eest ära! Andke pudulojusele teed!»

Stepan Andrejanovitši voori juures jäi ta seisma ning sidus asjalikult ja ruttamata reepära külge väheliku lamba, kes oli niisama kõhn kui ta ise, ja keda külarahvas Mitka utetalleks hüüdis.

«Sina?» pööras Lihhatšov oma kõuepilgu Tillu-Mitka poole.

«Mina, jah,» noogutas too pead, andmata esimehele aega toibuda, ja lisas nii tungivalt, kui temasugune mehikene üldse suutis: «Võta vastu, esimees. Annan kogu karja Punaarmeele.»

Hilja õhtuni veeti juhatuse juurde lambaid, lambanahku, poolkasukaid. Vahest ehk olekski Lihhatšovi Haritonist Frolovi Pronka kiuste saanud rajooni kuulsaim esimees, kui poleks tulnud uusi sekeldusi.

«Käigu ta kuradile. Tehke teie, mis tahate, mulle aitab.»

Repišnaja Marfa murdis adra pikali ja röntsis üle sitke märja mulla põllupeenrale, kus hõõgus mullune kulu. Soris saapaninaga sooja tuhka, kükitas maha ja sirutas kohmetanud käed tuhaaseme kohale. Teisedki kündjad — Lobanovi Trofim, Nastja, Varvara ja elatanud Vassilissa, kõrvik kalevist mütsi peal, — ei lasknud end oodata. Üks hakkas saapaid mullast puhastama, teine seadis end Marfa juurde kulutule sooja.

Võimetu päike paistis läbi pilvede. Järsaku all loksus tuhmilt jõgi.

Tänavu oli Pinega üle kallaste tõusnud. Kõik heinamaad, põllud ja kapsaaiad mäejalamil olid vee all. Ainult kitsas kühmuderida metsa veeres ulatus välja. Mujal laius otsata, ääreta vesi. Sogane voog kandis palke, puunotte ja juurtega väljakistud tüvesid. Hooneidki ujus mööda — katuseni vees, mine võta kinni, olid need saunad või sarad. Keset seda laia lagedat turritas siin-seal kuhjavardaid, mullusest heinast mütsid peas, tõrksad pajuladvad püüdsid end valges vahus sirgu ajada. Aegajalt kostis ülejõelt, kus valged kloostrivaremed punasel kaldajärsakul nagu suhkrutükid särasid, tumedat müринat. Seal varises liigveest lahtiuuristatud kive ja savikamakaid vette. Jõe taga orasepõldudel andsid oma saabumisest valju kaagutamisega märku haned, keda praegu keegi ei tülitanud, sest jahimehed jahtisid nüüd hoopis isevärki linde. Sealtsamast kostis sekka kurgede kurba, otsekui sügisest häälitsemist.

«Vaadake, noorikud, keegi tuleb rajooni poolt,» tõusis Varvara kikivarvule.

Künkale ilmus tiidsalt astuv lüheldane mees, hall sinel seljas, kott üle õla.

«Pea kinni, külamees! Kuhu sa ruttad!» viipas Varvara.

«Käsi paistab kaelas olevat,» tähendas Vassilissa lühinägelikult silmi kissitades.

Võõras astus lähemale, teretas ja pühkis peoga kõhnalt, lohku vajunud näolt higi.

«Susi söögu seda teed!»

Mehe olek pani naised kohmetama. Sineli järgi paistis

ta olevat sõjaväelane, pehme nokaga soni järgi — komandeeritu. Veel märgati otsekohe, et tal olid elavad heleprunnid muigel silmad, mis naisi suure niiske lauba alt varjamatu huviga uurisid.

«Mis käel viga? Sõjaväljalt või?» päris kaastundlik Vassilissa.

«Kust mujalt. Ikka rindelt, emake.»

«Rindelt?»

Kolhoosnikud silmitsesid tulnukat siira imestusega. Esimest korda elus nägid nad rindemeest, inimest tollest maailmast, kus viibisid nende mehed, isad ja vennad.

Naised said kohmetusest üle ja ruttasid kallile külalisele reepäral istet pakkuma. Nastja otsis õlgi alla.

«Mis rindelt?» pärisid naised kannatamatult, enne veel kui võõras reele istus ja poristes laiasäärelistes saabastes jalad välja sirutas.

«Leningradi rindelt.»

«Mis? Leningradi rindelt?» hüppas Trofim püsti. «Ega te minu poissi ole kohanud? Turske, valget verd, üks silm vaatab kõõrdi?»

«Ütle vähemalt priinimigi!» naeris Varvara. «Ena mul — valget verd ja turske!»

«Priinimi?» ajas Trofim silmad pärani. «Nimi on muidugi mõista Maksim Lobanov.»

«Ei tule meelde,» naeratas külaline ja kobas taskust tubakakoti ning ajaleheriba.

«Kuidas te ühe käega toime saate?» tundis Vassilissa külalisele kaasa.

«Mis siin keerulist, võin teilegi pläru keerata,» viskas külaline nalja ja pakkus Trofimile: «Tehke suitsu.»

«Meie oleme vanausulised,» mühatas Trofim.

«Noh, Troša!» tõusis teiselt reelt edvistades Varvara. «Milleks suitsu muidu raisata, las ma parem nuusutan.»

Varvara kohendas end rindemehe ligi istuma, laskis kelmikal pilgul tema näost üle käia ja ohkas:

«Oli aeg, kus ma tubakasuitsu pärast tüli tõstsin ja oma teisepoole ikka ukse taha kihutasin, nüüd nuusutaks küll, aga pole . . .»

«Või suitsu ihkad tagasi!» kostis kõmisev bass. «Pane tähele, Varuhha, kui Terenti teada saab, küll ta sulle suitsu näitab!»

Imestunult vaatas külaline siiamaani vaikinud inetu, sünge näoga naise poole. Tollel oli ilmatu lai turi, ta oli

peajagu pikem noorest sõbralike silmadega tüdrukust, kes nagu tilluke seenelaps end suure seene kübara varju surus.

Mehe pilku märgates tõmbas Marfa mustad sagris kulmud kortsu: et kas pole enne sihukesi näinud või?

Varvara vastas kohmetamata, enesekindlalt:

«Küll mina oma Terentit armsaks teha oskan, kui ta ainult tagasi tuleks. Olge rahul, Marfa Pavlovna.»

«Jäta nüüd!» käratas Trofim. «Ajad lõuad laiali ega saa enam pidama. Kas see on tõsi, et Leningradis olla kole katk lahti?»

Külaline süngestus. Sügavais koopais asetsevad pruunid silmad muutusid süsimustaks.

«Inimese kohta tuli talvel sada kakskümmend viis grammi leiba... Veerand naela. Vaata või nuusuta. Mürskude ja pommide all. Pakane, elektrit pole.» Mees tõmbas tubli mahvi suitsu ja hakkas läkastama. «Mul on meeles, kuidas ma talvel rindelt tehases mürske toomas käisin. Päris põrgu! Igal pool pime, katus mürskudest katki, tuul undab nagu lageda peal. Ise mäletate, missugune talv oli. Nägin, et ühes nurgas ajab lamp tahma — tööline seisab treipingi taga, kasukas seljas, pea kaltsude sisse mässitud. Võtab kindad käest, puhub hingeõhku käte peale ja jälle pihid pihku. Astusin lähemale ja vaatasin. Oli teine näost täitsa külmanud, just nagu malmist — elutu ja kange. Üksnes silmad välkusid prilliklaaside taga. Noh, vana, kas peame võiduni vastu? Ta vaatas mulle otsa ja ütles sedaviisi: «Peáb pidama. Ma viisin täna viienda, viimase inimese oma perest kalmistule...»

Kuskil üle jõe kukkus lahtiuuristatud savikamakas tumeda mütsatusega vette. Ümberringi mustas põlenud maa. Tuul puhus külma tuhka üles. Valjusti pruusates nuuskisid hobused koonudega põllupeenral. Vassilissa luristas nina ja pühkis kindaseljaga silmi.

«Niisugused mehed on leningradlased!» sõnas külaline vaikselt. «Teil aga ei paista võiduga sugugi kiiret olevat? Kas see ongi kogu tänahommikune töö?» näitas ta oma terve käega põllule.

Regi hakkas Marfa istumise all kägisema.

«Seegi on ilmaasjata tehtud. Maa pole ju veel õieti sulanud, tunned, kuidas tast külma uhkab!»

«Oh sind, Marfušat! Sinuga aetakse inimesejuttu, sina

aga lähed kohe kallale nagu karu. Ärge peljake, ta on esimehe peale tige,» pilgutas Varvara külalisele silma.

«Asi on selles,» segas Nastja vahele, «et esimeheks on meil see Lihhatšov. Küll oleme talle öelnud, et veel on vara, maa ei ole veel sula — tema ei tee kuulmagi. Ütleb, et need kündmata põllud olevat ülemustele pinnuks silmas, rikkuvat pildi ära. Ajaski naised välja, ehkki künda niikuinii ei saa.»

«Või nõnda,» sõnas külaline mõtlikult. «Tarvis astuma hakata. Aitäh seltsi eest.» Mehe silmad naeratasid. «Küllap me veel kohtume.»

«Meie hakkame ka minema,» otsustas Marfa. «Naised, pange hobused ette.»

Vassilissa hüüdis võõrale järele:

«Mis mehi te ise olete, kallis külaline? Mis te nimi on?»

Sinelis mees pöördus ümber:

«Lukašin. Ivan Dmitrijevitš.»

«Ah et Ivan... Mis muud kui koju, naise juurde teel. Kust külast mehi oled? Nime järgi poleks nagu siitkandist?»

Uus tuttav naeris lustlikult:

«Rajoonikomiteest. Saadeti teile külvitööd organiseerima.»

Naised vahetasid jahmunult pilke.

«Ärge siis pahaks pange ega vihaks võtke, kui midagi ülearust ütlesime!» hüüdis Vassilissa mehele järele.

Laugjal künkal, peaaegu sel kohal, kus tee madalasse, suurveest üleujutatud lohku laskub, jõudis Lukašinile järele kena noorik, kelle vallatut pilku ta juba ennist juttu ajades oli endal tundnud.

«Küll teie astute kibedalt! Lausa rindemehe samm, ma päris hingeldan. Kuhu te nüüd lähete? Näete, mis ülekäigukohtadest järele on jäänud?» osutas naine kurakätt pöösastikule. «Jõgi on metsikuks läinud. Võõras inimene ei pääse läbi. Lähme. Mina'p see olin, kes teid esimesena silmas, mina teid siit ka välja juhatan...»

Varvara pilgutas mehele ülemeelikult silma, kergitas pisut seelikuäärt ja pööras vasakule.

Lukašin seadis oma sammud naise lühikeste sammude järgi ja viipas jõe poole:

«Kas ta teeb alati niisuguseid tükke?»

«Pinega või? Eks ta kord kümne aasta kohta ikka tuleta kadunud noorust meelde. Muidu pole ta kaugeltki Must meri,» lausus Varvara tähtsalt ja vaatas viltu mehe poole, et pane tähele, ega meiegi tea kust riisutud ole.

Peagi jäi naine seisma.

«Vaadake nüüd: lähete sellest mäest üles ja ongi ülekäik. Siis pöörake paremat kätt, seal tuleb tara vastu,» näitas naine käega, «ikka mäealust pidi, kuni rada mäkke pöörab. Näete, mäe otsas seisab inimene. Jumaluke, see on ju Stepan Andrejanovitš!» sosistas Varvara imestunult ja vangutas pead. «Me mõtlesime juba, et tema tunnike on tulnud, kaks nädalat ei võtnud palakestki suu sisse, aga näe, eluvaim tuli tagasi. On teine kobinud välja jõge vaatama.»

Üle vee mäe otsas seisis laia mustava võraga puuhiiglase all kepile toetuv mees. Kaugelt ei võinud eristada ei nägu ega riideid, kuid ühes oli Lukašin päris kindel — mees oli suurt kasvu.

«Poeg sai surma. Üksainus poeg oli, nüüd on seegi tapetud,» ohkas Varvara.

«Kuidas te ennist ütlesite? Stepan Andrejanovitš? Priinimega Stavrov?

«Stavrov jah. Kust teie teate?» imestas Varvara.

«Lehest lugesin. Tema ju andis oma vara Punaarmee fondi?»

«Saani ja troska? Tema neh. Aga kas ajaleht minust ei kirjutanud?» päris Varvara ootamatu lihtsameelsusega. «Meie oleme Injahhinid. Mina andsin ka lamba.»

«Varu-uhha!» kostis põllult kuri, kähe hääl.

«Mis sa lõugad! Ei saa enam ilma Varuhhata sammugi astutud!» vihastas Varvara, kuid vastas endist viisi lahkelt: «Tulen juba, Marfinka!»

Pööras siis Lukašini poole ja seletas kiirustades:

«Komandeeritud peatuvad meil enamasti Streletsi-Marina juures. See võtab ka maa alt viina välja. Aga nüüd, kus viina pole, ei ole vanamuti seltsis miskit lõbu! Ühe silmaga pealegi. Asuge minu juurde.»

«Varu-uhha!»

«Et sa kärvaksid, küll ma tulen! Võiksid ka minu hobust ajada.» Varvara astus paar sammu ja pööras siis jälle Lukašini poole. «Tulge aga minu juurde, kui soovite . . . Suvel elas meil õpetaja, jäi päris rahule . . .»

Varvara naeris ja kadus punase seelikusaba välkudes künka taha.

«Võeh,» vangutas Lukašin naerdes pead.

Heitis siis veel ühe pilgu mäe otsas seisvale üksikule liikumatule vanamehele ja seadis sammud ülekäigukoha poole.

Juhatuse õuel nägi ta meest ja naist. Need seisid trepil, ja oli selgesti näha, et nad ägedalt vaidlesid.

«Ei lähe, ära mitte hirmutagi!» karjus naine. «Ei lähe ise ega lase teistelgi minna.»

«Mis sul arus on? Ei täida käsku?» kärkis mees, peas punase ristpaelaga kasakamüts. «Kuidas sa sõjakevadet vastu võtta mõtled?»

«Tere, seltsimehed.»

Mõlemad pöörasid kähku ringi.

«Rindelt!» Rõugearmiline nägu laial naerul, astus mees trepist alla ja ulatas Lukašinile käe. «Koju või? Puhkusele? Mis külasse? Minina!» pöördus ta järsult naise poole. «Silmapilk anna hobune! Selge?»

Naise tumedad silmad tõmbusid pilukile:

«Ei ole mul ühtegi hobust. Kõik on rakkes.» Ja naine tuli vihase kiiruga, sõõrmeid puhevil, trepist alla.

«Näed, missugune saatan! Mõni võitleb sakslastega, mõni naisteväega, nii on lood, vennas. Selle asja ajame joonde. Hobuse saad.»

Naisterahva lahkuseta olekust haavatud Lukašin saatis teda pilguga. Naisel oli mehelikult hoogne kõnnak.

«Ägeda loomuga,» mõtles Lukašin ja ütles:

«Hobust ei ole mulle vaja. Mind saadeti siia rajoonikomiteest.»

Tunni aja pärast kargas näost punane Lihhatšov raamatupidamise uksest välja.

«Kuidas on lood rahvusvahelise olukorraga?» päris suures toas ahju küttev Tillu-Mitka.

Lihhatšov virutas ukse kinni.

Kuues peatükk

Kui Lukašin «Uue Elu» kolhoosi poole teele asus, oli tal lihtne plaan kohe samal õhtul kolhoosnikud kokku kutsuda, kõnelda neile rindeoludest, ja olles niiviisi vaimu ette valmistanud, kolhoosi asjusse süüvida. Kuid

Lihhatšovi põikpäine korraldus, millest ta põllul kolhoosnike käest kuulda oli saanud, sundis esialgset plaani muutma. Oli tarvis härjal viivitamata sarvist haarata.

Kaks päeva oli Lukašin kolhoosi eluga tutvunud: inimestega juttu ajanud, laudad ja tallid läbi vaadanud, sepikojas käinud. Siin oli lausa kurat lahti! Külvikud remontimata, adrad roostetasid sepikoja juures lageda taeva all, terad mulluse poriga koos — nagu vanarauahunnik. Söödaga oli lugu veel hullem; seda polnudki taliteega kaugetelt luhtadelt ära toodud. Ja seda kõike kolhoosis, mida rajoonikomitees peeti korralikuks keskmiseks, kus külvitöö pärast midagi karta ei ole. Ning esimees? Mitte keegi ei lausunud tema kohta head sõna.

«Oota sa mul, küll ma sulle aru pähe panen,» mõtles maruvihane Lukašin.

Kütmata klubis, endise kiriku kõrgete süngete võlvide all, oli külm ja kõle. Üksainuke katkise klaasiga lamp valgustas lava. Tagapool paukusid uksed, krigisesid pingid istet võtvate inimeste all. Sumin, vaoshoitud köha, hingeaur.

«Kõik vanausulised on kohale tulnud,» mainis Lihhatšov Lukašini poole kummardudes. «Muidu ei saanud neid vahel sellesse endisesse jumalakotta vägisigi veetud.»

Fjodor Kapitonovitš, kes igal koosolekul ilmtingimata presiidiumis istus, valas teenistusvalmilt vett klaasi ja pani Lukašini ette.

Viimaks kuulutas Lihhatšov:

«Ettekande rahvusvahelisest olukorrast, nagu see tänaseks on kujunenud, teeb seltsimees Lukašin, endine rindemees, praegu rajoonikomitee volinik. Et te mul aga vakka istute. Selge?» lisas ta istet võttes tõredalt.

Lukašin tõusis püsti ja heitis sineli õlgadelt.

Sumin vaibus. Lavaesises hämuses valguses vilksatas tuttavaid nägusid: naeratav Varvara, kirev rätik peas, kiigutas vallatult uues kalossis jalga, Lobanovi Trofim, Nastja... Edasi oli pilkane pimedus, kust kiirgas tema poole vaid hulk kuivalt läikivaid silmi. Need silmad ootasid, pärisid ja kompisid teda. Lukašin teadis, mida temalt oodati. Ent millega ülendada nende vaevatud, räsitud hingi? Ei olnud ju praegu elus muud kui häda ja õnnetust.

Sedamööda, kuidas Lukašini vaimusilma ette kerkis

ümberpiiratud Leningrad, hiigelsuur tulekahjukumas maa, muutus ta hääl kindlamaks ja innustatumaks.

«Seltsimehed, praegu läheb rindejoon igast südamest, igast kolhoosipõllust ja iga tööpingi juurest läbi. Kuidas siis teisiti? Jääb puud vilja puudu, jääb tööline söömata, jääb tööline nälga, saame vähem tanke ja lennukeid.» Lukašin kummardus ettepoole ja tõstis käe. «Kes sellest kasu saab? Hitler!»

Saalis oli surmavaikus.

«Mis siin «Uues Elus» sünnib?» küsis Lukašin otse, teravalt. «Kas jätsite mullu vilja lume alla mädanema? Räägin ma õigust?»

«Õigust,» vastati pimedusest vaikselt.

«Kuidas te tänavusele kevadele vastu lähete? Külvipinda vähendades? Kas niimoodi mõtlete rinnet aidata või?»

«Küsige esimehe käest!» hõikas keegi aralt.

«Just nimelt!» haaras Lukašin sõnast kinni ja pöördus järsult Lihhatšovi poole. «Partei on teile vastutusrikka koha usaldanud, seltsimees Lihhatšov. Aga mida kuradit teie teete? Loobite seemet porri — see on ju kuritegu!»

«Tõsijutt! Õigus!» tõsteti saalis häält.

«Laske mul rääkida!» tõusis esimeses reas keegi naisterahvas püsti.

«Pea suu kinni, naine,» hoidis pika siledaksaetud näoga vanamees teda tagasi.

«Jäta rahule! Sina oled terve eluaeg vait olnud — mis sa välja oled haudunud? Targaks kutsutakse!»

Vastuseks lagistati naerda.

«Mis nad naeravad?» päris Lukašin arusaamatuses Fjodor Kapitonovitši käest.

«Vigur, mis muud. Sofron Ignatjevitš pidas nelikümmend aastat poissmehepõlve ja võttis siis noore naise. Hakatigi Targaks hüüdma.»

«Ütle välja, Darka, ära pelga!»

«Ega ma kardagi, naised!» läks Darja julgeks. «Mis mul karta, mul on kaks poega rindel. Vanem, Aleksei, pärib igas kirjas, et kallid vanemad, kuidas kolhoosis läheb. Katkesta end põllul või ära, kasu pole kolme kopika eestki. Niikui hakkasid ohje pingule tõmbama, ei saa enam pidama. Brigadire hõikad numbri järgi — meie kutsume hobuseidki nimepidi! Naisterahvast aga ei

pea sa hoopiski inimeseks. Kes seda enne kuulnud on, et niisuguse lõrtsiga küntakse? Egas me eilased ole! Eluaeg oleme adrakurgi peos pidanud ega ole nälga surnud. Kas sa selle peale oled mõelnud?»

«Kuuled?» nähvas Lukašin Lihhatšovile. Ta oli väga rahul, et kolhoosnikud olid kohe asjast rääkima hakanud.

Lihhatšov viskas pea kuklasse ja kargas püsti.

«Kas olete partei vastu või? Tagalat õõnestate?»

Klubis tõusis kohutav melu:

«Sa ära meid parteiga kohuta!»

«Me ise oleme partei!»

«Kas partei käsib rahvaga niimoodi rääkida?»

«Õigus! Me nagu ei elakski Nõukogude Liidus!»

«Loll, kus me siis elame . . .»

«Aru peas, olge ometi vaiksemalt!» tõstis Fjodor Kapitonovitš häält. «Pole ammu lõuata lastud!»

«Ei taha vakka olla!»

«Andke aga takka, naised!»

«Pimedas on nad julged kõik, muudkui lõugavad!» sosistas Lihhatšov Lukašinile õigustuseks. «Valge käes ei jõtsata ükski.»

Lukašin tõusis püsti:

«Seltsimehed, laata ei ole mõtet pidada. Tuleb asjalikku kriitikat teha.»

«Mis kriitikat, me ütleme otse välja.»

«Mis te sest Haritonist kaitsete?» kõmistas saalisügavusest Repišnaja Marfa.

Paistis, et naised just seda olidki oodanud — nad hüppasid püsti ja karjusid:

«Ei taha Lihhatšovi!»

«Meie kannatus on katkenud!»

«Las ordenimees hakkab meile esimeheks!» hõikas Varvara heleda häälega ja kiikas igatsevalt Lukašini rinnale, pilgutas talle silma nagu vanale tuttavale.

Tuluke vilkus lambis, kära kajas vana kiriku võlvidelt vastu. Kätega vehkivaid tigedaid naisi vaadates lõi Lukašin araks. Mitte seda polnud ta tahtnud. Egas rajoonikomitee teda selleks volitanud. Mehele meenusid rajooni põllumajandusosakonna juhataja sõnad: «Kolhoosis on palju omavolitsemist. Lihhatšov on jõudnud ohje pisut pingutada, kuid sellest ei aita. Asuge appi. Vana, kogenud kaader. Rajoonikomitee nomenklatuuris.» Silmapilk oli Lukašinile selge oma läbimõtlemata, üle

piiri mineva kriitika tagajärg: külvikampaania läheb nurja, plaan samuti . . .

Ta võttis karahvinikorgi ja koputas ägedalt vastu lauda:

«Seltsimehed, seltsimehed! Praegu pole aeg esimeest vahetada! Lõpetame enne külvi, siis arutame. Kes siis lahingu ajal komandöri vahetab!»

Vahelehüüded summutasid Lukašini viimased sõnad:

«Selleks ajaks on ta meile kõigile kerjakoti kaela sidunud!»

«Talle ei jää enam kedagi kamandada!»

Fjodor Kapitonovitš ruttas Lukašinile appi:

«Häbenege ometi oma lollust! Seltsimees on ju rindelt . . . Kes siis ilma aruandeta tagandab!»

«Mis sa sest Haritonist kaitsed?»

«Mis temal viga, tütred kodus, ega tema süda valuta!»

Fjodor Kapitonovitš krimpsutas nägu ja laiutas käsi.

«On aga rahvas, ei au ega häbi.»

Edasi läks nagu lepase reega.

Lavale tuiskas õhetav Nastja Gavrilina:

«Mina tahan öelda, et . . . Paneme Anfissa Petrovna esimeheks . . . Tema oskab inimesi tööle panna. Mäletate teda sõnnikulugu? Mina ja meie, kommunistlikud noored, oleme Anfissa Petrovna poolt.»

Saal oli paar sekundit vait — ettepanek oli nii ootamatult tulnud.

Esimesena toibus Lukašin:

«Seltsimehed, niisugust asja ei tohi pakilt-palavalt otsustada! Kõike tuleb hoolega vaagida ja rajoonikomiteega läbi arutada.»

Teda toetas Fjodor Kapitonovitš:

«Nõ nüüd on kisa lahti! Korda ei tunne! Ei saa ju ilma risolutsjoonita.»

«Keri kuradile oma risulutsjooniga. Egas risulutsjoon sakslase pihta tuld anna!»

«Anfissat! Anfissa Petrovnat tahame!»

Saalisügavusest kostis kära ja rabinat ning Marfa kõmisevat, nõudlikku bassihäält:

«Mis sa vastu ajad? Rahvas palub.»

«Pea rahvast lugu, kulla Anfissa! Ega see sul tükki küljest võta!» kostis toetavaid naistehääli.

Lobanovi Trofim raputas pahaselt pead ja sülitas:

«Naisterahvas esimeheks! Kas tõesti mõnda püksikandjat ei leidu?»

«Sina ise ehk, Trofimuško?» torkas Varvara.

«Ära sa siin nii väga...» ajas Trofim karvad turri. «Trohhal on kolm tääki rindel.»

Kostis naeru, jagelemist ja hüüdeid:

«Astu aga ette, Anfissake! Näita ennast!»

Lukašin, kes üksisilmi oli käratsevasse, ülesärritatud saali vahtinud ja huuli purenud, lõi mõttes käega. Ena mul! Las teevad, mis tahavad. Kes siin lõppude lõpuks peremees on? Kelle käes võim on? Ega nad ju endale halba taha! Miks peaks temal, võhivõõral inimesel, terve kolhoosi vastu õigus olema, vaidles ta nähtamatu vaenlasega.

Aga kui ta enda kõrval Anfissat nägi, kes oli lausa jõuga lavale lükatud, vajus tal süda jälle saapasäärde. Nüüd on ta omadega küll päris rappa läinud! Naine polnud mitte ainult kohmetu, vaid päris hirmunud, tema kahvatu nägu oli üleni punaseid plekke täis...

Kummalisel kombel olid aga Anfissa kohmetus ja argus koosolekule meele järele. Seda oli selgesti näha uudishimulikest ja lahketest pilkudest, millega taltunud naised teda mõõtsid (justkui poleks varem näinudki), ja sosinal vahetatud sõnadest:

«Näost punane nagu vaatamiseks väljapandud piiga.»

«Las ta olla, ei sellest ole ühtigi.»

Kulus oma paar minutit, enne kui Anfissa toibus.

«Kulla naised, mis teil arus on! Mis esimees mina olen? Kolm talve koolis käinud...»

«Ei ole viga, Hariton on jälle ülearu nutikas.»

«Ma ei oska kõneldagi...»

«Seda parem. Hariton on kõik kõned kümne aasta peale ette ära pidanud.»

«Võta amet vastu, Anfissake, ega sa Haritonist hullem ole.»

«Kartust ei maksa häbeneda. See ei ole lihtne amet.»

«Istu ometi, Petrovna, ega sul kroonu jalad ole. Hommikust saati rakkes.»

«Istu punase laua taha valguse kätte,» toetasid teised hääled.

Lukašini pilk otsis lavalt tooli.

«Hariton on küllalt istunud,» viiksatas keegi söakam naisterahvas läbi naeru.

«Õigus! Aitab talle istumisest!»

Lihhatšov pigistas hambad kriginal kokku ja ajas end sirgu.

«Selge! Nõukogude võim pole meele järele?»

«Mis sul arus on? Kuidas sa rahvaga räägid?»

«Mina räägin nii, nagu peab rääkima. Aga kelle pilli järgi sina tantsid? Küllap sinuga veel räägitakse! Sa laostad ju rahvast!» sosistas Lihhatšov tigedalt.

«Sina! Sina tuled ähvardama? Kas sa tead, mis rindel niisuguste komandöridega tehti?»

Saalist kostis kära:

«Ei kuule!»

«Valjemini!»

Lihhatšov astus aegamisi lavalt alla ja läks, selg sirge, pea püsti, rihmad kägisemas, ukse poole. Surmavaikuses kõlasid tema sammud võlvidelt ähvardavalt vastu.

Uks paukus, vööruses hakkasid kriiksuma põrandalauad. Kergendusohe kahises läbi saali.

Pärast hääletamist asuti üksmeelselt pakilisi asju lahendama. Fjodor Kapitonovitš hiilgas oma ammuse asjaajamisoskusega ja pani küsimusi punkt-punktilt ette.

Külvi otsustati alustada valikuliselt, ära ootamata, kuni kogu põllumassiiv taheneb; põllule minna hiljemalt hommikul kell neli.

Siis tähendas üks elatanud kolhoosnik arglikult:

«Et kui aidas jahu oleks — võiks normipäevade arvel anda, läheks lahedamalt...»

Seegi ettepanek võeti vastu.

Lukašin närveeris ja oli hajevil. Ta kuulis, kui ärevalt ja valjusti hingas Anfissa tema kõrval, ja jälle võttis kahtlus tema hinges maad. Mis rajoonikomitee ütleb? Kellegagi nõu pidamata on ta sihukese pudru kokku keetnud, et siga ka ei söö. Oletame, et tõesti oli ammu aeg too «ratsaväelane» minema kihutada, aga kas siis sedaviisi kaadrit valitakse?

Pead pööramata heitis ta vargsi pilgu Anfissa poole. Kissis silmad laua küljes kinni, põsed lõkendamas. Ent saledat, jonnaka joonega kaela ja tihedat musta juuksekrunni nähes läks tal meel kergemaks. Talle meenus, kuidas ta seda naist esimest korda kolhoosijuhatuse õuel oli näinud...

Siis arutati sepikoja asja. Rahulikult ja väärikalt

astus lavale kitsaõlaline, näärmetiisikust põdev Semjini Nikolaša, läikima viksitud kroomsaapad jalas, lips kaelas.

Külarahvas kutsus teda enamasti peentöömeheks. Lukku parandada, uksehingi meisterdada, viilist nuga taguda — seda ta võis, aga kui oli tarvis suurt sepavasarat liigutada, laiutas Nikolaša käsi: «Ei ole minu ala, mina teen ainult peent tööd.»

Omajagu teda siiski hoiti. Oli ta mis ta oli, ikkagi asja eest, mõnes kolhoosis polnud seesugustki seppa; liiati oli ta meesterahvas, ehkki ainult nime poolest.

Asendamatusest teadlik, alustas Nikolaša tähtsalt:

«Kuna mina olen peentöömees, siis pole vasaraga tagumine minu eriala. Palun minu käsutusse eraldada füüsilist jõudu.»

«Mis jõudu nimelt?» nokkis Varvara.

«Nimelt niisugust jõudu, mis virutaks vasaraga sinna, kuhu mina ette näitan. Teiste sõnadega, üht vägevat naishinge on vaja.»

Naerukahin käis läbi saali. Lukašingi pahvatas esimest korda südamest naerma.

«Seda oleksid sa kohe öelda võinud.»

«Repišnaja Marfa! Ega temast kangemat ole!»

«Ma lükkan ju sepapaja laiali!» ajas Marfa vastu.

Kuidas ta ka ei tõrkunud, otsustati, et Marfal tuleb sepapajas tööle asuda.

Pärast seda sadas küsimusi ja ettepanekuid igast küljest. Aeg oli juba hiline, lamp ajas petrooli puudusel tahma, taht pragises ja Fjodor Kapitonovitš lõpetas koosoleku, manitsedes: «Egas kahurist sõnu lasta. Tööd on vaja ka teha.»

Seitsmes peatükk

Värvi koorutava numbrilauaga vana seinakell, mis juhatuse suures toas rippus, näitas pool neli.

Anfissa astus tasakesi esimehelaua juurde ja võttis üleriideis istet. Millest alustada? Ähmaselt meenusid talle mingid peamised lülid, millest Lukašin pärast koosolekut oli rääkinud. Kodus oli ta sõba silmale saamata terve öö nendest lülidest mõtelnud. Paistis, et aruta kust

otsast tahes, kõik on tähtis. Vilja ei ole, sööt on lõpukorral, inimesi ei jätku. Mõni aasta lõpetati sellel ajal juba külvi, tänavune kevad on aga külm ja raske, hullem kui sügis.

«Oh seda muret ja vaeva küll,» ohkas Anfissa tuimalt enda ette vaadates. Otse keset lauda laiutas suur must hambulise äärega taldrik, konisid täis.

«Nüüd aitab, Hariton Ivanovitš!» tegi Anfissa südame kõvaks.

Ta võttis Lihhatšovi tuhatoosi ja viskas ahju ning vaatas siis kontoris südametäiega ringi. Põrand oli must ja räpane, nagu poleks seda ilmaski pestud, kulunud lauakonts varjas uksenurgas prügihunnikut. Mis veel seintest rääkida! Suitsumehi annab praegu otsida, ometi olid ajalehed seintelt lahmakatena maha rebitud — ikka nende neetud plotskite keeramiseks.

Anfissa lükkas ukse pärani ja tegi õhuakna lahti. Külm, karge tuul hakkas toas tõmbama. Anfissa võttis vatikuue seljast, pistis seelikusaba vöö vahele, kääris jalkikäised üles, otsis köögist ämbrid ja läks kaevust vett tooma.

Kui ta tunni aja pärast näolt higi pühkis ja pilgul üle vastpestud põranda käia laskis, läks tal meel kohe lahedamaks ning ta lausus:

«Nii on igatahes ilusam.»

Vaevalt sai ta taburetile istuda, kui telefon selja taga valjusti helisema hakkas. Ebalevalt kiikas ta läikiva pläriseva telefonikellakerakese poole ning vaatas siis abitult ringi — ta oli kontoris ihuüksi. Telefon aga helises aina nõudlikumalt ja pealekäivamalt. No on rist! Ta polnud veel kunagi telefoniga rääkinud. Kellel küll nii vara hommikul und ei ole?

Lõpuks võttis ta südame rindu ja läks telefoni juurde, pilk pläriseva kella küljes kinni, ning haaras toru. Kostis kärinat ja raginat. Anfissal hakkas kuum. Oh seda risti ja viletsust küll! Kõrvad oleksid nagu omal kohal, aga mitte ei kuule. Siis taipas ta rätiku peast võtta. Kohe hakkas ta inimkõnest aru saama.

«Kes seal on?» küsis Anfissa vaikselt.

«Kas see on «Uus Elu»?» küsis kähe naisehääl siitsamast kõrva äärest.

«Uus Elu» jah.»

«Suigute, sunnikud! Niisugused vigurid jätke kohe maha! Kaua ma karjun, ega mul kroonu kõri ole!»

Anfissa tahtis midagi öelda, kuid kuri näitsik katkestas teda tõredalt:

«Ärge hakake ennast õigustama! Küll me teid tunneme, ega me esimest aastat tööta! Kohe räägib rajoonikomitee.» Torust kostis plõksatus.

Läks mööda vist oma kaks minutit, ja see tundus Anfissale terve igavikuna. Ta seisis, julgemata liigutada, surus higist telefonitoru pihku ja kuulatas pingsalt, nii et peas undama hakkas. Lõpuks ei pidanud ta enam vastu ja hüüdis:

«Rajoonikomitee!»

«Mina olen rajoonikomitee!» kostis äkki tugev bassihääl. «Kes minuga räägib?»

«Niisama... «Uuest Elust»,» lõi Anfissa jälle araks.

Toru oli hetke vait.

«Ära tundsin teid!» hakkas äsja temaga kõnelnud mees lustakalt naerma. «Anfissa Petrovna?»

«Mina.»

«Tervist, seltsimees Minina! Teiega räägib rajoonikomitee sekretär Novožilov.»

«Tervist, seltsimees sekretär. Kuidas te mu ära tundsite?» oli Anfissa tõega imestunud.

«Väga lihtsalt. Kes muu siis veel varahommikul ei maga kui mitte uus esimees! On ju nii? Lukašin helistas mulle juba öösel. Muide, kas ta läks juba Vodjanõsse?»

«Siin teda pole.»

«Vodjanõs on uputus, suurvesi,» ütles Novožilov murelikult. «Kuidas te siis ennast uues ametis tunnete?»

«Ei oska öelda.»

«Siis oskan mina öelda. Hästi tunnete.»

«Miks siis nii?» pidi Anfissa jälle imestama.

«Kas olete Lihhatšovilt asjaajamise juba üle võtnud?»

«Ei veel... millal ma...»

«Näete nüüd, aga juba olete jalul. Tähendab, süda ei anna rahu. See ongi kõige olulisem!»

Novožilov küsis, kas külviks ollakse valmis, nõudis, et kohe põllule mindaks, päris rahva meeleolu ja viljavarude järele. Anfissa vastas, karjus torusse, kui Novožilov midagi korrata palus, — kõike seda tegi ta otsekui läbi udu.

Pärast sekretäriga rääkimist valdasid Anfissat vastakad tundmused. Sekretär oli esimene inimene, kellega ta esimehena oli rääkinud. Tal oli hea meel, et rajoonikomitee sekretär temaga oli lihtsalt ja lahkelt kõnelnud oli, ent samas tõstis hirm jälle pead: alles nüüd taipas ta, missugune koorem talle õlgadele oli laotud. Tänasest päevast pidi tema, vähese haridusega naisterahvas, terve kolhoosi, terve küla eest vastutama.

Nende mõtetega ametis olles ei kuulnudki ta, kui kontorisse tuli Fjodor Kapitonovitš.

«Või juba nii vara hakkamas!» hõikas ta läve pealt rõõmsal häälel ning tema näoilme oli üksainus heakskiit.

Fjodor Kapitonovitšil oli seljas pühapäevapintsak ja peas nahksoni, mida ta muidu ainult väga pidulikel puhkudel kandis, jalas aga head kõvad tõkatiga määritud saapad. Väike kortsurägune, harva habemetüükaga kaetud nägu lausa säras.

«Mis rõõmupäev temal täna on?» mõtles Anfissa.

Fjodor Kapitonovitš üllatas Anfissat veel sellega, et andis kättpidi tere, enne kui ta seljatoega, ent värvimata puupingile istus ja soni peast võttis.

«Jumal tänatud, nüüd hakkame meiegi inimese moodi elama.» Fjodor Kapitonovitš otsis kirju rätiku ja pühkis oma kiilaspead. «Ma juba rääkisin oma eidele, et nüüd on meilegi pidupäevad kätte tulnud. Too Hariton oli meile lausa ristiks kaelas! Rahvas rääkis eile sulatõtt: ta oleks meid silmagi pilgutamata kerjakotiga laia ilma saatnud.»

Anfissa polnud kaugeltki see inimene, kes oleks hakanud Lihhatšovi kaitsma, siiski olid vanamehe sõnad talle vastumeelt.

«Rumal inimene,» jätkas Fjodor Kapitonovitš, «mis tast haletseda. Kui omal aru peas polnud, oleks võinud vähemalt arukamate nõu kuulda võtta.»

«Sind ta igatahes kuulas, nii et patuasi oleks pahaks panna.»

«Või kuulas! Mina rääkisin küll nii, küll naa, aga tema ajas ikka oma joru. Lipp? Ennekõike tuleb kolhoosi eest hea seista,» ütles Fjodor Kapitonovitš südametäiega. «Egas lipp eest ära jookse, kuidas töö, nõnda palk...»

Saanud südant kergendada, võttis vanamees taskust tubakakoti, keeras plotski ja lõi rauast tuld. Pinutagune ajas vänget haisu. Anfissast käis vastikusevõbin läbi, kuid ta talitses ennast.

Fjodor Kapitonovitš tõmbas sügava mahvi, otsis pilguga tuhatoosi, kuid ei leidnud seda ei laualt ega aknalaualt ja raputas tuha peopesale. Ühes tuhaga kukkus talle hõõguv kiben pihku, kuid tema käsi ei võpatanud. Anfissa oli nii imestunud, et vaatas vanamehele tahtmatult ja alateadliku hirmuga näkku. Väikesed vesised silmad jälgisid teda endist viisi lahkelt ja heldinult läbi sinkja suitsuvine. Siis pööras Anfissa pilgu Fjodor Kapitonovitši käele. Suur, konkskõver kollaseks parkunud sõrm. Seejärel silmitses ta kogu kätt. Sooniline ja raske kui kivi, pihk paksuks parkunud.

«Oh taevas, missugune kämmal!» mõtles Anfissa Fjodor Kapitonovitši kidurat kuju takseerides.

Üllatusest üle saanud, küsis ta:

«Millal sa põllule minna mõtled?»

«Et millal? Ütleme näituseks, et...»

«Põllumäel on juba kuiv. Paras aeg alustada.»

Fjodor Kapitonovitš uuris naist tähelepanelikult ja vastas ootamatu valmisolekuga:

«Ilmtingimata! Ma lähen homme prooviks põllule. Sellepärast ma tulingi...»

«Siis on ju hästi,» muutus Anfissa kohe lahkemaks ja mõtles endamisi: «Vahest arvan ma tast ilmaasjata paha?»

Fjodor Kapitonovitš lisas validalt, otsekui sooviks naise meelist viimastki kahtluskübet hajutada:

«Ei saa teisiti! Sõjaaeg!»

Koni pihus, kiikas vanamees laua alla:

«Vaatan, et sul on kingad jalas. Kas häda pärast, või ajad toredust taga?»

«Mis toredust!» kohmetus Anfissa ja tõmbas jalad kähku seeliku varju. «Vanadel saabastel on ninad läbi. Vasika vastu antakse ehk nahka.»

«Millal sa veel seda vasikat viima lähed, ilma saabasteta aga... Esimehe töö on küll puhas, kuid mõnikord tuleb ikka sõidus käia. Ei, esimehel on ilmtingimata saapaid vaja!» sõnas Fjodor Kapitonovitš kindlalt.

Tema nägu läks murelikuks.

«Mis me sinuga nüüd siis teeme, Petrovna?» mõtles ta kuuldavalt. «Kui ehk... Nojah! Sa too oma saapakontsud meile. Mul vedelevad kuskil ühed ninad. Istun öö otsa üleval, hommikuks on valmis.»

«Mine nüüd, Fjodor Kapitonovitš, küll ma kuidagi ikka hakkama saan. Sul neid saapaninasid endal vaja.»

«Niisugust juttu ära kohe mitte räägigi!» sai Fjodor Kapitonovitš pahaseks. «Kas või viimane särk seljast, aga ligimest tuleb aidata. Ilmaelu selle peal seisabki. Partei õpetab sedasama.»

Hingepõhjani liigutatud Anfissa ei mõistnud vanameest ära tänada:

«Ole sa tuhandest terve, Fjodor Kapitonovitš! Aitad mu tõesti kitsikusest välja. Ega seal ninadele suuri lappe vaja olegi. Ma annan siis tolle vasika sulle.»

«Mine nüüd!» ütles Fjodor Kapitonovitš tõredalt vahele. Sügas siis kukalt ja lisas nagu muuseas: «Aga puudajao võiksid mulle esimest korda küll anda. Ega ma teine kord palu. Ise tean, et sõjaaeg.»

Anfissa jäi talle arusaamatuses otsa vaatama.

«Ma räägin, et võiksid aidast jahu anda. Mul on näpud põhjas.» Ja nähes, et esimehe käed ebalevalt laual sebivad, pistis Fjodor Kapitonovitš talle jumal teab kust võetud valge paberi pihku. «Ära otsi, ma tean, et sa pole veel asjaajamist üle võtnud.»

«Ma kohe ei tea,» oli Anfissa kimbatuses. «Jahu on seal aidas ainult nime poolest. Aga sina oled tubli peremees, elad ära,» naeratas ta pingutatult.

«Nonoh!» kortsutas Fjodor Kapitonovitš rahulolematult kulmu. «Ega sina minu salvepõhja ole pühkinud! Egas ma ilma eest taha! Ikka normipäevade arvel, seaduse järgi. Nõnda nagu eile koosolekul otsustati. Ei mäleta või?» Fjodor Kapitonovitš tõstis manitsevalt sõrme. «Rahvaga vastatsi minna ma ei soovita, Petrovna! Hariton läks — näed, mis sellest välja tuli!»

Anfissale tõusis veri palgeisse. Ainiti vaatas ta seda kollast paindumatut konksus sõrme, kuni hirmus aimus tal peast läbi käis.

«Sa tahad ju...» ütles ta katkendlikult hingates. «Mis see siis olgu! Sa tahad ju mind saabastega ära osta! Inimesed on näljast paistes, sina aga...» Anfissal tuli õhust puudu.

Fjodor Kapitonovitš pigistas huuled kokku ja tõusis.

«Pea on inimesele mõtlemiseks antud, aga mitte tühja jahvatamiseks,» manitses ta validalt ja kogu ta olekust paistis selgesti, kui väga haavunud ta oli. Vanamees pööras minekule.

«Anfissa, Anfissa!» Kontorisse tormas sasipäine, surmani kohkunud lüpsja Marja ning pidi Fjodor Kapitonovitši lävel peaaegu jalust maha jooksma. «Lehm on lõpmisel!»

«Misasja?»

«Lehm on lõpmisel. Tule ometi, jumala nimel...»

Nuuksudes haaras Marja Anfissal varrukast kinni ja tiris ta laua tagant välja.

Kaheksas peatükk

Lukašin oli kole vihane. Tedagi oli tabanud kõigi komandeeritute saatus: ta peatus Streletsi-Marina juures. Perenaine oli ta kell kaheksa äratanud. Polnud raatsinud varem üles ajada. Oh sa tohman!

Hommik oli külm ja tuuline. Korstnaist ajas hallavalgetele laastukatustele suitsu maha. Saapad kompsisid justkui jalapakud öösel kahutanud teel. Tuli vastu koolilapsi; nad seisatasid ja saatsid teda tõsisel, küsival täiskasvanupilgul.

Muidugi! Et kuhu sa, onu, kihutad? Ei jõudnud veel õieti ümber vaadatagi, kui juba tuli takus! Ja mis Minina arvab? See ei kõlba ju kuhugi. Jumal teab, mis ta eile pärast koosolekut kokku oli jahvatanud! Ettenägemisest ja pealülidest targutanud! Justkui mõni köster!

Lukašin mõtles juhatusse sisse astuda ja järele kuulata, et kuidas siis jääb. Aga samas meenus öine telefonikõne ja ta lisas sammu. Rajoonikomitee sekretär oli iga paari sõna järel hingpakil hüüdnud: «Kas said minust aru? Said aru? Jalamaid Vodjanõsse!» Hea seegi, et ta Lihhatšovi tagandamise peale rahulikult reageerinud oli. Ehk ei saanud aru, kuuldavus oli vilets; aga võib-olla sai ka, ent üleujutus oli tähtsam.

Küla ülaotsa sattus Lukašin esimest korda, ja kuidas ta praegu ka ei närveerinud, pani hoolega ümbrust tähele.

Ikka needsamad ühe-, harva kahekorruselised majad, ilmtingimata suurte kinniste õuede ja saraalustega. Paljad kapsaaiad, kartulilapid, täis vanu pleekinud varsi kui piitsu. Alatasa oli näha katkiste klaaside ja kinnilöödud akendega mahajäetud maju, kus peremehetses tuul, unnates ja vilistades justkui surnuaial. Paljude vanade majade eesmist jagu oli kütteks lõhutud. Siin-seal valendas värskeid kirvejälgi. Küllap olid perenaised juba harjunud

vähehaaval võtma, kust aga sai. Terve kilomeetri ulatuses ei kohanud ta ainsatki viimase paari aasta jooksul ehitatud maja.

«Oh, kui palju tööd on siin pärast sõda!» mõtles Lukašin. «Terve küla tuleb uuesti ehitada!»

Mäest alla minnes tõstis ta sinelikrae üles, et varjata nägu jüreda tuule eest. Kui ta kurjalt kohisevast ja vahutavast Sinelgast üle, metsa, roosatavasse männikusse jõudis, hakkas kohe soojem. Siin oli vaikne, ainult päikesest kullatud ladvad mühisesid tuules, aeg-ajalt kigises mõni puu.

Kui mulluste ruugeks tõmbunud okastega kaetud tee, kus polnud veel ühtki värsket rattajälge, esimese käänaku tegi, märkas Lukašin naisterahvast. See oli käpuli mändide all, otsis või korjas midagi. Punase ülespistetud kleidisaba alt paistsid kirjud sukad, mida hoidsid üleval allapoole põlve seotud valged sukapaelad.

«Hei, perenaine, kust tee Vodjanõ peale pöörab?»

Polnud vähimatki asja küsida, oli ju Streletsi-Marina talle põhjalikult selgeks teinud, kuidas minna, küsimus tuli tal iseenesest üle huulte, nagu igal teisel inimesel, kes esimest korda võhivõõrasse paika sattunud.

Naisterahvas pööras ümber ja Lukašin tundis ära Injahhina Varvara.

Rahulikult pühkis naine käed kleidi vastu puhtaks ja naeratas.

«Mis imet te Vodjanõst otsite?»

Lukašin astus ligemale.

«Seal on õnnetus juhtunud. Üleujutus.»

«Oh, see on neil tavaline lugu,» kostis Varvara üksköikselt. «Ena mul asja! Iga aasta uputus. Võiksid päriselt jõkke kolida, et ei tulekski enam veest välja. Jumala eest,» kinnitas ta vastuseks mehe küsivale pilgule, «iga väike lapski teab, et küla tuleb mäe otsa ehitada, aga need sunniku vesiloodrid kükitavad ju päris kalda peal. Et ühe käega saaks heina, teisega kala krabada. Kui vesi külasse tõuseb, siis see õige elu alles hakkabki! Suupooline ujub ise katusele.»

Andnud naabritele, mis naabrite kohus — ilmselt oli Varvaral nendega mõni vana kana kitkuda —, naeratas naine jälle lahedalt. Pilvealune hommikupäike libises üle ta ilusa tõmmu näo, mida edevalt raamis kirju, praeguse ilma kohta liiga õhuke pearätt. Ta pilutas pisut oma

pruune kelmikaid silmi, limpsas keeleotsaga üle punaste huulte ja laskis ennast vaadata. Küllap selleks, et mees ta muidki võlusid märkaks, õõtsutas ta kergelt puusi.

Lukašin näitas terve käega põdrasamblale, mis männi ümber kuhjas oli.

«Milleks see?»

«Eks ikka lehmale. Ei ole teine veel õppinud õhust söönuks saama.»

Ärev rahutus liigahtas Lukašini hinges, kuid Varvara kohendas sammalt ja kutsus:

«Mis te seisate? Tehke suitsu. Suitsulõhn meeldib mulle kangesti.»

Ei olnud Lukašinil mahti suitsetada. Vaevalt said nad istet võtta, kui Varvara tõstis seelikusaba üle põlve, nagu polekski meesterahvast kõrval, tõmbas kirju suka alla ja kurtis, ise kätega põlveõnnalt hõõrudes:

«Kumm on kõva, ära on hõõrunud.»

Samas tõmbas ta seelikusaba järsu liigutusega põlve peale ja lõi silmad häbelikult maha:

«Päris piinlik! Kui veel aasta meheta elad, unustad sootumaks, et naisterahvas oled!»

Ehkki Lukašin sai väga hästi aru, et neid odavaid vigureid sukapaela ja tehtud häbelikkusega on ennegi ahvatlemiseks tarvitatud, kütsid nad seda enam tema meeli. Otsekui tagant kehutades nööpis Varvara vatikuue lahti, nii et nähtavale tulid väikesed rinnad tihedalt liibuva sitskleidi all.

«Ei, ei!» manitses end Lukašin. «Ainult mitte praegu! Kurat teab, mis see siis olgu! Kohe esimesel päeval... On aga volinik!»

Ta ajas pea järsult kuklasse ja küsis võõral, kähedal häälel:

«Mis inimene see Minina on?»

Varvara pilgust paistis segadust ja rahulolematust, et milleks sulle praegu Mininat vaja, ning ta vastas turtsakalt:

«Anfissa või? Endal mees elus, aga käib ringi kui nunn!»

Lukašini pilgus võõristust märgates hakkas Varvara talle omase põhjalikkusega selgitama:

«Mina olin veel päris plika, kui ta mehele anti. Rahvas istus lauas nagu muistegi, purjus ja lõbus, ainult tema üksi oli kui matusel. Kahvatu, mitte piiskagi verd

näos. Mis ma võisin olla, ehk üheksa-aastane, paljajalu lippasin veel ringi, aga kõigest sain juba aru,» oli Varvara ilmselt oma varaküpsuse üle uhke. «Naised sosistasid: «Pruut ei ole sugugi lõbus!» Aga mis lusti saabki olla, kui süda läigib. Ega tema Grigori mööda pannud, kedagi ei jätnud vahele. Ilmatu uhke ja tore poiss!»

Lukašinile kõlas Varvara sõnadest hoopis enamat kui lihtsat, omakasupüüdmatut vaimustust Anfissa mehest, ja tundes end äkitselt solvatuna, katkestas ta naist kannatamatult:

«Ega ma seda küsinud. Mis inimene see Minina on?»

Varvara kergitas üllatunult kulmu.

«Kuidas ta teie arust esimehena oleks?»

«Ah seda!» sai Varvara lõpuks asjast aru. «Siin pole midagi leinata. Haritonist ta küll hullem ei ole. Ah et mis inimene see Anfissa on? Pulmalauda istus Anfiskana, lauast tõusis Anfissa Petrovnana. Sulatõsi,» noogutas Varvara, oma sõnade mõjuga ilmselt rahul. «Enne pulmi oli Fiska mis Fiska, suu ei seisnud teisel niisamuti kinni nagu minul, aga siis võttis kätte ja tegi tähtsa näo ette — nagu oleks jumalaema ise maa peale tulnud. Kui minust hakkas juba neiu saama, ei jätnud ema mu hinge rahule, muudkui tokitses: «Vaata Anfissat, Varka! Võta Anfissast eeskuju, Varka!» Mis eeskuju! Käis üleni mustas kui nunn. Heinaajal võttis kuumaga vahel nii rambeks, et katsu aga, kuidas vette pääsed. Mehed ja poisid, kõik koos vees, seltsis segasem. Vaadake, kui tahate, midagi pole varastatud. Aga Anfissa ei läinud mingi hinna eest! Nagu oleks tal sinna mõni hõbeasi riputatud või kardaks kaetamist! Kuulasin, kuidas ema mulle Anfissat nina alla hõõrus», pööras Varvara jutu jälle vanasse rööpasse, «ise aga mõtlesin: «Olgu pealegi, pühakuid on taevas küllalt. Minul, patusel, on maa pealgi hea elada.» Kuhu nüüd?» küsis ta rahutult, märgates, et Lukašin püsti tõuseb.

«Mul on aeg minna.»

Vastutahtsi tõusis Varvara tema järel püsti. Naine ei varjanudki pettumust. Nägu venis pikaks, silmis vilksatas kahjutunne või põlgus, ent hetke pärast säras neis jälle paljulubav naeratus. Tema meelt ei suutnud miski pikalt masendada. Isegi sõda oleks temast nagu eemalt mööda läinud, see ei paistnud Varvarat eriti huvitavat, mistõttu ta ei tüüdanud Lukašinit pärimisega nagu teised.

Noor ja õitsev, seisis ta Lukašini ees ning vaatas mehel kutsuvalt ja ühtlasi taltsalt silma.

Otsekui purjus, vankus Lukašin tee poole, kartes tagasi vaadata.

«Kui tagasi tulete, pöörake sisse. Kas olete märganud minu valget majakest seal küla ülaotsas?» ütles Varvara head teed soovides.

Kiire käik andis mehele tasapisi meelerahu tagasi, nüüd mõtles ta juba pilkamisi ning kahjutundega kartustele, mis olid teda Varvaraga kohtudes vallanud.

Päike soojendas. Ninna tungis vaigulõhna.

Varsti hakkas paistma vana, mahajäetud vaigutuslank. Imeline, vaimustav vaatepilt! Mändidel valged särgid seljas! Mõlemal pool teed seisid küünalsirged, sihvakad männid nagu aiateibad, üks külg ladvani koorest paljaks kistud. Kuivanud vaigu suhkrustunud nired joonistasid valgetele tüvedele mustreid.

Elevil, nagu ta juba ammu polnud olnud, astus Lukašin kergelt ja lahedalt mööda metsateed ning muudkui imestas mõttes: kes oleks võinud selle peale tulla, et ta nii vabalt — ja veel millisel ajal! — tallab kauge taigamaa teid tuhandeid kilomeetreid rindest eemal? Talle meenus, mida ta viimasel ajal oli pidanud läbi elama; seda polnud vähe. Evakueerumine Leningradist, kaubavagunid, hospidalid, ringkonnakomisjon Astrahanis...

Mis teha? Kuhu pugeda selleks paariks kuuks, mis käe paranemiseks kulub? Koju Smolenskimaale ei pääse.

Oblasti parteikomitees anti talle valida: kas töö aparaadis või kohapeal. Pikemalt mõtlemata sõitis Lukašin otse teedelagunemise ajal oblasti ühte kaugemasse rajooni, Pinega ülemjooksule. Juba lapsepõlves sissekasvanud vaibumatu reisikirg, iha uusi inimesi ja uusi paiku näha, oli teda sinna kihutanud. Lugenud hunnikute kaupa läbi kõiksugu raamatuid jäljeküttidest ja vapratest ning julgetest maadeavastajatest, millega külakooliõpetaja teda lahkesti varustas, oli ta tollal unes ja ilmsi nende ebaharilikes seiklustes elanud, aina kangelasteg udest unistades. Kuid elu otsustas teisiti. Leinalisel kahekümne neljandal aastal saadeti Tarkpea-Vanja, nagu koduküla kommunistlikud noored teda kutsusid, edasi õppima. Seejärel oli ta jälle maal ametis: lugemistare korraldaja, parteirakukese sekretär, rajoonikomitee instruktor.

Ent Lukašini rahutu süda andis end siingi tunda. Kuidagi ei suutnud ta kaua ühe koha peal paigal olla, ja et oma südametunnistust rahustada ning end seltsimeeste silmis õigustada, tegi ta nalja, et ta on sündinud, ränduri-märk otsa ees.

Partei rajoonikomiteesse oli ta jõudnud õhtul. Sekretär oli tema tuleku üle väga rõõmus olnud:

«Kohe lõpeb rajoonikomitee pleenum. Rahvas hakkab koju minema. Aga uue inimese, eriti rindemehe juttu kuulata oleks neil enne vägagi kasulik. Saad hakkama?»

«Saan,» oli vastanud Lukašin, kelle saapad lirtsusid veest, mis sinna üle kallaste ajanud jõest läbiminekul oli voolanud.

Pärast seda oli ta nädal aega rajooni klubis ja lähemates külades esinenud, seejärel aga palunud end külvivolinikuks määrata.

Lukašin vaatas kella. Juba kaks tundi oli ta teel olnud. Ta kiikas koti poole, kus oli tükk pehmet leiba, ja vaatas häbelikult ringi. Ehkki ta oli hommikul perenaise juures tublisti keha kinnitanud, andis blokaad ennast ikka veel tunda: alailma tahtis ta süüa.

Üheksas peatükk

Määrimata vanker rappus, krigises ja krägises, aeglaselt veeresid vildakad, logisevad rattad pahkunud teel raagus põõsaste vahel. Mullused kuivanud lehed krabisesid plekiselt teepervel. Lagedal puhus liiva näkku, tuul räsis ja rebis habet.

Ent Stepan Andrejanovitš ei paistnud märkavat ei raputamist, näkkupiitsutavat liiva ega tõusva põhjatuule tigedat vilinat. Kühmutõmbunult rappus ta vankris, vaatas õhus keerlevat mullust halli lehepuru pilukil silmil, ning pähe tulid talle ärevad muremõtted. Eks ole temagi üks pidetu, roostekarva leht. Terve elu oli ta tüüriaeru kõvasti pihus pidanud, oma laevukese kõiksugustest koskedest ja kärestikest läbi juhtinud. Aga siis oli torm tõusnud ja aeru käest kiskunud; nüüd oli ta nagu laastuke veekeerises. Ega olnud midagi parata. Mine aga sinna, kuhu kannab. Ta polnud hakanud arutama ega mõtisklema, kui Anfissa oli palunud tal brigadiriks

hakata. Ei ole kerge surnuist üles tõusta, aga kui peab, siis peab.

Stepan Andrejanovitši ees sõitis Lobanovi Trofim, kasukas seljas, kindad käes. Jänesenahkne kõrvik õlgadeni suurde ümmargusse pähe tõmmatud. Tuul rebis karbust nagu kehva õlgkatust.

Papioja ääres keeras Trofim tagasi vaatamata metsaveerse põllu poole.

«Oh sind küll, Troša! Kui kord surmatunnike kätte jõuab, siis tahad sina ka esimene olla või?»

Ega Stepan Andrejanovitš tema üle pahandanudki. Nii oli see ju ikka olnud: kadedale ja isemeelsele Trofimile ei mahtunud kuidagi hinge, et temaga üheharjaline Stjopa temast millegi poolest kangem oli. Stepani praegune brigadiriamet käis talle põrna peale.

Põllule jõudes võttis Stepan Andrejanovitš hobuse kähku vankri eest lahti ja pani adra ette. Ta oli koguni erutatud, kui käed adrakurgedele vajutas. Oma kaksteist aastat polnud ta vagu astunud, aiamaalapp ei tulnud arvesse.

Ei seda saa unustada, mis lapsest saati jalgadesse harjunud on! Pehme sahinaga lõikas adratera mulda. Kui ader kivi leidis, põrutas adrakurg käsi ja pööras siis jälle maakamarat, lõigates kriginal mulluseid rohujuuri. Vanamehel hakkas pea ringi käima. Mullapind lõi jalge all hiljukesi värisema ning võbisema. «Harjumata asi, mullalõhn paneb purju.» Kui tal ihu kuumaks läks, nöörpis ta vativammuse krae lahti. Mõnusalt kõditas jahe tuul higist kaela ja puhus põue.

Kui Stepan Andrejanovitš vao otsal adra jälle õhku tõstis, märkas ta põllupeenral pajuvõssa kasvanud suurt halli kivi, pidas kinni ja kummardus tahtmatult ligemale.

Jumaluke! See oli ju tema enda vana põld! Ja see hall kivi! Kuid tookord polnud veel võsa ümberringi, ja Vasjagi käis vist alles kolmeteistkümnendat aastat.

Talle oleks nagu augustileitsakut vastu uhanud... Stepan Andrejanovitš oli siis viimast kesasiilu kündnud. Taevas oli kõmisenud ja mürisenud, ilm oli lämbe, jõud otsas. Higist läbimärg, nõõtas ta hobust ja surus atra kõigest jõust maa sisse. Kui jõuaks veel enne vihma rukki mulda! Ent just nagu kiuste väänas ta vaootsal kivi juures jala ära. Lohistas end kuidagiviisi vankrini ja vaatas poega, kes pihuga kotis teri sobras: «Paistab, et saatus

tahab teisiti, pojake. Vii aga isa koju...» — «Miks koju? Ma hakkan kündma,» kostis Vasja. «Mis sa nüüd, pojake! Sa nii nooruke veel!» muigas Stepan Andrejanovitš kibedalt. Kuid Vasja oli juba adrakured pihku võtnud, rapsas ohjadega, vajutas kogu oma kõhna keha raskusega adrale ja muudkui astus edasi...

Stepan Andrejanovitš oli juba tund aega põlluserval lebanud. Õhk oli rammestav, päike kõrvetas halastamatult, ent poja linalakk pea õõtsus ikka musta mulla kohal... Ja siis... siis oli Vasja külimitu rihmale seadnud ja külvama asunud. Eemalt ei saanud arugi, kes keda kannab: kas Vasja külimittu või külimit Vasjat. Stepan Andrejanovitš oli poega vahtinud, rõõmu pärast nutnud ja sosistanud: «Peremees! Poisist on saanud peremees!»

Koju olid nad jõudnud päris pimedas. Vihma oli valanud nagu oavarrest. Kuid Vasja ei kuulnud ega tundnud midagi. Pea isa põlvil, magas ta kogu tee nagu nott. Niimoodi magavana oligi ema ta süles tuppa kandnud... Tollest külvist oli aga tore rukis tõusnud!

Õhatades sirutas hobune koonu põllupeenrale kulu järele. Ader läks ümber, tera kriiksus vastu kivi ja kiskus pajuvõsusid juurtega välja. Otsekui meelemärkusele tulles tõstis Stepan Andrejanovitš pea ja vaatas ringi. Kõik oli samasugune. Seesama nurm, seesama võsa põlluservas. Ainult Vasjat ei olnud enam.

Siis astus ta jälle adra järel. Külm muld õhkas talle rõskust näkku. Adraratas krigises ning ühetaolised muremõtted nagu rattakrigin ahistasid südant.

Kui hobused sõid, tuli tema juurde Trofim. Vaikides, juttu tegemata istus ta vankri kõrvale maha, võttis tohtkarbi jalgade vahele ja asus raevukalt sööma. Stepan Andrejanovitš viskas Trofimi juurde pikali ja sulges väsinult silmad.

«Miks sina ei söö? Ela, kui surm sinust mööda on läinud!»

Stepan Andrejanovitš ei kostnud sõnakestki. Vaevalt sai ta põllupeenrale pikali heita, kui silme ees hakkas jälle õõtsuma päikeses läikiv must küntud maa ja sinakast hämust ujus välja poja linalakk pea.

«Kuidas on, vanamehed? Ega maa ei ole pehme?» See oli esinaise hääl.

Stepan Andrejanovitš pööras pead ja tõusis vastu tahtmist istukile.

«Oska saat ei kanna veel. Ma saatsin Sofroni kõrgematele kohtadele.» Anfissa vaatas küsivalt Stepan Andrejanovitši poole: «Ega sa ei pahanda?»

«Kui pehme, mis seal's . . .»

«Vaatan, et sul polegi künnitöö veel meelest läinud, lang.» Naeratades mõõtis Anfissa silma järgi maad.

«See tarkus seisab teises ilmaski meeles.»

«Mul oli asja ka,» ütles Anfissa istet võttes. «Ma tulin teie brigaadi laostama. Tahan kaks kündjat Nastja juurde üle viia. Tüdruk on püstihädas. Kahekesi nad Vassilissaga, tolle vanaeidega, on — keegi ei oska atra seada. Kelle sa, lang, ära anda täid?»

Stepan Andrejanovitš kehitas ükskõikselt õlgu: mul ükstapuha, võta, keda tahad.

Anfissa laup tõmbus kipra. Ikka sama lugu: ei võta vedu. Kui ta vanamehele brigaadi pakkus, oli kartnud, et ütleb ära. Ei olnud öelnud. Kõik, mis käsid, teeb ära, aga ise oleks nagu ümber vahetatud. «Parem oleks vist vanamees rahule jätta,» mõtles ta äkki. «Aga kustkohast siis rahvast saab?»

Ning taas pöördus ta Stepan Andrejanovitši poole:

«Kelle sa siis annad, lang?»

«Ei tea.»

«Mis siin teada on?» tuli Trofim Anfissale appi, katkestades hetkeks söömise. «Esimees räägib mõistlikku juttu.»

«Darja ja Trofim Mihhailovitši ehk?» pani ette Anfissa.

Trofim rehmas peaga:

«Mispärast mind? Kas ma olen teile pinnuks silmas või? Eluaeg olen ühes brigaadis olnud, nüüd tahetakse teise saata.»

«Kedagi on ju vaja saata! Ega sul midagi vastu ei ole, lang?»

«Või nii!» Trofim hüppas imekspandava kergusega püsti. «Või mind? No oota sa! Küll sa veel Trofim Lobanovit mäletad!»

Kähku korjas ta toidujäänused tohtkarpi ja hakkas hobuse poole astuma, pea maas kui kangekaelsel härjal. Stepan Andrejanovitš läks oma hobuse juurde.

Anfissa vangutas kibedalt pead. Oh taevake, elu käriseb niigi igast õmblusest, ja nüüd tullakse veel iseloomu näitama ka!

Ümberringi seisid hallid, kündmata põllud, metsasalkude, ojade ja küngastega üksteisest eraldatud. Vaid siinseal müttas mõni vanamees, eit või lastekarjaga naisterahvas. Mis sellest küll välja tuleb? Millal need nurmed küntud saavad?

Külm valkjashall, otsekui tinane taevas ei tõotanud sooja. Ainumatki rohuliblet ei haljendanud veel selle laotuse all. Anfissa teadis, et ka täna öösel äratab teda karja näljane ammumine nagu eile ja üleeile ning ta lippab välja ja uurib asjatu lootusega oma maalappi. Lähenevate valgete ööde hämus näeb ta ikka sedasama kõledat, elutut mulda.

Kümnes peatükk

Tillu-Mitka juhatas Lukašini talli juurde ja seletas:

«Näete, kus see rõuguredel seisab?» Ta osutas üle soo. «See on Põllumägi. Nastasja Filippovna nurm. Seal see esimees ongi. Ise künnab.»

«Aga Nastasja Filippovna? Uus brigadir?»

«Brigadir neh. Filipp Semjonovitši tütar. Teda kutsutakse enamasti küll Nastjaks ja Nastjakeseks. Kamandab meil kommunistlikke noori.»

«Kas teine brigadir on ka ametisse pandud?»

«On. Stepan Andrejanovitš.»

Lukašini süda läks kergemaks. Alguseks oli see hea uudis.

Seitse päeva polnud tal aimugi olnud, mis Pekašinos toimub. Tal polnud mahti Pekašino peale mõeldagi. «Koidu» kolhoosis oli enneolematu loodusõnnetus. Jääminekul oli külast allavoolu pais tekkinud ja vesi oli küla peale tulnud.

Kolm ööd-päeva olid inimesed majakatustel kükitanud, kolhoosi kari sai otsa, terve küla peale jäi alles ainult paar lehma, kes olid õigel ajal lakka tõstetud.

Lukašin oli Vodjanõsse jõudnud siis, kui vesi oli juba alanemas. Kuid seegi, mis ta nägi, pani võpatama. Kõik kohad täis jää murtud palke ja laudu, laudad ja saunad paigast ära, tuul vilistab mustades, klaasideta aknaaukudes . . . Vaikivad, norus inimesed soojendasid endid lausa akende alla tehtud lõkete ääres ja keetsid malmpottides

liha, mis oli lõigatud veel kuivamata lehmakerede küljest.

Viis ööd-päeva polnud ta silma kinni saanud: oli naaberkülades ringi kihutanud, leiba ning hädavajalikke tarbeasju hankinud, rahvast appi ajanud. Esimehed olid vastu hakanud. Oli tulnud paluda ja hurjutada, karjuda ja peaaegu kätega selgeks teha.

Kuidas pealetükkivad mälestused Lukašinit ka ei masendanud, erutas teda rahuliku põllu ja kündjate nägemine. Kõik oli nii armas ja lapsepõlvest tuttav: need hatuseid päid koogutavad, rahumeeles astuvad hobused, adraratta krigin, mulla rõske lõhn, mis segunes kääriva sõnniku vinguga.

Nurmel oli neli kündjat — kolm naist ja üks lüheldane, tühmrik mees, kelles ta ilma vaevata Lobanovi Trofimi ära tundis. Ka oma silmatorkava perenaise tundis ta ära, too laotas teises põlluservas auravat sõnnikut. Hoopis raskem oli ära arvata, kumb ülejäänutest esimees oli. Ometi ei tulnud tal mööda põldu eksi käia. Esimene kündja, kelle juurde ta astus, oligi Minina. Ükski töö ei jäta inimese näkku vist nii selget märki kui kevadkünd. Anfissa põsed, mis alles nädala eest olid olnud täiesti kahvatud, olid nüüd lohku vajunud ja tuuldunud. Sügavale auku vajunud mustis silmis oli kuiv terav läige. Kui ta häält tegi, oli seegi võõras ja kähe.

«Noh, esimees, lao aga välja!» päris Lukašin kannatamatult, niipea kui nad põõsa varju maha istuda said. «Kuidas külv läheb?»

«Künname ikka väikest viisi. Sööta on napilt. Hobused jäävad iga sülla järel seisma.»

«Seda et,» tõmbas Lukašin kulmu kortsu, «teil tuleb kaks hobust Vodjanõsse saata, jalamaid. Olete kuulnud, mis seal juhtus?»

Anfissa rapsas pajuoksast kinni.

«Ja meie hakkame ise adra ette või? Paljuke meil neid hobuseid on?»

«Kas neil on rohkem või?» kostis Lukašin räigelt. «Inimesed elavad laka peal, tared savi ja telliseid täis, aga teie hädaldate. Rajoonikomitee käskis igal kolhoosil hobuseid anda. Ja lehmi ka. Seal ei jäänud terve kolhoosi peale ühtainustki lehma alles.»

Lukašin keeras endale plotski ja küsis leebemalt:

«Millal mõtlete külvi lõpetada?»

«Enne sõda saadi heal aastal kahe nädalaga hakkama, nüüd küll ei tea...»

«Nii ei lähe!» vaidles Lukašin vastu. «Kas te künninormi olete kehtestanud?»

Anfissa haavus. Ta on alles nädalapäevad esimeheks olnud, aga muud ei kuulegi, kui olgu olla, esimees, olgu tehtud, esimees! Sellel ka sama jutt. Oleks, et küsiks, kuidas ta toime tuleb — muudkui nõuab. Pärast valimisi polnud lubadustega kitsi, aga nüüd!

«Norm on igas kolhoosis üks,» ägestus Anfissa. «Kõvakündi vähem, pehmekündi rohkem...»

«Ega ma sellest räägi!» ei lasknud Lukašin ärritudes tal juttu lõpetada. «Teil on ju nüüd vähem rahvast kui enne sõda. Tähendab, et igamees peab rohkem kündma kui enne. Kui palju rohkem? Igaühele tuleb täpne päevaülesanne anda, ja et oleks võistlus. Ilmtingimata!»

«Ega midagi! Vanadusest väetid ja noorusest nõdrad võistlema! Ei, sellest ei tule midagi välja,» lõi Anfissa käega.

Rõõmus meeleolu, millega Lukašin juttu oli alustanud, oli ammu haihtunud. Teda pahandas Anfissa üksköiksus võõra häda vastu. Ja kuidas ta arutleb! Ise astub adra taga, kuid kolhoosi asjade peale mõtelgu külaonu!

Lukašin mõõtis naist vaenulikul pilgul ja noogutas pead lähenevate kolhoosnike suunas:

«Küsime parem, mis nemad ütlevad.»

Streletsi-Marina, keda rõõmustas kadunud korterilise tagasitulek, vehkis käigu pealt kätega:

«Jõudsidki tagasi, kullake!»

Kuid Marina hääl kadus Trofimi möirgesse:

«Mis rindel uudist, komissar? Mida teatatakse?»

«Kas ajalehti tõite, Ivan Dmitrijevitš?» laskis Nastja oma heledal pilgul Lukašinist üle käia. «Pole mitu päeva posti saanud.»

Lukašin rääkis lühidalt rindeuudiseid.

«Üldiselt ei midagi olulist,» lõpetas ta.

«Kuidas seda mõista?» küsis Darja. «Juba mitu nädalat kuuleme sedasama.»

«Või jäävadki niiviisi seisma, ei edasi ega tagasi?» vaatas Trofim Lukašinile kurjalt otsa.

See tundis endas tõusmas vana tuttavat tunnet, et on rindel toimuvas isiklikult süüdi.

«See «ei midagi olulist» on praegu väga oluline,» ütles ta, pilk maas. «Kuidas seda teile seletada? Ühesõnaga, meie armee peab hitlerlasi ühes paigas kinni ning jahvatab ööl ja päeval neid puruks. Et pärast ise pealetungile minna. Ega enam neljakümne esimene aasta ole, fašistid on juba peksa saanud! Täiel rindel edasitungimiseks ei jätku jõudu. Seda nad kavaldavad ja katsuvad, kus meie nõrgad kohad on.»

Lukašin jäi vait ja lisas värahtaval häälel:

«Ja et neid tagalas keegi ei segaks, hävitavad nad meie rahvast.»

Ta võttis kotist ajalehe ja lõi lahti:

«Siin on noot ära toodud... Fašistlike anastajate metsikustest okupeeritud territooriumil. «Valgevenes, Holmõ külas Mogiljovi oblastis,»» luges Lukašin, ««võtsid hitlerlased kuus viieteistkümne- kuni seitsmeteistkümneaastast tütarlast kinni, vägistasid ära, väänasid käed välja, torkasid silmad peast ja mõrvasid. Üks noor tütarlaps, kolhoosnik Aksjonova, riputati jalgupidi puulatva ja kisti tükkideks...»»

Anfissa võttis vabiseval Nastjal ümbert kinni ja surus ta enda vastu.

Ikka ja jälle piinamised, õudused, hukkamised!

««Kangelaslikult hukkus rühm naisi ja lapsi Retšitsa külas Smolenski oblastis...»»

Lukašini hääl katkes. Nägu kahvatas ja laup tõmbus higiseks.

«Ma olen Smolenskimaalt pärit... Perekond jäi sinna...»

Lukašin võttis end kokku ja luges kindlal häälel edasi:

««Rühm naisi ja lapsi Smolenski oblasti Retšitsa külast hukkus kangelaslikult. Sakslased, kes 1. veebruaril 1942. aastal võtsid ette vasturünnaku Budskije Võsselki külale, ajasid neid oma pealetungivate väeosade ees. Kui ärapiinatud naised ja lapsed lähenesid Nõukogude positsioonidele, hüüdsid nad julgelt punaarmeelastele: «Tulistage, meie taga on sakslased!»»

Lukašin pigistas ajalehe pihku.

«Meil aga käib kõik vanaviisi. Töötame, nagu jumal juhatab. Isegi päevanormi pole kehtestatud. Häbiasi!»

Anfissal vajus pea norgu.

Kõik, kaugeltki mitte kõik polnud õiglane, mis Lukašin öelnud oli. Ent kes neist, saades teada ennekuulmatutest piinadest ja kannatustest, mis nende õdedele ja vendadele osaks olid langenud, oleks tihanud öelda, et ta teab kõik, mis tema võimuses?

«Mina panen ette juba täna kehtestada igale inimesele kindel päevaülesanne,» jätkas Lukašin rahulikult. «Et enne põllult ära ei mindaks, kui ülesanne täidetud. Muidu võime peetripäevani külvata. Seda esiteks. Teiseks arvan ma, et teie brigaad, seltsimees Gavrilina,» pöördus ta Nastja poole, «peaks kellegagi võistlema. Näiteks Stavrovi brigaadiga.»

«Ma ei tea,» ebales Nastja, «meie brigaad on nõrguke...»

Trofim pööras pea järsult tütarlapse poole:

«Kes ütles, et nõrguke! Ei saa Stepani vastu või?»

Darja tõusis vaikselt püsti, tõmbas kindad kätte ja läks otse üle nurmenurga oma hobuse juurde.

Kui nad kahekesi oli jäänud, lausus Anfissa aralt:

«Mul on ehk parem esimeheamet maha panna.»

Lukašin ei kostnud musta ega valget. Ta istus haledalt kühmus, määrdunud sinel seljal kottis; magamata öödest tursunud pilukil silmade liikumatust pilgust oli näha, et ta mõtted viibisid praegu siit kaugel... Anfissa vaatas kõrvalt mehe kõhna, habetunud nägu, tuulest ohatanud huuli, nööriga kinnimässitud määrdunud sidet, kus elutult rippus haavatud käe kõhetu laba, ja alateadlik naiselik haledus liigahtas äkki tema rinnas.

Üheteistkümnes peatükk

Naera või nuta! Kaks vana turakat, tema ja Trohha, hakkavad võistlema! Leidsid alles aja, pealegi on ta liiga vana, et võidu kihutada. Niigi katkestab ta end tööga. Kuid Nastja poole kiigates lõi Stepan Andrejanovitš kõhklema. Tüdruk vaatas talle nii usaldavalt ja anuvalt silma, et vanamehel polnud südant talle haiget teha. See sõbralik ja lahke tütarlaps, kes vastu tulles võõra kombe kohaselt ikka teietas, oli talle ju alati meeldinud, nüüd aga, kus ta tüdrukule silma vaatas, paistis Nastja avalast, usalduslikust pilgust midagi väga kodust ja armast.

«Olgu pealegi, ma räägin rahvaga,» põikles Stepan Andrejanovitš.

Nastja lahkus haavunult, hüvasti ütlemata.

«Ajavad tüdrukul pea segi,» läks Stepan Andrejanovitš keema. «Nüüd on jah paras aeg kisa tõsta.»

Aga järgmisel päeval läks ta tund aega varem põllule ja jättis lõunal käimata. Õhtul pärast tööd lõhkusid ristluud valutada, jalad nõtkusid väsimusest. Ometi ei läinud ta tallihoovist otse koju, vaid juhatusse. Oli tarvis esimehega sõna juttu ajada ja lihtsalt teada saada, mis laias ilmas sünnib.

Ilma et neid keegi oleks kutsunud, kogunes kontori juurde hilja õhtul enne lühikest rasket und ikka inimesi. Ning pea igal õhtul kostis tundmatust kaugusest siia mõne omakandimehe hääl: Jäämerelt, Leningradi müüride alt, lõunast, Ukraina steppidest — kõikjalt, kuhu sõda külarahvast oli pillutanud, tulid lihtsad, kauaoodatud ja pikal teel kortsunud kirjakolmnurgad.

Mõni väikese jutuga Kuzma polnud eluaeg oma tüütule naisele lahket sõna öelnud. Aga lugege tema rindekirju! Sinna on niisuguseid sõnu kokku kirjutatud, mida ta isegi oma südames aimata ei teadnud: ikka kullake ja kallike ja armsake...

Nõnda saab kirja ka paljukannatanud Anisja, puhkeb nutma ning loeb selle kümmekond korda ühtejutti läbi — esiti omaette, siis ämmale, seejärel lastele, nii et iga sõna pähe jääb, pärast loeb ja jutustab veel samapalju kordi naabritele ja lõppude lõpuks näpistab aega vastuse kirjutamiseks.

Nii palju on südamele kogunenud, millest rääkida tahaks: kuidas ta oma Kuzja järele igatseb ja teda tihti unes näeb, kui suureks on kasvanud Senka ja Poljuškagi, kes pärast mehe sõttaminekut sündinud, ja kuidas — mis sest ikka salata! — ta igal õhtul enne magamajäämist tema eest palvetab.

Kuid sellest ei jõua midagi paberile. Ei suuda tema, vähese kirjaoskusega naisterahvas, üle jõu käivast tööst vaevatud, oma tundeid paberile panna. Kare, sõnakuulmatu käsi, mis hädaga pliiatsit hoiab, paneb paberile üksnes lapsepõlvest teada asju: terviseid emalt, naiselt ja lastelt, kõigilt sugulastelt ja tuttavatelt. Aga kui palju needsamad tervitused Kuzmale tähendavad!

Paberilehelt uhkab koduseid lõhnu ja hääli. Silme

site tõuseb kauge lihtne isakodu. Õhtu. Vaevaliselt vilgub laual tattnina või pragiseb peerg, sest kust võtta sõja ajal petrooli? Anisja on just lehma ära lüpsnud, istub laua taha pingile ning rebib piimast ja heinast lõhnavate kätega välja lehe paksust kladest, mis paar aastat enne sõda mitmesuguste majapidamisasjade ülesmärkimiseks ostetud. Vana hallipäine ema istub naise vastas toolil, pisarad veerevad tal üle kortsulise näo ja küllap närib ta südant seesama mure, mis hüvasti jättes. Kas jõuab ta ära oodata oma ainukese toitja kojutuleku? Ema kõrvale on end istuma seadnud viieaastane võrukael Senka. Ruuge sagripea laual, tõsised silmad ainiti ema kätt jälgimas («kirjutame isale kirja»). Aga kus on siis Poljuška, keda ta veel kordagi näinud ei ole? Magab hällis või vanaema süles? Ühes reas on üks täht järsu joonega katkenud... Küllap on Poljuška siin emale appi tulnud...

Sõdur pöörab lehte ja näeb seal imelikke katkendlikke jooni, mis otse üle kirjaridade tõmmatud. Lähemalt järele uurides mõistab ta, et siia on joonistatud Poljuška pisike käeke täies elusuuruses.

Kirja lõpus on tähed päris laiali valgunud. Nähtavasti on Anisja siin pisaraile voli andnud...

Kuum igatsuselaine voogab sõduri südamesse. Ja siis tõuseb too vaikne ja tasane Kuzma püsti, ajab end sirgu, ning miski ei suuda teda tema hirmsas taltsutamatus vihas tagasi hoida.

Sel õhtul kontori juurde minnes nägi Stepan Andrejanovitš juba eemalt kaugelt naiste- ja lastehulka trepi kõrval suure must-punase tahvli ümber kobaras koos. Nastja Gavrilina seisis taburetil ja kirjutas midagi kriidiga. Stepan Andrejanovitš luges aeglaselt:

STAHHAANOVLIKU TÖÖGA AITAME OMA POEGI, MEHI JA VENDI, KES RINDEL VÕITLEVAD!

«Kui palju tuli, Stepan Andrejanovitš?» pööras Nastja pead.

«Üle viiekümne sajandiku.»

«Ehee, ei jõudnud järele!» naeratas Nastja kaastundlikult. «Repišnaja Marfa on kõigist ees. Kas teate, kui palju temal tuli?» Nastja silmad läksid imestusest pärani, nagu ei usuks ta isegi oma juttu. «Seitsekümmend sajandikku.»

«Nüüd siis leidsite, mida imestada!» muigas Varvara, kes oli jumal teab millal juba ümber riietuda jõudnud ja nägi välja nagu kekstu, kes, valge rätik peas, jalutama on tulnud. «Kes meie Marfa vastu saab!» Varvara rõhutas eriti «meiet» ja vaatas niisugusel pilgul ringi, nagu oleks temalgi Marfa edus kenakene osa. «Teate, kuidas meie Marfa künnab? Pool päeva on adra ees hobune, teine pool tema ise! Jumala eest, naisukesed,» seletas ta surmtõsiselt. «Meie võtame lõunaleiba, Marfa rakendab hobuse lahti ning asub ise aiste vahele.» Ja Varvara hakkas oma jutu peale esimesena muretult naerma.

Sellest päevast algas niisugune töörabamine, mida Pekašinos polnud ammu nähtud.

Kaheksateistkümnendal mail kündis Stepan Andrejanovitš 0,80 hektarit, Repišnaja Marfa — 0,85. Kuid kõige ees oli tol päeval Darja — 0,89 hektarit!

Järgmisel päeval saadi sellestki arvust jagu. Kõikide imestuseks kündis Lobanovi Trofim 0,92 hektarit.

Hilja õhtul, rõõmu pärast lausa arust ära, kekutas ta noorikute ees, kes olid võistlustahvli juurde kogunenud, ja hõiskas, habe uhkelt püsti:

«Mis sa, sõber, hüppad! Ära tule Trohhaga rinda pistma! Vedel vend oled minu vastu, Stjopka!»

Tagatipuks tundus talle, et tema nimi ei paista teiste hulgast küllalt silma ning ta laskis selle Nastjal kõige suuremate tähtedega uuesti kirjutada.

«Olgu see versta takka näha, et Lobanov kõige kangem kündja on!» vehkis ta rusikaga.

Kuid Trofimi rõõm oli üürike. Järgmisel päeval kündis Sofron Tark 0,95 hektarit ja ülejärgmisel Stepan Andrejanovitš 1,1, mis oli siinmail lausa ennekuulmatu.

Seda uudist teatas Trofimile tallihoovis Nastja, kui too põllult tulles hobust lahti rakendas. See sõnum lõi vanamehe tummaks. Hetke seisis ta, veelgi ümaramaks muutunud silmad brigadiri jõllitamas, püüdis midagi öelda, kuid ei saanud sõna suust ja tormas nurme, Stepan Andrejanovitši juurde. Sinna jõudes oli ta üleni märg ja lausa õnnetu.

«Seda et — tõsi või, Stjopa?» tahtis ta võistleja käest tõtt teada, vaadates talle alt üles aralt ja kahtlustavalt silma. «Ega sa eilsest lisa ei võtnud?»

Ega ta sõna pealt uskuma jäänudki, jooksis hingeldades ja poole sääreni kohevasse mulda vajudes küntud

maa läbi ning kobas mulda pihuga, otsides lohakust ja terveks jäänud viile, kuid ei leidnud. Koduteel Trofim rahunes pisut ja kui nad videvikus kontorisse läksid, kus kõik Stepan Andrejanovitši õnnitlema ruttasid, kõmistas ta bassihäälel:

«Ena mul imet! Niisuguse maa puhul nagu Stepani oma on ka kahte tessatini vähe. See pole muld, vaid sulavõi!»

Sellest päevast peale kaotas Trofim une ja hingerahu. Sellega, et Stepan brigadiriks oli, suutis ta läbi häda veel leppida («suurem kirjatark»), aga et keegi temast, Trohhast, künnivaol ette oli jõudnud... Ei, olgu või veri küünte all, aga Stjopale peab kannale astuma!...

Eluaeg olid nad püüdnud teineteist igas asjas üle trumbata. See oli alanud juba noorpõlves, niipea kui kumbki neist jalad alla sai. Lühelik Trofim oli tugev ja sitke mees, rügas tööd teha nagu hull, aga lähemalt järele uurides tuli välja, et tal ikka midagi viltu kippus minema. Kui Stepan Andrejanovitš endale uue maja ehitas, ei jõudnud külarahvas ära imestada. Aga Trofim otsustas temast kangem olla. Võttis kätte ja lõi püsti lauda kahekümnele lehmale, kuid eluhoone tarbeks ei jätkunud tal siis enam palke. Ning tuligi kogu perega vanadest palkidest kokkuklopsitud osmikus kükitada. Uuel hoonelahmakal polnud aknaidki ees, seisis, heinalakk tänava poole, nagu hernehirmutis, kuid Trofim ei teinud tegemakski.

«Trohhal kindel peavari, Stjopal hõre nagu sari,» suurustas ta külarahva ees. «Ei usu või? Tooge toobritäis vett, proovime järele!»

Suures lagedas laudas laskis talv otsa kibeda pakase käes tsaavi üksainus lehmakont.

«Las müttab!» rahustas Trofim naist. «Siis ei jõua suvel ükski metsloom talle järele.»

Ega Stepan Andrejanovitš end uues majas kohe mugavalt tundnud. Esimesel talvel käisid tal tarakanid kallal — kaks korda tuli neid külmaga välja ajada ning ise naabrite juurde pakku minna.

Trofim käis sõbral muudkui külas, avaldas kaastunnet ja andis hüva nõu.

«Kust nad, saatananahad, küll tulevad?» imestas ta süütult silmi pungitades. «Ehk on ühes samblaga varade vahele sattunud. Kas ei peaks mitte seinad ümber ladu-

ma, Stepan? Kaua sa jõuad kannatada, lõpuks lõhud ikka seina maha. Küll on nuhtlus!»

Ükskord hiljem, pühade ajal, ütles Trofim ootamatult:

«Pane poolik välja, Stepan. Ma tean niisuguseid sõnu, mis tarakanid otsekui peoga minema pühivad.»

Kuri kahtlus hiilis Stepan Andrejanovitši hinge. Ta ei olnud selle asjaga päri. Trofim muudkui mangus ja maarus, lõpuks leppis ka üheainsa pitsiga. Stepan Andrejanovitš aga ei andnud järele. Eks siis Trofim end viimaks sisse rääkinudki.

«Küll sa Trohhat veel meelde tuletad!» karjus ta vihaselt. «Ma võtan sul tarakanidega hinge seest välja, jumala eest! Ässitan sulle kõik küla tarakanid kallale!»

Järgmisel korral pidas peremees külalist silmas. Juttu ajades laskis too tikutoosi justkui kogemata pingi alla kukkuda. Stepan Andrejanovitš tõstis toosi kähku üles. Paokil toosist vupsas peo peale tarakane.

Trofim kohmetus ja pomises läve poole taganedes:

«Vaata lapsesunnikuid... küll ma neile...» Ja litsus majast välja.

Aastatega läks teineteise ületrumpamine neil nagu verre, vanas põlves muutus aga lausa veidruseks. Mis seal näiteks hoobelda oli, et ühele oli jumal rohkem, teisele vähem lapsi andnud? Trofim nägi aga selleski oma üleolekut.

«Stjopal on kaks, mina olen aga oma eidega seitse tükki valmis vorpinud,» kelkis ta vintis peaga ja luges oma võsukesed sõrmede peal üles: «Kõõrsilm-Maks — üks, Burlaki-Jaška — kaks, Soldati-Jefimko — neli, Metsapoole-Maška — viis, Mõrsjake-Matrjohha — kuus, Mõhekaapeke-Olja — seitse...»

Olles nõuks võtnud Stepanile nina pihta anda, proovis Trofim nüüd kõik oma brigaadi hobused läbi, kuid üle 0,92 hektari ikka künda ei jaksanud.

Ning äkki tuli talle hea mõte. Kord, kui ta pärast tööd hobust talli pani, märkas ta viimases latris hiigelsuurt musta pulli, kes seal laisalt mäletses.

See pull oli kunagi keti otsas Holmogorõst toodud ja kolhoosile hindamatuid teeneid osutanud, kuid ajapikku ülearu rasva läinud, talli pandud ja tööloomaks arvatud. Algul oli pull Bujan tigetsenud ja marutanud, kuid hiljem oma saatusega leppinud ega näidanud metsikut iseloomu enam kellelegi. Raudrõngas rippus üsna ilmaaegu tema lihavais sõõrmeis.

Pulli silmitsedes tuli Trofimile meelde, et oli looma talvel ilmatu puukoorma ees näinud, ja mõttest, mis talle nüüd äkitselt pähe turgatas, läks mees üleni higiseks. Pisut aru pidanud, astus ta lojusele ettevaatlikult lähemale ja silitas teda tasakesi käega, ise lahkesti kõneldes:

«Tpruu, tpruu, poiss...»

Pull ei liigutanud.

Vana tallimees Jefim märkas Trofimi askeldamist looma ümber ja küsis:

«Mis sa sest pullist meelitad, Troša?»

«Kas sul on kahju või?» õigustas end teolt tabatud Trofim. «Lojuselegi ei tee lahke sõna paha. Ehk on mul pulli tarvis?»

Kahe päeva pärast, enne kukke ja koitu, kui küla alles magas, ajas Trofim pulli salamahti tallist välja Panka nurmele.

Kaevu juures tuli vastu Tillu-Mitka, kes ikka varavalges üleval oli.

«Kuhu sa, Mihhailovitš, nii vara pulliga lähed?» imestas Mitka.

«Või kuhu? Trohha alles näitab täna, mis ta võib!» kostis Trofim salapäraselt. «Kas näed, kuipalju jõudu siin on? Pane või kõik hobused ridamisi ette, aga vastu ei saa!»

Pööras veel käigu pealt ringi ja hüüdis:

«Ütle, et nad uue autahvli telliksid. Sel vanal, kus Stjopa ilutseb, on Trohha jaoks vähe ruumi!»

Tillu-Mitka seisis pisut ja läks siis vaatama, mis sellest imevigurist välja tuleb. Ronis krapsti vankrile ja sihtis pilgu Panka nurme poole, kuhu siit tallihoovist pool kilomeetrit sai.

Tillu-Mitka oli juba seitsmekümne ligi. Ent looja oli ta otsekui unustanud ja lapseks jätnud. Väsimatult sibas väike kuivetu kogu maa peal ringi. Ka riiete järgi polnud teda lihtne lapsest eristada: põlvist paigatud kitsad püksid, punutud vöö särgi peal, nagu külalastel vanasti, suvi läbi paljajalu, kuresaapadki jalas nagu lastel.

Tillu-Mitka jumaldas loomi. Suviti oli tema hütt, mis saunade seltsis mäeveerul lösutas, linnukasvanduse moodi. Kaks kiivas akent seisid ööd-päevad lahti ja kõik-

sugu sulelised tundsid end justkui kodus — puudus vaid, et nad oleksid sinna pesa punu nud.

Üle kõige aga armastas Mitka lapsi. Temast paremat lapsehoidjat polnud olemas. Lõikuspäevil kutsuti teda kõigisse lasterikastesse peredesse, kuid tavaliselt käis ta ära alamjooksu külades: kangesti huvitav oli uusi inimesi näha.

Tagasi tuli Tillu-Mitka sügisel, ikka ühel ja samal päeval. Aastatega väljatreenitud lastekari vajus juba hommikul küla taha, et teda rõõmuhõisetega vastu võtta: kogu oma napi palga eest oli Tillu-Mitka ostnud vilesid, prääni kuid, pliiatseid ja vihikuid.

Tänavu oli ta vabatahtlikult Pekašinosse jäänud ja kolhoosijuhatuse käskjala kohustused enda peale võtnud.

Tillu-Mitka oli vist juba tubli tunni vankri peal seisnud, aga pull astus kuulekalt vagu, nagu oleks terve elu künnitööd teinud. Tillu-Mitka pidi juba vankrilt maha tulema, kui kuskil ammus kevadiselt ja kutsuvalt lehm. «Näitab nii, et veel keegi künnab,» mõtles Tillu-Mitka ja hakkas ammuvat lojust otsima. Streletsi-Marina aiamaal silmas ta mustakirju lehma, seejärel perenaist ennastki. «Kõnnitab seal oma Kirjakut,» taipas Tillu-Mitka.

Kirjak ammus veel teist ja kolmandatki korda.

Ja siis kostis talle vastuseks Bujani metsik möiratus, nii et terve küla kajas. Tillu-Mitka vaatas ehmunult põllu poole.

Must hiiglane tormas sõrgadega tolmu üles paisates joonelt Marina kapsamaale. Adrakured pihus, jooksis Trofim tal sabas, ja karjus midagi, ent kukkus siis maha ja jäi järele lohisema.

«Appi! Appi, kulla rahvas!» röökis Tillu-Mitka täiest kõrist ja lidus külavahele, nii et kannad välkusid.

«Pull lõhub Trofimi sodiks! Ruttu Marina juurde!»

Hommikuvaikuses paukusid uksed ja väravad.

Anfissa jõudis sündmuspaigale, kui seal oli juba hea kord rahvast koos.

«Elus ikka või?» küsis ta rahvasummas trügides heitunult.

«Ha-ha-haa!» hirnuti ümberringi naerda.

Trofim seisis naiste ja lastetrobikonna keskel — paljapäi, üleni tolmune ja rääbakil. Sülge pritsides tänitas maruvihane Marina tema kallal:

«Sa neetud vaenlasehing! Tahtsid mulle kerjakoti kaela kõita või?»

Trofim tõrjus teda kätega ja muudkui taganes:

«Kust mina teadsin, et talle vanuigi veel niisugune asi meelde tuleb? Täna jumalat, et aed ette jäi, muidu oleks su Kirjakust märg plekk järele jäänud!»

Bujan seisis siinsamas tara taga, kõverate sarvedega pea uniselt longus. Marina oli jõudnud oma lehma siiski õigel ajal ära viia, aia otsa tormanud pull oli nagu maasse naelutatult seisma jäänud.

«Ah sina tuled veel... Ma sulle...» läks Marina aina vihasemaks.

«Ära jäta, ära mitte jäta!» ässitasid naised eite.

«On aga vanamehel vigurid!»

«Igaüks selle peale ei tule!»

«Tahtis kõigile pikka nina näidata!»

«Pullile tuli kadunud noorus meelde!»

«Aitab nüüd, häbenege ometi!» noomis Anfissa.

Ent naised, kes polnud enam ammuilma midagi lõbusat näinud, irvitasid veel kaua õnnetu Trofimi üle.

Kaheteistkümnes peatükk

Papiojal valitses pilkane pimedus. Vana tihe kuusik ulatus otse purdeni, mis polnud muud kui kaks armetut roigast.

Nastja jalg vääratas, jääkülm vesi voolas üle saapasääre. Kuivale jõudnud, võttis ta saapa jalast, valas vee välja, väänas seelikusaba kuivaks ning vantsis edasi, väsinud ja näljane.

Oli aga täna must päev! Kella kolmest hommikul oli ta jalul ega olnud saanud korrakski maha istuda. Trofim oli tolle pulli pärast voodis pikali — olgu ta neetud! —, kuid ega hobused sellepärast seista tohtinud! Nii oligi ta ise kündma asunud, kui rahvas lõunale läks, ja põlde mõõtnud, kui rahvas juba õhtul.

Õhtu oli käes. Teeveeres kössitasid raagus põõsad, tähed peegeldusid tuhmilt loikudes. Algul oli Nastja loikudest mööda käinud, pärast aga teed valimata läbi astunud. Saapad lirtsusid, märg seelikusaba latsus vastu jalgu, rõskus tungis üdini. Aga mis sellest, kui koju

jõuab, paneb kuivad riided selga ja ronib ahju peale sooja. Veel parem oleks sauna minna. Küll ema sauna kütab, kui ta ainult palub. Ehk ongi juba küdema pannud? Küll oleks tore! Tuline lava, särtsuv keris, muudkui vihtle aga.

Tarvitses tal vaid saunast mõelda, kui jalad iseenesest kiiremini astuma hakkasid.

Taamal turnatas hobune — või viirastus see talle? Muidugi viirastus. Siin nüüd mõni hobune, kõik on ammu kodus. Ei, jälle kostis turnatus. Ja siis krigises ader.

Tüdruk pööras pead ja vaatas vasemale. Keegi kündis. See üllatas Nastjat nii väga, et ta teelt pikemalt mõtlemata kõrvale pööras. Juba eemalt tundis ta kündjas Pupe-Anna ära. Nii väike ja kleenuke kui see naine oli, teda ei vaheta kellegagi.

«Mis sa nüüd, Anna? Tahad kõigist kangem olla või?» püüdis Nastja kündja juurde jõudes nalja teha.

Anna pidas hobuse kinni ja naeratas pingutatult:

«Kus sa, Nastja, kus sa! Mine nüüd! Katsun oma normiga hakkama saada. Ise tead, mis kord nüüd on. Jää või ööseks põllule, kuni nelikümmend sajandikku tehtud pole. Mis kündja mina olen, esimest kevadet adra taga. Täna tahtsin küll koju minna, et vähemalt lapsed sauna viia. Aga ei tohi.»

«Oleksid võinud Stepan Andrejanovitši paluda.»

«Mis see palumine aitab. Kes see minu eest kündma tuleb? Mõnikord ehk paluksingi, aga ta kannab minu peale viha.»

«Mis kana teil siis kitkuda on?»

«Võta kinni. Eks ikka vana vimm vist. Ta tahtis ju oma tütart Marjat Ivanile mehele panna, aga mina tulin vahele.»

«Mine nüüd,» tõmbas Nastja kulmu kortsu. «Stepan Andrejanovitšil on suur mure. Sina aga ajad tühja lora kokku . . .»

«Mure mureks, inimene jääb ikka inimeseks. Ega ma omast peast võta. Ükspäev olid mul ohjad ümber rattarummu umbsõlme jooksnud, kuidagi ei saanud lahti. Ma säksasin kirvega. Kus Stepan kukkus leevetit lugema. Et mida see Ivan küll sinus leidis? Palja hääle! Ma olin ju varem kange laulma.»

Nastja silmitses vargsi Annat. Saapad katki, ühes jalas

viilane sukk saapasääre peale vajunud, sinine põlv paistmas.

«Räägi, kuidas sul elu läheb, Anna!»

Anna tõmbus kössi ja puhus punastele, külmast pakatanud kätele.

«Mis ta läheb, Nastjake. Sööjaid on palju, töötegijaid ainult üks, seegi, nagu ta on. Oma leivajahu sai juba kahe kuu eest otsa, nüüd elame avansist. Ise olen päris juu ja nahk. Kõik paremad palukesed ja piimatilgake lähevad lastele.»

Anna kõhn tuuldunud nägu elavnes äkitselt, mustades väsinud silmades vilksatas soe säde.

«Kõige väiksem poeg on mul veel tobujuss. Kuulsin, kuidas ta kord naabrilaste ees keksis: «Meil on sihuke ema, kes piima suu sisse ei võta!» Naera või nuta! Istuvad ja ootavad seal praegugi ema, aga näed ise . . .»

«Pole viga, Miška on juba suur.»

«Suur küll, kuid mis sest kasu,» ohkas Anna. «Päris ülekäte läinud. Aga see kõik on tühiasi! Ivanilt pole kirja — varsti saab juba kaks kuud. Ei mõista midagi mõelda. Süda valutab hirmsasti.»

«Noh, seal võib ju . . . Paljugi, mis sõjas takistust võib tulla. Meil pole ka vend Grigori käest kirja. Ema on kangesti mures, tõuseb öösiti üles ja palvetab.»

«Mis sa arvad, Nastjake, — sina ju käid rajoonis — kas sõda varsti lõpeb?»

«Ei tea,» venitas Nastja, kuid märganud Anna ootuspinges nägu, lisas rutakalt: «Küllap varsti.»

«Lõpeks ta ometi rutem! Et saaks ükskord läbi ja jõuaks Vanja ära oodata,» lausus Anna igatsevalt. «Annaksin kogu lastekarja ja iseenda tema kätte, et mulle aitab, kulla meheke. Mina puhkan. Aga seda ma küll ei tea, mis meie majast järele jääb,» muigas Anna nukralt. «Minu pea ei võta enam kinni, kuidas me seal talve üle elame. Eks ta ole ise süüdi. Kas ma küllalt ei rääkinud, et hakkame, Ivan, ehitama. Muudkui lõi käega, et küll jõuab. Näh sulle nüüd seda jõudmist.»

Samas kostis nõrk, tuulehoost kantud lapsehääl:

«Ee-maa . . . Ee-maa-kee-nee, tule koju!»

Nastja vaatas Annale küsivalt otsa.

«See on minu Liisa,» vastas too kuulatama jäädes. «Käib ikka emal vastas. Ja et hirm ei hakkaks, ajab terve tee valjusti juttu . . .»

Anna pani peod suu juurde ja hõikas:

«Liisa! Ära tule! Olen varsti kodus!»

Võttis siis adrakurgedest käbedalt kinni ja naeratas süüdlaslikult:

«Kukkusin sinuga juttu puhuma, Nastjake. Aga mul annab siin veel tubli tund rügada. Näed toda vaia,» osutas ta põllule, «tolle vaiani. Noh, pole viga, sain südant puistata. Kui Liisa sulle vastu tuleb, pööra tal ots ringi.»

«Emakene!» kostis jälle Nastja kõrvu.

Tüdruk tõusis kikivarvule. Hallis hämus polnud midagi näha. Ainult tara ääres oleks nagu keegi liikunud.

Nastja vaatas ebalevalt üle õla. Anna astus juba adra taga.

«Pea kinni, Anna!» Nastja lippas Anna juurde ja lükkas ta adrast kerge liigutusega eemale. «Mine ise Liisale vastu, las ma lasen siin edasi.»

«Ei, ei,» tõrjus Anna kahel käel. «Mis sa nüüd! Küll ma ise... Ega sinagi rauast ole, oled samuti väsinud.»

«Pole ma põrmugi väsinud!» kostis Nastja trotslikult, ise ka oma sõnade üle imestades. «Kui teada tahad, pole mina täna kündnudki.»

«Sellegipoolest ei kõlba nõnda. Meie võistleme teie brigaadiga. Kui brigadir teada saab, tuleb ütlemist...»

«Midagi ei tule, ära vaidle vastu! Kas sina mind ei aitaks, kui mul oleks vaja koju minna?»

Selle peale ei osanud Anna enam midagi kosta.

«Kui nii, siis nii... aitäh, Nastjake,» ütles ta liigutatult. «Lähen jooksujalu, jõuan ehk veel saunagi kütta.»

Anna oli juba kaugel, Nastja aga vahtis talle ikka veel õnnelikult naeratades järele. Siis laskis ta pilgul ringi käia: lage väli ja tummad, ükskõiksed tähed pea kohal.

Kolmeteistkümnes peatükk

Igal inimesel on elus oma pööripäev. Nii oli olnud Annalgi.

See oli juhtunud suvistepühade aegu tema kodukülas Sludas paar aastat enne kolhooside tegemist. Pekašino poistel oli juba ammu nina püsti, ent sestpeale, kui nende hulka ilmus Kange-Vanja, ei lastud Sluda poistel enam üldse elada. Kange-Vanja oli nende hulka ilmunud nagu

väik selgest taevast. Kuni ema elas, polnud Vanjast õhkagi kuulda. Teati küll, et ühel Pekašino lesknaisel on poeg, kähara peaga vagur loikam, kes, ise vankri ees, põllult viija koju vedas, kuna hobust polnud. Aga kui ema suri, oleks poiss just nagu keti otsast lahti pääsenud: hakkas jooma, ja varsti oli ta ümbruskonna kõige kangem kakleja. Iseäranis said tema rusikaid tunda Sluda küla poisid, neil oli Pekašinoga ammust aega mingi kana kitkuda, kas heinamaade või taevas teab mille pärast. Igatahes kakeldi igal kirikupühal, vahel lasti käiku koguni noad ja kirved.

Enamasti seisis Vanja kakluse algul osavõtmatult eemal, et mitte mõnda meest maha lüüa, tarvitses aga Sluda poistel võimust võtta, kui ta otse kaklejate summa kargas ja kõik, kes ette jäid, nagu kutsikad laiali pildus.

Sluda poisid passisid parajat juhust, et Kange-Vanjaga arveid klaarida, ja see tund tuligi kätte.

Vanja oli tookord suvistepühal üksi Sludasse tulnud. Ta oli purupurjus ja taarus tänavail sihita ringi, tulipunane särk seljas, ilma vööta, krae lahti.

Kohe esimesest tanumast kargasid mehed ja poisid talle kallale, lükkasid ta pikali ja hakkasid klobima, millega aga juhtus. Vanja rebis enda lahti, hüppas püsti, rebis alateiba pihku ja kukkus Sluda mehi taga ajama, verega koos ja lausa marus. Ta kihutas nad küla teise otsa ja kargas siis, maast-ilmast enam midagi jagamata, naiste ja neidude sekka. Kisa ja kiljumisega põgenesid need laialt.

Äkki märkas Vanja paari sammu kaugusel pisikest tõmmut tütarlast, punane, valge tikandiga kleit seljas, kõrge kontsaga kroomsaapad jalas.

«Noh, viruta!» hüüdis tütarlaps väljakutsuvalt ja astus talle vastu. «Häbematu! Ise silmini täis, meri põlvini!»

Kahvatanud tõmmust näost vaatasid poisile otsa vihased, põlglikud mustad silmad.

Tüdrukult pilku pööramata heitis Vanja laisalt roika käest ja puhkes naerma. See vihane sirguke oli nii tilluke ja hapruke, et ta oleks võinud tema peopesal üles tõsta.

«Oh sa sirguke, kullakaunike!» sõnas poiss joobnu naeratusega ja sirutas käed, et tüdrukut kallistada.

Tüdruk taganes ja sülitas poisile näkku. Kokkukogunenud rahvas ahhetas. Kuid Vanja silmad hakkasid vaid

kohmetult pilkuma, ta pühkis näo puhtaks, hõõrus silmi, et kas see on unes või ilmsi, ja vantsis süüdlaslikult minema.

Kahjurõõmsalt hõigati talle järele:

«Kah sõjamees! Pani plika eest plehku!»

«Ja mis teie irvitate?» põrutas Anna poistele peale. «Rõõmustage jah, et see loikam üksi peksis terve küla laiali.»

Vanja pööras ringi, vaatas veel kord tüdruku poole ja naeratas jälle kohmetult ning lapselikult.

Sestsaati hakkas ta Sludas käima nagu usklik kirikus; tumma, lahutamatu varjuna vantsis ta Anna sabas. Jõi ja kakles endist viisi, aga niipea kui Annat märkas, jäi vaikseks ja vaguraks kui tuvike.

Poisid jätsid varsti Annaga käimise järele. Kellelgi polnud isu Vanja rusikaid maitsta. Annale saabusid igavad ajad: teised tüdrukud tulid poisiga kaelakuti peolt koju, musutasid, tema aga oli ikka üksi, ainult eemal kõmpis Vanja kui sõnatu ihukaitsja, pööramata temalt armukadedat pilku, ent söandamata ka läheneda.

Kaua sa kannatad, lõpuks katkes Annagi kannatus.

«Millal sa, saatanas, mu ometi rahule jätad?» ütles ta nuttes. «Käin ringi nagu pidalitõbine — kõik poisid hoiavad minust eemale. Kes ma sulle olen — naine või?»

Samal õhtul oli Vanja isameestega platsis. Anna isa, jässakas mustaverd mees, vaatas lugupidaval pilgul peigmehe süllalaiusi õlgu ja kõrget kummis rinda ning andis tütrele mõista, et on nõus.

«Mis sa nüüd, isake,» palus tüdruk pisarsilmil, «kuidas ma niisugusele metsalisele lähen? Sihuke joodik joob mu esimesel päeval maha!»

«Tänasest päevast mitte üks piisk!» kostis Vanja kõlatu häälega.

«Ma ei taha mitte kuuldagi!» ei jätnud Anna järele. «Ei sünni mina sihukesega paari, isake! Parem üldse mitte elada, kui sihukesega . . .»

Isa lahutas abitult käsi:

«Ära pahaks pane, noormees. Mina võtaksin su heameelega vastu, aga tütart ma ei sunni. Ta mul ju ainuke.»

Häbist punane Vanja tormas toast välja, kuid seisatas lävel ja hüüdis Annale kangekaelselt:

«Kui sälgu lõin, raiun terve puu maha!»

Samal ööl oli ta Pekašinost kadunud. Möödus kuu,

möödus teine, Vanja maja tuiskas akendeni lumme, temast endast aga polnud ikka veel kippu ega kõppu.

Kuid äkitselt ilmus ta välja. Kord kevadel sai Anna postisaadetise. See oli ajaleht. Midagi mõistmata lõi Anna lehe lahti. «Põhja Pravda» esimeselt leheküljelt vaatas talle vastu tuttav nägu. Pildi all oli lugeda: «Ust-Pinega abaja parim parvetaja sm. Prjaslin.»

«Leidis ka, millega meelitada,» turtsatas Anna ja rebis ajalehe katki.

Varsti oli Vanja ise ka tagasi. Uus ülikond seljas, lõõtspill üle rinna, nii astus ta Pekašinos kaldale. Ja sai nagu puuga pähe. Anna minevat mehele!

Vanja pani jalamaid Sludasse, kuid pulmad olid juba lõpukorral. Anna isa õuest lahkusid parajasti viimased külalised.

«Oh sa vussnäpp,» tervitas teda Anna isa, kes oli pulmas sarved üsna soojaks saanud. «Ise veel ütlesid, et kui sälgu lõin, raiun terve puu maha. Nüüd sai Anna maha joodud, just praegu viidi ta ära Võdrinosse. Sa, tohman, olid tal meeles küll!»

Vanja kiristas hambaid ja oigas. Viimane tarantass veeres parajasti väravast välja. Vanja tormas sõiduki juurde, pildus jahmunud pulmalised välja, kargas pukki ja pani ajama.

Mis edasi juhtus, ei teadnud õieti keegi: ei peigmees ise ega tema suguselts tahtnud sellest rääkida. Kuid järgmise päeva varahommikul sõitis siniseks pekstud ja kriimuline Vanja, katkirebitud pintsak seljas, uljalt koju ja tõstis tõllast ettevaatlikult välja pisikese tõmmu naisukese, kelle pea talle vaevu kaenla alla ulatus.

«Nüüd on küll paras paar kokku saanud!» imestas külarahvas.

Noorpaar aga sobis hästi kokku. Kui aeg käes, sünnitas Anna poja ja edasi tuli lapsi nagu seeni.

Vanja hoidis oma naist nagu silmatera. Kui nad mõnikord heinalt tulid, Annal aastane Miška käsivarrel, võttis Vanja nad mõlemad sülle ja kandis ühe hingetõmbega, naerdes, järsust Pekašino mäest üles.

«Elu nagu pupel,» ütlesid külanaised kadedalt.

Selle kena nimega võetigi Kange-Vanja naine Pekašino kogukonda vastu.

Kui Anna üle koduläve astus, üllatas teda tavatu vaikus. Petroolilambi verev kuma valgustas Liisa valget siledakskammitud pead laua kohal. Sulg krigises.

«Miks meil täna nii vaikne on? Kus poisid?»

Liisa võpatas. Seejärel lõid tema sarnakas ilmetus näos äkki särama rohelised silmad:

«Ma ei kuulnudki, kui sa tulid.»

Nobedalt tõusis ta laua tagant ja lippas paljaste jalgade sahinal ema juurde.

«Kas poisid magavad või?» päris Anna kuulatades.

«Mis neil häda! Kaanisid endid piima täis ja kobisid ahju peale. Miks sa nii kauaks jäid? Ma ootasin ja ootasin, Semjonovna lüpsis lehma ära.»

Anna istus ahjulavitsale.

«Jumal tänatud, vähemalt lehma pole vaja lüpsta.»

Ta toetas selja vastu tulist ahju ja sulges õndsalt silmad.

«Võtame saapad maha. Ma toon ahju pealt vildid. Soojad vildid.»

Tütre nobedad soojad sõrmed liikusid salli lahti tehes üle ema näo.

«Oota natuke, talitused veel talitamata. Las ma istun pisut. Olen täna päris ära külmanud.»

«No muidugi. Nii jüre põhjatuul, et hirmus. Koolis lõi Vassinite Petruhha klassiakna katki, suure hädaga olin tunnid ära. Nadežda Mihhailovna ütles, et nõuame välja. Ema tõmbab nüüd kodus Petkal naha maha. Kas võtavad oma aknal klaasi eest ära või? . . . Kust sa nüüdsel ajal klaasi saad.»

Soojus valgus tulise joana mööda Anna selga laiali. Tütre elav, tasane hääl kostis kõrvu kui kassi nurrumine.

«Ega brigadir täna ei sõimanud?»

«Miks ta sõimama pidi?» vastas Anna loiult, silmad kinni.

«Ta olevat hiljaaegu sinu peale karjunud. Igavene metsaline!»

Anna kortsutas pahaselt kulmu:

«Ära aja rumalat juttu. See ei ole ilus.»

«Mis ta siis sõimab. Sõimaja! Poeg sai surma, nüüd on ka vanaeit . . .»

«Jää vakka!»

Anna tõmbus ahjust eemale ja hakkas vatikuube lahti nööpima.

«Kus Miška on? Panin koju tulles üksiti juba sauna küdema, ta võiks vett kanda.»

«Kus ta on? Eks lökerda külapidi nagu ikka.»

Ahjurinna taga pimedas nurgas puuvoodis hakkas Tatjana nuutsuma ja nutma.

«Oh sa põrguline, ära kuulis!» ähvardas Liisa rusikaga.

«Olgu peale, anna ta siia,» sõnas Anna vatikuube lahti nööpides. Vaevalt sai laps ema sülle, kui ta kahe käega ahnelt rinnast kinni haaras, ent peagi lahti laskis ja nutma hakkas.

«Võta ta,» ütles Anna väsinult. «Lähen vaatan sauna.»

«Töina, töina, viripill,» kõneles Liisa, ema käest last vastu võttes. «See neelab ju ema ära!»

Kui ema sauna juurest tagasi tuli, kihises tuba nagu sipelgapesa. Selge pilt — Miška oli koju jõudnud! Ta oli nooremate vendadega põrandal möllanud, tõusis nüüd püsti ja istus taburetile.

«Kas sul häbi ei ole? Ema peab jõudma põldu künda ja sauna kütta. Oleksid võinud vett kanda, ega sul käed otsast kuku.»

«Juba jälle! Kust mina teadsin, et sa sauna kütad!»

«Oh sa häbitu hing!» pistis Liisa, märg lapp käes, nina vaheseina tagant välja. «Ära sa jõllita midagi kurja pilguga, ega ma ei karda! Vaata, kui kirjutame isale! Eks, ema?»

«Hea küll, aitab nüüd. Asutage sauna.»

Tõugeldes tormasid väikesed ahjurinnalt riideid ja jalanõusid otsima. Tõusis kisa ja tüli. «See on minu oma!» — «Ei, minu!» — «Anna tagasi!» Kõigist unustatud Tatjana hakkas põrandal nutma.

«Mis siis sina seisad nagu post? Ootad eraldi kutset või?»

«Mina ei lähe!» pomises Miška ja pööras pilgu kõrvale.

«Kuidas ei lähe? Tahad, et seened selga kasvaksid? Eelmine kord hiilisid ka kõrvale.»

«Ei lähe, ja kõik. Mis sa norid.»

«Norin või? Oota sa mul!»

Maruvihaselt haaras Anna varnast rihma ja tahtis püstihüpanud Miškale äiata, kuid rihma tõstes libises ta pilk poja lõuale — ja käsi värahtas . . .

Juba emast pikem! . . . Imestunult silmitses Anna enda ees seisvat võõrast, suurte kätega poisikoigamit, kelle mustad silmad jonnakalt kõrvale vaatasid. Ema pidi isegi

pisut pead kallutama, et poja nägu näha. Justkui isa suust kukkunud! Ainult musta verd nagu ema.

Ähmaselt hakkas ema midagi aimama.

«Tahad ehk esimesena leili võtta? Kuni me siin asutame, jõuad ära käia ...»

Ema märkas, et Miška silmad läksid põlema.

«Ma kohe, ma teen kähku!»

Uksed ja väratid mürtsusid ...

Oligi nii, et häbenes ema!

Liisa, kes oli toimuvat tükk aega jälginud, vahtis emale pärani silmi otsa. Ta oli hingepõhjani haavunud. Miks nii? Vend oli terve õhtu lorutanud, ja nüüd lubati tal esimesena sauna minna?

«Mina lähen ka!»

«Mina ka, mina ka!» läksid väiksemadki kihevile.

Anna naeratas tahtmatult:

«Oh jäta nüüd, rumaluke! Las ta peseb üksinda.»

Ema naer oli viimaseks piisaks Liisa kannatuste karikas. Tüdruku huuled värahtasid, ta puhkes nutma:

«Minust ei hooli sa mitte üks põrm. Ikka Miška ja Miška, aga tema ei liiguta ju lillegi. Mina pesin põranda puhtaks. Tänagi küsis Nadežda Mihhailovna: kas sul teist kleiti ei ole, Liisa? Sina ju õmblesid hoopis Miškale särgi ...»

«Küll ma olen sinuga hädas!» ohkas Anna.

«Ei ole hädas!» hakkas Liisa veel hullemini nutma. «Sa pead mind väikeseks ja rumalaks. Teised peavad mind küll arukaks tüdrukuks. Kui Semjonovna täna õhtul lehma lüpsis, ütles ta, et sa, Liisa, oled väga hoolikas.»

«Mis sa nüüd ometi!» Anna tõmbas tüdruku enda ligi ja kallistas teda. «Sa oled mul kõige parem ja targem. Oh seda ema küll! Tütreke pesi põranda puhtaks, aga ema ei märganudki. Ma saatsin Miška nimme enne teisi sauna, et ta meile jalgu ei jääks. Aga kuidas ma seal ilma sinuta hakkama saaksin?»

... Pesnud pisemad üksteise järel puhtaks, saatis Anna nad Liisaga koju, jäädes ise veel sauna pesu pesema. Riputas kerise kohale, et hommikuks ära kuivaks, ning alles siis vantsis koju.

Lapsed magasid juba. Laual vedelesid nõud ja lusikad. Anna vaatas ühte potti, siis teise — piim oli otsas; ta pistis paar külma kartulit suhu ja lohistas end voodisse. Juba

pikali, kohendas lastele teki peale ja võttis Tatjana kaisu.

«Miška häbeneb ema,» mõtles ta veel ja vajuski sügavasse unne.

Unes nägi ta, et nad olid Ivaniga alles noored. Küll kõndisid nad kahekesi läbi lõhnava rukki, küll olid äkki keset õitsvat aasa. Tema oli kuumusest nii rambe, et ei jaksanud kätt ega jalga liigutada. Ning Vanja muudkui kallistas ja kaisutas teda.

«Ivan, Vanja, meil on juba suured lapsed ...» — «Nad ju magavad,» naeris Ivan. «Miška on üleval » sosistas tema kohkunult. «Kuuled, kuidas ta seal sõrmedega trummeldab?»

Selle peale ärkas Anna üles. Toas oli juba hommik. Brigadir koputas aknale.

«Tulen, tulen,» vastas Anna tõustes.

Neljateistkümnes peatükk

Tõuviljakülv hakkas lõpule jõudma. Viimasel ajal rahvas peaaegu ei maganudki: päeval töötati kolhoosipõllul, õhtul ja öösel oma maalapil.

Päevatööst väsinud hobuseid tuli lausa järel vedada, ent neidki ei jätkunud. Igaüks katsus end aidata, kuidas aga oskas: mõni rakendas lehma ette, kangemad lõid ühte, nii et kolm-neli naist atra vedasid. Enamjagu lootis siiski labidast abi.

Anfissa jooksis perest peresse ja mangus: oodake veel paar päeva, saame kolhoosi vilja maha, asume teilegi appi. Kuid rahvale oleks nagu kurivaim sisse läinud: ööd läbi kõlksusid aiamaal ja rehe taga labidad, lõõtsutasid rakkes naised, rügasid trengide vahel näljast ogarad lehmakondid. Lapsed, verinoored abimehed, tegid tuld, küpsetasid idanenud kartuleid, kuid päeval koolipingis tukkusid.

Stepan Andrejanovitš oli oma aiamaa harimist päevast päeva edasi lükanud: oli ta ju brigadir, ja suuruke see kaheinimese maalapp siis oli, mõni vagu siinsamas akna all, kuid lõpuks pidi ta Makarovnale järele andma.

«Kuhu see kõlbab,» oli naine iga päev mehega pahandanud, kui see põllult tuli. «Aeg läheb, meil aga on kõle

kui kalmistul, mida minu silmad kõik näha ei pea saama! Milles siis maa süüdi on?»

Kevad otsa polnud Makarovna toast välja saanud. Niikaua kui Stepan Andrejanovitš oli palavikuvoodis viselnud, koperdas ta veel toas ringi käia, aga niipea kui vanamees jalule sai, jäi naine maha.

Päevast päeva lesis ta koikus, mõeldes tundide kaupa oma Vasjast. Vahel palus, et mees ta akna alla istuma seaks, ja istus nõnda terve päeva, kuni Stepan Andrejanovitš põllult tagasi tuli või mõni külaeit sisse astus, vahtis oma aeda, mäeveerul tahenevat aasa või kauget külma jõge.

Tühi ja kõle oli Stavrovide kodu. Varem oli vähemalt Jegorša häält kuulda, nüüd polnud sedagi. Ema oli ta külviajaks enda juurde nõudnud. Oleks võinud ka ilma pojata hakkama saada, elas ta ju üksi, kuid Stepan Andrejanovitš ei hakanud klanima: tal polnud tütre vastu kunagi soojemaid tundeid olnud, ja sestsaadik, kui tütar võõrasse külasse mehele läks, oli ta isale päris kaugeks jäänud. Ainult mõnikord pühadelauas said nad kokku.

Väsimusega võideldes astus vanamees adra taga ega saanud aru, mis temaga lahti on. Mäherduse rõõmu ja ägedusega oli ta varem oma aiamaal mütanud, viimase kui sõnnikuraasu labidaga vaole visanud, iga mullakamaka peaaegu et peost läbi lasknud — nõnda oli ta maa eest hoolitsenud. Ent nüüd oli ta oma maalapi vastu üsna ükskõikne. Alatasa jäi ta kingul peatuma, vaatas tiidakil tara lehise taga ja sauna maassevajunud nurka. Kõik lagunes lausa silma all ja kippus kokku kukkuma, oleks pidanud parandama, kuid kas polnud seegi ükstapuha? Paljukest talle ja eidele enam vaja? Siis tuli talle meelde, et Makarovna istub akna all, ja ta võttis jälle adrakured pihku.

Stepan Andrejanovitšil oli hea meel, kui nägi aia taga teel Prjaslini Miškat tulemas. Poiss astus õõtsuval sammul, käed püksitaskus, selg kühmus — vist häbenes, et oli oma kasvus eluaastatest kõvasti ette jõudnud.

«Just nagu isa suust kukkunud,» mõtles Stepan Andrejanovitš. «Astub, nagu kiiguks.»

Vanamees pidas hobuse kinni ja läks tara äärde. Õhtu piimjas hämaruses — oli valgete ööde aeg — märkas ta poisi tigedaid silmi ja kurja nägu.

«Meil oleks hobust vaja, aiamaad künda...» kohmas Miška teretamata ja otsa vaatamata.

«Hobust? Kas tallis ei ole või?»

«Sa veel küsid! Kes selle korra sisse seadis? Tallimees ei anna ju ilma sinu loata!»

«Nüüd annab... Külvi võib lõppenuks lugeda. Kas teil asemet on, Mihhailo?» hüüdis Stepan Andrejanovitš talle järele. «Ehk on abi tarvis?»

Miška pööras ringi ja mõõtis brigadiri külmal, põlglikul pilgul:

«Küll me sinu abi teame. Ega me titad ole.»

Stepan Andrejanovitš vandus ja sülitas endamisi: «See kutsikas on täitsa emasse. Anna on ise tillukene kui labakinnas, aga uhkust on tal kümne eest. Tuleb vastu ja keerab nina kõrvale. Nüüd on poiss ka üles ässitatud. Mis tost, et läksin viimati ägedaks ja pahandasin. Oodati teda põllult õhtule, tema asemel tuli aga hoopis Nastasja — sääh sulle siis! Ja kukkus hurjutama kah, et sa ei halasta lapsukeste peale. Kas sakslane küsib lastest!»

Aiamaa küntud, viis Stepan Andrejanovitš hobuse talli ja läks kontorisse. Suures toas polnud kedagi peale Anfissa. Vana vatikuub seljas, rätik peas, istus esimees laua taga käsipõsakil, paistis, et oli just põllult tulnud.

«Esimees, pane õlu käima, homme on külvilõpetus,» katsus vanamees nalja visata.

«Kulla lang, õlletagi võtab pea ringi käima...»

Raamatupidamise paokil ukse tagant kostis itsitamist.

«Jälle oled paberid ära kortsutanud. Ära ometi sega!» pahandas naisehääl teesklevalt, heameelest kiiksudes.

Stepan Andrejanovitš vaatas küsivalt Anfissa poole.

«Arveametnik Oljona oma kavaleriga... Semjini Nikolaiga. Minu arust on ta juba käima peal.»

«Häbiasi!» kõngutas Stepan Andrejanovitš pead. «Mehed sõjas — ta oleks ju nagu Petka pruut olnud?»

Anfissa lõi loiult käega:

«Olen rääkinud. Ei tee kuulmagi. Ütleb, et töö pärast võite pahandada, kuid selles asjas ma teile ei allu.»

Stepan Andrejanovitš ohkas ja võttis laua juures istet. Anfissa oli näost päris ära: silmaalused mustad, nina terav — täitsa surmavari, võta või jäta.

«Kas sa, Petrovna, oled haige või on midagi juhtunud?»

«Pea siin haigeks ei jää! Rajoonikomiteest helistati ja päriti, kui palju me üle plaani külvame — oh, ära parem räägi!»

«Mis siis häda on? Söötis puustusi on veel küllalt.»

Anfissa tõusis, sulges raamatupidamise ukse ja sosistas:

«Ainult sulle ma ütlen, lang. Plaaniületamisest pole juttugi, ma ei tea, millega neidki põlde täis külvata.»

«Kuidas millega?»

«Seeme on otsas.»

«Kuidas otsas? Kuhu ta jäi?»

«See'p see on, et kuhu. Alles käisime laonaisega viimase salve kallal, pistsin käe salve, näpud põhjas, pool meetrit vilja oligi, lauad all! Mina, loll, võtsin ta Lihhatšovilt täie pähe vastu.»

«Niisuguse viguri eest tuleks Hariton võlla tõmmata,» tõusis Stepan Andrejanovitšil veri näkku.

«Ei tema kallale lähe keegi. Rajoonis on ta jälle au sees, metsatööstuse hobuste peal tagasi. Ja millega sa tõestad?»

«Siis vastutab Klevakin! Tema oli Haritoni ajal see peajuht.»

«See tuleb puhtalt välja. Ütleb, et tema pole paberitele alla kirjutanud, ja asi tahe.» Anfissa haaras peast kinni. «Oh kui rumal tegu oli harimata naisterahvas esimeheks panna! Ma ütlesin küll koosolekul, aga ei võetud kuulda.»

Raamatupidamise uks vajus jälle irvakile. Kostis arvelaua laiska klõbinat.

«Kui kaastundeliselt asjasse suhtuda,» arutas «peentöömees», «siis seob meid kõige ehtsam armastus. Mina sind hätta ei jäta, Oljona Severjanovna. Minu amet on juba kord niisugune . . .»

Stepan Andrejanovitš hüppas püsti ja virutas ukse kinni.

«Mis siis nüüd teha, tütreke?» päris ta viivitamisi.

«Ma ei tea, lang.»

«Kui ehk rajoonimehi põlvili paluda? Kõik ausalt üles tunnistada?» arvas Stepan Andrejanovitš, kui oli pisut järele kaalunud.

«Olen sedagi mõelnud. Aga kust nemadki seemet võtavad? Ega ole endine aeg. Naaberkolhoosid on ise ka paljad.»

«Siis ma küll ei tea. Vahest kolhoosnike käest kokku nõuda? Sõja aeg, tõmba aga püksirihma pingumale.»

«Parem oleks ilma selleta . . . Mina võin omą põllulapi

külvamata jätta, pole häda midagi, aga teistel on pere, ei saa läbi.»

Stepan Andrejanovitš vajus mõttesse ja ajas siis äkki pea püsti:

«Palju sul seemet on, Anfissa? Koti jagu või rohkem?»

«Väike kotitäis tuleb. Oli peaaegu kaks, aga ma laenasin Prjaslini Annale.»

«Ah sellepärast poiss ajaski nina püsti,» meenus Stepan Andrejanovitšile Miškaga kokkusaamine.

«Kui palju läheks tarvis, et kõik täis külvata? Seitse kotti?»

«Aitaks kuuestki.»

«Siis teeme nii.» Tool krigises Stepan Andrejanovitši all, vanamees najatus lauale. «Sinult kott ja minult kott teeb kokku kaks kotti. Ülejäänu korjame peotäiehaaval, terakaupa kokku. Kes see andmata jätab?»

Järgmise päeva lõunaks oli kaheksa kotti seemnevilja koos. Sofron Ignatjevitš, Repišnaja Marfa ja Injahhina Varvara tõid poole oma seemnest ära. Lasterikastelt peredelt otsustati mitte võtta, kuid vähe oli kolhoosis neid, kes oma suu kõrvalt pisutki kolhoosi tarvis ei näpistanud.

Fjodor Kapitonovitš lõi algul verest välja ning jooksis oma brigaadi rahva kaks korda läbi, ise Haritoni maapõhja vandudes, lõpuks aga tõi ka pool pangetäit seemet.

«Ära pane pahaks, Petrovna,» seletas ta aidas, tabanud Anfissa pilgu. «Mida on, seda pakun. Minu meelest on lugu nii, et kingitud hobuse suhu ei vaadata.»

Juhatuse koosolekul oli aga Fjodor Kapitonovitš esimene mees juhatama, kuhu järelejäänud seemet külvata.

Kolme päevaga künti üles ja külvati täis mitu sööti Kuivasoo ääres.

Õhtul sai viimane põld maha. Kõigist brigaadidest oli kõige tugevam ja vastupidavam rahvas kokku korjatud. Tuli labidaga sitket heinakamarat lõhkuda, kamakad puruks raputada ja juured põllupeenrale tassida. Tihe kirbe tolmupilv seisis nurme kohal. Kõik töötasid vaikselt, et saaks rutem koju sauna, külviaja mustust maha pesema. Ainult Injahhina Varvara, kes eales vaikida ei mallanud, pidi ikka midagi ütlema.

«Kui nüüd endine aeg oleks,» ohkas ta selga sirutades, «kuluks nädal aega pidu pidada.»

«Sa pane enne ikka kartul ka maha, piduline!» käratas Trofim talle peale.

«Mis sa nüüd, kulla Trofim,» kostis Varvara reipalt, põrmugi solvumata, «pits viina ajaks kartuli ise vakku!»

«Varvara, tee end kenaks,» müristas Marfa, «mehed tulevad!»

«Küll sul on aga suuvärk, Marfake!» tegi Varvara häbeliku näo, kuid nähes Lukašinit kellegi võõra mehe seltsis tulemas, kohendas käbedalt seelikut.

«Kohe näha, et ülemus,» arvas Stepan Andrejanovitš.

«Ülemuse ja ülemuse vahel on vahe ka!» ei jätnud Trofim sõpra tönkamata. «See on suuremat sorti ülemus! Vaata, kuidas ta astub, nagu laksaks pitsatiga vastu maad!»

«See on Novožilov, rajoonikomitee uus sekretär,» naeratas Anfissa ja pühkis käed põlle sisse puhtaks.

Novožilov oli suur ja kogukas mees nagu lagedal kasvanud hong. Tolmused saapad olid lihavate säärte ümber pingul. Kui ta lähemale jõudis, märkasid kõik, et nägu on tal suur ja tursunud, higihernes.

«Noh, seltsimehed, kas külv on läbi?»

«Läbi,» vastasid kolhoosnikud ja uudistasid ülemust.

«Õnnitlen, õnnitlen!» surus Novožilov tugevalt ja asjalikult kõigi kätt ning pöördus Anfissa poole. «Esimees, kui palju üle plaani saite?»

«Oma neli hektarit.»

«No näete,» muutus Novožilov sedamaid lahkemaks, «teie aga hädaldasite!»

«Külvatud on küll,» kostis Anfissa, «aga mis sealt tõuseb — maa on meil vilets.»

«Pole lugu,» lõi Varvara pea muretult kuklasse, ilmselt selleks, et ülemuse tähelepanu äratada. «Kui muld ei kasvata, kasvatavad pisarad.»

«See on tõsi, et pisarad,» nõustus Marfa süngelt. «Omaenda suu kõrvalt külvasime.»

Novožilov surus lõuapärad kokku ja mõõtis mättast põldu raskel meelel.

«Ei, seltsimehed!» lausus ta mõtlikult. «Mitte ainult pisarad. Meie jõud. Kolhoosikorra tugevus, mille vastu Hitler on võimetu. Need on meie võidu hektarid.»

Keegi oli Anfissat juba mitu korda käisest sikutanud. Anfissa pööras pead. Tema ees seisis Tillu-Mitka, näost valge kui lina.

«Ivan Kirillovitš... Kange-Vanja on surma saanud.»

Viieteistkümnes peatükk

Öö läbi möllas külas tige põhjatuul. Külmetavad, koledad, raagus puud paindusid maani, kaeblikult klirisesid aknaklaasid, kurvalt ammus laudas näljane kari, kes kuidagi ei jõudnud sooja ilma ära oodata.

Pea patja surutud, oigas ja ohkis öö läbi põrandal murest murtud Anna.

Ema summutatud, kramplikud oiged ähvardasid Miškal südame seest kiskuda; ta lamas, hambad risti, üle kere kuum ja higine.

Hommiku eeli jäi ema vakka. Vaevaliselt, nagu pärast rasket haigust, ajas Miška end püsti, istus voodiservale ja lükkas märjad juuksed laubalt tagasi.

Hahetas. Külmad koidukiired õhetasid tillukesi aknaruute, kätepesuanumast tilkus tuimalt vett.

Poiss astus paljajalu hiljukesi ema juurde. Ema lamas kummuli, nägu märga patja surutud, ja hoidis padjast kramplikult kinni. Vana, narmendava äärega kleit oli üle põlvede tõusnud, savised saapakontsud jalas, baikarätik peas — nii, nagu ta pikali vajunud oli. Miška tõi koikult oma teki ja kattis ema hoolikalt kinni.

Pisarad silmist voolamas, silmitses poiss ema. Ta polnud kunagi mõelnud, missugune tema ema on. Ema nagu ema ikka, mis muud. Aga tegelikult oli ema nii väike ja kõhnuke, nuuksus unes nagu Liisa. Mõlemal pool teda lamasid aga lapsed justkui puuriidast mahakukkunud halud: linalakk Tatjana, käsi ema rinna poole sirutatud, sinise, tursunud näoga Liisa — tema sai juba kõigest aru; Petka ja Griška teineteise kaisus, pruntis põskedega unesoe Fedjuška.

Vaikselt pisaraid neelatades viis Miška pilgu õdedelt vendadele ja esimest korda liigahtas tema poisikesepeas kurb mõte: «Kuidas me ilma isata hakkama saame?»

Kuskil kaugel ulus hirmuängistusest üksik koer. Naela otsast prantsatas maha tühi ämber ja veeres kolinal trepist alla. Samas mühises akna taga jälle tuuleiil. Päike tõusis liiva- ja tolmupilvest...

Siis heitis Miška jälle voodisse pikali ja mõtles isast, püüdes teda ette kujutada sõjaväljal, lahingus, rünnakul, — kuid ei suutnud.

Hoopis teistsugused pildid tõusid silme ette. Talle meenus, kuidas isa teda esimest korda hobuse selga oli tõst-

nud. Hobune oli olnud suur ja kõrge, kuid isa tugev käsi oli ta sirgeks surunud: «Ära pelga, Miška!» Siis nägi ta end isa seltsis heinal, tiheda rohu sees, või kõrge lõhnava odrakoorma otsas, selja tagant kostmas isa rõõmus, julgustav hääl: «Vaata käänaku peal ette!» Tuli meelde tulikuum suvehommik. Isal oli olnud seljas must satäänsärk ja ta oli trepi ääres ägedalt puid lõhkunud — see must, päikeses läikiv särk oli Miškal praegugi silme ees. Isa kõrval oli seisnud ema, lüpsik käes, ja palunud: «Joo ometi piimagi enne teeleminekut...» Pisarad olid muudkui voolanud üle ema näo.

Seal aga olid hommikuvaikust lõhestanud naiste kisa ja hädaldamine ning vankrimürin. Piima maha loksutades oli ema tuppa jooksnud.

Isa oli kirve paku sisse löönud ja kuulatama jäänud. Siis oli ta Miškale pikalt otsa vaadanud ja tasa öelnud: «Lähme, pojake.»

Ning nad olid aida taga aiamaal. Jälle oli isa nagu midagi ütelda tahtes talle otsa vaadanud. Sel hetkel aga oli aidaräästa alt varblane välja lennanud. «Pesa!» oli Miška sosistanud. «Las ma võtan maha!» — «Ei maksa,» oli isa kulmu kortsutanud. «Ivan, Vanja... Kus sa oled?» See oli ema. Isa oli püsti tõusnud, käega löönud ja tuppa läinud. Värava juures oli ta järsult ümber pööranud, Miška oma rinnale tõmmanud, talle silma vaadanud ja küsinud: «Kas said minust aru, pojake?»

Mida oli ta öelda tahtnud? Mida?

Vastust leidmata jäi Miška magama.

Hommik algas Prjaslinite kodus tavalise kisaga:

«Ema! Süüa!»

Ohates tõusis Anna üles ja komberdas ahju kütte panema. Siis alustas ta masinlikult küll üht, küll teist talitust, liikudes tuba mööda nagu udus. Lapsed tõmbusid pelglikult nurka, Miška käis vaikselt, huult puredes, et mitte nutma puhkeda, ema kannul, ja lõpetas ära, mis ema alustanud, ega olnud tal jaksu emale silma vaadata.

Kui ta veepangega kaevult tuppa tuli, leidis ta Anfissa Petrovna eest. See rääkis midagi emale, kuid ema istus pingil ja kõngutas vaid pead.

«Mina ei tea midagi, mitte midagi...»

«Ma kõnelen emale,» pöördus Anfissa Miška poole, «et

kas hakkame ehk asja ajama, et nood kolm,» Anfissa osutas Petka, Griška ja Fedjuška poole, «lastekodusse võetaks.»

Taltunud lapsed jõllitasid vanemale vennale tummalt otsa. Vend ohkas ja lõi silmad maha. Kuresaabastes jalad — juba kevadest saati...

«Ei,» heitis ta pea selga, «ei anna me neid kuhugi ära.»

Varsti pärast Anfissa Petrovnat tuli Stepan Andrejanovitš. Ebalevalt jäi ta lävele seisma ja vaatas läbi pisaraudu õnnetut Annat, kes noruspäi ja liikumatult pingil istus, ning orvuks jäänud, murest murtud lapsi.

Liisa pani Tatjana sülest maha, läks ema juurde ja puudutas teda.

«Ema, brigadir tuli.»

Anna tõstis pea ja vaatas eksleval pilgul ringi.

«Ah? Brigadir? Kohe, kohe...» Ning hakkas rutakalt rätti pähe siduma.

Liisa puhkes nutma, Miška pööras pea kõrvale.

«Mis sa nüüd, Anna, mis sa nüüd! Ei aja sind täna keegi tööle!»

Stepan Andrejanovitš astus naise juurde ja pani talle käe õlgade ümber.

Anna nägi, kuidas vanamehe huuled vabisesid, kuidas pisarad sassis habemesse tilkusid, ja vajus oiates ning nutust vappudes brigadiri rinnale. Igast küljest surusid lapsed end ema ligi ja pistsid samuti täiest kõrist undama.

Stepan Andrejanovitš silitas kareda pihuga Anna pead ja lohutas pisaraid neelates:

«Nii jah, nõnda on kergem. Ega midagi, see on meie saatus...»

Ära minnes kutsus ta Miška kaasa ja näitas pimedasse vöörusenurka:

«Ma tõin kotiga natuke jahu.» Ning läks raskel sammul, põrandalaudade kägisedes välja.

Paari päeva pärast istus Prjaslinite pere sügavas vaikuses hommikulauda. Isa kohale, mis siiamaani tühi oli olnud, istus Miška. Seda märgates hakkas Liisa nutma:

«Ei ole meil enam isakest, ema...»

Anna vaatas validalt tütrele otsa:

«Aitab nüüd.»

Hinge kinni hoides, üleni pingul, piidles Miška altkulmu ema. Imestusega vaatas Anna poega, äigas pisara silmast ja noogutas sõnatult.

Miška ajas end sirgu, laskis rangel pilgul üle taltunud laste käia ning hakkas siis isa kombel leiba lõikama ja jagama.

Kuueteistkümnes peatükk

Patuga pooleks oli seeme mulda saanud, nüüd oodati suve, kuid selle asemel juhtus midagi kohutavat: alemaade tagant hakkas jälle põhjatuul puhuma. Öökülm võttis tärkava rohu ära, kõrvetas hiirekõrvad puudel mustaks. Lagedal lõõtsus meeletu tuul, tolmupilved keerlesid nurmede kohal. Põllumäe jäärakuis puhus tuul mulla ära, nii et kivine aluspõhi välja tuli ning ahned linnud paljaid teri nokkisid.

Näljase karja ammumine tahtis hulluks ajada. Mida kõike inimesed ei teinud ja ette ei võtnud, et loomadel elu sees hoida! Ööd kui päevad raiuti võsa, niideti sookaera, kisti põlendikult sammalt, tõsteti kiitsukesed lehmad ohjadele, seoti sõimede külge, kuid ikkagi ei suudetud loomade lõpmist ära hoida.

Kui õhtul tõusis üle jõe mustava metsamüüri kohale hiigelsuur verev kuu, valdas rahvast õud. Metsade tagant ilmus külasse näljaseid vareseparvi, need keerlesid öö läbi kõrvulukustavalt, kurjakuulutavalt kraaksudes lautade kohal.

Muldvanad eidekesed, kes oma eluajal polnud niisugust asja veel näinud, sosistasid ebausklikult:

«Ots jah... nüüd on küll maailma ots käes.»

Seda kuuldes ei osanud Anfissa rahvast enam millegagi lohutada. Stepan Andrejanovitš pidi teda ennast lohutama:

«Elame üle, kasukas külvad, särgiväel lõikad...»

Nii möödus nädal.

Ja ühel ilusal hommikul, kui ahastavad inimesed ei lootnudki enam suve näha, jäi põhjatuul äkki järele. Tinasest hämust hakkas aralt paistma sinine pilvelahk. Siis kostis valgete kloostrivaremete tagant kõminat ja mustad pilverangad tõusid küla peale. Pilved liikusid aeglaselt, kohusid kurjalt ja katsid silmapiiri võimukalt kinni. Külas jäi pimedaks ja vaikseks. Isegi näljased loomad

vakatasid ootuses. Äkitselt vapustas maad kõrvulukustav mürin...

Külas hakkasid uksed ja väratid paukuma. Inimesed lippasid välja, milles juhtus, panid anumaid räästa alla ja hõiklesid rõõmsalt lausvihma käes. Paljaste jalgadega lapsed, kes olid terve kevade toas istunud, silkasid nagu varsad mööda vahuseid loike.

Lühike põhjamaa suvi oli alanud.

Lukašin, keda kõik hoidsid ja kes oli end külas sisse seadnud kas rajoonikomitee alalise voliniku või puhkusel viibiva rindemehena — mine võta kinni! —, läks alepõlde vaatama. See, mis ta nägi, oli ju lausa ime.

Niisketel, auravatel nurmedel, tärganud orasel, õrnalt haljendavatel teeveertel ja radadel ning elustunud metsaservadel sammus juubeldav suvi. Ja polnud tal vähematki asja sõjaga ning inimeste murega.

Puud läksid lehte; ülessulanud sääsed surusid, esialgu ilma tüütu pininata, mulluse kõduneva sõnniku hunnikute kohal; okstel puhastasid linnud nokaga oma tiivaalust, valgeid ebemeid heljus maa peale. Kõik pidasid hilinenud suvepüha. Isegi sünge männinoorendik, tusar kui ehtne põhjamaalane, ajas püsti häbelikult roosakaid, valge kirmega kaetud küünlaid.

Alatasa hüppas Lukašini jalge alt pungissilmseid konnapoegi üles ja plartsatas kohmakalt leigetesse loikudesse, mis kihasid kõiksugu pisikestest veeloomadest.

Otse teelahkmel, vana õõnsa paju juures, pidas Lukašin kinni, sest tema tähelepanu oli köitnud imelik humin pea kohal. Kollastes karvastes urbades, mis kõduneva puu musti kronksus oksi katsid, sumises tohutu parv kohmakaid metsmesilasi, kes olid vist esimest korda puuõõnest välja lennanud. Siinsamas paju all päikese paistel askeldasid igavesed töörühmajad sipelgad, ametis oma elu korraldamisega.

Tuulepuhavus puistas Lukašinile sooja meelõhnalist õietolmu näkku. Paar urba kukkus otse sipelgapessa. Uudishimulikult jälgis Lukašin sipelgariigis tekkinud segadust. Urbade pärast käis metsik lahing. Uljureile, kes esimestena lahingusse astunud, tuli igast küljest, ükstei-sest üle ronides, järjest uusi sipelgahulkasid appi — jumal teab, kuidas ja kunas neid nii ruttu asjasse pühendati —

ja peagi olid paljaksnäritud urvajäänused sipelgariiki hoolikalt paika pandud.

Rahutud mõtted ja kauged mälestused ängistasid Lukašini südant. Kuid ümberringi oli nii ilus ja tore, et olelusrõõm täitis taas meeli.

Varjulises ojas uhtis ta saapad puhtaks, sammus rahulikult oja ning kuuskede jahedust sisse hingates mäest üles ja tardus soolasambaks.

Üleni rohetavana väreles ja helkis tema pilgu ees päikese paistel noor kasesalu. Teda valdas võrreldamatu puhtuse- ja karskusetunne, juubeldav hämmastus, isegi argus. Seda oli temaga varemgi juhtunud.

Otse enne sõda oli ta Kaukaasias käinud. Muinasjutuline meri, roosades päikesekiirtes lumised mäed, küpressid sinitaevasse pürgimas. Igast praost tungisid välja lopsakad nahkjate lehtedega taimed, õhk oli nii vürtsine ja küllastunud, et ainuüksi sellest oleks võinud söönuks saada. Kui vilets ja armetu oli talle siis paistnud päikesevaene põhjamaa. Ja siiski oli ta meelis tärganud ebamäärane igatsus — ta mäletab seda.

Kui Moskva lähistel olid vaguniakendest hakanud mööda vilkuma varjulised kollendavad salud haljastel aasadel, oli ta mõistnud, millest oli puudust tundnud: kõige tavalisematest kaskedest. Ka vagunikaaslased, kes terve tee olid Kaukaasia loodust kiitnud, olid nagu temagi vaikseks jäänud ja ainiti aknast välja vahtinud.

Ta oli seda vist kuulnud või lugenud, igatahes oli tema teadvusesse sööbinud arvamus, nagu poleks enne venelaste tulekut Siberis kaski kasvanud. Silmitsedes nüüd erutatult neid lumivalgeid rõõmsaid puid, kujutles ta, kuidas venelaste edasitungimist uuel maal tähistasid kasesalud.

Jah, niisugune see meie rahvas on: vaevalt jõuab katuse kohale tõusta esimene suitsuvire, kui juba habiseb ukse ees tuule käes ahtalehine kaseke. Ükskõik, kuhu võõrsile saatus venelast ka ei paiskaks, ükskõik, kui soojale meretagusele maale, kus pole talvegi, ometi külmetab ta hing sinuta, kask . . .

Ühes salus proovis kägu tuhmilt ja kobavalt häält ning vakatas siis.

«Tänavu ei kuku sa küll vist kellelegi pikka iga,» mõtles Lukašin.

Ent kägu paistis meelt muutvat — heldelt hakkas ta aastaid jagama.

Seitsmeteistkümnes peatükk

Purjerüidest kott ja soni virutati üle läve voodi peale. Lõppl Miška kõhn, suure ninaga nägu, mille kevadised tuuled olid mustaks parkinud, venis laiale naerule. Või veel! Talle oli tahetud sügiseks järeleksam määrata, kuid tema võttis kätte ja näitas kõigile pikka nina. Otse tormijooksuga sai ta grammatikast jagu. Õppis seitse päeva ja seitse ööd ühtejärge. Kui tema ka nii palju tuubiks nagu see Dunjarka, ei tea, kes siis veel klassis esimene oleks.

Miška võttis varnast isa vana, pesemisest ja kandmisest luitunud sõduripluusi, pani selga ja asus siis saabaste kallale. Nende laiade käänistega, prantsuse musketäri saabaste moodi jalavarjude üle oli Miška ilmatu uhke. Need oli ta ise teinud. Oli lõiganud isa vanade saabaste küljest sääred maha ja kingade külge õmmelnud. Nõnda saigi säärikud, ei pruukinud iga kord nööridega mässata, hädapärast kannatas isegi vette minna.

Riideid vahetanud, astus Miška aeglaselt vana, kärbsemustast tuhmi peegli ette. Isa pluus seljas, käised üles kääritud (pluus rippus justkui riidepuu peal), suur jahinuga vööl, jalas veidra tegumoega saapad, mille säärtesse võinuks rahumeeli kogu ta varanatukese peita, paistis ta endale küllaltki täiskasvanud ja tähtis.

Väljas trepil tegi Miška valju näo pähe.

Paljasjalgne lastevägi oli päikese paistele sooja liiva peale laiali pudenenud. Käised üles kääritud, vormis Liisa ükskõik paku kohal kumaras savikakukesi. Ta tegi seda väga püüdlikult: patsutas peoga savi, sülitas, patsutas jälle, puistas peent valget liiva peale ja pistis ahju — otsapidi seinapiakku topitud roostetanud rauakobakale.

Petka ja Griška, vähese jutuga ruugejuukselised kaksikud, kes niivõrd sarnased olid, et naabrilapsed neid alatima segi ajasid, kandsid Liisale topsidega vett, ammutades seda lombist, mis pärast vihma kõvasti suurem oli. Liisast eemal istus liival Fedjuška, ruske kui päevalill; ta oli peres hoopis oma nägu ja oma tegu. Ta oli ilmselt pahas tujus ja vahtis, huuled torus, altkulmu Liisa poole. Pealaest jalatallani liivane, rübeles poisi jalus Tatjana ning oli oma eluga väga rahul. Miška naeratas: «Või sina, Fjodor Ivanovitš, oled siis täna lapsehoidja ametis!» Kui Tatjana liiga kaugele roomas või vastupidi, Fedjuškale

liiga lähedale tükkis, passis poiss silmapilku, et Liisa ei näeks, ja laksas tüdrukule vastu paljast tagumikku; kuid Tatjana muudkui naeris.

«Vaata võllarooga!» mõtles Miška heakskiitvalt; see punapäine rüblik oli talle iseäranis armas.

«Noh, mudilased, mängite või?» sõnas Miška armulikult, astus trepilt alla ja kissitas päikese käes silmi.

«Tule sina ka mängima,» kutsusid Petka ja Griška aralt.

Miška kortsutas pahaselt kulmu. Kas nad siis aru ei saa, kellega neil tegemist on? Poiss läks Liisa juurde ja näitas saapaninaga pakule, mis oli kõiksuguseid kilde ja killukesi täis laotud.

«Korista ära. Lase inimesel istuda.»

«Mida sa veel ei taha!» hakkas Liisa vastu, kuid tegi paku siiski puhtaks.

Miška võttis tähtsalt istet ja viskas jala täismehe kombel üle põlve.

Liisa ja vennad silmitsesid teda äreva uudishimuga, isegi Fedjuška astus ligi, — arvas vist, et enam ei pruugi Tatjana järele vaadata.

Kiirustamata tõmbas Miška vöölt noa ja hakkas küüsi lõikama, ise vargsi mudilaste poole kiigates. Silmad vaimustusest pärani, jälgisid lapsed, kui osavalt ja julgelt vend jahinuga käsitseb. Miška oli lausa kõrvust tõstetud. Millega võiks ta neid käblikuid veel rabada?

Poiss kraapis sõduripluusi taskupõhjast näputäie pinutagust, keeras plotskiks ja lõi hämmeldunud mudilaste silme all rauaga tuld. Ei läinud nõnda, nagu ta tahtnud oleks. Juba esimene mahv pani ta läkastama, nii et pisaraid sirises silmist.

«Tubakas on kehv,» ütles Miška suitsust köhides justkui eneseõigustuseks.

«Ma kaeban emale ära,» ähvardas Liisa. «Küll ta siis näitab sulle suitsetamist!»

Seda polnud Miška oodanud ja kohmetus, sai aga kohe kimbatusest võitu.

«Mis see ema mulle teeb,» kehitas ta iseteadvalt õlgu. «Ma olen koolis kõigist üle.»

Ta viivitas, et mõjusamaid sõnu leida, ajas siis enda äkki sirgu ja andis Liisale käsu:

«Lippa tuppa, too mulle niiti!»

Liisa vahetas vendadega pilke, kuid ei tihanud vastu

hakata. Kui õde niidijupiga tagasi jõudis, lükkas Miška parema käise veel kõrgemale ja sidus jämeda linase niidi kõvasti ümber õlavarre. Poisid olid tema ümber tihedas summas ja jälgisid, kaelad õieli, venna iga liigutust.

«Vahtige aga vahtige, mudilased,» ütles Miška rahulolevalt. «Niisugust asja pole te elu sees näinud.»

Ta pingutas, nii et mustad tihedad kulmud ninajuurel kokku puutusid, ja painutas rusikas kätt aeglaselt küünarnukist, ise hambaid krigistades, et asi vägevam paistaks.

«Üks!...»

Poisid ahhetasid. Käelihasesse sooninud linane niit katkes.

Miška tõusis püsti, näol inimese ilme, kes on harjunud, et tema tegusid imetletakse, ja sülitas laisalt läbi hammaste.

«Kas te nägite? Ja sina tahtsid veel emale kaebama minna!» sõnas ta hooletult Liisale.

Miška järel vaatasid mudilasedki häbistatud õele süüdistavalt otsa.

«Mängige pealegi oma potikildudega, aga et vaikus majas oleks! Selge?» Tähtsalt taarudes hakkas Miška tagaõuede poole astuma.

Paari sammu järel pööras ta ringi ja viipas Liisa lähemale. Vennadki sörkisid aralt õe sabas.

«Tead sa, Liisa,» alustas Miška, ise hoolega jalge ees maas mingit toigast uurides. «Parem ära emale räägi. Ma tegin ju nalja.»

Samas hakkas tal häbi, et oli alandunud jõnglasi paluma, ta võttis sõjaka hoiaku ja ähvardas sõrmega:

«Mitte üks piuks! Selge?»

«Mis sa selle eest annad?» küsis oma vanuse kohta üllatavalt praktiline Fedjuška.

«Mille eest?»

«Selle eest, et me emale ei räägi.»

Miška vilistas üllatusest ja hakkas naerma.

«Sa tahad nagu Mügra-Fjodor igast asjast kasu saada. Olgu pealegi. Kui heinaaeg tuleb, püüan plikadele jänese; teile, mehed,» noogutas ta poistele, «sepistan kirve. Kas klapib?»

Petka ja Griška, kes oma tundeid ilmaski tormiliselt ei avaldanud, vaatasid sedapuhku põlevi silmi teineteisele

otsa. Liisa pöördus kähku trepi poolt tatsavale Tatjanale vastu, sirutas talle käed ja noogutas:

«Meie saame endale jänese!»

Ainult Fedjuška ei lasknud ennast ära meelitada. Endamisi nohisedes arutas ta, kui palju tema selle sobinguga võidab, ei jäänud oma osaga ilmselt rahule, vaid tõstis silmad venna poole:

«Tee veel üks pisitilluke kirves.»

«Milleks?»

«Mulle. Mina olin esimene, kes emale ära rääkida tahtis.»

«Vaata kus ahnepäits! Oota sa mul!» tõstis Miška häält ja keksis hiljuti kuuldud kõnekäänuga: «Iga rott ei köhi!»

Mudilastega oli nüüd kombes, Miška läks oma asju ajama.

Tema asjaajamised olid teada. Ta oli ihu ja hingega sepapaja küljes, oleks seal või ööd maganud. Pärast seda kui Anfissa Petrovna oli näinud teda lõõtsa tõmbamas ja lubanud normipäevi anda, oli Miška nagu ära tehtud.

Nüüd olid nad Nikolašaga üpris kavala mõtte peale tulnud: teha vanast kolist, kahest minemavisatud niidumasinast, uus. Kui asjast asja saaks, küll ta siis heinamaal alles näitaks, mis suudab!

Vana, poolenisti maasse vajunud sepikoda seisis kaevude taga soo serval. Tagaõue paistsid Miškale kätte adrad, äkked ja muu kaadervärk sepikoja ulu all.

Uks oli pärani nagu alati. Mustavast ukseavast vilkus tuli; kuma veikles ääsi kohale kummardunud Nikolaša kõhetul kujul.

Miška tundis sepikoja iga jahedat, igihämarat nurka nagu oma viit sõrme. Seal oli vaksapaksuse tolmukorraga kaetud vana lõõts, küna seisnud veega (selles vedelesid alailma pihid), tillukese akna all kruustangid ja selle ümber kõiksugu tööriistu, pimedas nurgas, kruustangide taga, rauakolihunnik, mille kohal ripnes tihe ämblikuvõrk.

Lähemale jõudes tõmbas Miška ahnelt sõõrmeisse külasepikoja ainuomast hõngu: puusöe, hapuka rauatagi ja sädemeist kõrvetatud mulla imelist lõhnasegu.

«Tehtud või?» pööras Nikolaša poisi samme kuuldes pead ja naeratus paljastas valgeid hambaid tema kõhnas, vistrikulises näos.

«Kas pealt ei paista?»

Nikolaša viskas raudrõnga, mille kallal parajasti ametis olnud, koos pihtidega veekünasse, pesi sealsamas käed puhtaks, pühkis põlle sisse kuivaks ja patsutas käealust armulikult õlale.

«Tubli poiss! See on mehetegu. Nii et nüüd tuled terveks suveks sepatööle, mis?»

Seda öelnud, võttis ta lävepakul rahulikult ja väärikalt istet.

«No nüüd läheb lobaks lahti,» ohkas Miška, kuid polnud parata, ning ta istus ka sepa kõrvale.

Nikolaša võttis püksitaskust uhiuue punasest siidist rohelise paelaga tubakakoti ja pilgutas silma:

«Oled sa midagi niisugust näinud?»

«Mis siis?»

«Üks ahvenas kinkis. Kus on tore tüdruk! Nagu tulipunane lilleke!» Nikolaša kissitas mõnu pärast silmi. «Juuksed nagu siid ja nii tihedad, et...»

«Hõõ!» irvitas Miška. «Mära saba on veel tihedam.»

«Sinusugune ei taipa ilust mõhkugi,» haavus Nikolaša. «Bäh, pane suitsu.»

Miška raputas pead.

«Ei taha.»

«Ise tead. Ega mul olegi mõtet sulle pakkuma hakata. Va ihnuskoi Mügri pigistas klaasitäie eest nelikümmend rubla välja. «See on ju selge ekspluateerimine, Fjodor Kapitonovitš,» ütlesin ma talle. «Ega mina oma huvide eest väljas ole,» kostis tema mulle, «ikka riigi eest.» — «Kuidas siis riigi eest? Mis mu hing sees ütleb, kui sa mu puupaljaks koorid!» Tema vastu: «Selle raha maksan ma maksudeks ära. Patt on praegusel ajal oma riigi arvel koonerdada.» Said aru?» Nikolaša kõkutas naerda.

Miška katkestas teda kannatamatult:

«Aitab nüüd. Asume asja kallale.»

«Mnjaa,» vangutas Nikolaša pead, tehes näo, nagu poleks Miška sõnu kuulnud. «Tead, mis too Mügri-vana veel välja on mõelnud? On kogu aiamaa tubakat täis pannud! «Mis sa nii suure hulgaga peale hakkad?» küsisin temalt. «Seda ei jõua terve küla rahvas ära tõmmata.» — «Oled sina aga tume vend, Nikolai,» vastas ta mulle. «Kes siis rajooni tubakaga varustab? Teadlikkust peab olema!»»

«Mis sa sest Mügrist arutad!» ägestus Miška. «Ütle

parem, mis sa «Punasest Partisanist» tõid? Kas said vikati?»

Nikolaša tõusis pahaselt püsti ja viis Miška sõnagi lausumata sepapaja kõrvale uberikku, kus suurima saladuskatte all niidumasinat kokku pandi.

Kaheksateistkümnes peatükk

Õhtuvaikus oli maad võtnud. Kostis vaid vasarate ägedat paukumist; sepikoja mustade lõugade vahel möllas leek.

Varvara vahtis uudishimulikult ringi, sättis õlal kirjatud kaelkooku, mille praegu rindel viibiv külasepp Terenti oma naisukesele suure hoole ja armastusega oli meisterdanud, ja hakkas aegamisi kaevule minema. Pikk vari viirutas märga luhta ja sulas uttu, mis nagu valge takukoonal soo kohal hõljus. Varvaral oli seljas kirju volditud seelik, mis rõhutas tema tütarlapselikku sihvakat pihta, ja laiade, küünarnukini ulatuvate puhvvarrukatega pluus.

Päike laskus männiku roosatavate latvade taha. Varvara kissitas silmi ja pani palja talla mõnusalt, kasspehmelt päevasoojale liivale.

Ämbrid vett täis, pani Varvara villkopa hobuste joogikünа kõrvale posti otsa ja võttis ämbrid kaelkoogu otsa. Samas silmas ta Lukašinit, kes tuli sõõrdudelt ja läks sepikoja poole.

«Külamees, ega te juua taha?»

Lukašin ei teinud tegemakski.

Pettunud pilgul saatis Varvara meest sepapaja väratini ja krimpsutas põlglikult nina. «No on aga mõku, nagu voolaks vesi soontes. Mitte ei saa aru, mida talt oodatakse...»

Varvara silmis süttis vallatu tuli: «Oota sa, tuvike! Nii on veel põnevam!»

Ta võttis kaelkoogud õlalt, piilus ringi ja viskas ühe pange kauhti kaevu. Vaatas siis veel kord vargsi ringi, võttis posti otsast villkopa, astus raketele ja vajutas sellegi otsapidi vette.

Nähes, et villkopa vars on ülemistest raketest küllalt kaugel, pahvatas Varvara heameelest naerma, kohendas

pluusi seeliku sisse, silus märgade kätega juukseid ja seadis sammud naeratades sepikoja poole.

«Kuidas siis asjad mu mehe mõisas ka edenevad, Nikolai?» küsis ta sepikotta astudes. «Mu Tereša pärib igas kirjas, et kuidas sepapaja elab. Oh, siin on ju võõraid!» hüüdis Varvara teeseldud üllatusega ja noogutas lahkelt Lukašinile, kes seisis Nikolašast ja Prjaslini Miškast pisut eemal kruustangide juures paksu tolmuga kaetud akna all. «Tere, tere!»

Varvara kergitas ühe käega pisut seelikusaba ja uuris rõhutatud huviga lage, kruustange, alasit, pragisevat ääsitüld, käis kogu sepikoja läbi.

Naise valge pluus, millele aeg-ajalt langes tulehelki, hõljus keset siinset tahma- ja pigiriiki nagu imetabane lumikelluke.

Märganud, et Lukašini silmad pimedas säravad, ja väga rahul, et mees temalt pilku ära ei saa, pöördus Varvara oma kannul käiva Nikolaša poole ja lubas armulikult:

«Küll ma nüüd Terešale teada annan, et käealune pole lasknud sepapajal ära jahtuda.»

«Andke Terenti Pavlovitšile edasi võitlustervitus, ja et ta ei muretseks — tööriistad on korras hoitud,» kostis Nikolaša.

Sellest, kui tõsiselt ta rääkis ja kui tähelepanelikult, lausa lipitsevalt isehakanud inspektorisse suhtus, oli selgesti näha, kui tähtis oli talle endise ülemuse arvamus.

«Kas ma sellest ka kirjutan, et üks luigeke on oma sule siia poetanud?» päris Varvara vallatult ja pilgutas Lukašinile silma.

Lihtsameelne Nikolaša ei saanud vihjest kohe aru, aga kui sai, tegi moe pärast kohmetu näo.

«Kuidas nüüd öelda...»

«Oh sa kelm!» ähvardas Varvara sõrmega. «Ega seda ole, et ülemuse naise eest hoolitseks!»

«Seda et, siin on armastusega tegu...» väärutas Nikolaša pead.

Varvara ohkas tehtud kahjutundega: mis parata, kui armastus. Ent siis justkui ärkas:

«Ma tulin ju abi paluma. Villkopp kukkus kaevu. Miška, sa nagu noorem ja nobedam... Küll ma sind selle eest kallistan ja kaisutan!»

Nagu Varvara arvanud, läkski poiss juuksejuurteni

punaseks, kolistas rauatükkidega oma jalge all ja mõõtis naist tigedal pilgul:

«Käi oma villkopaga...»

«Võib ka niisama,» puhkes Varvara naerma.

«Mina võin appi tulla,» pakkus Nikolaša oma teeneid.

«Kus sa,» ohkas Varvara moe pärast. «Kui Oljona kuuleb, et me kahekesi kaevul käisime...» Ta jättis lause häbelikult lõpetamata ja vaatas äraootavalt Lukašini poole, keda tema sõnades peituv vihje nõgesena kõrvetas.

«Lähme, ma aitan,» ütles ta kõlatult.

Kaevul võttis Lukašin soni peast ja pistis Varvarale pihku:

«Hoia, perenaine.»

Kohendas haige käe sidet ja vaatas kaevu. Villkopa vars oli oma poolteist meetrit rakete ülemisest äärest madalamal. Lukašin kummardus kaevu kohale ja sirutas terve käe välja. Ei ulatunud. Sirutas teist korda — ikka sama lugu.

«Käsi jääb lühikeseks,» sõnas Lukašin end sirgu ajades.

Varvara polnud sellest põrmugi häiritud. Kael õieli, vahtis ta mütsiserva alt edevalt välja ja limpsis keeleotsaga pruntis ülahuult.

«Kuidas teie müts mulle passib?» küsis ta siis selga sirutades ja lõi käed väljakutsuvalt puusa.

Lukašini pilk libises üle naise keha ja märja, tõmmu, veidi etteasetatud jala.

«Kasakas!»

«Ehk oleks targem kasakanaiseks jääda?» Varvara kissitas kelmikalt silmi ja võttis mütsi peast.

«Kas saite villkopa kätte?» pistis Nikolaša pea sepikojast välja.

«Käes, käes!» hõikas Varvara. «Oh sa turakas, sind veel siia vaja!» lisas ta vaiksemalt, vaatas kohmetunud Lukašini poole ja hakkas naerma. «Hoidke mütsi, ma katsun ise. Muidu on ta tõega varsti siin.»

Naine vaatas kaevu ja hõikas vigurdamisi:

«Kaevuvaim, kaevuvaim, anna villkopp kätte!»

Kummuli rakkeil, pööras ta naerva näo Lukašini poole:

«Ei, ilma ta ei anna!»

Küünitas siis pea jälle kaevu. Pingul pluus tuli seeliku seest välja, mingi tripp katkes.

«Hoidke kinni!» kiljus Varvara teeseldud hirmuga ja siputas tõmmusid jalgu.

Lukašin laskus kähku kummargile ja haaras tal piha ümbert kinni.

«Kõvemini! Kukun!» kisas Varvara naeruga pooleks.

Lukašin hoidis Varvaral veel kõvemini ümbert kinni, naise tuline keha väänles ta käe all.

«Aingi kätte,» ütles Varvara jalule tõustes.

Ta tõstis kaevust kopatäie vett, valas pange, tõstis teisegi täie ja hakkas siis ruttamata pluusi seelikusse toppima.

«Ei saa laita, päris kõvasti hoidsite...»

Varvara pühkis käeseljaga higist, õhetavat nägu ja vaatas hingeldavale Lukašinile silma sisse.

«Ma ei teagi, kuidas teile ära tasuda. Ehk tahate minu poole sauna tulla? Täna on vana usu järgi laupäev, ma kütan sauna. Teist niisugust sauna annab tervest ilmast otsida.» Varvara ringutas laisalt. «Näete, esinaine on ka sauna kütte pannud,» osutas ta küla poole.

Lukašin vaatas jääraku tagant tõusvat suitsu.

«Las peseb end puhtaks,» naeris Varvara. «Külviajal on meile seened selga kasvanud, lausa häbiasi. Varsti ei saagi meid enam naisterahvasteks pidada.»

Jälle limpsis ta huuli keeleotsaga ja küsis naeratades, ent asjalikult:

«Kas te tahaksite kohe esimest kanget leili või kuidas teile meeldib?»

«Aitäh, ma eile pesin... Muidu,» lisas Lukašin vaikselt, «astuksin küll heameelega sisse...»

«No nii... ma elan üksinda. Praegu on toas palav magada, ma kolisin laka peale. Kui magama olen jäänud, koputage lakauksele.»

Naeratades haaras naine ämbrid kookude otsa ja astus paljaste jalgade pehmel vetruval sammul mööda liivase tee kõrvale tallatud rada kodu poole. Pangedest loksus talle järele tume piisarada.

Ahnelt tõmbas Lukašin kopsudesse sooja õhtuõhku ja läks jõudsal sammul kontori poole. Õhtuvaikuses kostis talle veel tükk aega kõrvu Varvara ämbrite kriiksumine.

Üheksateistkümnes peatükk

Ning päev pole päev ega öö ole öö.

Vaikiva maa kohal kummub salapärane, viirastuslik taevas. Ümberringi suiguvad tumedad, liikumatud metsad. Loojumatu päike kuldab metsasakke idakaares.

Uni ja tõelus sulavad üheks. Majad ja puud hajuvad ja virvendavad silme ees, inimene nagu ei tunnekski enam oma keha raskust, nagu ei kõnnikski, vaid lausa liugleks vaikseksjäänud küla kohal. Vaikuses on kuulda, kuidas toomingas akna all ohkab ja oma helbeid puistab. Kaevuraanda põhja küljest langeb vastumeelselt piisk — ja maa süda kajab kõminal vastu.

Paokil laudaustest tuleb magusat piimalõhna, palkseinast õhkub kirbet päevasooja. Ning samme kuuldes liigahtab räästa all tuvi, kudrutab läbi une, aeglaselt liugleb maapinnale udusulg, jättes enda järele värelema pesasooja õhunire.

Käredad päevased lõhnad on raugenud. Männid ei uhka vaigulõhna, luhalt ei hoova magusmürgist küüvitsalõhna, millest loomad lõpevad. Seevastu voogab nurmelt nähtamatu pilvena kõiki neid peenimaid rohulõhnu, mida päeval tähelegi ei pane. Mõni tilluke märkamatu rohi, mis end häbelikult takjaisse peitnud ja millele inimesed pole nimegi andnud, uhkab nii hõrku aroomi, et süda hakkab magusalt kripeldama.

Valge öö...

Anfissal polnud und. Miks nii? Praegu oleks ju ülim aeg terve kevade jagu väsimust takkajärele välja magada, kuid und ei olnud. Ükskõik, puhtas voodis oli pikutadagi mõnus. Juuksed polnud veel pärast sauna ära kuivanud, padi oli jahe, keha imekerge. Kui mõnus oli olnud värske kasevihaga vihelda! Kui hea, et kõik oli möödas, talumatu külm, külv, millel ei paistnudki lõppu, ja igavene hirm näljase karja pärast.

Lahe naeratus libises Anfissa huultele. Talle meenus, kuidas rajoonikomitee sekretär oli teda eile nõupidamisel kiitnud. «Sotsialismi Kiire» esinaine, paks, vihane naisterahvas, oli teda kadedalt müksanud: «Ülesmäge lähed — kas suudad pidama jääda?»

Vaevalt oli see talle meenunud, kui uus murelaine südamesse tõusis. Heinaaeg... Oleks vaja leivavilja muretseda. Ja homme — homme on ju juhatuse koosolek,

kus ta peab ettekande tegema. Esimest korda elus! Ei, nüüd polnud enam unest juttugi.

Ta tõusis istuli ja küünitas käe seeliku järele. Toas oli valge nagu päise päeva ajal. Seinakell tiksus uniselt.

Ta võttis sooja rätiku õlgade ümber, istus lahtise akna alla ning jäi mõttesse. Imelik, mõtted kippusid vägisi harali. Ta katsus veel kolhoosi asjadest mõelda — sellest, kuda kaugematele luhtadele heinale saata, kuidas viljaga uudseni välja tulla —, kuid silmad vahtisid omatahtsi vaikset teed, lambasõrgadest tallatud õuemuru ning kauget jõge, mida kuuskede hambulised varjud vöödiliseks tegid. Tee ääres kuivanud pihlaoksal laskis unine varblane pea ja tiivad loissu: vennike oli puruväsinud. Kui värske õhk!... Jäärakust voogas uimastavat toomingalõhna ning ärev, mõistmatu rahutus täitis Anfissa meeli.

«Mis minuga lahti on?» mõtles ta häiritult.

Maja taga teel krigises liiv. Anfissa jäi kuulatama. Sammud. Endalegi üllatuseks liigahtasid naise hinges iseäralikud mälestused. Juba arutu plikana oli ta tundmatu inimese samme kuuldes ennustanud: «See, kes nüüd tuleb, on minu peigmees.» Oli palju nalja ja naeru, kui peigmeheks osutus mõni eit või taat.

Sammud tulid muudkui ligemale. Juba oli kuulda hingamistki.

Ivan Dmitrijevitš!

Anfissa süda võpatas.

Lukašin löntsis laisalt, paljapäi, sõduripluusi krae lahti — ta nägi välja justkui inimene, kes on öösi trepile värsket õhku hingama tulnud ja hakanud siis minema, kuhu jalad kannavad.

Anfissale näis, et mees oli teda aknal nähes väga üllatatud.

«Paistab, et mina pole ainuke ööhulgus.»

«Paistab jah...» Anfissa tumedad silmad lõid ta endagi imestuseks särama.

Naeratus huulil ekslemas, astus Lukašin akna alla ja sirutas harjumuspäraselt käe. Villane rätik libises naise õlalt maha, välgatas paljas käsivars.

Mees pööras pilgu ära, kõneles summutatud, kähedal häälel, nagu pelgaks öövaikust ehmatada.

«Mitte ei suuda nende öödega harjuda. Teed silmad lahti — päev käes, vaatad kella — alles öö. Öö ja päev on segi läinud, nagu öeldakse.» Anfissa pilku kohates hak-

kas Lukašin pinguldatult naerma. «Aga miks siis teie ei maga?»

«Mina või?» naeratas Anfissa ja surus räti külmakartlikult vastu rindu. «Mina olen ka hakanud ööd ja päeva segi ajama.»

Naine punastas ja Lukašinile paistis, et ninajuure lähedal lõid selgesti välja tillukesed tumedad tedretähnid, mis tegid ta üllatavalt armsaks ja lihtsüdamlikuks. Mehe arust oli Anfissa näol nii ebatavaline ja ennenägematu ilme, et ta küünitas end ettepoole naise nägu lähemalt silmitsema. Ent Anfissa hakkas vist oma nalja häbenema, sest parandas end kohe:

«Mured ei anna asu.» Taas vaatasid mehele otsa tuttavad, tõsised, kurblikud silmad.

«Või nii on lood,» ei mõistnud Lukašin midagi kosta.

Imelik, et ta Anfissat kunagi polnud vaadanud nagu naist vaadatakse. Anfissa aga... Lukašinile meenus äkki Varvara jutt: «Ah et mis inimene see Anfissa on? Pulmalauda istus Anfiskana, lauast tõusis Anfissa Petrovnana.» Et ilmast ilma murelikus, talitsetud, isegi jahedas Anfissa Petrovnas oli talle äkitselt Anfiska viirastunud, see täitis mehe rõõmsa erutusega. Ning igatsuslik valge öö muutus veel ilusamaks ja salapärasemaks.

Kuskil kaugel, küla otsas, haugatas unine koer. Lukašin tõstis silmad Anfissa poole. Naise näol säras endine naeratus.

«Mis ma teid siin akna all hoian?» taipas ta äkitselt öelda. «Tulge külla. Te pole minu pool käinudki.»

«Külla?» vaatas Lukašin ümber. Tõtt-öelda oli ta hoopis mujale külla minemas.

Naine sai sellest omamoodi aru — et mees kardab külaeitede lõksutamist.

«Ei ole midagi. Tulge aga, ma pakun teile vähemalt piima.»

Juba kostis õuelt Lukašini samme. Anfissa tormas palavikuliselt voodit kohendama. Miks ta, rumaluke, siis nii ähmi täis läks? Kus asi — meesterahvas tuleb külla. Sammud jõudsid juba trepile, vöörusesse. Anfissa heitis endale pilgu. Issake, ta on ju aluspesu väel!

«Kas tohib?»

«Astuge sisse!» hõikas Anfissa teisest toast. «Ma kohe...»

Peegli ees seistes ajas ta parasjagu selga sinisest par-

hist valgete nööpidega igapäevast pluusi. Kuid sedapuhku paistis pluus talle üleliia kulunud ja inetu. Jätnud pluusi ainapaika, avas Anfissa rõivakirstu ja hakkas ammu tarvitamata kleitide hulgas sorima. Kirstu põhjas sattusid sõrmed libedale siidile ja tõmbasid selle välja. Riidehilbust hoovas vastu midagi kirevat, kauget ja kärarikast.

Peaaegu jooksujalu läks ta ettetuppa. Lukašin, kes oli ametis seinale klaasi alla seatud piltide vaatamisega, pööras sammude peale pead ega suutnud üllatust varjata, just nagu ennist Anfissat aknal näheski. Tal oli tunne, otsekui oleks naine alla astunud pildilt, mida ta äsja oli vaadanud.

Lõbusalt veiklev sinine pluus seljas, seisis Anfissa naeratades tema ees, kohmetusest õhetav nägu õhkus noorust ja õnne. See oli nii harjumatu ja sobis nii vähe selle naise tavalise olekuga, et Lukašin tahtmatult pead vangutas.

«Kas ma olen kõvasti muutunud või?» noogutas Anfissa pildi poole ja kohmetus veel hullemini: jala otsas nägi ta endal suuri halle lääpatallatud vilte, millega kodus käis.

Lukašin kostis midagi naerdes, kuid naine ei saanud ühestki sõnast aru. Ikka veel vilte vahtides tundis ta end selle pluusiga hirmus piinlikult, pealegi oli pluus kaenla alt kitsas. Tusaselt mõtles ta: «No küll oled sa ennast üles löönud, loll! Oleks veel püha olema! Südaöösel! Mis ta nüüd küll mõtleb?»

Anfissa sundis end Lukašinile otsa vaatama ja alles nüüd taibates, et polnud talle istetki pakkunud, hakkas naerma:

«On aga perenaine! Et seisa aga pealegi, külamees, ega sa kodus ole!»

Anfissa tõmbas laua alt kärmesti välja viini tooli, ilgas naisterahva kombel peoga üle põhja ja nihutas Lukašinile lähemale. Istus ise ka. Käed hakkasid nagu iseenesest laudlina volte siluma.

Anfissa piklik, kevadist jume nägu oli mehe näole päris lähedal. Meelekohtadelt, ligi pead kammitud juuste piirilt, algas rätiku jäetud valge jutt. See laienes väikese õhetava kõrva taha, pööras piimja vöödina ümber saleda kaela ja kadus siidpluusi krae vahele.

Lukašinil hakkas palav. Ta ütles:

«Kui ilus ja puhas kodu teil on!»

«Alles ma koristasin,» vastas Anfissa varmalt, pööra-tes mehe poole õhetava palge, «muidu oli nii, et hüppa karguga üle.»

Jälle polnud millestki rääkida.

Aga aknast paistsid sisse esimesed päikesekiired, ja Lukašin hakkas sellest kinni.

«Päike juba väljas!»

Anfissa lõi lõbusasti käsi kokku:

«Ai-ai-ai! Oh seda perenaist, külaline ju päris näljas!»

Ta tõusis kähku püsti:

«Missugust piima te soovite? Lüpsisooja või?»

«Poleks paha...» kostis Lukašin, vaatas elavnenud Anfissale otsa ja tundis, kuidas ennistine sundimatus tagasi tuli.

«Istuge siis pisut, ma lähen lüpsan.»

«Mis te nüüd! Egas praegu ole lüpsiaeg!»

«Pole lugu, minu Punik on harjunud — Hariton jõudis meile sõjaväelise korra kätte õpetada,» naeris Anfissa, tõmmates lävel vildid jalast.

Ta võttis varnast põlle ja mõtles, kas mitte pluusigi vahetada, aga lõi käega: mis tast ikka hoida.

Toimetades kadus Anfissa äsjane kohmetus, ainult Lukašini pilku endal tundes pööras ta tema poole oma suured tumedad silmad ja naeratas leebelt.

Mehe joobunud pilk embas naise väikest siredat kuju, libises üle käte, mis pesuanuma all vett laiali pritsisid, üle õrna valge kaela, mille kohal rippus raske, kohev juuksesõlm. Lukašin oleks tahtnud Anfissale ligi astuda ja teda kallistada. Ja samas valdas teda mõistmatu argus. Ei, see polnud too pime, rahutu iha, mida temas oli äratanud kena Varvara, kes oma soove põrmugi ei varjanud.

Üksi jäänud, püüdis mees oma tunnetes selgusele jõuda. Ent peas läks kõik ähmaseks ja uduseks; jälle oli ta nendesamade ebamääraste piinavate tunnete võimuses, mis polnud talle valges öös rahu andnud. Kord meenus talle Anfissa võimukas, kõrvetav pilk nende esimesel kokkusaamisel, siis naise kahvatu, hämmeldunud nägu koosolekul, siis vaatasid talle otsa needsamad sõbralikud, siiruse ja usalduslikkusega relvituks tegevad suured tumedad silmad, mis olid talle otsa vaadanud, kui ta akna all seisis. Imelik, too teine naine oli olnud üleni näha, kuid siin oli kõik peidus. Ka nood tillukesed tedretähnid ninajuure kõrval, mis äkitselt välja ilmusid ja kadusid.

Lahtisest aknast hoovas rasket toomingalõhna. Päike paistis kuklasse, kuid Lukašin ei viitsinud end liigutada. Silmasmas oli kiiruga ülestehtud voodi, valgel padjal veel lohkki sees... Patused mõtted ja ihad lõid tema ümber kokku ning jälle kaotas ta aja- ja ruumitaju...

Toas levis sooja piima ja närbunud rohu lõhna. Lukašin raputas endalt mõnusa tukastuse maha ja vaatas naisele silma, häbenedes oma mõtteid.

«Kas andis oodata?» Anfissa hääl kõlas kumedalt ja leebelt. Kogu tema olekust hoovas midagi rahustavat ja lepitikku.

Lukašin teadis: nõnda on see alati, kui perenaine lehma alt tuleb (kas mõjub nii rahustavalt piima sorin või miski muu?), teda rõõmustas väga, et see muutus oli sündinud ka Anfissaga.

Anfissa võttis ukse juures põlle eest ja läks aeglaselt, kergelt puusi õõtsutades ning hiljukesi naeratades, emailämber käes, eesriide taha ja tõi talle sealt savipotitäie lüpsisooja kobrutavat piima. Lukašin jõi otse üle ääre.

«Nii maitseb paremini,» ütles ta, tõmbas hinge tagasi ja vaatas Anfissat õnnelike, leebunud silmadega.

Lukašinit ära saates läks Anfissa trepile. Tara ja hooned heitsid teele pikki varje. Käänaku tagant tuli Lukašinile vastu Stepan Andrejanovitš ja hakkas kätega vehkides midagi rääkima. Alles nüüd meenus Anfissale äkki, et oma ettekande oli ta sootuks unustanud ega olnud ka nõu küsinud.

Ja siis oli kogu ta tänaöösine rõõm ja seletamatu õnnetunne haihtunud. Jälle oli ta tühjas toas oma muredega üksi.

Kahekümnes peatükk

Juuni juhtus olema erakordselt soe ja päikesepaisteline. Päevade kaupa sinas küla kohal lahe taevas, vili ja hein kasvasid jõudsalt.

Kolhoosis valmistuti agarasti heinateoks. Vanamehed pinnisid ja luiskasid vikateid, tegid rehasid ja parandasid jalanõusid. Kellel jahu oli, see valmistas kuivikuid. Väikeses sooveerses sepapajas vuhises hommikust õhtuni äsitüli ja kõlksus rõõmsalt alasi.

Prjaslini Miškast oli üle ootuste asendamatu sepp saanud. Poisil olid ju päris kuldsed käed! Seal, kus «peentöömees» Semjini Nikolaša tundide kaupa mõne tühise mutri kallal mässas, sai Miška paari minutiga hakkama.

Pärast tööd lükkas tahmane Miška soni kuklasse ja läks laial sammul kolhoosikontorisse. Armulikult noogutas ta omavanustele poistele, pidamata neid kõnetamise vääriliseks, kui aga mõni vanamees vastu tuli, tegi tähtsalt juttu.

«On aga ilm, Hristofor Afanasjevitš,» sõnas Miša vanaätile nagu peremees muistegi. «Kui vihm ei sega, tuleb heina paksult.»

Tähelepanust meelitatud ätt kostis vastu:

«Hein heinaks, aga kes seda maha niita jõuab. Meie mehed ju puha vaenuväge niitmas.»

«Ära muretse, vana!» lohutas Miška. «Küll me midagi välja mõtleme. Ma panin vanast kolust niidumasina kokku, ja küll ma veel midagi nuputan.»

«Eks ta nii käib, noormees,» kiitis Hristofor Afanasjevitš takka. «Kui jõudu ei ole, peab nuppu olema.»

Kontoris tõukles Miška rahva seas ja pahandas valjusti mõne brigadiriga, kes polnud põllutööriistu õigel ajal sepikotta saatnud, ja astus alati normipäevade tabeli juurde, mis oli nähtavale kohale välja pandud, silmitses rahulolevalt oma nime, mille taha iga päev üks kriipsuke juurde tekkis, ega suutnud oma poisikeselikku rõõmu varjata.

Kontoris oli nüüd õhtuti rahvast rohkem kui kunagi varem, enne heinategu saadi pisut hinge tõmmata. Lukašin oli rajoonikeskusest suure Nõukogude Liidu kaardi hankinud, selle ees seisis tundide kaupa inimesi. Eided ja taadid, kes polnud kuigi suured kirjatargad, ohkasid raskesti, märgates, et punased lipud küll siin, küll seal päev-päevalt ikka ida poole nihkusid.

«Muudkui tuleb ja tuleb.»

«Päris hirmus, kui kaugele ta jõudnud on.»

Ükskord palus Lobanovi Trofim Lukašinit, oma pungis silmadega ainiti kaarti puurides:

«Näita, kus Leningrad on.»

«Leningrad on siin. Mis siis?»

«Minu Maksim on seal,» väristas Trofim habet.

Sestsaadik käis Trofim igal õhtul kaarti vaatamas;

nähes, et Leningradi juures seisab punane lipp paigal, kuulutas ta valjusti, nii et terve kontor kuulis:

«Vaata aga Maksi! Seisab, nagu oleks maasse kasvanud. Trohha veri on selgesti tunda.»

Noogutas siis kurjalt Sofron Ignatjevitši poole, tonksas lühikese parkunud sõrmega kaardi lõunaossa ja kõmistas:

«Vaata, mis sinu Griška teeb. Terve kaardi on ära riknud.»

Anfissa jaoks oli juuni alanud tol mälestusväärsel valgel ööl. Hommikuti ärkas ta nüüd rõõmuelevusega. «Mis see tähendab?» päris ta endalt mõttes ja naeratas, jättes küsimuse vastuseta. Ta oli hakanud riideid valima. Sinise pluusi asemele, mida ta juba peaaegu kaks aastat ühtejärge kandnud oli, pani ta ikka sagedamini selga midagi rõõmsat ja kirevat.

«Esimehe asi, tuleb rajooni vahet käia,» õigustas ta ennast.

Isegi kõnnak muutus tal — läks kergemaks ja pürgivamaks, ning üha sagedamini kattis tihe puna ta tõmmusid palgeid.

Ükskõik, mis ta päeval tegi, ikka tabas ta end mõttelt, et ootab kannatamatult õhtut, neid rõõmsaid, õnnelikke hetki, mil jääb Lukašiniga kahekesi juhatusse. Anfissale meeldis õhtuvaikuses nelja silma all mehe juttu kuulata — niimoodi polnud temaga veel keegi rääkinud.

Lihtsalt, midagi varjamata, rääkis mees talle sõjast ja rindeelust ning oma seltsimeestest. Anfissaga koos arutas ta iga järjekordset Informbüroo teadet, oli ärritatud ja vandus kurja, kui pidi lippe kaardil edasi nihutama, meenutas meie vägede poolt mahajäetud linnu, ning vähehaaval muutus tuhandetest senitundmatutest nimedest ja joontest kirju tumm riidetükk elavaks ja hakkas Anfissa silmis omandama hiigelsuure, lahingukõmast vappuva kodumaa palgejooni.

Anfissal oli Ivan Dmitrijevitši ees häbi ja paha, üha sagedamini võttis ta ajalehe kätte.

Vahel, kui nad kõige suuremas jutuhoos olid, ilmus kontori uksele ootamatult Varvara, silmitses neid kahtlustavalt, pilkavi silmi:

«Et muudkui loeme. Lugege pealegi...» Pahvatas muretult naerma ja kadus.

Anfissa tundis end otsekui teolt tabatuna ega saanud pärast kaua kohmetusest võitu.

Talle vastu juhtudes kiitis Varvara:

«Sulle on esimeheamet tuluks tulnud. Oled kümme aastat nooremaks läinud.»

Hämmeldunud Anfissa ei osanud midagi vastu kosta. Üksi jäädes vajus ta mõttesse. Kuidas ta ka ei keerutanud, pidi ta endale ometi tunnistama, et mitte ainult südamlikud vestlused ei tõmmanud teda kontorisse. Teda kohutasid ja ajasid segadusse Lukašini pilgud, mida ta mõnikord enesel tundis, ent ühtlasi täitsid nad tema meeli rõõmu ja rahuloluga.

Ei, ei, ütles ta kainenedes enesele. Seda ei ole, et ta niisugusel ajal lollusi tegema hakkaks! Mis siis inimesed temast mõtleksid, mis pilguga ta neile otsa vaataks!

Talle paistis, et naistel oli asjast aimu, et juba nad rääkisidki teda taga, egas Varvara asjata kümnele aastale vihjanud!

Ühel õhtul jättis Anfissa kontorisse minemata. Pani nimme koduriided selga ja läks aeda kartulit rohima.

Ettevaatlikult mööda rohtunud vaovahet astudes, et nõgesed paljaid jalgu ei kõrvetaks, sammus ta kõige kaugema kartulivaoni ja asus tööle. Vilunult ja nobedalt kiskusid sõrmed umbrohtu välja ning pistsid põllesappa.

Küla lõhnas suitsust, paljud perenaised olid sel kevadel hakanud aja kokkuhoidmiseks õhtuti ahju kütma. Kaevult kostis naiste hääli ja naeru.

«Kust sa selle võtsid?» mõtles Anfissa. «Inimene räägib sinuga nagu inimesega... Kolmkümmend viis aastat oled ilmas elanud, nüüd aga oled endale pagan teab mis pähe võtnud...»

Ning talle paistis juba, et kõik need Lukašini erilised pilgud, mis teda nii erutasid ja segadusse ajasid, oli ta ise välja mõelnud; küllap Lukašin ei mõelnudki temast. Ja mis Lukašinil mõelda oligi, kui ta enda pere on sakslaste all? Tema aga on nagu arutu plikake. Peast päris segi läinud. Ent kuidas ta ennast ka ei hurjutanud ega noominud, ta süda oli siiski rahutu. Ebamäärane ootus piinas teda kogu aja, alatasa vahtis ta teele.

Lõhnav rohi tegi pea uimaseks, kobe ja päikesesoe muld õhkus kuuma, veri tõusis näkku, pidi end kõvasti vaos hoidma, et tööd jätkata. Puhuti oli ta valmis kõike

sinnapaika jätma ja kontorisse tõttama. Ta olekski seda teinud, kui uhkus poleks teda tagasi hoidnud.

Ühtäkki, kui ta enam midagi ei lootnud ja kedagi ei oodanud, kostis tänavalt tuttav köhatus. Ta oleks rõõmu pärast või hõisanud. Lukašin ja Tillu-Mitka tulid tema poole.

Nõgestest hoolimata, põll umbrohtu täis, lippas ta lausa jooksujalu värava juurde.

«Võta aga külalised vastu, Petrovna,» viipas Tillu-Mitka kaugelt. «Ivan Dmitrijevitš on kompvekke saanud, hakkame teed jooma.»

Anfissa raputas rohu põlle seest maha ja tuli aiast välja, üleni õhetav ja mulla- ning rohulõhnaline.

«Palun lahkesti...»

Ja punastas, kui ta pilk kohtus Lukašini äreva, küsiva silmavaatega.

Aga nad ei jõudnud veel trepile astuda, kui kuskilt siitsamast kostis kõrvu kisa:

«Tapetud! Tapetud!»

Valusa eelaimusega vahetasid kõik kolm pilke. Keda siis sõda nüüd jälle vaeslapseks oli jätnud?

Sedamaid ilmus maja tagant nähtavale Streletsi-Marina, sassis ja salkus kui nõiamoor. Paljaste jalgadega tolmu tõstes tiris ta kraedpidi vastupunnivat valgepäist jõnglast ja räuskas:

«Tapetud! Päise päeva ajal maha löödud!»

«Räägi ometi!» karjus Anfissa endast välja minnes.

«Minu kikkake... Minu valge kukeke...»

«Ptüi, taevas hoidku! Ajad inimese hulluks! Mina mõtlesin, et jälle mõni surmateade.»

Hingeldava Marina terve silm välkus vihast:

«Või nõnda sa mind, kaitsetut vanainimest...» Lukašinit märgates pistis ta uuesti tänitama: «Oh sa kullake! Tunne ometi sinagi mulle kaasa!»

«Lase Vanjatka lahti, Vikulovna,» astus Tillu-Mitka poisi kaitseks välja. «Ega ta kuhugi jookse.»

Sõnagi lausumata päästis Lukašin jõnglase krae Marina käest lahti ja silitas poisi pead.

«Hea küll, eks räägi siis... Mis seal juhtus?» süngestus Anfissa.

«Oh sa kullake, ära parem küsigi...» hakkas Marina käsi murdma. «Istun mina ilusti kodus, kullakesed, aga süda on nii raske, nii raske, et mitte ei anna asu. Mõtle-

sin vaatama minna, et kas ei põle kuskil. Sain vaevalt värava lahti teha, kui kuulsin tagaõuest kiljumist: «Peksa valget!» Mul pidi süda seisma jääma. Ega palju puudu, kui ongi õnnetus käes, löövad üksteist maha. Nad nüüd ju muud ei teegi, kui mängivad sõda. Alles nad pidid Lapuškinite Filkale otsa peale tegema. Panid teise Saksa kindraliks . . .»

Anfissa ütles pahaselt vahele:

«Ära aja tühja loba!»

«Kus ta siis loba on?» kohmas Mitka, kes Marina juttu ammuli sui oli kuulanud. Ta vaatas oma siniste silmadega kõigile kordamööda otsa ja tema pilgust paistis nii ehtne, puhtlapselik uudishimu, et Anfissa mõtles leebudes: «See Tillu-Mitka on ikka laps mis laps . . .»

«Nii et Filka pandi kindraliks . . .» tuletas Mitka teenistusvalmilt meelde.

Aga Marina, olles tabanud Anfissa rahulolematu pilgu, viis jutu jälle omaenda õnnetusele:

«Jooksin siis tagaõue, mis jalad võtsid. Mis te, röövlid, teete, karjusin. Seesama loru,» osutas ta poisikesele, «seisab ja nutab: «Me tapsime su kuke ära, Marina.» Heidan mina pilgu lahinguväljale — ja ongi seal minu kikkakene. Ümberringi kõik puha sulgi täis, tema, kullake, küliti maas, üksainus tiivake tõmbleb veel, pea juba sirevil, sihib mind hale-haledalt ainuma silmaga. Võtsin ta, tuvikese, sülle, aga tal oligi juba toss väljas.»

Mööda vanaeide kortsulist nägu justkui mööda lõhenenud maad veeresid pisarad.

«Hea küll, rahune nüüd,» ütles Anfissa, võttis Vanjatkal õrnalt lõuast kinni ja tõstis ta pea püsti:

«Millega te siis õieti hakkama saite?»

Poisike ajas huuled torru ja hakkas nohisema.

Poisi vaikimine vaimustas Tillu-Mitkat:

«Ei ta ütle, jumala eest, ei ütle. See on ju sõjasaladus, küll ma tean. Õigus, Vanjatka?»

«Õigus,» pomises poisike, nutt kurgus.

Anfissa katsus naeru tagasi hoida ja tegi kurja näo:

«Kuidas ta siis ei ütle? Noh, mulle sa ei ütle, aga kuidas jääb Ivan Dmitrijevitšiga? Kas sa ka tead, kes ta on?» tegi ta peaga liigutuse Lukašini poole. «Punaarmee komandör. Temale tuleb kõik saladused ära rääkida.»

Vanjatka kõõritas Lukašinit umbusklikult ja pööras siis pilgu Mitkale: ega teda ometi tüssata taheta?»

«Tõsijutt, Vanjatka. Ausõna. Tõsi mis tõsi,» kinnitas Mitka pühalikult.

«Mis te siis selle kuke maha lõite?» pinnis Anfissa.

«Sellepärast, et ta valge oli.»

«Mis siis sellest?»

«Senka ütles, et valged ei saa ilma peal punastest jagu. Aga kui valge hakkas punasele liiga tegema, ütles Senka, et punast tuleb toetada.»

«Mis punane, mis valge?»

«Räägi kõik järjest ära, Vanjatka,» manitses Mitka.

«Meie läksime talli juurde ja Marina tagaõues kaklesid kuked: üks valge — Marina oma, teine punane — Vassilissa oma. Punane oli nõrguke, hakkas alla jääma. Siis ütleski Senka, et valgel pole selleks mingit õigust, et niisugust asja ei tule ka kinos ette. Ja Semjini Kostja ütles, et valged on nagu fašistid, alailma teevad rahvale kurja. Ja koksaski valget raasike. Aga valge läks hirmus tigedaks . . .» Vanjatka silmad lõid hiilgama, nüüd oli ta ise võitleva kuke moodi. «Ja kui ta siis kargas punasele kallale, oligi punane siruli. Senka muudkui kisas: «Poisid, peksake valget!» Me siis natukene andsimegi talle, tema aga võttis kätte ja viskas vedru välja . . .» Vanjatka puhkes nutma.

Lukašin laskus kohmakalt kükakile ja surus poisikese enda vastu.

Anfissa märkas, kuidas värises mehe käsi, mis kõhnukesi poisiõlgu embas. Siis otsis Lukašin taskust peotäie roosasid, suhkruga kaetud kompvekke ja toppis need poisi mustadesse pihkudesse.

«Säh sulle siis, Vanjatka, säh sulle siis!» rääkis Tillu-Mitka, kes oli asjade niisuguse pöörde üle siiralt rõõmus. «Lähme koos, muidu poisid ehk võtavad sul kommid käest ära.»

Ta müksas jõnglase liikuma, võttis tal käest kinni ja viis ta endaga kaasa. Kompvekid määrdunud pihku surutud, vahtis Vanjatka üle õla tagasi ja naeratas Lukašinile roosa, hambutu suuga.

Liikumatult vaatas Lukašin talle pilukil silmil järele; nii palju valu ja muret oli ta ilmes, et isegi Streletsi-Marina aimas, mis tema korterilise hinges toimub, ja pidas paremaks hiljukesi ära minna.

«Jah,» kohmas Lukašin justkui virgudes. «Nagu minu Rodka . . .»

Väsinult istus ta trepile ja haaras peast kinni.

Anfissa süda oli haledusest lõhkemas, kuid ta ei leidnud sõnu, millega Lukašinit lohutada. Lõpuks istus ta mehe kõrvale ja puudutas teda õlast.

«Kas tahate minu Rodkat näha?»

Mehe pilk oli tavatult soe, silmad läksid niiskeks ja hakkasid tihedalt pilkuma, kui ta pluusi põuetaskust kulunud äärtega pildi võttis ja Anfissale ulatas, asjata oma erutust varjata püüdes:

«Siin see minu röövel on.»

Sõbralikult vaatas Anfissale vastu isa kõrge laubaga arukas poisinägu.

«Rodion Ivanovitš on ju väga armas poiss!»

«Miks ta armas ei ole,» vangutas Lukašin pead, «aga näete, viga on küljes. Vanaema laskis lapsel end ära külmetada ja jalg jäi kõveraks. Igati tore poiss, aga pool elu on haiglates olnud. Ainuke lootus oli Krimm. Pidin ta mullu suvel ühe professori juurde viima, oli juba kokku räägitud. Aga tuli sõda... Nüüd on ta sakslaste all...»

«Ärge muretsege, ta on ju ema juures; ema ei lase liiga teha.»

Lukašin muigas kibedalt:

«Mis ema! Vanaema juurde jäi.» Ja vastas Anfissa küsivale pilgule: «Mu naine suri varsti pärast sünnitust. Olen poissi ise kasvatanud. Algul tahtsin uuesti abielluda, aga siis mõtlesin, et kas võõrasema tahab haige lapsega jännata. Nii olengi leseks jäänud...»

Öösi ei suutnud Anfissa kaua uinuda. Tal oli hale Ivan Dmitrijevitšist, hale haigest poisist, kes vanaema seltsis kuskil sakslaste all vaevles, ja ühtaegu keerles ta peas aina mõte, et Lukašinil ei olegi naist.

Kuid siis tuli kibekiire lõikusaeg — ning musttuhat hoolt ja muret said tema mõtted ja meeled täielikult oma võimusesse.

Paistis, nagu oleks juhatusel heinaleminekuks kõik valmis: tarvilikul hulgal vikateid ja rehasid tehtud, mitu heinarege kokku löödud, ühistoitlustamiselegi mõeldud (selleks oli tulnud küll naabritelt jahu laenuks paluda), aga nagu ikka, tuli viimasel hetkel ilmsiks uusi raskusi. Hilise kevade tõttu oli heinakasv mõnel niidul nii kehv, et heinaleminek lükati edasi, ja see omakorda ajas lõi-

kusplaanid segi. Inimestega oli lugu veelgi hullem, nuputa, kuidas tahad, kõiki auke ikka kinni ei topi. Seegi tööjõud, mille peale muidu võis kindel olla, vedas tihti alt: ühel oli laps õhtul haigeks jäänud, teine pidi vanainimese eest hoolt kandma, kolmandal polnud lehmatüpsajat — kes siis tema piima kinni maksab? Ja ega ole naljaasi vedada pere ainus hingeshoidja kuhugi karukolkasse; mis siis saab, kui mõni kiskja tal õnneks võtab? Neljas läheks meelsasti, kuid pole midagi ühes võtta, kodus ei ole tal jahupeotäitki. Koguni Injahhina Varvara, keda ometi miski ei kammitsenud, ajas sõrad vastu: «Aitab mulle sest pärapõrgust, tahan kodule lähemale jääda.»

Kümnendal juulil asuti lõpuks siiski teele. Enne sõda sõideti luhta ikka laulu ja tralliga nagu peole. Ja kus oli siis alles rahvas! Mehed ja poisid nii pikad, et andis otsa vaadata, tüdrukud uhkesti ehitud, uued saapad kriuksumas, meeled rõõmuõhevil, sest lühikesed unetud heinaaja ööd tõotasid kohtumisi kallimaga...

Nüüd aga kõmpis heinaregede taga, kus kõigi napid kimpsud-kompsud koos, ainult paar vana kõbi. Ühtesid ajas hingeldama, need said vaevalt sammu astuda, kui juba kõõksusid ja lõõtsutasid, teised aga olid jälle nii vanad ja väetid, et neil oleks olnud üldse etem kodus konutada ja heinateole mitte mõteldagi. Poisinolgid ja plikalõkatsid, naised, kes polnud rängast kevadest veel toibunud... Ema seelikusabast kinni, lippasid kaasa mudilased, kellele emad kummardudes viimaseid õpetusi jagasid. Lehmad tõrkusid ohelike otsas, kiskusid tagasi koduõue ja vahtisid oma lillade silmadega küsivalt inimeste poole: «Kuhu te meid veate?»

Anfissa saatis oma tööväge teele ja mõtles hirmuga: «Mis heina me nõnda teeme? Mis me loomadele ette hakkame andma?»

Kahekümne esimene peatükk

Küürneem oli üks äraneetud paik Sinelga ääres. Polnud see kellegi luhaheinamaa, puha mättad ja sipelgapesad. Ja mis hein seal üldse kasvas! Mätlik nurmikas, punane tarn ja puitunud putked. Vikat kõlises nagu vastu traati.

Juba teist päeva rassisid siin viis Pekašino pereema, maad ja taevast kokku kirudes. Ilm oli lämbe ja tuuletu. Pilvitus taevas hõõgus halastamatu päike. Kuumaks läinud rohi õhkus kui ahi. Jõe äärde jõudes küünitasid naised lõhenenud huuled ahnelt vette, uhtsid nägu, kastsid rabedad, mõlkis vikatid märjaks ning alustasid uut heinakaart.

Töötati vaikides, tujutult.

Anna oli kõige sabas, märg kui kass, ja püsis vaevu jalul. Vikat läks ühtelugu mättasse, suure hädaga kiskus ta seda maast välja. Noor ja käbe Lukerja oli temast juba kolm korda mööda läinud. Algul oli hõiganud: «Kannad eest!», kuid pärast sõnakestki poetamata lihtsalt mööda läinud. Mis Lukerjast rääkida! Isegi igivana Matrjona, kes muud ei teinud, kui oigas ja ohkas, jõudis temast ette. Annal oli oma saamatuse pärast valus ja häbi. Mis naised temast mõtlevad? Lapsi ilmale kandma on ta küll kange, aga heinateol pole tast asja. Ta laskis peatselt longu ja pühkis hiljukesi silmi, ent need tõusid uuesti vett täis.

Pärast lõunat vahetas Lukerja naistega pilke ja sõnas: «Oi, naisukesed, loosu oleme ju päris ära unustanud. Mine, Anna, asu platsi!»

Kas siis Anna ei teadnud, et loos — metsaäärne lohk — jäeti igal aastal kõige lõpuks, hingekosutuseks, nagu öeldi, et Küürneem niitmiseisu igaveseks ära ei võtaks. Seal oli hea kerge niita, puha laialeheline lambahein. Ometi oli Annal hea meel, et inimeste silma alt eemale pääseb.

Loosus polnud ka nii kuum, sest Küürneemest eraldas teda võsastik. Anna hakkas pisitasa niitma. Vikat ei jäänud enam maasse kinni. Hinge tõmbamata läks ta kaarega üle kallaku ja ohkas tagasi vaadates kergendatult: ei, temast on veel töötegijat küll.

Kui naised mõne aja pärast suitsutund! kisasid, jäi ta siiasamasse loossu puhkama. Miks ta peakski teiste juurde minema? Nagu alati, hakkavad naised oma meestest rääkima, kirjade sisu üksteisele ümber jutustama ning arutama, millal sõda lõpeb ja lähedased koju tulevad. Mis tundega tema seda kuulaks? Tema ei saa enam kellegi käest kirju, tal pole enam kedagi oodata. Oli Ivan, aga enam ei ole — nagu polekski teda ilmas olnud.

Anna leidis kahara oksliku toominga all paiga, kuhu päike ei paistnud, istus märja heina peale maha ja toetas selja rammetult vastu tüve.

Kibesoolane higi voolas üle näo, pea lõhkus otsas leitsakust ja nutust. Oleks pidanud alla jõe äärde pesema minema, kuid ei jaksanud. Anna võttis räti peast ja pühkis nägu.

Mis see siis olgu? Ta on ju päris hädiseks jäänud. Tegelikult käib ta alles kolmekümne viiendat eluaastat. Mõni naine hakkab selles eas alles õiget jõudu kätte saama, kuid tema . . .

Põlvedel oma kortsus rätti siludes langes ta pilk oma kätele. Kui kõhnad, mustad ja soonilised need olid — nagu vanamutil. Ja neid kronkse oli Vanja käpakesteks nimetanud?

Ümberringi siristasid lihtsüdamlikult õnnelikud rohutirtsud, pinisesid kaeblikult sääsed, kelle lõõskav päike oli varju ajanud, kõrgel taevas lõõritas lõoke, võsa vilus ajasid naised valjusti juttu. Kuid Anna ei kuulnud midagi. Tema silme ees seisis Vanja, pikk ja palja peaga, valge särk seljas. Vikat vihises ja lõhnav rohi langes laias kaares maha. «Ära endale liiga tee, Anjutka!» hõikas mees naerdes. «Parem võta lauluots üles, sinu laulu saatel niidan mina seitsme mehe eest.»

«Vanjuša, kullake,» lausus Anna pisaraid neelates valju sosinaga, «õpeta mind ometi, kuidas peaksin elama . . .»

Esimesed päevad pärast surmateate saamist oli ta nagu segane ringi käinud, ei mõtelnud ega taibanud midagi. Alles hiljem hakkas ta hoomama, mis õieti juhtunud oli, ja kui kohutav see õnnetus oli. Ühel ööl ärkas ta üles ja jäi aseme äärele ehmunult istuma. Segiläbi nagu kutsikad olid lapsed tema ümber siruli ja nohisesid. Viis tükki! Voodis veel kuueski! Kuidas küll tema, armetukene, terve selle väe kaelakandjaks kasvatab? Kas jaksab ta vedada koormat, mis oli jõukohane üksnes Ivanile? Millega ta neid küll toidab ja katab?

Sestsaadik oli see mõte teda järjest jälitanud. Tarvitses tal vaid lauda istuda ja lapsi vaadata, kui süda saapasäärde vajus. Kuus hinge! Ja kõik sirutavad kätt leiva poole, söövad mõlema suupoolega. Kui igale käär ulatada, on korraga tarvis kuut kääru. Aga kust ta võtab? Kui ta pingutab ja aastas ka kolmsada normipäeva välja

töötab, saab päeva peale ainult kilo vilja. Kui juhtub olema vilja-aasta. Aga on olnud aastaid, mil normipäeva eest sai mõnikümmend grammi. Mis sellest nii suurele perele jätkub? Ta võtab juba praegu tulevaste normipäevade arvel vilja võlgu. Ja kust neile seljariideid ja jalavarje võtta?

Põõsaste taga hakkasid vikatid vihisema. Ohates tõusis Anna püsti, luiskas vikatit ja komberdas kaarele. Vähehaaval hakkas leitsak järele andma, põhja poolt tuli igatsetud tuulevinu. Vikat hakkas kibedamalt käima.

Mõne aja pärast kostis eestpoolt, Soenõost, niidumasina lõginat. Vikatit viibutades tõstis Anna pead. Rõõmus naeratus heletas ta nägu.

Pead raputades lähenesid niidul kaks hobust, nende taga õõtsus istmel niidumees, valge särk seljas. Miška! Tema Miška... Jumal küll, kuidas ta ilma temata toime tuleks! Mida kõike ta neljateistkümneaastaselt juba ära ei tee! Päeval on mehe eest väljas, kodus kannab vett ja puid. Kui Anna eile hommikul riidesse pani, märkas ta, et saabastele olid pooltallad alla löödud. Seepärast ta siis oligi öösi üles ärganud: keegi muudkui tagus ja toksis trepi peal.

«Oh sa mu kullake! Sa mu silmarõõm...» sosistas naine vaikselt, pilku pojalt pööramata. «Sinuta jääks ema küll jänni.»

Ema märgates hakkas Miša kätega ägedasti vehkima, hüppas istmelt maha ja tormas otse läbi niitmata heina ema poole.

Anna vikat tungis sihinal maasse. Kas tõesti jälle mõni õnnetus? Lastega või? Hirmukohkvel pigistas ta vikativart kõvemini pihku.

«Ema! Vastu võeti! Vastu võeti!»

Anna märkas poja õnnelikku, ütlemata innukat nägu. Ema juurde jõudnud, viskas poeg end hingetult heinakaarele, tõmbas jalad krõnksu ja püherdas heinal nagu varss.

«Kes võeti vastu? Kuhu?»

«Komsomoli!»

Anna püüdis naeratada, kuid ta huuled hakkasid vabisema:

«Küll isa oleks rõõmustanud! Kui sa veel väike olid, võttis ta su vahel sülle...» Ta nuuksatas ning jättis jutu katki.

Miška tõusis püsti, ta silmad tõmbusid tumedaks:

«Jälle sa nutad, ema. Kas sulle pole küllalt räägitud, et...»

«Nutan jah, Mišake. Kuidas me läbi tuleme?»

Miška mornistus:

«Kuidas tuleme? Küll tuleme. Elavad teised, elame meiegi.»

«Teistel ei ole nii suurt peret. Praegu võtame vilja ette, aga mis me siis talvel teeme?»

Miška kahmas emalt vikati, nühkis tera rohutuustiga puhtaks, surus lüttpidi maasse ja astus kindlal sammul ema juurde:

«Näed, missugune ma olen? Näed, kui palju sinust pikem!» Poiss näitas käega üle ema pea. «Aga sina muudkui hädaldad, et kuidas me ära elame...»

Poja mustad sünged silmad süttisid põlema:

«Kas sa arvad, et mind heast-paremast komsomoli võeti? Kussa, kussa! Tead, kuidas Lukašin mind nimetas? Ütles, et seltsimees Prjaslin on tõeline tagala kaardivägi! Asja ees, teist taga või?»

Asjaseid sündmusi uuesti läbi elades hakkas Miška innukalt rääkima:

«Tead, ema, kõik olid poolt. Lukašin ise ka. Ma pole sulle varem rääkinud. Ma andsin juba kevadel avalduse sisse... Nojah, siis visati ette mu noorust ja vene keelt... Aga tead sa, kuidas nüüd välja kukkus? Ega mina ei palunud. Lukašin tuli eile mu juurde. Tegi juttu ühest ja teisest, uuris, kuidas töö läheb, siis ütles: «Kas sa komsomolis oled, Mihhail?» Vastasin, et ei ole. «Niisugusel poisil ei kõlba ometi teiste sabas sörkida. Kirjuta avaldus.» Miks ma ei kirjuta, kui asjalugu nõnda on. Saad aru, memm, kõik muudkui korrutasid: on väärt, on väärt. Aga see Lukašin on täitsamees! Teadis minu elulugu paremini kui ma ise. Maalis selge pildi.»

«Jah, jah,» noogutas ema naeratades, ise aga silmitses murelikult poja rebenenud särgikraed.

«Tead sa, memm, mis ma tegin?» ütles Miška ägedalt. «Kutsusin Rudakova Tatjana võistlema! Arvad, et ma temast jagu ei saa? Võta näpust! Ma panin hoolega tähele, mille peale ta aega raiskab. Teen talle niisuguse tuule alla, et ta eluaeg Prjaslinit ei unusta.»

Miška tõmbas hinge, kummardus ema kõrva juurde ja sosistas salapäraselt:

«Tead, mis ma pärastpoole teen? Astun parteisse!» Tundetulvas haaras ta emal kaenla alt kinni ja tõstis ta õhku. Imestusest ja ootamatusest ei saanud Anna sõnagi suust. Kui ta toibus, oli Miška juba läinud. Pikal sammul jooksis poiss üle niidu, paljapäi, seljas valge särk.

«Nagu isa suust kukkunud,» sosistas ta, pilk poja kaugeneval kujul, ning süda oleks tal nagu kergemaks läinud.

Kahekümne teine peatükk

Liisal olid käed-jalad toimetusi täis. Nii suures peres polnud koduhoidmine naljaasi. Tuli ahju kütta, lehma talitada, lapsi sööta, tuba kraamida, pesu pesta ja paljupalju muud...

Muidugi ei saanud kaheteistkümneaastane Liisa veel kõigega hakkama: ei jaksanud malmpotti ahju tõsta ega puust lüpsikut kergitada. Ometi püsis kogu majapidamine lõikuseajal tema õlul. Varahommikust hilisõhtuni askeldas ta lastega ja pidas end üleval nagu pereema kunagi.

«Lapsed, ärge mind ometi segage, ärge ilmast ilma jalus koperdage!» kostis aeg-ajalt tüdruku kurja häält. «Mul on veel lehm lüpsmata, ahi kütmata. No on alles nuhtlus! Mitte sammugi ei jää maha!»

Tõtt-öelda ei seganud «lapsed» — viieaastane Fedjuša ja valge udepeaga Tatjana — teda sugugi, istusid omaette paar sammu eemal ja urgitsesid mõnuga soojas liivas. Aga kui majas on lapsed, siis peavad nad pereema ilmtingimata segama, nõnda et nende peale tuleb alatasa häält tõsta — nii on lood.

Liisa seadis korda mängumajapidamise, millel oli oma kindel koht nurgas trepi ja tareseina vahel, võttis luua, pühkis prahi kokku, pani kõhna mullase käe rohelistele kassisilmadele varjuks ja vaatas päikest.

«Oh heldeke!» lopsas ta endale vastu külgi ja kükitas maha. «Päike juba suures lõunas, mul aga söök alles keema panemata. Mehed tulevad heinamaalt, näljased ja kurjad. Mis ma neile ette annan?»

Veel suurema hoolega hakkas Liisa topsikute ja potikildude ümber askeldama, vahetevahel pilku heites «meeste» poole — need tema «mehed» olid kuulekad ning

väikese jutuga Petka ja Griška, kes üle tee aia ääres põlvili roomates vesiheina kitkusid ja mängusaadusid tegid.

Varsti tulid «mehed» tõepoolest koju.

Liisa pakkus neile istet madalatel pakkudel, mis neil toolide eest olid, ja tegi juttu:

«Kuidas siis tänavu heinaga lood on? Kas saame ikka lehma ületalve pidada?»

Võttis siis mänguahjust kaks savikakku, mis lausa sõrmi põletasid, ja pistis «meestele» pihku:

«Sööge, see kohemaid tuliselt ära, võtke hingepidet. Eks te ise tea, kuidas nüüd söögiga asjalood on.»

«Mehed» tõmbasid kulmud kipra ja lükkasid savikakud hiljukesi eemale.

«Ei... Me tahame päriselt süüa. Anna leiba.»

Viimane sõna kergitas ruske, tedretähnilise Fedjuška tuulekiirul maast lahti. Poiss vudis Liisa juurde ja vaatas nina luristades, valvsalt ning kahtlustavalt õele ja vendadele näkku, et kas pole teda ära unustatud, tema eest midagi salaja söödud. Tema oli valmis igal ajal sööma, aja või südaöösi üles.

Liisa teadis küll, et lõunast oli järel üksainus vatsk. Millal ema heinamaalt tuleb ja lehma lüpsab? Näe, kus päike alles — pole veel Semjonovna maja nurganigi jõudnud, aga söögiajaks peab ta just laudakatuse taha vajuma. Nagu ikka, püüdis Liisa söögiaega edasi lükata.

«Oh teid laiskvorste!» hakkas ta vendade peale tänitama. «Kas see on siis mõni heinategu! Rahvas ööd ja päevad niidul, meie mehed aga viimased hädavaresed! Muudkui kükitavad ahju taga.» Liisa võttis paku pealt kaks katkise äärega savipotti ja pistis need Petkale ja Griškale pihku.

«Minge tooge vett, mis te siin passite.»

Poisid vahetasid pilke, nagu tahaksid öelda: «Pole parata, vennas. Niisugune see meie õde on!» ning läksid vastu tahtmist, pea norus, naabri porisest tünnist vett tooma.

«Mis sina siis seisad nagu nott? Kas sa ei tea, mis sul teha?»

Fedjuška vantsis mornilt porisedes Tatjana juurde tagasi.

Nõnda läks mööda veel pool tundi või tund. Enam ei

suutnud Liisa ise ka kannatada: kõht korises juba ammugi.

Ja kauaoodatud hetk ongi käes. Lapsed lähevad Liisa sabas tuppa. Tüdruk võtab vöölt võtme ning avab kapi, kus seisab viimane yatsk. Ta jagab selle neljaks, nagu ikka: Tatjana, kõige noorema jaoks on jäetud omaette toit. Vennad peavad hinge kinni, kartes silma pilgutada, ja jälgivad Liisa käsi — ega ta kellelegi suuremat tükki lõika? Kuid Liisal on täpne silm. Siiski ütleb ta Griškale, et asi veel õiglasem oleks:

«Täna on sinu kord, pööra selg.»

Griška pöörab selja laua poole.

«Kellele?» küsib Liisa, osutades noaga ühele tükile neljast.

«Fedjuškale,» kõlab vastus.

Ahnelt haarab Fedjuška oma tüki ja korjab purugi kokku.

Pärast sööki on lapsed rõõmsamad ja mängivad jälle: külvavad lina, jahivad fašistist spiooni, kitkuvad aiast lehmale rohtu.

Vaevalt aga saab paar tundi mööda, kui Fedjuška hakkab nuutsuma:

«Süüa tahan, Liisa, anna leiba...»

«Juba jälle? Alles sa pugisid! Häbene ometi teiste ees,» noogutab tüdruk Petka ja Griška poole.

Ent noodki pööravad õest ära, ühinedes Fedjuškaga: «Anna süüa...»

«Meil teil arus on?» lahutab Liisa käsi. «Kust ma teile seda leiba võtan? Ühes linnas olla inimesed talv otsa söömata olnud ja Hitleri vastu võidelnud, teie ei saa ühte tundigi ilma leivata läbi.»

Aga eks sa pane neile õgardeile aru pähe! Lõuad pärani, muudkui röögivad: leiba!

«Oodake te mul!» otsib Liisa viimases hädas ähvardusest abi. «Küll Miška teile näitab, kui koju tuleb! Saate kõik sugeda!»

Ja seal kostab üsna lähedalt ammumist. Kõik lapsed jäävad korrapealt vakka ja kuulatavad. Pingsa ootuse hetked. Ja äkitselt lõhestab õhtuõhku tuttav vali ammumine.

«Tähik tuleb!» hõiskab Liisa ja hakkab rõõmu pärast karglema.

Ta kahmab trepi kõrvalt suurest korvist peotäie värs-

ket rohtu ja jookseb ülepeakaela teele. Tema järel sibavad Petka, Griška ja Fedjuška, kõigil rohututid peos. Isegi Tatjana ajab end püsti ja hakkab oma kõveratel jalakestel tatsuma.

Mustakirju Tähik tuleb naabermaja nurga tagant välja. Ta astub aeglaselt ja tähtsalt ning vehib laisalt pika sabaga. Sile karv läigib külgedel.

Laste käed sirutavad talle rohututte vastu. Tillukesist pekslevaist südameist voolavad kõige hellemad sõnad, mis sinna lühikese elu jooksul kogunenud:

«Meie toitja on koju jõudnud!»

«Kullake!»

«Astu käbedamini! Sa tõid ju piima!»

«Kullakallikene!»

Rahulolev Tähik lisab sammu ja ammub nii, et tänav kajab; laste juurde jõudes puhub ta neile näkku kuuma hingeõhku ja sirutab valge, märja, piimalõhnalise koonu harjunult vastu. Rohi krudiseb isuäratavalt, Liisa ja vanemad vennad silitavad oma piimaandjat ülekeeva rõõmuga, kõhvitsevad sarvede vahelt ja kõrvade tagant. Väike Tatjana kummardub mahakukkunud rohuliblesid korjama. Rohulibled ei püsi koos, aina langevad ja langevad pisikeste kohmakate sõrmede vahelt naljakalt välja, tüdruk kilkab rõõmust.

Liisa on õe agarusest liigutatud ja ergutab teda laulval häälel:

«Oh sa kallike! Või sinagi korjad juba Tähikule rohtu! Korja, korja, hea laps. Tähik annab ju piima.»

Aga Fedjuška on hoopis teisest puust, tema nii narr ei ole. Ahnelt nagu hundikutsikas tõmbab ta ninna piimalõhna, kükitab maha, uurib udarat.

Tähik on lauta jõudnud. Pikad varjud kirjavad tänavat, aga ema pole ikka veel. Kärsitud ja pahurad, longivad lapsed toa ümber, heites murelikke pilke päikesele, mis mitte kuidagi Semjonovna maja katuse varju ei taha kaduda.

Siis istuvad nad üksteise järel trepiastmeile, nagu oleksid kokku rääkinud.

«Piima tahan,» teeb Fedjuška otsa lahti.

«Oota natuke, küll ema tuleb ja lüpsab,» katsub Liisa vastu vaielda.

«Kutsu Semjonovna. Tema oskab ka lüpsta,» püüavad Petka ja Griška nõu anda.

«Kust ma selle Semjonovna välja võtan? Kes siis heinaajal kodus istub?»

«Anna siis leiba!» pomiseb Fedjuša jälle.

«Kas sa ei näinud? Mitte raasugi pole järel!»

«Kui sa ei anna, kaeban emale ära, et sa meist rohkem sõid.»

«Mina?» Niisugune ülekohus lööb Liisa peaaegu tummaks. «Millal nii?»

«Ennist,» vastab Fedjuša silmagi pilgutamata.

«Ära luiska, valevorst! Ja kui ma oleksingi rohkem söönud! Ma olen sinust seitse aastat vanem, aga vaata, kui kõhnad käed mul on! Ja sinul on paksud nagu lihunikul!»

Liisa silmitseb oma kleenukesi käsi ja tal hakkab endast hirmus hale. Tema kõhnad, kondised õlad vappuvad, ta peidab pea põlvedele ja puhkeb abitult nutma.

«Ma olen ju ise ka alles väike... Elu sees ei jää enam teie karja. Tehku ema mis tahes. Ütlen talle: ei, kallis emakene, mul on neist kõrini. Saada mind parem kõige raskemale tööle...»

Nuttes uperdab Tatjana Liisa poole. Tema järel pistavad ka Petka, Griška ja Fedjuša kooris töinama.

Kahekümne kolmas peatükk

Nadežda Mihhailovna, õigemini küll Nadjake, sest oma üheksateistkümne eluaasta kohta oli ta plikalikult kõhn, tõmmu ja poisipeaga, rohkem koolitüdruku kui õpetaja moodi, tuli aeglasel sammul mäest üles, vahtides kurvalt tühja liivast tanumat ja tummi, otsekui väljasurnud maju.

Jalad valutasid, pea lõhkus kuumusest, kuigi oli kaetud kerge kirju rätiga, päikesest põlenud paljad käed, nägu ja kael kipitasid. Nägu krimpsutades vedas ta end tara äärde palgile, istus vilusse ja asus paljaid tolmuseid jalgu masseerima.

Ei, see on õudne! Jälle öeldi ära! Küll on see täitevkomitee esimees vastik inimene! Röökis nagu unter Prišibejev: «Mis sa siin töllerdad, preilike! Kui sa nii kange sõttamineja oled, eks võta siis reha ja sõdi heinamaal!»

Kuid ega ta ise ka targem olnud! Selle asemel et kõik

loogiliselt ära seletada, oli ta nagu mõni plikatirts tõnnima pistnud: mul on ema sakslaste all.

Ja rajoonikomitees istuvad samasugused Prišibejevid koos — et kes siis lapsi õpetama hakkab? Kas tellime Saksamaalt bonned välja või? Räägi veel niisugustega!

Aasta enne sõda oli Nadja Rjabinina Orjolimaal pedagoogikatehnikumi lõpetanud. Ta oli sirgunud ajal, mil Nõukogude inimesed edukalt Arktikat hõivasid. Igal aastal hämmastas maailma uus kangelastegu. Jäälõhkuja «Sibirjakovi» teekond, «Tšeljuskini» epopöa, Tškalovi lend üle Põhjanaba, papaaninlaste triivjaam.

Noortel kippus hing rinnus kinni jääma. Õhtuti tungles noorsugu reproduktorite ümber, ahnelt kuulati eetrist uudiseid. Tuhanded poisid ja tüdrukud saatsid mõttes sangareid ja astusid võitlusesse karmi loodusega. Koolipoiste maakaardid olid neil aastail täis joonistatud uute rännakute ja lendude hulljulgeid marsruute. Suurvee aegu tuli ujuvalt jääpangalt tihti päästa läbikülmunud poisikesi, kes end papaaninlasteks või tšeljuskinlasteks pidasid.

Nadja Rjabininal olid valge vaikuse maaga omad arved. Lapsepõlvest olid talle hästi meelde jäänud ema jutud julgest onust, kes oli Sedovi ekspeditsioonist osa võttes noorena traagiliselt hukkunud. Ometi tuli see kõigile nagu välk selgest taevast, kui temasugune vagurake, millisena teda tehnikumis tunti, kohalemääramisel kangekaelselt nõudis: «Suunake mind Novaja Zemljale.»

See silmapaistmatu pedagoogikatehnikum polnud volitatud Arktika jaoks kaadrit valima; kõik, mis ta teha võis, oli Nadjakesele vabad käed anda.

Ema, hallipäine väikelinna õpetaja, harjunud kõike filosoofilisest vaatepunktist vaatama, leidis, et see on vere kutse; kurvastas ja nuttis natuke ning hakkas siis oma «mustasilmset Arktikat» kauge teekonna vastu valmistama. Sellesama aasta augustikuus sõitiski seitsmeteistkümneaastane Orjolimaa neiu omal käel Arhangelskisse.

Vaevalt sai ta üle oblasti haridusosakonna läve, kui tundis Põhja karmi hingust. «Romantika,» öeldi talle seal. Lisaks selgus, et Novaja Zemljale ei pääse enne tulevast suve. Mis teha? Silmad häbi täis, koju tagasi minna? Nadjake laskis saata end Ülem-Pinegale, oblasti ühte kaugemasse rajooni.

Oblasti haridusosakond, kes alati õpetajatest puudust tundis, ei hoidnud toda maakohta kirjeldades värve kokku. Seal kooserdavat karud lausa külavahel ringi ja inimesed sõitvat ainult koerte ja põhjapõtradega.

Tegelikult oli kõik hoopis argisem. Pekašino, kuhu Nadjake sattus, oli üsna tavaline küla ega erinenud kuigivõrd keskvööndi küladest. Karud ei kooserdanud külavahel, põtradest polnud õhkagi; ning vaevalt küll maksis eelistada masajat põhjamaa setukat, kelle seljas Nadjake rajoonikomiteest külasse rappus, orlovi traavlile. Nadjake kannatas sellegi saatusehoobi mehiselt ära. Novaja Zemljale on ta nüüd igatahes lähemal! Küll ta aasta pärast oma tahtmist saab, selles ta ei kahelnud. Kui tarvis, ajab kogu Arhangelski jalule, läheb või Keskkomiteeni välja.

Talveõhtutel, kui koolimaja palkseinad pakases paukusid, jooksis ta välja ja vahtis härmas ripsmete vahelt virmalisi. Nende veiklevate hõbesammaste taga terendus talle muinasjutuline maa — Novaja Zemlja.

Ühel juunikuu pühapäevahommikul varises kõik kokku. Varsti ei tulnud emalt enam kirju; muredele ja hädadele, mis sõda kaasa tõi, lisandus hirm ema pärast.

Neljakümne teise aasta talvel, kui rinde jaoks sooje riideid koguti, andis Nadjake oma unistusi maha mattes karusnahksed kindad ära. Lugenud lehest ühe noore partisani kangelasteost, jõudis ta arusaamisele, et tema koht on rindel. Ja nüüd oli ta juba viis korda rajoonis käinud, küll täitevkomiteesse, küll komsomoli- ja parteikomiteesse pöördunud, aga ikka asjata.

Vilus istudes tuletas Nadjake meelde tänast jutuajamist täitevkomitees ja parteikomitees ning vaidles mõttes vastu. Kas siis tõesti temast aru ei saadud? Ta oli ju end palunud rindele saata!

Kaks naist, rehad õlal, ilmusid teel nähtavale. Suurt tüsedat vanaeite Nadjake ei tundnud, teist, nooremat, klaarinäolist, oli kuskil näinud. Õige küll, selle naise poeg, Senja Jakovlev, valgetverd poisike, istub esimeses pingis.

Nadjakese kohale jõudnud, noogutasid kolhoosnikud sõnatult teretuseks. Õpetaja saatis neid pilguga. Kaugel mäe all välgatasid hõbedaselt juulipäeva leitsakus hobureha metallpiid, niidul liikus aeglaselt valgeid rätikuid.

«Meie õpetaja tahtvat sõtta minna,» kuulis ta Senja ema häält.

Nadjake teritas kõrvu.

«Eks ta ole,» kostis vanaeit, «plika elumahlast pakatamas — mis muud kui poiste manu...»

«Kui ta ühes meiega heina kaarutaks, küll siis see kihu välja läheks,» hakkas Senja ema naerma.

Nadjakesele tõusis veri näkku. Ta rapsas püsti ja hakkas longates mööda külatänavat edasi astuma. Koolimaja juures võttis ta uuesti istet. Paljas mõte, et peab jälle oma tühja tuppa minema, ajas talle hirmu peale.

Kuumus polnud ikka veel järele andnud. Ümberringi oli tühjus ja vaikus, tõmba ennast või oksa.

Miks küll keegi temast aru ei tahtnud saada? Või tema kippuvat poiste juurde? Kas pole häbi niiviisi rääkida, ise veel vana naine! Ja siis too Senja ema! Talvel aina mangus: «Eks sa vea minu poiss ka läbi, Nadežda Mihhailovna. Isa nimel palun, isa on sõjas...» Aga mis sõnad tal nüüd suus on? Ja mis ta esinaisele teinud on? See vahib teda nagu poolearulist... Sõbranna Nastja on ka tore! Muudkui ajab oma joru: tee kolhoosis tööd. Aga kui sul endal ema sakslaste all oleks?

Talumatu mure ja ahistus rõhusid noore neiu südant. Ta tõusis püsti, vaatas kuumust õhkuvat liivast tänavat ja läks, pea norus, sihitult mööda küla hulkuma.

Kahekümne neljas peatükk

Juba kaugelt kuulis Nadjake nuttu, ja kui ta ehmunult Prjaslinite trepini jooksis, nägi ta seal tervet lastepesakonda. Kräämulised, mitut karva pead sassis, surusid nad endid üksteise ligi nagu varblased kurja ilmaga ja nutsid kibedasti ning lohutamatult.

«Miks te nutate? Kas keegi tegi liiga? Liisa, kus ema on?»

«Luhas,» vastas Liisa nuutsudes.

«Ja mis te siis nutate?»

«Fedja ütleb, et ma olevat leiva ära söönud... Mina pole palakestki võtnud. Lehm on ka lüpsmata. Nad on ju alles rumalad,» Liisa tegi peaga liigutuse laste suunas. «Nad ei saa aru, et sõda käib ja ema on heinamaal.» Liisa hakkas veel ägedamalt töinama.

Abitult kükitas Nadjake laste juurde.

Sõnagi lausumata, pärani silmi, vaatas ta seda kõhnukest nutust vappuvat tüdrukut, kes arutas nagu elukogenud inimene. Võib olla, et just sel hetkel, kui sõda vaatas talle otsa kannatava lapse kurbade silmade läbi, mõistis Nadjake, kui mõõtmatu ja kohutav on mure ja kannatus, mida sõda toob.

«Jätke nüüd järele, jätke nüüd järele, kullakesed,» kohmas ta. «Ema tuleb varsti koju.»

Kuid lapsed ei saanud pidama.

Nadjake vaatas ahastades ringi, ajas end järsult sirgu ja lõi jalaga vastu maad:

«Silmapilk jätke nutt!»

Nuuksuvad lapsed vaatasid talle imestunult otsa.

«Mis asja te töinate? Ja sina kah, Liisa! Ise veel pioneer! Kas sul häbi ei ole? Ainult sel pötakul ja tollel pahural punapeal on lubatud vahel nutta, aga neilgi mitte iga päev,» silitas Nadjake Tatjana ja Fedjuška pead.

«Mina ei ole kellegi punapea,» porises Fedjuška silitamise eest kõrvale põigeldes. «Lepad ja punapead ei kasva heal maal!»

Nadja naeratas ja kõneles sussutamisi:

«Ära siis ole, kui sa ei taha. Mis me nüüd üheskoos siis tegema hakkame?»

«Sa too meile leiba,» pahvatas Fedjuška.

«Pea suu, igavene manguja!» hurjutas Liisa. «Küll ma emale ära räägin... Ärge tema juttu kuulake, Nadežda Mihhailovna. Ta on meil igavene tüütus, ei anna kellelegi asu!»

Leiba!... Jah, mis oleks lihtsam kui tuua neile näljastele lastele igaühele tükk leiba, tükk musta leiba! Aga leiba polnud kuskilt võtta! Tal endalgi oli nädala jagu ette ära söödud.

Nadjake tegi näo, nagu oleks tal Fedjuška ja Liisa sõnad kõrvust mööda libisenud.

«Kutsu mõni eit, kes lehma ära lüpsaks, Liisa!»

«Eided alles luhas,» pahvatas Liisa vastu. Ja lisas ohates: «Ma lüpsaksin ta isegi ära, mis seal keerulist, muudkui sikuta nisast. Aga mu jalad on lühikesed, ei pea lüpsikut kinni.»

Nadjake jäi mõttesse — kangesti tahtis ta nende laste heaks midagi teha!

«Tead mis, Liisa? Katsume kahekesi lüpsta, eks?»

Liisa vangutas kaheldes pead:

«Mis te nüüd, Nadežda Mihhailovna. Te määrite ennast pori ja sõnnikuga kokku.»

«Ära muretse!... Õpeta mulle parem, kuidas see lüpsmine käib.»

Kas hakkas õpetaja innukus Liisalegi külge, oli ta ju harjunud õpetajat usaldama ja kuulama, või sundisid takka vendade pahurad kõõrdpilgud, kuid ta hakkas järele andma.

«Meie Tähik on küll rahulik loom... aga ma tõesti ei tea...»

«No mis siis enam, lähme aga!» kiirustas Nadjake.

Juba oligi tal perenaise põll ees ja rätt peas (räti oli Liisa soovitanud kindlasti pähe panna: emal oli alati rätt peas), seelikusaba värvli vahele pistetud ja puust lüpsik käes. Ees välkusid Liisa paljad päkad, sabas vantsisid mudilased. Lauda lahtisest uksest lõi ninna vänget sõnnikulehka, pimedas puhkis lehm raskelt.

«Oodake natuke, ma ajan ta valge kätte,» ütles Liisa vaikselt. Ta kadus pimedasse lauta kui sisalik ja hetke pärast ilmus sitakärbeste parvest ümbritsetud Tähik laudauksele, nuusutas ja põrnitses võõrast inimest hiigelsuure lilla silmaga.

Tahtmatult surus Nadjake end vastu piita.

«Ärge kartke, Nadežda Mihhailovna. Sarved on tal küll suured, aga ise on ta taltsas nagu talleke.»

Liisa tõi märsiga rohtu ja pani looma tagajalgade juurde madala pingikese.

«Istuge nüüd pingi peale, mina kõhvitsen teda kõrva tagant. See meeldib talle kangesti...»

Argust ja kohmetust maha surudes astus Nadjake ettepoole. Paljaste varvaste vahel lirtsus virts. Peadpidi märsis, nosis lehm isukalt rohtu, kõverad mustad sarved aina liikusid. Äkki võtab kätte ja puseb? Selja taga uksevahes olid lapsed kobaras ootel. Õpetaja astus veel ühe sammu, otsekui oleksid need mornid, rahulolematud pilgud teda tagant tõuganud. Ja seal oligi pink. Lehm seisis ikka nagu paigale naelutatud.

«Meelest läks ära... udarat peaks pühkima.»

Lapp käes, käis Liisa lipsti lehma all ära ja asus kohe jälle oma kallist Tähikut silitama.

Nadjake istus pelglikult pingile ja võttis lüpsiku põlvede vahele. Selle oli ta meelde jätnud. Aga mis siis nüüd?

Otse tema näo ees tõusis ja vajus lehma hiigelsuur kõht. Seal sees käis miski ringi ja korises nagu keev katel. Kuum... Ta pani käe hiljukesi vastu udarat ja silitas seda. Midagi ei juhtunud. Tähik ei liigutanud.

«Olete hakkamas?» päris Liisa.

«Jaa...»

«Noh, siis sikutage muudkui nisast. Ega seal muud kunsti ole.»

Õudne vaikus. Nadjake kuulis, kuidas lapsed lävel kiiremini hingama hakkasid, Liisa hoidis hinge kinni, isegi Tähik oli vaikseks jäänud — kõik ootasid esimest rõõmsat piimaniret.

Ettevaatlikult kompas neiu lehma nisasid. Need olid jahedad ja libedad. Sõrmed ei kuulanud äkitselt enam sõna, ta ei saanud kuidagi nisasid pihku.

«Ma aitan teid. Sina, Tähik, seisa paigal, ära mässa. Oota sa mul!»

Nadjake tundis, kuidas tüdruku karedad sõrmed tragilt üle udara libisesid. Nad haarasid tema sõrmedest kinni ja surusid need tihedalt ümber nisa.

«Sikutage, sikutage allapoole,» sosistas Liisa.

Kohemaid pritsis soe tugev piimajuga helinal vastu lüpsiku põhja. Levis piimalõhna.

Töö käiski.

Sirr-sorr voolas piim lüpsikusse.

Polnudki nii hull! Mis ta, naljatiba, pelgas! Miks pidi lehm teda puskima? Tal oli ju mõnus olla. Muidugi, looduslik protsess!

Lüpsipiim lõhnas magusalt, nägu õhetas, sõrmedel oli mõnusalt soe. Kui tore, kui hea!

Lehm rapsas peaga ja vehkis sarvedega. Nadjake tõmbus kössi.

«Seisa, rumal, mis sul on!» rahustas Liisa Tähikut.

Kui lehm rahunes, tahtis Nadjake talle hüüda: «Ära kõõrita midagi, ega ma karda. Mitte üks põrm ei karda!...» Valge vahumüts lüpsikus kerkis üha kõrgemale. Jõudis juba lüpsiku tilani. «Hea lehm,» mõtles Nadjake.

«Kas varsti saab?» kostis lävelt kurja häält.

See oli muidugi punapea. Näljast päris nõrkenud, vaeseke.

«Kohe, kohe, kullapai,» kostis Liisa tema eest.

Küll on hea südamega tüdruk! Alles ta tolle kullapai

pärast nuttis. Hoopis uues valguses nägi Nadjake nüüd seda pleekinud ja kulunud kleidiga kleenukest tüdrukut. Sel oleks paras nukkudega mängida, mitte seista pimedas nurgas sõnnikul ja lehma kinni hoida. Jah, seda ma teen! Annan talle ära oma halli jaki ja sinise kleidi ka; lehviga võõgi võib ära anda. Küll Liisal oleks siis hea meel!

Piim kahises ja kobrutas lüpsikus, täites Nadjakese meeli õndsa rõõmuga. Nii väga armastas ta praegu neid lapsi, kelle jaoks ta parasjagu piima lüpsis, ja iseennast, nii hea ja vastutulelik nagu ta oli, ja lehma, kes mõistis võõrastega ümber käia. Ta oli valmis unustama kõik, mis talle rajoonikeskuses paha öeldud, unustama isegi need silvutud, rämedad sõnad, mida äsja naiste suust juhtumisi kuulnud.

«Edasi läheb raskemaks,» kostis otsekui kuskilt kaugelt Liisa kume hääl. «Ärge kartke, lüpske aga. Lõpu võite ka lüpsmata jätta, küll ema lüpsab.»

«Küll ma tean,» vastas Nadjake enesekindlalt.

Kui saaks ainult vasakut jalga sirutada! See oli päris surnud, lüpsik rõhub peale. Kui seda lüpsikut nüüd pisut kohendada ja kergitada... Ta võttis lüpsikuservast kinni ja nihutas seda lähemale. Käed libisesid lahti... Ja õudusega tundis ta, et vajub pikali ning müksab peaga millegi pehme ja sooja vastu... Lävelt kostis karjatus. Ehmunult hüppas Nadjake püsti. Silme ees kiikus tal lai puust lüpsikupõhi. Maas valendas loik. Ta kahmas lüpsiku ja vaatas sisse. Tühi.

Pahemat kätt käisid heledad laksud:

«Säh sulle, säh sulle, nurjatu!»

Nadjake mõtles kükitada, kuid vajus pingile tagasi.

«Ega ta teid ei löönud, Nadežda Mihhailovna?»

Äkitselt surid Liisal sõnad suhu.

«Meie piim...» ohkas ta.

Nadjake ei söandanud tüdrukule näkku vaadata.

«Ära nüüd, ära nüüd, Liisa!» sosistas ta. «Ma lähen... toon kohe...»

Ta tõusis püsti, võttis lüpsiku, pööras pilgu endid vastu uksepiita surunud nutvatest mudilastest kõrvale ja jooksis laudast välja. Väravahaaki värisevate kätega lahti päästes märkas ta, et käed on mustad ja sõnnikused. Ta pani lüpsiku maha ja pühkis käed põlle sisse. Jalad ja seelikusaba olid samuti sõnnikuga koos... Peaks tagasi minema ja ära pesema. Kuid laste nutt kihutas teda nagu

piitsaga takka. Ta haaras jälle lüpsiku ja lippas naabermaja juurde. Lukus. Tormas järgmise maja juurde — samuti lukus. Kolmanda maja muldrikul istus luukõhn vanaeit ja soojendas end õhtupäikese paistel.

«Kallis vanaemake,» anus Nadjake, «aita hädast välja, müü mulle piima.»

Üllatunult pööras vanaeit oma poolpimedad silmad noore neiu poole:

«Mine nüüd, kullake, kus mul see piim! Ei jõudnud me enam oma lehmakonti pidada, mineva talve müüsime maha. Mees-kadunuke kõõbitses ikka heina kokku, aga niikui ta ise läks, nii tuli ka punikul minek. Kust perest sa oled? Ega minu silmad enam ei seleta, jutust aga kuulen, et oleksid nagu võõras...»

«Ma olen kooliõpetaja.»

«Näe ometi,» noogutas vanaeit mõistvalt. «Õpetad siis meie rüblikut ka, Mitkat. Kas sulle siis kroonupiimast ei mõika, et juurde ostad?»

«Ega ma enda jaoks, vanaema... Kelle käest võiks osta?»

«Ei tea, lapseke,» ohkas vanaeit. «Matrjona ja Marfa on lehmaga luhas. Aga seal majades,» viipas ta tumeda, luise käega, «on lehm kolme pere peale, neil endilgi tuleb rohkem vaatamisest söönuks saada.»

Nadjake läks aeglaselt külatanumale ja pööras tagasi. Ent mõne sammu järel jäi ta seisma. Mis ta nüüd näljastele lapsukestele ütleb? Mismoodi ta neile silma vaatab? Võib-olla on nende ema tagasi? Ei, ei! Ta käib või terve küla läbi, aga piima peab saama! Käib ühislaudas ära!

Komistades hakkas ta jälle perest peresse jooksma.

Kahekümne viies peatükk

Anfissa vaatas koondi läbi ja heitis uuriva pilgu Paraskovja sääskedest tursunud näkku:

«Vähe olete loogu võtnud.»

«Kui niisugune kord edasi kestab, ei jõuagi rohkem.»

«Mis kana teil siis jälle kitkuda on? Hein või?»

«Mis muud. Mis see siis olgu, Anfissa Petrovna? Meie katkestame varahommikust peale ühisniidul, tema redutab põõsas...» Paraskovja vaatas pelglikult ringi ja nihkus ühedalt vastu esimehe lauda. «Brigadir on usku vahetanud. Esimesed kaks päeva niitis meie seltsis, siis ütles, et jooksva kisub kõveraks. Kui jooksva, siis jooksva. Kellel teda pole? Eks sa ole siis pikali, kuni üle läheb. Ainult et temal on hoopis isevärki jooksva. Üleeile hommikul unustasin luisu maha, pidin talle järele minema. Tee peal noppisin põõsast sõstraid. Arvasin, et teen vanamehele meelehead. Kus sa! Jõudsin tagasi öökorteri juurde ja nägin: vanamehe müts õõtsub hoopis võsa vahel, ja vikat paistab õlal ka. Heldeke, mis ta siis nüüd vikatiga teeb? Läks läbi metsa — tead, seal meie suvehüti taga on soonik, varem oli see Stepan Andrejanovitši jagu — ja kukkus seal niitma! Vaatan — üks saad juba püsti. Säh sulle siis jooksvat!»

Järgmisel päeval ratsutas Anfissa vagura mära seljas Harudevahe heinamaale. Hoidku jumal seda sõitu ette võtmast — teed pole ollagi. Pekašinos oligi kombeks öelda, et kes pole Harudevahe heinamaal käinud, see pole põrgut näinud. Suvel saab läbi ainult ratsa ja kuusehagudest lohistiga, mis just nimelt toidutoomiseks tehtud. Hobune müttab kogu tee lirtsuvas poris, sääsed söövad. Seda kuival ajal. Aga vihmasel suvel on lausa rist ja viletsus, sootee läheb pehmeks nagu kört. Alailma vajub hobune nähtamatutesse aukudesse, lohistab läbi üle ääre ajavate älveste. Ja kui veel maru murrab puid maha, siis tee või tina: terve tee on risti-rästi tuulemurdu täis.

Sel aastal pidas ilusat kuiva heinailma. Kohati oli üsna mõnus sõita — eriti mööda vanu, aastaid niitmata heinamaid. Kuid Anfissa süda oli raske. Seesinane Mügri oli tal hinge seest söönud. Kauakest ta siis esimeheametit pidanud oli, aga iga nädal oli tema pärast ütlemist. Anfissal oli kohe niisugune tundmus, et peab heinamaale minema, süda kripeldas sees. Rindeuudised on ka sihukesed, et ei mõista rahvale rääkidagi.

Külanõukogu esimees, hiljuti sõjast tulnud invaliid, oli lausa marru läinud, kui ta rindeteateid päris:

«Ikka rindeteateid! Omast peast pean võtma või?»

Oli siis pisut rahunenud ja käega löönud:

«Tungib peale, neetud raisk.»

Harudevahe heinamaale jõudis Anfissa õhtuks.

Mäeküljel põõsaste vahel heinamaahütti nähes tulid Anfissale liigutusepisarad silma. Millal ta siin viimati

käis? Vist oma kakskümmend aastat tagasi. Nojah, viimati oli siin olnud neiupõlves.

Porine ja vaevatud mära vehkis eluaseme lähedust aimates pead. Anfissa sõitis niitmata heinamaad mööda, rohi peksis vastu põlvi. Ta vahtis ringi ja uuris tuttavaid paiku, tundis need vaevu ära. Kui palju oli siin võsa — niidud puha umbe kasvanud. Hütt oli aga päris viltu vajunud. Kalina allika juures pidas ta hobuse kinni ja ohkas. Palavaga lipati siit ikka lättevett tooma. Nüüd polnud enam teerada ega allikat ennastki. Lepa- ja pajuvõsa üle pea.

Hüti kõrvalt keedulõkkelt igritses kahe tihedasti teineteise ligi lükatud kuiva puu vahelt suitsu — tikkude puudusel hoiti tuld ööd ja päevad. Puust konksude otsas rippusid mustad tahmunud katlad ja teekannud; plankudest kokkulöödud laual olid nõud, lusikad ja kasetohust karbikesed.

Kangeid jalgu vaevaga sirutades võttis Anfissa märal päitsed peast, pühkis looma heinatuustiga puhtaks, pani kammitsasse ja laskis lahti. Seisis pisut, vaatas ringi ja hakkas niitjate poole sammuma.

Teerada viis hüti juurest alla, tihedasse võssa kasvanud jõe äärde, läks jõest mitu korda üle, vingerdas mööda neemesid ja märga kallast. Anfissa kõndis äsjaniidetud heinamaal, luges saadusid, mis polnud veel jõudnud pealt tumedaks tõmbuda, torkas käe sao sisse, tõmbas heinatuusti välja ja nuusutas. Sedamööda, kuidas ta lõhnaval niidul edasi liikus, kostis vikativihin järjest selgemini. Kui ta koolmekohalt üle jõe läks ja põõsad kõrvale lükkas, oli ka niitjaid näha.

Kõige ees ajas Sofron Ignatjevitš rahulikult ja asjalikult kaart sisse, palja peaga, ilma vööta, särk pükste peal; tema järel tuli Repišnaja Marfa kõigest jõust vikatiga vehkides, siis kerge, tantsisklev Varvara, valge põll ees, Varvara järel Darja, Agrafena...

Ladusa töö nägemisest haaratud, ei kannatanud Anfissa enam välja ja hõikas:

«Uu!»

Alles nüüd, kui ta rõõmsal pilgul uuesti üle niidu käia laskis, märkas ta Fjodor Kapitonovitši. Linane sääsekaitse ettenägelikult peas, tippis mees võsa veeres ja mõõtis niidetud maad kahemeetrise sirkliga.

Sedamaid käis Anfissal südamest vastik piste läbi, kuid

naised olid teda juba märganud ja hõikusid, nii et heinamaa kajas:

«Naisukesed, vaadake, kes tuli!»

«See on ju Anfissa! Meie Anfissa!» Naised viskasid vikatid maha ja jooksid talle vastu.

Ilma et oleks teregi öelnud, kõmistas Marfa käigu pealt:

«Mis rindel tehakse?»

Anfissa kohtumisrõõm oli kui peoga pühitud:

«Sõditakse...»

«Selge see, et ei karjatata lambaid. Kuidas sõditakse?»

«Endist viisi.»

«Taganetakse? Kuhu neil veel minna on? Venemaalgi on oma ots ja äär!» Marfa keeras kanna pealt ringi.

«Parem küsi, kuidas kodu elab!» hõikas Anfissa talle järele.

Marfa vaatas üle õla ja kortsutas vihaselt kulmu:

«Kas ikka vana koha peal? Püsib paigal?» Võttis vikati, süljitas pihku ja lõi vikati vihaselt rohu sisse.

«No on pöörane,» vangutas Varvara etteheitvalt pead. «Muudkui karjub ja käratseb. Ei seda ole, et rahulikult räägiks nagu mõistlikud inimesed. Kas siis Anfissa süüdi on, et sakslased peale tungivad? Kuule nüüd!» lisas ta silma pilgutades muigamisi. «Alguses on ta ikka hirmus äge, aga kui viha üle läheb, siis on nagu sulavõi.»

Anfissa hakkas kirju jagama.

Varvara kohmetus kirja vastu võttes heameelest, nühkis käed põlle sisse puhtaks, tegi kirja lahti, luges esimesed read läbi ja vaatas siis niiskel, õnnelikul pilgul naiste poole:

«Naisukesed, minu Terenti... on jälle ordeni saanud. Kui Terenti Vassiljevitš ükskord koju tuleb, ehk ei tunne teda siis enam äragi, ei tea, kuidas istuda või astuda.»

«Kas meile ei olegi?» küsis Darja südant kõvaks tehes.

Teistest eemal hakkas kahvatu ja kõhnuke Pavla lohutamatult nutma ega küsinud midagi.

«Jumaluke, ma lähen peast segi! Sestsaati, kui ta läks, pole kippu ega kõppu. Mis see küll tähendab?»

Sofron Ignatjevitš, Fjodor Kapitonovitš ja teiste sabas hingeldav Marfa olid samuti ligi astunud.

Istuti siiasamasse poolkuivale heinakaarele maha.

«Mis siis ilmas uudist on? Kõnele,» mühatas Marfa kellelegi otsa vaatamata, kuid juba palju leplikumalt.

«Räägi aga kõigest, Anfissake. Kõik räägi ära, ära midagi varja,» palus Agrafena. «Me oleme siin justkui vangis. Ümberringi puha mets, ei me tea siin ilmaelust midagi. Ma tõusen öösel mitu korda üles ja tulen hütist välja kodu poole vaatama ja kuulama. Et kas ei lasta kuskil. Et ehk on sakslane juba meiegi maile jõudnud. Asjalood on juba nii hullud!»

«Ära tühja seleta!» katkestas Anfissa tema jutu. «Aru peas! Meie elame ju ilma otsas — kust too sakslane siia saab!»

Agrafena inetu kandiline nägu lõi särama:

«Pahanda minuga, Anfissa! Sõima mind! Et lollid mõtted pähe ei poeks!»

Anfissa jutustas nagu oskas rinde- ja kodu-uudistest, laskis siis tõsisel pilgul üle heinaliste käia ja ütles:

«Nüüd on teie kord rääkida, kullakallis töövägi.»

Keegi ei öelnud midagi. Istuti, pea norus, ja vaikiti.

«Kas mängimegi vaikimismängu või?» küsis Anfissa.

«Eks sa päri temalt aru,» noogutas Marfa brigadiri poole. «Mis sa meist pinnid!»

Fjodor Kapitonovitš oli juba tükk aega esimeest piielnud, taibanud, et Anfissa teab, ja lahmas nüüd otse:

«Püstihäda on meiesugustega. Mitte ei klapi. Kisume üksteisel palukese suust...»

Tal ei lastud lõpetada:

«Või sinul kistakse paluke suust?»

«Mis hundi suus, see hundi kurgus!»

«Sa riisud juba kaksteist aastat kolhoosi. Küll me näeme, ega me pimedad ole.»

«Mis see siis olgu, Anfissa, meie rügame tööd teha, tema aga muretseb ainult oma lehma eest!»

«Nii see on, ühtedele on sõda häda ja viletsus, teistele lausa rahaauk!»

Tükk aega karjuti ja jageldi, kuni naised nagu ühest suust nõudsid uut brigadiri.

«Kui lugu nõnda, siis tagandame kohalt,» kostis Anfissa.

Fjodor Kapitonovitš oli küll kõigeks valmis olnud, aga seda ta siiski polnud oodanud. Hetke istus ta nagu välgust rabatud, siis hüppas püsti ning hakkas sebima ja kätega vehkima:

«Et tahate mind maha võtta? Kas sina oled mu ame-

tisse pannud? Ma olen kolhoosi esimesest päevast alates... Minust on ajalehed kirjutanud, mulle on preemiaid antud... Niisuguse asja eest... Sa ihud juba kevadest saati minu peale hammast, saapakontsud ei lähe meelest...»

Anfissa kahvatas ja takseeris meest pealaest jalatallani:

«Kas sa ülepea oled venelane?» sosistas ta vaevu kuuldavalt.

«Ma lähen rajooni, ma teile alles näitan vanamehe üle irvitamist.»

Ning üllatava käbedusega jooksis Fjodor Kapitonovitš hüti juurde.

Pärast õhtusööki passis Sofron Ignatjevitš parajat hetke ja kutsus Anfissa kõrvale.

Nad läksid kastest rada pidi jõe äärde ja istusid kuiva noti otsa. Sofron Ignatjevitš murdis oksa ja ulatas Anfissale, et too saaks sääski peletada. Laskus siis kummargile ja hakkas pläru keerama, säksis tükk aega rauaga tuld.

«Ilmaasjata, Petrovna,» sõnas ta lõpuks kõlatult. «Ilmaasjata hakkasid...»

Anfissa ootas.

Sofron Ignatjevitš tõmbas ahnelt paar mahvi ja viskas siis vilka järsu liigutusega eemale, nii et sädemed lendasid.

«Ütlen, et panid mu ilmaasjata brigadiriks.» Natuke mõtelnud, pööras ta näo Anfissa poole. «Kas sa tead, kes ma olen?»

«Sa räägid täna aina mõistu. Ega me eilased ole.»

«Ega ma sellest... Lugu on nii, et... ma olen aasta otsa valgeid teeninud... Oled kuulnud?»

Karedasse halli habemesse kasvanud näost vahtisid esimeest väsinud, piinatud silmad.

«Vaata, et sellest pahandust ei tuleks... enne kui hilja on.» Sofron Ignatjevitš pööras pea ära. «Ükskord määrati mind metsas grupijuhiks. Tead, mis sellest tuli? Rakukese sekretär pidi parteist välja visatama... Aga praegu on sõda, tead küll...»

Nad vaikisid tükk aega. Pimeda metsa kohale tõusis kahvatu kuu, üle jõe võsas pruuskas hobune.

«Paljugi, mis kunagi on olnud,» sõnas Anfissa.

«Mõtle siiski järele, ma ei taha sulle halba.»

«Olgu peale, mina vastutan,» ütles Anfissa püsti tõustes.

Kahekümne kuues peatükk

Seni, kui kaugetel luhtadel heina tehti, rassisid Stepan Andrejanovitš ja Nastja kodumail.

Esialgu küll kippusid käed rüppe vajuma: inimesi ei jätkunud. Hommikust õhtuni tatsas luhas vaid mõni üksik naisterahvas. Just nagu kiuste läks ka niidumasin katki. Prjaslini Miška tuli Sinelga luhast koju kutsuda — too laskis oma masinaga paari päevaga mitu kilomeetrit maha.

Loogu võtma pandi viimane kui hingeline. Muldvana eideke Jeremejevna, kellel oli turjal lugemata hulk aastaid, toodi vankriga kohale: pikka maad käia ta enam ei jaksanud, kuid reha püsis tal veel käes.

Kahekümnenda juuli paiku kukkus Stepan Andrejanovitšile ja Nastjale õnn sülle. Öösel jõudis Sofron Ignatjevitši brigaad Harudevahe heinamaalt tagasi ja tuli järgmisel hommikul juhatuse korraldust ootamata täies koosseisus koduheinamaale appi.

Mäe all niidul oli rahvast nüüd paksult nagu enne sõda. Tõsi küll, nii mõnigi töömees kippus jalge vahele ära kaduma, ole hoolas, et teda ühes heinaga kuhja ei tõsta, see-eest oli aga lausa lust tööd teha. Nooremad naised olid ilusamad riidedki selga pannud: oli põline komme end kodumail heinateoks ehtida nagu pühadeks.

Tööd tehti rutates, suitsutunnita. Juba hommikul oli taevas pilve kiskuma hakanud, õhk oli lämbe. Piirpääsukesed lendasid madalal pea kohal, kiljudes püüdsid lapsed neile rehaga pihta saada. Vihmahirm kihutas higist märgi naisi takka, nad jooksid vaalu juurest vaalu juurde, käigu pealt heinasületäisi haarates ja saadu pannes. Kui mõni ringivahtiv väikemees emale ette jäi, sai ta möödaminnes vopsu kuklasse ja pidi kuulama manitsust: «Ära vahi vareseid, ega sa tita ole!»

Ometi ei jõutud kogu loogu kokku. Hakkas sadama nagu oavarrest.

Suured ja väikesed loovõtjad kadusid, kuhu said: kes puges sao alla, kes põõsastesse. Repišnaja Marfa, noorus-

lik Darja, Varvara ja veel mõned naised tormasid lähima kuhja juurde, päid rättidega varjates. Ähkiv Marfa jooksis kuhja ligi lükatud saoni ja langes maha nagu jalust rabatud. Ülejäänud kuivatasid märga nägu, raputasid kras vahelt heinapepri ja seadsid end tema kõrvale. Enne istetvõtmist lõi vana Vassilissa risti ette ja sõnas heldinult:

«Päris seenevihm. Ehk annab jumal seenigi.»

Üksnes Varvara ei rutanud heintesse pugema. Ta seisis vihma käes, märg ja lapselikult õnnelik nägu vastu sadu, ning ringutas õndsalt töökuuma keha.

«Oi kui mõnus, naisukesed!» kilkas ta. «Otsekui kastes pesemine. Vaadake ometi!» sosistas ta äkki imestunult, laksas endale vastu reisi ning kükitas maha. «Meie brigadir . . . Ei pelga vihma!»

Naistest umbes sada sülda eemal, paljapäi, ilma vööta, hangus Stepan Andrejanovitš viimast kämmu kuhja. Hiigelsuured hangutäied muudkui lendasid üles. Prjaslini Miška, Nastja ja Nadja, kes juba nädal aega polnud reha pihust pannud, keerlesid nagu värtnad tema ümber, riibudes viimast.

«Hei, brigadir! Suitsutund!» hõikas Varvara.

«Mis sa veel ei taha! Kas sa siis Stepani ei tunne?» porises Marfa, kergitas end pisut ja vajus tagasi heintesse.

«Stepan on teada,» sõnas Vassilissa lugupidavalt. «Mullu küsisin toda tohtkorvi, mis tal trepi peal ripub. Et anna, Makarovna, see mulle marjakorviks.» Tema vastu: «Seda korvi ei anna ma mitte.» Mina, et kas on kahju või. Ei, aga selles korvis olevat ta poja ilmale toonud. Mine nüüd, korvis! Korvis neh, tulnud luhast ja soo peal sünnitanudki. Sellessamas korvis toonud koju.»

«Küll on lugu!» imestas Darja. «Ise rassib nõrkemiseni ega ole andnud naiselegi armu.»

«Oh, Darjuška, eks ole sinagi kuulnud, kuidas Stepan Andrejanovitš oma elu alustas,» astus Vassilissa kähku Stepan Andrejanovitši kaitseks välja. «Ei olnud tal vanematelt midagi pärida.»

Varvara, kes seda juttu poole kõrvaga oli kuulanud, tõmbas kulmu kipra: no nüüd pistavad heietama! Ta ajas end sirgu ja ringutas, nii et kondid ragisesid, ja hakkas jalaga vallatult takti lüües laulma:

Andke meile meesterahvast,
küll siis oleks eluke.

«Varuhha, kurivaim, jälle hakkad pihta,» porises Marfa uniselt.

Jumalakartlik Vassilissa tõusis püsti ja surus veretud huuled rangelt kokku:

«Oh sa häbitu, täna on reede, aga seda ei ole, et jumalat meelde tuletaks!» Ja köhmis oma vanadel jalgadel kuhja teise otsa, lüües käigu peal risti ette.

Varvara tegi talle tõsisel näol kummarduse nagu noviits abtissile ja pahvatas esimesena naerma. Teised naised hakkasid ka end liigutama ja muigasid. Tige ja vihane Marfa — mitte ei lasknud, sunnik, suigatada! — ajas end ropsti istukile:

«Oh Varuhha, Varuhha! Mis need mehed sinus ometi leiavad, et kõik sulle külge ajavad. Naine nagu naine ikka. Ainult paigal ei püsi, justkui must maoke oleks sees.»

«Leib on leib, aga maitse on teine, kulla Marfa!» kostis Varvara heakskiitva naeru saatel.

«Mine oma leivaga . . .»

«Tead sa, missugune ma olen?» ei jätnud Varvara. «Kui tahan, panen metsakolligi naerma. Ei usu või?»

Varvara astus Marfale ligi, hüppas talle naerdes ja lollitades kallale ja lükkas ta selili.

«Külakuhja, külakuhja!» kisasid naised.

Heintes rabeldes lükkas Marfa Varvara enda pealt maha, istus talle kaksiratsi selga ja hakkas hingeldades, näost punane ja häbistatud, talle pehme koha pihta laduma.

Varvara kiljus, väänles Marfa all ja siputas jalgu.

«Oh sa, Varka, häbitu!» palus Darja naerust vappudes. «Ära aja jalgu paljaks, ehmatad mu vanamehe surnuks!»

Kui Marfal lõpuks süda üle läks, laskis ta Varvara lahti. Too oli lipsti püsti ja kompis oma reisi.

«Oled sa nüüd rahul?» irvitas Marfa.

«Ja kuidas veel, Marfa Pavlovna! Ükski meesterahvas pole mind niiviisi kallistanud. Oh sa Marfuška!» hõiskas Varvara ja läks talle jälle kallale: «Miks pole jumal sind meesterahvaks loonud?»

Marfa oli tõega kohkunud ja vehkis kätega.

«Jumal on minu peale halastanud. Muidu ripuksid sa mul alailma kaelas.»

«Ma ripun ju niigi.»

Varvara haaras Marfal kaelast kinni ja surus märja

keha teise vastu. Marfa tõukas ta laisalt ja vastumeelselt eemale, kirtsutas põlglikult huuli ja ütles tüdinult:

«Jäta nüüd järele, liibusk. Ma pole eluaeg selle peale mõelnud, nüüd on juba hilja.»

Ta jäi mõttesse ja tõmbas kulmud kurjalt kortsu:

«Peaasi, et ma sõja lõpu jõuaksin ära oodata ja siis ised juua ning nisuleiba kõhu täis süüa. Nii et mõikab!» lisas ta ägedalt.

Saabunud vaikuses ohkas keegi:

«Saaks või rukkileibagi!»

«Ei, nisuleiba!» kordas Marfa jonnakalt ja heitis naistele niisuguse pilgu, nagu oleks ta valmis lõhki kiskuma igaühe, kes julgeks teda sellest mõnust ilma jätta.

Naised noogutasid nõusolevalt:

«Nisuleiba muidugi, kulla Marfa.»

«Varka, Varka,» sikutas Darja Varjat seelikusabast. «Igatsesid meesterahvast, — sealt ta tulebki.»

Naised ajasid uudishimulikult kaelad pikka, et mis viguri too Darja nüüd jälle välja on mõelnud. Aga kui nad kuhjast vasakul Semjini Nikolašat niitu mööda tulemas nägid, muigasid kõik heasüdamlikult:

«Astub, nii et las aga olla!»

«Pea viltu justkui kukel.»

«Aga muidugi! Vaata, kui suur suutäis talle sülle langes!»

«Mis see tüdruk temas küll leidis? Eluaeg sepapajas, aga peale luku ja ämbri . . .»

Nikolaša ei teinud väljagi vihmast, mis oli juba ammu oma endise ägeduse kaotanud, kõndis aeglaselt nagu väljanäitusel, pea viltu, märjad kroomsaapad versta taha läikimas, hooletult õlgadele visatud lühikese pintsaku alt paistmas pikk, valge, altäärest kirju tikandiga särk. Loomulikult teadis ta, et teda vaadatakse, ja püüdis kõigest väest mehe mõõtu välja anda.

«Peiukene! Põika meie poole ka!» pistsid naised kooris kisama.

Nikolaša laiutas käsi ja osutas nahkportfellile: ei ole aega, tuleb masinat parandama minna, aga kui naised uuesti kisa tõstsid, siis näitas Nikolaša üles suurt armulikkust — seadis sammud kuhja poole.

Niipea kui ta lähemale oli jõudnud, pahvatas Darja valgeid hambaid välgutades:

«Sinust, Mikolai, me parasjagu just räägimegi. Imestame, et mismoodi sa küll niisuguse plika ära tegid!»

Nikolaša kostis kogenud mehe toonil, endal vunts muhe:

«Eks ikka armastus, mis muud.»

«Õigus, Kolka,» pilgutas Varvara silma, «ega armastus kartul ole.»

«Ja sina, Mikolai, pole kah enam eilane, sina juba tead, kelle põllul trampida. Näh, kolhoosniku kapsamaa sind ei tõmba, kiikad teenistuja aeda.»

«Ega ta isegi ilma ole, sihuke meistrimees. Näe, mis koti on endale hankinud!»

«Loll, see on ju portfell!»

Nikolaša tammus jalalt jalale, ja väärutas märgade hõredate juuksesalkudega kaetud pead, ise rõõmsamast rõõmsam. Ta võttis kõike puhta kullana.

«Pulmi ka hakkate pidama või kuidas?» pärisid naised.

«Pulmi? Nad peavad juba mitu kuud pulmi. Tõsi, Mikolai?»

«On aga inimesed! Kui teile hamba alla satud...» väärutas Nikolai muhelust peites pead. Ja ehkki tal polnud midagi selle vastu, et tema kallal niiviisi jahvatati, viskas ta siiski koti kõlksuvate tööriistadega teisele õlale, ajas selja sirgu, et eneseväärikust säilitada, ja hakkas astuma.

Naised saatsid teda pilguga ja keelepeks käis edasi:

«On Oljona endale aga mehikese leidnud! Muidu oli teisel ikka nina püsti, otsast otsani kõrkust täis...»

«Mis sina siis mõtled? Sihukesele on väga tark minna! Sihukest könni hoiad tuhvli all.»

«Oljonaga võrreldes on ta ju...»

«Ei ole midagi,» arutas üks kõhn mustaverd naine kainelt, «küll lapsed elumahla välja imevad. Mina olin sihuke, et ei mahtunud oma naha sisse ära, aga nüüd on paljas selgroots järel.»

«Küll see naiste elu on üks rist ja viletsus!» kurtis teine. «Valu ja vaevaga tood lapsed ilmale, ööd-päevad mässad nendega, kasvatad suureks — söövad südame seest. Ja kui siis veel sõtta ka võetakse — oh seda muret küll! Kui vahetevahel mõtlema hakkad, läheb meel iga viimase metslooma peale kadedaks.»

«Ega sina esimene ole, kes metsloomi kadestab,» katkestas nooruslik Darja teda elavalt. «Olete kuulnud, kui-

das naised õigust taga nõudsid?» Pilkamisi, ent ometi areldes kõõritas ta Marfa poole.

«Noh?» kibeles Varvara.

«Kussa, kussa!» muigas Darja. «Oli kord sihuke lugu, et kõik maailma naised hakkasid mässama. «Enam ei too lapsi ilmale! Miseest me niisugust ebaõiglust välja kannatama peame?» Aga kellele sa kaebad? Vahest ehk jumalale? Kuid eks sa katsu tema jutule pääseda. Istub teine pilvede taga, paljuke ta meie palveid kuuleb. Mõtlesid siis, mis nad mõtlesid, aga välja mõtlesid: ehitame torni. Tegidki ilmatuma kõrge torni valmis, otse taevani. Sihukese väe käes on see käkitegu. Et kes siis üles ronib? Ükski torn ei pea vastu, kui terve karjaga minna. Vaidlesid siis, mis vaidlesid, tülitsesid, mis tülitsesid, kuni valisid Dunja esimeheks. Äge eit oli just nagu sina, Varja. Hoiski meie Avdotjake üles jumala juurde.»

«Vassilissa!» hõikas Varvara end kergitades, «Tule ruttu, siin räägitakse jumalast!»

Mustaverd naisterahvas, kes alles nüüdsama naiste elu üle oli kurtnud, müksas muheldes Varvarale külge. Teised susistasid:

«Ära sega vahele, saatanas!»

«Nii et Dunka jõudis pärale, nagu ma juba ütlesin, otse jumala palge ette.» Jälle heitis Darja pilkava pilgu Marfa poole. «Jumal rõõmustas taevas esimest elus inimest nähes kangesti ega teadnud, mida talle ära pakkuda — käokeeli ja linnupiima. Küsis, kuidas elu maa peal läheb. Dunkal aga oli süda täis ja hing rinnus kinni. Ära sa tule mulle hambasse puhuma, mõtles ta, ega ma asja ees, teist taga nii kõrgele roninud! Haaras kohe härjal sarvist: «Mispärast sa meile nii hirmsasti liiga teed? Loomade eest hoolitsed nõnda kenasti, et oled nad lastekasvatamise vaevast vabaks jätnud, meil aga on niisugune koorem kaelas, et ei ole hoobi ega hoobi vahet.» Eks jumalal olnud kohe pilt selge — egas ta muidu jumal oleks! —, kuhu Dunja tüürib. «Sa tead ju ise küll, kulla naine, kuidas loomadel see asi käib — ükskord aastas nuusutavad teineteist. Aga mitu korda päevas teie pattu teete, sunnikud? Eks sa tuleta omast käest meelde.» Dunja ei hakanud tagasi ajama. «Kas tahad, et teen nii, nagu loomadel on, panen samasuguse korra kehtima. See asi seisab minu võimuses.» Silmapilk muutis Dunka meelt. «Ära rutta, ära tõtta, ma räägin naistega.» Dunja kummardus augu

juurde, kust üles oli tulnud, ja hõikas: «Kas kuulsite, naised, mida jumal ette paneb? Kas jään nõusse või?» Naised kisasid nagu ühest suust vastu: «Ära sa mitte nõusse jää! Tingimused ei passi...»

Darja viimased sõnad kadusid naerupahvaku sisse. Lähimate saadude varjust kerkis uudishimulikke päid.

Marfa vahtis kõiki validalt:

«Päris pööraseks olete läinud, märad! Küll sul on aga keel, ise paras vanaema!» läks ta Darjale kallale.

Vahepeal oli vihm üle läinud, päike kõrvetas juba. Stepan Andrejanovitš askeldas jälle oma kuhja juures.

Natukese aja pärast, kui naised olid juba taltunud, tähendas Varvara hirmus tõsise näoga:

«Tegelikult on tal ju õigus.»

«Mis ma ütlesin! Mul on alati õigus!» kostis Marfa kindlalt.

Varvara langetas salameeliku alandlikkusega pea:

«Ma ütlesin, et Dunkal, tol esinaisel, oli õigus.»

«Ha-ha-haa!» lagistasid naised naerda.

Vihast õhetav Marfa võttis pika vitsa:

«No küll on ogarad! Häbenege ometi plikakestki!» Üle päikesepaistelise aasa jooksis naiste poole Nastja.

Teda nähes jäid naised kohe vakka. Isegi Varvara püüdis siivsat nägu teha ja hakkas juukseid kohendama.

Kahekümne seitsmes peatükk

Õhtul pärast tööd kutsus Stepan Andrejanovitš Nastja kõrvale:

«Sina, Nastasja, katsu ikka noorte järele vaadata ka, see on ju häbiasi...»

Üllatunult tõstis Nastja oma selged, avalad silmad vanamehe poole.

«No muidugi! Alles ma käratasin arveametniku-Oljonale, kui ta jälle heina kallale läks, et eks sa vea oma lehma tarvis metsast. Aga kus tema: temal olla dekreet, tema pidada seaduse järgi lähemalt saama.»

«Dekreet? Mis dekreet?»

«Olla Nikolašast käima peale saanud.»

Nastja pani silmalt, teed valimata, külasse. Ta läks kiiresti, lausa jooksujalu. Paks kastemärg rohi peksis

vastu põlvi. Tema nägu õhetas, nagu oleks ta kõrvakiilu saanud. Missugune häbi!

Oljona oli kodus ja pesi põrandat.

«Näe, vana sõbranna ka külla tulnud!»

Ta ajas end sirgu, viskas märja nartsu eemale ja pühkis hingeldades käisega higist nägu.

Nastja põrnitses Oljona paisunud kõhtu, mis ülespistetud seeliku alt selgesti paistis.

«Kust sa selle said?» käratas ta tigedalt, vastikustundega.

Oljona muutus morniks ja limpsas keelega üle lopsakate huulte. Rohelistes silmades süttis kuri irve.

«Kõhu või?» Ning sõnas, tundes ilmselt mõnu Nastja kohmetusest: «Kas sa siis ei tea, kust kõhu saab? Meesterahvaga magades!»

Nastja oleks tahtnud maa alla vajuda. Kuid ta võttis ennast kokku ja vaatas Oljonale külmalt otsa:

«Ja kuidas siis temaga jääb?»

Oljona täidlased õlad värahtasid, kuid ta muigas:

«Petkat mõtled või? Petka on ülearune, nagu näed.»

«Ülearune? Või Petka on ülearune? Kuidas sa julged! Tema valab sinu eest verd, sina aga... Kommunistlik noor!»

«Mis see kommunistlik noor loeb?» lõi Oljona käed puusa ja jätkas endisel väljakutsuval toonil. «Kas kommunistlik noor ei tohigi meesterahvaga magada? Kus see kirjas seisab? Kas sa oled mõelnud, kui vana ma juba olen? See'p see ongi! Kakskümmend viis täis. Millal see sõda ükskord läbi saab? Kas ta üldse tagasi tuleb? Ja kui tuleb, arvad, et ta siis enam mulle kaela langeb — või neid nooremaid vähe! Mitte pole märganud, et mõni oleks tähelepanu seente peale maias. Igamees katsub aga nooremat noppida. Kolmekümneaastane piiga on hullem kui kärbseseen. Mõni Dunjarka-sugune võib oodata, temal pole kiiret, mina aga olen juba praegugi hiljaks jäämas.»

«Sa ju andsid sõna, häbitu!»

«Mis sellest, et andsin. Andsin jah, aga näed — nüüd võtan tagasi! Sina oled endale jumal teab kelle pähe võtnud. Hoiad pilti põues.»

«No tead! Mina niisugusega nagu...» Nastja tahtis Nikolašat nimetada, kuid selle asemel lõi jalga vastu maad. «Mitte mingi hinna eest!»

«Ena mul kuningannat! Parem varblane pihus kui...

oled kuulnud? Ja veel: et olgu või savist, peaasi, et isane! Mispoolest tema meesterahvas ei ole?»

Nastja katsus juba ukse käerauda, et aga kiiremini välja värske õhu kätte pääseda, kui Oljona äkitselt põlvili prantsatas ja uluma pistis:

«Jumal küll, mis ma teinud olen!»

See tuli nii ootamatult, et Nastja ei saanud tükk aega paigast, vaid vahtis Oljona rasket, nuuksetest vappuvat keha, valgeid, porist vett täispritsitud jalgu, kuni äkitselt taipas ja Oljona juurde tõttas.

«Ära tule lohutama... Ära söö minu südant seest, Nastja. Jumalapärast, mine minema!»

Oljona tõstis märja, tursunud näo ja rääkis pisaraid neelates: «Eile sain kirja. Et oota, Oljonake, hoia meie armastust... Seda ta ei tea, et mul kõht ees on. Raisk! Lita!» Oljona läks endast täiesti välja. «Hüppan vette, panen paela kaela!»

Nastja ei tundnud iseennast äragi, kui lausus lepitavalt:

«Mis siin enam... Nüüd tuleb lapse peale mõtelda...»

«Ja kelle vastu ma ta vahetasin?» hädaldas Oljona. «Jumal küll, mis ma teinud olen!»

«Aitab nüüd!» käratas Nastja. Ta ei suutnud teise inimese muret näha ja asus lohutama, kuigi see talle endale vastu hakkas. «Nikolaša on hea inimene, meistrimees...»

Oljona raputas pead:

«Ära räägi, Nastjake. Ega ma pime ei ole, et ise ei näe. Omal ajal olin esimene tema üle naerma. Aga nüüd... Nagu oleks aru peast võetud. Ise lippasin sepikotta. Hirm lõi nahka, et jään vanatüdrukuks. Parem oleksin võinudki vanatüdrukuks jääda!»

Oljona võttis Nastjal jalge ümbert kinni ja oigas nuuksudes:

«Õpeta mind, Nastjake! Mis ma peaksin endaga ette võtma?»

Värav kriiksus. Vöörusest kostis samme.

Nastja toetas Oljonat kaenla alt ja aitas ta püsti.

Kahekümne kaheksas peatükk

Kõik tuli nii äkki ja ootamatult. Eile oli ta külanõukogus vastu võetud ja täna rajoonikomiteesse kutsutud. Kes oleks seda võinud hingestki ette arvata, et ta parteisse astub? Kui talle seda nädalapäevad tagasi oleks öeldud, oleks ta ütlejat peast segaseks nimetanud. Aga nüüd nii ta teel... Mis parteilane ta on, kui tõtt öelda? Kolm talve koolis käinud, mis haridus see on! Isegi artelli võeti omal ajal ikka ühte ülpa mehi, mis siis veel parteisse! See sõnagi juba üksipäinis! Mis ema-kadunuke selle peale kostnud oleks! Kus naistel tuleb nüüd lõksutamist! Eks ta õige ole: elas kord üks naine nagu naine ikka, siis aga võttis kätte ja läks vanas eas äkki lolliks.

Kahvatu ja ähmi täis, logistas Anfissa vankriga märkamatult metsast välja Marjuša niidule. Äkiline tuulehoog pidi tal räti peast kiskuma. Rätti kohendades pingutas ta ohje ja heitis pilgu üle heinamaa.

Küll paistab siit kaugele! Verstade kaupa ainult sillerdav rohi, kased kiiguvad tuule käes, metsase mäe nõlval paistab kaks-kolm halli majakest, vana ja sammaldunud, maast-madalast tuttavat. Jumal küll, kuidas talle varemalt meeldis heinategu siin Marjuša luhas! Toredamat pidu polnudki. Juba plikana oli ta hakanud suurest paastust peale lugema päevi, mis heinaajani jäid. Vikat rippus laudaräästas, oma viis korda päevas oli ta vahel paljajalu, sarafaniväel seda vaatama lipanud.

Anfissa sirutas kaela ning hakkas luhalt inimesi otsima. Kaugel mäe all silmas ta sinist suitsu (seal oli tuulevari), seejärel märkas ka valgeid pearätte.

Kaugelt oli võimatu naisi ära tunda, kuid talle paistis, et ta aimab, missugune neist on pikk ja kogukas Repišnaja Marfa, kes just praegu terve koorma kuiva heina oma laiale turjale tarib, ning muretu Injahhina Varvara, kes väsimatult meestest vatrab, ning tilluke, suurest murest muljutud Pupe-Anna. Tal tuli kange tahtmine pilguks oma rahva juurde sõita, sõna juttu puhuda ja nende tööd vaadata.

Anfissa ergutas hobuse sörkima, rataste all kääksusid sillapalgid, halli pajuvõsa vahelt vilksatas Sinelga.

Kuid siis jäi ta mõte peatuma sellele, mida kõike naised tema käest pärima võivad hakata: kuhu ta sõidab ja mispärast, ning kuidas ta neile vastates punastab.

«Paistab, et see asi peab teiseks korraks jääma,» ohkas ta ja pööras järgmisel teeharul jõe poole.

Kaasikus valitses rahu ja vaikus. Vasakut kätt kasvav tihe võsa eraldas Pinegat luhast, laugjas kallas oli täis valgepäiseid karikakraid, mis möödasõitjale silma vaatasid ja pärisid: kuhu sa lähed? Vaikige ometi, jätke mu hing rahule, rumalukesed. Anfissal oli tõesti raske mõista, mis temaga sünnib. Ta ainult tundis, et toimumas on midagi enneolematult suurt, ja et kõik muutub ning saab teiseks.

Jalge all sahises vaikselt ja rahustavalt rohi. Sabaga vehkides ampsis hobune käigu pealt rohtu ja pruuskas, kui mokkade vahele sattus tolmunud rohututt. Anfissa pilgu ees aga hõljusid valgepäised karikakrad ja ühes nendega tõusis silme ette kauge noorus, elatud elu.

Anfissa nägi ennast noorukese tütarlapsena, kes täiskasvanud neidude seltsis esimest korda pidule läks. Seljas uus sarafan, jalas kriuksuga saapad — needki uued. Ja ise nii õnnelik, nii õnnelik, nagu oleksid tiivad seljas. Ja see ka veel — ei jõudnud ta õieti ümber vaadatagi, kui Grigori ligi astus. Must ülikond seljas, uur vesti peal, juuksed krussis nagu humal. Külas muust ei räägitudki: linnast tulnud, ainuke poeg, kellele see õnn küll sülle langeb?

Anfissa kõndis temaga käe alt kinni ega teadnud, kuidis istuda või astuda. Grigori lõhnas magusasti, selga aga kõrvetasid sõbrannade kadedad pilgud ja ümberringi kostis naiste sosin: «Või siis sihuke verivaene plika saabki kogu nende varanduse endale!»

Grigori surus tal õrnalt kätt — egas ta mõni mühakas olnud, kes avalikult käperdama tikuks — ja rääkis nii imelikke sõnu, et pea hakkas ringi käima. «Teie näolapike on linnaplikade omast palju etem, Anfissa Petrovna.»

Kuu ajaga õmbles Anfissa kõik sarafanid kleitideks ümber — et kallimale niigi palju meele järele olla. Siis aga... siis aga tuli üks sügisõhtu — ning elu oli korrapealt must nagu haud.

Sealsamas kodu lähedal, kui ta rambena ja roidununa saunast tuli, kargas purjus Grigori talle kallale, lükkas ta pikali ja lohistas sara alla. Mis valu ja vaeva ta pärast kannatama pidi, teab ainuüksi jumal taevas! Süda oli paha, ei ta saanud ühes emaga lauda istuda, kiskus enne vööd koomale, nii et valus hakkas, jõi kõiksugu kihvti. Ja kuidas ema ta peaaegu et surnuks peksis! Kui palju alandust pidi ema vanuigi taluma — põlvili oli ta Grigori ees roomanud ja tema kintsu kaabanud, et noormees tütre pattu varjata aitaks. Ei tea, millega see lugu üldse lõppenud oleks, kui esimees Lapuškin poleks Grigorit hirmutanud, — ainuüksi esimehele oli vanainimene oma südamemure usaldanud.

Nii saigi Anfissast aus mehenaine ja keegi ei määrinud lesse väravat tõrvaga kokku, aga õnne ei olnud. Raske, unustamatu haavus oli nagu kivi südamel, ja kui ta surnud lapse ilmale tõi, katkes viimane niit, mis teda mehega sidunud. Siis suri äi. Grigori hakkas jooma ja kõrvale vaatama. Öösiti lõbutsemast tulles mudis ja näpistas naist, kes teda ei kallistanud, peksis, millega sai.

Ükskord ei kannatanud Anfissa enam välja ja võttis kirve: «Veel üks samm — ning ma löön su maha!»

Mees oli korrapealt kaine, mõistis, et naine ei naljata.

Kui mitu korda oli ta tahtnud Grigori juurest ära minna, olekski läinud, mitte päevagi poleks mehega enam elanud, kui vana ema poleks palunud: «Ära häbista minu halli pead. Lase mul ometi rahus surra...»

Viisteist aastat oli see suremine kestnud. Kui Anfissa ringi vaatas, olid eakaaslaste tütred juba pruutideks sirgunud. Ei, tema polnud küll nutnud, kui mehe rindele saatis.

«On sinul aga kõva süda sees,» olid naised imestanud.

Ja nüüd, kus Grigorilt enam pool aastat kirja pole, tulevad nad oma lohutamisega, muudkui teeskle ja ohka...

«Kas tõesti pean sellest rajoonikomitees rääkima?» mõtles Anfissa hirmuga, sest talle tulid äkitselt meelde Lukašini sõnad: «Partei ees peab süda puhas olema, kõik tuleb ära rääkida...»

Kahekümne üheksas peatükk

Partei rajoonikomitee kahekorruseline puust hoone, otse enne sõda ehitatud, oli rajoonikeskuses kõige suurem.

Selle hoone arhitekti kirutakse rajoonis tänapäevani, et ta küla väljanägemise ära rikkus. Tõesti tõsi, rajoonikomitee hoone lõhkus ära jõeäärsete majade ühtlase joone ja tungis liialt peatänava poole; kui tal aeda ümber poleks,

jääks ta igale jalakäijale ning hobusemehele risti tee peale ette. Ja aknad? Milleks oli tarvis hoone esikülge kärarikka tolmuse tänava poole pöörata, kui siinmail majadel ikka kenaks kombeks oli olnud Pinega helklevate voogude ja halja kalda poole vaadata? Milleks säherdune vigur?

Aga lähemalt uurides ja hästi järele mõeldes hakkad mõndagi taipama. Kohalik arhitekt, kes poliitikas ilmselt nooti tundis, arutles vist sedaviisi: rajoonikomiteel ei passi ometi seljaga elu poole seista; sellepärast ei hoolinudki ta põlisest korrast, pööras hoone esikülje peatänava poole ning nihutas ta veel julgesti teistest ette ka, et tema eriline tähendus selgemini esile tõuseks.

Ja tõesti, rajoonikomitee suurtest aknasilmadest oli nagu kaptenisillalt näha kogu rajoonikeskus.

Anfissal polnud see esimene puhk teisele korrusele minna, kuid varem polnud ta treppi justkui märganudki. Täna seisatas ta kaks korda, et hinge tõmmata. Ülevalt ukse pealt vahtis talle silma sisse punaarmeelane, suskas sõrme rindu ja küsis karmilt: «Mis oled sina rinde heaks teinud?»

Ootetoas tuttavat sekretäri nähes sai ta natuke julgust juurde.

«Oodake üks hetk. Seal arutatakse praegu teisi asju,» osutas sekretär Novožilovi kabineti uksele, saatis Anfissa akna all toolidel istuvate inimesteni ja ütles pooltõsitsipoolnaljatsi:

«Võtke ka Anfissa Petrovna Minina oma seltsi...»

«Tunneme, muidugi tunneme,» lausus üks päikesest põlenud kiilaspeaga mustaverd vanamees lahkelt ning ulatas käe.

Tema kõrval istusid veel kolm inimest: naerukil näoga tõmmu noorik, kelle leebelt pilklikud silmad või miski muu Varvarat meenutasid, karmi näoga elatanud naisterahvas, parhpluus seljas, ja hirmus tõsine roosade põskedega nooruke tütarlaps, ruske juuksetukk laubal.

Neist pisut eemal istus suursugune vana naine, üleni mustas. Ta istus sirgelt, kahvatu nägu liikumatu, niisama veretud käed põlvil risti.

Anfissa surus vanamehe kätt, kummardas teistele tervituseks ja istus vanamehe kõrvale tühjale toolile.

«Kuidas «Uues Elus» läheb ka? Kokkuvõtete põhjal on

teil kõva hoog sees,» naeratas vanamees kavalalt, paljastades üllatavalt terved valged hambad.

«Kanapoegi loetakse sügisel,» põikles Anfissa.

«Eks ta ole.»

«Kas vilja jätkub?» päris karmi näoga elatanud naine.

«Vähevõitu, aga eks pea läbi tulema.»

«Varem te elasite hästi,» tähendas vanamees.

«Elasime jah, aga nüüd ei tea, kuidas lõikuseni vastu pidada.»

«Too Haritoša lõi teil jalad alt,» sõnas sõbralike pilklike silmadega noorik osavõtlikult. «Eks püütud teda meiegi kaela sokutada, aga meie polnud mingi hinna eest nõus. Ütlesime, et niisuguseid taoseid me rajoonil endale kaela panna küll ei lase.»

«Kas Sofron Ignatjevitš on ikka veel seitsme mehe eest väljas?» uuris vanamees muigamisi.

«Ikka. Ta on nüüd brigadir.»

«Ah sedaviisi!» oli vanamees südamest rõõmus. «Nii kõrgele lennanud veel vanuigi!» Otsekui oma kohatu vaimustuse vabanduseks seletas ta: «Vana semu. Omal ajal müttasime kahekesi metsatööl. On aga kange töömees! Tervita Demjani poolt, ilmtingimata. Ütle veel, et Demjan Zavarzin astub vanas põlves parteisse ega soovita temalgi maha jääda.»

«Nii et teie olete sellesama asja pärast?» hakkas Anfissal kohe kergem.

«Ikka sellesama pärast.»

«Aga sina, kaunitar?»

«Kas pole naljakas!» Tütarlaps, kel ilmselt tihti niisugustele küsimustele vastata oli tulnud, raputas üleolevalt oma rusket lakka. «Kui tööd nõutakse, siis ei küsi vanust mitte keegi, nüüd aga visatakse otsekohe noorust nina peale. Ega parteisse vanuse pärast võeta!» lõpetas ta õpetlikult ja tegi veel tõsisema näo pähe.

«Meie Nastja peaks ka parteisse astuma,» turgatas Anfissal mõte.

«Mis temal viga, koolitatud inime,» ütles parhpluusiga naine mitte ilma kadeduseta. «Mitu talve sa koolis oled käinud?»

«Seitse.»

«Näedsa, aga mina pole talvegi käinud. Muud ma ei tea, kui et mis partorg rääkinud.»

«On teil siis partorg ka või?» päris Anfissa.

«Kuidas muidu. On ikka.»

«Mina enne sõda koosolekutel ei käinud,» tunnistas noorik lihtsameelselt ja vaatas igaühele lahkel pilgul otsa. «Mees ikka kutsus, et tule kaasa, Katerina. Kahekesi seltsim istuda.» Oma mehest rääkides lõi naine üleni särama.

Anfissa rinnas liigahtas midagi kadedusetaolist.

«Mina talle, et mistarvis,» jätkas Katerina. «Sina nühid püksid läbi, mina hakkan sarafane kulutama — mis sest sedasi välja tuleb? Aga nüüd on mul endal see komme küljes. Et millest see alguse sai? Meie brigadir varastas kotitäie vilja. Ma läksin koosolekule ja rääkisin suu puhtaks. Sõimasin teda, niikui vähegi mõistsin. Sellest korrast jäigi see nagu haigus külge, ühtegi koosolekut pole enam vahele jätnud. Ükskord juhtusin kuulma, kuidas naised rääkisid, et Katerina olla aktiiv... Mina, rumaluke, polnud märganudki, et minust oli aktiiv saanud.»

«Minul tuli ka oma vanamooriga ütlemist,» muheles tõrvmusta habet siludes Demjan. «Äge moor mul! Et hakkad sa, vanatoi, nüüd külarahvale naeruks? Tahad portfellimeheks saada või? Ei oska nüüd enam vanast peast märadel saba keerata? Ma olen kolmekümnendast aastast peale tallimees,» lisas Demjan selgituseks ja naeratas piinlikult, otsekui paluks oma naise sündsusetu käitumise pärast vabandust. «Ega asi selles ole, kas sa oled koolitatud või mitte,» ütlesin ma talle. «Partei ajalugu on mul oma jalaga läbi käidud. Praegu ei luba südametunnistus teist rada minna. Mis teeb torm metsale? Hõredast metsast jääb puha rädi ja tuulemurd järele, nii et hirmus vaadata. Aga kus puu on puu küljes kinni, ei sellele ole ükski maru kole. Ma küsin nüüd teie käest,» pöördus Demjan seltsimeeste poole ning tema ilme tõsines: «Kas on kõik puud metsas ühepikku? Kus sa sellega! Mõni on valguse käes kasvanud ja kõrgeks visanud. Teine on eluaeg viluvarjus konutanud, paljas oksarisu, ainult kütteks kõlblik. Aga käib temagi asja ette. Temasugusteta oleks mets püstihädas. Niimoodi saan mina sellest aru.»

«Teil on õigus,» tegi musta riietatud vana naine äkki suu lahti. «Minu kolm poega langesid rindel. Kõik kolm olid kommunistid. Nad olid minu lihast ja verest. Mina ei suuda neid küll asendada, aga siiski võib minugi vanadest kätest abi olla.»

Vaikus võttis maad. Kõigile tundus, nagu oleks tühja juttu aetud. Pärani aknast kostis sisse rõõmust kurku

kinni jääv poisihääl: «Vanka, täna on kinos sõjapilt. Tuled?»

Novožilovi kabineti uksele ilmus sekretärineiu:

«Astuge sisse, seltsimees Pimenova.»

Musta rõivastatud vana naine astus kindlal kõnnakul, selg sirge, sekretäri kabinetti.

«Kes see on?» küsis Anfissa Demjanilt sosinal:

«Kohalik kooliõpetaja.»

Kümne minuti pärast tuli naine välja. Kõik tahtsid küsida, mis seal päritakse. Ent keegi ei tihanud temaga juttu teha. Ikka niisama kindlal sammul, selg sirge, hall pea püsti, läks ta uksest välja.

Järgemööda kutsuti kõik ette. Ruske juuksetukaga tüdruk lausa lendast kabinetist välja. Tema ümmargune, niigi roosa nägu lõkendas. Ta nõjatas korraks kabineti uksele ja surus käed vastu rindu, kuid Anfissa pilku kohates tõmbas kulmu kortsu, ajas end sirgu ja lahkus tähtsalt, päris täiskasvanukõnnakul.

Anfissa kuulis veel tükk aega, kui tarmukalt kõpsusid ta kontsad trepil ja seejärel puust kõnniteel.

Tema kutsuti viimasena ette. Sekretäri avaras valges kabinetis istusid punase kaleviga kaetud pika laua taga viis meest.

Novožilovi paks haiglane nägu oli laial naerul, kui ta laua tagant püsti tõusis ja Anfissale vastu tuli:

«Veel üks nimepäevalaps! Tervist, seltsimees Minina!»

Kõvasti surus ta oma suure pehme pihuga Anfissal kätt, pani ta nahktugitooli istuma ning ütles laua taha istudes:

«Te olete meil haruldane külaline. Mõni esimees kulutab rajoonikomitee vahet joostes mitu paari saapaid läbi, aga teie kurtmas ei käi.»

«Ega teidki meie pool ülearu tihti näha ole olnud!» kostis Anfissa sekretäri tooni tabades naljatlevalt.

Bürooliikmed vahetasid lõbusaid pilke:

«Ohoo! Või kohe kriitikat tegema! Ole sa lahke!»

«Võta siis kinni, kes keda vastu võaab. Oled sa sihukest enne näinud, Fedulov?»

Fedulov, kes oli ametis paberite läbivaatamisega, kergitas pisut oma paljanevat siledakslakutud pead, heitis Anfissale näpitsprillide tagant poolpimedate silmade torkava pilgu, muigutas veretuid huuli ja pistis nina murelikul ilmel jälle pabereisse.

Bürooliikmete heatahtlikkusest läks Anfissa reipamaks.

«Niisiis, seltsimehed,» alustas Novožilov, «võtame partei kandidaadiks Anfissa Petrovna Minina. Paberid on korras. Kas kuulame ka eluloo ära?»

Miilitsaülem, halli siilipeaga tüse mees, kohendas naginal kollaseid rihmu, mis risti üle õlgade käisid, ja ütles lahkelt:

«Tahaks kuulda jah...»

«Nüüd hakkabki pihta,» käis mõte Anfissast läbi ja ta laskis pea tahtmatult longu.

«Üks hetk, seltsimehed,» Fedulov tõusis püsti, võttis näpitsprillid eest ja puhus ettevaatlikult klaasidele. «Mul on siin fakte... Ma pole jõudnud teid hoiatada. Lõhnab kohtu järele.»

«Mis seal on?» küsis Novožilov kalgilt.

Näost lubivalge, tõstis Anfissa vaevaliselt pea ning vaatas Novožilovit ja bürooliikmeid hämmeldusega: mis see Fedulov räägib, ega ta ometi valesti kuulnud?

Fedulov nühkis prilliklaasid taskurätiga aegamisi puhtaks ja seadis prillid niisama aegamisi oma luisele ninale:

«Tuttav asi. Kolhoosimaade mahasahkerdamine.»

«Maade? Mis maade?» pomises Anfissa kõlatult.

«Seltsimees Mininal näib olevat lühike mälu,» muigas Fedulov üleolevalt: «Kas lubate meelde tuletada?» pöördus ta teenistusvalmilt Novožilovi poole.

«Räägi.»

Fedulovi poolpimedate silmade pilk kalgistus.

«Seltsimehed, mul on kontrollitud andmeid. Seltsimees Minina on rajoonikomitee teadmata — mis seal rajoonikomiteest rääkida, oleks ta vähemalt juhatusegagi nõu pidanud! — andnud Frolovile ära ei vähem ega rohkem kui kolmkümmend viis hektarit. Et säh söö, kallis naabrimees! Kena kingitus mis? Miks me Lihhatšovi kritiseerisime, Minina? Kas on meeles? Just sellesama omavolitsemise ja partisanivigurite pärast. Ja sina käid lausa tema jälgedes... Kuhu see kõlbab!»

Fedulov köhatas ja vaatas valjul, karistaval pilgul koosolijad üle.

«Seltsimehed, meil tuleb see kolhoosimaade mahasahkerdamise häbiväärne praktika kindlakäeliselt hukka mõista. Seltsimees Minina kurva näite varal peame...»

«Oota nüüd, Fedulov,» tõmbus Novožilov morniks. «Hakkad pihta ega saa enam pidama. Kuidas lugu oli, Minina?»

«Bürooliikmed ei pruugi selles kahelda. Ma helistasin Frolovile, see võttis kõik omaks.»

«Lase ometi temal ka suu lahti teha,» käratas rajooni tarbijate kooperatiivi esimees ärritatult. «Ega siin ole kohus, siin on rajoonikomitee büroo.»

«Just nimelt,» toetas teda miilitsaülem.

«Kas lugu oli nii, Minina?» küsis Novožilov uuesti.

Ootamatust, kohutavast süüdistusest kurt, ei tihanud Anfissa silmigi tõsta, pures vaid veretuid huuli. Jumal küll, kuidas ta tookord rõõmustanud oli! Oli mõelnud, et oli ometi leidnud väljapääsu. Aga nüüd tuleb välja, et on hoopis süüdi. Mis ta siis õige ära teinud on? Kauged heinamaad olid juba enne sõdagi lihtsalt ristiks kaelas. Mööda jõgede ja ojade veeri laiali. Kümmekonna koorma pärast sõida kolmkümmend versta kodunt kaugele. Niideti lausa lumetulekuni, aga ikka jäi mõni heinamaalapp niitmata. Aga nüüd, sõja ajal, karju või appi! Rahvast ei jätku, mitte ei jõua. Ja siis oli Stepan Andrejanovitš talle nõu andnud mõned tükid «Punase Partisaniga» ära vahetada. Anda neile meie Harudevahe heinamaa, nemad annaksid oma Ülem-Sinelga heinamaa vastu. Anfissa oli sellest mõttest kohe kinni hakanud, sest mõlemal kolhoosil olid kasud sees. «Punase Partisani» põhiheinamaad on Harudevahel, «Uue Elu» omad Sinelga ääres. Tükid olid ka enam-vähem ühesugused. Frolovil oli ka hea meel olnud, oli teine veel öelnudki, et ammu oleksime nõndamoodi tegema pidanud, aga meie, tobud, käime arutumalt maailmatu pikad maad maha. «Äkki ei oleks seda teha tohtinudki? Ehk seadus ei luba?» mõtles Anfissa järsku.

Ja kui Novožilov oma küsimust kolmandat korda oli korranud, kostis sõnaahtralt:

«Oli...» Ja lisas viivitamisi: «Ega ma enda jaoks... Lukašin teab ka.»

«Mis Lukašin siia puutub, seltsimees Minina?» tegi Fedulov kõverat nägu. «Mis te invaliidist rindemehelt nõuate? Aitäh sellegi eest, et ta teid pisut aitab.»

«Hea küll,» sõnas Novožilov kindlalt. «Selle asja teeme selgeks. Kas sul on veel midagi öelda, Fedulov?»

«On jah. Seltsimees Mininal on veel muidki vigureid küljes.»

Miilitsaülem köhatas rahulolematult.

«Vaikust, seltsimehed,» tõstis Novožilov käe. «Kõnele, Fedulov.»

«Seltsimehed, meie kuulsusrikas kommunistlik partei ja seltsimees Stalin isiklikult õpetavad aina, et Nõukogude tagalat tuleb kindlustada. Sõjaaja tingimustes on see küsimus, seltsimehed...»

«Ära pea loengut! Räägi asjast!» katkestas miilitsaülem Fedulovi kõnevoolu.

«Olgu pealegi, seltsimehed. Võib ka asjast. Minina kolhoosis ei ole tagala asjad, nagu öeldakse, korras. Seltsimehed, teile ei ole teadmata, et tänavu kevadel polnud söödabaas kiita. Kolhooside esimeestel oli küllalt tegemist! Aga mis te arvate, kuidas seltsimees Minina antud küsimuse lahendas? Liigagi lihtsalt! Võttis lüpsinaised kokku, pani hobused ette ja kammis selle vägeva väe eesotsas kolhoosnike laudad läbi... Mind ennast see! polnud, kuid mulle on räägitud, et seltsimees Minina visanud heinale ja põhule pilgu peale, ja — plats puhtaks! Ehtne sõjakommunism!»

Miilitsaülem pahvatas naerma:

«Kuradi vahva! See mulle meeldib!»

«Aga näiteks kolhoosnike entusiasmi see küll esile ei kutsunud. Selle tagajärjel on meil signaale... Kuid see kõik on alles pool häda.» Fedulov tõstis sõrme. «Omade vahel — saame hakkama. Aga see, et Minina kolhoosi ühislehmi tappa laskis ja kolhoosnikele liha jagas... See on, seltsimehed, juba korralagedus, õigemini — kuritegu!»

Anfissa oli rööpast päris väljas, lahutas vaid abitult käsi:

«Lehmad olid ju lõpmas.»

«Kus on aktid? Kus dokumendid?» tõstis Fedulov häält.

«Millal neid akte enam teha jõudis? Lehmad ju kõngesid. Ja naised nägid.»

Fedulov virildas põlastavalt oma kitsaid veretuid huuli:

«No teate, kui me hakkame usaldama agentuuri «KNR» — keegi naine rääkis... Meil on vaja dokumente, saate aru, seltsimees Minina, spetsialisti, vetvelskri allkirjaga paberit. Millega te õigustate viieteistkümnepealise karja metsikut hävitamist?»

«Mul on Fedulovile küsimus,» segas rajoonikooperatiivi esimees vahele. «Kuidas sina, rajooni põllumajandusosakonna juhataja, oled noort kolhoosiesimeest aidanud?»

«Just nimelt!» laksas miilitsaülem pihuga vastu laua serva.

«Seltsimehed, mina panin ette seda küsimust kolhoosi juhatuses arutada ja vaagida ning organisatsioonilisel teel sööta hankida.»

Miilitsaülem najatus järsult vastu toolikorjut:

«Kurat võtku sinu ettepanekuid! Loomad kärvavad nälga, aga sina paned ette vaagida!»

«Kallid seltsimehed, ega mina ka söödabaas ole... Lõppude lõpuks on asi põhimõttes. Ka teistes kolhoosides lõppes loomi, aga meil on iga mahakantud ühiku kohta akt olemas. Palun väga, iga revisjon...»

«Küll sina oled paberite küljes kinni!»

«Seltsimees Zažigin, sotsialism on eelkõige arvestus,» lausus Fedulov miilitsaülemale manitsevalt. «Kahju, et te pole õppustel seda põhjapanevat teesi omandanud.»

Muidugi pidas Fedulov silmas rajooni parteiaktiivi õppusi, kus tema, Fedulov, kes kõige paremini teooriat tundis, luges kõige keerulisemaid loenguid sotsialismi poliitökonoomiast.

«Jäta naljad!» Miilitsaülem läks näost punaseks. «Arvestus! Sinu arvestuste järgi tuleb... tead, missugune sotsialism!»

Jälle tõstis Novožilov käe:

«Rahu, seltsimehed!»

Enesekindla liigutusega kohendas Fedulov näpitsprille:

«Niisiis, seltsimehed, ma olen esile toonud rea fakte, mis antud esimehele kaugeltki head valgust ei heida. Ent need on alles õied, nagu öeldakse, viljad on aga niisugused. Seltsimees Minina kannatab poliitilise kanapimeduse all. Kas te teate, et ta on endise valgekaartlase brigadiriks pannud? Ja kelle asemele? Kõigi poolt lugupeetud Fjodor Kapitonovitš Klevakini asemele, kelle kohta võib öelda, et ta on meie rajooni au ja uhkus...»

Anfissa sai nagu puuga pähe. Näe, kust kandist tuul puhub! Jälle Fjodor Kapitonovitš... Ning Anfissale tuli

meelde, et Fjodor Kapitonovitš oli Harudevahe heinamaal ähvardanud: «Küll sa veel kahetsed!» Meenus muudki. Varsti pärast esimeheks valimist oli Fedulov soovitanud: «Toetu Klevakinile. Pea temaga sagedamini nõu. Vana hobune ei vea alt.»

Fedulov aga jätkas:

«Seltsimehed, täie objektiivsusega pean ma tunnistama, et Fjodor Kapitonovitš pole ise ka patust puhas. Heinamaal tegi vanamees kuskil jõekäärus koorma heina oma tarbeks. See on Klevakini töös muidugi viga, niiöelda, igand. Aga, seltsimehed... Aleksei Ivanovitš,» Fedulov noogutas Novožilovi poole, «on meie rajoonis uus inimene. Meie, vanad olijad, teame aga, kes on Klevakin. Üks kolhoosiliikumise pioneere meie rajoonis, asendamatu brigadir ja katsetaja, kes lõunamaiseid kultuure julgesti meie karmile põhjamaale on evitanud. Niiöelda rahva vaimupärl, kellele revolutsioon on loominguvõimaluse andnud. See on Klevakin! Me pole veel unustanud, seltsimehed, et enne sõda olid Fjodor Kapitonovitši käes oblastinäituste esikohad. Ajalehed kirjutasid sellest. Ning meie ei luba vanale, läbikatsutud kaadrile niimoodi näkku sülitada, seltsimees Minina. Ei luba jah! Ma mõistan, et seltsimees Minina pole ülikoolis käinud. Kuid, seltsimehed, kolhoosi juhtijal peab elementaarset klassivaistu ja valvsusetunnet olema. Peab ometi taipama, kes on võõras element ja kes meie tugi...»

Arusaamatu, kuid kohutavalt solvav sõna «element» lausa kõrvetas Anfissat. Ta hüppas püsti ja sõnas sosinaks katkeval häälel, Fedulovile vihaste mustade silmadega ainiti otsa vahtides:

«Aliment? Kas Sofron Ignatjevitš on aliment? Või aliment! Kas sa tead, et sellel alimendil on kaks poega rindel? Ja et see aliment töötab igal lõikuseajal hektari välja? Mis sa selle kohta ütled? Kas see ei loe või? Kes aitas kolhoosi, kui seemnest puudus tuli? Arvad, et seltsimees Klevakin, kellest siin juttu oli? Ämbrijao vilja prahiga pooleks — niipaljukest see seltsimees Klevakin tõi ja ütles veel, et kingitud hobuse suhu ei vaadata. Aga võõras aliment, see nõnda küll ei teinud... Tõi sõna lausumata koti seemet...»

Anfissa laskis silmadel üle büroo käia ja ütles nördinult:

«Teie olete parteilased... eks te arutage, kes on seltsimees, kes võõras aliment. Mind on niisama muidu ka kerge segadusse ajada, liiati veel siin igasugu sõnadega... Mina aga,» ta tõstis pea ja vaatas kõigile kindlalt otse näkku, «mina tulin teie juurde avatud südamega... Kui ma kurja olen teinud, eks mõistke minu üle kohut...»

Ta kibrutas laupa, et mõtteid koguda, ning ta hääl värahtas solvumisest:

«Mina muudkui püüan ja pingutan, murran pead, kuidas parem oleks, aga nüüd olen veel süüdi ka. Nagu ma endale oleksin võtnud, et «andis naabrile ära»... Kolme vanamehe ja naistega pean läbi ajama. Millal ma seda juhatust veel kokku kutsun? Üks on Ülem-Sinelgal, teine Harudevahe heinamaal, kolmas teab kus... Üks koosolek maksab kümme koormat heina! See on küll tõsi, et ma rahvalt põhu ära võtsin. Mitte vägisi, rahva loal, aga võtsin tõesti, ei aja vastu. Ja lehmad, kes lõpmas olid, lasin ka ära tappa. Ei saa ometi oodata, kuni nad kõngevad, et neid siis koerte ette visata. Inimeste peale peab ka mõtlema. See, et akte ei ole ja pabereid ei ole, on minu süü, aga mul ei tulnud seda pähegi.»

Anfissa vaikis hetke, püüdes meenutada, mida veel vaja öelda oleks.

«Jah,» turgatas tal meelde, «Sofron Ignatjevitš jätke rahule. See on kõik üks tühi jutt. Ta pole kellegi aliment. Küsi Pekašinos kellelt tahes, igaüks teab, et ta on õige inimene. Ma mäletan, kuidas te mind õpetasite, et vana hobune ei vea alt,» pööras ta oma näo Fedulovi poole. «Seda sa ütlesid Klevakini kohta. Kas on meeles? Ometi vedas alt... Ja ega mina teda tagandanud, rahva mõõt sai täis. Ja seda ma sulle ütlen, seltsimees Fedulov, et sa oled küll parteilane ja istud rajoonikomitees, aga hing pole sul sees kaugeltki mitte parteiline. Mispärast sa mind siin poriga määrida tahtsid? Ütle välja! Ma olin algul surmani kohkunud, aga kui sa Fjodor Kapitonovitši nime suhu võtsid, siis sain aru. Kas sa oled oma lehma pärast hooles või?»

«Laimujutt!» käratas Fedulov katkeval häälel.

«Ei ole laimujutt. Rahvas ei valeta. Eks me tea, kust-kohast sa varemalt heina hankisid. Ikka Fjodor Kapitonovitši käest. Aga tänavu läheb see äri sul vett vedama, sest sinu semule anti vastu näppe, ja kohe kisa lahti: «Rajooni au ja uhkus!» Selle «au ja uhkuse» pärast on

kolhoos juba mitu aastat kibedaid pisaraid valanud! Ei lähe läbi! Minu suu võid kinni toppida, aga rahva suud sa kinni ei topi!»

Seinakella löögid kostsid saabunud vaikuses ebaloomulikult valjusti. Hetkeks oli kuulda, kui raskelt hingab astmahaige miilitsaülem. Fedulov pühkis laubalt suuri higipisaraid ja kiikas rahutult Novožilovi poole. Raskel pilgul vaatas too talle ainiti otsa. Fedulov väärutas siledakslakutud pead:

«Lubage, seltsimehed...»

«Ei luba!» Novožilov põrutas rusikaga vastu lauda ja ajas end püsti, suur ja kogukas. «Mis sa õieti kavatsesid? Ausaid inimesi poriga loopida? Tegid suuri sõnu... Sotsialism... Vandusid partei nimel... Väga ilus! Aga tegelikult? Kuidas sa tohid neid sõnu teotada? Nende eest valatakse praegu verd, antakse elu! Noh, Fedulov, me pärime veel sinu käest aru, pärime aru täie parteilise rangusega. Kuid praegu pole jutt sinust...»

Novožilov tõmbas hinge tagasi, tabas Anfissa kohmetu pilgu ja tema silmad hakkasid süüdlaslikult pilkuma nagu lapsel:

«Anna andeks, seltsimees Minina, et see sul nii üle kivide ja kändude läks. Aga pole viga. Nõnda oledki juba lahinguristsed kätte saanud. Parteis pead ei silitata. Vahel ka vastukarva. See on hea, et sa vedelaks ei löönud, jäid ühise asja eest seistes kindlaks ega lasknud end porri tallata. Seda joont hoia ka edaspidi. See ongi parteiline joon. Ma võiksin Anfissa Petrovnast veel palju head rääkida,» pöördus Novožilov bürooliikmete poole. «Aga pilt on niigi selge. Rahvaga on vaja muidugi sagedamini nõu pidada,» pilgutas ta Anfissale silma. «See on tõsi, Anfissa Petrovna. Ja pabereid ei maksa põlata. Õigus? Meie, rajoonikomitee, peame noort esimeest rohkem aitama. Seegi on tõsi! Mina panen ette algorganisatsiooni otsus kinnitada ja seltsimees Minina partei liikmekandidaadiks vastu võtta. Kes soovib veel sõna?»

«Kõik on selge.»

«Seltsimehed,» pomises Fedulov kiiresti, kokutades, «paar sõna selgituseks... Õigupoolest... Mina nii-öelda ettepaneku korras... Kas siis partei ei hoiata meid paraaditseva vastuvõtmise eest? Ma rääkisin ehk tõesti teravalt, ma ei eita seda, aga millal on bolševikud kriiti-

kat kartnud, seltsimehed? Te ei saanud minust aru, seltsimehed...»

«Saime küll, Fedulov,» kostis kooperatiivi esimees süngelt.

Miilitsaülem hüppas püsti ja lükkas tooli kolinal kaugemale.

«Või kriitikat! Sa tahtsid ta ju kohtu alla anda! Kas see on kriitika!»

Oodanud ära, kuni vaikseks jäi, sõnas Novožilov:

«Hääletame. Kes on Anfissa Petrovna Minina parteikandidaadiks võtmise poolt?»

Esimesena tõstis käe Fedulov.

Kolmekümnes peatükk

Oli juba kaugelt üle keskööd, kuid Fjodor Kapitonovitš ei heitnud ikka veel magama, käis mitu korda trepil, vahtis rahutult maantee poole ja kuulatas.

Lõpuks kostis küla tagant, kus soo kerget auru üles ajas, puusillutisel rattakolinat ja varsti tuli metsa vahelt välja tuttav täitevkomitee hobune.

Viie minuti pärast seisis vedruvanker Fjodor Kapitonovitši õues; Fjodor Kapitonovitš aitas tüsedal, unise, söönud näoga naisterahval maha ronida ja ütles heldinult:

«Oh mis kallis külaline meile on tulnud! Ära olete meid unustanud, Raissa Nilovna.»

«Ma olen päris läbi raputatud,» kaebas külaline, raskesti jalalt jalale tammudes.

«Eks muidugi! See on ju teada, kuidas tee raputab.» Hobuse kiiruga lahti rakendanud, juhatas Fjodor Kapitonovitš külalise kööki, ulatas silmapesuvett ja sõnas:

«Miks sa lapsi kaasa ei võtnud, Raissa Nilovna? Varsti saavad vaarikad küpseks. Neil oleks siin lusti laialt!»

«Tahtsid kangesti kaasa tulla. Nii suur kui väike tõnnisid onu Fjodori juurde! Aga Petkal on nohu, kartsin võtta.»

«Näed sa, ei ole vanameest unustanud... Ega vanaisa Fjodor neidki unustanud ole. Kala ja võid on külma pandud, varaseid kurke ka...»

Fedulovi lapsed olid Fjodor Kapitonovitši nõrkuseks. Kui Fedulov nende tutvuse algusaegadel kosti vastu võttes rahakotti otsima hakkas, vaatas Fjodor Kapitonovitš talle äraostmatu tõsidusega silma ja lisas ilmtingimata: «See on laste jaoks. Lapsed on elu õied.»

Pestud ja värske külaline läks puhaskambrisse.

Värvitud põrandal kodukootud kirjud põrandariided, valged pitskardinad, kummipuud, lahtisest aknast hoovamas öiseid aialõhnu. Laual läikima küüritud kibisev samovar ja kõiksugu toitu: värsket kala, seeni, võid, rohelist kraami, marju. Suu paneb vett jooksma!

Raissa Nilovna istus kägisevale viini toolile ja muutus lausa härdaks:

«Issand, kui õnnis olemine! Minust on aga päris märter saanud... Vaat kui võtan kätte ja jätan kõik sinnapaika, jään hoopis siia...»

«Ilmtingimata!» askeldas Fjodor Kapitonovitš külalise ümber, püüdes talle ihust ja hingest meele järgi olla. «Mul juba kambergi valmis seatud. Ära mõtle, et ma su enne nädalat koju lasen, Rajake. Pahandagu Pjotr Sozontovitš, kui tahab.»

«Oh, millal see sõda ükskord otsa saab! Neetud saksalane! Juba kaks aastat pole ma ravil käinud. Nii kehv, kui mu tervis on!» kurtis Raissa Nilovna värskele kalale pihta pannes.

«Oh, ära parem räägi! Ilma puhkuseta... Selge see... Külaeided ei saa sellest muidugi aru. Aga mis peab kultuurne inimene ütlema? Taimede seas on sama lugu: naeris, loll loom, muudkui kasvab seal, kuhu sa ta maha suskad, aga kurgile ja tomatile on sooja ning päikest vaja. See pole Pjotr Sozontovitšist sugugi ilus, et ta rajooni eest hoolitseb, aga oma nina alla ei näe,» ütles Fjodor Kapitonovitš hukkamõistvalt.

«See'p see on, et oma naine hapnegu sinnapaika. Nüüd on ka lehm minu talitada.»

«Ai-ai-ai!» haletses Fjodor Kapitonovitš. «Mis too Paladja siis teeb?»

«Polka või? Laskis jalga.»

«Kuidas nii?»

«Laskis lihtsalt jalga. Nende külast tuli üks naisterahvas, naabrieit, ja kukkus teda hurjutama: «Oh sina, häbitu! Meie katkestame endal kas või naba paigast, aga

sina lööd lulli nagu mõni prouake!» Ja läkski ära. See on siis tänu!»

«Teadlikkust ei ole... Kas vana ise ei saanud siis teda korrale kutsuda?»

«Vana?» Raissa Nilovna pühkis täidlasi punaseid huuli. «Vana on närts! Tuli viimati töölt, päris koolja nägu peas. Vajus söömata-joomata diivanile ja mitte üks noh.»

«Miks siis?» päris Fjodor Kapitonovitš ärevalt.

«Või ta mulle ütlema tuleb. Eluaeg on püüdnud kangesti tark olla. Anna aga märg rätik ümber pea, mis muud. Pärast saatis mind sinu juurde. Et las naine loksub vankris, nii mis kondid põruvad! Vaat kui jäängi nädalapäevaks siia! Las siis kullake läheb ise lehma alla! Näe, kui pidi meelest minema — sulle on kiri.»

Raissa Nilovna soris kotis ja ulatas vanamehele kirja.

Fjodor Kapitonovitš istus akna alla, pani prillid ette ja avas värisevate kätega ümbriku.

Fjodor Kapitonovitš, asi võttis hoopis teise pöörde. Mina jäin vähemusse. Sinugi pea peale on süsi korjunud. Sääda ruttu avaldus, kus oleksid kirjas faktid, millest mulle rääkisid. Muidu pole mul mingit dokumentatsiooni. Veel soovitan sul isiklikult rajooni sõita. Küll sa oskad rääkida, mis vaja. Aita välja, ega Fedulov sind hätta jäta. Kiri hävita.

Fjodor Kapitonovitš trummeldas sõrmedega aknalaual.

«Mnjah,» ütles ta valjusti, «ah nii on lood.»

«Mis seal siis veel on? Tahtsin tee peal läbi lugeda, aga tukk tuli peale.»

«Niisama, tervisi saadab.»

«Terviste pärast poleks pruukinud mind siia kihutada.»

Fjodor Kapitonovitš pani kirja korralikult kokku ja pistis paksu rahataskusse, mis oli kõiksugu kviitungeid täis. Istus veel pisut ja läks siis kambrist välja.

Kui ta tagasi tuli, oli Raissa Nilovna juba suigatada jõudnud. Ta haigutas magusalt, tõusis ja ringutas väsinult lopsakaid õlgu:

«Aeg on magama minna... Võiksid lõunaks lasta sauna kütta.»

Fjodor Kapitonovitš hakkas kokutama:

«Saun oleks hea küll... Aga see peab teiseks korraks jääma. Käsi ei tõuse kohe Pjotr Sozontovitši solvama.»

«Mida?» haigutas Raissa Nilovna.

«Pjotr Sozontovitš käsib sul otsemaid koju sõita. Ilmtingimata.»

«Küll ta ootab.»

«See ei kõlba, Nilovna,» ütles Fjodor Kapitonovitš kurjalt. «Mees on haige... Ja lapsed...»

«Viskad välja või?»

«Kuidas sa küll niiviisi ütled, Raissa Nilovna!»

Fjodor Kapitonovitš astus naisele lähemale ja sosistas, ehkki toas kõrvalisi inimesi ei olnud.

«Pjotr Sozontovitšil on pahandusi. Tema vaenlased ja kadetsejad...»

Raissa Nilovna lõi käega:

«Küll ta välja rabeleb. Ega see esimene kord ole.»

«Heinaaeg ka...» ruttas Fjodor Kapitonovitš vastu vaidlema. «Mis inimesed mõtlevad? Põllumajandusosakonna juhataja naine... Ütle, mis sa ütled, aga mitte ei passi.»

«Või põllumajandusosakonna juhataja naine? See naine kihutab nagu pidalitõbine ühest kolhoosist teise! Muudkui käin ja sõidan, siit suutäis, sealt suutäis. See sõda paneb mul pool elu nahka!»

«Sinul on küll patuasi kurta, Raissake,» tähendas Fjodor Kapitonovitš hukkamõistvalt. «Vaata, kuidas meie elame, vesi tuleb silma.»

«Sinu elamist vaadates tuleb küll jah vesi silma.»

«Mitte ei kõlba saatuse üle nuriseda, Raissa Nilovna,» jätkas Fjodor Kapitonovitš. «Mitte ei kõlba, kui mees elab. Mõtle ometi, praegu on sõjaaeg!»

Mõne minuti pärast, kui külalisele oli lõpuks aru pähe pandud ja ta jälle vankris istus, tõi Fjodor Kapitonovitš toast tillukese, kindasuuruse kotikese:

«Säh, võta laste jaoks. Kuivatatud vaarikad, külmetuse vastu hea. Las vana ise ka proovib.»

Raissa Nilovna valge, täissöönud nägu lõi õhetama.

«Korista ära. Ega me kerjused ole. Jäta oma jooksva jaoks.»

«Sa solvad mind, Raissa Nilovna...»

Raissa Nilovna ei kuulanud enam ja tõmbas ohjad pingule. Fjodor Kapitonovitš ruttas hobusest ette, väravat avama.

«Missugune õnnis hommikurahu!» ütles ta heldinult, vaadates metsa tagant tõusvat päikest. «Praegu on lausa just sõita, ei, kärbseid ega parme. Vaarikad võtke ikka kaasa, Nilovna. Ära solva vanameest. Kuidas nõnda võib! Tuled onu Fjodori juurest ilma kostita!»

Fjodor Kapitonovitš saatis külalist pilguga kuni käänuni, vangutas pead, pani värava kinni ja läks tuppa.

Esikus müksas ta oma naist ja andis käsu:

«Korista toit laualt ära ja pühi õu üle. Muudkui koosseisab siin, täitmatu õgard.»

Seepeale luges ta kirja köögis veel kord läbi.

«Või sedasi, kulla sõber. Aita välja!» ühmas ta valjusti ja vajus mõttesse.

Kahekümnendal aastal tuli Fjodor Kapitonovitš Saksamaalt vangist koju. Teistel oli koju tulles hing niidiga kaelas: kõhnad ja kollased, hiirekarva sineliräbalad seljas. Fjodor Kapitonovitš aga oleks nagu ärireisilt tulnud: must, üleskeeratud äärtega viltkübar peas, suur välismaine nahkkohver käe otsas. Kohvri sisu kohta levis lausa uskumatuid kuuldusi, alles kevadel tuli saladus avalikuks.

Varakevadel, kui rahvas end põllule minema asutas, läks Fjodor Kapitonovitši aiamaal hoopis isevärki möll lahti. Külarahvas vaatas ja imestas, kuidas ta pani paika mingid klaasidega puuraamid ja mähkis nad ööseks õlgede ning roguski sisse. Siis hakati rääkima, et neis kastides kasvavad mingid võõramaa taimed. Kõik tahtsid neid imeasju näha. Iseäranis aga ei jätnud naised ja plikad teda oma rumala uudishimuga rahule, vaid passisid tundide kaupa aia ääres. Fjodor Kapitonovitš jättis töö pooleli, läks ümber käes, nende juurde ja näitas kaevukure poole:

«Mul on sihukesed taimed, kes ilma veeta ligi ei lase.»

Hügisel viis Fjodor Kapitonovitš kurgid ja tomatid rajooni ning külarahva suureks üllatuseks tuli tagasi raha ja täitevkomitee aukirjaga.

«Ära sa endale kavalusega liiga tee, Fedja,» hoiatas vana jumalakartlik ema, kes poja ettevõtmisi heaks ei kiitnud.

«Ära karda, ema. Mul oleks ainult rohkem töökäsi tarvis.»

Ta saigi need. Võttis naaberkülast priske tüdruku, kes oli temast peajagu pikem.

Küla irvhammas Vekšini Petka, kes oli nooriku vägevast väljanägemisest vapustatud, tundis kohe esimesel päeval kaasa.

«Sa oled liiga kõrge oksa alla painutanud, Fedja. Niisugusele kellatornile ei pääse ilma redelita ligi.»

«Mis sa tühja jahvatad,» sülitas Fjodor Kapitonovitš. «Mul pole mahti lõbu peale mõelda. Külvad seemne kehva mulda — mis saaki sa saad?»

Fjodor Kapitonovitš sai tõesti kadestamisväärset saaki. Iga aasta plikatirts, üks teisest priskem. Mõni teine mees oleks niisuguse õnnetuse pärast juukseid katkunud, kuid Fjodor Kapitonovitš ei teinud tegemakski, ei kurtnud saatuse üle. Meisterdas väikesed vikatid, viis tütred luhale, ja igaüks säksis, mis jaksas. Fjodor Kapitonovitš, oma igavene must kaabu peas, kõndis asjalikult ühe juurest teise juurde, luiskas vikateid ja muudkui õpetas:

«Võta puhtamini, tütreke, puhtamini.»

Külamehed laiutasid käsi:

«Küll sina oled nutikas, Fedja! Teed sitast siirupit! Sa peaksid ülemus olema!»

Kui külas kolhoos tehti, pandi Fjodor Kapitonovitš sedamaid aiandusbrigadiriks.

Juurvilja järele oli suur nõudmine, rajoonis oli ainuüksi metsatööstusi mitu tükki, kolhoosnikud ise tahtsid ka soolakurki lauale, nii et asi võeti laialt ette. Fjodor Kapitonovitši väikese juurviljaaia juurde lõigati mitu hektarit kõige paremat maad, ehitati uued avarate akendega kasvuhooned. Suvel oli lust vaadata, kuidas neis lopsakas rohelus vohas, kuidas edenesid kurgid ja tomatid.

Ent jõudis kätte sügis — ja külluslikust saagist olid järele vaid riismed, normipäevade peale polnud midagi jagada.

Lapsed olevat laiali kandnud ja ussid ära ajanud, õigustas Fjodor Kapitonovitš end.

Järgmistel aastatel jätkusid laste rünnakud ja ussid muutusid aina jultunumaks... Kuid kolhoos oli üle oblasti kuulus. Igal aastal saatis Fjodor Kapitonovitš rajooni või oblastisse mõne imeasja: kas lapsepeasuuruse tomati või kaevuämbrisuuruse naeri, ning sai nende eest aukirju.

Esimees Lapuškin kannatas mis kannatas seda au ja kuulsust, kuni ükskord käratas:

«Aitab kurgist ja tomatist! Nüüd hakkame kapsast kasvatama!»

No nüüd läks kisa lahti! Rajoonilehes ja oblastilehes ilmus artikleid: «Andke teed mitšuurinlasele ja katsetajatele», «Pekašinos lämmatatakse altpoolt tulevat loomingulist initsiatiivi». Lapuškin kutsuti rajooni, talle tehti noomitus ja teda süüdistati poliitilises lühinägelikkuses.

Selle aja sees oli Fjodor Kapitonovitš juba maja üles löönud, mitte tavalise ristpalktare, vaid tahutud nurkadega, sooja esiku, keldri, avarate tubade ja puhaskambriga häärberi.

Seal tuligi oblastilehe juurest ajakirjanik, käis isehakanud mitšuurinlasel külas, uuris hoolega tema majapidamist ja kuulutas artiklis: «Muutkem Fjodor Kapitonovitš Klevakini eeskujul kõik kolhoosid jõukaks ja kultuurseks!»

Oblasti teine tarkpea, arhitekt, kes oli mitu aastat uue küla projekti kallal vaeva näinud, pani lehte Fjodor Kapitonovitši häärberi pildi ilmeka allkirjaga: «Sotsialistliku küla tüüpmaja Põhjamaal.»

Pärast Talvesõda hakkas Fjodor Kapitonovitš lugu pidama veel ühest kultuurist — tubakast. Asi oli nõnda, et rajoonis tuli suitsupoolisest nappus kätte, ja muidugi ruttas Fjodor Kapitonovitš kohe appi. Pinutagune, mida ta kasvatas ja mingi rohuga segas, maitses suitsumeestele küll, ja sõja ajal oli sel hea minek.

Jälle au ja lugupidamine.

Pärast hommikueinet, kui naine kahe niisama suurt kasvu tütrega nagu ta ise soo peale asutas, et oma lehmale heina säksida, sisistas Fjodor Kapitonovitš tigedalt:

«Kuhu nüüd?»

Ehmunud naine ei julgenud mehele otsa vaadata ja pomises:

«Kuhu käskisid...»

«Kuhu käskisin! Kuradi tõllamärad! Marss kolhoosinurme!»

Kolmekümne esimene peatükk

Metsas käies võid mõnikord teelt kõrvale sattuda. Eksled tunni, eksled teise, eksled päeva. Ümberringi põlismets, tume kuusik, halli samblasse kasvanud igivana tuulemurd ja läbipääsmatud mädasood, salameelikut lõikeheina

täis. Päike ei suuda paksust okastikust läbi tungida, all valitseb videvik. Kõik elavad olendid on ürglaanest lahkunud. Isegi karu, kes tihnikuid armastab, püüab neist hukatuslikest paikadest eemale hoida. Ainult harva kostab kassikaku tume huige ja kuuldamatult lendab mööda poolpime öökull, kes siia päevavalguse eest peitu pugenud.

Putukaist puretud ja läbimärg, vead sa vaevaga järel vesisesse samblasse vajuvaid jalgu, ning paistab, et veel pisut, ja sa kukud kokku ega tõusegi enam.

Ja siis äkki lööb hingemattev pimedus taganema, eespool särahtab silmipimestav viirg. See on kasesalu. Sulle oleksid nagu tiivad selga kasvanud, nad kannavad sind valgete, päikeseliste puude juurde. Jalge all kuiv, tõotatud maa, leebe tuuleiil sõrmitseb higiseid juukseid; sind tervitab linnulaul ja tänulikult kallistad sa esimest kaske, surudes kuuma põse tema tüve vastu...

Sestsaati, kui Anfissa esimeheks sai, poleks tema elus nagu midagi muutunud. Endist viisi oli ta hommikust õhtuni rakkes, kõneles inimestega, vaidles ühtedega, ei jäänud nõusse teistega, manitses ja hurjutas neid, kihutas sinna, kus töö toppama jäänud, kündis ja külvas, niitis ja võttis loogu võrdselt teistega.

Õhtuti istus ta hilisööni juhatuses. Ta pidi kõik inimesed ära kuulama, neid jõu ja nõuga aitama. Tuli mõni muldvana Stepanida kirjaga pojalt, kellelt juba pool aastat teadet polnud. Kuidas sa siis ei rõõmusta eide rõõmu üle, ei meenuta hea sõnaga tema äraarvamata toredat Pašat, küla kõige kangemat töömeest! Ja kuidas sa hoiad pisaraid kokku, suled südame võõra mure ees, kui sinu ees seisab murest murtud naabrinaine, kes just surmateate saanud.

Hilja õhtul, kui küla juba magas, tuli väsinud ja näljane Anfissa, kes polnud päeval mahti saanud isegi suutäit leiba võtta, inimeste muret ja hingevalu pilgeni täis, oma tühja tuppa, vajus lahti riietumata voodile ja jäi magama. Hommikul, kui päevatera ennast vaevalt metsa tagant näitas, oli ta juba jalul, lippas, lüpsik käes, lauta ja mõtles lehma lüpstes hirmuga, et kolhoosiaidas on vili otsakorral.

Nii elas Anfissa päevast päeva.

Ja seepärast voolas veri soontes kiiremini ja pea käis uudsusest ringi. Vahel oli isegi piinlik mõelda, et rahva meeli täidab sõda ja ennekuulmatu mure, tema aga paka-

tab kõige kiuste eluröömust; aastate jooksul tuhmiks muutunud, tuttav maailm säras ta ees nagu nooruses.

Nüüdki vahtis ta läbi metsa sõites armunud pilgul põllul kollendavat vilja, hingas täiel rinnal vaigust õhku ja märkas imestades, et metsast tuli maasikalõhna, kuigi maasikaid näha ei olnud.

Anfissa mära astus Lukašini täkuga sammu. Vahetevahel puutus Lukašini põlv Anfissa põlve vastu. Naine langetas pea, punastas ja ajas oma hobuse ette, suutmata kohmetusest jagu saada...

Tookord pärast parteisse vastuvõtmist oli Anfissa koju jõudes Lukašinile kõik oma viltuläinud elu ausalt ära rääkinud. Tegelikult polnud nad teineteisele midagi öelnud, kuid Anfissa tundis, ilma et oleks julgenud seda endale õieti tunnistada, et nende vahel oli tollest päevast peale midagi uut, arusaamatut ja erutavat.

«Säh sulle siis! Too Fedulov on ju päris kaabakas! Igas kolhoosis olid sotid sees.»

Anfissa oli jäänud vahtima väikest valgerinnalist lindu, kes ojal vett jõi, ega kuulnud õieti, mis Lukašin rääkis. Ent kui Lukašini sõnade tõeline mõte temani jõudis, tõmbus naine morniks. Samas aga mängles ta näol jälle naeratus. Mööda teeäärseid männilatvu lippas ruske orav. Kui loom oli juba tihnikusse kadunud, näis Anfissale ikka veel, et ta kuuleb kerget okste kahinat ja mahalangevate kuivade käbide potsatusi.

Kui nad mäest alla Sinelga kaldale hakkasid laskuma, küsis Lukašin kuulatades:

«Kes see undab?»

«Kus ta's undab, meie Marfa laulab!» naeris Anfissa ja nähvas tagantkätt märale, juhtides teda vee juurde.

Läbi kaldaäärse pajuvõsa jõudsid nad aasale, mis järskude metsaste mägede vahele surutud hiigelsuurt tünnipõhja meenutas. Sinakas õhuvirvenduses valendasid niitjate särgid ja rätikud. Niideti paarikaupa, nii läks jõudsamalt. Lähimas paaris tundis Lukašin vaevata ära kereka Marfa, kes paljapäi lõõskava päikese käes marssis, ja edevasti ehitud Varvara, kes vilkalt tema järel tantsiskles.

«Kuidas siis nõnda? Muudkui sõnelevad, aga tööd teevad koos?» küsis Lukašin hobust peatades.

«Ikka nii. Jagelevad, mis jagelevad, aga ise on nagu sukk ja saabas.»

Kahe suure pajupõõsa all tulid nad hobuste seljast maha, sidusid ratsud kinni ja sammusid Varvara ning Marfa poole.

Äsjaniidetud hein närtsis silma nähes, kõrs krabises jalge all, täites siniõhu magusate lõhnadega. Tuult ei olnud, mitmesuguste metsarohtude erutav aroom püsis otsekui tihe linik niidu kohal.

Lukašin ja Anfissa jäid kaare peale niitjaid ootama.

Marfa jättis vikati sinnapaika, sirutas higist turja ja nähvas Anfissale pooltõsitsi-poolnaljatsi:

«Mis sa seisad nagu post? Ega sa pühakuju ole! Võta vikat ja lase käia!»

«Võtangi!» lõi Anfissa pea trotslikult kuklasse.

«Võta, võta, kulla Anfissa, anna talle pisut nina pihta.»

Marfa mõõtis Varvarat kurja pilguga:

«Nonoh, ei ole meie külas naist, kes minu vastu saaks! Lase käia!» pööras ta Anfissa poole.

Varvara silmad naeratasid valge rätiku seest, millesse ta nägu oli mähitud (töölgi ei unustanud ta oma ilu eest hoolitsemast), heameelega ulatas ta Anfissale vikati ja noogutas Lukašinile, — ilmselt oli tal kange tahtmine esimeest Marfaga kokku ässitada.

Asjalikult, sõnagi lausumata takseeris Anfissa vikatit — väliselt oli ta rahulik, kuid Lukašinile ei jäänud tema kahvatamine märkamata — tõmbas paar korda luisuga üle tera ja võttis pluusi seljast.

«Võta sina ka, Marfuška,» soovitas Varvara.

Marfa kandiline, päevitusest kestendav nägu venis laiale naerule:

«Ära tahad mu külmetada või? Ta on ju sellegi unustanud, kuidas vikatit hoida. Vaata, käsivarred on tal pliiatsi peospidamisest ju päris kõhetuks jäänud!»

Marfa astus eele, ajas end kogu oma hiigelpikkuses sirgu ja kähvas:

«Võta paigale!»

Marfa kõrval paistis Anfissa Lukašinile päris lapsena.

Pilgukese seisid nad hinge kinni pidades paigal. Äkitselt vilises Marfa vikat läbi õhu. Terve sületäis kuiva, ülekasvanud heina langes maha. Veel ja veel.

Anfissa pingutas kõigest väest, võttis hoogu ja niitis põlvist vetrudes esimese vikatitäie.

Mõnda aega niitsid naised tihedalt teineteise kannul.

Siis pööras Marfa pead, mõõtis Anfissat põlglikul pilgul ja läks süllalaiust kaart võttes ette.

«Ei, mitte üks naine maa peal ei suuda Marfaga võistelda,» sõnas Varvara kindlalt. «Kui tema astub, siis väriseb maa ja rohi langeb ise hirmu pärast maha.»

Anfissa keha paindus nagu vibu. Pinevil Lukašin märkas, kuidas naise särk selja pealt higist tumedaks läks. Korraks jõudis Anfissa Marfale üsna lähedale. Kuid Marfa älgas jälle nagu mõõgaga ja läks ette.

Anfissa kummardus ja hakkas vikatit luiskama. Lukašin tõmbas kergendatult hinge: talle oli paistnud, et Anfissa on juba kokku kukkumas.

«Noh, tuvike?» pööras Marfa muheldes pead. «Loodad luisu peale, enda peale ei ole kindel.»

Pärast vikati luiskamist hakkas Anfissa Marfale järele võtma. Armunud pilgul vaatas Lukašin Anfissa valgeid käsi, mis nagu süstikud edasi-tagasi liikusid, ja kõngutas käte taktis pead, ise seda märkamata. Ikka lähemale, ikka lähemale. Ning juba Anfissa hõikaski:

«Kannad eest!»

Marfa rebis viivuks ette, kuid Anfissa oli talle juba saba peale astunud.

«Kannad! Ma ütlen, korista kannad!» hõikas ta uuesti.

Ja juhtuski uskumatu lugu: Marfa astus kõrvale ja laskis Anfissa ette. Niidetud heina takerdudes jooksid Varvara ja Lukašin niitjaile järele. Häbist ja vihast punane Marfa kiskus pluusi seljast.

«Mis ma sulle ütlesin! Et võta seljast ära! Nüüd on vesi ahjus...»

Marfale ei võinud ligi minna. Lüsi põlvede vahele surutud, luiskas ta raevukalt, nii et sädemed lendasid nagu sepapajas. Siis raksas ennast sirgu, viskas luisu maha ja tormas Anfissat püüdma.

Nagu maruhoog tuiskas ta üle heinamaa. Abaluud liikusid justkui veskikivid roosa särgi all.

«Ajan alla!» müristas ta, iga hetkega Anfissale lähemale jõudes.

«Jumala eest, ajab alla!» vehkis Varvara rõõmu pärast kätega.

Anfissat oleks nagu piitsaga virgutatud. Jälle rebis ta end Marfast ette.

Varvara sattus paanikasse:

«Marfuška!» hõikas ta. «Aita kehaga kaasa! Mistarvis

issand sulle vägeva kere on andnud! No on loll!... Näe, esimees surub kogu kehaga peale, sina raiud nagu karu, viska või kulda maha, mitte ei kummarda!»

Tõesti, Anfissa võnkus nagu pendel. Vikatiga hoogu võttes kallutas ta oma väikest keha taha, seejärel laskis põlvist nõtku, nagu oleks maha kukkumas, et samas end jälle sirgu ajada.

Marfa astus seevastu sirgelt nagu härg, töötas ainult kätega, tema hiigelkere ei võtnud tööst peaaegu üldse osa.

«Marfuška, Marfuška, ära seisa nagu puuslik!» hõikas Varvara. «Kellele ma räägin, sindrinahk! Ikka kehaga, kehaga! Sul on käes vikat, mitte kirves!»

Ennast sootuks unustades tõmbas Lukašin Varvarat käisest:

«Jää ometi vakka, kurat võtaks!»

Äkitselt vilksatas Varvara peast mingi aimus läbi; varjamata imestusega vaatas ta Lukašinile otsa. Kuid mehel polnud nüüd Varvara jaoks silmi. Kuivanud huuli puredes, kael õieli ja käed rusikas, rippus ta silmadega Anfissa liigutuste küljes. Anfissa võttis viimase jõu kokku. Enam ta ei astunud, vaid lausa liugles üle heina. Valge rätik oli peast vajunud ja vist sarafani õlapaelte külge kinni jäänud, lehvis ta seljal nagu lipp. Marruläinud Marfa kihutas justkui piksepilv ta kannul. Veel hetk — ja Marfa heidab ta ühes heinaga kõrvale. Ent samas lõppes heinakaar.

Hingeldades pistis Lukašin jooksma.

Pisarateni haavunud Varvara katsus oma paarilist õigustada:

«Anfissa õnn, et esi lõppes, küll ta muidu oleks saanud.»

Vaevu jalul püsides tuli Anfissa Lukašinile vastu, kuid ta kahvatu higine nägu oli naerukil. Marfa ähkis nagu vahuleaetud hobune. Temast uhkas kuuma.

«Oh sa kuriloom, tahtis hinge seest võtta.»

Pühkinud näo särgivarrukaga kuivaks, istus Marfa teiste seltsi põõsa varju ja ohkas:

«Söök on kehv, küll ma sulle muidu hirmu naha vahele oleksin ajanud.»

«Eks neid aastaid ole ka juba turjal, Marfinka,» sõnas Varvara osavõtlikult.

«Või aastaid! Meie suguseltsis pole aastad kellelegi

hiiga teinud! Kadunud ema oli kuuekümne ligi, kui sünnitas, minul pole veel viiskümmendki täis.»

Marfa muutus jutukaks, otsekui tahtnuks end Lukašini ees õigustada:

«Kui palju mina oma eluajal niitnud olen, seda heinamaad ei jõua aastagagi läbi käia. Teinepool on mul üks armetu olevus, mees paljalt nime poolest. Mis mu silmad pidid näha saama, kui me esimesel aastal niidule läksime! Läksis muudkui mättasse. Mina tulin sabas, et meesterahva au hoida, talle avalikult mitte häbi teha. Aga siis hakkasin sedaviisi mõtlema: mehe au jääb küll alles, aga mis ma lehmale ette annan? Sülitasin ja niitsin, mis vähegi jaksasin. Ja kuhja tegi ta niisuguse, et see ähvardas ilma tuuletagi ümber kukkuda, naera siis või nuta! Eks ma tõusnud öösi üles, lõhkunud tema kätetöö maha ja teinud selle aja sees, kui rahvas magas, uuesti. Sedamoodi sai tööd tehtud.»

«Kuidas sa niisugusele siis üldse naiseks läksid?» imestas Varvara.

«Egas ma omatahtsi, tuli minna. Mina polnud ju sinusugune sabakeerutaja. Ema-kadunuke käis peale, nii et mul kõrvad pilli ajasid, et ikka mine ja mine, muud naishinge peres pole, küll sul saab ilus elu olema. Isal ja vendadel oli jälle kange soolahimu. Korvitäie soola eest mind mehele pandigi.»

Lukašin kergitas imestunult kulmu.

«Mis sa imestad?» lõi Marfa käega. «Ise tead, et kahekümnendal aastal polnud soola ka hingehinna eest võtta. Leeme sisse pandi mulda või hapupiima. Aga minu teinepool oli poemüüja... Ükskord jõudsin talle jõe ääres vankriga järele, kui tema löntsis, tohtkorv seljas, vaata, et murdub keskelt pooleks. «Võta peale, kulla piiga, vii mäest üles!» — «Või kulla piiga! Sinusugust sitavarest ma ei vaatagi!» mõtlesin. Aga ära öelda ei passinud. Istu aga peale, egas mul tühjast kohast kahju ole. Sõitsime ja vaikisime, mina aga küünitasin kaela, et mis tal seal korvis nii rasket on. Ära nägin: sool! Suured jämedad valged soolaterad — praegugi tõusevad veel silme ette. Ma ei saanud pilku pealt. Muudkui sõitsin ja mõtlesin, et kuidas saaks sealt näputäie endale. Enne kui külasse jõudsime, võtsin südame rindu, ütlesin: «Anna terake soola, Mitri.» Tema ronis vankrist maha, vaatas mulle otsa ja muigas. «Annan, aga mitte praegu.» Selsamal õhtul tuli isamees-

tega, ikka seesama tohtkorv kaasas. Niisugust varandust nähes läks mu taat päris ogaraks. Oli just heinalemineku aeg, aga kodus polnud näpuotsatäitki soola. Vaatasin vendade poole — neil ka suu nagu vett täis, istusid ja vahtisid kõrvale. Olgu peale, eks ma lähe, egas ma tita ole, et ei mõistaks: ilma soolata ei jaksa me heinaaega vastu pidada. Seesama kuradi sool panigi mul terve elu nahka. Pärast pulmalauda viidi meid puhaskambrisse. Põrandale oli ase tehtud. Aga minul tahtis süda sees lõhki minna: hommikul olin oma endise peigmehe käest kirja saanud. Et tule Mitri juurest ära, võtan su tagasi. Viskusin asemele ja ulusin. Mehike seisis lävel ega tihanud lähemale tulla. «Ma lähen ehk minema, Marfa? Tahad, tunnistan terve rahva ees, et sa oled puutumata. Ega nüüd endised ajad ole, pekstakse pisut keelt ja jäetakse rahule.» Olgu peale, ütlesin talle, eks sa aja oma asi ära, ei maksa rahva naerualuseks jääda.»

«Sa, Marfinka, ei pannud meesterahva nägemisele vastu,» torkas Varvara.

Marfa ei teinud tegemakski.

«Aasta pärast kukkus mu mehike sisse, nii et müüsin kõik maha, et ta trellide taha ei läheks, paljalt särginäru jäi selga,» jätkas ta. «Seepeale teenisin viis aastat inimestele võlga tasa. See oli see ilus elu poemüüja naisena.»

Niisama äkitselt, nagu ta juttu oli alustanud, tõusis ta püsti ja kohendas end:

«Läki, Varka. Me istume ja lõksutame lõugu, aga kes meie eest heina teeb?»

Lukašin istus liikumatult. Rahulikul, mõõdetud sammul kõndis Marfa üle luha; silmitsedes naise laia turja, mis tema eest pilgukeseks päikese ära varjas, turgatas Lukašinil mõte, et just nüüdsama oli talle selles väliselt rohmakas ja karedas naises avanenud midagi suurt ja tähtsat, ilma milleta pole võimalik mõista vene inimest ega seda, mis on Venemaal olnud ja veel tuleb...

Sel päeval ei mõelnud ta üksnes Marfast, kelle luhtunud elu tema südant oli liigutanud. Tal oli küllalt aega, et ka endast mõtelda.

Kuivaval heinakaarel lamades peletas ta vitsaga kuumusest oimetuid sääski eemale, vahtis töötavaid naisi, vanakesi ja alaealisi ning tundis vist esimest korda, kui

kasutu ja tarbetu ta siin Pekašinos on. Asi polnud mitte selles, et ta ei saanud teiste kombel palehigis vikatit viibutada. Hoopiski mitte. Varem oli ta arvamisel olnud, et kuigi on rivist välja löödud, teeb ta siin suurt ja vajalikku tööd, ajuti isegi oli uhkeldanud oma teenetega. Nüüd aga polnud ta juba kuu aega peaaegu mitte midagi teinud — ei saa ometi tööks pidada neid rännakuid ühest brigaadist teise ja lühikesi vestlusi puhkehetkil. Rahvas aga töötas, ja kuidas veel!

Nüüd, kus ta selle üle järele mõtles, tundis ta järsku, et tegelikult ei muutuks külas mitte midagi, kui teda siin ei oleks.

Hoopis teine, senitundmatu ja enneolematult võimas jõud pani inimesi liikuma. Seesama jõud tõstis muldvanad sided ja taadid lavatsitelt jalule, sundis naisi koidust ehani end niidul katkestama. Seesama jõud tegi noorukitest mehed, summutas laste näljakisa ja oli Anfissa parteisse toonud...

Praegu oli suurim õnn tervenisti, jagamatult sellele jõule alistuda, kuna see heitis endast eemale ja karistas armutult kõiki neid, kes püüdsid voolust kõrvale hoida ja ainuüksi endale elada. Võib-olla sellepärast oligi Lukašini hing nõnda rahutu, et mida enam ta ihu paranes ja elumahlad liikuma hakkasid, seda tugevamini andis endast märku elukihk. See kihk lükkas üldisest voolust eemale, lõhkudes iga päev seda harmooniat, mis sidus teda üldisega, milles ta oli elanud rindel ja esimestel Pekašinonädalail. Isegi nüüd, mil südametunnistus teda vaevas, rippus ta silmadega Anfissa küljes, kes ühes naistega niitis. Ta meenutas, kuidas nad kahekesi läbi metsa siia olid sõitnud ja kuidas ta vahetevahel oma täku Anfissa mära vastu oli surunud, et naise põlve puudutada.

Veel rohkem piinas teda üks täna tehtud avastus. Selgus, et ta polnud ka Varvara vastu sugugi ükskõikne, sest iga kord, kui Varvara talle naeratas või lehvitas, tõusis talle kuum klomp kurku.

«Oh sa elajas!» sõimas ta end armutult. «Mehed on rindel, kuid sina...»

Hetkeks saavutas ta hingelise tasakaalu, sealsamas aga oli ta ihar pilk jälle Anfissa küljes kinni, ja tal oli lõpmata kahju tollest helgest, rõõmsast tundest, mis tal tol valgel ööl Anfissa vastu oli tekkinud.

Hingevõitlusest võhmal, suutis Lukašin vaevu ära

oodata, kunas päike metsa taha vajus ja rahvas heinamaahüti juurde kogunes. Vanakesed vedasid vaevu jalgu järel. Naised seevastu jooksid nagu kurjast vaimust vaevatud: nad pidid veel loomi talitama. Kui Lukašin hütile lähenes, kajasid lähemad niidud hõigetest: perenaised hüüdsid lehmi, kes parmude eest võsa varju olid pugenud. Nad ajasid loomad lagedale, panid lõõga, loputasid lüpsiku rutakalt jõevees üle ja kükitasid siinsamas tüümaal lehma alla. Hüti ümber oli tunda lüpsisooja piima lõhna. Sääskedest vaevatud lehmad ei seisnud paigal, vehkisid sabaga, vahel sattus saba või sõrg lüpsikussegi. Siitsealt kostis ärritatud hääli ja sõimu, mida saatsid heledad laksud.

Kümmekond meetrit hütist eemal, metsa servas, kus polnud nii kuum, seisis lattidest kokkulöödud ja värskete kuuseokstega kaetud sara. Seal hoiti ja hapendati piima.

Vanainimesed ja naised, kel lehma talitada ei olnud, tegid lõkke üles ja keetsid süüa.

Vana suitsunud ja sammaldunud hütt, mida põhjakaarest piiras mets, lageda taeva all lüpstavad läikivad lehmad, lõkketuli, mille kohal rippusid tahmased katlad ja teekannud, ning habemikud vanataadid — see kõik oli nii patriarhaalne, et tundus, nagu poleks ajal sajandite kaupa siia asja olnud. Aga siin, selles karukolkas, kus kõik elusolendid õhtuti sääskede käes vaevlesid, oli see kõige mõistlikum, sajandite proovi läbiteinud olemisevorm. Vähemalt Lukašin arvas nõnda.

«Kas sääsed söövad või?» haletses teda Varvara, kes esimesena lehma alt hüti juurde jõudis. «Eks nemad taha ka värsket. Teadagi, ega siin ole Venemaa.»

«Kuidas ei ole Venemaa?»

Varvara imestas: mis siin arusaamatut on?

«Meil kutsutakse Venemaaks õue ja põlispõlde. Kas see karukolgas on siis mõni Venemaa!»

«Nii see Põhja-Vene talumehe elu on,» mõtles Lukašin Varvara sõnade üle järele. «Nii suure valu ja vaevaga on ta need alemaad raadanud, et keel ei paindu neid Venemaaks nimetama. Ometi on siit külasse ainult kümmekond kilomeetrit, mitte rohkem . . .»

Õhtulist võeti lageda taeva all, kahest paksust kuuseplangust kokkulöödud kitsa laua taga. Päike oli loojas. Õhk läks jahedamaks. Niidu kohal hõljus jõelt tõusnud uduvine. Kihulaste eest polnud pääsu, pilvena keerlesid

nad inimeste ümber, pugesid riiete alla ja silma. Vanameestel olid linased sääsekaitsed peas, naised olid end pearätti nõnda ära peitnud, et ainult suu ja silmad paistsid. Varvaral olid isegi õhukesed kindad käes. Ainult Marfa istus, pea ja kael paljas, nagu oleksid talle sääsesõnad peale loetud.

Kui Trofim taipas kuuseoksa tulle pista, nii et suits inimestele peale käis, hakkas kergem.

Söödi vaikides. Õhturahus kõlksusid ainult lusikad vastu anumaid. Trofim kõrvetas end ja kraaksatas, Varvara leidis leeme seest sääse ja võdistas põlastavalt õlgu. Marfa kortsutas kulmu:

«Söö aga. Mis sa nina kirtsutad? Muidu tahad ikka liha, aga kui ta sulle ise supi sisse kukub, siis ei passi.»

Lukašin istus ääre peal, Anfissa kõrval. Anfissa oli just niidult tulnud, oli Sofron Ignatjevitšiga kuhje vaatamas käinud. Küllap oli ta pidanud läbi põõsaste ja niitmata heina rupjama: kleit oli märg, turjale ja õlavartele oli rohuseemneid ja valgeid ebemeid kleepunud.

Hoolitsevalt asetas Anfissa oma leiva Lukašini ette; kulmudele tõmmatud valge rätiku alt vilksas aeg-ajalt Lukašini poole tema mustade silmade naerev pilk.

Lukašin tõmbas kopsu Anfissast hoovavat karget heina- ja kastelõhna ja süngestus, kui kohtas Varvara kelmi, luuravat pilku.

Kui oli pisut hingepidet võetud, hakati juttu ajama. Ikka needsamad küsimused: kuidas rindel läheb?

Sofron Ignatjevitš keeras endale vilka ja päris:

«Kuidas on lood teise rindega? Kas on midagi kuulda?»

Lusikaklõbin lakkas; Lukašini vastusele järgnes aga jälle raevukas lusikaklõbin ja kostsid vihased hääled:

«Mis nad küll mõtlevad?»

«Kah mul liitlased!»

«Küll me neid liitlasi teame — pea igasse külasse on neist haudu maha jäänud.»

«Nüüd ehk ei passi enam nii rääkida, Ivan Dmitrijevitš, aga olgu peale,» ohkas Vassilissa. «Nendesamade ameeriklaste ja inglaste pärast pole meil veel kaheksümnenda aasta pisaradki kuivanud. Õudne mõelda, mis nad siin Pinega kandis tegid! Minu õel oli poeg Vanja, kolmeteistkümneaastane poisike. Heakene küll, õde saatis poisi tädi juurde naaberkülasse . . . Mis poiss aga tegi? Leidis tee pealt padruneid ja hakkas nendega mängima. Ameerikla-

sed ja inglased nägid ja võtsid poisi kinni. Õhtul tuli tädi jooksuga, hirmust poolsurnud: «Päästke Vanja ära!» Meie õega sedamaid ameeriklaste juurde, trügisime nende ülemuse palvele ja langesime ta jalge ette maha: «Laske laps lahti!» Aga ülemus, sihuke punapäine priske mees, trampis jalgu ja korrutas oma keeli: «Partisan, partisan...» Ja pistis õele valge paelaga risti pihku — see ristike oli Vanjal kaelas olnud. Niikui õde seda ristikest nägi, läks peast segi. Jäigi oma elupäevade lõpuni segaseks, vaeseke. Vanja aga leiti kevadel kalda veerest,» ohkas Vassilissa, «terve talve oli jääaugus vedelnud.»

Pärast rasket vaikust ohkas Varvara vaguralt:

«Oh naisukesed, meie istume ja ajame juttu... Aga mis seal sünnib? Mõni meie küla mees jätab ehk just praegu eluga jumalaga...»

Marfa tõusis kolinal lauast:

«Pipart sulle keele peale!»

Tema järel hakkasid teisedki lauast tõusma, sünged ja rõhutud. Enne magamaheitmist tegid naised paar-kolm korda valju häält — hirmutasid metsloomi. Lähimatelt riitudelt kostis vastuseks mitmehäälset ammumist.

Varvara müksas naerdes Marfat, kes särki parandas:

«Mis siis sina vakka oled? Lase oma inglihäält kuulda! On kindlam.»

Põrmugi haavumata tõusis Marfa püsti, nagu oleks ta seda just oodanudki, pani töö kõrvale, seadis käed suu juurde ja röögatas, justkui püssipauk oleks üle metsa kõmanud.

«Nüüd pole enam ühtegi looma karta,» muigas Varvara, pilgutas Lukašinile silma ja läks kergel tantsiskleval kõnnakul jõe äärde pesema.

Jalad võeti väljas lahti; teivastel ja hüti seintesse löödud vaiadel kuivas juba haisvaid jalarätte.

Esimest korda elus ööbis Lukašin heinamaahütis.

Neli sammaldunud ja suitsunud ristpalkseina, madal tahmane lagi, uksest vasemal kolle, mis tubli kolmandiku ruumist enda alla võttis, kolde kohal räpnaauk suitsu väljalaskmiseks, magamisnarid seinte veeres — muud seal polnudki. Vanasti aeti läbi ilma akendeta või siis raiuti naripeatsi kohale auk laste rõõmuks, kes keskhommikuni magama jäeti, ja suitsumeeste tarbeks. Kuule nüüd — aknad! Jälle üks üleliigne auk sääskede jaoks ja paljas klaasikulu.

Lukašin kui külaline sai endale eraldi nari ukse juures kolde vastas. Ülejäänud, nende hulgas ka Anfissa, kobisid üksteise kõrvale eesmisele narile. Trofim ja Sofron Ignatjevitš heitsid põrandale, naril polnud ruumi. Väsimatu Varvara tahtis juttu üles võtta, kuid talle käratati peale, ja paari minuti pärast kostis hütis juba vägevat norskamist.

Lukašinil ei tulnud und. Pimedas lamades vahtis ta kaht koldes hõõguvat sütt ja naksis heinakõrt. Eesmisel naril pööras end keegi ja ohkas. Egas ometi Anfissa? Vahest pole temalgi und? Lukašini süda hakkas ärevalt põksuma. Tal oli kuum ja lämbe. Sääskedest puretud ihu õhkus. Heinapebred olid särgi sisse läinud. Trofimi ja Marfa norin ärritas hirmsasti, nad oleksid nagu omavahel võistelnud.

Natukese aja pärast tõusis Lukašin narilt ja läks hiljukesi ust kääksutades välja.

Vaikus. Udu heinamaa kohal. Taamal kerkivad udust sagris kuhjahiiglased. Keedukoldest igritseb suitsu ja kerkib sinise lindina taeva poole, mis on nii kahvatu, et viirastuslik kuusirp sakilise kuusiku kohal vaevu välja paistab. All jõel laksatab miski paar korda. Küllap kargas mõni ablas haug tukkumajäänud kalale kallale. Ja jälle vaikus — ümberringi liikumatu mets, udu heinamaa kohal ning kuhjad kui väsinud inimeste und valvavad muinashiiglased.

Täiel rinnal hingas Lukašin öist heina- ja piimalõhnalist õhku, kuulas õndsat vaikust enda ümber ega tahtnud uskuda, et selsamal maal, sellesama taeva all varisevad kuskil suured linnad põrmuks ning süütud inimesed surevad hirmsates piinades.

Et magavaile kolhoosnikele mitte otsa astuda, tõmbas Lukašin hütis tikku. Hetkeks vilksatasid liikumatud, justkui sügava une poolt ristilöödud inimeste käed ja jalad. Ohupuudus, norskamine... Tema aga oli väljas hingitseva lõkke ääres seistes kuulatanud, kas ehk ei kriiksu uks ja kas Anfissa ei tule tema juurde. Kuid kas jaksaks päeval ümberkukkumiseni tööd murdnud naine üldse enam selle peale mõelda!

Jälle andis südametunnistus endast märku.

Kolmekümne teine peatükk

Heinategu oli alles täies hoos, kui tuli kätte aeg põllule minna. Õieti algas lõikus Pekašinos juba siis, kui viljad olid vaevalt valendama hakanud. Tuli perenaine hilja õhtul heinamaalt, õsus oma põllulapilt odravihu, kuivatas seda öösi ahju peal, hommikul aga tõusis, peksis ära ja tegi käsikivil jahuks, küpsetas karaskit ning ruttas jälle heinamaale tagasi. Kui kehvad olidki rindeuudised, ometi muutusid inimesed pisut reipamaks, olles jõudnud jälle uudseleiva ära oodata.

Ent peatselt närbus seegi rõõm augustikuu kuumades tuultes. Algas põud. Hommikuti polnud kastetki maas, jõed ja ojad kuivasid ära, südapäevaks olid puulehed longus. Heledas hõõguvas põuataevas keerles päevade kaupa tuhakarva viu ja vingus: «Juua! Juua!»

Metsad seisid põuavines, levis vingulõhna — näis, nagu oleks sõda Pekašino alla jõudnud.

Ebausklik hirm puges külarahva südamesse. Mis siis saab, kui kartulgi ära kõrbeb? Igamehe ainus lootus... Siis pole muud, kui tuleb kõrvad pea alla panna!

Loodeti eeliasepäevale, juhtus harva, et Eelias ei oleks müristanud. Sel aastal kõmises kõu eemal, põuavälkugi oli näha, et see oli ka kõik. Alles kolmandal päeval tuli sapsakas tihedat vihma, nii et rahvas nurmelt jooksu pani. Aga kui nad mäele jõudsid, paistis jälle päike, ning külas polnud vihm tolmugi kinni löönud. Välkudest lõhestatud sinine pilverank liikus sõõrumaade poole.

Ometi oli Lukašin tol päeval tõeliselt õnnelik. Ta oli esimest korda reha pihku võtnud. Väsimusest taarudes tiris ta kodus märja sõduripluusi seljast ja vajus surmväsinult voodisse.

Teda äratas meeleheitlik koputamine aknale:

«Põleme! Põleme!»

Lukašin tormas ülepeakaela trepile. Valusalt lõikas päike unistesse silmadsse. Kuskil kolgiti vastu raudplaati. Keegi sagris naine jooksis oiates ja hädaldades mööda:

«Tuli! Tuli on lahti! Oh issake!»

Lukašin tormas teele.

Põhjakaarest, kiviviske kauguselt, tõusis üle metsa paks valge suitsupilv.

«See tuleb ju Kuivasoost! Võiduhektarid!...» mõtles

Lukašin õudusega ja silmapilk oli talle selge, kui hirmus õnnetus neid ähvardab. Viljapõllud olid hädaohus!

Talli pool tagaõues hirnus hobune. Masinlikult kiskus Lukašin tarast teiba ja jooksis otsejoones läbi tanumate ja tagaõuede talli poole. Naised, tallimees Jefim ja Anfissa panid Partisani rakkesse. Lukašin jõudis vaevu vankripärasse hüpata, kui täkk pani paigalt kohe kappama.

Sild rappus ja kõmises meeleheitlikult, selja tagant kostis kiledat, kõrvulõikavat nutukisa: «Ema!»

Tolm, männid, suitsuhais. Metsa vahel loopis vankrit küljelt küljele, seal oli iga sülla järel käänak. Lukašin klammerdus käega vankripeele külge, hüples nagu pall üles-alla ja tema selg põrkas vastu kellegi tulist keha.

«Pimm-põmm, pimm-põmm!» kostis külast.

Teid ja radu mööda jooksid inimesed ja karjusid midagi. Kirved ja labidad kiiskasid päikese käes...

Siis kostis äkitselt raginat, karjumist ja oigeid ning Lukašin kukkus õlga valusasti ära lüües kraavi.

Kui ta püsti kargas, hoidsid naised ja vana Jefim aiste küljes rippudes täkku kinni. See oli üleni märg, korskas ja tagurdas, ajas sassis lakaga pead metsikult püsti ja tõstis põlvest painutatud hiigelsuuri esijalgu. Aisad ragisesid.

«Raiuge rangiroomad katki!» karjus Anfissa.

Lukašin tormas appi. Siis aga sündis midagi täiesti uskumatut. Paljad põlved vilksatasid läbi õhu ja samal hetkel nägi Lukašin Anfissat juba täku seljas.

Naised põrkasid eemale.

Raske ragin ja tolm. Põõsaste vahel lehvis Anfissa valge pearätt.

Vapustatud Lukašin vaatas hingeldades õnnetuspaiga üle: vanker külili, ratas katki...

Siis jooksis ta higist tilkudes ja tolmu neelates mööda teed, tormas kellestki mööda ja keegi tormas temast mööda...

Kõrvus undas, kurk oli kibe. Must suitsukardin, mis poolt taevast kattis, oli varjanud päikese. Oli pime. Ainult nähtamatu, metsataguse tulekahju kuma, mis vilkus puude ladvus, lõhestas seda pimedust, aeg-ajalt säratasid purpurselt longus viljasiilud kuskil siinsamas. Terve tee kostis läbi kasvava tulekahjuragina talle kõrvu viljapeade anuv hala: päästke, päästke! Kus ta seda juba kord näinud oli? Silme ette tõusis mullune suvi: tühjaksjäänud

külad, tulekahjuasemed, koristamata põllud. Lukašinit valdas hirm: kuidas tulele piiri panna? Kõik saab hukka — vili ja inimesed ja küla.

Jõuetu ja märg, jooksis ta üle sooniku mäkke. Näkku õhkus lämmatavat leitset. Samal hetkel lahvatas silmipimestav valgus.

See, mis ta nägi, pani ta ahastama.

Metsasügavusest lähenes mürinal ja raginal tulesein. Sellele astus vastu vaid paar tillukest tumedat kogu, kes esimestena pärale olid jõudnud. Nad rabelesid puutüvede vahel, vehkisid väikeste kuuskedega, taandusid, sädemepilvest üle puistatud, ning sööstsid jälle tule kallale.

«Tagasi! Tagasi!» karjus Lukašin kõigest jõust. «Puud tuleb maha raiuda!»

Suitsust läkastades ja lämbudes jooksis ta silmalt üle odrapõllu tulekolde poole.

Mõne minuti pärast kõlksusid kirved ja labidad vihaselt kogu metsa veeres. Langetati puid, kanti oksi eemale, kisti pinnast lahti, sammalt ja sookailu üles. Õhk oli täis raginat ja mürinat. Sooniku peale kinniseotud hobused hirnusid metsikult. Vanad võimsad kuused lahvatasid põlema nagu tõrvikud ning kuumusest ja suitsust hingeldavatele inimestele sadas kaela mustmiljon sädet, lendas puukoorelahmakaid ja hõõguvaid tukke.

Lukašin kandis naiste ja laste seltsis oksi, risu ja puujuurikaid eemale — tegi kõike, mida ühe käega teha sai. Vähehaaval ärkas temas komandör. Kuidas olid lood tiibadel? Ega need üleüldises möllus meelest pole läinud? Käsi näole varjuks, jooksis ta põlluservale ja rüsis läbi vilja tulekahju vasakule äärele. Kuid seal olid Stepan Andrejanovitš ja Trofim juba kõvasti ametis — kirveste alt muudkui lendas roosasid laaste. Prjaslini Miška keerles nagu paharet nende ümber ja tõrjus pealetungivat tuld väikese kuusega.

Lukašin tõttas Kuivasoole. Sealpool polnud ei taevast ega metsa näha. Puha suits... Tuli oli jõudnud päris metsa äärde. Õhk oli täis õudset müra ja undamist. Kuused langesid, võsa ragises, toored kännud lõid kummalise roosa leegiga lõõmama. Meelt heites võitles käputäis naisi, vanataate ja lapsi hullunud loodusjõuga.

Siis nägi Lukašin Marfat. Too seisis üksinda üsna metsa serval, kus mets Kuivasooks üle läks. Kuidas ta sinna oli sattunud, kas juhuslikult või oli keegi ta sinna

pannud, kuid Lukašinile oli otsemaid selge, et seal oli kõige ohtlikum koht. Kui tuli Kuivasohu pääseks, ei peataks teda enam ükski vägi. Ühekorraga süttiks põlema kümneid hektare. Nagu oleks tuli ise ka seda taibanud, pürgis ta metsiku raevuga soolageda poole, karates ühelt puult teisele.

Marfa ümber mühises ja undas, vaik kees puudel, võsast langes talle põlenud lehti kaela. Suur ja üleni purpurpunane, mustad juuksed äralibisenud rätiku alt väljas, tõstis ta roika vuhinal pea kohale ja materdas ohkides maha kõik, mis iganes käeulatusse puutus. Üks pikk peenike mänd ei tahtnud kuidagi järele anda, roigas ei küündinud latva. Siis heitis Marfa roika kõrvale ja haaras libedast tüvest mõlema käega kinni. Mänd kriiksus ja paindus, kuid ei murdunud.

«Mis sa passid?» kähistas Marfa.

Lukašin taipas, kargas kännu juurde, kiskus sealt kirve ning jooksis ja raksas vastu männitüve. Haigest käest käis läbi terav, lõikav valu, kuid kirvest Lukašin lahti ei lasknud. Seejärel langetas ta kuuski ja mände, raius võsa, vedas maharaiutud puid kaugemale ja taganes, taandus, kui tulerõngasse oli jäämas...

Möödus vist terve igavik, enne kui ta selja sirgu ajas. Inimesed võitlesid ikka veel tulega. Kuid piki põlluveert valendas ühest metsaservast teise juba kännurida. Tõkestatud tuli näris tigedal mühinal risu ja sookaile. Ning siis sai Lukašin ühtäkki aru: nad olid peale jäänud! Ta tahtis hõisata, äravaevatud inimestele seda rõõmusõnumit kuulutada, kuid pakatanud, kangekstõmbunud huuled liikusid vaevu. Raskest, lämmatavast suitsust hakkas ilmuma viirastuslikke inimesi. Kirved ja labidad välkusid.

Varsti olidki kõik Kuivasoo veeres, kus Marfa ja Lukašin alles nüüdsama tulega olid maadelnud. Siin oli laheda hingata: soost tuli kerge tuulepuhavus ja kandis suitsu põllu peale.

Naised raputasid tuhka ja tahma seljast, vaatasid üle oma riideid ja jalanõusid, pühkisid näolt pori ja nõge, ohkisid ja ahkisid, lõid naiste kombel käsi kokku ja igaüks elas uuesti läbi seda, mis temaga oli juhtunud:

«Mina haarasin lollist peast reha kaasa, aru justkui võeti peast.»

«Jooksime Vassilissaga kahekesi ja nutsime, et nüüd

meie pisarad põlevad... Kevadel korjasime ju terahaaval seemet...»

«Mul oli kõht puhuksis, mitte ei jaksanud joosta...»

«Aga mis meiega juhtus, naisukesed! Kui Anfissa hobuse selga kargas, ehmatasin ma päris kangeks. Sihuke metsaline! Mõtlesin, et nüüd tapab küll ära. Kuidas sa sinna hobuse selga üldse said, Anfissake?»

«Sõitsime üle silla, hinge tahtis seest välja raputada. Ma haarasin Ivan Dmitrijevitšil ümbert kinni. Kas tundsid?»

«Ega sina, Varja, mööda küll ei pane. Küll sa tead, kellest kinni kahmata.»

«Oh, naisukesed, minu pearätt, minu pearätt on päris ära kõrbenud! Issake!»

«Mis sa siin enam rätist räägid, hea, et ise ära ei põlenud.»

«Helde jumal! Selle räti kinkis mulle ju vennas, kui mind mehele pandi. Terve selle aja hoidsin teda aidas — pidin ma ta siis just eile välja võtma.»

«Kus Fjodor Kapitonovitš on, et teda näha pole? Valvab oma varandust või?»

«Hea, et külarahvas kodus oli, aga kui ei oleks olnud...»

Hädavaevalt jalul püsides, kuulas ja vaatas Lukašin ohkivaid naisi. Nad olid määrdunud ja närudes ning ära kõrbenud. Nende kahvatutel tahmastel põskedel veeresid pisarad. Mustad, pakatanud huuled olid tursunud. Lukašin vaatas neid, kuulas nende lihtsüdamlikku, naiivset juttu ja tema hing muutus rammaks armastusest ning hellusest nende vaevatud ja kurnatud inimeste vastu, kes ei teadnud, mis nad väärt olid.

«Hei, kellel on kurk kuiv?»

Selle hüüde peale pöörasid kõik ümber.

Põõsaste vahelt soonikust ilmus nähtavale Prjaslini Miška. Poisi läikiv märg nägu oli õndsal naerul, mööda määrdunud lõuga tilkus vett.

Lobanovi Trofim, must nagu kõrbenud kännujuurikas, lakkus kuivanud huuli ja hakkas sõna lausumata sooniku poole töötsima. Üksteisest ette rutates tõttasid teised talle järele.

Augu ümber, mille Miška oli samblasesse maasse

kaevanud, kogunes rahvasumm. Õnnelikud, kes esimestena kohale olid jõudnud, ammutasid kamaluga musta samblast lõga ja jõid ahnelt. Tagumised surusid neile peale...

Trofim lükkas naised laiali, viskus kõhuli ja pistis pea veeauku.

«Tohoo pele — võõra vara kallale!» kostis kurje hääli. «Naised, sikutage ta eemale!»

Varvara haaras naerdes Trofimil püksitagumikust kinni ja tõmbas seda enda poole. Trofim ajas vastu, peksis jalgadega ja urises kõhuhäälel:

«Jäta rahule, mära!»

«No on lollid,» irvitas Miška, kes seda tõuklemist kõrvalt vaatas. «Hunnikus koos nagu lambad. Kas siin veest puudus on?»

Hakatigi sammalt käte ja jalgadega urgitsema ja uusi auke uuristama.

Kui janu kustutatud, valdas inimesi kohutav väsimus. Jalgu järele vedades löntsiti soonikult raiesmikule. Oli tahtmine samblale pikali heita ja sinna jäädagi.

Ometi polnud tuli sugugi taltunud. Neelanud alla okkad ja lehed, oli ta nüüd kuivade, söestunud tüvede kallal, mida polnud jõutud eemale vedada. Jälle lendas inimestele sädemeid, nõge ja tukke kaela. Päikest varjas ikka veel läbipaistmatu suitsupilv. Vasakul pool küljes undas ja vuhises tuli endiselt. Küllap oli ta seal üle raiesmiku pääsnud. Kuid see ei kohutanud, sest märg soonik oli kindlaks tuletõkkeks. Paremat kätt oli tuli jõudnud Kuivasooni. Sealt tuli kirbet turbapõlemise lõhna.

Lukašin vaatas Stepan Andrejanovitšile murelikult otsa:

«Ega soo põlema lähe?»

«Ei tohiks minna. Teda kutsutakse küll Kuivasooks, kuid ta põhjaserv on märg.»

Ruttamata hakati kirveid ja labidaid kokku otsima — oli aeg koju minna.

«Mis ta seal ometi nõnda lendab, aru peas...» porises Marfa.

«Kes, kus?» pöörasid naised vaatama.

«Näete, naised, lind...» sõnas Varvara imestades.

Tõepoolest, umbes sada meetrit eemal tiirutas soo veeres kasvava sihvaka mastimänni kohal suur hall lind.

Kord laskus ta järsult puulatva, kord hõljus männi kohal, tiivad laiali.

«Midagi seal ikka on, ega ta ilmaasjata lenda.»

«Sul on teravam silm, Miška,» müksas Varvara Miškat.

Miška vahtis palumatagi, kael õieli, pingsalt männilatva.

«Seal mustab midagi,» sõnas ta kobavalt.

«Naised, tal on ju pesa selle puu otsas!» lõi Darja käsi kokku. «On aga koha leidnud, rumal . . .»

Hellameelene Vassilissa tõstis rätikuotsa silmile:

«Näed sa nüüd seda keeletut jumalalooma . . . Ei mõista sõnagi lausuda, aga lapsi hätta ei jäta — ema on ema.»

Männist vihises mööda põlev tukk ja puistas raginal sädemeid. Hall lind muutus järjest rahutumaks. Äkki sööstis ta inimeste poole, lendas üle nende peade, ja nõnda madalalt, et Lukašin sulgede lõhna tundis.

«Kutsub inimesi appi,» ohkas Darja. «Jumala eest, naised.»

«Kuulge, inimesed, nad põlevad ju ära!» läks Varvara ähmi täis.

«Vaja maha raiuda!» raputas Trofim pead ja hakkas kirvest rihma vahelt välja võtma.

«Ära nüüd ikka lollusi ka tee!» tõstsid naised kisa. «Mis siis saab, kui puu maha kukub!»

Pahane Trofim pööras tagasi.

«Redelit ei ole . . . Kui oleks redel, võtaks maha.»

«Mis te sest linnust nüüd, või neid täna vähe on tulesurma saanud,» manitses Sofron Ignatjevitš ähmi täis naisi, kuid jättis äkki jutu katki.

Prjaslini Miška jooksis juba mis jalad võtsid männi poole.

«Miška, Miška, kuhu nüüd! Tagasi!» hüüdis Anna.

Miška ei teinud kuulmagi. Männi juurde jõudnud, hakkas ta lausa käigu pealt mööda tüve üles ronima. Aga puu oli libe ja peenike, poiss sai ainult paar tõmmet teha, kui vajus tagasi maha.

«Miška, Miška, ei tohi!» karjus ema jälle.

Miška aga oli juba kätega kõvasti puu ümbert kinni võtnud ja ronis uuesti tüve mööda üles. Nüüd keerles hall lind otse tema pea kohal. Hiigelsuurte valgevöödiliste tiibadega raskesti vehkides tõusis ta puulatva, laskus alla, tegi poisi pea ümber ringi või paar ning tõusis jälle üles.

Näis, nagu anuks ta: «Kiiremini, kiiremini!» Ning Miška muudkui ronis.

Pea kuklas, ei pööranud inimesed temalt silmi.

Äkitselt varjas poissi tihe suitsulinik.

«Miška! Miška!»

Anna sööstis ettepoole, kuid keegi hoidis teda tagasi.

«Mis inimesed te olete? Linnust oli kahju, aga minu . . .»

Kui suits hajus, ohkasid kõik kergendatult. Kössitõmbunud Miška ronis ikka edasi. Pilguks jäi ta seisma, tõmbas hinge, lehvitas rahvale otsekui rahustuseks ja ronis jälle. Nüüd oli ladvani jäänud veel umbes kolm meetrit. Kolm viimast meetrit! Peenike mänd paindus ja õõtsus koha raskusest. Sealsamas aga möllas maruline tuli.

«Tagasi! Tagasi!» karjuti nagu ühest suust.

Paistis, nagu oleksid nad alles nüüd aru saanud, kui suures ohus viibis poiss. Tarvitseb vaid ühelainsal kibenal särgi peale kukkuda, kui poiss rahva silme all nagu sära-küünal põlema lahvatab.

Jälle viskas suitsu üles. Linnu valged tiivaalused küüt-lesid purpurses lõõmas kurjakuulutavalt.

«Ooo! . . .» ulus Anna.

Nastja võttis kirve ja sööstis männi juurde. Tema järel tormasid okste ragisedes ka teised. Raiusid ja kandsid eemale võsa, tallasid tuld jalgadega, materdasid roigastega, kraapisid labidatega sammalt.

«Noh, nüüd pole hirmu,» ütles Lukašin Annale, kui tuli oli kümmekond sülda männist eemale aetud.

Siis jäi ta vaatama, kus on Nastja. Tüdruk seisis söestuva võsa veeres ja tõrjus ikka veel kuusega vehkides tuld.

«Tubli, Nastja!»

Tüdruk kergitas pead, naeratas häbelikult ja asus jälle kuusekesega vehkima, keerutades üles terveid sädemevihke.

Miška oli juba päris ladvas.

Männi all tõuklevad inimesed vahtisid üles ja rääkisid vaimustatult:

«Kätte sai . . . On aga poiss!»

Äkki lõhestas õhku meeleheitlik karjatus:

«Aaa! . . .»

Mööda värsket raiesmikku, käed laiali, jooksis valust meeletu Nastja. Tulekeeled lehvisid tal seljas.

«Pikali! Pikali! Selili!» karjus Lukašin.

Ta tormas tüdrukule vastu, kuid komistas juure taha ja kukkus. Kukkudes nägi ta veel, kuidas kellegi käed tüdrukust kinni haarasid ning ta vastu maad surusid.

Kui Lukašin Nastja ümber kogunenud inimeste juurde jõudis, tundis ta õudusega kõrbenud liha lõhna. Nastja lamas, nägu vastu maad, üle põlve paljas jalg kohmakalt kõveras, määrdunud rõivatükk peal. Tüdruk oigas, tema keha tõmbles kramplikult... Ta oli teadvuseta.

Naised nuuksusid tasa. Lukašin lõi käe silme ette ja puhkes samuti nutma.

Ning puu all seisis üksi õnnetu, väsinud Miška. Särk räbalaiks kistud, pihud veriseks kriimustatud. Ühes käes vana soni, milles pekslesid linnupojad. Tiibadega peaaegu riivates poisi higist kleepuvaid juukseid, lendles hall lind väsinult ta pea kohal. Kuid Miška ei tundnud ega märganud midagi — ei oma vermelisi käsi, ei mütsi seest vabadusse pürgivate linnupoegade müksimist, ei muretsevat emalindu, kelle tiibade tuul ta märga pead jahutas. Näost surnukahvatu, seisis ta, silmad hirmust pärani, ega söandanud paigast liikuda.

Kolmekümne kolmas peatükk

Nastja ei tulnudki teadvusele. Vankrisse pandi heina ja käepäraseid seljariideid, õnnetu tõsteti ettevaatlikult peale ja kodutee algas. Vankri taga vantsisid väsinud, kurnatud inimesed. Anfissa ja Lukašin jäid tuld valvama.

Juhtunust vapustatud ja rusutud, istusid nad ühe äsja langetatud puu tüvel ja vaikisid. Videvik tuli kiiresti kätte. Tuul puhus söehunnikuid pimeduses kurjalt hõõguma, raginal kukkus maha poolpõlenud puid, nii et sädemesambad taevasse tõusid.

«Tuult tõstab... Peaks ringi peale tegema,» lausus Anfissa.

Nad tõusid ja läksid teine teisele poole.

Lukašini haavatud käsi lõhkus valutada. Katsudes tundis ta, et käsi oli paistes. Äkki raksatas äike ja sähvatas välk, sellele järgnes kohemaid pilkane pimedus. Lukašin läks edasi käsikaudu, komistades ja põõsastest terve

käega kinni kahmates. Siis hakkas vihma tibama. Vihm, suits, ving...

«Uuu!» kostis vasakult.

Lukašin hõikas vastu ja jooksis suitsust läkastades Anfissa hääle suunas.

Nad põrkasid kokku, hingeldavad ja märjad.

«Seal on tihedad kuused!» hüüdis Anfissa, käega küla poole viibates.

Nad jooksid otse üle orasepõllu, komistasid ja kukkusid, välgust pimestatud. Kui nad viimaks kuuskede alla jõudsid, olid nad üdini märjad. Hingeldades vajusid nad vastu jämedat puud. Siin oli kuiv, ükski piisk polnud okstest läbi tunginud. Hinge tõmmanud, ütles Anfissa:

«Kui teaks, et sadama jääb, peaks koju minema.» Ta võdistas õlgu. «Külm. Teil oli tulemasin, Ivan Dmitrijevitš, on ta alles?»

Külmavärinaid tagasi hoides otsis Lukašin taskust tulemasina ja ulatas Anfissale. Tükk aega püüdis naine, põlvili maas, tuld lõkkele puhuda.

«Ei, kõik on läbimärg, ei võta tuld külge. Lähen vaatan, kas pole kuskil lähedal kuiva heina.»

Läbi vihmamühina kuulis Lukašin, kuida Anfissa saapad poris latsusid. Tal oli häbi enda pärast ja oma abituse pärast, kuid ta ei jaksanud Anfissaga kaasa minna. Tal käisid külmavärinad ja hambad lausa plagisesid suus ning ta kartis, et jääb kangeks, enne kui Anfissa tagasi jõuab. Lõpuks ilmus Anfissa suure heinasületäiega. Kuuskede all süttis magus tuli.

Anfissa laotas heina laiali ja ütles:

«Tulge lähemale, Ivan Dmitrijevitš. Kuivatame endid.»

Otsekui unes astus Lukašin tule äärde ja vajus raskelt heintele.

«Jumaluke!» hüüatas Anfissa. «Te olete ju palja alussärgi väel... Kuidas ma seda varem ei märganud!»

Anfissale hakkas äkki silma Lukašini kahvatu ja vaevatud nägu. Ehmunult langes ta Lukašini jalge ette ja puudutas teda õrnalt.

«Te ju lausa värisete. Nagu haavaleht... Ja käsi on verine ja täitsa paistes... Miks te seda mulle ei öelnud?»

Sealsamas oli ta jälle püsti, rebis alusseeliku küljest valge riideriba ja asus mehe kätt siduma. Siis kraapis ta heinu kokku ja mässis Lukašini heintesse.

«Kas on soojem?»

«Pole viga, küll ma sooja saan,» pomises Lukašin külmast vappudes.

«Oodake, ma annan teile oma pluusi. See on parhist, soe.»

«Pole tarvis,» raputas Lukašin pead. «Teil endal hakkab külm.»

Kuid Anfissa ei kuulanud teda ja võttis pluusi seljast ära. Lukašini poolsuletud silmade ees välkusid paljad käsivarred ja tõusis auru. Natukese aja pärast kui pluus juba soe oli, kükitas Anfissa tema ette.

«Võtame särgi seljast. Pluus on hästi soe,» hakkas ta Lukašinit nagu väikest last veenma. Oma paljaid õlgu häbenedes lisas ta naljatoonil: «Muidu teevad naised mulle uut ja vana. Ütlevad, et külmetasin meesterahva ära.»

Lukašin kuuletus vastu vaidlemata: tal käisid ikka veel külmavärinad.

Tõmmanud Lukašinile oma pluusi selga, kohendas Anfissa heintest peaaluse, seadis mehe selili ning kattis pealt ja külgedelt heintega.

«Nüüd lamage rahulikult, ärge siputage,» ütles ta jälle naljatoonil.

Tasapisi läksid külmajudinad üle. Pluus ja kuivad heinad tegid sooja. Taandusid rasked mõtted ja kõik päeva jooksul läbielatu ning nüüd tundis Lukašin ainult meeldivat soojust, mis kuuma lainena üle ihu laiali valgus. Pea käis mõnusalt ringi. Kuskilt otse kõrva äärest kostis aina: sirr-sirr. «Rohutirts... Oh sa narrike, ajad öö ja päevaaja segi,» mõtles Lukašin.

Ta ei teadnud, kas oli maganud või ainult suigatanud. Kui ta silmad avas, oli vihm lakanud. Taevas seisis tohutu suur ja ere kuu, ümberringi oli kõik hõbedase valgusega üle kallatud nagu muinasjutus. Nurme kohale oli tõusnud uduvine. Kuskil allpool, tihedas kuusikus, sulises reipalt äsjatekkinud oja. Ninna tungis meeldiv heina- ja kõrbenud okaste vaigulõhn.

Siis märkas ta Anfissat. Naine istus tema jalge ees ja kohendas, silmi suitsu eest peoga varjates, oksaraoga tuld. Käsivarred paljad, särk ja seelik aurasid.

Sedamaid meenus talle kõik: kuidas ta oli olnud külmast ja märjast kange ja kuidas Anfissa oli aidanud tal sooja saada.

«Anfissa...» sosistas ta ja tõusis järsult küünarnukile.

Anfissa võpatas, ta nägu lõi särama.

«Ellu ärkasite! Mina kartsin juba, et olete haige.»

Anfissa lõkkest õhetavail põsil veeresid pisarad. Anfissa tõstis virgus, lõi käed rinnale, et seda katta, ja ütles, vaadates Lukašinit jälle märgade, suitsust pilukil silmadega:

«Kas käel on parem? Ma ehmatasin nii hirmsasti ära...»

«Mu kallis Anfissa...»

Hing õnnest kinni, tõmbas Lukašin naise enda ligi ja hakkas suudlema tema sooje põski, huuli ja silmi.

Anfissa lükkas ta õrnalt eemale ja sosistas:

«Ei maksa, ei maksa...»

Sooniku peal kuuskede taga raksus miski, siis kostis selgesti kriginat. Vanker.

«Tpruu, kullake...»

Viivu pärast ilmus võsast pealaest jalatallani märg Tillu-Mitka ja tuli lõkke poole.

Anfissa seisis häbist hõõgudes ega teadnud, kuhu silmi peita.

«Ega te ära ole külmanud?» päris Tillu-Mitka ja hõõrus mõnuga lõkke kohal käsi. «Nagu sadama hakkas, nii ma kohe kohmasin, et mis neil seal enam valvata, aga kus sa! Vaevalt sain esimese reheni, kui vihma nii hullusti kallama hakkas, et pidi hobuse jalust maha rabama. Vaata et öö otsa passisin rehe räästa all.»

Koju sõideti vaikides. Jutukas Tillu-Mitka tegi mitut puhku vihmast juttu, kuid kumbki ei vastanud talle. Põõsad aina tilkusid.

«Päris ära külmanud, kullakesed, ei saa sõna suust,» mõtles Tillu-Mitka kaastundlikult ja oli ülejäänud tee samuti vakka.

Kolmekümne neljas peatükk

Tuppa jõudes viskus Anfissa riidest lahti võtmata voodile ja puges peadpidi patja. Jumal küll, jumal küll!... Ivan Dmitrijevitš! Kas polnud ta seda kõike äkki unes näinud?

Laudas ammus kutsuvalt lehm. Anfissa kergitas pead — tare hakkas valgeks minema.

«Ole ometi vakka, Kirjak, oota...» Anfissa puges jälle kogu kehast värisedes peadpidi patja.

«Mu kallis, mu kallis...» sosistas ta.

Anfissa tundis oma huultel mehe katkendlikku hingamist, tema ahneid, otsivaid huuli, tubaka erutavat kibedust. Silme ees hõljusid ja õõtsusid sammaldunud kuused ja tulelõke. Siis elas ta kõik uuesti läbi, meelde tuletades, kuidas ta mehele oma pluusi selga oli pannud ning ta heinte sisse matnud.

Anfissa kergitas end ja võttis, endal sõrmed haakidega hädas, pluusi seljast, tõmbas naeratades, mõnuga sõõrmeisse kirbet suitsulõhna ning peitis nina pehme parhi sisse. See oli tema seljas olnud...

«Küll sa oled ikka rumal, Anfissa... täitsa rumal,» mõtles ta äkki kainenedes. «Kui vana sa oled?...»

Sellest ootamatust mõttest kohutatud, tõusis ta ning läks seelikut kohendades ebalevalt ja aralt peegli ette.

Ei ta on veel... Silmad on noored, ja rind — iga tütarlaps võiks kadestada...

Rõõmsamalt ja reipamana hakkas ta sassis juukseid kohendama ja kahvatas äkitselt... Kas tõesti? Ta lähendas näo peeglile, kergitas juuksesalgu meelekoha juurde ja — jumal küll! — üks, kaks, kolm...

Ta vaatas ringi, nagu kardaks, et keegi teda jälgib, ja hakkas halle juukseid huulde hammustades palavikuliselt ühekaupa välja kitkuma. Siis muutis meelt ja vangutas pead.

«Ei, tuvike,» ütles ta valjusti, «paistab, et sinu aeg on möödas. Naisterahva eluiga on nelikümmend aastat.»

Ihuliikmed oleksid järsku justkui tina täis valgunud, ja tundes, kuidas kibedad pisarad silmi kerkivad, võttis ta laua ääres istet. Kuid ühtaegu hakkas temas kõik mässama. Ei, tema aeg ei ole möödas! Tema aega pole olnudki. Igaühele on elus õitseaeg antud, kuid kas tema on õitseda saanud? Mis on tal oma luhtaläinud elust meenutada? Mehenaisena on ta leseelu elanud! Rumalad naised, — igaüks tuleb oma rõõmude ja muredega tema juurde nõu küsima. Aga selle peale nad ei mõtle, et ega temagi kivist ole. Eks temalgi ole naisesüda sees, eks temagi ihalda hellust...

Elada armastatud mehega... Mis sa, hing, veel igatsed! Saaks ehk veel lapsigi... Talle pole keegi kunagi «ema» öelnud... Patuasi, aga praegu oli ta Anna peale

kade. Selle nimel, et saada endale kari lapsi, kannataks ta ükskõik mis piinad ära.

Palavikulised kujutluspildid, üks ahvatlevam kui teine, kerkisid Anfissa vaimusilma ette. Küll nägi ta ennast hilja õhtul töölt tulemas. Vastu jooksevad paljajalgsed põngerjad. Tema lapsed! «Ema, ema tuleb!» Nad suruvad jooksu pealt oma peanupud talle vastu jalgu, haaravad seelikust ja kätest. Kui armas on kuulata, kuidas nad läbisegi, üksteist üle trumbates talle oma lapsemängudest räägivad. Siis nägi ta end pingul rindadega kuumal südapäeval koju jooksmas, et last toita. «Oh sa mu maimuke, kullakallike, ema on su ära näljutanud!» Kõik oli nõnda ehtne ja ilmsi, et ta tundis, kuidas laps algul ahnelt tema rinda tõmbas ja kuidas siis hiljukesi, saanud kõhu täis, tema südame vastas vakka jäi...

Sealt tuleb ka tema mees... Põllulõhnaline, higine ja kuum, hellitab ta Anfissat pilguga ja silitab isalikult laste päid. Nende laste päid... Ja pärast... pärast õhtul, kui talitused tehtud ja lapsed magama pandud, võib pugeda sooja voodisse tema kaissu ja panna käed millelegi mõtlemata ümber mehe tugeva kuuma kaela.

Ei, muud õnne ta endale ei soovi. Ainult seda kõige lihtsamat, mida naised ihkavad ja millest saatus ta ilma on jätnud.

Veel palju-palju igatsusekujusid, mida ta aastaid oli südames kandnud, kerkis silme ette.

Tasane koputus aknaraamile pani ta võpatama. Rutakalt tõusis ta püsti, äigas pihkudega üle juuste ja avas hirmsasti erutudes akna — äkki on see Lukašin?

«Ega sa ei maga, Anfissake?»

Alusseeliku väel seisis akna all äranutetud näoga Varvara, kalossid paljaste jalgade otsas.

«Mina pole üleüldse nahka silmale saanud, öö otsa muudkui ulusin. Kangesti kahju on vaesekesest. Kui viimati niitsime, käisime koos suplemas, tema oli nagu kaseke, nii sire ja valge ihuga... «Kes su küll ükskord endale saab, Nastja?» ütlesin, «Kes nii kaunist keha kallistab?...»

Anfissa ei märganudki, millal Varvara ära läks.

Ta vajus aknalauale, haaras peast kinni ja sosistas ahastuses:

«Nastjake... Nastjake, kallis tüdruk...»

Kuidas võis ta niiviisi toimida? Kuidas võis ta Nastja

ära unustada? Nastja, vaeseke, on praegu võib-olla suremas, tema aga . . .

Anfissa haaras pearäti, kiirustas uksest välja ja tõttas Gavrilinite poole. .

Kolmekümne viies peatükk

Tuikudes väljus Lukašin haigla uksest. Trepil istus Nastja ema, kellest üleöö vanaeit oli saanud.

Lukašin istus Gavrilina kõrvale ja pani talle käe kohmakalt ümber õlgade.

«Pole viga, pole viga,» lohutas ta, kuid ikka veel seisis tema silme ees pime, kaetud akendega palat. Arstimite raske lõhn, üksik voodi nurgas, summutatud piged . . .

Lukašin äigas käega üle näo ja nööpis sõduripluusi pigistava krae lahti.

Haiglaõu oli vaikne ja inimtühi. Vanad pahklikud männid, mis halja tarana rajoonihaiglat ümbritsesid, seisid tummalt ja liikumatult otsekui vahimehed. Mändide taga kihas häälekas, augustipäikesest hõõgutatud tööpäev. Mürinal ja kärinal sõitis mööda veoauto, nurmedel lõgisesid niidumasinad, kuskil eemal karjus keegi kähedal häälel: «Too ometi vett, kurat võtaks! Liiguta end väheke . . .»

Sõnu leidmata silitas Lukašin eide kramplikult vappuvaid õlgu.

Ja äkki silmas Lukašin noort, pimestavvalget kaske. Vanadest mändidest kaugele ette rutanud, seisis ta üksi keset õue, kõrge ja sihvakas, ning sirutas end kikivarvul hellitlevate päikesekiirte poole.

Lukašin lõi käe silme ette. Ei, see on talumatu . . .

«Kuidas ma sellest isale kirjutan?» nuuksus Nastja ema. «Ta läheb peast segi. Nastja oli ju meie kullakallike, meie pesamunake . . . Kui Nastja veel rajoonis õppis . . . Väsimusest vaarudes tuli meesterahvas teinekord töölt . . . «Mis päev täna on? Laupäev?» Ja läks aga oma Nastjakesele vastu . . . Oh seda häda ja õnnetust . . . Miks te ometi nõnda vait olete?» kahmas ta äkki Lukašinil varrukast. «Mis temast saab? Mitte keegi ei räägi mulle tõtt.»

Mis võis Lukašin Nastja emale öelda? Selles, et Nastja ellu jääb, polnud arst kahelnud. Aga tema silmad?

Mälus vilksatas kauge lapsepõlv. Külatänav ja paljasjalgne eit, linane kerjakott kaelas, kepiga teed kompimas . . . Püüdes poissi sõnakuulamisele sundida, hirmutas ema teda alailma: «Vaata ette, muidu kutsun Jekimovna! Pistab su kotti!»

«Ei, ei!» võpatas Lukašin õudusest.

Ta hüppas püsti ja tormas värava poole, nii et puusillutis tema sõdurisaabaste all mütsus.

Rajoonikomitee sekretär ütles talle otsemaid ettehoitvalt:

«Kuidas te siis nii toredat tütarlast hoida ei osanud?»

«Kas sõjas suudetakse kõiki hoida?» jäi Lukašin Novožilovit kurjalt vahtima.

Pahinal hingates läks ta laua juurde ja vajus tugitooli.

«Asi on nõnda, sekretär,» sõnas ta Novožilovile otsa vaatamata. «Ma tulin ennast arvelt maha võtma. Mulle aitab.»

«Kuidas aitab?»

Lukašin ajas okkad turri:

«Ma ütlen, et mulle aitab naiste seltsis tagalas vedelemisest. Sõdida on vaja.»

«Või nii . . .» nentis Novožilov kuivalt. «Paistab, et sul mõhiseb alles tulekahju peas.»

Lukašin pidas seda vihjeks. Ta läks üleni punaseks:

«No tead . . . Mitte tulekahju, vaid südametunnistus teeb häält. Mitte nagu mõnel teisel. Istub ega ole püssirohtu nuusutanudki.»

«Kes pole püssirohtu nuusutanud?» küsis Novožilov vaikselt, end vaos hoides. «Ütle välja.»

Lukašin pöördus järsu liigutusega tema poole.

«Arvad, et ei ütle või?» Kurjal pilgul mõõtis ta Novožilovi tüsedat keret.

Novožilov vajus raskelt lauale ja hingeldas nagu äraaetud hobune. Tema tursunud nägu läks siniseks. Siis aga ajas ta end järsult püsti ja kähistas, Lukašinilt tumedaid maruvihaseid silmi pööramata:

«Sa raisk! Või minu rasva kadestama! Mul on kahekümnendast aastast kuul südameaugus — kas sa seda tead? Tagala . . . kas sa siis ei näe, kuidas me elame? Inimesed teevad tööd, kuni kukuvad kokku! Sa mõtle, kes

need inimesed on! Needsamad naised ja lapsed, keda teie rindel kaitsete. Said aru?»

Lukašin tõstis vastuvaidlemiseks käe.

«Ei, pea kinni, kuula mind ära. Püüa pilgukski minu nahas olla. Lähed kolhoosi, — näljased lapsed, napist toidust ja üle jõu käivast tööst närtsinud naised. Aga sina koorid kõik puupaljaks. Rinne nõuab. Naisterahval pole enam kirstupõhjas ega seljas mitte kui midagi, sina aga räägid sõjalaenust. Muudkui anna! Ühekorra ma agiteerisin niiviisi. Aga sealsamas kõrval sosistab üks naine teisele: «Vahi, missuguse turja on endale kasvatanud! Meie mehed valavad verd, see aga sõdib terve sõjaaja keelega.» Mis tunne sul on? Mis sina teeksid? Laseksid vahistada? Või hakkaksid end õigustama, et ega sa priileivasööja ole? Mina ütlen sulle: ma olen valmis tolle naise ette põlvili laskuma. Ma laseksin talle juba eluajal ausamba püstitada. Sest vaata! Kui palju rahvast on Pekašinost sõtta võetud? Kuuskümmend meest. Aga kas põllud on täis külvatud? Kas heinatöö hakkab läbi saama? Kas sa üldse mõistad, mis see tähendab? Nagu oleksid naised veel kuuskümmend meest ilmale toonud. Sina sepistasid rindel kaitset, aga mida oleme teinud meie siin? Meie oleme sepistanud inimest! Just nimelt! Kolhoosiesimehi pole, brigadire pole. Rajoon vajab ju ometi juhtimist! Saad aru — kõike tuli otsast peale alustada! Mõnikord ma mõtlen: kuidas küll meie naine priipassihobusest nüüd aisahobuseks on saanud? Mäletad Leninit: iga perenaine peab riiki valitsema...»

«Köögitüdruk,» täpsustas Lukašin.

«Olgu köögitüdruk. See'p see asi ongi. Need sõnad mõlkusid mul ammu meeles, aga nende tõelisest tähendusest sain alles praegu aru. Algul oli nii, et kui jälle naisterahva eest leidsid, krimpsutasid nina. Kas sa kujutad ette, mis praegu sünniks, kuid me juba kakskümmend aastat poleks naisi aisahobusteks välja õpetanud. Muuseas, just seda pole too poolearuline Hitler arvestanud...»

Tekkis vaikus.

Vilinal hingates pühkis Novožilov taskurätikuga higihernes laupa. Lukašin istus liikumatult, hambad jonnakalt kokku pigistatud. Kumbki ei tahtnud esimesena rääkima hakata.

Telefonihelin pani kõik paika. Silmapilk sai Novožilov

tagasi oma tavalise meelekindluse ja telefonitoru võttes sõnas ta Lukašinile peremehetoonil:

«No nii. Läksime ägedaks, ja sellest aitab. Nüüd mine tee oma tööd edasi. Ja edaspidi palun ära enam mängi sees oma patriotismiga.»

...Ähmaselt mäletas ta, et oli rajoonikomiteest väljunud ja metsateele pööranud. Kui ta ringi vaatas, oli ta kesset jämedaid, võõraid mände. Kus ta viibis, kuhu oli tee ta toonud? Ei, tagasi minna ei olnud mõtet. See üksildane, rohtunud rada pidi ju ka kuhugi välja viima. Varsti hakkaski eestpoolt paistma valgust, tuli jahedamat tuuleõhku. Ta jõudis noori mände täis raiesmikule.

Vana palgivirna äärde istus ta maha ja vajus jälle mõttesse.

Jah, oli aeg järele mõelda. Niiviisi enam edasi ei saanud. See neurasteeniline plahvatus rajoonikomitees, pidevad süümepiinad, nagu oleks ta kõigi naiste ja laste ees süüdi. Mispärast? Miks? Kas ta siis logeleb? On's tal liiga väike koorem seljas? Jah, see'p see viga ongi. Tal on ülearu lahe elu. Ütle ausalt, kas sa viimasel ajal tihti näljane oled olnud. Mitte kordagi. Sind haletsetakse, sulle tuntakse kaasa. Ühest kolhoosist saad leiba, teisest võid, rajoonikeskusest teed ja suhkrut. Aga naised, keda sa agiteerid? Kas on mõni neist suve jooksul kordki kõhu täis saanud? Ja lapsed? Kes neist on suhkrutüki suhu saanud? Ei, kommunist on see, kes võib öelda: olen nii mitu surma surnud kui teiegi, ja isegi rohkem; minu sooülikad on samuti nälja pärast maarjast löönud nagu teiegi omad; teie olete paljajalu ja närudes — mina ka. Olen kannatusekarika ühes teiega tühjendanud — koos kõigiga ja põhjani!

Eriti kibe oli tal praegu meenutada seda, mis eile juhtus. Hoidku küll! Just selsamal ajal, kui raskeid põletushaavu saanud tütarlaps sonis ja teadvusetult surmaga võitles, kui tema ema pidi pisaraist lämbuma, oli tema... Oh sa elajas! Öö läbi oli ta unelnud Anfissast ja armastusest. Hommikul nagu poisike kohtamisele jooksnud. Ei, Anfissal oli tuhat korda õigus teda külma, pahase pilguga vaadata. Sellele peab lõpu tegema. Kurat võtku, mitte ei ole. Novožilovil õigus: tema koht on rindel!

Kolmekümne kuues peatükk

Miška paljad jalad olid otse vee ääres. Õnge kohal küürus, vehkis ta raevukalt eemale õhtusi kihulasi ja raputas tigedalt unist õngekorki. Ei näkanud. Miška hing valutas ja vaevas sees, hüppa või vette. Oli tal tarvis tolle pagana linnu järele ronida! Tema pärast põles Nastja ära. Selge, et tema pärast. Kui ta poleks puu otsa roninud, poleks midagi juhtunud...

Kaldanõlvalt veeres alla savikamakaid, keegi tuli jõe äärde.

«Kivi kotti!»

Pead pööramata tundis Miška häälest ära Dunjarka. See veel puudus! Pesukorv kägiseb... Tühi temaga, las loputab pealegi, niikuinii ei näkka.

Õngeridva kõrval leiges vees õõtsus pikk värelev vari. Korv mütsatas vastu kruusa. Mis liig, see liig!

«Mis sa passid? Kas mujal ruumi ei ole või? Lase jalga!»

Vaikus.

«Noh?» pööras poiss ähvardavalt pead.

Ülalt vaatasid teda vagurad, ehmunud silmad. Ikka ja jälle... Teeskleb tallekest, poeb külje alla nagu rebane, kuid pärast naerab. Uhh, kuidas ta vihkas toda teeseklejat! Pole viga, küll ta nüüd temaga arved klaarib!

«Miks sa nii kuri oled? Suve läbi ei räägi sõnagi...»

Poiss oli oodanud kõike muud, kuid mitte niisugust nutulaulu. Oskamata midagi öelda, lõi ta tüdinult käega:

«Lase jalga, ilma sinutagi on sant olla.»

«Ikka tolle tulekahju pärast, eks?» Dunjarka puudutas poisi õlga.

Miška ohkas sügavalt.

«Kuule, Miška, ära nüüd... Sinna pole ju enam midagi parata. Sina ei ole süüdi.»

Dunjarka lahke hääl mõjus Miška vaevatud hingele nagu palsam.

«Kes siis süüdi on?» küsis ta viivitamisi.

«Kes? Ega sa siis meelega, sa ei tahtnud ju seda. Sõjas juhtub hullematki.»

«Sõjas on isevahe.»

«Praegu on igal pool sõda,» kinnitas Dunjarka.

«Mõtled sa seda tõsiselt või?»

«Tõsiselt ikka.»

«Ei, ega sa nalja tee?»

«Oh sa naljavend,» naeratas Dunjarka. «Noh, kommunistliku noore ausõna.»

Kolm päeva oli Miška süda hirmus raske olnud, nüüd läks pisut kergemaks.

«Saad aru, Dunjarka,» alustas ta tõtakalt ja katkendlikult. «Ma ei tahtnud ju sugugi... Lind muudkui tiirutas, naised aga tänitasid: «Vaata, Miška, vaata ometi...» Eks ma siis roninudki. Kui oleksin teadnud... Kas ma siis...» Ta oli tüdrukule nii tänulik, et sõnad tulid nüüd ise keelepeale. «Ma ei ole sinule sugugi pahane. Loputa või siinsamas. Mis mul sellest...»

Naeratust varjates ajas Dunjarka selja sirgu, võttis korvi ja läks allavoolu. Paarkümmend meetrit eemal jäi ta seisma, vaatas ringi, suskas seelikusaba naisterahva kombel üles ja astus vette.

Päike oli juba kaldanõlva varju vajunud. Kalda veeres muutus vesi vaarikakarva roosaks. Siin-seal tekkis veepinnale ringe — kala hakkas näkkama.

Miška raputas end, vahetas ussi, tema silmad aga pöördusid lausa vägisi Dunjarka poole... Ei, see pole sugugi paha tüdruk. Ilmaasjata oli ta Dunjarka peale kuri olnud. Täitsa plika, ei löönud Partisani seljas põnnama.

Vesi pladises. Nagu suur valge kala välkus ja väänles pesu Dunjarka käes. Poisil hakkas millegipärast hirm ja häbi, kuid ta ei suutnud pilku lahti rebida Dunjarka kätelt ja vees õõtsuvatelt paljastelt säärtelt.

Dunjarkal oli pesu varsti loputatud. Silmile tõstetud soni alt piilus poiss, kuidas tüdruk veest välja tuli, seelikusaba kuivaks väänas ja juukseid kohendas.

«Nägemiseni!» lehvitas tüdruk kätt. «Tule meile, pakun mustikaid. Korjasin täna terve pangetäie.»

«Pea kinni!» Miška rapsas õngenööri välja, keris paar korda ümber lati ja jooksis tüdrukule järele.

«Las mina... See on raske... märg...» Tüdruku pilku vältides kahmas ta pesukorvi ja tassis selle ühe hingetõmbega järsust kaldanõlvast üles.

Üles jõudes lausus hingeldav Miška kõhklevalt:

«Istume natuke...»

«Istume...»

Nad istusid tee veerde rõugulatile.

Millest rääkida? Ristikupõllult tuli magusat mee-

lõhna, külas kägises vanker, kihulased keerlesid tüütult pea kohal.

Õhtupäike pani Dunjarka jalgadel veepiisad sädelema.

Imelik, mõistmatu kuivus nööris Miška kõri. Nagu tagaaetav loom keerutas ta pead ja mudis peos rohukõrt.

«Sludas olla karu vasika maha murdnud, oled kuulnud?...»

Dunjarka libistas märja seelikusaba aegamisi allapoole...

«Tead sa, Miša,» kostis kuskilt ülevalt nagu läbi une, «mina lähen ära kooli.»

Ikka veel kohmetuse kammitsais, kiikas Miška Dunjarka poole. Poisi pilku kohates tüdruk naeratas, kuid tõsines sedamaid ja ütles aeglaselt, otsekui peaks poisiga nõu.

«Tahan tehnikumi minna. Ega ma läheks kodunt ära. Olen ikka mõtelnud nagu Nastjagi kolhoosi jääda. Aga Lukašin soovitab kangesti. Ütleb, et pärast sõda peab kolhoos ometi jalad alla saama. Me siis emaga mõtlesime ja arutasime ja arvasime, et agronoomiks.»

Miška kuulas Dunjarkat kadedalt — temal endal tuleb õppimisest küll suu puhtaks pühkida, aga noogutas siiski heakskiitvalt pead:

«Õige mõte. Lase käia!»

«Kuid ma kardan eksameid... Viimati ei tee ära?»

«Mine oma jutuga. Sa annad teistele sada silma ette.»

Dunjarka ümar nägu lõi heameelest särama.

«No nüüd ütlesid!»

«Jumala eest. Kommunistliku noore ausõna.»

Mõninga vaikimise järel küsis Dunjarka tasakesi:

«Kas sa kirjutad mulle, Miša?»

Miška vaatas tüdrukule otsa. Ega ta ometi naera tema üle?

Kuid silmad, mis teda vaatasid, olid nõnda lahked, usaldavad ja anuvad, et poiss päris kohmetuks muutus ja tüdrukul käest kinni võttis, kuid sealsamas laskis ta käe lahti ja mühatas:

«Kirjutan küll.»

Edasi ei osanud ta enam midagi peale hakata, tõusis sellepärast püsti ja ütles:

«Läki.»

Ta võttis jälle korvi käe otsa. Kahekesi kõrvuti nad kitsale jalgrajale ära ei mahtunud, seepärast kõndis

Miška mehiselt mööda torkivat põllupeenart, püüdes Dunjarka poole mitte vaadata.

Kui nad põldude vahelt välja koduniidule jõudsid, hakkasid eemalt kaks naist paistma. Nad tulid neile vastu. Miška jalad olid paugupealt tina täis, ta pilk hakkas ekslema nagu tagaaetaval loomal. Naised aga jõudsid iiska lähemale. Juba ta tundis nad ära. Need olid Varvara ja Darja, kõige suuremad lõuapoolikud.

«Tead sa,» pomises Miška seisma jäädes. «Võta oma korv... Mul on siin tegemist... Pean usse kaevama... Saad aru?»

Dunjarka silmad lõid pilklikke sädemeid.

Miška pistis talle korvi pihku, tõmbus küüru ja pani plagama.

«Miks sa kallikese maha jätsid, Miška?» See oli Varvara.

Poiss kuulis, kuidas ta naerdes Darjale ütles:

«Küll on lugu! Poiss tahab plikat, aga piinlik on!»

Kui hääled eemaldusid, kergitas Miška häbist õhetades pead. Dunjarka oli juba kaugel. Ruttamata läks ta üle niidu — pisike ja peenike, korvi raskuse all vibuna lookas.

Kolmekümne seitsmes peatükk

Vili valmis kõigil nurmedel ühekorraga. Rahvas tuli lõikideks jagada, sest põllud olid üle küla laiali. Stepan Andrejanovitš ühes Prjaslini Miškaga, kes oli niidumasina peal, ja vihusidujate Repišnaja Marfa ning Varvaraga läksid kõige kaugemale nurmele — Saviaugule. Esimestel päevadel tuldi õhtuks koju, neli kilomeetrit ots. Siis tehti lehtonn ja jäädi ööseks põllule.

Kui kolmandat päeva Saviaugul oldi, tuli õhtu eeli sinna Anfissa.

«Naine on sul väga otsa jäänud, lang, mine teda täna õige vaatama.»

...Koju jõudis Stepan Andrejanovitš pimedas.

«Tulid ikka...» kostis nõrk hääl sängist. «Ma tundsin su sammud juba akna tagant ära...»

Tuld üles võtmata astus Stepan Andrejanovitš sängi juurde ja kummardas naise kohale.

Naisele uhkas vastu palavat viljatolmu, päikest, sinist taevast.

«Kuidas läheb, ema?»

Tuhmilt särahtasid pimeduses silmad:

«Paistab, et mina olen oma elu ära elanud, Stjopa...»

Vanamees istus raskelt sängiäärele:

«Ära nüüd tühja juttu aja, ema... Kui tooks arsti?»

Tähelepanust liigutatud, otsis naine pimedas mehe kätt:

«Mis arsti mulle... Ei ole ema südamele rohtu...» Ta ei lõpetanud, hakkas köhima.

Sestsaati, kui oli tulnud surmateade, olid nad vaikival kokkuleppel pojast kõnelemist vältinud ja kumbki talus oma muret omaette, vaikides.

«Kui head te kõik olete...» alustas Makarovna süüdlaslikult. «Mina aga muudkui laman, olen kõigile tülinaks. Iga päev käib keegi mind vaatamas. Kas lang Anfissa või Prjaslinite Liisa. Küll on see üks kena lahke laps. Lippab siia, et ega sul, Makarovna, värsket vett vaja ole? Ja Mitri — aitäh, omastegi eest ei hoolitseta nfiviisi...»

Hinge tõmmanud, lisas ta murelikult:

«Sulle oleks vaja süüa anda. Aga mina olen kange nagu puupakk. Häbiasi...»

«Pikuta aga, pikuta.»

Vanamehe silmad vajusid kinni, kõrvus kostis langevate terade kahinat. Ta tõusis sängiäärelt, võttis varnast mingi rõivatüki, laotas selle sängi ette põrandale ja heitis riidest lahti võtmata pikali.

«Sa tapad end tööga ära, Stjopa,» ohkas naine. «Ma juba pahandasin Anfissaga. Et kas sul ristiinimese südant rinnus ei ole!»

«Nüüd pole kellelgi kerge, ema.»

«Ega ma arvagi. Ainult et sinu vanuses — eks sa ise tea, mis tähendab ööd ja päevad põllul elada... Mitri räägib, et viljal polevat tänavu vigagi...»

«Ega jah...»

«Saviaugu olla päris ära kuivanud... Ma tahaksin veel kord jumala ilma vaadata. Panen silmad kinni ja käin meelemõttega kõik nurmed ja niidud päeva jooksul läbi. Jätan iga põõsaga jumalaga. Ainult jalad ei kanna enam, nagu võõrad all.»

Põrandalt kostis pikaldast norskamist. Naisel tuli raske hingeldushoog peale. Kartes mehe und eksitada, kattis ta suu käega ja köhis kaua ning kramplikult...

Hommikul oli vanamees esimeste päikesekiirtega üleval. Makarovna istus sängiäärel, kõhnad soonilised jalad rippu. Kätega hoidis ta kinni rihmast, mis oli tõmmatud läbi raudrõnga laes. Kunagi oli selle rõnga küljes kääksuva kasevibu otsas häll rippunud ja kätkis kiikunud Vasja.

«Mul on täna natuke parem olla. Sa justkui tõid mulle tervist.»

Sel hommikul pesi ta end mehe kaasabil ja koguni sõi pisut. Pärastpoole, kui kaste oli õues juba kuivanud, palus ta:

«Vii mind õige välja, Stjopa. Kangesti tahaks veel põldu ja päikest näha.»

Hommik oli kuum ja vaikne. Mehe kõrval trepirõdul istudes vaatas Makarovna erutatult aeda, kus kartul oli juba ära õitsenud, oma armast pihlakat, mis vana sauna kohal längus, ja uhket tumerohelist lehist. Seal allpool, kapsaaedade taga, laiusid helesinised luhaheinamaad mustavate kuhjamütsidega, luhtade taga helkis hõbedaselt Pinega ja üle jõe, kõrgel punasel kivisel kaldal, valendasid kloostri varemed. Kõik on nii tuttav ja armas, tuhat korda läbi käidud... Ninna tuli magusat, päikesesooja rohu ja vahaküpse vilja lõhna. Otse tema jalge ees, trepi kõrval rohu sees oli rohutirts oma teisepoolega ametis, kinnisilmi oli mõnus kuulata nende rõõmsat siristamist. Siis vaatas naine jälle juurviljaaeda, märkas rohimata sibulapeenart ning laudaseina ääres mühavaid takjaid ja ohkas süüdlaslikult:

«Kõik olen laokile jätnud. Veel pisut, ja õu kasvab üleni rohtu. Ära pahanda, Stjopa, küll ma tõusen varsti üles ja teen kõik korda.»

Siis heitis ta sängi tagasi ja mees istus tema juures. Aeg-ajalt tegi ta silmad lahti ja vaatas mehe longuvajunud õlgu, tööst parkunud suuri käsi, mis lõdvalt põlvedel ja tundis end jälle nagu eile õhtulgi süüdi mehe ees ning kõigi inimeste ees, keda tema oma haigus juba mitu nädalat käsist-jalust sidunud oli.

«Sul on ehk kuhugi asja, Stjopa. Ega mul siin pikali midagi häda ole.»

«Oleks tarvis hangusid teha,» ohkas Stepan Andrejanovitš. «Minu oma läks eile puruks, ja Marfa palus ka...»

«Mine, mine... Kus te siis ilma hangudeta. Võiksid mõne viha ka koju tuua. Ehk on leht veel kinni, mis me muidu, ei saa saunagi...»

Kodu lähedalt oli kaasik juba ammu maha võetud, Stepan Andrejanovitšil andis tükk aega mööda sõõrumaid lonkida, enne kui ta Kalinka puustuse taga tihedale puutumata kasevõsale sattus. Kaks hangu oli tal varsti raiutud ja kooritud ning ta asus vihalehiseid lõikama. Kas oli nöör lühike või oli ta ahneks läinud, aga kui ta sületäit kokku sidus, jäi maha veel paras oksahunnik, oma kümmekonna viha jagu. Vanamehel oli kahju niisugust varandust maha jätta. Ning kased aina sahisesid, lehed mänglesid päikese käes.

«Ma lõikan parem veel,» mõtles Stepan Andrejanovitš. «Päev on niikuinii luhta läinud, tulen õhtul hobusega järele. Makarovnal on tervis parem, küllap ta seal neid tasapisi harutab ja vihtadeks köidab. Saavad käed tööd ja lõhn on tervislik ning mõnus...»

Kui ta oli noori kaski juba küllalt raiunud ja noaga oksi lõikus, tuli talle äkitselt meelde, kuidas nad esimesel abieluaastal naisega kahekesi olid samuti vihtu teinud. Kärmelt, nii et oksad lausa ragisesid, oli Makarovna, näost õhetav pikk noorik, osavalt nuga käsitsedes ühe kase juurest teise juurde lipanud — ikka selleks, et rohkem lehiseid lõikuda ja mehelegi oma osavust näidata. Tuul kergitas ühtelugu tema sarafani. Stepan Andrejanovitš oli vaadanud naise valgeid, tugevaid põlvi, mõelnud heal meelel, et on saanud lahtise käega perenaise, ja kirvest väsimatult välkuda lasknud...

Kui oksad olid kokku kantud ja laiali laotatud, et nad kuumaks ei läheks, istus vanamees puhkama, ikka veel mälestuste võimuses. Päev jõudis juba kesklõunasse. Kased sahisesid tasa. Vanamees toetas selja vastu puutüve ja jäi peagi märkamatult tukkuma. Niipea kui ta unevirvesse vajus, heiastus talle taas noor Makarovna.

Nad panevad koduluhal heina kokku. Ah, kui ilus

hein! Peen ja lõhnav nagu tee... Läänekaar kõmiseb, ilm on lämbe, ta kiirustab, et saaks enne vihma valmis. Ümberringi on ilmatu hulk rahvast koos, millegipärast on kõik töö katki jätnud ja vahivad aina neid.

«On aga Stjopal tragi noorik,» kuuleb ta selja tagant kadedaid hääli.

Kiitus meelitab, ta ei pea vastu ja heidab pilgu oma kärmele kaasale. Noor ja ilusasti riides, seisab naine kuhja otsas ja võtab oma valgete kätega osavalt heina vastu.

«Saame enne vihma valmis,» rõõmustab ta viimaste riibete järele kummardudes.

Äkitselt kõlab ümberringi metsik naerulagin. Stepan Andrejanovitš tõstab pea ja näeb: kuhja asemel seisab tema ees hiigelsuur hunnik kummalisi punaseid ja ereroosiseid lilli, lillehunniku otsas aga päikeses sädelev Makarovna.

Tal hakkab õudne. Kuhu jäi siis hein? Mis ta talvel loomadele ette annab? Aga hunniku otsast sirutab naeratav Makarovna valgeid käsi tema poole ja muudkui kiirustab: «Stjopa, Stjopa!»

Ahastades võtab mees hangu, tahab heina tõsta — aga ei saa. Hein pudeneb põrmuks. Ta katsub veel ja veel, kuid asjata. Mis see siis tähendab? Murest ja häbist üleni märg, pöördub ta inimeste poole, kuid luhal pole enam kedagi. Küla poolt vudib paljaste päkkade välkudes otse üle tüümaa tilluke valgepäine poisike! See on ju Vasja! Vasja jookseb isa juurde, võtab tal hangu käest ja — jumal hoidku! — viskab hangutäie kergesti üles.

«Stjopa, Stjopa, mis sa nüüd teed!» kostab ülevalt naise ettehoitvat häält.

Vanamees virgus südames teravat pistet tundes. Päike paistis otse silma sisse, higi voolas üle näo. Selle järgi, kuidas kaselehed olid närbunud, mõistis ta, et oli üle tunni maganud.

Küll oli aga uni... Vanamees ajas end jalule. Hiljukesi tõusis temas ähmane mure ja rahutus. Mis naine seal ilma temata teeb? Ootamisest kindlasti tüdinud, tahab ehk juua, tema aga jäi siia tukkuma... Oli tal tarvis neid hangusid tegema tullagi! Oleks võinud täna päev otsa kodus istuda. Makarovna oli ju teise hingelise seltsi igatsenud. Mis rõõm on päevade kaupa oma mõtetega üksi lamada. Õhtul oli naine Saviaugu ja vilja järele

pärinud, kuid tema oli nagu nott jalapealt magama jäänud.

Üha ärevamaks minnes sidus ta lehised rutakalt hangude külge, võttis selga ja hakkas jooksujalu tee poole minema.

«Pole midagi,» püüdis ta ennast rahustada, «kui koju jõuan, panen sauna kütte. Värske viht on iga haiguse vastu hea.»

Kui ta oma endisele sõõrumaale jõudis, märkas ta teeäärses hallis vaarikus õhtupäikese käes punetavaid vabarnaid.

«Küll oleks Makarovnal hea pärast sauna vaarikatega teed juua,» mõtles Stepan Andrejanovitš. «Kui kahju, et mul ühtegi anumat kaasas ei ole.»

Aga tal oli nii kange tahtmine haigele naisele meelehead teha, et ta seisma jäi, koorma seljast heitis ja siis soni peast võttes vaarikusse vantsis.

Soojad küpsed marjad läksid puiste, paindumatute sõrmede vahel katki ja pritsisid käed punase mahlaga kokku. Üliküpseid marju pudenes põõsa küljest, niipea kui ta käe oksa poole sirutas. Ent vanamees kummardas kannatlikult iga marja järele, roomas torkivas vaarikus käpuli ja kujutles, kuidas Makarovna lõhnavate marjade üle rõõmustab...

Küla mattus juba hämarusse, kui ta oma õue jõudis.

«Fedosja, Fenja!» trummeldas ta tasakesi vastu akent, et oma tulekust teatada.

Ta heitis koorma trepile, pani hangud seina äärde kuivama, võttis soni pihku ja hakkas ust lahti tegema.

«Fenja, kuidas sa siin ilma minuta elanud oled?» sosistas ta lävelt.

Vastust ei tulnud.

«Magad või? Ärka üles. Ma tõin sulle vaarikaid...»

Mütsi ette sirutades läks ta kikivarvul sängi poole.

«Fenja...»

Padjalt, kus Makarovna vahakarva pea liikumatult lamas, tõusis suminal kärbseparv...

Makarovna viidi mulda ülejärgmisel päeval, loojangu eel. Kaks päeva ja kaks ööd lamas ta keset tuba kirstus, et tütar ja tütrepoeg saaksid tulla kaugelt metsaheinamaalt teda viimset korda jumalaga jätma.

Ära saatmas olid teda raugad ja lapsed ja kõik need, kes lähemal tööl olid. Stepan Andrejanovitš talutas ise hobust. Valge linase riidega kaetud kirstu taga nuuksus tütar Marja, keda toetas poeg Jegorša. Need olid jõudnud kohale napilt pool tundi enne kirstu väljakandmist ega olnud end üldse kohendada jõudnud — nõnda siis nad seal läksidki, põlvini porised saapad jalas, suitsust läbiimbunud tööriided seljas.

Rahvas imestas, et Lobanovi Trofimi lein nii lohutamatu oli. Ta käis kõige taga, väärutas viljatolmust halli, pulstunud pead ja nuttis valjusti. Kes teab, mis tal hinge vaevas. Kas eelaimus, et tallegi pole enam palju päevi antud, või meenus talle elatud elu, kust nüüd oli lahkunud veel üks lähedane inimene... Kes teab...

Haud oli kaevatud kuivale ja liivasele kohale. Ümberringi kasvasid noored männid; õhtune õhk pakatas vaigulõhnast. Ja peagi kerkis lehmasõrgadest sõtkutud sammaldunud kalmude keskele veel üks värske liivaküngas, peal valge postike sisselõigatud kirjaga:

SIIN PAIGAS PUHKAB
JUMALA SULASE
FEDOSJA MAKAROVNA STAVROVA
AJALIK IHU
60 AASTAT VANA

Inimesed seisatasid pilgukese, tegid kadunukesele viimase kummarduse ja hakkasid siis vaikides ja aeglaselt mööda kalmistu teeradu laiali valguma, käies möödaminnes ka omaste haual ära.

Järgmisel hommikul, kui küla vaevalt ärkama hakkas, nägid paljud perenaised ahju kütte pannes inimtühjal teel sammumas pikka kulupäist vanameest, kott seljas. Õlal olid tal uued valged hangud. Pikk vari libises murdudes mööda majade seinu ja kasteses hommikuvaikuses kõmasid veel kaua vanamehe rasked sammud.

Kolmekümne kaheksas peatükk

Mis mõtteid sa kõik päeva jooksul niidumasina vetruval istmel ära ei mõtle! Silme ees õõtsub surmani tüüdanud oder, välguvad ja plaksuvad rehad, kahisevad kuivad kõrred. Ristluud on pikast istumisest kanged. Ent mõtted muudkui tükivad pähe...

Mis seal rindel siis õieti lahti on? Lukašin rääkis eile jälle, et meie omad jätsid linna maha. Muud enam ei kuulegi, kui jätsid maha ja jätsid maha. Eh, kui poleks ema ja lastekarja, paneks jalamaid rindele ja asi ants. Küll näitaks, kuidas sõdida tuleb!

Miška kujutles, kuidas ta kodunt ära jookseks. Mööduks kuu, teine, kolmas — ei kippu ega kõppu. Külarahvas pabinas, et kus Miška on, ema muidugi murest murtud. Siis äkki kõik ajalehed korraga: «Kommunistliku noore Prjaslini sangaritegu.» Tohutute tähtedega üle kogu lehekülje. Sealsamas Miška pilt: pilotka peas, nagaan või kaks puusal, rihmad üle pluusi nagu Hariton Lihhatšovil, rinnas aga ordenid ja medalid. «Noh,» ütleb külarahvas, «eks Miškalt võinud mõndagi oodata, juba kolhoosis näitas ta oma kangelasmeelt, kuid niisugust sangaritegu küll ei osanud aimata!»

«Jah,» ohkas Miška, «aga kuhu sa ema ja lapsed jätad...»

Kuidas saab ta neid maha jätta? Ema on nii pisike ja õnnetu. Ilma temata jääb ta päriselt hätta, selles pole kahtlust. Nüüd on veel sihukese moe võtnud, et annab paremad palad lõunalauas temale. Sellele tuleb lõpp teha!

Küll on ikka jama! Konuta terve sõjaaeg siin külas naiste sabas. Kas ei võinud ta ometi viis aastat varem sündida!

Tõusis pilv ja varjas päikese. Tõstis tuult. Jahe vinu käis üle higise kaela. Väsinud hobused hakkasid jõudsamalt astuma. Õhus keerles paar-kolm kollast lehte. Tükk aega saatis Miška neid pilguga, kuni nad kadusid leinakaskedesse, millel juba üksikuid kollaseid salke oli.

«Sügis pole enam mägede taga,» mõtles Miška ja ta meel läks päris kurvaks. Varsti lähevad kõik kooli, tema aga mitte. Tema läheb metsanormi täitma, see on otsustatud. Egas ema üksi hakkama saa! Kuid pole häda kedagi! Miška jänni ei jää, küll ta võtab elult kõik mis

tarvis, ja veel protsentidega, õppida võib aga alati. Vaata Pavka Kortšaginit. Koolis käia sai ta veel vähem kui tema. Neetud papp viskas mahorka pärast välja! Aga tuli temast mées missugune!... Huvitav, kas emal on aimu, kuidas ta selle kooliasja on otsustanud? Ükskõik, rääkigu ema mis tahes, tema otsus on vankumatu: õppimine nodaku. Liisa, Petka ja Griška õppigu! Kas või nui neljaks, neid tuleks koolitada! Kust aga neile jalavarje võtta?

Jumal teab mitmendat korda laskis Miška peast läbi kõik variandid, mis kodus leiduvatest vanadest kottadest teha võiks.

«Heakene küll,» püüdis ta rahulikult mõtelda, «Petkale teen ema vanadest saabastest, Griškale Liisa omadest ümber, sellega saame hakkama. Aga Liisa? Kust Liisale saapaid võtta — seda küll välja ei nuputa, löö või maha. Fedjuška ja Tatjanaga pole miskit muret, need talvitavad ahju peal. Fedjuškast on hale, aga pole midagi parata. Minul aga tuleb isa saapad ära kanda...»

Tuline klomp tõusis Miškale kurku. Ta raputas pead ja sundis end tohutu tahtepingutusega mitte mõtlema isast.

Peagi keskendusid ta mõtted täienisti metsatööle. Kas tal õnnestub pääseda traktoristide kursustele, mis metsatööstuses tänavu käima pannakse? Kas tõesti hakatakse jälle vanuse kallal norima? Päris häda, et neid aastaid nii napilt on! Ei lasta rindele ega ühelegi korralikule tööle! Aga võta näpust! Kui temal on masinate peale taipu, ei saa teda keegi takistada. Kui ta vaid traktorile ligi pääseks, küll ta siis varsti traktorilegi pääseks, selge see! Küll ta veel näitab! Ei maga silmatäitki, kuid maja tarvis palgid teeb. Mis peremees ta muidu on! Ema ei saa enam pilku pehastunud toanurkadelt lahti. Oota pisut! Pea tehtud pilla-palla, kaua tehtud kaunikene. Esmalt palgid, siis seinad.

Miškal jäi hing kinni, kui ta tulevast maja ette kujutas. Ilmtingimata puhasnurka laotud nagu Mügri-Fedjal või Varvaral. Ning ilmtingimata pisikese pööningutoaga või kuidas seda nüüd kutsutaksegi — manserdiga... Küll ta püüab ja pingutab! Õpib puutöö selgeks ja teeb kõik nii, et kellelgi pole ütlemist. Las siis möödakäijad imestavad ja pärivad: «Kelle maja see on?» — «Mihhail Ivanovitši oma,» kostab külarahvas. «Kes see Mihhail Iva-

novitš on?» — «Sõjas surmasaanud Prjaslini Ivani kõige vanem poeg.» — «Mnjaa,» jäävad inimesed mõttesse. «Prjaslini Ivani me tundsime, aga mitte ei ole kuulnud, et tal sihuke poeg oleks.» — «Ega seal midagi imeks panna olegi,» kostab külarahvas, «see meie Mihhail Ivanovitš on kõigest viisteist aastat vana.»

Unelusse vajunud Miška pidi niidumasinalt üle kaela käima. Hobused olid äkitselt seisma jäänud.

«Noh, mis kurat...»

Hobused sikutasid ega saanud paigast.

Mis seal siis oli? Poiss ronis istmelt maha, sirutas kanget selga, läks ümber plate ja kummardus vikati kohale. No muidugi, terad olid mulda täis.

Kannatlikult puhastas ta terad mullast ja heitis pilgu üle põllu. Vihud, aina vihud. Pole laita, pärast lõunat on juba paar hektarit võetud...

Õhk oli lämbe. Märg särk liibus vastu ihu. Pea kohal välkusid piirpääsukesed.

«Vaata kui hakkab sadama,» lausus Miška taevasse vahtides.

Oh seda naisteväge küll! Tee veel sihukestega tööd. Lubasid kohe pärast lõunat tulla, aga nüüd võib kell varju järgi arvata juba seitse olla. Istuvad kuskil ja peksavad keelt.

Ta võttis maast pihutäie lõigatud vilja ja katsus käega. Kindlasti tuleb vihma — kõrski on niiske. Keeras siis viljast nutsaku ja pühkis hobuste märjad seljad kuivaks, kohendas leisid ja katsus rangide alt.

«Noh, kullakesed, kas nälg on varuks või?» patsutas Miška hingeldavaid hobuseid pehmetele mokkadele. «Pole viga, paari tunni pärast saate rohtu nosida. Haljast, maitsvat rohtu.»

«Ehk ei maksakski rohkem niita?» mõtles ta jälle taevast vahtides. «Kui vihma hakkab sadama, mädaneb kõik siiapaika.»

Sedapuhku kostis tee poolt juba hääli ja kohe ilmusid nähtavale ka vihusidujad: Varvara, Marfa, Darja, Vassilissa.

Küll aga venivad! Isegi tee peal lasevad keeltel käia. Küll ta nüüd neile alles ütleb!

«Kuulge teie, kas magate või?» käratas Miška, aga korraga jäid sõnad kurku kinni.

Põõsa tagant vilksas välja punane sarafan. Dunjarka...

Kareldes ja kõrtest sidemega hoogsalt vehkides lippas tütarlaps vihusidujaile järele. Mis see siis tähendab? Lehvitab temale... Poisi süda hakkas rõõmsalt tuksuma. Dunjarka!... Ent samas valdas teda hirm ja ta mõtles pahaselt. «Muudkui vehib! Kui naised näevad, hakkavad jürama.» Poiss pööras naistele selja ja pingutas püüdlikult hobuste päitseid. «Loll!» muutis ta meelt. «Leidsid, keda karta! Naisi!»

Ta pistis käed taskusse ja jäi otsusekindlalt ootama, millal naised tema kohale jõuavad. Küll ta neile veel näitab, kuidas Luukas õlut teeb.

«Oleksite võinud päris öö peale jääda!» käratas ta lähenevaile sidujaile.

«Kas sa öösi naisterahvaga kokku saades verest ära ei lõõ?»

«Mis sa patrad,» käratas Marfa Varvarale. «Enne ikka vaata, kellega sa nalja viskad!»

«Ära sa arva midagi, Marfake. Ta on küll noor, kuid varajane. Millal see oli, kui me jõe äärde läksime — sinuga, Darja? — ja mis imet me nägime! Alles me silmasime neidu kavaleri seltsis eespool, aga kui lähemale jõudsime, oli seal Dunjarka üksi. Kuhu kavaler jäi? Pärast nägime: meie kavaler istus augus. Oli peadpidi maa sisse pugenud, ainult särk valendas. Kas pole tõsi, Miška?»

Miška seisis, käed taskus rusikasse pigistatud, ja saatis vihkaval pilgul naisi, kes temast põllupeenart pidi mööda läksid.

Äkki märkas ta õudusega, et Dunjarka mööda põldu tema poole jooksis. Mütt-mütt-mütt...

«Mis sa tahad?» kähistas Miška.

«Tead, Miška, täna on kino. Tule ka. Kui pilt lõpeb, oota mind klubi taga. Tead küll, vennaskalmu juures. Eks? Ma sõidan homme ära.»

Usalduslikult Mišale otse silma sisse vaadates pistis Dunjarka talle midagi pihku.

«See on sulle... Ise õmblesin välja...»

Kõrred kahisesid eemalduvate jalgade all.

Miška tegi peo lahti. Peo peal oli tilluke kirju taskurätik nagu tibupoeg.

Näost õhetades vangutas poiss pead: «Küll on lugu...» mõtles ta.

«Noh, Dunjarka, kas ajasid kallikesega jutud maha?» See oli jälle Varvara.

«Oota sa mul,» lausus Miša endamisi ja pigistas huuled kokku. «Vaata, kui äigan nurga tagant, siis on sul keel kohe poole lühem.»

Kolmekümne üheksas peatükk

Töö lõpetatud, pani Miška hobused kähku ädalale köide, hõikas neile rõõmsalt: «Homseni!» ja lippas põlluteele.

Päike oli juba metsalatvade taha vajumas. Lohkudest tõusis udu.

Traavi, traavi, Miška!

Teeäärsest võsast tõusis laisalt lendu häiritud linde, allakeeratud saapasääred laksusid nagu linnutiivad.

Peaks satäänsärgi selga tõmbama, muidu on ta nagu korstnapühkija. Kuidas Dunjarka ennist küll teiste nähes ligi tulla tihkas? Ja mis selle rätiga teha? Kui poisid näevad, hakkavad tõgama. Isa on ka tüdrukul hirmus taiplik. Nagu vee pealt oleks vaadanud. Tuleb vist Dunjarka naiseks võtta. Ega midagi, kõik võtavad ükskord naise...

Kanepipõllud lõhnasid kirbelt. Oligi soo. Üle soo hall rehekatus ja peksumasin, saunad, esimesed majad, nendegi oma.

Teerada läks ümber vana kivivare ja pööras siis laiale sissesõidetud maanteele. Miška seisatas ja vaatas loogelist teed. Paneks otse, tuleks poole lühem.

Kastene rohi peksis vastu saapasääri. Jalge all praksusid oksad. Võsa, põõsad. Jalad vajusid sisse, vesi lirtsus. On aga koledaid kohti maailmas! Edasi aina mättad. Üks hüpe, teine... Välja pääses! Raba, harva männijässid. Sookailud lõhnasid vängelt, jalge alt lendas haavlitena välja konnapoegi. Kus oli alles sööta havide jaoks... Kuidas ta varem selle peale polnud tulnud!

Külast kostis mootori turtsatus. Miška võpatas. Kas tõesti oli kino juba alanud? Veel üks mütsatus, veel — ja vaikus. Ei, mootorit ainult prooviti.

Oh seda Dunjarat. Kuidas see oligi — pärast kino klubi taga? Aga kui nähakse? Nähtagu pealegi. Vaata, kui võtab kätte ja istub kinos nimme tüdruku kõrvale.

Rehe sein jõudis kiiresti lähemale. Pane juurde, Miška! Oligi tee, rehi... Peab saapad rohu sees puhtaks tegema.

Mis seal siis lahti on? Rehest kostis lärmi?

«Kas tahad kohtulaua ette minna või?» See oli ju Anfissa Petrovna hääl. Keda ta niiviisi sarjab?

Mõne hüppega oli poiss rehe juures ja piilus läbi seinaprao.

Ema! Miks istub ta viljahunniku juures, käed silmil? Ema kohale kummardudes müksis Anfissa Petrovna talle käega vastu põlvi:

«Kas sa, inimene, mõtlesid, mis sa teed? Mõtlesid?»

Kohutav aimus vilksatas Miškal peast läbi: talle paistis, et emal oli vilja põlle sees.

«Tead, mis niisuguse asja eest saab? Kümneks aastaks pannakse kinni!»

Poisi käsi libises mööda seina, ta vajus põlvili maha. Tõusis siis ja vantsis aeglaselt minema. Selja tagant kostis Anfissa Petrovna häält ja ema nuukseid.

Poiss võpatas ja pani komistades jooksu.

Kaevu juurest kostis kisa-kära ja naeru. Miškale oleks nagu piitsaga nähvatud. Küllap on juba kõigil teada, kõigil.

Miška sööstis teelt kõrvale ja pani kumaras üle kartulipõldude leekima. Ronis võõrastest taradest üle, surus end majaseinte vastu, et mitte inimestele vastu juhtuda, ja muudkui ronis jälle üle tarade. Siis kerkis tema ette mingi põõsastik nagu must müür. Poiss vaatas ringi — näha polnud mitte kui midagi ning ta istus rohu sisse maha.

«Lapsed, ajage siia, siiapoole!»

See oli ju Liisa, kes koos lastega lammast koju ajas. Kust see Liisa siia sai? Miks Liisa? Poiss kergitas pead ja vaatas ringi, paremat kätt eristas silm pimeduses aita. Nii et ta oli omaenda aiamaal.

Imelise sinise nägemusena tõusis tema silme ette kuum juunihommik. Isa... Hüvastijätt temaga...

Klubi juures hakkas mootor mürisema. Miška kargas püsti, astus paar sammu, aga istus siis maha tagasi. Ei, ei...

Tumm ahastus rõhus ta vastu maad. Tal oli hale endast ja hale Dunjarkast. Küllap tüdruk nüüd mõtleb, et Miška pettis.

Põõsais hakkas midagi sahisema ja krabisema. Paar pliiska langes näkku. Vihm... Kuid Miška ei liigutanudki end.

Sadu läks varsti üle ja tumedas taevas süttisid külmad, lõpmata kauged tähed.

Klubi juures mürises valjusti mootor.

Kuid Miška istus ikka märjas rohus, üksüheti suure arusaamatu maailma vastu, väike ja õnnetu, ning nuttis tummalt.

Neljakümnes peatükk

Kas Anfissa rääkis juhatuses inimestega või lüpsis lehma, ei läinud tal kogu õhtu meelest juhtum peksumasina juures. Ta oli Anna Prjaslina niisuguselt teolt tabanud... Mis Anna ometigi tegi, aru peas! Kui endast kahju polnud, mõelnud vähemalt laste peale!

Anfissale meenus üks ammune lugu. Kolm aastat enne sõda tabati Manefa Jakovleva viljapeade näppamiselt. Viljapäid võis kilo ümber olla. Aga varsti löödi tema maja aknad kinni ja õde võttis lapsed enda juurde. «Ei, ei...» ütles Anfissa endale. «Et tema ise oma kätega... Niisugused mudilased... Kas sõda neid niigi polnud orvuks teinud...»

Lausa meeleheitel istus ta õhtulist võtma, teadmata, mis teha. Pala ei läinud suust alla. Viha ja solvumus matsid hinge. Kas ei oleks Anna võinud heaga paluda? Kas siis tema, Anfissa, pole Anna eest hoolitsenud? Kellele tahes, ent temale poleks ta küll ära öelnud.

Värav paukus, kostis koputus uksele.

«Mis sa seal veel koputad! Astu sisse!»

Uks läks lahti ja üle läve astus üks märg ja kühmus inimeselaps. Miška!...

Anfissal käis südamest valus piste läbi.

«Miks sa kinos ei ole? Kus sa ringi hulgud? Üleni märg, nagu veest välja kistud. Tule minuga õhtulist võtma.»

Miška raputas pead ja istus ahju juurde.

«Mis sul viga on? Ega sa ometi haige ole, poiss?»

«Saada mind tööstuskooli...» sõnas Miška kõlatult, pead tõstmata.

«Sind? Tööstuskooli?»

Anfissa võttis laualt petroolilambi, astus poisi juurde ja valgustas teda.

Poiss istus longuspäi. Märjad, salkus juuksed tilkusid vett, riided ja saapad olid pori ja rohuga koos, nagu oleks teda mööda maad veeretatud.

Anfissa pani lambi ahju otsa, kummardus Miška poole ja võttis tal lõuast kinni.

«Kus sind siis niiviisi?...» Ning jäi sõna pealt vait.

Talle vaatas vastu murest murtud pilk — ja ütlematagi oli selge, et poiss teab kõik.

«Anna mulle paber, või muidu ma jooksen ise ära.»

«Kuid kas sa oled ka... temale mõelnud?»

Miška lõi raevukalt käega:

«Kui lood nõnda, siis käigu kuradile! Tehku, mis tahab...»

«Mis sa räägid? Mis sa ometi räägid!» ägestus Anfissa. «Oma emast?! Või et ema käigu kuradile? Oh sa piimahabe! Ema ei näe ainsamatki valget päeva, tapab teie pärast ennast tööga. Sa vaata, kuidas ta välja näeb — kokkukuivanud ja kõhn nagu piitsavars.

«Arvad, et mina... Mina ise... ise ma... Isa langenud... aga tema...»

Miška haaras kahe käega peast ja vappus nutust.

Anfissa vaatas poisi kondiseid võppuvaid abaluid, mida kattis isa vana pleekinud sõduripluus, ja tema kõhnu, suurte punetavate labadega käsi.

Jumaluke, ta oli ju alles päris, päris laps. Näe, viimane kui kaelalüli on näha. Aga meie oleme talle täismehekoorma õlgadele ladunud, poisi ära vaevanud. Hiljuti jäi teine põlluleminekuga tund aega hiljaks, küllap magas sisse, ja tema, Anfissa, oli ta läbi sõimanud. Kui palju on ta pidanud oma vanuses juba üle elama ja kannatama! Isa tapetud, peres üks laps teisest väiksem. Nüüd veel see lugu emaga...

«Mis sa nüüd, Miša, jäta järele. Praegu on kõigil raske... Sa katsu emast aru saada, temast peab ka aru saama. Kas ta siis... heast-paremast... Egas ta enda jaoks! Elu, Mišake... on hirmus raske... Mis ta ilma sinuta peale hakkab? Mõtle nüüd ise, mis ta ilma sinuta peale hakkab... See ei ole sul hea plaan, Mihhail.»

Miška vappus nuukseist, ta pea vajus veel enam norgu.

«Ja mis siis kolhoosist saab? Sina oled ju kuldaväärt töömees! Eilegi rääkisid naised, et kui poleks Miškat, tuleks lumeni luhta jääda. Ja külaniidud? Egas ometi Rudakova Tatjanale tule aitäh öelda!»

Nina luristades kergitas Miška umbusklikult oma nutetud nägu.

«Ema pärast ära sa üldse muretse. Ja ära kellelegi

kõssa. Mine koju ja ära tee väljagi. Vaata, kui suur mees sa juba oled, küllap on ema sulle ainult õlani...»

Miška lõug hakkas jälle värisema.

Anfissal oli kahju, hirmus kahju sellest toredast, töökast poisist, keda elu oli nii vara räsinud!

Ta võttis räti peast ja ulatas Miškale:

«Kuivata nägu ära. Sa arvad, et ta...» alustas Anfissa ennast kogudes. «Mäletad, kui kevadel seemet vaja oli — ja seeme oli otsas? Vaata, keda tuleks kohtu alla anda. Aga sinu ema... Mis ta siis õieti tegi?» küsis ta mitte niivõrd Miškalt kui iseendalt.

Siis nihkus ta poisile lähemale ja pani käe ümber märgade õlgade. Poiss püüdis eemale tõmbuda, kuid naise käsi, soe ja lahke, hoidis teda kinni. Ahju peal pragises toapimedust hajutades tasa petroolilambi taht. Anfissa vaatas Miška suureninalist aukuvajunud nägu, surus teda veel kõvemini enda vastu ja sosistas:

«Pole viga, Miša. Kõik läheb üle, läheb seegi. Kui sõda lõpeb, siis alles hakkame elama. Ehitame uued majad, igas peres on lehm ja lambad... ja leiba, nii palju leiba, kui iganes tahad. Tööl käime siis nagu peol. Ja sina oled suur ja tugev nagu su isa. Ja Liisa kasvab suureks, ja teised lapsed. Kui te siis kõik kuuekesi heinale lähete... Terve Prjaslinite brigaad. Praegu oled sa neile ju isa eest — selge?»

Miška tuli Anfissa Petrovna juurest, kui klubis olid tuled juba kustunud. Pilkane pimedus, pista või silm välja. Poiss vantsis keset teed, lahmis läbi pori ja loikude. Ülalt uitsetas tüütut uduvihma.

Koduaknast paistis väike tuluke, tee peal oli ema vari. Ema ootas teda...

Poiss astus hiljukesi akna alla. Ema konutas käsipõsakil laua ääres. Tema pea nõksatas vahel allapoole, siis aga kerkis uuesti.

Tukub, aga ikka ootab... Miška süda võpatas haledusest.

Ta sööstis värava juurde ja leidis kobamisi haagi. Ent trepil jäi ta jälle seisma. Katusele sahises ühetooniline vihm, laudas puhkis raskelt lehm. See, mis alles äsja, pärast Anfissa Petrovnaga kõnelemist, nii lihtne ja kerge oli paistnud, langes jälle raske kivina tema südamele.

Neljakümne esimene peatükk

Rindeteated muutusid järjest ärevamaks. Iga päev langes uusi linnu. Lõunas tungisid mustad kiilud ikka sügavamale maa ihhu.

Harva, kui keegi veel õhtul kaardi ette astus. Inimesed ajasid oma asjad kiiruga korda ning lahkusid juhatusest sõnaahtralt, süngelt, vältides üksteise pilku, nagu oleksid nemad ise kõiges süüdi. Ainult töös oli pääsemine raskete mõtete eest. Töötati vaikides, raevukalt, haruharva viskas keegi põllul nalja. Isegi lapsed jäid vaikseks ja surusid endid täiskasvanute ligi justkui varblaseparv.

Keskpäeval oli küla nagu välja surnud, ainult mõnel muldrikul konutas muldvana eideke, kes paindumatute vanainimesesõrmedega risti ette lõi ja palvesõnu pobises, et iasand ükskord ometi saadaks võidu vaenlaste üle.

Ja äkki tõid ajalehed neisse ränkadesse päevadesse vapustava uudise: meie väed tungivad peale!

«Nõukogude Informbüroolt. Viimasel tunnil...» veeris Anfissa kirjutatut vaevu uskudes. «Meie väed Läänerindel ja Kalinini rindel on asunud pealetungile ja vaenlase kaitsest läbi murdnud. Saksa väed on 40—50 kilomeetrit tagasi paisatud. Meie väed on võtnud järgmisi trofeesid...»

Tunni ajaga lendas see uudis üle küla. Ehkki tibutas vihma, oli naiste- ja lastesumm õhtul kontori juures koos. Kõik kibelesid oma kõrvaga kuulma rõõmusõnumeid Moskvast. Nadežda Mihhailovna, kes nüüd Nastja asemel komsorgiks oli, pandi raadio juurde valvama, et uudiseid mööda ei lastaks.

Trepil, uue varikatuse all, heideti nalja ja naerdi. Et uudiste algust mitte maha magada, ligunesid poisid lahtise akna all vihma käes, raadio oli aknalaual.

Rahva tuju tõusis, kui nähtavale ilmus Lobanovi Trofim. Ta tümpsis otse keset teed, aeg-ajalt midagi oma kõhuhäälel hüüatades, ega teinud porist ja loikudest väljagi.

Tema järel lippasid kahel pool teed paljajalgsed lapsed, julgemata lähemale tulla, ise vaatepildiga ülimalt rahul.

«Just nagu vanal heal ajal,» muigas Varvara. «Ma mõtlesin juba, et nüüd on sõda ka Trofimile kabelimatsu andnud. Pärast Makarovna surma käis ringi, must nagu murepilv, aga näe, nüüd on teisel eluvaim tagasi.»

Selle vahe sees oli Trofim kümme sülda naistest eemal äkitselt seisma jäänud, raputas nüüd raskelt oma halli, hatust pead nagu ahjuluuda ja jõllitas neile ümmarguste pilkumatute silmadega otsa.

«Rahvas!» kuulutas ta valjul häälel ja tonksas endale sõrmega rindu. «Trohha on täna purjus!»

«See ju silmaga näha!» kostsid kolhoosnikud tehtud tõsidusega.

«Miks on Trohha purjus?»

«Kes siis seda ei tea, kulla Trofim,» sõnas Varvara naeruaimukesega. «Täna võtaks igamees, aga mitte igamehel pole midagi võtta.»

«Ei, sa arva ära, mispärast Trohha purjus on!» käis Trofim peale.

«Täna on ju rõõmupäev, patt oleks mitte võtta.»

Kuid Trofim ei jäänud selle vastusega rahule.

«Sa ütle, kus minu Maks on?»

«Et kus? Rindel ikka.»

Trofim sülitas pahaselt:

«Rindel küll, aga rindeid on rohkem kui üks... Minu Maks on täpselt seal, kus sakslastele sõitu tehti...»

«Kalinini rindel või?»

«Just-just. Sealsamas.»

«Kus ta järsku sinna sai?» Varvara pilgutas naistele kavalalt silma: kuulake, mis ta nüüd ütleb. «Alles sa kiitsid, et sinu Maks on Leningradi all.»

Kimbatusse aetud Trofimi silmad hakkasid vilama, kuid ta ei jäänud vastust võlgu:

«Ta oli ka Leningradi all. Mis siis? Egas minu Maksi ühe koha peal peeta! Kus häda käes, sinna ta saadetakse,» rahmas ta. «Nädalapäevad tagasi sain kirja. Kirjutas: isa, mind saadetakse teisele rindele... Mõtlesin kohe, et niisama see ei ole. Kui minu Maks üle viiakse, siis on tegusid oodata. Andsidki sakslasele säru.»

«Tunnista üles, kulla Trofim, et sa paned pisut juurde.»

Trofim lõi rusikaga vastu rindu:

«Jumala eest, ma võin vanduda — jumalatõsi. Minu Maksil on mitme mehe ramm! Võib härja pooleks lüüa, mis veel sakslasest rääkida!»

Keegi polnud ilmaski kuulnud, et Trofimi Maksim oleks härja pooleks löönud, kuid kes siis täna iga sõna kallal norima hakkas! Ja Trofim, kes enam pidama ei saanud, kiitles aga omasoodu edasi.

«Mul on neli poissi sõjas!» raputas ta rusikat. «Oleks ükski pihta saanud! Minu poiste peale kuul ei hakka! Niisugust kuuli pole olemaski, mis Trofimi poegadele...»

Ent nüüd kargasid naised talle kallale:

«Pipart sulle keele peale!»

«Nupust nikastatud!»

«Kes niisuguse asjaga kelgib! Tahad õnnetust kaela tõmmata või?»

Trofim paistis isegi aru saavat, et oli liiale läinud. Ta põrutas jalga ning vehkis pööraselt pead, mis pidi näitama äärmist purjusolekut, ja oli siis jälle oma sõiduvees.

«Trohhal on viina nagu vett!» röökis ta täiest kõrist, ilma et sel eelnevaga mingit seost oleks olnud. «Trohha on rohkem viina kaaninud kui hobune vett. Tulge kõik! Nüüd pole küll see, mis enne sõda, aga kaine peaga ei lase ma kedagi oma poolt minema!»

«See on isejutt,» muigasid naised, kellele Trofimi külalislahkus teada.

See lugu juhtus veel enne kolhoose. Trofim oli siis elanud vaeselt, hädamisi ots otsaga kokku tulnud, — ikka selle paganama naise pärast, kes tõi ilmale lapsi nagu kutsikaid. Seetõttu oli Trofim kole kitsi, püüdis iga asjaga kokku hoida, eelkõige aga söögi pealt. Räägiti, et paastuajal kastnud tema lapsed naasklit läbi riideräbala piima sisse ja limpsinud. Trofimi ütlemist mööda teinud nad seda suurest jumalakartlikkusest. Ometi ei läinud mööda ainsatki püha, millal Trofim poleks olnud täis kui tinavile, nagu ta ise ütles, ega röökinud, nii et küla kajas: «Trohhal on viina nagu vett!»

Mehed vaatasid kadedalt Trofimi poole ega mõistnud, kust 'ta nii palju raha võtab.

Aga peagi lahenes mõistatus iseenesest.

Ükskord maarjapäeva paiku taarus Trofim nagu ikka külavahel ja karjus jälle kõigest kõrist: «Trohhal on viina nagu vett!» Poe juures juhtus talle vastu joodikust irvhammas Vekšini Peka, kes end talle kohe häbematult kaela määris.

Trofim andis küll kohe tagasikäigu, et juua on, aga kes igaühte jootma hakkab, kuid ümberringi oli palju rahvast; seepärast muutis ta meelt ja patsutas Pekat õlale:

«Tule kaasa, Peka, joodan su täis! Joodan nii täis, et hakkad kuradeid nägema!»

Kodus pani Trofim kalli külalise lauda istuma ja ilmus tüki aja pärast, juss käes.

«Hakkame pisikesest pihta, küll me siis kord ookeanini välja jõuame,» rahustas Trofim Pekat.

«Kui pisikesest siis pisikesest, peaasi, et ookeanini jõuaks.»

Kumbki võttis pitsi.

«Kuidas on, poiss?» kähistas Trofim mõnust. «Nagu tuline jutt käis rinde alt läbi? Trohhal on lausa armulauaviin!»

Võeti teinegi pits. Äkki küsis Trofim:

«Kas sa, Peka, purju ei jäägi?»

«Et millest? Sellest sõrmkübaratäiest või?»

«Trohha sõrmkübar on teise mehe ämbritäit väärt,» nähvas Trofim.

Pärast kolmandat pitsi küsis ta uuesti:

«Kas valan veel või? Kannad? Saad omal jalal koju?»

Peka laiutas ainult käsi:

«Nalja teed või, Trofim?»

«Mis nalja, kui sa kätega vehid!»

Peka ägestus ja hakkas ennast laua tagant püsti ajama. Trofim Pekat rahustama, aga too ei jätnud oma jonni, tahtis püsti tõusta. Selle jändamisega müksas üks neist kogemata pitsi laualt maha.

«Ah nii! Või nõusid lõhkuma!» läks Trofim marru. «See on siis tänu, et ma sulle viina pakkusin?»

Peka rebis end peremehe käest lahti ja sööstis ukse poole. Siis kisendas Trofim, mis tuba kajas:

«Maks, võta kinni! Ta lõhub purjuspäi terve maja maha!»

Seal hüppaski polutilt alla kõige vanem poeg Maksim ning kahmas nagu karu Pekal ümbert kinni.

Paari minuti pärast löntsis Trofim jälle küla peal ja kuulutas igale vastutulijale:

«Jootsin täna Vekšini Peka täis. Lõhkus mul kõik nõud ära. Lakas pikali, täis kui sitasitikas. Terve maja lehkab viinast. Loomadelgi süda läigib sees, nii et vea või laudast välja!»

Varsti oli uudishimulike summ Trofimi ümber koos, kõik tahtsid purupurjus Pekat näha. Trofim taipas küll, et ei tohiks mehi enda poole viia, aga sihuke ta kord oli: kui kelkima hakkas, ei saanud enam pidama.

«Tulge kõik, tulge aga! Kõik joodan täis! Minu lävepakust ei jõua keegi kaugemale!»

Kui meestevägi peremehe sabas tema õue jõudis, nägid nad järgmist pilti: keset õue seisis poiste poolt lahtilastud jumalakaine Vekšini Peka ja sõimas, mis jaksas Lobanovi Trofimi.

Just sellepärast, ehkki tollest loost oli hulk aastaid möödas, ei pannud keegi Trofimi sõnu mikski, niipea kui ta viinaga kelkima hakkas.

Kuid Trofim ei jätnud järele:

«Ega nüüd pole see, mis enne sõda oli,» röökis ta, «ma ei luba, et joodan täis, kuid kainest peast ei lähe ometi keegi minu poolt minema!...»

Kui lõpuks eit tuli ja hakkas vanameest koju kutsuma, võttis Trofim veel enam kuraasi ja läks nii kaugele, et viskas kõnniteele pikali.

«Purjus oled sa küll, kulla Trofim, aga aru on peas,» salvas Varvara. «Seda ei ole, et oleks lompi plartsatanud, kukud ikka kuiva peale.»

«Mis sa veel ei taha!» oli Trofim krapsti püsti. «Kas see särk on sinu ostetud, et sa mind loiku ajad?»

Aga siis võttis ta kätte ja trampis lombis nõnda, et vesi naistele ja lastele peale pritsis.

«Vana loll on päris ogaraks läinud! Kui veel oma vigureid tegema hakkad, seome su kinni ja viskame üle aia.»

«Ha-ha-haa!»

«Mis te purjus mehe käest ikka tahate,» sõnas Darja lepitavalt.

Tema osavõtlikkusest tiivustatud, üürgas Trofim kätega vehkides:

«Kõik löön maha! Hitleritõbras! Ma sellele Hitlerile alles näitan!»

«Mis sa talle teeksid, kulla Trofim? Noh?»

«Küll ma sellele Hitlerile...» ja Trofim lahmas midagi niisugust, et rahvas kõhtu kinni hoidis.

«Tasa, tasa!» pistis Nadjake pea aknast välja. «Nüüd kohe tulevad uudised.»

Naised jätsid Trofimi sinnapaika ja ruttasid akna alla.

Mõni aeg raadio ainult vilises ja kahises, siis aga kostis läbilõikavast helidekaosest kindel bassihääl:

«Meie kodumaad ähvardab surmaoht... Vaenlane tungib Volgale, Kaukaasia südamesse, ähvardab maa elu-

tähtsaid keskusi... Mitte sammugi tagasi, punaarmeelane! Sinu õde ja sinu ema kutsuvad sind kaitsma ja kätte maksma. Pea meeles: sinu ees on vaenlane, kes on tapnud samasuguse äti nagu sinu isa, vägistanud samasuguse tütarlapse nagu sinu õde või sinu mõrsja, orjusesse kihutanud samasuguse naisterahva nagu sinu naine või ema...»

Suutmata kauem kuulata, keeras Nadjake raadio klõpsti kinni. Kui ta ennast pisut kogunud oli ja aknast välja vaatas, nägi ta, et akna all polnud enam ei lapsi ega naisi.

Ainult keset õue seisis vihma käes tummalt ja liikumatult üks rässakas vanamees.

Neljakümne teine peatükk

Anfissa püüdis norgujäänud kolhoosnikke turgutada. Päeva jooksul jõudis ta kõik põllud läbi käia ja asus igal pool kohe tarmukalt vilja lõikama ja vihke siduma. Tema kohalolek — ta nägi seda — rahustas inimesi kuigivõrd ja tõstis tuju. Kui meelekindel ja häirimatu paistis alati olevat Repišnaja Marfa, ent temagi oli kord öelnud: «Sinu seltsis on lahedam olla, tule meid sagedamini vaatama, tüdruk.»

Kuid rõukupanekuga jäädi jänni (see töö oli vähestele naistele jõukohane) ja Anfissa pidi ise käed külge lööma. Ta raius metsast uusi roikaid ja tugesid, pani pehkinute asemele uued latid, vedas vihud kokku ja ladus rõuku, ikka ise, ihuüksi. Inimeste seltsis läksid kurvad mõtted ajutiselt meelest, hajusid ühisesse muresse, aga nüüd, mil ta üksi rabas, ei jätnud kibedad mõtted teda maha.

Tol päeval oli ta meel iseäranis raske. Hommikul oli tallimees Jefim hobust ette rakendada aidates mornilt sõnanud:

«Kas oled kuulnud, et sakslased olla Volga äärde välja jõudnud?»

Ta polnud siis nende sõnade üle järele mõtelnud, võib-olla sellepärast, et hobune rabeles ja tal oli rutt, kuid võib-olla sellepärast, et sel suvel oli rindelt nii palju halbu uudiseid tulnud, et oli raske enam millegagi üllatada.

Jefimi sõnade kohutav mõte jõudis tema teadvusesse, kui ta üle soo oli saanud ja ojas hobust jootis.

«See on ju Volga, Volga!» ütles ta jahmunult.

Elu sees polnud ta rajoonikeskusest kaugemal käinud, ei teadnud sedagi, mismoodi üks linn välja näeb. Kuid Volga, emake-Volga! Ükski pidu ei läinud külas mööda, et poleks Volgast lauldud. Ja iga kord, kui ta kuulis laulu kõlamas või laulis ise kaasa, kerkis ta hinge midagi suurt, avarat ja helget. Ja nüüd on kurjategijad otsaga juba Volgal!

Rõuguredeli juures pingi peal seistes kummardas ta masinlikult jalge eest hunnikust vihke võtma ning asetas nad niisama masinlikult redelitele. Kohutav uudis ei läinud tal meelest.

«Jumal hoidku, mis siis nüüd saab!» küsis ta endalt.

Alatasa tulid talle pisarad silma; rõugu najale toetudes vahtis ta kaua inimtühja teed ja kuldseid kõrrepõlde. Siis hakkas ta palavikuliselt töötama, kuid natukese aja pärast vajusid tal käed loissu, jälle vahtis ta teed ja põlde.

Oh seda musta muret küll! Näeks mõnda hingelistki, lendaks mõni lindki mööda... Sinine õhk oli suviselt soe ja tuuletu, kuid vaikne sügis oli härmaniidid juba lendu lasknud, võsa kuldsetäpiliseks teinud, niitmata põllupeenrale elutuid mustreid joonistanud. Kuskilt kaugelt, vist Kuivasoolt, kostis mitu korda kurgede ärevat hüüdu, see tegi meele veel kurvemaks.

Äkki kostis alt jalge eest lahke hääl:

«Tere, Anfissa.»

Anfissa surus käe südamele ja vajus istuli. Natuke aega vaatas ta Lukašinit segasel, hämmeldunud pilgul, siis valgustas ta pisaraist märga nägu rõõmus naeratus.

Anfissa valge pearätt oli kuklasse vajunud, mustadel juustel ja kaardus kulmudel oli pehme viljatolmu muster.

Lukašinit valdas lausa poisikeselik vaimustus. Ta ulatas Anfissale käed, ja enne kui Anfissa ahhetadagi jõudis, oli ta juba maas, Lukašin aga pingil ja kõneles vallatult silma pilgutades:

«Laseme kätel käia, esimees!»

See oli nii ootamatu, nii ebatavaline, et Anfissa ei suutnud end ikka veel koguda ja vaatas, pea kuklas, Lukašinit märgade õnnelike silmadega.

«Noh, noh!» kiirustas Lukašin käsi välja sirutades takka.

Seejärel kissitas Anfissa lapse kombel silmi, raputas pead, nagu ärkaks unest, kummardus nobedalt ja haaras suure sületäie vihke.

Anfissa ei pärinud, kust Lukašin välja oli ilmunud, ei küsinud, miks teda Pekašinos kaua aega polnud nähtud, ja imelik küll, ei otsinud isegi lohutust mõtetele, mis teda päev otsa vaevanud olid. Lukašini tulekuga olid kõik kahtlused ja mured nagu peoga pühitud, meel läks rõõmsaks ja lahedaks.

Silmade särades haaras ta kärmesti viljavihke ja ulatas Lukašinile.

Lukašin oli osav töömees. Anfissa sai sellest kohe aru: selle järgi, kui kindlalt ja peremehelikult Lukašin pingi peal seisis, jalad harkis, kui osavalt ja täpselt ta vihke vastu võttis ja kui ilusate mehelike liigutustega neid lattidele asetas.

«Sa oled ju päris ehtne maamees!» pahvatas Anfissa naerma, Lukašinit kogemata sinatades.

Lukašin ei vastanud, kuid ta higist läikiv nägu lõi laiale naerule ja käed käisid veel kärmemalt.

Varsti katsid odratolm ja ohted ta juukseid, laupa ja sõduripluusi ning sellest muutus ta veel omasemaks, veel armsamaks.

Nad ei kuulnudki, kui Fjodor Kapitonovitš ligi astus:

«Vaata kui labusalt. Mina lähen ja mõtlen, et kes see paar küll on. Noori inimesi ju praegu pole, aga siin käib töö mängides.»

Üle Anfissa näo libises tume vari. Pärast seda, kui Fjodor Kapitonovitš oli brigadiriametist tagandatud, oli ta taltsaks muutunud ja kolhoosis koguni päris kenasti tööd teinud. Ometi oli ta Anfissale vastumeelt. Ja talle näis, et see kohtumine ei tõota head. Ent higine ja tööhoogu sattunud Lukašin sirutas talle juba käed vastu ning Anfissa küünitas jälle vihke võtma.

Fjodor Kapitonovitš seisis veel pilgukese, vangutas pead ja astus pisitasa kodu poole.

Tunni aja pärast hüppas Lukašin pingilt maha.

«Küll võtsid mind võhmale!» sõnas ta silmade hiilates ja pühkis käega higist kaela.

«Ei tea veel, kes keda,» naeratas Anfissa kleiti puhtaks raputades.

«Kurk on kuiv. Kui saaks lonksu vett?»

Anfissa võttis põõsastest plekkmannergu veega.

«Laske hea maitsta, kallis töömees,» tegi ta Lukašinile edvistava kummarduse.

Rahul ja rõõmsad, istusid nad põõsaste vahele põllupeenrale. Anfissal oli üht-teist eineks ühes võetud. Ta laotas valge lina laiali ja pani kaussi piimaga segatud kohupiima. Lukašin asus ahnelt toidu kallale. Anfissa aga murdis endale karaskiveerekese, näkitses seda ja vaatas Lukašinit. Kerge, arutu õnnetunne täitis ta meeli. Üle põllu põõsastikust kostis kõrvu heledat allikavulinat, vaikselt ja ühtlaselt kigises kauge nähtamatu vanker.

«Miks sa ei söö?» küsis Lukašin tasakesi.

«Niisama, ei taha.»

Lukašin pühkis suu puhtaks ja vaatas Anfissat pikal õrnal pilgul.

«Tead sa mis?» sosistas ta, Anfissale kuuma õhku näkku hingates.

«Mis?»

«Sul on ninajuurel praegu samasugused tedretähnid nagu plikal.»

Anfissa lõi õhetama ja läks ähmi täis:

«Küll sina ka ütled!»

«Jumala eest.»

Lukašin haaras Anfissa käe oma pihku. Tööst mustaks parkunud käsi. Äkitselt oli Anfissal piinlik ja häbi iseenese ja oma käe pärast ning ta tõmbas käe tagasi. Nende pilgud kohtusid.

«Rumaluke,» ütles talle Lukašini pilk, «kas sa tõesti aru ei saa, et ma sind armastan?» Hellalt võttis Lukašin naise käe ja surus selle äkki oma kuumadele huultele.

Tundes, et ei suuda ennast enam vaos hoida, tõusis Anfissa püsti ja ruttas rõugu juurde.

Neljakümne kolmas peatükk

Järgmisel päeval kutsuti Anfissa koristuskoondiga külanõukogusse. Pärastlõunal hakkas sadama ja tal tuli kolm tundi asja ees, teist taga külanõukogus passida. Tagasi tulles märkas ta igast külaotsast suitsu tõusmas: ilma kasutades köeti sauna.

Kodus leidis ta väravarõngast kirja. Grigori käest. Ta oli ütlemata rõõmus: tähendab, et mees on elus. Ikkagi pool elu koos elatud.

Grigori kirjutas, et on kogu aja rindel olnud, kaks medalit ja Punatähe ordeni saanud ja lamab nüüd pärast haavatasaamist hospidalis.

Muudkui laman ja laman ja niisugune igatsus tuleb peale — mitte ei tunne elust rõõmu. Seltsimehed tuletavad muudkui naisi-lapsi meelde. Alles üks naaber pistis mulle pildi nina alla, et vaata, missugune naine mul on. Naine nagu naine ikka, pealegi vaatab üks silm kõõrdi. Mõtlesin siis, et kui sa, kulla seltsimees, minu Anfissat näeksid! Lohuta mind lolli, Fissake, kirjuta kõigest, nii nagu lugu on, Fissa, ja mis meelt sa oled. Siinsed õed räägivad, et eraisikutel on toiduga kehvad lood, nii et sina, Fissa, ära end näljuta, — võta kirstust minu mõlemad ülikonnad, vaheta vilja vastu, kellelt saab. Mina tulen pärast tervekssaamist niikuinii puhkusele, võib-olla võetakse veel päriselt arvelt maha, küll me siis sinuga elama hakkame ...

Kaua istus Anfissa käsipõsakil laua ääres. Pisarad voolasid mööda põski. Ta mõtles oma luhtaläinud elule, oma noorusele, mille Grigori nii totralt ära oli raisanud. Ning jälle seob ta teda käsist-jalust.

«Ei, ei,» kõngutas Anfissa pead, «liiga hilja oled aru pähe võtnud, liiga hilja, Grišake!»

Ta polnud mehe peale vihane ega solvunud. Aga niipea kui ta seda endale oli öelnud, tundis ta imelikku kergendust. Nagu oleks koorem, mis aastaid ta turja rõhunud, äkitselt maha langenud.

Anfissa tõusis ja avas akna. Küla kohal oli vikerkaar. Puhtas, otsekui pestud taevas hõljusid viimased luikkerged pilved. Märjad katused aurasid. Rehepeksuplatsil lõgises tuhmilt masin, sealtpoolt hoovas magusat viljalõhna. Akna taga nirises räästast meeldivat värskust uhates vett ja voolas ääreni täis tünni; nagu kellegi ülituttav sosin kajas see Anfissa hinges.

Unustades kõik maailmas, kuulatas Anfissa erutatult seda leebet häält, mis kord vaibus, kord kasvas ta hinges, ja hakkas äkki vaikselt naerma:

«Naljavend ... Tedretähne tähele pannud.»

Kärsitult, otsekohe, jalamaid tahtis ta Lukašinit näha.

Poole tunni pärast läks ta välja, ilusad riided seljas, juuksed kammitud. Tema kirjasaamine oli juba üle küla

teada. Talle tuli vastu naisi, paljajalu, seelikusaba üles keeratud, veeämbrid käes või märg hein korviga seljas. Nad seisatasid, vaatasid talle tükk aega järele ja ohkasid kadedalt:

«Etskae, sai kirja, nüüd oleksid nagu tiivad seljas!»

«Nagu õidepuhkenud moon teine.»

«Niigi on saanud kaua oodata, naisukesed.»

«Aga minu Jegoruška ei kirjuta enam kunagi ... On musta mulla all ...»

Anfissa astus, pea longus, naeratus näol, ega tihanud silmi tõsta. Tal oli piinlik kõigi nende naiste ees, kes olid meestelt teadet oodates otsa jäänud, samal ajal aga paistis talle, et nad aimavad ja teavad, kuhu ta läheb ja keda otsib.

Marina trepil pidi ta uksepiida najale toetuma, süda hakkas hirmsasti kloppima.

Marina oli üksi toas. Ta istus põrandal, korv süles, ja puhastas marju.

«Kus siis korteriline on?»

Marina heitis Anfissale nägevast silmast pahase pilgu:

«Või kus? Teadagi kus, — Varuhha vedas teise sauna. Muudkui keerutab tema ees saba, ei au ega häbi. Minu oma on ju ohmuke! Aga küll ma selle liibuski kihu maha jahutan!»

«Rumal oled sa, Streletsi-Marina,» naeratas Anfissa endamisi, «vaatad vale kätt.» Kuid vanaeide armastav ja armukade hoiak oma korterilise suhtes ja iseäralikul tundetoonil öeldud «minu oma», täitsid Anfissa meeli taas rõõmuga.

Mis teha? Istuda ja oodata? Ei, ei!

Varvara puhas ja korralik, valgete aknaliistudega maja säras nagu mängukann loojuva päikese kiirtes.

Läbi lahtise akna märkas Anfissa juba eemalt Lukašini tuttavat sõduripluusi. Mees istus seljaga tema poole, pea käe najal.

Kui Anfissa õhetades ja hingeldades õuele tormas, hakkasid talle silma Lukašini märjad läikivad juuksed ja higiplekid turjal. Anfissa võttis maast väikese kivikese ja viskas häbelikult ringi vaadates Lukašinile vastu selga. Ent Lukašin ei liigatanudki. Toast kostis Varvara lõbusat trillerdavat naeru. Anfissa kohendas käigu pealt juuksed, tõttas ehitsesse, avas ukse ja tardus soolasambaks ...

Neljakümne neljas peatükk

Sõtta minnes oli mees Varvarale lausunud:

«Kui kuulen, et sa minu äraolekul siin saba oled keerutanud, keeran sul.kaela kahekorra.»

«Mis sa ometi räägid, Terešake,» oli Varvara pisaraid neelates vastanud ja end mehe vastu surunud. «Kuidas su keel küll niimoodi ütlema paindub? Nii truu naine, kui mina sulle olen!»

Nagu õige abielunaine kunagi, oli Varvara oma Terešakese pärast mures, ootas kirja, nuttis, kui seda tükk aega polnud, ja säras rõõmust, kui kiri lõpuks tuli. Ent tarvitses tal vaid mõnda kena poissi või meest näha, kui tal silmis ülemeelik säde süttis.

Enne sõda olid naised tema peale sisistanud ja teda ähvardanud:

«Oota sa, küll me su kord taltsaks teeme. Siis tunned, mis maik on end teistele meestele kaela riputada.»

«Minu loomus on selline, naisukesed,» ohkas Varvara teesklevalt. «Kui ma kallistada ei saa, olen nagu haige.»

«Kas sul enda omast veel vähe on, kiimaline lita.»

«Enda oma hoian sepikoja jaoks, naisukesed. Sest kui mina hoogu satun, ei saa öö otsa magada, aga kes siis atru kokku keetma hakkab? Ma ühekorra proovisin — tema vaeseke, mu Tereša ikka, tukkus päev otsa alasi ees. Esimees Lapuškin sai asjast aimu ja pistis mind sõimama. Ma laostavat sedaviisi kolhoosi ära, parem võtku ma igaühelt natukesehaaval, mis tarvis, ei paista nii välja.»

Vaguralt silmi langetades lõpetas Varvara:

«Nii et kui mina kolhoosi pärast kannatan, eks kannatage teiegi pisut.»

Naised sülitasid südametäiega ja läksid minema. Aga kaua sa sihukese peale ikka viha kannad. Ükskõik, kas ta künnab põldu, seob vihke või võtab vikati pihku, töö lausa lendab tal käes, puhketunnil ajab ta aga surnugi naerma.

Ämm-kadunuke oli pahuralt porisenud, kui Varvara õhtul lõbutsemast tuli:

«Millal ma ükskord lapselapsi näha saan? Niimoodi tantsides raputad ju kõik välja! Sina võiksid tema kihu pisut talitseda,» pöördus ta poja poole.

Terenti, kes oma naist arutult jumaldas, hüppas voodist püsti, nööpis just nagu ema kiuste naisukese kasuka lahti ja soojendas ta käsi.

Kuid mõnikord purjuspäi külast tulles oli mees uksi paugutanud ja karjunud, nii et tuba kajas:

«Maha löön raisa! Mehed ei lase elada...»

Varvara oli siis ligi astunud, lihtsameelsed silmad imestusest pärani, end mehe vastu surunud ja mehele alt üles silma vaadanud:

«Rumal oled sa, mu kullatükike! See on ju sulaselge laim ja kadedus, ära tee kuulmagi! Teised naised on nagu kammitsas lehmad, sinu oma aga nagu üks kõrkjake.» Ja Varvara kergitas sõrmeotstega oma kahisevat seelikut ning keerutas end kohmetunud mehe ees kannal ringi.

«Ma olen ise ka näinud,» ajas Terenti veel vastu.

«Sa ära alati ainult oma silmi usu, usu naise omi ka.»

Varvara oli Lukašinile otsekohe silma heitnud, kui ta teda nägi. Tark ja viisakas mees, targad mehed polnud aga Varvarat ilmaski ükskõikseks jätnud, külas ei olnud ühtegi meesõpetajat, kellele ta silma poleks teinud.

Ainult üks asi häiris Varvarat: kullake osutus liiga ohmuks ja taipamatuks. Said metsavahel kokku, ei teinud suudki seks. Tuli kaevule ja Varvara oli talle lausa puust ette teinud, nii et pimegi oleks pidanud aru saama. Lukašin aga laskis ennast öö otsa oodata ega ilmunud ülepea.

Varvara jäi mõtlema. Järsku on see mees peenema lähenemisviisiga harjunud, ehk ei tohi talle avalikult ligi ajada? Eks ta siis olnudki kuu aega peenetundeline, pidi aga niisama targalt ära Harudevahe heinamaale sõitma. Sinelga ääres läksid Varvara silmad äkitselt lahti. Issanda välk poleks teda vist ka nõnda rabanud, kui rabas Lukašini ärev, õrn ja jumaldav pilk, millega mees Anfissa iga liigutust saatis.

«Ei seda ole, et mina taganeksin, et mul lausa nina alt ära võetaks,» ütles Varvara endale, «elu peal ei juhtu seda! Kui juba too pühak meesterahvaga kurameerib, siis olen mina selleks lausa jumalast loodud!» Võtnud appi kõik oma kogemused, läks Varvara julgelt pealetungile.

Kui Lukašin õhtul saunast tuli, oli Varvaral tema vastuvõtmiseks ka kangemat kraami. Laual seisis pool pudelit lahjendatud piiritust, mille ta rajoonikeskusest suure vaevaga oli hankinud.

«Nii et meil on isegi viina...» sõnas meeldivalt üllatatud Lukašin lauda istudes.

Varvara pilgutas silma.

«Kullakalli sõbra jaoks ei ole millestki kahju!»

Lukašin kohmetus ega mõistnud selle peale midagi kosta, lõi kokku ja jõi.

«Kuidas viin ka on? Ega kibe ole?»

Lukašin tõstis silmad ja kohtas nii avalikult hellitavat pilku, et sattus jälle segadusse.

«Kuum on... Ilmaasjata kütsin täna ahju.»

Varvara nööpis pluusikrae lahti. Lukašinile lõi uim pähe.

«Miks sa ennast täna nii välja oled ehtinud? Mõni püha või?» ütles ta äkki ärritusega, lausa kurjalt.

«Miks me ehtima ei peaks?» heitis Varvara talle jälle vallatu pilgu. «Meie pole parteilisusega välja paista püüdnud, meil on ehk midagi muud. Või kuidas? Kas seda ei hinnatagi?»

Ta ajas end lipsti sirgu ja keeras, Lukašinilt tulist vidukil pilku pööramata, paar korda aeglaselt ringi, et mehel oleks võimalik kõiki ta võlusid näha.

«Noh?» küsis Varvara, Lukašinile silma sisse vaadates.

Jahmunud Lukašini silme ees vilkusid ikka veel valgesse alusseelikusse takerduvad ilusad tõmmud jalad. Enne kui ta arugi sai, mis teeb, haarasid ta käed Varvara painduva, järeleandliku keha ümbert ahnelt kinni.

Varvara kuulis ukse kääksatust esimesena. Viivu vahtis ta hinge kinni pidades Anfissale otsa, siis kiljatas teesklevalt ja sööstis kõrvaltuppa.

Lukašin vajus midagi mõistmata istmele, pilgutas kohmetult silmi ja naeratas. Aga kui ta Anfissa kahvatut tõmblevat nägu märkas, alles siis sai ta õudusega aru, mis oli õieti juhtunud.

«Anfissa! Anfissa!...»

Kuid Anfissa ei kuulanud teda, lõi ukse kinni ja jooksis välja. Hõõguv õhtupäike pimestas teda, lõikas silmi, otsekui nimme selleks, et kõik tema häbi näeksid. Kus oli rahvast! Talle tundus, nagu poleks ta kogu sõjaaja nii palju inimesi küla vahel näinud. Igaüks kõnetas teda, küsis midagi. Prjaslini Miška, lang Stepan, kooliõpetaja, naised, lapsed... Mis see tähendab, olid nad isekeskis kokku rääkinud või?

Kodus ootas uus katsumus — Lobanovi Trofim.

«Mida Griška kirjutab? Kas kihutab sakslase varsti minema?»

Anfissa peitis näo kätesse ja tormas õue.

Trofim vaatas talle imestades järele ja sülitas:

«Või sa sellelt sotti saad! Ei, vennas, eit on eit. Tõsta ta või taevasse, ikka on talle vähe!»

Neljakümne viies peatükk

Seasilm ajas tahma ja taht pragises. Põrandal nohisesid lapsed, vastu pimedaid aknaid krabises nukrat sügisvihma.

Miška ja ema, just põllult tulnud, võtsid õhtulist, sõid vaikides külmi kartuleid. Anna silmad olid väsimusest kinni vajumas, pea nõksatas tihtilugu, ent iga kord, kui ta tundis endal poja rasket, uurivat vaadet, võpatas ta ning ajas end rutakalt sirgu.

Uus mure, mis Miškale ootamatult kaela oli sadanud, oli ta hoopis teiseks muutnud. Kodus tegi ja toimetas ta veel rohkem kui enne, hommikuti tõusis ühes emaga. Seni kui ema ahju küttis ja lehma talitas, jõudis Miška ära jahvatada ahju peal kuivanud vilja (kuu ajaga oli ta kõik küla veskikivid läbi proovinud), vett tuua ja kartuleid võtta. Kuid kõike tegi ta vaikides, kulmud tigedalt kipras.

Anna, kes selle muutuse põhjusi ähmaselt aimas, ei riskinud esimesena juttu alustada. Ja mida tal öelda oligi? Kas suutis poeg mõista, mis oli sundinud ema kolhoosi rehe alla minema? Anna isegi ei saanud õieti aru, kuidas see oli juhtunud. Õhtul pärast tööd oli ta oma maalapile põiganud, et vihujagu otra lõigata, heitnud siis pilgu põllule ja ehmunud: kogu soopoolne põlluveer oli hallavalge! Edasi ei mäletanud ta muud, kui et lahtisest reheväravast paistis viljahunnik... Nüüd oli ta juba nädal aega paratamatu õnnetuse ootuses elanud. Öösiti üles ärganud ja kuulatanud. Aknaraamis põrus klaas, kuid talle viirastusid sammud. Mõttes oli ta lastega juba mitu korda jumalaga jätnud. Alles hiljuti, kui ta teel Anfissaga kokku juhtus, oli ta südamevalu pisut nagu järele andnud. Esimees oli teda teretanud, ilma et oleks teist nägugi teinud, ja öelnud veel: «Mine aidamehe juurde, teile on rukist välja kirjutatud.»

Poeg aga oleks nagu suu vett täis võtnud.

Enne esimest septembrit oli Anna pesu pestes aralt meelde tuletanud:

«Varsti on kooliminek...»

«Ära aja tühja juttu, känd on minu koolipink,» oli Miška mühatanud ja emale niimoodi otsa vaadanud, et too oli ainult kimbatuses noogutanud:

«Nojah, olgu peale...»

Üha sagedamini hirmutas Liisa sõnakuulmatuid vendi nüüd Miškaga, ja kuuldes trepil töölt tuleva venna raskeid samme, jäid need silmapilk vakka.

Selja taga koputati pealetükkivalt aknale. Kes pagan seal veel oli? Ei lasta süüagi... Pahuralt päästis Miška nööri lahti ja avas ettevaatlikult, käega toetades, vana, kiivas akna. Tuppa tungis vihma ja tuule müha ja sügiserõskust.

«Anna Gavrilovna! Mihhailo Ivanovitš! On uudist!»

«Mis uudist?» hüppas Anna taburetilt püsti.

Miška tundis, kui valjusti ja meeletult peksis ema süda vastu tema õlga.

«Sõjakomissariaadist helistati... Et las Anna Prjaslina läheb sinna.»

«Mistarvis?» küsis Miška rusutult, üleni pingule tõmbudes.

Tillu-Mitka haaras peast kinni:

«Ma ei kuulanudki juttu lõpuni... Niikui aru sain, et sind kutsutakse, mõtlesin, et vahest on Ivan Kirillovitšist miskit uudist...»

«Kui see ainult nõnda oleks!» õhkas Anna.

Meeleliigutusetuhinas haaras Miška emal käest kinni ja surus kõvasti.

«Sõjas võib kõike juhtuda, Gavrilovna,» sõnas Tillu-Mitka julgustavalt. «Näe, Lušakovos tuli ka surmateade. Kas te Porohhini Pjotri teate? Täpselt poole aasta pärast telegramm: tulen koju...»

Anna ei kuulanud enam, tõttas läve poole, kolistas saabastega. Miška lõi akna kinni ja ruttas ema juurde.

«Kas sa lähed rajooni või?» küsis ta sosinal.

Kummargil mähkis ema kiiruga jalarätte ümber.

«Arust ära... vihma sajab... pime... Oota hommikuni või las mina lähen.»

«Oh Miša, Miša... Kui isa oleks elus... Ma ei tea... Roomaksin põlvili Moskvasse!»

Vaevalt said nad majast välja, kui vihm ja tuul neile

näkku löid. Pilkane pimedus. Anna ei jõudnud sammugi astuda, kui juba lompi sattus.

«Oota hommikuni,» nurus Miška jälle.

«Ei, ei; mis sa nüüd! Aga sina mine magama. Keeda hommikul lastele potitäis kartuleid ja palu, et Semjonovna lehma ära lüpsaks. Hommikuks heina jätkub, õhtuks tood seljatäie.»

Miška kuulas ema õpetussõnad ära, seisis, kuni ema õuest välja läks, kargas siis äkki trepile, pistis pulga väravarõngasse ja lippas emale järele.

«Ma saadan sind vähemalt suure teeni,» sõnas ta emale järele jõudes.

«Mis sa nüüd, Miša? Mistarvis sina märjaks saad? Mine tagasi...»

«Küll ma ise tean,» nähvas Miška rämedalt.

Mööda tagahoove ja üle silla läksid nad lausa jooksuga, pead rinnal, nägu märja tuule eest kätega varjates. Metsavahel oli kergem astuda, kuid rada oli kitsas, tarvitses vaid puud riivata, kui okstelt terve vihmavaling pähe langes.

Miška võttis emal varrukast kinni:

«Käi sa minu järel, muidu astun sulle kanna peale.» Ning ta läks vaikselt ja otsusekindlalt ette, võttes kogu vihma enda kaela.

Kui nad viimaks suurele teele jõudsid, jäi Anna seisma.

«Noh, nüüd lähen ma üksi edasi. Lippa ruttu koju.»

«Tead sa, mis...» lausus Miška. «Ära homme jala tagasi tule. Oota juhuslikku hobust või metsatööstuse autot — kõik teevad nii.»

«Hea küll, eks seal näe,» kostis Anna liigutatult ja katsus poja pintsakut. «Sina, Mišake, oled ju läbimärg...»

Poisile tundus, et ema tahab teda kallistada. Võõristades tõmbus ta eemale:

«Mine siis...»

Üksainus samm, ja ema kadus pimedusse. Pori lirtsus jalge all, vesi mulksus, oks praksus — ja oligi kõik.

Miška ei saanud öö otsa silma kinni, kuulatas vihmasabinat katusel ja seda, kuidas aknaruudud tuule käes lõgisevad. Pilkane pimedus, pori, igal sammul nähtamatud lombid — ja kuskil seal lõntsib ihuüksi läbi öö üdini märg, külmast lõdisev ema. Miks oli ta emal minna lasknud? Miks polnud ta ise läinud? Siis meenus, millega ta

viimasel ajal ema haavanud oli, ning poisi südant täitis kibe kahetsus, mure ja valu.

Öösi käis ta kolm korda väljas, kuid vihm aina sadas ja sadas.

Hommikul ärkas Miška enne kukke ja koitu. Sadu oli üle, läbi tiheda udu paistis areldi kahvatu päike. Kuni ta ahju küttis, vett tõi ja kartuleid võttis, tärkas ta hinges uus lootus. Ta kinnitas endale, et isa pole üldse langenud, vaid partisaniks läinud, hoopis partisaniks, siis aga mõtles, et isa täidab vaenlase tagalas mingit tähtsat ülesannet ja nüüd on tulnud teade...

Lastel oli ärgates väga hea meel. Nii elevil polnud nad vanemat venda ammu näinud. Söödi kuumi kartuleid, naerdi ja tembutati poiste kombel.

Päev otsa tormas Miška ringi nagu pöörane: lõhkus puid, parandas treppi, kohendas jalanõusid, ei mallanud aga midagi päris valmis teha ja muudkui lippas ühtevalu tagaõue vaatama, kas teel pole juba ema näha.

Õhtu eel, kui taevas jälle pilve kiskus, ei jõudnud ta enam kauem kannatada:

«Pange riidesse, lähme emale vastu.»

Nad läksid üle silla, najatusid tarale ning vaatasid tükk aega metsa poole.

Hakkas juba pimedaks minema. Jälle tibutas vihma. Mudilased vahtisid pelglikult ringi, surudes end vanema venna vastu. Paljaste jalgadega Fedjuška tatsas jalalt jalale ja hakkas nuutsuma.

«Tanka on nüüd juba üles ärganud,» arvas Liisa. Temagi luristas nina.

Pahaselt vaatas Miška tema poole pööratud kõhnu paluvaid nägusid, heitis veel ühe pilgu ähmastuva metsa suunas ja hakkas siis raskel vanainimesesammul tagasi lõntsima.

Kodus istus ta lävepakule ja laskis pea norgu. Vennad ei andnud talle asu, nurusid ja nõudsid aina midagi, kuid poiss istus liikumatult ega märganudki neid, — tema kõrvu kostis vaid nukker vihmamüha.

Äkki viirastus talle trepilt krabinat. Põrandalauad krigisesid tasa. Ainult üks inimene maailmas käib nõnda! Poiss hüppas püsti ja hüüdis üle kogu maja:

«Ema tuli!» Ning lükkas ukse pärani.

Liisa ja mudilased sööstsid hõisates: «Emake tuli! Me käisime sul vastas!» lävele ja lasksid ema sisse.

Hämaruses vilksatas ema märg kahvatu nägu. Ütlemata oli Miškal kõik selge.

Selga vastu uksepiita toetades ja pealetikkuvat nuttu tagasi hoides nägi poiss, kuidas ema laua juurde läks ja pingile laskus. Vaikseksjäänud lapsed läksid areldi, külg ees, ema juurde. Ema vaatas neile tuimal pilgul otsa, otsis silmadega oma kõige vanemat poega, ja vangutas tema pilku kohates lootusetult pead. Võttis siis põuest valge rätiku sisse mässitud pakikese, harutas lahti, tõstis pilgu pojale ja ütles rusutult:

«Pension...»

Miška jalad läksid nõrgaks. Silmi pilgutamata vaatas ta neid võõrastest kätest läbikäinud määrdunud rahasid, mis ohukeses lademes valgel rätikul lamasid, ja äkki ei kannatanud ta seda enam välja, vajus näoli voodisse ning hakkas valjusti nutma...

Üks ja seesama surm oli teist korda üle Prjaslinite läve astunud.

Neljakümne kuues peatükk

«Noh, nüüd lasemegi sul minna,» ütles Novožilov oma haiglast, tursunud nägu krimpsutades. «Sina aga karjusid ja ähvardasid — mäletad? «Lähen ise...» Küll partei teab, mis ja kuidas, vennas... Kui sa nüüd ka vastu ajaksid, ikka saadaksime ära. Vaata, mis sünnib,» osutas ta tihedalt punaseid ja musti lippe täistipitud kaardile. «Edasi on Siber...»

Novožilov libistas suure paksu käega üle mustade halliseguste juuste, mis meelekohtadel isekalt turritasid.

«Muide, kas tead, kes sinuga koos läheb? Su vana sõber Lihhatšov. Jah, vennas, kõik võetakse arvele. Köntnäppki läheb käiku. Mis sa arvad? Kas niisama heastparemast? Või hoopis selleks, et käsi rusikasse pigistada ning virutada, nii et aitab?»

Lukašin mõistis seda muret, mis sekretäri häälest kostis. Kuid juba üksi Lihhatšovi nime nimetamine täitis ta meeli tuima ärritusega.

«Noh, sellest kullatükist pole ei siin ega seal asja.»

Novožilov oli puudutatud.

«Eksid. Hobuseid Lihhatšov tunneb. Polnud paha voorijuht. Ikka enam kui tühi koht.»

«Või enam! Panid ehk Fedulovigi sellesama pärast võitööstusse ametisse? Sokutasid sooja koha peale...»

«Vana laul. Mis sa mulle Fedulovit nina alla hõõrud? Kas ma ta sugulane olen või? Kust ma inimesi võtan?» Novožilov pigistas sõrmed rusikasse. «Eks sa arva kokku, mida meile uue partii ärasaatmine tähendab. Viies kooperatiivi esimees aastas. Midagi peab ju augu ette toppima. Täna õnne, et sulle veel valgepiletimees Fedulovgi jäetakse. Ja ongi nõnda, et ühe käega võtad talt parteipileti ära, teisega paned ta kontorisse istuma. Mis sina siis mõtlesid? Kui sa teada tahad, mina vaatan Fedulovi-taolisi nagu spetsialistide peale. Mäletad, Kodusõjas olid sihukesed?»

«Kena lugu küll!» irvitas Lukašin. «Nõukogude võimu kahekümne viiendal aastal hakkad spetsialiste soetama!»

«Ära nori. Ma ehk panin pisut juurde, aga usu, teistsugusel ajal ma seda Fedulovit siin küll ei peaks.»

«Mina ei peaks teda praegugi,» kostis Lukašin.

«Sõda ilma manöövriteta ei võideta. Meil siin on ka rinne, nägid küll, milline!»

Novožilov vaatas Lukašinile lepitavalt otsa, kuid mõistis, et teda ümber ei veena, ja lõi käega.

«Olgu peale. Jätame selle, muidu läheme veel hüvasti jättes tülli.» Sekretäri pilk muutus äkki soojaks. «Kirjuta, ära unusta. Tuled ehk pärast sõda meile? Põhjamaal on tore rahvas.»

Lukašin kõngutas mõtlikult pead.

«Sellest on praegu veel vara rääkida. Ma pean enne sõjast läbi käima, tead ise, mis sorti jõgi see on...»

«Kahju, et me sulle naist võtta ei jõudnud,» pilgutas Novožilov silma. «Siis ajaksid teist juttu. Ehk jääb siiski mõni kallike ootama? Egas sa ometi marjaaias suisa paastunud?»

Lukašinile tõusis veri näkku.

«Egas ometi esinaine? Miks ka mitte, ilus ja silmapaistev naine. Kuid sinna õue ära siiski sihi, seal on mees olemas.»

«Tead sa, mis! Jätame need vaimukused teiseks koraks,» pahvatas Lukašin.

«Küll sa oled täna okkaline... Minina kohta tegin ma muidugi nalja ja üldse saan ma sinust aru: praegu pole selleks aeg. Ma räägin endast, vennas. Mõnikord hakkab

koguni piinlik, et sul on perekond, naine ja nii edasi. Nagu oleksid milleski süüdi.»

Novožilov jäi vait ja nihkus Lukašinile lähemale.

«Räägitakse, et sõda äratab inimeses mitmesuguseid instinkte. Küllap oled sinagi sellest lugenud. Aga mina vaatan, et meil on kõik vastupidi. Inimesed annavad viimase ära, et üksteist aidata. Rahva südametunnistus on ärganud, igaühe hing paistab läbi. Pane tähele, tüli ja pahandust ei tule praegu üldse ette. Kuidas ma sulle ütleksingi? Saad aru, nagu vennad ja õed... Saad aru, mis ma mõtlen?»

Novožilovi segased, naiivsevõitu arutlused erutasid Lukašinit. Talle paistis, et sekretär väljendab umbes neidsamu mõtteid, mis temalegi rohkem kui kord pähe olid tulnud. Nüüd oli ta valmis Novožilovile paljugi andeks andma, millega ta tema töös sugugi nõus ei olnud.

«Saan aru küll,» kostis ta kähku. Mõtles aga pisut ja lisas: «Nii lihtne see siiski ei ole. Mõnigi asi võib selle vendluse varjus märkamata jääda.»

Novožilov muutus ettevaatlikuks.

«Võtame näiteks Klevakini Pekašino külast. Väga keeruline kuju. Olen selliseid mehi mujalgi näinud. Oleks nagu aktivist, esimesest päevast alates kolhoosis. Aga kes on viimase kümne aastaga uue maja ehitanud? Fjodor Kapitonovitš. Kellel on kodu nagu küllusesarv? Fjodor Kapitonovitšil.»

«Igas peres on oma kärnane lammas. Kes see väidab, et meil on kõik inglid ja et eraomandlik psühholoogia on kadunud? Praegu pole asi selles...»

«Ei, oota nüüd,» katkestas Lukašin Novožilovit. «Lugu pole nii lihtne. Ka eraomanikupsühholoogiat on mitmesugust. Kas sa Pekašinost Stepan Andrejanovitš Stavrovi tead? Seda, kellel poeg sõjas langes? Kes saani ja troska ära andis?»

«Miks ei tea! Minina kõige suurem tugi!»

«Vaata siis, mida too Stepan Andrejanovitš tegi. Saan, rakmed, troska, kõik olid tal valmis. Samuti eraomanik. Ainult et tema tegi kõik salamahti oma urus, rahva eest varjul. Ning peaasi, oma kätega. Kuid Fjodor Kapitonovitš? See ajab asju hoopis teisiti. See tahab terve kolhoosi oma ree ette rakendada. On olukorraga kohanenud, imeb kolhoosi pooridest mahla. Ise suure au sees, mitšuurinlane pealegi! On nii?»

Novožilov tegi vastuvaidleva liigutuse.

«Täpselt nii! Ta on siin rajoonikeskuses mõnele mehele tubakat silma puistanud, et suitsukatet teha. Ta on mullegi värsket kurki tooṇud. Et meie omad ei saavat aru, ei oskavat hinnata. Et kultuurset inimest olevat meeldiv kostitada. Säh sulle siis! Tead, mis mind üllatab? Kolhoosnike pikk meel. Tagandasid ta brigadiriametist. Aga edasi? Mina oleksin tal hinge seest välja raputanud, et arveid klaarida. Võta või seesama Stepan Andrejanovitš. Me rääkisime temaga Fjodor Kapitonovitšist. Lõi ainult käega. Oletame, et see mees ei arva endal selleks moraalset õigust olevat, pole ise ka patust puhas. Aga teised? Just nagu põlgaksid teda, aga käsi määrida ei taha.»

«Rahval on praegu muudki muret,» lausus Novožilov mõtlikult. «Teavad, millise märklaua pihta lasta.»

«Jah, aga pea sa minu sõnu meeles: selle Fjodor Kapitonovitšiga tuleb veel tegemist! Temast nii lihtsalt lahti ei saa.»

«Hea küll.» Novožilov tõusis püsti ja sirutas selga. «Astu enne ärasõitu läbi. Sinuga on huvitav juttu ajada. Midagi pidin ma sulle veel ütlema... Ah jaa. Mäletad, sa rääkisid kolhooside profiilist. Et ühes kolhoosis on vaja rõhku panna loomakasvatusele, teises juurviljale. Mäletad?»

Lukašin noogutas kinnitavalt.

«Ma olen sellele mõelnud... See on väga oluline. Kui viitsid, kirjuta täpsem kiri. See tuleks põhjalikult läbi arutada. Meil on ju tõesti igavene jama. Üks kama kõik, kas kolhoosil on karjamaid ja niite, kas tal on kasulik juurvilja kasvatada, kõigil on ühesugune plaan...»

Väljas meenus Lukašinile, et peaks minema haiglasse Nastjat vaatama. Aga ta kujutas ette, kui rusuv see kohtumine on, ja otsustas selle ärasõiduni edasi lükata.

Pärast lõunat, kui ta sõjakomissariaadis asjad korda oli ajanud, sai Lukašin Pekašinosse mineva hobuse peale. Küüdimees, suurt kasvu kurt naisterahvas, kõrvik üle salli tõmmatud, istus vankri eesotsas nagu puunui ega liigutanud ennast teel kordagi. Hobusekronu vedas vaevu jalgu järel. Määrimata vanker kääksus.

Vankripäras külitades ja heinakõrt närides mõtles Lukašin aina Anfissale: kuidas nad tülli olid läinud, kui lollisti see Varvara juures käimine oli lõppenud. «On aga

kuradi eit,» ägetses ta, «sellele teeks praegu mõnuga tuupi!»

«Süüdi, süüdi...» kääksusid vankrirattad.

Ta vähkres küljelt küljele ja kattis kõrvad pihuga, ent niipea kui ta ennast vähegi lõdvale laskis, lõikas rattakrigin jälle kõrvu:

«Süüdi, süüdi...»

«Muidugi süüdi,» võttis Lukašin omaks. «Oli mul tarvis tolle lehtsaba juurde ronida... Sauna kutsus...»

Mida enam ta ennast piitsutas, seda kaunim ja ihaldusväärsem Anfissa paistis. Kinnisilmi meenutas Lukašin nende kohtumisi ja jutuajamisi, sosistas naisele mõttes kõige õrnemaid ja hellemaid sõnu, tuletas ikka ja jälle meelde hiljutist kohtumist rõugu juures. Anfissa kohmetult-õnnelikud silmad, joobnustav, pead pööritama panev töö. Einestamine põõsa all. Põõsa varjus oli olnud jahe, kuid Anfissa palavaksläinud ihu õhkas kuuma. Nagu päike. Õhtul olid nad mööda sooja tolmust teed kõndinud, jalge eest oli riginal rohutirtse laiali hüpanud. Kanepipõllud lõhnasid, sumedas videvikus oli Anfissa nägu olnud päris lähedal. Ah, kui hea!

Vankri äkiline rappumine äratas Lukašini üles. Ta avas silmad. Vanker pööras maanteelt metsa vahele. Tähendab, varsti tuleb külanõukogu. Ta mõtles pisut ja hüppas vankrist maha. See veel puudub, et ta nüüd külanõukogu esimehega kokku satub. Hakkab jälle küsima ja pärima, et kuidas on lood rindel. Nagu oleks tema Kaitsekomitee... Rataste kääksudes sõitis vanker minema.

Pärast maanteekurvi laskus Lukašin jõe äärde, üle luhtade tuli Pekašinosse otsem. Läbi jõeäärse pajuvõsa läikis laisalt Pinega. Lopsaka ädala peal oli pehme astuda. Langenud lehed sahisesid tasa. Sügis oli saabumas...

Oja veeres kummardus Lukašin jooma ja kuulis ülalt kurba, hingehaakuvat häält, mis oleks kui taevast tulnud. Ta kergitas pead. Kõrgel külmas laotuses lendasid vonklevas kolmnurgas kured.

«Tänavu lähevad nii vara,» mõtles Lukašin.

Pea kuklas, vaatas ta neile tükk aega järele. Nüüd olid nad juba mustadeks punktideks muutunud, nüüd olid need punktidki sinikaugusesse kadunud, kuid õues kajas ikka veel kurb hüvastijätt: kluu-kluu...

Kipitav ärevus valdas Lukašini meeli. Ta püüdis kur-

gede teekonda ette kujutada: üle rinnete, üle ahervaremete, läbi musta suitsukardina, mis lausa taevani tõuseb.

Aegamisi kerkis tema vaimusilma ette haavatud ja veritsev Venemaa, kes uskumatu pingutusega pidas ränka võitlust tohutul maa-alal. Ta oleks nagu uuesti läbi lugenud ajalehtede karmid üleskutsed ja tunginud nende lihtsasse, kohutavasse tähendusse: «Sotsialistlik kodumaa on hädaohus!», «Mitte sammugi tagasi!», «Vastu pidada!» Häbiväärsete ja tühistena tundusid nüüd kõik need isiklikud hädad, mille käes ta viimasel ajal oli vaevelnud. Üksainus suur soov: «Vastu pidada!», millest elas praegu kogu maa, täitis teda tervenisti ja summutas kõik muu.

Kindlal, toekal sammul astus Lukašin küla poole. Nüüd oli kõik selge. Rutem, rutem rindele!

Aga niipea kui ta mäkke jõudis ja kaugel enese ees valget pearätikut silmas, tõstis ta hinges pead endine segadus. Rõugu juures koormal seisis Anfissa ja ladus vihke üles.

Alles nüüd sai Lukašinile tegelikult selgeks, et nädala pärast ta seda naist enam ei näe...

Videvikus läks Lukašin juhatusse. Tuld ei olnud, kuid juba lävel märkas ta Anfissa valget pearätti. Anfissa istus ja ajas kellegagi juttu.

Lukašin võttis tasakesi ahju kõrval istet ja jäi kuulama.

«Varsti tuleb laps...» nuuksatas mehehääl, «aga tema ei taha mind enam nähagi, ei lase üldse tuppa.»

Lukašin tundis mõttes kaasa Nikolašale, kelle hingeahastus oli praegu nii suur, et kogu ta ilukõne oli kadunud.

«Lapsuke ometi... Nagu oleksin ma vägisi, et «ei taha nähagi»...»

«Miks ta siis nõnda teeb,» sõnas Anfissa mõtlikult. «Ise keetis supi kokku, aga nüüd viskab ninaga. Sina oled ju ka midagi väärt. Võib nii minna, et ta ei saagi enam kedagi.»

«Just, just,» luristas Nikolaša nina, «ema ütles mulle sedasama. Et jäta ta sinnapaika, Kolka, küll jookseb ise järele, langeb kaela. Aga mina ei saa... Armastus... Ehk kuulab ta sind, Petrovna?...»

«Hea küll, ma räägin temaga. Aga sina oled ka kena.

Pill lahti! Hullem kui mõni naisterahvas. Uhkust peab olema.»

Kui Nikolaša ära läks, astus Lukašin närveerides Anfissa juurde.

«Meil on tarvis rääkida...»

«Meie jutud on räägitud...» Anfissa hääl tundus Lukašinile väsinuna ja ükskõiksena.

«Saa aru, Anfissa, ma sõidan kolme päeva pärast ära.»

Lukašin kuulis sügavat hingetõmmet.

«Kolme päeva pärast...» ütles Anfissa väratava häälel.

Kuid seejärel lausus ta rahulikult:

«Õnn kaasa, Ivan Dmitrijevitš.»

«Fissa, kallis...» Lukašin haaras naisel käest kinni.

Järsu liigutusega päästis Anfissa käe lahti ja kõrvetas teda vihase sosinaga:

«Häbenege ometi!»

Uks kriuksus. Keegi tuli kontorisse.

«Ärge meie pärast muretsege, Ivan Dmitrijevitš,» sõnas Anfissa valjusti. «Küll me teile midagi teele kaasa ka paneme. Aidamees annab võid ja liha. Hea eest tasutakse heaga...»

Ukse poole sööstes ja juhatusest välja tormates pidi Lukašin ühe naise jalust maha jooksma.

Hilisõhtul kõndis ta hulk aega Anfissa maja ümber. Poolsuletud aknas põles tuli. Valge kardin heitis Anfissa varju üle terve tänava. Anfissa istus laua ääres. «Kohe koputan aknale,» võttis Lukašin end lõpuks kokku, ja hakkas ettevaatlikult ümber varju minema, et talle mitte peale astuda. Seal, kuhu joonistus Anfissa nägu, peatus ta, kummardus ja silitas naeratades laubale libisenud juuksesalku.

Samal silmapilgul ilmus ta selja taha keegi mees.

«Kes nõnda purjus on, et enam jalul ei seisa?»

Kuupaistel tundis Lukašin ära Fjodor Kapitonovitši.

«Ma... otsin nuga...»

«Missugust nuga?»

«Missugust, missugust... Peaga...»

«Võib-olla kahe peaga?» muigas Fjodor Kapitonovitš. «Ma märkasin juba tookord rõugu juures... Eks otsige pealegi. Küll me teame, oleme meiegi kord sälud olnud.»

«Juba on vanal rebasel hais ninas! Küllap teab terve küla. Ka Novožilov vihjas sellele...»

Lukašin seisis natuke aega mõttes, lõi siis kurjalt käega ja pöördus minekule, kuid sadakond meetrit eemal jäi jälle seisma, toetus aia najale ja vaatas kaua Anfissa akna poole...

Neljakümne seitsmes peatükk

Lukašini ärasõidupäeval läks Anfissa juba hommikul heinapunkti. Ta kartis, et ei kannata välja ja puhkeb rahva ees suure häälega nutma.

Päeval, kui töö ja inimesed takka kihutasid, askeldas ta palavikuliselt: saatis viljakoormaid teele, jooksis brigaadide vahet, töötas peksumasinal, kontrollis siloauke. Aga kui õhtu hakkas kätte jõudma, mõtles ta hirmuga, et jälle tuleb öö, mil pole iseenda eest kuhugi pageda, oma kannatusi millegagi summutada.

Ta vajus näost ära. Repišnaja Marfa uuris:

«Ütle, mis sul viga on. Sul ei ole inimese nägu peas.»

Eks sa kaeba ja kõnele, et sind on teise vastu vahetatud, et sind on hingepõhjani solvatud. Anfissa tahtis uskuda Lukašini tuliseid visasid kinnitusi, sest kuidas ta mõttes teda ka ei mustanud, armastas ta teda endiselt ja isegi rohkem, ent tarvitses tal vaid meenutada toda õhtut Varvara pool, ja tema hing lõi jälle vihast ja vastikusest keema.

«Uuel Elul» oli heinapunkt — koht, kus hein riigile ära anti — «Punase Partisaniga» ühine. Kõige lähemal ajal tuli riigile anda viimane heinakogus ja Anfissa tahtis koha varakult üle vaadata.

Heinapunkti ülem, lonkur vanamees «Punasest Partisanist», teretas ohates:

«Meie jääme vaeslapseks, Petrovna. Saadame Prokopi Nikolajevitši sõjaväljale...»

«Frolovi või?»

«Tema jah. Hakkasime tema käe all juba jalgu alla saama, nüüd aga läheb kõik jälle vana rada. Nii veereb vist terve me eluke. Peaks jumalaga jätma — inimene läheb ju sõtta —, aga siit ei või ära minna. Õhtuks pidi heina toodama. Oh seda sõda... Meie külast on üheksateist meest tapetud, sõja lõppu ei paistagi veel. Kas jääbki üldse mõni mees seemneks järele?»

Vanaäti jutt lõi Anfissa rööpast välja. Mis ta ometi

teeb? Sest Ivan Dmitrijevitš... Vanja... Tuleb minna, jalamaid minna! Talle veel kordki otsa vaadata! Teadku ja nähku siis kõik!

Aga samal hetkel, kui ta valmis oli oma hobuse juurde tõttama, tõusis ta vaimusilma ette Varvara pilkav, enesega rahul olev nägu. Anfissa nägi ta salakavalaid pilukil silmi ning teadis koguni, mis teine mõtleb: «Jäta pealegi nüüd jumalaga, Anfissake. Kui teisiti ei osanud, eks jäta siis niigi. Ega meie kadedad ole...» Ja jälle ähmastas solvatud uhkus tema aru ja summutas tundeid.

Pärastlõunal ilm muutus. Läänekaarest tõusid rasket vett täis pilverangad. Pimedaks tõmbunud maal peremehetses rutakas sügis: rebis puudelt raginal kuivi lehti ja loopis neid sulava halla hõbedaste piiskadega kaetud haljal ädalal laiali. Heina hangudes vaatas Anfissa kurvalt ringi. Suvi oligi möödas. Talv, tuisune ja pakane talv polnud enam mägede taga. Seejärel tuleb jälle rõõmus, lillede ja linnuhäältega kevad. Ainult temale ei saabu enam kevadet. Ei enam... Üksainus kord naeratas talle õnn, ja sellestki ei osanud ta kinni haarata...

Lähenev kabjaplagin sundis teda end käsile võtma. Keegi naine ratsutas heinapunkti poole. Varvara! Ei, olgu kes tahes, ainult mitte tema! Kõik on ta temale andeks andnud, isegi Grigoriga mehkeldamise, kuid seda... Ei, ei!...

Anfissa ei mõistnud kuhugi pageda ja lippas võssa. Belja tagant kostis kabjaplaginat...

«Anfissa, Anfissa! Pea kinni, kuhu nüüd!»

Anfissa jooksis teed valimata. Oksad takerdusid seelikusse, peksid vastu nägu. Ent Varvara sammud jõudsid aina lähemale. Oksad pragisesid jalge all.

«Oota ometi, jumala nimel,» haaras Varvara tal käest kinni. «Mis sellest siis! Mina võtsin küll enne kirbule, kuid sina lõid üle. Ja asi korras,» naeris Varvara, «saan vana võla ära tasuda...»

Raevust lämbudes pööras Anfissa ümber:

«Mine ära, Varvara, palun heaga...»

«Sa oled peast segi, Anfissa. Kui ma hingest oleksin teadnud, et teil tõsi taga on...»

«Mis sa tahad?»

«Ta sõidab ju ära. Mis sa armukadetsed! Meie vahel pole ju midagi olnud.»

Tahtmatult aeglustas Anfissa sammu.

«Jumala eest, Anfissa. Vannun mille nimel tahes. Ärgu Tereša eluga tagasi tulgu...»

Anfissa samm jäi järjest aeglasemaks, ahnelt kuulas ta iga sõna.

Ootamatus kahetsusehoos kukkus Varvara seletama:

«Mina meelitasin ta ju häbematult lõksu... Tema ei tahtnud mind nähagi...»

Tunni aja pärast peatus Anfissa lõõtsutav hobune Streletsi-Marina maja ees.

Vanaeit istus trepil ja nuuksus haledalt.

«Sõitis juba ära või?» küsis Anfissa õnnetul häälel.

«Ära, ära, kullake.» Märganud aga, kes tema ees seisab, läks Marina äkki tigedaks. «Ei, sind ootab! Häbematu! Mees läheb sõtta, sina aga... Esimees! Kui sa jumalat ei karda, häbene ometi inimesi... Oh kui tühjaks on mu maja jäänud...» halises ta.

Äkiline tuuleiil puhus vanaeide põlvilt mingi paberi lendu. Anfissa haaras selle õhust kinni. Tema süda ütles, mis paber see oli.

Anfissa, mu kallis! Ma ei taha lahkumisel sellest rääkida, mis meie vahel oli. See Varvara-jama läheb Sul varsti peast, palun, ära end piina, ära heida meelt... Kui minuga midagi juhtuma peaks, palun Sind — hoolitse minu poja eest. Sest temast ja Sinust pole mul kedagi kallimat ilmas...

Nagu jalust niidetud, langes Anfissa trepiastmele, surus kirja vastu nägu ja hakkas nutma.

«Noh! Hinge läks ometi! Südametunnistus tegi häält!»

Anfissa tõstis oma märja näo eide poole:

«Oh Marina, Marina, ei saa sa millestki aru... Sest ma ju... Armastan teda... rohkem kui elu...»

«Säh sulle!» sosistas eit jahmunult. «Seda ta, kullake, täna endast nii väljas oli: ikka Anfissa ja Anfissa... Mis sa siis ulud, loll?» pistis Marina äkki kisama. «Kihuta järele! Saad ehk üleveokohal kätte. Ta mõtles Frolovi juurest läbi minna...»

Marina ise aitas ta hobuse selga.

Hämarus tihenes kiiresti. Tuul tugevnes. End vastu lakka surudes kihutas Anfissa hobust kõigest jõust takka.

Põllud... luhaheinamaad... üleveokoht...

Suurivaevu sai Anfissa kihutava hobuse veepiiril pidama. Hüppas märjale liivale. Külm voog lõi üle pea.

Teisel kaldal ronisid kaks meest paadi juurest kaldanõlvale. Lukašin ja ülevedaja.

Anfissa hõikas neid.

Tuul tõi tema hääle tagasi.

Lukašin andis ülevedajale kätt ja hakkas metsa poole minema.

«Rodka... Saada Rodka siia!» hüüdis ahastav Anfissa kikivarvule tõustes.

«Mis mul arus on? Egas Rodka sõjas ole,» mõtles ta, ent tema suust tungis ikka seesama karjatus:

«Rodka... Saada Rodka siia!...»

Lukašin seisatas. Anfissal jäi hing rinnus kinni. Vilksatas tuluke, tuulde lendas sädemeid... Veel hetk, ja Lukašin kadus metsa...

Anfissa seisis kaldal, juuksed sassis, üdini märg, ega saanud silmi ära paigalt, kuhu Lukašin oli kadunud. Kogu kehast värisev hobune puudutas ettevaatlikult ta õlga ja kaela...

Väljul oigaval kohinal veeresid jõel mustad, valgete harjadega lained.

1958

Teine raamat

Kaks talve ja kolm suve

ESIMENE OSA

Esimene peatükk

1

«Aurik! Aurik tuleb!»

Mööda laiu sissesõidetud teid, mööda kitsaid käänulisi radu veeres rahvast Pekašino mäenõlvast alla.

Suurveest katsus igaüks nagu oskas üle saada: mõni paadiga, mõni poisikeste parvega, mõni julgem haaras seelikusaba hambusse ja sumas otse läbi vee. Õhk oli täis häiritud kajakate kisa ja kirgumist, mustad metspardid, kes polnud veel raskest rännust puhata jõudnud, kihutasid parves üle äreva rahvahulga.

Nii oli see igal kevadel, esimesele laevale ruttas vastu terve küla. Sellepärast, et kevad algas Pinega kaldal õieti alles laevade tulekuga, kui küla alla lagedale kaldale kerkisid justkui imeväel valged jahu- ja kruubikotihunnikud, kõhukad soolakalatünnid ja lõhnavad tee- ning kompvekikastide virnad.

Tänavu ei oodanud keegi Arhangelskist kaupa, Pinega soolakud ja liivasossid olid juba mitu aastat nälginud linna toitnud. Rindemeeste tulekut polnud ka veel loota. Kus nad saidki tulla, kui sõda oli alles nüüdsama lõppenud. Ometi polnud jõe kallas ammuilma niisugust rahvasumma näinud. Kõik, kes vähegi said, jooksid jõe äärde — lapsed, neiud, naised ja vanakesed.

Tükk aega polnud laeva neeme tagant näha. Toorest haorisust kiiruga tehtud lõke ei võtnud tuld ja inimesed surusid end üksteise ligi, et sooja saada.

Lõpuks löi punase kaldajärsaku all kiiskama laeva valge nina.

«Küna! Küna tuli!» pistsid poisikesed pilkavalt kisa-

ma, ilmselt pettunud, et suure ja toreda jõeauriku asemel tossutab siia kohalik laevaköks, mille Pinega kaupmehed Volodinid sajandi algul ehitanud.

Suure vaevaga liikus aurik edasi, paisates jõe kohale paksu sädemepilve. Käre vool kandis laevukest vastaskalda poole, vahused laineharjad pahisesid vastu nina. Laeva määrdunud, tinakarva pardad, kuhu sõja ajal mustad vöödid peale värvitud, mõjusid masendavalt.

Kuid hääl oli «Kullerile» sõjas alles jäänud. Kaldale lähenedes röögatas ta kõrvulukustavalt, nooruslikult. Nagu oleks pea kohal kevadine kõu kõmisenud. Oi jah, vägisi tuli pisar silma! Seesama laevavile oligi sõja ajal neil eluvaimu sees hoidnud. Kui ta ikka kõige mustematel päevadel küla all oma toru üürgama pani, läks kõigil meel rõõmsamaks.

Vaevalt sai laev randuda, kui Injahhina Varvara ja teised naised vanamehest kapteni, laeva ainukese meeshinge kallal norima hakkasid:

«Miks sa meesterahvaid ei toonud? Kas sul käsku ei olnud või?»

«Vaata, et sa teinekord tühjalt ei tule, muidu jätame sinu enda siia!»

«Ha-ha-haa! Mis me temaga peale hakkame?»

Samas hõikas keegi:

«Vaadake ometi! Veel üks laev tuleb!»

Allavoolu tuli tõesti veel üks laev: parv, mil heinakuhi peal. Jõekäärus, üleval pool küla, loopis vool teda nagu laastu; kaks meest surusid meeleheitlikult aerule, püüdes parve külapoolsele kaldale tüürida.

«Kuule, need on ju meie mehed,» ütles Varvara. «Oleksid nagu Miška ja Jegorša.»

«Miška müts jah! Näe, punane nagu rebane!»

«Nad tulevad Ojastelt, metsatöölt!»

Naised hakkasid sebima. Liigvee aegu saab Pekašinopoolsel kaldal randuda ainult ühes kohas, laugel savisel nõlval, kus praegu seisis «Kuller».

«Lase kõrvale!» karjus rahvas kaptenile läbisegi. «Kas sa ei näe, et inimesed tahavad kaldale tulla!»

«Lase eest! Ole ometi inime!»

Kapten vandus kuradit, kuid andis siiski käsu ankur hiivata.

Heinaparv lipsas ümberpööraval aurikul otse külje alt läbi.

2

Prjaslinite maja ei paistnud kaldale — ait, kelder ja lopsakas toomingas jäid ette —, ja Mihhail nägi oma kodu alles siis, kui heinakoormaga mäkke oli jõudnud.

Tare oli uus ja kirjude seintega.

See oli püsti löödud mullu sügisel, otse enne tema metsatööle minekut. Maja oli vanadest palkidest kiiruga kokku klopsitud, ainult alumised ja ülemised palgid olid uued, sellepärast oligi ta nii sõja nägu: üks nurk kiivas ja teine ära vajunud; see vajus juba enne katuse pealepanekut ära. Aga sooja ta igatahes pidas, ja Prjaslinid, kes olid vanas tares küllalt külmetanud, ei jõudnud uut ära kiita.

Mihhail, kes oli tarenurgal lehvivat lippu vahtima jäänud, ei pannud tähelegi, et hobune akna alla jõudis.

«Ptruu!» hüüdis ta ja hüppas maha koormat tagant lükkama.

Aga enne kui ta hobuse juurde jõudis, pidas ema ta kinni.

«Lõpuks ometi! Me muudkui ootasime ega jõudnud ära oodata! Naised ütlesid, et teie Mihhail tuli ja tõi heina. Oh kui hea meel mul on!»

Anna pööras kõhna tuuldunud näo poja poole ja püüdis talle silma vaadata, kuid Mihhaili pilk libises üle ema pea. Süüdlaslikult vaatas ema tänava poolt lahtikistud aialaidudele ja ütles:

«See juhtus mineval nädalal. Sõnnikuveo aegu.»

«Kas tagaväravast ei pääsenud ligi? See on ju nii lai, et lase või troikaga läbi.»

«Kogemata läks nii. Ei tulnud selle peale.»

«Mitte millegi peale te ei tule. Küll te siis tuleksite, kui aed oleks teie tehtud. Ja mis see on?» käratas Mihhail trepi kõrvale siginenud solgiaugule näidates. «Kas tõesti ei jaksa solki eemale põllule viia?»

Alles siis, kui heinakoorem lauda juurde jõudis, muutus Mihhail pisut leebemaks. Ta isegi seisatas hetkeks, otsekui kuulatades, mida Tähik seal mustakstõmbunud õlekubudega kinnimaetud ukse taga teeb.

Tähik aga ei taibanud peremeest tervitada, tema eest vastas ema:

«Varsti. Kõik on korras, varsti saame jälle piima. Kahe nädala pärast.»

«Ega sa eksi?»

«Oh ei. Nii minu kui Stepan Andrejanovitši rehkenduste järgi peaks nõnda olema.»

Veel mullu sügisel veeti heinad ja õled lakateed mööda üles, aga kui Mihhail juba metsatööl oli, kukkus palktee kokku ja nüüd tuli kõik käsitsi kanda.

Kuid Mihhail leidis teise väljapääsu, loopis puupakud tagaseina juurest eemale ja seadis vankri nii, et sai heina otse üles lakka hanguda.

Kuni poeg koormaköisi lahti päästis, rääkis Anna talle koduuudiseid: Liisa ja Tatjana olevat vasikalaudas ning Petkat-Griškat läinud jõhvikale.

«Seda ma neid jõe ääres ei näinud,» ütles Mihhail. «Kõik poisid olid jõe ääres, aga neid ei olnud.»

«Kangesti nurusid jõe äärde. Palusid päris pisarsilmil, et neid laevale vastu lubataks. Aga mina ütlesin, et kussa, kussa! Mõelge parem, kuidas oma kallile Mišale meelehead teha! See oli ju päris hirmus, kuidas nad sind ootasid! Muud ei kuulegi, kui Miša ja Miša. Ei saa pilku aknalt ära! Nad on mõlemad väga tublid, mul ja Liisal pole ilmaski ei puu- ega veemuret.»

«Veavad end kolmandasse klassi või?»

«Küll veavad. Kui ma viimati Avgusta Mihhailovnaga kokku sain, ütles ta, et nende pärast pole tal mingit muret.»

«Aga too rüblik?»

Anna pööras pilgu kõrvale.

Mihhail võttis koorma otsast maha tohtkorvi, mille küljes kõlksus teekann, ja küsis kurjalt:

«Kas sai jälle millegagi hakkama või?»

«Sai jah. Käis kooliõpetaja ahju kallal ja pani pudru nahka.» Anna ohkas. «Ma ei tahtnud sinu tuju rikkuda, aga see tuleb ju niikuinii välja.»

«Hea küll, tee lakaluuk lahti,» sõnas Mihhail.

Ta tõmbas kulmu kortsu ja laskis mornil pilgul üle tagaõue käia. Kui suure rõõmuga oli ta täna kodu poole sõudnud! Sõda oli lõppenud. See oli ju enneolematu püha! Aga ta ei saanud veel üle lävegi astuda, kui vana laul hakkas otsast peale.

Fedka, keda ammu enam Fedjuškaks ei kutsutud, oli tervele perele lausa nuhtluseks. Vargapoisi vigurid küljes. Alguses oli see mõni kapsapea või naeris või peotäis herneid, mis ta teiste eest salaja ära sõi, — tühiasi. Aga

mida edasi, seda hullem, lõpuks läks ligimese suu kõrvalt varastama. Mullu näppas Stepan Andrejanovitšilt kaheksa kilo odrajahu. Kogu moona, mis oli lõikuseajaks antud, viimse kui kübeme. Rahvas oli muidugi ähmi täis, et kes? Ja kuidas küll varast karistada? Samal ajal läks punapäine sunnik iga päev rahumeeli küla taha tühja lambalauta nagu ametisse, istus paku otsa, mille ta mugavuse mõttes lauta oli toonud ja pistis käe kotti. Seal paku peal oligi Liisa ta teolt tabanud.

Kellesse see värdjas küll läinud on, päris Mihhail endalt juba teab mitmendat korda.

Ema tegi lakavärati lahti ja ulatas hangu. Kahekesi hangusid nad vankri ruttu tühjaks. Siis tuli Anna, reha käes, alla ja hakkas heinapepri hoolega kokku riisuma.

«Jäta,» ütles Mihhail. «Pole suurem asi hein. Sügisel tehtud.»

«Mine nüüd, mul on kangesti hea meel. Meil pole ju sööta ollagi. Küll nüüd teised kadestavad.»

«Mis siin kadestada. Mina ja Jegorša saime selle heina pärast küllalt vaeva näha, susi teda söögu. Kurat teab, kust me ta sügisel kokku kraapisime. Nüüd tassisime omal turjal üle soo, eks sa katsu!» Mihhail vaatas ringi ja pigistas huuled pahuralt kokku. «Kui poisse tarvis on, siis pole neid kuskil.»

«Ära mõtled hobust või?» Anna noogutas varmalt. «Ära muretse. Mine tuppa. Ma viin ära.» Vaatas kaevude poole ja lõi äkitselt käsi kokku. «Need võrukaelad on ju viist seal! Vaata, kui kükitavad ega näe midagi!»

Esimese kaevu taga soo veeres kössitasid valgel lattsial tõesti kaks halli kogu, eemalt paistsid nad hernehirmutistena.

«Mis te seal vareseid vahite?» hõikas Anna ja viipas poistele. «Kas te ei näe, kes tuli?»

«Ruttu, ruttu!» ergutas Mihhail teed mööda kodu poole lippavaid poisse. «Kes on kiirem?»

Kõhnukesed ja kahvatud nagu keldritaimed, jõudsid Petkat-Griškat kohale. Isegi jooksmine ei lisanud nende kõhnadele paletele jumet, ehkki silmad, mis vanemat venda ainiti vaatasid, särasid rõõmust.

Nad olid ikka veel hirmus sarnased, nii sarnased, et käisid isegi väljas ühel ajal, nagu kodurahvas nalja tegi. Kodus neid muidugi segi ei aetud, aga naabrilapsed kutsusid neid lihtsuse mõttes omamoodi. Paari aasta eest oli

Griška naela otsas ülemise huule katki löönud, sestsaadik oli Mihhail mitu korda kuulma juhtunud: «Kuule, sina, sälguga pool!» Ka õpetaja Avgusta Mihhailovna tegi nende vahel selle armi järgi vahet.

«Tublid poisid,» müksas Mihhail nii üht kui teist venda heakskiitvalt õlale. «Nii et saate kolmandasse klassi?»

Vanema venna kiitusest oli kaksikutel kangesti hea meel. Häbelikult vahetasid nad pilke ja vaatasid emale otsa.

«Kas korjasite midagi? Kostitage siis oma Mišat!»

Heal meelel sirutasid Petka ja Griška venna poole kasetohust korvid, kus paari sõrme jagu märgi peeni jõhvikaid punetas, prahiga segi.

Mihhail võttis kummastki korvist marja ja vaatas kulmu kibrutades kõhnu paljaid jalgu ja märgi püksisääri.

«Ärge enam hulkuge. Susi söögu neid kuremarju! Oodake pisut, sõda on läbi, peagi saate saapad jalga. Ja nüüd silmapilk talli!»

Seda ei lasknud Petkat-Griškat endale kahte korda öelda, krapsti olid nad üksteise kõrval vankris, teisel teine ohjaharu peos. Mida kaugemale vanker veeres, seda rohkem paistis, et seal sõidab üksainus inimene.

See ehk ongi aidanud neil ellu jääda, et nad nii ühte hoiavad, mõtles Mihhail.

Ta pani käe suu juurde:

«Tulge ruttu tagasi! Joome teed! Ehtsa leivaga!» lisas ta valjul häälel.

3

Tuppa tulles pani Mihhail põrandale kasetohust punutud korvi, mille küljes rippusid tahmunud teekann ja katelok, viskas vildid kõige kotiga voodi juurde, päästis vöölt vöö, mille küljes oli plekist kirvepäitsed ja läikimakulunud pussitupp, võttis seljast vihma ja lume käes pleekinud, mitmest kohast auklikuks kõrbenud vana vatikuue ja hatuse ruskest koeranahast kõrviku peast, tuli poluti alt välja ja ringutas.

Lõpuks oli ta kodus.

Harva sai ta kodus olla. Sügisest kevadeni oli ta metsatöös, siis parvetamas, siis tuli heinategu nädalate kaupa kauges luhas, siis jälle mets. Ikka aastast aastasse.

Põrand oli puhtaks pestud, teda oli oodatud. Tare seinad olid paljad, esialgu polnud neid millegagi üle tõõa, ajalehte jätkus vaevalt pläru keeramiseks. Ainult isa pildi all, mis oli kaunistatud kukkedega väljaõmmeldud rätikuga, rippus erepunane plakat: «Kõik rinde heaks, kõik Võidu heaks!»

Mihhail läks vaheseina taha tütarlastekambrisse; see oli tilluke ühe aknaga vaheseinatagune. Ema oli vastu olnud, kui ta õdede jaoks oma nurka tegema hakkas. Kuid tema polnud oma plaanist taganenud. Ei kõlvanud Liisal enam vendade seltsis magada. Ikkagi neiu. Peab pisut ette mõtlema.

Tütarlastekambri seina ääres seisis männipakkudel koiku. See oli vana baikatekiga korralikult kaetud, padigi päitsis. Mihhail muheles: seda oli Liisa ilma temata teinud. Kui ta poolteise kuu eest viimati metsast kodus käis, siis koikut veel ei olnud.

Teist korda naeratas ta, kui ta tarre tagasi tulles pilgul ringi käia laskis ja uut ahjuposti märkas, kust paistis pliiatsijälgi ja noatäkkeid. Prjaslinid elavad veel!

Anna, kes oli poega üksisilmi jälginud, ohkas kergendatult: jumal tänatud, vähemalt tarega jäi rahule.

«Kas panen samovari üles või sauna kütte?» küsis ta.

«Oota nüüd. Las ma pisut mõtlen ja olen.»

Mihhail istus ahjulavitsale, tõmbas kirsad jalast — parem säär oli jälle katki — ning pani jalga soojad, riidest säärtega vildikud, mis ema talle ahju pealt ulatas. Nüüd oli päris hea olla.

«Jõe peal oli üsna külm,» ütles ta vilkat keerates.

«Külm ikka. Ma olin hommikust saati sõnnikuveos, puhus luust ja lihast läbi.»

«Kas kündma pole veel hakatud?»

«Asutatakse. Sind oodatakse. Anfissa Petrovna muudkui räägib, et kus meie kõige kangem töömees on.»

Mihhail säksas tulerauaga sädet ja lehvitas riideräbala hõõguma. Tõmbas mahvi, naeratas ja vaatas pruuni silmaga vilkati ema poole:

«Kuidas te siin võitu pühitsesite? Kas kärarikkalt?»

«Eks ikka. Igatemoodi. Oli kära ja pisaraid ja rõõmu. Mõni hüppas rõõmust, mõni nuttis, mõni kallistas...» Anna tõmbas ninaga, kuid märganud, et poja pruunil,

tuuldunud näol hakkasid põselihased liikuma, äigas kiiresti pisara silmast. «Juhatuseesine oli paksult rahvast täis. Peeti kõnesid, käidi lippudega mööda küla. Siis hakati võidulaenu tellima. Mina kirjutasin ilma mõtlemata kolmesajale rublale alla.»

«Mina panin ka poolteist tuhat,» ütles Mihhail.

«No näed. Liisa pani ka rumalast peast viiskümmend rubla välja. Tema poleks küll pruukinud tellida. Paljukest siis tema teenib. Oleks võinud punase kaelarätiku maja peale heisata ja asi tahe.»

«Lase olla,» ütles Mihhail lepitavalt. «Niisugusel päeval!»

«Egas raha maas vedele. Alles see oli, kui maksutäht toodi.»

«Maksutäht?» Mihhail vaatas emale murelikult otsa. Siiamaani polnud neilt makse nõutud.

«Sinu nimele.»

Mihhail tõmbas suure mahvi ja puhus pahinal suitsu välja.

«Meeles pidasid! Millal ma kaheksateist saan? Kahe nädala pärast?»

«See'p see on. Ma rääkisin juba Anfissa Petrovnaga. Kõik olla seaduse järgi. Enne esimest maksutähtaega saad täisealiseks.»

Huuli kõrvetades tõmbas Mihhail plotski ära, hõõrus kustunud koni pihu vahel pehmeks ja puistas mahorkajäägi plekktoosi.

«Pole midagi. Küll me kuidagi toime tuleme. Ma mõtlen paluda end päriselt metsapunkti tööle võtta. Metsas hakatakse rohkem leiba ja ülalpeetavategi jaoks pisut toidumoona andma. Riidekraami ka.»

Trepilt kostsid kellegi kiired sammud, uks paiskus lahti, Liisa lendas tuulehoona tuppa ja haaras vennal kohe ümber kaela kinni.

«Niikui ma kuulsin, et meie peremees tuli, kihutasin koju, nii et ei näinud maad jalge all. Tanjuhha hüüdis, et Liisa, Liisa, oota! Mina ei teinud kuulmagi, et ega ta rahakott ole, et ära kaob.»

Enda järel tuppa tormanud Petkat ja Griškat märgates tõmbas Liisa kulmu kortsu:

«Kus laps jäi? Oh te paharetid! Jätsite lapse maha. Marss järele!»

Oma perenaisevaimu ja hoolikuse pärast oligi Liisa

vennale armas. Mitte ema, vaid Liisa õlul püsis Mihhaili ära olles kodune majapidamine.

Naeruaimuke huulil, silmitses ta õde, kes kikivarvul palitut ukse kõrvale varna riputas. Tüdruku linalakk pea oli siledaks soetud, punase paelaga tihedasti kokkupalmitud juuksepats ulatas ristluuni. Patsi järgi oli ta juba noor neiu. Muidu aga... Muidu ei anna ta küll viieteistaastase mõõtu välja. Nagu kidur rabamännike.

Nagu oleks venna mõtteid mõistnud, pööras Liisa kähku ümber. Tema sarnakas, roheliste silmade ümber tihedalt kollaseid tedretähne täis nägu lõi kergelt õhetama.

«Noh? Nagu tapuroigas, jah?» küsis ta otse. «Egas kõik ole sihukesed nagu Fjodor Kapitonovitši Raja. Mõni peab kõhn ka olema.»

Seegi lihtsüdamlik otsekohesus oli vennale armas.

«Ema, miks sa siis käed rüpes istud?» asus Liisa sedamaid toimetama. «Kas paneme samovari hakkama või kütame sauna?»

Ja sealsamas juba lohutas ta nutvat Tatjanat, kelle kaksikud tuppa olid lükanud. Pisarad voolasid ojadena üle tüdruku näo.

Mihhail kuulis, kuidas õde Tatjanale kõrva sosistas:

«Astu ligi ja ütle: «Tere, Miša.» Ning võta kaelast kinni.»

Tatjana ajas vastu ja Liisal kargas hing täis:

«Oh sa peletis! Ma ei võta sind enam kunagi vasikalauta kaasa. Istu kodus.»

«Eks me näe, mis laulu ta nüüd laulab!» Mihhail tõmbas korvi lähemale.

Tatjana suu oli kohe ilusasti paigas ja Petkat-Griškat sirgusid silmanähtavalt suuremaks.

Muheldes võttis Mihhail korvist tüki sinist valgetäpilist sitsi ja ulatas Liisale.

«See on sulle, õde.»

«Mulle?» Liisa silmad hakkasid tihedasti pilkuma ja ta puhkes äkki nutma nagu laps.

Mihhail pööras pilgu ära ja tegi asja tubakatoosiga.

«Ära ulu, ega sind mehele panda,» ütles ema, kes ka ise ei suutnud pisaraid tagasi hoida. «Mis tuleb öelda, rumaluke?»

Liisa surus riidetüki kahe käega vastu rindu, pani

pea põlvile ja nuttis veel hullemini. Esimest korda elus oli ta saanud kingituseks kleidiriide.

«Rahune nüüd, õde!» pomises Mihhail.

«Aga mulle?» põrutas Tatjana jalga vastu maad, valmis uuesti töinama.

«Jätkub sullegi. Sealt saab ehk emalegi, kaheksa meetrit.»

Siis võttis Mihhail korvist uued mustad kummitallaga, kitsa sakilise randiga ja purjeriidest säärtega saapad.

«Proovi jalga, õde.»

«Kas need on ka mulle või?» lalises Liisa vaevu kuuldavalt ning tema nutumärjad silmad särahtasid rõõmsalt ja roheliselt, nõnda et kõik tahtmatult naeratasid, kaksikud ja ema ja Mihhail ise ka.

Sealsamas paigas istus Liisa põrandale maha ning sikutas vanad lipitud ja lapitud saapakontsud jalast.

«Ära ometi uut rõivatükki ära määri,» ütles ema ja võttis riide tütre sülest ära.

«Saapad on vist sulle suurevõitu,» hoiatas Mihhail. «Aga teisi ei olnud. Terve kolhoosi peale anti kolm paari.»

«Las olla, ega ma nende sisse ära ka ei upu. Olgu, mis on, aga jalgadega on mind õnnistatud.»

Kui Liisa, uued läikivad saapad jalas, ettevaatlikult ja kohmakalt läve juurest pingini ja tagasi kõndis, läks tuba kohe märgatavalt valgemaks.

Ega poisidki ilma jäänud. Neile tõi Mihhail sinist baikat püksiriideks, Jegorša oli oma tööstuskaupade kaardid talle loovutanud. Kuid vastu ootusi suhtusid Petka ja Griška sellesse kingitusse üsna tagasihoidlikult. Kui ta aga korvist suure raske rukkileivapätsi välja võttis, läksid poisid alles õieti elevile ega pööranud enam silmi laualt, kuni samovar keema hakkas.

Vaevalt said nad teelauda istuda, kui Fedka välja ilmus.

«Küll tema juba teab, millal see õige aeg on. Tunneb nagu metsloom toidulõhna,» alustas Liisa, vaatas vennale otsa ja vakatas.

Mihhail ajas selja sirgu ja pööras pea aeglaselt läve poole.

Fedka seisis noruspäi ega liigutanud. Tal olid samasugused räbalad seljas mis teistelgi ning ta sõi sedasama toitu, kuid tema tedretähnilised põsed olid kadestamisväärselt punased ja paljad kriimulised jalad justkui telli-

mise peale tehtud, tugevad ja prisked, varbad kõveras, nii et küüned põrandat kraapisid.

«Ma küsin: mis sul öelda on? Noh!» küsis Mihhail iga häälikut rõhutades.

«Vasta, kui sinuga räägitakse! Kus sa olid?» ei pidanud Liisa vastu.

Fedka luristas nina ja tõstis ükskõikse, jäise pilguga silmad, mis leiba nähes äkitselt põlema lõid.

Räägi siis niisuguse elajaga, kes mõtleb mitte pea, vaid kõhuga, mõtles Mihhail ohates. Pealegi ei tahtnud ta pidu rikkuda, nii harva, kui seda nende kodus oli. Nii ta lõigi käega — ema ja kaksikute suureks rõõmuks, kellele tüli ja pahandused suurt südamevalu ja pisaraid põhjustasid.

Lastel jäi hing kinni, kui vend leiba lõikama hakkas. Niisugust rikkust polnud nende kodus ammu, juba mitu aastat olnud.

Pruun krõbe koorik muudkui krudises sõrmede all. Mitte purukestki ei kukkunud lauale, näe, mis tähendab ehtne leivajahu!

Lahedalt, mõnuga lõikas ta leivapätsi pooleks — selle töö peale olekski ta võinud jääda — ja lõikas siis ühe poole neljaks võrdseks osaks.

«Tanjušale tükk, Petkale tükk, Griškale tükk, Fedkale...

Mihhaili käsi jäi hetkeks liikumatult õhku.

Ema, kes polnud niisuguse raiskamisega harjunud, palus:

«Anna ikka vähehaaval. Nemad pistavad ükskõik kui palju kinni.»

«Olgu pealegi.» Mihhail pani leivatüki kopsti Fedja ette. «Jääb võidupäev meelde.» Mihhail tõstis pilgu isa pildile. «Selle pätsi andis mulle metsapunkti ülem Kuzma Kuzmitš. Otse enne ärasõitu. Ei võta, mälestage isa. Töötasime koos.»

Emale ja Liisale tõusid pisarad silma. Petka ja Griška vaatasid kukkedega käterätiku poole; pigem küll viisakusest, et vanemat venda mitte kurvastada. Kuid Tatjana ja Fedka, kes himuga oma leivatükki mugisid, ei teinud tegemakski.

Sõna «isa» ei tähendanud neile midagi.

Pärast teejoomist asus Mihhail habet ajama (möödunud sügisest peale kaapis ta lõuga vana vikatiotsaga), ema võttis läituse kaasa ja läks sauna kütte panema, Liisa aga lippas Stavrovide poole.

Stavrovid ja Prjaslinid olid peaaegu kogu sõjaaja, neljakümne teise aasta kevadest saati, kommuunis elanud. Kahe pere peale peeti lehma, üheskoos tehti heina ja puid, jagati nappi toidupoolist. Prjaslineil oli sellest kommuunist muidugi rohkem kasu, kuid ega Stepan Andrejanovitš kahju kannatanud. Anna ja Liisa pesid tema ja ta tütrepoja pesu, koristasid tuba, ja saunamuret polnud Stavrovidel ka.

Õhtuks jäi tuul järele. Valkjatest pilveräbalatest vaatas välja tinakarva päike ja kaugel orasepõldudel kluugutasid kured. Tänavu kevadel esimest korda, märkas Liisa.

Nobedal sammul astus ta mööda kõledat, kivikõva teed, kus ükski rohulible polnud veel nina maa seest välja pistnud, ja nägi vaimusilmas end kõndimas, uus sinine valgetäpiline kleit seljas, uued saapad jalas. Ta oli kindel, et nende elu muutub nüüd hoopis teiseks. Enam ei tule torkivat sammalt kugistada, uhmris männi maltspuitu peenestada, ja enam ei karju kõhukinnisuse käes vaevlevad lapsed hommikuti õues: «Ema! Ma suren!» Küll on õnn, et neil niisugune vend on!

Stepan Andrejanovitš küttis ahju. Tema habetunud näol veikles punane kuma.

Tahab vist Jegoršale süüa teha, taipas Liisa.

«Ahaa, pruut tuli,» naeratas Jegorša. Poiss lesis ahju peal, paljad jalad risti, vilka hambus.

«Peigmees püksata, pruut paigata,» ühmas Liisa.

«Ei ole!» naeris Jegorša.

«Mis sa irvitad,» pani Stepan Andrejanovitš poisil suu kinni.

Jegorša näitas kohtlaselt keelt, kuid tegi siiski teist juttu.

«Mis Miška teeb?»

«Või mis ta teeb? Nüüd ei saa enam ilma Miškata silmapilkugi läbi! Ega ta sinuks ole, et ta tühja vedeleb. Ma tulin ütlema,» pöördus Liisa Stepan Andrejanovitši poole, «et ärge teie sauna kütke. Meie küţame.»

Liisa laskis oma terasel perenaisepilgul toas ringi käia.

«Las ma koristan siin pisut.»

«Lase olla, Lizaveta,» sõnas Stepan Andrejanovitš. «Küll me saame.»

Kuid Liisa oli juba viha kätepesuanuma all märjaks teinud ja pühkis põrandat. Läks siis omainimeselikult vaheseina taha ja tõi sealt vanamehe musta pesu.

«Kas sul ka midagi on?»

Jegorša kiikas voodi kõrval seisva puukohvri poole.

«Minu kohver on seal. Usaldan sulle.»

Vaheseina taga kõlksus ahjuroop.

«Võiksid ise välja võtta. Vara veel saksa mängida.»

Jegorša tuli vastutahtsi ahju pealt alla, paljajalu, valge, ammu pesemata alussärk pükste peal, haigutas ja ringutas.

«Pikutada peab ka oskama.» Ta pilgutas Liisale silma. «Oks eit muudkui lesis, kuni jalg ära suri. Saigi invaliidsusegrupi kätte.»

Jegorša polnud pikka kasvu, oli kõhn ja painduv nagu kass. Väikesest peast oli ta kangesti häbeliku tütarlapse moodi olnud. Kui täiskasvanud teda vahel narrisid, läks ta kõrvuni punaseks, palju ei puudunud, et tuli oleks kõrvadest juustesse tõusnud, need olid pehmed ja sassis nagu odraõled. Ent kolme metsa-aasta jooksul oli Jegorša muutunud. Ei mingit häbenemist enam, temast endast oli saanud lõuapoolik saanud. Tõmbas sinised silmad kissi, pööras pea viltu ja võis kelle tahes punastama panna — parem ära minegi suskima.

Vanaisa juurde oli Jegorša kolinud neljakümne teisel aastal, pärast seda, kui ta ema metsas puu alla oli jäänud. Stepan Andrejanovitš tegi juttu perekonnanime muutmisest, kuid Jegorša tõrkus. Siiski kutsuti teda Pekašinos nii näo ees kui selja taga Stavroviks. Siis tegigi Jegorša niisuguse tüki, et lisas oma isa nimele — Suhhanov — veel vanaisa omagi.

Ise oli ta selle viguriga kangesti rahul ja rääkis: «Ära sa minuga naljata, sõber. Mul on topeltnimi nagu parunil.»

Jegorša läks kergel lõnkuval kõnnakul anumanurka, võtiis toobrist vett ja jõi janu täis.

«Teaduse viimased andmed kõnelevad, et ämbritäis vett vastab sajale grammile.»

«Oh sa hernehirmutis! Muud juttu ei olegi kui viin, aga ise pole viina nuusutanudki.»

«Õigus, õigus,» toetas Stepan Andrejanovitš Liisat.

Jegorša võttis kohvrist pesunutsaku ja pilgutas Liisale sinist silma:

«Parem pese need puhtaks. Küll ma su kunagi müürilillest ära päästan!»

«Ena mul!»

«Ära ütle midagi! Kas praegu klubis käiakse?»

Malmpotti vett valades vangutas Stepan Andrejanovitš pead:

«Meie Jegoril pole muud peas kui klubi.»

«Miks mitte? Loomulikult, sõda on läbi. Kes nüüd mängib? Raja või?»

«Vahel tinistab balalaikat,» kostis Liisa ja äkki läks tal hing täis: «Kas sina arvad, et meie muust ei mõtlegi kui tantsimisest?»

Jegorša haigutas jälle.

«Ega ma sinust räägi. Ma räägin tütarlastest.»

Selle peletise suust oli Liisa hullematki kuulnud, Jegorša polnud sugugi suu peale kukkunud. Kuid see pilge tundus millegipärast nii haavav, et tüdruk võttis pesupambu ja virutas ukse kinni, Stepan Andrejanovitšile hüvasti ütlemata.

5

Kodus käis juukselõikamine, vanema venna koju tulles oli see ikka nii.

Kaksikud olid oma juuksepahmakast juba ilma, harjumatult kerget pead keerutades jälgisid nad vaimustatud pilgul Mihhaili kätt, mis Fedka pea kohal musti lambaraudu lõgistas.

Fedkal olid rasked päevad käes, tema kõrv õhetas vastu valgust nagu paks mageseen, pisarad veeresid mööda tedretähnilisi palgeid. Kuid ta võttis end kokku ega vaadanudki tuppa tuleva õe poole.

«Mis Jegorša teeb?» küsis Miša.

Liisa lõi käsi kokku:

«Kas te olete kokku rääkinud või? Too, et mis Miška teeb. See, et mis Jegorša teeb.»

Tüdruk võttis ukse kõrvalt viha ja pühkis poiste juuksed kokku.

«Kas sina pole midagi kuulnud?»

«Ei. Mida siis?»

«Vanausuline on tagasi.»

«Missugune vanausuline?»

«Paljukest meil neid vanausulisi on? Moškini Jevsei. Seisab praegu oma tare juures nurmel. Olevat täna tulnud. Lehisepaluni olevat «Kulleri» peal sõitnud, sealt edasi jala. Polevat tahtnud oodata, kuni laev puid võtab.»

Selle heietuse varjus adus Mihhail sedasama muret, mis külma voona temagi südamesse tõusis. Kui mullu sügisel suure rutuga nende taret ehitati ja küla pealt palke korjati, võeti kolm vanikut Moškini Jevsei majakohust. Kolhoosi juhatuse loal muidugi.

«Istu paigal!» käratas Mihhail jõõseldavale Fedkale kurjalt.

Ta säksas viimased rusked kahlud poisi peast, tõmbas vatikuue selga ja läks välja.

Eemal väljal, kus seisis Moškini Jevsei tare, polnud enam kedagi näha.

Mihhail võttis trepilt kirve ja läks kuuri. Nii tegi ta ikka, kui tahtis mõelda. Praegu polnud küll midagi mõelda. Anfissa Petrovna oli soovitanud Jevsei tare küljest palke võtta, klaarigu nüüd temaga ise.

Jah, aga egas naiste suud kinni pane, mõtles Mihhail. Hakkavad ohkima ja ahkima. Et on ikka nüüdsel ajal inimesed: vaene Jevsei tuli koju, aga kodu pole ollagi, tarest pole enam korralikku palgijuppigi järel. Mis tal kosta'on? Sa võid ju kui tahes süütu olla, kuid palgid on siiski sinu maja seinas. Iga mööduja näeb.

Mihhail virutas kirve hooga okslikku puupakku, pani vatikuue nööbid hoolikalt kinni ja läks Repišnaja Marfa, Jevsei sugulase poole.

Repišnaja Marfa juures olid Prjaslinid juba enne sõda iga talv käinud prussakaid külmetamas, Mihhailile oli tema tare hästi tuttav. Maja oli vana. Aknad väikesed ja maast kõrgel, lagi ja seinad siledaks tahutud ümarpalkidest, mis kiiskasid nagu kuld. Tares oli magus maarohtude lõhn. Eriti oli see külmal ajal väljast tuppa tulles tunda, siis oleks nagu talvest suvesse sattunud.

Sedapuhku oli vaigulõhn rohulõhnast üle: Jevsei kiskus pirde.

Õhuke roosakasvalge pird tuli halu küljest lahedasti lahti. Kergelt praksudes ja pehmelt kooldudes, just nagu oleks elus. Kui pird oli halu küljest juba päris lahti, ei lasknud Jevsei tal maha kukkuda, haaras pihku ja kaalus käes, et milleks sa, sõbrake, ka kõlbad (see komme oli Mihhailile tuttav), ja pani kõrvale, läitusest eraldi; küllap tarbeks.

Mihhaili üllatuseks oli Jevsei ise ka hoopis teistsugune, kui ta teda Marfa juurde tulles ette kujutanud. Oli arvanud, et näeb inimvaret, lausa surmavarju, kuna teda nii kaua laagrites oli vintsutatud, aga siin oli mees nagu kännujuurikas. Punased põsed prisked ja siledad, punases täishabemes mitte ühtegi halli karva, kausiga pügatud ja lahku kammitud juuksedki vasekarva.

Pärast märkas Mihhail siiski, et tegemist on vanamehega. Parem käsi värises, kukla taga oli kael kortsus ja krobeline nagu vana puu koor. Ometi jättis Jevsei mustunud, vaiku täis voolanud kännu mulje, millest aeg ja elumured nagu vesi maha voolavad.

«Kelle perest see noormees on?» päris Jevsei Marfa käest.

Marfa tõstis pilgu särgilt, mida parasjagu parandas, ja vaatas oma poolhullude silmadega Mihhailile otsa, kuid ei öelnud midagi. Tal oleks nagu ennegi mudsu man puudus olnud, kuid pärast mehe surma oli ta peast täitsa segi läinud.

Mihhail ütles, kes ta on.

«Või Prjaslini Ivani poeg!» hüüatas Jevsei. Ta hüppas püsti, nuuksatas ja vangutas pead. «Jumaluke, või Ivan Gavrilovitši poeg! Niisiis Mihhail Ivanovitš? Vaata siis, kuidas aeg lendab, lapsukesed! Ammuks see oli, kui Ivan Gavrilovitš ise alles noormees oli, aga nüüd on tal nii suur poeg. Loomu poolest vist isasse, ehkki too oli heledamat verd.» Jevsei ohkas veel kord ja istus pingile. «Kas sa mind mäletad?» küsis ta ja tema vesistes silmapiludes süttisid uudishimulikud, lapselikult kavalad tulukesed.

Mihhail raputas pead.

Tulukesed kustusid.

«Kus sa saadki mäletada. Mina mäletan sind küll. Sa

käisid ikka minu poistega mängimas. Ise olid nii tilluke,» näitas Jevsei käega.

Mihhailile meenusid ähmaselt kaks emata poisipõnni, kes olid elanud kuskil nende lähedal. Vanemat kutsuti vist Gankaks, nooremal oli hüüdnimeks Tatsu, seda mäletas ta hästi. Lapsed kiusasid vaest Tatsut sellepärast, et tal oli suur valge pea ja ahjuhargi moodi kõverad jalad. Ka Mihhail oli teda narrinud:

«Tatsu, Tatsu, kus sa tatsud?»

Tatsu ei vastanud. Tatsu vist ei märganudki neid solvavaid hüüdeid. Ta veeres mööda nagu kakuke. Ja naeratas nagu kakuke, ühtviisi mahedalt ja helgelt.

«Ei ole enam kumbagi elus. Nii Gavrilo kui Aleksei on langenud,» ohkas Jevsei. «Sinugi isa jäi kuuldavasti sinna?»

«Jäi jah.»

«Oh jumal, jumal küll! Kui palju rahvast on surma saanud. Kõik paremad pojad. Kas teil on suur pere?»

«Peale minu kuus hinge.»

«Oh Mihhailike, Mihhailike! Küll on sinule aga jagunud. Küll on sõda sulle alles koorma selga ladunud!»

Mihhail tõusis püsti.

«Ma tulin palkide pärast rääkima. Mina olin see, kes nad ära viis.»

Jevsei löi käega:

«Jumal sinuga, Ivanovitš, mis sa enam! Ei olnud sina esimene, ei olnud sina viimane minu taret lõhkuma. Sugulane Marfa andis mulle ulualust, jumal tänatud.»

«Lugu on nii, et ega mina võõrast taha,» sõnas Mihhail. «Raiun teile uued asemele.»

«Ei ole võõraid, Mihhailike. Kõik inimesed on omad. Meie oleme koguni sugulased. Sa pole kuulnudki või? Nii, nii. Küsi vanarahva käest, vanarahvas mäletab. Minu isa ja sinu isa ema, sinu vanaema, olid kolmandast põlvest sugulased. Sinu isa teadis seda. Kui ta viina oli võtnud, nimetas mind vahel onuks. Kibe vend oli, aga minul pole tema kohta midagi paha öelda. Minu vastu oli ta lahke.»

Tuppa tuli hingeldav Liisa:

«Näe, kus sa oled! Mina muudkui otsin küla pealt, aga sina ei tee väljagi, et saun valmis.»

«Õde või?» küsis Jevsei. «Mis su nimi on?»

«Lizaveta,» vastas Liisa ja vaatas pahuralt, peaaegu vaenulikult Jevseile otsa.

«Nii, nii,» kostis Jevsei lahkelt naeratades. «Tähendab, Lizaveta Ivanovna. Paistab, et iseloomult oled sa oma vanaemasse, Matrjona Prokopjevnasse. Sinust saab õnnelik inimene.»

Mingi ähmane, mõistmatu ärevus täitis Mihhaili meeli, kui ta uksest välja läks.

Teine peatükk

1

Tulist leili ja kasevihta, anna aga pihta!

Pekašinos peeti heast leilist lugu. Kaevude taga soo veeres, kus saunad reas, käis laupäeviti igavene madin, uksed kääksusid ja paukusid, kuumusest õhetavad mehed ja poisid, valge aurupilv ümber, hüppasid patsti lumehange või järve.

Sõja ajalgi ei unustatud sauna, köeti teda kõige mustematelgi päevadel. Saun oli ju kõigi tõbede vastu rohuks — ja muud rõõmu neil elus polnudki.

Prjaslinite saun polnud iseenesest sugugi tähelepanuväärne — mis erilist märki võib olla ühel tahmunud saunal? Prjaslinite sauna eristasid teistest põõsad, kaks toomingat ja viis peenikest pihlapuud, mis seenise ees kasvasid.

Suvel tuli toomingatest muidugi mõnusat lõhna, ent ometi oleks Mihhail need põõsad päevapealt maha raiunud, kui nad isa istutatud poleks olnud. Sest põõsad meelitasid poisse ligi. Eriti toomingas. Kevadel ja sügisel oli alailma mõni poisiklutt tal otsas, ja kui juba poisiklutid sauna ümber sehkendavad, ei püsi ükski aken terve. Kindla peale. Sedaps siis tolgendaski Prjaslinite saunaaknas ühtelugu viht.

«Halloo!» tegi Mihhail seenises häält. «Kas leili on?»

«Küllap on. Ega ma selle leiliga kuu peale kavatse lennata,» kostis Jegorša saunast vigurlikult.

Vihakonts akna ees tegi sauna hämaraks, laval siruli Jegorša meenutas kasehalgu, Mihhail oli tema kõrval täismees. Musta verd — selle poolest oli ta emasse —, aga jõu ja kondi poolest isasse.

Madala musta lae all küürus, katsus ta sõrmega kerist — see oli hästi kuumaks aetud — ja kahistas kasevihta.

Jegorša ajas end laval ehmunult istukile:

«Kas sa kavatsed siin jälle Aafrikat teha või?»

«Jah, tarvis veri käima ajada. Mu parem kõrv valutab, tuul on vist jõe peal läbi tõmmanud.»

«Siis lähevad meie teed küll lahku,» sõnas Jegorša.

«Kas tead, keda ma praegu nägin?»

«Keda?» küsis Jegorša lavalt alla kebides.

«Pappi.»

«Mis kuradi pappi! On üks vana loll, muud midagi.»

«Kas sa üldse tead, kellest ma räägin?»

«Tean,» kostis Jegorša häirimatult.

Selgus, et Jegorša oli juba enne Mihhaili Moškini Jevseid näinud; jõe äärest koju minnes oli ta juhatusest läbi astunud, et vaadata, mis külas kuulukse, ja oli tollele niinimetatud papile otse sülle jooksnud.

«Miks siis niinimetatud?» vaidles Mihhail ägedalt vastu. «Ma mäletan, et teda kutsuti juba siis papiks, kui ma alles laps olin.»

«Lollusest.»

«Mispärast teda siis viisteist aastat laagrist laagrisse veeti, kui ta papp ei ole?»

«Sellepärast, et ta kahejalgne eesel on. Talle räägiti külanõukogus selget juttu, et jäta see laul järele, Jevsei. Ära soga rahva meeli. Et ehitame uut elu ja nii edasi. Aga temasugune tümikas ajas ikka oma. Eks longi siis mööda laagreid. Mis temaga veel jännata, kui ta selgest vene keelest aru ei saa!»

«Hm,» kostis Mihhail kahtlevalt. «Kust sina seda tead? Tol ajal sa ju siin ei elanud?»

«Mida ma tean? Et ta omaenda lolluse pärast laagrites vedeles või? Miks ma ei tea.» Jegorša läigatas endale toobrist vett näkku ja sõnas kindlalt: «Ei, see ei ole kellegi papp. Samasugune Ivan nagu teised. Ainult ajud veel kraadi võrra rohkem paigast nihkunud. Ei, ma käisin möödunud aastal Arhangelskis, ja seal oli eht papp. Kõndis tänaval, maani sarafan seljas, seda nimetatakse rjassaks. Ma veel mõtlesin, et on naisterahvas. Aga ei, papp oli . . .»

Mihhail mahutas oma pikad jalad lühikesele lavale kuidagimoodi ära ja palus:

«Viska pisut juurde.»

Keris paukus nagu kahur. Kuiv, tulikuum leil surus Jegorša vastu põrandat.

«Muuseas,» ütles ta natukese aja pärast põrandalt, «religioon kogus palju raha rinde heaks...»

«Viska veel üks kopsikutäis!» katkestas Mihhail teda. Ta ei võinud kannatada, et Jegorša temaga õpetlikul toonil rääkis.

«No oled sina alles elukas! Varsti hakkad kinnastega vihtlema nagu minu taat.»

«Lase tulla!»

«Ega minul kahju ole! Vesi ei ole veel kaardi peal!» Jegorša võttis toobrist vett, astus eemale, kallutas end kerisest kaugemale ja viskas. «Issand õnnistagu!»

Kui kuumus pisut järele andis, roomas Jegorša ukse poole.

«Et pagan sind võtaks! Ma pole nii suur patukott, et põrgukatlas keeda. Lähen veeprotseduuridele. Tuled ka või?»

«Ma ütlesin sulle, et olen külma saanud.»

Mihhail pööras külili ja sopsis vihaga selga, toetas siis tallad vastu tulist lage ja vihtus hoolega põlvi (neljakümne teise aasta sügisel, kui ta metsatööle läks, oli talle põlvedesse kigin ilmunud) ning laskis lõpuks täiesti jõuetult viha käest kukkuda.

Väljast kostis naiste kilkeid ja naeru, küllap oli Jegorša kellelegi paljalt vastu juhtunud, siis läks veel pisut aega ja soo veerest kuuldus sulpsatus — Jegorša hüppas vette.

Kähku oli Mihhail lavalt all ja viskas leili.

«Uhh, uhh!» tormas Jegorša meeletu kisaga sauna. «Nüüd anna meile ka kuuma!»

Hambaid lõgistades kargas ta käigu pealt lavale ja hakkas jalgu vastu lava taguma.

«Kas vihta tahad?»

«Ei, ei, sõida soo peale! Mulle ei meeldi vihelda!»

«Mis need naised seal kaagutasid?» päris Mihhail, tõmbudes akna alla pakuotsale pesema.

Jegorša naeris:

«Varvarat ehmatasin. Jooksin seenisest välja, kui tema parajasti vett võttis. Oh ja ah! Vaat kus on kaunis kaup seisma jäänud! Ei tea ainult, kust kandist ligi astuda.»

«Misasja?»

«Ütlen, et ei tea, mis taktikat rakendada. Naised on nagu hobused, igaühel oma vigurid.»

«Loll! Kas sa tead, kui palju ta sinust vanem on? Meie oleme tema kõrval kollanokad!»

«Sina ei tunne naisi,» vaidles Jegorša rahulikult vastu. «Vanematele just meeldivadki noorukesed. Küll mina tean.»

«Ena mul asjatundjat!»

«Hea küll. Kas sa apetiidist oled kuulnud?»

Mihhail muigas, et nüüd hakkab Jegorša jälle rõvedusi rääkima; iga elujuhtumi puhuks oli tal mõni anekdoot või mõistukõne varuks.

«Lugu oli nõnda,» pööras Jegorša näo Mihhaili poole. «Üks naisterahvas oli täiesti ilma apetiidita. Noh, söögiisu ei olnud, saad aru! Mees ladus talle kõiksugu head ja paremat ette — lugu juhtus enne sõda —, nii et laud ägises. Et söö, naisuke, mis süda ihkab. Ei söönud. Nagu kõhn mära pööras pea heintest ära. Mis sa, hing, tahad teha! Ükskord hommikul, nii kella kaheksa ajal, pakkus mees naisele jälle süüa. Ikka sama lugu, ei ole isu, ei ole apetiiti. Mees pidi puid tooma minema, rakkes hobune ootas akna all. «Heakene küll, mina pean minema, aga sina istu ja oota. Küll siis apetiit tuleb.» Naine kuulas sõna ja tegi, nagu mees käskinud, istus ja ootas, et isu tuleks. Ja äkitselt — kust ta tuli, kuhu ta läks — seisis soldat akna all. Igavene vahva Vanka, tsaari teenistusest kodu poole teel. Niikui too Avdotja teda nägi, küsis soldatilt kohe, et ega su nimi Apetiit ole. Soldatil üks kama kõik, kuidas teda kutsutakse. Ütles, et Apetiit jah. «Ma olen sind juba hommikust saati oodanud, tule ometi rutem sisse!» Pärast lõunat tuli mees puukoormaga koju ega jõudnud ära rõõmustada. Laual polnud enam palakestki ja naine ka heas tujus. «Nii et ometi tuli apetiit?» — «Tuli, tuli. Ütlemata hea. Mine nüüd kohe heinu tooma. Ta lubas ööseks tagasi tulla.»» Mihhaili naeru saatel lõpetas Jegorša oma loo: «Nägid, naised on ennegi isupuudust kurtnud. Juba enne sõda. Mees pealegi elus ja terve. Kas sa nüüd mõistad?»

«Oled ikka sunnik küll!» ütles Mihhail. «Alati on sul mõni lollus peas. Ütle parem, kuidas me nüüd elama hakkame!»

«Mis nüüd?»

«Mis, mis? Sõda on ju läbi, aga mis edasi saab?»

«Leidsid ka, mille pärast oma pead vaevata. Ära

muretse. Ülemal pool on suuremaid mehi, kes ajalehti loevad.»

«Ma ei räägi sellest. Kuidas sa küll aru ei saa! Näiteks sina. Mina läheksin sinu asemel õppima, ausõna.»

«Eks sa siis mine. See pole kellelegi keelatud.»

«Loll! Mitu hinge mul kaelas on? Sinul on ainult taat, ja sellegi käest oskad endale välja pigistada.»

Jegorša pööras selili ja pani viha pea alla. Vaikinud pisut, kuulutas ta:

«Minul on esimeseks mureks sirp ja vasar kätte saada. Eks siis näe, mis edasi saab.»

«Mitte ei ole märganud, et sind sepikoja poole kisuks.»

«Ega kisugi.»

«Mis sa siis ajad?»

«Mina tahan niisugust sirpi ja vasarat, millel tiivad küljes,» ütles Jegorša ringutades. «Et tiivad selga võtta ja lennata, kuhu süda kutsub.»

«Ah sina räägid passist!» taipas Mihhail. «Ei tea. Männid ja kuused tunnustavad meid passitagi.»

«Kolhoosi metsale tõmbame risti peale,» sõnas Jegorša.

«Kes sind ära laseb?»

Seenises kõlksatas midagi, ju vist pange vang, siis kostis Liisa hääl:

«Kas leili jätkub?»

Jegorša kebis kähku lavale ja kisas:

«Liisa! Küüri selga!»

«Küll ma küürin! Oksliku roikaga. Klapib?»

Kui saunaseenises vaikseks jäi, vaatas Mihhail Jegoršale altkulmu vihaselt otsa ja kähvas:

«Pea meeles, kellega räägid!»

«Nüüd ei või enam nalja ka teha!»

Liisa oli seenisesse tagasi tulnud.

«Ma unustasin tolle lõuapooliku pärast ära, miks ma siia üldse tulin. Anfissa Petrovna ootab sind. Olevat sind kohe tarvis. Nii et ära liiga suurt pesemist ette võta. Küll sa laupäeval puhtaks saad.»

«No näed,» sõnas Mihhail nukralt muiates. «Ei saa veel vana soppa maha pesta, kui uus juba ees ootab.»

«Jah,» kostis Jegorša, «sihuke see kolhoosielu on, et ora tules, teine persses. Ei, mina teen sajakaheksakümnekraadise pöörde. Isegi oinas mõtleb vahel oma oinaaruga, mis siis meie... Looduse isandad!»

See, et esimees ise koju oli tulnud, ja otse metsastnaasmise päeval, ei ennustanud midagi head, Mihhail teadis seda endistest aegadest. Jälle mõni kiireloomuline asi toimetada, kas vastu ööd naiste seltsis heina tooma minna või naabrite käest seemet hankima. Et ole mees ja aita hädast välja. Seepärast vaatas ta mornil, peaaegu vihkaval pilgul Anfissa Petrovnale otsa, kes ees pingil istus, Tatjana süles.

Kuid Anfissa Petrovna esimesed sõnad lõid ta pahviks. Esimees saatis ta linna. Asi oli selles, et Lobanovid saanud oma minialt kirja, nüüdsama, tänase laevaga, kus too kirjutab, et saaks kolhoosi masinaõli ja määrdega aidata, sest töötavat laos.

«Minu arust ei tohiks niisugust võimalust käest lasta,» ütles Anfissa Petrovna oma jutu kokkuvõtteks ja vaatas Mihhailile tarkade, lahkete silmadega otsa.

Mihhail noogutas järele mõtlemata, masinlikult pead: selge see. Kolhoosis on õli ja määret hädasti vaja. Mis sodiga nad oma lihtsaid masinaid viimasel ajal määrinud pelnud! Küll tõrva, küll rasvaga, küll kõiksugu keedusega, mille lehk versta maa pealt tunda.

«Käi ära,» ütles Anfissa Petrovna. «Näed ühekorraga linna ka. Mina olen neljakümneseks elanud, aga pole veel kordagi linna saanud.»

Kõhklevalt vaatas Mihhail laste ja ema poole, kodus oli töid kuhjaga. Ent peaasi — mida kaasa võtta? Palja kartuliga Arhangelskisse ei lähe. Kuid Anfissa oli selle peale juba mõelnud ja kaksteist kilo otra välja kirjutanud. Vatikuub oli nii kole, et hirmus oleks rahva hulka minna, nagu ema ütleb. Palun väga. Saab sellelegi hädale abi. Küllap leiab mõne teise, võiks isegi Grigori ülikonda proovida, lubas Anfissa Petrovna.

Mihhail ei kõhelnud enam, polnudki mahti pikemalt mõelda, «Kuller» tuli varahommikul ülemjooksu poolt tagasi.

«Ema, pane ahi kütte! Liisa, too kott!»

Nagu tuline täkk tormas ta kolhoosi aita, palju ei puudunud, et oleks hirnuma hakanud, silmad põlesid peas, rind käis nagu sepalõõts, rammu oli nii palju, et võiks või kõik pahupidi pöörata.

«Missugusest kotist? Ütle!»

Varvara näitas kaugemasse nurka.

Mihhail astus nii, et põrandalauad kägisesid. Võttis suure koti ja tõstis ühe hingetõmbega kaalule, see käis tal nagu käkitegu.

Varvara ahhetas:

«Vaata, missugune mees sinust on saanud!»

«Muudkui kasvame!» viskas Mihhail nalja. «Sinustki on neiu saanud!»

«Neiu jah. Võin uuesti mehele minna.» Varvara naeris nukralt.

Muidu oli ta aga kange eit. Terenti sai mullu surma, aga on's keegi teda oigamas kuulnud? Tõsi küll, naised panid talle sedagi pahaks: tal polevat südant sees. Kuid vahest teeb ta kõigi kuradite kiuste niisuguse näo pähe? Igamees mõistab pisaraid nõristada ja uluda. Eks sa proovi hambaid irvitada, kui süda verd tilgub!

Varvaral oli ilus, valgeid hambaid ja naeru täis suu, teist niisugust suud polnud terves külas. Mihhail vaatas tema õhtupäikesest valgustatud nooruslikku nägu ja talle meenus äkitselt, mis Jegorša viimati oli öelnud. Küll on ikka põrgulisel mõtted!

«Mis sulle nalja tegi?» küsis Varvara alt kaalu juurest poisile otsa vaadates.

«Ei midagi...»

«Küll ma tean, mis sulle meelde tuli. Ma mõtlesin juba siis, kui sa põllu peal Dunjarkat sihtisid, et minu õetütrest saab viimati veel Miška naine. Küll oleks pulmas lusti laialt!»

«Keri kuradile!»

Poiss viskas oma nime paberile alla ja võttis seljakoti.

Varvara naeris heameelest — üle kõige meeldis talle teisi punastama panna — ja hõikas ta läve pealt tagasi. Läks talle vastu, sorides presentkotis — ikkagi ülemus, lao juhataja!

«Tead sa mis. Too mulle linnasukad ja tripid.»

Mihhail taganes ehmunult.

«Nonoh, aeg on harjuda!» Varvara pistis talle naerdes raha pihku. «Kui sa ise ei tihka, palu Dunjarkat või Onisjat. Turul olevat kõiksugu värki saada.»

Ja tuligi raha vastu võtta — susi teda söögu, las ehib.

Kui Mihhailil väga kiire oli, käis ta küla tagant või mäe alt. Sest tarvitses tal end külavahel näidata, kui naised igast küljest kaela sadasid: ühel oli vaja katust kohendada, teisel ust tõsta, iga kord näe hirmsat vaeva, enne kui sisse saad, kolmandal oli veel kiireloomulisem asi korraldada — lagi kukub kaela!

Nii ta siis parandaski katuseid, kergitas uksi, seadis kõikuvu tugesid mädanud laepalkidele alla, pinnis vikateid, lõhkus hooneid kütteks. Selgus, et lõhkuminegi vajas omajagu oskust. Vanasti oli kõva tööd tehtud, näed enne kurja vaeva, kui palgi seinast lahti saad. Meheta jäänud naised püüdsid üksteise võidu ta mehekäsi endale appi haarata.

Täna oli sama lugu. Vaevalt sai ta aidast välja astuda ja mõelda, kas poleks targem tagasi pöörata ja tagaõuede kaudu minna, kui Okulja ta kinni püüdis. Seisis, kirves käes, nurga peal, et kiilu aga kirves ära.

«Teine kord. Ma sõidan linna.»

Okulja pomises midagi nina alla, nimetas südametunnistust, ja et ega ta ilma eest taha.

Mihhail mõistis, millele Okulja vihjas. Et ta temale võlgu oli. Mullu oli ta Okulja käest põlvekigina vastu rohuleotist saanud.

Tal kargas kops üle maksa. Kas polnud ta sellele vanale ihnuskoile küllalt tööd teinud, tarele uue katuse pannud ja kaks kevadet järjest maa üles kündnud, aga nüüd tuletab rohuleotist meelde!

Ah, susi sind söögu, anna kirves siia!

Nõnda see läks. Okulja kirves, Savkina Dunja katus; Mihhail oli juba sügisel metsa minnes lubanud tal mädanenud katuselauad välja vahetada.

«Ei, ei, praegu ei saa!» lõi ta käega ja pani mööda.

Kuid Žitovi Pjotr polnud mõni Savkina Dunja, temast mööda ei lipsa. Žitovi Pjotr võis kelle tahes valvel seisma panna. Kui mitte kõriga, siis proteesiga. Hirmsasti kulunud protees lausa karjus.

«Miška, kas see on tõsi, et sa linna sõidad? Sulle, poiss, on ülesanne.» Žitovi Pjotr pani ta trepile istuma ja tegi üksipulgi selgeks, kuidas linnast proteesivabrikut leida. Proteesi aeg olevat juba möödunud talvel täis saanud, miks ei pöörata Isamaasõja invaliidile üldsegi mingit tähe-

lepanu? Kas tema, Pjotr Žitov, pole tõesti üht raudjalga väärt?

Siis tahtis veel Klevakini Raja teda hoovi tõmmata. Lippas meiereist õuele:

«Hei, tule siia! Masin läks rikki!»

Võimalik, täiesti võimalik, et separaatoril oli jälle mõni mutter katki, separaator oli puruvana, kolhoosiga ühevanune, kuid separaatori pärast see Raja teda nüüd küll ei kutsunud!

Mullu oli talle heinamaal oma viisteist naist ja neidu korraga kallale karanud, katsu, kuidas nendega hakkama saad! Ja et kuidagimoodi pigist pääseda — piinlik oleks ju olnud, kui naised ta vette oleksid vedanud —, oli ta viimasel minutil Raja kaenlasse haaranud ja üleannetult hüüdnud: «Kui juba uppuda, siis ainult koos Rajaga!»

Küllap see ühine suplus oli Rajale meeltmööda olnud, sest tüdruk hakkas talle igal pool silma alla jääma, tegi end isegi Liisaga sõbraks, et nende pool käia.

Mihhailil polnud Raja vastu tegelikult midagi. Ilus, kuuma verega tüdruk, pakasel talvel lippas kleidiväel meiereiõue puid lõhkuma. Ja kitsi ka mitte, ehkki Fjodor Kapitonovitši tütar.

Ent mida kuradit on temal Rajaga asja? Ilmaski ei vahetaks ta Dunjarkat Raja vastu! Pane või tuhat Rajat ritta, ikka ei saa ühe Dunjarka vastu.

Selle aja jooksul oli ta Dunjarkat kolm korda näinud, mitte rohkem. Sedagi möödaminnes. Sest Dunjarka käis kodus suvevaheajal, tema aga ei saanud suviti nädalate kaupa metsaheinamaadelt koju või oli siis hoopis parvetamas, kihutades, pootshaak käes, kümnete ja sadade kilomeetrite kaugusel külast Pinegat mööda alla.

Kuid Mihhailil oli üks asjake, mis teda Dunjarkaga sidus kõvemini kui kohtumised. See oli rätik, Dunjarka kätega tikitud väike taskurätik.

Selle taskurätiku oli Dunjarka talle neljakümne teise aasta suvel, otse enne tehnikumi minekut, põllul häbelikult pihku pistnud ja sestpeale polnud Mihhail sellest päevakski lahkunud. Ükskord oli ta rätiku pessu visatud särgi taskusse unustanud. Ning koju tagasi kihutanud. Heinamaalt. Viisteist versta. Sest kellelgi ei tohtinud nende saladusest aimu olla. Mitte ühelgi inimesel maailmas. Ei omal ega võõral. Isegi mitte Jegoršal, ehkki ta oli tema kõige lähem sõber.

Liisa, tulli tüdruk, polnud käed rüpes istunud. Kuni Mihhail odra järel käis, oli ahi uuesti küdema pandud, nad puistasid terad pannile ja panid ahju kuivama.

Mihhail süütas peeru ja läks kaksikutega käsikivi vaatama.

Mineval aastal, tüdinud perest peresse käimast, oli ta endale käsikivi üles pannud. Ega tal kogemusi olnud, tegi silma järgi, aimamisi, vanamehed ei mõistnud ka enam midagi mõistlikku õpetada (Injahhini Arhip, kes seda tööd hästi tundis, oli aasta eest surnud) ja sellepärast polnud käsikivi suurem asi, alailma kippus midagi katki minema. Jahvatajaid oli ka liiga palju siginenud, terve ülaküla ajas Mihhaili käsikivi ringi, ometi on teada, et igal jahvatajal on omad vigurid, sellepärast ta nii tihti katki läkski.

Sedapuhku oli õnneks tegu pisirikkega — ülemiselt kivilt oli raudrõngas maha tulnud. Selles oli ta ise süüdi. Ta oli kivi valesti mõõtnud ja keetnud poolteist sentimeetrit suurema võru kui tarvis. Kõiksugu kiilud ja kiilukesed olid muidugi ebakindel värk, kui puu pisutki kuivas, hakkas võru logisema või tuli hoopis maha.

«Näidake parem valgust,» sõnas Mihhail, peergu kaksikute kätte andes.

Kasepuust kiilud olid tal valmis, nii sai võru ruttu peale.

Kaks asja oli tal veel ajada: riided selga vaadata — ehk tõesti võtta Anfissa Petrovna mehe ülikond? — ja Lobanovite poolt läbi hüpata.

Kõigepealt läkski ta nende juurde, sest parema meelega võinuks küll hamba lasta välja tõmmata, kui Lobanovitele külla minna. Praegu on küll igas peres surnu, aga Lobanovitel on kolm. Ja kõik värsked. Neljakümne viiendast aastast. Ja üks poeg teadmata kadunud, see, kelle naine linnas elab.

Aeg oli hiline, päike juba loojas, Lobanovid magama heitnud. Põrandal olid lapsed ja naised nagu silgud rivis, otsekui heinamaahütis, ja Mihhail pidi nagu kurg nende vahelt akna juurde trügima, kus vanamees istus ja veel rakmeid parandas.

«Ma sõidan linna. Mis ma su miniale ütlen?»

Trofim kas ei märganud või olid surmateated tal kõr-

vakuulmise ära võtnud: ta hakkas silmi pilgutama, varem tal seda kommet ei olnud.

«Ta ütleb, et sõidab linna,» karjus Mihhejevna vanamehele kõrva sisse. «Et mis Onisjale edasi öelda.»

«Ah linna...» Trofimi silmad hakkasid jälle pilkuma. «Ütle, et ta paigale jääks. See on minu käsk. Et ei võtaks pähe koju tulla.» Vanamees vakatas ja osutas põrandale. «Ise näed...»

Lobanovite juurest ära tulles keeras Mihhail endale pläru, lõi sädet ja vaatas ammust harjumust mööda läände, sinnapoole, kus oli Arhangelsk.

Taevaserva kattis tihe ehapuna, pajapõhjakarva pilv hõõgus loojangu verevas lõõmas. Pilve peal, otse ülemise ääre kohal, kiirgas esimene täht õrna ebamaist valgust.

Mihhail ennustas tähe järgi, et kui too enne tema kojujõudmist pilve varju ei kao, ootab teda linnas õnn.

Kodus jahvatati jahu, kivid mürisesid, nii et madal tare, lakk ja laut värisesid. Ukse- ja katusepragudest punas peeruvalgust, soe, jahvatatud jahu lõhnas magusasti nagu veskis.

Mihhail vaatas läänekaarde. Täht oli alles. Nagu puhas hõbepiisk vilkus ta musta pilveräbala kohal.

Kolmas peatükk

1

Hulk aega, üle kahe aasta, oli sepikoda soo veeres tühi seisnud. Sestsaadik, kui Semjini Nikolaša sõtta võeti. Ainult ajuti, kui juba väga suur häda käes oli, toimetas seal Prjaslini Miška. Nüüd aga seisis sepikoja uks pärani lahti, tuleleek paistis tänavale. Netjossovi Ilja oli sepp missugune, vasar lausa vuhises tema sõdurikäes.

Aga muidu — mis oli siis veel muutunud?

Endist viisi ei jätkunud leiba ega seemet, endist viisi lõppes loomi söödapuudusest, endist viisi jäid naised teel postiljoni-Uljat märgates kohkunult seisma; sõda oli küll lõppenud, kuid surmateateid tuli ikka veel.

Külma ilma tõttu algas külv hilja, just sel ajal, kui palgid harujõgedest alla lasti. Rajoonist saadeti telegramme, helistati just nagu varemgi:

«Minina, Minina! Anna inimesi! Minina, kurat võtaks!»

Anfissa näitas hambaid, sõimas, oli juba õppinud rajoonimeestele vastu haukuma, võttis siis ise adrakured pihku ja lõi käega nii telegrammidele kui telefonile. Nõnda kestis see, kuni külasse ilmus v a n a i s e.

V a n a i s e oli rajoonikomitee esimene sekretär Podrezov, kes neljakümne teise aasta sügisel Novožilovi asemele oli asunud. Novožilovil oli olnud pehme käsi, kehva tervise pärast oli ta rajooni mööda vähe ringi sõitnud, aga see oli kohe platsis, kui midagi viltu läks. Teda ei saanud alt vedada. Kohalik mees. Ning küllalt vett ja vilet saanud. Pootshaak käes, oli ta Pinega otsast otsani läbi parvetanud, ja tundis kõiki inimesi. Sellepärast armastati ja austati Podrezovit, kuid kardeti ka. Ja kuidas veel! Kui Podrezov kellegi käsile võttis, siis karvatütid aina lendasid.

Anfissa tormas kontorisse, porikambad jalgade küljes, tolmune ja must nagu rehepapp: ei nüüd olnud mahti ümber riietuda, kui v a n a i s e kutsus.

Podrezov polnud üksi, tal oli kaasas rajooni parvetuskontori juhataja Taborski, ja Anfissa arvas, et nad on parvetuse pärast tulnud.

Kuid eksis.

Podrezov hakkas rääkima külvist.

«Künname väheviisi,» sõnas Anfissa.

«Miks mitte suurtviisi?» Must kroomnahast kuub, mida rajoonis nii suured kui väikesed hästi tundsid, kriuksus ja Podrezov tõstis Anfissa poole oma jääkülmad, lausa talvised silmad.

«Suurtviisi võtame ette siis, kui rindemehed koju jõuavad, Jevdokim Polikarpovitš.»

Podrezov ei vastanud Anfissa tehtud, lipitsevale naeratusele. Tema suur sarnakas, otsekui punasest liivakivist väljatahutud nägu jäi liikumatuks.

«Kuidas sul silmadega lood on, Minina?»

Anfissa kahvatas ja vaatas Taborskile otsa, kes punastas, külmetavate kätega ikka veel ahju ümbert kinni hoidis, — et millest vana räägib, kust kandist rünnakut oodata.

«Kuidas su nägemine ka on? Kas versta kaugusele näed veel?»

Nüüd sai Anfissa kohe aru, kuhu sekretär tüüris:

Kehv kallas oli külast just versta kaugusel, seal olid palgid hiljuti kaldasse jooksnud.

Anfissa õigustas end, et see polevat kolhoosi süü. Parvetajad olevat süüdi. Nemad panid palgitõkked üles.

«Ära veereta oma süüd teiste kaela, Anfissa Petrovna. Küll ma sinu poliitikat tean.»

Podrezov ei vaadanud Taborski poole, aga lõi käega, et ära topi oma nina vahele. Ja see, mis ta nüüd küsis, ajas Anfissa lõplikult kimbatusse:

«Miks ma siin Moškinit ei näe?» Podrezov võttis laualt kolhoosnike nimekirja, hall paberileht oli narmendama kulunud, sest iga rajoonimees, kes kolhoosi tuli, uuris hakatuseks seda nimekirja.

«Jevseid mõtlete või?»

«Teda just.»

«Tema pole ju kolhoosnik.»

«Kas ainult kolhoosnikul passib palke veeretada? Või hoiad sa teda eitede jaoks? Vaata, et sa siia vanausuliste eraklat ei asuta, Minina!»

Podrezov rebis märkmikust lehe ja kirjutas pliiatsiga: «Moškin, J. T».

«Keda sa veel annad?»

Kontorisse tulid Netjossovi Ilja ja Prjaslini Mihhail. Podrezov sulas silmapilk üles: ta oleks nagu ümber vahetatud.

Tõusis püsti ja sirutas mõlemale käe, kaks kätt korraga, siis lõi suure toositäie pinutagust lauale (ise ta ei suitsetanud, kuid tubakas oli alati kaasas) ja tema silmad hakkasid särama nagu juulitaevas. Tema juba oskas inimestega toime tulla. Kas heaga või kurjaga.

«Kuidas käsi käib, sõdur?» pöördus Podrezov Ilja poole.

«Aitäh, sekretär. Ei või kurta.»

«Kas sul on see seljakott alles, millega võidu koju tõid?»

Ilja kohmetus, puudutas õlekarva vuntse — see oli suur talupojakämmal, mis sepikojas juba mustaks tõmbunud — ning kohendas ordenite ja medalitega sõduripluusi. Muidu ei olnud Ilja sugugi tolle vapra sõjamehe ja võitja moodi, keda plakatitel kujutati. Nägu oli tal lai, pehmete joontega, keha kühmus, polnud sõda suutnud teda sirgeks ajada. Kirves ja saag olid olnud kangemad — ei olnud keegi temast rohkem metsa raiunud! Ent ometi

oli tõsi, et Ilja Netjossov oli esimene sõdur siinkandis, kes pärast võitu koju tuli. Isegi rajoonileht kirjutas sellest.

«Õieti tuleks sinu sõduriseljakotti muuseumis hoida,» jätkas Podrezov. «Aga seda meil esialgu ei ole. Ei ole jah. Aga võiks olla. Pinegal on ajalugu küllalt, sugugi mitte vähe...» Podrezov sirutas selga ja istus laua taha. «Nõndaks. Nii et armeel pole meie vastu nõudmisi. Aga meil armeele küll. Esimees on sinu peale pahane.» Podrezov kiikas vigurlikult Anfissa poole. «Netjossov ei mõistvat parvetuse tähtsust.»

«Ei, kuidas siis...»

«Aga sina, Prjaslin?»

Mihhail muigas: ainult loll keelduks tööst, mis toidab.

«Mis see siis olgu, Minina? Tuleb välja, et kolhoosnikud on esimehest teadlikumad? Nõnda või?»

See ei olnud aus mäng, Podrezov pani talle jala taha. Kuid Anfissa vaikis. Nüüd ta mõistis, miks Ilja ja Mihhail olid välja kutsutud. Et talle õppetundi anda. Rahva kätega, nagu taolistel puhkudel öeldi.

Kui Ilja ja Mihhail kontorist läinud olid, ütles Podrezov:

«No nii, Minina. Tegime pisut vigurit, nüüd aitab. Ma loodan, et sa asjast aru said.»

Podrezov võttis pliiatsi ja toksis sellega vastu lauda, see liigutus tähendas kas uut peapesu või lõplikku otsust.

«Ohtuks ajad kõik jõele.»

Anfissa kahvatas.

«Mis siis külvist saab?»

«Aga kui palgid kuivale jäävad? Vara oled demobiliseerunud!»

Sellega oli jutul lõpp. Kui Podrezov raskekahurväe välja tõi: demobiliseerumine, riigivastane tegevus, sabotaaž, lühinägelikkus — nende sõnade tähendust teadis Anfissa hästi —, oli parem suu kinni panna ja mitte vastu vaielda. Tõsi küll, needsamad rasked sõnad lendavad tema pihta ka siis, kui ta külviga jänni jääb, kuid praegu polnud paras aeg oma õigust taga ajada. Nüüd ei jäänud muud üle, kui olukorda kasutades oma kolhoosnikele kas või pisikestki kasu välja kaubelda. Ja ta prooviski, vahest näkkab:

«Külm on vette minna. Rahval pole ju jalanõusid.»

«See on asjalik jutt,» sõnas Podrezov. «Aga jalanõu-

sid ei saa. Ei ole. Püüame seestpoolt soojendada. Kas kuuled, parvetuskontor?»

Taborski ajas end sirgu.

«Kui palju sul seda metsakohinat on?»

«Ei tea, Jevdokim Polikarpovitš. Liitrit poolteist ehk leiaks.»

«Viis,» sõnas Podrezov.

«Jevdokim Polikarpovitš!» palus Taborski.

«Viis, ja mitte üks piisk vähem. Ja vaata, et sa suli ei tee ja vett juurde ei pane. Sellest asjast on mul veel aimu.» Podrezovi heledad silmad välgatasid pilklikult.

«Leiba oleks ka vaja,» lunis Anfissa.

«Viissada grammi nina peale. Ei, kuussada,» parandas Podrezov.

«Leiba ei jätku, Jevdokim Polikarpovitš.»

«Ma ütlen selge sõnaga. Kuussada grammi nina peale.» Podrezov tõusis püsti. «Igavene käpard! Inimesed aitavad su hädast välja, aga sina tuled kauplema!»

«Tulevad!» hõikas Jegorša ja kihutas hooga nagu suuskadel savisest nõlvast alla.

Parvetajad, viis Jegorša-vanust poissi, tallasid kiiresti surnuks lõkke, mille ümber nad puhanud olid, võtsid pootshaagid ja jooksid jõe äärde, Podrezovile meeldis, kui töötati innukalt.

Varsti paistis jõe kõrgelt kaldalt, kus Jegorša vahti pidanud, tuttav kogukas mees, nahkkuub seljas.

«Näed, mis sa oma naiselikus ihnsuses teinud oled?» ütles Podrezov vanale jõesängile osutades Anfissale. «Kui sa õigel ajal siia kuus inimest oleks pannud, poleks praegu seda ummistust. On nii?»

Podrezovil oli õigus. Kogu Kehva kalda alune jõesäng oli paksult palke täis. Seda kohta oli parvetusel alati hukatuslikuks peetud. Pinega on Pekašino all nagu pingul vibu: esmalt lööb vastu punast, peaaegu püstloodis vastaskallast ja põrkab siis küla taga kahekordse jõuga vastu Pekašino-poolset madalat kallast. Sellepärast tehakse jõekoolmele igal aastal palkidest pikk tamm ette. Tänavugi olid parvetajad tammi teinud, kuid mitmest lisajõest korraga pealetulevate palkide surve oli nii suur

olnud, et tamm polnud vastu pidanud, oli katki raksatanud ja palgid olid nagu lambakari koolmesse lupsanud.

Viimasel ajal oli Anfissal kõiksugu õnnetustega harjuda tulnud. Mitte töö, mis ees seisis, ei heidutanud teda, vaid aeg! Kui palju aega nad selle koolme kallal mässavad? Hea, kui paari-kolme ööpäevaga toime tuleb, siis ei jää veel külvitööga jänni. Aga kui tuleb nädal aega siin kaldal ära viita?

Rahvas ei lasknud end oodata. Lubatud leivatükk oli kogu küla jalule ajanud. Isegi kooliõpetajad olid väljas. Koguni Žitovi Pjotr koperdas oma krigiseval puujalal kohale. Ja Anfissa mõtles; mis oleks, kui külvitöölegi saaks niiviisi rahvast meelitada! Muidugi mõistis ta, et asi polnud üksnes leivas. Podrezov, Podrezov oli ju ühes rahvaga väljas!

Kas ta siis esimest sekretäri töötamas polnud näinud! Metsas, kirves käes, heinateol, palke sorimas — Anfissa oli temaga küllalt kokku puutunud! Aga ikka ja jälle pidid teda vahtima — nii hästi oskas ta end välja mängida!

Podrezovil polnud sugugi tulist ruttu rahvast tööle sundida. Ta ei pistnud kisama: «Hei, venivillemid! Kähku, kähku!» Vastupidi, ta laskis rahval hinge tagasi tõmmata lõkete ääres, mis tema käsu peale kaldal süüdatud olid, ja pisut soojendada. Needsamad lõkked olid rahva reipamaks teinud, lausa lust oli töötada, kui kõrval lõkketuli põles.

Kõige kangema trumbi käis Podrezov välja pärastpoole, nahkkuube seljast võttes.

«Vana, vana ise!» kostis vaimustatud sosinat.

Igast küljest sirutati Podrezovi poole pootshaake, et vali oma meele järgi.

Hakkaski valimine.

Kuule nüüd, mis seal's nii erilist oli, võta üks ja hakka tööle! Aga Podrezov tegi sellest terve etenduse.

Esimese pootshaagi, mille keegi poisike talle ulatas, praakis Podrezov välja, õigemini, murdis katki; vajus terve kehaga peale ja vars oli prõksti puru.

Prjaslini Mihhaili pootshaagist loobus ta ise, olevat raske.

«Sellega ma küll tööd teha ei jaksa! Pikkusest jääb puudu.»

See oli muidugi nimme öeldud, et poissi kõrvust tõsta.

Podrezov võttis endale Jegorša pootshaagi («Just see on mulle paras!») ja Jegorša oli valmis rõõmust hõiskama: kaugeltki iga päev ei kuule esimese sekretäri suust niisuguseid sõnu.

Raske öelda, kuidas see just juhtus, aga kahekümne-kolmekümne minutiga oli Podrezov noorte meeled nii üles kütnud, et need olid valmis tema eest tulest ja veest läbi minema. Õigupoolest polnud ainuüksi noored Podrezovi õhinast kaasa haaratud. Anfissagi läks hoogu. Peaasi, temagi tahtis Podrezovi käest kiita saada.

3

Järgmise päeva õhtuks oli nõva palkidest puhas — terve ööpäev varem, kui Podrezov lubanud — ja see oli nii suur rõõm, et naised, kes polnud üle ööpäeva maganud, ei hoolinud väsimusest ja panid jooksujalu suure jutuga koju.

Ilm oli märgatavalt soojemaks läinud, muld kääris ja tõhnas, sõnnik ajas vingu. Prjaslini poisid olid jõelt esimesi kalu toonud, kimbu hõbedasi teibe. Kuid kõige enam äratasid imetlust esimesed lilled. Palju paiseleheõisi oli täna küngastel, põllupeenardel ja -veertel puhkenud, neiud ja noorikud noppisid neid käigu pealt ja nuusutasid, Jakovleva Grunja aga, kelle mees pidi iga hetk sõjast koju jõudma, korjas terve kimbu.

«Ei saa teisiti,» naeratas ta otsekui eneseõigustuseks. «Ta on ju kõiksugu Euroopaid vabastanud ja lilledega harjunud.»

«Mis sina siis ootad, Minina?» küsis Podrezov.

Kui sekretär isiklike asjade vastu huvi tundis, oli see kindel märk, et ta oli inimesega rahul. Anfissa oleks rõõmustama pidanud, kuid ta kummardus ruttu maha, et oma äkilist kahvatust varjata, ja alles siis pomises kõlatult:

«Tema ei tule niipea...»

Võidupäeval oli Anfissa kaks õnnesoovitelegrammi saanud. Ja mõlemad olid lõppenud sõnadega: «Varsti näeme.» Esimene telegramm oli mehelt, teine Lukašinilt. Alles siis sai ta aru, mis supi ta endale keetnud oli.

Kui ta sõja ajal mehele oleks kirjutanud, et lood on nii ja nii, kohtasin üht meest, aitab, oleme teineteist küllalt tröötbeldanud, poleks tal olnud endale midagi ette heita. Kõik oleks klaar olnud. Ega ta ole esimene ega viimane, kes mehest lahku läheb. Kuid just seda polnud ta teinud. Ei olnud südant. Kahju oli hakanud. Oli arvanud, nagu naisterahvad ikka, et las võitleb hingerahus. Küll me pärast arutame.

Nüüd oli arutamiseaeg käes.

Ta ei kartnud mehega kokkusaamist. Ei olnud Grigorii õigust talle truudusemurdmist ette heita. Isegi kui Lukašin tema juurde tagasi ei tuleks, ei saaks endisest elust enam asja, seda ta teadis. Aga naised! Mida ütlevad naised, kelle seltsis ta kõik sõjakannatused ära kannatanud? Kas mõistavad nemad teda?

Ei mõista. Ütlevad, et ah selline lita sa siis oled! Me oleme endal juuksed peast kitkunud, silmad pimedaks nutnud sellepärast, et mehed rindele jäid. Mis muret on sinul? Et kuidas aga mehest lahti saada? Nii jah?

Neljas peatükk

1

«Kas sa «Arktika» restoranis käisid? Paksust kruusist õlut jõid? Ei käinud? Ei käinud restoranis? Kuidas sa siis seda ei märganud? Seal on ju kilomeetripikkune saba ukse taga! Me pidime peaaegu tsirkusesse hiljaks jääma, terve söögivahe seisime. Misasja? Tsirkuses sa ka ei käinud? Eite lõvide seljas ka ei näinud? Oh sa kuradi täi! Mnjah, sa siis käisid linnas kultuuri sisse hingamas... Jalgpall torkas sulle ometi silma. Mina sain jalapealt aru, mis vigur see on, ehkki varem polnud ihusilmaga näinud. Igavesed ägedad mehed jooksevad paljalt trussikute väel ringi, rahvas karjub ja plaksutab käsi: lase käia! Mul oli kaasas metsapunkti ülem Kuzma Kuzmitš, sellel läksid silmad imestusest punni. Et kuule, Jegorša, mis see siis olgu? Meil rabasid naised kogu sõjaaja ilma puhkepäevata tööd teha, siin ajab terve linn südapäeval palli taga. Misuke harimatus! Misasja? Jalgpalli sa ka ei näinud?» Jegorša koguni kergitas ennast, nii väga hämmastas teda Mihhaili vastus. «Mis sa seal siis üldse nägid? Mida paganat sa sealt otsisid?»

«Määret! Ma ütlesin sulle.»

«Määret... Sa igavene tümikas! Kas sa valvasid siis kogu aja määrdetopse või? Mis sa räägid! Esimest korda linnas, ega vaata kõike nagu kord ja kohus! Napakas! Tõesõna, napakas: Turul sa ka ei käinud? Oli raske või? Ma ju palusin, et käi turul ja osta plikaga tulemasin. Rahagi andsin ja tegin lausa puust ette. Eks võtnud Dunjarka kaasa, kui su oma peakolu ei tööta!» Jegorša viskas vihaselt kaks valget vaigust lõhandikku lõkkesse ja jälgis pilguga taevasse tõusvate sädemete lendu.

Öö oli valge ja vaikne. Ei jõudnud eha veel kustuda, kui koit juba punama lõi. Tiheda vooluna liikusid palgid mööda jõge. Jämedad palgid nagu suured kalad põntsusid vastu uut sappanit. Sappan krigises, tammi kivikurgus vulksus vesi. Vastaskalda kuusikus sihitas uljalt tedrekukk, vilistasid laanepüüd ja helinal hüüdsid üksteist üle jõe külla tildrid.

«Mnjah,» sõnas Jegorša juba teisel toonil, «seda pole ma veel kuulnud, et tedred ja püüd juunis mängiksid. Eks see ole külma süü. Ei jõudnud õigel ajal mängida, nüüd siis panevad takka. Vaata, vaata aga prahti!» elavnes Jegorša ja näitas jõe poole. «Hei, kuhu tee viib?»

Keset koidukumast jõge ujusid valged lipukesed — need olid linavästrikud. Igaüks oma palgil. Saba tikksirge, rind voolupäri.

«Kuhu nad lähevad? Arhangelskisse või?» muigas Jegorša. «Vaata, kui väärikad nad vee peal on! Kuival maal on kõige hullemad sabakeerutajad!»

Mihhail saatis linavästrikke pilguga kuni jõekäänuni ja jäi siis jälle tulle vahtima.

«Kuule! Sa oled pärast linnaskäiku päris lolliks läinud. Mis kärbes sind seal küll hammustas?»

«Jäta rahule! Mis sa poolid ühte ja sama, aitab!»

Jegorša togis kepiga ägedalt tuld, tõusis püsti, võttis pootshaagi ja läks alla sappani juurde, mida nad hommikuni valvama pidid.

Märjad palgid libisesid ja kiikusid paljaste jalgade all, kuid ta lükkas tammi juurde kogunenud puud kiiresti minema. Jõi siis vett, seisis tükk aega jõge vahtides ja hüüdis äkki täiest kõrist:

«Ohoo-oo!»

Kaja helises mööda öist jõge, nii et vastaskalda männik mitmekordselt vastu kõlises.

«Metsad on suviselt helisema hakanud!» sõnas Jegorša lõkke juurde tagasi tulles. «Lõpuks on ilusad ajad meiegi kätte jõudnud. Nüüd saab parvetuse aegu vaarikaidki, elu hakkab minema. Tule ka meie brigaadi.»

Mihhail ohkas. Punane kuma kuldas tema pruune mõtlikke silmi.

«Kuuled, mis ma räägin või?»

«Hea öelda...»

«Naljavend! Trügi Podrezovi enda juurde. Et tahad kõige olulisemale töölõigule pääseda. Metsarindele. Kommunistlik noor... Kas sa siis midagi kokku jahvatada ei oska.»

«Kuidas siis külviga jääb?»

«Kui sa sihuke sitasitikas oled; eks sa siis raba kõigi eest! Mina andsin sulle hea mõtte. Edasi mõtle juba ise. Kas sa ka tead, kui vajalik on praegu mets? Peab ajalehti lugema!» lisas Jegorša pilkliku õpetlikkusega. «Kas sa arvad, et Anfissa Petrovna laskis minu niisama lihtsalt vabaks? Tutkit! Tuli ikka mitu korda kauplemas käia.»

«Hästi, eks ma proovi,» kostis Mihhail.

Jõelt tõusis külma udu. Hahetas.

Jegorša hakkas lõkke äärde aset tegema. Laotas laaste maha, nende peale kuivi pajuoksi, päitsesse pani tahenenud saapad.

«Vaata, et sa ei külmeta,» ütles Mihhail.

«Pole viga. Ma olen karastatud.» Jegorša haigutas laialt. «Küll oli ikka Podrezovil piiritus! Ma jõin vett peale ja olen jälle auru all.»

Ta heitis asemele pikali, vahtis vaikides heledasse roosatavasse taevasse ning ajas end siis äkitselt küünarnuki najale püsti.

«Kuule, mis plaani sa Klevakini Rajaga, minu naabriplikaga, pead?»

«Et mis plaani?»

«Et noh, kuidas oleks, kui oleks, — või nii?» Jegorša turtsatas.

«Loll! Mis sa veel välja ei mõtle!»

«Siis on kombes. Raja on minu jagu. Lepime kokku. Nõus? Kui ma teda näen, tõuseb mul palavik. Jumala eest.»

Hõõguv söetükk lendas praginal lõkkest õhku. Valge peenike paberossiots, mille Jegorša oli Taborskilt lõpuks

välja nurunud, suitses tema näo lähedal rohus. Jegorša jäi ruttu magama. Keeras külili, haigutas ja hakkas sedamaid vilinal hingama. Peenikese häälega nagu laanepüü.

Mihhail võttis vatikuue seljast ja kattis teise paljad jalad kinni.

Jegorša ei liigutanudki.

Siis istus Mihhail tagasi oma kohale lõkke ääres ja võttis rinnataskust kasetohu välja.

Kolme aastaga olid tohutükid pragunenud ja läikima hõõrdunud, piginöör, millega nad üle ääre kinni olid õmmeldud, oli heledaks kulunud ja hatule läinud, aga taskurätiga polnud midagi juhtunud. Ainult voldikohtadest oli ta pisut hallikamaks tõmmanud ja nühkida saanud.

2

Talle oli paistnud, et Dunjarka punastas ja vahetas kohmetult, koguni kimbatuses pilke sõbrataridega. Kuid samas seisis tütarlaps juba Mihhaili ees ja sirutas naeratades käe:

«Tere.»

Käesurve oli põgus ja kerge, nagu oleks ta seda kombetäitmiseks teinud. Raske oli selles pikas ja rinnakas, linnariides neius ära tunda endist Dunjarkat, kes oli olnud peenike kui piitsavars. Aastaga oli kõik muutunud: riietus, soeng ja isegi kasv. Kasvu kohta sai ta küll varsti selgust: tüdrukul olid kõrge kontsaga kingad jalas.

Dunjarka jäi muljega, mis ta poisile avaldanud, väga rahule. Tüdruku pruunide silmade pilku kohates sai poiss sellest aru. Vahest ainult need pruunid silmad, alati nii pilklikud ja enesekindlad, olidki endisest Dunjarkast alles jäänud.

Tüdruk raputas palmikuid, seegi oli tal uus komme.

«Mis sa seisad? Istu. Ja võta oma vammus seljast. Seda ma mõtlesin, tüdrukud, et miks meil ikka veel külm on?»

Tüdrukud naersid. Muidugi oli see nali, kuid Mihhailile see nali ei meeldinud.

«Näete nüüd, solvuski. Aga meie naerame ju alati. Naer on parim vitamiin. Eks ole, tüdrukud?»

Tüdrukud noogutasid nõustuvalt. Mihhail sai aru, et

Dunjarka oli siingi kamandajaks. Miks ei peaks ta kamandama, kui sõbratarid olid temaga võrreldes päris tühikatriinud.

«Kas teed tahad?»

«Ei.»

«Pea silmas, et meie pool viis korda ei pakuta. Ega see kallis koduküla ole.»

Sõbratarid itsitasid. Sedapuhku naeris Mihhailgi. Mis sa ikka mossitad, kui teistel on lustituju.

Poiss püüdis näolt higi, ühiselamus oli soe, ja alustas oma arust kõiki huvitavat juttu sellest, et tüdrukutest saavad varsti agronoomid ja et nad lähevad maale, kus neid tohutu töö ootab, praegu pole ju üheski kolhoosis külvikordi. Ent Dunjarka turtsatas: «Ena mul agitaatoriti» ja jutt katkes.

Mihhail mõtles, et Dunjarka sõbrannad on süüdi. Et tüdruk püüab nonde kahvatute kujude ees tähtis olla. Pagana iseloom! Ikka ja alati eestvedaja olla, mis see ka ei maksaks! Kuid väljas ei läinud nendevaheline pinge väiksemaks.

Nad kõndisid Pavlin Vinogradovi prospektil ja vaikisid. Kus oli rahvast! Ees, taga, külje peal. Päike paistis silma. Ja Dunjarka pures huuli, nagu oleksid tal rauad suus.

Poiss tegi esimesena häält:

«Sinust on ehtne linnatüdruk saanud. Kõik muudkui vahivad sind.»

«Sind vahitakse,» kostis Dunjarka pead tõstmata.

«Miks mind?»

«Linnarahvale meeldivad mardisandid.»

«Sa mõtled minu mütsi või?» Mihhail seisatas. «Tahad, ma viskan ta kus seda ja teist.»

«Ära räägi lollusi. Kõnele parem, kuidas ema ja tädi elavad.»

Mihhail seadis oma sammud tüdruku ilusa, vetruva kõnnaku järgi — egas mehed teda asjata silmadega söönud, Dunjarka ei astunud, vaid kõpsutas nagu kitseke — ja rääkis emast, jutustas Varvarast ning et tüdrukule heameelt teha, lisas:

«Muide, sa oled kangesti oma tädi moodi. Jumala eest!»

Poiss ei eksinud. Dunjarka prisked põsed kattusid tiheda punaga.

«Kuule nüüd!» sõnas ta ootamatu tagasihoidlikkusega. «Tädi on ju kaunitar! Kus nüüd mina.»

Mihhail muutus korrapealt julgemaks ja võttis mütsi peast.

«Lõpuks taipasid,» naeratas Dunjarka.

Poiss naeratas vastu. Kust ta seda oli võtnud, et tüdruk teda häbeneb? Tarvitses tal vaid tüdruku enesearmastust kõditada, kui kõik muutus endiseks. Sellest pole lugu, et tüdruk teda alailma narrib. Ära siis tuku! Egas nii toredad tüdrukud mökusid salli!

«Kas sa tsirkuses oled käinud?» päris Mihhail, kes nüüd oli otsustanud algatuse enda kätte võtta.

Dunja kergitas pilklikult kulmu:

«No nüüd leidsid, mida küsida! Ma ju elan linnas, kuidas ma siis tsirkusesse pole saanud!»

«Lähme tsirkusesse!»

«Tsirkus ei ole veel tulnud.»

«Kahju. Lähme siis restorani.»

«Lähme parem parki,» ütles Dunjarka.

Parki? Jah, nad seisid väikese pargi värava juures. See pisike pargike, see õnnis kasesaluvaikus, mis nõnda ootamatult linnakära asemele tuli, hajutas viimase kübeme pingsast võõristusest, mis oli teda painanud nende kohtumise algusest peale. Dunjarkagi muutus siin endiseks, nagu oli olnud Pekašinos. Ta võttis pargi kaugemas otsas valgel tühjal pingil istet ja lausus:

«Eks ole siin tore?»

«Mhmh,» kostis Mihhail ja lisas sosinal: «Kas mäletad, kuidas me tookord jõe ääres ristikupõllul istusime? Samamoodi.»

Tüdruk kergitas imestunult kulmu ja vastas:

«Eks me ole mõlemad suureks kasvanud. Mina olen juba üheksateist aastat vana. Vanatüdruk.» Ta puhkes naerma.

«Sind oodatakse,» sõnas Mihhail. «Anfissa Petrovna ütles talvel koosolekul: «Ärge muretsege, naised, varsti on meil oma agronoom.»»

Mõtlikult urgitses Dunjarka kinganinaga teerajalt lahti mulluse kaselehe. Õhuke linnasukk veikles päikese käes.

«Ah jaa,» tuli poisile meelde. «Su tädi palus sukki osta, nendesamuste... noh... kummidega. Ütle, mis sa

ütled, aga aita. Minul pole niisugustest asjadest aimugi, tead ju küll...»

Dunjarka tõmbas jalad pingi alla.

«Mis see tädi jahib!»

«Miks mitte? Las ehib! Ta võib igale plikale sada silma ette anda!»

«Egas siingi sukad puu otsas kasva.»

«Ära arva, et me kerjused oleme. Ega meiegi tasku tühi ole.» Mihhail patsutas pungil püksitaskut, najatus pingileenile ja sõnas unistavalt silmi kissitades: «Ah, kahju, et sul veel eksamid on, muidu sõidaksime koos koju.»

«Ei tea...»

Dunjarka häälest kostis ebakindlust. Kas ta kartis tulevast tööd või?

«Mis siin teada? Oled ju agronoom. Kas sind siis ilmaasjata on koolitatud?»

Dunjarka raputas järsult palmikuid. Mustades silmaterades hüplesid valged täpid, see oli kaskede vastuhelk.

«Nii et mind on koolitatud? Ma olen ennast ise koolitanud. Kas sa ka tead, kuidas ma elanud olen? Olnud lapsehoidjaks ja doonoriks ja põrandapesijaks!»

«Kas meil on siis sinu arust paradiis olnud või?»

«Narr,» muigas Dunja. «Ma ei arva midagi. Saa aru...» Tüdruk hammustas huulde. «Mul on siin üks tuttav leitnant... Tahab naiseks võtta... Mis sa arvad? Kas minna või?»

Poiss oli kogu aja tillukest kandilist metallketiga kella kõõritanud, mida tüdruk priskel tõmmul käsivarrel rapdmest pisut kõrgemal kandis, ja muudkui mõtelnud, kust see pärit on. Nüüd lõpuks oli selgus käes. Ja ta ütles kõlatult:

«Mine...»

Kõigepealt langesid tulle tohutükid, siis taskurätik. Nagu õige metsamees oli Jegorša silmapilk üleval. Kergitas end ja tõmbas ninaga.

«Kõrbenud riide lõhn — ega me ei põle?»

«Ei,» kostis Mihhail, «ma põletasin nartsu.»

«Ah nii,» vastas Jegorša ja heitis jälle pikali.

«Jegorša! Kuule, Jegorša!» ütles Mihhail natukese aja pärast.

Jegorša ei vastanud. Jegorša magas. Tal oli õnnelik, lausa hämmastav võime silmapilk magama jääda.

3

Parvetamaminekust ei tulnud midagi välja, nagu Mihhail oligi kartnud. Anfissa Petrovna ei teinud kuulmagi, kui ta selle jutu üles võttis. Ei ja ei.

«Miks siis mitte?» võttis Mihhail südant. «Jegorša lasid küll ära. Mispoolest tema parem on?»

«Tema on Jegorša, aga sina oled sina. Ilma Jegoršata elame ära, aga ilma sinuta — ei tea. Ma räägin tõtt, Mihhail.» Ja ütles veel: «Kannata nüüd pisut. Oleme hullematki kannatanud. Üheskoos tulime sõjast läbi, ootame nüüd rindemehed koju.»

Poiss andis alla. Keegi peab ometi mullaski tuhnima. Sõja ajal olid nad kõiksugu söödid ja kõnnumaad üles kündnud. Ning Anfissa Petrovna oli neid sõja ajal kõvasti aidanud. Kui Anfissa Petrovnat poleks olnud, poleks neil uut taret ollagi. Tema oli esimene, kes ütles: «Löö tare üles, Mihhail.» Ja ajas rahva nädalaks kokku, kõik, kes vähegi kirvest liigutada jaksasid.

Nõnda ei saanudki Mihhail alustada toda uut elu, millest nad Jegoršaga sel kevadel palju olid rääkinud.

Jälle ta kündis, külvas ja ehitas tarasid.

Neid töid tehes tuli suvi märkamatult kätte. Hein kasvas jõudsasti, otsekui tahaks kaotatud aega tasa teha. Võsa lõi lehte. Ja juba teritasid sääsed hobuste ja kündjate peal nokka.

Hommikuti äratasid teda kured. Lakka, kus ta nüüd ühes vendadega magas, kostis hästi nende hüüd, kui nad päikesetõusul orasepõldudelt jõe taha soo peale lendasid.

Nädal rasket tööd kurnas Mihhaili päris ära, ta oli näost must nagu künnivares. Dunjarka rätikese oli ta ära põletanud ja südamele raudvitsa peale ajanud. Ent mida teha mäluga?

Kriiksuva, logiseva adra järel sammudes ja ühelt nurmelt teisele minnes sattus ta alailma paikadele, mis talle tüdrukut meenutasid. Kord oli see Papioja, kus ta nutva Dunjarka ja Partisani ära oli päästnud, siis jälle

Abramka sõõrd, kus Dunjarka talle häbelikult tikitud taskurätt pihku oli pistnud, või vana ristikupõld, kus nad tol mündilõhnasel õhtul rõugulattidel istunud olid.

Kui palju vett oli sestsaati merre voolanud! Ei ole enam elus Nastja Gavrilinat, ei tulnud tema omal jalal haiglast välja, valge riidega kaetult kanti. Ei Semjini Nikolašat, tema esimest sepatöö-õpetajat, ei seda roosat lõhnavat ristikupõldugi, kus ta süda esimest korda ärevalt põksuma oli hakanud, — tema ise oli selle kaks korda rukki alla kündnud...

Ükskord kaugelt nurmelt tulles, kus Netjossovi Ilja oli ta just välja vahetanud, kuulis Mihhail üllatuseks laulu:

> Lendavad pardid ja kaks hane,
> keda armastan, see ei tule...

Kes laulis? Varvara või? Ainult tema ja plikad polnud veel laulmist unustanud.

Ei, Varvaral oli teistsugune hääl, rõõmsa kellukesena helisev, see oli aga mõtlik ja kurb, nagu kukulinnu kaebus.

Mihhail läks kasesalust üles haljale künkale ja nägi Lobanova Anisjat. Anisja äestas, istudes kirju masaja mära seljas. Ammu polnud sadanud, tihe tolmuvööt venis äkke järel üle põllu.

Mihhail tahtis juba põõsasse peitu pugeda, kuid Anisja oli teda märganud ja viipas käega.

Anisja ja tema lapsed olid veskikivina Mihhaili südamel. Tol õhtul, kui ta pargis Dunjarkast lahku oli läinud, oli ta pea nii pulki täis, et ta ei mäletanud Trofimi käsust mõhkugi. Järgmisel päeval aga oli juba hilja. Vaevalt olid lapsed hommikul ärganud, kui Anisja kuulutas: «Sõidame maale! Vanaisa juurde!» Siis oli niisugune möll lahti läinud, lapsed olid nii rõõmsad, et Mihhailil polnud südant tõtt rääkida. «Kui hea, et sa tulid,» oli Anisja öelnud. «Mina jumalat ei usu, olin kommunistlik noor. Aga sina oled küll jumalast saadetud. Kuhu ma nendega küll oleksin läinud?» Nõnda oli tema selles süüdi, et Anisja ja tema lapsed Pekašino poole teele asusid.

Alles laeval ütles Mihhail talle äia käsu edasi. «Oh, tean, tean! Aga minugi kannatusekarikas hakkab täis saama. Sõja esimesest päevast saati pole Timofei käest kirja. Korter pommitati rusudeks, lapsed külmetavad

suve ajal. Ise nägid, missuguses urkas me elame. Las nad vähemalt soojendavad end maal päikese paistel.» Ja naljatoonil: «Ega päike veel kaardi peal ole?» — «Õige muidugi,» oli Mihhail teda toetanud. «Meilgi on ju eluvaim sees püsinud.»

Ometi püüdis Mihhail Trofimi silma alla mitte sattuda, sest nii või teisiti, tema süü läbi oli vanamehele veel kolm näljast suud kaela sadanud, võimalust mööda vältis poiss Anisjatki.

Mihhaili juurde jõudnud, võttis Anisja hobuse seljast maha ronimata ruudulise rätiku peast ja raputas tolmust puhtaks. Tal olid tumedad, kõvasti hallisegused juuksed, ent lühikeseks lõigatud nagu kooliplikal. Ka rätik oli tal teisiti, tanu moodi, pähe seotud, sõlm kukla taga. See oli Mihhailile võõras, kahekümnendate aastate kommunistlike noorte mood, mis nii linnas kui maal juba ammu unustatud oli.

«Kuidas käsi käib?» küsis Mihhail.

«Hästi.»

«Hästi?» Mihhail vaatas Anisjale tähelepanelikult otsa. Üle pika aja oli see esimene kord kuulda, et keegi oma elu üle ei kurda.

Naise palvel murdis poiss pihlavitsa ja puhastas äkkepulgad abivalmilt rohumättaist.

«Vanaisaga saate läbi?»

«Saame küll. Ma kolisin lastega laka peale. Elame nagu kuurordis.»

Vaat see on alles naine, mõtles Mihhail. Ei noruta ise ega aja teistelegi tusatuju peale. Olgu nüüd, kuidas oli, aga Mihhail teadis küll, mis kuurort seal Trofimil oli!

«Kuule!» hõikas ta naisele järele. «Tule vahel meile! Ema annab tilga piima!»

Anisja ei pööranud pead. Äkke tõstetud tolmupilv varjas ta ühes hobusega. Kuid tema ruuduline, õhtupäikeses õhetav rätik paistis Mihhailile veel kaua kätte. Ja ta küsis endalt äkitselt: mida paganat sa nii lonti oled vajunud? Vaata, kuidas elu inimesi räsib, aga nad suruvad hambad risti ja ei midagi!

Mõnuga pesi ta end kodus vööni puhtaks ja pani puhta särgi selga.

Liisa, kes savipannitäie värskeid teibe lauale pani, — harva tulid Petkat-Griškat jõelt tühjade kätega — mainis:

«Jumal tänatud, sul on jälle inimese nägu peas. Muidu ei teadnud enam, mis sulle öelda või ütlemata jätta.»

«Kuule nüüd!»

«Tõsijutt. Rajagi küsis, mis sul viga on.»

Naistepoolelt kostis jälle Tatjana häält:

«Liisa, kas varsti?»

«Mis ta seal jälle tahab?» küsis Mihhail.

Liisa pilgutas kavalalt silma.

«Oota pisut. Meile tulid külalised.»

Jama! Mis külalised?

Minutit viis sosistati ja kahistati naistenurgas, siis jäi sosin vakka ja vaheseina tagant astusid välja kaks preilit, sinised valgetäpilised kleidid seljas.

Mihhail ahhetas:

«Kust te uued kleidid saite?»

«Liisa õmbles. Tema oskab kõike. Eks, Liisa?»

Liisa lõi kiitusest õhetama.

«Kas sa siis tõesti ei märganud, et ma õhtuti õmblesin? Ma õmblen sulle ka. Saad pidupäevaks särgi.»

«Mis pidupäevaks?»

«No nüüd ärkasid! Külvilõpetuseks! Aidamees Varvara ja teised naised muudkui käivad esimehele peale, et tehtagu ometi pidu. Et terve sõjaaeg on tööd murtud. Et on ometi aeg inimese kombel elama hakata.»

«Või nii! Esimest korda kuulen!»

«Hõmme ajavad naised lehma siloauku, eks, Liisa?» tuli Tatjana viimase uudisega lagedale, ja sai selle eest müksu kuklasse, et ära lobise tühja, ära topi oma nina sinna, kuhu pole vaja.

«Nojah, talle ju võib rääkida!» mossitas Tatjana.

«Jah, osavalt ajate asju!» ütles Mihhail ja naeratas, külanaiste kavalust ja leidlikkust imetledes.

Aga muide, kas teistes külades ei tehtud samaviisi? Kolhoosi loomi tappa ei või, seda keelab seadus. Aga kui loom õnnetuseaktiga maha kanda, siis pole kellelgi midagi ette heita.

Mihhail imes viimase kalapea puhtaks ja tõusis lauast.

«Kas Jegorša pole siin käinud? Mahorkat pole toonud?»

Liisa haavus.

«Sa võiksid meid vähemalt vaadata. Kas me siis ilmaasjata ümber riietusime?» Küsis huulde hammustades: «Kas ma olen uues kleidis ka ilusam?»

«Ja mina?» astus Tatjana ette.

«Nii ehk peakski elama nagu Liisa?» mõtles Mihhail välja trepile astudes. Kui on uus kleit, rõõmusta. Ja ära ette muretse.

Ta tegi paar tiiru maja ees tänaval. Et kas mõni suitsumees vastu ei tule.

Ümberringi aga ei olnud kedagi. Netjossovi Ilja oli nurmes, Žitovi Pjotri juurde oli kauge minna, Jegorša juurde veel kaugem... Ei, ohkas ta, peab vist suitsutegemise Jegorša tulekuni edasi lükkama, praegu aga, kui on aega, tara käsile võtma.

Viies peatükk

1

Poegi Ilja enam kodunt eest ei leidnud. Poisid olid väikesed, üks kuue-, teine viieaastane, ei neil jätkunud kannatust isa oodata, kui Jegorša lõõtspill hommikust peale rahvast kokku kutsus. Ent Valentinal oli rohkem aru peas, tema ilma isata ära ei läinud. Oli ka isa käsu täitnud, kõik aurahad läikima nühkinud.

Kui Marja teda kõiges selles aus ja hiilguses nägi, ahhetas ta:

«Küll sa, isa, oled meil tore! Kas mul passibki sinu seltsis minna?»

Ilm oli soe, päike paistis. Puhkevad toomingad lõhnasid, neid oli külas palju, mäenõlv oli üleni valgetes õites, ja mäe all luhal haljendas ilus tihe noor rohi.

Kontorini läksid nad käsikäes, Ilja keskel, Marja ja tütar teine teisel pool. Ent juhatuse juures läksid nad lahku, kuna Marja leidis, et mees peab rahva juurde üksi minema, ilma nendeta.

«Näe, lehvitatakse ju,» tähendas ta. «Egas mulle ja Valentinale, vaid ikka sõdurile.»

Ja tõesti, tänava lõpus, Stavrovi halja lehise vastas, lehvis naiste valgeid rätikuid nagu luiki või kajakaid.

Ilja polnud paraadidel käinud, ta polnud ülemuste ees rivis sammunud, neljakümne esimese aasta augustis saadeti nad otse rongilt lahingusse, ainult korra oli ta rajoonikeskuse tänavad soldatisinelis omal riisikol läbi

marsinud. Kolm nädalat tagasi, kui sõjast koju tuli. Oli marsinud sellepärast, et teisiti ei saanud. Rahvas vahtis akendest, jooksis kontoritest ja kantseleidest välja («Elagu võitja!»), poisikesed lippasid tal sabas, ei passinud ometi tõtsa-tõtsa kooberdada ega molutama jääda.

Ja nii ta siis pingutas, mis võis. Ajas ihust ja hingest sirgu oma igavesti haige ja kühmus selja, paigatud kirsasaapais jalad astusid kindlalt ja käsi kohendas salamahti vurrusid, mis ta hospidalis ajaviiteks kasvatanud oli.

Nüüd, kus talle see elu esimene ja viimane paraad meelde tuli, ei hakanud ta küll tulist tänavatolmu üles keerutama, ei teinud pidulikult jäika nägu pähe, kuid ometi ajas rinna ette ja tõmbas kõhu sisse. Esialgu läks kõik korda. Lõõtspilli saatel, rännumarsi taktis, millega naeratav Jegorša teda silma pilgutades julgestas («Lase käia, sõdur, lõbusamalt!»), tütre heakskiitvate, uhkete pilkude all, kes teda kõrvalt toetas. Rinnas säramas hõbe ja pronks — otsekui lahinguaruanne koduküla rahvale. Alles siis, kui ta ootavast rahvahulgast eemal äkki kuivetut, arglikku Fedossejevnat nägi, kes teda tumeda pihu alt vaatas, vajus öömust vari pidupäevale.

Neljakümne esimese aasta juulis, kui ta ühes omaküläme estega sõtta läks, oli seesama Fedossejevna siinsamas paigas teda pisarsilmil palunud: «Ilja Maksimovitš, sa oled kaks aastat minu Sanjat metsas hoidnud ja õpetanud, ära teda sealgi maha jäta, hoia teda.» Sedasama palus ta teistegi meeste käest ja Sanjal, tema ainsal pojal, oli oma lihtsüdamliku ema pärast hirmus häbi, ta oli palunud emal muudkui koju minna ja lõpuks oma tahtmise saanud, pisaraist nõretav Fedossejevna oligi koju läinud.

Ei olnud Ilja Sanjat hoida suutnud. Samal neljakümne esimesel aastal oli mürsk Sanja Vjazma all tükkideks rebinud, nii et polnud midagi mahagi matta. Ja kus need teisedki on? Kuhu on jäänud see suur hulk noori terveid mehi ja poisse, kes just siitsamast, Stavrovi maja juurest, sõtta saadeti?

Sellest trobikonnast, või Pekašino roodust, nagu rajooni sõjakomissar neid tookord oli nimetanud, oli esialgu tema üksi elusana ja tervena tagasi tulnud, väike kriimustus rinnal ei lugenud — ja veel toetub seal aia najale ühe jalaga sõjasant Žitovi Pjotr.

2

Kolme nädalaga oli Ilja naisi küllalt näinud, kuid vahest alles täna, sel soojal ja päikesepaistesel päeval, kui nad kõik pestud ja ehitud olid, nägi ta neid õieti.

Vanaks ja kõhnaks jäänud, tühjad hambutud suud lohku vajunud, silmis ekslev, süüdlaslik pilk, nagu oleksid nad tema käest vabandust palunud. Selle eest, kuidas nad välja nägid, selle eest, mis sõda nendega teinud oli.

Kaks tütarlast, vist Klevakinite Raja ja Prjaslinite Liisa, jooksid, suur kimp lõhnavaid, äsjamurtud toomingaid käes, tema juurde. Kostis paar puist, kõlatut kätеplaksu. Jegorša jättis mängu katki. Ning ta mõistis: temalt oodati kõnet. Nõnda see pidu oligi vist plaanitsetud.

«Kõnele, kõnele, isa!» sosistas Valentina tema kõrval nõudlikult ja surus kõvasti, kõigest jõust isa kätt.

Ka Žitovi Pjotr puuris teda pilguga ja andis mõista, et tea mis ilmaime see kõnepidamine siis ära ei ole.

Injahhina Varvara tuli Iljale appi. Noore kõlava häälega hüüdis ta trepilt:

«Naisukesed, naisukesed, lauda!»

Jegorša hakkas jälle rännumarssi mängima, ent sedapuhku mitte tema, vaid naiste jaoks, kes silmapilk ümber rivistusid ja kirju karjana Varvara hääle poole liikuma hakkasid.

Mõlemal pool seina ääres olid lauad, kuid ikka ei jätkunud kõigile kohta.

«Hei, peremees! Kus sa oled? Ava koridoris veel üks istung!»

«Ärge karjuge,» kostis Jegorša. «Peremeest ei ole. Laskis juba hommikul metsa jalga.»

Siis selgus äkki, et ka Lobanovi Trofim ühes oma miniatega puudus, et ka Sofron Tark oma naisega polnud tulnud. Ja kuhu oli jäänud Repišnaja Marfa? Ja Prjaslinite Anna? Ei olnud tulnud. Ei olnud suutnud kallitest kadunukestest üle astuda. Nõnda oli see pidu algusest peale kibedate pisaratega pooleks.

Esimene pits tõsteti muidugi võidu terviseks, edasi uppus kõik valjudesse hüüetesse ja itkemisse.

«Oh, Marjake, Marjake! Sina jõudsid oma ära oodata, aga minu oma tagasi ei tule... Ei saa haualegi minna...»

«Ondrei muudkui kirjutas mulle, et hoia end, naisuke, hoia. Aga ennast hoida ei osanud.»

«Sina said vähemalt oma Ondreiga elada, aga mina, häda, oh häda!»

«Naised, naised!» korraldas Varvara. «Sööge ometi ilma! Sööge kõht täis!»

«Kuidas sa seda sööd? Kust sa hambaid võtad?»

«Minul ju ka...» Paindumatu sõrmega kangutas Ofimja suu lahti ja näitas naabrile kollaseid, hambutuid igemeid.

«Pole viga! Nüüd on oma sepp, see sepistab uued!»

Ilja kuulas mitmehäälset juttu ja kisa, vaatas hooguvattunud naisi, ja tema vaimusilma ees rullus lahti naiste sõda Pekašinos. Üks meenutas, kuidas ta soost samblaleiva avastas («Kõik jooksid mulle järele!»), teine ei jõudnud ära imestada, kui palju ta kündnud oli («Ühe päevaga ei jõua seda maad läbi käia!»), lastekarjaga Paladja aga muutus äkki avameelseks ja hakkas jutustama, kuidas ta möödunud aastal kolhoosipõllult odravihu oli näpanud.

Naised hakkasid susistama ja kätega vehkima:

«Ole vakka, loll! Esimees kuuleb. Tuleb ehk veelgi võtta.»

«Oh ei, enam ei tule!» viiksatas Paladja vihaselt. «Ei enam, niisugust asja ei tule enam!»

«Ära lõota midagi. Üks vares keksis ka, aga mis sest välja tuli?»

«Mis on, naised? Miks esinaine teile meele järele pole?» küsis Anfissa.

«On, on, kulla Anfissa! Sellepärast ma sind armastangi, et sa meie häda südamesse võtsid.»

«Anfissa! Anfissa Petrovna! Sa meie kallike!» karjusid naised igast kandist.

Naised kallistasid ja suudlesid teda, tilgutasid talle soolast silmavett kaela. Ta ise nuttis ka: «Oh te mu kullakesed!»

«Jätke ometi esimees rahule!» kargas Prjaslini Mihhalil lõpuks hing täis — naised trügisid otse üle tema pea Anfissat kallistama. «Te piinate ta ära! Tema on ju üksi!»

«Miša! Miša! Oh sa mu kullatükk!» lõi valgekulmuline higine Ustinja äkitselt käsi kokku ja kallistas Mih-

haili. «Sind, kullake, ei unusta ma küll eluilmas! Mäletad, kuidas sa mu vikatit seadsid?»

«Minu oma ka!»

«Ja minu oma?»

«Ja kuidas sa mind möödunud talvel aitasid? Mäletad?»

«Mihhail!» Anfissa tõusis püsti.

«Tasa! Tasa! Esimees tahab rääkida.»

Päike lõõskas Anfissale otse silma. Lahtistest akendest ei tulnud mitte jahedust, vaid palavust. Ilja võttis aknalaualt närbunud toomingakimbu ja vehkis Anfissa õhetava näo ees. Lauale pudenes valgeid helbeid.

«Te rääkisite, naised, et Mihhail on kord üht, kord teist, kord kolmandat aidanud. Mis siis mina peaksin ütlema? Mind on Mihhail iga jumala päev aidanud... Neljakümne teisest aastast saati. Tuletage meelde, kes oli meil kõige kangem niidumees. Kes on kõige rohkem kündnud ja külvanud? Keda tuli saata pakase või rajuga heina või puude järele?» Anfissa nuuksatas ja pühkis peoga üle näo. «Teate, mis mind kevade tulekul ikka on üle kõige rõõmustanud? See, et varsti jõuab Mihhail metsast tagasi. On kolhoosis jälle meesterahvas...»

«Õigus, õigus, Petrovna,» ohkasid naised.

Teises lauaotsas pistsid Liisa ja poisid täiel häälel uluma.

«Ärge nutke, ärge nutke,» lohutati neid. «Egas teda sõimata, kiidetakse ju!»

Anfissa pühkis pisara silmast.

«Jah, naised, Mihhail on kogu sõjaaja mehe eest väljas olnud. Kange mehe eest! Aga millega võin mina teda tänada? Kas ma tohin talle kilogi otra rohkem anda?»

Anfissa valas oma pooleliitrilisest viina ja ulatas klaasi Mihhailile:

«Säh joo minu käest.» Anfissa tegi noormehele sügava kummarduse, nii et ta laup peaaegu lauda puudutas.

«Minu käest ka! Minu käest ka!»

Tassidesse ja klaasidesse voolas vulinal lahjendatud metsakohin (parvetuselt saja grammi kaupa saadud ja peo ajaks hoitud). Naiste armastus langes nagu laviin Mihhailile kaela.

Jälle pani südamemure kedagi halama:

«Annal on vähemalt lapsed alles, aga minu kodu on tühi...»

«Jätke nüüd tvesistamine! Laulu!» röögatas Žitovi Fjodr ja raksas rusikaga raskelt vastu lauda.

Teine naine võttis kõrgel häälel «Tulipunase lillekese» üles, veel paar värisevat, sõjas tuhmunud häält aitasid kaasa, kuid ladusat laulu sellest siiski ei tulnud.

«Jegoršа!» süttis Varvara. «Mängi! Tahan tantsida!»

«Kas sul häbi ei ole, Varka! Mõtle ometi Terenti peale!»

«Mõtlengi! Terenti armastas mind lõbusa loomu pärast!»

Noor ja ehitud, sinine siidkleit seljas, särava pandlaga must lakkrihm kõvasti, tütarlapse moel ümber piha, hüppas Varvara keset põrandat ja lõi jalga vastu maad.

Räägitakse, et ma trotslik,
miks ma trotslik olen siis?
Mul on muret ülearu,
ikka huulil rõõmus viis!

«No nüüd hakkasid pihta, ohvitserilesk!»

«Olen jah ohvitserilesk!» Varvara lõi käed puusa ja laskis oma vallatul pilgul väljakutsuvalt kõigist üle käia. «Mitte mõni lehtsaba!»

Jegoršа venitas pilli lõõtsa lahti.

«Varka! Varka! Laula armastusest!» elavnesid naised.

Armsam läks mul ära sõtta,
kibe pisar tõusis silma.
Nüüd ma pean lesepõlve,
aastat viis ju olen ilma.

«Ha-ha-haa! Valetad, Varka! Valetad!»

«Ei valeta, naised! Laul ei lase valetada!»

Kõigile nüüd annan teada,
et ei põlga hellitusi.
Ei ma pikal sõjaajal
andnud kellelegi musi.

Varvara tantsis uljalt, kandade klõbinal, haaras Iljal varrukast kinni ja tiris ta laua tagant välja. Marja hoidis mehel kaelа ümbert kinni.

«Ära trügi! Kleebi mõnele teisele külge.»

«Päh! Ma ei küsigi sinu käest. Meie mehed langesid

rindel, aga sina tahad nüüd oma meest ainuüksi endale pidada? Ei lähe läbi! Jagame ära. Nõuame, et antaks käsk.»

«Kibe! Kibe!»

«Kas olete ogaraks läinud? Nüüd leidsite paraja nalja laste ees!» Marja silmad lõid musta välku. Ta taganes igast küljest pealesuruvate naiste eest ja toetas kukla vastu seina.

«Kibe! Kibe!»

Ilja naeratas, kobas laua varjus naise karedat, korpas kätt, vaatas ukseavause poole, kus alles äsja tütre mustad silmad olid uhkelt säranud, ja hakkas end püsti ajama: rahva tahtmist tuleb austada.

«Ei, ei!» kisasid naised. «Las Maška. Las tema ise!»

«Anna musi, va kangekaelne loll! Muidu annan ma ise.»

«Anna aga! Me siis vähemalt vaatame, kuidas see käib!»

Miski ei aidanud, ei palumine ega hurjutamine. Marja oleks lasknud end pigem tükkideks raiuda, kui niisuguses asjas naiste tahtmist täitnud. Iljal oli range, vanausulise ülpa naine. Isegi kui ta neljakümne esimesel aastal meest sõtta saatis, ei andnud talle rahva ees suud.

Naised, kes oma tahtmist ei saanud, jätsid ta lõpuks rahule ja valgusid lõõtspilli järel välja tänavale.

3

Vendadest ja õdedest ümbritsetud Mihhail vaarus külghoone nurga taha ja liigutas raskesti salkus pead. Talle tuli okse peale.

«Tõmbasid nina täis, sunnik! Särgi, särgi oled ära määrinud! Lähme koju!»

«Õde!»

«Mis õde?»

«Õõ-dee!» Mihhail trampis jalga, sööstis õue poole, kus naised pilli saatel kärarikkalt lõbutsesid, ja kukkus maha.

Tatjana heitus ja hakkas nutma, haarates õest krampliikult kinni.

«Jätke ta sinnapaika, poisid,» ütles Liisa kaksikutele, kes olid vennale appi rutanud. «Ehmatas lapsukese ära,

va peletis!» Liisa kallistas Tatjanat, kuid sealsamas hakkas pragama: «Mis sa kisad! Egas ta tapetud ole!»

Nurga tagant lippas välja Klevakinite Raja, veepang käes. Käsitas päikese käes silmi ja pidi Mihhaili põlvili nähes peaaegu naerma pahvatama, poiss oli rääbakil, silmad mõttetult pungis. Tüdruk võttis pangest kopsikuga vett ja viskas poisile otse näkku.

Röögatades kargas Mihhail jalule.

Naerdes ja kiljudes hüppas Raja eemale. Plekkpang läks ümber. Mihhail äigas pangele jalaga ja tuikus õuele.

Stavrovidel oli suur õu, loomad sinna tänavalt ei pääsenud, väravad olid kõvasti riivis, Stepan Andrejanovitš sai siit suvel kaks lõikust, tubli sao heina. Ent tänavu ei saa küll midagi. Muru oli mustaks tallatud. Õu oli täis saabastest ja kingadest mahasõtkutud võilillenuppe. Liisa vaatas peoplatsi perenaisepilgul üle ja pisarad tõusid silma.

«Õde! Kes sulle liiga tegi? Kes?»

«Miša, Miša!» hõikas Varvara trepilt.

Trepi juures käis meeletu purjus trall. Naised hüplesid kirjude sarafanide lehvides, lõõtspill vingus, pingutusest punane Žitovi Pjotr lõi terve jalaga takti.

Varvara jooksis Mihhaili juurde ja tiris ta ringi sisse.

«Miška, Miška!» röökis Žitovi Pjotr. «Näita talle, saatananahale!»

Silmapilk oli plats naistest puhas. Varvara tõusis varvastele ja läks lahti niisugune tants, et hoia alt! Käed, jalad — Jegorša leemendas higist, kuid Varvara ei jätnud:

«Kiiremini, kiiremini, Jegorša! Külm hakkab!»

«Miška, Miška, ära alt vea!» kisasid naised.

Mihhail trampis paigal jalgu, raskelt ja püüdlikult nagu sõtkuks savi, raputas märga, päikese käes läikivat pead, komistas äkitselt ja haaras aiast kinni.

«Lõpp. Poiss on valmis,» sõnas Žitovi Pjotr kahetsevalt.

Varvara aga lagistas naerda:

«Kes pole veel elust tüdinud? Hei, teie! Ise veel irvitate, et . . .»

Et ma vähe armastanud,
ärge tulge pilkama.
Olin kaksteist täis, kui pistsin
poiste järel silkama.

«Iljuhha!» kutsus Žitovi Pjotr õhinal Netjossovit. «Ära lase sõjaväe autoriteedil langeda. Kas me tõesti lubame, et naine oleks meist kangem!»

«Minul ei ole mingeid pretensioone!» vastas Ilja.

«Aga minul küll!» ütles Jegorša, tõusis pingilt ja andis pilli Raja kätte. «Raja, mängi minu eest!»

Lauda juures ragises tara.

Jegorša jooksis kähku Mihhaili juurde ja sikutas teda varrukast.

«Mis sa, onu, aiaga sõdid! See on vanaisa tehtud!»

Rahvas naeris.

«Mis? Või minu üle naerate? Minu üle?» Mihhail kiristas vihaselt hambaid ja lükkas Jegorša kõrvale.

«Miša, Miša!» pistsid naised kooris kisama. «Mis sul arus on? Hulluks oled läinud või?»

Fjodor Kapitonovitš tuli trepist alla ja põlastas:

«Nüüd alles läheb pidu lahti!»

«Ahaa, seltsimees Klevakin! Põhjamaa Golovanov!» Mihhail kummardus maani.

Paar naist turtsatasid, Žitovi Pjotr naeris kõige kõvemini, sest tema oli Fjodor Kapitonovitši niiviisi ristinud.

Neljakümne kolmandal aastal oli Fjodor Kapitonovitš kakskümmend tuhat rubla kaitsefondi andnud. Terve oblast kihas tema patriootlikust teost. Ajalehed nimetasid teda Põhjamaa Golovanoviks. Teda veeti linna, kutsuti kõikidele rajooninõupidamistele, ainult külarahvas pidas peenikest naeru, kui Fjodor Kapitonovitši neile koosolekutel eeskujuks seati. See oli ju tõsi, et Fjodor Kapitonovitš oli kaitsefondi raha andnud, suure summa raha. Aga kust ta selle raha oli saanud? Miks teistel polnud raha?

«Mine nüüd, mine,» ütles Fjodor Kapitonovitš mornistudes. «Sina, tattnina, oled veel noor, et meestega rääkida.»

«Või mina olen noor? Mina olen tattnina? Oota sa! Oota! Kui sa pinutaguse eest raha nöörisid, siis sa mind tattninaks ei nimetanud!»

Naised piirasid Mihhaili ümber.

«Miša, Miša,» keelitas Varvara teda. «Nõnda ei passi!»

Varvara vedas ta kõrvale.

«Sa oled ju pehme, Varka!» ütles Mihhail teda emmates.

Varvara naeris.

«Kuss, ära sa kellelegi räägi. Sellest ei räägita.»

«Miks?»

Nende juurde tuli Liisa:

«Lähme koju! Kaua sa siin veel rahvale lolli mängid?»

«Koju?» Mihhail trampis jalga. «Ei. Nüüd lõbutseme. Jegorša! Kus on Jegorša?»

Jegoršat polnud õuel näha. Naised läksid igaüks oma koju.

Mihhaili uus särk oli nabani lahti. Üks nööp rippus niidi otsas. Ohates ja pead vangutades tõusis Liisa kikivarvule, kaksas nööbi küljest ning märkas sealsamas, et veel üks nööp on puudu.

Liisa läks täiesti tujust ära.

«Pea kinni!» hõikas ta vennale.

Kuid Varvara vedas Mihhaili juba naistele järele. Poiss möirgas laulda:

Kõndis poisikene kaldal,
ammu kallist polnud näind ...

Liisa vaatas ringi ja nägi Petkat-Griškat.

«Poisid, otsige õu hoolega läbi. Vaadake toa taha ka. Ta, põrguline, on nööbi ära kaotanud.»

Siis lippas ta ülatuppa ja pani aknad kinni.

Kaksikud kükitasid maha ja vaatasid hoolega läbi kõik kohad, kus vend oli tammunud. Varvara ja Mihhaili hääled kostsid maja tagant tänavalt.

«Poisid,» ütles Liisa. «Ärge kuskile minge. Kui Stepan Andrejanovitš tuleb, öelge, et ma tulen kohe ja teen siin kõik korda.» Tüdruk lippas vennale järele.

4

Hommikujahedus võttis maad. Üle jõe, metsasakkide kohal õhetas koit, akendes helkis punast kuma.

Kergelt vaarudes kõndis Varvara paljapäi mööda tühja tänavat, rätik õlgadele vajunud, ja silmitses kurval, tigedal pilgul aknaid.

Jumaluke, kuidas olid nad seda pidupäeva oodanud, kui palju oli sellest sõja ajal räägitud! Et kannatage, küll tulevad meilegi rõõmupäevad, mil laas rõkkab õnnest ja jõgi hakkab tagurpidi voolama! Nüüd oli see päev siis käes ja küla lausa uppus pisaraisse.

Repišnaja Marfa maja kohale jõudes tõusis Varvara kikivarvule ja koputas ägedalt vastu akent:

«Marfa! Marfuška! Võta külalised vastu!»

Toast kostis paljaste jalgade sahinat. Tumedad vihased silmad vaatasid ülalt tema peale alla:

«Mis sa rõkkad südaöösi, häbematu! Ei karda jumalat.»

«Ah, keri oma jumalaga... Ma tahan tantsida!» Varvara trampis jalga, nii et tolm lendas.

Ümberringi oli tühi ja vaikne. Tühjad aknad kiiskasid räigelt. Kurbust, leskede tuska uhkas neist. Las uhkab! Mis siis! Tema laulab kõige kiuste, sõja ajal on küllalt nutetud!

Ja Varvara rapsas peaga ning laulis:

Peol käisin ma, hääd juttu puhusin,
mõdu ma ei maitsnud, õlut ep pruukinud.
Mina jõin, kabu, punast naisteviina,
punast naisteviina, kollast pipraviina.
Mina jõin, kabu, pool pange tühjaks seal.

Vassilissa õuel kääksatas lõõtspill ning seejärel kargas sealt välja Jegorša nagu kikas. Juuksed sassis, nägu kahvatu ja ära magatud, särgi küljes õlgi, küllap oli kuskil vedelnud...

«Sa oled siis kõvasti pidutsenud, kui lausa ämbrist kummutasid.»

«Just nimelt. Mis sa veel ütled?»

«Võiksid mullegi pakkuda.»

Varvara vaatas poisi kahtleval pilgul pealaest jalatallani üle.

«Kui sa pisut tugevam oleksid, vahest pakuksingi.»

«Eks sa proovi järele!» meelitas Jegorša.

«Ah, lase jalga. Ilma sinutagi on sant olla.»

Varvara pigistas valge rätiku nurgad pihku ja keeras kodu poole.

«Ja kuhu sina tuled?» pööras ta selja tagant samme kuuldes ümber.

«Küll on ikka inimesed!» oli Jegorša tõega nördinud. «Täna on ju pidu, rahvas aga peab nagu matuseid.»

«Õigus, Jegorša, pidu jah. Pane pill hüüdma!»

Jõudsidki küla üles raputada. Kahvatud, unised kogud pistsid pead aknast välja. Ometi polnud Varvara meel sugugi rõõmus, kui ta koduväravasse jõudis. Isegi

päikesetõus, mis valged kardinad õrnalt õhetama pani ja lema väsinud näol väreles, ei rõõmustanud teda.

Rõgavalt ohates lükkas ta värava jalaga lahti.

«Aitäh.»

Jegorša pistis jala värava vahele.

«Oota! Aitäh eest ei mängi raadiogi.»

«Misasja?»

«Seda, et külm on. Lase sooja...» Jegorša tõmbus külmakartlikult kössi, ülejäänu ütlesid silmad.

«Oh sa sunniku kollanokk! Häbi sul ka ei ole!»

«Kus nüüd tuli häbeneja välja!»

Värav paugatas kinni. Valge alusseelik välkus trepist üles.

Jegorša nägu venis pikaks. Kuradi kahju küll! Küllap ta oli valest otsast alustanud. Aga ega tema pikalt kurvastanud, kui ei näkanud täna, näkkab mõni teine kord.

Poiss tõmbas lõõtsa lahti, kallutas pea küljele ja astus vängeld laulukesi lauldes edasi.

Kuues peatükk

1

Kuskil kaugel sinise metsamüüri taga kõndis kiirgav Võit kärarikkalt linnast linna, ajalehed pasundasid sellest iga päev. Juba mürisesid esimesed demobiliseeritute ešelonid üle Venemaa. Ja Pekašino küla rahval ei jäänud muud üle kui oodata — kurat võtku seda karukolgast! Oodati. Oodati ja loeti murelikult päevi, et millal kallid omaksed kord koju jõuavad.

Neiud ja noorikud, kellele äkki noorusaeg meelde tuli, kahistasid terve juunikuu järelejäänud kleite, küll tuulutasid neid päikesepaistel, küll kloppisid oksaraagudega. Hiljem, otse enne heinategu, võeti majad käsile. Lehelise ja kruusaga küüriti seinu ja lagesid, mida sõjaaja pirrutuli oli paksult tahmanud.

Prjaslinite Liisa ei tahtnud teistest maha jääda. Kuidas ka ema ei rääkinud, et neil pole kedagi oodata, tegi ta maja puhtaks. Vähe sellest, võttis veel Klevakinite Raja appi ja küüris ka Stavrovide külgtoa puhtaks, olgu neilgi inimese moodi elamine.

Kui Jegorša õhtul parvetamast tuli, leidis ta majast päris uputuse eest. Ja läks lausa marru. Kes lubas tol ludril siin veega lobistada? Tema on päev otsa palke sorinud, vees ligunenud, kas pole tal õigust nüüd inimese kombel süüagi?

Kisa peale kargas naistepoolelt välja märg ja õhetav Raja, seelik kõrgele vöö vahele pistetud. Uksel meesterahvast nähes hüppas ta pelglikult tagasi.

Liisa turtsatas pilkavalt:

«Ena mul! Leidsid, keda häbeneda!» Pikalt mõtlemata ulatas ta Jegoršale ämbrid. «Aita parem. Pealtvaatajaid pole meile tarvis.»

«Võib kah,» andis Jegorša äkki järele. «Kui teil juba pidu püsti on, siis olgu, edasi Berliini peale!»

Naabri-Rajale oli Jegorša juba ammu silma heitnud. Kus oli alles kobe tots! Priske nagu enne sõda, kui näpistada katsud, siis krudiseb, otsekui tihke kapsapea sõrmede all. Ja rinnad! Issand hoia ja halasta! Kikkis nagu kirikutornid, jookse end nende otsa või surnuks. Olgu pealegi rahu maa peal, sihukest surma oleks Jegorša alati valmis surema.

Jegorša oli Raja peal kõiksugu vigureid proovinud. Kõigepealt oli lõõtsa appi võtnud. Metsatööl oli see isamees tõrkumatult mõjunud, aidanud igasse naisesüdamesse teed leida. Kuid Rajale see ei mõjunud. Pilli nad muidugi mängisid, seda küll, Raja õppis mitu tantsuviisi ja unelaulu selgeks — Jegorša pani pearõhu tundelisematele paladele —, aga ikkagi ei tõusnud sellest õpetajale mingit tänu. Vahest ainult niipaljukest, et Raja sõrmi seades lipsasid käed vahel iseenesest sinna, kuhu ihkasid.

Jegorša arvas, et ümbrus ei sobi. Rajat koju tuua ei saanud, meiereis oli alailma rahvast liikumas, vist peaks loodusesse minema. Lehed, põõsad, kõik see pudi-padi, küll tüdruk seal üles sulab.

Nõnda ta peo ajal tegigi. Ootas, kuni rahvas nende poolt ära läks, kõndis kodu juurde kingule ja hakkas Rajat pillimänguga sinna meelitama.

Raja tuligi ning istus värskesse rohtu tema kõrvale.

«Jegorša, kas sina ka oled kurb?»

«Kurb ikka, Rajake. Kui ümberringi poleks nii ilusat loodust, mataks see kurbus lausa hinge!»

«Mulle meeldib ka, kui kõik õitseb. Eriti armastan ma

toomingat.» Tüdruk ohkas sügavalt nagu filmis ja kõpsutas toomepuu all priskete jalgadega vastu maad, nii et valged helbed lendasid.

Jegorša läks, pea ees, tormijooksule — egas kahte surma sure keegi!

Seatpeale ei rääkinud Raja temaga enam. Õhtul tänaval või klubis vastu juhtudes hoia temast parem eemale. Uputaks või leemelusika sisse ära. Juba oli poiss mõelnud, kas ei peaks kogu sellele jahtimisele kriipsu peale tõmbama, igatahes seelikuid oli nüüdsel ajal külluses, kui Raja ise täna nende poole ilmus.

2

Plekkämbreid kolistades jooksis Jegorša õuest välja Fjodor Kapitonovitši kaevule, võttis vett ja lippas kergelt, nagu oleks alles hommik, koju. Õues põrkas ta kokku Mihhailiga.

«Ah sina, tööhull! Terekest. Nägid, kuidas mina asju ajan?» Jegorša pani ämbrid vangude kõlksudes murule ja kuulatas naistenurgast kostvat laulu.

«Raja laulab või?» küsis Mihhail.

«Mhmh. Tule, ma kastan teda pisut, nalja saab!»

«Lase käia,» kostis Mihhail loiult.

«Ptüi, tohman! Kas sa ikka kardad veel plikasid?»

Jegorša võttis ämbrid ja jooksis vett maha pritsides edasi. Märg õuemuru särahtas vikerkaarevärvides, varsti läks toas lahti möll, kisa, kiljumine ja naermine.

Jegorša vaarus toast välja läbimärjana, kuid rõõmsana.

«Sain ka pisut kaela,» ütles ta end raputades ja laksas käega vastu märga rinda. «Ega minagi võlgu jäänud. Valasin Rajale pangetäie vett kaela.»

Nad istusid puukuuri juurde palgile ja panid suitsu.

«Millal sa luhta lähed?» alustas Jegorša. Ta ei talunud vaikselt istumist.

«Varsti.»

«Küll sa oled ikka ohmu. Ma ütlesin, et palu end alatiseks metsa. Rügad siin eitedega, kuni lumi maha tuleb.»

Jegorša kiikas, silmad vidukil, värava poole, ta pilk peatus postil, ta ajas kaela õieli ja sülitas. Sülg lendas täpselt märki.

Äkitselt kattis Mihhaili põski kuum puna: Fjodor Kapitonovitši maja juurest, mille taga oli kolhoosi ait, paistis Varvara. Naine astus mööda õhtupäikesest õhetavat teed, sinine, valge tikitud veerega kleit seljas toredasti küütlemas.

Jegorša hõikas:

«Tule, aja sõna juttu!»

Varvara vaatas korraks nende poole, kissitas päikese käes silmi, ei öelnud aga midagi, naeratas vaid valgete hammaste välkudes ja läks edasi.

«Kuidas ta täna nii vagur on?» imestas Jegorša. «Vahetab iga päev riideid, nagu pruutis tüdruk? Küll on kihvt säärejooks!» laksutas ta vaimustatult keelt, pilguga Varvara jalgu kobades. Vaikis pisut, müksas siis Mihhailile külge. «Kuule, ma olen ikka küsida tahtnud. Kas sa tookord peo ajal tegid ka suu seks? Kuule?»

Mihhail vajutas koni saapa talla alla.

«Kas tõesti ei teinud?»

«Jama ajad.»

«Ah, susi sind söögu! Salatse pealegi. Mul ükstakõik. Paistab, et minu elu teeb saja kaheksakümne kraadilise pöörde.»

Mihhail ei näidanud tema jutu vastu vähimatki huvi üles.

«Kas sa oled kurdiks jäänud või? Ma ütlesin, et mind saadetakse traktoristide kursustele. Saad aru või?»

«Väga tore.»

«Mis tore?» Jegorša keeras pea kõrvale ja vaatas sõpra külje pealt: on aga loru! «Sa ehk tahad süüa? Mul on pool pätsi leiba. Täna sain.»

«Ei.»

«Tead sa mis,» ütles Jegorša järsku õhinal: «Ma nägin täna Valge all säinaid. Igavesed pirakad nagu põrsad. Lähme hommikul vaatama.»

Mihhail vangutas pead ja tõusis püsti.

«Oh sa möku! Aja siis veel niisugustega asja!»

Mustaveepang käes, paljajalu, õhtupäikesest üleni roosa, ilmus trepile Raja. Vaatas nende poole ja muutus näost.

Mis kurat see tähendab? Kahtlustavalt uurisid Jegorša sinised pilukil silmad loikamit, kes parasjagu õuest tänavale sammus. Kas tõesti on nende vahel midagi? Ning

see peab siis sõber olema! Tasahilju, seltsimehe selja taga? Ho oota sa mul, sõbrake, ega me viimast päeva ela. Võime meiegi siga mängida.

3

Valge öö vaatas läbi katusepilude, läbi puuga suletud värava pragude lakka. Poisid ei maganud veel, müttasid tema jalge ees ja müksisid teineteist. Ehitses mürises veskikivi ja lõpuks läks päris põrgukolin lahti: kas ema või Liisa hakkas Tähiku alt sõnnikut pühkima. Täpselt seal kohal, mille peal oli ta ase.

Muidugi, tarvitsenuks tal vaid häält teha, kui kõik jääks silmapilk vakka, kuid just seda ta praegu teha ei saanud, ehkki see oli tühiasi. Ei saanud sellepärast, et see kõik polnud niisama: talle näis, et nii nooremate vendade möllul ja käratsemisel kui ema ja Liisa enneolematul õisel agarusel oli üksainus siht: teda kodus hoida.

Ning ta lamas tükk aega liikumatult selili, nagu mähkmetesse mässitud, ja vahtis pingsalt, kuidas pea kohal hämarus tihenes, kuni kaelalülid valusaks jäid.

Esimestena jäid poisid vakka, seejärel vaikis käsikivi, siis triangel all lehma juures, lõpuks võttis kogu majas maad vaikus.

Nüüd oli aeg tegutseda!

Ta tõstis pea ja võpatas rõõmust, kuuldes ülalt tasast sahinat. Need olid kasevihad, mille mullused lehed hommikujaheduses kahisesid. See oli hea enne. Sest tolgi hommikul oli nõnda olnud.

Tol hommikul oli ta pilkases pimeduses ärganud, pea valust lõhkemas, kui äkki ülalt sedasama kahinat kuuldus, ikka valjemini ja valjemini, nagu oleks sinna hulk nähtamatuid linde kokku lennanud ja tiibu sahistanud.

Siis oli ta Varvara häält kuulnud, kui see lehma meelitas: «Söö, söö, kullake!» Ja vastuseks oli kostnud kuskilt kaugelt looma rõõmsat ammumist, just nagu ammuks nende Tähik, kui talle lakast heina ette anda.

Kuidas oli ta Varvara lakka sattunud?

Ta mäletas, et oli õhtul ühes naistega tema tares tantsu löönud, et tal süda äkki läikima oli hakanud ja ta kätt suu ees hoides välja oli tormanud, kuid löögu pikne ta maha, kui ta teab, kuidas ta lakka sattus!

«Mis kell on?» oli ta käheda, võõra häälega küsinud ja Varvara hääle peale vaevaliselt pead pööranud.

«Ärkasid ometi üles!» Pahemat kätt pimedas nurgas liikus valge laik, siis kahisesid õled ja Varvara tuli tema juurde — naise silmad särasid pimeduses. «Küll sina võid aga magada, Miška! Ma pidin sinu, saatananaha pärast öö otsa tares kuuma käes vähkrema.»

«Kes sul käskis. Lakk on suur.»

Varvara ohkas teesklevalt:

«Halastasin sinu peale. Mõtlesin, et kui ärgates enda kõrval naisterahvast näed, ehmatad endale roosi külge. Tõuse üles! Kavaler... Oled terve peo maha maganud. Ise tahtsid veel meie Dunjarkaga kurameerida. Egas plika ole vanamutt, plikad ei salli, et nende kõrval magatakse.»

Seesama nali otsustaski asja, oli Mihhail hiljem mitu korda mõelnud. Ah nii, ah mina olen unimüts! Ta oli püsti karanud ja käed laiali, naise poole astunud.

Varvara oli taganenud ja naernud:

«Ärka ometi üles! Mis sa kätega vehid, ega sa lammast püüa!»

Ta oli ettepoole hüpanud ja Varvara tulise vetruva keha otsekui pihtide vahele haaranud.

Varvara oli ohanud ja end lahti rebinud:

«Leidsid ka, kellega mängida, loll. Mängi omasugustega.»

Siis oli ta karjunud: «Miška, Miška!», palunud ja anunud: «Jäta nüüd, jäta!», kuid tema polnud suutnud end enam tagasi hoida.

Lõpuks oli ta Varvara nurka surunud, silm silma, nina nina vastu, ja kui naine eemale põikas, ta rohmakalt üle põlve lõhnavale heinahunnikule paisanud...

... Värav ei kriiksunud, Mihhail oli targu hingi määrinud.

Udu oli kohutav. Udu oli nii tihe, et polnud näha maad ega taevast, paljajalu, särgiväel jooksis ta selles udus, otsekui ninaga teed ajades; rada oli soos käänuline ja isekas, kord tõusis rohtukasvanud veerule vana rehe taga, samas laskus järsult märga põõsastikku, sissesõidetud, poriseks tallatud teele.

Siloaugu varju kõrval, rehepeksuplatsi vastas tõmbas ta hinge tagasi, pühkis porised jalad kasteses rohus puhtaks ja ruttas kummargil, hiilivalt ringi vahtides põllupeenart mööda Varvara aida poole.

Sel nädalal oli ta kolm korda aida juures käinud ja kolm korda tagasi pööranud. Hirmu pärast. Polnud julgenud minna üle väikese kartulilapi, mis jäi aida ja õue vahele.

Ta oli küll arvanud, et tal ei tule seda teha. Et Varvara taipab isegi, et ta aida juures on, ja teeb lakavärava lahti, — mistarvis üldse trepile minna? Et keegi peale näeks? Kuid Varvara polnud väravat lahti teinud ja juba võttis kahtlus maad, kas seda kõike oligi olnud. Kas oligi olnud sooja, lõhnavat lakka? Kas oligi olnud Varvarat, tema pilkamist ja lõpuks noid imelikke, tigedaid pisaraid? Ta oli ju naise heinahunnikule nutma jätnud.

Võib-olla oli ta seda unes näinud? Oli see ehk üks neist rõõmsaist, piinlikest unedest, mida ta viimasel ajal tihti nägi?

Täna õhtul oli ta just selleks Jegorša poole läinud, et nõu küsida; Jegorša ulas juba ammu naistega. Jumal tänatud, sai ilma Jegorša nõuanneteta läbi, õhtul teele ilmunud Varvara naeratus selgitas kõik...

Ta lipsas üle kartulivagude, hüppas hooga üle aia, siis tuli õu puurikuuri ja laudaga, mille palksein veel päevast soojust õhkus, puusillutis udus, trepp...

Siin trepil, kui ta külmast raudrõngast kinni võttis, tuli talle jälle hirm peale. Kas tõesti on värav kinni? Kas ta tõesti peab koputama? Öösi, otse Lobanovite nina all?

Püüdes äkilisest hirmuvärinast jagu saada, pööras ta ettevaatlikult rõngast ja surus märja põlvega tasakesi vastu väravat. Teda valdas juubeldav rõõmupalang, nii et kõrvus kumises: värav polnudki lukus.

Seitsmes peatükk

1

«Käib jah Miška Varvara juures.»

«Mis sa ajad tühja juttu! Ma mitte ei kuulagi!»

«Mispärast tühja?»

«Sellepärast, et minu Vanja langes kahekümne kolme

aastasena, aga kui ma teda kandsin, lippas Varja juba sarafanis ringi, viieaastane oli ta siis vähemalt. Arva nüüd ise kokku, kui vana ta praegu on. Kolmkümmend kindlasti.»

«Olgu või nelikümmend, mis see mulle puutub. Alles ma nägin oma silmaga, kuidas Miška tema juurde lakka ronis.»

«Lakka? Mis sa räägid?»

«Jumala tõsi! Mina ei valeta. Läksin südaööst heinu tooma, lehm muudkui ammus ja ammus, ja jumal hoia, kes see hiilib nagu varas Varvara maja poole? Miška! Hiilib tagaõuest tare juurde, laseb silmadel vilksti ringi käia — ja lakka. Too aga ootab juba, uks lahti. Ise üleni valges.»

«Ära räägi! Miška, seesamune et, on ju Sinelga luhas! Egas ta püha vaim ole, et õhku mööda lendab!»

«Mistarvis siis kimmel või kõrb olemas on?»

«Nii et ratsa või? Kuus versta sinna ja kuus tagasi. Heldeke! Seda see lita end iga jumala päev ehib! Nagu peoks.»

«Tal ongi ju pidu! Kus tal siis pidu pole, kui on sihukesele poisile päitsed pähe ajanud!»

Jah, andis aga imestada! Kõik olid veel sõjarakkes, nälgisid, töötasid, nii et veri küünte all, veel tuli külasse surmateateidki, aga need kaks olid nagu perud hobused aisad purustanud ja ülepeakaela lõhkuma läinud.

Nende juttude pärast, mida terve suvi rääkida andis, pööras külarahvas vähe tähelepanu uuele sõjale, sedapuhku Jaapaniga. Ohkasid ja nutsid need, kellel veel kedagi oodata oli, ülejäänutel oli Varvara ja Miška hammaste vahel.

Prjaslinite Anna kuulis sellest õnnetusest viimasena, see on kord emade saatus. Ta põimas naistega soo taga põllul vilja, kui Lukerja naerdes sõnas:

«Nägin täna sinu miniat!»

«Kuidas on? Eks ole mul ilus minia?» lõõpis Anna vastu, sest arvas teadvat, kellest Lukerja räägib: Fjodor Kapitonovitši Rajast. See muudkui õhkas Miška järele. Seda oli ta ise märganud ja naisedki olid rääkinud.

Lukerja vastas muiates:

«Olgu muud, mis on, aga ilu ei pruugi su minia küll laenama minna!»

«Teate, naised, mina küll ei mõista Varvarat põrmugi

hukka,» tegi Matrjona häält. «Noor naine, leiba tal jagub, mehi pole aga kuskilt võtta.»

Annal läks silme eest mustaks, terav valu lõikas kätte.

Naised ruttasid talle appi, aitasid sirbiga lõigatud sõrme siduda.

«Anjuša, Anjuša, kas sina siis ei teadnud?»

Oh ei, muidugi oli ta teadnud, et poisiga midagi lahti on. Juba siis, kui Miša purjuspäi Varvaraga kaelakuti ülaküllä läks. Öö otsa polnud ta sõba silmale saanud, süda oli valutanud, nagu oleks tulekahju tulemas. Ning kus olid ta silmad luhas? Kas ta polnud öösiti üles ärgates poja samme kuulnud? Siis oleks pidanud teda takistama: võta aru pähe, poiss! Temal oli aga hea meel olnud, et Miška teeb kuskil salaja Tähikule heina.

Naised jäid vakka. Kõrred praksusid sirpide all, igaüks töötas särgiväel oma eel. Annagi töötas. Töötas ja hoidis kõigest jõust tagasi karjatust, mis kuivanud kurgust vägisi välja tungida ähvardas.

Jumal hoidku, miks teda niiviisi karistatakse, mõtles ta endamisi. Kui palju hoope mõtleb elu talle veel jagada? Kas sellest ei aita, et sõda temalt Ivani võttis? Õudne mõelda, mis ta kõik ära kannatama on pidanud. Rahvas võitles vaenlasega, sakslasega, räägiti, et tuleb vastu pidada. Aga tema vaenlane ei andnud talle minutikski rahu: see oli nälg. Ometi pidas temagi vastu. Hoidis lastel elu sees. Nüüd on Miška suur, perele toeks. Mis siis nüüd küll saab?

2

Kuus paari anuvaid silmi vaatasid talle otsa. Ema, Liisa, Petka ja Griška, Tatjana, Fedka. Jah, isegi Fedka. Kui miski perekonda ohustas, siis Fedka eraldi ei hoidnud, siis oli ta teistega ühes mestis.

Kuus paari silmi vaatasid talle trepilt järele: tule tagasi, ära mine!

Ei, mitte ei tee teie tahtmist! Küllalt! Õuest välja minnes pööras Mihhail avalikult ülaküllä. Läks avalikult läbi külagi, sest nüüd polnud enam mõtet varjata. Terve küla oli kuulnud kandalit, mis nende õues puhkenud.

Ema oli põllult jooksuga koju tulnud, hingeldav ja

üleni värisev, polnud sõnagi suust saanud. «Ema, ema, mis on juhtunud?» — «Ah sa igavene molkus, või mis on juhtunud! Kas isa sind selletarvis kasvatas? Ta pööraks end hauas ringi, kui kuuleks!» Just nagu kiuste oli üle tänava Varvara nähtavale ilmunud. Oli töölt tulnud. Ema oli pistnud tema peale karjuma: «Lita! Neetud lipakas! Ümberaeleja!» Ema järel kargasid ka Liisa ja poisid nagu hundikari Varvarale kallale.

Kähmluseni Mihhail muidugi minna ei lasknud. Võttis vitsa ja nähvas, tõi nad meelemõistusele. Pärast niisugust häbistamist läks emal ja Liisal teine laul lahti, appi võeti pisarad: «Miša, Miša, halasta meie peale! Miša, Miša, mis sa ometi teed?»

Mida ta siis teeb? Mida? On ta ehk tüki leiba teiste eest salaja ära söönud? Või kolmeaastase metsatöö tasuks endale uue ülikonna muretsenud? Küllap ta oleks võinud seda teha. Poes oli rippunud valgetriibuline ülikond. Aga tema polnud seda võtnud, tema oli Liisa peale mõelnud, sest muidu oleks Liisa saabastest ilma jäänud. Selle on nad unustanud! Seda nad ei mäleta! Jegorša läks traktoristide kursustele, kas temagi poleks võinud sinna minna? Kelle pärast ta koju jäänud oli? Ei, oodake! Vara veel mind õpetada. Vara. Ja sina, ema, ära tule mulle isa ette viskama! Mind on muidugi isa kasvatanud, aga kes sinu lastekarja kasvatab?

Küll oli hea avalikult läbi küla minna! Vahtige pealegi! Miška on Varvara juurde teel, just. Ja mis siis? Hei, Vassilissa, miks sa pea ära pöörad? Piinlik on või, va pühak? Ja miks siis sina, Agrafena, silmi jõllitad? Küll ma su vigureid tunnen! Nüüd kohe lippad perest peresse kellama. Kella pealegi, terviseks! Lase käia!

Oli veel küllalt valge, külas polnud veel ühtegi tuld üles võetud. Aga Varvara oli klaasiga lambi põlema pannud. See paistis aknast nagu prožektor. Õigus! Just nii ongi tarvis teha! Ja kerige te kõik kuradile!

Lobanovi Trofim, kes kirvega oma ulu all midagi toksis, kergitas end isegi vaatama, kui Mihhail Varvara värava juurde jõudis — pagana põnev ikkagi! Aga tema ei teinud tegemakski, lõi värava plaksti kinni, trampis puusillutisel jalgu, et vahi pealegi, vana kõbi, ja esimest korda ei hiilinud salamahti, vaid astus nagu õige mees kunagi, selg sirge, trepile.

Ent kes võis arvata, et Varvara polnud üksi kodus!

Ega olnudki, Lobanovite Anisja oli ka. Mitte et Mihhail oleks lausa kohmetanud, kuid siiski tõmbus ta Anisja pilku kohates pisut pingule. Õigemini, talle tundus, nagu oleks ta vaatamiseks alasti välja pandud.

Ta ütles:

«Läksin mööda, nägin, et tuli põleb...»

Varvara heitis talle põgusa põlgliku pilgu ja turtsatas. Kui Anisja oli läinud, sosistas ta kiirkõnes:

«Miks sa tulid?» Naisele meeldis teda niiviisi kimbatusse ajada.

Mihhail astus laua juurde ja tahtis tuld vähemaks keerata — milleks nii suur tuli! —, kuid Varvara susistas ärritatult:

«Ära puutu! Tahan sind vaadata.»

Mihhail kehitas õlgu.

«Kas sa ema käest küsisid luba siia tulla?»

«No nüüd läheb lahti!»

«Ma ütlesin, et kas sa ema käest luba küsisid. Kas sa ei kuulnud, mis ta karjus. Oh sa vaeseke, oh sa lapsuke! Varuhha on ta ära võrgutanud! Oleks ta näinud, kuidas see lapsuke Varuhha liikmeid väänas!»

Mihhail naeris piinlikult:

«Miks sa siis vastu tõrkusid?»

«Kes tõrkus?»

«Või kes? Mitte mina.»

«Kes see mitte-mina on?»

«Kes ... Sina.»

«Sinal on nimi ka, või mis? Ena kavaleri! Suvi otsa on naisterahva juures käinud, aga küsi, mis ta nimi on, siis ei tea.»

See oli tõsi, et Mihhail püüdis vältida naist nimepidi nimetamast. Varvara polnud nagu õige, kuid keel ei paindunud ka Varja ütlema. Kas oli see siis ilmtingimata vajalik! Olid nad ju ikka õrnutsemiseta hakkama saanud.

«Kus nüüd asi, läks ägedaks! Kuula nüüd ema, mida ta oma rumalast peast kokku ei räägi...»

«Ma ei saa varsti enam sammugi astuda. Kõik näitavad näpuga. Mis veel inimestest, põõsadki vangutavad pead.»

«Mis siin pead vangutada on?»

«Et ma sinusuguse piimahabemega tegemist teen.»

«Jälle räägid vanusest! Järvetagusel Matvei-taadil paras vanus käes. Üheksakümmend kaks olevat turjal.»

«Jäta järele! Nüüd on jah aeg hambaid irvitada!»

Poiss ei saanud keda kuraditki aru. Mida ta tahab? Mida see jama tähendab? Oli see tänase ragina pärast emaga või? Sellepärast, et naised iga nurga peal keelt peksavad või?

Kolm päeva polnud ta siin majas käinud, kolm päeva polnud ta elanud, vaid õhku ahminud nagu kala kuival. Ja nüüd oli ta siinsamas, tarvitseks vaid käsi sirutada, ta tunneb naise kuuma keha lõhna, näeb tema huuli...

Inimesed olid just nagu vandenõus tema vastu. Jälle kolisesid kellegi sammud trepil.

Anfissa Petrovna!

Astus sisse, vaatas Varvarale otsa, siis Mihhailile, ja muigas.

«Mis asju sul siin ajada on, Mihhail? Varem pole ma sind õhtuti siin näinud!»

«Mis asju?» Mihhailile oli paugupealt selge, et Anfissa Petrovna polnud Varvarale ilmaasjata külla tulnud, et tal oli kõik teada. Ta mõistis sedagi, et peab silmapilk midagi niisugust tegema, mis inimestel igaveseks isu ära võtaks ennast nende asjadesse segada.

Meeletu mõte tuli talle pähe. Ta vaatas Anfissale silma sisse ja prahvas:

«Me kavatseme abielluda! Selge?» Ja käratas, laskmata naisel toibuda: «Või peab sinu käest luba küsima?»

Anfissa Petrovna polnud põrmugi imestunud. Ta oleks nagu ette teadnud, mis poiss ütleb. Aga Varvara? Miks Varvara vaikis? Alles see oli, kui ta varahommikul teda kodunt välja saates end ahnelt tema vastu oli surunud: «Oh, Miška! Kui see minu teha oleks, ei laseks ma sind ilmaski ära.» Milles asi oli? Tehkem siis oma tahtmist.

Lõpuks paotas Anfissa Petrovna kuivi, juba heinateol ohatanud huuli:

«Kuule, mis ma sulle ütlen, peigmees. Metsa tuleb minna.»

«Minul? Metsa?»

«Jah.»

«Või nii? Aga mis sa kuu aja eest ütlesid? «Mihhail, sinust saab brigadir!» Ütlesid?»

«Ütlesin. Aga nüüd näen, et sul on liiga keevaline pea otsas. Jahuta seda pisut raielangil.»

«Ära sa mind langiga hirmuta! Ma olin juba neljateistkümneaastaselt metsas! Aga sedapuhku võta näpust! Ei lähe!»

«Lähed. Kui ei lähe omal tahtel, saadame kohtu korraga.»

«Või kohtu korras? Ah nõndaviisi? Et kuidas sind küll ära tänada, Mihhail? Kummardasid rahva ees maani! Aga nüüd tahad Mihhaili kohtusse anda? Püssimeestega metsa saata?»

Viha, pime, arutu viha kihutas poissi takka. Ta astus Anfissa Petrovna ligi ja surus sõrmed raginal rusikasse, nii et valus oli.

«Küll ma tean, kes selle välja haudus! Tean küll! Ema võttis jalad selga ja tuli, et appi, Anfissa Petrovna! Eks? Aga mina võtan kätte ja saadan teid kõiki pikalt persse! Nii ema kui Anfissa Petrovna! Kõik!»

«Miša, Miša!»

«Ei ole enam Mišat! Ei ole!» Mihhail virutas ukse saapahoobiga lahti ja tormas välja.

3

Anfissa tegi esimesena suu lahti.

«Näed nüüd, mis sa teinud oled. Ajasid mind poisiga tülli, ja pere oled ka hulluks ajanud. Tal oli õigus: Anna tuli tõesti minu jutule.» Anfissa tõmbas hinge. «Mulle räägiti küll, et Varuhha jahtivat poisiga, aga ma ei uskunud.»

«Kas nüüd usud?»

«Viska see jama peast välja. Tegid rahvale nalja, nüüd aitab.»

Kergelt kui kass hüppas Varvara voodist maha, võttis lävе kõrvalt naela otsast purjeriidest koti ja ulatas Anfissale.

«Mida see tähendab?»

«Seda, et mul on sinu teenimisest isu täis. Ja nüüd tee, et sa kaod.» Välkuvi silmi näitas ta Anfissale ust.

Anfissa hoidis kotti käes. Neljakümne teise aasta sügisel oli ta selle, Žitovi Pjotri trofeekoti, siis alles üsna uue ja kõva, Varvarale andnud, usaldades sõna otseses mõttes tema kätesse küla naiste ja laste elu, sest selles kotis olid kolhoosi aitade ja ladude võtmed. Varvarale tuleb au anda: kõik need aastad oli ta ausalt asja ajanud. Kui neljakümne neljandal aastal tuli sammalt süüa, kes siis ühes teistega puud kugistas? Varvara, kolhoosi aidamees. Ja

mitte näitamiseks, vaid sellepärast, et ei saanud teisiti. Anfissa teadis hästi, et Varvaral oli ristiinimese süda seest. Kõike olid nad üksteisega jaganud, nii muret kui lootust. Kui oli vaja võidufondi vilja või kartulit anda, kelle käest ta esmajärjekorras võttis? «Varvara, meil tuleb jälle pingutada. Meil ei ole lapsi.» Ja Varvara ei virisenud, vaid lausus: «Pole viga, küll me pärast sõda elama hakkame, Anfissa.»

«Ära mängi lolli, Varvara,» ütles Anfissa ja pani koti kõrvale, vaadates teisele rangelt otsa. «Ega sa seitsmeteist-kümne-aastane ole.»

«Neljakümnene ka mitte. Ega kavatsegi terve eluaeg sinu pilli järgi tantsida. Kamandasid sõja ajal, nüüd aitab. Nüüd ära topi oma nina võõrastesse asjadesse.»

«Topin küll! Sina mõtled ainult enda peale, aga mina olen kogu küla eest väljas!»

Varvara hingas kahinal. Tema pingul ninasõõrmed muutusid valgusevööti sattudes punaseks.

«Valetad! Valetad!» kriiskas ta jalgu trampides.

«Ära ägestu, Varvara. Mina ei valeta kunagi.»

«Valetad! Valetad! Ära tule mulle jutustama! Ha-ha-haa! Või tema mõtleb küla peale, tema on pühak, aga mina mõtlen ainult iseendale! Tahad teada, millal sinagi enda peale mõtlema hakkasid? Juba teisel sõjaaastal! Kui mehed rindel langesid...»

«Mis sa ajad... Tule meelemõistusele!»

«Ära muretse, mul on aru peas. Ütle, kes see naine oli, kes meesterahva järel rajooni kihutas. Kes? Mina või? Või Jakovleva Grunka?»

Anfissa pea vajus süüdlaslikult norgu. Kolm aastat polnud keegi tema käest nende paari õnnetunni eest aru pärinud, mis ta sõja käest tol ööl kahmanud oli...

Oli olnud öö, vihm oli kohisenud, tuule käes lõdisev hobune oli jalalt jalale tammunud ja teda kodu poole sikutanud. Aga tema polnud paigalt liikunud. Oli seisnud, üle jõe vahtinud ja imet oodanud, et vahest süttib teisel kaldal plotski punane tuluke ja kostab rõõmus hääl: «Anfissa, oota! Ma ei sõitnud ära! Ma ei saanud ära sõita.» Aga imet ei juhtunud. Lukašin ei hõiganud teiselt kaldalt. Lõppude lõpuks oli Anfissa hakanud koju minema, läbimärg ja õnnetu, vedades hobust päitseidpidi järel. Ent vaevalt oli ta ülesõidu juurest luhale jõudnud, kui tal oli pähe tulnud, et vahest ei näe ta enam kunagi Ivan Dmit-

rijevitšit — ja mis oli siis temaga juhtunud? Nagu lind oli ta hobuse turjale lennanud.

Pead tõstmata ütles Anfissa vaikselt:

«See oli armastus, Varvara.»

«Või armastus! Või nii! Sina armastad, seda võib. Aga Varvara ei või armastada. Varvara on peni. Nuhutas, ajas asjad joonde ja silkas edasi. Kas nii või?»

«Ta on ju sinu kõrval poisike. Võta aru pähe! Mis armastust seal olla saab?»

«Aga kus on need, kes poisikesed ei ole? Kas mina olen süüdi, et nad sõjas surma on saanud? Mina või?»

Üle Varvara tõmmude lõkendavate palete voolasid pisarad. Nagu Miška, värises temagi vihast ja vihkamisest. Ta vihkas Anfissat. Sellepärast, et ta nende vahele oli astunud. Värahtades mõtles Anfissa: «Heldeke, elage, nagu tahate. Egas mina mõni papp või sandarm ole!»

Ta oli juba valmis Varvarat päriselt õigeks mõistma. Seda küll, et sehkendab noore poisiga. Mis siis sellest? On'a ta esimene? Seda juhtus enne sõdagi! Ja ega siis praegused ajad olnud, siis oli meesterahvaid küllalt!

Kuid kaua ta niiviisi ei mõelnud, vahest minuti, vahest kaks, kuni talle meenus Prjaslinite Anna, meenusid tema õnnetud lapsed. Temale, Anfissale, võis paljugi ette heita, kõiksugu surmapatte, kuid ainult mitte kalkust ja südametust. Ei. Sellest oli ta puhas. Kõige raskematel sõjapäevadel oli ta katsunud lasterikastele peredele peotäiegi vilja rohkem anda, kas ta nüüd siis lubab suisa silme all Prjaslinite peret laostada?

Uuesti, uue jõuga läks ta Varvarale kallale. Häbistas, hurjutas, koputas südametunnistusele, meenutas vanusevahet — ikka valusasse kohta, Varvara uhkuse pihta.

Ning Varvara läks päris meeletuks, karjus ja trampis jalgu:

«Välja, välja minu majast! Välja!»

«Ei lähe, Varvara, mitte ei lähe,» kordas Anfissa jonnakalt. «Anna sõna, et sa poisiga enam kokku ei saa. Anna! Kuuled! Anna sõna!»

Kaheksas peatükk

1

Külarahvale sadas sõja ajal kõiksugu häda ja viletsust kaela, kuid kõige hullem oli metsanormi täitmine. Hullemast hullem.

Tööst kurnatud vanamehed aeti metsa, poisikesed võeti koolipingist ära, plikatirtsud pandi kuuski laasima. Ja naised, pereemad — mida kõike pidid nemad neil aegadel ära kannatama! Ei antud neilegi armu, ei aastate ega muu pärast. Kõnge või sinnapaika, aga normi täitmata ära barakki õhtule tule. Ei tohi, võtaks sind see ja teine! Tihusid! Rinne nõuab! Kui nad siis vähemalt oma leivanormi ise ära oleksid söönud, aga ei. Kõigepealt tuli ikka näljastel lastel kuidagiviisi suu sulgeda.

«Naised, naised, pidage veel vastu! Veel pisut, naised!» oli Anfissa igal sügisel neid metsa saates rääkinud. «Küll tuleb meiegi tänaval pidu. Ega mina seda välja mõelnud ole.»

Ja nüüd oligi pidu käes. Tuhat nelisada tihumeetrit! Terve sõjaaja polnud nii suurt plaani olnud.

«Jevdokim Polikarpovitš,» palus Anfissa pisarsilmil, «mis see siis olgu? Kust ma nii palju rahvast võtan? Meil ei tule koos vanainimeste ja santidegagi nii palju kokku, kui te oma paberil tööjõulisi nõuate.»

«Mis tähendab paber? See pole minu paber. See on riiklik plaan. Selge? Teiseks, jäta need demobiliseerumismeeleolud, Minina. Pea meeles, et kui mõnele ehk ongi sõda lõppenud, siis meile, põhjamaalastele, ta alles algab. Pool Venemaad on varemeis, kust võetakse see mets ülesehitamiseks? Kas peab sulle jälle poliitilist kirjaoskust õpetama või?»

Seda juttu aeti telefoni teel, järgmisel hommikul aga ilmus külasse rajoonikomitee volinik. Jälle asusid nad ühes volinikuga kolhoosnike nimekirja läbi vaatama, nii nagu endistel aegadel. Vaatasid, mis nad vaatasid, ülevalt alla, alt üles, lõpuks leidsid üheksa inimest.

«Kirjuta kutsed välja,» sõnas volinik. «Rakendame töökohusluse seadust.»

Anfissa ei iitsatanudki, et viiel naisel üheksast, keda voliniku pliiats ära märkinud, olid väikesed lapsed, lapsi polnud varemgi arvesse võetud. Aga kuidas pidid kol-

hmsitööd tehtud saama? Kas peab reht peksma? Peab. Kas metsaluhtadelt tuleb heina vedada? Tuleb. Aga kool, valskripunkt — kas neid tohib puudeta jätta?

«See on sinu mure,» nähvas volinik ja hakkas kutseid välja kirjutama.

Nagu eelmisilgi aastail, oli palju pisaraid ja sõimu.

«Mis ma sinna metsa jalga panen? Vaata, kuidas mu viidid välja näevad?»

«Minu mees langes rindel, keegi ei kaitse mind. Nii et muudkui aga rõhu leske.»

«Meie suguseltsi hakkasid sa juba sõja ajal vihkama. Saatsid neljateistkümneaastase plika metsa, nüüd on laps siuseg vigane. Tahad veel emagi sandiks teha.»

«Anfissa Petrovna, kas sul südant rinnus ei ole? Ma olen täitsa sant ja vigane. Öösiti muudkui ulun.»

Anfissa ei õigustanud ennast, ei jagelnud naistega («Hutke ja kisage, pange mind elusalt nahka, kui teil sellest kergem on!»), aga järele ei andnud ka. Laupäevaks oli määratud raadioaruanne, mis ta siis Podrezovile ütleb?

Kaugjutuajamisi tuli tihti ette. Jäi külvitöö toppama — kaugjutuajamine. Riigilaenu tellimine ei edene — kaugjutuajamine. Viljanormi ei saanud täis — ette teada, et tuleb kaugjutuajamine. Kindlal kellaajal peavad kolhoosside ja külanõukogude esimehed toru kõrva äärde panema, et kuulata Podrezovi bassihäält, mis paremale ja pahemale uut ja vana teeb. Podrezov sõimas mõnuga. Tuli kolmekordne suhu, laskis sellegi lendu. Sina aga muudkui istu kuss ja kuula ning täna õnne, et sind pole rajoonikomitee büroole kutsutud. Sest üks asi on, kui sulle eemalt säru tehakse, teine, kui lausa lagipähe lajatatakse.

Tänane kaugvestlus oli määratud kella seitsmeks õhtul, ja Anfissa kahvatas, kui ta kontorisse tõttas ja tikku tõmmates kella vaatas: juba kakskümmend minutit kaheksa peal! Tal oli laudas rohkem aega läinud, sest ühel mullikal oli nuristünnitus. Eks sa mine seda esimesele sekretärile ütlema!

Polnud mahti lampi süüdata, kõrvad kuulevad pimedaski, Anfissa läks käsikaudu telefoni juurde ja võttis toru.

Podrezov oli alles hoogu sattumas.

«Mis? Mis?» karjus ta. «Kaks meest? Millal?»

«Arvan, et viieteistkümnenda või kahekümnenda novembri paiku.»

Aeglase, pudikeelse kõne järgi tundis Anfissa vastaja ära oma naabri, «Oktoobri» kolhoosi esimehe.

«Miks mitte kohe?» päris Podrezov.

«Nad ei ole veel kodus. Alles tulevad sõjaväest.»

Kostis üksmeelset naeru. Tubli, Mjorzlõi! Andsid sekretärile nina pihta. Ega ainult meiesugused ninanipsu saa!

Podrezovgi naeris, tema bass varjutas kõiki, ja ütles siis:

«Ma ei teadnudki, et sa niisugune artist oled, Mjorzlõi! Kirjuta üles, tuled kahekümne viiendal oktoobril rajoonikomitee büroole. Eks me vaata, kui palju sul annet on.»

«Jevdokim Polikarpovitš, ma ju räägin tõsiselt. Nad on teel. Mõlemad on kirjutanud.»

«Mina ka. Panid kirja? Nii et ole ülevaatuseks valmis.»

Anfissa hammustas huulde: oli tema järjekord. Ei, Podrezov hüppas korraga viiest kolhoosist üle. Võttis Sidorovi-vanamehe käsile.

«Jah, jah, Sidorov on telefonil.» Hääl oli peenike ja piuksuv, vaevu kuuldav. Sidorovi kolhoos oli ülemjooksu pool kõige kaugemal.

«Ma küsin, kui palju metsa sa nädala jooksul välja oled vedanud?»

«Kuulen, kuulen,» määgis Sidorov jälle nagu kits.

«Matjuškin,» sõnas Podrezov, natuke vaikinud. See käis Sidorovile kõige lähema kolhoosi esimehe kohta. «Käi homme selle vana köbi juures ära. Ütle, et tuleks büroole. Küll me ta kõrvad ära puhastame. Just nii ütle.»

«Hea küll, Jevdokim Polikarpovitš, küll ma ütlen.»

Esimeeste aruannetest mõistis Anfissa, et teistes kolhoosides polnud lood inimeste metsasaatmisega sugugi paremad, mõnel pool isegi hullemad, ja lootis juba, et saab täna teiste selja taha pugeda. Ei saanud.

«Minina, kanna ette!» Podrezovi hääl kergitas Anfissa taburetilt üles.

«Sel nädalal saatsin viis inimest.»

«Nii. Kui palju sul siis nüüd metsas on? Kolmkümmend üks?» Kõike metsasse puutuvat teadis ja mäletas Podrezov hästi. Tõtt-öelda, kes oligi kunagi põhjamaa kolhoosidest hoolinud? Anna aga metsamaterjali, see, kuidas sa külvi, heinateo või muude asjadega hakkama saad, on su enda mure.

«Kolmkümmend üks jah,» kinnitas Anfissa.

«Kui palju peab olema plaani järgi?»

«Nelikümmend viis,» kostis Anfissa õnnetul häälel.

«Noh, ja siis?»

«Kust ma neid võtan, Jevdokim Polikarpovitš?»

«Otsi, otsi hoolega.» Podrezov armastas ikka niisugust nõu anda.

«Olen otsinud. Mina otsisin ja teie volinik otsis nädal aega.»

«Nii et inimesi ei ole?»

«Ei ole.»

Podrezov möiratas bassihäälel, köhis kõri puhtaks:

«Võta pliiats. Võtsid. Kirjuta. Esiteks: Repišnaja, Marfa Pavlovna. Kas on olemas?»

«Jevdokim Polikarpovitš, kuidas ma siis teda metsa saata saan! Inimesel on hulk aastaid turjal ja mõlemas kubemes song!»

«Kust ta selle songa sai? Kas mitte papiga?»

Liinilt kostis naeru.

«Kellel seal nii lõbus on? Sul, Novikov, või? Oota pisut. Varsti tuleb sinu kord.»

Naer katkes silmapilk.

«Kirjutasid üles, Minina?»

Anfissa vaikis.

«Minina! Kellega ma räägin? Või kardad, et palvemaja jääb soiku?»

Podrezov hoiatas teda nüüd juba teist korda palvemaja pärast. Külarahvas rääkis tõepoolest, et eided käivat Repišnaja Marfa pool. Kord oli ta ise ka möödaminnes sealt tarest mingit laulu kuulnud.

Ehk ei olegi see Marfa süü? Millal on tema jumalakartlikkusega silma paistnud? Või sogab Jevsei Moškin vett?

2

«Tulid ometi, Pavlovna... Mina mõtlesin juba, et ei jõua sind ära oodata, külman ära...»

«Poleks pruukinud mulle häbi teha! Kas ma sinu pärast vähe olen kannatanud? Tõuse üles!»

«Ei jaksa. Jõudu ei ole.»

Hein hakkas liikuma. Sealt tõusis valge aurupilv, siis paistis kaltsudesse mähitud pea.

«Ei jaksa. Jõudu ei ole.»

Siis kummardas Marfa kuhja juurde, kahmas mehe sülle, tõstis rekke ja viskas tema koti jalutsisse.

Tee oli täiesti umbes, tuisk oli möllanud kaks ööd-päeva vahetpidamata. Marfa vantsis ühe märgi juurest teise juurde, miš õhtusel luhal ähmaselt mustasid, sumas läbi tuisklume, kukkus.

Nii jõudsid nad Sinelga silla juurde.

«Elus?»

Vastuseks plagisesid Mitril hambad.

Marfa võttis kasuka seljast ja heitis selle mehele peale.

«Mis sa nüüd, Pavlovna... Saad ise külma.»

«Pea suu! Niigi ajab see värk oksele.»

Kui ta paari tunni eest teada sai, et Mitri lamab Marjuša luhal heinakuhjas, nii kurnatud, et ei jaksa kõndida, oli Marfa valmis juukseid peast katkuma. Jumaluke! Mispärast teda niiviisi karistatakse? Teiste mehed võitlevad sõjaväljal nagu mehed muiste, aga tema kullake ei kõlvanud sõttagi, lökerdas terve sõjaaja tagalas, tööpataljonis.

Ent siis oli ta ümber mõelnud, riidesse pannud ja talli juurde läinud. Vaba hobust ei olnud, Marfa oli ise ree ette asunud.

Ja nii ta siis rupjas nüüd sarafani väel üle luha, läbi metsa, kleidisaba jäätunud, song kubemesse rõhumas. Vantsis, hambad risti, ja kirus oma saatust maa põhja.

Tarre roomas Mitri omal jõul, naisel polnud enam jaksu teda tõsta.

Hinge tagasi tõmmanud, pani Marfa peeru põlema. Mitri istus piida najale vajunult künnise kõrval põrandal.

«Jäädki sinna istuma või? Ei saa ilma lapsehoidjata edasi?»

«Ei jaksa, Pavlovna. Las ma kogun end.»

«Kas sa arvad, et siin on paradiis? Varsti ei ole enam soostki midagi võtta, kõik sammal on nahka pistetud.»

Mitri armetud, valge nööriga kokkuseotud saapakontsud sulasid üles, põrandale tekkisid loigud. Tares levis paha lehka.

«Düsenteeria on ära vaevanud,» sõnas Mitri süüdlaslikult.

Marfa tegi tule ahju, soojendas pottides vett ja pesi mehe künas puhtaks, tegi seda põlisest puhtuseharjumusest, mitte et tal mehest hale oleks hakanud.

Soojas voodis, puhas pesu seljas, puhkes Mitri nutma nagu väike laps:

«Nüüd võib siis rahus surra. Kartsin, et ei jõuagi pärale. Mõni päev sõin naeri, mõni päev olin ilma. Mõnel pool lasti öömajale, mõnel pool kükitasin kuuri all. Täid, pask lahti — häbi inimeste ees.»

Varsti vajus Mitri unevirvesse, Marfa soojendas veel vett ja hakkas pesu pesema. Lehast ja halli kihina vee peale ujuvatest täidest läks tal süda pahaks, ta mõtles ainult ühte: hoidku taevas, et keegi tarre ei astuks.

Pani pestud pesu ahjule kuivama, vatipüksid ja -kuue jättis hommikuni lehelisse ligunema, pesi põranda kaltsuga puhtaks. Jäi veel kott üle vaadata.

Ta istus põrandale, sest jalad ei kandnud enam, ja harutas kotirihmad lahti. Kallas sisu põrandale. Siin oli must, räbalakskulunud käterätik, suurest konservipurgist tehtud traatvanguga katelok, vana kindapaar, naaskel niidiga, hall seebikiits, kaltsu sisse mähitud petroolipudel ja rapane kapsapea, millegipärast nööriga kinni mässitud.

Kui nööri poleks olnud, oleks Marfa selle kapsapea ühtsalt minema visanud, — lehma ju polnud, kes sihukest kapsast sööb? Kuid nööri läks tarvis, naine võttis kapsapea süle ja hakkas sõlmi lahti harutama, ise meest põhjatas. Sellel polnud ju aruraasugi peas! Kus seda enne nähtud, et kapsapeale nöör ümber keritakse!

Naine aina harutas küünte ja hammastega sõlmi lahti ning saigi lõpuks nööri kätte. Ei olnudki kapsapea, vaid mingi mütsak. Pealt vana ajalehe sisse mässitud, alt veel vanaaegse inglise rätiku sisse mütsitatud. Marfa oli terve sõjaaja seda rätikut otsinud, mida ta neiuna kandnud oli. Kõik korvid, karbid ja laekad läbi sorinud ja mõelnud, et on ära kadunud või varastatud. Tuli välja, et rätik oli näruses räpases sõdurikotis vedelnud. Viha mattis Marfal hinge. Tuhat ja tuline, oli tal tarvis seda rätikut ära viia? Marfa oli nii paljaks kulunud, et tal polnud lõikuseajal rättigi pähe panna.

Susinal kukkus niiste veekünasse. Püsti tõusmata pani Marfa uue pirru pilakusse, tegi rätiku lahti ja tardus imestusest — seal olid maiustused! Roosad kokkukleepunud tee- ja suhkrupurused kompvekid, punased, kollased, rohelised klaaskommid, väikesed suhkrutükid, tee ajalehepaberist tuutukeses ja kaks igivana kivikõva saiakuivikut.

Tükk aega vaatas ta seda varandust liikumatul, klaasi-

sel pilgul, haaras siis peast kahe käega kinni ja puhkes nutma.

Marfa polnud oma meest armastanud, tema süda oli mehe ees lukus, ehkki ta ausalt oli kandnud risti, mille isa ja vennad talle peale olid pannud. Kuidas võiski ta oma meest armastada? Mille eest? Mees oli kidurake, peajagu naisest lühem. Ei jaksanud kirvest ega saagi käes hoida. Jumal polnud teda isegi habemega õnnistanud. Juuksed kasvasid salguti, nagu soohein.

Ent nüüd, vaadates maiustustehunnikut oma süles, nägi ta oma meest järsku hoopis uues valguses.

Võimatu oli ette kujutada, mis see varandus talle maksma oli läinud. See oli palahaaval, nädalast nädalasse kõrvale pandud. Ta polnud ise söönud, oli tee peal kättejuhtuvatest naeristest toitunud, nagu ta alles äsja ütles, aga maiustusi polnud puutunud. Kõik selleks, et teha heameelt oma Pavlovnale, kes sõja ajal kommilõhnagi unustanud oli. Ja petroolipudeli oleks ta igas külas võinud leiva vastu vahetada, ent sellegi oli ta Pavlovna jaoks hoidnud, sest teadis, et Pavlovna oli pidanud terve sõjaaja peerutulega leppima.

Kuid mis oli tema Pavlovna käest saanud?

«Pavlovna, Pavlovna, ära muretse. Ma lüpsin lehma ära. Puhka.»

Heldeke! Selle lehmalüpsmise pärast oli ta oma meest lausa vihanud! Terves külas polnud teist meest, kes oleks lehma alla istunud. «Ega mina inimestest hooli, Pavlovna. Las nad naeravad. Et sul aga kergem oleks.»

Ja talveöösi — jumal hoidku! Ta oli ju valmis oma Pavlovnat laternaga nurga taha asjale saatma!

Mis siis sellest, et ta keha poolest kidur oli? Kas see oli tema süü? Ja missugune oli Marfa ise? Suur, lai ja nurgeline. Nagu emakaru. Valejutt, et tal enne Mitrit peigmees oli. Ei olnud teda kellelegi peale Mitri vaja.

Marfa südantlõhestav nutt ajas Mitri üles, mees hakkas voodis vähkrema:

«Pavlovna, Pavlovna, mis sul viga on?»

Aga kui Marfa põrandalt tõusis ja tema juurde voodiveerele istus, hakkas mees jälle nuuksuma nagu väike laps.

«Anna andeks, Pavlovna, et ma haigeks jäin. Oleksin võinud sealgi surra, aga mitte ei kannatanud välja, nii kangesti tahtsin enne surma veel sind näha...»

Pisarad lämmatasid Marfat, ta muudkui ulus, Mitri aga rääkis ja rääkis:

«Küll oled sina minuga näguripäevi näinud, Pavlovna! Küll olen ma sulle häbi teinud! Miks me küll pidime tookord jõe ääres kokku saama! Mäletad, kui ma soola tassisin? Olen sinu ees suur süüdlane. Ise nõrk, himustasin sinu jõudu. Panin su elu nahka.»

Lõunani oli Mitri meelemõistusel, siis hakkas äkitselt kähisema, sirutas käed naise poole ja suri.

See juhtus neljakümne viienda aasta märtsi lõpus, suure paastu ajal, lihavõttepühade aegu aga ilmutas Mitri end Marfale unes.

Marfa oli ahjul pikali. Äkki läks uks hiljukesi lahti ja tarre astus rõõmust särav Mitri, uued saapad jalas.

«Kas sa magad, Pavlovna?» hüüdis mees teda vaikselt. «Ei maga.» — «Ära mind karda. Ma ei ole surnud,» hoiatas Mitri, kuna teadis, et Pavlovna kardab koolnuid. Tuli siis kikivarvul, nagu eluajalgi, Marfa juurde. Silmad olid sinised ja vagurad, aga hääl oli teistsugune, lehesahina sarnane: «Kuidas sa ilma minuta elad?» — «Mis minust. Nagu maa peal ikka. Kuidas sina elad?» — «Hästi, Pavlovna. Jõe ääres, vanausuliste seltsis.»

Siis oli Marfa silmad lahti teinud. Tares oli hommik. Kevadine päike vaatas eesakendest sisse.

«Jumal tänatud, et ta vähemalt teises ilmas hästi elab,» oli ta mõelnud. «Andis mulle teadust, et ma ei muretseks.» Kui ta siis Mitri sõnu meenutas, mõtles ta, et miks ta vanausuliste juures elab. Seda küll, et Mitri ema ja isa olid olnud vanausulised, aga ise polnud ta mingi vanausuline. Eluaeg oli temaga ühest nõust söönud.

Samal päeval üht vanausulist eite kohates oli ta selle käest, küsinud:

«Kuidas seal ilmas kord on? Kas vanausulised ja ilmalapsed elavad koos või eraldi?»

«Eraldi. Ilmtingimata eraldi,» kostis eit kindlalt. «Aitab sellestki, et siinilmas suitsumeeste seltsis patustame.»

Kui varsti pärast seda tuli Pekašinosse tagasi Moškini Jevsei, kes Marfale kaugelt sugulane oli, pidas naine seda taevast antud märgiks. Jevsei oli talle jumalast saadetud.

Ja Marfast sai vanausuline.

Kaks eite tulid trepist alla, astusid paar sammu tema poole, pöörasid äkki ümber ja kadusid tagahoovi.

Nõndamoodi, ütles Anfissa endale, paistab, et Podrezov polnud talle ilmaasjata märkust teinud. Ja kui ta tarre astus, hajus viimne kui kahtlusekübe. Pühasenurgas põles punane ikoonilamp, vaskikoonid helkisid, laud oli kõrvale lükatud, rukkiõled põrandale laotatud.

«Astu edasi, Petrovna, võta istet,» sõnas Jevsei kohmetult.

Marfa aga ei lausunud sõnagi. Ootas, pea tema poole pööratud. Suur ja sirge seljaga, must rätik eide moodi pähe seotud, silmad videvikus kurjalt säramas.

Tares oli tugev kuivavate puude lõhn. Polutil ja laes ahju kohal valendasid värsked lauad ja prussid. Need olid tünnide ja toobrite jaoks, millega Jevsei varustas nii Pekašino kui naaberkülade rahvast. Üht-teist tegi ta ka kolhoosi tarbeks. Näiteks oli ta suvel laudale uued aknad ette pannud ja kolm rege teha lubanud. Regesid oli kolhoosil hädasti tarvis, neist oligi Anfissa tahtnud ääri-veeri alustada, et kiirusta, Tihhonovitš, kuid Marfa äraootavat, avalikult vaenulikku pilku märgates asus ta otse asja juurde:

«Kas on püha või, et ikoonilamp põleb?»

«Püha jah. Homme on pühapäev,» kähvas Marfa.

«Pühitsete pühapäeva või?»

«Pühitseme jah.»

«Kahekesi, või tuleb veel keegi?»

«Tulgu, kes tuleb, kõik võtame vastu. Tule või sinagi, ega välja ei aja.»

«Kuule, Jevsei Tihhonovitš,» ütles Anfissa. «Ela, nagu sa elad, aga ära rahvast üles keera.»

Marfa lausa torkas teda oma pilguga:

«Kas Jevsei läheb kellelegi elu kallale või? Kas palvetada ka enam ei tohi?»

«Ega meie kedagi kutsu,» sõnas Jevsei. «Kui mõni eideke tuleb, ei passi ju välja ajada.»

«Mina olen sind hoiatanud, eks sa ise tea, Jevsei Tihhonovitš.»

Marfaga polnud mõtet rääkida. Ta ei oodanudki jutu lõppu ära, pööras näo ikoonide poole, lõi kahe sõrmega

tiati otse, prantsatas põlvili ja hakkas väljakutsuvalt palvetama.

«Mis siis nüüd lahti on?» mõtles Anfissa välja minnes. Oma lähimate abilistega oli ta riidu läinud: Mišaga, Varvaraga, nüüd ka Marfaga. Millise pilguga oli Marfa talle otsa vaadanud! Nagu oleks tema, Anfissa, ta verivaenlane ... Ja Varvara? Iiales poleks ta seda arvanud. Sõja ajal oli Varvara talle kõige lähem inimene olnud. Ikka: Anfissa, Anfissa, ole mulle õeks, mul ju pärisõde pole. Hoiame alati ühte, surmatunnini. Nad olid teineteist sülelnud, nutnud, vannet suudlustega kinnitanud. Aga nüüd hoia õekesest eemale, muidu hammustab.

Jah, midagi oli muutunud, oli tunda mingeid uusi hoobasid, seda Anfissa tajus. Aga mis need olid?

Pool aastat tagasi oli kõik veel lihtne. Oli sõjaaeg. Küla hoidis ühte nagu sõrmed rusikas. Aga nüüd oli rusikas lahti läinud. Iga sõrm karjus: elada tahan! Omamoodi, omatahtsi!

See ehk paistab talle ainult nii? Ehk on metsanormi täitmine ta nii maha rõhunud?

Jalge all krudises lumi, katused valendasid kuuvalguses, kuid katuste all oli pime. Ainult paarist-kolmest aknast kumas ähmast peeruvalgust. Kus siis elu oli?

Elu oli külast metsa kolinud. Kauaks ajaks, terveks talveks. Suurveeni.

See on põhjamaa põline seadus. Põhjamaalane ei saa ilma metsata läbi.

Aga küll oled sina, mets, rahvast räsinud! Vähe on neid naisi, kes mitu aastat järjest metsas vastu oleksid pidanud, ilma et pärast eluaeg kirunud oleksid.

Tsekäänakul hüppas pimeda nurga tagant välja tütarlaps. Jäi keset teed seisma ja sirutas käed laiali.

«Anfissa, Anfissa Petrovna! Kus te ometi hulgute? Ma olen teid õhtu läbi otsinud. Teile tulid külalised.»

Häälest tundis Anfissa ära Prjaslinite Liisa.

«Missugused külalised?»

«Mitte ei ütle! Arvake ära!» Liisa välgutas silmi, puhkes naerma, lipsas mööda ja hõikas üle õla: «Kallid külalised!»

Missugused külalised? Kes võis talle külla tulla? Mõni komandeeritu ehk? Rajoonimehed armastasid kolhoosiesimeeste juures peatuda, sai paremini süüa. Aga võibolla? ... Anfissa süda võpatas sees, kuum laine täitis rinna.

Ei või ometi olla, ütles ta sammu lisades. Viimase teate oli Ivan Dmitrijevitš kohe pärast võitu Saksamaalt saatnud, sestsaati polnud enam ainsatki kirja...

Tema akendes põles ere tuli, õu oli lumest laialt puhtaks roogitud. Kes see võiks olla?

Grigori.

Naine jäi lävele seisma nagu oleks ta põranda külge kinni kasvanud, ja vaatas üksisilmi oma meest, kes talle vastu astus.

«Tere, naine.»

«Tere, Grigori Matvejevitš. Tere tulemast.» Anfissa ulatas mehele külma käe ja kummardas.

«Sina, Anfissa, oled unustanud, kuidas mehega ümber käia,» ütles Žitovi Pjotr laua tagant.

«Jah, Petja. Sul on õigus.»

Peale Žitovi Pjotri istusid lauas Fjodor Kapitonovitš ja Stepan Andrejanovitš — neid ta veel nägi, aga siis hakkas tare tal silme ees ringi käima: ta märkas Grigori silmis pisaraid ja puhkes mehe najale langedes äkki valjusti nutma.

Üheksas peatükk

1

Viimane kuusk oli jäme ja okslik, Mihhail müttas ümber puu, tuharateni lumes.

Harjumust mööda pidi ta soojale vaigusele kännule puhkama istuma, et hinge tõmmata ja suitsu panna, kuid siis tuli talle meelde, et peale tema ja Netjossovi Ilja on kõik langilt juba ära läinud, ning ta tõusis püsti.

«Hei, läki!» hõikas ta.

Ilja ei vastanud.

Oksaraginat kuuldes pööras Mihhail pead ja nägi Iljad pimedas tihnikus lõket süütamas.

«Tahad karule meelehead teha või? Arvad, et ta öösi ära külmab?»

«Enda jaoks teen,» kostis Ilja. «Ma ei näe hästi.»

«Mida sa näha tahad?»

«Tahan veel paar kuuske maha võtta.»

«Eks sa võta,» ei mõistnud Mihhail midagi muud kosta. Ta oli elus küllalt puulõikajaid näinud. Ega ta isegi

kõige kehvem metsatöömees olnud, päevas tegi alati poolteist normi. Kuid Netjossovi Iljaga ei maksnud end võrrelda. Teist niisugust tööhullu polnudki. See pressis kaks ja pool normi täis. Pealegi oli ta brigadir. Kui sina õhtul lasgama heitsid, jäi tema laua taha pabereid arutama ja järgmise päevatööd kokku arvama. Ning hommikul oli Ilja ikka esimesena jalul.

«Tema peab,» rääkis ikka Postnikovi Antip. «Tema on parteis.»

Seda küll, et parteis, mõtles Mihhail. See on tõsi. Aga igas parteilanegi rauast ole. Kõht on ikka ühesugune, see nõuab oma. Ja mis kõhutäidet Iljal on? Mihhail ja teisedki saavad kodunt lisa, pisut piima või kartulit, see on ka midagi. Aga Iljal ei ole lehma. Ilja peab ise peret toitma. Sellepärast ta püüabki oma leivanormi kahekordistada.

Mihhaili vaevas nälg. Kaasavõetud leivakannika oli ta juba päeval ära söönud, sõrmed olid seni põuetasku vahet käinud, kuni sinna purukestki ei jäänud.

Langilt kõvale, sissetallatud metsaveoteele jõudes klopis ta vildid lumest puhtaks ja ropsis vatipükstelt jääkükid maha.

Pakasel ei olnud veel täit jõudu, see hakkab alles detsembris paukuma ja murdma, kuid tee krudises jalge all juba üsna talviselt ning raadiot oli kuulda, see oli peatahtis.

Raadio mängis üle jõe Sotjuga metsapunktis. Sooja ilmaga polnud teda kolme kilomeetri kauguselt kuulda, ent nüüpea kui tulid külmad, jõudis pealinna hääl kolhoosnikeni.

Nii me siis elamegi, mõtles Mihhail viltide krudinal mööda metsateed astudes. Mõni kuulab seda muusikat soojas istudes. Mõni aga teeb selle muusika saatel õhtust sõrki, kirves või saag käes. Muidu paistab küll, et töötame ühte ja sedasama metsa üles. Nii meie, kolhoosnikud, kui ka metsatööstuse töölised. Aga elu on erinev. Kolm kilomeetrit on vahet, aga hoopis erinev. Metsapunktis on punanurk, on söökla, on kiosk, kõik, mis vaja. Neil Ojastel pole aga ohkagi. Siin on kõik vastupidi. Kui Podrezov mullu nende jaoskonnas käis, oli Mihhail küsinud, miks see nõnda on. Miks ühtedel on kõike, teistel aga pole mitte kui midagi. «Eks sa nõua kolhoosi käest,» oli Podrezov vastanud. «Sul on ju kolhoos.» Mida sa kolhoosi käest nõuad? Kust see kolhoos võtab?

Selja tagant kostis kabjamüdinat. Mihhailil oli hea meel. Barakini oli veel tublisti üle kilomeetri maad, nüüd saab prii küüdiga. Vedajad ikka aitasid vahel neid, langetajaid.

Sõitja oli Jakovlevide Njurka. Pidas kinni ja välgutas härmatanud rätiku alt silmi.

«Istu peale!»

«Hea küll, lase edasi!»

«Mispärast hea küll — egas ma hammusta!» naeris Njurka vallatult.

«Ma olen ära külmanud.»

«Seltsis saab ehk kiiremini sooja,» ütles Njurka kiirkõnes ja naeris jälle.

«Lase edasi!» oli Mihhail nüüd juba kuri.

Njurka oli armastuse peale kangesti maias. Kui nad mullu Ojastel näljast paiste läksid, oli Njurkagi näost tursunud. Ometi lippas ta siiski igal laupäeval metsapunkti. Üksi. Läbi pimeda metsa. Siis oli Njurka hakanud Jegoršaga sehkendama, kuid tänavu sügisel hakkas temale külge ajama, sest Jegoršat polnud. Mihhail oli kord hommiku eeli ärganud ja imestanud, et mis see olgu! Kes ta teki all jookseb? Egas ometi hiir? Aga see oli hoopis Njurka, kes teda kätega kobas ja kõrva sosistas: «Tee ruumi.»

Noh, tema oli siis ka teinud — pannud rusikaga ühe täie. Et ära trügi. Ei hakka tema pärast Varvarat igasugust litsi vahtima.

Kuigi Njurkal oli küll, mida vahtida. Pikka kasvu, ilusa kehaga ning silmad nagu suurvesi, mis võiks iga puu juurtega välja kangutada. Egas poisid ja mehed asjata tema pärast metsapunktis kakelnud. Varvara vastu Njurka muidugi ei saanud.

Langilt kostis langeva kuuse mütsatus, Ilja oli ikka veel puude kallal. Taevas süttisid tähed. Oli valgem kõndida. Roheliselt sätendas kuuseokstel lumi.

Mihhail jooksis, kuulas raadiot ja mõtles Varvarast. Poolteise kuu jooksul oli ta ainult üks kord külasse pääsenud. Kuid Varvarat polnud ta kohanud. Kuhu naine kadunud oli? Ta oli öö otsa Varvara trepil seisnud ja alles koidu ajal külmunult ja tigedalt koju tulnud. Emal oli jälle vana laul suus. «Me lootsime, et sa tood vähemalt puid. Aga sina käisid jälle tolle nõia juures.» — «Ah nii!» oli Mihhail marru läinud. «Või teile on puid vaja? Või

puid? Külmetate, vaesekesed? Eks külmetage siis edasi!» Ja Ojastele põrutanud. Nõndaviisi oli ta kodurahvale õpetust andnud. Puudega. Proovigu ise lume alt välja kiskuda: Ehk võtavad ometi õppust.

Hetkekski ei läinud tal Varvara meelest. Puusse ägedalt sälke raiudes või lõkke ääres puhates mõtles ta ikka temast. Öösiti nägi ta Varvarat unes. Unenäos naine ei naernud ega õrritanud teda, vaid oli vaikne ja alistuv ning muudkui päris: «Miks sa mind armastad? Ütle...»

Pakaseõhk lõhnas koldesuitsust, kostis külmunud ukse paukumist. Mihhail vaatas ringi, ta hakkas põndakule jõudma.

Jalgadesse tuli elu sisse. Kähku oli ta künkaharjast üle, süngest kuusikust läbi ja juba paistiski all oja ääres valge soe barakk, kus ootas kuum õhtusöök.

2

Mihhail armastas oma barakki. Nagu iga puuraidur, kes päev läbi lumes müttab ja lõpuks sooja pääseb.

Kui nad neljakümne teise aasta sügisel ühes Jegoršaga, mõlemad alles neljateistkümneaastased poisikesed, Ojastele tulid, polnud siin peavarju ollagi. Selles kandis polnud isegi jahimeheonni. Tuli poolteise kuuga maja üles lüüa, kus terve brigaad elada võiks. Anfissa Petrovna oli öelnud: «Surge või maha, aga tare peate ehitama. Egas mina käsi, sõda käsib.»

Nad olidki ehitanud. Viiekesi. Mihhail, Jegorša, Žitovide õeksed Klavdia ja Manja ning vana Nikifor.

Nikifor oli neid igal hommikul järjepannu liivasse uuristatud urust välja urgitsenud, kus nad justkui metsloomad heinte sees magasid: «Hakake aga liikuma, tehke sooja!» Nad olidki teinud. Seni lõkke ümber jooksnud, kuni külmunud riided aurama hakkasid.

Kõigepealt olid õeksed Žitovad rivist välja langenud. Manja oli kopsupõletikku jäänud, kui salvus polnud veel akende kõrgunegi. Klavdia oli üle keha vistrikke täis läinud, nii et ta ei saanud enam lamada ega istuda, viimase öö oli põlvitanud nagu palvusel.

Siis jõudis järg Nikiforini, vanamees põles ära. Jäi tukkuma ja kõrvetas enese ära. Nemad, noored, magasid siiski iga öö, kuigi patuga pooleks, Nikifor aga sai ainult

pisut lõkke ääres tukkuda ja pidi muudkui jälle kirve pihku võtma, sest kui tema magama oleks jäänud, kes oleks neid siis hommikul urust välja sikutanud?

Oli see vast vanamees! Ei ta muretsenud enda pärast, oma põlenud selja pärast, mitte sellepärast, et tal oli ainult nädal aega elada jäänud, — ikka katuse pärast. «Oh poisid, poisid, mis ma küll tegin, ma vana loll! Kuidas te ilma minuta sarikad püsti saate?»

Nad ei saanudki sarikaid püsti. Panid majale lameda katuse. Ei jätkunud neil, neljateistaastastel poisikestel, oskust kahekaldelise katuse tegemiseks. Ega olnud ka aega — Volga linn Stalingrad hüüdis appi...

Nagu õhtuti ikka, ajas barakk suitsu välja. Valge sambana tõusis suits korstnast tähistaeva poole, suitsu tuli ka jäätunud akendest ja uksepragudestki.

Härmas hobune krõmpsutas trepi juures heinu. Hobusel oli saan järel, keegi oli külast tulnud. Egas ometi Varvara, liigahtas mõte Mihhaili peas. Et kus hundist räägid, seal ta on. Aga kui ta külmanud barakiukse kriiksudes üle läve astus, haihtus see mõte nagu külm aurupilv, mis ühes temaga tuppa tuli.

Tulnukas oli Žitovi Pjotr. See istus kuuma ahju juures, pläru hambus, nägu õhetamas, rahvasumm ümber — küllap rääkis külauudiseid.

Barakk oli paksult suitsu täis. Lamp põles seinal nagu udu sees. Mihhail kummardas, pani oma vibusae uksenurka ning võttis laualt kateloki. Küllap ta uudiseid kuulda jõuab, Žitovi Pjotr jääb ilmselt ööseks, esmalt tuleb vett tuua ja katelok tulele panna, enne kui soojus rambeks võtab, egas jutt kõhtu täida.

Ent Žitovi Pjotr oli rahvast millegagi kõvasti rabanud, kõik rääkisid korraga: «Mis sa ajad! Äa räägi tühja juttu! Ei või olla!» Haige Postnikovi Antipa, kes kaks päeva narilt polnud tõusnud, oli end kergitanud, habe õieli, silmad pimeduses laternatena säramas.

Mihhail istus tema nari veerele:

«Mis ta seal jutustab?»

«Mis? Esimees olla litsi lööma hakanud. Läinud mehest lahku.»

«Anfissa Petrovna või?» Mihhaili ülessulanud ripsmed hakkasid pilkuma ja temagi ajas kaela pikka.

Žitovi Pjotr kõneles:

«Naine on nagu mustlase lukk, ilmaski ei tea, mis

vimpka ta viskab. Sõjaajal olevat talle mingi kallim tekkinud. Olevat siin olnud. Keegi rindemees.»

«Oli küll, miks ei olnud.»

«Ega mina tea. Nii et oma mees saadeti erru, nüüd meitab teist, kes ta'nd oligi?»

«Küll on lugu! Kellest tahes, aga Anfissa Petrovnast poleks seda küll oodanud!»

«Etskae, vaga vesi, sügav põhi!»

«Aga Grigori? Sõdis ja sõdis, tuli koju ja...»

Pjotr muigas:

«Ärge te Grigori pärast liialt muretsege. Tänapäeval pole meesterahval selles osas tööpuudust karta. Leidus häid inimesi, kes teda lohutasid.»

«Kes siis?»

«Kes, kes! Injahhina Varvara aitas hädast välja!»

Jakovlevide Njurka oli laginal naerma hakanud — seda Mihhail mäletas. Mäletas, kuidas ta barakist välja turmanud ja saani istunud oli. Edasi keerles kõik nagu rattas. Ei, veel mäletas ta Netjossovi Iljad, keda oli langi juures ristteel kohanud: «Kuhu nüüd, Mihhail? Mis on juhtunud?»

Kui ta külasse jõudis, olid tuled veel üleval. Oma kodust kihutas ta pilkugi heitmata mööda. Seal oligi Varvara maja. Tinakarva akendest uhkas külma.

Ta ruttas õue, sealt trepile ja seisatas kohkunult: ukse ees oli taba. Raske tabalukk, härmatisest üleni karvane. Siis märkas ta sedagi, et trepp oli lumme tuisanud, teerada umbes. Ta istus trepile ja puhkes nutma.

Kuuris paukusid puuhalud külmast, tee ääres undasid telefonitraadid, kuid tema istus ikka trepil ja ootas midagi. Ootas, ehkki teadis, et pole midagi oodata.

3

Jevseil oli kerge uni. Mihhail sai vaevalt kolm korda väravarõngast kolistada, kui vöörusest juba samme kostis. Ei pärinud, kes seal on ja mis ta tahab. Aga niipea, kui Mihhail tuppa sai, liigutas Marfa end ahju peal, nii et pirrud pragisesid, ja kraaksatas:

«Kes seal südaöösi kolistab?»

«Ole nüüd sina jumala pärast vagusi. Mis sa pärid, teine tuli pakase käest!»

Jevsei sahistas pimedas viltidega, pani petroolilambi põlema ning tuli Mihhaili juurde, kes sooja ahju najale toetus.

«Ega sa ära külmanud ole?»

«Ei,» sai Mihhail suure vaevaga suust.

«Peaasi, et käed alles oleksid.» Jevsei tõmbas tal riidest kindad käest ja katsus sõrmi. «Kas tunned?»

«Kõik on korras,» kostis Mihhail väsinult ja laskis pea ahju najale vajuda.

Tal polnud küll vähematki kavatsust vanausulise juurest ulualust otsida. Kuid nõnda see läks. Hobuse oli ta talli viinud — hobust söötmata ei maksnud mõeldagi tagasisõidule; aga kust sa ise sooja saad? Koju minna? Omastega kokkusaamist ei suutnud ta endale ette kujutadagi. Kes oli ta elu nahka pannud? Kes oli ta Varvarast lahutanud? Kes siis muu kui nemad, ema ja Liisa. Nii ta siis oligi Moškini Jevsei poole vajunud.

Oh, küll täna on jutuveskitel jahvatamist nii külas kui metsas, mõtles ta silmi sulgedes ja selga vastu sooja ahju surudes. Ütlevad, et küll Varvara on ikka poisi ära teinud! Öösi ja söömata-joomata kihutas külasse. Ja Žitovi Pjotr tõstab kisa, selle eest ta veel saab, et hobusega minema pani! Jevsei ajas ta üles. «Tule soojenda end pisut. Ma panin samovari üles.»

Mihhail sõi ahnelt külma kartulit ja odrakuivikuid, jõi peale mitu klaasitäit tulist vett kuivatatud mustikatega.

«Aitäh,» ütles ta. «Seda ma arvasingi, et sinu juures saab süüa. Tulin koju, aga seal polnud leivapurugi.»

Jevsei laskis pea longu ja ohkas.

«Mis teil ka uudist?» küsis Mihhail. Ta ei kahelnud, et külaelust rääkides riivab Jevsei ka Varvarat.

Ent Jevsei ohkas jälle ja ütles:

«Mine õige koju, Miša.»

«Mis imet sealgi? Alles ma sealt tulin. Mõtlesin, et käin korra küla peal.»

«Ei, Mihhail Ivanovitš, kodunt sa ei tule,» vangutas Jevsei pead. «Sa tuled metsast.»

Mihhail kortsutas kulmu. Kust tema seda teadis?

«Sind oodatakse seal, pikisilmi oodatakse, Miša...»

«Las ootavad. See kulub neile ära.»

«Eilaku nägin su ema ja õde. Vedasid metsast puid. Külmunud ja omadega päris läbi, vaesekesed. Ja puud! Peenikesed nagu pudrumännad...»

«Olgu peale. Küll ma tean,» sõnas Mihhail. Tal oli sääri-veeri jutust küllalt ning ta küsis otse: «Varvara olla Grigoriga minema läinud. Kuidas lugu oli?»

«Mis seal olla. Inimestel on vaja oma elu seada. Nõnda see oligi.» Jevsei vaikis pisut ja pani Mihhailile käe põlvele. «Ära tee sellest välja, Miša, unusta ära. Sul äge veri, küll ma tean. Ära siis ikka kodurahvale ka liiga tee! Kui ma kuulsin, et Mihhail ei näita metsast nägugi, mõtlesin, et jumal hoidku! Mis eest sa neid niiviisi karistad? Kas sõda neid veel vähe räsinud on?»

«Ja mis jumal sulle kostis?» küsis Mihhail mürgiselt, aga kui ta vanamehele otsa vaadates selle silmis pisaraid nägi, kahetses ta oma sõnu. Jevsei võttis nende õnnetust väga südamesse.

«Mine koju, Miša. Küll nad siis alles rõõmustaksid!»

Muidugi rõõmustaksid, mõtles Mihhail. Petka ja Griška, Tatjana... Ja kui nad homme kuulevad, et ta käis külas, aga koju ei tulnud, mis siis?

«Mine, mine, Miša. Su hing läheb lahedamaks. Küll sa veel minu, vanamehe juttu meelde tuletad.»

Mihhail, kes polnud ikka veel otsustanud, mis teha, tõusis pingilt.

Kümnes peatükk

1

20. dets. 1945. a.
O. jaamas.

Tere, kallis sõber, ahjutagune tarakan!

Täna võtsin ette Sulle ise kirja kirjutada. Sest sinu käest ei jõua niikuinii seda ära oodata. Heakene küll, eks ma näe, mis laulu sa siis laulad, kui mind raudse ruuna seljas näed. Targad inimesed räägivad siin, et kabjakandjate aeg saab metsas varsti ümber, peagi kõmisevad Põhjamaa metsad võimsast mootorimürinast. Ise tead, et mets on kuld.

Mis ninaesisesse puutub, siis pole mõtet valetada, söögitoidust lihavaks ei lähe. Kuid mina tegin siin pisut lahinguluuret ja võtsin ühe eripoe juures positsiooni sisse. Eit pole pealt näha suurem asi, kuid kaup on aus. Tule,

millal tahad, pool liitrit ja sakuska on alati võtta. Einoh, viisakas olemine, tal on grammofon. Mind kutsub Žoraks, sest külas öeldakse küll Jegor, aga kui peenemalt öelda, siis Georgi. Nii mööduvad minu noorusaastad kaugel kodumaast.

Kuidas siis Sinu käbarad ka käivad? Kas olete barakile topeltaknad ette pannud? Sa, igavene tuhajuhan, võiksid vähemalt kirjutada, kuidas elate. Tahaks kuulda oma lumivalgest kodupaigast.

Uueks aastaks mõtlen ühe vana kuli seltsis Arhangelskisse põrutada. Sel kulil töötab vend õllevabrikus, nii et saab õlut juua. Pärast lähen Dunjarka juurde. Oktoobripühade ajal käisin tema pool. Vaata, kuidas peab oma elu seadma! Kolmetoaline korter, äi on suur nina, tema kaardiga saab liitri viina, vaibad maas, otse kalidoris on väike üksiolemise majake, mida tualetiks kutsutakse. Dunjarkal on igatahes vägev elu!

Dunjarka võttis mu hästi vastu, see tähendab koduselt. Tal on juurdekasvu oodata, on käima peal. Muudkui ohkis ja ahkis, et kuidas sa tädi Varvaraga jahmerdasid! Muuseas, sa oled tõesti ikka üks tõhk küll! Minu eest hoiad sa oma vigurid salajas, aga terve Arhangelsk kõliseb. Olgu peale, ega ma pahaks pane, aga sõlme teen taskuräti sisse.

Tervisi Pinega mändidele ja kuuskedele ja ka seltsimeestele metsaraiduritele. Töötage nii, et kodumaa ütleks aitäh. Täna on mets kõige alus. Ja ütle edasi, et Suhhanov-Stavrov omandab elukutse ja peatselt kõlab tema terasviis rohelistel väljadel.

Traktoristi tervitusega

G. Suhhanov-Stavrov.

2

Tere päevast, õnne ka, kirjutan ja ootan vastust!

Tere, kallis vennas! Sulle saadab tervisi õde Liisa ja terve pere.

Annan kohe esimestes ridades teada, et oleme elu ja tervise juures, mida ka Sulle soovime. Aga Tähik võtab tänavu varakult puhkust. Ema ütleb, et lehm tahab sõjaaja eest puhkust saada, sest andis ju kogu sõjaaja piima. Nii et ära koore peale looda, ei ole kuskilt võtta. Selle asemel saadame Sulle kartulit ja vakakese soolaseeni.

Žitovi Pjotr tuli purjuspäi meile, et mis Mihhailile edasi öelda, isegi püsinud enam jalulgi. Ütlesin, et eks sa katsu ennast kuidagi kohale vedada, mina aga kirjutan kirja. Istusingi siis kirja kirjutama.

Eslalgu meil puid on, Miša, aga uueks aastaks ootame Sind koju. Ehk lastakse üheks päevakski tulema. Petkat-Griškat, Sinu lemmikud, loevad juba päevi, et millal Miša tuleb. Ootavad Sind nagu hingeõnnistust. Aga tolle punapäise pahareti tarvis murra üks tubli vits, too kooserdab muudkui tänaval, ei õpi üldse. Tatjanal tuli üks hammas ära, otse ees on tühi koht, muud ei teegi, kui vahib ahju taha, et millal hiireke talle uue hamba toob. Ongi hea, vatrab vähem.

Ei tea, mida veel tähtsat kirjutada, Miša. Ema katkestab end ikka rehepeksuplatsil, mina käin muidugi vasikalaudas. Jevsei ladus sauna uue kerise, nüüd on korras, ei aja suitsu, raha ei võtnud, ütles, et andke tilgake piima.

Ongi kõik, nägemiseni. Kirjutanud sinu õde Liisa.

Miša, ma ei tahtnud sellest kirjutada, aga see on nii haavav. Ära pahanda minu peale, ega ma halvast südamest.

Semjonovna räägib, et ta olevat Sind hiljuti öösi külas näinud. Ma ütlesin, et ära aja tühja juttu. Seda ei saa olla, et Mihhail käiks külas ega tuleks koju. See viirastus sulle unisest peast, magad liiga palju. Ja emale ütlesin, et ärgu nutku. Niisugust asja pole ilmaski juhtunud, et meie Mihhail koju ei tuleks.

Kui Sa ometi kiiremini tuleksid ja kõiki neid rumalukesi rahustaksid! Mina ise küll ei usu, aga jumal hoidku kõiksugu juttude eest!

Tatjana piriseb mul kõrva ääres, et ma temalt Mišale eraldi tervisi saadaksin. Võta siis vastu.

Ära higise nahaga külma vett joo. Ja ära meie pärast muretse. Elasime sõja üle, ei jää nüüdki hätta.

Teile, ei, meile olevat tulnud sõjaväest Peršini Denis, Pjotr Jemeljanovitši poeg. Käib ringi, kroomsaapad jalas, ükski pakane ei hakka peale, sõjas olevat Stalinit ennast kaitsnud, nüüd ei teata, mis ametit talle pakkuda. Vahest rajooni, vahest aga külasse, kuulujutud on sihukesed.

Tervitusi Stepan Andrejanovitšilt. Tema muudkui põeb, sõda annab ennast vist tunda. Kirjuta tollele häbematule sellile, et kus ta südametunnistus on. Vanaisa on teda kasvatanud ja kosutanud, aga tema ei viitsi kirjuta-

dagi. Sõitis ära linna, üksainuke kirjake mitme kuu peale. Kas see on kellegi kord?

Aitab kah. Ma olen üleni higine. Kergem on kirvest käes hoida kui pliiatsit. Ootame Sind pikisilmi, nii ma siis kirjutasingi kõik südamelt ära, paberit juhtus ka olema, Raja eile andis terve vihiku.

Sind armastav õde L i i s a

3

Praegu pole aeg loorberitel puhata!

Detsembrikuu metsavarumiseplaan ähvardab nurjuda. Eriti võimatu olukord on mõnes kolhoosis, kus demobiliseerumismeeleolud on kolhoosiesimehi endid haaranud.

Sellele tuleb lõplikult ja pöördumatult lõpp teha!

Sõda on küll lõppenud, kodumaa kaardil pole enam rindejooni, kuid metsarinne on jäänud. Seda ei tohi hetkekski unustada.

(Oblastilehest.)

Üheksateistkümnes peatükk

1

Seda ei jõua üles lugedagi, kui palju oli Anfissa rajooni vahet sõitnud — kevadel ja suvel, pori ja pakasega, igasuguse ilmaga oli ta kutse peale kohale ilmunud ja enamasti ikka peapesuga tagasi tulnud. Tänanegi sõit ei tõotanud midagi head. Detsembrikuu metsavarumisplaanist oli täidetud nelikümmend viis protsenti, aga lõppemas oli juba detsembri viimane nädal, pekstud oli ainult pool vilja, laenutellimine ei edenenud; kevadel, kui võit käes, tellis küll igamees, nii suur kui väike. Temagi ei peaks praegu mõtlema endast, vaid asjast. Aga pea on pulki täis.

Härmatanud hobune jooksis mööda tuttavat teed, jalased kriiksusid talvevaikuses, kahel pool teed vaheldus mets niitudega, aga mõttes oli vaid Lukašin ja Grigori, Grigori ja Lukašin, ikka seesama koletu karussell, mis Grigori kojutulekul keerlema hakkas.

Ta oli ju teadnud, et Grigori võib iga hetk tulla. Grigori oli kohe pärast võitu teatanud, et saabub esimese demobilisatsiooniga. Ometi oli mehe kojutulek talle nagu väik selgest taevast.

Grigori oli sõjas nagu ümber vahetatud. Ta oli justkui pehmeks ja laiaks vajunud, juuksedki olid hõredamaks jäänud, Anfissa oli seda kohe märganud, niipea kui mees lauast tõusis ja talle vastu astus. See, et mehel pisar silmas säras, oli lausa ennenägematu asi.

Siis ta oligi valjusti nutma puhkenud, taibates, mis ta oma habemeelsusega teinud oli. Kõige kohutavam, et Grigori oli teda lohutanud ja õnnelikel, lausa vaimustatud silmil külaliste poole vahtinud, et vaadake, kenad inimesed, kuidas mind vastu võetakse. Kui nad pärast kahekesi olid jäänud, oli mees lasknud pilgul aeglaselt üle tare käia ja öelnud: «Nii. Neli aastat olen ma seda hetke oodanud.» Siis oligi Anfissa kannatus katkenud, kui juba, siis juba: «Asjata ootasid, Grigori. Meie elust ei tule midagi välja.»

Soimu, kisa, rusikahoope — kõike oleks olnud kergem kannatada. Aga ei! Grigori, seesama Grigori, kes talle varem palja pilguga hirmu nahka oli ajanud, oli teda paluma hakanud, oli palunud möödunut unustada. Juba enne sõda oli Anfissa soovinud lastekodust last võtta, mehel oli seegi meeles: «Võtame, et elu tühi ei oleks.» Ja kui Anfissa ongi vahepeal üle aisa löönud, saavat ta seltsiks aru ja andvat andeks. Egas ta isegi patust puhas ole.

Kolm päeva oli Grigori Anfissat oma suuremeelsusega piinanud, neljandal päeval ära rajooni sõitnud. Mitte üksi, vaid koos Injahhina Varvaraga.

Kui Anfissa sellest kuulis, pidi ta heameelest peaaegu risti ette lööma. Las saavad õnnelikuks! Egas nad ilmaasjata juba enne sõda nuhutanud. Eks see ole saatus. Aga kui palju pisaraid oli tema siis valanud! Ja miks! Sellepärast, et naised igal teeristil keelt peksid. Sugugi mitte armukadeduse pärast. Selleks ajaks polnud armastusest tuhkagi järele jäänud. Ikka uhkusest, sellepärast, et naised vahtisid teda haavava kaastunde ja uudishimuga; et üle aga välja, miks su mees sind ei salli. Mis viga sul küll küljes on?

«Oh naised, naised, kes teist aru saab!» lausus Anfissa valjusti.

Seda kordas ta viimasel ajal tihti, sest ta tõepoolest ei mõistnud, miks naised temast ära pöörasid. Grigori pärast

või? Tema, vaeseke, peab ju noore naisega mesinädalaid! Teda ennast pole küll millegi pärast kadestada! Tema on esialgu samuti leseseisuses nagu kõik teisedki.

Valju norsatusega puhastas hobune härmatanud sõõrmeid ja hakkas tagant sundimata sörki laskma.

Hämardus. Rajooni leivatehase kohale tõusis kõrge roosa suitsusammas.

Kui Anfissa rajoonikeskusesse saabus, jõudis talle järele parvetuskontori ülem Taborski. Tõusis saanis püsti ja karjus talle viinalõhna näkku puhudes:

«Tere, noorik! Kas pulma või? Kuulsin, et oled oma mehe mehele pannud!» Ja pahvatas naerma.

Rajoonikeskuse peatänavale sõites kartis Anfissa kõige rohkem Grigori ja Varvaraga kokkusaamist.

Varvarat ega Grigorit ta ei kohanud.

Samal õhtul tagandati ta rajoonikomitee bürool esimehe ametist.

2

Mihhail ja kolm puuraidurit olid Ojastelt koosolekule kutsutud. Hobune oli langile järele saadetud, nii et nad ei saanud isegi barakist läbi astuda. Vatikuues ballile! Lõbus lugu! Soolikad mängivad maarjast, aruta siis kolhoosiasju.

Või mis seal arutada? Pilt oli niigi selge, uus esimees oli vaatamiseks välja pandud, istus punase laua taga Podrezovi paremal käel, Anfissa Petrovna oli aga varju jäetud, et pilt selgem oleks, esmalt Mihhail ei märganudki, et ta ka laval oli.

Podrezov ei hakanud müristama ega välku lööma, küllap oli seda juba bürool teinud. Ütles lihtsalt:

«Meie, rajoonikomitee, oleme Mininaga küllalt jännanud. Teda igast kandist toetanud. Aga tugedel maja pole kellegi maja, nagu öeldakse. On teilgi aeg oma külas sõjale rist peale tõmmata.»

Need viimased sõnad, et aitab sõjast ja sõjaaja viisil elamisest, olid rahvale kangesti meele järele.

«Aitab jah. Annaks jumal....»

«Seltsimehed, meie esinaisele tuleks ju sõjaaja eest aitäh öelda!» kostis ahju juurest Netjossovi Ilja arglik hääl.

Mihhail tõmbas näo krimpsu, nagu valutaks tal ham-

mas: no nüüd läheb vesistamiseks lahti! Kui naised oma silmavee lahti päästavad, uputavad koosoleku ära.

Kuid tema hämmastuseks olid kõik vakka. Mis see tähendas? Ootasid Podrezovi käsku või? Või ei olnud veel hoogu sattunud?

Anfissa läks näost lumivalgeks. See polnud nali. Aastaid oli ta ränka vaeva näinud, aga nüüd ei raatsinud inimesed talle aitähki öelda.

Tagapool sosistas keegi ärevalt, vist karjatalitaja Aleksandra, Lobanovi Trofimi tütar:

«Ütle ometi midagi, Mihhail! On sul raske või?»

Või öelda? Miks ka mitte? Võib küll öelda.

Mihhail pani käed suu äärde ja hõikas bassihäälel:

«Pange hääletamisele! Kõik on selge. Kauas me ikka selja taha vahime!»

Nii ta ütleski. Egas tema Jegoršaks ole. Too täna kiidab, homme sõimab. Kukkus hästi välja. Kui mõni eit tahtiski veel möödunut taga ohkida ja Anfissa Petrovnat hea sõnaga meenutada, siis tema hüüde peale toimus taispööre. Pärast tema hõiget pöörasid kõik pilgu uue esimehe poole, sest mõistsid, et tuleb hakata selle käe all elama ja selle armust sööma.

Mihhail aga tõusis püsti. Tõusis täies pikkuses püsti ja läks välja. Küll saavad naised ilma tematagi hääletatud. Läs näeb Anfissa Petrovna veel kord, kes ta tagandas. Läs vaatab. Tema end ei varja. Nüüd oleme tasa! Sina keerasid minu elu kihva, mina võlgu ei jää. Tegin kõik tasa.

3

«Küll sina aga panid talle pirni! Lõid hinge kinni!» ütles Žitovi Pjotr trepist alla tulles.

Naised, kes nende järel klubist välja valgusid, pidid nad jalust maha jooksma. Kõvale, sissetallatud teele jõudes pääsesid naistel keelepaelad valla. Klubi juurest said algusse kaks musta häälekat oja.

«Nüüd läks alles koosolek lahti!» nentis Žitovi Pjotr.

Nende juurde astus veel plotskit tõmbavaid mehi — Jahovlevi Ivan, Atamani-Kostja ja Injahhini Vassili.

Et tähistada meestevõimu taaskehtestamist, pani Žitovi Pjotr ette kolmeline ring klappida. See ettepanek võeti ilma pikemata vastu ja mindi Streletsi-Marina

poole, nii-oelda erapooletule pinnale, et vältida koduseid pahandusi.

Mihhail kõndis meestega kontorini kaasa, kuid mõtles siis äkki ümber: homme peab varakult Ojastel olema, ent tema pole veel koju saanudki. Mis seal tehakse? Eelmisel korral polnud ta suutnud end sundida koju minema, kuidas ka Moškini Jevsei polnud keelitanud. Oli küll kodu ümber tiirutanud, aga siis hoopis rajooni sõitnud, et tulgu, mis tuleb, antagu või kohtusse, Varvarat peab ta nägema. Oma silmaga. Pärast seda rajoonis käiku polnud tal kodu peale üldse mahti olnud mõelda.

Ja poleks tänagi pruukinud sisse astuda, mõtles Mihhail kodule lähenedes. Las saavad omal nahal tunda, mis tähendab metsast puid vedada. Las tunnevad! Kui kõik ette ja taha ära teha, muututakse sinu vastu matsiks, hakataksegi sinu turjal liugu laskma.

Tagahoovide kaudu õuele minnes — Mihhail tahtis ilmuda ootamatult — vaatas ta siiski kuuri alla.

Kütet oli. Paljas hagu muidugi. Ning kohe näha, kes seda oli raiunud. Kirvejälgedest oli naisekätt tunda, hälud olid igast küljest ära täksitud, nagu polekski kirvega raiutud. Külas oskas vist üksainus naisterahvas meesterahva viisil kirvest käes hoida: see oli Anfissa Petrovna...

«Käigu ta kuradile!» vandus Mihhail endamisi. «Tükib veel, raisk, pähe!»

Trepi juures Mihhail komistas ja pidi peaaegu pikali lendama. Poisid olid lausa trepi kõrvale liumäe teinud.

«Mis te passite?» käratas ta tuppa vajudes. See käis ema ja Liisa kohta. «Nood hakkavad varsti trepi pealt liugu laskma. Kas teie hakkate siis aknast sisse käima või?»

Maruvihaselt silmi pööritades nägi ta poisse oma voodis ja kukkus veel hullemini räuskama, kas pole küllalt öeldud, et tema voodis ei tohi vedelda!

Majas polnud leivaraasugi. Mihhail sõi külma kartulit ja kapsast (lehm oli kinni, sàmovar katki, toru tilkus) ja käskis emal kõik vildid ahju pealt alla võtta, ise aga läks tõi seenisest kingsepakasti, kus tal kõik kotaparanduse riistad sees olid, sest see saatana pesakond tassis ju kõik laiali, mis vähegi vedelema jäi.

Ema loopis keset põrandat hunnikusse kõiksugu kotaräbalaid, küll lambanahast, küll vanadest vatikuubedest

või isa kalevipintsakust tehtud. Millegipärast nimetati seda halvat kaltsuhunnikut viltideks!

Mihhail keerutas käes üht, siis teist kotta ja mõistis äkitsega, et ühe ööga ei tee ta midagi ära. Polnud mõtet pihta hakatagi.

«Ja mis see seal istub?» röögatas Mihhail, kelle pilk peatus ahjupingil istuval Liisal, kes seal ühe käega ahjualuse kummile najatus, palituniru seljas. «Tuli oma koju kütta või?»

«Ta käis koosolekul,» kostis ema Liisa eest.

«Koosolekul? Klubis? Sinust oli seal just puudus jah! Ja kurdate veel, et pole midagi jalga panna! Kust neid jalavarje võtta, kui te igal pool ringi kooserdate! Nägid, kuidas esimehele pirni pannakse?» muigas Mihhail õelalt. «Jäh sulle! Ära tule teisele auku kaevama!»

«Või Anfissa Petrovna on teisele auku kaevanud? Kellele? Oh te südametud inimesed! «Anfissake, oh sa me kullakallike!» Alles see oli, kui kõik peo ajal niiviisi tänitasid. Aga nüüd oleks nagu suu vett täis võtnud...» Liisa nuuksatas.

Ema ohkas ja lausus:

«Või Anfissa inimesi vähe aitas! Mitte üht ülearust pala ei pistnud oma suhu... Ma mäletan, kuidas ta ükskord nildule tuli, me hakkasime parasjagu sööma. Grunka ütles, et esimees, paku meile ka oma kakku. Aga kui esimees oma leivakoti lahti tegi, olid seal needsamad sambalakakud.»

«See'p see ongi,» ütles Liisa pisaraid neelates. «Küllap ta oleks võinud ka jahust küpsetada. Nüüd nägi rahvas seda Peršinit ja on valmis talle seebiga ja seebita pugema. Nagu Anfissa Petrovnat poleks enam olemaski.»

«Peršin ei puutu asjasse,» nähvas Mihhail. «Rajoonikomitee tegi Minina kohta selge otsuse.»

«Mis Minina ta meile on! Kui Anfissa Petrovnat poleks olnud, oleks meie hing vahest juba looja karjas. Nii on lood.»

«Ma ütlen, et pärast rajoonikomiteed pole meil enam kombeks suud pruukida. Saad aru?»

«Mis siis sellest, üks on rajoonikomitee, teine on rahvas,» ei jätnud Liisa. «Rajoonikomitee ütles, mis tal öelda, nüüd oleksite võinud teie öelda, et aitäh, Anfissa Petrovna, tubli töö eest, elasime ühes sinuga kõik hädad ja viletsused üle.»

Mihhail irvitas salalikult:

«Eks sa öelnud, kui sa nii julge oled!»

«Oleksingi öelnud! Aga mina arvasin, et seal istuvad mehed, just selletarvis Ojastelt koju kutsutud, küllap nemad ütlevad, ehk on veel südametunnistust.»

«Loll! Inimesed tahavad elada! Kas me vähe kannatanud oleme? Mille eest teda tänada? Et ei ole midagi hamba alla ega jala otsa pista?» Mihhail heitis tigeda pilgu vildikuhjale. «Selge see, et rahvas uue esimehe üle rõõmustas. Kuulsid, mis Podrezov ütles? Et tuleb sellele naistevalitsusele lõpp teha. Sõjale rist peale tõmmata. Said aru?» Mihhail koputas endale kurjalt rusikaga otsaette. «Sõjale rist peale! Selge?»

«Mis siis sellest,» raius Liisa vastu nagu rauda. «Kas see teil tüki küljest oleks võtnud, kui suu lahti oleksite teinud?»

«Saa ometi aru, saatana lollpea! Rahval on kõrini!» kargas Mihhailil kops üle maksa. «Kas ta sõjaajal vähe rääkis, et las sõda lõpeb, siis hakkame inimese moodi elama. Kas elame või? Kus see ilus elu on? Ehk läheb nüüd uue esimehe all ometi paremaks! Kas sa aru ei saa, mis rahvas mõtleb?»

«Ja mis siis, egas tema süüdi ole. Egas tema üksi nii mõelnud, kõik mõtlesid nii . . .»

Mihhail virutas vildi põrandale (ta oli siiski ema kotta parandama hakanud) ja käratas, nii et tare kajas:

«Tuli surnuks! Mis kuradi mood see olgu öösiti üleval istuda!»

Tuli kustutati.

Ema kobis sedamaid ahjule, Liisa aga võttis riidest lahti ja istus ahjupingile, tema rohelised kassisilmad puurisid pimedas venna hinge. Lõpuks laskis Liisa pisarad käiku — juba ahju peal lamades. Et pole sul millestki kinni hakata, ma ei lausu sõnagi, aga omast ei tagane. Löö või maha, kisu või tükkideks, ikka kaitsen Anfissa Petrovnat.

Pea kohal vähkresid poisid, nii et poluti krigises, need ärkasid alati üles, kui ta neile alt suitsu tegi.

Võib-olla on Liisal isegi õigus, mõtles Mihhail. Vahest oleks tõesti pidanud aitäh ütlema. Kui ausalt arutada, siis on ta selle tõesti ära teeninud. Aga miks siis Anfissale aitäh? vaidles ta endale vastu. Miks siis keegi temale

sitsh pole öelnud. Kas ta sõjaajal vähe rabas? Ei, Anfissa Petrovna ütles. Peo ajal. Ütles nõnda, et aitas. Ja üldse pole ta kunagi kiitusega kitsi olnud.

Nüüd meenus Mihhailile seegi, mida ta kogu aja meelest oli tõrjunud. Kui Netjossovi Ilja oli häält teinud, et Anfissa Petrovnat tänada, oleks Anfissa pilk nagu saalist kedagi otsinud. Võib-olla oli ta teda otsinud? Et ütle ometi, Mihhail!

Vaarikakarva koni lendas läbi tarepimeduse ja kukkus sisinal kätepesunõu alla kaussi.

Ei, kullake, sõnas Mihhail mõttes ja pigistas hambad kokku. Eksisid! Pöördusid vale mehe poole! Ise tuled minu ja Varvara üle kohut mõistma ja nüüd loodad, et ma sulle avalikult vööni kummarduse teen!

Seesama mõte, mis pidi temas Anfissa Petrovna vastu viha õhutama, asendus äkitselt sootuks vastupidisega. Küll on ikka kange naine, mõtles ta Anfissast. Pidas terve ahju vastu. Nagu oleks paigale naelutatud. Ei võpatanud ega ohanud . . .

Jää magama, ütles ta endale ja keeras järsult paremale küljele, näoga seina poole.

Ahju peal nuttis ikka veel Liisa.

TEINE OSA

Esimene peatükk

1

«Ahoi! Kas teie hulgas pole mõnda Pekašino matsi? Misasja? Ei ole? Aga mis need pardikesed maksavad, need valged kaelakesed? Ei ole müüa? Nonoh, hoia eemale. Las ütlevad ise. Meil on muuseas üheõiguslus...»

Jegorša löntsis edasi. Ühes käes pajuoks parmude peletamiseks, teises pintsak üle õla rippu. Polnud just raske kandam, aga higi muudkui voolas mööda selga. Ja hoopiski mitte kuumusest.

Viimased kaks nädalat oli ta end kõvasti kütusega tankinud. Esmalt kodus, sel puhul, et traktoristide kursused läbi said, siis onu juures Järvetagusel...

Seal siis see pillerkaar lahti läkski. Muusika — kaks harmoonikat, tema lõõts ja onu valgete pärlmutterklahvidega trofeepill, suupisteks oinas, ja kus oli alles viina! Mitte metsakohinat või karjajaaku, vaid ägedat päikesejooki, konjakit. Onu oli Saksamaalt terve kanistritäie seda kaupa kaasa toonud, seda oleks seal veel kaanida jätkunud, aga Jegorša oli endale öelnud: stopp! Tarvis rajoonikeskusesse sõita. Nüüd oli paras aeg sobivat tööotsa kuulata, muidu vaata, et saadetakse sind veel ka juhilubadega metsatööle, sest rajoonis ju traktoreid esiotsa polnud. Nii ta oligi pidulauast rajooni parvetuspühapäevakule sattunud.

Ega keegi teda tõepoolest tagant sundinud, ta oleks võinud päeva või paar rajooni küttekontori juhataja, isa vana semu heinalakas peesitada. Aga tuleb ju pisut mõtelda ka! Pea võib ju päevakese valutada, egas ta lõhki lähe,

aga millal sa jälle tervet rajooni juhtkonda korraga eest leidma satud! Pikemalt mõtlemata võttis Jegorša pootsmanil pihku ja lõõtsa õlale ning läks esimeste hulgas Võhtema neemele, kus nüüd käisid metsarinde kõige ägedamad lahingud.

See Võhtema neem oli Pinega rahvale üks issanda kuhtlus. Alailma oli ta palke täis, olgu jões vett palju tahes. Madala vee korral oli mõistetav, et palgid jäid liiva sisse kinni, seal ei aidanud ükski tõke. Ent vihmaselgi suvel oli seal tööd küllaga. Vihmasel suvel olid kõik kohad vett täis ja palgid takerdusid põõsastesse ning lohkudesse. Nii oli Võhtema neem alati üks rist ja viletsus, olgu kuiva või märja ilmaga.

«Hei!» hõikas Jegorša, järjekordse parvepoistesalga juurde jõudes, mis sedapuhku koosnes ainuüksi meestest ja noorukitest. «Kas siin Pekašino mehi on?»

«Ei ole. Nemad on kaugemal.»

Jegorša märkas kaugemal tillukesi inimkogusid, kes kallasel liivikul keset jõge müttasid, ja pistis vanduma.

Oh neid Pekašino tuhajuhaneid küll! Pole osanud kõrvale põigelda! On lasknud end ikkagi Artjuga madalikule saata, millest sõjaajal kõik nagu katkust eemale hoidsid. Sest siit sai kindla peale jooksva. Polnud end kuskil kuivatada ega soojendada, kui ülalt vihma kaela sajas. Tänasegi palavaga polnud siin kellegi kuurort. Põled ära nagu põrgus, nahk tuleb tükkidena seljast maha. Kuidas tehti varem, endistel aegadel? Nõuti, et Artjugale saadetaks kaadritöölised. Kas Miškal oli see tõesti meelest läinud?

Jegorša pidi veel vähemalt pool kilomeetrit mööda kruditsevat kuuma liiva palavuse käes lampima, enne kui viskas pintsaku vetruvasse pajupõõsasse, uhtis nägu ja kurku, pani käed suu ette ja hõikas.

Onneks kuulis Miška teda kohe.

«Tulen!»

Ja juba eralduski saare küljest tuttav kühmus inimkogu ning hakkas mööda liikuvat madalikku köhmima. Oligi näha valged, päikese käes läikivad päkad ja kaldalt paistis, et inimene kõnnib mööda vett.

«Sa käid nagu Kristus vee peal,» sõnas Jegorša ja puhkes naerma, kangesti rahul selle ootamatu võrdlusega.

«Või Kristus, kurat võtaks!» Veest väljudes ajas Mihhail end suure vaevaga sirgu.

«Kas jälle veest tõbi külge hakanud või?»

«Vistrikud jah.»

Poisid heitsid pajude alla pikali.

Mihhailil oli rõskuse ja märgade riiete lõhn küljes. Vees ligunenud jalgade nahk oli valkjasroosa, rabe. Ta kissitas ja pilgutas valusaid silmi. See tuli päikesest ja pimestavast veepeegeldusest, oli puht parvepoistehaigus.

«Luba ette kanda,» alustas Jegorša naljatoonil, kuid omajagu uhkelt, «traktorist Suhhanov-Stavrov on kümnekuulistelt kursustelt tagasi. Siin on mu load.»

Jegorša otsis ühest taskust, teisest ja läks näost valgeks nagu lubjapiip.

«Kas olen tõesti ära kaotanud?»

«Misasja?»

«Load!» röögatas Jegorša hirmsa häälega ja hakkas kibekähku taskutes sorima.

Mitmesuguseid asju lendas liivale: valge alumiiniumkamm, keemiline pliiats, kaks täitesulepead — Jegorša armastas ülemusena esineda —, pass, komsomolipilet...

«Meelde tuli! Ma jätsin nad onu juurde. No muidugi! Näitasin veel tädile ja ütlesin, et hoidku ilusti, see on minu elu. Miks sa kõverat nägu teed? Arvad, et mölisen niisama? Lubasid kaotada tähendab pead kaotada, öeldi meile kursustel.»

«Jegorša!» kostis kaugelt naisehääl.

Jegorša väsimus ja uimasus oli nagu peoga pühitud. Ta ajas end kähku küünarnuki najale ja vaatas allavoolu.

Madaliku lõpus kalda all ilmus nähtavale valge rätik. Siis veel teinegi.

«Mulle antakse märku,» sõnas Jegorša. «Suitsutund on läbi, ülemused ilmusid lagedale, nõuavad kunstilist osa. Tead sa, kuidas ma siia tulin? Ühel õlal pootshaak, teisel pill. Podrezov ise käskis: «Seltsimees Suhhanov, eelkõige pead sa minu meeleolu eest hoolitsema.» Oska hinnata, et ma kõik sinnapaika jätsin ja sõpra otsima tulin.»

Jegorša sirutas end jälle liivale pikali ja pilgutas silma:

«Kas hääle tundsid ära?»

«Mis hääle?»

«Nonoh! Eks sa puhu jah! Oh sa salakoi! Muudkui salatsed. Me naersime Dunjarkaga, nii et kõht haige. Mina vajusin tema juurde sisse, et pisut laenu küsida, olime ühe kuliga paljad kui püksinööbid, ei olnud raha kooli tagasi sõitmiseks, siis Dunjarka mind rabaski: et kas sa ka tead, millega minu tädi hakkama sai? Pani küla kõige kangema poisi endale sappa!»

«Kuidas kodurahvas elab?» küsis Mihhail.

«Misasja? Mis kodurahvas? Sa ära juhi mind kursilt kõrvale! Anna kõigepealt selgesti aru, et kuidas oli, kui nii, või nii!» Jegorša turtsatas. «Muide, ma küsisin teel siia temalt endalt järele. Ei ajanud tagasi.»

«Aga mina küsisin, kuidas kodurahva käsi käib?» katkestas Mihhail teda jälle järsult ja kannatamatult.

Jegorša lakkus hoolega oma kuivanud huuli. Tema hing oli hirmsasti täis. Kes siis tema ja Miška teineteisele lõppude lõpuks on? Sõbrad? Või juhuslikud tuttavad? Tema, Jegorša, jättis sõbra heaks kõik sinnapaika, vilistas palavusele, aga kui ta kohale jõudis, oli uks lukus. Mõtleks, kus tähtis riigisaladus, see naisterahvaga magamine. Kuid Jegorša valitses end ja vastas rahulikult, püüdes isegi vaimukas olla:

«Mis seal käia? Varrukast sisse, teisest välja.»

«Mulle ei kästud midagi edasi öelda?»

«Kuidas nad öelda said? Ma tulin otse Järvetaguselt rajoonikeskusesse.»

«Siis ei näinud sa Peršinit ka mitte?»

«Nägin küll. Muide, ega tema sulle tervisi saatnud.»

«Mis mul tema tervistest!»

«Ära ütle! Ikkagi esimees!»

«Ta, raisk, võiks mulle vahetuse saata. Kamandas mu kaheks nädalaks siia, aga mitmes kuupäev täna juba on?»

«Mis sul siin häda on? Ela aga. Kas sa arvad, et sind kodus pudrumäed ootavad?»

Mihhail ei vastanud. Ta vaatas üle jõe kirendavat luhta, kus aeglaselt roomas lõgisev hobuniiduk.

Ah selles on asi, taipas Jegorša. Tema mõtleb heinateost! Nüüd pole mõtet talle midagi muud rääkida. Ei kuule ega näe. Nagu tedrekukk mänguplatsil.

Nad olid kaua aega sõbrad olnud, aga esimest korda oli Jegoršal oma sõbra seltsis igav.

Poisid hõiskasid, nii et tänav kajas:

«Miša, Miša tuli koju!»

Ja kuidas küll ema rõõmustas! Pisarad aina voolasid üle näo, kui ta teda trepi juures ootas.

Ja ainult Liisa sai paugupealt kõigest aru.

«Hästi tegid, et ära tulid. Või veel! Mõnikord olid meil sel ajal juba suured kuhjad püsti, tänavu ei ole midagi!»

Mihhail istus alumisele astmele, nii et pea varju jäi; kui tal oleks praegu kästud trepist üles minna, ei tea, kas ta oleks sellega hakkama saanud.

Kolmkümmend kilomeetrit oli ta palava käes, keha vistrikke täis, paljajalu maha vantsinud, nii et päkad vermeis. Mitte mingil juhul poleks niisugust teekonda tohtinud paljajalu ette võtta, pärast seda kui kaks nädalat vees oli ligunetud.

Aga tõtt-öelda ei muretsenud ta mitte niivõrd jalgade kui saabaste pärast. Jalgadest polnud lugu. Jalgadele kasvab uus nahk peale, aga saabastele mitte. Saapad oli Võhtema neem nahka pannud. Ainult saapasääred oli ta korvis koju toonud, pealsed olid kuumusest ja niiskusest lausa pehkinud.

Poisi enesetunne läks pisut paremaks, kui Liisa kausiga külma vett tõi ja tal jalad puhtaks pesta aitas. Pani siis ärahõõrutud, veritsevatele kohtadele värskeid teelehti peale ja mässis nartsuga kinni.

Kõige suurema ja tähtsama uudise partsas välja Tatjana.

«Meile jahu ei antud,» ütles ta vihaselt.

Selgus, et kõigile metsa heinale minejatele oli juhatus kolm kilo odrajahu välja kirjutanud, aga neile mitte kübetki. Miks siis?

«See'p see ongi, et miks,» sõnas Liisa. «Ma tälle, orikale, juba eile ütlesin.»

«Kellele? Esimehele või?»

«Nojah. Läksin nimme juhatusse. Egas meie emast minejat saa! Ütlesin, et kas Mihhail ei lähegi siis heinale? Passib kogu heinaaja jõel või? «Küll siis saab, kui läheb.» Aga kas mina ja ema siis tööd ei teegi või? Ma talitan juba kolm aastaid vasikaid. Hapnegu need vasikad sinnapaika, kui asjalood niisugused on. Just siis astus konto-

[illegible] Klevakini Pavel, alles ta Saksamaalt tuli. Olevat kaupmehele kõiksugu kaupa toonud. Ja olge lahked, võta aga vastu, Pavel, viisteist kilo jahu. See mees isegi ei küsinud. Mina pärisin, et kuidas siis nõnda. «Sellepärast, et seadus näeb ette. Kõigile, kes sõjast tulevad, peab jahu andma.» Ma ei osanud enam ööd ega mööd. Hakkasin mõtlema. Mis seadus see niisugune on? Meie isa andis oma elu, meie aga ei saa jahukübetki, ja seal tuleb terve meesterahvas pere juurde tagasi, ning saab jahu ka veel . . .»

«Jäta,» ütles Mihhail. «Mis sa tühja rusikatega vehid!»

«Mis ma vehin või?» vaidles Liisa nina luristades vastu. «Tema, kurat, teeb meie elu põrguks, muudkui haugutab! Mispärast? Mis me talle teinud oleme? Kolmekesi teeme kolhoosis tööd — on siis külas veel palju niisuguseid peresid?»

Sedapuhku polnud Liisa päris siiras. Tegelikult teadis ta väga hästi, mispärast esimees nende vastu viha vedas.

Kriitika pärast. Sellepärast, et Mihhail oli Peršinit vastukarva silitanud.

See juhtus tänavu kevadel. Mihhail oli esimesi, kes metsast külvitööle tuli. Rõõmu ja lootusega, et näitame nüüd, uus esimees, et korralikule saagile pannakse alus juba kevadel.

Ja siis selgus, et kolhoosil polnudki seemet. Pool seemet oli metsas hobustele söödetud.

Kisati ja karjuti, rajoonist tulid ülemusedki kohale, aga mis sest kõigest tolku! Kas andis Peršin millegi eest vastust?

Juhtida esimees sm. Peršini tähelepanu seemnefondi valele kasutamisele.

Avaldada seltsimees D. P. Peršinile tänu metsaväljaveoplaani õnnestumise eest ja anda 1500 rubla preemiat.

Nõnda kõlas otsus. Mihhail oli mõlemat paberit oma ihusilmaga näinud. Mis seal's enam imestada, et Peršin läks ülbeks ja hakkas igal sammul taga kiusama neid, kes tema käest seemet nõudsid?

Üle kõige oleks Mihhail praegu tahtnud lakas jahedatel heintel pikutada ja siis saunalavale minna. See polnud sugugi raske, see oli tema võimuses: lakk oli siinsamas,

ja tarvitseks tal vaid nimetada, kui saun silmapilk kütte pandaks.

Kuid ta istus pisut ja löntsis siis kontorisse. Kurat teab, mis too Peršin seal teeb. Seni kui ta siin istus, on ehk Peršin teda miilitsaga taga ajades telefonitraadid kuumaks helistanud. Niisugune mees on nende esimees. Kui sa talle konnasilma peale astud, kaksab sul jala otsast.

3

Kõik läks täpselt nii, nagu Mihhail arvanud. Miilitsaga polnud teda küll veel taga otsitud, vähemalt ei räägitud sellest tema kuuldes, muidu aga oli kõik täpipealt nii.

«Kas sa tead, kustkohast sa sääred tegid? Kas sa mõistad, mis sa maha jätsid? Lasid metsatöörindelt jalga, on nii? Kas sa ka tead, mis nendega tehakse, kes rindelt deserteeruvad?»

Niiviisi alustas Peršin temaga juttu.

Mis tal vastu kosta oli? Et vistrikud teda piinasid, et esimees oli lubanud vahetuse saata, see oli ju tõsi, aga fakt jäi faktiks — ta oli omavoliliselt, ilma loata, parvetuselt jalga lasknud, kui i-le punkt peale panna, siis võiks öelda, et deserteerunud.

Kus häda kõige suurem, seal abi kõige lähem. Appi tuli Anfissa Petrovna.

Millal ja kust ta tuppa oli astunud, kas väljast või raamatupidamisest, seda Miša ei märganud. Kuulis ainult äkitselt otse enda kõrvalt kangesti rõõmsat häält:

«Sina, Mihhail? Küll sina oled aga tubli! Ma mõtlesin juba, et peame tänavu ilma sinuta heinamaale minema.»

«Lähetegi ilma temata!» sõnas Peršin. «Kas sa tead, kuhu ma ta saadan? Kroonukuivikute peale.»

«Kuhu? Mis kuivikute peale?»

«Mis sina siis mõtled? Mees tegi parvetuselt vehkat.»

«Ära aja tühja juttu. Tegi vehkat! Kes seda enne kuulnud, et keegi laseks parvetuselt heinateole jalga! Eks sa mine kõnele sellest kellelegi, sind naerdakse välja. Kas sa mõtled talvel üldse loomadele midagi ette anda või ei? Kas sa oled esimees või parvetuskontori juhataja?»

Mihhail ohkas. Nüüd kargas Peršin Anfissa Petrov-

pale kallale. Suure õhinaga kargas kallale, sest kui Mihhail ja veel mõni teine Peršinile kaikaid kodaraisse loopisid, siis Anfissa Petrovna loopis päris palke. See oli Anfissa Petrovna, kes tookord juhatuse koosolekul Peršiniga seemne pärast karvupidi kokku läks, Mihhail ja Stiovi Pjotr olid ainult eemalt haukunud. Ja kes kõigi muudegi asjade pärast Peršiniga tülli pöörab? Ikka Anfissa Petrovna.

Mihhail seisis mitu minutit, jälgides lahingut kõrvalt, ja läks siis välja: Peršin oli hammastega kõvasti Anfissa Petrovnal turjast kinni, ei olnud tal enam tema jaoks mahti.

Kuni Mihhail kontoris seisis, polnud ta jalgade peale mõelnud, ent tarvitses tal vaid kaleda, kuuma maa peale astuda, kui ta valust vaaruma lõi. Küll oli ta ikka loll olnud, et sidemed ära kiskus. Just enne kontorisse minekut. Oli kartnud, et äkki märkab Peršin tema sidemeis jalgu ja sähvab midagi niisugust, et aitab orvumängimisest. Et küll me seda kaastunde peale rõhumise nõksu teame.

Põuaõhk lõhnas suitsust ja vingust, küllap küttis keegi sauna. Aga vahest põles kuskil lähedal mets? Tänavu on küllalt sageli metsatulekahjusid. Metsamüüri kohal silmapiiril võib tihti näha põuavälku.

Niipalju tal vastupidavust oli, et kontori õuest, velskripunkti eest põndakust üles ja poe juurest klubini aietamata astuda. Mitte ei lasknud Peršinil võidutseda, et ennäe, kus ajasin poisile hirmu nahka, muudkui vaarub tänaval, — kui too peaks aknast välja vaatama.

Aga klubi juures oli jokk. Mihhail istus trepile. Siin oli mõnus olla. Vari, haljendav rohi. Küll oli vaestel jalgadel hea! Nagu oleksid vees.

Jah, irvitas Mihhail mõttes enda üle, olid ikka kange mees küll kontori akende all. Ei teinud end täis! Aga ikkagi oled alatu vend! Sind aidates viskus Anfissa Petrovna ja kuulipildujale, suisa dotile, aga mis sina tegid? Aurasid ära nagu viimane lurjus. Leidsid ka aja arveid klaarida.

Ja veel sellepärast oli ta meel mõru, et ta oli Anfissa Petrovnale luisanud. Sest kuidas oli Anfissa tema kojutulekusse suhtunud? Just nii, nagu rääkinud oli. Et heinaaeg on käes, Mihhail ei vea alt. Jättis kõik sinnapaika,

teenistuse ja leivanormi, ning tuli heina tegema. Et näe, minu masti mees. Valutab kolhoosi pärast südant.

Oli see aga tõesti nii? Kas ta oli parvetuselt jalga lastes heinateole mõelnud?

Nojah, muidugi oli ta heinateole mõelnud. Eriti viimasel ajal, kui üle jõe, Artjuga liiviku vastas, niitma hakati. See oli ju loomulik. Kes siis tema asemel Tähikule heina teeks? Siiski oli ta Varvara, mitte heinateo pärast ära tulnud.

Talvel oli ta päev aega miilitsahoone juures passinud, kus Varvara koristajana töötas, nagu talle öeldi. Oli oma elu ühele kaardile pannud, lausa kulli ja kirja visanud, sest jutt oleks võinud lühike olla: ta oli ju Ojastelt vehkat teinud ja hobuse ka ära ajanud. Ikka tema pärast. Ikka sellepärast, et Varvara ütleks ise, oma huultega, miks ta nende armastuse oli hävitanud.

Varvara oli öelnud: «Ära tee mulle häbi. Ega ma plika ole, et mind tänaval püüad. Mul on mees olemas.» Ja oligi läinud, uute viltide krudisedes; see, et ta alles kuu aega tagasi oli juukseid peast katkunud, et Miška, Mišake, kas sa tõesti kunagi minust loobud, — see ei lugenud midagi.

Ja kui Jegorša oli susanud, et Varvara on jõel, oli Mihhail mõistnud, et tuleb jalgadele valu anda. Silmapilk. Ei võinud iial teada, mis Varvarale pähe võis tulla. Äkki tahab ta temast tola teha? Enda lõbuks ja rajoonimeeste naeruks? Ega tema jäta. Ega tema häbene. Aga Mihhail ei suudaks. Kõigega oleks ta nõus, kõike võiks ta Varvara pärast taluda. Öelgu ta näiteks, et löö sõrm otsast, Miška, näita, et sa mind armastad! Säh, võta missugust tahad! Aga naerualuseks olla — ei. Mitte iial! Isegi kui Varvara seda sooviks . . .

4

Läheduses köhatas või aevastas keegi.

Mihhail tõstis pea ja nägi oma kaksikuid. Petka ja Griška piilusid aralt, poole silmaga, värvimata tribüüni tagant, kus mai- ja oktoobripühade aegu kõnet peeti, ja naeratasid andekspaluvalt.

«Mis teie siin teete?» küsis Mihhail.

«Ei midagi. Niisama.»

«Kuidas niisama? Kus te käisite?»

Kaksikud olid kimbatuses. Valetada ei mõistnud nad sugugi, aga tõtt rääkida ka ei tahtnud. Lõppude lõpuks tunnistasid nad siiski üles, et olid juhatuse õues palgivirna otsas istunud.

«Õues?» imestas Mihhail. «Kuidas siis mina teid ei näinud? Kas teie mind nägite?»

«Nägime küll.»

Siis sai Mihhail aru, et nad olid teda oodanud. Kartnud, et temaga midagi juhtub. Ja üldse olid nad tema kujujõudmist pikisilmi oodanud. Kui ta metsast või parvetuselt tuli, ei jäänud kaksikud temast esimestel päevadel eales sammugi maha.

«Mis te siis nüüd seisate? Tulge siia!»

Venna naeratusest julgustatud, tulid poisid trepi juurde. Mihhail sasis nii ühel kui teisel juukseid.

«Kas te kalal ikka käite?»

«Ei. Ei näkka. Vesi õitseb.»

«Kehv lugu.»

«Aga meil on mahorkat,» laususid poisid.

«Mahorkat? Missugust mahorkat?»

«Mida suitsetatakse.»

Arusaamatuses tegi Mihhail ajalehetuutu lahti, mille vennad talle ulatasid, seal oli tõesti mahorka, kõige ehtsam mahorka.

«Kust te selle saite? Egas te mul suitsetama ole hakanud?»

«Ei ole. Jegorša andis, kui ta purjus oli, Liisa palus. Ei anna pisut Mihhaili jaoks ka, ära ole ihne. Jegorša siis andis ka.»

«See'oli teil ja Liisal hea plaan! Tubli!» kiitis Mihhail.

Viimase plotski oli ta tõmmanud Marjuša luhal, nelja tunni eest, mitte hiljem. Tõtt-öelda oli ettenägemata pöögenemine Võhtema neemelt just tubaka poolest kõige kallimaks maksma läinud. Kui ta oleks õhtuni oodata mallanud, oleks ta saanud paki mahorkat, nädala normi.

Raske öelda, kas suits turgutas teda pisut, kas andis jalavalu jahedal rohul järele või ei teinud kuumus enam ohtu eeli liiga, kuid koju löntsides ei krimpsutanud Mihhail enam igal sammul nägu ega purenud huuli. Ka meelerahu hakkas tagasi tulema. Varsti olid ta mõtted ja mured vanas rööpas.

Ta mõtles jalavarjudele ja sellele, et on tarvis kuskilt ruttu vikat hankida (vana läks mullu katki), mõtles leivast ja lobist — kõigest sellest, mis heinamaaleminekuga seotud.

Teine peatükk

1

See oli kummaline, ennenägemata suvi.

Ümberringi põlesid metsad, külad olid nädalate kaupa suitsu mässitud, just nagu sõja ajal, kui pommitati Arhangelskit ja tema eeslinnu. Tulekahjult tulekahjule jooksmisega oli rahvas ära vaevatud. Vaevalt said nad ühe tulekahju kustutada ja vikatid pihku võtta, kui juba jälle oli kiirkäskjalg kohal. Heinateostki polnud miskit rõõmu: viibutasid vikatit, mis viibutasid, riisusid, mis riisusid, heina polnud ollagi.

Palavus. Põud. Soodes karjusid kured veepuudusest, parmud piinasid karja.

Ometi oli sel suvel külades pidu ja pillerkaari — rindemehed tulid koju. Tõsi küll, hoopiski mitte niisugusel hulgal, nagu neid sõtta oli läinud. Aga mõned ikkagi tulid.

Oli suurt rõõmu. Oli pulmi ja kiiret armumist.

Oli suurt nuttu, mis tõusis maast taeva. Nuteti taga neid, kes sõjast tagasi ei tulnud.

2

Viimasel ajal oli Pinega Prjaslineid kevaditi ja suviti kõvasti aidanud. Harva juhtus, et Petkat-Griškat panni või paari jagu kala ei toonud; kiidusõna eest olid nad valmis hommikust õhtuni jõe ääres istuma.

Tänavu suvel aga kala ei näkanud. Kalad olid haudadesse ja kulbastesse varju pugenud. Ka mets vedas alt. Ja viimaks isegi Tähik, nende peamine toitja. Muidu tuli ikka karjamaalt, täis nagu puuk ja udar maani rippu. Nüüd aga kargas nagu kits tühjalt koju parmude eest peitu.

Nagu möödunud aastalgi, ässitas Jegorša Mihhaili:

«Tule metsatööstusesse! Mõtle ometi, mis sest saab, kui terve Venemaa põuast ära kõrbeb. Kas tahad, ma aitan? Mina istun ju nüüd Podrezoviga ühe istme peal — ha-haa!»

Jah, Jegorša võis tema heaks küll sõnakese kosta, ta oli rajoonikomitees autojuhiks. Oli aga sooja koha leidnud, sunnik!

Kaaslased, kes temaga koos kursustel olid käinud, võtsid aga jälle sae pihku ja läksid metsa. Mis neil muud üle jäi, kui rajoonis veel traktoreid polnud. Kuid Jegorša oli teistsugune vend. Tema tolgendas nädal aega rajoonikeskuses, nuuskis välja, kuidas olud on, ning puhus ühele ja teisele pisut hambasse, kuni pääseski rajoonikomitee viilitse rooli taha. Siis läks lahti sigin-sagin! Kuhu ta ka ei sõitnud või ilmunud, igal pool oli ta tehtud mees. Kolhoosiesimehed lausa sitsisid tema ees, sest kes võis teada, mis ta peremehega kahekesi jäädes tollele ette laulab.

Jegorša jutt oli kangesti ahvatlev, algul Mihhail mõtleski rõõmsalt, et nüüd lõpuks võib ka tema pinnale tõusta. Tulgu ikaldus või ärgu tulgu, mis see tema asi. Temal on oma leivanorm kindel.

Ent seda oli ta ainult alguses, ägedast peast mõtelnud. Kui ta rahulikult järele kaalus, võttis kukalt kratsima. Nagu näha, polnud tal sugugi lihtne kolhoosirannalt otsi lahti anda. Asi polnud ainult temas endas. Mis saab Tähikust? Sest kui tema läheb ära metsatööstusesse, tuleb Tähikuga jumalaga jätta. Ema ja Stepan Andrejanovitš suudavad paremal juhul poole lehmaheinast ära teha, aga kes teeb teise poole? Kui raske oli praegu lehma pidada! Ent ilma lehmata ei saa ka läbi, lapsed jääksid nälga.

«Minu asi on head nõu anda,» sõnas Jegorša. «Kui sa lehma sabaotsast kaugemale ei näe, siis pole see minu süü.»

3

Ükskord augustikuu lõpus kihutas rajoonikomitee viilits otse Prjaslinite maja ette. Uljalt. Huilates.

Poisid lendasid nagu püssikuulid laua tagant minema. Prjaslinid olid parajasti õhtustamas.

«Tervist Pinega tedrekukkedelt!» hüüdis Jegorša

tuppa tulles. Seisatas ukse peal, sülitas ja virutas tedrekuke äkki keset põrandat.

Anna ahhetas:

«Mis sa nüüd, Jegorša! Viinud parem oma vanaisale!»

«Jätkub vanaisalegi. Pinega metsad on muide suured.»

«Ise lasid või?» küsis Liisa, pööranud pilgu punasekulmuliselt linnult Jegoršale.

«Arvad, et külaonu? Vana ise laseb ka juba päris hästi. Õpetasin talle selle kombe külge. Muidu norskas terve tee, aga nüüd vahib vilks ja vilks ringi. Sõidame ja paugutame.»

Väljast kostis tuututamist. Jegorša läks akna juurde ja ähvardas rusikaga lapsi, kes olid auto ümber summas koos. Istus siis Mihhaili kõrvale ja ütles soosival toonil:

«Noh, kolja,» — Jegorša suus tähendas see sõna sõpra või semu — «sinu mõtted liiguvad ikka kollektiivsektoris?»

«Ah, keri . . .» vandus Mihhail.

Jegorša naeris.

«Muide, külalist võetakse teistmoodi vastu. Olgu peale, ma tean, et sul pole mitte sittagi.» Ning ta tõmbas taskust pooleliitrilise välja.

«Oh Jegorša, Jegorša, selle töö peal hakkad sa küll jooma,» ohkas Anna.

«Mistarvis mul siis külanõukogu olemas on?» Jegorša koputas endale musta, õlise sõrmega vastu otsaesist. «Muide, siin pööningul pole kaugeltki paljas praht.»

Ta pilgutas Mihhailile silma ja lõi pudeli kerge plaksuga lahti.

«Kuule, vennas,» sõnas Jegorša ja tegi äkki tõsise näo. «Võtame uue brigadiri terviseks.»

«Missuguse brigadiri?»

«On Pekašinos üks sihuke tuhajuhan. Üks paras tümikas.»

«Ära pane mõistatusi ette . . .»

«Ei ole pilt selge või? Tahad autobiograafiat? Säh. Sündinud tuhande üheksasaja kahekümne kaheksandal aastal, venelane, perekonnaseis . . .»

«Misasja?»

«Ah tunned ära või?»

«Kes selle välja mõtles?»

«Või kes? Eks liiguta ajusid! Meilgi on nüüd omajagu kaalu. Ükskord ma arvasin kokku. Kas sa tead, kui palju

ma sel kuul Podrezoviga nõupidamistel olen istunud? Rohkem kui ükski rajoonikomitee büroo liige. Ei usu või?»

«Usume, usume,» kostis Liisa venna eest. «Ja mis sõbast?»

Jegorša kummutas pitsi kurku, krimpsutas nägu ja sülitas.

«Niisiis, kolja, homme võtad brigaadi vastu.»

«Kuuled, ema,» naeris Liisa lõbusalt. «Kuuled, mis ta teeb? Paneb meie Mihhaili brigadiriks!»

«Kuulen,» vastas Anna ahju juurest. «Kas sa, Jegorša, esimesi ei tahaks välja vahetada?»

«Õige jutt, ema,» kiitis Liisa takka ja hakkas uuesti naerma. «Kui sa nii suur ülemus oled, siis vaheta meil kõigepealt esimees ära. Kas oled kuulnud, mis rahvas räägib? Kõik igatsevad Anfissa Petrovnat tagasi.»

«Ega see kurja teeks,» venitas Mihhail muigamisi.

Jegorša ajas nagu kukk pea õieli ja tõusis püsti:

«Lõki! Ma tõestan sulle, et maakera on sumadanikujuline.»

«Ära jama!» käratas Liisa. «Küll ma tean, mis sumadanid sul mõttes on. Jälle küla peale viina viskama.»

Mihhail köhkles. Tal oli õhtuks töö valmis, Netjossovi liiga oli juba hommikul kokku lepitud, et pärast lõunat minnakse sepikotta niidumasina polte ja mutreid kinnitama. (Põld oli kivikõva ja kuiv, niidumasin rappus nagu vanker jõõrdlikul teel.) Aga teisest küljest, millal see Jegorša jälle Pekašinosse tuleb? Ausalt öelda, niipaljukest tal lõbu oligi, kui Jegorša neil käis. Etse olgu, tal on omati õigus ühelgi lõikuskuu õhtul niisama aega viita! Miks Jegoršal on puhkepäevi, temal aga mitte?

Kolhoosikari oli alles äsja mööda läinud, õhk oli paksu tolmu täis.

Trepist alla tulles pani Jegorša kaks sõrme suhu ja vilistas läbilõikavalt. Ümbruskonna poisikesed, kes auto juurde olid kogunenud, jooksid laiali.

«Kas sõidame või? Nii et tuul kõrvus vuhiseb?» küsis Jegorša. «Vana ei tunnista teistsugust sõitu.»

«Võib kah,» ütles Mihhail Jegorša kõrvale esiistmele prantsatades.

Mootoril olid täispöörded peal, kui teele ilmus postiljon Ulja.

«Jegorša, Jegorša!» vehkis ta kätega.

«Mis sa tahad?» karjus autojuht, pead üle ukse välja pistes.

«Rajoonikomiteest helistati. Kästi kohe sinna sõita. Silmapilk.»

«Jah, sihuke see autojuhi elu on!» vilistas Jegorša. «Ega muud, kui Podrezov tahab jälle jahile minna. Ilma minuta ei lähe.» Jegorša häälest kostis uhkust.

Mihhail ronis autost välja. Oligi hea, et lugu nõnda lõppes. Ei peta vähemalt Netjossovi Iljad. Tagasi vaatamata vantsis ta sepikotta.

«Ära muretse, kolja,» hõikas Jegorša talle järele. «Ega meiegi ilma jää. Küll tuleb pidu meiegi tänaval!»

4

Prjaslinid olid Jegorša viguritega harjunud, iga kord viskas ta mõne vimpka, sellepärast oli järgmiseks päevaks unustatud, mis ta siin padranud oli.

Tuli aga välja, et mõnikord rääkis Jegoršagi tõtt. Õhtul kutsuti Mihhail kolhoosi kontorisse ja Peršini Denis teatas, et ta on brigadiriks määratud.

«Kuidas on, kas tuled toime?» küsis Peršin märgatavalt kahvatades, otsekui rõhutaks sellega hetke tähtsust. «Kas leiad rahvaga ühise keele?»

«Mis seal leida? Esiotsa on mul vene keel suus.»

«Lase käia, Prjaslin!» raputas Peršin rusikat. «Näitame, mida nõukogude noorsugu suudab. Partei usaldab sulle...»

Edasi läks nagu lepase reega: ikka ajastust ja ülesehitusajajärgust ja kaadritest. Nagu oleks ta tribüünil kõnet pidanud. See aeg polnudki ju nii ammu, vaevalt pool aastat tagasi, kui Mihhailile Peršini ilukõne kangesti meelt mööda oli olnud. Kui ta talvel Ojastele tuli ja rahvusvahelisest olukorrast jahvatama kukkus — komissar, võta või jäta! Kinno pole enam tarvis minnagi. Mihhail oli siis rõõmsalt mõelnud, et see mees nüüd alles näitab! See pole mõni Anfissa Petrovna. See juhib meid tuleviku helgetele radadele.

Mihhail tuli kontorist ära, ilma et oleks ei või jaa lausunud.

Asja hakati õieti arutama kodus.

Liisa oli hetkegi mõtlemata poolt.

«Peab nõusse jääma. On see siis paha, kui sa ikka kodumail oled?»

«Seda nüüd küll,» arvas ema. Ja ehkki ta oma arvamust otse välja ei öelnud ega ilmaski peale ei surunud — ütlusta ise, oled peremees —, kaldus temagi Liisa poole.

Liisat ja ema polnud raske mõista. Ees ootas ränk aasta. Et lõunas oli põud, siis vaevalt midagi normipäeva peale antakse. Seeni ja marju tagavaraks polnud, mets oli suvi läbi tühi. Millest sa elad? Kui Mihhail kodumaile jääks, oleks siiski pisut lihtsam. Ehk pudeneks kolhoosistki midagi. Nõnda mõtlesid ema ja Liisa. Küllap mõtlesid plaanad niisamuti, Petka ja Griška ei pööranud vennalt silmi.

«Aga kust me raha saame?» küsis Mihhail natukese aja pärast. «Normipäevakriipsukestega makse ei maksa.»

«Et raha või?» kostis Liisa varmalt. «Küll mina lähen.»

«Kuhu? Metsa või?»

«Miks mitte? Teised ju käivad metsas!»

«Teised!» Mihhail lõi pahaselt käega. «Ole parem vakka. Esimene oks litsub su laiaks.»

Liisa tõmbus mossi: osatatud oli tema kõige hellemat kohta — kasvuga polnud teda õnnistatud; aga kui ta endale midagi pähe oli võtnud, siis ta sellest ei taganenud.

«Kas sa arvad, et vasikaid on kergem talitada? Või vesi? Vettki tuleb nii palju tassida, et käed võtab ära. Ja puid? Mitu korda ma sel talvel puude järel käisin, ema?»

«Käisid küll,» noogutas ema.

«Ära tule metsaga hirmutama, Mihhail Ivanovitš. Küll me teame!» sõnas Liisa ja pigistas huuled haavunult kokku.

Mihhail lõi kõhklema — ehk oli see tõesti väljapääs? Seal metsas on igal talvel naisterahvaid jalus sebimas, egas Liisa neist viletsam ole!

«Ja mis siis sina soovitad?» päris ta Fedkalt naerdes.

Kõik puhkesid naerma. Asi oli otsustatud.

Kolmas peatükk

1

Kuusteist aastat oli Liisa ilmas elanud ja kas ta vähe maid maha käinud oli! Ent kõik teed ja rajad olid teda siiamaani ikka õhtuks koju toonud. Täna aga oli tal teistsugune tee jalge all. See tee viis kodunt kaugele. Ja mitte päevaks-paariks, vaid pikkadeks kuudeks. Venna selja taga vankris tasakesi õõtsudes vaatas ta mõtlikult ringi. Vaadata polnud küll midagi. Sest vaata, mis sa vaatad, peale kuuskede ja mändide ei näe miskit.

Ainult siis, kui nad ojast läbi sõitsid, läks Liisa ähmi täis. Oja kallastel kasvas kõrge, külmast kolletanud orashein ja Liisa mõtles, kui hea oleks seda Tähikule niita. Kust nad küll kõik polnud sel suvel lehma jaoks heina säksinud, siin aga läheb hulk heina niisama raisku. Kui ta niiviisi mõtles, kandus ta mõtetes jälle koju, tuli meelde ema, nuttev Tatjana, tulid meelde paljajalgsed vennakesed. Hommikul polnud Petkat-Griškat temalt oma hella ja andunud pilku pööranud, hüvasti jättes olid nad aga valjusti töinama pistnud; küll oli õde neid keelitanud, küll oli Mihhail kärkinud, ikka lippasid nad vankri järel kuni Sinelgani, ise paljajalu ja külmast sinised.

«Ega sul külm ei ole?» küsis Mihhail.

«Miks?» vastas Liisa, nutt kurgus.

«Varsti oleme kohal. Kolm versta veel.»

Hobune pööras vasemale, vanker hakkas puujuurtel hüplema.

Peagi jõudsid nad jõe äärde välja ja Liisa märkas kõrget punast vastaskallast; kaldal seisid valged barakid.

«Ega see Sotjuga ole?» küsis ta kaela küünitades.

«On küll.»

«Päris küla kohe.»

«Küla nüüd mitte, aga suur metsapunkt. Siin võetakse aasta läbi, hinge tõmbamata, metsa maha. Kui suur tee valmis saab, tuuakse traktoridki kohale. Sellest saab rajooni esimene mehhaniseeritud metsapunkt.»

«Aga mis too Jegorša teeb?» küsis Liisa vähese vaikimise järel. «Ta ju väljaõppinud traktorist, kas läheb tänavu metsa?»

«Ei tea,» urises Mihhail läbi hammaste. «Mis sul sellest, kas pole ükstakama?»

«Ei, muidugi. Ma niisama.»

Kui nad kuusetihnikust välja jõudsid, pidas Mihhail hobuse kinni ja ronis vankrist maha. Seisis, vaatas ringi, pööras siis metsa ja hakkas mändi raiuma.

Liisa ei mõistnud, mis ta sest männist tahtis. Kellele see mänd seal ette jäi? Või oli tal külm hakanud ja mõttes sooja teha?

Kõik sai selgeks, kui vend puu maha oli raiunud.

«Tule oma kirvega siia!» hõikas ta õele.

Alles siis sai Liisa aru, et vend tahtis teda õpetada.

«Ma kohe ei tea, sa pead mind päris väikeseks,» kihvatas Liisa. «Egas ma linnas kasvanud ole. Metsas ikka.»

«Olgu peale. Küll pärast arutad.»

Käsk on vanem kui meie. Liisa võttis vankripõhjast heinte alt ilusa uue kuudaga kirve, mille vend just tema jaoks oli teinud ja mida oli mõnus peos hoida, astus langetatud puu juurde ja säksas oksa.

«Löö pärioksa, ikke pärioksa!» õpetas Mihhail.

«Piki puud?»

«Ikka. Ja hoia kirves tüve ligi. Ära jäta tüükaid.»

Liisa laasis männi ladvani paljaks ja raius ka ladva maha.

«Kuidas on?» küsis ta hingeldades. «Kas kõlbab?»

«Kõlbab küll,» vastas Mihhail ja naeratas julgustavalt. «Sinust saab kuulus metsaraidur.»

Seejärel jõudsid nad peagi kolhoosi langile.

Nukravõitu koht oli see: suur masajas maja oja ääres lohus, ümberringi kohisesid ja kiikusid tuule käes sammaldunud kuused.

«See ongi see meie Ojaste,» sõnas Mihhail baraki juurde jõudes. «Meie rinne oli siin, Ojastel.» Hüppas vankrilt maa ja seletas, missugune hoone on saun, missugune köök, missugune kuivatusruum.

Raginal läks uks lahti. Barakist tuli välja unine Postnikovi Antipa, ruske habe salkus. Kõõritas pilklikult Liisa poole ja haigutas:

«Või abiväge on tulnud! No nüüd läheb lahti!»

Mihhail ägestus, ta suu tuksatas.

«Hea küll, mine oma teed! Ena mul stahhaanovlast. Jälle vedeled naril.»

Liisal oli venna ees nii häbi, et ta oli valmis maa alla vajuma.

Nad läksid barakki. Seal oli niiske ja kütmata. Kolku-

nud pinutaguselehk. Ühe akna ees tolknes heinatuust. Klaasid klirisesid tuule käes.

Mihhail käis narid läbi — need ulatusid seinast seina — ja jäi ahju juurde peatuma.

«Tule siia. Sinu ase on siin.»

«Siin on juba keegi ees,» ütles Liisa, silmitsedes paika, mille vend oli käskinud võtta. «Otsime mõne vaba koha.»

«Ei ole midagi. Palume ära vahetada.»

Liisa sai aru, miks vend tahtis teda ahju juurde panna. Oli soojem ja teistest eraldi. Kuid Liisa ei tahtnud uut elu pahanduse ja tüliga alustada ning seepärast palus:

«Ei maksa, Miša. Vaata, kui palju siin ruumi on!»

«Etse olgu!» kargas Mihhailil hing täis. «Ma olin neliteist aastat vana, kui ma selle aseme endale sain. Ma olen selle baraki ise ehitanud. Kas mul on selle koha peale õigust või ei ole?»

Ta ei võtnud õe juttu kuuldagi, tegi oma tahtmist: keeras võõrad asemeriided kokku ja pani teise kohta.

Nad tõid Liisa varanatukese tuppa — vana tohust korvi, millega Mihhail ikka metsatööl oli käinud, ja kartulikoti, toppisid küljealusekotti heina juurde ja tegid aseme üles.

«Siin köetakse ahju vastu ööd, kui rahvas metsast tuleb,» seletas Mihhail. «Aga võib ka praegu kütte panna. Kas panen?»

«Ei maksa. Küll jõuab.»

Mihhail viskas pilgu musta, tahmunud lakke ja sõnas:

«Oleks nagu kõik. Istume korraks, enne kui ma minema hakkan.»

Ning nad istusidki: vend läbi terve baraki ulatuva ristjalgadel laua äärde pingile, õde tema vastu nariveerele.

Mihhail pani suitsu.

«Ära väga talleke ole. Hammusta vastu. Muidu ei mängi selles seltskonnas välja.»

Liisa kuulas venna manitsusi, noogutas vastuseks, jälgides ainiti plotski punast hõõguvat otsa. Varsti tõmbab Mihhail vilka ära ning tõuseb püsti, tema aga jääb üksi.

Enne veel, kui suits otsa sai, tuli vana Postnikov barakki tagasi ja Mihhail tõusis püsti.

Väljas sadas lund. Selle aasta esimest. Kuused ägisesid ja kägisesid.

«Ega sa koduteed unusta?» viskas Mihhail nalja. «Tuiskab lund täis ega leiagi üles, mis?»

Siis ei pidanud Liisa enam vastu, haaras vennal kaelast kinni ja puhkes nutma.

«Mis sa nüüd... Ise ju tahtsid...»

«Ega ma sellepärast. Mulle tuli meelde, kuidas sa mind siia tulles oksi laasima õpetasid. Ja kirvekuuda tegid.»

Mihhail kargas vankrisse ja pööras hobuse järsult ümber.

Alles mäkke jõudes vaatas ta tagasi. Liisa seisis ikka veel baraki juures nagu tilluke must kännutüügas ja tihedaid valgeid räitsakaid sadas talle kaela.

2

«Kas viisid õe ära?» päris tallimees ja asus omal algatusel hobust lahti rakendama.

Mihhail oli külmast kange. Lumi oli märg, lagedal väljal oli puhunud jüre tuul, tagatipuks oli hobune ka lonkama hakanud ja veninud nagu tigu. Kuid kojuminekule ei tohtinud nüüd mõeldagi. Kohe kontorisse! Tal oligi juba kaks korda tallihoovis järel käidud.

«Mis neil tarvis oli? Kas ma ei öelnud, kuhu ma lähen?»

«Näedsa, punavoor ei läinud läbi,» ohkas tallimees. «Üks koorem saadeti tagasi.»

«Tagasi?» Mihhail vandus ropult.

Ta oli Peršinit hoiatanud, ja teised kolhoosnikud ka, et viil on niiske, otse peksumasinast, peab enne kuivatama. Kus sa! Oli teine jalgu trampinud ja silmi välgutanud: tuleb ära viia! Oli veel käskinud koormatele punased lipud külge panna, et vaadaku kõik, kuidas ma esimest käsku täidan. Tõtt-öelda oli Mihhailil koguni hea meel, et niiviisi välja kukkus. Selle viljaga on muidugi jama laialt, kuid vähemalt too tolgus on õpetust saanud.

Ohtu oli käes. Värske lumi krudises taldade all. Harjumuspäraselt vaatas Mihhail vasikalauda poole. Juhatusse minnes oli ta tihtipeale Liisa juurest läbi astunud. Nüüd enam ei saa. Ei tea, mis ta praegu, sel hetkel teeb?

Terve tee polnud ta suutnud endale andeks anda, et ahi kütte panemata jäi. Tule seltsis oleks Liisal meel rõõmsam olnud. Nüüd kukkus nii välja, et ta viis õe kütmata barakki, jättis sinnapaika ja laskis jalga. Nagu mui-

nasjutus, kus isa kurja võõrasema ässitusel õnnetu tütre metsa külma kätte viis.

Klubi juures jõudis Mihhail järele Pronini Lukale, kes ägisedes kotti tassis. Enne külapoodi jõudis ta järele veel kolmele kotitassijale: üks oli vanamees, ja kaks teist naisterahvad. Alakülastki liikus kottidega inimesi poe poole. Normitoojad. Tõid oma maalapilt kartulit ja otra. Nagu igal sügisel enne metsaminekut.

Kolhoosikontoris võeti liha vastu. See norm oli talumehel kõige raskem. Neid, kel lehm oli, aitas vasikas hädast välja. Aga mida pidid tegema need, kel lehma polnud? Neid aga oli vähemalt pool küla. Need maksid lihakilo eest kolmkümmend kuni nelikümmend rubla. Oma küla inimestele, kel vasikast midagi üle oli jäänud.

Mihhail tundis Jakovlevi Ivanile südamest kaasa — oli parajasti tema kord. Mees oli lausa kolmest küljest sisse piiratud: eespool rajoonikomitee volinik, tiibadel Peršini Denis ja kooliõpetaja Ozerov, harjumatust tööst kaame partorg, ja veel tiisikeri-Osja, maksuagent, kes ka kõigest väest peale pressis.

Ivan püüdis põigelda küll nii, küll naa, aga nad olid ta nurka surunud, polnud pääsu.

«Annan sulle veel kaks päeva aega,» teatas volinik oma lõpliku otsuse. «Kui sa ära ei maksa, oled ise süüdi. Kirjutame varanduse üles.»

«Kas niisugune seadus on olemas?» küsis Jakovlevi Ivan.

«On.»

«Ega ole küll, seltsimees Tšeremnõi, nüüd sa paned kõvasti juurde. Egas nüüd endised ajad ole. Vanataadid teavad niisugustest lugudest rääkida...»

«Ei pane juurde. Ja sina hoia keel hammaste taga. On rahulikum uni. Järgmine!»

«Injahhin, Pavel!» hõikas agendi-Osja nimekirja järgi ja pööras oma raudprillid ukse poole.

«Pavel, sind...» kostis koridoris hääli.

Injahhini Pavel läks ukse peal seisvast Mihhailist mööda, köhides kopsu valjusti mahorkasuitsust puhtaks.

«Tervist, seltsimehed...»

Jakovlevi Ivan tõusis võlapingilt üles ja pigistas käed raginal rusikasse, nii et terve kontor kuulis. Aga mis võis ta siin oma kämmaldega teha? Egas ta rindel olnud. Nii ta siis läks, käed rusikas, uksest välja.

Mihhailil kadus tahtmine esimehega nattipidi kokku minna, ja kui Peršin kukkus teda matjama — oli unustanud, vana raisk, kes süüdi on! —, krimpsutas ta vaid otsaesist ja klikas voliniku poole, et kas too varsti talle oma suurekaliibrilisest paugu paneb.

Ilmtingimata paneb, mõtles ta. Ei või olla, et ei pane, sest Mihhailgi on tiisikeri-Osjal kirjas. Tõsi, nende perel oli väiksem lihanorm, kakskümmend kilo, kuid lammas tuli ikkagi ära anda. See oli kõigile ammu selge, isegi Tatjanale. Ja oleks tulnud ta võimalikult ruttu ära anda, et lehmale mõni peotäis heina rohkem jääks. Niikuinii pole ta enam oma. Aga ei, ei saa ära anda, muudkui venita.

«Ei vili hommikuks konditsioonis oleks!» kamandas Peršin. «Ise viid kohale.» Ta ajas rinna kummi ja kohendas lõikimanühitud vaskpandlaga rihma all sõduripluusi. Kah marssal! Sõjas pole käinud, nüüd siis kamandab!

Oli ainult üks väljapääs, laotada vili külarahva ahjudele kuivama. Sõja ajal tehti nii.

Esimese koti oli Mihhail viinud Stepan Andrejanovitši juurde ahju peale, see on kindel paik. Ühe koti vilja viib koju, teise Repišnaja Marfa poole. Aga kuhu viia ülejäänud kaks? Esimesse ettejuhtuvasse majja ei tohi ometi viia, hommikuks võib nii kokku kuivada, et ei saa poolt kottigi.

Netjossovite aknast oleks nagu tuluke vilkunud ja Mihhail pööras nende poole; värske lumi jäi vankririataste külge kinni.

«Kas ahi on vaba?» küsis ta, pead ukse vahelt sisse pistes.

«Kas ei näe või?» Must nagu reheline, põlev peerg hambus, võttis Marja parasjagu odravihku ahju pealt alla. Tuba oli ajutiselt rehetareks muudetud.

Kopsimise järgi otsustades oli peremees lakas. Mihhail mõtles Liisast rääkida. Nagu mullugi, oli Ilja Ojastel brigadiriks. Las peab õel silma peal.

Mihhail leidis pimedast ehitsest käsikaudu redeli ja ronis lakka.

Talle avanes tuttav pilt. Ilja peksis peeruvalgel, mida vanem tütar hoidis, viljavihku.

«Kuidas see täiustatud kombain ka töötab?» tegi Mihhail nalja, ilma et tal midagi paha mõttes oleks olnud.

«Kombain jah.» Ilja keerutas käes läikiva varrega kooti. «Kas sa tead, millal ma viimati seda kombaini käes

hoidsin?» Ilja mõtles järele ja ütles: «Kahekümne seitsmendal.»

«Meie peksime terve sõjaaja nii,» tahtis Mihhail öelda, kuid vaikis.

Ilja kobas pluusitaskuid. Medalite jäetud augukesed olid alles heledad, mustaks tõmbumata — üle aasta oli Ilja aurahasid kandnud.

«Valentina,» noogutas ta tütrele, «mine too tubakat.»

«Mul on,» sõnas Mihhail.

Aga suitsetamiseks polnudki mahti. Juba oli Marja uue kuiva lõhnava vihusületäiega lakas ja Ilja laskis jälle koodil käia.

See, et ta Iljaga Liisast oli tahtnud rääkida, meenus Mihhailile alles vankrisse istudes. Kuid tal oli tarvis veel kaks kotti paika panna, pealegi oli ta näljane nagu peni, hommikust saati polnud iva hamba alla saanud. Nii ta lõigi käega. Las Liisa katsub omal jõul ja nõul toime tulla. Võõra nõuga ei jõua kaugele.

Neljas peatükk

1

Vilja puulabidal ära tuulanud, pühkis ta terad kokku ja põranda puhtaks, õngitses viimase kui viljatera põrandapragudest välja ja võttis seinalt tohtvaka. Ääreni täis vakk kaalus täpselt kaksteist kilo. Kuid Ilja oli täpne ja kaalus iga vakatäie päsmriga üle. Seda kolm korda. Ja siis kaalus veel viisteist kilo välja. Pikk ja kitsas kodukootud viljakott sai ääreni täis. See oli normivili.

Ülejäänud vilja puistas ta tünni.

Nende maalapp oli andnud päris head saaki, soo veeres polnud isegi põud liiga teinud. Aga nad olid juba augusti alguses seda vilja tarvitama hakanud, ja kahe kuuga oli pool otsas. Kui ta nüüd viljajääke kokku pühkis, mõtles ta, kuidas küll Marja lastega talve üle elab. Normipäevade eest peaks ju pisut antama, temal ja Marjal on suur hulk normipäevi. Aga viimati ei anta midagi? Lõunas kuulukse põllud päris ära olema kõrbenud, kuskilt peab riik ju vilja saama.

Ilja pani lakaväravale puuriivi ette, vajutas koni jalaga surnuks ja läks alla, tuppa.

Pojad magasid juba, nad olid päeval enda väsinuks jooksnud, kuid Valja, tema lemmik ja abimees, tegi koolitükke.

«Sõõl» käratas Marja lapsele, keda rinnaga toitis. «Tal paharetil pole hambaid ollagi, aga muudkui hammustab, tinna on ära purenud.»

Laps hakkas nutma.

«Nutad ka veel! Kisa aga, või sa vähe karjunud oled! Hilkuinti ei näe ema sinuga ühtki heledamat päeva!»

Jah, imik oli neile hädaks kaelas. Kui naine käima pääle sai, oli Ilja rõõmustanud, et las tulla veel üks vahva sõdat, aga nüüd oleks parem, kui teda poleks. Marja pidi isegi laudast ära tulema.

Ilja pesi käed tilaku all puhtaks ja võttis kapi otsast kaanega tohtkarbi, oma koduse kantselei.

«Noh, tütreke, lase isa ka laua juurde.»

Karbis hoiti kõiksugu pabereid: liha-, kartuli-, vilja-, munade, villa- ja nahamüügikohustusi, põllumajandusmaksuteatisi, isikumaksuteateid, kindlustuse- ja maksukviitungeid. Siin oli veel sõjaeelseid aukirju stahhaanovliku metsatöö eest, esimese järgu tagavaraväelase pilet, vanad sõjaeelsed Osoaviahimi ja MOPR'i piletid, kimp rahakaarte, mis ta rindelt saatnud — Marja oli kõik alles hoidnud — ja ordeniraamatud. Ordenid ja medalid ise olid ka tohtkarbi põhjas. Nüüd mõtles ta neile üpris harva, vahel pabereid korraldades ja siis, kui väljas jüre tuul nagu naaskel sõduripluusi taskute kohalt aukudest läbi torkis.

Alguses oli Ilja pabereid toppinud, kuhu juhtus: teenõude kappi, riiulile, pildiraamide taha. Aga siis oli märganud, et tuleb korda pidada, muidu kaovad ära. Teisedki soovitasid sama, sest nüüd oli igamehel oma raamatupidamine. Sõna ei maksnud enam midagi. Sõna ei saavat toimikusse kõita. Nõnda ta oligi suvel selletarvis heinamaal karbi punud.

Ilja pani prillid ette ja hakkas pabereid arutama. Ühed, mis jäneda niidiga nurkapidi kokku seotud, pani ta vasakut kätt ära, need olid tasutud kviitungid ja allkirjad. Teised, mille järgi veel maksta tuli, pani paremat kätt. Nendest viimastest võttis ta välja kahekorra kokkumurtud sinise paberilehe (põllumajandusmaksu- ja kindlustus-

teatisega polnud muret, need olid korras, ka halli viljapaberit ei pruukinud lähemalt vaadata, selle viib ta homme ära).

Seda kahekorra kokkumurtud sinist luitunud paberit polnud ka mõtet lugeda. Seda teadis ta peast.

KOHUSTUS
MÜÜA RIIGILE 1946. AASTAL
LIHA, PIIMA, JUUSTU, MUNE JA TOORNAHKA

Üleval oli viljapeadega vapp, oli varumisministeeriumi Arhangelski oblasti voliniku pitser, ääre peal tema enda pitserid. Sõrmejäljed. Seda lehte oli ta palju kordi käes hoidnud.

Ta keerutas lehte käes ja hakkas tagant otsast lugema:

6. Villa

a) lamba, pooltoor, normi järgi . . 900 grammi

10% mahahindlus / juurdehindlus kolhoosnikele 90 grammi

Kokku anda villa . . . . . 990 grammi

Makstud!

5. Toornahku mitte alla II sordi:

a) väikesi nahku (villalamba ja poolvilla- või kitse-, mõõdus mitte alla 35 dm² igaüks) . . 0,5 tk.

Pronini Lukaga on kokku lepitud, et lambanahka ära viies võtab ta tema osaliseks.

4. Mune . . . . . 30 tk.

Terves külas oli kaks kana ja üks kukk. Rahas makstud.

3. Juustu (brõnsat) . . . . . .

Kriips. Niisugustest asjadest ei teatud Pekašinos midagi.

2. Baasilise rasvasusega piima . . .

Siinkohal oli Ilja alati naeratanud. Naeratas sedapuhkugi: agendi-Osja oli kogemata kolmsada kakskümmend seitse liitrit kirja pannud ja siis maha tõmmanud. Iljal lehma ei olnud. Kui Anfissa Petrovna veel esimees oli, lubas ta vasika anda, aga nüüd ei tule sellest vist küll

midagi välja. Kolhoos ei täida loomakasvatusplaani. Lapsed peavad vist veel ühe aasta samovaripiimal olema.

Edasi Ilja enam ei lugenud. Kavalda, mis sa kavaldad, peta, mis sa petad, loe algusest või lõpust, ikka jõuad liha juurde välja.

«Mis me oinaga teeme? Viid ise ära või lähen mina?»

«Ise kasvata enne üks oinas üles. Mina olen ta ilma sinuta muretsenud. See on minu oinas.»

Ilja vaatas lakke, kus kärbsed sumisesid, ikka polnud nad saatananahad veel kärvanud.

«Sa räägid nõnda, nagu me elaksime eraldi leivas.»

Marja võttis lapse rinnalt, andis tütre kätte ja tatsas vaheseina taha.

«Oinas on meil liha täis,» ütles Ilja. «Sealt tuleb oma viiskümmend kilo ära. Nii et jääb sulle rahagi. Edaspidi saan mina metsast palka.»

«Ma ütlesin, et ei anna.»

«Eks me siis oota, kuni tullakse varandust üles kirjutama.»

«Las tulevad. Mis siin kirjutada on?»

«Saa ometi aru. Ma olen ju parteilane...»

«Või parteilane! Mis see partei sulle annab? Kõik parteilased on endale sooja koha leidnud.»

Ilja kohtas Valja pilku, kes talle kohmetult naeratas, ja noogutas vaheseina poole:

«Näed sa, kuidas tema asjast aru saab. Arvab: parteisse astutakse selleks, et head kohta saada.»

«Selleks just. Vähemalt brigadiriks oleks sind minu arust panna võinud. See pole ju kõrge amet. Kas poiss poleks võinud metsa minna?»

Tõtt-öelda, ei saanud Ilja isegi aru, miks just Prjasini Mihhail brigadiriks pandi. Seda küll, et poiss on töökas ja tunneb majapidamist, aga kas see oleks kolhoosile kahjuks tulnud, kui brigadir ka sepatööd tunneks?

«Hea küll. Sellest me ei räägi.»

«Ja oinast pole ka midagi rääkida.»

«Saa ometi aru, rumal inimene,» hakkas Ilja jälle selgitama. Muidugi mitte naisele, sest tollele ei pane kopagagi aru pähe. Ilja rääkis tütrele. «Maa on raske sõja läbi teinud. Kõigest on puudus. Tänavu oli põud. Linnadele on ju ometi toitu tarvis? Seal ju ei külvata ega lõigata.»

«Selge see. Linnarahvas ei saa ilma lihata läbi. Aga

meie saame. Ütle parem, millal meie lapsed viimati liha sõid?»

Ilja kaapis paberid kahe käega laualt karpi, võttis vatikuue ja läks välja, et mitte tülli pöörata.

2

Kolme päeva eest kutsuti partei liikmed kontorisse. Et arutada riigile vabatahtlikku viljaandmist.

Jakovlevi Semjon võttis kohustuseks kakskümmend viis kilo anda, Minina Anfissa kolmkümmend seitse. Mis Iljal üle jäi? Andis allkirja viieteistkümnele, vähem ei kõlvanud. See oli rajoonikomitee korraldus. Selle viieteistkümne kilo pärast oligi nüüd Marjaga tüli tõusnud. Egas Marja vaielnud, tema ainult kisas.

Trepiastmel istudes tõmbas Ilja suitsu ära, hõõrus koni peos pehmeks ja puistas ülejäänud mahorka toosi.

Sauna taga mühasid männid. Tuul puhus märjast kaarest, ega tänane lumi vist pidama jää. Kui ta nüüd pimeduses nähtamatut männikut vaatas, tulid talle püünised meelde.

Juba augusti lõpus oli ta Oska saatu paelad välja pannud, nelikümmend viis tükki. Et langegu lõksu kes tahes, ikka kõlbab süüa. Aga keegi ei langenud. Praegu pole laanes linde ega oravaid. Põud oli lõunast ka põhja jõudnud. Ei olnud tuhandeverstalised laanedki Pinegat säästnud.

Iljal oli püünistest kahju, lähevad kaotsi, kui ära ei korja. Aga millal ta jõuab nad ära tuua? Rahvas läks juba nädala eest metsa. Ülemused on püsti marus, et brigadir kodus. Ta oli metsaminekut ikka päevast päeva edasi lükanud. Tahtnud ise vilja ära peksta. Kole asi see oma maalapike. Korjad ja kogud sõnnikut, teed kemmergud tühjaks, sest ilma sõnnikuta ei kasva ju midagi! Ja kui siis saak käes, on peksmisega tegu. Varem polnud häda midagi, panid rehe täis ja asi ants. Aga nüüd pole rehtedest midagi järel, sõjaajal lammutati kõik maha, muudkui kuivata ahju peal ja peksa vihukaupa lakas.

Ilja tõusis püsti. Kaua sa ikka trepil istud, lihaga peab midagi ette võtma. Kas laenata kelleltki raha? Ilja pööras ukse poole — et see oinas sulle kurku kinni jääks! Aga kellelt laenata?

Külavahele jõudes hakkas ta arutama, kellel võiks raha

siis. Ülaküla polnud mõtet minnagi. Kellel võiks seal raha olla? Lobanovi Trofimil? Või Prjaslini Miškal? Tõsi küll, seal elas Moškini Jevsei. Tollel peaks raha olema. Tuntseb tünne ja aknaraame, makse ei maksa, sest on liiga vana.

Jevsei küll ära ei ütleks, selles oli Ilja kindel. Aga imelik oli papilt abi paluda. Annab küll, aga mis ta endamisi mõtleb? Et ise parteilane, aga tulid minu käest raha laenama!

Ei, ütles Ilja endale. Lähen Fjodor Kapitonovitši palvele. Ilja oli Fjodor Kapitonovitšile küll juba võlgu, kaks kuud tagasi oli ta temalt kaks klaasitäit pinutagust võtnud.

Fjodor Kapitonovitši aknad olid pimedad, aga naabrite juures, Postnikovide pool, käis trall. Laul ja tants ja lõõtspill — Konstantin oli koju tulnud.

Postnikovide Kostjaga olid nad ühel päeval rindele läinud, peaks tal kätt suruma, seda enam et pole teada, millal nende teed jälle ristuvad. Kostjal pole peret, jumal teab, kuhu tema tee viib. Samas kostis vastasõuest venivat naisterahvaulumist ja Ilja mõtles ümber. Seal ulus Sofron Targa Darja, kelle mõlemad pojad sõtta olid jäänud. Nii oli see juba aasta otsa: ühes kodus hõisati rõõmu pärast, viies nuteti kadunuid taga.

Ei tahtnud ta ka Anfissa Petrovna poole minna. Kust Anfissa raha võtab? Elab samuti normipäevadest. Kuid tema aknas põles tuli ja Ilja pööras õue. Ei või iial teada! Akki näkkab.

Anfissa nõjatus lauale ja hoidis kirja silme ees, lahtine ümbrik oli laual. Pisarad voolasid mööda palgeid.

Ilja kõhatas kohmetult. Anfissa pööras näo tema poole, ta nutetud silmad lõid särama.

«Tule, tule, Ilja Maksimovitš.»

Mees istus ahju juurde.

«Mis kiri see on, mis teeb ühtaegu rõõmsaks ja kurvaks?»

«Rõõmsaks ja kurvaks jah.» Anfissa pühkis peoga silmi. «Kuidas sulle nüüd öelda? Olgu peale, mis ma ikka varjan. Küllap oled kuulnud, mida minust räägitakse?»

Ilja kergitas kulmu.

«Noh, sellest minu rindemehest? Oled ju kuulnud. Sõja ajal käis siin üks mees...»

Ilja noogutas. Kus ta siis kuulnud polnud! Kas külas ja metsas vähe keelt peksti, kui Grigori kodunt ära läks!

«Tema kirjutab. Tahab siia tulla. Aga siis hakatakse ju jälle meie kallal lõugu lõksutama.»

«Sülita selle peale!» ütles Ilja. Ja mõtles valgehambalist, naeratavat ja kimbatuses huuli purevat naist vaadates, keda ta sellisena kunagi näinud polnud: «Küll see Grigori on ikka turakas! Sihukese naisega ei mõistnud elada!»

«Ma muudkui lobisen. Aga sina tulid ju asja pärast.» Ilja ohkas.

«Millal sa metsa lähed?»

«Hommikul läheks. Enne oleks vaja raha laenata. Et lihanorm tasa saaks.»

«Kus sa varem olid? Ma viin homme vasika normiks, oleksin sinu osanikuks võtnud. Nüüd lubasin Žitovi Pjotrile.»

Nagu Ilja oligi arvanud, polnud Anfissal suuremat raha — sada kakskümmend viis rubla pole tänapäeval kellegi raha. Ometi polnud Iljal kahju, et oli Anfissa poole sisse astunud. Südamel hakkas soojem. Kui ta öist külateed astuma hakkas, nägu lobjaka eest käega varjates, viirastusid talle veel kaua naise säravad, rõõmupisarais silmad.

Anfissa meeldis talle. Oli alati meeldinud, juba plikana. Kui Grigori poleks ette jäänud — ei saanud ju tema sihukese linnauntsantsaka vastu! — ehk ei lõntsiks ta praegu läbi lopa, kes teab.

Ilja seisatas ja vangutas pead. Küll on lugu! Leidis ka, millest mõelda. Leidis ka aja noorpõlve meenutada!

Sadas tihedat lund. Tulesid ei paistnud. Kuhu minna?

3

Kell oli viie pärast kolm, kui ta koju jõudis.

Polnud sugugi nii lihtne tuhandet kokku ajada. Egas tema üksi makse maksnud. Ta sai küllalt läbi lume rubjata, küla risti ja põiki läbi vantsida. Uhkusest polnud enam juttugi. Ole sa papp või mitte, peaasi, et sul raha oleks.

Ta oli läbimärg; võttis vettinud saapad jalast ja riided seljast, laotas need ahju peale seina äärde kuivama (Valja

magas korstna kõrval), ning läks laua juurde. Kõigepealt [illegible] tänased võlad üles kirjutada. Ta tõmbas rajoonilehe küljest tüki ja kirjutas tütre koolisulepeaga:

Lihanormi jaoks võlgu võetud:

1. Sofron Ignatjevitš	*320*	*rbl.*
2. Klevakin, F. K.	*270*	*„*
3. Minina, A. P.	*125*	*„*
4. Moškin, J. T.	*350*	*„*

Viimasele nimele tõmbas ta kaks joont alla, et see võlg esimesel võimalusel tagasi maksta.

Kuivatas siis paberitüki petroolilambi kohal ära ja pani oma tohust kantseleisse; nüüd oli see ajalehetükk rahaline dokument.

Laualt kausist polnud suuremat võtta, ainult paar koorega kartulit. Nii oli ikka, kui õhtusöögile hiljaks jäid. Egas Marja hoolitse, ja mis lastel sinust, saaks aga oma kõhu täis.

Ilja torkas kartuli toosi, milles oli hall teraline sool, sõi, pühkis suu käeseljaga puhtaks ja katsus vuntse — need olid ikka veel märjad.

Kodus ta toas ei suitsetanud, ja ülepea katsus pläruga harvem naise silma alla sattuda. («Küll oled sõjas väärt ameti selgeks saanud! Lase käia, põleta aga raha! Egas me vassed ole!») Kuid praegu polnud tal vähimatki tahtmist välja märja ilma kätte minna; ta heitis Marjale süüdlasliku pilgu ja istus ahju juurde pingile.

Marja magas ühes lapsega voodi ees põrandal, voodist kostis poiste nohinat. Hambutu suu pärani, üks rind särgiaasluse vahelt välja vajunud — küllap oli vastu ööd last imetanud —, mustad sagris kulmud uneski kortsus: ju vist oli enne und tema kohta mõne krõbedama sõna öelnud või Valjat hurjutanud, sest tütar sai ikka isa eest võtta.

Ilja vehkis pea kohalt suitsu eemale — seal üleval oli Valja — ja heitis jälle pilgu magavale naisele. Kui hale ja hambutu ta oli, rind lahja ja närtsinud, ning taas meenus talle Anfissa. Kuid Anfissa on ju Marjast vähemalt viis aastat vanem, mõtles Ilja.

Ilja tõmbas ahnelt viimase mahvi, viskas koni tilaku alla kaussi, puistamata sellest isegi tubakat välja, nagu ta muidu ikka tegi, läks paljajalu laua juurde ja kustutas lambi.

Marjal ei liikunud ükski muskel, kui ta tema kõrvale heitis. Olgu pealegi. Iljal on villand igakordsest palumisest.

Ent magama ta ei jäänud. Arusaamatu süütunne piinas teda. Selili lebades kuulas ta ärevalt naise hingamist. Imelikult hingas naine. Harva, nuuksudes, nagu oleks ta unes nutnud. Võib-olla nuttiski? Ilmsi oli nutmise unustanud, nüüd nuttis unes oma mured välja?

Kui Ilja niiviisi mõtles, hakkas tal häbi, et oli ennist Anfissa peale mõelnud. Nukker haledus, just nagu tänane ilm, pitsitas ta südant. Ta pööras külili, kobas pimedas naise sooja rinda, pani talle käe ettevaatlikult kaenla alla ja tõmbas ta oma kaissu.

Viies peatükk

1

Pärast esimest lund valas nädalapäevad vihma. Pinega elustus. Severnaja Dvinalt tulid laevad ja puksiirid pargastega.

Üks puksiir tõi rajooni kaks esimest traktorit.

«On alanud uus ajajärk metsatööstuses,» kirjutas rajoonileht.

Ja kes seda uut ajajärku alustas? Jegorša!

See juhtus päise päeva ajal, kui Mihhail naistega alumisel peksuplatsil vilja peksis ja vana tõrvakoja tagant äkitselt hirmsat mürinat ja raginat kostis. Naised lippasid teele vaatama, et mis see siis on. Villise häält nad tundsid, veoautot olid näinud, lennukitki poole silmaga silmanud, — suvi läbi olid need tulekahjude kohal tiirutanud —, aga mis imeasi see siis nüüd olgu?

Tõrvakoja taga tee ääres kasvasid männid. Parajad küttepuud. Ja äkitselt langesid need männid üksteise järel maha, praksatasid katki nagu pliiatsid.

Naised pistsid hullupööra kriiskama ja tuiskasid rehe juurde tagasi. Ainult Mihhail jäi teele, tema sai kohe aru, mis nali see on.

Tohutu roomiktraktor jäi möirates ja vappudes temast kahe sammu kaugusel seisma. Ning siis nägid kõik Jegor-

šat. Kuidas ta kabiinist välja kobis, küünarnukini ulatuvad nahkkindad käes, ja maha hüppas.

«Kas pole vägev masin, mis? Teeb tööd küll?»

Mihhail vaatas mahamurtud mände, mille poole Jegorša sihtis, ega kiirustanud vastamisega.

«Oh sa saatananahk! Või tuled rahvast hirmutama! Me oleme niigi ära kohutatud!»

«Selle asemel et mände murda, võiksid meile parem nurmelt vihke vedada.»

Jegorša lagistas heameelest naerda, kiikas, hambad irvil, naiste poole ja patsutas Mihhaili õlale.

«Lase käia! Haagi kõik kolhoosi vankrid ja reed taha. Üha korraga toon kogu teie saagi kohale.»

«No nüüd on kangelane väljas!»

«Miks mitte, Mihhail, mis me neist hobustest vaevame, las sõidab,» rääkisid naised.

«Misasja! Kas teeme kometit või peksame vilja?»

«Küll on teil kuri ülemus!» sõnas Jegorša. «Eks rabage siis edasi!»

Kerge edeva hüppega oli Jegorša roomikul ja tõmbas ukse paukudes kinni.

Traktor hakkas mürisema ja võttis paigalt. Ving pani naised kõhima. Küla tagant, saunade poolt, jooksis juba lapsi mootorimürina peale. Ilmus ka täiskasvanuid. Kui tööd on vaja teha, siis pole rahvast kuskil, imestajaid ja keelelõksutajaid on aga alati külluses.

Jegorša näitas, mis ta võib. Sofron Targa sauna kõrval seisis vana suitsunud sara, endine õllekoda. Üks hetk — ja seda polnud enam olemas. Sõitis traktoriga puruks, nii et tolmas. Asi läks aga järjest hullemaks. Jegorša sattus siiski õieti hoogu ja läks küla peale.

«Küll on aga poiss!» ahhetasid naised.

«Kui palju ta nüüd küll raha kokku ajab?»

«Rohkem ikka kui meie!»

«Marss rehe alla!» käratas Mihhail. «Kes teie eest vilja masindab?»

Muidugi oli rumal Jegoršat kadestada, selleks ta ju õppinud oligi. Kui tema oleks kursustel käinud, istuks tema praegu kangide taga. Muidugi oli see nii, muidugi mõista. Ometi kees Mihhail praegu vihast.

Ta toppis odravihke täitmatusse trumlisse, karjus naiste peale ja saatis mõttes Jegoršat sõidul läbi küla.

Küll ta nüüd püüab ja pingutab! Seni künnab külatänavat, kuni viimase vanamuti ahju pealt alla ajab.

Miks see nõnda oli? Miks pidi tema päevade kaupa rehes müttama, nii et nõgi ja tolm kurgu kipitama panid, teine mees aga kappab nagu sälg elust läbi.

Kõige hullem, et see oli alati nõnda olnud. Tollal oli neil teine kord metsa minna. Nad olid veel poisikesed. Kuueteistkümneaastased. Millega metsatööd tehakse, kirvega muidugi! Mihhail oligi talv läbi kirvest peos hoidnud. Aga Jegorša oli paari nädala pärast kirve pliiatsi vastu vahetanud, arvestajaks hakanud. Olgu pealegi. Töötasid talv läbi, tulid koju. Nälg. Lapsed vedasid vaevu jalgu järel. Ta oli lausa anunud, et teda parvetusele lubataks. Saaks vähemalt pisut leibagi. Tühja! «Kussa, kussa, Mihhail! Kes siis künnab ja külib? Kolhoosi ei või ometi laiali lasta!» Jegorša seevastu polnud kolhoosile vajalik. Jegorša rabeles välja. Juba siis oli see alanud...

Alumise peksuplatsi juurest oli Stavrovide majani kiviga visata, aga Mihhail läks pärast tööd koju. Las teised vaatavad ja imestavad, tema on küllalt näinud.

Poisse ei olnud kodus, ja polnud mõtet küsidagi, kus nad on: Stavrovide pool.

«Sa ikka vaata nende järele ka,» käratas Mihhail emale. «On ju öeldud, et pärast kooli jalanõusid ei kulutataks.»

«Või sa neid kinni pead! Jegorša sõitis siit mööda, terve küla sabas!»

Ema pani toidu lauale.

«Kuidas õega jääb? Kas saadame midagi või?»

«Mida? Eks sa saada prääänikuid!»

«Eks sa ise tea,» oli ema kohe nõus. «Ma niisama, tuli jutuks. Mõtlesin, et oma inimene läheb metsa...»

«Või oma! No nüüd leidsid sugulase!»

Ema vaatas pojale arusaamatul pilgul otsa. Ega poegki endast paremini aru saanud. Pagan teab, miks ta täna nii lollisti ägedaks läks. Emal on muidugi õigus, ei ole neil Stavrovidest lähemaid inimesi olemas. On ju küll lihane onu naaberkülas. Kuid kas on see neid millegagi aidanud?

«Olgu,» sõnas Mihhail lepitavalt. «Too keldrist kartuleid. Kohupiima saadame ka.»

Stavrovide pool põles kümneliinine lamp nagu enne sõda pühade ajal. Petrool oli nüüd omast käest võtta, polnud vaja koonerdada. Akna all traktori ümber oli must rahvas laast koos. Tervest külast kokku jooksnud. Temagi vägi oli siin. Kõik neli.

Tatjana kargas pimedas juurde, silmad põlemas:

«Miša, Jegorša sõidutas mind traktoriga!»

«Meid ka,» teatasid Petkat-Griškat.

«Ärge valetage! Teie sõitsite vankris, aga mina olin päris traktori peal.»

Küll nüüd jätkub põnnidel jutuainet! Terveks talveks. Jegorša oli sihukese viguri välja mõelnud, et sidus kaks vankrit kokku — ja olge lahked, lapsed, istuge peale! Kui juba suvel, mil ta villisega sõitis, lapsed teda päevade kaupa iga nurga taga passisid, mis siis veel nüüd!

«Marss koju!» käratas Mihhail. «Kellega ma räägin?» Fedkal läks korda poistesumma kaduda, kuid Mihhail sai tal kraest kinni ja andis võmmu kuklasse.

«Teie samuti!» kurjustas ta teistega. «Kähku!»

«Kas süüa tahad?» küsis Jegorša, kui ta tuppa tuli.

Mihhaili pilk libises üle laua, seal oli avatud konservikarp — tursk õlis — ja poeleivakannikas, ehtne rukkileib. Võttis neelatama.

«Ei, ma alles sõin.»

«Muud mul pakkuda pole. Taat pole varunud.»

«Joo vähem,» sõnas Stepan Andrejanovitš hukkamõistvalt.

«Jäta. Olen kuulnud,» nähvas Jegorša laisalt. «Ena mul, võtsime paar pudelit semude seltsis hüvastijätuks.»

«Ei mina tea, palju sa võtsid, aga koju tulid kopikata. Kui sa niisugune peremees oled, siis hakkame küll hästi elama.»

«Mis sa sest kopikast tahad? Oled kuulnud, mis Stalin ütles? Olge valmis, varsti tuleb kommunism. Aga sina mõtled kopikatest.»

Jegorša pilgutas Mihhailile silma ja noogutas rakmete kallal kohmitseva vanaisa poole, et kuula, mis ta nüüd üteleb!

«Ma tõin Liisa jaoks kartulit ja kohupiima,» sõnas Mihhail lävele osutades. «Vii talle.»

«Küll ma viin,» vastas Jegorša.

Otsis siis pilguga põrandalt paraja oksakoha, just keset taret, ja sülitas. Mööda. Teine kord läks pihta.

«Mis me siis nüüd teeme?» ütles Jegorša pingilt püsti tõustes. «Vanaisale olen võlgu. Kas tahad raudruuna seljas sõita?»

«Lase käia!» porises Stepan Andrejanovitš. «Nüüd on jah paras aeg rahvast hirmutada.»

Jegorša viskas nahkkuuetaoliseks õlitunud vatikuue õlule ja astus peegli ette. Seadis väikese noka ja nööbiga uue soni otse keset pealage ja sasis sõrmedega juuksetuka kohevaks — hoidke alt, plikad!

3

«Miks sa midagi ei päri?» küsis Jegorša väljas trepil.

«Mis seal pärida? Näen isegi, et oled traktori peale kolinud.»

«Jah, vennas, jokk,» läks Jegorša põlema. «Rajoonikomiteega on sotid sirged. Podrezov lõi algul takka üles: «Ei lase ära! Ei taha teist autojuhti!» Aga mina tegin talle poliitilist selgitustööd, et tahan eesliinile minna. Õigesti tegin, eks ju?»

«Mis siin õiget on? Rajoonikomitee villis seisab talvel ketis, miks sa, käed rüpes, istuma peaksid?»

«Tümikas mis tümikas!» lausus Jegorša pettunult. «Või rajoonikomitee villis! Kas siis selles on asi! Sa loe kümnenda detsembri ajalehte. Seal on sellesinatse raudruuna kohta selged sõnad sees.» Jegorša astus traktori ligi ja patsutas uhkeldavalt radiaatorit. «Murrang metsatööstuses! Isegi poisikesed saavad aru, mis see tähendab. Kas nägid, kuidas nad hõiskasid?»

Mäe alt kostis jäälõhkuja tuhmi müra, küla taga metsasakkide kohal välkusid virmalised, ennustades külma.

«Kuhu me läheme?» küsis Jegorša. «Klubisse või?»

«Mis klubisse! Rahvas on metsas. Ainult Raja on külas.»

Jegorša vaatas Fjodor Kapitonovitši maja poole — köögiaknast paistis tuld.

«Teadsa mis? Meelitame Raja välja. Ta on poemüüjaks, kas tal tõesti pudelist kahju on?»

«No muidugi! Mina hakkan, jah, pudelit kerjama!»

«Uhke kah! Susi sind söögu! Lähme Peršini poole. Ta jäi mind ammu kutsunud.»

«Aga mind mitte.»

«Mis sellest, sa tuled koos minuga.»

«Milleks kuradiks mul teda vaja on?» kargas Mihhailil hing täis. «Niigi on ta mulle iga päev pinnuks silmas. Parem küll kodus põhus pöönata.»

Jegorša sikutas Mihhailil käisest.

«Iota'nd ometi, ära nii pire ole! Ise pead ennast veel sõbraks.» Jegorša laskis Mihhaili varruka lahti, aeglustas sammu ja ütles: «Muide, ma ei soovita sul Peršiniga tülitseda. Ära unusta, kes ta kohale pani.»

«Mis sellest?»

«Seda, et Podrezov on kangemaidki mehi maha murdnud.»

Patsihhinite õues pistis uluma Vekša, küla ainuke koer. Peremees oli metsavaht. Kõik teised koerad olid sõja ajal nahka pistetud.

«Kah muusika!» ütles Jegorša. «On aga urgas, mitte kuhugi pole minna.» Ja hõiskas äkitselt: «Läki onu Jevseiga vestlema.»

Mokšini Jevsei pool olid nad varemgi käinud. Vanamees oli laheda jutuga, teda oli hea kuulata. See, et ta üksik oli, ei lugenud, egas nad vanamutid ole, et usk neile pähe hakkaks.

Õnneks polnud Marfat kodus, oli läinud Vodjanõsse tuttavaid viima.

«Astuge aga sisse, poisid,» kutsus Jevsei ja pakkus külapingil istet. «Kuid lepime kokku, et minu pool ei suitsetata. Klapib? Ma tulen kohe.»

Jevsei pühkis laastud kähku hunnikusse — ta oli laudu höövelda nud —, võttis tala küljest lambi ja pani lauale ning istus nende kõrvale. Turd ja täisverd mees, pea otsas vasekarva.

Vanamehe head tervist oli Mihhail alati imestanud. Ega ta noor olnud, toit polnud tal ka sugugi parem kui teistel, aga kes see on, keda sa hommikul tagahoovi minnes soo poolt tulemas näed? Jevsei. Muudkui astub, süld männipakke seljas, ainult nöör kriiksub. Paljapäi. Suvel ka paljajalu. Peab kinni, ütleb tere, ja veel mõne lahke sõna ka: «Näe, kui ilus päev täna on! Eks inimesed ole selle ära teeninud.» Kõik nood haluvirnad, mis tal õues, on ta

oma seljas sinna tassinud. Metsast. Kilomeetri või poolteise kauguselt.

Kui ta nüüd seda mõistatuslikku jässakat vanameest vaatas, kellel oli lai laup ja tööst õhetavad lapselikult prisked põsed, mõtles Mihhail, et töö hoiab vanameest püsti. Ent teisest küljest, kes siis praegu ei tööta?

«Noh, poisid!» sõnas Jevsei. «Mis ma teile pakun? Kas panen samovari üles või?»

Jegorša muigas, vilksas silmadega anumanurka ja ütles:

«Vett on maailmas suur hulk, ei jõua kõike ära larpida.»

Jevsei sai vihjest aru, ta silmad tõmbusid naerust kissi:

«Täna ei passiks küll viinaklaasi pihku võtta. Täna on reede. See on suur patt. Aga egas mul iga päev külas käida.» Vanamees tõusis pingilt ja läks köögipoolele.

Jegorša hõõrus heameele pärast käsi ja müksas Mihhailile külge; et võta õppust, kuidas peab asju ajama!

Lauale ilmus vanaaegne kõhukas karahvin, kausitäis koorega kartuleid ja kolm sibulat.

«Leiba täna ei ole. Ärge pange pahaks.»

«Ega me lihanormiks lähe,» pistis Jegorša. «Võime kehvemalt toidetud olla.»

Endale valas Jevsei viina kandilisse pitsi, mis oli samuti vanaaegne, poistele aga paksudesse teeklaasidesse.

«Terviseks.» Lõi risti ette, kummutas pitsi tühjaks ega hammustanud midagi peale, tõstis ainult käe korraks huultele.

«Küll sul läks libedasti, onu Jevsei,» sõnas Jegorša. «Oled treeninud.»

«Viina on kahesugust,» kostis Jevsei põiklevalt. «Arukale teeb rõõmu, rumalale kahju.»

«Kas eided sulle selle eest kere peale ei anna?» õrritas Jegorša. «Usu pärast!»

«Ärge mind kiusake, poisid. Mind on hilja ümber teha. Mul on jalad maast madalast maa küljes kinni olnud, aga pilk taevasse pööratud.»

«Kuidas nii?» küsis Jegorša.

«Ju vist ikka hing igatseb usku taga.»

«Häh,» mühatas Jegorša. «Oopiumi!»

«Kust sina tead?»

«Tean.»

«Mitte midagi sa ei tea. Ei tea mina, ei tea sina. Palju-

kest see lind merest juua jaksab? Tuleb, võtab paar nokatäit, aga meri jääb mereks. Nii on lood ka inimeste tarkusega.»

«See oleneb inimesest. Näiteks mina...»

Kohe katkestas Jevsei Jegoršat:

«Mina on vene keeles Я, see Я aga on tähestiku viimane täht. Mispärast? Ütle, kui sa kõike tead!»

See jutt oli Mihhailile tuttav. Kolmandat korda olid nad vanamehel külas, kolmandat korda õrritas Jegorša vanameest. Mihhail kraaksatas pahaselt.

«Hea küll,» ütles Jevsei. «Ole pealegi kõiketeadja. Ütle parem, kas mul tasub pensioniasja ajama hakata! Sa oled ülemustele lähemal, tead nende nippe ja vigureid.»

Jegorša ajas selja sirgu ja toetus seina najale:

«Sul? Pensioni? Miseest?»

«Mul on ju seitsmes aastakümme turjal. Kauakest ma seda kirvest ikka enam jaksan käes hoida. Vaata, mis-sugune mu käsi on.» Jevsei pani parema käe lauale ja kõverdas sõrmi. Sõrmed värisesid.

«Ei,» ütles Jegorša. «Elulugu ei klapi. Papp.»

«Mis papp ma olen? Miks sa mind ikka papiks sõimad? Kui ma eitedega ühes palvetan ja mõnda lahke sõnaga lohutan, egas ma sellepärast papp ole! Papid on haritud, neid toidab jumalateenistus. Mis mind toidab? Ikka seesama kirves, mis teisigi inimesi! Eks sa küsi eitede käest, kas ma olen mõnelt kopikatki võtnud!»

See jutt ei veennud Jegoršat. Ta ütles, et see polevat lähtis, kuidas Jevseid kutsuda, kas papiks või mitte, fakt jäävat faktiks, et ta olevat nõukogudevastane element.

Siis katkes Mihhaili kannatus. Mis kuradi nõukogudevastane element on Jevsei Tihhonovitš? Mõtle ikka enne, kui ütled. Ja millest see laat õieti lahti läks, Jevsei Tihhonovitš ehk ei tahagi enda pärast pensioni saada, vaid laste eest! Eks ju, onu Jevsei?

«Nii jah, Miša,» noogutas Jevsei varmalt, «ikka laste eest. Ganka ja Oleša eest. Kaks poega langesid sõjas.»

«See on teine asi,» sõnas Jegorša. Mõtles pisut ja lisas: «Ikkagi ei tule midagi välja.»

«Miks siis?» vaidles Mihhail vastu. «Kõik saavad langenute eest pensioni, kas tema siis isa ei olegi?»

«Mis te minu kallal norite?» läks Jegorša tigedaks. «Egas mina rajooni sotsiaalkindlustus ole! Egas sealgi

lollid koos istu! Ütlevad, et lao aga paberid lauale, et millal sa neid söötsid-jootsid!»

«Heldeke!» lõi Jevsei käsi kokku. «Kas mina olen siis oma lastele kurja teinud? Kas ma pole neid toitnud ja katnud? Kes neid siis toitis ja kattis? Kes?» Jevsei nuuksatas ja hõõrus pisarad roosadele põskedele laiali. «Lapsed ei öelnud mulle ilmaski vastalist sõna.»

«Ilmaasjata,» lausus Jegorša häirimatult. «Kelle pärast nad kannatada said? Mina oleksin sihukesele isale alles näidanud!»

«Hea küll, ärme sellest räägime. See on iseasi. Mitte sina pole mulle näidanud. Kossoi Fedka istus täitevkomitees ja muudkui hirmutas: «Võta rist rinnast ja lõika juuksed maha, muidu ajan auku!» Kus ta nüüd on? Enne mind aeti auku. Minu kadunud ema rääkis ikka, et kui kurja töö ükskord tehtud saaks ja ta taevasse lendaks...»

Jegorša irvitas:

«Sina, onu Jevsei, ära eriti taeva peale looda. Sinnagi võetakse valikuga.»

«Ära räägi tühja juttu!»

«Ei ole tühi jutt. Sinu oma usu järgi. Viina armastad...» Jegorša surus ühe sõrme pihku.

«Pea!» kortsutas Mihhail kulmu. «Ja mis siis veel?»

«Näe, Mihhail Ivanovitš saab aru. Mis sellest, et pole sinust vanem. Oh poisid, poisid, kõike ei jõua ära rääkidagi,» ohkas Jevsei. «Kõigest olen läbi käinud. Aga kuidas pojad suureks kasvasid, seda ma ei näinudki. Koju tulles kuulsin külanõukogust, et mõlemad on kangelasena langenud. Kodumaa eest.» Jevsei lahutas käsi. «See on saatus. Kossoi Fedka küüditas mu minema. Küll oli kuri inimene, andku taevas talle armu. Küll tema räsis ja matjas mind! Pani ränga plaani peale, ei lasknud kuude kaupa metsast välja... Pärast selgus, et ilmaasjata. Sealsed ülemused olid targemad, ei leidnud mul mingit süüd. Ei olesa milleski süüdi, isa, ütlesid, aga see, et sa usu järgi elad, on sinu oma asi. Seadus ei keela seda.»

«Heakene küll,» ütles Jegorša tähtsalt, nagu juhataks ta koosolekut. «Selle küsimuse võtame selguse mõttes päevakorrast maha. Teeme nüüd vaheaja, räägi mõni pull lugu. Meil Järvetagusel oli Väitsa-Vasja selle peale meister. Tuli natuke aega enne sõda traadi tagant välja. Tema ehitas toda kuulsat Valge mere kanalit. Sedasama, mis paberossikarbi peal on. Kui hakkas oma ihu peal elavaid

siis näitama ja juttu juurde rääkima, aina kuula ja imestad Seal olevat sihukesi eitesid, et viib keele alla.»

«Kust sa seda võtsid, et ma traadi taga istusin? Kui sa teada tahad, siis mina pole päevagi traadi taga olnud.»

Jegorša koksas kuklaga vastu seina, nii ootamatu oli talle see, mis vanamees ütles. Ka Mihhail, kes juba igavlema ja haigutama oli hakanud, ajas pea püsti.

«Ei, poisid,» alustas Jevsei vähekese vaikimise järel, «mina pole ühtegi eite näinud. Mind saadeti väljasaatmiskäsuga võõrale maale, sedagi asjata. Sealsed ülemused, õigu tänatud, said asjast aru, andsid mulle õigused tagasi.» Jevsei naeratas häbelikult ja vangutas pead. «Algul oli muidugi kõike. Mis seal ikka varjata. Ma jõudsin asumisele jõulu ajaks. Talv, pakane, jumala lage stepp. Ümberringi mitte põõsakestki, mis veel metsast rääkida. Peavarjugi polnud. Ela, kuidas tahad. Söögi kohta öeldi ka lühidalt, et toida end, kuidas oskad. Nii olid lood. Aga kui ma pärast ära sõitma hakkasin — ohoo! Esimees ise meelitas mind, et ära sõida ära, isa, — mis veel teistest rääkida! Et jää meile ja anna inimestele sooja. Ma ju ladusin muudkui ahje. Enne sõda, ja pärast sõda ka, kui mind vabaks lasti.»

«Pea nüüd,» sõnas Mihhail. «Millal sind siis vabaks lasti? Pärast sõda ikka?»

«Ei, varem. Sõja esimesel sügisel.»

«Ja sina jäid sinna? Ei tulnudki koju?»

«Kohe said aru, et ega kodus meepotid ees oota,» tõusis Jegorša püsti, paha irve näol.

«Miks sa mulle kasuahnust ette heidad?» hüüdis Jevsei. «Kas mina kasu taga ajan? Oli tarvis inimesi külma käest päästa. Sellepärast ma sinna jäin.»

«Misasja?»

«Sääh sulle misasja! Sa pole ehk kuulnudki, et terved tehased toodi kõige täiega Volga taha? Ei ole?» Solvunult pöördus Jevsei Mihhaili poole. «Nii jah, Miša, tehas pani mul kodutee kinni. Ma olin juba valmis teele asuma, inimestega hüvastigi jäetud. Siis kutsuti äkki esimehe juurde. Ruttu. Mõtlesin, et egas midagi, saatus tahab teisiti. Ei, tehase pärast. Tehas oli evakueeritud, jaamas. Oli vaja asula ehitada. Ja et mina ahjud laoksin. Ei, kodanik ületmus, ei saa. Mul on lapsed. Ma pole lapsi ammu näinud. Ees aga ei teinud pikka juttu. Pani mu saani ja viis jaama. Jumal hoidku, mis seal jaamas oli! Rahvast, nii palju rah-

vast koos! Naisi. Nutvaid lapsi. Lõkked põlesid... Nii ma siis jäingi. Et andke andeks, Ganka ja Oleša. Teil on praegu soe, olete lastekodus, aga mis siin juhtub, kui tuleb pakane?»

Jegorša keeras uue plotski ja küsis irvitades:

«Nii et jäid vabatahtlikult, nii-öelda teadlikkusest sinna?»

«Ei tea, kuidas, aga jäin. Nõndamoodi ma oma lapsi ei näinudki.»

Jevsei nuuksatas jälle.

«Võib-olla oli see jumala tahtmine? Mis?»

«Miks sul siis hari punaseks läheb?» püüdis Mihhail Jegoršat rahustada.

«Või veel! Ta ajab meile juba mitu tundi puru silma, ja sina ohkadki juba, et vaata jumalameest. Aga see jumalamees on enda nii täis õginud, et!... Ütle, kellel on Pekašinos veel sihuke priske lõust peas?»

«Issand hoia!» Jevsei haaras kahe käega peast kinni ja puhkes nutma. «Miks sa siis mulle külla tulid? Mina kostitasin sind, pidasin sinust lugu, aga sina teed kõik risti vastupidi. Muudkui haugud ja osatad.»

Mihhailil hakkas enda ja Jegorša pärast äkitselt hirmus häbi. Tõesti, mis see siis olgu? Tulid, istusid lauda, ja muudkui vanameest suskima. Oletame, et Jegorša sattus hoogu, temaga juhtub seda. Aga mida tema siis passinud oli?

Ta pani Jegoršale käe õlale:

«Sa mõtle ikka, mis sa räägid, puupea.»

«Sina mõtle parem ise!» Jegorša lükkas ta käe järsu liigutusega maha. «Mina olen rajoonikomitees töötanud, mina olen karastatud.»

«Või rajoonikomitees töötanud! Sa istusid rajoonikomitee villise roolis!»

«Roolis jah, aga sinust tegin brigadiri.»

«Mis? Või sina tegid minust brigadiri? Sina?»

Klaas lendas kõlksti põrandale. Mihhail tiris Jegorša vägisi laua tagant välja.

«Poisid, poisid!» hüüdis Jevsei peenikese, nutuse häälega. «Mis te nüüd? Mis te teete?»

Siis võttis ta neil nuttes ja ohkides kraest kinni ja sikutas teineteisest eemale.

«Lase lahti!» sisistas Jegorša tigedalt, tema haardest lahti rabeldes.

«Ei lase, poisid. Leppige ära! Leppige teineteisega ära! Mis maid teil jagada on? Tulite mulle sõpradena külla, ära lähete vaenlastena? Nii ei passi!» Jevsei palus ja keeritses neid.

«Lase ometi lahti, sa vanakuradi raisk!» röökis Jegorša ja vandus ropult.

Hilmapilk laskis Jevsei sõrmed lahti. Pani käed silmile ja nuttis.

«Ära sa niisuguseid sõnu suhu võta, Jegor. Need on liiga rängad sõnad. See on patt ema ja jumalaema ja emakesemaa vastu.»

«Mis sa tänitad!» Jegorša võttis tala küljest soni, lõi vastu põlve puhtaks ja pani pähe.

«Jää aga siia!» karjus ta lävelt. «Küll ta sinugi oma pisti alla tõmbab!» Ja virutas ukse nii kõvasti kinni, et lagi pudenes tolmu.

Mihhail kuulas, kuidas Jegorša trepist alla jooksis. Siis jäi kõik vaikseks, kostis ainult nuuksumist. Jevsei nuttis. Nuttis nagu laps, peast kahe käega kinni hoides.

Tatnina põles tuhmilt.

«Ära muretse,» sõnas Mihhail. «Jahtub maha ja tuleb tagasi.»

Mõlemad istusid sõnatult, kuulatades öist vaikust, ja ootasid.

Jegorša ei tulnud tagasi.

Kuues peatükk

1

Üks aasta sai jälle läbi. Maa tegi kokkuvõtteid.

Mihhaili süda ähvardas kadedusest lõhkeda, kui ta ühtul kolhoosikontoris keskajalehe pihku võttis.

Kuskil kihas võimas elu, kuskil elasid tiivulised inimesed, lausa kangelased, kes iga päev ja tund tegid kodumaa auks sangaritegusid ja rääkisid nendest ilusate sõnadega oma kirjades ja raportites.

Mis aga toimus Pekašinos? Mis elu siin oli?

Lumehanged akendeni. Hämune koit kell kümme hommikul.

Päeval rupjab lastekari läbi hangede, puu- või heina-

koorem krigiseb mööda, siis näitab end oma igapäevase ringkäigul agendi-Osja, keda naised nagu katku kardavad, ja ongi õhtu käes. Pikk õhtu suitseva peerutule valgel ning üks ja seesama mure südamel: mis me homme sööme. Siis saabub öö. Kui tahad, lösuta niisama ahju peal, kui tahad, vahi tasuta kino — virmalisi. Kas või öö läbi. Heli-kino. Neetud Vekša läheb täitsa arust ära, kui küla taga jäises taevas hõbedased mõõgad sähvima hakkavad.

Oh ei, mitte sellisest elust polnud Mihhail unistanud...

2

Kõik magasid. Poisid magasid polutil, ema Tanjuhhaga ahju peal, ainult tema ei maganud. Ta istus ahjupaistel ja vaatas nukral pilgul, kuidas puud põlesid.

Tares oli veel üks olend, kes sel õhtul kurvastas. See oli kuusk. Kuusk oli läve kõrval pimedas, uhkas sealt tuppa vaigulõhna.

Kuuse oli Mihhail raiunud videvikus, kui Ülem-Sinelgalt heinakoormaga tuli. Oli arvanud, et küll lapsed rõõmustavad. Aga lapsed olid talle imestunult otsa vaadanud ja pea ära pööranud. Ja siis oli Mihhail taibanud, et üks külmanud kuusk ei tähenda nende silmis midagi, nad olid ju metsas üles kasvanud. Iseasi, kui see kuusk oleks prääänikuid ja kompvekke täis riputatud, või veel parem, leivakannikaid — siis oleks isevahe! Ei nad siis kuuselt pilku pööraks. Sellepärast oligi kuusk läve juurde nurka vedelema jäänud.

Uus aasta ei kiirustanud tulekuga. Selja taga laudseinal uniselt tiksuva kella osutid ei jõudnud kuidagi üle kümne.

Aga on ju maailmas inimesi, kes praegu kannatamatult uue aasta tulekut ootavad. Nad on niisama ehitud, kui too kuusk, mida ta hiljuti «Ogonjoki» kaanel oli näinud. Ja neil on kodus valge linaga kaetud laual veini ja kõiksugu toite. Nad istuvad lauas ja tõstavad Kremli kellade löökide saatel pokaale.

Puud olid ära põlenud. Mihhail võttis roobi ja segas ahju. Kas oodata veel? Mis tal sellest uuest aastast nii väga on? Võib ju ära oodata, kuni osuti kaheteistkümnele jõuab, see pole raske. Aga mis edasi?

Mihhail ootas, kuni sinine vinguleek hõõguvate süte

kohal kustus, segas veel kord roobiga ahju ja pani siis tüdri kinni.

Ta mõtles kuuse ööseks välja visata. Muidu on veel hommikulgi risuks jalus.

Aga kuuseke ei tahtnud välja külma kätte minna. Tarkis pimedas ja nuttis suuri pisaraid Mihhaili kätele. Ja Mihhail mõtles ümber: olgu peale, eks sa ole hommikind.

Õhtutaevas särasid kirkad tähed. Oli kõva külm, Mihhail pani kasukahõlmad vaheliti ja kahlas läbi koheva lume lesse.

Kuhu minna? Ümberringi ei paistnud ühtki tulukest. Tee oli tasaseks tuisanud. Aia ääres seisid kohevad hanged.

Ta vaatas sinnakanti, kus öised metsad küla taga ähmaselt mustasid. Seal oli Sotjuga. Ning tal hakkas kahju, et polnud sinna sõitnud. Oli ju kavatsenud sõita, seal ammu oli aeg Liisat vaatama minna — õde polnud nüüdse kodus käinud —, ja ühtlasi ka Jegoršaga kokku saada. Kaua sa ikka pahutsed? Nad olid ennegi küllalt tülitsenud ja ometi terve sõjaaja üheskoos vastu pidanud, aga tol õhtul Moškini Jevsei juures olid nad äkitselt peruka läinud, teineteisele kallale karanud ja tülli pööranud. Mispärast?

Tõtt-öelda oli Mihhail täna õhtul Jegoršat oodanud. Oli arvanud, et nüüd kohe pauguvad väravad ja pakasehõust ilmub välja Jegorša: «Noh, kolja, ei oodanud või?»

Külm näpistas nina ja kõrva. Trepil praksus jäätunud lumber.

Oh seda elu, elukest! Mis on sestsaati muutunud, kui temast brigadir sai? Ainult käimist on rohkem, igal hommikul tuli küla läbi vantsida. Muidu oli kõik niisamuti: hein ja puud, puud ja hein...

Mihhail läks tagahoovi ja kitkus seina vahelt sammalt. Suitsetamiseks.

3

Ometi polnud näärivana Prjaslineid unustanud.

Öösi ärkas Mihhail koputuse peale. Ta hüppas voodist üles, jooksis külgakna juurde ja pani kuuma näo vastu jäätunud klaasi. Mitte kedagi. Kas see oli talle ainult viirastunud.

Äkitselt kostis külma käest tehtult hale hääl:

«Laske sooja!»

«Ema, ema! Liisa tuli!»

Öövaikus purunes kildudeks.

«Kohe, kohe!» hüüdis ema ja tegi juba ust lahti (küllap oli ta enne kui poeg koputamist kuulnud), polutil ja ahju peal hõiskasid lapsed: «Liisa, Liisa tuli!»

Mihhail ruttas tikke otsima.

Nende peres polnud kombeks kallistada ja suudelda. Aga kui talle ukseavas külmast aurupilvest äkki tuttavad silmad vastu särasid, paksult härmatises, ei pidanud Mihhail vastu ja haaras õe kaissu.

«Liisa, Liisa, mina ka!» hädaldas Tanjuhha ahjult alla kobides.

Liisa sirutas talle käed ja puhkes nutma:

«Tule, tule, kullake. Sind ma kõige rohkem näha igatsesingi.»

Siis kallistas Liisa teisigi — Petkat-Griškat (nood kallistasid õde ühekorraga), kühmutõmbunud Fedjuhhat, kes ei pööranud pilku korvilt, mille ema Liisa järel tuppa tõi; ja igaühele oli Liisal varuks lahke sõna.

Mihhail kohmas äkki:

«Ema, mis sa seisad! Pane samovar üles. Sa oled ehk ära külmanud, kas teeme saunaahju tule?»

«Mine nüüd, noormees!» imestas Liisa. «Kes siis öösi sauna kütab?»

Terve pere harutas Liisat riidest lahti, üks sikutas külmunud vilte jalast, teine nööpis vatikuue lahti, kolmas võttis salli peast.

Liisa polnud niisuguse tähelepanuga harjunud ja vangutas liigutatult pead:

«Ma kohe ei tea, te hellitate mind nagu mõnda titakest. Kust maailma otsast ma siis ikka tulen, ainult metsast.»

«Mina juba arvasin, et sa ei tulegi,» sõnas Mihhail. «Ootasin ja ootasin ning heitsin viimaks magama.»

«Kussa, ei lastud ju ära. Hea, et Ilja Maksimovitš rajooni nõupidamisele kutsuti. Ütlesin, et tehke, mis tahate, aga mina lähen koju, ma pole üheksa nädalat kodus käinud. Ma olen nüüd kokaks.»

«Kokaks?»

«Nojah. Kas Žitovi Pjotr ei rääkinud?»

«Ei, ta ei rääkinud midagi.»

«Juba kolmandat nädalat. Pole viga, rahvas ei nurise.»

«Küll sa oled tubli!» sõnas Mihhail rõõmsalt.

«See on ju hea,» kiitis ema. «Pole vähemalt lume sees. Ja saad ehk mõne lusikatäie leent rohkem.»

Kööginpoolel hakkas samovar kibisema, lapsed pöörasid nagu käsu peale silmad korvile.

Ning korv, seesama tohtkorv, millega Mihhail varem metsas oli käinud, tehtigi lahti.

Päts rukkileiba, veel üks päts. Kuivikuid. Suhkrutki, terve hunniku väikesi suhkrutükke puistas Liisa koti seest lauale.

Poisid ahhetasid. Mihhail pilgutas kimbatuses silmi ja lõi käega. Mis sa seal ütled või oled! No kas pole narr puka? Kui oled metsas külma saanud, siis pole suuremat rõõmu kui tuline tee, ja kui veel suhkrut juhtub olema, siis on ju päris pidu! Aga see narrike . . . Ah!

Oli talveöö. Väljas paukus pakane ja hammustas külmunud majanurki vihasel raginal nagu näljane peni.

Mis neil sellest! Mis loeb neile öö ja pakane! Tulikuum samovar podiseb laual.

Sööge ja jooge, lapsed! Üle maa sammub uus aasta.

4

«Lipake tagaõue ja lükake teerada lahti,» ütles ema sosinal.

Poisid naeratasid — ema tundis seda, ilma et oleks läve poole vaadanud — ja lõid ukse kinni.

«Ja sina, paharet, ära keerle siin!» sisistas ema Tatjana peale. «Lase ometi inimesel magada.»

«Ma ei magagi, ema,» kostis Liisa ja tegi silmad lahti.

Tare oli juba valgeks läinud. Jäätunud akendest langesid punased koidukiired valgele põrandale.

Tatjana hüppas lavatsile, tõusis kikivarvule ja võttis õel külmade kätega kõvasti ümber kaela kinni.

«Kas sa kuulsid, millal mina üles tõusin? Ma pühkisin juba põranda puhtaks.»

«Pühkisid sa küll . . . Hommikust saati lased ringi nagu mära. Inimene tuli metsast, aga sulle räägi või ära räägi.»

«Egas ta magama tulnud,» vaidles Tatjana emale vastu. «Eks, Liisa?»

«Jah, jah.»

Liisa kebis ahjult alla ja astus paljajalu üle põranda. Ojastel ei saanud niiviisi barakis käia, seal oli hommikuti alati külm. Mitte ainult kodustest ei tundnud ta seal puudust, terve ta keha igatses kodusoojuse järele, eriti jalad.

«Soojast meil küll, jumal tänatud, puudust ei ole,» ütles ema, nagu oleks ta tütre mõtteid lugenud. «Kui sa sügisel ära sõitsid, takutas Mihhail veel kord seinu.»

Kuni Liisa pesi ja juukseid kammis, tõi ema lakast viha.

«Hakake aga sauna minema.»

«Kas juba valmis?»

«Valmis ikka!» Ema naeratas, silmitsedes tütart valguse käes. «Kas sa siis ei tundnud, kuidas vend sinu külje alt pirde õngitses?»

«Ei,» tunnistas Liisa punastades. «Ma külmasin teel päris ära, magasin nagu tapetud. Kus ta nüüd siis on?»

«Mihhail või? Ära parem räägi, ta on kogu aja lennus. Pole teine silma kinni saanudki. Küttis sauna, rookis õue puhtaks ja läks metsa. Laenas Žitovi Pjotrilt püssi. Et kas ma siis tõesti kellelegi pihta ei saa? Mis me külalisele süüa anname?»

«Ma kohe ei tea, ema, te oleksite kõik nagu ogaraks läinud! Mis külaline mina olen?»

«Hea küll. Olgu peale. Tal ju hea meel, et õde tõi pühad majja. Kodus on jälle rahakopikas...» Ema nuuksatas.

«Kas sina tõid siis raha?» päris Tatjana. «Miks mina ei näinud? Kus see on?»

«Maga vähem,» ütles Liisa ja naeris rõõmu pärast.

Öösel pärast teejoomist, kui Tatjana oli ahju peale kebinud, oli ta vennale kõigest aru andnud. Kui palju ta teeninud oli, kui palju kulutanud, kõik oli kopikapealt lagedale ladunud. Mihhail muudkui laiutas käsi: «Seda poleks ma küll arvanud, et sinu käest raha vastu võtan...»

Väljas oli nii säravalt valge, et hakkas silmade peale. Õu oli tarani puhtaks roogitud. Trepi kõrval vahtis hangest välja kähar kuuseke. Kust see siia oli saanud? Egas ometi temaga ühes metsast tulnud?

Kuid Tähik tegi ta õieti härdaks. Kas loom tundis ta tõesti sammudest ära, aga igatahes tegi ta häält, kui tüdruk laudaukse juurde jõudis. Sooja pärast oli uks rukki-

sügisega kinni kaetud. Neist tõusis valget auru, mis imenusait lõhnas elusoojusest ja sõnnikust.

Tagahoovis ootasid Liisat vennad, labidad käes. Põsed õhetamas, silmad säramas.

«Astu aga. Me lõime saunatee lahti.»

Liisa läks mööda teerada. Rahulikult, muretult, talvepäeva särast mõnu tundes.

Semjonovna, kes jäätunud kaevust parajasti vett võttis, ei tundnud teda ära.

«Kust perest sa oled? Silmanägemine on kehvaks jäänud...»

«Kuidas kust perest! Ei tunne naabrit ära või?»

«Liisa! Oh sa heldeke! Nii suureks kasvanud... Lähed sauna või?»

«Sauna jah. Tule külla, pakun teed suhkruga.»

Semjonovna jäi selja taha nuuksuma:

«Oh kui suureks Anna tütar on sirgunud! Ma ei tundnud kohe äragi. Kutsus suhkruga teed jooma...»

Tatjana, kes ees lippas, pööras kähku ringi ja vaatas õele otsekohe otsa:

«Miks sa teda külla kutsusid? Suhkur kulub meile endile ära.»

«Oled sina alles ahnepäits, Tatjana! Et su keel ka nõndamoodi ütlema paindub! Ei täi vanainimesele suhkrutükikestki anda!»

«Ei täi jah,» ei andnud Tatjana alla. «Sina jood iga päev magusat teed, aga meie joome ikka ilma suhkruta.»

Liisale meenus Ojaste, meenusid barakk ja metsaelu. Pimedas langile, pimedas tagasi barakki. Jäätunud ja kange vatikuub kriiksub nagu hobuse leid: eks katsu päev läbi vööni hanges mütata!

Ei, tema elu polnud Ojastel kaugeltki magus. Kuid selle tänase koduse päeva nimel on ta valmis toda elu uuesti otsast peale elama.

Jah, see oli tema päev. Tema jaoks oli vend sauna küttnud, tema pärast käidi hommikul kikivarvul, kuni ta ahju peal pöönas, tema jaoks olid poisid rookinud puhtaks tee, mida mööda ta praegu astub.

Mihhail imestas, et kodus polnud tuld üles võetud. Külmast kangete sõrmedega tõmbas ta tikku ja pani laual petroolilambi põlema. Kus lapsed on? Mõtlesid tema jaoks mingi tembu välja või?

Lapsed istusid ahju peal, nende silmad hiilgasid pimedas.

Mihhail võttis põuest püü välja ja pani lauale. Külmunud lind koksas vastu lauda, nagu oleks ta puust.

«Kus meie külaline on?»

Vaikus.

«Kus Liisa on, ma küsin! Mis te seal ahju peal konutate, kas ahju kütte ei panegi?»

«Sõitis ära...» luristas Tatjana nina ja puhkes valjusti nutma.

«Sõitis ära? Kuidas ta sõitis?»

«Žitovi Pjotr viis ära. Ütles, et pane asjad kokku, asume teele.»

Oh sa kurat küll! Kuidas siis nii? Nad polnudki ju õieti rääkida saanud!

«Kas ta ammu ära sõitis?»

«Alles praegu... Ema läks saatma...»

Mihhail tormas uksest välja ja pidi läve peal ema jalust maha rabama.

«Oh sa lontrus! Nii harva, kui tüdruk koju pääseb, ja sina lähed metsa lonkima! Kaod terveks päevaks ära...»

«Kust mina siis teadsin? Ja kas sinul on kapsapea õlgadel või? Mis seal ikka oleks juhtunud, kui ta homseni oleks jäänud.»

«Ei see ole oma teha. Tal on veel vara kohtuid mööda kooserdada.»

«Kohtuid mööda! Egas siis kohe kohtusse! Äärmisel juhul oleks ta öösel kohale viinud!»

«Sa oled teda küll tihti vaatamas käinud jah! Tüdruk on peaaegu kolm kuud metsas olnud, kuid kas sa oled teda kordki vaatamas käinud?»

Mihhail istus ahjupingile ja võttis mahorkatoosi välja. Ka mahorka oli õe toodud, kolm pakki. Polnud venda unustanud. Aga tema on tõesti tolle lojuse moodi, kes sarvede ja sõrgadega vehib, kui talle heina suhu topitakse. Ent kas ta siis oma lõbuks päev läbi oli metsas

hulkunud? Ta ju tahtis kõige paremat. Õde tuli külla, aga neil polnud talle midagi pakkuda!

Püü oli ta kohe Papiojal maha lasknud. Oli veel rõõmustanud, et Liisal niiviisi veab, vaevalt jõudis metsa, ja juba lind käes. Edasi oli ta aga kõik kuusikud läbi käinud, suuskadel värsket lund tallanud, aga mitte midagi. Meta oli kui välja surnud.

Mihhail tõstis pead ja küsis kõlatult:

«Kuidas ta vildid olid? Terved või?»

See jutt mahendas pisut ema meelt. Ahju küttes hakkas ta rääkima, et Liisa oli terve päeva venda oodanud. Polnud mitte kuskil käinud. Oli küll tahtnud küla peale minna, aga kus sa! Muretses aina venna pärast. Nii ta, kuilake, oli muudkui istunud ja nukrutsenud. Ikka aknast välja vahtinud ja trepil vaatamas käinud. Aga sind ei tulnud ega tulnud, nagu oleksid sa lausa maa alla vajunud... Saani istudeski mõtles veel venna peale. Hüüdis: «Ema, tervita Mihhaili!»

Tasapisi hakkasid lapsedki rääkima. Ikka ah ja oh! Et Liisa pani valge kleidi selga! Ja et Liisa põimis punase paela palmikusse! Et Liisa mängis nendega sõgesikku ja et Liisa sõi külmunud pihlamarju ning kiitis...

Seitsmes peatükk

1

Pärast uut aastat oli päev kukesammu võrra pikem. Päike ei soojendanud veel, käis alles käpuli nagu karu mööda metsalatvu. Aga siiski läks elu rõõmsamaks.

Jaanuari esimestel päevadel saabus külasse Lobanovi Trofimi poeg Timofei.

Timofei oli küll surnuist üles tõusnud, sest sõja esimesest päevast peale polnud temast midagi teada. Ja olge lahked — elus oli! Kas polnud see ime! Võib-olla on meiegi oma kuskil alles? Oleme teda ehk mitu aastat ilmasajata taga nutnud kui kadunukest?

Kuid Lukašini tulek ajas küla veel rohkem kihama. Miasaja? Mis temal siin tegemist? Kas tõesti tuli Anfissa pärast?

«Ei, teie pärast,» ütles Žitovi Pjotr naistele irvitamisi. «Tuli kolhoosi jalule aitama.»

Ja ütle nüüd! Naised jäidki uskuma! Tõtt-öelda oli nende kannatus katkenud. See oli ju ennekuulmata lugu, et inimene näeb aasta otsa ilma eest ränka vaeva ja on veel pealekauba võlgu ka! Aga Peršini majandusaasta lõppes just nõndamoodi: sada grammi normipäeva peale ja võlakirjad pooltele kolhoosnikele.

Ühesõnaga, juba esimesel koosolekul karjusid naised nagu ühest suust:

«Lukašinit tahame!»

Tookord paistis, et sellest kisast polnud mingit tolku, sest niisuguseid asju ei aeta teadupärast mitte külaklubis, endises kirikus, vaid tüki maad kõrgemal, ja Lukašinil oli tolleks ajaks rajoonis juba amet olemas.

Aga mine võta kinni, vist kostis naiste kisa kõrgemalegi. Igatahes märtsi alguses oli juba kindlalt teada, et Peršin võetakse kolhoosist ära.

2

Võimuvahetus sattus päevale, mil Mihhail ja Žitovi Pjotr käisid Sinelga luhalt heina toomas.

Tallimees Jefim oli uue esimehe pärast lausa arust ära:

«Sihukest inimest pole mina oma ihusilmaga näinud, mehed! Kõike ta päris, kõike ta tahtis teada, tuli talli, käis tareski. Ütles, et miks sul, vanaisa, ahju sees ei ole? Et kuidas saab vanainimene ilma ahjuta elada?» Jefim nuuksatas.

«Kas ta ammu siin käis?» katkestas Pjotr kannatamatult tallimehe jutu.

«Uus esimees või? Nüüdsama, just enne teid. Seda ma teile ütlen veel, poisid, et ta ei läinud koju naise juurde, vaid juhatusse. Talli juurest otse juhatusse.»

Kuid juhatusest tuld ei paistnud. Žitovi Pjotr oli oma kergeusklikkuse peale pahane — heinakoorem oli veel maha ajamata — ja vandus:

«Küll me oleme ikka ohmud! Kas pole elu meid küllalt õpetanud ja vasikanahk koolitanud, aga ikka ei aita. Keda kuradit meil seda ülemust siis just täna vaja näha on? Elame kuidagiviisi öö üle, eks?»

Pjotr tõstis pead ja vaatas akna küljes rippuvaid jääpurikaid, mis õhtuhämaruses ikka veel särasid, ja muutis mealt:

«Läbme tema poole koju.»

«Piinlik. Mis siis saab, kui kõik koju vajuvad?»

Pjotr vaidles vastu:

«Kui koju ei passi minna, siis pole ta kellegi esimees, ütlen ma sulle. Läki.»

Nad tulid väga halval ajal, seda oli kohe näha. Noorpaar — Žitovi Pjotr oli nad nii ristinud — ajas parasjagu juttu. Oli näha, et jutuajamine oli tõsine. Lukašin seisis otsusekindlalt keset tuba, käed püksitaskus, lõuapärad kokku pigistatud, nõnda et põskedesse vaod tekkisid — tema hoiak polnud kaugeltki kodune. Heitis Mihhailile ja Žitovile lühikese altkulmupilgu. Ei püüdnudki varjata, et tal nende jaoks mahti polnud. Anfissa Petrovna andsid silmad ära. Kui ta väga erutatud oli, siis kadus tal veri näost ja silmad läksid iseäranis tumedaks ja läbipaistmatuks. Nagu kaks talvist jääauku.

Žitovi Pjotr müksas Mihhailile külge, et vaata, egas sinult meil, patustel, perekonnarõõme ole, ja noogutas Anfissa Petrovnale:

«Miks sa mehe kallal võtad?»

«Võtan jah, tõsijutt,» kostis Anfissa Petrovna otse nagu alati. «Jumal näeb, ma ei tahtnud, et temast esimees saaks.»

«Miks mitte? On's see halb, kui ta küla valitseb? Ise ju valitsesid ka.»

«Valitsesin jah. Terve sõjaaja valitsesin. Aga mis sellest välja tuli? Kui tagandati, ei leidunud kellelgi minu jaoks lahket sõna, ei rahval ega rajoonikomiteel.»

Mihhail ei teadnud, kuhu silmi peita, — eks see olnud tema tegu, et Anfissat niiviisi tänati. Ent samas kostis jälle Žitovi Pjotri hääl:

«Mis sa ajad! Egas naised sulle esimeheameti pärast tigedad olnud!»

«Mispärast siis?»

«Sellepärast, et sa nii särtsakas oled.»

«Kuidas särtsakas?»

Pjotr naeris laginal:

«Sa mädand oled ju sihuke, et pidasid kaht meest peos! Mõni teine oleks mehe varjugi üle rõõmustanud, aga kus sina: vana ei taha, uut tahan! Sellepärast naised

pahased olidki. Plikad tohletavad ära, igas külas on neid nagu ussitanud seeni sügisel metsas. Aga sina mängisid ennesõjaaegset mängu: jäätist ei taha, haput ei võta suu sissegi . . .»

Žitovi Pjotr rääkis seda kahtlemata puhtast südamest. Mitte niivõrd Anfissa Petrovnale kui Lukašinile: et vahi, missugune naine sul on! Oska teda hinnata! Kuid kuradi kehvasti kukkus välja. Lukašin läks näost valgeks, kulmud kerkisid nagu tiivad kumerale laubale, — vaata, et kargab Žitovi Pjotrile kallale. Mihhailgi oli valmis maa alla vajuma: ta polnud harjunud, et Anfissa Petrovnast tema kuuldes nagu naisterahvast räägitakse.

Olukorra päästis Anfissa Petrovna ise. Ta ei solvunud ega hakanud Žitovi Pjotri kallal tänitama, vaid pani ruttu pooliku lauale, nagu külalislahke perenaine kunagi, ja silmapilk oli jutul teine toon. Õigemini, Pjotril oli kohe teine nägu peas: ajas pea püsti ja istus lauda nagu mees muistegi.

Esimese klaasi tahtis Žitov uue esimehe terviseks tõsta, ta tundis linnakombeid ja armastas jutu sisse vigurlikke sõnu pista, kuid Lukašin oli kindlalt vastu. Ei, ütles ta, uue esimehe terviseks on vara võtta. Uue esimehe terviseks võtame siis, kui kolhoosis on märgata edasiminekut.

«Hm,» urises Žitovi Pjotr ja uuris Lukašinit. «Võib ka nõnda. Mille terviseks me siis võtame?»

«Mille terviseks?» Lõpuks ometi Lukašin naeratas. «Võtame selle terviseks, et võimalikult harva sedasinast pruukida.»

«Kütust või?»

«Just nimelt,» Lukašin rääkis ikka naljatoonil, kuid ta häälest kostis kindlust. «Kus vadereid palju koos, seal ära tööd oota. Minu isa ütles ikka nii. Minu arust hästi öeldud. Mis sina arvad, Mihhail?»

Mihhail noogutas varmalt nõusoleku märgiks. Talle oli meelt mööda, kuidas Lukašin oli Žitovile nähvanud. Kindlalt, aga mitte solvavalt. Et võta arvesse, armuline. Ma sain kohe aru, mis lind sa oled. Sa oled üks neid, kes iga tööd niisutavad. Mina niisugust asja ei luba. Palun võta teadmiseks.

Žitovi Pjotrile tõusis veri näkku, ta polnud harjunud, et temaga sedaviisi ümber käiakse. Kes julges külas talle

vastu vaielda? Mihhail arvas, et kandal ongi käes. Kuid Pjotr suutis ennast veel talitseda.

«Meie pool aga räägitakse nõnda,» vastas ta Lukašinile. «Ega meie tööd pelga, peaasi, et lake liiga vedelat poleks.» Vaikis natuke ja raius siis nagu rauda:

«Nõnda meil räägitakse jah.»

«Ega lake liiga paks küll ei ole. Vähemalt kaks aastat veel mitte. Ma räägin sulle, kuidas asi on, seltsimees Žitov.»

«Kas sa saad üldse aru, mis lakkest ma räägin? Sa ehk pole seda ütlust kuulnud? Sellest, mida hamba alla panna.»

«Sellestsamast minagi,» vastas Lukašin.

Žitovi Pjotr ajas oma suure pea kuklasse ja vaatas vääristaval pilgul Mihhailile otsa, kellele Lukašini sõnad samuti mõjusid nagu hoop lagipähe. Kuidas nii, et lake saab vedel olema? Nii et elu läheb endist rada: muudkui raba tööd teha, aga hamba alla ära looda midagi.

Köögipoolelt vaatas Anfissa Petrovna, kes parasjagu samovari üles pani, ja jäi Lukašinit küsivalt silmitsema. Mehe sõnad üllatasid vist tedagi.

Üllatusest toibunud, hakkas Žitovi Pjotr tehtult naerma.

«No on aga esimees! Ei noh, lase käia! Seda kuulen ma esimest korda. Isegi Peršini Denis sai aru, mis rahvas tahab, nii on lood, seltsimees Lukašin. Mäletad, mis ta komsolekul ütles, Anfissa? Üks kahest: kas kannate mind kaimistule või ma vean «Uue Elu» viletsusest välja!»

«Seda olen minagi kuulnud,» sõnas Lukašin. «Esimehed irvitasid selle üle ühel nõupidamisel. Mina aga ei taha naerualuseks jääda.»

«Nõndamoodi,» ütles Žitovi Pjotr ja hakkas sõrmede peal üles lugema: «Nelikümmend viis — üks, nelikümmend kuus — kaks, nelikümmend seitse — kolm. Kolm aastat on inimesed oodanud, et saaks kõhu täis. Ka partei kiidab seda heaks. Moskvas arutasid kõrged mehed seda plaenumil. Ent seltsimees Lukašin tõmbab sellele kriipsu peale. Et ärge lootkegi. Töötate veel kaks aastat ilma seast.»

«Seda pole ma öelnud,» sõnas Lukašin.

«Miška, kas ma tsiteerin valesti?»

Lukašin nihkus Žitovi Pjotrile lähemale.

«Ma olen kuulnud, et sa oled puusepp?»

«Oletame,» pigistas Žitovi Pjotr läbi hammaste. «Mis edasi?»

«Ütle, kas talumees elab laialt, kui ta uut maja ehitab?»

«Kuhu sa tüürid? Et meie ehitame uut kolhoosimaja või? Kolmekümnendal aastal hakkasime juba ehitama. Aga inimene elab ilmas muide ainult üks kord.»

«Seda ma ei teadnudki. Aitäh ütlemast!» Lukašin vaatas Žitovi Pjotrit vihast hõõguvail silmil ja lausus nimetissõrmega lauale toksides: «Lauta ei ole? Õigus? Vasikalaut vaagub hinge — kas see on minu süü või? Veoauto? Ja veski? Kas me veel kaua veskikive kolistame?»

Anfissa Petrovna pani keeva samovari lauale, kuid Žitovi Pjotr ei jäänud ootama, kuni talle teed valatakse. Ta valas endale viina. Laskis üksinda ära ja kukkus uuesti Lukašinit ründama.

«Programm on selge,» sõnas ta. «Mul on veel teinegi küsimus. Kas tohib?»

«Eks proovi,» kostis Ivan Dmitrijevitš.

Žitovi Pjotr küsis:

«Kas tulid meile omatahtsi või pani Podrezov?»

«Rajoonikomitee,» vastas Lukašin.

«Selge. Partei sundis.»

«Parteiline kohusetunne sundis.»

«Ükstakama. Peaasi, et mitte omatahtsi. Kõik muu ei ole tähtis.»

Žitovi Pjotr kiskus ilmselt riidu, ta ei võinud sallida, et talle keegi vaidluses peale jääks. Kuid Lukašin ei tahtnud ka alla anda, ajas aga oma.

«On küll tähtis,» sõnas ta kangekaelselt.

Anfissa Petrovna andis talle märku, et ärgu ta tuld võtku. Kas ta siis ei näe, et mees on purjus? Aga ei aidanud. Lukašini sisse oli lausa saatan pugenud. Niisugust Lukašinit polnud Mihhail näinud, Anfissa Petrovna äreva ilme järgi otsustades oli see ägedus temalegi üllatav.

Korra lõi majja Oljona, Žitovi Pjotri naine. Tema ei hakanud Mihhaili kombel pikalt arutama, kustkandist vahele segada, vaid käratas Pjotrile otse lävelt: «Oh sa lojus! Vaevalt sai mees kohale ilmuda, kui sina juba viina klanid! Anfissa Petrovna, sa oleksid võinud selle suli välja kihutada. Tal ju meri põlvini, kui ta nina täis võtab!» Ka Mihhail sai oma jao kätte: «Miks sina siis teda

tagasi ei hoidnud? Või ei saa sinagi ilma pitsi viinata läbi?» Siis astus Oljona laua juurde ja noogutas:

«Hakka astuma!»

Žitovi Pjotr — mine saa temast aru! — tõusis püsti ja vaarus sõna lausumata uksest välja.

3

Alakülast koju komberdades tegi Žitovi Pjotr alati klubitrepil peatuse. Ilmtingimata, olgu väljas või küünlakuupiakane.

Žitovi Pjotr tegi nüüdki peatuse, seda enam, et Oljonast ligiduses polnud — ta oli Anfissa Petrovna juurest otse koju lipanud. Ja kui ta olekski siin olnud, poleks tal mingit ütlemist olnud. Vastupidi, ta oleks ise nõudnud, et mees puhkaks, sest ärahõõrutud köndi tõttu ei saanud Pjotr vahel nädal aega proteesi alla panna.

«Mnjah,» alustas Žitovi Pjotr, kui oli suitsu süüdanud. «Oli meil ükskord esimees . . .»

«Kes? Peršin või?»

«Loll! Ma räägin sellest naistevalitsusest, millest me koosolekul lahti ütlesime. Ei, poiss, kaugeltki mitte iga püksipaar pole seelikust etem,» lausus ta õpetlikult.

«Aga miks Lukašin sulle ei meeldi?» küsis Mihhail. «Ei ta sinu pilli järgi ei tantsinud?»

«Lõuad! Kellest ma räägin? Lukašinist või? Tola, ma räägin Anfissast. On aga eit! Sihuke eit, et! Kuidas ma seda varem ei märganud! Vaatasin, et Anfissa nagu Anfissa ikka. Aga tema oleks paras esimees. Pole meil kedagi võõrast vaja.» Žitovi Pjotr luksatas joobnult ja kostas oma ennistist mõttetera: «Kaugeltki mitte iga püksipaar pole seelikust etem. Ära seda unusta, poiss.»

Kaheksas peatükk

1

Öösel oli lund sadanud. Õu oli täis kohevaid hangi, aknaalused olid kinni tuisanud. Mihhail sõitis laiadel kuusepuust suuskadel brigaadi läbi, andis töö kätte ja jõudis veel enne valget koju. Poisid olid juba ametis.

Värskelt roogitud rada kiiskas õuel. Ent Mihhailgi ei saanud labidat pihku võtmata jätta. See töö oli talle juba lapsepõlves meeldinud. Värske lumi tegi rõõmsaks ja reipaks. Pärast päev läbi nagu tiivad seljas. Kihutad väsimatult ringi. Kevadmüha soontes. Pealegi seostus lumekühveldamine tema meeles vanaema Matrjona sõnadega: «Roogi aga teed puhtaks, kullake. Mööda puhtakspühitud teid toovad inglid inimestele õnne.» Nii oli vanaema rääkinud, kui Mihhail alles laps oli.

Vasikalaudast tulles meenusid vist emalegi vanaema sõnad:

«Noh, täna on kõigil meestel labidad käes. Küll ajavad õnne kokku.»

«Kellel veel?» päris Mihhail.

«Uuel peremehel. Praegu just tuli vastu, sammus, labidas käes, sepikoja poole.»

«Kas ta mulle midagi ei käskinud öelda?»

«Ei, ega ma teda lähedalt näinudki, kaugelt ainult.»

Mihhail kraapas paar korda labidaga ja jooksis siis tagaõue. See pole ilus, et esimees kaevab sepikoda välja, tema, brigadir, aga toimetab kodus.

Sel talvel polnud sepikoja ust kordagi avatud, poisikesed olid sinna kelgumäe teinud. Kandnud ukseesise katuseni lund täis, valanud vett peale ja saanudki kelgumäe. Mihhail oli selle kelgumäe kolm korda maha lõhkunud, aga jõnglased olid oma mäe kangekaelselt jälle uuesti teinud, ja lõpuks oli Mihhail käega löönud. Nüüd oli ta hommikul tööle minnes või õhtul koju tulles ka ise seal mõnikord liugu lasknud.

Lukašin tõstis tervituseks labida. Sahinal surus Mihhail labida lumme. Võttis puudase või kahese lumekamaka labidale ja virutas eemale, nõnda et lumepilv nii tema enda kui ka Lukašini mattis.

Siis, kui lai tee, õigemini küll kraav, jõudis juba sepikoja ukse ette jäämäeni, ilmus veel üks abimees, — Netjossovi Ilja.

Ilja oli metsast üheks päevaks ära tulnud, et perele puid tuua, ja vaata, kus oli mees, — ei läinud mitte puude järele, vaid tuli neile appi!

Netjossov oli ettenägelikult raudkangi ühes võtnud ja Mihhail sai laste kelgumäest nüüd kähku jagu.

Lõpuks läkski lahti vana, sõelapõhjaks lastud värav

(siin käidi alati püsse paugutamas). Neile uhkas vastu heidrikülma ja pimedust.

Mihhail ruttas koldesse tuld tegema, hoidku jumal väljasurnud sepikoda nägemast! Kähku kiskus ta vana tuhusi leivakorvi küljest tulehakatist ja kraapis mullused söed kokku, kuid Žitovi Pjotr takistas teda. Žitovi Pjotr oli Ilja järel sepikoja juurde suusatanud, terves jalas vilt, puujalas kirsasaabas, ja ütles nüüd:

«Las ülemus teeb tule.» Ja lisas naeru mügistades: «See ju ajalooline hetk. «Uue Elu» kolhoosis lastakse töötmishoone käiku.»

Mihhail oli kümneid ja sadu kordi tuld süüdanud, mis siin erutuda oli. Aga nüüd ta tundis erutust. Hing jäi rinnus kinni, kui Lukašin toosist tiku võttis. Isegi Žitovi Pjotr oli erutatud, mis oli juba üpris imelik. Žitovi Pjotr pani talle äkitselt käe õlale.

Lõpuks läks tikk põlema. Kollane tuluke liikus särinal mööda õhukest kasetohulinti edasi. Lukašini käed, mis tuld varjasid, muutusid vaarikakarvaliseks. Valged armid olid sõrmedel selgesti näha.

Kui tuli põlema hakkas, soovitas Žitovi Pjotr tänase ajaloolise sündmuse tähistamiseks mälestusmedali valada või vähemalt õnneraua taguda — ikka pidi ta õelutsema.

«Noh, Iljuhha,» müksas ta Iljad. «Sa oled hobuseraudade peale meister.»

See oli paha vihje. Žitovi Pjotr pidas muidugi silmas rauda, mille Ilja esimesel tööpäeval pärast sõjast tulekut oli teinud. «See toob õnne,» oli ta tookord öelnud ja Mihhaili ning Žitovi Pjotri nähes tolle raua trepi alumise astme külge löönud.

Aga Ilja ei hakanud tühjast tüli tõstma. Ta kostis häbelikult naeratades:

«Minu arust pole esimehel hobuserauda vaja. Aga hea nuga võiks olla küll.»

«Võiks jah,» nõustus Lukašin ja astus meeste üllatuseks ise alasi juurde.

Mihhail oli mõelnud, et Ivan Dmitrijevitš naljatab, tahab Žitovi Pjotrile vigurit teha. Aga ei midagi! Palus endale mõne vana lameda viili otsida — tõsi jah, vanast viilist saab kõige hõlpsamini noa —, ajas viili punaseks ja võttis pihtide vahele. Võttis õige sepa viisil sügavalt pihtide vahele, nii et kohe oli näha, et ta on varemgi pihte pess hoidnud.

Ausalt öelda, nuga ei saanud suurem asi. Seda oleks tulnud vähemalt tund aega käial ihuda, et ta enamvähem siledaks läheks. Kuid Lukašin ise oli kangesti rahul. Higine. Põsed kuumamas. Naeratas nii õnnelikult, nagu oleks maja valmis ehitanud!

«Ammu pole enam vasarat käes hoidnud,» ütles ta. «Oma kolmkümmend aastat. Kunagi tahtis isa minust seppa teha. Meil oli sepikoda.»

«Või nii!» sõnas Ilja erutatult. «Meie oleme siis sinuga kaimud, seltsimees Lukašin?»

«Mis mõttes?»

«Selles mõttes, et ka minu isal oli sepikoda. Seesama siin on meie, Netjossovite sepikoda.» Ilja tõmbas käega üle nõgiste seinte. «Sellesama sepikoja pärast ei võetud mind kolm aastat kolhoosi. Et eraettevõtja poeg. Aga mis sest ikka meenutada.» Ilja tõstis kangi maast üles ja viipas käega kodu suunas, et vabandage, mul on tegemist.

Kuid Lukašin ei lasknud tal ära minna. Hakkas sepatööst rääkima. Kas Ilja Maksimovitš ei oleks nõus ääsi ette asuma?

«Miks ma nõus ei ole,» kostis Ilja. «Sepatöö mulle meeldib. Niipea kui metsast pääsen, tulen kohe rõõmuga.»

«Millal see oleks?»

«Millal meil metsast tullakse? Umbes mai keskel.»

«Ei,» ütles Lukašin. «See ei klapi. Oleks tarvis, et sepikoda juba praegu tossaks. Külviaeg pole kaugel.»

Kõik, nii Mihhail kui Žitovi Pjotr ja Ilja, vahetasid naeratades pilke, et küll see esimees ajab naljakat juttu. Kohe näha, et uus inimene!

Žitovi Pjotr vaatas esimehele armulikult otsa ja selgitas, missugune kord rajoonis kehtib. Et mitte ükski esimees ei tohi oma kolhoosnikku rajoonikomitee loata metsanormi täitmiselt ära võtta, veel vähem grupijuhti.

«Või nõnda!» imestas Lukašin. «Nii et kolhoos ei võigi oma kolhoosnikke käsutada? Kes niisuguse korra on sisse seadnud?»

«Igatahes mitte meie,» kostis Žitovi Pjotr. «See oli juba kolmekümnendal aastal sedaviisi.»

Lukašin mõtles pisut. Ütles siis:

«Ilus. Tule ära, Ilja Maksimovitš. Ja ära muretse, küll mina vastutan.»

Seda polnud veel juhtunud, et mõni kolhoosiesimees oleks vanale endale, see tähendab rajoonikomitee esimesele sekretärile, vastu hakanud. Podrezovile võis ju vastu rääkida, kolhoosiasjade pärast võis temaga koguni vaielda, seda ta lubas, ent kui jutt metsa peale läks, pane kohe suu kinni. Siis oli ainult ühel mehel sõnaõigus. Siis oli Podrezovi sõna seadus.

Nüüd aga oli Pinega kaldale ilmunud mees, kes tahtis oma peaga elada. Vana sai sellest muidugi mõista kohe selsamal päeval teada (küllap agendi-Osja suu läbi, kes tol päeval rajooni sõitis). Peapesu oli ka kohe käes.

«Mis uut korda sa seal lood? Kes sulle seda õpetas?»

Mihhail ei võinud küll pead anda, et ta just täpselt nii ütles, ehkki ta Podrezovi telefonikõne ajal esimehelaua taga istus, kuid Ivan Dmitrijevitši vastusest võis oletada, mis Podrezov öelnud.

Lukašin vastas sedaviisi:

«Jevdokim Polikarpovitš, mina arvasin siiamaani, et kolhoos käsutab ise oma inimesi.»

«Parem ära arva, ära mitte arva! Nii on parem.»

Neid sõnu kuulis Mihhail päris selgesti, küllap kuulsid neid teisedki, sest Lukašin ei surunud toru vastu kõrva.

Kontoris jäi äkitselt vaikseks. Seal oli hulk inimesi ühtutunnil koos. Suhteliselt muidugi. Sest paljukest talvel üldse külas rahvast oli? Vanaeided, lüpsjad, tallimees, paar sõjasanti, noortest vahest Mihhail üksi.

Mihhail oli Lukašini pärast kangesti mures: et mis ta küll Podrezovile kostab? Kas suudab niiviisi sellest supist välja rabelda, et kolhoosnike silmis ei lange? Kui Peršini tema esimesega rääkis, võttis ta lausa valvelseisangu, seda pilgati ja naerdi kõvasti, keegi tegi isegi rõveda täpastuska.

Ivan Dmitrijevitš ei võpatanud ega vajunud kühmu. Vastas samas vaimus, et tema tegutseb põllumajandusartelli põhikirja raamides. Ja pealegi, ütles Ivan Dmitrijevitš, täidab rajoonikomitee otsust.

«Mis otsust?» kõmistas Podrezov.

Neid sõnu kuulsid jälle kõik.

«Rajoonikomitee otsust, mis käsib sepad metsatöölt

sepikotta saata. Võin meelde tuletada, Jevdokim Polikarpovitš. Alles me selle otsuse saime.»

Kõik kontoris olijad naeratasid ja vangutasid pead: no nüüd ütles! Küll pani partsu! Muidugi ei võtnud keegi neid sõnu tõsiselt: ei saa ju kolhoosi esimees omapead talitada. Hea seegi, et ta vastu öelda julges. Mihhailgi polnud siin erandiks. Temagi oli kindel, et Lukašin öösi ümber mõtleb ja järele annab; — kes talle seda ette heita tihkaks?

Lukašin ei mõelnud öösi ümber. Lukašin sõitis ise järgmisel päeval Ojastele ja tõi Netjossovi Ilja sealt ära. Kõige koliga.

Külarahvas tardus ootuses. Mis nüüd saab? Millal pikne sisse lööb? Anfissa Petrovna vajus suisa silma all näost ära. See polnud mingi nali — omavoliliselt, rajoonikomitee käsu vastaselt, inimene metsatöölt ära tuua. Vali noomitus oli vähemalt kindel. Kui tahetakse, võib isegi kloostrisse saata.

Žitovi Pjotr käis sünge ja morni näoga ringi. Nüüd selgus, et temagi oli hellitanud uue esimehe suhtes mingeid lootusi. Mis puutub Mihhaili, siis tema passis õhtud läbi kontoris. Muudkui istus ja ootas.

See piinav ootamine kestis kümme päeva. Ning lõppes üpris ootamatul viisil: rajoonikomiteest tuli telefonogramm:

Seoses sellega, et oblastis on välja kuulutatud metsavarumise hoogtöökuu, tuleb «Uue Elu» kolhoosil saata kahe päeva jooksul 7 inimest metsatööle. Selle direktiivi täitmise eest vastutab esimees partei ees isiklikult. P o d r e z o v.

3

Metsavarumise hoogtöökuu, nagu neid juba kolmekümnendatel aastatel korraldati, tähendas umbes sedasama, mida otsustav pealetung vaenlase kindlustustele. Kõik kihutati metsa. Viimane kui hing. Inimesed, hobused, varud. Rajooni asutused ja kontorid pandi kinni, isegi rajoonikomitee jäi tühjaks... Mis siis veel kolhoosidest rääkida! Kolhoosid kraabiti nagu luuaga puhtaks. Ikka sel ajal, kui kevad tulekul, kui põllud lausa kisendasid töökäte järele.

Kõik, kes vanuse ja tervise poolest töökohuslased olid, kutsuti «Uue Elu» juhatusse koosolekule.

Lõpejad ja karjatalitajad langesid mõistagi esimesena välja — loomi ei saanud hooleta jätta, kari polnud veel harjunud hoogtöökuudega arvestama. Partorg Ozerov ei läinud ka arvesse, tema oli õpetaja. Kes jäid järele?

Järele jäid Prjaslini Mihhail, Netjossovi Ilja, kolhoosi arvesametnik Žitovi Oljona, Anfissa Petrovna ja Lukašin ise. Viis inimest. Isegi kui kõik viis metsa saata, oleks rajoonikomitee korraldus ikka täitmata jäänud.

Lukašin istus, huuled kõvasti kokku pigistatud. Näost kahvane ja ära aetud. Nagu hobune, kes öö otsa tööd teinud ja jälle rakkesse pandud.

Küll ta nüüd aru saab, mis tähendab kolhoosi esimees olla, mõtles Mihhail, ja et aega mitte tühjalt raisata, pani oma metsasaatmise nimekirja võtta Netjossovi Ilja, üks brigadir (Mihhail pakkus iseennast) ja Žitovi Oljona, arvesametnik, kuna kolhoosis pole niikuinii midagi arvestada.

Selle ettepanekuga olid kolhoosnikud päri, sest rohkem kui viis inimest ikka ei saa, kuid Mihhaili asemel otsustati metsa saata Anfissa Petrovna. Muide, Anfissa ise nõudis seda, sest puude- ja heinavedu pole ühelegi naisele jõukohane, aga see töö jäi just kojujääva brigadiri õlule.

Jah, kolhoosnikud olid Mihhaili ettepanekuga päri. Ainult esimees mitte. See ajas oma jonni, et sepikoda peab töötama, ja asi ants.

Kes see ütleb, et ei peaks? Mihhail vahest? Või ehk naised, kes kevadel põldu künnavad? Olgu kes tahes, aga nemad, kündjad, teavad väga hästi, missugused on kolhoosi töörütmid. Adrad on nii kulunud, et igaühele on vaja uus pära külge keeta; kui juba jutuks tuli, siis oleks tarvis kahte, mitte ühte seppa. Kuid kes neil lubab hoogtöökuul oma tahtmist teha?

Ja nüüd juhtus ennekuulmatu lugu: lihtkolhoosnikud Mihhail ja Anfissa Petrovna — ei siin lugenud, kes kelle mees või naine oli! — ja Netjossovi Ilja hakkasid esimehele teadlikkust õpetama. (Meestel oli paha olla. Nad polnud harjunud, et lastekarjaga naisterahvas nende asemel metsa aeti.) Ning Lukašin, mõistlik inimene, hakkaski nagu aru saama. Mis seal aru saada oligi, kõik oli ju päevselge!

Aga näe, mitte ei saanud ta aru! Virutas kolhoosi pit-

sati lauale ja plahvatas nagu püssirohutünn: sepa asemel läheb tema ise.

«Kuhu? Metsa või?»

«Isegi sõja ajal ei juhtunud seda!»

«Aga nüüd juhtub!» lausus Lukašin kangekaelselt.

Rahvas jäi vakka. Lõppude lõpuks polnud nad tõesti iseenda vaenlased.

Üheksas peatükk

1

Rajoonis hakati Lukašinist rääkima. Et kes ta sihuke on? Kust see julge mees ilmus, kellele Podrezovi käsk ei loe? Ja veel — kus seda enne kuuldud, et kolhoosi esimees läheks metsa ja saadaks oma naise ka?

«Peab järele vaatama,» ütles Jegorša endale, kui uudis Lukašini ja Anfissa Petrovna Ojastele tulekust metsapunkti jõudis.

Jegoršal vaba aega oli, sest ta oli juba kaks päeva sinisel lehel, lihtsamalt öelda, vedas siidi, kuna parema käe sõrmehaav oli tühine asi. Aga kui juba anti sinine leht, miks ta siis oleks pidanud sellest keelduma? Ta oli küllalt ilma puhkepäevadeta rabanud. Kes see näiteks oli, kes sügisel nädalate kaupa traktorilt maha ei saanud? Suhhanov-Stavrov. Vaata 7. novembri lehte, nr. 79, seal on kõik selgesti öeldud. Ja kui traktor rikki läks — kes võttis kohe sae pihku? Vaata näitajate tabelit metsakontori uksel. Seal on esimene lahter «Meie saemehed» ja Suhhanov-Stavrov pole sealgi viimaste hulgas. Sellepärast ei tundnud Jegorša lorutamise pärast vähimatki süümepiina.

Päike oli veel kõrgel, kui ta alla lohku laskus, kus kolhoosibarakk suurte mustade kuuskede all küürutas. Kuusetüved olid vaiku täis valgunud kirvejälgedest kirjud — kes küll polnud siin oma kirvest proovinud! Jegoršagi oli seda omal ajal teinud, barakk ise on ju ka tema kätega ehitatud.

Aga trepp on ikka veel tegemata, märkas Jegorša, heites põgusa pilgu lauduksele, mille kohal rippusid jääpurikad. Ja käepideme asemel on ikka veel see puukobakas, mille ta omaenda käega neljakümne teisel aastal ukse külge oli löönud. Oh seda kollektiivsektorit...

Ta läks barakist mööda — kööki, sest juba mäelt oli ta märganud sinist suitsuviret korstna lumemütsi otsas. Liisat köögis ei olnud. Jegorša viskas mustapesupambu nurka, jänk pilli pingile — oli siia tulles käed ära venitanud — ning jäi äkki seisma nagu soolasammas.

Hall on kivi, hall on kivi,
sada puuda rannavees.
Hallist kivist hulga rängem
armuvalu rinna sees.

Nagu tuul pühkis Jegorša köögist minema. Kelle rinnalt tuleks see sajapuudane kivi ära võtta?

Kikivarvule tõustes laskis ta silmadel ringi käia. Katusepharjani lumme vajunud sauna juures tantsisid roosad neiud. Ei, mitte neiud. Kahjuks vaid õhtupäikesest roosad kasetüved.

Ta toetus täistallale, nii et kroomsaapad haledalt kriuksatasid, ja ajas end äkki jälle sirgu: nüüd paistis talle, nagu oleks ta veesolinat kuulnud.

Silmapilk tormas ta taldade kriiksudes mööda jäätunud teerada sauna juurde ja haaras kasetüvest kinni, et mitte alla ojasse libiseda. Seal see laululind oligi!

Jääaugu juures kükitas tütarlaps ja loputas pesu — kleidiväel, paljapäi.

Vaata, kui kuuma verega, mõtles Jegorša. Kes see siis oli? Täastuškat kuuldes oli ta Klevakinite Raja peale mõelnud. Sellele meeldis armastusest lõõritada. Kuid Rajal olid tumedamad juuksed, see oli aga linalakk. Nagu rabapüü.

Pesu väänates ajas tütarlaps end sirgu ja Jegorša nägu vajus pänni, justkui oleks ta kõrvetada saanud: see oli Liisa.

Lõdva käeliigutusega lükkas poiss põse külge kleepunud kasetohuebeme ära ja otsis pilguga rähni, kes oja taga toksis.

Rähn istus kuivanud kase otsas — suur, punaste lampassidega, kindralisoost. Töötas valikuliselt, puhkas vahelevahel. Toksis ühest kohast — ei meeldinud. Toksis teisest. Lõpuks leidis ladvast, mida otsis, ja toetas saba kõvasti vastu tüve.

«Mis sa seisad keset teed nagu nott?»

Ah sa pagan, jälle see maimuke! Jegorša pahane pilk libises üle Liisa, kes tuli pesukorviga nõlvakust üles; poiss astus teerajalt sammu kõrvale ja vajus vööni lumme.

Liisa lagistas naerda.

«Kas on hea saabastega lumes sumbata! Mis sa kekutad, keigar! Kes siis talvel saapad jalga paneb!»

«Hea küll, aura ära.»

«Miks siis?»

«Riks. Oled liialt siristama hakanud.»

Jegorša ronis tee peale tagasi, urgitses lume saapasäärest välja, raputas end ja pani suitsu.

Õhtu oli käes. Päike loojus baraki taha kuuskede varju, taevas oli purpurpunane. Lume krudisedes riputas Liisa sauna juures pesu nöörile. Punane patsipael säras seljal.

Ena mul hernehirmutist, teeb kõik järele, mis plikad ees, mõtles Jegorša pilklikult. Nüüd on paela pähe pannud!

Kahe kase vahele tõmmatud pesunöör oli pisut kõrgel ja Liisa pidi särki või pükse üles riputades iga kord vildivarvastele tõusma, kusjuures vana sitsikleit tema väikese keha ümber tihedasti pingule tõmbus.

Tal pole ju vigagi, avastas Jegorša äkki. Jumala eest! Kõik on olemas! Käed, jalad... Oh sa peletis!

Liisat ainiti vahtides tõmbas poiss paberossi ära ja surus soni sügavamale pähe.

«Kas sa pesu tõid?» küsis Liisa, kui Jegorša tema juurde astus.

Poiss vaatas teda, kergelt silmi kissitades ja huuli naksides.

«No nüüd jäi jõllitama! Ma küsin, kas sa pesu tõid!» Liisa nägu õhetas, rohelistes silmades helkis päike.

«Kas kätel külm ei ole?» küsis Jegorša.

«Misasja?» imestas Liisa ja hakkas naerma. «Kas sa oled ogaraks läinud või, noormees?» Ta võttis korvist meestesärgi, raputas lahti ja viskas vilunult nöörile. «No nüüd ütlesid! Käed külmetavad... Ma olen mitu aastat pesu pesnud. Kodus ja siin ka pesen kõigi pesu puhtaks.»

«Ära sa ära külmeta,» sõnas Jegorša.

«Ära sa ise ära külmeta. Ehk oledki külmetanud? Mine sauna. Saunas on hea soe. Alles ma pesin seal pesu.»

Jegorša kiikas musta saunaukse poole ja vaatas ringi. Silmapilk oli tal plaan valmis.

«Tule, aita sõrme siduda.»

«Sõrme?» Seotud kätt nähes läksid Liisa silmad pärani. «Kus see juhtus?»

«Ah, tühine asi. Sain metsas kriimustada.»

«Kas väga või? Valutab?»

«Vahetevahel...»

«Hea küll. Ma tulen kohe. Oota pisut.»

Saunas oli kuiv ja soe. Kasevihad lõhnasid mõnusalt. Liisat ette lastes sokutas Jegorša ukse haaki.

«Tule siia akna juurde, siin on valgem,» kutsus Liisa.

Jegorša istus Liisa kõrvale pingile, ta hambad plaksusid suus.

«Käed nüüd, sul ongi külm,» ütles tüdruk. «Aga mul ei ole sugugi. Olen päev otsa kleidi väel väljas ja mul ei ole põrmugi külm.»

«Sa oled siis kuuma verega.»

«Ju vist,» muigas Liisa.

Ta kummardus Jegorša sõrme kohale ja hakkas sidet lahti harutama. Tütarlapse käed olid külmad ja karedad.

«Seda sõlme ei saa nii lihtsalt lahti. Tuleb kirvega raiuda. Kes selle kinni tõmbas? Velskri-Fenja või?»

«Ja-ah.»

«Tal oleks paras heinakoormaid siduda, mitte käsi. Tõsijutt.»

Liisa valge pea kummardus Jegorša käele veel lähemale. Ohtupäikese kiirtes paistis see vaarikakarva.

Jegorša astus saapaga Liisa vildile — tüdruk ei mõistnud mõhkugi, pani vaba käe talle õlale — Liisa ainult naeris.

«Kas pea hakkas ringi käima või? Ära karda. Ma pole veel lahti võtnudki. Väriseb nagu haavaleht, aga peab end veel meheks.»

Jegoršal jäi hing kinni. No on aga ohmu! Elu peal pidanud ta seesugust näinud! Igasuguse keerutamise kõrvale jätnud, pistis ta tüdrukule käe kaenla alla ja näpistas tõda rinnast.

Liisa võpatas, raputas pead ja põrkas tagasi.

«Mis sa teed? Misasja sa teed?»

«Mis sa nüüd kisad! Ega ma sind ära sööl» Andmata tüdrukule aega toibumiseks, tõmbas poiss Liisa kaissu ja suudles otse huultele.

«Rahvas! Appi!»

Tüdruk kiskus end Jegorša käest lahti ja sööstis ukse juurde, kuid poiss tõmbas ta tagasi.

«Loll! Kes siis rahvast armastust vaatama kutsub!»

«Ära tule lähemale, ära tule!» kisas Liisa nurka tagaedes. Tema silmad lõid rohelisi sädemeid. Äkki ta ohkas,

vajus pingile ja puhkes nutma. «Ma olen talle nii kaua pesu pesnud, aga tema võtab kätte ja... Häbematu lontrus! Kaeban Miškale ära... Kõik kaeban ära.»

Jegorša jäi kahtlevalt seisma. Silmapilk oli tal kadunud igasugune tahtmine selle alamõõdulisega jännata.

«Jäta järele,» ütles ta, tütarlast pahaselt vaadates, «mis sa siin vesistad. Leidsid ka, millega hirmutada! Miškaga! Mõtled ehk kuulutuse ajalehtegi panna? Et oi missugune õnnetus! Käperdati seitsmeteistkümneaastast mära.»

Võimsa saapalöögiga lõi ta ukse haagist lahti ja läks välja.

Päike oli juba loojas. Vastu punast ehataevast paistsid selgesti kuuskede mustad ladvad. Üle jõe käis toksimine nagu ennegi — rähnil oli ka vist hoogtöökuu.

Rahvas polnud veel metsast tulnud, kuid barakk polnud inimtühi, vasakus nurgas lamas üks mees naril.

«Võtame päikest või?» uuris Jegorša. «Palju tunni eest makstakse?»

Lobanovi Timofei, temap see ongi, kergitas end, välgutas pimedas silmi ja keeras külili.

«Võta aga jah teine positsioon sisse,» õelutses Jegorša, keda teise vaikimine pahandas.

Kui ta varemalt mõnikord enne meeste metsast tulekut siia oli juhtunud, oli ta Liisa koikul pisut pikutanud ja pabeross hambus, mõne siidivennaga, iseäranis ropu suuga vana Postnikoviga, möla ajanud, ent täna, kui ta Liisa asemest mööda läks, ei tihanud ta sinna millegipärast pikali heita.

Ta võttis ahju kõrvalt pingilt ämbrist kruusiga vett, jõi ja otsis välja paberossi.

«Suitsu tahad?»

«Suitsutagi on sant olla.»

«Miks siis? Kas Hitleri lobi ajab ikka veel öökima?»

Timofei ei vastanud.

Liisat ei tulnud.

Mis ta seal teeb? Kas tõesti valab ikka veel pisaraid? Ah, kurat, oli tal vaja selle vesistajaga jahtida! Kas siis metsapunktis vähe eitesid oli!

Väljast kostis reejalaste kriiksumist — keegi sõitis baraki juurde.

Jegorša tõttas barakist välja; kuhu too tobu siis jääb?

Köögis tuld ei olnud. Poiss jooksis sauna juurde; tüdrukut pidi nüüd kiiresti toibutama. Muidu tulevad inime-

neil koju, ja võta kinni, mis neil pähe kargab. Äkki hakkab Liisa veel lõugama ka, et teda tahetud ära vägistada. Siis näo Jegorša siis teeks!

Sauna uks oli haagis, Jegorša kuulatas — nuttis jah.

«Liisa, Liisa, jäta jama. Kuuled? Sul ei ole veel lõuna valmis, mis küll rahvas ütleb!»

Ei mingit vastust.

«Kuule, arutu hing, ütle rahvale vähemalt midagi meistliku, et kõrvetasid end saunas ära. Saad aru?»

Ikka nutt.

«Kuuled, Liisa? Ma ostan sulle kleidiriide, meile hakatakse varsti talonge jagama. Tõesõna!»

Köögi taga talli juures võeti hobust lahti. «Seisa, seisa ometi, mädand!» Veel üks regi sõitis kriiksudes koju ja juba kajas õhtune mets inimeste häältest...

Jegorša ei jäänud pikalt mõtlema. Lippas kööki, võttis pliidi ja — hüvasti, kolhoosnikud! Kunstiline osa jäägu teiseks korraks.

Jõudsal sammul läbi pimeda kuusiku astudes sai ta varsti enesevalitsemise tagasi. Ta vahtis tähti ja mõtles imestusega sellest, mis Liisa ja tema vahel õieti oli juhtunud. Mis kärbes küll tüdrukut hammustanud oli? Kased ja päikene olid latva löönud või? Peatähtis, oleks ta veel mõni kobe tots olnud, poleks asi nii hull, aga ta oli ju, pagan võtaks, alamõõduline, kissell poslamaslaga.

Praktilisel meelel arutas Jegorša läbi kõik võimalused, mis juhtuks, kui Liisa peaks kära tõstma.

Esiteks, Pekašino tuleb mõneks ajaks ära unustada. Miška läheks marru: «Ah sa raisk, või tükid minu õde narrima!» Taat ajaks muidugi sama joru: «Nii kaugele meie siis jõudnud! Ilusti tasusid tüdrukule küll selle eest, et ta meie soppa koristab!» Nii. Mis veel? Egas nad hakka ometi küla peal kella lööma? Muidugi mitte, ega nad peast pöörnud ole.

Hullem lugu oleks, kui ta, loll plika, siin Ojastel kisa tõstaks, mõtles Jegorša. Kui kaebaks näiteks Lukašinile. Hüva. Lukašin läheks muidugi põlema, ta ju parteilane. Jah, aga mis sa, kulla mees, õige tahad? Just, just! Ära vehi kätega! Meie pole esialgu ühtegi võõrast naist üle löönud, kes saab noort armastust keelata! Oma metsapunkti tiismale oskaks ta ka vastata. Kas ma annan sulle tihumeetreid? Annan. Autahvli peal olen? Olen. Kas ma räägin õiget juttu, Kuzma Kuzmitš? Ega ma eksi? Nii et ole

siis üsna vait. Kohtumiseni rajooni stahhaanovlaste nõu pidamisel!

Üleüldiselt on see kõik selge jama, otsustas Jegorša. Praegu oli kõige olulisem tootmisnäitajad kõrgel hoida. Anna aga roheliṣt kulda, nagu kodumaa käsib. See seadus oli tal hästi käpas. Juba viieteistkümneaastaselt oli ta kirvemeheks hakanud. Küll ta homme veel mõnele näitab.

Varsti hakkas puude vahelt tähistaevane Sotjuga paistma, seejärel nägi ta kaugemal jäärakul tulesid vilkumas.

Jegorša tõmbas lõõtsa lahti:

Metsamehed, metsamehed,
metsamehed kulda väärt...

Lauldes jõudis ta metsapunkti.

2

Tuppa tulles nägi Mihhail Liisat. Õde istus laua ääres pingil.

«Mis sul arus on?»

«Kas tüdruk ei tohi siis koju käimagi tulla?» astus ema tütre kaitseks välja.

«Ei, muidugi... Ma niisama.»

Mihhail võttis üleriided seljast, vildid jalast ja pani ahju peale. Läks paljajalu laua juurde. Ema andis talle potitäie piima.

Lapsed olid juba ammu magama jäänud, aeg oli hiline, üle südaöö. Eredast põsepunast otsustades oli Liisa alles tulnud.

Õe vaikimine üllatas venda.

«Kas sul on midagi korrast ära? Ons midagi juhtunud või?»

«Ei ole midagi,» vastas Liisa natukese aja pärast ja luristas valjusti nina.

«Pruutis tüdruk! Oleks juba aeg kuiva maa peale kolida. Ega sa tita ole.»

Siis haaras Liisa peast kinni ja puhkes nutma.

Mihhail vahetas emaga pilke ja lükkas piimapoti eemale.

«Ma küsin: kas on midagi juhtunud?»

«Ei tea...»

«Ei tea? Kuidas ei tea? Jooksid öösel koju ja ei tea!»

«Niisama... Igatsus tuli peale...»

«Või igatsus? Millal ma teil Ojastel käisin? Alles tõdal aega tagasi!» Mihhail koputas sõrmega vastu lauda. «Kas sa vähemalt kellegi käest luba küsisid? Ei? Ega midagi. Rahvas sõidab hoogtöökuuks metsa, aga sina lased ilusel jalga...»

Mihhail rääkis veel midagi samas vaimus, sest nood ei-tead ja ei-midagid tegid ta tigedaks, siis käratas ema peale, kes selle asemel et tütre käest aru nõuda, poega hurjutama oli hakanud: vaata, missugune metsaline sa oled, tüdruk ei tohi koju käimagi tulla, ja lõi lõpuks käega. Las arutavad isekeskis. Kaua sa ikka sõelaga vett kannad.

Ta tõusis lauast, heitis voodisse pikali ega lausunud enam sõnagi.

Kui ta hommikul ärkas, seisis Liisa tema aseme kõrval ja naeratas. Nüüd ei saanud Mihhail enam millestki aru.

«Ema, mis selle plikaga lahti on? Kord töinab, nii et laingetab, sealsamas on suu kõrvuni.»

Õde naeris kohmetult:

«Ema ei ole. Läks vasikalauta.» Ning ta ulatas vennale käe. «Ära pahanda minu peale. Ma lähen nüüd.»

«Pea kinni, kuhu sa lähed!» Mihhail hüppas voodist välja ja pani ruttu riidesse.

«Kas sa söönud oled?»

«Ei, ei taha.»

«Küll sa oled õnnelik inimene! Mina võiksin koera kinni pista!»

Kui nad õuest välja jõudsid, hoidis Mihhail õe kätt tavalisest kauem oma pihus, vaatas teda tähelepanelikult ja ütles äkki:

«Oota. Ma sõidutan sind veidi.»

Õõsel hästi puhata saanud hobune laskis kodu poole traavi ja oli roosa nagu hommik...

«Istu peale!» hõikas Mihhail.

Külamajad vilksatasid mööda, ahjukumast veretavad aknad löid tantsu. Nad sõitsid mäest alla jõe äärde ja just samal hetkel tõusis Saviaugu kuuskede tagant päike.

Nii nad kihutasid, vend ja õde, talitee äärde torgatud kuuseokste kummarduste saatel päikesele vastu, traavi, galoppi.

Mihhail pööras pead ja hõikas:

«Eks ole tore!»

Liisal oli nii hea meel, et ta vastas sõnadeta, ainult pilguga: «On küll!» Kui tee hakkas mäkke tõusma, kallistas ta äkki venda ja hüppas reest maha.

«Aitäh, vennas: Ma lippan nüüd.»

Siin tuli lahku minna jah, kaugemale ei tohtinud ta sõita, sest praegu oli ta külas nii esimehe, brigadiri kui üldse meesterahva eest. Heina ja kütte toomine, naiste kisa ja pisarad — kõik oli tema kaelas, ka rajoonikomiteega pidi ta üksi toime tulema. Niisugune oli tema lööktöökuu. Kui tal seda kõike kaelas poleks, küllap ta siis eile õe vastu leebem oleks olnud. Kuid mis seal siiski juhtunud oli? Mispärast Liisa eile nõnda nuttis?

«Kuule!» hõikas Mihhail.

Liisa vaatas selja taha, lehvitas ja jooksis ülesmäge edasi, vehkides reipalt, naisterahva kombel kätega.

3

Ühe hingetõmbega jooksis Liisa kaheksa kilomeetrit maha.

Ja nüüd oli ta mäe otsas, reejäljed läikisid päikese käes, all oli barakk, tall, köök, saun, räästad täis kiiskavaid jääpurikaid. Kõik nagu ennegi. Ja temal polnud ka midagi häda, püsis jalul veel kindlamini kui varemalt. Eile aga oli talle paistnud, et nüüd on maailma lõpp käes. Eile polnud ta enam ilma ega inimesi näha tahtnud.

Oh sa issake! Kus ta aru oli olnud! Ta oli kõik sinnapaika jätnud ja sõnagi lausumata jalga lasknud, et ema, appi! Vennas, appi! Mis tal siis viga oli? Kui see käharpäine sunnik talle veel kallale tükib, küll ta siis teab, kuidas talle aru pähe panna. Tema oli nutma hakanud, vedelaks löönud, aga oleks pidanud kopsiku või roobiga äigama, ükskõik, mis kätte juhtub. Et käpad eemale, ega ma sihuke ole. Egas laulus asjata öelda! «Oh, Jegorša, kas on juustes, juustes vähe lokke sul? Tüükalise tümikaga keerasin need pähe sul.» Kahju, et too tšastuška oli talle liiga hilja meelde tulnud. Hommikul, kui ema ahju küttis. Ega ta muidu oleks öö otsa pisaraid valanud ja koduseid meeleheitele viinud.

Hea küll, kuused, ärge imestage, inimesed, ärge kohut mõistke, egas kõik tarkadena ilmale sünni.

Täna oli barakk tühi. Päikeselaigud hüplesid mööda nõgitunud seinapalke. Laual vedelesid pesemata nõud, nurgetaha tahmunud teekannud ja katelokid.

Enneolematu perenaisetuhin ja soov oma süüd inimeste ees heaks teha valdas Liisa meeli. Ta võttis vatikuue seljast, rätt peast, käis ojal vett toomas, tegi köögis tule üles, pesi ja koristas kõik puhtaks, kooris kartuleid, pani tursa likku. Siis tuli meelde, et eilne pesu kuivab väljas, ning ta kargas selle kokku. Mis veel käsile võtta?

Pikemalt mõtlemata pani ta riidesse, viskas kirve õlale ja läks metsa.

Ta polnud ammu metsas käinud. Sestsaati, kui ta kööki pandi. Köögitööd ei märgata, aga tegemist on seal küllalt. Hommikuks tuleb teed keeta ja midagi süüa teha, kas või kasraputru, tõusma peab ikka enne teisi. Kui rahvas on metsa läinud, tuleb maja koristada, põrand pühkida ja vahel ka üle võtta, siis pesu pesta, ühel tahab särk parandamist, teisel kindad, — labakuid läks nagu leiba —, ja nõgi videvik käes, aeg lõuna peale mõelda, barakki kütta, tuli saunaahju panna, inimesed olid metsas nii ära külmunud, et võtaksid või iga päev leili.

Nüüd aga oli teine lugu. Päevad olid pikemad, nüüd pääses temagi paariks-kolmeks tunniks metsa. Et kui on kord hoogtöökuu, olgu temalgi. Ega rahakopikaski liiga teeks.

Esimene, keda Liisa metsas nägi, oli Klevakinite Raja. Hobune astus noogutades palgikoorma ees, Raja lippas taga, uued mustad vildid jalas, pikkade narmastega kirju sallik peas, valged hambad versta taha säramas. Raja elu oli lausa lust ja lillepidu. Mets oli talle nagu mõni imeasi, pakkus vaheldust talvisele meiereis konutamisele. «Oi, kui ilus siin on, Liisa!» Muidugi ilus, kui päike hommikust õhtuni paistab. Aga mis laulu sa pakasega laulaksid, kui külm kuused lõhki lööb?

«Liisa, Liisa!» vehkis Raja kätega. «Kus sa käisid? Me siinne eile päris mures...»

Liisa ootas, kuni Raja tema juurde jõudis, ja ütles:

«Mis seal muretseda? Ega ma nõel ole, et heinakuhja ära kaon!»

«Kus sa! Meie tulime metsast, aga sind polnud kuskil, lõunat ka mitte.»

«Ena mul saksu! Saite ükskord ka ise lõunat teha.»

Raja astus sammu tagasi ja uuris teda hoolega:

«Sa oled täna teistsugune.»

«Mis sa patrad!» nähvas Liisa ja astus edasi, järgmisele hobusele vastu.

See oli Žitovi Pjotr, terve jalg ripakil, puujalg palgil sirgu nagu toigas.

Pjotr ei kuulunud töökohuslaste hulka, ta oli invaliid. Aga mis sa, hing, teed, kui naine saadeti hoogtööle, aga kodus oli kolm väikest last ja vana ema, kelle järele peab ka vaatama.

Žitovi Pjotr sõitis mööda, ilma et oleks suudki paotanud, ta kas ei märganud Liisat või oli tal endal muret küllalt.

Liisa muutus julgemaks: kahte inimest oli ta juba kohanud ega olnud maa alla vajunud, Rajale oli ka paraja vastuse leidnud. Saab ehk teistegagi hakkama.

Tööpäev oli täies hoos. Raielank raksus ja ragises. Sammaldunud kuused langesid valju mürinaga maha, paisates õhku lumepihu, saed vingusid, innukalt vaigusesse puusse tungides, hobused müttasid rinnuni, sabarootsuni lumes; igavene neetud töö oli see palkide väljavedamine.

Laadimisplatsil oli töö veel rängem. Siin tuli metsast väljaveetud puud reelt maha veeretada ning uuesti reele ja pärakelgule laadida. Küll läks siit päevas palju regesid ja palgikelke läbi!

Laadijad, Lukašin ja Jakovlevi Ivan, lõõtsutasid nagu hobused. Mõlemad särgiväel, paljapäi, märjad näod läikimas päikese paistel.

Seda enam üllatas Liisat voorimees, kes eemal istus. Et rabage pealegi, mehed, kas või naba paigast, mis mul sest. Muidu püüdis siin ka kõige armetum naisterahvas kuidagi aidata, vähemalt tammus ringi ja tegi nägu, et aitab.

Lähemale jõudes oli Liisal kohe pilt selge. Hobusemeheks oli Lobanovi Timofei. Timofeist polnud küll miskit abi. Mehel oli kõht haige, ööd ja päevad vedeles koikus.

«Kas võtate appi?» hõikas Liisa valjusti, tehtud tarmukusega.

«Ahaa, hulkur on tagasi!» rapsas Lukašin peaga.

Hoob, millega esimees palki kaalus, seni kui Ivan latva pärakelgule tõstis, paindus nagu vibu. Liisa ruttas Lukašinile appi, kuid Jakovlevi Ivan jõudis enne teda paarilise juurde. Mees kui tulesäde! Hüppas ligi, vajutas oma hoova ka tüve alla ja kamandas:

«Noh, nüüd!»

Raskel kriginal veeres palgi alaots rekke.

«Lase käia, Lobanov,» ütles Ivan, palgi köiega kähku kinni tõmmanud, «pane oma mootor käima.»

«Oodake pisut. Ma kohe...»

«Lase vähemalt hobune eest ära. Näe, teine juba tuleb.»

Timofei hoidis kahe käega kõhtu kinni ja kergitas end, nägu mullakarva, krampi kiskumas, suu nagu kalal kuival. Ja istus tagasi.

«Oh sa saatana silmamuna!» vandus Ivan, haaras vitsa ja nähvas hobusele.

Hobune võttis paigast, tõmbas koormat sülla või paar edasi ja jäi seisma.

Liisa taipas, mis teha:

«Las mina. Las ta puhkab.»

«Kas sina saad hakkama?» küsis Lukašin.

«Või mina ei saa hakkama? Ma ju maatüdruk!»

Ta lõi kirve männitüvve ja võttis ohjad pihku:

«Nõõ, ruunake! Lase käia!»

Ruun oli tark loom. Ühe hooga vedas ta koorma langilt käänakuni. Nüüd, kus kõige raskem teeosa selja taga, polnud enam mingit muret. Istu muudkui palgi otsas ja hoia ohje. Tee viib ise jõe äärde.

Vaata, nii tuleb elada. Ära ole laisk, pane õlg alla, kui inimestel raske hetk käes, küll nad sulle siis andeks annavad. Tuleta aga naabri-Semjonovnat meelde. Semjonovna oli teda juba sõja ajal õpetanud: «Ära sa, tüdruk, pattu pisaratega andeks paluma mine, pattu palu tööga andeks. Töö on kõige tõhusam palve, mis inimeste kõrva jõuab.» Hõnda see ongi. Ega vanarahvas halba õpeta.

Päike soojendas nagu suvel. Liisa pööras kord ühe, kord teise põse vastu päikest. Jah, kuid egas tema üksi end päikese käes soojendanud! Üleni mullusuviseid käbisid täis okslik kuusk, kirjud kasetüved ja pajumudilasedki peesitasid päikese paistel. Terve mets oli täis rõõmsaid hõbedasi põõsaid.

Kael õieli, vahtis Liisa kogu seda ilu: kaski, kuuski, urbades pajuvõrseid, mille ümber sätendav lumekoorik oli tihedalt jänesejälgi täis, ja praegu tundus talle toores ning ülekohtune, et kõik metsa kiruvad. Mispärast hirmutatakse lapsi juba maastmadalast, et vaata, mis laulu sa siis laulad, kui sind metsa saadetakse!

Kümnes peatükk

1

Õhtulist võeti kahes vahetuses, kõik ei mahtunud koraga lauda.

Kuni ema-isa ja miniad ühes vanemate lastega söid (nooremad magasid juba), istusid Anisja ja Timofei ahju juures pingil.

Timofeil oli vatikuub seljas, jalad paljad. Ta oli just metsast tulnud, märjad, vettinud vildid ja rõsked jalanartsud olid tema jalge ees maas, neid polnud mõtet ahju peale kuivama pannagi, niikuinii poleks nad ära kuivanud. Anisja ootas, et ämm hakkaks ööseks puid ahju laduma, et siis ka vildid ühes puudega sinna kuivama panna.

«Kas talitee kannab veel?» küsis Tatjana.

Anisja vaatas Tatjanat tänulikult. Tatjana, kõige noorema venna naine, oli ainuke inimene peres, kes Timofeid märkas. Teised ei teinud tegemakski.

«Kannab küll veel,» vastas Timofei.

Sellega oli jutt lõppenud, vanamees rapsas peaga, nagu oleks ta elektrilöögi saanud.

Õhtusöök läbi, läks vanamees keset tuba ja hakkas palvet lugema. Tema järel lõi risti ette Avdotja, vanim minia, Maksimi naine, omakorda toetas teda Taika, Jakovi naine, kes oma tütrelegi sisistas: «Löö risti ette! Ega see sul tükki küljest võta!»

Anisja taipas küll, et see oli Timofei pärast, varem polnud ei Avdotja ega Taika lauast tõustes ikoonide poole pilkugi heitnud.

Õhtusöök polnud ei parem ega halvem kui tavaliselt: soolatud kapsalehed, mis Anisja oli kolhoosi kapsamaalt lume alt korjanud, ja viis-kuus koorega kartulit. Leiba polnud ollagi, külarahva õhtulaual oli leiba üldse harva.

Timofei istus lauda isa kohale, lükkas kartulikoored endast eemale — leidis ka aja korda luua! —, vaatas naisele otsa ja ütles:

«Ehk saaks tilga piima?»

Anisja ei jõudnud silmagi pilgutada, vastamisest rääkimata, kui vanamees voodist välja kargas ja röögatas:

«Või piima? Või piima tahad? Ah piima?»

«Piima viime meiereisse, Timofei Trofimovitš,» selgitas Taika teeseldud armastusväärsusega. «Kolmsada kolmkümmend liitrit lehma pealt.»

«Kas sa pole kuulnud? Oled unustanud, kuidas külas elatakse?»

«Isa, isa,» tegi ema häält.

«Mis isa? Või tema tahab piima! Kas sa üldse oled piima ära teeninud? Oled või?»

«Ta on ju haige, isa,» kaitses Anisja meest.

«Haige? Või haige? Selleks pole haige, et ema ja isa paljaks süüa? Ära pööra lõusta kõrvale! Ma räägin tõtt!»

Avdotja haigutas laialt ja pistis vahele:

«Mis haigus see on, millest velsker aru ei saa.»

«Just, just,» haaras vanamees sõnast kinni. «Mis haigus see on? Tööd ei taha teha, aga piima tahad. Küll me teame!»

«Palun, jää ometi vakka,» krimpsutas Timofei nägu.

Kui ta seejuures rusikaga vehkinud poleks, oleks ehk sedapuhku suurem tüli ja pahandus tulemata jäänud. Kuid rusikat nähes kadus vanamehel viimane aruraasuke peast. Ta tormas mööda tuba siia-sinna ja vehkis kätega:

«Ah mina olgu vakka! Või mina olgu vakka! Omas kodus vakka? Või nii? Vahest tuled veel kallalegi? Lase käia! Ega ole küll vakka! Ma olen küllalt vakka olnud. Nüüd aitab! Sa oled küllalt mu verd imenud!»

«Isa, mis sa vana asja meelde tuletad!»

Nagu maruvihane härg sööstis vanamees eide poole:

«Või vana asja! Kas tema mõtles siis, mis tunne isal oli? Või kommunaar, sa kuradi raisk! Kui oli vaja puldist kõnet pidada, siis oli kommunaar. Aga kui oli sõdida vaja, siis päästis oma nahka.»

Mõlema käega lauale toetudes tõusis Timofei aeglaselt püsti ja läks uksest välja. Igast nurgast, voodist, köögipoolelt, kapi juurest, vahtisid teda läbi ähmase tattninavalguse silmad — Avdotja, Taika ja laste omad, ega olnud neis halastust. Isegi Tatjana silmad olid sedapuhku külmad ja halastamatud. Nende kõigi mehed ja isad olid sõjas langenud, ei suutnud nemad andestada, et tema oli vangis olnud.

Anisja nuttis. Polutil nuuksatas keegi lastest. Kas tõesti Liida?

«Isa, isa ... Timofei ...» oigas eit. «Onisja ... Mis te nüüd ometi, jumal hoidku ... Mis te nüüd ...»

Anisja tormas longates mehe poole, kes juba pingil

istus ja märgi jalarätte ümber jala mähkis, ei öelnud aga sõnagi. Kas takistas teda mehe hullumeelne pilk, milles ta äkitselt endise isemeelse Timofei ära tundis, või jäi tal hääl kurku kinni.

«Jumalaga, isa... Jumalaga, ema...»

Keegi ei vastanud.

Üle künnise tuli tuppa kevadist rõskust, pilguks oli kuulda, kuidas tihedad piisad trepil vastu avatud ust trummeldasid.

Anisja jooksis mehele järele. Varsti oli ta tagasi, naised alles tegid endale asemeid.

«Noh, kas ei tahtnud naisegagi rääkida või?» torkas Taika.

Tatjana ütles ilma tigeduseta:

«Kuhu ta nüüd öösi läheb?»

«Kuhu? Eks see ole teada,» vastas Avdotja. «Ega ta kaugemale ei jõua kui õe poole.»

«See'p see ongi, et võta aga muidusööja vastu, Olka,» jätkas vanamees. «Nagu oleks sel omal sööjaid vähe.» Ja ta käratas äkitselt, nagu tal ikka kombeks: «Tuli surnuks! Kaua te veel eli kulutate?»

Anisja puges asemete vahelt läbi laua juurde ja puhus lambi ära.

2

Timofei oli seitsmeteistkümneaastane, kui isa ta sedelgarihmaga oimetuks peksis. Peksis oimetuks sellepärast, et Timofei oli ühes kommunaaridega terve küla nähes kirikust ristid maha kiskunud. Aga sellest õpetusest polnud kasu. Aasta pärast oli Timofei isalt luba küsimata kommunaariga abiellunud ja ära kommuuni läinud.

Trofim ise ei tahtnud kommuunist kuuldagi. Vanemast pojast oli juba täismees saanud, teisedki jaksasid kirvest käes hoida, noorem tütar ketras — ta oleks oma kodus sihukese kommuuni teha võinud, et oleks varsti olnud küla kõige jõukam peremees.

Kuid ei pääsenud Trofim kommuunist. Kommunaarid ei saanud tast jagu ei hea ega kurjaga, isegi mitte sellega, et parima maatüki ära võtsid, nad said temast jagu hoopis lasteviltidega.

Kord oli Trofimil kitsas käes, kodus polnud enam kopikatki. Ja siis tuli talle mõte, et miks ei võiks Timohha teda

aidata. Kas ta teda, sunnikut, siis ilmaasjata söötnud ja jootnud on?

Kui ta jõe äärde jõudis (kommuun oli üle jõe, kloostrihoones), tulid talle kommuuni koolilapsed vastu. Kõigil ühesugused mustad vabrikupalitud seljas, ühesugused mütsid peas, kootud kindad käes. Ja mis kõige tähtsam — nahaga ülelöödud vildid jalas! See oligi Trofimi rabanud. Esiteparast, et ilm oli sula ja tema enda vildid märjad ning porsunud. Ent kommuuni lapsukestel olid nahktaldadega vildid jalas, nemad lippasid naerul näoga ringi ja jalad olid neil kuivad.

Küll on kommunaarid kavalad jalanõud välja nuputanud, mõtles Trofim lastele järele vaadates. Võib talvel kanda, jalg ei külmeta, ja varakevadel ka, kui saabast veel jalga panna ei kannata.

Need nahaga ülelöödud vildid hakkasid talle nõnda pähe, et ta kaotas sootuks meelerahu. Kängitses hommikuni jalgu — vildid, võttis õhtul lahti — vildid, öösel nägi ette unes.

Lugu lõppes sellega, et Trofim astus kommuuni.

Kahe aasta pärast kommuun lagunes ja terve küla sai Trofimi üle naerda. Kui Trofim üle jõe läks, oli tal kaasas kaks koormat vilja (ta oli salved tühjaks kraapinud), kaks lehma, kaks hobust, seitse lammast ja uus ader, aga kui ta eralt tagasi tuli, mahtus ta varandus väikesele veevedamise kelgule. Kui ta oma maja juurde jõudis, oli uks lukus ja uksevõti külanõukogus, mitte tema taskus. Riiklik omandi! Tuligi Trofimil oma maja välja osta, otsast peale majakraam ja lehm soetada.

Trofim tõusis jälle jalule, kolhoosis ei käinud tema käsi teistest kehvemini. Kuid Timofei nime ei tohtinud tema kuuldes enam suhu võtta, vanamees läks marru. Isegi sõda ei lepitanud neid. Isegi sõja ajal, kui talle jälle endine sissimistuhin peale tuli ning ta oma poegi sõrmedel üles lugema hakkas, ei nimetanud ta Timofeid. Keegi polnud kuulnud, et ta oleks kurtnud, et Timofeist midagi kuulda pole. Seda ei juhtunud, külarahvas seda küll ei mäleta.

Aga pärast, kui sõda läände oli jõudnud ja neli surmatsadat talle ühtejärge kaela sadas — Maksim langenud, Jakov langenud, Jefim langenud, väimees langenud, hakkas ta Timofeist rääkima. Palveta, eit, palveta! Paluge Issandat! Ehk suudate vähemalt sellegi surmalt tagasi paluda. Kolm miniat väikeste lastega, tütar Aleksandra lastega,

siis saabus linnast neljaski minia lastega. Kõik väikesed ja väetid, nagu tormist räsitud, muudkui surusid end tema vastu. Aga tema oli vana kõdunenud känd. Ei olnud temast enam töömeest. Talle endale oleks tuge vaja olnud.

Ei tea, kas võttis jumal palveid kuulda, või oli Timofei õnnetähe all sündinud, kuid tuligi teade, et poeg elus.

Peab ütlema, et muud juttu nüüd Lobanovite majas polnudki, et kui Timofei Trofimovitš koju tuleb. Kui onu Timoša tuleb... Trofimil olid hommikul tõustes ja õhtul magama heites ikka needsamad sõnad huulil: «Seda poleks ma küll arvanud, et Timohha meid toitma hakkab.»

Ja siis oli Timofei tulnud. Tulnud tuppa, räbalad seljas, sinel polnud kellegi sinel, kaftan polnud kellegi kaftan, vildikud traadiga kinni tõmmatud. Traat kiuksus pakase käes, nii et luust ja lihast läbi lõikas...

Kas see oli siis Timofei? Mõni mardisant ehk, kes tuli vingerpussi tegema? Trofim oli selle poolteise-kahe aastaga igasuguseid soldateid näinud, küll oma küla mehi, küll võõraid, sõjast oli igasuguseid tulnud, mõni oli nii täissöönud näoga, nagu oleks kuurordis käinud, mitte sõjaväljalt tulnud, mõni oli luukõhn, aga niisugust inimvaret polnud ta näinud. Ning Trofim polnud ju lihtsõdur, ta oli komandör!

Too õhtu purustas Lobanovite lootused, veel kord sõitis sõda nende õuest läbi: Timofei tuli vangist. Vähe sellest, ta tuli koju haigena. Ei läinud järgmisel päeval mitte tööle, vaid haiglasse. Et võta, isa, veel üks muidusööja vastu. Pinguta, nii et silm sinine, küüruta vana selga, mina vedelen haiglas. Mul on ränk sõda seljataga, muudkui vahtisin vangis...

Kõik vanad haavused tõusid jälle pinnale. Trofim hakkas poega veel hullemini vihkama kui enne. Ja jälle ei julgenud keegi kodustest tema kuuldes Timofei nime suhu võtta, kui too metsas oli; aga kui poeg kodus oli, ei rääkinud Trofim temaga sõnagi.

3

Seda, et Timofei Lobanov oli koos Anfissa Petrovnaga õhtul metsast ära tulnud, kuulis Mihhail Anfissa Petrovna enda käest. Hommikul, kui nad lattu sõitsid. See ei üllatanud Mihhaili, oli ju Timofei Lobanov talv läbi velskri-

[illegible] vahet jõlkunud, — Mihhail kehitas vaid õlgu. Aga kui neil odrakotid rekke olid laotud, tegi Anfissa Petrovna jälle Timofeist juttu:

«Lobanovit ma ei oota. Tema tuli vist päriselt ära.»

«Päriselt?» imestas Mihhail. «Kes ta vabaks laskis?»

«Ta on haige. Läbilõhki haige. Vaevleb ise ja vaevab meid.»

«Eks tohtrid tea, nemad näevad paremini,» arvas Mihhail.

Samas tuli jooksujalu laudast öövaht Manja: «Mihhail, Malva poegib!» Ja brigadir tormas Anfissaga põgusalt hüvasti jättes lauta, unustades isegi Lukašinile ja Liisale tarvist saata.

Suur mustakirju Malva, kes kaks ämbritäit piima andis, oli kolhoosi uhkuseks. Mitte kellestki peale Fjodor Kapitonovitši polnud oblastileht kirjutanud, kuid Malvast oli kirjutatud kolm artiklit ja piltki lehte pandud. Lukašin oli kord juhatuses unistanud, et kui kogu kari oleks Malva-taoline, siis mängiks juba midagi välja. Metsatööle minnes oli ta käskinud iseäranis Malva poegimist jälgida.

Malva tõi õnnelikult vasika ilmale. Vasikas oli nagu tellimise peale tehtud, tugev ja suure kondiga, õnnesärk seljas nagu lehmal endalgi oli olnud.

Ja vaata, mis tähendab kuulsus! Ei hakanud külmanud heina söömagi! Teistel lehmadel polnud sedagi, aga talle anna heina, mis temale mokka mööda. Tuligi anda. Võtta kõrviajaks hoitud hobuseheinast.

Laudast ära tulles pööras Mihhail sepikotta, tõmbas Ilja Netjossovi seltsis ühe suitsu ja pidi juba koju minema, et midagi hamba alla pista, sest Anfissa Petrovna oli ta nii vara üles ajanud, et emal polnud veel tuldki ahjus, kuid siis meenus talle äkki, et tal on aruanne taskus, ja ta läks juhatusse.

Anfissa Petrovna toodud kokkuvõte polnud kuigi rõõmustav. Viimasel nädalal oli metsaväljavedu kolmekümne protsendi võrra langenud. Ja muidugi oli arusaadav, miks langenud: kevad. Iga lapski teab, et kevadel ei saa rekke nii suurt koormat laduda kui talvel. Ent Podrezovi jaoks pole kevadet olemaski, kui jutt on metsatööst. Tema küsib ilma pikemata: «Kus on abinõud? Missugused abinõud on tarvitusele võetud?»

Mihhaili arust olid abinõud tarvitusele võetud. Anfissa Petrovna oli kolm kotti otra metsa viinud, selleks ta

tuligi, — kust sa rohkem võtad? Inimeste tarbeks vilja ei ole, aga hobustele söödame küll. Kuid Podrezovi arust pole need kellegi abinõud. Kui tema, Mihhail, ütleks, et metsa on veel kümme hobust ja samapalju inimesi saadetud, oleks asi joones. Siis oleksid abinõud tarvitusele võetud — ja tema saaks rajoonikomitee esimese sekretäri käest isiklikult kiita.

Mõeldes eelseisvale kõnelusele Podrezoviga, jõudis Mihhail tagahoovide kaudu suurele teele, kuulis kirvehoope ja nägi pead sinnapoole pöörates velskri-Tosjat.

Velskril oli kollasekskantud kittel seljas, laisk ja lohakas naisterahvas nagu ta oli; ta raius trepi kõrval hagu. Velskripunktis olid puud otsas ja Mihhail teadis, et tarvitseb vaid Tosjal teda silmata, kui algab kisa, aga talle meenus Timofei ning ta hõikas:

«Kas Lobanov käis sinu juures, Anšukova?»

«Käis küll. Kus puud on? Kaua ma sind veel paluma pean?»

«Oota! Mis Lobanovil viga on?»

«Ikka sama lugu. Aga nüüd laulab uut laulu, et anna talle saatekiri rajooni.»

«Kas andsid?»

«Või veel! Temperatuur on normaalne, iste normaalne. Egas mul eraettevõte ole, ma töötan nõukogude võimu heaks.»

«Selge,» katkestas Mihhail Tosja ilukõne. «Ega sa tea, kas ta sõitis ühes Anfissa Petrovnaga minema või?»

«Kust mina tean? Egas ma tema hoidja ole. Ma istun siin ja olen külmast kange. Millal sa, valevorst, ükskord puid tood? Juba möödunud nädalal lubasid! Kas sul häbi ei ole?»

Nii see esimeheamet on, kui sa oled ühtlasi ka peamine puuvedaja ning heinavedaja ja tont teab kes veel. Kes aga vähegi viitsib, see sind haugutab. Tosjale ta sõnu võlgu ei jäänud, andis vastu, muidu poleks teine kord talle enam silma alla sattuda söandanud, kuid Timofei asi ei saanud sellest selgemaks. Kuidas teda aruandes näidata? Metsatööl või? Aga kui ta sinna ei läinud?

Mihhail lippas ülaküla Lobanovite poole. Seal öeldi talle, et Timofei läinud juba õhtul Aleksandrast õe poole. Kuid Aleksandra väraval oli kaigas ees; ise oli ta vist alles laudas, lapsed koolis.

Aurates nagu hobune traavis Mihhail juhatusse. Arugagi ei tohtinud enam viivitada. Rajoonikomitee on vist juba traadid punaseks helistanud.

Vihaselt jalgu trampides, et märga lund maha raputada, tormas ta kontorisse ja läks näost laiguliseks, silmates seal Timofeid.

«Ei sõitnud ära?»

«Ei. Mõtlen rajooni, haiglasse minna.»

«Kust sa selle mõtte võtsid? Kas sul saatekiri on?»

Timofei tõmbas käega üle lauba, tal polnud midagi kusta.

«Mõndaks,» raius Mihhail, «kui sa hobusega sõita ei tahtnud,' mine jalgsi.»

«Küll läheksin, aga minust ei ole seal asja.»

«Pole viga! Küll on. Meil ravitakse mitut moodi, mõnda tahtriga, mõnda töökohustusseadusega. See aitab.»

Timofei hakkas end ühele käele toetades üles ajama, teise käega hoidis kõhtu kinni, ise hammustas huulde — tahtis haledaks teha. Sinna juurde käis hukkamõistev peavangutamine ja jutt, millega inimest niisugustel puhkudel ikka õigele teele tahetakse juhtida:

«Ära üle pinguta! Vaata, et sa ei komista, noormees!» ütles Timofei.

«Ära muretse, ma hakkasin juba neljakümne teisel aastal üle pingutama,» vastas Mihhail. Vaikis pisut, ja et asi päris selge oleks, vaatas Timofeile silma sisse ning lisatas: «Siis, kui isa surmateade tuli!»

Mis seal ikka õrnutseda? Töökohustus käib kõigi kohta, mõke siis mitte tema kohta!

Koridoriuks paukus. Vana trepp ohkis ja puhkis rasket.

Mihhail seisis pisut kuulatades, pühkis vatikuue käiega näolt higi, võttis rinnataskust aruande ja helistas rajoonikomiteesse.

4

«Jälle sinu juures tagasi, õde.»

«Ongi tore, ongi hea, Timofei Trofimovitš,» sõnas Aleksandra rõõmsalt ja hakkas tares askeldama.

Kodus algas tema hommik hilja, nagu lüpsjal ikka, aga täna oli ta Malva poegimise tõttu veelgi hiljemaks jäänud. Ta tegi toa kiiresti korda, viis laste aseme ehitsesse,

pesupali sinnasamasse, võttis kirstust puhta lina ning laotas lauale.

«Ei, ei,» ütles ta, «mina ise veel lauda ei istu, toas kõik pilla-palla. Kohe hakkame teed jooma. Egas nood tubakad,» — Aleksandra mõtles oma lapsi — «onule teed talbanud pakkuda! Astu aga edasi, Timofei Trofimovitš, võtame jalad ka lahti. Mul on soe tuba.»

«Ei, ma ei võta jalgu lahti. Ma pean rajooni, haiglasse minema.»

«Rajooni?» imestas Aleksandra. «Hea küll jah. Küll sealsed arstid asjast aru saavad, meie Tosja ei mõista muud kui lärmata. Tema ravib kõiki tõbesid sõimuga. Nõiamoor, mitte velsker.»

Timofei tegi õele siiski seda au, et võttis sineli seljast, ning lauda kattes silmitses Aleksandra venda hiljukesi, sest öösel, lambivalgel, polnud ta teda õieti näinudki, hommikul aga oli juba pimedas lauta lipanud, kui vend alles magas.

Eelmise korraga võrreldes paistis vend talle palju viletsam: vanad vildikud jala otsas — kust ta need küll välja võtnud oli! —, jalad kõverad nagu vanal kronul, põsed aukus, et pista või kakk lohku, ja kuidas Aleksandra ka ei püüdnud end kokku võtta, silmad andsid ta ära. Timofei märkas seda.

«Mis on, õde,» küsis ta kõlatult. «Minu lood on kehvad või?»

«Ei, ei,» ruttas Aleksandra vastu vaidlema. «Ma nutan rõõmu pärast. Niisugune kallis külaline majas!» Ta naeratas läbi pisarate ja noogutas varmalt. «Ei ole veel väga vigagi. Sina oled ju ema suguvõsasse, mitte isasse. Meie oleme Trohha moodi maadligi ja masajad, aga sina oled juba noorelt kerge nagu linnusulg.»

«Ära lohuta, õeke.»

«Tõsijutt, Timoša. Meie oleme seda sorti. Vaata, mina olen praegugi nagu õhvake. Ei ole sõda päitseid pähe pannud ega mure murdnud, päris häbi inimeste ees. Meeskadunuke ei lasknud mul ka käed rüpes istuda, aga miski ei lugenud. Ma laulan veel nüüdki igasuguseid laule. Nii vanu kui uusi.»

«Siis on hästi,» kostis Timofei.

«Ei mina tea, kas hästi või halvasti, aga niisugune ma olen. Kui ma laudas laulma hakkan, siis kõik aina imestavad. Nii naised kui lehmad.»

Timofei kuumi kartuleid ei puutunud, soolaseentele heitis vaevalt pilgu, kuid piima, mis Aleksandra oli salaja (endal tal lehma ei olnud) laudast toonud, jõi ära. Nüüd oli kõigil lüpsjatel piimatoomiseks töö juures kaasas lapik pudel (asjalik riist, ei paistnud põuest välja). Siis soojendas Timofei end kuuma teega ja ta silmad oleksid nagu hiss sulanud, pilk läks rõõmsamaks.

Aleksandra ütles naeratades:

«Sa hoiad pead viltu, Timoša, nagu noores põlves. See on vist pillist jäänud?»

«Kas sina siis veel pilli mäletad?»

«Miks ei mäleta! Ma olin ju sinu üle uhke! Isa ei leidnud aru, kui sa kommuuni läksid. «Nüüd on ta meid laostanud, sunnik!» Mäletad, meil lõigati jõe äärest tükk põldu ära? Hea rammus maa oli, seal kasvas alati rukis.»

Timofei noogutas vaevumärgatavalt.

«Noh, isa muudkui räuskas ja kuulutas küla peal. Sa ju tead meie isa, igavene ogar, nagu ta on. Hooples ja õrples, siis aga kukkus jälle appi karjuma. Sõja ajal polnud millegagi keksida, tema aga leidis ikka midagi — et tema lastele ei hakkavat kuul peale! Jumala eest, nii ta räuskas. Räuskaski õnnetuse kaela. Kolm poega langesid sõjas, minu mees langes, õde Matrjona oma tuli karkudega tagasi, sina oled haige...» Aleksandra nuuksatas. «Ei, ei, ma ei hakka nutma,» raputas ta pead. «Ma olen küllalt nutnud. Millest ma rääkisin? Oh seda mälukest küll! Ah sellest — nurmest. Isal oli nurmest tuline kahju ja vennad käisid ka ringi nagu äikesepilved. Isasse. Kellel siis tollal maast kahju ei olnud? Mäletad, kui palju isa on põldu raadanud? Oma elu pani kannistikku nahka ja meie lasi ka. Nüüd käivad inimesed mööda, löövad käega, et mis see minusse puutub, see on kolhoosi oma...» Märganud venna näol pahameelt või nukrusevarju, kohmas Aleksandra: «Olen mina aga lõhverdis, mitte ei püsi jutujärje peal... Nojah, pea kinni, ma rääkisin ju sellest, et sa läksid ära kommuuni. Kodus muretsesid kõik hirmsasti ja mina, topakas, nutsin ka, et kellega ma nüüd rahvamajas käima hakkan. Tookord oli külas palju rahvast ja tõbus elu. Kirik pidas oma teenistust, teie, kommunistlikud noored, oma... Ma mäletan, kuidas te Onisjaga üle jõe, kommuuni läksite. Sina pilliga, pea viltu, Onisjal punane rätik peas — kommunaarid. See oli nagu püha, küla tuli kingule kokku teid vahtima. Mina ka. Mina veel

nutsin ja hüüdsin sulle: «Tima, Tima, võta mind kaasa! Kas sa ei mäleta?»

Timofei ei vastanud.

«Hüüdsin jah. Ma olin ju sinu üle uhke. Ja pärast, kui isa ka kommuuni astus, suurustasin kõigi ees, et minu vend on ülemus. Ma mäletan, kuidas sa kõnet pidasid...»

«Pidasin jah,» ohkas Timofei.

«Ära muretse, Timofei Trofimovitš, eks see ole saatus.» Jälle veeres pisar põsele, mitte ei jäänud silma püsima. «Sina ära ole isa peale pahane. Ta on meil küll järsu loomuga, kuid hea südamega. Kuidas ta küll rõõmustas, kui kuulis, et sa elus oled ja koju tuled! Pani jooksujalu otse minu juurde lauta: «Olka, Olka, kas sa tead, kes tuleb!» Väljas oli küünlakuupakane, tema aga käskis iga päev sauna kütta, et sa saaksid otse lavale minna, nagu ta ütles. Ära pahanda, ära pahanda, Timoša. Onisja peale ära ole ka kuri, kui ta midagi pahasti ütleb. Ta ju linnalaps, kõik see muutus...»

«Ega ma olegi kuri,» vastas Timofei. Vaikis veidi ja lisas: «Isast saan ma aru. Aga mul oli sõber — jah...» Timofei oli jälle vait. «Kolmekümne seitsmendal aastal — sina ei tea seda — päästsin ma ta kindlast surmast. Tema võttis mu vastu...»

«Siis, kui sa sealt tagasi tulid?» Aleksandra ei öelnud: «vangist».

«Jah,» ohkas Timofei sügavalt ja surus käed rusikasse. «Kutsus naabrid külla. Et oleks tunnistajaid, igaks juhuks...»

Aleksandra tõmbus pinguli, suugi vajus ootusest paokile, et ehk vend räägib, mis ta saksa vangis kannatanud oli. Ja veel tahtis ta teada, kus vend need kaks aastat pärast sõda oli olnud.

Timofei, kes varemgi jutukas polnud, vaikis, ja õde ei tihanud teda tülitada. Vahtigu pealegi mäekülge, kui pilk sinna pidama jäi.

Mäenõlvakul oli kevad. Nurmedel oli lumi siniseks tõmbunud ja sulama hakanud, otsekui suuri soolakamakaid läikis päevapaistel, talitee jõel mustas, punane kaldajärsak, kus seisis klooster, oli kohati juba lumest paljas.

Aleksandra mõtles ja ütles:

«Minagi vaatan tihti sinna ja meenutan meie endist elu.» Ta ootas pisut, et kas jutt vennale meelt mööda on, ja jätkas kindlamalt: «Mulle meie elu meeldis. Lõbus oli

lapsena ühes majas elada. Minu pea kivimajas ei valutanud, ema oma ka mitte. Aga isa hoidis ikka peast kinni ja kadaldas, et need kloostriseinad rõhuvad teda ega lase hingata. Vennad olid suitsumehed, neile oli tubakas kõige tähtsam. Isa leivas ei saanud palju suitsetada, see ei andnud kergelt rublat käest. Aga kommuunis oli tubakat külljalt. Tõmba suitsu või raputa pudru sisse või pista põske. Ise on alles elu, ütlesid vennad! Mäletad, söökla ukse kõrval nurgas seisis mahorkakott? Ajaleht oli tükkideks valmis lõigatud... Küll seal suitsetati! Ma sain hiljuti Pašitseva Paranjaga kokku. Tead, Järvetaguselt? Tuletasime seda kotti meelde. Ütles, et tema hakanud siis suitsetama. Ilmselt olnud kahju. Mees polnud suitsetanud, aga teised imberingi muudkui kiskunud, siis oligi ise suitsetama hakanud. Mitte ei võinud näha, et ühisvara võõrasse suhu pistetakse.»

«Kas ütles, et võõrasse suhu?» muigas Timofei.

«Just, just, nii ta ütles,» ruttas Aleksandra kinnitama; tal oli kangesti hea meel, et oli pannud venna muigama, ning ta rääkis edasi. «Siis kadus too mahorkakott ära, et hangi aga ise tubakat, kui suitsetada tahad. Paranja ütles end olevat kommuuni maapõhja vandunud. Et õpetasid suitsetama, nüüd aga osta oma raha eest tubakat, see pole kellegi kommuun! Kuid ta oli tõotanud, et suitsetab edasi.»

«Imelik küll,» sõnas Timofei mõtlikult. «Seda ma ei teadnud.»

«Just nõndamoodi õppis see Paranja oma õnnetuseks suitsetama.»

«Pole lugu,» lausus Timofei. «Tubakas pole leib, selle võib maha jätta. Mina jätsin neljakümne esimesel maha.»

«Seal või?» Aleksandra ei teadnud isegi, miks ta jälle «vangis» ei öelnud.

«Seal.»

Õde ootas, et ehk hakkab vend nüüd rääkima.

Ei hakanud.

Siis võttis ta jutuotsa enda kätte, nagu perenaisele kohane.

«Ma olen sinult, Timoša, ikka küsida tahtnud, miks meie kommuun vastu ei pidanud. Põldu ja heinamaad oli ju küllalt! Kõige paremat maad!»

Vennalt tassi võttes tundis ta end kahvatavat: Timofei

vasak, küünarnukist kõverdatud käsi liikus tasakesi. Vend tasus kõhtu.

Kuidas oli ta võinud venna haiguse unustada, heitis Aleksandra kahetsedes endale ette. Sel ajal kui ta venda oma rumalate juttudega tüütas, oli see ehk nagu nõeltel istunud, valust kühmus, püüdes oma vaeva mitte välja näidata.

«Võib-olla peaksid ahju peale sooja minema, annab ehk järele?» ütles ta süüdlaslikult.

«Olgu nüüd. Pean rajooni minema.»

«Nii et mõtled ikka...» ütles Aleksandra ohates.

Praegu oleks küll targem olnud mitte ohkida, vaid hobune tuua. Kuid ta teadis, et praegu polnud ka raha eest hobust võtta.

Nad läksid välja trepile. Päev oli juba kõrgel. Päike paistis. Räästas tilkus, piisad olid akna alla sinetavasse lumme sügavad augud uuristanud.

Tahtmatult taeva aprillisina imetledes ütles Aleksandra:

«Jälle oleme ühe kevade ära oodata jõudnud. Ilusasti algab. Ei tea, mis edasi saab.» Ta kiikas venna poole ja vakatas.

Timofei vaatas valgeid kloostrivaremeid üle jõe. Siis astus ta trepist alla ja vaatas pikal pilgul, mis ei tähendanud head, koolimaja märga musta katust, mis päikese käes hiilgas ja auras nagu vahuleaetud hobuse selg, vaatas partisanihauda klubi kõrval mäekünkal. See küngas oli küla kõige kõrgem koht, lumi oli sealt juba ära sulanud, maa paistis, maa kohal aga väreles soojenenud õhk.

«Aitäh, õde.»

Aleksandra surus kahe käega venna kõhna kahvatut kätt ja laskis ruttu lahti, sest tal hakkas äkki häbi oma tervise pärast, sellepärast, et ta nii kergelt, paljapäi, lühikeste käistega kleidi väel, kotad paljaste jalgade otsas, venda saatma oli tulnud.

«Kas otsetee läbi kalmistu on alles?»

«On küll. Kas sa kodunt läbi ei lähegi?»

«Ei, pean jõudu kokku hoidma.»

«Hea küll, hea küll,» noogutas õde õhinal. «Mis sa asjata jalgu väsitad. See rajooni minek pole naljaasi... Küll ma kodustele ütlen.»

«Ütle jah.»

Ning Timofei läkski, sajapuudased vildid mütsusid märjal lumel.

Jumal näeb, et tal poleks kahju olnud oma saapaid vennale anda! Ise oleks paljajalu jäänud, aga venda oleks aidanud! Aga tema saapad ei lähe ju vennale jalga!

Aleksandra võttis trepilt kerge haavapuutoika, mis ukse ette käis, ja jooksis Timofeile järele.

«Võta see teele appi. On ehk kergem käia.»

Hõnda ta siis seisis trepil ja vaatas, käsi päikesevarjuks silmil, vaatas üle küla, metsaveerde, teerajale, kus üks mees aeglaselt edasi liikus. See mees oli tema vend. Mitte midagi, mitte kõige vähematki polnud tolles ätina küürus mehes, kes, kepp käes, sinelinäru seljas, krae üles tõstetud, edasi koigerdas, alles tollest uljast ja elujanusest Timofeist, nagu õde teda lapsepõlvest mäletas.

5

Õhtul tõmbas pisut tahedamaks, ja Mihhail võttis nõuka otsemaid Kesk-Sinelgalt heinu tooma minna. Kesk-Sinelga luhal oli veel umbes viisteist koormat heina, ja kui seda kohe, paari-kolme päeva jooksul ära ei too, enne kui tee lagunema hakkab, võib sellest heinast ilma jääda. Seda ei annaks talle aga keegi andeks, ei Lukašin ega kolhoosnikud. Ütleksid, et pandi poisike ametisse, aga sel on ju pea otsas laiali.

Hea öelda, et hein tuleb ära tuua. Aga kes see toob? Kust võtta inimesi? Kolhoosis oli viis hobust. Kahega läheks ta ise, see on kindel. Keda ülejäänutega saata? Lõpsjad ei tule arvesse, praeguse teega ei jõua ehk kahe päevagagi tagasi. Stepan Andrejanovitš on haige, Fjodor Kapitonovitši ei jaksa paluda.

Mihhail mõtles ja mõtles ning kutsus juhatusse Netjosovi Ilja ning Moškini Jevsei. Kui sepikoda ka paar päeva lukus seisab, ei juhtu midagi. On kauemgi seisnud. Moškin pole küll kolhoosi liige, aga kas ta siis tõesti nii raskel ajal abist ära ütleb?

Jevsei ei öelnud ära ja Mihhail lausus kohe, et hiljem arusaamatusi ei tuleks:

«Tasu saad normipäevades. Nagu teisedki. Eks ju, Ilja Maksimovitš?»

Ilja noogutas ja pööras pea ukse poole.

Kontorisse tuli Kuzma Kuzmitš, Sotjuga metsapunkti ülem.

Mihhail oli kohe laua tagant väljas:

«Kuzma Kuzmitš! Kuidas sina siia said?»

Ilja ja Jevsei tõusid ka püsti.

«Tere, tere, poisid,» ütles Kuzma Kuzmitš kõigil kätt surudes.

Mihhail naeratas.

Kuzma Kuzmitš kutsus kõiki poisteks, väikesi ja suuri. See oli rajoonis üldiselt teada, sest ühtede seltsis oli ta juba enne revolutsiooni Pinega metsades rassinud, teistega esimestel viisaastakutel tihusid taga ajanud, ja tänapäeva noored nagu Mihhail olid tema juures metsapunktis sõja ajal karastuse saanud.

Imelik oli see, et ta polnud kellegi jõumees, mitte mõni tulitanud, tervisest pakatav tümikas, vaid päris harilik maadligi mehike, kõõrsilmne ja katkeva häälega, mis ei kõlvanud pealekäratamiseks, kuid oma ametis ta püsis, metsapunkti ta juhtis. Ning rahvaski püsis tema juures paigal.

Kuzma Kuzmitš tuli järjekordselt nõupidamiselt rajoonist ja jutt läks muidugi iseenesest metsavarumisele.

«Lood on kehvad, poisid,» kurtis ta. «Mitte ei jõua välja vedada. Talvel jäime tuisu pärast jänni, nüüd takistab kevad.»

«Küll sa toime tuled, Kuzma Kuzmitš! Küll me teame,» sõnas Mihhail.

«Peaks muidugi. Peaks. Traktor seisab paigal, peaks ta jälle tööle turgutama.»

«Jegorša oma või?»

«Seesama ikka. Katsetraktor. Sügisel oli temast kõvasti abi.»

Kuzma Kuzmitš pistis käe portfelli, mida Mihhail juba sõjaajast tundis, — see oli mustast vahariidest ja kulunud nurkadega väike koolikott, mida ta raagnahast rihma otsas üle õla kandis, — ja võttis kolm pakki mahorkat välja.

«Sõber saadab sulle. Hea, et jutt tema peale läks. Sinnapoole sõitsin ma öösel, ei peatunud teie juures.»

Mahorka kulus marjaks ära. Ometi imestas Mihhail endamisi, miks oli ta Jegoršale äkki meelde tulnud.

Netjossovi Ilja, kellele Kuzma Kuzmitš kaugelt sugulane oli, kutsus teda teed jooma, kuid see ütles ära.

«Ei, lang. Ei mul ole teeisu. Sain noomituse, ihu veel eilsetki kuum. See teeb naha tuliseks. Kas sina, Miša, pelgi veel oma jagu kätte saanud?»

Kuzma Kuzmitš vihjas Mihhaili ametile, seda polnud laske taibata; Mihhailile meeldis, et niisugune mees nagu Kuzma Kuzmitš teda esimehelaua taga näeb.

«Esialgu mitte.»

«Hästi, hästi. Meid, vanu kände, on vaja kogu aeg tagant torkida, noortega on lugu teine.» Kuzma Kuzmitš pöörus ajamata lõuga. «Aga mis te, poisid, mehele tegite? Paha lugu, poisid!»

«Missugusele mehele?»

«Lobanovi Timofeile. Tuli mulle vastu, jalad käisid vaeseke all risti.»

Kuna Netjossovi Ilja ja Moškini Jevsei ei teadnud, milles oli jutt, siis Kuzma Kuzmitš seletas. Marjuša luhal pii ta Lobanovi Timofeid trehvanud. Mees oli teel rajoonihaiglasse. Koigerdanud kepiga, vedanud vaevu jalgu järel. Kuzma Kuzmitšil polnud jäänudki muud üle, kui hobune ümber pöörata ja vaeseke kohale viia.

«Too vaeseke oleks tulnud kohtu alla anda, mitte kohale viia,» lausus Mihhail mornilt.

«Miks sa nii ütled, Miša?»

«Sellepärast, et ta metsarindelt deserteerus. Kes on talle haiglasse saatekirja andnud? Ja sina tahaksid veel, et me teda hobusega oleksime viinud?»

«Ei, Timofei Lobanov ei ole desertöör, tema ei ole säärane,» ütles Kuzma Kuzmitš.

«Või ei ole säärane? Või nõnda! Sa ehk ei usu sedagi, et ta vangis oli, Kuzma Kuzmitš?»

«Vangisolemine, see on sihuke asi, poisid... Missugusse sõjas ei langeta vangi! Ma olin ise kahekümne esimesel aastal poola vangis.»

«Nimelt. Ei ole sõda vangilangemiseta,» kinnitas Ilja.

«See oleneb sõjast,» vaidles Mihhail jonnakalt vastu. «Sellest sõjast võideldi elu ja surma peale. Peab veel selgitama, kes kuidas ennast vangi andis.»

«Timofei pärast ei pruugi muretseda,» sõnas Kuzma Kuzmitš.

«Kust sina seda tead? Kas sa olid seal temaga koos? Või rääkis ta ise oma kangelastegudest?»

«Ei rääkinud. Oli kogu tee vait. Aga mul on fakte kül-

lalt. On. Ma tunnen Timofeid juba kahekümne viiendast aastast peale.»

Mihhail läks tigedaks. Kuzma Kuzmitši ta austas, see oli hea inimene. Ja oli just temale palju head teinud. Aga mis ta nüüd räägib? Keda ta kaitseb?

Kui ta hommikul rajoonikomitee teisele sekretärile Šumilovile aru andis, oli ta lisanud, et üks mees tuli omavoliliselt metsast ära ja läks ilma velskri saatekirjata rajoonihaiglasse. Ei saanud teisiti! Ta ei tohtinud ometi rajoonikomiteed petta!

«Kes see julge mees oli?» oli Šumilov küsinud.

Mihhail oli nime ütelnud.

«Ah see, kes sõjavangis oli? Selge, selge. Küll me ta terveks ravime, anname prokuröri kätte.»

Siis oli Šumilov käskinud Mihhailil kirjutada ja telefoni teel ette kanda, et see ja see, endine sõjavang, deserteerus haiguse ettekäändel metsarindelt ...

Mihhail oli kirjutanud ja telefoni teel ettekande teinud. Kuidas siis teisiti? Kas polnud siis olemas töökohusluse seadust? Oli. Tohtrid haigeks ei tunnistanud. Ei. Kas Mihhail oleks pidanud tal pead silitama või? Kas Kuzma Kuzmitš tahab seda öelda või? Kelle arvel? Naiste arvel, kes rinnalaste juurest metsa saadeti? Või esimehe arvel? Kas Kuzma Kuzmitš pole näinud, et nad oma esimehe metsa saatsid, et sepikojas tuli põleks? Ilus kino!

Kuzma Kuzmitš ajas vastu, teda ümber ei veenа. Noogutas küll pead, nagu tunneks kaasa, aga huuled olid kokku pigistatud, jäi oma arvamuse juurde. Mihhail tundis seda kommet hästi, sellepärast läks ta päris põlema ja käratas:

«Kas meil oli sõda või ei? Oli sõda või ei? Mis isa mulle ütleks, kui ma igal reeturil pead silitaksin?»

See juhtus 24. aprilli õhtul. Täpselt kolme päeva pärast, õhtul, kui Mihhail heinakoormaga Sinelga luhast tuli, oli esimene asi, mis talle tallihoovis öeldi, et Timofei on surnud. Surnud operatsioonilaual. Vähki.

Üheteistkümnes peatükk

1

Riigilaenutellimise staap kogunes kella seitsmeks juhatusse.

Rajoonikomitee volinik Ganitšev andis partorg Ozerovile vajalikud paberid kätte (Ozerov ja Anfissa Petrovna pidid alakülas riigilaenutellimise läbi viima) ja hoiatas:

«Mitte vähem kontrollarvust. Rohkem võib, aga vähem mitte.»

«Selge,» kostis Ozerov.

Kontrollarvud oli Ganitšev juba paar päeva enne laenu väljakuulutamist valmis teinud, nii et kui laen välja kuulutati, jäid tal vaid tühised täpsustused. Kommunistide koosolek oli samuti õigel ajal läbi viidud. Lõpuks tuli laenutellimine Pekašinos Lobanovi Trofimi matuste tõttu, kes polnud poja surma üle elanud, kahe päeva võrra edasi lükata. Võimatu oleks olnud niisugust poliitilist kampaaniat naiste nutukisa saatel alustada.

«See vanamees paneb meile veel põntsu,» ühmas Ganitšev mornilt, kui nad kontori juurest ülaküla pöörasid.

Lukašin võitles vastutuulega ja jäi vastuse võlgu.

Vinge põhjakaare tuul ulus ja undas. Pinega oigas ja vinkles nagu tuhudes jääkaane all, külma pihtide vahel, kuid jääd liikuma lükata ei jaksanud. Vaadates jõge ja kaldaalust, paljaid külmanud põlde, kus veel laiguti lund leidus, mõtles Lukašin, et põllud pole sõnnikupeotäitki saanud ning et külarahva lootus, et küll kevadine suurvesi põlde mudaga väetab, läheb tänavu luhta. Ei tõuse jõgi tänavu üle kallaste, see oli ilmselge. Ja kui jõgi üle kallaste ei tõuse, mis siis teha? Ruttu sõnnik põllule, seni kui ilm lubab. Ta oligi metsast tulles mõelnud, et rahvas tuleb panna sõnnikut vedama. Ei, oli öelnud rajoonikomitee. Esmalt võta laen käsile. See kampaania on päevakorral.

Velskripunkti juurest pööras Ganitšev küla taha. Lukašin kergitas imestunult kulmu.

«Sõjakavalus,» sõnas Ganitšev ja pilgutas silma, naeratus paljastas kaks rida tugevaid raudhambaid.

Hambad olid Ganitševil kampaaniate nahka läinud, paljatati. Ta oli vana rajoonihunt, kuivetu ja sooniline, üks neist volinikest-takkatõukajatest, kes aastast aas-

tasse, talvel ja suvel, pakase ja poriga mööda rajooni ringi lasksid, jalgsi või juhusliku küüdiga, kuidas kunagi.

«Kas see on sul esimene laenukampaania või?» küsis Ganitšev.

«Pärast sõda esimene.»

«Ah sedasi. Aga mina tellin laenu iga kevad. Ma tunnen rahvast. Sina astud õue, tema laseb laka kaudu jalga. Lähed järgmise maja juurde, seal on juba puu värava ees. Saad aru? Peab ajusid liigutama, mitte hõisates läbi küla marssima!»

Lukašinile ei meeldinud see tagant ja kaudu käimine, egas nad sõjas olnud, et iga maja tagant rünnata. Mis esimees ta on, kui kolhoosnikud temast eemale põrkavad? Kuid ta ei hakanud vaidlema. Praegu oli Pekašinos võim Ganitševi käes. Eile oli Ganitšev näiteks korralduse teinud mitte kedagi tööle saata. Laudast, tallist ja kaevudest mööda minnes polnud täna kedagi näha, ometi olid need kohad, kus hommikuti ikka rahvast liikus. Elu oleks külas nagu seisma jäänud.

Lukašini mõtted käisid ringi nagu orav rattas. Kibe külviaeg hakkas kätte jõudma, ent mis ta kümme päeva tagasi Ojastelt tulles eest oli leidnud. Täieliku laose, kui välja arvata Netjossovi vasaralöögid sepikojas. Prjaslini Mihhail, tema asetäitja, oli ägeda kopsupõletikuga maas, lausa surmasuus. Tuleb välja, et juba kümme päeva. Kümme päeva oli kolhoos ilma peremeheta olnud! Kevadel, külvi eel!

Ülaküla äärmine maja, mille juurde nad sooveerest mööda põllupeenart jõudsid, kuulus Injahhina Varvarale. Aknad olid kinni löödud, uksel kaks lauda ees...

Varvarat oli ta rajoonikeskuses kolm korda näinud, kuid iga kord kõrvale pööranud. Muidugi oli ta teinud rumalasti, nagu poisike. Aga mis seal parata, kui talle sedamaid Grigori ja Anfissa meelde tulid?

«Tema käest kuussada kaheksakümmend,» ütles Ganitšev peast, ent võttis purjeriidest kotist siiski igaks juhuks kontrollnimekirja välja. «Kuussada kaheksakümmend jah,» kinnitas ta siis.

«Tema ei kuulu enam meie alla. Ta elab teil, rajoonikeskuses.»

«Ei ole midagi. Nimekirja järgi on ta kolhoosnik.»

«Sihukesi kolhoosnikke on meil süle ja seljaga.»

«Kus ta töötab? Vist miilitsas?»

«Vist küll.»

«Hästi,» andis Ganitšev järele. «Ma võtan õhtul Nefedoviga ühendust. Kui ta on nõus tema summa teile üle kandma, siis jäägu.»

«Aga kui ei ole?»

«Väga võimalik. Tal on oma kohustus.»

Järgmisest majast — seal elasid Lobanovid — läksid nad vaikival kokkuleppel mööda. Seal meenutas kõik veel purnut: taral rippus vanast kotiriidest aluskott, akna all lipendasid tuule käes linased püksid ja särk, uluall seisid vitstest sidemetega kokkutõmmatud toomingased loogad, lauad ja plangud, kasepakud jalaste tarvis. Vanamees oli kavatsenud elada ja töötada.

Kui Lukašin metsatöölt tuli, oli Trofim veel elus, kuid meelemärkuseta.

Tares oli olnud umbne, ahju peal ajas tattnina tahma, tuba oli täis naisi ja lapsi ning Lukašin oli mõelnud, et külarahvas on tulnud vanamehega jumalaga jätma, ent kui ta ühel lapsel Trofimi ümmargusi punnsilmi nägi, teisel ja kolmandal ka, oli ta taibanud, et see oli Trofimi enda pere. Miniad ja tütred, lapselapsed...

Mihhejevna, Trofimi naine, oli tema järel välja trepile tulnud ja juttu teinud, et vanamees tahtnud vanasse isku minna, kui ta veel meelemõistuse juures oli. Et ega asst midagi ole, kui nad Jevsei kutsuvad?

Lukašin oli käega löönud, et ena mul! Kas pole ükstapuha, mis usus vanamees sureb. Aga nüüd seda meenutades vangutas ta pead, et oli ilmaasjata käega löönud. Vanamehe soovi võis ju jamaks või lolluseks nimetada, ent kas polnud ta siis ära teeninud, et tema viimast tahet austataks?

Purivoodil on liiga hilja inimest ümber õpetada. Ja kas oli Trofimi veel vähe õpetatud? Kas oli veel mõni sugupõlv nii räsida ja rutjuda saanud! Et tõmba aga, ruinal ja harimatu talumees, oma endisele elule rist peale ja alusta viie- või kuuekümneselt uut! Siis veel viimane sõda. Ja sõjajärgsed hädad. Pea vastu, vanamees! Mine või hauda, aga pea vastu! Sinu õlgadel seisab riik...

«Kuuled, mis ma räägin,» müksas Ganitšev Lukašinit, kui nad olid mööda läinud veel kahest aia ja akendeta majast, mille omanikud juba enne sõda maha olid jätnud, ja Jakovlevide poole sisse pöörasid. «Ma ütlesin, et varblased hoiavad majade ligi.»

«Arvad, et läheb külmale või?» küsis Lukašin.

«Seda ma räägin. Kui ma komandeeringusse tulin, jäi mul puid koju kolme ahjutäie jagu. Küll pere lööb nüüd külma pärast tantsu.»

Ganitšev köhis kurgu puhtaks, tegi ametliku näo pähe ja alles siis astus tuppa.

2

Jakovlevid sõid hommikust. Eit, taat ja kolm last, kaks poissi ja vendadest vanem, näärmetiisikust põdev nelja-viieaastane kõhn ja kahvatu tütarlaps.

Tava kohaselt jagas sööki lauas vanamees. Tema ees seisis kausitäis kuumi koorega kartuleid ja väike tohtsidemega tinast soolatoos. Leiba laual ei olnud.

Kui Ganitšev ja Lukašin tuppa astusid, oli vanamees juba igale lapsele soolanäputäie otse lauale raputanud ja jagas kartuleid.

Ganitšev seletas, mispärast nad olid tulnud.

«Hea küll,» mühatas vanamees endale nina alla, veeretas kuuma kartulit peos ja hakkas seda koorima.

«Kuidas on, vanaisa? Kui palju sa ülesehitustööks annad?» küsis Ganitšev reipalt.

«Egas meie käest nõuta, kulla mees!» imestas vanaeit. «Mullu ju meie käest ei võetud, eks, Ossip?»

Vanamees toimetas kõigutamatu rahuga edasi. Pani kooritud kartuli noorima lapselapse ette, silitas tal pead ja asus järgmise kallale.

Vanem poisike ja tüdruk vahtisid vanaisa, kaelad õieli.

«Kus noor perenaine on?» küsis Ganitšev.

Vanade tütar Anna, tragi, kena näoga tüdruk, kes koos Lukašiniga äsja metsatöölt tulnud, oli läinud tee pealt heinapepri korjama.

«Kits hakkas juba eile karjuma, ei ole midagi ette anda,» seletas eit ja pöördus Lukašini poole. «Ivan Dmitrijevitš, kas sa meile heinä annad?»

«Eks me vaata, vanaema. Ma pole kuu aega kodus olnud.»

Vanamehel oli juba teinegi kartul kooritud, ta ulatas selle teisele poisikesele. Tütarlaps neelas sülge ja ootas oma järge.

«Lähme edasi... Tuleme teine kord,» sosistas Lukašin Ganitševile kõrva.

Ganitšev vaatas talle kurjalt otsa ja näitas sõrmega nimekirjast arvu 480.

Kui Ganitšev seda summat nimetas, oli eit rabatud: «Kussa, kussa, kulla mees! Kustkohast me nii palju raha võtame?»

«Või kustkohast? Ma võin öelda.» Ganitšev polnud ilmaasjata kolm päeva kontoris passinud. Nimekirja oli iga nime taha sissetulek märgitud. «Poja eest pensioni saate?» Ganitšev hakkas sõrmedel üles lugema.

«Suuruke see pension on. Sada nelikümmend rubla.»

«Anna töötab metsas?» Ganitšev kõverdas teise sõrme.

«Seda Anna tööd nüüd! Iga jumala aasta toob metsast lapse. Kõik need on metsast leitud,» näitas eit laste poole. «Viie aastaga kokku korjatud. Tänavugi on ehk lindagi põlle all. Muudkui jooksis teine ümber, lita, aga nüüd on väravad päris pärani, ega tohi sõnakestki lausuda...»

See jutt paistis vanameest huvitavat. Ta asetas pooleldi kooritud kartuli lauale, kattis peoga kinni, teise käe pani suure karvase kõrva juurde, vaatas siis äkki kortsus kulmul kartulit, võttis selle pihku, otsekui meenutaks, mis ta sellega pidi tegema, ja pistis endale suhu.

Lukašin ei söandanud unustatud tüdrukukesele otsa vaadata. Ta tõusis püsti ja läks tarest välja. Viie minuti pärast tuli sealt ka pahur, kurjalt kokkupigistatud huultega Ganitšev.

Laenutellimine oli kehvasti alanud. Varsti selgus, et Ganitševi kavalad manöövridki ei aidanud. Ühe maja ees ootas neid tubli tabalukk. Teisel väraval oli kaigas ees.

«Keegi on neid juba hoiatada jõudnud!» Kahtlustavalt silmitses Ganitšev kasepulka värava raudrõngas.

«Miks hoiatanud?» vaidles Lukašin. «Vaata, mis kell juba on. Kas inimestel vähe talitust on?»

«Talitust! Või talitust!» Ganitšev nuusutas õhku, ajas pea selga ja laskis kiirel vilunud pilgul üle õue käia.

Tagapool latt-tara juures losutas madal, ühekaldelise katusega laudapugerik. Uks oli paokil, sealt tuli auru.

Ülatava väledusega oli Ganitšev lauda juures ja tegi ukse valla.

«Kebi välja! Ega sa lammas ole, et laudas elad!»

Lukašin päris imestas, kui laudast puges välja Praskovja.

«Ma tulin utekest vaatama. Muudkui mõtlesin, et mis see on, et meid täna tööle ei saadeta, istusin terve hommiku akna all.»

«Selge, selge! Teinekord jäta uks rohkem lahti, muidu lämbud ära!»

Praskovjaga läks asi lihtsalt. Ta tellis niipalju, kui Ganitševil kirjas oli. Aga Žitovi Pjotri kallal said nad higistada.

Pjotr oli jooma peal ja haises nagu sikk. Alguses oli ta kaks päeva maipühade auks joonud, siis tulid Lobanovi Trofimi matused, vanamehe mälestust pidi ometi kalliks pidama!

Sedapuhku võttis Lukašin jutuotsa enda kätte.

Žitovi Pjotr kuulas ta jutu vahele segamata ära ja istus mõned silmapilgud vaikselt, jõllitades neile häguste, joomapunaste silmadega otsa. Siis kriiksatas kirsasaapas protees, Pjotr sirutas puujala nagu oda ette ja hõiskas äkitselt:

«Tore, väga tore! Naine, kui palju ma mullu normipäevi tegin?»

«Vist kolmsada viiskümmend,» kostis Oljona sitskardina tagant.

«Nii. Palju tänavu tuleb?»

«Üheksakümmend ehk tuleb.»

«Üheksakümmend!» Pjotr tõstis üles jämeda, suitsust parkunud sõrme. «Jaanuarikuust saati, talve eest. Aprill maha arvata, metsahoogtöökuu pärast. Ei ole vigagi, seltsimehed, mis? Žitovi Pjotr pole Isamaasõja invaliidi nime täis teinud, mis? Kas kõik teevad kolhoosides niimoodi tööd?»

Ganitšev vastas, et töötad, jah, hästi. Sind võib stahhaanovlaseks pidada.

«Noh, Žitovi Pjotr tellib laenu ka stahhaanovlikult! Kes tellib rajoonis kõige rohkem laenu, seltsimees Ganitšev? Kui palju tellib näiteks rajoonikomitee esimene sekretär Podrezov?»

«Miks sa seda teada tahad?»

«Selleks, et nii-öelda mastipuude järele joonduda. Kaks kuupalka, ma arvan?»

Mõningase kimbatuse järel noogutas Ganitšev pahuralt.

«Nii et kaks. Esimene sekretär... Aga mina tellin kolme kuupalga ulatuses, seltsimees Ganitšev. Klapib? Ja pane tähele, ma maksan kõik kohe välja, sularahas. Naine, kus me raha on? Mis sa end külaliste eest peidad?»

«Ära kamanda! Istu paigal, kui oled end täis tõmmanud.»

«Ahaa, selge, kullake.» Pjotr puhkes arusaamatu lõbususega naerma ja noogutas eesriide poole. «Istub lõksus. Alles toitis last ja nüüd on paljas. Vabanda, Oljona Severjanovna.»

Ta tõusis püsti, võttis laua kohalt riiulilt kortsunud koolivihiku ja sinise puusepapliiatsi ning hakkas rehkendama. Rehnutt peetud, ütles ta:

«Pane kirja, seltsimees Ganitšev. Üheksakümmend normipäeva ja kolmkümmend rubla viiskümmend kopikat.»

Ganitšev naeratas sunnitult:

«Sinust, Žitov, oleks hea näitleja saanud.»

«Arvad või?»

«Arvan küll. Aga me pole kometimängu vaatama tulnud.»

«Oh sind, seltsimees Ganitšev!» vangutas Pjotr teeseldud solvumusega pead. «Inimene tellib kolme kuupalga ulatuses laenu, aga sina veel räägid! Vaata siia.» Ta võttis piiiatsi uuesti pihku. «Möödunud aastal lõin ma kolmsada viiskümmend normipäeva välja. Tänavu ei tule arvatavasti vähem. Ümardame selle kolmesaja kuuekümne peale, ega ma ihne ole. Jagame kolmsada kuuskümmend kaheteistkümnega, palju tuleb? Kolmkümmend. Kolme kuu eest tuleb üheksakümmend. On nii? On. Võtame nüüd raha. Tänavu pole normipäeva peale midagi antud. Võtame läinud aasta. Üksteist, isegi viisteist kopikat normipäeva peale. Korrutame viisteist üheksakümnega, kui palju tuleb? Minu arust on siin selge rehnutt, kolmkümmend rubla viiskümmend kopikat. Kontrolli ise, seltsimees Ganitšev.»

«Ära mängi lolli! Tarkpea. Kas sa tellid esimest korda laenu või? Millal on normipäevi laenuks võetud?»

«Ah nii! Ah kolhoosivaluuta ei kõlba? Ei, oota, seltsimees Ganitšev. Vaata! Ma küsin sinu käest: mida see kolhoosivaluuta õige tähendab?»

«Ole parem vakka!» kostis eesriide tagant Oljona pahane hääl. «Sa ei tea ise ka enam, mis sa patrad.»

«Aga mina küsin sinu käest, kolhoosi arveametnik Vasta! Mida tähendab normipäev?» Ja Pjotr koputas rusikaga lauale.

Et lõpetada mõttetut jagelemist purjus inimesega, meenutas Lukašin talle, et peale normipäevade on tal veel rahalisi tulusid. Egas ta aprillis metsas kehvasti teeninud!

«Ei teeninud,» oli Žitovi Pjotr nõus.

«Pensioni saad ka,» lisas Ganitšev.

«Ah seltsimees Ganitšev on sedagi tähele pannud. Sada kaksteist rubla. Aga kas sa seda tead, kui palju saavad minu muldvanad vanemad, seltsimees Ganitšev? Ei tea? Kes neid toidab ja katab? Arutame õige seda asja ka.»

«Minu arust tuleb sul kõigepealt keel paika panna. Said aru? See logiseb sul suus, mutreid on puudu.»

«Lase käia! Sa tahad ikka hirmu naha vahele ajada, seltsimees Ganitšev. Aga mind on küllalt kohutatud, sa võiksid sedagi teada.» Žitovi Pjotr kergitas proteesi ja kopsas rusikaga vastu puujalga, allapoole põlve. «Kuuled, mis häält see teeb?»

Nii läksidki nad Žitovite poolt tühjalt minema.

Väljas silmitses Ganitšev hoolega Žitovite maja.

Maja oli uus, ainuke pärastsõjaaegne ehitus külas. Korraliku peremehe tehtud, kõik käepärast, katusega kaev, kelder ja saun.

«Milline on tema sotsiaalne päritolu?» küsis Ganitšev.

Lukašin ei teadnud täpselt, kes oli Žitovi isa enne kolhoosi olnud, kas kehvik või keskmik. Pealegi, mis tähtsust sel nüüd on?

«Miks ei ole,» kostis Ganitšev. «Kust ta selle kõik võtnud on? Ma arvasin, et sa oled poliitiliselt valvsam, seltsimees Lukašin.»

«Jäta järele, Ganitšev! Vale võte! Kahekümnendatel ja kolmekümnendatel aastatel polnud muud, kui et kes su vanemad olid, kui vähegi midagi oli.»

«Kes ta naine on?» jätkas Ganitšev omasoodu. «Kolhoosi arveametnik või?»

«Jah.»

«Tuleb lahti lasta.»

Nad hakkasid vaidlema. Oljona polnud suurem asi

arveametnik — pere ei andnud talle tööks mahti. Lukašin oli juba esimeheametisse astudes arvanud, et peaks ühe arveametniku otsima. Kuid sellega ta küll nõus ei olnud, et Oljona sellepärast lahti tuleks lasta, et tema meest nad kimpu oli ajanud, et nad polnud osanud talle midagi vastu kosta.

«Mõtle hästi järele, seltsimees Lukašin,» sõnas Ganitšev. «Kolhoosi aparaat...» Ta jättis lause lõpetamata.

Nad olid mõlemad väsinud ja tülpinud. Majast majja, üust õue käimine, ikka seesama jutt ja veenmine oli nad päris ära vaevanud.

3

Hetjossovi Ilja olid nad viimaseks jätnud. Parteilane, oma mees, pole tarvis ääri-veeri juttu teha. Pealegi oli Ilja pere üks õnnelikumaid külas, peremees oli elusana ja tervena sõjast tagasi, lapsi polnud palju, pealegi olid Iljal kuldsed käed, mis sa veel ihkad!

Iljad ennast polnud kodus, ta oli sepikojas, ja mustaverd, oma moodi tüdruk lippas teda kutsuma. Lukašin, kes ainult üks kord Ilja pool oli käinud, märkas nüüd, et teisedki lapsed, kaks pelglikku poissi, kes ahju pealt ärevalt alla vahtisid, olid Marjasse, sinisilmaliselt, valget verd isalt polnud nad midagi pärinud.

Marja võttis nad lausa vaenulikult vastu. Tõstis korraks mustad torkivad silmad pesult, mida ta mehe tehtud raudvoodil istudes parandas, ja ühmas: «Astuge edasi» või midagi taolist ega vaadanud enam nende poole. Istus ja pungas laste särkide auke kokku ning ühtsegu kiigutas vana sitssarafani sisse mässitud hälli, mille nöör oli tal vildi külge seotud.

Selline vastuvõtt ei häirinud Ganitševi põrmugi, ta oli oma teenistuse jooksul hullematki näinud. Ta võttis palitu koduselt seljast — see oli karmist mustast kalevist, ilma vatita, nagu neid sõja ajal ja pärast sõda kaardiga anti — riputas selle ukse kõrvale varna ja suundus pea vappudes ahju poole. Ta liipas juba lapsest saadik.

Mingi lapselik rõõmuhelk ilmus tema lahjasse verehasse näkku, kui ta külmanud käte all sooje ahjukive tundis. Ta pöördus Lukašini poole, viipas teda seltsimeheliku sooja ja pööras siis näo üles:

«Noh, kas te pole veel ahju sisse auke uuristanud?»

Poistele meeldis võõra onu nali kangesti. Nad pahvatasid valjusti naerma, nii et pirrud ragisesid.

«Vakka, sunnikud! Olge ometi vagusi!» käratas ema rämedalt nagu vanaeit; ilmselt selleks, et Ganitševil tema koht kätte näidata. Lukašin solvus äkitselt Ganitševi pärast.

Kõik aina manavad ja sõimavad teda, valades talle välja oma pahameele, ent on's tema süüdi? Egas ta enda huvides püüa!

Laen, maksud, viljavarumine, kõik oli voliniku kaelas. Muudkui lõntsi mööda karukolkaid ja pärapõrguid. Vihmaga, pakasega, teelagunemise aegu. Hea veel, kui keegi sind peale võtab, muidu tuleb ikka kondimootoriga läbi ajada. Kui Lukašin nelja päeva eest metsatöölt tuli, helistati rajoonikomiteest, taheti Ganitševi.

«Missugust Ganitševi?»

«Kuidas? Kas ta siis teie juures ei olegi, juba eile hommikul läks teele? Siis ta peesitab Sinelga ääres!»

Tõsijutt, kangeks külmanud Ganitšev kükitas Sinelga ärauhutud silla juures ja ootas abi, et käredast jõest üle pääseda.

Niisuguseid lugusid tuli Ganitševil teenistuses tihti ette. Aga kellele sa kaebad? Kosuta hinge kirumisega või otsi teiste käest kaastunnet? Kussa, kussa! Tee aga hea nägu pähe ja agiteeri, löögu su soolikad sees kas või marjast!

Nälga oli Ganitšev sõjas ja pärast sõda küllalt näinud. Pere oli suur, kuus last, kõigil kuuel ühesugused raudprillid ees. (Lukašin oli tema pool ööd olnud.) Miks neil prillid peas olid? Niisama heast-paremast või?

Selleks, et teada saada, kuidas rajoonikomitee teenistuja Ganitšev elab, polnud sugugi vaja tema poole koju minna. Aitas sellest, kui vaadata tema kuivetusse kollektanud näkku, ning näha tema tondinahast kalifeesid ja kuube, mis olid nii kulunud ja läikima hõõrdunud, et eemalt paistis, nagu oleksid nad plekist.

Ilja tuli hingeldades tuppa, oli vist jooksnud, noogutas lävelt tervituseks, pesi tilaku all käsi ja teretas teistkorda, kättpidi.

«Kuidas on? Ega Pekašino alt vedanud?» küsis ta. Tema toonistki oli selge, et ta laenutellimist südamesse võttis.

«Aktiivsusel pole viga,» kostis Ganitšev. «Rahvas mõistab, mille peale tema tööga kokkuhoitud raha läheb.»

Ta jätus laua taha, võttis kotist tellimislehe ja keemitiss pliiatsi ja ütles otse, ilma igasuguse sissejuhatuseta:

«Kas tuhat kakssada pigistad välja?»

«Tuhat kakssada?» Ilja vaatas jalge ette maha, nagu pleks komistanud, ja pööras pilgu naisele. «Eile oli nagu kuuesajast juttu...»

«See oli eile, aga praegu on täna. Näiteks eile ei arvestanud me pappi üldse, aga tema võttis kätte ja viskas seitsesada välja.»

«Moškini Jevsei või?»

«Kes siis veel! Külas on ühestki papist küllalt!» ütles Ganitšev naljatoonil.

Mis Moškinisse puutub, siis Ganitšev luiskas. Tegelikult oli Moškini Jevsei mitte seitsesada, vaid nelisada viiskümmend tellinud. Tõsi, ta oli kõik sularahas välja maksnud.

«Kuidas siis jääb?» Ganitšev võttis pliiatsi. «Kuhu see käibab? Parteilane papi sabas! Mis rahvas ütleb?»

«Seda küll, aga...»

«Ma kirjutan...»

«Räed sa, seltsimees Ganitšev, asjalood on niisugused, et...» Ilja vaatas jälle naisele otsa. «Meil ei ole piima majas. Tahaks mõne looma muretseda. Hakatuseks kas või kitse. Lapsed...»

«Kõigil on lapsed. Milleks see laen siis on, tohman! Selleks, et lastele head elu ehitada. On nii?»

«Nii küll,» ohkas Ilja.

Üllevalt ahju pealt puuris kaks paari lapsesilmi Lukašini. Marja oli lakanud hälli kiigutamast.

Ganitšev maalis 1200 ja tegi linnukese.

«Pane käsi alla.»

Ilja andis allkirja. Isa märguande peale võttis tüdruk kapi otsast tohtkarbi ja ulatas talle.

Ganitšev oli juba hakanud tema nime teisele lehele kirjutama, sinna, kus esimene sularahas laen üles tähendatud.

Ilja istus teisele poole lauda, tegi karbi lahti ja võttis välja paki rahapabereid, kõik rublased. Ta ei hakanud raha üle lugema. Lukašin mõistis, et küllap ta oli eile parteikoosolekult tulnuna laenusumma valmis pannud.

«Kakssada,» ütles Ilja ja pani paki Ganitševi ette.

«Kakssada? Ei, kulla sõber, ei lähe läbi. Papp maksis kõik sularahas, aga parteilane...»

«Ma saan aru küll...» Ilja vaatas Lukašinile paluvate silmadega otsa: kosta ometi minu eest!

Lukašin pööras pilgu lakke ja hakkas rõhutatud huviga uurima raudrõngast, millest sälkudega hällivibu läbi oli pistetud. Mis sai tema parata? Ganitševile öelda, et aitab? Kas ta siis selleks kaasa oli tulnud!

Hällivibu võpatas ja vana sarafanisaba kerkis, nagu oleks põrandalt äkitselt tuult tõusnud. Marja lükkas aasa vildi küljest maha ja rapsas hälli hooga käima.

«Pool!» kostis Ganitševi kindel hääl.

«Ei jaksa, seltsimees...»

«Või ei jaksa! Vaata, missugune seif sul on? Niisama tühi või?»

Ganitšev osutas tohtkarbile.

Ilja vangutas pead.

«Kommunist! Partei liige! Ai-ai-ai! Papid on teadlikumad!»

See põhjendus mõjus nagu ennegi, Ilja ei kaubelnud enam.

Häll, mida nüüd tüdruk kiigutas, hakkas kiiremini käima. Anumanurgas kolises miski.

«Õnnitlen,» ütles Ganitšev pidulikul toonil. «Tubli poiss! Ei teinud nimele häbi.»

Ümber pöörates nägi Lukašin, et Ganitšev surus Ilja kätt. Mõlemad olid püsti tõusnud.

Ka Lukašin tõusis. Lõpuks oli tema piinadel selles majas lõpp. Aga kust võis tema aimata, mis Ganitševile veel pähe tuleb! Edust tiivustatud volinik tahtis Ilja Netjossovi perest laenutellimise näidisperekonda teha.

«Perenaine!» hõikas ta koduselt. «Kuhu siis sina jääd? Katsu ka mehele järele jõuda!»

Marja ei kostnud anumanurgast musta ega valget.

«Mis tal viga on? Kõva kuulmisega või?»

«Marja,» hüüdis Ilja kõlatult. «Sind kutsutakse.»

Marja ei vastanud mehelegi.

Ganitšev tegi näo, nagu avaldaks ta noomitust, ja lausus:

«Küll sa oled naist hästi kasvatanud! Meie tahtsime sind veel autahvlile panna. Ajalehes kirjutada.»

Ja nüüd tegi Marja häält. Anumanurgas kolksusid nõud, miski kukkus kõlinal maha ja Marja kargas välja

«Bäh! Bäh! Kirjuta sellest ka!» Ta suskas Ganitševile mingi mullakamaka moodi asja pihku, mis värvilt ja kujult pesuseepi meenutas.

Ganitšev oli vana kala, tema pead ei kaotanud. Ta ei hakanud Marjaga rääkimagi. Nõudis Ilja käest vastust.

«Mis see on?» küsis ta oma ametihäälel ja osutas silmadega mullakamakale, mis tal peo peal oli.

«Ah et mis see on? Sa ei tea, mis see on? See on see, mida me sööme. Ei ole sihukest leiba söönud või? Sina, seltsimees, pole ka söönud või? Siis ma pakun sullegi!» Marja tõi anumanurgast teisegi tüki. «Proovi minu leiba ja siis nõua minu käest laenu.»

«Marja,» lausus Ilja anuval toonil.

«Mis Marja? Kas ma valetan või?»

«Ema, ema,» hüüdis tüdruk. «Nadka nutab.»

Laps hällis nuttis tõesti, tema nad välja aitaski. Marja läks hälli juurde ja Ganitšev hakkas laualt pabereid kokku korjama, — nüüd võis väärikust kaotamata taanduda.

Viimane sõna jäi siiski volinikule.

«Mõtle järele,» noogutas ta lävelt Marjale. «Terav kirves leiab kivi.»

Trepile jõudes ütles ta Iljale:

«Halse oled ülekäte lasknud! Mis näitagitatsioon sul nurgas on? Partei liige... Mõtled ikoonidega kommunismi jõuda. Vaata sa mul! Kui sa oma naisel suuraudu ei pinguta, tõmbame sind ennast liistule.»

Ilja ei õigustanud end. Mis tal kosta oligi? Ikoonid olid tarest tõesti.

4

Sauna taga kasvasid jämedad, okslikud, sõrmepaksuse koorega männid, need oleks tulnud ammu maha võtta. Marja muust enam ei rääkinudki. Ikka, et elame nagu metsas, männid mühavad iga ilmaga. Naabridki olid hoiatanud, et vaata kui võtab sädeme külge, põlete kõige taisega maha, panete veel meidki põlema.

Ent Ilja, kes muidu väga vastutulelik oli, ei andnud selles asjas järele.

Ta oli nende mändidega, nende mühina ja kohinaga harjunud. Sõpru tal polnud. Ühtegi joomakampa ta ei

kuulunud, harva, vahest suurte pühade aegu, võttis pitsikese. Ometi oli temalgi tarvis kellelegi südant puistata.

Kui tal vaba hetk oli, läks ta mändide alla. Istus sauna taha pingile, tõmbas paar plotskit ära ja meel läks lahedamaks. Männid mühasid, otsekui öeldes, et kuskil on olemas tõeline elu. Mis sellest, et see elu pole Pekašinosse jõudnud, et ta ainult latvu riivab, siiski on ta olemas.

Hämardus. Ilja oli kaks plotskit ära tõmmanud ja keeras kolmandat. Männid mühasid tigeda põhjatuule käes. Aga meel polnud seekord lahedamaks läinud. Mõtetega oli ta ikka omas kodus. Mis seal praegu toimub? Ja miks, miks oli asi nii kaugele läinud?

Lukašini ja Ganitševi ära saatnud, oli ta tükk aega väljas kõndinud, et rahuneda. Olekski nagu rahunenud, viha Marja vastu läks üle. Tuppa läks Ilja juba leppinult.

Vitka ja Tolja olid sorinud tema kasetohust kantseleis. Mis sa poisikestelt ikka ootad! Ilja oli koguni nalja visanud:

«Noh, pojad, kontrollite isa pabereid või? Kodune kontroll?»

Vanem poeg Vitka, inimpelglik põngerjas, kargas neid sõnu kuuldes lauast eemale, noorem kukkus maha ja hakkas nutma.

Ilja aitas poisi üles — ja mida ta tema rusikassepigistatud peos nägi? Medalit «Königsbergi vallutamise eest».

«See küll ei lähe, pojake,» oli ta lausunud ja poisikesi sõrmega ähvardanud.

Lahinguautasude koht oli tohtkarbi põhjas. Ta oli paberid karbist välja võtnud ja järele vaadanud. Ordenid olid alles, medalid «Moskva kaitsmise eest» ja «Võidu eest Saksamaa üle» samuti. Aga kus oli medal «Lahinguliste teenete eest»?

Ilja soris paberid läbi, medalit ei olnud.

«Poisid, kas medal on teie käes?»

Vitka ja Tolka pistsid kisama ja jooksid anumanurka ema kaitse alla.

«Ma küsin, kus medal on!»

«Ära lärma, kurivaim!» hüüdis Marja. Ta tuli vaheseina tagant välja ja varjas lapsi oma kehaga. Kulmud kortsus, pilgus vihkamine, nagu oleks ta ettekäänet oodanud, et mehele kallale minna. «Või medal! Kas sa laps oled, et kurinatega mängid?»

«Ah medal on kurin? Kas sa ka mõtled?»

Heljakümne teisel aastal olid nad kolm ööpäeva Vjazma all üht talu rünnanud. Kolm ööpäeva ilma une ja toiduta, üle miinivälja. Kui nad talu ära võtsid, oli roodust viis meest alles. Kõik viis said autasuks «Lahinguliste teenete eest» ja võeti parteisse. Ja tema polnud teiste kombel rampväsinult maha langenud, ehkki temagi käed olid külmanud ning ta oli näljast kurt. Ta oli hakanud koju kirja kirjutama! «Tere, kallis naine. Tere, lapsed! Täna avanes mulle ja meile kõigile tee ellu...»

Ilja oli Marjat näkku löönud.

Ja praegu näis talle kõige hullemana see, et ta oli Marjat löönud poiste ja Valja nähes.

Marja pole muidugi kiita naine. Hoidku issand sihukese iseloomuga küljeluu eest! Kõike tegi ta nagu kiuste risti vastupidi. Sõna ütled, kümme saad vastu. Kas ta neist ikoonidest vähe on rääkinud! Et kui sulle neid tarvis on, kui sa pühapiltideta läbi ei saa, olgu pealegi, mina ei keela. Riputa vaheseina taha üles ja palu, kolgi või pea vastu põrandat puruks. Aga miks sa mulle häbi teed? Kes ma siis lõppude lõpuks omas kodus olen? Manuline või? Armuleivasööja?

Ilja tõmbas huuli kõrvetades viimase mahvi, vajutas kuni saapa alla ja ohkas.

Tal oli oma Marjale palju ette heita. Lohakas oli ta ka, teist säärast andis otsida. Hommikul tõusis üles, lükkas juuksed rätiku alla ja käis päev läbi salgumarina ringi. Särgikaelus lahti, rinnad ripnemas, rist räpase päela otsas, see võiks küll nägemata jääda! Ta oli nagu puuk, ei andnud tema kellelegi midagi, ei andnud keegi temale. Ja kui mees kauemaks juhatusesse jäi, siis oli kohe, et ah sul ei ole midagi teha. Ei ole veel ajalehtedest isu täis? Aga et ta midagi head süüa teeks! Oh ei, neil ei tehtud kunagi maitsvat sööki, isegi siis mitte, kui majas veel midagi oli.

Hõnda see asi on, Marja pole sugugi kiita naine, ohkas Ilja. Ent teisest küljest — kes oleks temale tulnud, kui ta kolmekümnendal aastal kulakukandidaat oli? Marja oli tulnud. Ja kas oli naine talle kordagi ette heitnud, et ta tema või tema isa pärast kannatama pidi? Nüüd on ta muidugi tehtud mees, käib, pea püsti, kuid tookord...

Had olid külanõukogusse registreerima läinud: »Ära sie toll, tüdruk! Sinu tee on lahti, sina oled kehvik!» —

«Ei,» oli Marja kostnud, «mina oma meest ei jäta. Kas või Solovetsi, kas või hauda, aga ühes temaga.» Nii oli Marja tookord öelnud. Ja kolmekümne kolmandal aastal, kui oli nälg ja tema hakkas juba kõrvu pea alla panema, «Marja, Marja, hoia end. Sina pead last toitma!» — «Ei, enne suren mina ühes lapsega maha, alles siis sina.» Ja Ilja oli ellu jäänud, laps oli surnud ...

Ei tea, kas kolistas tuul harilikust kõvemini seenis ust või rigises külmanud maa jalge all, kuid Iljale pais tis, et sauna nurga taga on keegi.

«Valja? Sina, Valentina?»

Tütar tuli, pea norus, isa juurde. Isa tõmbas ta end ligi. Käed olid lapsel külmad, ise värises, küllap oli tuul käes külmetanud, oodates, et ehk isa taipab teda enda juurde kutsuda.

Jah, nõnda see oli, mõnel hoidsid pojad isa poole, temal tütar.

Ilja oli mõnikord selle üle mõtteid mõlgutanud. Miks see nõnda oli? Miks keerlesid sepikojas alati võõrad pois kesed, omad ei näidanud nägugi? Et olid veel väikesed? Seevastu ei läinud päevagi, mil Valja poleks isa juurde lipanud. Tema päevgi jagunes sedamoodi kaheks: Valja tulekuni kell kaks ja pärast seda. Kella polnud tarvilik. Olgu vihm või lumi või pakane, Valja oli alati platsis. Vudis mööda teed sepikoja poole. Ikka ühe ja sama jutuga:

«Viis, isa!»

Valja õppis viiendas klassis. Õppis kõige paremini. Nüüd, pärast sõjast tulekut, oligi Ilja kõige suurem rõõm lastevanemate koosolekutel käia. Seal ajas ta rinna ette. Kes oli puhas viiemees? Valja Netjossova. Kes oli ühis kondliku töö lõigus parim? Valja Netjossova. Kes lastes poliitikast aru sai? Ikka Valja Netjossova. Tõsi, temalgi oli selles teeneid, et Valja poliitikat jagas, selles on tal endalgi kõva põhi all. «Lühikursus» on tal otsast otsani läbi uuritud, kui neljas peatükk välja arvata. Aga mis teistesse teadustesse puutub, siis polnud Valja isasse. Kaugeltki mitte ka emasse. Marja pea ei võtnud kirja tarkust sugugi. Ta ei pidanud ka õppimisest midagi. Kui nad õhtul kahekesi laua taga istusid, siis muud juttu ei olnudki, kui: «Jälle põletate õli! Kas teil muud teha ei olegi?» Sellepärast oli tal Marjaga alailma pahandust

Rääkigu talle kui palju tahes, tema aru ei saa, et tänapäeva elus on õppimine kõige alus.

Tütre käsi oma pihkudes soojendades küsis Ilja talle siit ülesotsa vaadates:

«Mis ema teeb?»

«Radkat toidab.»

«Mnjaa ...» ohkas Ilja.

Ta mõtles, et peaks Valjale seletama, miks ta ema oli läinud. Aga kuidas seda öelda? Medal pole mõni kilinkaun, valge plekitükk, Valja teab, kuidas ta selle saanud oli.

Ja kui kodus keegi üldse tema sõjalugude vastu huvi oli tundnud, siis oli see Valja.

«Isa, mille eest sa selle medali said? Ja selle? Ja selle? Kuidas sind parteisse võeti?»

Ta oli tütrele rääkinud igast medalist ja Valja oli öelnud:

«Isa, sa oled kangelane.»

«Ei, tütreke, kus nüüd mina. Meil roodus oli Petja Kurotškin, see oli kangelane.»

Ometi oli mõnus mõelda, et tütar temast niiviisi arvas. Mõnele võis ju oma lapse kiitus naljakas paista, kuid Ilja tahtis tütre silmis tõesti parem olla. Ükskord talvel, kui rajoonileht oli avaldanud artikli: «Kommunist Netjossov metsatöörindel», kus ta selle eest kõvasti kiita sai, ei veel pimedas laternaga langile läks, oli ta selle Valjale näitnud, mitte koju, vaid kooli. Jäägu tütrele isa esimene kiri eluajaks meelde.

Kuid täna oli ta kõik ära rikkunud. Mis tütar temast nüüd mõtleb?

«Kas sa oled söönud, tütreke?» tegi Ilja juttu.

Valja ei vastanud. Ema mustad silmad vaatasid isale rangelt ja tähelepanelikult otsa. Nõnda vaatas ta õhtuti isa, kui see palus endale mõnda ülesannet seletada.

Kolmanda klassi ülesandeid lahendas Ilja vabalt. Neljandast sai ta paljudega hakkama. Aga viienda klassi ülesannetega jäi jänni. Ei võtnud tema pea neid keerulisi ühendatud anumaid ja vastutulevaid ronge, millest tütar nii hästi aru sai. Siis vaatas Valja talle samasugusel uurival pilgul otsa, otsekui mõistataks, kas isa teeb nalja või on ta tõesti nii rumal, et ei taipa asju, millest tema, kaheteistaastane laps, aru saab. See pilk tegi Ilja kohmetuks ja ajas segadusse, siis ühmas ta ikka midagi sobimatut.

Nii ka seekord.

«Varsti läheb soojaks. Linnud tulevad tagasi.» Ütles ja süngestus: see polnud see.

«Isa, kui sa sõjast tulid, ütlesid sa, et ei lähe aastatki, kui meil on piim majas.»

«Jumala eest, Valentina, sa ajad lapsejuttu. Ema on meil see kange tark, kes kõige peale sülitab, aga sina saad ju aru, milles asi seisab. Elame ülesehitusajajärgul. Eks ole?»

Tuul õõtsutas pea kohal männioksi. Puudelt pudenes ruugeid okkaid, sekka ka mõni vana käbi. Valjat polnud enam tema kõrval. Tütar oli läinud. Polnud teda koju kutsunudki, nagu muidu: «Lähme, isa. Ema hakkab pahandama.»

Ta mõistis, et Valja oli tema vastuse välja praakinud. Polnud tema seletusega päri.

Lehmast ei olnud nad unistanudki, kust neid tuhandeid võtta! Kitsest olid nad küll tihti rääkinud. Ja Marja näiteks eelistaski kitse lehmale. Kits tarvitab vähe heina, piimanormi kitse pealt ei ole, kuid piima annab ta samapalju kui mõni lehm — kaks-kolm liitrit päevas.

Jah, mõtles Ilja, rajoonileht kirjutab temast küll. Laenutellimise eesrindlane! Aga mis ta Valjale ütleb? Kuidas ta tütrele selgeks teeb, et tema isa on parteilane ega võinud teisiti toimida?

5

Hilja õhtul oli telefoni teel üleüldine aruandmine, tehti kokkuvõtteid laenutellimisest.

Tulemused olid vapustavad.

Viis kolhoosi olid laenutellimise täielikult lõpetanud. Kolmes kolhoosis oli nelikümmend protsenti sularahas makstud, «Sotsialistlikus Kiires» isegi viiskümmend kaks.

Podrezov avaldas eesrindlastele tänu, sõimas loodreid ja tölplasi, kelle hulka sattus ka Lukašin, ja andis korralduse, et sularahas makstaks kolmkümmend protsenti.

Õnnetu näoga kuulas Lukašin selle käsu ära. Tema ja Ganitšev olid ühe päevaga kakskümmend viis tellimust vormistanud, Ozerov ja Anfissa üheksateist, Ganitševi nimekirjas oli aga seitsekümmend kolm kolhoosnikku, peale selle need, kes olid metsatööl.

Väljapääs oli üksainus — seesama, mida Ganitšev oli sigusest peale soovitanud — pigistada kolhoosnikke. Järgmisel päeval Lukašin enam ei palunud, vaid nõudis.

Žitnyi Pjotriga ta rääkima ei hakanudki, kutsus naise välja, pani pingile istuma ja ütles: kirjutad kontrollarvule alla või jätad raamatupidamisega hüvasti.

Ja Oljona kirjutas alla.

Samamoodi sundis ta ka lüpsjaid. Kutsus nad külgtuppa, kus loomadele hakitud õlgi hautati, ega lasknud enne välja, kui igaühel allkiri antud.

Õhtul raadioaruannet oodates rehkendasid nad kaheksi kokku, et tellimine oli hakanud edenema. Pigistamine oli aidanud. Kuid plaanitud arvust olid nad veel kaugel. Siis hakkas Lukašin jälle seletama, et tubli kolmandik sellest summast langeb surnud hingede arvele, nende arvele, kes ainult kirjade järgi kolhoosnikud on. «See pole põhjendus,» vaidles Ganitšev kalgilt vastu.

Vaieldes ja sõimeldes istusid nad poole üheni öösel. Ega õhtul raadioaruannet ei olnudki. Ja hommikuks jõudis Pekašinosse ajaleht:

8-protsendilise sõjajärgse laenu edukas realiseerimine rajoonis.

Kahvaste suurele õpetajale ja juhile...

Suure rõõmu ja rahuloluga teatame, et meie rajooni töölised, kolhoosnikud ja teenistujad, innustatud...

Edasi tulid kolhooside kokkuvõtted.

Lukašin ei saanud keda kuraditki aru. Pekašino kolhoos oli üheteistkümnendal kohal, laenutellimine sada kaksteist ja pool protsenti. Kuidas nii? Mil kombel? Trükiviga? Või on rajooni kohustust vähendatud?

Ganitšev võttis temalt lehe ja uuris kõik neli leheküljge otsast otsani läbi.

«Selge,» ütles ta rohkem endale kui Lukašinile. «Kõik on selge. Rajoonis on alanud uus kampaania. Vaata, terve kolmas leheküljg on külvile pühendatud.»

«Mis siis laenust saab?» hüüatas Lukašin. «Kust võeti kokkuvõttesse sada kaksteist ja pool protsenti?»

«Naljavend! Kas nemad hakkavad siis ootama, kuni me siin kõige viimasema külaeidega jageleme! Ütle aitüma, et me terve nahaga pääsesime. Selge? Raha pärast ära muretse. Küll kolhoos maksab.»

«Kuidas kolhoos? Maksab kolhoosnike laenu kinni või?»

«Mis sina siis arvasid? Kelle kolhoosnikud nad on? Kolhooside omad või ei?» Ganitšev köhatas kõri puhtaks ja lõpetas lihtsalt: «Noh, lõbusam nägu pähe, lugupeetud Ivan! Saime niisuguse sõja kaelast ära, et...»

Kaheteistkümnes peatükk

1

Lõunas oli kevad juba ammu möödas. Ajalehed olid täis raporteid, kus teatati, et külv oli kõikjal läbi. Ainult ühest ajalehed Lukašini meelest ei kirjutanud — kuhu oli kevad jäänud. Kes oli ta Pekašinost ära viinud?

Kõik meenutas talle neljakümne teist aastat: päevade kaupa puhuv jüre põhjatuul, karja näljane ammumine hommikuti, elutu kale maa, millest ei pigista ainustki rohuliblet välja, nuta või naera.

«Kas siin on alati nõnda?» päris ta Anfissalt.

«Kevadel või? Enamasti jah. Kevad on jälle kuhugi metsakolkasse kinni jäänud. Kui palju lund peab ta enne ära sulatama, kui paljudest soodest ja jõgedest üle tulema, enne kui ta siia jõuab.»

Teine kord ütles Anfissa:

«Tänavu polekski nagu seda õiget kevadet. Kevad oleks end nagu sõjas ära katkestanud.»

Ja Lukašin, kes iga päev mäel vaatamas käis, kujutles tänavust kevadet endale kõhna piinatud naisena, kes suure vaevaga metsatihnikutest läbi poeb.

2

Kevadet kiirustati takka.

22. mai lehes ilmus esimene teade põllutöödest: kolmes kolhoosis oli kündma hakatud.

«Mida sina ootad?» hüppas Podrezov telefonis Lukašinile peale.

Lukašin seletas, et maa pole ju veel sulanud, eelmisel

päralal oli metsas valget jänest nähtud, part olevat alles vee peal, polevat veel pesale istunud.

«Kas sa kavatsed vanaeitede ilmamärkide järgi elada või? Pea meeles, et varsti algab parvetamine, mis laulu sa siis lauladi! Räägi naisega. Tema teab, mille järele see lõhnab.»

See lõhnas noomituse, isegi karmi noomituse järele, rajoonitülemuste aabits oli Lukašinile hästi selge. Aga hirat võtku, ei võinud ometi seemet külmanud mulda loopida! Mispärast, kas mitte sellesama pärast polnud ta neljakümne teisel aastal Lihhatšoviga raksu läinud?

Sellest hoolimata läks Lukašin pärast Podrezoviga kõnelemist mäest alla põlde vaatama, otsekui lootes, et esimese sekretäri käsk suudab looduses midagi muuta.

Ei olnud ta midagi muutnud. Saabas põrus endiselt mäest tagasi, seesama hale pardipaar õõtsus rahutult põllumurgas jääkülmas lombis.

Uus oli ainult see, et kalda alt tõusis aeg-ajalt suitsu. Kes seal küll praegusel ajal passis? Oli puude pärast välja või?

Lukašin läks põlluveert pidi kalda äärde ja nägi kalamehi.

Kolm poisikest. Kaks istusid, seljad tema poole, sogase, kevadvahuse vee piiril, õnged käes, kolmas kükitas tule juures. Paljajalu. Jalavarje polnud kuskil näha.

Lukašinist käis võdin läbi. Nagu oleks ta ise, mitte poisike, paljajalu külma käes olnud.

«Varavõitu jõe äärde tulla, poisid. Mis kala saab praegu siia. Oodake veel.»

Poisid, need, kes õngede kohal kummargil olid, pööratid pead.

«Meie Miša on haige. Talle on värsket kala vaja.»

Nüüd mõistis Lukašin, et need olid Prjaslinite lapsed.

«Kuidas ta tervis täna on? Saab juba voodist välja?»

«Ei.»

Pärast seda, kui ta Timofei Lobanovi surnukeha rajoonist ära tõi, polnud Prjaslini Mihhail kolm nädalat palaviikuvoodist tõusnud. Temata oli Lukašin justkui ilma käeta. Kui ta eile oli hakanud naisi Alam-Sinelgale saatma — sinna oli jäänud paar koormat heina —, oli kohe kisa lahti: «Kussa! Ei meie saa hakkama. Upume ära. Mihhail oleks isevahe!» Või puud. Kontor oli külm kui hundilaut, ka velskri-Tosja võttis haigeid vastu, kindad

käes. Paistab, et mis seal keerulist, rakenda hobune ette ja sõida metsa. Aga ei, siingi ei saanud Mihhailita läbi. Žitovi Pjotr ükskord käis, ent teinekord ajas käpad püsti. «See puuvedu ei tasu ära. Ei tea, kas minna reega või vankriga.» Kuhu sa ka ei vaata, millest sa ka kinni ei võta, igal pool oleks tarvis Mihhaili töökaid käsi. Aga see oli ju kolhoos, terve küla, mis siis veel neist poisikestest räägida!

Korgid, mis prahi ja vahu seest vaevu paistsid, õõtsusid laisalt lainetel.

Poisike, kes lõkke paistel soojendas, ruskest koeranahast suur hatune karbus peas, — Lukašin tundis selles Mihhaili kõrviku ära — võttis maast hagu ja viskas tulle. Sädemeid lendas üles.

«Fedka,» ütles üks kaksikutest pahaselt. «Sa oled külalt istunud. Korja pähkleid.»

Mustad magusad herneterasuurused pähklid ehk kukemarjad ilmusid selleks ajaks jõeäärsetele mätastele ja olid laste meelest suur maius. Kuid need poisid ei mõelnud enda peale, taipas Lukašin, nad hoolitsesid haige venna eest.

Ent Fedja — tema'p see lõkke ääres istus — ei tõusnud. Sirutas ainult palja jala tulele lähemale.

«Saatke ta parem koju,» soovitas Lukašin. «Ta külmub ära.»

«Või tema külmub! Ta on vedelvorst! Alles tal olid saapad jalas. Me ju kanname neid üksteise alla.»

Poisid hakkasid vaidlema ja tülitsema.

3

Tares oli hämar, sest põrandal oli kartulilasu, ainult keset põrandat oli jäetud kitsas, laualaiune, valgete puuhalgudega piiratud tee. Toas seisis paks sulbilõhn. Ainukese topeltakna esine oli kapsataimede kaste ja potte täis.

Siingi valmistuti külviks, mõtles Lukašin ja küsis:

«On siin kedagi kodus?»

Külgtoast, vaheseina tagant, kostis katkendlikku köhimist.

Lukašini meel läks korrapealt rõõmsamaks: Mihhail

istus vendi äärel, ja mitte ainult et istus, vaid vestis noaga peenikest pihlakat.

«Ammu oleksid võinud nii olla. Sa oled meile oma haigusega hirmu nahka ajanud. Mitte ei saa aru, mis sa seal meisterdad?»

«Kas sa arvad, et mina saan?» Naerust võõrdunud kuivadele ohatanud huultele ilmus viril muie, Mihhail laskis pihlaka käest kukkuda, tema jalge ees maas oli veel kolm pihlapuust lütt. «Mul oli juba ammu plaanis poiste vikatitele lõed teha. Peaks tänavu oma väe niidule viima.»

«Sina mõtled kaugele ette,» sõnas Lukašin. «Mina aga ei tea, kas kevadet tulebki.»

«Tuleb, tuleb, kuhu ta jääb. Võtab meil seitse nahka seljast, nagu külviaeg ikka.»

«Kena oleks!» elavnes Lukašin. Ta istus Mihhaili kõrvale ja võttis mahorkatopsi välja.

Mihhail tegi sõrme märjaks ja küünitas ajalehte võtma.

Tobi oli ta hirmsasti ära kurnanud. Silmad auku vajunud, nägu musta habemesse kasvanud. Aga käed, kõhnad ja kahvatud nagu kartulieod, lausa hämmastasid Lukašinit, kõik täkked ja haavaarmid olid neil nagu pärast sauna selgesti näha.

Nende kätega on palju tööd tehtud, mõtles Lukašin. Kõis poolest pole ta minust noorem. Aga valjusti ütles ta:

«Kas sa tohid?»

«Tohin. Kui maha ei kärvanud, siis tohin. Tuleb jälle sõuga harjuda.»

«Muide, Timofei pärast vaevad sa oma südant küll ilmaasjata,» tegi Lukašin juttu. «Timofei oli surmale määratud.»

«Kes määras?»

«Või kes? Sõda.»

Mihhail kõverdas huuli:

«Sõda... Kui sedaviisi arutada, siis võib kõik sõja kaela veeretada.»

«Kas siis sõda vähe kurja tegi?»

«Egas sõda Timofeid metsa saatnud. Ikka inimesed... Ise vangisolemine arbutas mu ära. Mina arutasin nii, et minu isa langes kodumaa eest, sina aga passisid sõjaaja sahas vangis ja päästsid nahka. Aga vahest ei sattunud ta omal tahtel vangi? Vahest võeti ta haavatuna vangi? Kas võib niiviisi olla?» Mihhail ajas palavikuliselt läikivad silmad nõudlikult pärani.

«Võib küll,» kinnitas Lukašin ja lisas vaikselt: «Ära piina end, Mihhail. Egas sina üksi Timofeid valesti mõistnud. Mina ka.»

Kes tahes, kuid tema, Lukašin, oleks pidanud teadma, kui kerge on sõjas vangi langeda. Ta ju oligi seda mõistnud. Kuid ainult peaga, mitte südamega. Sellepärast ta vist polnudki Lobanovi Timofeiga jutule saanud. Kord oli ta küll proovi teinud ja Timofeilt küsinud, kuidas ta vangi langes. «Ära muretse, seltsimees Lukašin. Küll need teavad, kes teadma peavad.» Nõnda oli Timofei talle vastu kostnud, ja pärast seda oli Lukašinil kadunud vähimgi tahtmine temaga tegemist teha. Kahju, oli ta hiljem, juba pärast Timofei surma, mõelnud. Paistis, et oli olnud väärt mees.

Inimese kangekaelsusega, kes iga hinna eest on otsustanud tõeni jõuda, arutas Mihhail valjusti edasi:

«Tead, kes mind lõplikult ära arbutas. Rajoonikomitee teine sekretär Šumilov.»

«Ka rajoonikomitee sekretär on inimene. Temagi võib eksida,» arvas Lukašin.

«Nii et mina oleksin pidanud sekretärist targem olema? Ah nõnda? Haa, või sekretär võib eksida! Eks sa ütle talle seda siis, kui ta parasjagu eksib!»

«Palun rahune nüüd maha. Erutumine on sulle kahjulik,» sõnas Lukašin ja pilgutas silma: «Muide, sinu sinine leht läheb kolhoosile kalliks maksma.»

See kukkus võltsilt välja ning Lukašinile näis, et Mihhail taipas, miks ta nõndamoodi rääkis. Harjumusest, ettevaatusest, sajandipikkusest hirmust teravalt ja avameelselt rääkida.

Mihhail ohkas raskelt ja tumedad laud vajusid nagu luugid tuhmide silmade ette.

Akna taga keerutas tuulepööris vilinal laaste üles.

Lukašin ütles:

«Meil on suur pahandus, Mihhail. Eile lõppes üks lehm.»

Öelnud seda, sai ta enda peale hirmus pahaseks: mis sa talle lehmast räägid, kui ta inimese järele pärib?

Paraneva Mihhaili esimene käik oli kalmistule.

Laiväseid kalme oli hiljuti kohendatud, värsked mätad ümber pandud. Kalmuküngaste vahel oli laste paljaste jalgade jälgi.

Küllap on siin käinud Anisja oma lastega, mõtles Mihhail.

Madalal jõnksuval lennul lendas kirju harakas üle pea, istus männivibalikule, mille alla oli juba enne sõda vana mustlane maetud, ja sööstis siis maha, — küllap nägi pudelikilpu. Seda kraami vedeles seal vanasti palju. Läbi kuia sõites pidasid mustlased iga kord suguvenna kalmul jaatusid.

Trofimi haual oli tüüakas vaigune post püsti, see seisab kaua. Timofeil aga polnud sellegagi vedanud. Maasse oli pistetud mingi hooletult tahutud kuuseroigas, mis ahjuski sooja poleks andnud, ja käib küll. Keegi naine, kas Anisja või õde Aleksandra, oli sellele tümikale punase lindi ümber sidunud, et ilusam oleks.

Jah, nemad uskusid Timofeisse, mõtles Mihhail.

Oli vihma sadanud, jalaste all oli sahisenud märg lumi, tema aga oli hobust päitsetest juhtinud ja mõelnud: keda ma õieti vean? Mis inimene see oli, kes nüüd vana sinelinäru all reel lamas, ja keda ta alles nelja päeva eest metsa oli kihutanud?

Tema oli Timofeid esimesest pilgust vihanud.

Ja nüüd oli Timofei surnud. Ta polnud teeselnud, polnud simuleerinud. Tal oli kõhus vähk olnud. Teda aga polnud usutud. Miks? Kes oli näinud, kuidas ta vangi oli langenud?

Mihhail oli kogu tee hobust päitseist juhtinud, kordagi tagasi vaatamata. Rajoonihaiglaski polnud ta Timofeid vaadanud. Polnud suutnud. Surnukeha kanti ilma tema abita rekke. Aga Marjuša luha all tuli tal vaadata. Mitte ainult vaadata, vaid surnukehale peaaegu et suud anda.

Marjuša luha all kandis talitee päris hästi, aga otse enne külapoolsele kaldale jõudmist oli kaks-kolm sülda lahtist vett ees.

Kaldal ootav Netjossovi Ilja oli talle karjunud:

«Tagasi, tagasi!»

Kuhu? Jää ragises jalge all.

Ta oli hobust kõigest jõust nüpeldanud — edasi! edasi! — ja rekke hüpanud. Jääkülm vesi oli vastu põlvi löönud.

«Mihhail, Mihhail!» oli ta jälle kisa kuulnud. «Hoia Timofeid!»

Sinel oli Timofei pealt maha libisenud ja vesi üle kollase koolnunäo uhtnud. Siis oli ta Timofeile peale langenud, kodaratest kinni haaranud ja laiba oma kehaga vastu rege surunud.

Kalmistul oli vaikne ja tuuletu. Päike paistis soojalt. Männiokstel säras värske vaik, kuid tal oli külm. Raskelt nagu veskikivid keerlesid peas harjumatud mõtted.

Oh seda elu, elukest! Kas tõesti läheb samamoodi edasi? Kas tõesti ei saa teisiti?

Kolmeteistkümnes peatükk

1

Tasahilju ja vargsi oli Jegorša Pekašinosse sõitnud, alles külavahele jõudes andis ta gaasi. Mootorratas möirgas nagu hull, keerutades õhtusel teel üles tolmupööriseid. Majadest kargasid välja naised, suud ammuli, lapsed jooksid mootorrattale järele. Kõik kukkus välja just nii, nagu ta kavatsenud.

Prjaslinite akende all tegi ta järsu pöörde ja seiskas mootori.

«Terekest!» Jegorša virutas värava jalahoobiga lahti, astus Mihhaili juurde, kes parasjagu seemnekotti vankrile pani, ja lõi käe sõbrale hoogsalt pihku. «Jalul! Mulle räägiti, et Miška olla teise ilma kolimas.»

Lapsed tulid hingeldava jooksuga mootorratta juurde, tõuklesid ja vaidlesid. Jegorša vaatas vaimustatud pilgul nende poole:

«Eks ole tubli ratsu? Trofee. Kakskümmend kilomeetrit tunnis nagu niuhti. Ja seda meie, Venemaa teedel! Tahad sõita?»

«Ei, mõni teine kord! Aiamaa tahab üles künda.» Mihhail noogutas rakkes hobuse poole.

«No-noh! Ei see lähe! Nii kaua aega pole näinud!» Jegorša laksas vastu kummisaapa pungil säärt — ta oli

parvetuselt tulnud. Saapasääres loksus midagi. «Kuuled, mis vesi see on! Saada oma kronu talli tagasi.»

«Ei või. Kui ma täna maatükki üles ei künna, millas ma jällé hobust saan.»

«Hobust, hobust!» Jegorša sülitas põlglikult läbi hammaste. «Kas ma pole sulle küllalt rääkinud, sa sitasitikas, ei tule metsatööstusesse. Aga sina oled just nagu palginott. Kui vette lükkad, siis ujub sinna, kuhu vesi viib. Eks uju siis, sust sind söögu. Kas sa tead, mis see ratsu maksis? Viis tuhat kulli ladusin välja. Viis tuhat! Palju sina oma kolhoosis kokku oled ajanud?»

Mihhail kortsutas mornilt kulmu ja Jegorša muutis sedamaid tooni:

«Olgu peale. Mis mul sest. Rassi edasi!» Ta pööras minekule, aga väravas vaatas tagasi. «Kas sa kümnenda kuupäeva lehte oled lugenud? Ei ole?»

«Ei. Mis siis?»

«Mis, mis! Sa oled õige turakas! Maakera keeraku või teine külg, sinul pole aimugi.» Jegorša võttis tööriiete põuest nelja kanti kokkumurtud ajalehe ja ulatas salapäraselt naeratades sõbrale. «Neljas lehekülg. Loe. Terve rajoon räägib.»

Samal ajal ilmus tagahoovist kaelkookudega õlale võetud ämbrite raskuse all looras Liisa.

Mihhail pistis ajalehe vatikuue taskusse, istus vankrisse ja ütles õele:

«Tule põllule mättaid soputama.»

«Miks ta nii nupust nikastatud on?» küsis Jegorša, kui vanker õuest välja jõudis.

«Miks, miks!» hammustas Liisa vastu. «Eks sa põe ka nii kaua, siis oled veel hullemini nikastatud.»

Jegorša sihtis tütarlast siniste pilukil silmadega ja matsutas huuli.

«Ega sa talle ära ole kitunud?»

«Ena mul!» Liisa punastas juustejuurteni. «Nagu mul muust polekski rääkida!» Ja läks vett maha läigatades üle õue. Punase lindiga kõvasti pletitud jäme juuksepats vuolas nagu särav oja üle pingul selja.

Paari hüppega oli Jegorša tal järel ja sikutas patsist.

Üllatusest pidi Liisa ämbrid käest pillama, kuid sai need siiski veel maha panna.

«Ogaraks oled läinud või? Jälle hakkad pihta?»

«Hea küll, hea küll,» tõstis Jegorša lepitavalt käe. «Tule täna kinno. Ma ostan pileti. Tuled või?»

Pikkamisi tõstis Liisa imestusest pärani silmad tema poole.

«Mis sa vahid? Tuled või?»

«Mis ma sinu piletiga teen? Kas ma ise ei või osta?»

«Oled aga küll... Tule, kui poiss sind kutsub. Ma võin sulle ka oma ratsuga järele sõita. Nägid, kui uhke ratsu mul nüüd on!»

Säärikute laksudes jooksis Jegorša väravast välja ja kohutas lastesumma tara äärest eemale, seal hakkas miski sinist suitsu välja ajades ragisema ja paukuma ning äkki nägi Liisa, kuidas Jegorša otsekui läbi õhu aida poole lendas.

Liisa ruttas õuest välja. Teel keerles hiiglapikk sagris tolmusaba. Aga Jegorša oli kadunud.

«Poisid, mille seljas ta minema lendas?»

«Mootorratta seljas!»

Küla kohal oli ilus valge õhtu, helisevas vaikuses oli veel kaua kuulda Liisale võõra masina kaugenevat mürinat.

On aga napakas, mõtles Liisa seda mürinat kuulatades. Jälle on midagi välja mõelnud. Ikka peab ta vigurit tegema...

2

«Miks sa kogu aja sinnapoole vahid? Kinno tahad minna või?»

«Ei, kust sa seda võtad?» vastas Liisa ja pööras pilgu lähenevalt vennalt kõrvale.

Raudne adrahõlm kriiksatas vastu kivi ja tungis laheda sahinaga maasse. Mihhail alustas uut vagu. Pajupõõsaste alla tehtud lõkke valkjad suitsukoonlad roomasid üle põllu. Soo taga metsas kukkus kägu kaeblikult, leselikult. Ja veel oli kuulda klubi poolt mootori mürinat. Kuidas Liisa ka ei püüdnud seda kõrvust mööda lasta, ikka kuulas ta seda. Kuulas, kui kartulikonksuga mättaid soputas, kuulas pead tõstes ja ärevalt venna poole vaadates.

See, mis tunni aja eest oli juhtunud, oli nii imelik, et sipelgad jooksid mööda selga. Esimest korda oli poiss teda kinno kutsunud! Mootori mütsumist kuulates kujutas ta

endale ette, kuidas nad Jegoršaga üle klubi läve astuksid. «Vaadake ometi, kes need on! Liisa ja Jegorša!» Ja Liisal oli millega klubisse minna. Olid saapad, oli uus kleit — ta oli selle metsatööl ise õmmelnud — ja kollane roheliste lehtedega rätik. Kuid ta ei tihanud end venna käest lahti küsida. Mõnel muul ajal oleks olnud väga lihtne öelda: kuule, ma lähen tunnikeseks klubisse, eks? Aga täna ei saanud Liisa kuidagi sõna suust. Äkki Mihhail taipab?

Ta polnud Jegoršat sestsaati näinud, kui too ta petukaubaga sauna oli meelitanud. Ojastele polnud Jegorša enam nägu näidanud. Liisal oli see saunalugu juba meelest minema hakanud. Aga poisil oli meeles. «Ega sa Mihhailile ära kitunud ole?» Sellepärast ta ehk ei näidanudki Ojastele nägu, et oli tema ees piinlik?

Mihhail jõudis jälle tema juurde.

«Aitab. Ma panen hobuse sööma.»

«Mis mina teen? Soputan ikka mättaid või?»

«Mine koju. Aitab.»

Liisa ei lasknud seda teist korda öelda. Pani konksu vankri kõrvale, raputas tolmu maha ja ruttas mööda põlluveerset rada küla poole.

Klubi juures potsus mootor ikka oma rõkatavat öölaulu üle küla.

Liisa pööras pead, et kas vend vaatab talle järele, kas taipab, kuhu ta ruttab, ja pistis jooksma.

Ei, ta polnud kellelegi, isegi mitte kallile vennale rääkinud, mis seal Ojastel saunas oli juhtunud. Nii palju tal aru peas oli. Jegorša oli lollitanud, mis muud. Oli's ta kuskil poisse kohanud, kes poleks tüdrukuid käperdanud?

Kägu oli soo taga päris rammetuks jäänud. Kukkus leisalt, haigutamisi. Soo kohale kerkis udu.

Kuidas ta nüüd siis klubisse läheb? mõtles Liisa äkki. Too irvhammas mõtleb ei tea mida. Et näe, tuligi. Tarvitses sõrmega viibata, kui lippaski ligi nagu kutsikas...

Liisa kõndis järjest aeglasemalt. Siis jäi päris seisma.

Nende põllul suitses sõnnik. Ema ja poisid olid õhtu läbi sõnnikuhunnikuid põletanud ja põllule laotanud, siis aga olid poisid end Mihhaili käest kinno küsinud. Temagi oli endale kinnomineku pähe võtnud. Nagu tita. Kas ta siis kino näinud ei ole!

Heldeke, mõtles Liisa äkki õudusega, ennast otsekui kõrvalt vaadates. Et sul üldse häbi ei ole! Haige vend katkestab end künnil, aga sina, terve kui tõllamära, lippad

kinno. Mis sinuga lahti on? Kuidas sa selle peale mõeldagi tihkasid?

Seda, et Mihhail on raskesti haige, oli Liisa kuulnud Sotjugal, palkide vetteveeretamisel. Ilm oli olnud imeilus. Päike paistis, rohi haljendas. Inimesed olid rõõmustanud nagu lapsed, et ilm oli soojaks läinud, varsti saab koju.

Sel rõõmsal päeval oligi ta kuulnud halba uudist Mihhailist. Kuzma Kuzmitš oli küsinud: «Kuidas venna tervis on? Kas on kriisist juba üle saanud?»

Liisa oli ainult silmi pilgutanud. Mis kriisist? Ta polnud niisugust sõna kuulnudki. Teada saanud, mis see tähendab, oli ta ülepeakaela koju tõtanud.

Ta oli jooksnud mööda metsateed, päike oli säranud, kased sahisenud, linnud laulnud, temal aga oli kange tahtmine valjusti nutta ja hüüda: kus vend on? Mis vennal viga on? Muidugi oli ta kõik maha unustanud. Rätigi oli maha unustanud, jooksis paljapäi, kleidi väel koju. Kirves käes.

Ja kodus, oma õues, oli ta veel hullemini ära kohkunud. Kõik oli pärani: värav, tareuks. Ja mitte kedagi polnud näha. Ei ainumat hingelist. Ei poisse ega ema. Jumal teab, mis küll oleks juhtunud, aga just siis kostis aida tagant Tatjana häält.

Sealtsamast aida tagant oligi ta venna leidnud. Oli teine kössakil istunud põndakul, pilk mäeveerul, endal talimüts peas ja vatikuub seljas. Kas see oli üldse Mihhail? Siis oli Liisa alles õieti uluma pistnud. Vend oli teda lohutanud ja Tatjana ka, Liisa aga oli venna ümbert kahe käega kinni hoidnud ja muudkui nutnud...

3

Mitte hobuse pärast ei teinud Mihhail puhkust, nagu ta õele öelnud oli. Ehkki hobune oli päev läbi vaol olnud, jõudis ta veel atra vedada. Puhkust tegi ta enda pärast. Enam ei jaksanud. Põlved värisesid. Vaootsal atra üles tõstes läks ta üleni higiseks.

Ümberringi valitses vaikus. Põõsaste taga krõmpsutas hobune pruusates värsket rohtu. Sääseroju, kes tänavu veel veremaitset suhu polnud saanud, pinises tüütult näo ees, pea kohal oli valge öö. Ülal kõrgel kauged, peaaegu nähtamatud tähed.

Mihhail pikutas haljal põllupeenral ja mõtles, et tema haigus läheb perele kalliks maksma. Külvitööl ta ei olnud, vähemalt kuuskümmend normipäeva läks kaotsi. Normipäevad võib tasa teha, normipäevi võib igaüks saada. Aga see, et ta oma maalapi raisku on lasknud, see on palju hullem. Raisku jah! Mis siit enam saab, kui rohi juba väljas, aga maa alles kündmata.

Stepan Andrejanovitš oli end appi pakkunud («Küll ma tasapisi ära teen, Miša!»), tema aga oli vastu ajanud, et küll ma ise.

Ja vaata siis, kuidas elu on seatud ja seotud — kui ei oleks Prjaslinitel saaki loota, ei oleks ka tema hoolealustel mutikestel! Juba sõja ajal oli sisse seatud sihuke kord, et sidekeste, santide ja vigaste aiamaa eest pidid hoolitsema terved. Mihhaili hoole all oli viis vanakest. Kaks olid ilma temata toime tulnud, kolm eite aga — naabri-Semjonovna, Savkina Dunja ja Matvejevna olid temale truuks jäänud. Alles nad käisid tema juures, et Miša, ega meie kedagi teist kutsu, meie ootame sind.

Mihhail kergitas end küünarnuki najale ja vaatas küla poole. Oh neid rumalaid inimesi küll! Küllap ootavad praegugi!

Ta tõusis. Sundis end tõusma.

Üle ihu käisid külmavärinad. Pea pööritas. Kõige rohkem imestas ta, et ka kätel oli külm. Ta oli ju nendesamade kätega kolmekümnekraadises pakases kinnasteta tööd teinud. Kas haigus tuleb uuesti tagasi?

Ta mõtles kirvest kätte võtta, see oli kõige kindlam viis sooja saada, seda enam, et kodus oli aed jälle upakil, kurat võtaks, ja parandamiseks oli vitsu ja teibaid tarvis. Millal sa neid ikka raiud? Ega selletarvis lähe hobust tooma!

Ta läks vankri juurde ja märkas seal rullikeeratud, kortsus ajalehte, mis oli nähtavasti vatikuue taskust välja kukkunud. Talle meenus, kui vaimustatult oli Jegorša ajalehest rääkinud, ning ta tegi lehe kohmetanud kätega lahti.

Neljanda lehekülje ülemises vasakus nurgas oli üks artikkel punase pliiatsiga alla kriipsutatud. «Meie töökas noormees.» Pilt sees. Küllap sellesama noormehe pilt, kellest artiklis juttu.

Mis kurat? imestas Mihhail pilti lähemalt vaadates. See on ju Jegorša! Tema jah. Jegorša kissis silmad sihtisid teda ajalehest. Ennäe!

Mihhail istus vankri peale.

Kes ei tunneks Pinega ääres seda noort kuulsat metsaraidurit, kellel on trotslikud sinised silmad ja Jessenini kuldne juuksetukk laubal!

Vahi! Või üle Pinega kuulus! Kuldset juuksetukkagi märgatud!

Suurepärane seltsimees ja sõber, eestvedaja ja naljahammas, innukas metsameister ja pillimees...

Küll on pilt maalitud! Riputa või pühasenurka üles!

Georgi Suhhanov on lapsest saati metsa armastanud. Juba lapsepõlves ei suutnud ta raisatud puud ükskõikselt vaadata; aga mis seal salata — meil on veel praegugi inimesi, kes ei oska kirvest käes hoida. Vastupidi neile kodukasvanud hädavarestele sai juba väike Goša aru, et mets on põhjamaa peamine rikkus.

Tühja ta aru sai!

Sõda fašistliku Saksamaaga tabas Georgit koolipingis. Isa kutsuti sõjaväkke. Armastatud isast lahkumine jäi terveks eluks meelde.

«Noh, pojake,» ütles vana metsameister, pojale stahhaanovlase kirvest üle andes. «Ära alt vea! Hakkame verist Hitlerit kahelt poolt hävitama: mina täägiga, sina kirvega.»

Ja noor patrioot läks viieteistkümneaastaselt metsa. Ta tahtis õppida, omandada inimkonna poolt väljatöötatud teadmisi, aga sel Kodumaale raskel tunnil...

Jama! Puhas jama. Kui nad tema, Mihhaili käest oleksid küsinud, küll ta neile oleks rääkinud, kuidas nad selle noore patrioodiga metsatööle läksid. Ja millal see isa talle oma stahhaanovlasekirve üle andis? Isa oli tal Ust-Pinegal parvetamas, kui sõda algas. Sealt, parvetuselt, ta sõtta võetigi.

Edasi tuli veel rohkem tühja juttu. Georgi Suhhanov — uue inimese musternäide... Georgi Suhhanovis on kommunistlik teadlikkus selgesti näha. Georgi Suhhanov on töölisklassi noor võrse...

Mihhail kortsutas ajalehe kokku.

Kirjasõna oli ta alati uskunud, lapsest saati. Kirjasõna on tõde. Teisiti ei saa olla. Kuid siin oli jama jama otsas, kõik oli pea peale pööratud. Või Jegorša on eesrindlane! Jegorša on uus! Jegoršast tuleb eeskuju võtta! Kurat! Kui paneks tolle eesrindlase ja uue inimese kolhoosis tööd

rabama! Ilma eest. Mis laulu too uus ja eesrindlik inimene siis laulaks!

Noh, heakene küll. Tema ei vaidle vastu. Olgu Jegorša uus inimene ja eesrindlane. Las ajalehed kirjutavad temast. Ta, reo, oskab tööd teha, iseäranis ülemuse silma all. Siis katkestab või naba paigast, et esimene olla. Kuid üks asi hakkas Mihhailile vastu — Jegorša ülbus. Et sina nied ussike, sitasitikas. Sul on kärss alati mullane, ei näe sa ühtegi selget päeva, aga vaata, kus mina! Mina rajan eesliini! vundamenti, käised üles kääritud! Haa! Kui see oleks ainult Jegorša plära. Aga egas Jegorša üksi nii mõtle.

Võta või seesama aiamaalapp. Kuula Jegoršat või mõnda temataolist ja mitte ei taipa, miks Mihhail ning teised temasugused oma maalapist kümne küünega kinni hoiavad. Sellepärast, et nad ei saavat oma sõnnikuhunnikuta elada! Nii kitsarinnalised olevat nad! Ja kuni neil teadlikkust ei jätku, tuleb meie kollektiviseeritud riigis seda häbiplekki taluda!

Igavesed raisad! Olgu see aiamaa neetud! Sähke! Sööge need sajandikud! Lasen rõõmust või põlvili, aga andke normipäeva eest ka midagi!

Kuivade lehtede krabinat kuuldes pööras Mihhail pead. Liisa tuli mööda põllupeenart ja vehkis rõõmsalt kätega.

«Miks sa tagasi tulid?»

«Lase olla. Küll ma jõuan kinos käia. Südametunnistust peab ka olema. Eks?»

«Loll!» käratas Mihhail äkki vihaselt. «Nahka pannakse sind tükkis su südametunnistusega!»

4

Löö või maha, Liisa ei taibanud mõhkugi. Mis oli vennaga juhtunud? Miks ta heast peast tema peale karjub? Tema oli mõelnud, et vend rõõmustab: «Tubli tüdruk, õeke! Kahekesi saame kiiremini valmis!» Vahest rikkus ajaleht ta tuju? Põõsaste tagant tulles oli Liisa näinud, et vend luges lehte.

Liisa võttis vankrist kokkukägardatud, rõske ajalehe, hoidis seda natuke käes ja pani siis tagasi. Mine nüüd, pole ta ennem lehti vahtinud, praegu oleks see asi koguni veider. Juhtuks keegi nägema, et plika loeb ajalehte, küll

siis oleks juttu, et kas tal siis muud põllul teha ei olegi, kui lehte lugeda!

«Ma lähen vitsu raiuma!» hõikas Liisa Mihhailile, kes hobust põllule viis.

Liisa polnud venna peale pahane. Õnn ja rõõm hõljusid nende põllul. Ja ilu.

Ilmaski, mitte ilmaski polnud ta midagi nii ilusat näinud!

Alguses oli kõik hõbedane: paksu külma kastega kaetud põõsad ja rohi põllupeenral, mida tema saapad olid tallanud, ja märg kirvetera, millega ta pajusid raius. Äkitselt aga lõi kõik vikerkaarevärvides loitma. Linnud hakkasid laulma, orasepõllul häälitsesid kured, Akimi uudismaa taga, kus ta eile äestanud, oli kauge kägu nutulaulu unustanud ja kukkus rõõmsalt hommikust.

Jõe tagant tõusis päike. Esiti vaatas Liisa märgade sätendavate põõsaste vahelt päikest, siis lippas põllule, tõusis kikivarvule ja sirutas käed rõõmsalt, lapselikult päikesele vastu.

Tõuse, kaunike, löö särama! Et uus päev rutemini tuleks!

Neljateistkümnes peatükk

Juuni teine dekaad oli läbi, Kubanimaal oli nisu juba kõrge, lehte lugedeski oli kuulda, kuidas viljapead kahisesid. Aga mis neil oli? Oras oli vaevu tärganud, kehv ja kõhetu. Heinaga olid lood veel hullemad, luhal ja mäenõlval oli rohi külma tõttu konnale rinnuni.

Murelikul pilgul paljaid põlde ja niite vaadates mõtles Lukašin juba, et ongi kõik. Tänavu jäävad nad viljast ja heinast ilma. Mitte miski jõud ei tee tasa seda, mis pikaleveninud külm ära rikkunud.

Ometi selgus, et põhjamaal oli võim, mis seda suutis: valged ööd. Needsamad valged ööd, mis talle praegugi tuska tegid. Nende valgete ööde najal põhjamaa püsiski.

Lugu oli nii: õhtul müristas ja lõi välku, tuli hea hoog vihma, hommikuks olid kõik liivasossid ja soolakud haljad. Üheainsa ööga.

«Meil võib elada küll,» sõnas Stepan Andrejanovitš

Lukašinile. «Suvi on meil lühike, aga see-eest on jumal valged ööd andnud. Taimed kasvavad päevad ja ööd läbi.»

Põepoolest, põhjamaa suvi asus hinge tõmbamata tööle. Et täie auruga lõunamaa suvele järele jõuda.

Väledate roheliste ratsude seljas kihutas heinaaeg Peksašinosse, põuane ja higine, parmu- ja sääsepilvene.

Viieteistkümnes peatükk

1

Ennenägemata lugu Prjaslinite pool!

Väravad pärani, uksed pärani! Trepp oigab jalgade all. Üks kannab kotiriidesse mähitud vikateid, teine lüsi ja rehasid, kolmas toidu- ja nõudekorvi, neljanda käes kolisevad veel mulluse heinaaja tahmaga teekannud ja kateldkid.

«Ärge vitsikuid unustage!» hüüab Anna trepile rutates. «Ehk saate kuigipalju seeni.»

«Kas me õngeridvad ka kaasa võtame?» pärivad Petkat-Griškat.

«Miša, Miša, ega me ole soola unustanud?» hüüab Liisa.

Mihhail kirub ja seob koormat üha uuesti ümber.

Kuumus. Parmud. Hobune virutab jalaga, nii et aisad ragisevad. Tanjuhha töinab, pisarad voolavad ojadena: «Tahan ka heinamaale minna!» Ja kus on rahvast, pool küla on rahvast täis! Omad inimesed, naabri-Semjonovna, sidekesed. Nende vanuses on muidugi ükstapuha, mida võtta, et aga aeg kiiremini läheks. Kuid naised — Lukerja, Paladja, Jevdokimovite Talja — mis neil asja on? Kas nad pole näinud, kuidas heinamaale minnakse või?

Siis ilmus veel üks saadik välja — Anfissa Petrovna. See kihutas ratsa nagu tulekahjule.

«Oh, ma kartsin, et jään hiljaks. Tulin ühe jutiga karjamaalt.»

Mis asja tal kihutada oli? Mis tal siit võõrast brigaadist otsida, mis lõbu ta siit leiab, kui oma rahvas pole veel heinale läinud?

Lõpuks oli Mihhailil koorem koos. Ta kontrollis veel

kord reevõruseid, sest vankriga ei saanud Kesk-Sinelga luhta sõita, nii porine oli.

«Kes ronib hobuse selga?»

Poisid hüppasid ligi, kõik kolm korraga, igaüks tahtis voori peas olla.

«Las väiksem,» ütles ema. Tema oli ikka oma lemmiku eest väljas.

Mihhail võttis Fedjuhhal kaenla alt kinni ja viskas ta hobuse selga.

Poisi ilvesesilmad särasid, kui ta nagu troonilt alla vendade poole vaatas.

«Ärge muretsege,» lohutas Mihhail kaksikuid. «Teie olete suuremad. Teie tulete minuga.»

Küll on ikka kuldsed poisid, juba nad naeratasidki! Ei rikkunud enda ega teiste pidutuju!

Ega see pidu, kui heinaleminekut üldse peoks nimetada võis, neile kergelt kätte tulnud.

Esimene tingimus, mis neile ette pandi, oli, et kooliaasta lõpeks kolmedeta. Teine punkt oli kalade kuivatamine. Pinguta, nii et seda nägu, aga heinaajaks tuli kalu kuivatada.

Poisid olid ka elu eest püüdnud. Kui sina hommikul silmaluugid lahti tegid, istusid nemad juba akna all ja tuupisid koolitükke. Ja ega seda olnud, et nad koolist tulles muidu välja oleksid lipanud! Ikka jõe äärde. Igasuguse ilmaga passisid nad jõe ääres, puhugu tuul või sadagu vihma. Ja kui nemad poleks hooles olnud, poleks Mihhaili kavatsusest terve perega heinale minna midagi välja tulnudki. Poleks leivakotti ühes võtta olnud.

«Noh, kas kõik on kaasas?» küsis Mihhail veel kord igaks juhuks.

«Nagu oleks,» vastas ema.

Mihhail tõstis käe: lase käia! Siis astuski ligi Anfissa Petrovna.

«Kas sa mäletad, Mihhail, ma ütlesin sulle kunagi, et tuleb aeg, mil Prjaslinid lähevad terve brigaadiga heinale? Ei mäleta?» Anfissa põsed kahvatasid erutusest, tumedates silmades särasid pisarad.

Jah, nõnda oli ta kord tõepoolest öelnud. Kui Anfissa Petrovna neljakümne teisel aastal Mihhaili ema viljavarguselt tabas ja poiss seda juhuslikult pealt nägi, oli Mihhail hilja õhtul Anfissa Petrovna juurde läinud, et mis nüüd teha. Kuidas edasi elada? Isa langes rindel, kuid

ema, igavene see ja teine, oli läinud kolhoosi vilja kallale! Kui noor ja roheline oli Mihhail tollal olnud! Polnud tainanud, et ema oli tahtnud tema ja näljaste lapsukeste jaoks peotäit vilja võtta!

Siis oli Anfissa Petrovna teda lohutanud, mitu tundi selgitanud, kuidas elu on seatud, siis oligi ta Prjaslinite brigaadist rääkinud, et pea püsti, selg sirgu, kõik läheb hästi, küll näed, küll saame sedagi näha, et terve Prjaslinite brigaad läheb ükskord heinale!

Ah sellepärast ta siis oligi nüüd ühe hingetõmbega harjamsalt siia kihutanud, mõtles Mihhail. Et näha, kuidas ta oma poistega heinale läheb. Küllap polnud Lukerja ja Faladja ja Taljagi niisama muidu siia lipanud.

Kuum tomp tõusis kurku. Mihhail ütles võõral, piuksuval häälel: «Nõõ!» ja ruttas äkki ise väravat avama, nagu oleks tal abilistest puudus olnud.

2

Terehha nurmel, kus tee tihedasse kaasikusse pöörab, ütles Liisa ohates:

«Lehvitage nüüd viimast korda. Edasi tuleb mets, enam ei küla ei näe.»

Petkat-Griškat, kes juba küllalt tagasi olid vahtinud, vaatasid veel kord.

Selge ilmaga oli Terehha nurmelt kaugele näha — ema ja Tatjana olid ikka veel kaevu juures (Tanja oli aia otsa jõninud). Seal oli veel üks inimene Anfissa Petrovna. Mihhail tundis ta ära valgest pearätist.

Seda valget pearätti mäletas külarahvas sõjapäevilt. Kaugelt oli kohe teada, kas esimees on põllul või mitte. Külas ei olnud teist sellist pearätti, mis säras eredamalt kui lumi. Kas sellepärast, et oli seebiga pestud, kui teised pidid lehelisega leppima, või oli seal mõni muu saladus?

Seda tuttavat, säravvalget pearätti nähes pidi Mihhail jälle Anfissa Petrovnat imetlema. Ta küsis endalt: kui kaua see lugu Anfissal meeles oli olnud? Neljakümne teise aasta sügisest saati. Kuus aastat. Jah, tema oli selle unustanud, kuid Anfissa Petrovna mitte. Tema mäletas. Vähe sellest, et mäletas. Tookord pärast koosolekut, kus Anfissa Petrovna esimeheametist tagandati, oli Liisal õigus olnud:

kui Anfissa Petrovnat poleks olnud, ei tea, mis nende perest saanud oleks.

Võta või tänane heinaleminek! Kellele nad tänu võlgu olid? Ikka Anfissa Petrovnale. Kui tema poleks juhatuses sõna kostnud, ei oleks nemad praegu oma väega marssimas. Lukašin polnud sellest kuuldagi tahtnud, kui heinaleminekurühmi moodustati. Et lähed Ülem-Sinelga luhta grupijuhiks ja asi ants. Ja naised ka, susi neid söögu, — kuidas me ilma Mihhailita läbi saame? Ta ikka juba sõja ajal nende vikateid pinninud! Rajoonikomitee volinik Korkin oli ka veel õli tulle valanud: ei tohtivat perega minna. See kalduvat eraomanduse poole, meie aga ehitame kommunismi.

Kui Anfissa Petrovnat poleks olnud, olekski tulnud sellele heinamaalemineku-mõttele kriips peale tõmmata. Anfissa Petrovna käest aga sai igamees oma jao. Kõigepealt Korkin, kes oli arvanud, et nende pere kommunismile kahju toob! et mis eraomandus see siis on? Kas ta hakkab heina, mis ta teeb, ise sööma või söövad seda kolhoosi lehmad? Teil on ju mudsu man puudus, oli ta naistele öelnud. Kas ta peab poisid töötama õpetama või ei? Peab. Kuidas ta saab siis terve selle sääseväega Ülem-Sinelgale sõita? Teie olete esimesed kisa tõstma, kui lapsukesed teile jalgu jäävad. Küll ma teid tunnen!

Nii oli Anfissa Petrovna juhatuses rääkinud. Talle oli raske vastu vaielda. Rahvas oligi nõusse jäänud.

3

Eluase poistele ei meeldinud. Hütt oli vana, nõgestesse ja putkedesse kasvanud, ainult roheliste samblalaikudega katus paistis välja. Uksele ei pääsenud ligi, lepistik oli ees. Pime ka. Nagu tihe sammaldunud sein kasvas kuusik hüti taga.

Õhk sumises putukaist. Kuna päike siia nurka ei ulatunud paistma, ei kehtinud siin ka tavaline kord, et päeval parmud, õhtul sääsed. Siin olid need sunnikud kõik korraga koos, sumisesid ööd ja päevad vahetpidamata.

«Küll on ikka Stavrovil maja!» ütles Liisa ja vahtis imestades ringi. «Ma poleks ilmaski selle peale tulnud, et keegi niisugusesse kohta tare üles lööb. Pealegi veel Stepan Andrejanovitš! Muidu tark mees, kuid siin on arust

puudus tulnud. Vaata, kuhu oleks pidanud onni ehitama,» arvas Liisa ja näitas rõõmsat, karikakardega ülekülvatud küngast Sinelga ääres. «Vesi käepärast, silm puhkab.»

Polnud mahti ega mõtet Liisale ja poistele seletada, miks oli Stepan Andrejanovitš hüti metsaveerde, mitte niidule ehitanud. Nad ei usuks, kui kuuleksid, et vanasti hinnati igat niidusülda. Sest nüüd ei jää mitte ainult jumalast neetud metsaheinamaad ja jõekäärud niitmata lume alla, vaid ka põlisheinamaad.

Kõigepealt rakendas Mihhail hobuse lahti. Nad olid kõik kõvasti vatti saanud, kuus versta soist metsateed on sama mis viisteist või kakskümmend versta harilikku, kuid hobune oli päris otsas. Inimesed valisid siiski teed, astusid ikka kõrgemat kohta või puunotti pidi, hüppasid mättalt mättale, ent hobune sumas keset teed otse läbi muda, regi koormaga järel.

«Mis te seisate?» käratas Mihhail norguvajunud poistele. «Suvitama tulite või?» Ta võttis kirve päitsetest välja ja ulatas kaksikutele. «Marss metsa puid tooma!»

Läks lahti eluaseme korrastamine. Mihhailil ja Liisal oli hüti ümbrus varsti puhtaks niidetud. Paistis, et see hütt polnud algusest peale suurem asi olnud: akende asemel olid tal mustaks suitsunud luugid ees, ehitseukse asemel latid, kuhu vihma ajal tohuribad varjuks ette riputati. Katuski polnud tehtud laudadest, vaid mitmekordse tohuga kaetud lattidest, ning nüüd juba üsna määndunud ja pude, paksu rohelisse samblasse kasvanud. Igatahes oli Stepan Andrejanovitš ainult sääse- ja vihmavarju üles tõõnud. Vanamehest endast poleks vist praegugi põõsastiku maharaiujat saanud, et milleks asjata aega kulutada, käib niigi. Kuid Mihhail raius hütist paremat kätt võssa suured avad ja võttis künkalt lepistiku sootuks maha, et mitte miski ei varjaks kõrget punast vastaskallast, ja mis peaasi — et tuul nende juurest putukad minema puhuks.

Sedaaegu olid poisid metsast puudega tagasi ja rääkisid teineteise võidu, et hüti lähedal metsas lonkivat hiiglasuur lehm vasikaga.

Mihhail naeris:

«Miks te seda lehma siia ei ajanud? Siis oleksime piima saanud!»

«Ega me lehma ennast näinudki. Me nägime muda

sees jälgi. Kole suuri! Aga vasikal on tillukesed sõrad, nii väikesed!»

«Oh teid tobusid küll! Teate, mihukesed sõrad sel lehmal on? See virutab hundile, nii et pealuu ragiseb.»

«Põdralehm· või?»

«Muidugi. Siin on igasuguseid loomi. Oodake, kui homme niitma hakkame, küll te siis näete. Kui vana oti ise välja tuleb. Talle meeldivad uued ja värsked.»

«Ära neid parem hirmuta,» ütles Liisa, kes neljakäpukil suitsu täis hütist välja roomas, pisarad üle sarnaka näo veeremas.

Kuni vend võsa raius, oli ta hütist vana heinaprahi välja pühkinud ja kerise küdema pannud. Nüüd oli hütt paksu valge suitsupilve sees. Suitsu tuli pajaaugust, uksest ja seinapragude vahelt, Stepan Andrejanovitš polnud seinu samblaga tihtinud, polnud raatsinud poolt tööpäeva ära raisata.

Päike oli alles kõrgel, kuid päevane kuumus andis juba järele ja kiinid kolisid hüti juurest jõele. Jõe ääres lonkis Lauk, nende kõrb ruun, higist märjad küljed päikese käes läikimas, ja vehkis sabaga. Kiilid lendlesid ringi.

Mihhail ei väitnud, et kuuleb nende säravate tiibade krabinat, kuid vasakut kätt oli juba kuulda kärestikku, mida päevakära summutanud. Esiotsa klähvib ta nagu kutsikas, õiget lärmi hakkab aga lööma alles kolme tunni pärast, kui päike loojas.

Oh, kui nüüd saaks lähimate kärestike juurde vaatama minna! Varem oligi ta niiviisi teinud: vaevalt olid nad hütti jõudnud, kui tal ikka juba õngeritv peos oli. Ent nüüd polnud ta siin üksi või emaga kahekesi. Ühele, teisele, kolmandale oli vaja vikatit seada, annaks jumal, et enne loojangut valmis jõuaks. Ja katus? Kaua sa sihukese tohtkatuse all elad? Esimese sajuni.

Ta võttis ohates kirve pihku, et enne kastet katuse jaoks kasetohtu kiskuda, kuid ei pidanud siiski vastu, haaras pihlakase ridva, mille ennist võsa raiudes kõrvale pannud, keris nööri peale ja ruttas jõe äärde.

Esimese kahe kärestiku juures ei näkanud. Aga vaa-

valt sai ta Mitka hauas ussiga vett puudutada, kui keegi seda nii kõvasti tõmbas, et pidi õngeridva käest ära rebima. Seda polnud ta oodanud. Oli niisama proovinud, et sööda rahule jääks. Kuule nüüd, kas ärn passib siis palavaga hauakohas! Ärn kükitab palavaga kärestikus, uhab taisid maha.

Mihhail vahetas kähku ussi ja heitis seljaga vastu kuiva sammaldunud toomingatüve toetudes õnge nüüd juba õige otsevastlikult uuesti vette. Mitte kui midagi. Ta proovis end nii, küll naa, võngutas ritva vee kohal, vedas mööda kive, tegi ringe, kuid kala oli kadunud. Proovis parmu ja tiitsuga, ikka sama lugu.

Paikat-Griškat, kes ise ka kalamehed olid, sosistasid selja tagant rohu seest:

«Võib-olla läks hoopis ära?»

«Võib olla,» kostis Mihhail vaikselt, astus sammu ettepoole ja kallutas sedamaid keha tagasi.

Ta oli ussi mitu korda mööda vedanud suure kivi varjus pohjas lamavast notist, millele oli ülevalt valget linnuliiva peale sadanud, ta oli veel kartnud seda puudutada, nüüd aga selgus, et sellel notil olid uimed. Just siis, kui ta sammu ettepoole astus, vilksatas pajupõõsastest õhtupäikese punane kiir ja kivi juures säratas kulda.

Nüüd alles kalapüüdmine algas. Kõik visati kõrvale, nii uss, parm kui tirts. Jäi ainult paljas konks ja mehe osavus.

Kalamees, kes tahab kala õnge otsa saada, peab olema äärmiselt kannatlik ja pika meelega. Kõigepealt tuleb konks eemale heita, aga nii, et ärni sulpsatusega ära ei ehmataks. (See on ütlemata ettevaatlik kala!) Siis tuleb konks alt kala kõhu või pea alla sokutada (parem küll pea alla, sest suurt ärni ei saa kõhtupidi välja tirida). Seejärel rapsak, pigemini osav tõmme, ja konks lõikub kala kõhasse.

Ei paistagi keeruline, eriti kui kogu tegevust osade kaupa vaadelda; tegelikult õnnestub vaid vähestel, väga vähestel kala õnge otsa saada. Miski läheb ilmtingimata viltu, või näitad end enne õiget aega. Mis teha? Konksu otsa saab kala püüda ainult selge päevaga, kui kala kaldalt hästi näha on. Aga kui sina kala näed, näeb kala ka sind. Või märkab varju järgi su lähedalolekut.

Mihhailil igatahes vedas. Kallas oli järsk, jõekääru kohal vana toomingas, nii et varju pole ollagi. Ja päike.

Tema viltused kiired tegid ärni hästi nähtavaks. Mis puutub kannatusesse, siis selle pärast polnud muret. Seda tal jätkus.

Tema pea kohal keerlesid pimeparmud ja kihulased, sipelgarajad läksid üle ta valge särgi, mööda keha ja saapaid (õudselt palju sipelgaid oli vana toominga tüvel, mille vastu ta najatas), aga ta jäi paigale. Ei liigutanudki. Ja lähendas konksu aeglaselt, sentimeeterhaaval ärnile.

Õhtupäike õhetas üha enam jõge. Ärni soomused muutusid kuldseks. Juhtus ime, kala hakkas suisa silme all kasvama, nagu oleks keegi ta täis puhunud.

Mihhail aga ei näidanud oma imestust väljagi. Ei ahhetanud ega liigutanud. Ainult ta kätes oli elu, ülejäänud keha oli kivistunud, puitunud, sipelgavoorid, kes ühtevalu mööda keha liikusid, suutsid veel vaevalt tema keha ja vana toometüve vahel vahet teha.

Tähelepanelikkusele ja keskendatusele vaatamata ei osanud Mihhail ometi öelda, millal just ärn konksu otsa jäi. Mis oli otsustaval hetkel juhtunud, kas oli tema varem rapsanud, ehkki talle oli paistnud, et kalani jääb veel veerand maad, või oli ärn ise konksu otsa viskunud, kuid äkki kees ja kihas vesi kivi ümber, peenike pihlavabe paindus käes nagu vibu.

Tõmme. Veel üks tõmme. Veel... Kuldselt sätendav kiil lõhestas vett...

«Kui ainult õngenöör vastu peaks, kui ainult nöör vastu peaks,» kordas Mihhail endamisi.

Kuuest hobusejõhvist tehtud õngenöör polnud üldse mõeldud nii suure kala jaoks, Mihhail astus kaldaservale ja sikutas kala äärmiselt ettevaatlikult ja ühtlaselt välja rohusele neemekesele, kus poisid juba kannatamatult ootasid.

Õngenöör pidas vastu. Aga kala kõhunahk ei pidanud. Pääses konksu otsast lahti. Pääses lahti otse neeme juures.

Kahjutundest oli Mihhail valmis endal juukseid peast katkuma, kaksikud lausa nutsid.

Siiski ei läinud nad ära tühjade kätega. Kala nad said. Järgmise kärestiku juurest tõmbas Mihhail kaks ärni välja, sealtsamast jõekäärust sai aga veel kolm teibi, ning mingi ime läbi said poisid tubli, vähemalt naelase lutsu kätte.

«Voh, Liisa!» hõikas Petka heleda häälega, kui heina-

[illegible] hakkas, ja tõstis kalakimbu kõrgele pea kohale.

«Jah, saime pisut värsket,» sõnas Mihhail, kes ei suutnud ka rõõmunaeratust varjata. «Ma arvasin juba, et [illegible] on puhtaks teinud. Viskasin niisama hea õnne peale õnge. Nüüd on nii, et tule millal tahes Sinelga äärde, leiba tühi. Kalamaitse kaob suust.»

«Tal ju suvel puhkus,» ütles Griša. «Suvel ta maksu ei [illegible]. Siis ta käib siin roobitsemas.»

«Just nimelt roobitsemas. Ta paneb kõik nahka, iga [illegible] kui teivi. Teeb puhtama töö kui saarmas.» Mihhail noogutas Fedkale. «Käärudes on teibi küll. Ja sina [illegible], kes meid toitma hakkab. Selge?»

5

Päike läks hüti taha looja ning ümberringi muutus kõik [illegible] — valged kasetüved oja ääres, laste näod ja kõrb [illegible], kelle kelluke all niidul kõlksus.

Loojang ennustas ilusat ilma. Omatehtud baromeeter [illegible] sama: seinaprakku pistetud paljakskooritud kanarbikuoksake tõmbus sirgeks.

Lauast tõustes mängisid poisid kajaga. Kena tegevus, [illegible] kui kõht täis. Täna olid nad kõvasti süüa saanud. Lisaks piimale olid nad katlatäie odraputru nahka pannud (seda poleks pruukinud teha, putru hakati heinamaal [illegible] alles siis, kui esimene kuhi valmis, nii oli see olnud [illegible] ajast kombeks, kuid Liisa ei teadnud seda) ja veel kala peale söönud. Alguses oli neil olnud plaan kala [illegible] soolata ja kasetohust karbis ojasse, ema ootama panna? Aga pärast leiti, et söögu pealegi, halba oli küllalt [illegible], jäägu ka mõni ilus mälestus. Niisugune heinategu oli poistele muidugi kangesti mokka mööda.

Mihhail tõmbas plotski ära ja hakkas poiste vikateid [illegible] otsa panema. Petkat-Griškat vaatasid õhinal pealt, kuidas ta seda tegi.

«See peaks ka sulle huvi pakkuma,» viipas Mihhail väiksema poole, kes üksipäini tule ääres käänispeaga väitsega mängis. «Saa pärast kelleks tahes, ega amet leiba küsi.»

Vikatitelt viis Liisa jutu tulevikule, egas Jegorša teda asjata poliitasetäitjaks kutsunud.

«Ütle, Fedka, kelleks sa tahad saada?» küsis ta laualt nõusid koristades suure huviga.

Fedjuhha nägu tõmbus pilve, ta ei lausunud sõnagi.

«Säh sulle!» sai Liisa pahaseks. «Ta pole selle peale mõelnudki.»

«Peab mõtlema,» toetas Mihhail õe alustatud juttu. «Olete juba suured. Näiteks sina, Petro. Kelleks sa hakkid, kui suureks saad?»

Petka vahetas Grišaga ujeda pilgu.

«Meie tahame sinuks saada.»

«Kuidas nii — minuks?»

«Hakkame selleks, kes sina.»

«Oh sa poiss, sul on küll suured plaanid! Mis Grigori arvab?»

Liisa vangutas pilkavalt pead.

«Mis sa Grigori käest enam uurid. Kui Petka juba ütles, siis mõtleb tema samamoodi. Nemad on nii, et mida üks ees, seda teine järel. Kuidas te niiviisi elust läbi saate, poisid? Igamees peab ise ka natuke mõtlema. Pärast elate eraldi, ei saa enam teineteise käest küsima lipata.»

«Meie jääme kokku,» sõnas Petka.

Mihhail hakkas naerma:

«Ei seda ole! Kõike ei ole võimalik koos teha; mis siis saab, kui naise võtate?»

Liisa vaatas vennale etteheitvalt otsa, et niisugustest asjadest oleks nagu vara rääkida. Kuid see jutt huvitas Mihhaili tõsiselt. Tõepoolest, mis neist saab? Praegu on nad alles väikesed, aga küll nad ükskord suureks kasvavad. Kuidas nad oma elu ette kujutavad? Anfissa Petrovna oli muudkui unistanud ja oodanud, et Prjaslinite brigaad heinamaale läheks. Aga kord tuleb aeg, kus Prjaslinite brigaad läheb kaugemalegi kui heinamaale. Läheb ellu.

Uuesti hakkas ta kaksikuid pinnima, et kelleks nad saada tahavad, ja kui nad uuesti vastasid, et temaks, vangutas Mihhail pead:

«Ei, poisid. Mis olen mina? Kakskümmend aastat on turjal, aga mis ma näinud olen? Kus ma käinud olen? Elu on ju hiiglasuur. Meie riik on hiiglasuur. Te peate õppima. Mina õppida ei saanud. Tema ka mitte.» Mihhail nookas õe poole.

Liisa ütles ohates:

«Kus mul õppimiseks mahti oli! Istusin küll tunnis,

mõtlesin lehma peale. Et kas tal ninaesist on? Ja kus poisid on?»

«Ta räägib teist,» sõnas Mihhail. «Nii et teie pange aga pihta. Teil tuleb õppida nii minu kui ka õe eest.»

«Meie Tatjanast saab haritud inimene,» ütles Liisa. «Tema jõuab kaugele. Äge plika! Kus ta, kisakõri, praegu on?»

Kui Liisa seda ütles, vaatasid poisid Sinelga taha vaarikakarva kuusiku poole — seal kuskil oli Pekašino.

«Kas koduigatsus tuli peale või?» küsis Mihhail ja jätkas endist juttu: «Teie, poisid, kasvate teistsugusel ajal. Teil igatahes ei tule neljateistkümneaastaselt koolipingist metsatööle minna.»

«Kuulake, mis vend räägib,» manitses Liisa. «Pange kõrva taha.»

«Mina näiteks olen kogu aeg mõelnud hobuselt traktorile ümber istuda. Traktoristiks õppida. Sellest ei ole midagi välja tulnud. Elu on sihuke.»

«Seda pani Mihhaili elu nahka,» sõnas Liisa. «Ja meie ka. Meie pärast ei võetud teda isegi sõjaväkke. Et meie palga ei sureks. Jätke see meelde. Hästi meelde. Olge te hiljem kus tahes, kolige kuhu linna tahes, aga venda ärge unustage. Selge?»

Poisid polnud nii tõsise jutuga harjunud ja noogutasid vaevu vastuseks, Mihhail aga vaatas õele otsa ja mõtles: «Oh sind, õekest! Kui juba jutuks on tulnud, eks pannud seda sinugi elu nahka.»

Õja ääres kaskedel kustus ehavalgus. Jõelt tõusis udu. Poisid vehkisid sääski eemale, tõmbusid kössi ja vahtisid hüti poole, kuhu Liisa asemeid tegi.

Lõpuks tuli Liisa hütist välja.

«Kas mõtlete veel kaua vahtida?» Ta astus palja jalaga lurkivale tüümaale ja kibrutas kulmu: «Küll siin on aga kaste! Hoopis teine asi kui külas. Homme tuleb ilus ilm.»

«Ilus jah,» kostis Mihhail. «Noh, kuidas jääb, mehed? Kas ajan enne keskhommikut üles?»

«Aja,» vastasid kaksikud. (Fedka oli juba hütis.)

«Hea küll, eks me näe. Nüüd magama.»

Hüti taga õhetas ehakuma. Keedulõkkelt tõusis sinine suitsulint roosa taeva poole. Valjusti kõlksus niidul kell, kuhust ennast aga polnud näha — piimjas udu oli niidu endasse mähkinud.

Mihhail istus lõkke juures, pahvis plotskit, kuulatas

seina tagant poiste hääli ja kiikas laua sisse lõigatud vanade tähtede poole: P I G.

Keegi polnud välja teinud neist kolmest tähest paljude teiste hulgas, millega lauaplangud kaetud olid, — ei poisid, ei Liisa ega tema ise. Need aga olid nende isa nimetähed: Prjaslin, Ivan Gavrilovitš. Kunagi oli selle laua taga istunud nende isa...

Kuueteistkümnes peatükk

1

Päike oli jõe tagant vaevu tõusnud, kui Anna juba nurmele jõudis. Toidukomps ja piimaanum tohtkorviga kaasas, reha õlal. Tal oli hea meel, et oli kõigist varem tõusnud, kõigist varem ahju kütnud ja lehma talitanud ning läheb nüüd esimesena tööle. Sellepärast ka, et ta varsti oma lapsi näha saab.

Kolm päeva oli ta Tanjuhhaga kahekesi olnud ja talle, kes ta laste igavese kisa ja käraga oli harjunud, paistis kodu tühi ja kõle.

Ammu enne Sinelga äärde jõudmist oleks ta nagu oma lapsi näinud. Juba Terehha nurme servas kasevõsas. Vana harjumust mööda sirutas Anna siin käe oksa järele, et metsavahel sääski peletada. Kase küljest oksa võttes märkas ta ladvas murtud oksi. Natuke eemal, teisel teepervel, oli samuti oksi murtud, kuid madalamalt.

Anna sai kohe aru: poiste töö. Selle kase küljest, mida ta praegu alla painutas, oli murdnud Mihhail, teiselt poolt teed kaksikud. Ta kujutas koguni ette, kuidas see toimunud oli.

Kaksikud olid nagu ikka kõige ees lipanud, et vaata, Miša, kui väledad jalad meil on, kui äkki kuulsid, et Miša kaseoksi murrab, ja muidugi kohe ise ka murdma, et ju siis on tarvis. Miša ei tee midagi ilma asjata. Vahest oli Mihhail neile hõiganudki: «Poisid, võtke kasevitsad valmis. Fašistid on õhus!» Niiviisi kutsuti sõjaajal kiine ja pimeparme.

Tee jutustas talle, kuidas lapsed metsa mööda edasi olid läinud.

Seal oli astunud Mihhail oma meetrisel sammul, täpi-

peali nagu isa, — ta oli saapaid kõvasti maa sisse vajutanud, neid jälgi ei suudaks vihmgi ära uhta. Kaksikud polnud igale poole jälgi jätnudki. Kerged nagu hirved.

Ise püüdis Anna käia mööda tütre jälgi. Liisa samm polnud ei pikk ega lühike, vaid päris paras; peaasi oli see, et Liisa oli teed valinud. Mitte nagu Mihhail, see lampis ikka otse, ükskõik kas läbi pori või soomülka. Tema ei käinud kuskilt kaudu. Liisa oli teistsugune. Kui tarvis, pööras kõrvale, tegi ringi, peaasi, et jalgealune kuiv oleks.

Versta maa järel, õdsu peal, katkesid Liisa jäljed äkitselt. Anna vaatas küll ühele, küll teisele poole, kuid jälgi ei olnud.

Ta astus mööda piimohakaid täiskasvanud kõrgemat perve, kus Mihhaili ja kaksikute jäljed ees olid. Kuid tutlavat ümmarguse kontsa ja suure naelapeaga jälge polnud ka teisel pool õdsut. Alles natukese aja pärast märkas ta teel pikka kitsast palja jala jälge. Liisa jälg, taipas Anna. Liisal oli uutest saabastest kahju hakanud. Oli need jalast võtnud, kui tee mudaseks muutus.

Stepan Andrejanovitš oli tüdrukule saapad toonud päris viimasel minutil, kui Mihhail poistega juba väravast vatja pööras. Liisa oli vanamehe lemmik, igaüks ei hoia oma tütartki nõnda, nagu vanamees Liisat hoidis. Mullu oleks Liisa metsas ilma viltideta päris ära külmunud, kui Stepan Andrejanovitš poleks aidanud. Ta oli kuskilt villu saanud ja ise vildid teinud.

Vildid ja saapad on tänapäeval suur asi, kuid ega Liisagi Stavrovidele võlgu olnud. Neljakümne teisest aastast saati on ta vanamehele ja poisile pesu pesnud ja koristanud, eks seegi ole midagi väärt!

Mõttes oma lastega juttu ajades ja jälgede järgi ära mõistatades, kuidas nad läinud olid ja kus peatunud, ei märganudki Anna, kuidas ta Sinelga äärde välja jõudis.

Nüüd oleks vaja olnud veidi hinge tõmmata ja nägu uhta, keha oli kuum ja higine. Egas ta tühjade kätega tulnud, aga mis sa enam puhkad, kui lapsed on siinsamas!

Oligi käes tema suurpäev, tema pidupäev, mille pärast ta nii palju kannatama oli pidanud: Prjaslinite brigaad oli heinal! Mihhail, Lizaveta, Pjotr, Grigori.

Mihhailiga oli ta harjunud, see oli juba neljateistkümneaastasena mehe eest väljas, praegu talle külas võrdset niidumeest ei leidunudki. Liisagi võtab nii laia kaare, et sina kadesta. Ei ole temasse, oma emasse, olevat vanaema

Matrjonasse. Kuid poisikesed, need ju ka! Kummalgi väike vikatike käes ja mõlemad niidavad, et lase aga olla! Heldeke, kas oli ta kunagi niisugust imet näha lootnud!

Sündimisest saati polnud kaksikutel vedanud. Sündimisest saati olid nad pidanud kõik isekeskis poolitama: emapiima, riided ja jalanõud; sõja ajal paistis, et nemad viskavad esimestena vedru välja. Aga ei, vastu pidasid.

Mihhaili hõbedane vikat vihises rõõmsalt, tihe rohi oli Liisale vööni, üle märja, higiplekilise selja voogas tihe linakarva juuksepats; kaksikute vikatid kilksusid nagu tihased.

Paistis, et see, mis praegu niidul päikese käes kõrgete kaskede all toimus, huvitas veel teisigi.

Taeva all tegi suuri sujuvaid ringe tuhkhall vihmaviu ega karjunud nagu alati: «Juua! Juua!», vaid oli vakka.

Oli vakka ja vaatas.

Vaatas ja imestas.

2

Liisa silmas ema esimesena ja hõiskas, nii et niit kajas: «Ema, ema tuli!»

Jättis siis vikati sinnapaika ja ruttas ema juurde, et tal kompsu seljast aidata.

«Vaata aga vaata meie mehi, kuidas nad püüavad!» sosistas ta kaksikute poole noogutades õhinal. «Ärge nüüd vigurdage, poisid, näete küll, kes tuli.»

Petkat-Griškat pidasid vastu, ei vaadanud kordagi selja taha. Et egas meil mahti ole ringi vahtida. Meie teeme tööd. Alles siis, kui vanem vend suitsutunni välja kuulutas, andsid nad oma tunnetele voli ja kappasid teineteise võidu ema juurde.

«Ema, ema, kas sa nägid?»

«Nägin, nägin.»

«Miks ei näinud,» naeris Liisa. «Me kogu aeg ainult teid vahtisimegi. Et küll on meil aga tublid poisid. Niisuguseid töömehi annab otsida.»

«Kus siis väikemees on?» küsis ema ringi vahtides. «Miks teda näha ei ole?»

«Püüab kala,» vastas Liisa ja näitas jõekäärust tõusvat suitsu. «Niitmisest ei tule tal midagi välja. Üleeile proovis. Kärbsed ja parmud segavat. Seisab teine kaarel

ja vehib vihaga. Ma ütlesin talle, et ega sa, Fedjuhha, saugas ole. Heinamaal vehitakse putukaid eemale vikatiga, mitte vihaga . . .»

Kõik naersid, ka Mihhail, kes teiste juurde oli jõudnud. Liisa oli meister kõiksugu lugusid jutustama.

«Ta on veel väike,» astus Anna nagu tavaliselt Fedjuhha kaitseks välja. «Küll ta niidab, kui suuremaks saab.»

«Pole ta väike ühti,» vaidles Liisa vastu. «Otsast otsani laiskust täis.»

«Aga meid parmud ei hammusta, ema! Vaata!» Petjal ja Grišal polnud sääsekaitset peas. Olid vanema venna käsujul maha võtnud, too käis suve läbi palja peaga.

Tänaasjata võtsid maha, mõtles Anna. See uljus oli neile kalliks maksma läinud. Kahvatud, veretud näod olid täna korpas ja paistes.

Pilmaanuma laskis Mihhail tiheda toominga alla jõkke. Leivakompsu riputas kaseoksa — olgu muud, mis oli, aga kiirt oli õhnelga ääres paksult.

Kuumusest lõõtsutades rääkis Anna külauudiseid.

Uudiseid oli nii- ja naasuguseid: igale heinalisele anti kuhjaga kaks kilo jahu, Järvetagusel on laps uppunud, juba teist päeva otsitakse noodaga; Tähik annab palavaga vähe piima, koort pole saanud kogudagi.

«Mis siis veel?» laiutas Anna käsi. «Ah jaa. Lobanoviite Anisja kolis lastega linna.»

«Läks ikka ära?» küsis Mihhail mõtlikult.

«Passi pärast,» sõnas Liisa. «Ta rääkis juba möödunud nädalal, et passi aeg saab täis, ei tea, mis teha.»

«Egas Anisja niisama heast peast ära läinud,» ütles Mihhail. «Eks sa proovi kolme lapsega ilma lehmata otsast peale hakata.» Mihhail kratsis musta habemetüükasse kasvanud lõuga. «Küsis minugi käest nõu. Mis mina? Mis nõuandja on niisugusel puhul brigadir? Ei passi ometi öelda, et mine. Aga takistama keel ka ei paindu.»

«Mis viripill teeb?» viis Liisa jutu jälle oma perele. «Jäi vist pillima?»

«Tatjana või? Magas alles, kui ma tulema hakkasin. Palusin, et Semjonovna ta enda juurde võtaks.»

Mihhail pahvis veel pisut suitsu ja hakkas siis emale vikatit seadma.

Ka Liisa tõusis püsti. Võttis heinte alt oma uued kal-

lid saapad — istunud oli ta paljajalu, raatsimata neid päikese käes kõrvetada — ja pani jalga.

«Mis me nendega teeme?» Anna ei julgenud liigutada, nookas üle õla.

Petkat-Griškat olid olnud nii väsinud, et vaevalt said nad ema selja taha, kui sedamaid magama jäid. Ema oli tundnud, kuidas nad kuumalt hingasid ja raskelt tema najale vajusid.

Mihhail hõikas:

«Üles, abimehed!»

Küll olid kaksikud kähku jalul! Nagu polekski maganud. Pilgutasid korraks silmi ja juba oligi nende pilk selge nagu Sinelga ilusa ilmaga.

«Ega me maganudki. Me niisama, eks, Griša?»

«Muidugi niisama,» rahustas Anna. «Ärge muretsege, poisid, ma oleksin ise ka äärepealt suigatanud.»

Päike hakkas päevast jõudu kätte saama. Heinamaa undas sääskedest ja parmudest. Mihhail ja Liisa asusid rahulikult niitma. Niitsid kaari ja ristkaari heina sisse. Kust otsast siis Anna pihta peaks hakkama?

Kaksikud hõiskasid võsa varjust välult: «Ema, ema, tule meie juurde!» Mõni teine kord oleks ema suurima rõõmuga nende juurde läinud, mis parata, kui ta kunagi õieti niita polnud osanud, aga täna ei tohtinud. Mitte ei tohtinud.

Hingepõhjas oli ta aastaid seda perekondlikku pidupäeva oodanud, oma elu suurimat rõõmu — kuidas võis ta nüüd siis põõsasse pugeda?

Nõnda asuski ta täiskasvanute kaarele, Mihhaili ja Liisa kannule.

3

«Ooh!» Suud tila küljest võtmata jõi Mihhail pool teekannu tühjaks. «Kes veel vett tahab? Tulge kähku!»

Petkat-Griškat (kas nad vee järel käies tõesti ise polnud joonud?) olid niisama ahnelt kannu kallal.

«Tublid poisid! Te mõlemad saate püha naeri ordeni, kui naerid sügisel valmivad. Aga emale võiks juba täna tohletanud rõikast medali anda.»

Mihhail oli rahul, tänase hommikuga oli kõvasti niidetud.

Kaksikutele lõi Mihhaili kiitus jalgadesse: jooksujalu tõstti hüti juurde, et täiskasvanute tulekuks lõke põleks.

Liisa ei jõudnud ema ära imestada. Anna oli õhetama läinud, nagu oleks teda kiitnud vähemalt rajoonikomitee sekretär, mitte oma poeg. See oli muidugi arusaadav. Ema oli näolt ilus, isegi sõda polnud tema ilu hävitanud, ainul käed olid tal nõrgad. Polnud tal kätes kärmust ega hoogu. Miks ta siis punastama ei peaks, kui Mihhailisugune niitja kiidab! Eks olnud emagi ju inimene, ootas samuti lahket ja sõbralikku sõna.

Kui ema ja Liisa hüti juurde jõudsid, oli keedulõke juba üleval ja teekann ning katelok konksude otsas.

«Kas keedame midagi?» küsisid kaksikud.

«Keedame,» vastas Liisa. «Pakume külalisele kala. Mis te seisate? Pange ruttu hobune ette ja sõitke kalamehele vastu. Täna on nii suur saak, et ei jaksa kojugi tuua.»

Petkat-Griškat said naljast aru ja keerutasid rõõmu pärast pead.

Akki tõmbusid nii poisid, ema kui ka Liisa trammi ja vaatasid kohkunult sinnapoole, kus Fedka õngitses. Sealt kostis meeleheitlikku kisa. Siis nägid nad poissi ennast. Kõigest jõust kisades jooksis ta mis jalad võtsid mööda heinamaad, tema kannul puhkis Mihhail, pikk vits peos.

Hüti lähedal oja ääres sai Mihhail Fedka kätte, lükkas ta pikali ja pikk vits hakkas lapse kohal halastamatult tantsu lööma.

Ema ohkis ja ahkis. Ah seda ei olnud, et hõikaks: «Jäta ometi järele! Ei tohi, koletis! Peksad lapse vigaseks!» Seda ei maksnud ema suust oodata. Mis Mihhail ka ei õelnud või ei teinud, ikka oli tal õigus. Tema oli majas peremees.

Hoopis Liisal tuli häält tõsta. Ta ei teadnud isegi, mis ta vennale hüüdis, kuidas toda metsalist hurjutas ja sõimas. Igatahes pääses Fedka venna käest lahti ja kargas üle oja. Alles nüüd tuli ema talle appi:

«Fedja, Fedja, lippa minu juurde.» Sirutas talle käedki vastu.

Aga ei jooksnud poeg ühti ema varju, jooksis Liisa varju. Jooksis õe juurde, haaras tal kahe käega ümbert kinni ja surus end tema vastu. Liisa võttis poisil samuti ümbert kinni, varjates teda oma kehaga — löögu vend pigem teda.

Mihhail ei löönud teda. Murdis vitsa põlve peal väkesteks tükkideks ja oli nii tige, et hirmus vaadata. Üleni märg ja higist leemendav, hambad irevil nagu kiskjal. Vennas polnud kunagi vagur olnud, kui midagi ei meeldinud, olid silmad kohe püsti peas, aga enne haigust vähemalt niisuguseid vahkvihahooge ette ei tulnud.

Lõunat süües ei paotanud keegi suud. Keegi ei liigutanud end. Ainult poisid heitsid vargsi haledaid pilke hüti poole, kus Fedja karistust kandis. Siis vaatasid nad rahutult õele ja emale otsa: piim hakkas kausist lõppema, leent aga polnud keedetud, mis siis Fedjale jääb, kust tema saab?

«Sööge kõik ära. Tollele sunnikule ärge jätke tilkagi!»

Jälle hakkas Liisa, mitte ema, Mihhailile vastu.

Ta lakkus oma lusika hoolega puhtaks ja ütles:

«Karista lapsi, kuidas tahad, aga ära näljuta. Ega ole endine aeg.»

Korda läks. Vend ei kostnud musta ega valget. Tõusis püsti ja sammus hüti juurde. Liisa kükitas päris maha, et hoia nüüd alt, Fedka. Aga pikne oli möödas. Mihhail võttis seinalt reha ja hangu ning läks heinamaale.

4

Hüti juures oli õhk pinev. Peremees oli sõna lausumata heinamaale läinud. Näljane Fedka istus hütis. Mis temaga teha? Kas tohib talle süüa anda või on see venna käsust üleastumine?

Liisa vaatas emale otsa, et mõtleme üheskoos. Ema aga vaatas teda anuvalt nagu kaksikudki: Liisa, aita!

Ja Liisa võttis julguse kokku:

«Kutsuge too ahnepäits siia!»

Vendade saatel tuli Fedka hütist välja. Pruntis huuled virilad, kuid näost oli kohe näha, et ta polnud hoopiski mitte surmani kohkunud.

«Mis sa seal siis tegid, peletis? Räägi!»

«Ei midagi.»

«Kuidas ei midagi! Eimillegi eest ei aeta sind vitsaga mööda heinamaad taga. Millal on Mihhail kedagi ilma põhjuseta löönud? Mis?»

«Tukastasin natike,» luristas Fedka nina.

«Tukastasid?» Liisal jäi pahameelest hing kinni. «Jäid

[illegible] juures magama? Mis sul arus on, sa igavene rajakas? [illegible] rabame nii, et veri küünte all, sina aga võtad kätte ja põõnad. Niisuguse asja eest tuleks sul nahk üle kõrvade tõmmata, seda ma ütlen. Vähe veel oled tappa saanud!»

Nüüd hakkasid kaksikud töinama, sest neil oli kallist [illegible] kahju; ema asus nooremat kaitsma ja pahane Liisa ei saanudki Fedka käest õiget otsa kätte. Alles hiljem rääkis Mihhail, millest tüli tõusnud.

«Ma löin ju talle päris kuninglikud tingimused, jumala eest. Tegin sääskede peletamiseks lõkke üles, niitsin heina mäha. Et püüa, poiss, kala, ema tahab värsket. Eks poiss püüdnud ka. Tõmbas teivi välja, pani hõõguvate süte peale ja sealt suhu. Tõesõna. Pikutas teine tule juures ja norskas, hein peale laotatud, et ükski kärbes ei hammustaks, nägu kalasoomustega üleni koos. Justkui kärnas. Mul täitsa keeras sees. Ah sa raisk! Või nii täidad sa minu käsku! Siis ma nägin veel soola ajalehenutsaku sees. Et värske kala paremini alla läheks! Saate aru? See sunnik oli juba õhtul soola kõrvale pannud, kõik oli valmis mõeldud. See mind lõplikult marru ajaski.»

Nõnda rääkis Mihhail hiljem, rääkis ja naeris, kuid nüüd polnud neil kellelgi naerutuju. Aeg läks, Mihhail oli kuhugi kadunud, heinamaal teda polnud. Mida teha? Kaartest paistab, et tuleks rehad võtta ja riisuma hakata. Aga Mihhaillil on ehk mõni muu plaan. Pärast veel ütleb, et ega seda ole, et te oma peaga ka midagi taipaksite.

Nad seisid hulk aega, vähemalt pool tundi hüti juures, pilgesid teadmatuses ja vahtisid rahutult sinnapoole, kuhu vend läinud. Lõpuks ilmus Mihhail nähtavale. Tuli põõsastest välja, märjad juuksed päikese käes läikimas (tähendab, oli ujumas käinud), ja hakkas loogu võtma.

Liisa sõnas kergendusohkega:

«Lähme meiegi. Ammu oleks aeg. Poisid, küll me sieme ikka ohmud. Kes see töö pärast ikka pahandab! Aga sina, saatananahk, ära oma nägu heinamaal näita!» ütles ta Fedkale. «Kuuled?» Liisa tegi kurja nägu ja andis poisile vopsu kuklasse. «Et sust õhkagi niidul poleks, kuni ma rätikuga lehvitan!»

Tasa ja ebaledes läksid nad alla oja äärde heinamaa-servale. Hein oli kuiv ja lõhnas magusasti. Jõelt tuli tuulevinu.

Liisa hüüdis:

«Kust me peale hakkame?»

Mihhail ei kostnud sõnagi — viha polnud veel üle läinud. Virutas sületäie heina hunnikusse mis mühiseb.

Ema ohkas. Sedapuhku sai Liisa tõemeeli kurjaks: lugu oli juba õige hull: ema kartis oma lihast poega!

Liisa ütles südametäiega:

«Riisuge siit. Eks seegi hein tule ükskord kokku riisuda.»

Nad töötasid kiiresti. Kõik olid ihu ja hingega asja juures, nii ema, poisid kui ka Liisa, nad võtsid lausa jooksujalu loogu. Kõik mõistsid, et kui üldse saab Mihhaili meelt mahendada, siis ainult tööga.

Ja Mihhail kiikaski juba aeg-ajalt nende poole, esiti tegi nagu päikest vaatama, siis aga vaatas heinarontide poole.

Siis saatis Liisa kaksikud hiljukesi lepitust looma.

Pjotr ja Grigori hakkasid vanemale vennale tasapisi lähenema. Riisudes hoidsid nad tasa ja targu ikka valgele särgile lähemale. Lõpuks jõudsidki päris juurde, juba välkusid rehad lausa venna ümber.

Natukese aja pärast kostiski Mihhaili hääl:

«Ema, mis te seal kallaku peal teete? Kas olete esimest korda heinal või?»

See tähendas, et kaua's me ikka pahutseme. Tulge aga siia. (Aga rohkemat ei öelnud Mihhail ka.)

Liisa võttis valge räti peast ja lehvitas avalikult Fedjale: tule siia! Sinu karistus on kantud. Ühtlasi oli nii armas silmadel üle niidetud luha käia lasta.

Ilus on niit, kui ta õitseb. Nagu tore sall. Ilus on niit, kui ta on täis meelõhnalisi kaari. Kuid kõige ilusam ja armsam on niit siis, kui ta on paljas. Kui hein on just kokku riisutud.

Seitsmeteistkümnes peatükk

1

Karjaväravad olid lahti ja Mihhail kihutas õue.

Kahvatu, salkus ema sööstis talle laudast vastu, kui ta vaaruva Laugu seljast maha kargas.

«Mis tal viga?»

«Mitte ei tea . . . Juba kaks päeva ei joo ega söö.»

Vastuseks tema küsivale pilgule kehitas Stepan Andrejanovitš õlgu:

«Udar vist . . . Udaral on midagi viga.»

Hall sääseparv, mis juba Sinelga ääres teda piiranud oli, hõljus Mihhaili higise pea ümber. Ema hakkas neid saaski oksaga peletama. Poiss astus sammu lauda poole ja komistas, sealt kostis veniv, kõlatu oie.

Tähiku udar oli paistes ja kivikõva. Mihhaili sõrmedele õhkus kuiva kuumust.

Ta vaatas emale raevukalt otsa:

«Perenaine! Oled külma veega pesnud või?»

«Mis sa nüüd! Kus ma . . .»

«Minu arust oleks talle keegi nagu roikaga virutanud. Vaata, missugune vorp on kõhul.»

Poiss katsus vorpi, mida Stepan Andrejanovitš näidanud. Lehm võpatas ja ohkas nagu inimene.

«Mis on, Tähik? Kas on valus või?»

Mihhail kõhvitses looma kõrva tagant, Tähikule oli alati meeldinud, et teda kõrva tagant sügati. Kuid praegu ei teinud ta sellest väljagi. Ammuli suust tuli vilinal kuuma õhku.

Loomaarsti polnud kodus, ta oli heinal. Streletsi-Marina, kel loomaravitsemisest kõige rohkem aimu, oli just nagu kiuste Järvetagusel. Mida teha?

Mihhail hingeldas ja vahtis ringi nagu lõksuaetud loom, kui ta viimaks laudast välja tuli ja nägi sabarootsuni porist hobust ning vaikset loojangut küla taga.

Mis teevad praegu Liisa ja poisid? Kas nad aimavad, missugune hirmus õnnetus on kodus juhtunud?

Kui Lukašin tund aega tagasi Sinelga luhta jõudis ja ütles, et neil on lehm kodus haige, olid Liisa ja poisid kohe nagu koolnut itkema hakanud. Ja kui Mihhail hobusele piitsa andes minema kihutas, kuulis ta oma selja taga veel kaua seda mitmehäälset itkemist, mida õhtune kaja metsa mööda edasi kandis.

Stepan Andrejanovitš võttis tal varrukast kinni. Mihhail taipas, mis vanamees mõtles.

Lehm oli juba pea selga ajanud ja hingas kõhuga. Tatjana hirmutas rätikuga udaralt kärbseid eemale. Ema pani talle mingi lauatüki pea alla.

Mihhaili ja Stepan Andrejanovitši pilgud kohtusid. Vanamees vangutas pead: mina ei tule toime.

Mihhail tõmbas pussi tupest.

«Ema, ema!» hakkas Tatjana südantlõhestavalt karjuma.

«Pagana pihta, vii ta ometi ära! Kas sa aru ei saa või?» käratas Mihhail vihaselt.

Kas sellest kisast, või seetõttu, et ta, tark loom, kõik aru sai, kuid Tähik tõstis pea ja uuris Mihhaili suurte nutetud silmadega.

Miks? Miks? Kas ma teid vähe aidanud olen? Eks ma ole viimastel aastatel olnud teie ainukene rõõm? Kuidas te ilma minuta toime oleksite tulnud?

Mihhail ootas, kuni Tähik pea langeda laskis, ja torkas talle siis pussi kõrri.

2

«Mis liha maksab?»

«Nelikümmend.»

«Kui palju?»

«Ütlesin juba, et nelikümmend.»

«Oled sa, poiss, nupust nikastatud või?»

«Mis ta hind sinu arust siis oleks? Me maksame eluskaalu eest normiks nelikümmend rubla...»

Valge mannerguga kolistades suundus naine piimamüüjate juurde. Seal seisid umbes kaks-kolmkümmend perenaist, kõik nad olid juba tema juures käinud. Liha olid ostnud ainult kolm, needki vaid kolmsada, viissada grammi.

Päev oli käes, kuum lõikuskuu päev.

Mihhail konutas müügilaua taga ja vahtis vihkaval pilgul perenaisi, kes kirjus summas petrooliputka varjus seisid.

Pilt oli selge, perenaised ootasid. Ootasid, et ta hinna alla laseks. Ei te jõua ära oodata! Mitte ei saa te oma tahtmist! Mihhaili elu on selle lehma nahka läinud — mis teie siis veel tahate? Ilma eest või?

Pärast sõda oli tal olnud võimalus ühes Jegoršaga metsapunkti tööle minna. Aga tema polnud läinud. Oli kolhoosi jäänud. Mispärast? Sellepärast, et need sõrad mööda maad kõnniksid. (Mihhail peletas sinakakstõmbunud kootidelt kärbseid.) Nüüd on lõpp, sõbrad. Teie jagu on käidud.

Sõrad on mustad ja pragunenud. Tema mäletas neid sirgu kollaste ja pehmetena, lambasõra suurukestena, mäletas, kuidas isa Tähiku süles tarre oli toonud: «Sellest saab hea lehm!»

Hea jah. Tähik oli nende heaks kõvasti pingutanud. Piinata polnud nad olnud. Aga eks nemadki olid tema pärast pingutanud. Stepan Andrejanovitš, ema ja tema — kolmekesi olid nad heinaajal kõvasti rabanud. Aga kas siis seitsme-kaheksa protsendiga jõuab lehmal hinge sees hoida! Ikka olid nad sihtinud, et kas ei saaks mõnest mahajäänud ojakäärust koorma heina teha. Öösiti oli ta niitnud ja kuhugi kuuse alla ära peitnud, et arvelevõtmiskomisjon peale ei satuks. Sügisel esimese lumega tuli hein ära tuua. Ikka öösel, et keegi ei näeks. Mullu oli ta naiteks oma kolm tundi sooservas kükitanud, enne kui rahvas talli juurest ära läks. Oli päris kangeks külmanud. Ja ikkagi oli agendi-Osja ära näinud, raisk. Oli tulnud isi suu pudeliga kinni toppida.

Üks naisterahvas astus ligi ja jäi leti ette seisma.

«Nelikümmend,» nähvas Mihhail.

Naine ei läinud ära. Mihhail tõstis pilgu ja nägi Varvarat.

Tükk aega vaatasid nad teineteisele otsa. Siis lausus Varvara vaikselt:

«Niimoodi siis juhtusimegi kokku.»

Ta jäi vait, ohkas ja pani koodi kõrvale.

Päikesekiir särahtas armsal tõmmul käel ja Mihhailile oleks nagu südamesse torgatud. Ta tundis ära hõbesõrmuse. Selle sõrmuse oli Varvara talle kinkinud, kui ta teist korda öösel Sinelga äärest tema juurde tuli. «Säh, kanna minu armupanti. Tuletad mind sagedamini meelde.» Oli ise sõrmuse talle väikesesse sõrme pannud. Tagasiteel oli Mihhail naeratades oma sõrmustatud kätt vaadanud, luhta jõudes aga sõrmuse ära võtnud, — heidku jumal, kui inimesed näevad.

Läks nõnda, et inimesed seda ei näinudki. Heinaajal oli ta sõrmust pluusitaskus kandnud ja ainult salaja, üksi olles, sõrme pannud. Hiljem oli ta selle ühel õhtul, viljakoikuseajal, kummutile klaasist suhkrutoosi pannud, millesse Varvara pärleid ja kõiksugu prosse hoidis; naine polnud midagi öelnud, poleks nagu märganudki.

«Hea liha, väga hea liha,» ütles Varvara valjusti, laulval häälel. «Aitäh.»

Mihhailile tõusis veri palgeisse. Ta sai aru, et Varvara ei ütelnud seda temale. Naistele. Needsamad naised, kes alles hiljuti nina olid kirtsutanud, kogunesid nüüd leti ette summa.

«Mulle, mulle tükike!»

«Mina olin enne sind!»

«Jäta mulle ka kooti. Minu mees armastab sülti.»

«Mulle maksa, maksa!»

Mihhail muudkui raius, lõikas, loopis kaalu peale, vaevalt veerand tunni pärast olid rupskid otsas. Just nende pärast ta oligi kartnud. Stepan Andrejanovitš oli nõu andnud rupskeid mitte kaasa võtta. Et lähevad halvaks. Tema aga polnud sellega päri, ütles, et võtab ikka, rajoonikeskuses on rahakas rahvas, saab rohkem. Oli keldrist jääd raiunud ja korvi jää sisse pannud.

Varvarat ei olnud enam kuskil näha. Mihhail polnud märganudki, kui ta ära läks. «Niimoodi siis juhtusimegi kokku... Hea liha, väga hea liha. Aitäh.» Ei, aitüma sinule! Neid sõnu pean eluaeg meeles. Surmatunnini.

Päike paistis täies hiilguses. Pea oli varju all, päike ei paistnud, aga mis tal peast, kui liha oli letil kuuma käes!

Ta lükkas liha paremale, varju ja kattis vatikuuega kinni. Punased plekid letil tõmbusid silmapilk mustaks. Okstega vehkides hakkas ta kärbseid letist eemale peletama.

Täpselt kell üks läksid läikima nühitud tagumikuga teenistujad lõunale. Turg jäi tühjaks. Päike kõrvetas, olgu ta neetud, ainult tema seisis, pea varjus, ja veel üks eideke tukkus leti taga. Eideke võis suikuda. Ta müüs vanu kartuleid. Kartulid ei lähe kuumuse käes haisema.

Kus Liisa on? Kas ema on luhale läinud?

Ei, mitte esimees polnud õnnetuseteadet toonud. Mihhail oli seda aimanud juba enne Lukašini tulekut. Liisagi oli aimanud. Poisid ka. Miks nad poleks pidanud aimama? Ema polnud kolm päeva tulnud, leib oli otsas, egas ta asja ees, teist taga kodus konutanud!

Pärast lõunat laskis Mihhail kolm rubla alla. Sähke, sööge nüüd! Kuussada rubla nagu niuhti vastu pükse. Aga ostjaid polnud ikkagi. Ostjad istusid petrooliputka kõrval pingil. Olid meestel kõhu täis söötnud ja nad tööle saatnud ning jälle siia vahti tulnud. Ainult teised riided

selga pannud. Hommikul olid veel viisakad riided seljas, aga nüüd on kõik poolpaljad.

Ei tea, kuidas Varvara nüüd riides käib? Mihhailile olid ainult silmad meelde jäänud, suured pruunid silmad kahvatanud näos. Ja sõrmus.

Astus ligi sanitaararst, nina õieli. Lükkas vatikuue eemale ja nuusutas.

«Rutta, noormees. Tempel kehtib hommikuni.»

«Ota sa, raisk! Rohkem sa ei näe! Hommikul oli ta arstile templi eest pool maksa lõiganud. Et polevat loomaarsti, tõendit. Aga kustkohast seda loomaarsti võtta? Kustkohast?

Mihhail pigistas hambad risti ja virutas veel poolteist tuhat letile:

«Annan kolmekümnega. Kuulete? Jätan veel seitse siia.»

«Kauple, kauple. Meie järjekord pole veel käes. Meie ootame.»

Siis sai ta aru, et on lõksus. Need naised teevad temaga, mis tahavad. Ja Prjaslinid pühkigu uuest lehmast suu puhtaks.

3

Tibutas vihma. Vanker venis nagu tigu mööda Marja luhta.

Vihm jah. Krabiseb teine vastu tühja korvi, peseb rattarehve. Miks ei võinud sa, vihm, päeva võrra varem tulla? Lõpuks olid naised temast jagu saanud, kilohinna kahekümne rublale löönud. Viimased viiskümmend kilo läksid poolmuidu. Sööklasse. Riigihinna eest.

Mihhail võttis vatikuue seljast, mähkis raha kuue sisse ja torkas istme alla.

Äkitselt läks pimedaks. Põõsad hakkasid kahisema, kõrge ülekasvanud rohi teepervel lõi õõtsuma.

Mihhail tõstis pead ja nägi hiiglasuurt musta pilve.

Veel enne, kui välku lõi, hakkas hobune sörkima.

Tükk aega jälgis Mihhail pärani silmi, tulise välgu pea kohal sähvides, vankri esiratta helkivat pöörlemist ning järsku vajus talle koos vihmavalinguga peale sätendav, kauaoodatud rõõm. Varvara ju armastab teda. Armastab! Tema oli hulk aega pead vaevanud, kuidas

nimetada seda, mis nende vahel oli olnud. Tuju, meheta naise kapriis? Ei, ei, Varvara armastab teda. Varvara kannab hõbesõrmust, sedasama sõrmust, mis oli tema käes olnud! Sellest pole midagi, et nad enam eales niiviisi ei kohtu, nagu nad .olid kohtunud varem, Varvara on ikka temaga, tema südames.

Kõu ei vaibunud. Hobune laskis juba traavi. Ning ümberringi joonistasid välgud oma tulikirjamärke.

Mihhaili meeltes pulbitses õnn, rõõm ja jõutunne. Äkki hüppas ta vankris püsti, keeras ohjad käe ümber ja andis niigi kõigest jõust kihutavale Laugule takka.

4

Lehmatapmisest polnud veel paari päevagi möödas, kuid elu näitas teist nägu. Oma kahekümne eluaasta jooksul polnud Mihhail varem kordagi öösel tühjas tares istunud, nüüd aga istus.

Ahi oli kütmata, ema oli vist juba eile laste juurde luhta läinud, isegi kassi polnud näha, kassilgi oli vist tühjas tares sant tunne.

Ta võttis nõuks Tatjana koju tuua. Miks peaks tüdruk ööbima Semjonovna pool, kui vend on kodus?

Vihm polnud järele jäänud. Repišnaja Marfa külgaken säras nagu ehakumast. Mis seal tehti? Mihhail läks Marfa maja juurde ja jäi nurga taga kuulatama. Tares oli vaikne. Ei kippu ega kõppu. Ainult vihm krabises nuutsudes vastu aknaruute.

Mihhail astus õue. Uks oli pärani. Mis see siis tähendas?

Mööda vana kõikuvat treppi läks ta vöörusesse, avas ukse ja tardus paigale.

Marfa palvetas. Südaööst. Põlvili. Ikoonilambi punasest kumast vaatasid teda valjud pühakujud.

«Mis on juhtunud? Miks uksed lahti on?»

Marfa jäi vastuse võlgu.

Mihhail astus tema juurde ja vaatas talle kõrvalt näkku. Naise kuivades, jumala poole pööratud silmades väreles punane helk.

«Miks sa inimesi ehmatad? Kas õhtul küllalt palutud ei saa? Kus Jevsei on?»

«Kinni.»

«Kuidas kinni?»

«Kurjad inimesed...»

«Kes? Kes?»

Mihhailile tuli äkki meelde, et heinapunkti juurde jõudes oli ta kolme meest näinud, kes olid kiiruga teelt linni poole pööranud; talle oli see imelik paistnud, nüüd aga teadis ta, kes need mehed olid. Jevsei kinnivõtjatega.

Mihhail läks sõnagi lausumata, vaikselt välja ja sulges väravad.

Rõõsta all pulbitses ääreni täis veetoober. Õues oli näha kroonusaabaste selgeid, vihmast uhtmata jälgi. Jäljed läksid küla taha. Jevsei oli tagaõuede kaudu ära viidud.

Mihhail pööras külatänavale ja märkas juba kaugelt suurt heledat laiku tee peal. Need olid laastud. Laastud, mida Jevsei tänavu kevadel Marfa maja ette porri oli pulstanud. Kuiva ilmaga polnud laaste märgata. Aga vihma ja sajuga tuletab iga möödakäija vanameest hea sõnaga meelde. Halva ilmaga hakkavad vihmast uhutud laastud särama. Ja õhtul. Öösel ka.

Pagan võtku! mõtles Mihhail äkilises kahetsusehoos. Ma ei viinudki Jevseile palke tagasi. Kaks aastat asutasin ikka nende asemele uusi viima, mis ma tema maja küljest võtsin, ent viimata nad jäidki.

Kaheksateistkümnes peatükk

1

«Nõndaks. Nii et sina tahad teada, mispärast Moškin aresteeritud on? Ütled, et rahvas on ärevuses?»

«Jah, inimesed pärivad.»

«Kas sa ise ei tea?»

«Ei.»

«Kas sinu arust on sellest vähe, et Moškin rahvast üles kihutas?»

«Usk pole meil keelatud, Jevdokim Polikarpovitš.»

«Idioot!» Podrezov kargas püsti nagu kahurikuul. «Sinu nina all vorbitakse kontrrevolutsioonilisi lendlehti, aga sina küsid minu käest, et mispärast?» Podrezov lõi

kirjutuslaua ukse pauguga lahti, võttis sealt kollaseks tõmbunud koolivihikulehe ja ulatas Lukašinile: «Loe!»

Palve

Elu on nüüd päris lõrris,
ots vist jõuab inimsool.
Paha vaadata, mis sünnib
meie ümber igal pool.
Jumalast ei peeta miskit,
teotatud on õnnis palg,
pole austust ega kartust,
lastekasvatus on halb.
Ei ka peeta paastuaegu,
pühasid ei austata.
Mütsi peast ei võeta praegu
tulihoones süües ka ...

Ja kaks lehekülge samas vaimus edasi.

«Said nüüd aru, mis sinu pool tehakse! Tuled veel minu käest küsima! Mine. Ja pea meeles, et halastust ei ole. Pärime kurjalt aru. Ma hoiatasin sind vanausuliste palvemaja eest. Ja sinu naisega oli mul sama jutt.»

Lukašin oli Moškini Jevsei areteerimisest kuulnud Ülem-Sinelga luhast koju jõudes. Algul oli ta käega löönud, et kui areteeriti, siis areteeriti. Küllap asja eest. Mind pole ju areteeritud. Ja teisi ka mitte.

Kuid käega lüüa polnudki nii lihtne. Rahval oli Jevseist kahju. Vana inimene. Kaks poega sõjas langenud. Kaua siis seda inimest vaevatakse ja vintsutatakse? Ega Lukašini oma südagi päris rahu saanud. Jevsei oli teinud regesid, palgikelke ja kõiksugu hädapärast puusepatööd nii lautades kui tallis. Lukašin oli mõelnud Podrezovile nelja silma all sedagi meenutada, — ehk juurdlusel arvestatakse Moškini teeneid kolhoosi ees.

Nüüd aga, kus ta seda palvet oli näinud, oli selge, et seda kõike pole mõtet rääkida. Muidugi ei pruugiks neid poolenisti kustunud, konarlikke pliiatsiridu lendleheks nimetada, lendleht on siiski midagi muud, seltsimees Podrezov, kuid ei tohi neid värsse ka alahinnata. Vanamees on liiale läinud. Palvel on halb maik man.

Lukašin ulatas Podrezovi abile, viisakale brünetile, viispäevaku lüpsiaruande — Podrezov poleks talunud lõikuseajal tühisõitu rajooni — ja läks alla parteikabinetti.

Pika punase laua taga istus Ganitšev, raamatu- ja

brošüürivirn ümber, raudprillid ees ja ikka seesama tondihahast kuub seljas, mis päikese paistel plekiselt läikis.

«Nõh, Gavrilo, kas relvastume ideedega?» hõikas Lukašin tehtud reipusega. «Nii et jälle teele? Läki, mul kubune ootab akna all.»

Ganitšev süngestus ega kostnud midagi.

Kui Ganitšev minust ära pöörab, on lood kehvad. Aga muidugi! Kõik on selge. Eks temagi püüa häbiplekkidega inimesi vältida. Häbiplekk on veel vähe öeldud. Sinu kõlas areteeriti mees 58. paragrahvi põhjal... Teada asi, mille järele see lõhnab!

2

Suvine põld oli Lukašinile ikka rahustavalt mõjunud, küllap tal oli ikka talumehe hing sees. Nii tänagi.

Rajoonikomiteest tulles oli tal meel lausa must olnud! Aga kui ta oli rajoonikomitee taga pihlapõõsa all murul pisut lamanud ja suitsu pannud, hakkas süda rahulikumalt lööma. (Suvel peesitas siin ikka mõni põlualune esimees kas enne või pärast peapesu.) Tulid teised mõtted. Kodust. Heinateost Sellest, et praegu oli kolhoosis iga kätepaar kallis, eriti meesterahva kätepaar, aga tema oli vedelaks löönud nagu mõni naine. Ei maksa end enneaegu maha matta. Mis tuleb, see tuleb.

Lukašin oli krapsti püsti ja hobuse juures, kes aia ääres heinu krõmpsutas ja pruuskas; ta pidi juba hobuse tahti päästma, kui muutis meelt.

Ei, kui ta juba rajoonis on, siis tuleb vähemalt üks asi joonde ajada. See asi tahtis ajamist, kuid lihtne see asjaajamine polnud. Küsimus oli majas, kus ta praegu Anfissaga elas.

Kõikide külanõukogu ja kolhoosi paberite järgi kuulus maja Grigorile, Anfissa mehele. Mis hingerahu Lukašinil selles majas olla sai? «Ena rändlindu! Vähe sellest, et sa mehelt naise üle lõid, kui mees rindel võitles, sa sõid ju mehe tema omast majast välja ka!» Nõnda võidakse öelda. Kui ei öeldagi, siis mõeldakse igatahes. Küllap ta külarahvast tunneb. On ise külast pärit. On's tal seda vaja? On's tal seda juttu veel vaja, kui tema nime ümber on niigi küllalt juttu!

Seepärast oli Lukašin esimeheks saades Anfissale kohe valida pakkunud: kas kolida seniks, kui nad endale uue maja ehitavad, tema endise perenaise Streletsi-Marina juurde või asuda Grigoriga läbirääkimistesse, et tema käest pool maja ära osta.

Nagu ta arvanud oligi, haaras Anfissa kinni teisest võimalusest. Maja mahajätmisest ei tahtnud ta kuuldagi. Mispärast? Oma majast võõra toanurka kolida? Mitte mingi hinna eest!

Lukašin oli hakanud tegutsema. Muidugi ei läinud tal korda otse nagu mees mehega asjalikult arutada, kuidas asjalood olid. Kus sa! Mis veel arutamisest rääkida, kui juba paljas Grigori nimi ta vihast värisema pani, ehkki varem polnud ta märganud end armukadedaks pidada. Ega Grigorilgi vist suuremat lusti olnud temaga kokku saada.

Kui ta oli veel rajoonikomitee instruktor, oli Lukašin kord õhtul kinno läinud ja piletit ostes kuklas justkui pistet tundnud. Ümber pöördudes oli ta näinud silmi, mis teda nagu kuulipildujapaar poolpimedast nurgast sihtisid. Ehkki ta miilitsamütsiga meest ei tundnud, oli tal silmapilk selge, kes see militsionäär oli.

Ühesõnaga, Lukašin oli asja ajama hakanud Sotjuga metsapunkti ülema Kuzma Kuzmitši kaudu, keda Grigori rohkem austas kui oma lihast isa, nagu Anfissa kinnitas. Aga jälle ei tulnud midagi välja. «Isamajaga ma ei äritse.» Ja asi ants. Rohkem polnud Grigori suud paotanud.

Nüüd rajoonikomitee õuest väljudes ja vaadates kahekordset kollast miilitsahoonet, mille kõrge plangu tagant paistis vangla uus sindelkatus, mõtles Lukašin, kas ei peaks ta ise Grigoriga rääkima. Kaua nad ikka peitust mängivad? Niikuinii ei pääse kohtumisest, sest elavad ühes rajoonis.

«Pea kinni!» jäi Lukašin äkki seisma ja pigistas hambad risti. «Kuidas ma siis varem selle peale ei tulnud?»

Ju tal oli väga sõjakas nägu peas, kui ta hingeldades ooteruumi tuli, sest Podrezovi abi Vassili Ivanovitš varjas oma kehaga peremehe kabineti ust.

Lukašin lükkas ta kõrvale.

«See ei saanud olla Moškin, kes palve kirjutas.»

«Misasja?» ajas mingit paberit lugev Podrezov selja aeglaselt sirgu.

«Ma ütlesin, et Jevsei Moškin ei saanud seda palvet kirjutada. Ta on kirjaoskamatu.»

«Hm. Või kirjaoskamatu? Kust sina seda tead?»

«Tean. Kevadel sai ta minu nähes kolhoosist reetegemise eest raha. Žitovi Oljona, meie arveametnik, naeris veel, et mis sa neid riste kritseldad, kirjuta korralik allkiri. Jevsei vastas sellepeale, et niipaljukest ta oskab, et josh trükitähti, aga kirjutada ei mõista, pole talvegi koolis käinud.»

«Mis tähtsust sellel on?»

«Kuidas mis? Fakt jääb faktiks.»

«Esialgu on fakt see,» lausus Podrezov iga sõna rõhutades ja tõusis püsti, «et rajoonis liiguvad palve nime all ringi kontrrevolutsioonilised lendlehed, kommunist Lukašin aga võtab samal ajal papi oma kaitse alla. Tahad sitede silmis odavasti kuulsaks saada? Kas paneme niivõrd kirja või?»

«Seda tuleb veel tõestada, mida üks või teine tahab. Häsugused naljad jäta järele, seltsimees Podrezov. Meid on ennegi hirmutatud!»

«Misasja?» Podrezovile tõusis äkki veri näkku, ta astus Lukašinile lähemale.

Vassili Ivanovitš, kes Lukašini kannul vargsi kabinetti oli tulnud, taganes paokil ukse poole. Tema kaameks muutunud näolt peegeldus õud. Kõike oli ta oma ametis näinud. Oli tulnud isegi mõnele peapesu saanud töömehele kiirabi välja kutsuda, kuid seda polnud veel juhtunud, et keegi oleks tema enda peale häält tõstnud.

Podrezov sai enesevalitsemise tagasi, enne kui uks ta abi järel kinni langes. Ta pistis käed sügavale kalifeede taskusse, kõndis tigedalt üle kabineti ja jäi akna alla seisma.

«Kas sa tead, mispärast sinu naine esimeheametist tagandati?» küsis ta pead pööramata.

Lukašin kortsutas otsaesist, püüdes taibata, kuhu Podrezov tüürib.

«Naiseliku halemeelsuse pärast,» sõnas Podrezov.

«Või nii!» imestas Lukašin. «Ma mäletan, et kui ma esimest korda sinu vastuvõtul olin, rääkisid sa teist juttu. Et metsanormi pärast. Nainegi rääkis sedasama.»

«Tühi jutt! Kas sa siis oma naist ei tunne? Arukas naine. Seda ei saa eitada. Muuseas, metsanormiga polnud tal lood kehvemad kui teistel. Isegi paremad. Ta oli ainult

liiga kaastundlik. Kõigile tundis kaasa. Igaühe eest astus välja. Ühe, teise, kolmanda eest...»

«Mis seal ikka,» kostis Lukašin. «Minu arust on inimesed kaastunde ära teeninud.»

«Just, just!» süttis Podrezov. «Sina laulad sedasama laulu! Ära teeninud! Puhkust kõigile! Nõnda või? Aga kes siis tööd teeb? Kes raieplaani täidab? Kas sa tead, kui suur raieplaan pärast sõda peale pandi? Ohoo! Juuksed tõusevad peas püsti. Mis siis sina oleksid teinud? Sina, rajoonikomitee endine töötaja? Tule lagedale! Aga mina andsin löögi peamistele hädaldajatele, sealhulgas sinu naisele...»

«Ja panid temasuguse aruka naise asemel ametisse tolle Peršini-mõlaka.»

«Panin jah,» nõustus Podrezov, «Olen nõus, et ta polnud kellegi hobusemees. Sitt hobusemees, oleks minu isa öelnud. Aga hobuse ajas jooksma. Raieplaani täitis ära.»

«Aga minu isa ütles, et mis hobusesse puutub, siis looda rohkem kaerte peale,» vastas Lukašin.

«Küll sul oli ikka tark isa!» hüüatas Podrezov pilkavalt. «Siinkandis pole eales kuuldud, et hobust kaertega ergutatakse! Aga kustkohast neid kaeru võtta? Millest ma siin sinuga räägin? Kas sa tead, kuidas me siin sõda pidasime? Mitte ainult meie, vaid ka kõik teised?»

Lukašin muigas.

«Ah jaa, sa olid ju neljakümne teisel aastal siin...» Podrezov vaikis pisut ja raius serviti käega õhku. «Aga mitte kuraditki sa ei tea! Sind kui rindemeest kanti kätel, ma kuulsin. Ja mis see üks suvi luges? Selle suve järel tuli neljakümne kolmas aasta, ja neljakümne kolmanda järel tuli neljakümne neljas. See oli alles aasta! Söödi sammalt, kisti männikoort. Ja neljakümne neljanda järel tuli neljakümne viies. Kõik need aastad vannutasime inimesi kannatama. Et kannatage, naised! Kui sõda lõpeb, siis hakkame elama. Sööme kõhu täis. Pidasime sel teemal isegi loenguid: «Meie elu pärast sõda.» Võidu heaks sai kõike tehtud... Rahvas ootas võitu nagu imet. Et kõik muutub. Päevapealt. Saad aru? Kuidas ta muutuda saab, kui kogu maa on varemeis?»

Lukašin hammustas kimbatuses huulde, aga kui Podrezov laualt paberossi võtma tuli, vaatas sekretärile otse silma.

«Ning sa mõtled, et mitte kuidagi poleks saanud naisterahvas pärast sõja lõppu kõhtu täis sööta?»

«Mina mõtlen...» Podrezov muigas. «Meie sinuga oleme sõjamehed, mitte mõtlejad. Heakene küll, nüüd oleme sõja ja rahu strateegiat arutanud,» ütles Podrezov äkki Lukašinit üllatava kohmetusega, laksas talle sõbralikult õlale ja lõpetas järgmiste õpetussõnadega: «Enne, kui sa järgmine kord kisa tõstad, mõtle ikka natuke.»

3

Õhtu oli nagu tellimise peale tehtud. Päeval, lõuna paiku, sadas hea sahmakas vihma, inimesed lippasid läbinärgadena luhast koju, aga pärast tuli päike jälle välja ja läks soojaks, leigetes lompides helkisid laisad päikeselaigud, mäenõlvalt tuli viljalõhna, tohutu vikerkaar säras üle uuesti haljakslöönud luha.

Õhtul said Lukašin ja Anfissa rahulikult ja ruttamata istet juua, esimest korda sel heinaajal.

Nad olid just saunast tulnud, Lukašini kumer laup oli laiskma küüritud, valgel alussärgil mustasid märjad plekid, käes hoidis ta merevaigukarva tee klaasi, kuid pilk oli tal ajaleheš kinni.

«Nüüd vihma järel peaks seeni saama,» ütles Anfissa.

«Küllap vist,» kostis Lukašin loiult.

«Rahvas korjabki juba seeni.»

«Ah seeni? Selge see. Ikka midagi kõhutäiteks.»

Anfissa ohkas. Ta meheraasuke oli ju igapidi kena inimene, kuid kodus ei liigutanud ta lillegi. Kui puud ja vesi välja arvata, mida ta ka harva tõi, siis oli tema ainukeseks tööks olnud Grigori majapoolele laudade ettelöömine pikkade, kaheverssokiliste naeltega. Aga kodu tähendab ka aiamaalappi ja heina ja taret ja lakakatust, mida viimati sõja-eeli kohendati, ning palju muud! Mehe üksköiksus tegi Anfissa meele raskeks ja murelikuks. Ja peagi — ta ei saanud aru, millest see tuli. Kas sellest, et Lukašin maja omaks ei pidanud? Või oli ta nii varakult külast ära kolinud, et peremehehoole unustanud?

Akki kostis akna alt mootorimürinat. Anfissa oli lipsti püsti ja vaatas üle ajalehe kohale kummardunud mehe pea välja.

«Podrezov! Vaata ometi, tema ise!» sosistas ta.

Sestsaati kui Anfissa esimeheametist tagandati, polnud sekretär kordagi nende pool käinud.

«Kas peremees kodus?» kostis ukselt tuttav hääl. «Ennäe! Samovar juba laual! Küll mul aga veab!» Podrezov võttis oma kuulsa nahkkuue krobinal seljast ja istus palumist ootamata lauda, — värske jumega ning päikesest põlenud, juuksed hiljaaegu lõigatud, päevitunud kaelal valge rant.

«Kuidas lugu on, Minina,» sõnas ta, Anfissat kiigates, kes talle teeklaasi ulatas. «Kas oled ikka veel pahane? Ära pööra pilku ära! Keda sa petta mõtled? Küll ma sind usun! Aga miks sa nii peenike oled? Kaua te juba koos elate? Jaanuar, veebruar...» hakkas Podrezov sõrmede peal üles lugema. «Oleks juba aeg priskemaks minna, või mis?» Ja lagistas naerda.

Anfissa, kes oli sääraste naljadega harjunud, kannatas Podrezovi räige pilgu päris hästi välja, aga mehe pärast kohkus ta koledasti. Igasugune jutt lastest seostus Ivan Dmitrijevitši peas ilmtingimata tema Rodkaga, väikese õnnetu Rodkaga, kes ühes vanaema ja külarahvaga maha lasti, sest nende küla oli partisane abistanud.

Podrezov, kes vist isegi aru sai, et oli liiale läinud, — ta teadis Lukašini poja lugu — köhatas pingutatult ja lausus:

«Siiski ei tohi minevikule elada. Nüüd on igas majas mõni surnu, kuid ega elu siis sellepärast seisma jääda või.» Ta trummeldas sõrmedega närviliselt vastu lauda ja vaatas aknast välja. «Mis see tähendab? On teil keegi surnud või?»

Majast sõitis parasjagu mööda Prjaslini Mihhail koos kaksikutega. Vankris oli neil punaseks värvitud, puust hauasammas, viisnurk tipus. Värv polnud veel päris kuiv ja läikles õhtupäikese käes.

«Ei, jumal tänatud, surnud ei ole meil mitte keegi,» vastas Anfissa. «Aga seal läheb Mihhail Timofei Lobanovile mälestussammast haua peale panema. Tegi selle juba enne heinaaega valmis, kuid siiamaani ei olnud tal värvi. Nüüd on siis saanud. Jegorša ehk tõi rajoonist. Ma kuulsin neid kord värvist rääkimas.»

Podrezov mühatas pahaselt:

«Leidis ka aja mälestussamba panemiseks. Kas ei võinud sügiseni oodata?»

«Las ta olla,» tõrjus Anfissa. «Noormehel saab süda [illegible] rahu.»

«Miks ta siis nüüd rahul ei ole?»

«Või miks! Egas Mihhail puust ole. Mis tunne on, kui [illegible] ajanud surmasuus meest metsatööle?»

«Oh Minina, Minina! Sul jälle vana jutt! Kas siis ei [illegible] võinud sügiseni oodata! Kas heinaajal paremat tööd ei ole kui haudu korrastada?» Podrezov pööras pea järsult Lukašini poole, et kus siis sinu silmad on. Peremehe pilk oli vihane.

«Meil sadas täna poolest päevast vihma, luhas jäi töö [illegible],» kostis Lukašin.

«Ega see tal tõtt-öelda ainus mure ole,» segas Anfissa end uuesti jutu vahele. «Heinategu on lausa lust, kui sul lehm on. Seda tead sa niisama hästi kui mina, Jevdokim Polikarpovitš. Kui lehma ei ole, siis ei ole ka heinategu [illegible] heinategu. Mis need Prjaslinid algul kõik ära ei [illegible]! Mihhail viis suured ja väikesed niidule. Pereloomma brigaad. Aga kui siis lehm otsa sai, vajus brigaad [illegible].»

«Jah,» lausus Lukašin, «küll poisid püüdsid. Ma pole [illegible] asja elu sees näinud. Kui ma Sinelga äärde Stavrovi heinamaahüti juurde jõudsin, nägin üht, kaht, kolme [illegible]. Mõtlesin, et kes pagan meie luhta on trüginud? Ma ju teadsin, et rahvas on mul kõik Ülem-Sinelgal ja Harudevahe heinamaal. Aga siis nägin, et see on ju Mihhail oma pesakonnaga. Lausa imevärk! Igamehel vikat käes. Niitjad ise aga paistavad vaevu heina seest välja.»

«Neile tuleks lehm anda, Jevdokim Polikarpovitš,» [illegible] Anfissa otse välja.

«Kas Jevdokim Polikarpovitšil on oma kari või?»

«Miks Jevdokim Polikarpovitšil? Kolhoosil. Mihhail on terve sõjaaja kolhoosis mehe eest väljas olnud, kas ta [illegible] lehma ära teeninud või?»

«Vasika võiks anda,» noogutas Podrezov Lukašini poole.

«Neil on lehma tarvis. Läheb hulk aega, enne kui vasikast lehm saab, piima on aga kohe vaja.»

«Mitu lehma kevadel ära lõppes?»

«Viis,» vastas Lukašin.

«Näed siis. Viis!» Podrezov vaatas valjul sekretäripilgul Anfissale otsa. «Ja kui palju teil plaani järgi peaks

olema? See'p see on! Pealegi, kui ühele annad, tahab teine ka. Eks ole?»

Natukese aja pärast, kui Podrezov juba teist teeklaasitäit jõi, tuli ta hea tuju tagasi. Suhkrutükki põses kolistades pilgutas ta Lukašinile silma:

«Mis puutub sinu kaitsealusesse, siis oli sul õigus. Ta on tõesti kirjaoskamatu. Seda palvet pole tema kirjutanud.»

«Moškinist räägid või?» küsis Lukašin elavnedes.

«Jah. Muide, ta otsustati siiski rajoonist välja saata. Pole tal siin midagi teha.» Podrezov ohkas sügavalt, aga rõõmsalt. «Suuri vaevu sain Dorohhovist jagu. Ei ja ei. Alguses ei tahtnud jutulegi võtta.»

«Kes? Dorohhov või?»

«Dorohhov jah. Mis siis?»

«Ei midagi,» sõnas Lukašin, püüdis küll naeratust tagasi hoida, kuid naeratas siiski.

Podrezov sai nähtavasti aru, mis Lukašini naeratuse taga peitus, ja tema suur, nurgeline, otsekui paekivist tahutud nägu tõusis verd täis.

«Nonoh,» naeris ta heasüdamlikult ja ühtlasi piinlikult, pisarsilmil enesearmastust alla surudes. «Ära imesta midagi. Podrezovilgi on päitsed peas. Mis siis saaks, kui meiesuguseid ohjes ei hoitaks! Aitäh ütlemast! Kui mul seda trumpi käes ei oleks olnud, mis ma siis välja oleksin käinud? Niikui sa mulle ütlesid, et Moškin on kirjaoskamatu, lugesin ma selle palve uuesti läbi. Tead sa, mille peale ma tulin?» Podrezov vaatas enne Lukašinile, siis Anfissale võidukalt otsa. «Et see pole üldse vanausulise kirjutatud. Ei saa aru või? Sellest ei saagi aru saada. Selleks peab ise vanausuliste seas elanud olema. Mina olen elanud. Mina olen vanausuliste perest pärit. Ma ei tea, mis teised vanausulised teevad, aga meie vanausulised jumalakodadest ei hoolinud, seda tean ma kindlasti. Vanausulised aevastavad nende jumalakodade peale, mida Nõukogude valitsus nii-öelda lagastab, sest neile aitab palvemajastki. Nende jumalakodadega ma Dorohhovil jalad alt lõingi. Ütlesin, et meid naerdakse ju välja. Igatahes sain tast jagu. Muidugi ei tahtnud Dorohhov sihukesest loost kuidagi loobuda. Aga egas minagi loll ole. Ma sain kohe aru, mis sest tulla võib. Mnjaa,» sõnas Podrezov ja pilgutas Lukašinile lõbusalt, seltsimehelikult silma. «Olengi sulle oma saladuse reetnud. Kehvasti elate, ausalt öelda.»

Podrezov nookas tühja laua poole ja pööras seejärel pilgu jõele. «Seesinane vesi kannab ju mitte ainult palke, vaid ka kalu. Selge?»

Üheksateistkümnes peatükk

1

30. augusti paiku oli Pekašinos korraga viis volinikku kokku: viljavarumisvolinik, lihavarumisvolinik, piimavolinik, metsamarjade ja seente volinik — neilgi oli plaan peal —, ja koolide uueks õppeaastaks valmisoleku volinik. Lisaks alaline maksuagent Osja.

Kogu see rahvas kaelas pungis kaarditaskud, kus kõik juba ette kirjutatud ja ära arvestatud, passis hommikust peale Lukašinit. Igaüks nõudis, igaüks sundis, viidates rajoonikomiteele, direktiividele ja otsustele. Tooniandjaks oli muidugi viljavarumisvolinik Ganitšev.

Lukašin vaatas asjade käigule siiski lootusrikkalt. Saak oli päris korralik, ega ta asjata kevadel sooja ära palnud oodanud, oli temaski peremehesoont, viljanormiga saavad nad hakkama. Ei jää kolhoosnikudki ilma. Tema arvestuste järgi peaks tulema kilo vilja normipäeva peale. Alguseks pole see põrmugi halb. Niisuguse normipäevatasuga võib juba elada.

Kui esimehe viljavoor oli teele saadetud, ütles Lukašin kolhoosnikele:

«Noh, seltsimehed, nüüd pange oma kotid valmis. Proovime ise uudseleiba.»

Ja mis nüüd inimestega juhtus! Põllul lauldi. Rehepeksuplatsil lauldi. Nagu oleks siin Ukraina, mitte Pekašino.

Just rajoonikomiteest nõupidamiselt tulnud partorg Osorvi massilise agitatsioonitöö plaanid lendasid korstnasse — polnud kedagi agiteerida. Polnud tarvis kedagi lakka sundida. Rahvas töötas pimedani. Eriti rügas Prjaslinite Mihhail. Kolhoosis oli üksainus niidumasin — teine oli juba mullu puruks läinud — ja Mihhail töötas kaheksateist tundi päevas. Vahetas kolm paari hobuseid.

«Ära end ära katkesta,» ütles Lukašin talle. «Pea üks päev puhkust. Küll me vahetuse leiame.»

«Ei ole häda midagi,» kostis Mihhail kähedal hääl «Kolme kilo eest võib ka katkestada.» Ta tegi vähema kolm normi päevas.

2

Lühike põhjamaa suvi hakkas otsa saama. Oravad tulid küla lähedale männikusse, veel olid nad punased luitumata.

Esimese lumega muudab sügis oravad suitsjaks ja viib nad ära kaugele laande männikäbisid sööma, kuhu suunduvad ka ehtsad jahimehed. Praegu püüdsid oravaid lapsed: nende meelest polnudki suuremat rõõmu kui elus orav kinni saada.

Õhtuti põllult tulles kuulis Mihhail küla tagant männikust vendade hõiskamist: karju või hääl ära, kuidagi ei tahtnud nad koju tulla.

Täna oli tema suureks imestuseks pea terve pere koos. Poisid ja ema puhastasid akna all pohli, ainult Liisat ei olnud näha.

«Kus ta on? Kütab sauna või?»

«Ei,» kostis ema viivitamisi ja vaatas voodi poole.

Nüüd märkas Mihhail õde. Liisa oli voodis pikali, nägu patja peidetud, ja nuuksus.

«Mis tal viga on?»

Ema viivitas ja vahetas poistega pilke.

«Ma küsisin, mis tal viga on!»

«Varsti tulevad pulmad!» pahvatas Tatjana.

«Pulmad? Sina lähed mehele või?»

«Liisa.»

«Mis sa ometi patrad?»

«Tõtt räägib,» ütles ema. «Jegorša käis just siin. Küsis, et kas sa, Anna, annad Liisa mulle naiseks?»

«See sunnik on end ogaraks joonud! Teie aga ajate kõrvad kikki, kuulate purjus inimese juttu!»

Mihhail astus Liisa juurde, võttis tal õlgadest kinni ja tõstis naerdes üles.

«Mis sa ulud, pruut! Rõõmusta! Vaevalt said luti suust, kui juba käivad kosilased!»

«Ta tuli ju tõemeeli...»

«Kui poiss nina täis võtab, siis on tal ikka tõsi taga

Ega seda meeles. Hea küll, andke midagi hamba alla. Aitab sellest jamast.»

Õhtulauas ei puudutanud Liisa toitu. Ta istus, linalakk pea norus, ja Mihhail hakkas juba talle ja emale rahulikke pilke heitma; ema pööras nagu kiuste silmad ära.

Metsik, uskumatu mõte tuli talle äkitselt pähe: mis siis, kui Jegorša?... Ei, ei või olla, ütles ta endale.

Kuid pärast õhtusööki tahtis ta selle loo lõplikult selgeks teha.

«Poisid, minge välja. Kõik jah. Ja sina ka,» noogutas ta Tatjanale.

Oma käega pani ta poiste järel ukse kinni ja istus tagasi laua äärde.

«Noh? Mis peitust te mängite? Mis pulmad teil tulemas on?»

«Ma ütlesin, et Jegorša käis ennist siin. Kosis Lizavetat.»

«Seda ma kuulsin. Edasi.»

«Edasi...» Ema vaatas kurjalt Liisa poole. «Head tüdrukud nõnda ei käitu. Mina mõtlesin, et ta nalja teeb. Mina tegin ka nalja, et ega nüüd ole vana aeg, noormees. Räägi pruudi endaga. Tead sa, mis ta mulle kostis? «Mis mul pruudiga enam rääkida on! Mul pruudiga jutud ammu kokku räägitud!»

«Või kokku räägitud!» Mihhailile tõusis veri näkku. Ta vaatas emale otsa ja vaatas õe süüdlaslikult norguvajunud pead. «Ah nii! Tähendab... Räägi, mis sul temaga on olnud!»

Liisa pea vajus veel enam norgu. Suured säravad pisarad veeresid üle õhetavate põskede, siis kattis ta näo käega kinni ja hakkas valju häälega nutma.

«Liita! Libu!» Mihhail lükkas ema väljasirutatud käe endast eemale ja röökis, nii et tare kajas. «Ma küsin, mis sul temaga olnud on? Noh?»

«Suudlesime...» ütles Liisa, pisaraid kurku tõmmates.

«Suudlesite? Sina? Jegoršaga?»

«Tema suudles mind, mitte mina... Kui ma tookord talvel koju jooksin, tahtsin kõik ära rääkida, aga häbi mul...»

«Ongi kõik?»

«Mis seal veel peab olema?»

Mihhail haaras kahe käega peast kinni. On tema aga

lojus! On tema aga tõbras! Kuidas võis ta oma õest nii viisi mõelda! Liisast! Oma Liisast!

Akende alt kostis poiste tasast juttu ja kõhatamist. Mihhail oleks praegu tahtnud häbi pärast maa alla vajuda, pead tõstmata ütles ta vaikselt:

«Ema, mis me neist poistest väljas hoiame? Kutsu tuppa.»

Anna tõusis püsti ja läks välja. Liisa muudkui nuttis. Nuttis suure häälega, nina vastu lauda.

«Sülita selle peale, õeke! Viska see jama peast välja. Karjusin sinu peale. Olin'd mul tarvis seda teha!»

«Ma niisama... Egas ma pahane ole,» kostis Liisa.

«Üldiselt muidugi. Sa oled ju neiu. Selle koha pealt peab kõvasti...» Mihhail takerdus. «Küll ma selle selliga homme veel räägin. Muidu läheb veel kõlakas lahti, et... Eks ju?»

3

Kuni ta õhtust sõi, läks päris pimedaks.

Ta kõndis mööda pimedat, veel päevasooja tänavat ja kuulas perenaiste hääli:

«Kirjak, Kirjakuke! Kuhu sa, kullake, lähed?»

«Tule, tule, toitjakene! Tule, tule, päiksekene!»

Päikseke jah, mõtles Mihhail. Tähik oli neid soojendanud, perel elu sees hoidnud, mitte too päike, mis iga päev taevarannal veereb. Aga ikka oli neil vähe olnud, nii on inimene loodud.

Kui saaks nüüd noid halbu aegu nädalakski tagasi!

Kolhoosikontoris põles tuli ja Mihhail mõtles, kas ta ei peaks Lukašiniga veel kord lehma pärast rääkima. Kui too õnnetus oli juhtunud, oli esimees lubanud neile lehma anda. Kas või poole hinnaga. Oli lubanud rajoonikomitees küsimuse üles tõsta. Nüüd saab varsti kuu aega, aga asi pole paigast nihkunud. Lukašin ise ei ole sellest enam rääkinud. Tema ja Stepan Andrejanovitš pole ka midagi ette võtnud, et Tähiku eest saadud rahaga esialgu kas või kits osta.

Keegi tuli talle pimedas vastu, nii et uued saapad heledalt kriuksusid. Jegorša või? Kes see muu õhtuti täies hiilguses ringi longib?

Ei olnud Jegorša. Oli Raja.

Kontoriaknast langevas kollases valgusevöödis küütles ilus siidrätik nagu virmaline.

Mihhail kargas krapsti poisikese kombel, teelt kõrvale.

...Viis päeva tagasi olid poisid põllule tormanud hõiskega, et Jegorša tuli.

Ta oli hobused ja niiduki sinnapaika jätnud ja Stavrovide juurde tõtanud. Võib ometi paar tundi sõbra heaks ehverdada, kui pole kuu aega teineteist näinud!

Niisuguses meeleolus oli Mihhail Stavrovide poole jooksnud. Aga Jegorša sai vaevalt suu lahti teha, kui kukkus keksima.

Kõigepealt teatas ta, et olevat puhkusel, mitte niisama pärast parvetust kodus käimas, seetõttu tahtvat ta viisakalt puhata, kuna tema tervis polevat enam tema, vaid tõõliskiassi tervis.

Hea küll. Olgu peale. Siis oli ta hakanud Mihhaili lihamüügi pärast hurjutama. «Ena mul kaupmeest! Kümme versta rajoonikeskusest olid parvepoisid, nood oleksid su Tähiku tunni ajaga ära ostnud. Kas sa enam paremat ei meista kui rajoonieitedega kaubelda!» Olgu. Selle peale pelnud Mihhail tulnud. Tõesti oleks võinud parvetajate juurde minna, oleks poolteist kuni kaks tuhat rohkem saanud. Kuid Jegorša polnud sellega piirdunud. Oma pealehüppamises oli ta veelgi kaugemale läinud, et miks oli Mihhail Lobanovi Timofei hauale viisnurgaga samba pannud?

Siis oli Mihhailil hing täis karanud:

«Kas sul on värvist kahju või?»

«Muidugi, kui ma oleksin teadnud, et sa sihukese asja jaoks värvi palud, ma oleksin veel mõelnud...»

«Saad tagasi, kui sul kahju on.»

«Loll! Egas asi värvis seisa!»

«Milles siis?»

«Milles?» Jegorša koputas endale rusikaga vastu laupa. «Selles, et see on poliitika.»

Mihhail naeris:

«Ena mul poliitikat! Punaseks värvitud hauasammas!»

«Sammas jah. Mis sina siis arvad? Kalmistud läheksid liiga uhkeks, kui igamees endale punast tähte hauale ihkaks! Ei, enne teeni see ikka ära, siis pane püsti.»

«Kas Lobanovi Timofei polnud seda siis sinu arust ära teeninud?»

«Kui ta selle ära teeninud oleks, küll siis rajoonikomi-

tee oleks käsu andnud, ole rahul. Mina tean, kuidas see käib, ma töötasin rajoonikomitees. Esiteks pannakse ajalehte üks jutt, seda nimetatakse neuroloogiks,» oli Jegorša tähtsalt seletanud. «Pannakse kogu elulugu kirja. Mis elulugu on aga Lobanovi Timofeil? Et ta sõjavangis oli? Nõnda või? Niisuguseid asju pole ma neuroloogidest lugenud. Mitte ei ole ette tulnud!»

Mihhail oli pea longu lasknud ja tuimalt vahtinud Jegorša läikimaviksitud kroomsaabast. Jegorša sõnad ajasid ta kimbatusse. Kurat teab, võib-olla oli ta hauasambaga tõesti natuke rutanud?

«Nii on lugu, kulla sõber!» pilkas Jegorša. «Oleks aeg soolariisikaid kibeseentest eristada. Muidu saad naha peale. Ega sa tita ole. Sina ei saanud veel ühest mülkast välja, kui juba plartsatasid teise...»

«Missugusest mülkast?»

«Nonoh! Kas sa arvad, et ma ei tea, mis märulit sa siin papi pärast lõid? Mul on tunnistajaid!»

«Aga mina ütlen praegugi, et ma ei saa aru, mispärast vanamees ära viidi.»

«Ei saa aru või? Oled vist unustanud, mis mürki ta meile tilgutas?»

«Tilgutas küll, aga see'p see ongi, et mitte mürki. Mina ei mäleta, et tema oleks meie käest viina luninud.»

«Mind viinaga ära ei osta,» nähvas Jegorša. «Viina võin ma võtta, aga kui jutt on poliitikast, siis nalja ei ole. Ega mu isa ja onu asja ees, teist taga rindel langenud. Meie teeme nii, vennas, et joome ja lõbutseme, aga peame joont. Sullegi soovitan igasugustest soojematest tunnetest kiiremini lahti saada. Selge?»

«Mis tunnetest?»

«Sugulastunnetest. Mis sa selle papi pärast hädaldad? Kas sa arvad, et seal, kus tarvis, ei võeta arvesse, et te sugulased olete?»

«Sa raisk!» oli Mihhail pahvatanud.

Ta oli nii tige ja marus olnud, et kui Jegorša oleks veel sõnakese lausunud, oleks Mihhail sõbrale kätega kallale läinud. Mis Jegoršal ometi arus oli — tema kaitsvat Jevseid sellepärast, et too olevat tema sugulane. Selle peale polnud ta mõelnudki. Hoopis muu peale oli ta mõelnud, kui juba jutuks tuli. Selle peale, et Jevsei oli kaks aastat kolhoosile regesid teinud, aga kes neid nüüd teeb. Kes

sitab teda, brigadiri, laudas ja tallis? Kas see ka ei loe, et Jevseil on kaks poega sõjas langenud?

Just siis, kui Mihhail oli kavatsenud Jegoršale kõik välja ladúda, oli akna alla ilmunud Raja, suur heinakorv seljas.

Jegorša oli nagu kikas pea aknast välja pistnud ja hirmunud:

«Rajake! Kulla naabrike! Tule juttu ajama!»

«Ei ole aega!» vastas Raja.

«Miks ei ole. Tõin uue pilliloo kaasa. Tõesõna. Miška on siin, tema teab ka.»

Mihhail oli üsna imestunud, et mis pilliloo.

«Oh sind, viimast ohmut küll! Sääsed on su arunatukse nahka pannud! Plika tahab meelitamist, sina aga küsid mis pilliloo!»

Jegorša lükkas teda takka ning Mihhail vaataski aknast välja ja viipas hooletult, et tule siia, Raja.

Raja oligi siis heinakorvi maha pannud ja läbi kartulipõllu nende juurde tulnud. Oli astunud kergelt, hõljudes, nii et valged jalad välkusid. Rind muudkui kerkis ja vajus, kui ta tarre tuli, silmad olid rõõmsad ja suvised.

«Kus pillilugu on?»

Jegorša hakkas nagu paharet tütarlapse ümber virru lõõma, ikka Raja ja Rajake, kallis naabrike! Võttis laua alt tabureti välja, pühkis käega üle.

Mihhail oli kurjaks saanud.

«Raja, minu juurde!»

Raja oli Jegoršale segaduses otsa vaadanud, nagu küsiks, et mis siin lahti on.

«Noh!» oli Mihhail kannatamatult öelnud.

Raja oligi alandlikult, pea norus, Mihhaili juurde tulnud ja pingile istunud.

Mihhail oli tüdruku enda vastu tõmmanud.

«Sina, Raja, oled tuline tüdruk. Sinu seltsis ära ei külmu.»

Tüdruk oli silmini punastanud ja selja sirgu ajanud.

«Ära trügi vahele! Oleme sinust kangemaidki taltsaks leinud!» Mihhail vaatas kahvatanud Jegoršale võidukalt otsa, et kas said nüüd, ja kahmas tüdruku endale sülle, nii et tolle kirju sitskleit tuult täis lõi.

«Küll sa oled raske, Raja! Priske tükk!»

«Kas jätta teid üksi, kuni korda saate?» salvas Jegorša.

«Jäta jah! Eks, Raja?» Tehtud uljusega heitis Mihhail pea kuklasse ja vaatas kõrvalt Raja poole.

Tüdruk oli pisarsilmil huuli purenud...

Nüüd tuli see kõik Mihhailile meelde ja ta ootas, et Raja mööda läheks.

Mihhaili põsed õhetasid häbist. Ta oli käitunud nagu tõbras. Ta ei kannatanud Jegorša rõvedaid jutte naistest ja neidudest, polnud aga ise sugugi parem olnud. Milles siis Raja süüdi oli? Ta oli esimese kutse peale rõõmsalt ja säravalt tema juurde tõtanud, kõigeks valmis. Kuid tema oli kuraasitama hakanud. Näidanud Jegoršale, et tal tüdruku üle võimu on. Et olen küll must ja salkus, habegi ajamata, otse põllult tulnud, Pekašino tümikas, nagu sina ütled, aga eks proovime, kes peale jääb!

Oota sa mul, mõtles Mihhail Jegoršast. Küll ma sulle ükskord kõik tasa teen. Egas tema oleks hakanud tütarlast kiusama, kui Jegorša poleks teda üles keeranud.

Jegoršat polnud kodus. Puhkaja! Õhtuti ja öösiti oli tal nüüd palju tegmist. Päeval aga lonkis ta, püss seljas, küla taga metsavahel ja paugutas. Mihhail oli tema laske üsna tihti kuulnud.

«Kui ta kojutulemisega liiga hilja peale ei jää, las astub meilt läbi,» ütles ta Stepan Andrejanovitšile.

«Asja pärast või niisama?»

«Asja pärast ikka. Tal tuleb kere tuliseks teha. Vajus purjuspäi meile, et antagu Liisa talle naiseks.»

«Misasja? Käis Liisal kosjas või?»

«Oli jah joomase peaga hullu juttu ajanud.»

Stepan Andrejanovitš oli tükk aega vait, siis aga sähvatas ta paremas silmas pisar ja lõug hakkas värisema.

«Kuule, Miša,» alustas ta ääri-veeri. «Äkki see poleksk paha?»

«Poleks paha? Liisa on ju alles laps!»

«Kus ta siis laps on? Varem pandi veel nooremalt mehele!»

«Mis me tühja arutame. Et mina annaksin oma õe sihukesele täkule naiseks, ega seda ole! Täpselt nii ütle talle. Küll ma tema vigureid tunnen. Tema paneb ikka poole juurde!»

«Seda nüüd küll,» oli Stepan Andrejanovitš nõus. «Ega ta kiiduväärt poiss ole, ehkki ta minu oma liha ja veri on.»

Mihhail läks ära, kuid vanamees istus veel kaua laua taga.

Kui nad päeval lõunat sõid, oli Jegorša nina kirtsutanud, et seened olla halvasti praetud, ja vanaisa tehtud leib ei maitsevat, ja koorega kartulid ajavat südame pahaks.

«Kui ei kõlba, võta naine!» oli Stepan Andrejanovitš käratanud.

«Võtangi!» oli Jegorša ülbelt vastanud. «Kas sa arvad, et ma ei julge naist võtta või?»

Ju ta siis pärast seda oligi Prjaslinite pool oma mõtte välja partsatanud.

Ent paremat pruuti kui Prjaslinite Liisa ta oma tütrepojale ei osanud ihatagi. Ka Makarovna-kadunuke polnud suutnud Lizavetat ära kiita. Et küll on Prjaslinitel ikka lahke ja töökas tüdruk, lausa kullatükk. Hea perekond. Kange suguvõsa. Säärase perega sugulaseks saades muutuks ehk Jegoršagi mõistlikumaks.

Oh, ei minu silmad seda näe, ohkas Stepan Andrejanovitš. Egas nii tore tüdruk ometi tema lorule tule!

Jegorša ilmus hilja. Auru all nagu ikka.

«Miks sa ei maga? Varsti on hommik käes!»

«Ma ei lase ju.»

«Mis ma siis jälle teinud olen?»

«Et sul ka häbi ei ole! Pea täis ja meri põlvini. Kui sa naist tahad võtta, siis võta võrdne!»

«Või juba käidi kaebamas,» naeris Jegorša. «Kes käis? Miška või?»

«Ei niisugust asja enam ei oleks!» ütles Stepan Andrejanovitš kurjalt. «Ära tee endale häbi ja rahvale naljа! Kes sulle nii toredat tüdrukut naiseks annab?»

«Keda? Liisat ei anta või? Tarvitseb mul vaid vilistada, kui tuleb ise jooksuga.»

«Sa mõõdad kõiki oma mõõdupuuga.»

«Kas mina olen neist sitasitikatest halvem või?» sai Jegorša pahaseks.

«Need sitasitikad on oma pere järjele aidanud. Mis oled sina Mihhaili vastu?»

«Mihhail, Mihhail... Mul on Mihhailist kõrini! Vaata, kus mul veel asi, sõnniku sees mütata!»

«Endaktitus läheb haisema.»

«Arvad, et teised mind ei kiida? Egas ajalehes igaühest kirjutata! Kas Liisa sulle meeldib?»

«Mis sa tühja kõneled?»

«Ma küsin, kas Liisa sulle meeldib!»

«Nii tore tüdruk! Löö või küünarnukiga risti ette!»

«Selge,» sõnas Jegorša. «Löö siis homme risti ette. Nüüd aga jääme magama.»

5

Jegorša ei pruukinud kella vaadata. Ta teadis niigi, mis kell on, sest maailma olid loodud sihukesed jõledad elukad nagu sügisesed kärbsed. Need sügisesed kärbsed pistsid tigedalt hammustama täpselt kell kümme hommikul, kui päike külgtare aknast sisse paistma hakkas.

Jegorša pea tuikas. Eile sai kõvasti võetud. Lõunalauas sada viiskümmend «parvetuseviina», agendi-Osja juures Žitovi Pjotri pensionipudel, lõpuks olid nad veel Jakovleva Annaga pisikesele päkad silma ajanud, et lakas külm ei hakkaks, — kui palju see kokku teeb?

Haigutades ja ringutades läks Jegorša köögipoolele, jõi kruusitäie külma vett ning pani suitsu.

Taat toksis kuuri all, tahus reejalast. Tal oli nüüd palju tööd. Jevsei oli kroonulobi peal, Lobanovi Trofimi ei olnud enam, taat oli nüüd kolhoosi ainuke reemeister. Vanamees toksis püüdlikult nagu rähn, kirveski oli vist teravaks ihutud, pool kirvetera hiilgas, aga ei olnud teisel enam endist jõudu. Ikka toks-toks, aga korralikku laastu ei kuskil. Paari aasta eest oli tööl hoopis teine minek.

Jegoršale meenus öine kõnelus vanaisaga. Mis oleks, kui ta tõesti naise võtaks, mõtles ta. Eile oli ta igavusest Liisat narrinud, taat oli ka lõunalauas õli tulle valanud, aga miks mitte tõemeeli? Või ei anta? Või Miška on vastu? Igaüks hõõrub talle Miškat nina alla. Et peremees! Tema, Jegorša, on külarahvale ainult naljanumber! Meelelahutuslik osa. Oodake te mul! Eks me näe, kellele jääb viimane sõna!

Jegoršat haaras ennenägematu tegutsemiskihk. Ta ajas kiiresti habet, pesi end vööni puhtaks, pani parima, helesinise tõmblukuga siidsärgi selga, särgi peale nahkkuue, millel ka tõmblukk ees oli. Nii et säras ja särtsus! Saapad lõi nõnda läikima, et jalgadel hakkas kuum.

«Taat!» hõikas ta trepile ilmudes. «Vaata veel viimast korda minu ratsut. Õhtul teda enam ei ole.»

«Kuhu ta siis jääb? Maha jood või?»

«Maha, maha... Ma olen puhkusel. Mul on õigus juua. Aga tegelikult sõidan ma rajooni. Ära mind lõunale oota.»

Jegorša käivitas lauda juures haljal murul seisva mootorratta ja sõitis õuest välja.

Õue. Päike paistis. Soo taga Põllumäel lõgises Miška mäehumasin.

Eh! Künname külatänava lahkumiseks veel kord otsast läbi! Näitame, mis meie traavel võib!

Jegorša andis gaasi ning kihutas mürinal ja kärinal läbi küla.

Kahekümnes peatükk

1

Prjaslinitel oli ikka kombeks oma süüd tööga lunastada. Liisa pidas end süüdlaseks, sest tema oli eile venna oma totrate pisaratega marru ajanud. Seepärast töötas ta täna kolme eest. Tõusis enne valget, jõudis enne valget vasikalauta, pühkis sõnniku välja, tõi vasikatele heina ja vett — mis veel?

Kõige rohkem oleks ta tahtnud külasse minna, et kuulda, mis eilsest räägitakse. Kas naised teavad, et Jegorša tal kõsjas käis?

Ja veel tahtis ta poole silmaga vaadata, kuidas Jegorša täna kalnest peast välja näeb. Kas mäletab, mis eile patras?

Ja äkitselt oligi Jegorša ise seal. Säh sulle!

Jah, vaevalt sai Liisa temale mõelda, kui meierei poolt kostis mootorratta mürinat, seejärel aga ilmus nähtavale Jegorša ise. Must nagu ronk, nahkkuub seljas, kihutas ta küla taha. Küllap Netjossovi Ilja juurde sepikotta.

Ei, ahhetas Liisa, ta sõidab ju siia, vasikalauda poole, sinnikunahk! Jumala eest!

Ruttu võttis Liisa jala kibust — ta oli just jalgu pesema hakanud — ja kadus lauta. Nüüd saab ta just parajal ajal

poisi nina ees ukse kinni virutada! Kuid viimasel hetkel sai arukus võitu. Ei tohi ometi välja näidata, et ta Jegoršat kardab. Siis ei lase too irvhammas tal enam elada!

Liisa võttis oma vapruse kokku, pistis kotad jalga, kohendas rutuga meelekohtadel juukseid ja jäi üles ukse peale sepikoja taha liiva sisse kinnijäänud Jegoršat ootama, näol vali ja ligipääsematu ilme.

Poiss hüüdis juba sõidu pealt: «Tere, pruut!», ja pani Liisa näost lõkendama.

Kuid Liisa ei kaotanud pead.

«Kasi minema! Mis sa siit otsid?»

Jegorša aga ei teinud tegemakski. Jäi seisma, va nahkpeletis, ja vahtis talle siniste silmadega otsa, et teda ära võluda. Nagu madu!

«Ma ütlesin, et kasi minema! Sul pole siia midagi asja!» ütles Liisa veel kurjemalt ja keeras ilma pikemata selja.

«Pea, kuhu sul kiiret! Kas sa räägid peigmehe või puunotiga?» Jegorša kargas Liisa kõrvale puust laudaesisele ja võttis tal patsist kinni, enne kui tüdruk silmagi pilgutada jõudis.

Liisa rabeles ja karjus:

«Lase lahti, saatanahing!»

Poisile tegi see nalja, ta keris patsi naerdes ümber käe.

Keris patsi ümber käe, tõmbas tüdruku näo oma näo ligi ja ütles:

«Kas said nüüd aru, kuidas minuga räägitakse?»

«Lase lahti!» sosistas Liisa vihaselt. «Mis inimesed ütlevad! Vaata, kui ma räägin Mihhailile ära!»

«Kas sa siis ka Mihhaili appi karjud, kui me magama heidame?» naeris Jegorša talle otse näkku. Laskis äkitselt patsist lahti ja tegi kangesti tõsise näo pähe. «Istume. Mis sa enam Miškast kutsud, kui on vaja oma elu üle aru pidada.»

Liisa vaatas varju alla pakkude poole, kuhu Jegorša pilguga näitas, vaatas uuesti poisi poole, et mis tal, sunnikul, õieti mõttes on, ja võttis istet: jumal teab, mis ta veel teeb, kui sõna ei kuula.

«Ma tulen õhtul isameestega,» teatas Jegorša. «Et sa siis vigurdama ei hakka!»

«Ei ole mul sinu isamehi vaja!» mühatas Liisa, kuid pööras pilgu kõrvale, veri tõusis palgeisse.

«Kas hakkad jälle pihta või?»

«Ena mul peigmeest, ma pole sinuga käinudki!»

«Kas me Ojaste saunas ilmaasjata kallistasime? Ei maitsta või? Ma olen sind ammu oma pruudiks pidanud!»

«Nalja pärast ju võib...» ütles Liisa kõrvale vaadates.

«Alguses on kõik nali. Kui ma sulle ei meeldi, siis on muidugi teine jutt. Ütle kohe välja! Noh? Enne, kui hilja on!»

Tüdruk ei jõudnud veel vastata, kui Jegorša hüüdis:

«Oh sind, roheliste silmadega naasklit, küll! Mis me siin enam keerutame? Sa katsu korraks minu nahka pugeda. Ma pean niikuinii naise võtma. Kaua ma veel vanaisa seljas sõidan? Kas sa arvad, et ma ei näe, mis tunne tal on? Elame nagu kaks vanapoissi. Ise tead, mis elu see on. Ma ütlesin talle eile, et mis oleks, vana, kui ma poissmehepõlvega hüvasti jätaksin. Mitte üks noh. Aga kui ma talle siis ütlesin, keda ma silmas pean, hakkas nutma. Ütles, et sihukese minia ees hakkab ta nagu pühapildi ees palvetama. Tõesõna.»

Liisa huuled võpatasid. Silmad lõid särama nagu kevadine rohi pärast vihma.

Jegoršal endalgi läks meel hellaks.

«Tõsijutt, Liisa! Kirevase päralt! Näe, mina töötan ajateas, saan suurt raha. Kuhu ma selle rahaga lähen? Vanaisaga kahekesi oleme, vanaisa toidab end veel ise. Seda ma joongi, uputan muresid. Inimesed ei saa sellest aru. Sinu kallis vend muuseas ka mitte...»

Jegorša jäi viivuks vakka.

«Nii on lood, Lizaveta Ivanovna. Nii et kõik? Oleme kokku leppinud? Korras nagu Norras?»

«Mis korras?»

«Tulmad. Millest ma siis sinuga tund aega olen siin rääkinud? Kõigepealt tuleb muidugi sarviline muretseda.»

«Lehm või?» Liisa pilgutas silmi nagu unest ärgates.

«Lehm jah,» ütles Jegorša. «Ma mõtlesin, et taat ja Miška selle asja joonde ajavad. Aga nüüd paistab, et võta näpust! Igatahes sõidan ma rajooni ja õhtul toon lehma ära.»

«Mis sa keksid? Seal on sul küll lehm ootamas jah!»

«Ei usu või? Arvad, et Jegorša hoopleb? Kui teil täna õhtul lehma ei ole, ei tõsta ma enam oma jalgagi teie poole. Aga kui ma lehmaga tulen, siis ära enam vastu aja. Ja ära vennalt abi otsi. Oleme rääkinud?»

Jegorša tõmbas Liisa enda vastu, vajutas musi huultele ja naeris oma tavalist kerglast, muretut naeru:

«Passisin ikka paraja aja! Lõin pitsati peale!»

2

Palavas tuulevaikses õhus kostis mootorimürin kaugele, Liisa saatis mõttes Jegoršat: nüüd jõuab ta külast välja tee peale, nüüd sõidab kõminal pakkteed mööda üle soo, nüüd männiku vahel, mootorratas läheb unnates liivast läbi. Siis jäi mürin vakka, selle asemel kostis niidumasina lõginat.

Mihhail niitis lähedal, rehepeksuplatsi taga. Valge särk kiiskas päikese käes. Kas joosta vennale rääkima? Et nii ja nii, Jegorša ajab jälle ligi...

Kuuri tagant tuli välja Onka, mustakirju vasikas. Onkal oli samasugune täht laubal nagu kadunud Tähikul, miks ei pidanud Liisa siis teda hellitama? Kõik vasikad olid päeval karjamaal, kuid seda ei saanud kuidagi teiste hulka ajada. See sörkis Liisal sabas. Kui tüdruk kaevule läks, tuli vasikas kaasa. Läks Liisa heinu tooma, tuli ka vasikas. Ükskord õhtul ilmus ta isegi klubisse. Jäi trepi kõrvale seisma ja perenaist möögima.

«Onka, Onka, ütle, mida teha,» sirutas Liisa käed vasika poole.

Jegorša juttu lehmast ei uskunud ta mitte üks põrm. See oli niisama suusoojaks rääkida. Kuid Jegorša meeldis talle, meeldis poisi jultunud pilk, tema muretus ja trots. Jegorša ei norutanud eales. Liisa kujutas ette, kuidas ta poisi seltsis läbi küla jalutaks, uus kleit seljas, Jegoršal pill üle rinna, ja süda hakkas tal sees rõõmu pärast hüppama.

Eks see ole minu saatus, mõtles Liisa. Naabri-Semjonovna pandi kuueteistaastaselt mehele, ja on kah oma elu ära elanud. Mitte halvemini kui teised. Ja kui vana oli ema, kui ta isale läks?

Liisa koristas ära kibu, milles ta jalgu oli pesnud, ja lippas koju. Et anna nõu, emake. Mida teha? Arutame kahekesi. Ema on tütrele ikka kõige parem nõuandja.

Kodus polnud kedagi. Kõik olid nähtavasti nurmel. Sinna ei passinud tal joosta. Rahva ees ei sobinud

pineli emalt nõu küsida! Liisa istus venna koikule ja hakkas nutma.

Siiski oli olemas veel üks inimene, kellega ta avameelselt kõneida võiks. Stepan Andrejanovitš. Tema jah. Sellest polnud lugu, et ta Jegorša lihane vanaisa oli. Stepan Andrejanovitš aitaks õiget otsust teha, tema ei veaks teda sisse, tema hoiab alati Liisa poole.

Liisa pesi ennast, pani uue kleidi selga ja kirju rätiku pähe.

Päev oli täies ilus ja jõus. Tänaval polnud kedagi näha, kõik olid tööl. Siiski oli harjumatu ja piinlik südapäeval külavahel lonkida ning ta läks ringi, mööda kitsast aiaäärset rada.

Seda rada oli ta küllalt Stavrovide poole lipanud: koolimajast mööda, vennashaua juurest klubi tagant läbi, mööda mätlikku põndakut, kus kasvasid kõrbenud maasikad. Kontori juures rada lõppes, kunagi polnud ta siit mööda hiilinud. Aga täna võttis ta nõuks juba koolimaja juures vennashaua tagant mäest alla pöörata.

Kuid ei pööranud ühti, sest kontoriõues nägi ta rahvast ja vankreid ning tema mõtted võtsid hoopis uue suuna.

Mis koormad need on? Vahest on poodi kaupa toodud? Juba kevadel oli räägitud, et lõikuseajaks tuuakse kompvekke. Ehk müüaksegi juba. Seni, kui ta Stepan Andrejanovitši juures käib, ostetakse kõik ära.

Liisa vaatas mäest alla ja läks sinna, kus inimesed olid. Keegi ei teinud temast välja. Ei olnud vankreis poekaupa. Vankrid olid viljakotte täis.

Seesama raudhammastega rajoonimees, kes kevadel laenu oli tellinud, pidas kõnet:

«Nagu teada, seltsimehed,» hüüdis ta trepilt, «tegi salakavai loodusjõud, see tähendab põud, meie maa põllumajandusele mullu suurt kahju. Sellepärast on meie rajooni viljavarumisplaani tänavu kahekordistatud, see tähendab, et meie peame andma kodumaa viljasalvedesse kakssada viisteist protsenti vilja. See on suur au, seltsimehed! Rajooni juhtkond avaldab kindlat veendumust, et teie kolhoos õigustab kõrget usaldust tegelikult, lahinguliselt...»

Trepilt kostis käteplaginat, Fjodor Kapitonovitš peksis käsi kokku. Paar korda lõi ka Ilja Netjossov.

«Lase käia!» viipas Lukašin Väike-Vasjale, pikale lollakale poisile, kes esimese koorma otsas istus, kulunud kõrvik peas.

Niipea kui koormad õuest välja veeresid, valgus rahvas Lukašini ümber:

«Üle kahe korra rohkem, mis siis meile jääb?»

«Mis meist saab? Jälle hambad varna või?»

«Mis sa meile kevadel lubasid? Kilo normipäeva peale!»

Lukašin karjus vihaselt:

«Kas te esimest käsku teate? Teate? Tuleb täita ja asi ants!»

Ja rohkem mitte üks noh, kadus kontorisse.

Liisa läks koju. Alles see oli, kui nad pärast õhtusööki terve perega teenistust kokku arvasid. Mihhail oli välja töötanud 450 normipäeva, ema 260, Liisa üle 100, ta oli kolm kuud kolhoosis töötanud, Petka ja Griška peale tuli ka 50. «Aasta lõpuni on veel aega küll,» oli öelnud Mihhail. «Tuhat tuleb täis. Rohkemgi. Aiamaalapp peale selle. Tänavu elame üsna jõukalt.» Nüüd jäid jälle paljad normipäevad, jälle mitte kui midagi, nagu mullugi. Kas Mihhail teab seda? Varem oli ju neil Tähik, kuidas nad nüüd küll ots otsaga kokku tulevad?

Vesi tuli silma. Midagi nägemata kõndis tüdruk mööda peatänavat.

3

Sel pärastlõunal jättis Mihhail niitmise pooleli. Võttis hobused eest, pani sohu ädala peale ja läks metsa.

Põllumäel käratsesid varesed. Must miljon varest askeldas kärbise kallal, kuhu Žitovi Pjotr äsja vihke oli pannud. Enam teda seal ei olnud. Pistke aga vilja, varesed. Keegi ei sega. Näib nõnda, et teie heaks ongi inimesed end katkestanud, varesed.

Papiojal pidi Mihhail Lukašinile otsa jooksma, too kihutas ratsa metsi mööda ja kutsus naisi. Ei ulatunud tema hõikumine naiste kõrvu! Ja ega naised süüdi olnud! Egas nad oma lõbuks metsa putkanud! Metsast saab ju seeni ja marju, kuid mis sa põllult saad? Nii suure plaani puhul, nagu täna teada anti, pole midagi loota.

Heldeke, kuidas nad olid lootnud, kui Lukašin esimeheks pandi. Et ometi kord üks õige peremees! Mitte mõni Peršin. Et see alles juhib kolhoosi. Kuhu ta on juhtinud? Ei saanud mullu normipäeva eest midagi, ei saa ka tänavu.

Metsaveeres oli vähe seeni, kuid Mihhail ei hakanud sügavamale minema, ei tahtnud naistega maid jagada, pealegi nad ju niisama heast peast põllult jalga lasknud. Läks vantsiski ta ühest metsatukast teise, kuni jõudis Kuivasoole.

Kahel pool põlenud kuusik, niidetud välul kuhjaköks kükitamas. Kuhu on jäänud põld? Kus on võiduhektarid?

Raskel meelel pööras ta tagasi. Kui palju kargejäetud nurmi oli ta täna näinud! Kasvavad muudkui võssa. Kolm aastat pärast sõda kasvavad võssa. Sõjaajal olid kõik üles haritud, viimane kui jalatäis maad. Naised, vanakesed ja lapsed harisid üles. Aga nüüd?

Kaua lonkis Mihhail mööda metsi, kuni taevasse esimene täht süttis. Mõtles ja arutas, kuidas elada. Kui ta oma peale jõudis ja hobuseid jootis, oli juba päris pime.

Teda üllatas ere valgus oma aknas, mida ta juba tagaväravast märkas. Ega midagi, põleb uus seitsmeliinine lamp, mida ta kevadel elujärje paranemist silmas pidades ostnud oli. Mis puhul siis? Mis rõõm neil majas peaks olema?

Mihhail pani seenekorvi trepile ja vaatas aknast sisse. Laua taga istusid Stepan Andrejanovitš, Ilja Netjossov ja Jegorša; nahkkuue tõmblukud kiiskasid hõbedaselt.

Nii, nii, mõtles Mihhail. Kosjad. Jegorša ajab ikka oma jonni.

Metsik raev täitis teda. Jegorša üle ei maksa imestada, tema on kõigeks valmis, et oma tahtmist saada. Aga teised! Kas neil pole pead otsas? Kas ta eile Stepan Andrejanovitši ei hoiatanud?

Tuppa astudes ei näidanud ta oma raevu välja. Kosjad on kosjad, olgu pealegi, et pulmi ei tule, isameeste vastu peab lugupidamist üles näitama.

Stepan Andrejanovitš, keda Mihhail esimest korda vintis peaga nägi, hüüdis:

«Jõudsimegi peremehe ära oodata! Kas sa tead, Miša, mis meil asja oli? Kas aimad?»

Ema vahtis pelglikult ringi ja andis pojale märku, et see heaga katsuks, jumala eest heaga.

Stepan Andrejanovitš hakkas kosjajuttu heietama, et nemad olevat jahimehed, otsivat luike taga, lahked inimesed olevat siia juhatanud.

«Meie luigele pole veel sulgi selga kasvanud,» kostis Mihhail. «Vara veel võõrsile lennata.»

«Sellest pole midagi, ega jahimeeski ole veel kulupõa,» pistis Ilja sõna sekka.

«See'p see ongi! Jahimees peab veel kolm aastat punast mütsi kandma!»

«Pead sa sõjaväge silmas või, Miša?» ruttas Stepan Andrejanovitš küsima. «Jumaluke, mullu sai ajapikendust ja tunamullu ka, egas ma siis aastatega nooremaks lähe!»

«Asi pole selles, kas sa lähed nooremaks või ei. Ta pole ju kellegi pruut veel.»

Jegorša valas teeklaasi vaikides viina täis ja pani Mihhaili ette. Rahuloleva näoga, pabeross hambus, et mina võin kõik! Ja kõik, mis Mihhail lauda istudes endamisi tõotanud, lendas vastu taevast.

Järsu liigutusega lükkas ta klaasi eemale, nii et viin maha pritsis.

«Mõttetu jutt!»

Stepan Andrejanovitš jahmatas, ta polnud niisugust pööret oodanud. Ilja ka mitte.

«Mihhail, Mihhail,» sikutas Ilja Mihhaili varrukast.

«Mis Mihhail? Kui sa oled naisevõtu pähe võtnud, eks võta siis!» heitis Mihhail Jegorša poole lühikese, maruvihase pilgu. «Lase käia! Kas tüdrukuid vähe on, sõjaaegseid ja sõjajärgseid! Igasuguseid. Sa oled ainult vale kohta tulnud. Peigmees! Millal sa viimati kodus ööbisid? Ja mis neist saab?» näitas Mihhail poiste peale, kes voodi juures konutasid. «Kes neid toitma hakkab? Sa ehk ei teagi, mis maksud meil kaelas on? Tead või?»

Jegorša tõmbas paberossi rahulikult lõpuni, nagu ei puudutaks see jutt teda, ja kohendas käega juukseid. Laskis siis kissis silmil üle toa käia ja muigas:

«Minu arust pole kvoorum koos. Jageleme tühja. Gavrilovna, kutsu tütar välja,» pöördus ta köögipoolel askeldava ema poole.

Liisa oli külgtares. Komme oli selline, et seni kui vanemad arutavad, olgu neiu eemal. Nüüd tuli ta välja. Uus punane satäänkleit seljas. Pats kõvasti palmitsetud. Kummardas, nagu peab.

Nii, nii, õde, mõtles Mihhail. Anname korvi, aga nõnda, et isameestel piinlik poleks. Sest mida kurja on Stepan Andrejanovitš või Netjossovi Ilja meile teinud?

Stepan Andrejanovitši silmis helkisid liigutuspisarad.

«Lizaveta Ivanovna, me siin...»

Jegorša ei lasknud tal lõpetada:

«Pea, vanaisa. Teie olete rääkinud, nüüd räägime meie.»

Ta lükkas seenetaldrikud ja viinaklaasid eemale ning hakkas rõha lauale loopima. Pakkide kaupa. Üks, kaks, kolm pakki! Punased kolmekümnesed, sinised viiekümnesed.

«Nõndaks,» sõnas Jegorša ja vaatas Liisale silma sisse. «Nagu me kokku leppisime. Mina pidasin sõna. Selle pleki eest saab sõrad lauta.»

Mootorratta on maha müünud, mõtles Mihhail ja vaatas millegipärast esiti poiste, alles siis õe poole. Nende pilgud kohtusid. Ja pidi see siis nõnda minema, et just sel silmapilgul kostis akna tagant pulmalaul:

Lizaveta Ivanovna,
ise sa süü sünnitaja,
salaja suureks sirgunud,
ise sina peasüüdlane,
kuninga seenisesse kutsusid,
seenisest puhtale poolele
tammelauda ta talutid,
teed ja kohvi ette kandsid,
saiad suupärast seadsid,
saiad soredad, sarvilised,
präänikud kui ponksid,
võtsid siis värava võrusta,
avitid peiu täku selga.

Naised ja neiud itkesid vana kombe kohaselt Liisat taga.

Küllap pani laul Liisale sõnad suhu. Vist mõtles ta oma lihtsüdamlikkuses, et kui rahvas juba pulmadest räägib, siis peavad need ka tulema. Nüüd oli hilja taganeda.

Pead langetades ütles ta:

«Mina olen nõus.»

4

Vaevalt oli esimene pits joodud, kui Ilja lauast tõusis.

«Kuhu sa ilma loata lähed?» küsis Jegorša.

«Pea on raske,» hõõrus Ilja kohmetult oma paljaneval laupa. «Peab natuke värsket õhku hingama.»

«Hinga pealegi,» lubas Jegorša armulikult.

Samal ettekäändel, nagu oleks tal õhupuudus, läks välja ka Mihhail. Et asi usutavam oleks, ahmis ta suuga

õhku, tegelikult aga ei suutnud ta vastsele õemehele otsa vaadata, ta lihtsalt ei talunud Jegorša rahulolevat lõusta.

Väljas oli sügiseselt jahe, taevas tähti täis. Kõrgel, lausa tähtede all, libises musti varje üle õhtutaeva. Kas tõesti lendavad linnud juba soojale maale? Varavõitu, pole veel öökülmagi olnud.

«Vist luiged,» sõnas Ilja otsekui teise küsimust aimates.

«Luiged?» Mihhail ajas pea kuklasse. «Kas nad lendavad siis öösel või?»

«Kes neid teab.» Ilja pani suitsu ja najatus rinnuli vastu aeda. «Vahest lendavad ka.»

«Ei,» väitis Mihhail vastu. «Luikedel meeldib valges lennata. Kui nad ehk nüüd öösiti lendama pole hakanud. Võib-olla on luigedki targemaks saanud. Kes nüüd veel päeval lendab, see pannakse elusalt nahka. Ma lugesin kuskilt, et loomadki kohanevad...»

Mihhail jäi Ilja kõrvale seisma ja tuli jutuga maa peale.

«Palju sa seeni ja marju oled korjanud?»

«Vähevõitu,» kostis Ilja kõlatult.

«Mina sain alles praegu aru, mis elu ilma lehmata on. Mitu aastat sina juba ilma oled olnud? Kolm või?»

«Kui sõjaaega ka arvestada, mil Marja üksi oli, siis kuus.»

«Korralik staaž. Eks sa räägi siis ka, kuidas ilma piimata elada ja hõisata.»

Ilja vaikis. Läks pihta? Või vaatab temagi Jegorša kombel talle ülalt alla. Ehk on ta Iljagi meelest viimane tümikas?

«No muidugi,» ütles Mihhail tigedalt, «ma unustasin, et sina saad liitri, sul on eriolukord.»

Mis pagana pärast ta vakka on? Kas see siis teda ei puuduta? Kas ta siis ei ela nendestsamadest normipäevadest? Mida, mida nad normipäevade eest saavad? Mullu ei antud sellepärast, et lõunas oli põud, tänavu sellepärast, et mullu oli põud. Mis saab tuleval aastal?

Trepile tuli Tatjana. Jegoršat pahandavat, kuhu nad kadusid. Lõpuks tegi Ilja oma kuldsuu lahti:

«Ma hakkan parem astuma, Mihhail.»

«Kuhu? Koju või?»

«Jah.»

«See pole minu lubada. Sul on omal ülemus.» (Jegorša oli Iljale isa poolt kolmandat põlve sugulane.)

«Ei, palun seleta talle ära. Ütle, et kutsuti koju või

midagi muud. Mul on kodus kehvad lood, Mihhail, väga kehvad.»

«Missasja? Läksid Marjaga raksu või?»

«Oleks, et Marjaga! Valentina on haige, nii on lood.»

«Mis sinu Valentinal viga on?»

«See'p see ongi, et mis.» Ilja vaatas ringi ja alandas häält sosinaks. «Kopsud on haiged. Mäletad, kui ma sinu käest Lauku palusin, et rajooni sõita? Ma viisin siis Valentina haiglasse. Kole öeldagi... Tbc.»

«Tehetsee? Mis elukas see siis on? Pole kuulnudki.»

«Küllap oled. Kopsutuberkuloos.»

«Mis sa räägid! Mnjaa...»

Tahameelest polnud enam jälgegi. Mihhailil oli Iljast hirmus kahju, oleks tahtnud teda kuidagimoodi aidata. Ta püüdis Iljad veenda, et pole midagi koledat, on tarvis ainult paremini süüa.

«Peaks mõne rasvase koera maha lööma,» andis ta konkreetset nõu. «Haigeid kopse ravitakse koerarasvaga. Agendi-Osja pani kõik me koerad juba sõja ajal nahka, nüüd istubki meil kaelas,» viskas Mihhail nalja. «Alles ta isi mulle terve virna maksuteateid. Egas ta sullegi toomata jätnud?»

«Ei jätnud!» Ilja ohkas ja nuuksatas. «Kui Valentinaga midagi juhtub, ei ole minul enam elu... Varsti on esimene, lapsed lähevad kooli, minu Valentina peab aga aknast vahtima.»

«Mõtleks!» võttis Mihhail Iljal sõna suust. «Kui aknast, siis aknast. Ega ta esimene ole, kes haigeks jääb. Asi pole selles. Katsu endale kõige kiiremas korras meierei majja muretseda. Ma kuulsin hiljuti, et Prošitši kits on veel alles. Arstiteadus arvab, et kitsepiim on veel toitvam.»

«Ei,» ohkas Ilja, «kitsest ei tule nüüd enam midagi välja. Kõik raha, mis ma metsas teenisin, läks piima peale. Esimesel nädalal veristasime oina... Ma istusin ennist sinu juures lauas ja mõtlesin, et mis see siis olgu! Mina olen terve meesterahvas, aga ei saa millegagi hakkama. Sina jäid isast poisikesena maha, kuid oled pere suureks kasvatanud, paned õe mehele.» Ilja nuuksatas jälle.

Mihhail kustutas koni rutakalt vastu ülemist aialatti. Ta ei tahtnud nutvat Iljad näha. Ei suutnud. Ta oli vapustatud, lausa maatasa rusutud. Sest kui pisutki järele mõelda, võib hulluks minna! Kes nuttis? Võitja Ilja!

Oleks Ilja veel laisk või joodik olnud. Ta oli kange

töömees! Hirmus vaadata, kuidas ta metsas tööd rassis! Ja kolhoosis? Kellel teisel niisugused käed on? Ja ometi ei saa mees otsa otsaga kokku!

«Muide, tead sa, mis ma sulle ütlen...» alustas Mihhail ja otsis pimedas Ilja kätt.

Ere valgus lõikas lahtise ukse vahelt silma. Sedapuhku ilmus trepile ema.

«Mitte ei saa aru, kas sa oled vend või ei ole!»

«Kohe, kohe,» kortsutas Mihhail kulmu.

Ta saatis Ilja tagaväravani. Ja ütles ära, mis talle äkitselt pähe oli tulnud.

«Tead sa,» ütles ta, «tervel mehel on praegu palju raskem. Jumala eest! Kui ma poisike olin, oli mul kergem.»

Ilja pistis talle rutakalt käe pihku, nagu kardaks, mis edasi tuleb, ja ütles:

«Hea küll, Mihhail! Aitäh lahke sõna eest. Ausalt öelda, mul oleks praegu kõige targem metsapunkti minna. Peaasi, et Valentina oleks rahulikum. Muidu on tal pea putki täis, et kõik lähevad kooli, tema aga, kõige parem õpilane, peab kodus passima. Sotjugal on minu jaoks koht olemas. Kuzma Kuzmitš kutsub. Talle on seppa tarvis. Aga mis sest ikka mõelda. Keegi peab ka kolhoosis tööd tegema...»

Viimased sõnad ütles Ilja päris vaikselt ja mõtlikult, nagu loodaks, et Mihhail talle vastu vaidleb.

Kuidas sai Mihhail talle vastu vaielda? Tema, kolhoosi brigadir!

Kolmandat korda kriiksus uks ja kolmandat korda tuldi neile järele. Kes? Egas ometi noor kuningas ise, keda kuskil külas, kas klubi või alumise reheplatsi juures naised ja neiud ikka veel ülistasid?

Lõbus lugu jah! Õde läheb mehele, aga vennal hakkab peigmehele otsa vaadates kõik sees keerama...

«Mihhail, Mihhail!»

Liisa! Tema hääl!

«Tulen, tulen!»

Palavikulise kiirusega, mis teda ennastki üllatas, söösatis Mihhail õe hääle poole, nagu oleks õde teda appi kutsunud...

Kahekümne esimene peatükk

1

Lehm toodi kell neli päeval, ja õhtul, enne veel, kui õieti hämaraks läks, istuti lauda.

Mihhail oli küll rääkinud, et oodakem vähemalt nädal aegagi. Olgu Liisa vähemalt nädal aegagi pruudiseisuses. Peaasi oli vaja aega, et pulmalistele vähegi asjakohast lauale panna saaks. Ent Jegorša, kes nüüd peremees oli, ütles vastu, et ei ja ei.

Köögipoolel kõlksusid rõõmsalt raud- ja puulusikad — lapsed helpisid uue lehma piima. Temagi ees seisis piim — vanas, veel isa ostetud alumiiniumkausis. Kuid ta ei suutnud end seda piima maitsma sundida. Piim jäi talle kurku kinni, sest peas keerles aina mõte, mis oli sinna tulnud siis, kui nad uue lehma lauta viisid: kas ta ei müü oma ade piimatilga eest maha?

Terve pere oli lehma tulekut ette valmistanud. Juba eelmisel õhtul olid poisid allapanuks kuiva sammalt ja ohakaera kiskunud. Liisa ja Tatjana olid värsket ädalat toonud ja unaruses lauda seinad ämblikuvõrkudest puhtaks pühkinud. Mihhail oli pool päeva sõnnikut rookinud, katkise akna ette uue klaasi pannud ja sõime ära parandanud, — mõnikord, kui ema talitusega hiljaks jäi, oli Tähik sõime puskinud. Vähe sellest. Liisa, kes maastmadalast loomi rohkem tundis kui tema, käskis Mihhailil tõrva hankida ja uksepiitadele ristid tõmmata. «Vanasti tehti nii. Ega see kahju tee.»

Ja lõpuks hõiskasid poisid, kes lõunast saati tare katusel olid passinud: «Tuuakse! Tuuakse!»

Liisa ruttas esimesena väravast välja, haaras lehmal kaela ümbert kinni ja puhkes valju häälega nutma...

Miks ta nuttis? Õnnest ja rõõmust? Sellepärast, et ta pere päästnud oli? Või vastupidi? Vahest taipas ta just sel hetkel, nähes punasekirju nudi lehma, keda Stepan Andrejanovitš ja ema oheliku otsas talutasid, mis ta endaga teinud oli?

2

«Kibe!»

Seda kraaksatas Žitovi Pjotr. Ühes käes libe soolaseen, teises viinaklaas.

Jegorša oli Pjotri kaasa toonud, sest Netjossovi Ilja oli öelnud, et on haige. Pruudi poolt ei olnud üldse külalisi, kui vana Semjonovna maha arvata. Mihhail oli otse enne laudaistumist Lukašinite poole lipanud, aga neid polnud kodus.

«Kibe! Kibe!» karjus Žitovi Pjotr ja vahtis riivatul, nõudlikul pilgul noorpaari poole.

Jegorša ei liigutanud oimugi, ei tulnud Liisale appi, ehkki ta selle peale meister oli. Pidigi siis tüdruk püsti tõusma. Nägu õhetamas, rinnal helmekee pooltooreist kollakaist kibuvitsamarjust. Mihhail kahvatas, kui need lihtsad kuusevaiguga läikimanühitud helmed Jegorša nahkkuue õlga puudutasid.

Ema, ema, mis me ometi teeme!

«Sööge, ja jooge, kallid külalised!»

Pidulikult, vana kombe kohaselt, kummardas Liisa paremale ja vasemale. Esiteks Stepan Andrejanovitšile. Tol tõusid pisarad silmi, ja kui Liisa teda taadaks nimetas, puhkes ta lausa nutma:

«Heldeke! Sestsaati, kui Vasja tapeti, pole mind keegi taadaks nimetanud!»

Noh, õeke, vähemalt äiaga on sul vedanud, mõtles Mihhail.

Kära ja naeruga vajusid naised ja neiud tarre, Liisa oleks seda nagu oodanud. Tõusis püsti ja kummardus ülelaua Mihhailile:

«Kallis vend Mihhail Ivanovitš! Ma ei oska öeldagi, mis nime ma sulle andma pean. Oled mulle venna ja isa eest olnud!»

«Õigus, Lizaveta,» sosistasid vakatanud naised heakskiitvalt. «Kummarda aga vennale. Ta on sulle tõesti isa eest olnud.»

Liisa kummardaski. Tema kõhnas lapsekaelas kõlkus kodukasvanud merevaigukee. Kuid nägu oli pidulik, isegi suursugune. Mihhail imestas, kust õde neid kombeid tundis. Ta pole ju õiget pulma näinudki!

Liisa muutus endiselt koduseks, kui rahvas laiali läks.

Õksed olid õhtu läbi lahti seisnud, terve küla oli nende pool käinud. Nüüd olid külmas toas ainult omad ja Jegorša. (Stepan Andrejanovitš oli varakult koju läinud, et noorpaari vastu võtta.) Kõik seisid lävel. Viinast ja tantsimisest kahvatu Jegorša pures huuli. Talle ei meeldinud pikaleveniv hüvastijätt, sest Tatjana hoidis õest kahe käega kinni ega tahtnud mingi hinna eest lahti lasta.

«Ei anna Liisat ära, ei anna!» undas ta.

Liisa muudkui rääkis ja rahustas teda, ise aga vaatas heitunud, murelikul pilgul tares ringi.

Äkki paukus uks ja Jegorša oligi läinud.

«Mihhail, Mihhail!» Ema silmades välgatas hirm. Külasp oli see halb märk.

Mihhail tormas trepile.

«Mis sa nüüd... Ei mõista või...»

Nad seisid esmakordselt kõrvuti kui õemees ja naisevend.

Lauas polnud nad sõnakestki vahetanud. Olid vaikides kokku löönud, vaikides joonud. Ema ja Liisa olid Mihhailile ärevaid pilke heitnud. Aga mis sai Mihhail parata? Õnne sõprus polnud mitte täna ega eile purunenud.

Trepile langes ere valgusevööt. Nagu läbi udu hõljus mööda Liisa kahvatu, nutetud nägu. Ta läks Jegorša järel trepist alla.

«Issand jumal küll! Kui nende elu vähemalt korda läheks!»

Eales polnud Mihhail ema jumalat palumas kuulnud. Isegi mitte neljakümne teisel aastal, kui isa langes.

Mihhail sööstis maja ette tänavale...

Oli tühi ja pime. Küla taga sepikoja juures ulus kurvalt Vekša. Suvel pole teda, sunnikut, kuulda, nüüd siis õrkas. Haistab külma või?

3

Päevatööst väsinud küla magas, üheski aknas polnud tuld. Ainult temna hulkus ringi, üksi ja osatult nagu kurjategija. Miks? Miks temal und ei olnud? Pidu oli otsas, nagu ta kunagi kuskilt raamatust lugenud oli. Kuidas sa nüüd ka oma hinge ei näri ega juukseid ei katku, midagi ei saa muuta.

Äkki tuli talle pähe mõte armastusest ja see rahustas teda pisut.

Just, just! Nagu uppuja õlekõrrest, nii haaras ta ahastuse ja lootusega sellest päästvast mõttest kinni. Miks arvab ta kogu aja, et Liisa ohverdas ennast, et perekonda päästa? Miks? Aga kui see on armastus? Kui ta on õnnelik, et sai Jegoršale mehele? Sest niisugune imevigur nagu armastus on tõesti olemas. Issake, kui keegi talle praegu ütleks, et Varvara ootab teda, ta läheks kuhu tahes. Rajoonikeskusesse, Ülem-Sinelgale, Ojastele ...

Kaugel mäe all jõekäärus välgatas punane tuluke.

Kas on keegi kalakaitse eest salaja tulusel? Või läheb keegi salaja võõrale maale, õnne otsima?

Palju rahvast läheb nüüd ära linna. Ja veel rohkem metsatööle. Arvatavasti jätab Netjossovi Iljagi varsti kolhoosi sepikoja maha.

Mis peaks tema tegema?

Sellepärast ta sügist ei sallinud, et igal sügisel tõuseb paratamatult küsimus, kuidas edasi elada. Paratamatult nagu lumi või külm. Kuhu minna?

Kalad lähevad talveks sügavatesse hauakohtadesse, oravad kuusetihnikusse, kus on palju käbisid, linnud lendavad lõunamaale, miks ei võiks temagi otsad lahti anda? Miks ei võiks ta tiibu sirutada? Ta on ju alles kahekümneaastane!

Otsekui selleks, et tema meeli veel ärevamaks õhutada, joonistas langev täht pea kohale öötaevasse ereda kaare.

Siis aga lagunes täht laiali ja selle rohekas helgis nägi ta härmas katusega tuttavat kallist maadligi tarekest ...

1968

Kolmas raamat

Teed ja ristteed

ESIMENE OSA

Esimene peatükk

1

See sündis nii ilmsi ja elavalt, et viimne kui kõhin ja kahin väljas õues jäi kõrvu . . .

Tema ja Ivan olid öösi sügavat rahulikku und magamas, kui äkki kostis vöörusest müdinat ja mütsumist, nagu oleks kari metsikuid hobuseid sisse tunginud, seejärel lökati uks raginal lahti ja lävel seisis Grigori, hagaan käes, ise näost valge kui lubjapiip. «Näe, seal ta on!» rõõgatas Grigori. «Võtke kinni!» Ivan võetigi kinni. Aitavi Pjotr — tolle määrimata protees kääksus veel, mis kole —, Fjodor Kapitonovitš, Prjaslini Mihhail . . . Tema aga, kallis kaasa, ei saanud sõnagi suust, mis siis veel mehe kaitsmisest rääkida!

«Oh taevas küll, mida kõike ka inimesele unes ette ei tuuda!» Anfissa ohkas südame põhjast; esimeseks asjaks oli tal järele vaadata, mis poeg oma voodikeses teeb: hädsal tulid hambad ja tal oli juba mitu päeva palavik.

Vihma aknal trummeldades nägi ta hämuses hommikuvalguses poja näol kauaoodatud naeratust, kuulis ühtlast hingamist, ning õnnis emarõõm täitis ta rinda.

Ent see rõõm oli üürike, taas näris teda mure mehe pärast.

Kolme päeva eest oli Ivan rajoonikomiteesse nõupidamisele kutsutud ja nüüd oli ta siiamaani kadunud ega olnud temast ka midagi kuulda — mis oli tõesti enneolematu lugu. Kõiksugu mõtteid oli Anfissa mõelnud: ehk on mees haigeks jäänud, ehk on näidiskolhoosi sõitnud või sihuke asjandus rajoonikeskuse lähedal, kuhu

esimehi vaatama veeti), või on ühes Podrezoviga kalale läinud. (Too Ivani ja rajoonikomitee esimese sekretäri imelik sõprus kestis juba kaks aastat.) Pärast seda kurja und oli ta päris kindel, et Ivan on Grigoriga nattipidi kokku sattunud.

«Oh jumal, jumal küll,» nuttis Anfissa, «millal sel ometi ükskord lõpp tuleb?»

Juba kuus aastat oli ta Ivaniga ühte elanud, Rodka hakkab varsti käima, kuid tema on ikka alles Minina ja Rodkagi tema nime peal.

Sellest võib ju aru saada, et Grigori talle otsekohe lahutust ei andnud — või sa hoobilt enesearmastusest jagu saad! Kuid mis ta nüüd siis veel takka üles lõi?

Tema ja Ivan olid juba maha teinud, et räägivad Grigoriga veel kord ilusti, ja kui ta ka sedapuhku sõrad vastu ajab, annavad kohtusse. Tehku siis Grigori ta pealegi terve rajooni ees täis, pekstagu või igal tänavanurgal tema üle keelt.

Anfissa andis ülesärganud pojale rinda, tõusis, küttis ahju, vaatas kella ja andis endale sõna, et kui Ivan pole kella kaheks kodus, helistab ta rajooni.

2

Kell oli juba kolme peal (rajoonikomiteesse polnud ta siiski tihanud helistada), kui akna alt kostis kabjaplaginat ja Anfissa tormas välja, otsekui arust ära — paljajalu, paljapäi, nagu noorik.

Terentjevna-mutt, kes parasjagu mööda läks, ei jõudnud niisugust tuhinat ära imestada. Kuid Anfissa ei mõelnudki end vaos hoida. Nii väga oli ta neil päevil mehe pärast muretsenud ja südant valutanud, et hakkas talkohe kahe käega ümbert kinni ja kallistas.

«Aru peas! Rinnapõletikku tahad saada või?» möirgas Ivan ja lausa lükkas ta eemale; tema läbimärjast, jäigast vihmamantlist õhkus sügisrõskust ja külma. See karm hool ja hoidmine, mis mehe rohmakusest selgesti välja paistis, oli Anfissa meelest igast hellast sõnast armsam.

Kätega poolpaljast rinda varjates ruttas ta trepist üles.

«Rodka, Rodka! Isa tuli!»

Kähku tõstis ta pesupali ja puhta pesu korvi ära vöörusesse ja tõmbas põranda lapiga üle (ennekõike peab

[illegible] korras olema!), otsis söögi lauale ning viskas pilgu [illegible] — ei passi ometi salgumari olla, niigi on [illegible] ära kurnanud.

Ivan tuli kapukate väel tuppa, vihmamantli ja vatiga oli seenises seljast võtnud. Temast õhkus ikka veel [illegible], seepärast hõõrus ta käsi ja sirutas selga ning [illegible] poja voodi juurde.

«Noh, kuidas ta tervis on? Parem?»

«On, on. Nüüdsama jäi magama, muudkui ootas isa. Tahtis hammast näidata. Kange hambamees teine juba. Iti valusasti naksab ema rinda, et hakka või nutma.»

«Oot-oot, ma tõin talle midagi.»

Sukkide väel läks Lukašin seenisesse ja tõi sealt Anfissa suureks üllatuseks kõristi — kuue tahuga vakaosse, millel kivi sees.

«Oh sa heldeke,» laiutas Anfissa käsi, «muidu tuuakse [illegible] luhast mänguasju, sina aga tood rajoonist!» Ja küsis [illegible]: «Kas nüüd meisterdatakse nõupidamistel siis mängukanne või?»

«Mistarvis nõupidamistel? Eks ma tule ju ka luhast. Terve Sinelga olen läbi ratsutanud. Suudmest ülemjooksuni.»

Nüüd sai Anfissale selgeks, miks Ivan üleni karva kasvanud ja sääskedest söödud oli.

«Kujuta pilti, poole pätsi leivaga lasksin terve Sinelga läbi» hakkas mees lauda istudes rääkima. «Üle kahe päeva sihukese näljapajuki peal!»

Anfissa näost ei paistnud ei üllatust ega kaastunnet. Talle ei meeldinud mehe poisikesetembud. Kodus oodatakse, muretsetakse, ei leita endale asu — ja säh sulle! Mehele turgatab äkki Sinelga pähe — ja põrutabki sinna. Nagu jookseks jõgi eest ära, kui jalamaid sinna ei lähe.

«Kus sa!» mühatas Ivan vastutahtsi, tabanud naise kurja pilgu. «Podrezov ajas kõigile hirmu naha vahele. Rask on sihuke, et kõik erahein tuleb ühistada.»

«Kolhoosnike oma või?» ohkas Anfissa.

Lukašin jäi vastuse võlgu. Ta sõi. Sõi ahnelt, hirmuäratava aplusega. Pani nahka taldrikutäie seenesuppi, pooltäie kruubiputru, mida nad muidu kahekesigi poleks jõudnud ära süüa, jõi peale liitrise purgitäie külma, õuest toodud piima, ja ikka oli vähe — murdis veel tüki karaskit ka.

«Ah jaa! Tead sa, keda ma rajoonis nägin? Netjossov Iljad.»

«Kuidas ta käsi käib?» Anfissa tõmbas ninaga ja nee las pisaraid: Netjossovi Iljad oli vikatimees ühe aast jooksul kaks korda külastanud. Kõigepealt suri tüta Valja, kes isale kõige kallim oli, ega läinud poolt aastat kui kanti kalmistule Marja, kelle must mure maha o murdnud.

«Käib kah. Kaebab ainult, et kõrvakuulmine olla keh vaks jäänud.»

«Eks see Valja ja Marja surm ole ta kõrvakuulmis peale mõjunud,» sai Anfissa asjast naisterahva kombe aru. «Talle oleks naist vaja. Kus ta üksi jaksab poistega jännata.»

«Naisest ei olnud juttu. Aga kodust küll. Kavatseb tagasi tulla.»

«Kuhu tagasi? Kolhoosi või?»

«Miks mitte? Kas kolhoosis ei või siis elada?» Ivan pani klaaspurgi kolksti lauale. Ning naine oli vait, ei hakanud tühjast tüli tõstma. Või see Ivanile teadmata oli, missugune kolhoosnike elujärg on!

Ivan ise otsis lepitust, vaadates ehmatusega lapse voodi poole.

«Hea küll, lase kuulda, kuidas teil siin asjalood on. Kas viljalõikus käib?»

«Ei vist.»

«Miks siis?»

«Kus ta's käib. Näed ise, mis ilm teeb.»

«Eile oli igatahes ilus töötegemise ilm. Sinelga luhas pidas päev otsa kuiva. Või on siin külas teine taevataat? Ja mis seal tehakse?» Ivan rehmas peaga õueakna poole. Kuid Anfissa oleks ilma selle pealiigutusetagi aru saanud, keda mees silmas pidas. Puuseppi. Žitovi Pjotri brigaadi, kes soo veeres uut lauta ehitas. «Miks sa ei kosta? Kui ma läbi küla tulin, polnud nende kirvehoope nagu kuulda.»

Anfissa ei hakanud midagi varjama, sest niikuinii tuleb kõik välja.

«Õhtul tulid laevad . . .»

«Ja mis siis?» küsis Ivan jälle kurjalt. Küsis nõnda, nagu oleks Anfissa siin see peavastutaja.

Kuid mis asjamees Anfissa oli? Mis võimu tal oli? Kas mitte oma mehe tõttu polnud saanud temast, kolhoosi

[illegible] esinaisest, lihtkolhoosnik? Et inimesed kokku [illegible] pead ei vangutaks — ena mul, sugulaste värk!

Ta vastas end vaevu talitsedes:

«Mis-mis siis? Kaupa toodi.»

«Tõndaks,» lausus Ivan. «Selge pilt. Putkati laevu [illegible].»

Pilgukese istus ta vaikselt, liikumatult, kihutades end [illegible] enam vihale, ning tõusis siis järsku püsti. Ja mõttetu [illegible] olnud talle öelda: pea kinni, Ivan, mõtle järele! See [illegible] ainult õli tullevalamine olnud. Teisest küljest aga [illegible] kolhoosnikelt heina äravõtmine üks tõsine asi. [illegible]istamine käib kähku. Aga mis edasi? Kuidas Ivan [illegible] seda veel inimestega läbi saab?

Mõhele kuiva vatikuube ulatades — lõpuks ometi oli [illegible] paistma hakanud — sõnas Anfissa ettevaatlikult:

«Heina on ennegi enda tarbeks kõrvale tehtud. Tee, [illegible] sa teed, aga oma lehmale peab ka midagi ette [illegible].»

«Kas kolhoosi omadele ei pea või? Kolhoosi omad saa- [illegible] õhust söönuks? Kui palju neist igal kevadel nälja [illegible] sõnniku peale jääb? Ei, olgu ma neetud, kui ma [illegible] meestel sarvi kukla taha ei kääna! Või nemad mõtle- [illegible] mind päka all pidada! Et kui oma hein koos, võib [illegible] muu peale sülitada? Kas ma Sinelga ääres küllalt ei näinud — iga põõsa all kükitas mõni saad!»

«Eks sa ise tea, Ivan,» ütles Anfissa talle suisa suhu, [illegible] mahavõtmine käib kähku, aga katsu ta pärast tagasi [illegible] panna. Kui selsamal Netjossovi Iljalgi lehm [illegible] olnud, kas ta siis kolhoosist ära metsapunkti oleks [illegible]?»

Ivan virutas ukse prahvaki kinni; niisugust tükki pol- [illegible] ta varem teinud.

3

Kära peale ärkas Rodka oma voodikeses üles ja hak- [illegible] nutma.

Anfissa kahmas poja sülle ja lippas akna alla.

Ivan päästis tara küljest parasjagu Poissi lahti. Puha- [illegible] täkk hakkas poristel jalgadel kemmima ja peaga [illegible]; Ivanil polnud süda ikka veel üle läinud, ta viru-

tas hobusele rusikaga koonu pihta, nii et loom sedamak taltus.

Edasi läks kõik tuttavat rada: tagaõue krigisevat väratist välja, läbi kartuli Bajevi saunani — seal lasel Ivan täku lahti. Mähib ratsmed ümber pea ja annab vopsu tagumiku pihta: käi talli!

Ja ikkagi jälgis Anfissa meest üksisilmi. Ta ootas kuhupoole Ivan Bajevi sauna juurest pöörab. Kui koju tagasi, siis võib tüli lõppenuks lugeda, küll poeg ema ja isa lepitab, aga kui tee poole, siis . . .

Anfissa polnud kunagi eriti jumalakartlik olnud, ent nüüd hakkas ta omaette palvet pomisema — nii kangesti soovis ta, et mees tagasi pööraks. Ja üldsegi mitte sellepärast, et talle kodurahu oleks nii kallis olnud. Tühjasest kodurahust! Ega see olnud esimene kord raksu minna. Aga just Ivani pärast soovis ta seda. Sest kui Ivan nüüd tee poole pöörab, siis pole tal kuhugi mujale minna, kui mäest alla pargaste ja meeste juurde! Aga sellest võib niisugune supp tulla, et siga ka ei söö.

Ivan pööras tee poole.

Teine peatükk

1

Kahe aasta eest oli Pekašinos uue lauda ehitamisega peale hakatud, ja kuidas siis rahvas oli rõõmustanud! Peaaegu igalt õuelt viis sissetallatud rada soo äärde uusehitusele, lapsed kolisid oma kärarikaste mängudega sinna üle, möödakäijadki pöörasid teelt kõrvale. Kõik olid juba ammu kirvehoope kuulda ja laastulõhna tunda igatsenud.

Kiiresti, ühe kevade ja sügisega, raiuti seinad üles. Aga siis tuli seisak. Edasi oli kõik nagu ära tehtud. Esiteks põranda- ja laetalad — Pekašinos polnud ikka veel oma saekaatrit, siis naelad — müügil neid polnud, tad või omaenda sõrmed seina, ja nüüd tuli heinategu vahele. Ilm oli märg. Hein mädanes. Ilusaid kuivi päevi võis sõrmede peal üles lugeda. Aga tavaliselt oli lugu nii: hommikul sihuke leil, et viska särk seljast, kuldne päev, aga

vaevalt jõuad reha võtta, kui ajab musta pilveranga üles. Mis seal üle jäi? Tuli puusepad heinateole saata.

Siiski olid kõik need segadused ja takistused, kõik need palgid, naelad ja ilmgi rohkem rajooni ülemustele kurta, aruandeis ette tuua. Lukašin ise sai ju aru küll, milles peahäda oli. Meestes endis.

Mis ajast on mehed end loissu lasknud? Sestpeale, kui mineval sügisel Pekašinos — kui mitmendat korda juba! — viljasalved viimse ivani puhtaks pühiti.

Ja ometi, ütles endale Lukašin kingunõlvale jõudes, niisugust asja pole veel ette tulnud. Esimest puhku olid puusepad üldse välja tulemata jätnud.

Tööliste varustusosakonna ladu, igavene majalahmakas jõe ääres, valge, veel luitumata katuse all, sarnanes kindlusega, mida piirasid jahukottidest, tee- ja maiustustekastidest ning kalatünnidest laotud heledad vallid.

Kogu see varandus oli ette nähtud Sotjuga metsatööstuse tööliste jaoks (Pekašinos on ümberlaadimisbaas, muilu ehitatud), kolhoosnikud ei pidanud siit õhkagi saama. Sest kolhoosnikel on oma varustusvõrk, ehkki see võrk on teadupärast alailma tühi. Sellepärast püüavadki külamehed lossimisel mõne killu sellest naudist endale kahmata. Ja ega töölisvarustus kitsi ole, maksab heldelt nii kauba kui rahaga.

Lao juures polnud ühtegi puksiiri näha, selle järgi oisustades oli mahalaadimine tänaseks lõpetatud, ja pisut taltunud Lukašin hakkas mõtlema, kas poleks targem tagasi pöörata. Mehed pühitsevad praegu kindlasti töö lõpetamist — ja mis mõistlikku juttu sa purjus inimestega ajad? Pealegi — kui juba jutuks tuli — teadis ta sama hästi kui tema imetark kaasa, mispärast mehed lossima pagesid. Millal see oli, mis kuu sees, kui ta viimati kolhoosnikele vilja jagas? Juunis, enne heinategu. Aga mis kuu ja päev täna on?

Ei, sundis ennast Lukašin, peab siiski mäest alla minema, muidu lasevad veel hommegi jalga, taga targemaks. Tänapäeva külamees juba risti ette ei löö.

2

Lukašin ei eksinud: laadijad jõid. Väljas, lõkke ääres, ei aga tuli naistele silma ei torkaks (need vaatavad õhtu

eeli ikka mäe pealt järele, kus nende joomavennad lösutavad), olid nad kogu kremplile presendi varjuks pannud. Nutikalt tehtud! Aga lauda juurde pole kahe aastaga kõige lihtsamat varjualust püsti lüüa suudetud, iga pilve eest pagetakse. sepikotta.

Kaupmehe-Jefimko, ümberlaadimisbaasi juhataja asetäitja, pealaest jalatallani jahuga koos (otse jahupõrgust tulnud), hakkas Lukašini ees nagu paharet saba liputama: küllap ta tundis, et oli süüdi. Ka Prjaslini Mihhailil ja Salovi Borissil, noorel poisil värvatute hulgast, kelle lüpsja Manja Injahhina oli mullu metsapunktist kolhoosi toonud, tegi südametunnistus häält: mõlemad pöörasid pilgu ära jõele.

Seevastu Žitovi Pjotr ei kohmetanud. Vaatas esimehele oma ruske, juba krillis pilguga uljalt otse silma sisse ja laksas selguse mõttes peoga proteesi pihta: minu sotid on sirged!

Ülejäänute otsa polnud vaja vaadatagi: mis Žitovi Pjotr ees, seda nemad järel. Ja mis tolku neist ülepea oligi? Üks hädavägi puha: üks ei kuule, teine ei näe, kolmas jalutu või muidu sant. Isegi metsatööle ei võeta neid — ja nii nad konutavadki kolhoosis, joovad ja teevad naistele lapsi.

Jefimko korraldusel hangiti kähku teeklaas ja toodi istumise alla kompvekikast (Žitovi Pjotr ja Jefimko ise istusid niisugustel kastidel), ja tuligi platsi võtta. Ei passinud ju käigu pealt kärama hakata!

«Tšugaretti, mida kuradit sina siis ootad? Ekstra kutset või?»

Alles nüüd märkas Lukašin oma sohvrit Anatoli Tšugajevit, keda tänavu kevadest niiviisi kutsuti. Tõsi, esiteks ristiti ta kõlasarnasuse alusel Togliattiks, ja lihtsameelne ning lihtsüdamlik Tšugajev oli rõõmu pärast seitsmendas taevas, kui talle ära seletati, kes ta kuulus nimekaim on. Kuid Žitovi Pjotr, kes kohaliku mõõdupuu järgi oli poliitikas kaunikesti kodus, oli öelnud:

«Ei lähe läbi. Lõust ei anna mõõtu välja ja autobiograafia ka mitte.»

«Jäägu siis vähemalt Tšugarettiks,» oli Jakovlevi Arkadi ette pannud. «Kuhu see kõlbab: ise tõstsite inimest kõrvust, ja nüüd lasete maha prantsatada!»

«Seda võib,» oli Žitovi Pjotr armulikult lubanud.

Seesamune Tšugaretti, kellele Lukašin rajooni sõites

pit raudse käsu andnud ööd kui päevad silotegemiseks heina vedada, seisis praegu, oma imetabane punane bareti peas, lao väravas poolteisetonnise kõrval ja urgitses saapaninaga midagi, ise rekilt peremehe otsa kõõritades.

Vitsad, mis Lukašin oli teel siia endale nagu õlleänkrule suure vaevaga peale ajanud, lendasid plaksti puruks.

«Mis asja ma sulle rääkisin? Et tuled siia kalõmmi lunima või?»

«Mis sa nüüd, seltsimees Lukašin,» hakkas Jefimko solvunult porisema. «Mistarvis lunima? Nõukogude inimesel peab ometi teadlikkust olema...»

«Pea lõuad oma teadlikkusega! Teadlikkust... Kas ma annan su teadlikkuse talvel lehmadele ette või?»

Tšugaretti asus süüdlaslikult küüru tõmbudes veoautot vändaga käima lööma. Kuid siis astus solvatu kaitseks välja terve meestekamp: kuidas nii? Teine on nagu igavene koormaeesel heina vedanud — ja nüüd äkki ei tohi ta hingegi kosutada! Sõjaski oli meiesugustele sada grammi ette nähtud. Rahvakomissaride Nõukogu enda poolt.

Seltsimeeste appitõttamine liigutas tundelist Tšugarettit peaaegu et pisarateni: tema paksud huuled väratasid, suurist pungis lehmasilmist vaatas vastu niisugune mure ja ahastus, et näis, nagu poleks terves ilmas temast õnnetumat inimest.

«Olgu peale,» mühatas Lukašin alandlikult ootava Tšugaretti poole, «võta kütust ja lase kiiremini jalga, et mu silmad sind enam ei näeks!»

Joodi. Kes krääksatas, kes sülitas, kes õngitses lusikaga, või lausa kämblaga katelokist sealiha.

Päästenööri viskas Kuke-Filja, malletu paindlane mehike, heledad salgud kaega kaetud silma peal, aga väga sitke ja vastupidav, ning kange naistemees.

«Mis see siis olgu, Ivan Dmitrijevitš, räägitakse, et meil olla jälle kahjureid siginenud?»

«Mis kahjureid?»

«Mingid akadeemikud. Räägitakse, tahtnud vene keele ära häetada.»

«Keele?» jahmatas Jakovlevi Arkadi. «Kuidas siis keele?»

«Just, just,» kinnitas Bajevi Ignati elavalt. «Seda olen minagi kuulnud. Räägitakse, et Jossif Vissarionovitš olla

neil isiklikult ajud paika pannud. «Pravdas» kirjutati...»

«Egas midagi,» ohkas vana valvur, «nii kaugele oleme siis jõudnud. Mullu olid mingid kosmoliidid välismaisele kapitalile maha müüdud, tänavu teemikud... Mina ei mõista, mis meil vahitakse. Miks neile lurjustele ometi otsa peale ei tehta?»

«Kas sina arvad, et kõiksugu Churchillid ilma eest palka saavad?»

«Otsad lahti! Jutud jätta!» röögatas äkki Jefimko, nagu oleks keegi tal kõri kallal.

«Mis sul hakkas?» pööras Žitovi Pjotr oma valida pilgu tema poole. Võta või jäta — Stenka Razin! Ja Pekašino meestele ta Stenka Raziniks oligi. Sest mees oli nutikas, iga töö peale meister ja sellise loomuga, et võis igaühe oma tahtmise alla painutada. «Mis sinul hakkas?» küsis Žitovi Pjotr kurjalt.

«Seda et minu objektil jätke poliitika rahule! Poliitikast mitte üks piuks!»

«Miška, kasta ta korraks vette.» Žitovi Pjotr osutas käega jõe poole.

«Jalamaid,» vastas Mihhail muheldes ja sirutas oma vägevat turja.

Jefimko — ega teda ilmaasjata kaupmeheks kutsutud — ei jäänud passima, kuni Mihhail end jalule ajab ning ta käsile võtab, vaid otsis kähku, mustkunstniku osavusega, kuskilt välja uue pudeli ning pani Žitovi Pjotri ette.

Teine sada grammi pani vägisi pidu pidama. Puujalaga tümpsides tassis valvuri-Pavel oma onnist rääbakile kulunud sinise grammofoni välja. Aga käima teda ei saadud: vänt oli ära kadunud.

Siis sõnas Žitovi Pjotr oma kollaseks parkunud hambaid irevile ajades:

«Miks siis sina vakka jäid, Tšugaretti? Pajata või sellest, kuidas sa Põhjala ära päästsid! Midagi patriotismi poole pealt...»

«Kas sina pole veel kuulnud?» küsis Tšugaretti hämmastunult ja kiikas Lukašini poole.

«Mina ei ole!» hõiskas Kuke-Filja uljalt jalgu trampides, aina Žitovi Pjotri meeleheaks; Pekašinos olid nii suured kui väikesed ammuilma kuulnud Tšugaretti sangaritegudest möödunud sõjas.

«Lase tulla!» hinkus Žitovi Pjotr. «Kus sa viibisid [illegible] üheksasaja neljakümne esimese aasta kahekümne teisel juunil?»

Tšugaretti lükati ette, kaupmehe-Jefimko loovutas talle oma koha, ja Lukašin — kurat võtku kõik kuradid kokku! — pidi veel kord kuulama seda tüütuseni tuttavat juiskelugu.

«No nii,» alustas Tšugaretti vilunult, «1941. aasta [illegible] juunil ei viibinud ma kodukandist teab kui kaugel — [illegible] lähedal ka mitte. N. objektil Murmansk — Petroskoi raudtee kandis.»

«Laagris?» täpsustas Filja.

«Noneh,» noogutas Tšugaretti vastutahtsi.

Kõik teadsid — ikka Tšugaretti enese juttudest —, [illegible] ta traataia taha oli sattunud. Üleliigse uljuse pärast. Sest et oli enne sõda ühe aastaga kaks autot hauda ajanud, ühe uputas ära, sõites sügisel esimesena mööda habrast jääd üle jõe, teise ajas purjuspäi pilbasteks — majajuhtimisk ei keeranud teelt kõrvale. No nõnda, ehkki Tšugaretti eluloos polnud kellegi jaoks valgeid laike, tuli tal [illegible] muiete ja pilguvahetamiste saatel ka sellest rääkida.

«... Noh, peesitasime niisama päikese käes — oli nagu põhjust. Valge mere kanal oli just valmis saanud. Ühesinnaga, päike soojendas, tundsime elust rõõmu. Aga selgest, et ümberringi käis sõda, et sakslased ja soomlased meile peale pressisid, polnud meil õrna aimugi... Hüva, istusime ja soojendasime endid päikese käes — vaba päev oli antud. Äkki ühel ilusal silmapilgul nägime: suured sakslased sõidavad. Mitte kohalikud, laagri omad, vaid Põhjarinde ülemjuhataja Frolov ise. Näed siis! Noh, arestandid asti kohe barakkidesse, et pilt ilus paistaks. «Pea kinni!» karjatas Frolov. Meie sakstele muidugi. «Pidage kinni, kirevase päralt! Ma tahan nendega rääkida!»

«Age vend!» poetas keegi muiates, aga Tšugaretti, kes [illegible] hakkas hasarti minema, ei teinud kuulmagi.

«Jajah, ütles meile Frolov — ja ladus kõik lagedale, nii nagu asjalood olid. «Poisid, meie majja on varganäod sugenenud.» Meie pöörasime pilgu lakke — mis varganäod siia enam sugeneda saavad, kui kõige suuremad sulid ja vargad just siinpaigas koos istuvadki. Tervest Nõukogude Liidust. Võõrad varganäod. Sakslased. On vaja nad välja suitsetada, sest et nad on salamahti meie pühasse kapsaaeda

roninud.» Pilt selge oli. Mine aga piiri peale Venemaad päästma, kuna seesamune armee polnud veel kohale jõudnud. Noh, poistel hakkasid ajud kohe tööle: «Mis me selle eest saame?»»

«Või kauplema, lurjused?» kiristas kaupmehe-Jefimko ähvardavalt hambaid. Ta oli juba täis kui tina, kuid valvsust ei unustanud — paugupealt taipas ära, kus suud paotada.

Jefimko rahustati kähku maha, sest kohe pidi tulema loo nael.

««Justament, mis me selle eest saame?» küsisid arestandid Frolovi käest.» Siinkohal Tšugaretti kergitas end pisut, et mõjusamalt jutustada, kuidas kindral arestandid ära veenis. ««Kõigepealt saate leiba,» kostis Frolov ja tõi lagedale ilmatu suure leivapätsi.»

«Ega see liiga ei teeks,» ühmas Jakovlevi Arkadi.

««Ja mis veel?»» kõrgendas Tšugaretti häält. ««Veel saate pekki.» Ja tõi sihukese käntsaka lagedale. Noh, arestandid küsisid kolmat korda: «Mis veel?» Vaat siis jäi Frolov tükiks ajaks mõtlema, enne kui kostis: «Peale selle, poisid, annan ma teile pussi pihku.» Ja tõmbas saapasäärest ilmatu väitse välja.»

Lõbusaks muutunud Kuke-Filja märkis:

«Kuule, Tšugaretti, see kindral on sul nagu kõrilõikaja. Käib, nuga saapasääres.»

«Hüva,» jätkas Tšugaretti, jättes Filja sääsehammustuse muidugi mõista tähele panemata. «Hüva, vats kõvasti täis pugitud, sulg saapasääres — edasi varganägudele vastu ja surm fašistidele! Sakslased mõtlesid muidugi, et meie kui kannatadasaanud põgeneme bolševike eest. Võtsid meid vastu. Andsid üht-teist hamba alla, sedasamust napsi ka, ja patsutasid õlale: «Kuut, kuut, russ.» Et hästi, tähendab. Aga mis meil sest, mugu sõime ja jõime, arestandi vats on põhjatu. Ja siis tuli käsk: väitsed välja! Mjaa, puhta töö tegime. Omasid sai viis surma ja kaks haavata, aga neid langes nagu loogu. Frolov ei jõudnud meid pärast ära tänada. Kallistas igaühte, pisarad silmas. «Noh, poisid, aitäh, kodumaa ei unusta teid...»»

Viimased sõnad lausus Tšugaretti nuuksatades ja pühkis musta kämblaga silmist pisaraid. Ent see ei jätnud meestele mingit muljet, kuna kõik, välja arvatud vahest ainult Prjaslini Mihhail, olid ise sõjas käinud. Vastuoksa, see lõppes alati nii, et kõik hakkasid ühel meelel Tšuga-

retti valesid paljastama, nõudes mitmesuguseid täpsustusi, nagu näiteks: kus nende laager õieti asus, kui kaugel piiristi? Või mis imepussid küll arestantidele anti, et saksa automaat neid ei võtnud?

Lukašin polnud unustanud, milleks ta siia tuli, ja pahvatas ühe hingetõmbega:

«Meie majja on ka varganäod sugenenud.» Seejuures hääldas ta sõna «varganäod» täpipealt nagu Tšugaretti.

Žitovi Pjotr kergitas küsivalt kulmu:

«Meie majja vargad? Kus need vargad meil on?»

«Kolhoosis. Sõitsin äsja Sinelga läbi, keegi on kolhoosi heina kallal käinud.»

Lukašinil polnud kerge neid sõnu öelda, sest ta teadis piisama hästi kui ta naine, et kaugematel luhtadel on kolhoosnikud alati heina enda tarvis kõrvale teinud. Ja nii tehakse igas kolhoosis. Aga kui juba ärgitad, siis äiga ka. Ning Lukašin lõpetas:

«Vaata et iga kuuse all kükitab saoke.»

Žitovi Pjotr — see polnud küll üldsegi tema moodi — kiikas kuidagi ebakindlalt sõnatuks jäänud poiste poole, nagu ta oma töömehi tihti nimetas, ja lausus lepitavalt:

«Seltsimees Lukašin, sa ajad vist midagi segi. Kes see's kolhoosi heinte kallal käib!»

Lukašin tundis peadpööritavat kättemaksurõõmu — nüüd oli tema kord võidutseda. Küllalt olid nad tema närve närinud, aitab, eks näe, kui kõvad närvid neil endil on.

Ta tõstis pea püsti ja sõnas:

«Ei aja ma midagi segi, seltsimees Žitov. Varsti saadame erikomisjoni kohale.»

Lukašini selja tagant kostis täisjoonud Jefimko valju norinat — tema lõpetas ikka ühtemoodi — ja Lukašin jäi kuulatama, kuid mitte tema norskamist. Tema kõrv oleks akki nagu kikki läinud. Ta kuulas jõge, jõe rauget loksumist kalda all — homseks tõotas ilusat ilma —, kuulas tõkke ühtlast mühinat, kuhu valvur oli just paar männitõrvast visanud, ja kuulis samme. Keegi — küllap mõne siin istuva mehe naine — tuli siia. Mõttes kujutles ta juba, mis kontsert siin kohe lahti läheb — nende jõeäärsete paomingute eest said mehed naistelt kõvasti võtta. Sest mõnikord sattusid mehed nii hoogu, et kippusid laenu tegema, ega seda olnud, et nad mõne rubla koju oleks viinud.

Kotihunniku tagant astus välja Anfissa.

Lukašin teadis, miks ta küljeluu siia tulnud oli: ikka tema pärast. Et ta riidu ei noriks, et ta meestega päris tülli ei pööraks. Kõik need viis aastat, mis nad koos on elanud, pole ta kodus muud kuulnudki kui: «Tasa ja targu, Ivan! Ära tõsta häält, Ivan! Ära, jumala pärast, pilli lõhki aja!»

Olgu kodus kuidas tahes — ikkagi oma naine. Ja sugugi mitte rumal naine — on ise mitu aastat kolhoosi esimeheks olnud. Aga nüüd on Anfissa hakanud teda ka otse rahva kuuldes manitsema.

Mullu tabas Lukašin kaks naist, kes olid peksumasina juures vilja viltidesse peitnud. Erakorraline juhtum. Seaduse järgi oleks nad kohtu alla anda tulnud, ent vaevalt sai ta neid sarjama hakata, kui Anfissa oli platsis: «Jäta nüüd, esimees, egas tera põhk ole. Iva pudeneb ise pisemassegi prakku.» Ütles naistele ette, kuidas end välja keerutada, tehes sedaviisi oma mehe lolliks.

Tänavu oli sama lugu. Lobanovi Klavdia pani põllul külvi ajal labakutäie seemet kõrvale — köömes muidugi. Aga kui sa sedasama Klavdiat nagu kord ja kohus pihtide vahele ei võta, varastatakse varsti kogu kolhoos paljaks. Naine segas vahele. Lõi lahti nutulaulu näljastest lastest — ja kus siis tõusis kisa! «Saa ometi ükskord aru, mis olukorda sa minu asetad!» püüdis ta kodus naisele aru pähe panna. «Mina olen rahva silmis ju päris metselajas — kas sa seda taotledki või?» — «Mine nüüd, Ivan, elu peal ei võta ma enam sinu vastu suud täis!»

Ja ole lahke — siin ta nüüd oli. Sõbralik naeratus näol — ega mina tühjast tüli tõsta! —, pesukorv käevangus, et mees külge hakata ei saaks. Tema läheb pesu loputama!

Just see kohmakas kavalus, kust traagelniidid läbi paistsid, ajaski Lukašini marru. Ajas nõnda marru, et ta murdis vattkuue taskus pihkujuhtunud pliiatsi krõksti puruks. Aga Žitovi jõugule oli Anfissa ilmumine lausa lust ja lillepidu. Kõik kargasid ühekorraga püsti ja pistsid kisama:

«Anfissa, Anfissa Petrovna!...» Nagu oleks ta neile kõige kallim ilma peal.

Žitovi Pjotr — ena mul artisti! — osutas laia, lausa

[illegible] žestiga kastile oma paremal käel: vali, millist [illegible]. Näed, kuidas me sinust lugu peame!

«Ei, ei, Petja, kus sa! Ei mina jää siia istuma — ma [illegible] pesu loputama. Ma tegin ainult nimme vinkli sisse, [illegible] mu meesterahvas kah on.»

«Ega jah, õhtu juba käes,» lõmpsis Žitovi Pjotr.

«Mis sa larad,» lõõpis Anfissa vastu ja laksas talle [illegible] peoga vastu selga. «Te ajate mul esimehe hukka — [illegible] ilma ikka viin ja viin!»

«Hüva, lase edasi,» sõnas Lukašin nii rahulikult kui sai ja läks ka ise tahtmatult lõõptoonile üle, lisades: «Küll me [illegible] ise viinast jagu saada!»

Anfissa lõi üleni särama ja tõstis kärmelt nagu noor [illegible] pesukorvi maast.

«Pea kinni,» ütles Žitovi Pjotr. «Kui sa meie seltsis istuda ei taha, tuisutops võta ikkagi.»

«Kus sa, kus sa, ma ju imetan last.»

«Selge, ei passi varaste seltsis juua.»

«Mis jutt see on, Petja? Mis varaste seltsis?»

Anfissa laskis pilgul aegamisi ringi käia ja vaatas siis mehele küsivalt otsa.

«Lugesin hiljuti lehest... Üks juhtiv seltsimees nimetas niiviisi kolhoosnikke.»

Lukašin ei jõudnud Žitovi Pjotrile vastata, Prjaslini Mihhail jõudis temast ette. Enesevalitsemist kaotades karjus Mihhail:

«Mis peitust me siin mängime? Üks juhtiv seltsimees... Ajalehest lugesin... Meie oma esimees ütles sedaviisi!» Rääkis siis — kas ärkas südametunnistus või hakkas tal Anfissast kahju — lisas: «Hüva on, Tšugaretti, löö oma raudjas käima. Hakkame üles minema.»

Ent Žitovi Pjotr — mees kui ränikivi! — ei halastanud Anfissale. Vaatas talle nõudlikult otsa ja küsis:

«Huvitav, mis sina sellest asjast arvad... Kui endine kolhoosiesimees. Mis kandi pealt nüüd kolhoosnikele vaadatakse: kas nad on peremehed või vargad?»

Kõik jäid vakka — küsimus polnud niisama suusoojaks küsitud.

Lukašin vältis naise pilku. Pigistas suu kinni ega oleks viist ka piinapingil sõnagi iitsatanud. Katsu nüüd välja keerutada! Tema ise oli juba Žitovi Pjotri käest õpetust saanud; niimoodi õpetust saanud, et surmatunnini meeles

püsib; las saab nüüd ka naine omal nahal tunda, mis tulkesed need külamehed õieti on!

Anfissa vastas väsinud, äravaevatud naise haledal häälel:

«Mis vargad teie nüüd... Vargad võtavad võõrast, poevad võõrasse majja, aga kui teie midagi võtategi, siis ikka oma.»

Kolmas peatükk

1

Kolhoosikontori juures hüppas Mihhail koos alaküla rahvaga autost maha.

Kabiinis lösutav Žitovi Pjotr möirgas:

«Kuhu nüüd vastu ööd?»

Mihhail ei vaadanud üldse tagasi, surus ainult leivapätse kõvemini kaenlasse. Ena mul asja! Või Žitovi Pjotril teadmata oli, kuhu ta läks. Egas ta esimest korda leivapätsiga Stavrovide juurde vantsinud!

Oli veel küllalt valge, kui ta Stavrovi õue pööras, ja kõrge männiteivas kumas ehataevas uhkelt nagu küünal.

See keset õue püstiaetud teivas tegi Mihhailil iga kord elu täis. Pimedal ajal ei pääse tast kuidagi mööda, vaata, et pead lõhki ei löö, aga kui väljas on tuul, siis vingub ja oigab see nii, et lase või majast jalga. Oleks tema tegemine, oleks ta selle toika juba ammu kuradile saatnud. Aga Liisa oli vastu — kus sa seda tohid! «Jegorša tuleb sõjaväest tagasi — egas ta siis ilma raadiota lepi! Ei, peremees on ta püsti pannud, eks peremees võta ka maha, kui tarvis.»

Aga kui sellest neetud roikast võiski miskit tolku olla (mõnel pool ju piiksusid pärast sõda trofeeraadiod), siis lang Stepani ettevõtmises ei näinud ta midagi peale vanainimese totruse.

Terve elu, oma veerand sajandit, oli Stavrovi maja lihtsa harjapalgi all seisnud, ilma puuhobuseta, ja oleks niiviisi veel igaviku kestnud: katus oli hea ja tihe, alles tunamullu korda tehtud, palk polnud ka ära pehkinud — mida paremat sa tänapäeval ikka ihkad? Kas praegu on

nähti selle puuhobusega jännata? Ent peaasi — kas sihuke vanamehekõbi niisuguse tööga toime tuleb?

Aga taat ei teinud kuulmagi. Kevadel, niipea kui juba natuke jahedamaks tõmbas, võttis kirve pihku. Igavese rämeda männitümika olid nad talvel kahekesi metsast toonud, ja hobuse pea tahus vanamees kiiresti, ühe nädalaga valmis. Niisuguse toreda hobuse, et las aga olla: rind kummis, kõrvad ja lakk peas! Terve küla jooksis vaatama. Aga harjapalgiga jäi ta hätta. Lõi küll küljed siledaks, altpoolt täksis pisut puusepakirvega, aga siis oli võhm väljas.

Sellest on möödas nüüd juba oma kolm kuud, harjapalgi juures aga ei paista ikka veel värskeid laaste. Ainult värskeid jälgi on näha. Paistab, et vanamees on tänagi seal tatsanud.

Stepan Andrejanovitši leidis ta — kuulmatu lugu! — tuudist. Pikutamast.

«Mis sa siin lesid?» naljatas Mihhail harjunud viisil. «Mulle öeldi, et lang olla kosunud ja heinamaale põrutanud.»

«Ei põrutanud heinamaale.» Stepan tõusis istukile ja jaksis kalevist vildikutes jalad põrandale. «Mul aeg teise ilma kolida.»

«Lase aga käia! See on hea mõte! Nüüd, kus kommunismini on jäänud viisteist aastat.»

Vanamees ohkas tähendusrikkalt.

«Ma räägin õigust. Stalin arvestas selle neljakümne kuuendal aastal välja. Ütles, et tahab kommunismini elada — ja paljukest sina temast vanem oled!»

«Ei tea, Miša, kuidas mujal, aga siinmail meie põlv küll seda ei näe. Palju neid minuealisi enam alles on? Trofim on surnud, Oleksei Ivanovitš ka — oli ometi kange mees, kahepuudase pommiga lõi risti ette...»

«Tühi jutt!» Mihhail pani leivapätsid lauale ja istus ahjulavitsale, vastu valgust. «Lugesin hiljaaegu «Kuldtähe kavaleri» — see on üks romaan. Seal on hoopis teist tüüpi vanamees. Igavene söakas. Ütleb, et praegu just ongi parim aeg elada. Seda nüüd küll, et seal kolhoosis pole neil miskit muret, et mis hamba alla pista või selga-jalga panna. Elavad teised nagu paradiisis!»

Väljast igritses tuppa õhtusina. Ahjusoojusest ja seinakella ühetoonilisest tiksumisest tuli Mihhailile tukk peale — laadimistööl polnud kaks ööd magada saanud ja viina-

võtmine hakkas ka tunda andma, sestap ta kolis magusalt haigutades ja ringutades lävepakule, tegi ukse paokile ning pani suitsu ette.

Jutt jõudis lõpuks — nagu eelmisel ja üle-eelmisel korralgi — ikka heina juurde, sest ega nüüd külas muust räägitudki. Suvi oli märg ja vihmane, heinategu alles poole peal — kas tänavu normipäeva eest üldse midagi antaksegi?

Tuli jutuks äsjane kokkupõrge Lukašiniga ja Mihhail rääkis, et esimees oli neid varasteks nimetanud ja ähvardanud kõik Sinelga heina ära võtta.

«On aga ajad!» lõpetas ta kurvalt. «Viimati tuleb veel tänavu lehmgi ära hävitada. Sõja ajal jõudsin mina, poisike, koos emaga Tähikule heina ära teha, aga nüüd olen täismees, Liisa ka juba mehenaine, teie emagagi jaksate veel rehavart pihus hoida — aga näe, lehma üle talve pidada ei jõua.»

Vanamees pani need muretsemised enda arvele, nagu oleks tema süüdi, et pole tänavu veel heinamaale saanud, ja Mihhailil läks meel mõruks, et oli sellest ülepea rääkima hakanud. Mine nüüd seleta vanale haigele inimesele, et sul pole pähegi tulnud teda süüdistada.

Mihhaili õnneks jõudis õde laudast tagasi.

Juba väljast andis Liisa oma saabumisest märku, krabistades sõrmedega aknaruudul. Ja kus tõusis toas möll!

Stepan Andrejanovitš, kes äsja alles teise ilma oli asutanud, kebis kibekähku voodist maha ja tõttas vaheseina taha samovari üles panema. Naistenurgas ärkas Vasja — see virgus ikka nagu käskluse peale, kui ema õhtul vastu aknaruutu trummeldas. Ahju pealt hüppas maha Murka — eks temagi, elajaloom, rõõmustanud perenaise tuleku üle.

Kõik see oli Mihhailile ammu hästi teada, ja kui ta nüüd imestas, siis ainult iseenda üle. Temagi oleks nagu äkki virgunud. Unisusest polnud enam jälgegi ja käed hakkasid laual iseenesest lambi järele kobama.

Tikk süttis täpselt sel silmapilgul, kui Liisa lävele ilmus. Ja ei teagi, millest tuba valgeks lõi — kas viieliinilisest lambist või tema säravrohelistest silmadest.

«Ennäe, kes meil külas on! Ega ma täna asjata koju kippunud. Süda kohe tundis.»

Silmapilk oli ta hakkamas: saapad jalast ja palitu seljast võetud, käed tilaku all puhtaks pestud ja laps naistenurgast välja toodud.

Vasja ei tulnud onu ligi, hakkas nutma ja jonnima, ja see tegi Mihhailile suuresti meelehärmi, sest tõtt-öelda oligi ta just sellepärast õde ootama jäänud, et õepoega pisut süles hoida.

«Kulla onu, ära meiega ilmaasjata riidle,» ütles Liisa pisekui poja pärast vabandades. «Ega meilgi kerge ole. Meile ju ei anta nüüd enam rinnapiima, eks, Vasja?»

Last rahustades kõndis Liisa toas edasi-tagasi, aga et laps nutmist ei jätnud, istus ta lavitsale ja hakkas rinda andma. Venna ja taadi nähes. Puha omad inimesed, mis siin häbeneda!

Stepan Andrejanovitš vangutas laitvalt pead: see pole kellegi asi. Suure vaevaga võõrutas lapse ära, ja nüüd annab ise jälle rinna kätte! Aga või sa miniale vastu vaielda tihkad!

«Olgu peale,» vastas Liisa taadi märkusele, «pigem kannatagu ema kui laps.»

Ja ema kannatas tõepoolest: krimpsutas valu pärast nägu ja hammustas kuivi, tuulest ohatanud huuli, ning lõpuks, kui tuli Tatjana õhtuse piimaga, läks koguni vennale kallale. Lauda pärast. Sellepärast, et Žitovi Pjotr ja Bajevi Ignaša kaaberdavad purjuspäi tänaval. Mis töömehi neist hommegi on, kui nad täna ringi tuigerdavad, maani täis.

Mihhail ei saanud suudki lati teha, kui Liisa nii talle kui ehitusmeestele oma jao kätte mõõtis:

«Igavesed tinaninad! Kas te veel kaua juua kavatsete? Ei häbi ega autunnet! Lehmad peavad jälle talvel külmetama, teil aga pole meeles muud kui viin. See on ju ennekuulmatu lugu, et ehituselt niiviisi minema putkatakse — lossima!»

Mihhail vastas esialgu naljaga, teda lõbustas alati, kuidas Liisa kolhoosi lehmade eest väljas oli — suisa silma ali läks käes püstikuradiks! —, aga kui vanamees sõna sekka ütles, hakkas ta ise ka tuld võtma.

Stepan Andrejanovitš, kes alles nüüdsama oli ühes temaga heinte üle kurtnud, asus Liisa poolele, — taat oli ikka päri, mis Liisa ka öelnud poleks, ja Mihhail tundis, et ta pidi, oli lausa kohustatud, neile selgitama, milles asi seisab. Lihtsamast lihtsam on meestele viinajoomist ette heita. Aga kas siis viinasuutäie pärast lossima joostakse! Ikka sellesama leiva pärast, mida nad praegu mugivad. Kas pole tõsi, mis?

Selge see, et Mihhail läks pisut liiale, — nagu heidaks ta õele ja langule ette, et nad tema leiba söövad. Tegelikult polnud tal seda mõtteski. Ta kannatus oli katkenud, sellepärast ta nii mõtlematult nähvas.

Vaikides, püüdliku lurinaga joodi teed. Vasja, kes ikka veel ema rinda sakutas, oli ühe silma juba looja lasknud, aga teine silm oli tal nagu isalgi loiult pilukil, — sellega sihtis ta onu.

Mihhail jõi teeklaasi isutult tühjaks ja pani põhja püsti: aitab, mul on aeg koju minna. Aga või siis Liisa laseb vennal kipras kulmul lahkuda!

«Kuule, onu, istu veel natuke meie seltsis,» leelotas ta poja nimel. «Ega kodu eest ära jookse. Tee suitsu. Meil on ju niikuinii vaja suitsuga harjuda. Kui isa jälle koju tuleb, ei tema hakka iga paberossi pärast uksest välja minema. Taada, kas meil on veel tubakat?» pöördus Liisa vanamehe poole. Äiast pidas ta lugu nagu oma lihasest isast. «Võibolla tuleb ta päris tühjade kätega. Poleks paha ka paar pudelit viina valmis varuda. Sest egas meie isa ümber ei tee, eks, Vasjake? Tal on nina juba sündimisest saati viina poole viltu.»

Kas polnud Mihhail küllalt kuulnud, kuidas õde Jegoršast rääkis, aga ikka polnud veel ära harjunud. Põsed lõõvad lõkendama, silmad särama, häälest ei tasu rääkidagi — nagu oleks ööbik toas laksutama hakanud.

Tuhat korda oli Mihhail endalt küsinud: millega too jõhik küll Liisa ära oli teinud? Mispärast Liisa teda nii väga armastas? Kas tõesti see-eest, et mees juba teisel päeval pärast pulmi teda pettis?

Kui Jegoršat uskuda, siis sõjaväkkegi võeti ta sellepärast, et ajapikendus kaotas kehtivuse. Naisevõtu pärast. Kuna perekonda tuli uus inimene. Aga milleks see naisevõtt siis? Liisal polnud aastaid ollagi, polnud kaheksateistki täis, kui Jegorša ta rakkesse pani, nii et vähemalt aasta oleks ta võinud veel kodus istuda.

Mihhail säästis õde ega teinud kunagi sellest juttu, miks Jegorša abiellunud oli, ehkki ta seda väga hästi teadis. Et vanameest temasuguse tobukese kaela sokutada. Et ise vaba kasakat mängida . . .

Vasjal vajus teinegi silm looja: küllap jäi emapiimast rambeks, polnud sellega enam harjunud, aga ema ise oli mõtetega ikka veel oma südamekallikese juures. Mihhail,

kes viivukese eest oli õe pehme südame üle rõõmustanud, sai tema peale äkki hirmus tigedaks.

Ta kargas püsti ja tõttas sõna lausumata toast välja.

2

Veeloigus peegeldus juba esimene täht — suvi hakkas lõpule jõudma. Ja rukis ei valendanud enam mäe all ega veeres — augustisumedus oli matnud viljahelenduse põllul.

Sügis, sügis sõudis Pekašino poole. Kõige kibedam aeg, kui järele mõelda. Igasugu maksud — üks, ihu- ja jalavarjud — kaks. (Suvel oli iseasi: lapsed käisid paljajalu ja endale leidsid ikka mõne kohvaku jalga torgata, et orgi otsa ei astuks.) Siis too paganama hein ja lehm . . . Muret ja hoolt sadas sulle sügisel igalt poolt kaela!

Ja ometi oli temalgi olnud võimalus sellest ära pääsada. Hea elu pakkus end ise kätte.

Rajoonihaigla peaarst oli lausa püsti karanud, kui teda kogu tema ihulises olemises, ilma varjava katteta, enda ees nägi. Malletu ja kõhetu, sõjast kurnatud rahvas oli kutsepunkti kogunenud. Niisuguses viserikus polnud raske puuma paista. Küll too peaarst oli teda siis keerutanud! Ikka nii ja naa seadnud, rinda koputanud, suhu vaadanud, pulsi lasknud — mitte ainumat puudust! Isegi põlved ei kõdisenud.

«Haruldane eksemplar! Ükskõik millisesse väeliiki. Noh, ütle, kuhu sa soovid. Mereväkke? Lennuväkke?»

«Tal on ajapikendus,» oli lausunud rajooni sõjakomissar, aga ise muudkui puurinud Mihhaili pilguga: «Noh, Prjaslin, otsusta ära!» (Enne seda oli ta juba paar tundi Mihhailile muudkui peale käinud: ära muretse, egas perekond hukka saa.) Ja Mihhailil oli olnud kange tahtmine «jaa» öelda.

Ent kael oli huultest ette jõudnud, see rumal Prjaslihiite kael: ei . . .

Vea nüüd, et saba sirgu, mõtles Mihhail õhtust külateed lõntsides. Töö armastab lolle, ega see uudis ole. Enam ei mõistnud ta Jegoršat endise ägedusega hukka. Kurat teab, võib-olla oligi tol õigus. On hiljem vähemalt midagi elust meenutada. Aga mis temal, Mihhailil, oma noorpõl-

vest meelde jääb? See, kuidas ta lehmaheina pärast hädas oli? Alatine leivamure?

Koolimajas põles Jakov Nikiforovitši juures lamp, ainus tulesilm ümberkaudu. Ja keegi tuli parasjagu sealtpoolt — märg liiv krudises teerajal ja midagi heledat kumas vastu. Mihhail jäi uudishimulikult seisma: kes Pekašinos niiviisi särab ja hiilgab?

Klevakinite Rajake — temal olid läikivad kummisaapad.

«Tere, Raja!»

Tüdruk tardus paigale. Peitis enese pimedasse nagu mõni diversant. Aga kaua sa ikka peidad, kui lõhnapilv käib üle pea!

«Ma ütlesin tere.»

Raja astus sammu kõrvale.

Ohoo! Raja pööras pea ära. Oli see siis tõsi, et tal õpetajaga asi susises?

Mihhail pani Rajal tee kinni ja tõmbas tikku.

Suured hallid silmad vaatasid talle ussipilgul otsa. Huuled olid kõvasti kokku pigistatud — mine mööda!

Mihhail ootas, kuni tikk muutus käes sirgeks hõõguvaks tukmeks (homme tõotab ilusat ilma) ja muigas:

«Nii et ajate nüüd siis seltsis toorest kartulit näost sisse?»

Jakov Nikiforovitš oli mujalt mehi, kartis hirmsasti skorbuuti ning sõi kõike toorelt. Isegi paljast vett ei joonud ta — ikka ainult okkaleotist.

Raja põikas kõrvale, aga Mihhail pani õigel ajal jala ette, ja juba sipleski tüdruk ta käte vahel.

«Kuskile sa ei pääse, kullake! Neljakümne kolmandast aastast saati olen külas iga mullika ja sälu taltsaks teinud, kas ma siis sinuga hakkama ei saa!» Mihhail raputas Rajat järsult, jõuga, nii et tüdruk oiatas, pani ta siis tagasi jalgele, tõmbas enda vastu ning suudles pikalt ja jonnakalt tema kinnipigistatud suud oma kuivade karedate huultega.

Tüdrukut lahti lastes sõnas ta:

«Kahe tunni pärast tuled tagaõue oma kodu vastas. Põhuhunnikute juurde...»

«Mis mul sinna asja on?»

«On asja. Mina tulen — juttu puhuma.»

Lahe elada on sellel,
kellel jalgu all vaid üks:
saapakulu poole väiksem,
ühe haruga on püks.

Žitovi Pjotr kiitles oma eluga. Bajevi Ignaša laulis laiis vigurdades peenikesel naisehäälel kaasa; Žitovi sauna juures vilkuvate vabarnakarva suitsuotste järgi otsustades oli seal veel teisigi mehi.

Kavatsevad lisa võtta, taipas Mihhail, pimedas tee pealt Žitovi alamaa poole vaadates. See oli ikka nii, et kui mehed hoogu sattusid, lõntsisid nad ilmtingimata Žitovi Pjotri juurde. Oljona, Žitovi Pjotri naine, ei võinud neid ilmakogunemisi silma otsaski sallida, ja nii olidki mehed end juba mööduvad sügisel saunas sisse seadnud. Seinad ümber ja katus pea kohal, tattnina ka — mis sa, hing, veel tahtsed?

Mihhail, kes muidu ei olnudki meestelõbude peale (kaardid, anekdoodid, ringilökerdamine) maias, kahetses järsku, et ei saanud täna seltsimeestega kampa lüüa. Ei passinud. Ta oli ju Raja tagaõue põhuhunnikute juurde kutsunud.

Ta raputas õlgu ja hakkas koju kõmpima. Ent paar maja edasi jäi jälle toppama. Seisatas, vaatas ringi, nagu oleks ära eksinud, ja astus uue valge postiga põlluvärati manu, mille alles hiljuti ise püsti oli pannud, — selle posti järgi ta pimedas värati ära oli tundnudki.

Ei, sellest ei tule ikka midagi välja, mõtles Mihhail väravalappes taral rinnutades. Kuni Raja tema juures oli, pani tüdruk tal vere keema. Kuid mis silmist, see südamest! Varvaraga oli tal hoopis teisiti olnud.

Kui palju on nende viie lahusoldud aasta jooksul läbi elatud, kui palju igasugu naisi on ta käte vahelt läbi käinud (ise on nad end talle kaela riputanud!), aga tarvitses tal tänavu suvel rajoonikeskuses Varvarat näha — nad ei vahetanud sõnagi, ei seisnud üldse kõrvuti, Mihhail nägi Varvarat ainult eemalt, — ja jokk, nagu poleks ta iial kedagi teist tundnud ega armastanud.

Klubis oli kõnesid peetud — see oli mehhanisaatorite nõupidamine —, pärast oli kino, lõpuks veel jooming teemajas, aga kui talt praegu küsida, kes esines, mis film

oli, kelle lauas ta sööklas istunud oli, siis ei oskaks ta midagi kosta. Sihuke hurm oli Varvaral...

Mäe all luhas hirnusid hobused, rampsides värsket ädalat; lao juures, kus valvur vahti pidas, vilkus päikesekiir, jões peegeldus kahvatuid pälke. Aga viljade helendust polnud näha, kui palju ta ka sinna, mäeveerule ei vahtinud. Oli juba liiga pime.

Neljas peatükk

1

Hommik oli kastene ja helisev, lõast pääsenud lehmad möögisid nii et terve küla kajas.

Karja metsasaatmine meeldis Liisale üle kõige. Seitsekümmend lehma ühel häälel ammumas — kus mujal sa niisugust muusikat kuulda saad! Ja mis seal salata, uhke tunne oli: tema lehmad paistsid teiste hulgast välja. Puhtad ja hoolitsetud, küljed läikimas, nii et tarvita kas või peegliks.

«Kanäe Liisat, siin peab ikka mõni kunst taga olema!» vangutasid naised pead.

Miks ei olnud kunsti taga! Tõuse enne kukke ja koitu, lippa esimesena lauta, tassi vett, nii et sa seda nägu oled, et jätkuks loomadele jootmiseks ja pesemiseks, päeval käi korda kolm luhas lisasööta toomas, aga ära tuku kodus nagu mõni teine, puhasta ja kohenda asemeid, et lehmad tuleksid karjamaalt nagu omaenda koju. Kunsti kui palju! Mis seal ikka pikalt seletada.

Täna hommikul ei jõudnud Liisa karjasaatmist ära vaadata. Just sel silmapilgul, kui lehmad laudast välja lasti, tuli Tatjana.

«Tule kippeste. Mihhail käskis.»

«Misasja? Arust ära või — nõnda vara? Egas ma Šatalovi juures praami peal ametis ole!»

«Tule, kui sulle öeldakse. Nood kaks lippasid koju...»

«Kes nood? Poisid või?» ahhetas Liisa.

Tänavu kevadel oli suurivaevu korda läinud Petka ja Griška tööstuskooli panna — Mihhailil tuli selle pärast terve nädal linnas asju ajada. Esmalt hakati vanuse kallal norima — seitse kuud jäi kuueteistkümnest puudu; siis

said saastad jutti (Lukašin kirjutas sõna lausumata uue linnistuse välja), aga asi jäi tervise taha kinni. Ei kõlbavat Liiga kõhnad. Ent kust nad seda liha luude peale pidid võtma?...

Mihhail rääkis, kuidas ta uksi oli kulutanud. Siia, sinna, liha ülemuse juurest teise juurde — pealegi linnas, mitte oma rajoonikeskuses. Ei ja ei. Töölisklassil pidavat jaksu pisma.

Prjaslinid aitas hädast välja Podrezov. Kõnetas neid tänaval, kui Mihhail oli poistega juba sadama poole teel. Oli justkui taevast appi sadanud. «Prjaslin, mis sina siin hulgud?»

Mihhail polnud elu peal õnnest nutnud, aga seal tulid talle pisarad silma. Linnas, päise päeva ajal. Ja Liisagi hakkas iga kord nutma, kui vanema venna linnavintsutuste meenutamisega sinnakohta jõuti.

Ta nuuksatas nüüdki, kuid äigas kohe pisara silmast: kus sa, egas vend teda silmi vesistama kutsunud.

Juba trepilt kuulis ta Mihhaili häält. Vend pragas kaksikutega. Ja veel kostis toast Tuksi haukumist. Kas tõesti võttis ka tema, arutu olend, vennaste kallal?

Nii see oligi: peremees kihutas mööda tuba ringi, koer kannul. Peremees karjus poiste peale ja peni haukus. Nood hädavaresed olid hirmust poolsurnud. Istusid ahju ääres tavatsil kätepesuanuma man, nagu polekski omas kodus, ihkamata silmi põrandalt tõsta. Ja oleks siis ka keegi vaeskeste eest välja astunud — kus nüüd seda! Ema ei tulnud muidugi kõne alla, tema polnud vanemale pojale ilmaski sõna vastu öelnud. Aga Tatjana — oli's tema suu veelt täis? Istus ja vahtis aknast välja, nagu poleks tema asigi. Ja mis too Fedka molutas, lõppude lõpuks oleks temagi võinud sõnakese ühmata: kas vennad teda vähe hädast välja on aidanud?

Liisa ütles:

«Olgu nüüd pealegi. Mis parata, kui neil ei vea.»

«Ei vea?» Mihhail ajas end sirgu, nii et polutilaud pea kahal kõikuma lõi. «Mis vedamist neile veel vaja on? Mis neile elul siis viga oli, kõik ette-taha ära tehtud? Ena mul, koju tahtsid! Koduigatsus tuli peale!»

«Nii et ise tulite ära? Ei visatudki välja?» Veri kadus Liisa palgeilt. Haletsusest polnud enam jälgegi. «On teil mudu man puudus või?»

Mihhail võttis varnast tööpükste rihma, mille küljes, vaskketikese otsas rippus puss, ja pani vöö vööle.

«See asi jääb sinu ajada. Et nende haisugi siin poleks. Tänapäev saadad tagasi. Ja ära mõtlegi neile raha anda. Said koju, saavad tagasi ka.»

«Nad võiksid vähest siiski päevakese kodus olla?» tegi ema lõpuks häält. Mööda muidugi: ei nüüd olnud aeg kodusolemise peale mõelda.

Mihhail virutas ukse kinni ja läks tööle, ilma et oleks poistele head aegagi öelnud. Nood hakkasid nutma.

«Ena mul!» käratas Liisa ja põrutas isegi jalga. «Ise süüdi ja nüüd töinavad! Riided selga! Kihku-kähku!»

Et külarahvale mitte pinnuks silma sattuda (ettevaatus pole kunagi kurjast), läks Liisa vendadega mäe alt ringi.

«Näe nüüd,» alustas Liisa, kui nad rada mööda alla järve äärde läksid. «Vahtige isu täis, kui koduigatsus peale tuli. Mis asja siin küll igatseda on? Kõik on alles, nii põllud kui kapsaaiad, ei ole nad kuhugi kadunud. Mina teie asemel poleks küll igatsema hakanud. Kae, kuidas teid üles on löödud: kõvast riidest palitud seljas, saapad jalas, läikiva sirmiga vormimütsid peas! Päris pursuid kohe. Kes siin Pekašinos nii hästi riides käib? Küllap saite seal süüa ka — nälga ei jäänud?»

«Ei jäänud.»

«Päeva peale saite oma viissada grammi vist?»

«Kaheksasada.»

«Misasja?» Liisa jäi hämmeldunult seisma. «Kaheksasada grammi leiba päevas? Teile? Kummalegi? Kas pole siis Mihhailil küllalt põhjust teile peale põrkida? Seadis ja sokutas teid sinna, hulga kallist aega pani nahka, aga teie võtsite kätte ja putkasite koju! Kus teie arunatuke on? Tuleb ära kannatada, esiteks on võõras kohas ikka halb olla, aga pärast harjub ära. Ma ei paneks imeks, kui Fedka oleks põnnama löönud, aga teie!»

Liisa kummardas, et maast vitsa võtta ja Tuksi ähvardada: kodust tulles oli peni neil kogu aja haukudes kannul olnud, nüüd katkestas end kuskil kalda peal, aida juures — üksainus must-valge karvakera! Ei, kiitku nad seda kutsikat, mis nad kiidavad, aga loll ta on, ei tule temast asist koera. Kas see on siis kellegi tegu — omade peale klähvida?

«Vaadake nüüd, millega te hakkama saite!» asus

Liisa jälle vendi hurjutama. «Isegi Tuks, arutu loom, saab aru!»

«Ta haukus juba eile meie peale... Me tulime õhtul tagahoovist maja poole, aga koer oli ees...» Ühekorraga puhkesid Petka ja Griška kibedasti nutma.

«Ena mul! Leidsite nüüd, kelle pärast meelt heita! Tiitsesed! Või Tuks oli ees!»

«Meie polnud seda koera ju enne näinudki... Tanja kirjutas, et meil on tore koerakutsikas...»

«Kae! Ja sellesama koerakutsika pärast te koju tulitegi?»

Poisid pistsid veel hullemini töinama. Aga Liisa ei hakanud tänitama ega hurjutama. Äkki ta taipas, et nad ongi ju alles lapsed.

2

«Vaata, taada, missugused külalised mul kaasas on! Kas tunned ära?»

«Oo!» oli Stepan Andrejanovitš tõega üllatatud. «Pjotr ja Grigori. Langukesed.»

«Kae, koju pagesid,» sõnas Liisa vendade järel ust sulgedes. «Ja tead, mispärast?» Liisa hakkas naerma. «Tuksi vaatama. Ole lahke, tulid linnast neljasaja versta tagant Tuksi vaatama!» Uuesti pahvatas Liisa naerma. «Aga Tuks, va krants, ei lasknud tuppagi, haukus nii, et tänav kajas.»

«Kuule nüüd,» ütles vanamees poistele. «Pole teie ilusi ühe peni pärast jooksu pannud. Mina olin teist vist hulga vanem, juba sulaspoiss, kui igatsesin ka eelmise peremehe koera taga — Sulliks hüüti teist —, nii et nutt tuli peale...»

«Mis sa räägid, taada!» oli Liisa hirmus üllatatud.

«Nii jah, nii need lood olid.»

«Noh, poisid, ärge siis meelt heitke. On teistelgi kruvid peas logisenud.»

Kaksikud olid terve päeva õel külas ja Liisa püüdis siiu sest, et heaks teha ebasõbralikku vastuvõttu kodus. Kõigepealt võttis värskeid kartuleid ja keetis neid terve pottitäie, söögu kõht kõvasti täis. Siis viis poisid sauna, sest see pole kellegi koduskäik, kui ei saa saunagi. Ega olnud

ka laisk koju omade juurde Tuksi järele lippama: et Vaska jonnib hirmsasti, ehk jääb koera seltsis rahule.

Võttis kutsika korviga selga, tõi koju ja kummutas põrandale: sähke, siin see on, kelle järele te nii kangesti igatsesite.

Lausa lust oli kaksikutel õe juures külas olla ja Tuksiga mängida.

Ainult see oli halb, et terve päeva jooksul ei sõitnud mitte ainustki juhuslikku autot mööda. Muidu oli neid ülearugi, nii metsapunkti kui kolhoosi omi, iga tund kihutas neid Stavrovi majast mööda küll rajooni poole, küll tagasi. Täna aga passis Stepan asjata tundide kaupa tee veeres.

Lõppude lõpuks otsustas Liisa vennad hobusega Alam-Sinelgani viia — niikuinii oli vaja jõusööda järele minna —, seal võisid nad mõne auto peale saada, ja kui ei, siis jalgsi minna Sõlomani, suure külani, kus nüüd laev käis: mis see üksteist-kaksteist versta siis ära ei ole.

Stepan Andrejanovitš keelitas Liisat poisse ööseks jätma, et mis seal ikka juhtub, kui nad kooli ühe päeva hiljaks jäävad, Liisa aga ei tahtnud sellest kuuldagi. Mis ta Mihhailile kostaks, mismoodi vennale silma vaataks, kui see omavolitsemine venna kõrvu jõuaks? Ainult raha asjus ei teinud ta venna käsust väljagi. Andis kummalegi kaks kümnelist teerahaks: juhusliku auto peale saavad nad küll ilma eest, aga kuidas nad laevale pääsevad? Eks nad ole küllalt hirmu tundnud — tulid siia, viieline kahe peale karmanis, aitab.

Sõit läks pikkamööda, aiste vahel oli Masuurik, kolhoosi kõige viimasem setukas.

Soo veeres männikus hõikusid ja huikusid lapsed — ju nad oravapoega taga ajasid, ja ehituse kandist kostis just nagu kiuste samuti poisikeste naeru, kisa ja kiljumist — küllap oli Žitovi Pjotr seal muiduvahtijaile itsi teinud. Näha oli, et see tegi vennaste meele mõruks, nad kössitasid õe selja taga vankripäras ega lausunud sõnagi. Liisa püüdis nende tuju tõsta, tehes juttu õppimisest ja tulevikust — see oli kaksikutele ikka meeldinud.

«Mõelge nüüd ise, poisid, kuidas teil vedanud on,» kõneles ta. «Terves meie peres pole kellelgi elu sees passi olnud, aga teie saate varsti tervelt kaks tükki. On alles põli! Elad, kus tahad: siinsamas oma külas või hoopis suures linnas. Ärge ainult uhkeks minge! Vaata et ei tunne mindki pärast enam ära!»

Poisid ei vastanud sõnakestki.

Masuurik vedas vaevu jalgu järel. Polnud ta noorepagi kuigi kibeda minekuga olnud — sõnnikuveol kulus temal tarvis ikka mitu vitsa ära — aga nüüd, vanast peast, oli ta päris käest ära. Eriti tülikas oli temaga vastu õhtut toime saada, iseäranis kodust välja sõites. Tahtmatult pidi Liisa mõtlema, et hobunegi, tumm loom, on kodu küljes sinna, mis siis Petkast ja Griškast rääkida! Kuidas keegi, aga tema teab küll, mis tähendab isakodust lahkuda. Tal on veel hästi meeles, kuidas vend teda sinna Ojastele metsatööle sõidutas.

Lõpuks jõuti Sinelga äärde.

Rutakalt, silma vaatamata, kallistas Liisa vendi, enne üht, siis teist, ja tõukas nad minema:

«Laduge nüüd!»

Aga ta ei pidanud vastu, hakkas nutma, kui kaksikud üle silla joostes äkki tagasi vaatasid ja kätt lehvitasid.

Läänekaarest ajas üles must hatune pilverank, ei tea, kust see tuli, kogu tee oli selge olnud. Haavad silla juures hõigud lipendama, liivasel teel lendles halli, mullust lehekõdu ... Mis see siis olgu? Kes see lapsi vastu ööd teele saadab?

«Pidage ometi, paganad! Kuhu te tormate?»

Kaksikud jäid seisma ja hakkasid siis areldes õe poole tulema.

«Ega teid koolist välja ei visata, kui te ööseks minu juurde jääte?»

«E-ei ...»

«Ei! Või ei! Kes teiesuguseid jooksikuid hoidma hakkab? Kellele teid vaja on?»

«Egas me siis ise... Meile anti nädalaks luba...»

«Teie ajate ikka oma joru!» Seda juttu oli Liisa juba kuulnud. Juba päeval olid poisid seda udu ajanud: nad pidavatki omavoliliselt ära jooksnud, kasvataja olevat neid lubanud. «Mis teist küll saab, kui te juba nii noorelt valetate! Etskae, jälle vesi lahti. Mis see nutt enam aitab. Õlgu peale, ma teen seda pattu. Lipake minu juurde tagasi. Jõeäärt mööda, mitte teed pidi. Ja kodus istuge vakka nagu hiired, et teid keegi ei näeks. Kui Mihhail teada saab, võtab mul pea maha...»

3

Oli hiline õhtu. Kuu, mis alles äsja oli aidanud tal loomi talitada, peitus pilve alla; ümberringi oli pilkane augustikuupimedus ja Liisa lõi end kaks korda tara vastu ära.

Kodu poole minnes märkas ta nende õues nii eredat valgust, et võta või laua taga istuvad kaksikud pildi peale üles.

Mis see siis oli? Kas ta täna õhtul veel vähe muretanud on, egas see ole naljaasi, kui poisid tema pärast koolist välja heidetakse; ja nüüd on taat veel tule ka üles võtnud!

Kui ta tuppa jõudis, sai kõik korrapealt selgeks. Kiri, Jegorša käest oli kiri!

«Millal see toodi? Sumerikus?»

«Sumerikus, sumerikus,» noogutas Stepan Andrejanovitš elavalt vastuseks. Temagi säras rõõmust. «Läksin just, peerg käes, lambaid söötma, kui postiljoni-Oksa värava lahti tegi...»

Liisa ei jõudnud ära imestada, kui täpselt sellest temale märki oli antud. Just hämarikus, õhtuse lüpsi eel, oli tal nina sügelema hakanud. Tõsi küll, see tähendas tegelikult viina, aga kuna tema viina ei võta, pidi midagi muud tulemas olema! Kirja võttis ta rõõmuga vastu: üle kahe kuu polnud Jegoršalt ridagi tulnud.

Pestud ja kammitud, põsed õhetamas — Jegorša kirjad panid tal alati vere kihama — istus ta laua taha ja võttis poja sülle.

Tere, kallis ja väga lugupeetud vanaisa Stepan Andrejanovitš, aga ka naine Liisa. Teie poole pöördub sõduri lahingutervitustega teie lapselaps ja mees Georgi Suhhanov...

«Jälle on unustanud Vasjale tervisi saata,» tähendas Liisa kulmu kortsutades. «Mis isa see niisugune on, kes poja ära unustab.» Ta pööras lehe ümber ja vaatas kirja lõppu. «No muidugi, jälle nagu kerjusele — tagaukse kaudu: «Tervisi poeg Vasjale».»

Esimestes ridades annan teada, et meie N. väeosa... Liisa vaatas taadi ja poiste poole: mis see tähendab? *...et meie N. väeosa oli lahingulistel õppustel, see tähendab manöövritel, sest rahvusvaheline pinge ja olukord on selline, et meiesugusel pole mahti kirjutada. Aga praegune rahvusvaheline olukord tuleneb sellest, et igat seltsi imperialistid ja rahvusvaheline sandarm Ameerika...*

Liisa kõngutas pead ja muheles:

«No on aga ütlemised, taada. Nagu tribüünil peaks kõnet. Ei tea, mitmes kiri juba sellestsamast rahvusvahelisest olukorrast... Tuleb koju, ehk ei tahagi enam traktori peal tööd teha, hakkab mapemeheks... Noh, loeme siis edasi.»

Lahinguõppused möödusid edukalt, see tähendab, suuvelt, andsime mõnele nina pihta, nagu öeldakse, panime Nõukogude Armee tulejõule täishääled sisse, miseest mulle ülemjuhatuse poolt kiitust avaldati. Aga peale selle kutsuti mind hiljaaegu ülemuse juurde ja oli jutuajamine üleajateenimise asjus. Lubatakse kohe vanema auaste anda, samuti ka korralik pajuk ja elamistingimused...

Liisa nuuksatas, vaatas naeratavatele kaksikutele ja taadile hämmeldunult otsa ning hakkas eidelikult halisema:

«Taada, ta ju ei tulegi enam meie juurde tagasi... Jääb sinna sõjaväkke...»

Viies peatükk

1

Lukašin astus kontori trepile ja jäi kuulatama. Trahh, trahh, trahh, kaikusid kirved soo veeres. Neid hääli oleks ta ööd-päevad heal meelel kuulanud.

Lukašin ruttas õuede taha aitade juurde; siit oli ehitus ise ka näha.

Ei tea, mis imevärk see kolhoosi laut ikka ära ei ole, et temast vasikavaimustusse sattuda, aga kui sa iga palgi pärast oled lahingut löönud, iga palgiveohobuse pärast rajooniga tülitsenud ja vägikaigast vedanud, nii et hääl kahe — metsavarumisplaan ju! —, kui puuseppade brigaadis oli kõigest poolteist meest, ülejäänud niisama moe pärast, siis hakkad sellesamagi laudaköksi pärast palvet pidama.

Puusepad, kes olid esimeest kindlasti märganud, hakkasid kärmemini käsi liigutama, ja tema ise oli ehitamisesse sedavõrd sisse elanud, et sai juba eemalt, kuulmise järgi aru, kuidas keegi töötab.

Raksaki lõi Prjaslini Mihhail kirve puu sisse, ei tema osanud poole jõuga tööd teha. Kuke-Filjagi oli täna püüdlik. Tinn-tinn, nagu tinistaks balalaikat. Ainult Bajevi Ignatit kuluks pisut vastukarva silitada: tokk-tokk, ja kõik. Muidugi oli·ta sõjasant, kuid ega ta kirvest vigase jala otsas hoidnud, käes ikka — ja andku jumal igamehele sihukesi kämblaid!

Voogas tõrvalõhna. Päikese käes säravad värsked laastud meenutasid kollase palksalvuse ümber ujuvaid valgeid kalu.

Jah, üleeilsest heina äravõtmisega ähvardamisest oli siiski kasu, mõtles Lukašin, nüüd aga peab ta ise ehitustöö seisma panema. Pole parata: viljalõikus oli käes, ja see on esimene käsk; vikatki tuli veel pihku võtta, sest ilm oli kuldne.

Üksteise järel tulid puusepad tellinguilt alla, proteesi valjul käginal astus ligemale Žitovi Pjotr, kes oli tagapool sarikaristmikke kokku löönud. Nüüd oli Lukašinile selge, miks ta tema kirve hoope polnud kuulnud.

«Noh, mis me siis nüüd teeme, vennad?» alustas Lukašin omamehelikult, ehkki mitte päris oma häälega, kui oli palkidel istet võetud ja suitsud ette pandud. «Esimese käsu aeg tuleb vägisi kätte. Tuleb meil see kommunismirajatis ajutiseks pooleli jätta.»

«Eks peremehed tea paremini,» lausus Žitovi Pjotr.

«Peremehed? Mina mõtlesin, et teie oletegi peremehed.»

«Oinas arvas ka, et käib talvel kasukaga, aga võeti ja pügati paljaks...»

Räägi siis veel avameelset juttu ja aruta kollektiiviga, kuidas olla ning mida teha!

Lukašin ootas, kuni naer vaibus, ja lausus:

«Kui te oinad olete, siis muidugi, oinaste·käest ei küsita.» Ja lisas päris komandohäälel: «Jakovlev, Arkadi — heinamaale. Sina, Filipp, jääd kodumaile. Prjaslin läheb Saviaugule.»

«Mis mul siingi viga,» urises Mihhail altkulmu pilgul, nagu oleks Lukašin tema verivaenlane.

Tuli tõsta too nähtamatu esimehesau, muud ei jäänud üle:

«Et sa lõunaks kohal oleksid. Selge?»

«Ei mõtlegi.»

«Siis mõtlevad sinu eest teised.»

«Kes teised? Kas saadate välja kaugele maale või?» Küsimuses kõlas väljakutse. Naaberkolhoosides oli [illegible] tööpäevade miinimumnormi täitmatajätmise ja kolhoosidistsipliini rikkumise eest paigale pandud.

Lukašinil jätkus siiski külma verd, et noormehe enesearmastust säästa. Seda enam et lauda juurde jõudis parasjagu Tšugaretti oma veoautoga, ja talle turgatas pähe hea mõte.

«Žitov ja Arkadi,» tõustes tõmbas ta püksid raginal palgi küljest lahti (kuradi kurat, jälle oli ta vaiguse palgi peale istunud!), «teie jääte ehitusele. Teid jätame rahule.» Ja käratas kabiinist väljaronivale sohvrile: «Võta kahku kütust. Sõidame rajooni.»

2

Podrezovit rajoonikomitees polnud, ta oli hommikul Šarovo metsatööstusesse sõitnud.

«Hohelise kullaga on tänavu lood kehvasti, Ivan Dmitrijevitš. Jälle jäädakse kodumaale võlgu...»

Sekretäri abi poleks pruukinud sellest rääkida — kelleli see teadmata, et rajoon juba kolmandat aastat metsavarumisega jännis. Või kas Lukašinil sellest kergem sai?

«Mis küsimus teil oli, Ivan Dmitrijevitš? Võib-olla saab Mili Petrovitš aidata?»

Lukašin heitis pilgu rajoonikomitee kolmanda sekretäri kehvale, luitunud vahariidega ülelöödud uksele, ja pööras pilgu tahtmatult vasakule, kus uhkeldas musta dermatiiniga kaetuna Podrezovi kabineti uks, kohev kui lahtiõpitud vatitekk, vasksed naelapead hõõgumas.

Fokinist, õigemini sellest, kuidas temast sekretär oli saanud, käis ringi lausa uskumatu kõmu. Kole järsk tõus läi mehel: oblasti parteikooli kursandist otseteed sekretäritsa!

Mõned rääkisid, et Fokinil lihtsalt vedas, oblasti peremees olevat ise ühele parteikooli eksamile ilmunud ja Fokini vastus meeldinud talle nii väga, et ta sõnanud: «Mis ta siin enam pükse kulutab. Otsekohe rajooni.»

Teiste juttude järgi olevat Fokinit edutatud mingi sitskande eest oblasti teoreetilisel seminaril, kus ta olevat kõik üle trumbanud ja plindrisse ajanud, isegi oma endised õpetajad.

Lukašinile istus kõige enam kolmas versioon, mida ta oli kuulnud Mitjaginilt, rajooni täitevkomitee esimehe asetäitjalt.

Mitjagini teada oli kõik alguse saanud Fokini naisest, kel avastatud kopsutuberkuloos. Linna ei tohtinud enam jääda, arstid keelanud selle kategooriliselt ära. Mida teha? Kuhu minna? Ja äkki sõitis oblastikeskusesse mingile nõupidamisele Podrezov. Fokinil vedas.

Fokin tõtanud tema juurde võõrastemajja: Jevdokim Polikarpovitš, lood on sedaviisi, et aita ristipoeg hädast välja! Fokin oli tõesti Podrezovi käe all rajoonis omal ajal tuleristsed saanud: mõnda aega komsomolisekretär olnud ja siis metsapunkti ülemana eriti palgiparvetusel silma paistnud — ööde kaupa olnud ühes külameestega üleval.

«Jaa,» öelnud Podrezov, «ristipoeg tuleb hädast välja aidata. Mis tööd sa tahaksid? Noh, kallid seltsimehed, andke hüva nõu.»

Podrezov pöördunud rajoonikomiteede sekretäride poole, kes tema juures numbris istunud. Aga mis oli sekretäridel sellest? Mis oli neil kellegi Fokiniga asja? Jumal hoidku, neil oli endilgi muresid küllalt.

«Kuidas sul suuvärk ka on? Kas oled koolis oma keelt teritanud?» küsinud Podrezov.

«Suuvärgil pole viga,» kostnud Fokin. «Puhta viied, muid hindeid pole seni olnud.»

«Mulle pole su hindeid vaja, vaid seda, et sa rahvaga rääkida oskaksid. Kas sekretärikohaga oleksid rahul?»

Fokin vajunud näost ära: pole just suur au mõne kolhoosi või metsapunkti parteijuhiks olla. Parteikoolis õppinud mehele pole see mingi perspektiiv.

«Tahaks nagu rajoonihaiglale lähemale, Jevdokim Polikarpovitš,» öelnud Fokin. «Mul on naine haige . . .»

«Kus sa veel lähemale saad,» vastanud Podrezov, «haigla on meilt kiviga visata. Ikka ei taipa või? Hakkad propagandasekretäriks.»

Siis hüpanud küll kõik sekretärid laua tagant üles:

«Ega sa seda ometi tõsiselt mõtle, Jevdokim Polikarpovitš? Ja kes see lubab sul oblastis niisamuti tokitseda nagu oma rajoonis?»

«See olgu minu mure,» kostnud Podrezov. «Kas saad nädalaga kimpsud-kompsud kokku? Kõiksugu paberite

ja muude formaalsuste pärast ära muretse. Küll mina asjad jutti ajan.»

Ja nii saanudki Fokinist rajoonikomitee kolmas sekretär, kui Mitjaginit uskuda. Ja Lukašin uskus: see oli täpselt Podrezovi moodi. Podrezovile meeldis oma võimu näidata, eriti rahva ees. Pealegi oli talle tol ajal tõesti kolmandat sekretäri vaja (eelmine sai ametikõrgendust) ning ta võis väga hästi ise endale sobiva isiku valmis vaadata. Olgu teistega, kuidas oli, aga temaga kõrgemal pool arvestati, sest ta oli üks suuremaid metsavarujaid oblastis.

Nüüd oli Fokin rohkem kui kaks aastat rajoonikomitees töötanud ja selle aja jooksul oli Lukašinil enam kui korra tulnud kuulata tema esinemisi rajooninõupidamistel ja oma kolhoosis; üldiselt ei saanud ta sekretäri kohta midagi halba öelda. Jutt tal jookseb. Inimesi ei karda, pöörutab aga peale. Osav vend, teab, kus tuleb ohjad pingule tõmmata, kus lõdvemaks lasta. Ent see oli ka kõik, mis ta Fokinist teadis, kuna kõigi vähegi tähtsamate asjadega käisid esimehed ikka Podrezovi jutul, tema oli rajoonis a ja o.

Kui Lukašin astus üle läve palavasse umbsesse kabinetti, mille aknad olid lõunasse, rääkis Fokin telefoniga. Ootamatut külalist nähes kergitas ta musti sirgeid kulme, ent samas läks nägu naerule; peanoogutusega pakkus ta Lukašinile laua ääres istet ja nihutas vaba käega «Belomori» paki lähemale: pane paberossi! See oli juba päris Podrezovi münti. Podrezovile meeldis alluvaile suitsu pakkuda, komandeeringusse sõites võttis ta ekstra sellestarvis paberosse kaasa, ehkki ise ei suitsetanud.

Fokin kõneles oblastiga. Lukašin taipas seda tollest erilisest, võiks öelda — riiklikult murelikust ilmest tema noorel punapõsisel näol ja sõnadest, mida tarvitatakse ainult kõrgete ülemustega rääkides: «Just-just . . . sain aru . . . saab tehtud . . . ei vea alt . . .» Aga niipea kui oli töö hargile pannud, laskis ta end lõdvaks: puhastas tükk aega lõõre, puhkis ja puristas nagu hobune pärast kapakut.

«Sain praegu esimese käest peapesu,» kuulutas Fokin naeratades. «Esimese käsu pärast. Aga kuidas sinul läheb? Ülesid alustanud?»

«Olen.»

«Ega sa heinategu ole unarusse jätnud?»

«Saatsin paar inimest Sinelga luhta.»

«Paarist on vähe. Ära ilma maha maga. Ega taevataat ekstra sinu jaoks seda ketast välja ei veereta. Kuidas laut edeneb? Kas on katuse all?»

Siiamaani oli Lukašin vastanud ja kuulanud pelgast kohusetundest: sekretäri asi, on ette nähtud huvi tunda. Aga nüüd ajas kõrvad kikki: kust Fokin seda küsida oskas? Või oli talle meelde tulnud, kuidas Lukašinit mullu rajoonikomitee bürool sarjati, et polnud kohustust täitnud, lauta tähtajaks valmis saanud?

«Nonoh, ma näen su näost,» pilgutas Fokin oma musta kavalat silma, «et tulid masinaid lunima!»

Lukašin kehitas õlgu: Fokin oli ta mõtteid lugenud. Just niidumasina pärast oli ta rajoonikomiteesse tulnud, kui ta niidumasina saaks, kuluks vähem inimesi põllule, ja siis ei pruugiks ehitust seisma panna.

«Vaata ette, seltsimees Lukašin,» sõnas Fokin ja noogutas ukse poole, Podrezovi kabineti suunas. «Sa mängid tulega. Ega vana sulle pai tee, kui see tema kõrvu jõuab, mis tükke sa lõikuse ajal teed. Töö asjus ei halastaks Jevdokim Polikarpovitš ka oma lihasele isale.» See oli vihje Lukašini ja esimese sekretäri sõprusele.

Päike paistis Fokinile otse silma ja küttis ta mustajuukselist pead, sinine vormikuub oli kurguni kinni nööbitud, tuline lauaklaas õhkus kuuma, kuid tema ainult naeris seepeale ja irvitas tugevaid valgeid hambaid, mida isegi lõunas harva näha saab, põhjamaast rääkimata.

«Mul oleks niidumasinat vaja, Mili Petrovitš,» prahvatas Lukašin otse. «See aitaks mu välja.»

Fokin muigas:

«Sina ajad ikka oma kasu taga, seltsimees Lukašin. Aga kustkohast seda niidumasinat praegu võtta?»

«Ma arvasin, et kuna mul too ehitus kaelas on, tuleb rajoonikomitee mulle vastu...»

«Sa arvasid! Kas sa ka tead, mitu niidumasinat meile kevadel anti? Viis. Neli tükki läksid kõige kehvematele, üks näidismajandile.»

«Näidismajandile poleks pruukinud anda, niikuinii läheb parem jagu kõik sinna.»

«Noh, seda aruta Jevdokim Polikarpovitšiga, kui söandad.» Jälle vihje nende sõprusele.

Just nagu Podrezov, kõndis Fokin toekal sammul

kabinetis edasi-tagasi, kroomnahksed säärikud aina kiiskasid, ja võttis siis telefonitoru.

«Neiuke, anna mulle «Punane Partisan». Aga kähku... Seltsimees Hudjakov? Ei oleks arvanud, et sa juhatuses peesitad.» Fokin pilgutas Lukašinile sõbrajuhelikult silma. «Et miks ei arvanud? Ilm pole nagu kontori peri. Paras vikatit viibutada. Mis-mis? Et kõik on ammuilma maha niidetud? Õige jah, mul oli juba meelest läinud. Kuule, Averjan Pavlovitš, ma pean sind noomima. Ah et miks?» Fokin pilgutas jälle Lukašinile silma. «Sellepärast, et sa naabrile liiga teed. Mis naabrile? Missugusele või? Eks ikka sellele, kel suurehitus käsil. Just, just, soo veeres,» pahvatas Fokin naerma. «Ilus, ilus, ära hadaida. Tal on niidumasinat vaja. Just, just. Ei ole? Mine jutuga, kuidas siis ei ole! Kust sa võtad? Küll sa ta vaija võtad, sul nurm niidumasinaid täis! Õigus? Aga temal on alles heinategu käsil... Selge?»

Fokin rääkis veel paar minutit telefoniga, vahel naeris lõbusalt, sealsamas aga käis Hudjakovile peale, ja lõpuks ütles:

«Sõida sinna. Sinu naabrimehel on kõiksugu varandust käes. Vaata ja pane tähele, Hudjakov on nagu mustlase lukk...»

Tänulikult surus Lukašin Fokini lühikeste sõrmedega mustakarvalist kätt. See oli igatahes abi.

«Ah jaa,» hõikas Fokin, kui Lukašin juba lävel oli, «sügisest saad komissari.»

«Partorgi või?»

«Just. Mis kogudus see ilma papita. Rajoonikomitee eisus, et saate tööst vabastatud partorgi, on juba olemas.»

«Kes ta on?»

«Partorg või? See on esialgu saladus.» Fokini piimvalged hambad särasid üle kogu ümmarguse näo. «Aga eks sa käi rajoonikomitees ringi ja vaata ise...»

3

Tšugaretti pistis rõõmu pärast huilgama, kui kuulis, et had Hudjakovi juurde sõidavad:

«Vaat see on alles ots!»

Kabiini istudes sõnas ta selgituseks:

«Mul elab seal kälimees. Ammustilma on külla kutsunud. Ja teiseks muidugi Hudjakov ise...»

«Kah sugulane või?» päris Lukašin.

«Mis sugulane? Pole ta sugulane ühti. Vahest ehk sellesama päikese all jalanartse kuivatanud. Aga kes siis Hudjakovi näha ei tahaks? Minu meelest pole temast kavalamat meest maamuna peal olemas!»

«Mispoolest ta siis kaval on?»

«Mispoolest?» Tšugaretti oli hirmsasti üllatatud. Ta laskis pilguks koguni rooli lahti, nii et auto vupsas järsult kõrvale ja liikus edasi piki rajoonikeskusest välja viivat lattaeda, seda peaaegu riivates. «No kuulge, Ivan Dmitrijevitš! Et mispoolest Hudjakov kaval on? Kes see siis mustlast tüssas? Kas mitte Hudjakov? Pole kuulnudki? Noh, see lugu juhtus pärast sõda. Üks mustlane, näedsa, mõelnud «Punase Partisani» arvel kasu lõigata. Öelnud: peremees, vahetame hobused ära. Hudjakov vastu: olgu peale, vahetame. Vahetasidki. Sai mustlane vaevalt viis versta külast eemale, kui mära viskas vedru välja, aga too mustlase setukas on Hudjakovil tänapäevani alles. Mis seal rääkida,» rehmas Tšugaretti käega, «tal on salvedki aitades puha isevärki. Topeltpõhjaga.»

«Misasja?» küsis Lukašin kiiresti.

«Topeltpõhjaga, ütlen ma.»

«Mistarvis?»

«Kust mina tean, mistarvis. Küllap ikka seetarvis, et endale ka midagi hamba alla jääks. Neid muudkui lüpsetakse, aga nemad on ikka leivas.»

Lukašin pahvatas naerma: kus sa, kus sa, too Tšugaretti on parandamatu! Jutu algus oli ju päris kena, aga lõpp kiskus vägisi metsa. Täitsa kahju kohe. Oleks tahtnud Averjan Hudjakovist veel rääkida. Üpris huvitav mees oli too üleaedne. Kokkuvõtete põhjal — liha, piima ja vilja riigile andmise poolest — alati teistest ees, aga suurt juttu sellest ei teinud. Rajooni nõupidamistel polnud teda kõnepuldis näha, ja kui ta sinna vägisi veeti, pomises suure hädaga paar sõna, muidu istus ikka vakka, kuskil tagapool, silma alt ära.

Selle mehega oleks Lukašin juba ammu lähemat tutvust teha tahtnud. Nähtavasti polnudki see niisama lihtne, ehkki ta tema naaber oli. Suvel tema juurde ei pääsenud, jõgi oli ees; esimeeste koosolemistel, mis rajoonis mõnikord pärast nõupidamisi toimusid, teda ka

[illegible] ei olnud: kas ta ei raatsinud raha raisata või polnud ülepea viinamees.

«Et Hudjakovil on topeltpõhjaga salved?» läks Lukašini tuju äkki heaks.

Tšugaretti keeras tigedalt rooli, lehmasilmad pungis, ninasõõrmed nagu kümnekopikased mündid.

Auto hüppas kui meeletu, tuul undas kabiinis, kuid Lukašin ei lausunud sõnagi — las möllab, las raputab oma alpuse peast välja: nad sõitsid parasjagu mööda lahta.

Aru tuli Tšugarettile pähe tagasi alles siis, kui nad põrinal ja kolinal üle silla olid kihutanud. Ta kibrutas laivakarva otsaesist, pilgutas silmi ja kiikas süüdlaslikult peremehe poole.

«Teinekord ajan su sihukeste vigurite eest minema,» lubatas Lukašin.

«Miks te siis minu juttu ei usu?» Tšugaretti tõmbas pahvunult ninaga nagu laps. «Kas mina olen need salved välja mõelnud või? Mine kuula, mis sellest Hudjakovist räägitakse!»

«Kes räägib?»

«Rahvas. Mis neil seal «Punases Partisanis» enne Hudjakovi oli? Samasugune jama nagu mujalgi. Hudjakov tuli ja pani pöidla peale. Üks-kaks-kolm oli kõva kord majas. Ta olla öelnud: ma panen teid ninaga maad tühjima, aga omast ilma ei jäta, nälga te minu all ei jää. Kanse, mis Hudjakov koosolekul ütles, kui ta peremeheks pandi.»

«Ja ei jätnudki?» küsis Lukašin.

«Muidugi mitte! Muidugi ei jätnud. Omal ajal võeti too Hudjakov kõvasti pihtide vahele: tema isal olnud torvaahi. Kummardage siis veel Averjan Hudjakovi! Aga kummardati. Saadeti küll Võrveile metsa lõikama, viimasesse karukolkasse, aga ta raius end sealtki välja. Tõusis stahhanovlaseks — säh sulle! Tõsi küll,» Tšugaretti mõtles pisut ja lisas: «Šaivolas on hoopis teistsugune rahvas kui mujal. Hoiab ühte. Rinnaga seisavad üksteise eest. Ja üldse on Hudjakovil sihuke kord, et mis rahvas otsustab, see ka jääb. Kas te Manjakesest olete kuulnud? Mis juttu ta oma lihase tütrega ajas? Ei ole? Seda lugu teab meil ju iga laps!»

Tšugaretti läks jälle ägedaks. Rahulikult see mees

rääkida ei osanudki. Kui tema kedagi kiitma hakkas, siis tõstis kohe taevani.

«Muidugi!» hüüatas Tšugaretti. «Ma näen, et te ei tea Hudjakovist õhkagi. Aga seda, kuidas ta linnas vihtasid müüs? Et viiekopikaste pealt rikkaks minna?»

Lukašini rinnas liigatas midagi armukadedusetaolist ja ta lausus:

«Kõigepealt räägi sellest Manjakesest.»

«Noneh, tema tütrest. Lugu oli sihuke. Manjake, tema kõige noorem tütar, tulnud isa juurde: «Isa, anna tõend, ma lähen kooli.» — «Kas sa, tütreke, ei tea, kuidas kord on?» küsinud Hudjakov. Ent kord on sihuke, et kolhoosist ei lasta mitte kedagi ära. Lõpeta oma seitse klassi, ole lahke, aga sellega on asi ants. Asu tööle. Nii on kord. Hudjakov on ise selle sisse seadnud. Aga Hudjakovi pliks oli läbilõhki viiemees ja mitte argade killast. Andnud avalduse. Otseteed üldkoosolekule: lugu on sedaviisi, et mina tahan õppida. Laske ära.»

Siinkohal tõmbas Tšugaretti nimme pisut hinge, et anda Lukašinile võimalus kõik hästi läbi seedida.

«Ilus. Koosolek tuli ettemääratud ajal kokku. Päevakord: külvikokkuvõtted ja muud nipet-näpet. Ilus. Hudjakov maalis esimese punkti kohta selge pildi, nagu ette nähtud. Ja siis öelnud: nüüd edasi on lugu sihuke, et mul on parem kõrvale astuda. Ühesõnaga, perekondlik küsimus, annan koosoleku juhatamise aseesimehele üle. Kuulati avaldus ära. Kahetseti, mis kahetseti, kurdeti, mis kurdeti, aga otsus võeti vastu ühel häälel: lubada Maria Averjanovna Hudjakoval edasi õppima minna, kuna on kooli kiitusega lõpetanud. Peatähtis muidugi, et tegu oli esimehe tütrega; inimesest, kes kolhoosi heaks nii palju korda oli saatnud, peab ometi lugu pidama; Manjakese viied tähendasid muidugi ka midagi. Ei tohi ometi küünalt vaka alla peita! Egas nad metselajad ole, neil ikka inimese süda rinnus. Aga siis tõusis Hudjakov püsti. Tšugaretti oli nii liigutatud, et pidi nuuksatama. «Ei mingit koolieminekut! Isana olen poolt, aga esimehena vastu. Veto! Nagu ÜRO-s. Asu aga rakkesse, Manjake! Kõik on üheõiguslikud...»

Lahtise autoakna taga turritas sinakasroheline kõrge kuusik, valgeid kaski välgatas päikese käes. Siis nägi Lukašin marjulisi, kaht heledapäist tüdrukut tohtkorviga, ja mõistis, et Šaivola pole enam kaugel.

Ja millega see lugu lõppes? Kas Hudjakov ei lasknudki tütart ära?»

Tšugaretti ajas silmad hämmeldunult punni: mis tähtsust sel enam?

Lukašin ei käinud peale. See, mis Tšugaretti Hudjakovist kõnelnud oli, meenutas pigem legendi kui tõsilugu, aga legendid ei hooli ilmaski pisiasjadest.

4

Finega polnud Šaivola kohal ei kitsam ega madalam kui Pekašino all, kuid ülevedu seal polnud, ja Tšugaretti nägi selleski kinnitust Hudjakovi tarkusele.

«Eiskae,» sõnas ta tähendusrikkalt. «Vähe sellest, et ta end ülemuste eest jõe taha varjab, ta on ka igasuguse ühenduse likvideerinud!»

Ühendus oli siiski olemas. Ei jõudnud nad veel järsust parvest alla vee juurde laskuda, kui teiselt kaldalt, saare tagant, ilmus nähtavale pikk kitsaninaline haabjas valgepäise poisikesega, kes oma pool tundi neid oodanud oli, hagu selgus.

«Ehk leiate kontori ilma minutagi üles?» ütles poiss, kui nad üle jõe olid jõudnud. «Mul oleks vaja ädalat linna minna.»

«Lase käia,» lubas Tšugaretti ja sai äkki hirmus pahaseks. «Kas sina siis Tšugarettit ei tunne? Kelle poeg sa oled?»

«Kanaševi Ivani poeg.»

«Naljavend! Kes teil üle tee elab? Keda sa hommikuti aknast valgete aluspükste väel näed?»

Poiss pahvatas naerma.

«Tugolukovi Olekseid.»

«Tugolukovi Olekseid...» osatas Tšugaretti. «Minu kälimeest! Kus ta praegu on? Bogatkal või?»

«Peaks nagu kodus olema. Lõi jala lõhki — käib väiskripunkti vahet.»

Tšugaretti hõiskas:

«See on juba midagi! Küll veab! Minu kälimees on hilemata mõnus mees!»

Šaivola asetses haljal laugjal rinnakul, umbes pool versta jõest, ning Lukašin ja Tšugaretti pidid esmalt

minema, mööda luhta, kus seisid juba kuhjad, ja siis mööda põldu.

Luht ei olnud suur, napilt kaheksa hektarit, ja Lukašin päris Tšugarettilt, kas Šaivola rahval küla läheduses veel heinamaad on.

«Ei ole. Seesama ongi kõik. Oh, kui neil oleksid sellised heinamaad, nagu näiteks meil, laulaks Hudjakov hosiannat. Nende heinamaa on ju viiekümne versta taga, ja mis heina sealgi — kukenokatäis. Noh, Hudjakov leidnud hädast väljapääsu. Varem veeti hein hobustega siia, ja talvel olid näpud päris põhjas. Hobused sõid lihtsalt kolhoosi paljaks. Hudjakov tuli ja ütles: enam ei hakka heina loomade juurde vedama, ajame karja heina juurde. Minu kälimees elab aasta läbi Bogatkal ja talitab vasikaid. Nad on end seal hästi sisse seadnud.»

Kui nad luhalt põllule pöörasid, keeras Tšugaretti vasakule, kälimees elas küla alaotsas, ja Lukašin hingas kergendatult. Tšugarettiga oli lõbus sõita küll, sellest jutust aga oli tal ammu isu täis — aina Hudjakov ja Hudjakov...

Ilm oli soe ja ilma tuuleta, päikesekuum rukkipõld, millest tee läbi viis, lõhnas lämbelt ja raskelt.

Rukis oli päris kena, aga mitte ilusam kui Pekašinos. Ka kapsapõld mäeveerul ei üllatanud Lukašinit — kapsas nagu kapsas ikka. Mis teda hämmastas, oli küla ise.

Mitte ühtki kinnilöödud akendega maja (vähemalt mitte küla keskel, kust ta läbi läks) ja majad ise olid ka hoopis teistsugused kui mujal. Kus peres on näiteks Pekašinos hooned korras? Seal, kus meesterahvas majas. Aga leseshütid, mida muidugi palju rohkem on, näevad hirmsad välja: nagu oleks Mamai neist üle kihutanud.

Siin ei torganud leskede vaesus ja viletsus silma ning Lukašin pidi tunnistama — mitte küll kadeduseta —, et see oli esimehe kätetöö. Tollesama Hudjakovi teene.

Lukašinile hakkas silma ka tall, mis teel ette jäi. Esmalt paistis see pilt metsik — igavene pori ja melu otse keset küla (ajast aega on kolhoosi majapidamishooned õuede taha ehitatud), aga järele mõeldes leidis ta selle väga õige olevat.

Talvel, kui kogu veojõud metsavarumisel oli, kisti hobused kas või tükkideks, kuskil polnud nii palju kisa ja kandalit kui talli juures. Aga mis sa siin esimehe külje all

[illegible] kisad ja kärad! Ka tallimehel sai silma peal hoida, et [illegible] ei tihkaks omavolitseda.

Hudjakov ootas teda kontori juures.

[illegible]ndäta lased ennast, seltsimees Lukašin, patuasi küll, [illegible] ma pidin juba põllule põrutama.» Hudjakov osutas [illegible] tagamaadele, küllap olid sealgi põllud. «Kuidas [illegible]vesega oleks? Ei ütle ära? Näe, päike on juba lõunas.»

Lukašin ei hakanud vaidlema — ehtsa põhjamaalase [illegible]mbel jõi temagi nüüd vähemasti kolm korda päevas [illegible] ja Hudjakov viis ta enda poole.

Nagu Lukašin polnud varemgi Hudjakovis miskit iseäralikku märganud, nii ei märganud ta ka nüüd. Täitsa tavaline maamees.

Seda küll, et tubli ja toekas. Juba üle viiekümne, aga [illegible] see näha oli? Kas silmist? Või kõnnakust? Kirsasaapais jalad astusid toekat peremehesammu. Kõigest oli [illegible]nda, et mehel on juured all. Mine või kangiga kallale, [illegible] välja ei kanguta, sügavalt maa sees nagu männipuu.

Lukašin oli kogu aeg pead murdnud, keda Hudjakov [illegible]talle meenutab, ja alles siis, kui Hudjakov talle rajoonikomitees käimise kohta küsimusi esitas, taipas ta ühtäkki, et Fedrezovit. Tollel oli samuti peremehe olek ja haare.

Tuline samovar seisis juba laual, kui nad tuppa astusid.

Lukašin teretas hälli juures istuvat vanaeite, ja vaatas peremehele otsa. Too pööras pilgu kõrvale ja Lukašin taipas, et see oli peremehe laps, mitte tütre või sõjaväes [illegible] teeniva poja oma.

Mjaa, vaatas Lukašin peremeest uue üllatusega: sel [illegible] elu igas mõttes täie hooga.

Hudjakov pani lauale terve pudeli, suupisteks oli värskeid soolaseeni ja peenramaalt toodud sibulaid ühes pealsetega — kõige tavalisem viinakõrvane sel aastaajal; [illegible]rask aga oli aus, pehme, kõõruline ja hästi läbi küpsenud.

Lukašin sõi isukalt, mõlema suupoolega, ning pilgutas silma:

«Averjan Pavlovitš, sa võiksid mulle ka õpetada, kuidas sellist leiba tehakse!»

«Seda küsi perenaise käest. Tema on mul leivategemise peale meister.»

«Ega minugi perenaine kobakäpp ole,» kostis Lukašin. «Ronka on hoopis peremehes.»

«Meil põhjamaal on sõnnik kõige algus ja ots, seltsi-

mees Lukašin. Meie liivad ja leetmullad muidu saaki ei anna. Kui mina etteotsa asusin, võtsin kõigepealt kohe sõnniku käsile.»

«Ega minulgi sõnnik vedelema jää. Aga elame silma ilust. Niipaljukest me leivavilja näeme, kui ta veel kõrre otsas kasvab.»

«Eks kord ole igal pool üks,» vastas Hudjakov põlgavalt ja heitis pilgu vanaaegsele seinakellale, mis ahjusamba küljes, kätki taga rippus, ja et asi veelgi selgem oleks, vaatas aknast välja põllule.

See ei solvanud Lukašinit põrmugi: kui asja juurde, siis asja juurde, ega temagi nii ilusal päeval hea meelega viinaklaasi taga istunud. Ja sellepärast ütles ta otse, ilma igasuguse ümbernurgajututa: ole meheks, Averjan Pavlovitš, aita naaber hädast välja. Sinul on heinategu läbi, masinad kõik põllul, mis see sulle maksab üks niidumasinkas või nädalaks ära anda.

Hudjakov rehmas käega:

«Ei, nõnda see ei lähe. Räägime parem millestki muust.»

«Aga miks?» ägestus Lukašin.

«Sellepärast, et anna hobune naabrile ja ise vantsi jala! Kolhoosnikud panevad mu sihukeste vigurite eest elusalt nahka. Ütlevad, et vanal on mudsu man puudus.»

Nüüd püüdis Lukašin rajoonikomiteega hirmutada — alles see oli, kui Fokin helistas —, aga sellest oli veel vähem tulu. Hudjakov vahtis teda varjamatu pilkega: kas sa, mees, seda tõesti tõsiselt võtsid?

«See pole heade naabrite viis, Averjan Pavlovitš,» alustas Lukašin teisel toonil. «Ma nägin hiljuti üht kinopilti — «Kubani kasakad». Seal olid esimehed nagu sukk ja saabas.»

Hudjakov hakkas naerma:

«Kas mäletad, kes need esimehed olid? Meesterahvas ja naisterahvas...»

Nali näis peremehe tõrksust mõnevõrra leevendavat. Ta muutus märksa jutukamaks ja ühmas isegi midagi taolist, et aidata tuleb, ega abita ära ei ela, ja kui Lukašin oli öelnud, et ega ta niidumasinat ilma eest taha, tasub nagu kord ja kohus, läks Hudjakovi pilk päris rõõmsaks.

«No mida sa näiteks mulle vastu pakuksid?» küsis ta. «Mina olen sihuke kaupmees, kes raha eest ei müü.»

«Mis sa siis tahad? Natuuras?»

Hudjakov noogutas.

«Siis jääb kaup katki. Seda on meil endilgi üksnes silmatluks.»

«Küll jätkub,» lausus Hudjakov. «Seda, mis luhtadel ja niitudel kasvab.»

«Heina või?» imestas Lukašin. «Kulla Averjan Pavlovitš, nüüd oled sa küll lehest mööda lugenud. Kas sa tead ka, mitu protsenti heina mul tehtud on? Kuuskümmend viis.»

«Tean. Ega ma sult heina tahagi. Anna mulle mõni niidusõry, näiteks sealt, Marjuša luhalt. Teil jääb ta niikuinii hunt alla.»

Tõsi see oli, Pekašino rahval oli küllaga kõiksugu heinamaid ja niite, ning Šaivolal pole neid eales ülearu olnud. Ent kerge öelda: anna ära. Mis rajoonikomitee kostab? Seda nimetatakse ju kolhoosi maade mahasahkerdamiseks!

«Kas sa sõjas käisid?» küsis Hudjakov talle otse silma vaadates. «Seal ei saanud päeva ega tundigi riskita läbi, mäletad?»

«See oli sõjas.»

«Noh, kuidas arvad!» Hudjakov heitis jälle pilgu keljale. «Aga mina ütlen, et meie ametis puhtalt välja ei tule. Kus heinamaadesse puutub, siis võtan ma neid iga aasta naabrite käest endale teha. Ka rajoonis teavad, kes teadma peavad.»

Lõppude lõpuks võttis Lukašin Hudjakovi tingimused vastu, teist väljapääsu tal ei olnud.

«Niidumasin seisabki teiepoolsel kaldal,» ütles Hudjakov. «Too või tänapäev ära. Ainult ilma suurema kärata. Hiiasja sellest üle terve rajooni pasundada.»

Kuues peatükk

1

Augustipäev oli lõppemas. Rajoonikeskuse peatänavat katkis otsast otsani punane tolmupilv, mille olid tõstnud karjamaalt kojutulevad lehmad, lambad ja rajoonikeskuse tahva peamised pudulojused — kitsed.

Lukašin laskis Tšugarettil koolimaja juures kinni pidada.

«Meiegi mehed mõtlevad neist habemikest piimaandjatest,» sõnas Tšugaretti. «Žitovi Pjotr rehkendas välja, et kasu on iga kandi pealt. Sööta neile jätkub ja maksu alla nad ei käi.»

Lukašin ronis autost välja.

«Oota mind Stupini juures.»

Tšugaretti noogutas — temagi sai aru, et targem on, kui autoga rajoonikomitee ette ei sõida. Ja mis siin aru saada oligi! Ilus lõikuseaeg, esimehed rabavad põllul ja niidul mehemoodi tööd teha, ainult üks kooserdab muud kui rajoonikomitee vahet. Isegi koristaja laiutaks käsi, kui nägema juhtuks.

Puust kõnnitee kriiksus jalge all, vastu tuli tuttavaid maju ja kontoreid, siis hakkas paistma rajoonikomitee hoone nagu majakas, õhtupäikese kuma aknais, aga Lukašin polnud ikka veel otsustanud, kas rääkida Fokinile või ei, mis Tšugaretti oli jutustanud, — muidugi sel juhul, kui Podrezovit ennast kohal ei ole.

Tšugaretti — et kurat teda võtaks! — oli Lukašini päris marru ajanud. Sai tal ju karmilt ära keelatud kälimehe juures nina täis tõmmata, ent ometi püsis ta jõe äärde ilmudes vaevu jalul. Mis sa, hing, nüüd teha tahad! Lukašin oli ta jõkke ajanud ja senikaua loputanud, kuni sohvri näost siniseks läks.

Vaikides olid nad paadiga üle jõe sõitnud, Tšugaretti oli mossis ja pisarateni haavunud. Ent egas tema suutnud kaua vakka olla! Vaevalt olid nad autosse saanud, kui ta oli pistnud vinguma nagu tita:

«Mine teeni veel teid pärast seda! Mina uurisin välja kõik Hudjakovi nõksud ja salavigurid, aga teie käitute minuga nagu kõige viimasema raisaga...»

«Ilus,» oli Lukašin lausunud, «võid nood salavigurid endale hoida! Viimast korda hoiatan sind, Tšugajev! Selge?»

Aga Tšugaretti ei taltunud, muudkui vingus ja virises, kuni sihukese asja lagedale prahvas, et Lukašinil pidid silmad pealuu seest välja tungima: Bogatkal, endisel puustusel, kus tema kälimees töötab, ei pea Hudjakov mitte üksnes vasikaid, vaid külvab ka salavilja!

«Mis pagana vilja?» päris Lukašin.

«Salavilja. Mis normi alla ei käi...»

«Kuidas ei käi?»

«Kes talle normi peale paneb? Missugune varumisvolinik ronib pärapõrgusse, kaheksakümne versta taha Bogatkale? Ei,» oli Tšugaretti veendunud, «egas rahvas ilmaasjata tõpeltpõhjaga salvedest räägi!»

Lukašin, kes oma autojuhi jutte ilmaski tõsiselt polnud võtnud, jäi sedapuhku sõnapealt uskuma.

«Või sedaviisi on lood!» oli ta mõelnud. «Mina aga mõtlesin veel tund aega tagasi pead, kuidas tal küll õnnestuks ots otsaga kokku tulla. Asi on hoopiski selles, et salavili...»

Lukašin oli pea kabiiniuksest välja pistnud. Nad olid parajasti Šaivola puustusse pööramas, kust ta Hudjakovi lahega pidi brigadiri käest niidumasina saama.

«Pööra ümber!» oli ta äkki käratanud. «Sõidame rajooni.»

Tšugaretti oli pabinasse sattunud:

«Ainult kuss, Ivan Dmitrijevitš, mind mitte välja anda. Ha-haa?»

«Ha-haa, ha-haa,» oli kostnud Lukašin.

Rõnda oligi ta teist korda rajoonikomiteesse sattunud. Šaliviljast kuulda saades oli ta algul nii keema läinud, et oli kõigele käega löönud — niidumasinale, laudaehitusele, kodule, saaks ainult tolle osava suli Hudjakovi päevavalgele tirida! Aga nüüd, kus ta rajoonikomitee poole teel oli, hakkas endine kättemaksuhimu kaduma. Vähe sellest, selgest ehataevast vaadates oli tal tühjaläinud päevast kahju.

2

Podrezov oli oma kabinetis, kuid tema juurde oli järjekord: täitevkomitee esimees, rajoonilehe toimetaja, keskkooli direktor, kõik tähtsad ninad, kellest ei passinud ette minna; ja et mitte aega kaotada, läks Lukašin manguma ja maaruma, see tähendab, kõiksugu ettevõtetelt ja poodidelt ehitusmaterjali, naelu, ookrit ja klaasi, ning muidugi suitsupoolist lunima.

Tubakaga olid lood päris täbarad, poest seda ei saanud, muudkui ainult munade ja villa vastu, ja nii tuligi esimehel hankida seda nii enda kui meeste tarbeks — muidu neid tööle ei meelitanud. Nüüd, pärast lossimist, oli Peka-

šino rahval suitsupoolist küll, aga kuna ta kord juba rajoonikeskuses oli, ei maksnud jalavaeva paljuks panna pisike puutumata tagavara ei tee ilmaski paha!

Viimasel korral oli Lukašini hädast välja aidanud kooperatiivi esimees, kellega ta metsaparvetusel lähemalt tuttavaks oli saanud, kuid täna polnud temast abi: kooperatiivi rahvas, esimees kaasa arvatud, oli näidiskolhoosi vilja koristamas.

Lukašin mõtles ja murdis pead, kuni pööras otsad metsatööstuse poe poole. Mis sest, et see Sotjuga metsatööstuse oma polnud, süsteem oli ju sama. Ja kõigi reeglite järgi pidid nad teda määrima. Kõigepealt maa eest — kas ei seisa nende kaubaladu mitte Pekašino maa peal? Teiseks — kes nende kaubapraame lossib?

Näkkaski. Kaupluse juhataja ladus nelikümmend pakki mahorkat lagedale ja lisas omalt poolt veel kümme pakki «Tähekest» juurde. See oli ekstra tema, Lukašini jaoks, et ta kaupmehe-Jefimkot liialt ei pingutaks, nagu juhataja naerdes lisas.

Nõnda tassis Lukašin umbes poole tunni pärast Stupini juurde, kus Tšugaretti teda autoga ootas, terve hunniku kõiksugu suitsukraami. Ja peale selle oli tal taskus saateleht kümne kilo naelte peale, mille ta kaupluse juhatajalt samuti välja oli pressinud.

Naelu oli hädasti vaja, katusepanek laudale seisis ees, ja nii saatis Lukašin Tšugaretti otseteed jõe äärde baasi: ehk on laomees veel kohal?

«Mul läheb vist veel natuke aega,» ütles Lukašin hüvastijätuks. «Sina pane täie auruga koju, ja kui pärast pimeda peale ei jää, võta ka niidumasin kaasa. Muidu tuleb hommikul järele minna. See on esialgu kõik.»

Edust tiivustatud Lukašin kiirustas Stupini juurest miilitsasse, õigemini Grigori juurde. Nende umbsõlme katki raiuma.

Grigori oli nad surmani ära tüüdanud. Löö või maha, aga lahutust ei anna. Ise veel miilits, seadusesilm! Ja kaua see majaga jokutamine veel kestab? Ei söö ise ega anna teistele. Ei osta nende poolt ära ega müü ka oma poolt maha. Elage pealegi poolenisti kinnilöödud majas! Ühes ainsas toas üksteise kukil.

Hea siiski, et ilmas näidiskolhoose on! Eluaeg oli ta seda teiste kaela peal liugulaskmist kirunud, aga kui kuulda sai, et Grigori oli ühes Varvara ja kahe teise mii-

liitsmehega näidiskolhoosi vilja lõikama sõitnud, pidi ta [illegible] pärast õhku hüppama. Muidugi oli vaja need asjad klaarika teha, kui aga selgus, et klaarimist oli võimalik nädalaks edasi lükata, oli ta sellega kõigest hingest päri.

Fedrezovi ooteruumis, kuhu Lukašin ülepeakaela sisse tormas, igavlesid endist viisi toimetaja ja keskkooli direktor.

«Jevdokim Polikarpovitš teab, et te siin olete,» sõnas abi valkselt ja viisakalt.

Lukašin tänas, istus toimetaja kõrvale, tollel oli «Krokodilli» käes.

Toimetaja tundis teda — korda paar oli ta laudaehituse päfast Pekašinos käinud ja isegi tema pool teed joonud —, kuid siin, rajoonikomitees, tähtsate portreede all, mis neid kahelt seinalt jälgisid, ei arvanud ta sobilikuks oma koos ajakirjast pilapilte vaadata viljakoristuse ajal, pani «Krokodilli» kõrvale ja hakkas pärima, kuidas on kolhoosis lood poliitilise kasvatustööga.

Lukašin vastas samas vaimus, nagu küsimused olid esitatud: poliitiline kasvatustöö on seatud tulipunkti, poliitilisele kasvatustööle osutatakse suurt tähelepanu, poliitilise kasvatustöö on edu pant. Aga siis meenus talle Fokini ebameelne jutt partorgist ning ta tõusis.

Huvitav, huvitav... Kelle kavatseb Fokin talle komissariks panna?

Lukašin seadis sammud instruktorite tuppa — osakonnajuhatajat ei saadeta ju ometi ära kolhoosi!

Instruktorite toas oli palju rahvast, terve brigaad noori türaseid mehi, kelletaolisi praegu üheski kolhoosis leida pole, sõida või terve Pinega otsast otsani läbi. Kõik ühtemoodi riides ka: tondinahast poolsõjaväeline frentš seljas ja samast materjalist kalifeed jalas. Igavene kõva riie! Kui sihukese kord selga saad, on kümme aastat hooletu.

Lukašin teretas ja võttis alustatud «Tähekese» paki välja — nagu niuhti oli pool läinud. Nemadki, rajoonikomitee madalamad töötajad, panid lausa sõjamehe moodi suitsu.

Lukašin pani ka paberossi ette ja viskas nalja — siin ei pidanud keegi ennast veel nomenklatuurseks töötajaks — ja sihkis tasahilju, kes neist poistest talle komissariks arvatakse, kuid otsusele ei jõudnud. Puha võõravõitu inimesed, keda Fokin oli siia kokku korjanud; nimelt oli kolmas sekretär kunagi rajooni aktiivil kuulutanud, et kõik

kohalikud partorgid peavad läbi tegema väljaõppe rajoonis.

«Kus siis Ganitšev on?» päris Lukašin. «Komandeeringus või?»

«Ei, alles asutab.»

Lukašin seadis sammud parteikabinetti. Kust siis veel Ganitševi otsida, kui tal komandeering ees seisab!

Ganitšev pidas kinni raudsest reeglist: enne kui teistele tarkust pähe panema hakkad, pane endale.

«Kuidas siis teisiti?» oli ta Lukašinile kogemusi jaganud, kui too alles rajoonikomitees töötas. «Kui sa enda kallal tööd ei tee, siis keri kassi saba alla. Ükskord ma käisin ühes kolhoosis. Naised töinasid, esimees töinas — oli ka naisterahvas. Läksingi härdaks ja halemeelseks... Aga kui enda kallal nagu kord ja kohus tööd teha, ennast ideeliselt tankida nagu vaja, siis ei loe miski. Nuta või ära nuta, Ganitšev ajab ikka oma joont.»

Ganitševil oli haruldane mälu. Kõik parteikonverentsid ja Keskkomitee otsused olid tal peas, ta võis vabalt üles lugeda kõik Stalini preemia laureaadid, teadis, kui palju on kellelgi kuldmedaleid, ja võis «Lühikursuse» peaaegu sõna-sõnalt üles öelda. «Lühikursusest» ei lahkunud ta kunagi, see oli tal kunstnahast kaardikotiga alati külje peal: kui juhtus vaba hetk olema, tõmbus ta kuhugi kõrvale ja muudkui haris end.

Praegu istus Ganitšev üksinda parteikabinetis, kummargil laua kohal, millel põles rohelise kattega petroolilamp, ja polnud vaja küsidagi, mis ta tegi: puuris Stalini keeleteaduslikke töid.

Nüüd olid kõik nende tööde uurimisega ametis. Need olid just heinaajal «Pravdas» ilmunud, Lukašingi oli otse Ülem-Sinelgalt rajooni nõupidamisele kutsutud.

Nelikümmend seitse versta oli ta hingpakil maha kihutanud, kaks korda hobust vahetanud, tagumik oli nii ära põrutatud, et klubisse tulles pidi seinast kinni hoidma.

Saal oli olnud puupüsti täis, istuda polnud kuhugi. Ta oli mõlema käega tugenud viimase pingi korju vastu — seal istusid niisamasugused hilinenud töörügajad — ja seisnud nõnda senikaua kui Fokin ettekande lõpetas.

Fokin oli paberi pealt maha lugenud, kuid sütitavalt:

«Seltsimehed! Seltsimees Stalini tööd... Kiirgavad valgust meie teele... relvastavad ideeliselt nõukogude rahvast.»

Ettekandja viimased sõnad olid hädavaevu kuulda, nagu kadusid aplausimürinasse, ja ega nad praegu olulised olnudki. Lukašin oli kibelnud parteikabinetti, et neid töid ise läbi lugeda.

Oligi lugenud. Oli aknast välja vaadanud — väljas sadas vihma —, oli generalissimuse mundris Stalini otsa vaadanud ja jälle otsast peale hakanud: kui see oli partei ja rahva programm lähemateks aastateks, siis pidi ta seltsi ometi midagi aru saama!

Lukašinil oli süda enam-vähem rahule jäänud, kui ta Podrezoviga oli kõnelnud.

Podrezov polnud hakanud sõnu tegema. Ja tema küsimuse peale, missuguseid järeldusi nemad, praktikud, kolhoosiesimehed näiteks, Stalini keelealastest töödest tegema peavad, oli otsemaid kostnud: «Tööd rügama!» Ja lisanud unesekriitiliselt, ennast säästmata: «Mis puutub kõigisse nendesse keelealastesse viguritesse, siis ei jaga mina ise ka neid. Mine Fokini juurde.»

Kolmanda sekretäri juurde polnud Lukašin siiski läinud, lõikuseaeg oli tulemas ja enesearmastus ei lubanud ka. Aga nüüd, nähes Ganitševi Stalini tööde kallal, otsustas ta sellest juttu teha. Ganitšev oli oma poiss.

«Noh, Gavrilo, muudkui tuubid?»

Ganitšev nihutas raudprillid kõrgele laubale ja pilgutas ondsalt oma väsinud, pleekinudsinise sitsi karva silmi:

«Jah, sedapuhku on Jossif Vissarionovitš meile kõva pähkli pureda andnud. Kui «Pravda» noid jutumärkides akadeemikuid trükkima hakkas, olin ma algul päris ehmunud. Mõtlesin, et läbi kõik, aeg on astuma hakata. Mitte kuraditki ei jaganud. Aga kui Jossif Vissarionovitš ise üles astus, sai kõik selgeks. Seal polnudki midagi jagada, sest kogu nende kirjatöö oli üksainus võltsteadus, üks akadeemikute ajunõtrus.»

«Kuidas neil lubati siis niisugust totrust kirjutada?»

«Või kuidas? Väga lihtsalt. Kõik kohad on lurjuseid täis, kes muudkui loobivad kaikaid kodaraisse!»

Lukašinile meenus, mis lossijad mehed Stalini töödest nüüd kõnelnud.

«Kuule, Gavrilo, meie pool räägitakse, et see olevat diversioon. Kahjurlus...»

«Mis siis muud? Klassivõitluse teravnemine. Seltsimees Stalin on selgesti välja öelnud: mida suurem on meie edu, seda vihasemaks muutub klassivaenlane. Sa vaata ise, mis

tehakse. Isegi loodusteadusesse on nad pugenud, Lõssenko enda vastu astusid välja.»

Telefon helises — Lukašinit kutsuti Podrezovi juurde ja nende jutuajamine jäi katki.

Hetkegi viivitamata nihutas Ganitšev raudprillid ninale tagasi ja sukeldus ülepea ajalehte; enam ei olnud tema jaoks midagi ega kedagi olemas, ta oli kurt nagu metsis mänguplatsil. Lukašin vaatas teda imestuse ja hirmuga.

Ikka sessamas tondinahkses frentšis nagu neli või kaheksa aastat tagasi, kui Lukašin teda esimest korda oli kohanud, ja kodus olid tal kõhnad, poolnäljased lapsed, kõigil kuuel raudprillid ees; ega tema endagi kanapimedus heast elust tulnud! Aga kus on mehel alles vaim! Nagu pingul vedru sees!

Kanapimedus tabas Ganitševi suvel Marja luhal, viie kilomeetri kaugusel Pekašinost. Öö otsa oli ta kastesel luhal ekselnud, kuni viimaks läbimärjana ja jõuetuna kolhoosi välilaagri peale sattus. Noh, ja mis tegi Ganitšev, kui päike tõusis ja ta nägemise tagasi sai? Kas laskis end kibekähku rajooni haiglasse viia? Ei, vantsis muudkui edasi kauge kolhoosi poole, kus heinateoga jännis oldi.

Kes vähegi viitsis, tegi nalja ja naeris Ganitševi üle, ka Lukašin ei mäletanud, et ta Ganitševi juurest kunagi muhelemata ära oleks läinud. Ent vaadates praegu Ganitševi, kes endale kulbiga tarkust pähe ajas, nagu rajoonikomitees lõõbiti, oli ta naljast kaugel. Imelik mure ja ärevus tõstsid temas pead.

3

Podrezov seisis külgmise kaarakna all, toetudes oma tugeva laia laubaga raami ristmikule — selge pilt, et oli pahas tujus. Ja põhjust polnud tarvis kaugelt otsida.

Söödavarumisega olid rajoonis lood kehvad, loomapidamishoonete ehitamine seisis, suvine metsavarumisplaan oli lörris. Kõik põhinäitajad kõrbesid. See ennustas sarjamist oblastinõupidamistel ja pähesaamist ajakirjanduses. Kuidas see tema uhkuse ja enesearmastuse pihta käis!

Seda küll, et rajooni metsatööstuses oli parasjagu mehhaniseerimine käsil, mindi üle käsisaelt elektrisaele, hobu-

seit traktorile. Nii et kõige tähtsamas lõigus võis Podrezov end reorganiseerimisega õigustada.

Ümberkorraldamine ümberkorraldamiseks — oblastikomitee esimesele sekretärile võis ju seda mõnikord meeldida, kui ta heas tujus juhtus olema —, aga riikliku plaani täitmatajätmine jääb ikka täitmatajätmiseks. Ja seda niisugusel ajal nagu praegu! Pealegi kaks aastat järjest...

«Mis sa räägid?»

See tähendas, et keda kuradit sa mööda rajooni ringi ajad, kui iga tund on kallis? Nii tuli Podrezovi küsimust mõista.

«Ajan niidumasinat taga.»

«Kas Hudjakov ei andnud või?» Podrezovil oli Lukašini sõit Šaivolasse juba teada.

«Hudjakov annab küll, aga mitte ilma eest.»

«Ega meie siin kauplema hakka. Siin on rajoonikomitee, mitte laadaplats,» lõikas Podrezov. See tähendas: see on tele oma asi, mind ärge sellesse segage.

Hus, mõtles Lukašin, aitäh sellegi eest.

«Kas annad heinateole kõvasti pihta?»

Podrezov tuli akna alt ära ja hakkas toekal sammul mööda ehapunast kabinetti ringi käima; tolmused saapad olid lihaseliste säärte ümber pingul.

Lukašin kandis lühidalt ette, kuidas lood olid, ja äkitselt kargas tal hing täis. Nii enda kui Podrezovi peale. Egas vana teda esimest korda niiviisi vastu võtnud! Kui rahva ees, siis olgu peale: sekretäri amet on ohje kõvasti peos hoida. Ent tema kippus ka nelja silma all ratsmeid pingutama!

Kuidas nende vahekorda ülepea nimetada? Sõpruseks? Mis sõprus see oli, kui vahesein jäi ikka vahele! Teisest küljest, ega Podrezov suhtunud temasse siiski nagu tavalisse kolhoosiesimehesse. Esimene sekretär ei helista kaugeltki igale esimehele: «Kuidas käsi käib? Astu mõnikord sisse!»

Lukašin astuski mõnikord sisse ja nad olid terve öö kalal, sõid ühest katelokist suppi nagu omad poisid kunagi.

Keda kuradit!

Nädala või paari pärast, kui Lukašin rajooni järjekordsele nõupidamisele sõitis, ei teinud Podrezov teda tundmagi ning tegi tema kolhoosi pihuks ja põrmuks.

Ükskord pärast järjekordset tümakstegemist ei pistnud

Lukašin kolm kuud oma nina Podrezovi kabinetti. Vähe sellest, vältis teda kohe nimme; asi läks koguni nii hulluks, et ta vana silmates demonstratiivselt üle tänava läks.

Podrezov oli siis esimesena leppima tulnud. Ja veel mismoodi! Oli tulnud just oma saatjaskonnaga rajoonikomiteest ja ennäe! «Kes on see kange mees, kes teispool teed muudkui edasi rühib ega teretagi! Sina, Lukašin või?»

«Mina.»

«Miks sa end näole ei anna?»

«Et mind pugejaks ei peetaks.»

«Ilus,» oli Podrezov öelnud. «Kui sina ligi ei tule, tulen mina.»

Ja oligi läbi löga mütanud üle tee kolhoosiesimehele tere ütlema — suisa kaaskonna silma all!

«Kuidas sulle Hudjakov meeldis? Nägid, kuidas elatakse?»

Lukašin vaikis, ehkki ta just sellest oligi rääkida tahtnud. Ei mingit keelekandmist! Ainult esimese ägedusega oli ta tahtnud oma naabrile pirni panna. Kõigepealt tuli ikka ise selgusele jõuda, kuidas Šaivola esimees tegelikult majandas ja kui palju neil salapõllujuttudel üldse põhja all oli.

Näost särades astus kabinetti Podrezovi abi.

«Telegramm, Jevdokim Polikarpovitš! Ja meeldiv.»

Tõtakalt avas Podrezov talle ulatatud lehekese ja laskis silmadel üle ridade käia.

«Mnjaa, Podrezovite suguselts käib tõusuteed. Pojal on tütar sündinud. Nii et mina olen nüüd kahekordne vanaisa.» Uhkelt ja nooruslikult ajas ta pea kuklasse ning noogutas Lukašinile: «Panen ette minu poole minna. Kuidas sa selle peale vaatad?»

Lukašin vangutas eitavalt pead. Nüüd pidi ta igatahes koju sõitma, pealegi oli tal Podrezovi järskudest meelemuutustest juba kõrini. Aga egas Podrezov järele jätnud!

«Ei, ei, lähme aga. Sa pole ju minu pool käinudki!»

Võttis telefonitoru ja helistas ise Pekašinosse: öeldagu Mininale edasi, et mees jäi nõupidamisele.

Podrezov elas rajoonikomitee lähedal väikses kollases majas, millel oli ilus kirev mansard.

Peale ärkli oli maja juures veel üks vaatamisväärsus — [illegible] ja pihlapõõsad, mida veel vana peremees, kuulsate Pinega kaupmeeste Volodinite volinik, oli istutanud. Kuid Podrezov oli põõsaid põhjalikult kärpinud, talle meeldis oise keset elu olla.

Ülakorrusel, kus Podrezov elas, polnud hilisest tunnist [illegible] tuld üles võetud, kuid Podrezovit see ei üllatanud.

Kõrgelt vairõdult viis järsk trepp üles vöörusesse.

Podrezov tõmbas tikku. Pika vööruse teises otsas tulid nähtavale aknaraamide ähmased piirjooned, külje peal oli suure tabalukuga uks.

«Mine sisse. Lukk on niisama moe pärast. Ma tulen kohe.»

Lukašin sirutas pimedas harali sõrmedega käed ette, [illegible] kunagi kauges lapsepõlves, ja kobas tükk aega lukku otsides mööda seina.

Kui ta lõpuks ukse avas, lõi talle terav valgus näkku: lamp käes, ootas Podrezov külalist lävel.

«Tunne end nagu kodus. Mina mängin perenaist. Las naine olla! Ta on mul haiglane.»

Põrandalauad kiikusid ja krigisesid peremehe raskete sammude all, kui Podrezov korda kolm vööruse vahet käis. Kulunud vahariidega lauale ilmus soolaseeni, hapukapsast ja rediseid.

«Kunagi viskasin sulle nina peale, et sul kala pole, aga ega ma isegi targem ole. Panen ka metsaandidele pihta. Peaks kala vaatama. Mis sa sihid ja ümber vahid? Võõras vaadata või?»

Oligi imelik vaadata: kruupink, höövlid, pikkhöövlid, peitlid, puraskid... Ehtne tisleritöötuba! Ja kellel! Rajoonikomitee esimesel sekretäril!

«Ära imesta midagi,» lausus Podrezov, «ma olen ju ameti poolest tisler. Pole kuulnudki või? Ja päris hea tisler, nagu räägitakse. Sõida ülemjooksu kanti, seal on praegugi mõnes peres minu tehtud kappe alles. Olin vaevalt kaheteistkümneaastane poisike, kui isa hakkas mind mööda külasid kaasa vedama. Ja kui mind rajoonikomiteesse rakkesse pandi, muretsesin nimme selle värkstoa.

Niigipalju vaheldust! Kurat mind võtku, ma ei mäletagi enam, kuidas puu höövli all laulab! Ometi võisin omal ajal kihlveo peale kinnisilmi ära öelda, mis parasjagu tööks oli — kuusk, mänd või kask. Hääle järgi.»

Podrezov valas külalisele ja endale, lõi kokku ja jõi ära. Krõmpsutas isukalt kapsast peale ja pilgutas kohmetult silma:

«Noh, kas on veel küsimusi? Esimese sekretäri elulookohta? Haridus — alg, perekonnaseis — abielus. Vanem poeg on tehnik. Sai just isaks. Tütar on õpetaja. Mehel Samuti järelkasv olemas. Ma olen nüüd läbi-lõhki vanaisa.»

«Kui vana see vanaisa õieti on?»

«Mina või? Mis sa ise arvad?»

«Arvan, et minust viis-kuus aastat vanem, mitte rohkem.»

Podrezov pahvatas rahulolevalt naerma, pisarad türkiissinistes silmades.

«Mis aasta poiss sa oled? Tuhande üheksasaja kuuenda aasta oma? On nii? On. Mulle sa juba ei puhu. Mina oma kommuniste tunnen ja tean. Sõja ajal tundsin hobuseidki nimepidi. Terve rajooni, kõigi kolhooside omi. Helistasin mõnikord näiteks sinu Anfissale. «Ei ole hobuseid, Jevdokim Polikarpovitš!» Kuidas ei ole? Kus on Rank? Ja Partisan? Ja Kõu? Ega olnudki Mininal midagi ette tuua.»

«Kui vana sa siiski oled?» päris Lukašin.

«Ei, aastate poolest olen ma sinust pisut noorem,» mainis Podrezov möödaminnes. «Seitsmenda aasta poiss. Teab küll, ma näen vanem välja. Ei ole sina esimene imestama. Asi on selles, et mina hakkasin juba õige varakult elama. Kas sa tead, kui vana ma olin, kui esimest korda naise võtsin? Seitseteist.» Podrezov naeratas kohmetult. «Aga naine oli kakskümmend üks. Ma olin tema õpilane.»

Lukašini uskumatut pilku märgates Podrezov muigas:

«Arvad, et Podrezov puhub sulle hambasse või? Sulatõsi kõik. Kas Võra jõge tead? Pinega lisajõgi. Maailmavalgust, õigemini küll kuuski ja mände, nägin ma sealsamas Võral. Seal on minu kodukotus. Üheksakümmend versta lähema külani. Kunagi olevat ärakaranud soldatid ennast seal varjanud. Külas oli vaid kakskümmend suitsu ja kooli enne revolutsiooni muidugi polnud. Piibel ja lauluraamat oli kogu see koolitarkus, ja needki võeti käsile alles õhtul, kui pea enam midagi ei jaganud. Kaheksa-

[illegible] asusin kruupingi taha, kümneselt lõin juba raame kokku. Käisin seitsmeteistkümnendat aastat, kui meile tuli esimene õpetaja kultuurirevolutsiooni tegema. Oli tuhande üheksasaja kahekümne neljas aasta...»

«Mäletusväärne aasta,» sõnas Lukašin.

«Kuula edasi!» katkestas Podrezov teda nii kannatamatult ja ägedalt, et põrutas lausa rusikaga vastu lauda. Just nagu koosolekul. «Millal sina elus esimest korda linna said? Ei mäletagi enam? Ega sest tähte olegi. Aga mina pidin kuueteistkümnenda eluaastani mitte ühtki linnainimest näinud, linnast endast rääkimata. Saad sa nüüd aru, mis Jelena mulle tähendas?» Podrezov valas viina ja jõi ahnelt. «Jaa... Kooli ju Võral polnud, kus ta seda kultuurirevolutsiooni pidi tegema? Noh, mina ajasin poisid kokku ja sealt mu ühiskondlik tegevus alguse saigi, sügiseks lõime koolimaja püsti. Näed siis, kus mu puutööoskust tarvis läks! Vanamehed ajasid sõrad vastu — mis kooli meile vaja on vanu tavasid õõnestama! Meie külas elasid ju vanausulised. Minagi sain kodus isa ja vendade käest kuiksi, nii et muhk muhu otsas. Aga mina ei jätnud. Ma olin küll igavene tümikas, aga niipalju mõistsin ikkagi, et linna koolita ei jõua kaugele. Igatahes kahe klassitoaga koolimaja ehitasime valmis ja õpetaja jaoks tegime katusekambri ka. Jaa...» Podrezov naeratas laialt. «Hoone saime valmis, esimene september tuli kätte, aga koolimaja jäi tühjaks. Vanemad ei lasknud lapsi kooli: «Oleme meie linna koolita läbi saanud, saavad ka meie lapsed.» Noh, mina olin siis jälle teistele eeskujuks, tulin ja istusin koolipinki, et hakka aga õpetama. Kevadeks oli tulemus igatahes sihuke: minul algkooli lõputunnistus käes ja Jelenal kahi ees...»

«Igati võimekas õpilane!»

«Suu kinni!» Raevukal pilgul mõõtis Podrezov muhelevat Lukašinit. «Sa ikka enne mõtle, kas passib lõugu lahti ajada! Tüdruk oli ihuüksi. Nagu huntide keskel... Meil külas oli Matrjona-eit. Tema oma jalga eales ilmaasta sekka ei tõstnud. Et niikonlased teda ei rüvetaks, et püha olla. Tead sa, millega too Matrjona hakkama sai? Puistas öösi õlgi koolimaja ümber ja suskas pannitäie hõõguvaid süsi sekka... Noh olgu, ära pahanda. Ei ole üppujal enam mahti vaadata, millest kinni haarab. Ja ega see just õlekõrs olnud, millest tüdruk kinni sai, kui nüüd aus olla. Lugu oli nii, et parvetasin puud kooli krundi alla,

aga edasi ei saanud, keegi ei andnud hobust. Abimehi polnud ka kuskilt võtta — mis need paar poisitatti ka ära olid! Mina üksi olin turske mees. Vanaisasse. Too pidi veel kaheksakümneaastaseltki ihust kuradit välja ajama. Mis mul seal üle jäi? Omaenda seljas, näed, sellesama turja peal, tassisin palgid jõe äärest kohale. Jelena vahtis mind nagu ilmaimet. Või siis jälle too lugu aknaklaasiga. Oh-oh-oo! Kõik oli valmis: põrand pandud, aknaraamid valmis, lagi peal, ainult klaasi ei olnud. Klaas seisis üheksakümne versta taga külas, ent meie Võra oli sõidetav ainult varakevadel ja hilissügisel suurvee ajal. Muidu oli kärestik kärestikus kinni, paadiga läbi ei saa. Ei ma jõudnud vihmasid ära oodata, põrutasin üle kivide ja kärestike. Ja tõingi klaasi ära. Lohistasin paati üle saja kümne kärestiku ja madaliku. Näed sa, mis armastus tegi! Kuidas võis tüdruk niisugusele väele vastu panna?»

Podrezov toetas oma raske jonnaka lõua käe peale ja jäi lauda põrnitsema.

Mitte midagi me üksteise elust ei tea, mõtles Lukašin, kuulatas, kuidas üks auto aknast valju mürinaga mööda kihutas — ega see äkki jälle Tšugaretti vigur olnud? — ja küsis:

«Mis siis sinu Jelenast sai?»

«Ära suri. Kolmekümne esimesel aastal heitis hinge.» Podrezov vaikis ja viskas käega. «Olgu peale, aitab mälestuste heietamisest.»

Kuid Podrezovi jutt oli Lukašinit nii erutanud, et ta ei saanud mitte küsimata jätta, mille kätte Jelena suri.

«Hea elu kätte,» mühatas Podrezov. «Tegelikult ajasin ma ise ta hauda. Tead, missugune metsik ja toores jõud minu sees tookord möllas? Õudne! Nii kui ma oma karukolkast välja pääsesin, tahtsin terve maailma pahupidi pöörata. Kaheksateistkümneaastaselt olin külanõukogu esimees — eks sa pane mõni tänapäeva hädavares selle koha peale! Kahekümneselt kommuuni esimees. Mida edasi, seda kõrgemale. Esimene viisaastak, kollektiviseerimine — elu möllas ja mühises nagu kosk. Pillutas mindki otsekui palki kärestikus. Täna metsas, homme parvetamisel, ülehomme kolhoosis... Kolm ööd-päeva võisin silma looja laskmata vastu pidada. Hobusedki komistasid minu all ja kukkusid kokku. Tema oli aga linnatüdruk, nagu udusuleke. Kussa ikka kussa, tammedki murdusid, mis siis veel temast!»

«Jaa, olid ajad,» sõnas Lukašin mõtlikult. «Küll sai jõud murtud!»

«Või veel!» jätkas Podrezov. «Uut ilma lõime. Sotsialismi ehitasime. Kui palju meil nüüd metsas masinaid ja traktoreid on, kitsaröövpmelise ehitus on käsil, aga kolmekümnendate aastate algul töötasime kirve ja hobusega miljon tihumeetrit metsa üles! Üksainus rajoon andis miljon tihu! Noh, sa käisid täna Hudjakovi juures. Mis sa arvad, kui suur oli tema rekord kolmekümnendatel aastatel? Sada kakskümmend tihu päevas, kusjuures normiks oli kolm. Vasja Dudõrin — see mees sai sõjas surma — sõitles veel temaga. Kui ta seda lehest luges, läks nii jõust ära, et hakkas nutma. «Kas või nui neljaks, aga Hudjakovile pean ma järele jõudma!»»

«Muide, mis puutub Hudjakovisse,» sõnas Lukašin, «siis mis salapõllud tal on?»

Järsult tõstis Podrezov oma lõvilakka ja kortsutas sekretärlikult kulmu:

«Mis jutt see on?»

«Ta kuulukse Bogatkal vasikaid nuumavat ja vilja külvavat. Ja selle pealt normi ei olevat.»

«Jamajutt!»

«Pole midagi jama.»

«Mina ütlen, et on!» kraaksatas Podrezov.

Lukašinil kargas kops üle maksa. Mis ta räuskab? Egas nad rajoonikomitee bürool olnud! Tal polnud mõtteski Hudjakovi peale kaevata, jumal hoidku, aga see, et Podrezov tegi nägo, nagu ta midagi ei teaks, ajas Lukašini marru.

«Mis sina siis arvad, kuidas neil muidu leib laual on?»

«Või kuidas?»

«Jah, kuidas?»

«Tal on peremehe vaistu, ta oskab tööd teha.»

«Või nii! Või peremehe vaistu! Või oskab tööd teha! Kas teised löövad sinu arust niisama luuslanki?»

«Just nimelt!» käratas Podrezov. «Mitu aastat sa juba oma lauta ehitad?»

See oli löök allapoole vööd. Lukašin hüppas püsti ja pahvatas:

«Kui nii edasi läheb, kui ikka samaviisi puupaljaks tehakse, läheb veel kümme aastat!»

«Kas sa, mees, mõtled ka, mis sa räägid? Kes su paljaks teinud on?»

«Kas sina siis ei tea, kes? Kas sa elad välismaal või?»

«Kuule, mees, ära võta suud täis!» sõnas Podrezov jälle ähvardavalt. «Ära korja tuliseid süsi pea peale!»

«Millal ma kolhoosi pitsati ära andma pean? Kas siinsamas? Või kutsud enne büroole välja?»

Podrezov ajas pea aeglaselt kuklasse, et oma külalist paremini silmitseda. Kuid ei saanudki õieti vaadata, sest Lukašin tormas välja, nii et vööruse põrandalauad kolisesid.

Seitsmes peatükk

1

Nad asusid teele varavalges, kui kastest hõbedaste katuste kohal ei vingerdanud veel ainustki suitsu. Oli jahe, isegi vilu. Aga kui nad soonikuni jõudsid ja udus jalgadega vanu purdelaudu kobasid, hakkas Liisa süda päris valutama.

Ent Stepan Andrejanovitš oli üleni higihernes, nagu kõnniksid nad palava päikese käes; ta sammus raskelt, luukas ja vedas jalgu järel.

Ja Liisa küsis endalt täna juba mitmendat korda, kas ta teeb ikka õigesti, et laseb haige vanamehe üksi heinamaale.

Stepan Andrejanovitš oli ise tema käest küsinud, mis edasi teha. Täpselt nii oli ta õhtul, kui Liisa laudast tagasi jõudis, küsinud: mis sa mõtled nüüd teha, Lizaveta?

Liisa oli nutma hakanud:

«Mis mul enam teha!»

«Minu kindel nõu on sihuke, et maja eesmine pool saab sulle, tee sina, mis sa tahad. Ma olen mõelnud isegi paberi teha lasta.»

Alles siis oli Liisa aru saanud, mis mees taat tõelikult oli, ja mis ta süda sees ütles. Egas Jegorša ainult tema lootusi petnud, ta tegi ka vanaisale haiget. Too oli ikka tütrepoega koju oodanud, et vähemalt viimased eluaastad õnnes ja rahus veeta, aga tütrepoeg võttis ja lajatas otsekui kirvesilmaga vanamehele pähe: jään üleajateenistusse!

«Mis sa nüüd, taada, arust ära oled või? Mis maja mulle tarvis on? Kas sa tahad omaette hakata või?»

«Mis mina nüüd!»

«Mis minagi... Küll aga leidsid: pool maja mulle. Meil on ju Vasja, Vasja on vaja suureks kasvatada! Kus sa, kus sa! Ehk me ela ikka vanaviisi edasi.»

Stepan Andrejanovitšile olid rõõmupisarad silma tulnud, kui ta ütles: ei, ei, ma ei taha sinu noort elu nahka panna. Ja täna tõusis taat enne kukke ja koitu, just nagu enne haigust, ja muudkui, et lähme aga Sinelgale heinale. Kus sa tohid Vasjat ilma piimata jätta!

Liisa ise oli aidanud vanamehel teele asutada, leivakotigi kaasa pannud.

«Sina, taada, tõmba tihedamini hinge,» manitses ta praegu enda järel tootsivat taati. «Ega Sinelga su eest ära pruugi. Küll sa keskpäevaks kohale jõuad. Ja ära sa täna ühta hakka, puhka enne. Ega sul enam endist jaksu ole...»

Natukese aja pärast, enne Terehha nurme, kus oli ikka hiivasti jäetud, kui Sinelga luhta minejaid saatma tuldi, hakkas ta jälle rääkima:

«Ära katsu Vasjale mõni mänguasjake teha. Kui aega üle jääb, võiksid ka tohust korvi punuda, et talveks metsast rohkem seeni tuua. Meil ju pole korvi, see vana on katki. Ma tulen sind niikuinii varsti vaatama. Ole mõistlik, ära ennast tööga tapa! Viska teinekord südapäevalgi pikali, värske õhu käes on hea puhata. Oleme siiamaani lehma pidanud, saame edaspidigi hakkama. Küll Mihhail hoolitseb, et Vasja piimast ilma ei jääks...»

Liisa andis märsi ja lassi vanamehe kätte, kallistas teda rutakalt ja lippas kähku koju, ilma et oleks kordagi tagasi vaadanud: kartis nutma puhkeda.

2

Aasaugust pidi Liisa juba sooniku peale pöörama, sama teed tagasi, kust ta äsja taadiga tulnud oli, aga märkas siis uue lauda ehitusel puuseppi, kes nagu samovarid sallusse peal kükitasid, ja pööras järsult vasakule: kaua ta siis ikka inimestest kõrvale hoiab? Peida ja varja kuidas tahad, varem või hiljem tuleb ikka inimeste sekka minna.

Ja sundiski end kõikidest piinlikest paikadest, kaevudest ja tallihoovist, mööda minema. Talli juures vahetas kogumi paar sõna tallimehega, et millal ta puude toomisega hobust annab. Läks lõpuks nii söakaks, et kõndis otse

uue lauda juurde ja hakkas meeste silma all värskeid laaste korjama.

Žitovi Pjotr hirnus ülevalt salvuse pealt:

«Nende laastude eest tuleb sul natuuras maksta, Liisa!»

Vallatult nagu varem lõõpis ta vastu:

«Mis natuuras?»

Siiski ei jõudnud ta laastudega koju, need pudenesid tal aida juures tee äärde maha. Just siis, kui ta tagaõue kaudu aida juurde oli jõudnud, kihutas nurga tagant välja presentkattega sõiduauto, täpselt samasugune nagu see, mille peal Jegorša kunagi sohvriks oli olnud, ja vuhises tast peatumata mööda. Liisa jäigi tee veerde haisvasse tolmu- ja vingupilve seisma.

Pärast seda ei püüdnudki ta enam vapper olla. Kõndis kodu poole, endal silmad vees. Alles kui ta oma õues Raja Klevakinat nägi, hakkas kiiruga pisaraid pühkima.

Mingi hinna eest ei tahtnud ta Rajale oma südamevalu näidata, Mõnele teisele ehk veel, aga mitte Rajale. Hoopiski mitte selle pärast, et Raja Fjodor Kapitonovitši tütar oli ja Prjaslinid sõjast saati ei võinud Fjodor Kapitonovitši silma otsaski sallida. Selles oli Raja ise oma heitliku loomuga süüdi.

Alles ta oli Mihhaili taga õhanud, ennast ikka Mihhailile kaela riputanud, aga nüüd, kus too uus õpetaja ilmus, oli kõik nagu meelest pühitud, silmapilk oli Raja kerget elu taga ajama hakanud. Sestpeale ei sallinudki Liisa enam Rajat. Kõigest hingest ei sallinud, sest tegelikult oli tüdruk talle väga meele järele ja paremat naist ta oma vennale ei teadnud.

«Noh, pruudist inimene, kas varsti on pulmad?» küsis Liisa trepi juurde jõudes, kus seisis Raja. (Paras aeg pulmade järele pärida!)

Priske palja varbaga urgitses Raja trepinurga juures liiva, mis Vasjale sinna mängimiseks toodud. Oli juba suure augu uuristanud. Ent pulmanägu tal küll peas ei olnud. Tusaselt vaatas ta Liisale otsa, salamure pilgus.

«Lähme tuppa,» kutsus Liisa. «Mis me siin nurga peal passime!»

Mindi sisse. Ent parem oleks küll välja jääda olnud, sest toas oli kõik pilla-palla — alles oli Liisa nii vana kui noored ühekorraga teele saatnud. Kas tõesti jääb nüüd tema elugi niisama laokile kui see koristamata tuba?

«Raja, sul on terav silm. Vaata, ega mul puru silmas ei ole?» luiskas Liisa.

Ta lõmbas Raja akna alla valguse kätte, kuid tollel siid endal silmad nutuälevil.

«Kanäe! Sul näib ju veel hullem puru silmas olevat kui mul.»

Raja peitis oma märja näo Liisa rinnale ja ohkas kõlatult:

«Ta sööb mul hinge seest ära!»

«Kes nii? Õpetaja või?»

«Miška.»

«Mihhail?» imestas Liisa. «Meie Mihhail või?»

«Jah.»

«Räägi aga, räägi!»

«Tema jah... Saime siin üks õhtu kokku... Ütles, et tulgu ma põhuvirnade juurde...»

«Ja siis?»

Palavad pisarad tilkusid Liisa paljale kaelale ja rinnale, kuid tüdruk vaikis. Hing kees ja kipitas, aga suu oli lukus: oli ta ju Fjodor Kapitonovitši tütar! Uhke! Liisa sai pahaseks ja raputas teda õlast:

«No ja siis? Mis siis juhtus?»

«Ta ei tulnud...»

«Kuhu ei tulnud? Põhuvirnade juurde või?»

«Jah.»

«Kõigest? Kuule, kuule,» elavnes Liisa, «millal see õieti oli? Kas mitte tol õhtul, kui ta meestega lossimas käis? Kas tal oli viinalõhn küljes?»

«Oli küll...»

Liisa naeratas kergendatult — sõlm hakkas ometi hargnema.

«Tookord ei saanud ta küll mitte kuidagi sinna minna.»

Raja tõstis kahtlevalt pea.

«Bulatõsi! Tol õhtul sadasid meile poisid kaela, Petka ja Griška. Mõtle ometi, Mihhail tegi ja korraldas kõik, pikutas nad kooli, aga nemad panid sealt ajama. Tahtsid kangesti Tuksi näha. Kus sa, kus sa, meil oli siis tegemist õhtugi! Siiamaani ei tea, kuidas neil läks. Elame nagu tulista süte peal.»

Raja jättis nutu silmapilk järele ja läks veel ilusamaks. Liisa jäi teda vahtima ning järsku sai tal süda täis: ema mul, keda veel trööstida vaja! Mis teab sihuke silehakkesõõdetud mullikas murest või südamevalust!

Järsu liigutusega tõusis ta püsti ja oli ise ka oma sõnade teravusest üllatatud:

«Vähe veel said! Kuule nüüd, või temale tehti liiga! Seisid tunnikese põhuvirnade juures! Kas sa üldse tead, mis siis tehakse, kui tõega armastatakse? Heidetakse end teise jalge ette nagu õlekõrs, nagu vitsaraoke! Ent sina tingid just nagu turul, arvestad iga asja! Ise hõlpu täis, aga virised, muud ma ei ütle! Või nüüd siis kardad Mihhailit Meie Mihhaili, kes rubla eest annab, aga kopika eest vastu saab! Tead sa seda?»

Raja lõi näost särama. Lippas toast välja, pisarad ja südamevalu olid kui peoga pühitud.

Liisa võttis seinalt peegli ja istus laua äärde. Ega ta mingi iludus olnud. Kaugeltki mitte Klevakinite Raja. Esiletükkivad põsesarnad ja rohelised silmad nagu kassil. Aga kas maailm peab ainuüksi ilusate päralt olema? Kas siis seda veel küllalt ei ole, et ta meest kolm pikka aastat truu koerana ootab ja passib? Toona puhkusel käieski tuli teine vaid paariks päevaks koju, oli linnas ja rajoonis vanu sõpru kohanud, — aga kas Liisa talle ühtegi paha sõna ütles? Vastuoksa, ta oli teda isegi vanaisa ja venna eest kaitsnud: ah jätke juba, mis te tast trünnite! Las inimene lõbutseb, egas sõdurielu ole hõlbuelu!

Liisa ei hakanud tuba koristama, esimest korda elus lõi ta kõigele käega. Tõtt-öelda polnudki selleks mahti, oli aeg lauta lipata.

3

Muidu oli Liisa ikka kolm korda päevas heina järel käinud, aga täna tõi neli koormatäit ja läks veel viiendatki tooma. Muudkui sõitis edasi-tagasi, et end tühjaks nutta. Ning nuttiski.

Luhal heljus õhtune udu, hele täht vaatas taevast alla, tema aga vähkres märjal niitmata rohul ja muudkui vaevas ennast:

«Mispärast siis? Mispärast? Milles on küll minu süü?»

Nende kahe päeva ja kahe öö jooksul oli ta kõik üksipulgi läbi arutanud, kogu elu silme eest läbi lasknud, kõik, mis ta oli öelnud ja teinud (või mis seal nii meenutada oligi, pikalt nad siis Jegoršaga koos olid elanud, vaevalt kaks nädalat!), aga ei leidnud endal mingit süüd. Midagi

[illegible] tal endale ette heita. Vahest ehk ainult oma noorust. Seda küll, seda jah. Verinoorelt oli ta mehele läinud, seitsmeteistkümneaastaselt — mis naine ta siis üldse oli!

Linnuke kaebles põõsas, võib-olla oli temagi maha jäetud, külas mängis keegi lõõtspilli, sel oli lõbu laialt.

Liisa tõusis istuli ja sidus rohust märjaks saanud räti tugevasti pähe.

Kellelgi polnud veel aimu tema südamemurest. Isegi temale polnud ta sõnakestki lausunud. Aga küll nad kuuljevad, see päev on kiire tulema, mil nad teda haskatama hakkavad.

«Kas sa oled seda õudset lugu kuulnud?»

«Mis lugu?»

«Jegorša olla Prjaslinite Liisa maha jätnud!»

«Mis sa ajad?»

«Ei ma aja ühti! Jumalatõsi!»

«Mispärast ta tema siis maha jättis? Ei saanud kuud segagi ühes elatud!»

«Eks sa mine küsi Jegorša enda käest. Tema teab paremini.»

Liisa kujutas ette, mis näoga naised teda vahtima ja uudishimutsema hakkavad, et ju tal ikka mõni viga küljes on, kui mees ta maha jättis...

Ei, seda ei sünni. Ei tohi sündida!

Liisa kargas püsti ja pani silmalt Dunja võrendiku peale jooksma.

Juba päeval oli Liisa tolle Dunja peale mõelnud. Oli ainud üks ilmõnnetu Pekašino naine või neiu, kes kalda alla vette hüpanud. Aga kes ta õieti oli? Ja mispärast ta endale käe külge oli pannud? Kas oli mees ta maha jätnud?

Jalad takerdusid märga rohtu, põõsad peksid vastu nägu ja silmi. Alles siis, kui jalge alt savikamakaid vette pudenema hakkas, jäi Liisa seisma.

Tihe valge udu tuprus Dunja haua kohal, pimedast sügavikust uhkas jäist külma.

Jumaluke, ta oli ju oma Vasja sootumaks unustanud! Mis siis lapsest saab? Ja taat? Kuidas ta jätab vanamehe üksi virelema!

Liisa pööras ümber. Astus tasa, nagu vastutahtsi, kuni siis ummisjalu jooksma pani: lehmad olid juba tubli tund karjamaalt tagasi, ja nemad polnud ometi milleski süüdi!

Kaheksas peatükk

1

Anfissal oli kiire. Päike oli suures kõrges, kohe pidi Ivan koos Podrezoviga pärale jõudma, kuid temal polnud veel põrandki pestud.

Podrezov tõi neile täna kuhjaga toimetusi kaela. Oli hommikul suure kisa ja käraga uksest sisse vajunud:

«Võtke külaline vastu!»

Jah, kuidas sa võtmata jätad! Nad olid oina veristanud (küll nad seda oinast veel taga nutavad, kui tuleb aeg lihanormi viia!) ja püülijahu hankinud, Anfissa oli ise all jõe ääres kaupmehe-Jefimko palvel käinud. Või veel! Ega see polnud mõni lihtne külaline, et annad aga ette, mis juhtub. Podrezov oli ikkagi rajooni peremees. Mine või pankrotti, hüppa või nahast välja, aga laud olgu aus!

Oligi. Kapsasupp, hautatud lambaliha värske kartuliga, ka pliinitainas oli hakkama pandud, et kõik oleks käe pärast võtta ja tulipalavalt lauale anda.

Paraku ei pakkunud see lauakatmine talle suuremat rõõmu. Ivani sõbrustamine Podrezoviga polnud talle ilmaski meelt mööda olnud. Mõnikord kahekesi kalal käia või seltsis viina võtta, see läks ehk veel kuidagi, ent mis pidi ta näiteks Podrezovi tänasest käigust mõtlema? Alles see oli, kui Ivan sealt tuli, napilt viis tundi tagasi, ja juba kihutab vana ise siia nende juurde! On's nad lapsed, et teineteiseta elada ei saa? Ja ülepea ei passi ühel kolhoosi esimehel parteikomitee esimese sekretäriga läbi käia. Seda enam, kui sul endal kolhoosis lood just kiita pole, kisud ainult rajooni taset alla!

Ei, siin ei olnud midagi mõelda ega arutada: sekretäril passib esimehe juurde teed jooma või lõunastama tulla küll, nii on ikka kombeks olnud, aga esimehel ei kõlba sekretäri juures kodus käia. Ta ei tohigi. Vaata kui läheb jutt lahti, et oled sekretäri pailaps, katsu, mis nägu sa siis teed!

Sellest oligi Anfissa mehega rääkida tahtnud, kui too koidu ajal Podrezovi juurest tuli, aga polnud tihanud. Omaenda mehega ei saanud ka enam niisama rääkida, pidi enne kõik hoolega läbi mõtlema! Näed siis, kuhu nad välja olid jõudnud!

Arusaamatusi oli nende vahel ennegi olnud — abielus

tuleb sedagi ette —, aga need olid ainult õhtuni kestnud. Öö all neid ikka lepitanud. Öö oli ühendanud nii ihud kui hinged, nad armastasid teineteist tuliselt, nagu armastavad inimesed, kes pole end nooruses ära kulutada jõudnud. Püüd aga magasid nad lahus.

Esimest korda oli Ivan tema juurest ära läinud pärast laulatust.

Naine teadis, et ta poleks tohtinud sinna minna. Niigi peletis Ivanile, et naine oma nina tema asjadesse topib ning igal sammul õpetab ja utsitab. Ja siiski oli ta läinud, Ivani enda pärast. Ivan oli ju äkilise vihaga, mehed aga purupurjus — oleksid läinud raksu, nii et tükid taga! Aga veel hullemast hullemini läks! Ning ülejärgmisel õhtul pöörasid nad jälle Ivaniga tülli. Ikka sellesama Žitovi Pjotri pärast.

Žitovi Pjotr oli nende juurde koju komberdanud, et kas nad ei võiks üle soo, rehala vastas, pisut heina kõõbitseda, naine olla valmis vaadanud.

«Ei või,» oli Ivan mühatanud, «sa oled niigi küllalt kõõbitsenud.»

Tõsi jah, Žitovitel oli Sinelga ääres paari koorma jagu heina kuhja pandud, aga kas see oli siis mõni lehma talvehein!

Eks Anfissa oli siis Pjotri eest kostnud, — kuidas sa küsimata jätad, kui teine sind pilguga lausa anub.

«Hea küll, esimees, ära nüüd koonerda. Teistel on ikka kaks jalga all!»

Lahkel toonil oli ta kõnelnud, et mees ei haavuks, ja õpris nutikalt, et igaüks aru saaks, mispärast Žitovi Pjotrile erand tehakse.

Kus sa, mees pööritas silmi, nagu oleks Anfissa ta vastvaenlane! Ent Žitovi Pjotr oli ka kõva kui ränikivi: kuidas küla mulle, nii mina külale. Otsi endale ehituse peale uus brigadir, mina võtan enda priiks.

«Eks me vaata, kus paigas sa veel priiust pead!»

Anfissa oli kaht kätt kokku löönud: kes siis inimestega niimoodi kõneleb!

«Kas nüüd jäi süda rahule?» karjus Ivan tema peale, kui Žitovi Pjotr ära oli läinud. «Jälle said oma mehele häbi teha! Et vaata, rahvas, kuidas ma teie eest seisan! Aga see, mis mu mees teeb, ei ole minu süü.»

Anfissa vaikis ja püüdis solvamist alla neelata.

Peremees ja külaline ei jõudnud sugugi ülearu vara, kell oli juba kahe peal, nii et Anfissa tuli kõigega laheda dalt toime, sai lõuna valmis ja põranda pestud, jõudis ennastki ehtida ja korraldada — maja lõhnas päris pühade järele.

Pani selga oma kõige uuema ja armsama — mehe ostetud! — kleidi (roheline rohi valgel põhjal), pistis juuksed linna moodi meelekohtadelt üles ja isegi kõrged kontsad alla: kui juba, siis juba!

Ühesõnaga, ajas suled kohevile. Podrezov, kes oli harjunud teda nägema tööl või kodus talitamas, ei leidnud kohe parajat sõna:

«Oh sa pagan! Ega sa ometi uuesti mehele minna kavatse?»

Mis nüüd Podrezovist, kes istub natuke aega ja sõidab kohe jälle ära, jumal temaga! Aga mees oli rahul! Tuppa tulles oli küll sünk kui äikesepilv, küllap oli Podrezovi käest nahutada saanud (pea siis veel niisuguse mehega sõprust!), aga naist nähes lõi nägu naerule.

Anfissal läks meel lahedaks, ta lippas nagu noorik ahju ja laua vahet.

«Noh, Jevdokim Polikarpovitš, mis sa meie majandist arvad?» alustas Anfissa juttu, kui lauda oli istutud. «Kus käisite, mida nägite?»

«Kiita pole siin küll midagi. Ja tead, miks?»

«Miks?»

Anfissa taipas, et see oli krutskiga küsimus — Podrezovi silmad välgatasid hoopiski mitte sekretärlikult —, aga võta kinni, mis tal mõttes oli!

Podrezov tõmbas lurinal ninna mõnusa rasvase kapsasupi lõhna, Anfissa oli talle just nüüdsama suure taldrikutäie ette tõstnud, ja pilgutas silma, ise Ivani poole osutades:

«Sellepärast, et sa talle liiga tihti liha söödad. Häälestad vale asja peale.»

See oli harilik meestenali, ja kui nüüd Anfissa oleks vähegi kaasa lõõpinud, oleks laua taga lõbu laialt olnud, ent jumal ise teab, miks ta tõsiseks muutus.

«Ei, Jevdokim Polikarpovitš,» sõnas ta, «nüüd süüakse maal haruharva liha. Normiks läheb ära. Ega teda meilgi laual ole.»

«Aga mis see on? Palginotist keedetud või?» suskas Podrezov näpu taldrikusse. Tema tegi ikka veel nalja.

«Oinas sai ära veristatud.»

«Minu pärast või?» Podrezovile tõusis veri näkku.

Ivan andis naisele silmadega märku: võta ometi aru pähe! Aga Anfissale oleks nagu kurat sisse pugenud, hüüte ei saanud järele jätta.

«Mis sa siin silmi volksutad! Jevdokim Polikarpovitš leab ilma minutagi, mis elu maal elatakse. Ja kui ei tea, siis vahib nimme läbi sõrmede.»

«Kas see vahib läbi sõrmede? Mina või?»

«Kes see muu?» Taganeda oli hilja. Kui vesi on paisu lagant välja murdnud, ei saa teda enam niisama lihtsalt pidama. «Mina mäletan hästi, kuidas sa neljakümne teise aastal siia meie juurde tulid. Mäletad, Novožilov suri ära ja sind määrati esimeseks sekretäriks. Tuleta meelde, mis sa meile tookord rääkisid!»

«Panen ette klaasi tõsta!» lausus Ivan iga tähte rõhutades. Et Anfissa ometi aru pähe võtaks.

«Pea, pea,» sõnas Podrezov. «Las ütleb kõik välja.»

«Mis siin öelda on?» Anfissalgi kargas kops üle maksa: mees püüab tal suud kinni toppida, nagu latraks ta niisama tühja, külaline on tige nagu härg — vaata, et pistab kohe möirgama. «Kas sa ise ei mäleta? «Naised, pidage vastu! Naised, pärast sõda sööme kõhud täis...» Või nii? Mitu aastat nüüd sõjast mööda saab? Kuus! Aga naised kannatagu ikka veel, siiamaani ei ole kõhtu täis saanud.»

Rääkides ei vaadanud Anfissa nimme mehe poole, et kõik välja laduda, mis hingel pakitses; aga nüüd, kus ta kõik välja lahminud oli, jooksis küll hirmujudin üle selja. Mööda, nii mööda kui mööda! Kes siis külalisega sedaviisi räägib! Ja mis ta sellest lihajutust üldse üles võttis? Mine seleta nüüd!

Podrezov ei söönud, mees ei söönud — ta ei näinud, küll aga kuulis seda. Anfissa pures huuli ja luristas pinna, nagu oleks külma saanud, kuni lõpuks nutma puhkes. Taga targemaks!

«Ära pane pahaks, Jevdokim Polikarpovitš, ma ei tea isegi, mis ma kokku jahvatasin. Eks see lähe mullegi külge. Mina ju rääkisin naistele sedasama juttu.»

«Ega siin praegu naised koos istu!» nähvas Ivan.

Anfissa tahtis üles tõusta, sest kaua sa ikka laua taga

pisaraid neelad, kuid Podrezovi võimukas käsi hoidis teda tagasi.

«Kuule, Anfissa, kas me oleme sinuga kunagi kokku joonud?»

«Viina või?»

«Nimelt.»

«Kus sa! Egas mina sinu pailapsi olnud! Minu vastu oled sa ikka kõva käega olnud!»

«Tõsi või?»

«Tõsi mis tõsi,» kostis Anfissa. «Miks ma peaksin valetama.»

Podrezov valas teeklaasi viina täis. Piripardani täis, kuhjaga, ja pani perenaise ette.

«Joo, Anfissa, minuga kokku. Ära mitte tagasi lükkas!

Säh sulle siis! Kupatab sulle vaheldumisi kuuma ja külma kaela — võta siis veel kõrgeid külalisi vastu! Ja mis too kodune pikne veel ütleb?

«Joo!» käskisid Ivani silmad.

Anfissa viskas pea uljalt kuklasse: oskasin sohu keerata, oskan soost väljagi keerata!

«Niisuguse külalise terviseks võtan hea meelega!»

«Ei, mitte külalise terviseks,» kostis Podrezov.

«Kelle terviseks siis?»

«Kelle terviseks? Mitte kellegi. Selle terviseks, et ma sinuga siin Pinegal sõja ajal rinnet toetasime.»

Anfissa jõigi. Seda oli Podrezov hästi öelnud. Pani pool klaasi korraga hinge alla, aga siis võttis kätte ja tegi põhja peale. See oli küll Ivani süü. Oleks ta öelnud, et aitab, oleks aidanud kah. Sest mine võta kinni, mis ta õieti tahab. Seda küll, et rüüpa — aga kas tee ainult suuseks või võta põhjani? Podrezovist ei maksa rääkidagi, ega tema jäta, enne kui oma tahtmist saab. «Pane ära! Näita, et sa minu peale viha ei kanna.»

Anfissa hingas sügavalt, tõmbas kopsu õhku täis, nagu kavatseks sukelduda, kuulatas, mis poeg vaheseina taga teeb, ja panigi ära. Ole lahke!

Tükk aega ei saanud keegi sõna suust. Niisugust asja polnud nad üneski oodanud; toas oli nii vaikne, et Anfissa kuulis, kuidas Rodka oma voodis läbi une haigutas.

Esimesena tegi suu lahti Podrezov:

«Nii et sina pead mind petiseks, Anfissa? Mis?»

«Ennäe, mistarvis sa mulle viina sisse jootsid! Et väljа uurida, mis sust räägitakse. Aga minul, lollil, vajus

[illegible] suu ammuli, mõtlesin, et minu töörügamist meenutab[illegible]» mõtles Anfissa. Kuuldavalt aga ütles: «Kas sa [illegible] ei tea?» ja vaatas otse, vähimagi hirmuta Podrezovi [illegible] teravatesse silmadesse. «Minu arust on inimene, kes sõna ei pea, petis. Sa sõidad nüüd mööda kolhoose ringi. Kas sul pole häbi inimestele silma vaadata? Minul on küll häbi...»

«Sa hakkad jälle pihta või?» nähvas Ivan.

«Miks ka mitte?» Anfissa vaatas mehelegi otse silma [illegible]

«Kas sinu lühike aru tõesti ei võta, et kõik ei sõltu ainult sekretärist? Kas sa arvad, et tema käes on kogu [illegible] ja võim?»

«Kelle käes siis? Kas mitte tema volil ei riisuta meid [illegible] saast paljaks? Kas mitte tema volinikud ei seisa rehepeksumasinate juures?»

«Õigus, Anfissa, minu volinikud,» lausus Podrezov. «Aga ilma selle puhtaksriisumiseta ei tule toime. Sa unustad sõja ära.»

«Midagi ma ei unusta. Kas me veel kaua kõike sõja [illegible] veeretame? Tarvitseb vaid teiesuguseid vendi pisut [illegible] silitada, kui juba on kisa lahti: «Sõda!» Sõdu on ennegi olnud. Missugune häda ja viletsus pärast Kodusõda oli! Naelu polnud kuskilt võtta, soola polnud — [illegible] pandi leeme hulka. Kuid paari-kolme aastaga hakkas elu uuesti käima. Nüüd aga on kaardid juba mitu [illegible] ära kaotatud, kuid maamees ei saa ikka poest leiba, [illegible] teenistujaile antakse nimekirja alusel. Kaua see [illegible]? Iga aasta jääb heina lume alla, aga kolhoosnik ei [illegible] oma lehma tarvis niita — ole lahke ja ütle, kas sellest on ka sõda süüdi?»

«Noh, sina oled nüüd jälle oma sõiduvees.»

«Olengi!» vastas Anfissa mehele ägedalt. «Kas ma pole [illegible] küllalt rääkinud, et sa ei oska rahvaga läbi saada, [illegible] jõuga, ikka kurjaga, iga heinasületäie pärast ähvardad...»

«Kui neile peale ei hüppa, jätavad nad kolhoosikarja [illegible]! Niigi ei liiguta nad lillegi!»

«Selle tasu eest teevad minu arust ülearugi!»

Ivan kargas laua tagant püsti ja hakkas toas ringi saatma. Ent Anfissa ei liigutanud oimugi. Jookse, kui tahad! Ükskord oli Anfissa Oljona palvel Žitovi Pjotrit hurjutanud, et miks sa, Petja, jood? «Et ennast inimesena

tunda!» oli Žitovi Pjotr talle vastanud. «Kui ma pea täis võtan, lähen kole julgeks. Ei karda keda kuraditki.» Ja näe, viin annab vist tõega julgust juurde. Praegu ei kartnud ka Anfissa kedagi — ei meest ega Podrezovit.

Tõsi, Podrezov polnud täna ka kellegi õige Podrezov. Anfissal oleks nagu prunt suu eest võetud: maad ja ilmad oli ta kokku jahvatanud ning Podrezovit sarjanud, õudne mõelda, mis sellest mõni teine kord tulla oleks võinud! Kuid seal ta istus ja kuulas, vaata, et hakkab end veel õigustama!

«Seda ma sulle ütlen, Anfissa,» alustas Podrezov, kui Ivan oli jälle lauda istunud. «Ega meil üksi raske ole. Mujal kraides ja oblastites ei elata sugugi paremini. Usu mind.»

«Ega haigel sellest kergem ole, et naaber ka põeb,» kostis Anfissa.

Jälle lõi tal kõik sees keema, nii palju ütlemata asju kipitas keele peal.

Siinkohal meenutas Ivan Podrezovile, et aeg on teele asuda.

«Kuhu nii?» imestas Anfissa.

«Mõtlesime Sotjugale minna,» lausus Podrezov. «Tarvis teie ja Vodjanõ hein üle vaadata, ning ühtlasi ka kala püüda.» Sihkis Anfissat mehepilguga ja lisas lõbusalt: «Et sa oma teistpoolt palavamalt armastaksid.»

«Küll mina oma meest armastan! Ilma kalatagi!» vastas Anfissa ja sirutus meest suudlema, mida ta rahva ees muidu kunagi ei teinud.

Ivan tõrjus ta muidugi eemale, teiste ees õrnutsemine nüsis teda nagu nüri noaga, aga naine pidas oma joont, andis talle nina peale matsuga musi ja hakkas laulu jorisema: alles nüüd oli viin latva löönud.

«Mis sa inimesi hirmutad, mine too parem hobused.»

«Lähme parem ise,» naeris Podrezov. «Tema ei leia praegu tallihoovigi üles.»

«Ei leia? Arvad?» hüppas Anfissa jalule. «Valejutt! Leian küll!»

Pea käis ringi, ta haaras voodijalutsist kinni, kuid lävel ajas end sirgu ja läks lauldes välja.

Mullu kinos «Kubani kasakaid» vaadates oli Anfissa nõnest ja kadedusest nutnud, et näe, ometi kuskil elatakse jõukat elu!

Ja laul oli ta ka pisaraid valama pannud. Silmad tõusid vett täis, kui too esinaine laulma hakkas:

Ma terve sõja sind vaid mõttes kandsin,
sind oodates ma elasin ...

See laul oli ju temast, Anfissast. Tema armastusest ja igatsusest. Sellest, kuidas ta kolm pikka sõja-aastat ja ühe aasta pärast sõdagi oma kasakat oli oodanud.

Ning seal ta nüüd tuigerdas ja üürgas oma armsamat laulu. Tälest kõrist.

Karjanaised tõttasid laudast välja vaatama, kes seal laulab ja hõiskab. Salvusel vakatasid kirvehoobid ja ehitusmehedki puurisid teda pilkudega, teab kust oli tema ümber kari lapsi siginenud.

Ükstapuha, vahtige isu täis! Ei ole ju Anfissat kuigi ühti külavahel näha. Kas on teda pärast sõda kordagi purjus nähtud?

Tallimeest polnud kohal, oli läinud heinu tooma või mäenõlvale hobuseid edasi panema. Aga kust te võtate, et Anfissa üksi hakkama ei saa? Terve sõjaaeg ei saanud ta reikuspäevil mära seljast maha, küllap saab nüüd kakski hobust kuidagimoodi saduldatud!

Anfissa lükkas tallivärava pärani, astus söakalt latrite juurde — hobustele meeldib, kui nendega kindlal käel ümber käiakse — ja tõi esmalt Poisi, siis ka Ranga välja.

Hank oli rahulik ja asjalik mära, sellele sai ta kähku sadula selga, aga Poiss keerles ja pöörles nagu kurat, ajas hambaid irevile ega lasknud sadulaga ligigi.

«Seisa, sunnik! Seisa, saatan!»

Anfissa läks üleni kuumaks ja higiseks, enne kui sadularihma kinni sai, aga siis ajas hobune tagajalgadele püsti ja rapsas oheliku katki — see Jefimi köis ei pidanud ka midagi, ja mis sa ühelt vanaätilt ikka nõuad! Anfissa lendas tallivärava ette hobusekapjadest tolmuks tallatud liiva sisse maha.

«Kuhu nüüd, Poiss?»

Ta kargas jalule ja jooksis hobuse kannul vana lauda

poole, kus maa hobuse kapjade all kõmises. Aga vaevalt jõudis ta lauda juurde, kui Poiss ümber pööras ja tulistvalu tagasi kappas, hoia eest, et alla ei jää. Nii lähedalt tormas mööda, et pritsis näo täis.

Mitu korda ta talli ja lauda vahet mõõtis? Kümme või kakskümmend? Sadul vajus kõhu alla, hobune oli vahust hall (ometi oli Poiss süsimust!) ja Anfissa aina silkas mööda tulist liiva ikka lauda juurest talli juurde ja talli juurest lauda juurde. Kuni Liisa kaevu juures veekünal hobuse kinni võttis.

Anfissa nihutas sadula hädamisi kõhu alt seljale, tõmbas rihma kinni ja palus Liisat:

«Jumalapärast, vii see metsaline meile, ma tulen ka kohe.»

Ta raputas end tolmust puhtaks — uuest kleidist oli pisarateni kahju — lükkas higised salgud silmilt ja läks lauda manu ehitusmeeste juurde. Pani silmalt, mööda segitallatud liiva.

Astus seina äärde, ajas pea kuklasse ja hüüdis põlglikult:

«Igavesed raisad, metselajad! Seda te olete!»

Ah et ei ole või? Kõige viimasemad raisad on nad! Naisterahvas tradib terve tunni palava päikese käes mööda liiva hobuse sabas, ja oleks siis et üksainukegi meesterahvas appi tuleks! Kükitavad nagu pessud seina peal ja muudkui hirnuvad, lõuad laiali — lusti kui palju!

Žitovi Pjotr pistis kisama:

«Lukašina!» (Küll ta teab, kuidas kunagi kutsuda.) «Pea kinni! Pane pidurid peale!»

Mitte ei pidanud. Ei pööranud peadki.

Eluaeg oli ta oma inimeste eest seisnud. Ülemustega nende pärast kiskunud, mehe kallal naakunud: «Ivan, anna järele! Ivan, lase inimestel elada!» Kas nemad lasevad Ivanil elada?

Ei, vähe on Ivan neid veel liistule tõmmanud. Vähe. Tänane maamees ei liiguta tagantkihutamata lillegi. Mismoodi sa siin esimeheametit pead? Esimees ei saa ju nende kombel sülitada ja kõigele käega lüüa.

Viinauim oli päris lahtunud. Anfissa ruttas jooksujalu koju. Kuhu Rodka jäi? Ja kuidas Ivan ilma temata ära sõidab?

Üheksas peatükk

1

Saalpool Pekašinot, kui punasest savimäest alla minna ja üle Sinelga sõita, tulevad puustused ja karjamaad.

Karjamaad ulatuvad paremat kätt kuni Pinegani välja — märg kuusik, lepavõsa ja mätassoo, mis suve läbi kihiseb sääskedest. Pahemat kätt kahustel metsastel küngastel asuvad puustused.

Pekašinos on kümneid puustusekohti, viie versta ulatuses kuni Saviauguni, ja igal puustusel on peremehe, asupaiga või pärimuse järgi oma nimi — ole mees ja pea meeles!

Kohalikul elanikul on kergem. Kohalik elanik omandab selle metsatarkuse juba lapsepõlves. Aga mis peab uustulnuk tegema? Kuidas jätta meelde saatude nimed, kui neid on sadu? Kuidas heinamaade üle arvet pidada? Ülem-Sinelga, Alam-Sinelga, Sotjuga, Võrda, Nõrsa, Marjuša ... Üksteist jõge! Ja igal jõel on omad luhad ja nõlud: laastikud, puhastikud, roogendikud, arud, aasad ja sõorud.

Lukašin oli selle metsatarkuse viie aastaga selgeks saanud. Ta teadis peaaegu kõiki nimesid Pekašino segaselt ja keerulisel kaardil. Kui Podrezovil tuleks praegu pähe teda eksamineerida, võiks ta hõlpsasti üles lugeda kõik puustused, kust nad mööda sõitsid, ja pärimusedki, mis Pekašino rahval nendega seotud on.

Ent Podrezov vaikis. Istus sadulas ja kõngutas oma suurt pead hobuse sammude taktis, heites aeg-ajalt pilke ühele ja teisele poole teed, paremale, kuuskede vahelt helgelasselt välkuvale Pinegale, või küpsete pohladega kirjatud põndakutele.

Poiss — Lukašin oli talle oma hobuse loovutanud — oli juba valges vahus. Küllap polnud kerge uue ratsanikuga harjuda. Ka oli Podrezov temaga võrreldes hoopis kogukam. Ülearust rasva nagu polnudki, aga kaalu oli kavasti, hobune hirnatas aeg-ajalt pingutusest.

Podrezov tegi suu lahti, kui nad jõudsid kõrge vana männini, mille otsas kükitas tulipunane valgetäpiline harbasseen nagu kukk.

«Kas sa oled palju seeni koju toonud?»

«Paar korda oleme naisega metsas käinud.»

«Mina mitte kordagi. Sel aastal polegi omakorjatud metsaande suhu saanud.»

Kui nad Sograst, kitsast, kuid käreda vooluga jõest üle said, läks ilm heledamaks ja rõõmsamaks: nõlvadel libletasid haavikud, üle tee seisid valged kasesalud ja rohelised välud. Hobused hakkasid ise, ilma tagant sundimata, sörki laskma.

Tuli ette jäätmaid.

Kole lugu: sõja ajal jõudsid naised ja lapsed need põllud üles künda, aga pärast sõda on nad sööti jäetud. Ja nii pole ainuüksi «Uues Elus». Mujal kolhoosides oli sama lugu. Küll sarjati ja haugutati esimehi, anti kohtu allagi, aga miski ei aidanud. Aasta-aastalt sigines jäätmaid juurde.

Saviaugu saadul oli sõõruaed ümber ja põlluväratid ees, et loomad ligi ei pääseks.

Praegu aga andis Saviaugu sõõrust märku veel niidumasina lõgin, mille Lukašin juba paari kilomeetri tagant ära kuulis.

«Sõida edasi, Jevdokim Polikarpovitš, küll ma järele jõuan. Ma pean Prjaslini juurest läbi käima.»

«Mihhaili juurest või? Kas tema müttab seal?» Podrezov osutas kõrgele kaasikule, mille tagant kostis töömüha.

«Tema.»

«Lähme. Ma tulen kaasa.»

Saviaugu sõõrdu viis lai kõva põhjaga tee, aga seda oli ainult Mihhei majani, täpsemalt vana tuhaasemeni, kivivare ja nõgesetihnikuni, kus kunagi oli maja seisnud.

Mihhei Harin, selle puustusetalu peremees, raadas Saviaugul esimesena põldu ja tõusis viie aastaga küla kõige rikkamaks meheks, niisugune maa oli siin. Must ja rammus, mis väetamatagi saaki annab.

Autoga Saviaugule ei pääse, enne vannud kõik kuradid kokku, nagu Pekašinos räägitakse. Kraav polnud sügav, suvel kuivaga pole seal piiskagi vett, aga pinnas on tüma, ei kanna inimestki, hobusest rääkimata.

Esimestel aastatel ehitas Pekašino rahvas igal suvel purde, aga peagi loobus. Sest Vodjanõ varganäod, kes siinsamas üle jõe elasid, lõhkusid kõik maha ja vedasid küttepuuks. Siin aitas ainult mehe karujõud.

Prjaslini Mihhail oli Saviaugul terve lahingu maha

pidanud, kraavi kuhjatud hagu, roikad ja puujupid olid juba valgeks hõõrutud.

Lukašin ja Podrezov tulid kraavi ääres hobustelt maha, sidusid hobused kähku põõsaste külge ja võtsid ruma niidumasina lõgina peale, ja juba paistiski masin kraavipervelt põllu veerest.

Mihhail vaatas rahulikult, isegi ükskõikselt põõsastest väljaroniva Lukašini poole, kuid Podrezovit silmates ajas kohe kaela õieli, tõusis püsti ja müttas läbi niitmata odra vastu.

Teretas kõigepealt küll Lukašinit, kuid rutakalt, kõigu pealt, erilise innuta, see-eest oleks aga Podrezovi teretamist võinud kas või kinos näidata: käed pühiti vastu pükse puhtaks, suu venis kõrvuni, alatisest turrisolekust polnud jälgegi.

Lukašin sai aru küll, et see on suur au, kui rajooniko-mitee esimene sekretär ise sinu juurde põllule tuleb. Sellest võib terve aasta takkajärele heietada! Ent ometi oli see talle haavav. Eile oli ta Tšugaretti ekstra Saviaugule saatnud, et too Mihhailile tubakat viiks, isegi paki «Tähekest» oli enda käest juurde pannud, aga Mihhail ei tänanud siiski.

«Sa oled täpselt isa moodi. Eks ole?» sõnas Podrezov. «Ainult juuksed olid tal heledamad.» Podrezov silmitses noormehe laia, higist, päikesepõlenud rinda, mis vana sõduripluusi kaelusest paistis, ja müksas teda rusikaga, nii et kõmises. «Aga rinnust oled sa isast isegi laiem.»

Mihhail naeratas ja väärutas päikese käes märjaks läinud pead.

«Pane tähele, esimees, kuskil mujal kolhoosis pole sihukest vägimeest olemaski!»

Podrezov ei öelnud seda mitte ilma tagamõtteta; ta oskas ja talle meeldis tarvilikke inimesi kiita. Pärast sõda ei jäänud noored mehed kolhoosi pidama, ja kui mõni jäigi, siis nägi ta välja justkui alaealine: kõhn, kängunägu, viletsate hammastega — sõjaaegne põlvkond, mis läinud.

Ka Mihhail Prjaslin kandis endal sõja märke. Laubal sügavad kortsud nagu künnivaod. Sünged pruunid silmad ei naeratanud naljalt, nad olid küllalt häda ja viletsust näinud. Aga seda oli alles lähedalt näha. Muidu oli mees nagu tammetükikas. Ja rammu oli tal mitme eest. Podrezov oli oma silmaga näinud, kuidas ta kevadel lossimisel

ikka kaks kotti turjale võttis, suurustades oli korra isegi kolm kotti korraga haaranud.

Turgutanud Mihhaili paari kiidusõnaga, läks Podrezov ise niidumasina juurde, et üks ring teha. Ilma selleta ei saanud ta kuidagi, see oli tema raudne reegel: mitte ainult rääkida tööinimesega, vaid ka tema nii-öelda töömehenahka pugeda. Kas või paariks minutiks. Seda enam, et ta kõiki töid tundis: oskas künda ja külvata, niita ja reht peksta, metsa lõigata ja pootshaagiga töötada, maju ehitada, karu jahtida ja noota heita. Peab tunnistama, et see meeldis inimestele ja mõjus paremini kui ükski kihutuskõne.

Nii ka nüüd.

Teinud põllule kaks ringi peale, pidas Podrezov hobused Lukašini ja Mihhaili juures kinni, ronis niidumasinalt maha ning hõõrus käsi — ohjad olid peo kibedaks nühkinud, harjumata asi.

«Päris hästi võtab,» lausus ta, niidumasina poole noogates. «Palju tuleb?»

«Päevas või?» küsis Mihhail. «Kolm hektarit teeb vahest ära.»

«Vähe,» vastas Podrezov. «Neli võib võtta.»

«Või neli,» ümatas Mihhail rahulolematult, rääkides sekretäriga nagu võrdne võrdsega. «Palju tahate! Siin räsi sees...»

Podrezov ei pannud pahaks. Kui jutt oli tööst, siis ta tähtis ei olnud. Vastupidi, talle meeldis, kui temaga vaieldi ja oma õigust taga aeti.

«Sa teed liiga väikesed ringid! Pöörete peale läheb palju aega ära!»

«Tühi jutt! Kus sa neid suuri ringe teha saad, kui ümberringi on puha põllupeenrad ja kännud!»

«Selle eest tuleb küll esimehele külge hakata. Kaua's neid kände juuritakse. Mis kände siin nii väga ongi? Seda nurme pole vist oma kolm-nelikümmend aastat puhastatud?»

Lukašin oleks võinud vastu vaielda, et kellel on mahti siin Saviaugul põlde juurida, kui päris küla all kasvavad nurmed võsasse. Kuid Podrezov sammus juba lehtonni poole.

Onn seisis kenal välul kahara kuuse all, mis oli tihedalt roosasid vaiguseid käbisid täis. Katus oli kahekordne;

nüüd enda oma ja lisaks veel kuuse oksad. Ei seal olnud ühtki sadu karta.

Ääreäärest eemale peletades vaatas Podrezov onni sisse, kuhu värsketest heintest oli ase tehtud.

«Siin ööbidki või?»

«Vahel jah,» vastas Mihhail. «Ega hobustel ole naljaasi viis versta maha lõntsida.»

Podrezov näitas Tuksi poole, kes temalt pilku ei pööranud — küllap sai temagi aru, kes siin peamees oli.

«Ega sihukese eluka seltsis olegi midagi peljata. Kas sul on kõik korras?» Ent hoiatas kohe: «Ainult moonast ära räägi. Juba haugutas Anfissa mu läbi. Ise tead, et enne kui esimene käsk pole täidetud, pole sellest juttugi.»

Paistis, nagu oleks Mihhailgi rajooni peremehe riikliku mõtteviisi omaks võtnud, vähemalt pidas ta seda õigeks.

«Nii et kuidas on? Kas on minu käest midagi küsida?» kordas Podrezov.

Mihhail vaatas Tuksi poole, kes oli oma tohust toidusanuma käppade vahele haaranud, ja hammustas huulde: mida küsida, mis Podrezovit ebamugavasse olukorda ei asetaks, aga mis talle endale siiski tähtis oleks?

Meelde tuli!

«Teate mis, Jevdokim Polikarpovitš! Minu tattninad, see tähendab, vennakesed, said tükiga hakkama... Mäletate, te aitasite mul veel neid tööstuskooli panna?»

«Mäletan, miks ei mäleta!»

«Ma ei teagi, mis neist nüüd saanud on. Lasksid kooliski jalga. Olla seda elukat kangesti näha tahtnud...» Mihhail osutas Tuksi poole. «Selle ma muretsesin, kui nemad juba ära olid. Mina pöörasin neil küll kohe aisad ümber. Aga üle nädala pole kirja. Võib-olla on nad juba välja visatud?»

«Hüva, kui Sotjugalt tagasi jõuan, helistan oblastikomiteesse. Küll seal räägitakse, kellega vaja. Ma usun, et see asi saab korda.» Podrezov pigistas lõualuud buldogi kombel kõvasti kokku, otsekui oleks tahtnud selle lubaduse endale mällu vajutada.

Mihhail saatis mehed kraaviperveni.

Kui nad tee peale olid jõudnud, vaatas Lukašin tagasi. Mihhail seisis ikka veel samal kohal, pikk, laiaõlgne, naeratav, mahedast augustipäikesest peast jalatallani üle kullatud.

Kõige ilusam mets, mida Lukašin Pinega ääres teadis, oli Punane palu Saviaugu ja Sotjuga vahel.

Pinega poolt vaadates oli seal lehtpuusegune männik, mets, nii et vaata ja imesta. Aga põhja pool teed, kus oli niiskem, laius kuusik, Pekašino toitja.

Selles kuusikus oli kõike küllaga. Heal aastal võis seal seeni ja marju lausa labidaga kokku ajada. Näiteks mullu kõndisid Lukašin ja Anfissa kõigest viis-kuus tundi metsas, kuid tõid koju toobrijagu seeni soola panna, teise toobritäie palukaid ja veel korvitäie seeni kuivatamiseks.

Linde ja loomi oli seal muidugi ka. Sügisel esimese külmaga ehmus alatasa lendu argu püüparvi, võis isegi metsisekuke enda peale sattuda, kes parinal lendu tõusis.

Ent üle kõige olid põdrad. Paari aasta eest oli Lukašin siin unustamatut pilti näinud.

Ta tuli varavalges Sotjuga luhalt, päevatera oli vaevu metsa kohale tõusnud. Öösi oli ta vähe maganud, napilt kolm tundi, ja sõitis sammu, tukkudes sadulas. Äkki kuulis ta tee veeres kahinat ja krõbinat.

Ta tõstis oma uneraske pea — ja hing jäi kinni. Punased põdrad! Kihutasid üle välu tema poole, päikeseketas haralistel sarvedel.

Tuli välja, et põdrad kuulutasid ette rõõmusõnumit. Kui ta kodutreppi jõudis, ootas Anfissa teda ennekuulmatu uudisega: nad saavad lapse.

Enne sõda olid kõik Pinega kaldad sellist metsa täis olnud. Kuid sõda ja sõjajärgne laos olid neist nagu tuulispask üle kihutanud. Metsamaterjali oli hädasti vaja, plaan läks aastast aastasse aina suuremaks — mis siis üle jäi? Kuidas sa jätad kaldametsad kirvest puutumata, kui puit oli siin kõrget klassi ja väljaveoga polnud muud muret kui lükka aga vette?

Punane palu jäi neil raskeil aastail sellepärast alles, et ta ei olnud õieti kellegi oma. Lugu oli nii, et ammuilma olid kaks küla — Pekašino ja Vodjanõ — Punast palu teineteise võidu omaks pidanud. Üksvahe pärast revolutsiooni kuuluski mets Vodjanõle, mis oli siinsamas üle jõe. Hiljem sai Pekašino Punase palu jälle endale, sedapuhku võeti see ka riiklikku maakasutusakti kolhoosi maana üles.

«Ei lähe läbi,» ütlesid jonnakad naabrid ja saatsid pikemalt mõtlemata palvekirja otseteed Moskvasse.

Sessinane peremehetus oligi Punast palu säästnud. Mõnikord paistis küll, et sellegi männiku tund on tulnud, sest siis tuli kellelegi jälle paber meelde, mis kuskil Moskvas eksles, ja heideti käega ning otsiti midagi muud.

Lukašini nägu lõi naerule, kui nad metsavahele pööratud kohe kaks puravikku korraga. Seisid kenasti tee veeres sambla sees, nii et roni või hobuse seljast maha.

«Tagasi tulles peaks seda metsa pisut kammima,» maiskis Lukašin.

Podrezov ei vastanud. Tema raske, massiivne nägu, mis alles äsja oli lõbus ja elav olnud, oli nüüd sünge ja tuim nagu järv, millest põhjatuul üle käinud.

Või veel, mõtles Lukašin, Sotjuga metsapunkt polnud enam mägede taga, ja küllap see oligi esimese sekretäri põhjatuul. Metsavarumisplaan teist aastat täitmata, tööjõud ei püsi, raudteeehitus pooleli, kurat teab, mis seal õieti tehakse! Ent kes vastutab? Esimene sekretär.

Kui üle jõe hakkasid valendama Sotjuga uusehituste katused, pööras Podrezov tagasi vaatamata (tema ratsutas ees) oma hobuse üleveo poole, ja selles polnud muidugi midagi iseäralikku: õige peremees ei saa ometi nii tähtsast paigast mööda sõita, sinna pilku heitmata. Ega Lukašingi ju Saviaugu sõõrust mööda sõitnud. Kuid Podrezov oleks võinud ette öelda, seltsimehe kombel märku anda! Egas nad ju rajoonikomitee bürool olnud! Lukašin ajas okkad turri ja õelutses:

«Kas siin ka näidistööd tegema hakatakse?»

Podrezov raputas pead:

«Ei tule siin mingit näidistööd.» Pisut vaikinud, tunnistas talle omase otsekohesusega: «Selles see asi ongi, et siin ei saa ma midagi ette näidata. Bensiinivärgist hoian ma eemale. Mina jagan ainult neid masinaid, mis kondimootoriga käivad. Selge?»

Endistel aegadel, kui siin valitses veel Kuzma Kuzmitš, tuldi t e m a l e jõe äärde vastu, haisteti õhust. Aga nüüd tuli metsapunkti direktor nende juurde välja alles siis, kui nad kontori ees hobustelt maha ronisid.

Tuli välja — noor, enesekindel, heledapäine, ei mingit lipitsemist ega askeldamist. Kuna Lukašin talle juhtunisi ligemal oli, ei hakanud ta temast mööda, esimese

sekretäri juurde tormama. Hoopiski mitte! Surus kõigepealt Lukašini kätt ja alles siis ulatas käe peremehele.

Insener Zarudnõi oli praegu rajooni populaarseim mees. Temast räägiti kõikjal — metsapunktides, kolhoosides, rajoonikeskuses. Kõigepealt tema ameti pärast. Ega olnud naljaasi rajooni esimese mehhaniseeritud metsatööstuse direktor olla. Selle ettevõttega oli ju kogu Pinega tulevik seotud. Teiseks oli ta ise ka kõva kivi, mis aina sädemeid lõi.

Enne Zarudnõid oli Sotjugal kolm direktorit olnud, ja kõik nad olid Podrezovi ees saba liputanud. Kuid see kollanokk, kes alles kahe aasta eest oli instituudi lõpetanud, hakkas kohe hambaid näitama.

Ükskord kutsus Podrezov ta enda juurde ettekannet tegema, ise aga läks täitevkomitee istungile. Seesinane Zarudnõi maldas vaevalt pool tundi ooteruumis passida, kui rebis märkmikust lehe ja kirjutas:

Seltsimees esimene sekretär! Minugi töö on mulle riikliku tähtsusega. Sellepärast palun teine kord täpne aeg määrata.

Jättis kirja Podrezovi abi kätte ja pani sõna lausumata Sotjugale tagasi.

Oleks niisuguse tükiga hakkama saanud mõni teine, mõni oma, kohalik mees, oleks Podrezov talle alles näidanud. Aga mis sa näitad inimesele, kes on trustist saadetud? Ja just selleks, et Sotjuga metsatööstus jalad alla saaks.

«Noh, kas tuled minuga, või astud tuttavate poole sisse?» küsis Podrezov Lukašini käest.

Tooni järgi oli selgesti aru saada: Podrezov ei tahtnud, et Lukašin viibiks tema ja metsatööstuse direktori kõneluse juures.

Ja Lukašin kostis:

«Ma lähen parem omade juurde.»

«Ilus on. Sinu käsutuses on poolteist tundi.»

3.

Lukašin polnud üle aasta Sotjugal käinud, ja kui ta nüüd siin, hobune ratsmeidpidi järel, ringi kõndis, ei tundnud ta asulat ära. Segilöödud sipelgapesa! Kõik oli

[illegible] kasvatud, ehitati uusi ja remonditi vanu maju. Vähemalt neljakümne kirve hoobid — see polnud sul mõni Lukašino! — summutasid isegi sepikoja müra, mis ometi oli siinsamas asula taga saviaukude juures.

Lukašini pilk ei eristanud veel üksikuid inimesi ääsimas, kui Ilja Netjossov ise sepikojast välja tormas. Laiskima kulunud purjeriidest põll ees, tuiskas ta välja ja haaras Lukašinil ümbert kinni.

Varem oli Iljal sepikoja lähedal palkmajas lahe elamine olnud, aga nüüd oli ta sellest midagi lao- või kuivatusolist teinud, ja siin oli lausa laat.

Tuba oli kole kitsaks jäänud, ja küllap sellepärast lapsedki — kaks metsikuvõitu mustasilmset poissi ja tüdruk — möllasid raudvoodil, mis peaaegu kogu ruumi endal alla võttis.

Lukašin uudishimutses:

«Mis pattude pärast sina siis põlu alla oled sattunud?»

Ilja pilgutas oma heasüdamlikke siniseid silmi — ta polnud küsimust kuulnud.

«Ma küsin, mispärast sind sihukesse soolaputkasse on pistetud?»

«Mis soolaputkasse... Meil käib tihendamine. Mul on vesi vedanud. Mõnes toas elavad kaks-kolm peret koos. Direktor ise elab kontoris.»

«No-oh?»

«Just, just. Inimesi on igalt poolt kokku värvatud — Valgevenest, Ukrainast, Smolenskimaalt, aga peavarju peale pole mõeldud. Ise näed, paljuke meil barakke on. Igavene ruumikitsikus. Juba mitu nädalat ei pääse sauna, ainsagi on inimesed sisse pandud. Kuigipalju rahvast on veel küladesse korteritesse pandud, käivad sealt tööle. Lahendamatu värk. Terve see kupatus on algusest peale liispeakaela tehtud.»

«Miks siis nii?» Lukašin oli ammu tahtnud Sotjuga asjadest, millest praegu ka oblastileht kirjutas, selgemat infot saada.

«Esiteks sellepärast,» hakkas Ilja nagu ikka arutlema, «et metsatööstus plaaniti siia, kust metsad on ümberringi juba maha võetud. Selge see, et ainus väljapääs on nüüd raudtee. Raudtee on aga ikka veel kümne versta taga...»

«Kuidas uus direktor ka on?»

«Jevgeni Vassiljevitš või?»

Ilja mõtles, enne kui ütles:

«Ega ma teda veel igast küljest tunne, pole veel aastatki tööl olnud. Ja ega ma teda seal sepikojas kuigi tihti näe. Ent eelmiste direktoritega võrreldes on ta peaga mees, üks mis kindel. Kõike ta teab ja jagab. Näiteks läheb traktor katki, mehhaanikud susivad ja pusivad, aga enne ikka asja ei saa, kui direktor ise käed külge paneb. Rahva eest peab ka hoolt. Varem ei saanud me kuude kaupa palka, pank pani veto peale — ettevõte ei täitvat plaani, aga Jevgeni Vassiljevitš lõi kohe korra majja. Sööklaski on lobi nagu paremaks läinud...»

Väljast kostis ärevat hirnumist ja kapjade trampimist. Lukašin pistis pea aknast välja ja ähvardas Ilja poisipõrgulisi, kes juba männi külge seotud hobust suskisid.

«Ma unustasin samovari üles panna,» turgatas Iljale pähe, kuid Lukašin ütles teejoomisest kindlalt ära ning asus jälle Sotjuga elu-olu üle pärima.

«Mina arvan nii, et kui Jevgeni Vassiljevitš oma noorusetuhinas üle pea ei lenda ja keegi talle rõngast ninna ei pane, siis hakkab asi edenema.»

Lukašin kiikas küsivalt Ilja poole:

«Kes talle rõnga ninna peaks panema? Podrezov või? Nojah, nalja saab! Kaks kõva kivi! Kuidas su enda käsi käib, Ilja Maksimovitš? Ega sa seda kolimiseasja ümber pole mõelnud?»

«Ei, see jääb nõnda, talveks tulen ma koju. Mõtlesin juba lõikuseajaks tagasi tulla, aga näed sa, Jevgeni Vassiljevitš, keelitas ikka, et kõpitsegu ma veel paar nädalat sepikojas.»

Nüüd ometi võis Lukašin täiel rinnal hingata. Ta oli siin istunud ja noore direktori järele pärinud, Sotjuga asjad olid teda tõesti alati huvitanud, ent ometi oli tal kogu aeg hoopis muud südamel olnud: ega Ilja ümber pole mõelnud? Kas tuleb ikka Pekašinosse tagasi? Ega asi üksnes selles olnud, et Ilja oli sepp, kellesugust otsi tikutulega. Tema oli Pekašino rahvast Lukašinile kõige lähedasem. Igas asjas oli ta toeks olnud. Tema peale võis kindel olla, et ta Žitovi Pjotri poole üle ei lähe.

Ometi pidi Lukašin Iljad ausalt hoiatama:

«Võib-olla ei maksagi sul kiirustada, Ilja Maksimovitš... Ise tead, mis on kolhoos metsatööstuse kõrval.»

Sepp ei vastanud. Ohkas sügavalt ja heitis pilgu pühasenurka, kus usklikel ikoonid ripuvad. Temal ripus seal klaasi all kadunud tütre fotosuurendus, punase lindiga põimitud kuusepärg ümber.

Lukašini pilk riivas teisi seinu.

«Marja pilti ei ole,» lausus Ilja. «Elas oma elu pilti tegemata ära.»

Nii ta on, see inimese elu, mõtles Lukašin. Küllap tuleb aeg, mil Pekašinoski kõhu täis saab, ehk tuleb paradiiski maa peale. Aga kas on Ilja Netjossov selles paradiisis õnnelik? Ilma Valjata ja elukaaslaseta?

«Heakene küll, Ilja Maksimovitš, homme õhtul olen juba Pekašinos tagasi, lähen sinu omaste hauale. Mis ma heite ütlen?»

Ilja jäi jälle vastuse võlgu.

Kümnes peatükk

1

Lahe ja lustakas jõgi on Sotjuga.

Sõidad selgel lõikuskuu õhtul ja jääd kuulama, kuidas kärestikud mitmel häälel laulavad ning helisevad. Ent tana olid nad juba mitu kilomeetrit maha sõitnud, aga ikka valitses vaikus. Kärestikud olid üle ujutatud ja vait. Nagu suurvee ajal.

«Ehk pöörame tagasi?» sõnas Lukašin. «Mis kala sa sihukese ilmaga püüad?»

Vastuse asemel nähvas Podrezov hobusele piitsaga.

Nad sundisid hobuseid takka. Rogovo vanade metsabarakkideni, kus neid ootasid paat ja võrgud, jäi veel kilomeetrit kaheksa, kuid päike oli juba madalas, vastaskaida kuusik hõõgus kui punane müür.

«Sõidame neemede kaudu,» pani ette Podrezov, kui ees lagedal järsakul suvehütt paistma hakkas. «Heinaveoteed mööda tuleb poole vähem maad.»

Lukašin lõi käega: nõus. Tõsi, neemede kaudu minnes tuleb kümmekond korda läbi Sotjuga sumada, aga mis neil muud üle jäi? Sest see oli ka ainuke tee, mida mööda nad veel koivalges Rogovosse võisid jõuda; pimedas ei leia sealt paatigi üles.

Esimesest koolmest Jeska tare all pääsesid nad kergesti üle, ajasid ainult vee kihama, ka teisest ei tulnud

veel üle ujuda, kuid Paljasmäe all pidid nad äärepealt ära uppuma. Ikka Podrezovi põikpäisuse pärast.

Lukašin oli talle küll selgeks teha püüdnud, et koolmekoht on ülesvoolu toomevõsa juures, aga Podrezov oli vastu raiunud, et terve Paljasmäe alune on madal.

Nõnda ta siis sundiski hobuse tagajalgadele ja tõusis jalaraudadel püsti — võta või jäta, Tšapajev! —, ent sealsamas kadus vee alla, oli otse võrendikku vajunud.

«Jalad, jalad lahti!» röögatas Lukašin ja tormas ülespeakaela appi.

Lukašin haaras esimesel sekretäril kraest kinni — ei siin olnud aega taktitundeline olla — ja tiris ta hobuse seljast maha.

Nüüd pääses Poiss kähku võrendikust välja, kuid Lukašini märal andis kaht meest päris vedada.

Edasisõit ei tulnud enam kõne allagi: meestel polnud kuiva kohta hamba all, sedamaid pidid nad lõkke üles tegema.

Õnneks polnud puid vaja kaugelt otsida: koolmekoha vastas mäenõlval oli kuivi kaski nagu valgeid aiateibaid volilt võtta. Aga tule pärast karju või appi. Mõlema tiku olid päris sodiks ligunenud, suvehütt, kuhu viimased ööbijad põhjamaa kombe kohaselt kindlasti toosi tikke olid jätnud, jäi teisele poole jõge.

Uuesti otsiti taskud läbi ja pöörati pahupidi — ja tõesti, sedapuhku vedas: Podrezov leidis pintsakutaskust läikiva välgumihkli, mille ta kunagi Pekašinosse sõites autojuhi käest niisama vaadata oli võtnud — uhiuus tulemasin oli — ja hajameelselt endale taskusse pistnud.

Käed värisesid ja hambad plagisesid külmast ning õhtuvilust, veel enam aga hirmust, et ka välgumihkel võiks alt vedada.

Ei noh, jumal on ikkagi olemas: masin lõi sädet. Kohe esimese säksiga.

Podrezov hakkas tohuribasid Lukašinile — temap see õnnekatsuja oli — otse pihku toppima ja peagi oli tuli üles tehtud.

Ennekõike oli tarvis riided ära kuivatada, mehed said oma tubli tunni ihualasti õhetavas kaasikus lõõmava lõkke ümber karelda, enne kui end seestpoolt soojendama hakkasid. Kruusitäie kange punšiga — tulikuum tee viinaga pooleks.

Podrezovile hakkas vähehaaval eluvaim sisse tulema.

Asja veel tohtvalge nägu lõi hõõguma. Häälest kostis kõuenoote.

«Kahju, et me siia pidama jäime,» ütles ta. «Muidu oleksime täna kala saanud.»

«Minu arust pole siin midagi kahetseda,» vaidles Lukašin vastu. «Kes niisuguse veega kala püüab?»

«Nimelt niisugusega püütaksegi. Kas sa Rogovo all isegi loosse tead? Kuivanud jõesängi? Liigveega kala lausa ronib sinna rohtu sööma. Pole muud muret kui pane ainult jõekurk võrguga kinni.»

Läbi õhtu-udu kandus neemelt kellukese puhast ja kerget häält: Lukašin oli enne asulast väljasõitu oma märale kella kaela riputanud, jõest kostis sulpsatusi ja lahesatusi, siis lahvatas vist haneparv õhku ja lendas vilinal üle pea.

Lukašin tõstis kärmelt pea ja vaatas lõkkeroosat ringi mustal taeval. Podrezov aga ei liigatanudki, istus raskelt puunotil ja kohendas toikaga tuld: polnud vist veel äsjase õpardusega leppinud.

Lukašin tõmbas lõkke kohal kuivatatud paberossi ära ja tõusis püsti. Pikk ja külm öö oli ees, tuli heina külje alla tuua: sügisel on kahtlane paljal maapinnal magada.

2

Heinakuhi oli siinsamas paremat kätt põõsaste taga (õnnega luhal oli Lukašin nagu omas kodus), kohe oli ta tagasi.

Podrezov istus endiselt lõkke kohal kumaras, ainult särgi oli ta seljast võtnud, just nagu täidest äravaevatud inimeses.

Heinasülemit maha visates lõõpis Lukašin:

«Meil on täna siis igas tükis sõda lahti.»

«Sulle teeb nalja või? Aga mul on terve keha punaseid plekke täis.» Podrezov kohmetus ja hakkas särki seljas tirima. «Teinekord bürool või pleenumil, kui on vaja mõelda ja ajusid liigutada, mul nahk lausa põleb seljas. Tahaks karjuda, kakelda, kõik kuradile saata...»

«Mis arstiteadus ütleb?»

«Arstiteadus... Vana jutt: päike, merekümblused, rahulik elu... Ma olin tunamullu kuurordis ja elasin terve aasta inimese kombel, aga tänavu ei pääse ju välja.»

Hiigelvihuna tõusid sädemed lõkke kohale — Lukašin oli ägedusehoos terve kasepaku korraga tulle visanud.

Podrezov vaikis pisut ja ütles siis äkki:

«Muidugi olen ma petis... Sinu Anfissal on õigus...»

«Mis õigus? Ah sa mõtled seda?... Jäta nüüd! Paljugi mis üks purjus naisterahvas suust välja ajab!»

«Ei,» vangutas Podrezov pead, «ta ütles õigust. Peatähtis, et inimesel kõht täis oleks. Ise näed, kuidas meil lood on.» Podrezov luges sõrmede peal üles. «Nelikümmend üks, nelikümmend kaks, nelikümmend kolm, nelikümmend neli, nelikümmend viis... Neli aastat söda ja kuus pärast... Teeb kokku kümme aastat. Juba kümme aastat ei mõtle inimesed muust kui leivatükist...»

Nüüd sai Lukašinile selgeks, miks esimene sekretär täna nii sünge oli. Mitte ainult Sotjuga metsatööstuse pärast, mis tal nagu veskikivi kaelas ripub, rohkem ikka selle jutu pärast, mis nad enne siiasõitmist ajasid.

Lukašin viskas Podrezovile heinatuustaku istumise alla ja sõnas:

«Kui asi nõndaviisi edasi läheb, ei saa veel kümme aastat kõhtu täis.»

«Eks sina ise ole ju ka peremees. Miks sa siis paha peremees oled?»

«Mina mõni peremees! Kas sa oled näinud peremeest, kes üheteistkümne kopika eest maha müüb vildid, mille eest ta ise rubla kakskümmend kopikat välja on andnud. Aga minu käest võetakse piim niiviisi ära — üheteistkümne kopika eest, mulle tuleb ta kahe rublaga kätte.»

«Kes ta sult ära võtab? Riigile annad ju!»

«Ära sa sõnadest kinni hakka!» Lukašin nõksatas pea kuklasse. «Riigile küll, aga mis siis? Mis ütles Lenin pärast Kodusõda? Ütles, et talupojaga on vaja õiglaselt ümber käia, ei tohi tema käest kõike ära võtta...»

«Nõndaks,» surus Podrezov läbi hammaste. «Mis veel?»

«Kust mina tean, mis,» nähvas Lukašin vastu. «Kuid nii see elu ei edene. Võta või minusugust... peremeest...» Lukašin muigas irooniliselt. «Muud ma ei oska kui kantsikuga vehkida. Ainult karjuda ja kantsikuga vehkida, muud mul pole. Aga hobust utsitatakse kaertega. ikka kaertega!»

«Eks ta ole,» urises Podrezov ebamääraselt ja vaatas ringi.

Ka Lukašin vaatas ringi. Päris kõhe oli niisugust juttu ajada. Ent teisest küljest, keda siin ikka karta, mõtles Lukašin. Ööst kuusikut? Hobuseid, kes neid oma suurte silmadega ühtelugu pimedusest vahtisid? Või lõkketuld? Lõke leegitses käredalt. Ja see käredus hakkas külge. Kurat võtku, pealegi oleks esimesel sekretäril kasulik teada, mis rahvas mõtleb. Pekašinos räägitakse nii juba ammutima. Tahes-tahtmata hakkad ajusid liigutama, otsid Lenini käest punasest raamatust tänase elu jaoks

«Kõhu arvel kokkuhoidmine pole suurem asi,» ütles Lukašin. «Mis töötegijat on mehest, kellel soolikad korisevad! Meil oli külas Ivan Kropotovi nimeline kulak. See oma teadis, kus võib ja kus ei või koonerdada. Tead, mis ta hommikul üles tõustes eidele ütles? Igavene ihne vanamoor oli! «Sööda sulastel kõht täis.» Kohe hommikul andis käsu kätte. Tema teadis, et söönud mees nihutab mõne palgast, näljane ei liiguta kõverat kõrtki.»

«Õige küll,» kostis Podrezov, «aga ära unusta, et meil on söda.»

«Hoh, tahad või ei taha, aga sõda nüüd küll meelest ei lähe. Selle pärast ei pruugi minu arvates muretseda.»

Hobused tulid otse tule juurde.

Lukašin võttis vitsa ja tõrjus neid eemale.

«Tunnevad vist karu lõhna,» sõnas Podrezov. «Siin ümbrusjugal neid on, ööd on ka pimedad, just paras aeg ümber hulkuda. Tead sa, millal ma esimese karu tapsin? Kaheteistkümneaastaselt. Õieti ei tapnud küll mina, taat võttis mu kaasa lõksu vaatama...»

Põhjamaal armastatakse jutustada igasuguseid tõsi- ja mitteloolisi lugusid karudest, Lukašinilegi meeldis neid kuulata, kuid praegu talle Podrezovi jutt ei istunud. Nüüd polnud jahimehejutu aeg. Hing muudkui kees ja kipitas sees. Need polnud kaugeltki naljajutud, mis nad siin olid ajanud.

Mehed vaikisid ja vahtisid üksisilmi lõkkesse.

Lõpuks lausus Podrezov:

«Mnjaa... On meil aga jutud! Kuusedki vangutavad päid...» Tõusis siis püsti ja tõmbas oma sekretäritoonil kriipsu alla: «Heakene küll, jätame nüüd kuuskede ja kaskede kohutamise. Joome veel kruusitäie teed ja keerame magama, kui me kord juba siia pidama oleme jäänud.»

Varavalges olid mehed üleval.

Lõke hingitses udus veel hädavaevu. Udust vaatasid hobuste tülpinud näod, öösi oli tõesti vist mõni karu lähedal kooserdanud.

Mehed käisid jõe ääres, viskasid vett näole ja panid teevee üles.

Kogu aja vaikinud Podrezov tegi pärast esimest kruusitäit suu lahti:

«Panen ette tegutsema hakata ja kaladega mängimine järgmiseks korraks jätta. Sa ei vaidle vastu?»

«Ei,» kostis Lukašin.

«Mina sõidan siis metsatööstusesse. Tollele piimahabemele tuleb õpetust anda.»

«Kellele nii? Zarudnõile või?»

Podrezov ei vastanud, vaid küsis:

«Ja mis siis sina ette võtad?»

«Mul on luhale asja. Heinajäneste juurde.»

«Hüva.» Vaikides heitis Podrezov pilgu Sotjugale, kus läbi valge uduseina tõusis verev päike. «Selle peale, mis me öösi kõnelesime, sülita. Selge? Sihuke puder peas ei too head...»

Esimest korda täna hommikul vaatas ta Lukašinile otse silma. Hammustas huulde ja hakkas märgade saabastega tallama lõkkeaset, mis niigi vaevu hingitses. Vähe sellest. Oleks olnud tema teha, küllap oleks ta isegi kuused ja kased, nende öise jutuajamise tunnistajad, maha tallanud. Nii vähemalt paistis Lukašinile, kui ta nägi vilinal hingavat Podrezovit tigedal pilgul ringi vahtimas.

Podrezov sõitis ära hüvasti jätmata. Kastene hommikuvaikus kõmises hobuse kabjaplaginast ja Lukašin silmitses, veel tükk aega noruspäi oma jalge ees suitsevaid tukke, öise lõkke tunnistajaid.

Üheteistkümnes peatükk

1

Mihhailil sai Tuksist päris kõrini — varahommikust hilisõhtuni jahtis koer võsas ja lammidel.

Algul oli see Mihhaili lõbustanud; ta oli rõõmus, et

kutsikast kasvab terane koer, lapsest saati oli Mihhail jahihasimisest unistanud...

Kuid üsna pea tüdis ta kutsika ülemäärasest agarusest. Ei mingit töötegemist! Vaevalt saad masinale istuda ja ümber asuda, hobused liikuma nõõtada, kui roni aga jälle maha. Tuks haugub! Ja pole mingit mõtet teda ära vilistama hakata — seni kui peremees ise kohale ei tule, haugub ta ikka täiest kõrist, olgu see siis vares, juhuslikult kaevangule sattunud lehm või jooma tulnud põder.

Täna oli Mihhail oma viis korda juba tolle tobujussi juurde vantsinud ja talle aru pähe panna püüdnud, ent tulu polnud miskit — muudkui hakkab aga jälle otsast peale.

«Tuks, Tuks, tule ära!»

Lõpuks vanade purdejäänuste man ei vaikinud haukumine. Vastupidi, läks ikka ägedamaks.

Tigedalt hüppas Mihhail niidumasinalt maha, haaras käigu pealt paraja toomevitsa, et küll sa nüüd saad, va reinroju! Kuid koera juurde jõudes ärkas temas korraga lahmees. Ta laskus kummargile, tõusis kikivarvule ja pistis isegi hinge kinni, lükkas põõsad ettevaatlikult laiali, lõmbas silmad kissi, libistas pilgu üle hüpleva karvakera, vaatas vilksti siia-sinna ning pidi äärepealt naerma puhkema: Raja!

Tüdruk seisis kraavipervel purde man, vahtis jalge ees hüplevat koera nagu lummatult ega saanud paigast.

«Mis sind siia tõi, Raja? Jäta ükskord järele, napakas! Kas saad ise üle?»

Silmapilk oli Raja tema juures, päikese käes särahtas punase-valgetriibuline kleit. Ja kõik kohad olid magusat lõhna täis. Juhtus ta sulle teinekord talvel vastu — just nagu värsket juulikuist heinalõhna uhkas sinust üle.

Mihhail vaatas tohtkorvi, mis Rajal priskes pruunis käevangus rippus, — seal polnud ainumat seent, vaatas paljaid täidlasi jalgu — nii küll põllul vihke sidumas ei käida.

Raja seletas oma äkilist metsailmumist nõnda:

«Otsin Kirjakut... Meie lehm on kuskile kadunud...»

«Ah sedaviisi siis!» muigas Mihhail. «Mina mõtlesin, et tuleb riisikaid soolama!» Kohalikus keelepruugis tähendas see suudlemist.

Poiss oli oma teravmeelsusega rahul:

«Noh, kas tuled mulle külla?»

Tuks vudis esimesena lehtonni juurde, Mihhail tema kannul. Enne kui poiss karikakrakirevast välust üle jõudis, oli tal nahk seljas märg. Muidugi mitte kuuma ilma pärast. Ei tea, mis kärbes teda küll hammustas, et ta hakkas Raja jaoks teed sisse tallama. Sõtkus raskete kirssaabastega hoolega teerajalt rohtu maha, nagu tuleks talle külla mingi ebamaine muinasjutuolend, mitte külatüdruk.

Vesi seisis teekannu sees lehtonni taga vatikuue all jahedas, Mihhail jõi ühe sõõmuga poole ära — nii kuivaks oli kurk äkitselt läinud.

«Soovid ka?» pakkus ta külalisele.

Raja raputas pead.

«Õigus küll, ega vesi vein ole, palju sa teda ikka jood... Millal too Kirjak teil kaotsi läks? Sihuke taltsas lehm...»

«Eile...»

«Kas isa on ka otsimas?»

«On...»

«Karjaste käest küsisite?»

«Küsisime...»

«Kas põllud Saviaugu taga vaatasite läbi? Lehmad kipuvad ikka sinna...»

«Ptüi!» vandus Mihhail äkki endamisi. Püüab küll igate kanti, aga tüdruk ei kosta muud kui ei või jaa. Kui pole millestki rääkida, rääkigu vähemalt, mis külas tehakse. Mihhail pole juba kaks päeva koju saanud.

Mihhail kobas taskust «Tähekese» paki, võttis paberrossi, istus lehtonni varju ja hakkas suitsu pehmeks mudima.

«Istu ka. Ega ma karu ole, et elusalt nahka panen.»

Raja ei istunud, muudkui tammus jalalt jalale.

Mihhail kõõritas tüdruku ilusaid priskeid jalgu, millele oli märgi rohuliblesid kleepunud. Siis lipsas ta pilk nagu sisalik seeliku ääre alla.

Joobunud ettekujutus joonistas varmalt lõpuni kõik selle, mida erepunane sits varjas, kuid Mihhail valitses end. Valitses senikaua, kui pilk jõudis ümarate, pingul rindadeni. Ja siis vajusid kõik tõkked ja tammid tema seest kokku nagu laviin, metslooma väledusega hüppas ta püsti.

Raja ei pannud vastu, ja isegi siis, kui Mihhail ta pikali lükkas, ei hakanud ta teda tõrjuma, pööras ainult näo ära, nagu oleks asi ainult suudlemises.

Mihhail laskis tüdruku lahti — mis lõbu on puunotti ronnata! Pealegi kargles Tuks siinsamas — leidis ka paraja aja peremehele oma agarust näidata!

«Tõuse püsti!» nohises Mihhail kurjalt. «Elu peal pole mu kedagi väevõimuga võtnud.»

Raja tõusis püsti ja löntsis minema nagu suur, peksasaanud koer. Ei kohendanud end ega nööpinud kleidikraed kinni.

«Korv jäi maha!»

Raja pöördus ümber, heledad pisarad nirisesid mööda ta kahvatunud palgeid — see veel puudus! — ja äkki haaras ta peast kahe käega kinni ning pistis jooksu. Sama teda pidi, mille Mihhail alles pool tundi tagasi tema tarvis oli tallanud.

Tuks tormas tüdrukule haukudes järele.

«Tuks! Ei tohi, Tuks!»

Tuks tuli vastu tahtmist tagasi, Mihhail aga ei saanud silmi ära tüdruku suurelt kogult, märkas punast linti tema tumerungeis juustes ja taipas äkisti: temasuguse oina pärast oli ju tüdruk pühapäevakleidi selga pannud ning punase paela juustesse põiminud — kes siis nii toredasti lähituna lehma otsib!

«Pea kinni, Raja!»

Mihhail jõudis purde juures tüdrukule järele, haaras ta kõvasti kaissu, ja sai samas korraliku kõrvakiilu.

«Raja, Raja!»

Järsku see tüdruk ongi tema Eeva, mõtles ta. Mis tüdrukul viga? Täitsa tüdruk!

«Raja, Raja...» Enneolematu rõõmu ja naudinguga kordas ta tüdruku nime. «Oota pisut. Kui saame need põllud kaelast ära, tulen ma sulle nagu kord ja kohus kosja... Isameestega... Tahad?»

2

«Nõõ-nõõ! Lase käia! Liiguta ometi jalgu!»

Mihhaili juubeldav hääl kõmises nagu kevadine kõu üle ohtuse metsa. Hobused lasksid sörki, ärakuivanud tee oli kevaks sõtkutud — hoopis teine asi kui kolme päeva eest, mil ta niidumasinaga igasse auku kinni jäi. Ometi näis talle, et sõit läks ikka aeglaselt, ta tõusis püsti ning keerutas ohjaharusid pea kohal.

Tuks lippas niidumasina kõrval, saba püsti. Mis temal, rumalal loomal, ka rõõmustada oli? Kas pole üsna üks kõik, kus räusata ning rahmeldada? Kodumail oli tema kuningriik esiväratist tagaväratini, rohkem eluruumi tal ei olnud, aga Saviaugul oli terve ilm tema päralt. Võis haukuda ehtsat lindu või looma, mitte mõnda majast mööda komberdavat vanamutti! Tuksil oligi juba üks orav hinge peal, oli teist ennist päeval haukunud, kui too jooma oli tulnud.

Ei, kui kellelgi on põhjust rõõmustada, siis ikka Mihhailil. Kui palju oli ta Saviaugul vaeva näinud ja rassinud, — see oli ju selge rõõm, et töö tehtud sai, pealegi algab tal nüüd hoopis teine elu. Kas ta pole oma kahekümne kahe eluaasta jooksul küllalt ringi ajanud? On aeg ankrusse heita. Mis siin enam oodata või otsida!

Ega ta mungaelu elanud ole, on teda armastanud nii naised kui neiud. Aga niisugust asja pole enne sündinud, et tüdruk oleks ise nõndamoodi päise päeva ajal tema juurde tulnud. Ja veel missugune tüdruk!

Hobused lasksid sörki, tee ääres oli hulganisti lambaninasid ja võiseeni. Pesadena ja punakollaste viirgudena. Nüüd, kus päike on maa soojaks kütnud, on nad robinal välja tulnud. Haabade alla nõlvakule oleks nagu punaseid rätte maha laotatud — pohlad olid suured ja mahlakad nagu lapse rusikad.

Tänavu läheb ta palukale koos Rajaga. Ja mis kuradi pärast ta eile tüdruku ülepea minema oli lasknud? Mis peitust siin enam mängida, kui asi on niikuinii otsustatud? Poleks pruukinud täna öösi enam üksiku hundina oma pesas uluda! Koiduni polnud ta nahka silmale saanud. Lamas lehtonnis ja vahtis tähtedega tõtt.

Telegraafitulbad lendasid mööda, päikese käes särahtas rohelisi ja valgeid isolaatorikanne... Äh, kui palju sai omal ajal poiste seltsis karjas käies seda kallist kaupa lõhutud! Polnud meelepärasemat tegevust kui neid kividega posti otsast alla loopida...

Ja oligi meie kodumaa pealinn, nagu Jegorša ikka oli öelnud, kui Pekašino paistma hakkas — punane savine tee põiki mäkke ja mäe otsas tuttav kena majake...

Hobused sörkisid õhtupäikeses sillerdava jõeni ja sirutasid koonu ahnelt vette.

Mihhail hüppas istmelt maha ja läks, nii et liiva sisse vagu järele jäi, hobustel sedelgarihma lahti päästma, kui

pidi äärepealt ninuli lendama: Varvara maja korstnast tõusis suitsu!

Ei, suits tõusis siiski Lobanovi korstnast. Tagaõuest, mäeveerul olevast saunast.

Kuid mis ta hing sees ütles, enne kui tõde selgus!

Jälle kerkis kõik korraga meelde. Kuidas ta valgetel öödel Sinelga luhast Varvara juurde käis, udu varjus majani hiilis, majanurka mööda lakka ronis ja kuivanud huuled naise meela suu vastu surus.

Jumal teab miks tõusis silme ette ka see, kuidas ta eile Raja Saviaugult ära oli saatnud. Mööda purret üle kraavi sidanud, totralt, õkva Jegorša moodi, silma pilgutanud ja kait lehvitanud. Kas ta Varvaraga niiviisi hüvasti oleks jäinud!

Mihhail ei läinud läbi küla, vaid sood kaudu ümber — Varvara majast möödasõitmine tundus talle piinapingile minekuna.

3

Mis see siis on? Tagaväratist jookseb talle terve pere vastu: ema, Liisa, Tatjana. Üksnes Fedjuhhat pole näha. Äkki on tolle rüblikuga midagi juhtunud?

«Jumal tänatud, jõudsime ära oodata!» hakkas ema halisema. «Ega sa poissi ei näinud?»

Mihhail ei sallinud paanikat. Ta pööras hobused värati kõrvale murule, kus niidumasina koht oli, kui ta lõikuse ajal kodus juhtus olema, ronis istmelt maha ja alles siis küsis:

«Mis lahti? Kus ma poissi nägema pidin?»

«Miša, Miša!» jooksis Liisa nuttes tema juurde. «Taada on haige. Nüüdsama saatsime Fedjuhha ratsa sulle järele. Sõitis läbi küla.»

Midagi hakkas selguma.

«Kus ta on?» tahtis Mihhail täpsemalt teada.

«Taada või? Luhas, oma suvehütis. Üksi. Juba mitu päeva!»

«Väga raskesti haige. Ivan Mitrijevitš tuli just praegu sealt.»

Mihhail vaatas kurjalt õe ja ema poole: ilmast ilma sama lugu! Vatravad kahekesi korraga, nii et ei saa õhkagi aru!

Tatjana, ehkki ise alles plikatirts, seletas asja ära nagu ikka.

«Ivan Dmitrijevitš tuli just praegu luhast. Jõudnud hüti juurde ja vaadanud, et kuhu vanamees jäänud. Vanamees vööruses pikali, ei saa liigutada. Vasak pool ära halvatud. Tassinud ta hütti sisse, et las Mihhail läheb nüüd ise järele.»

Mihhail ei saanud ikka veel aru, miks vanamees Sinelga luhal oli. Kuidas ta sinna sai?

«Minu süü...» pistis Liisa uluma. «Ma teadsin ju küll, et poleks tohtinud lasta tal minna!»

«Mis kuradi pärast sa tal siis minna lasid, kui teadsid?»

«Kus ma keelata sain! Tema käest tuli ju kiri, ajas meid mõlemaid hulluks...»

«Kelle tema käest? Mis kiri?»

Liisa sai sõnasabast kinni, juristas nina ja püüdis silmi peita, ent venna eest ei jäänud see varjule. Pisaraid neelates tunnistas Liisa:

«Tema, noh... Jegorša käest tuli kiri. Tahab sõjaväkke jääda...» Ka emal polnud tütre südamemurest aimu olnud, nüüd hakkas temagi nuutsuma.

Mihhail käratas naistele peale. Kui sa neile voli annad, ei jäta nad enne, kui terve küla kuuleb.

«Memm! Talli juurde! Hobused ree ette!» (Vankriga Sinelga luhale ei pääsenud.)

«Regi on juba valmis pandud.»

Mihhail asus naistele käske jagades hobuseid lahti rakendama.

«Tooge köis. Ja mõni riidehilp. Kähku! Mis te seisate? Ega ma palgiveole lähe, ma lähen inimest ära tooma!»

Tal oli kiire. Päike vajus juba katuste taha, ent luhale on vähemalt tunni tee. Ei siin olnud aega pisaraid valada ega haliseda!

Kaheteistkümnes peatükk

1

Liisa ei saanud sel ööl sõba silmale.

Laudast tulles pesi ta kõigepealt põranda puhtaks, et haige taat puhtasse tuppa toodaks (vanamees pidas kor-

[illegible] ja asus siis taadi voodi kallale, leidis seinalt [illegible] ja pööras kogu voodinurga pahupidi. Küüris nii [illegible] kui ka voodit, kallas ahjulavitsagi keeva veega üle [illegible] toppis aluskoti värsket heina täis. Ei passi ju ometi [illegible] inimest kühmliku õlekoti otsas vintsutada! Värske [illegible] on hoopis isevahe: palju pehmem, ja niidulõhn küljes.

[illegible] töö ja toimetamisega — põrandaküürimise, vanamehe nurga koristamise ja aluskoti uuesti täistoppimisega — jahtis ta kella kaheni öösel, ja mis sa siin enam [illegible] vaja ahi kütte panna, haigele midagi süüa vaadata [illegible] Vasja ema juurde viia; lehmade pärast oli ta juba [illegible] Bajevite Aleksandraga kokku leppinud.

Liisa oli harjunud varavalges, ühes esimeste suitsudega tööle ruttama, see on see lüpsja amet, kuid täna lipas ta kodunt välja enne kukke ja koitu ning tõttas ema [illegible], kui see polnud veel tõusnudki.

«Juba nii vara tuli takus? Joo ometi teedki, ma kohe [illegible]!»

Liisa lõi käega. Ah mis! Kas tõesti peab oma emale [illegible], kuidas tal praegu süda valutab!

Hommik oli külm ja rõske. Teeveerne põõsastik oli [illegible] hall ja tegi ta üsna märjaks — ta oli harjunud [illegible] tormama, pea seljas.

Kõndides polnud viga, aga katsu sa paigal seista! Liisa [illegible] oma tubli tunni Terehha nurmel, nii et oli päris [illegible]. Muudkui ootas ja kuulatas, kas ei kosta juba [illegible] astumist ja kas kaasikust ei hakka paistma Mihhail.

Aga Mihhaili ei tulnud.

Liisa hakkas närvitsema. Mis seal veel juhtuda võis? Kas olid vanamehe lood nii täbarad, et ta kojutoomist ei [illegible]?

Vaevalt sai see talle pähe turgatada, kui ta enam ei [illegible] Terehha nurmel passida. Hakkas vastu jooksma. Mööda porist metsateed, kuhu reejalased eile selged jäljed [illegible].

[illegible] soise kuusiku vahel tuli vend talle vastu; Liisa [illegible] juba vähemalt versta porist teed maha larpinud.

Mihhail istus ja koogutas aurava mära seljas ning nähvis hobust piitsaga, ent vanameest polnud näha. Nagu [illegible] vennas reega heinu vedanud. Vanamees oli pealaest [illegible] heinte sisse maetud, et pori peale ei pritsiks ja [illegible] kallale ei pääseks, ainult hingamisauk oli jäetud.

«Taada, taada,» pistis Liisa hädaldama, nii et mets kajas. «Mis see siis olgu? Kas siis niiviisi tullakse heinamaalt?»

«Ära kisa!» sähvas Mihhail õele. Ronis mära seljast maha, astus väsinult ree juurde ja tegi vanamehe näo lahti. «Kuidas käsi käib? Oled ikka elus? Pole veel hinge välja raputanud?»

Liisa ei kuulnud vastuseks ainsatki häälitsust ja vaatas vennale hirmunult otsa.

«Mis tal on? Miks ta ei räägi?»

«Võttis vaba päeva!» karjus Mihhail vastu ja pistis järsku õe peale kõigest kõrist röökima: «Misasja sa seisad nagu post? Kas sa ei tea, kuidas isale tere öeldakse?»

Liisa oli tõesti eemale teepervele seisma jäänud; taibanud seda, tormas ta rutakalt ree manu, heinte sisse jäetud augu juurde, kust vaevumärgatavat hingeauru tõusis.

«Taada, taada!» Liisa põlvitas reejalase kõrvale porri, haaras vanamehe, õigemini küll heinahunniku ümbert kahe käega kramplikult kinni ja lükkas heina rinna pealt jalgade poole — mis loevad sääsed, ollakse ju peaaegu kodus! Ja milleks siis tema siin on? Kas ta ei oska sääski oksaga eemale peletada?

Stepan Andrejanovitš tundis Liisa ära.

«Õõ-sa,» ütles ta vaevu kuuldavalt, aga ometi nõnda, et see selgesti nii Liisa kui Mihhaili kõrvu kostis. Ja siis tõusid ta vanad hirmunud silmad pisaraid täis.

«Seda tegid sa, vana, küll hästi!» sõnas Mihhail ja lopsas õele rõõmu pärast vastu õlga. «Jõuan eilaku hüti juurde — kõik vait ja vaga. Täna sama lugu. Kui mitu korda ma teda ka ei kõnetanud, ta ikka ei kuulnud. Aga näe, sind kuulis esimesest sõnast ära...»

2

Stepan Andrejanovitš oli juba siis ihus häda tundma hakanud, kui ta minia seltsis alles põldude vahel lõntsis. Ilus karge hommik oli, mahe tuul puhus, kuid tema oli üleni higihernes ja vedas sajapuudaseid jalgu suurivaevu järel.

Liisa oli sädistanud, õpetanud ja manitsenud, ent vanamees oli ainult mõelnud, kuidas kiiremini Terehha nurme

jõuda ja Liisale hüvasti öelda — ei tahtnud keset teed jõkail visata ja miniat ehmatada.

Kui Liisa lõpuks maha jäi, komberdas ta üle põllu kasvikusse, vajus kuuma higise näoga otseti kastemärga rohtu ja lebas seal tükk aega.

Edaspidi pikutas ta peaaegu iga sipelgapesa ja iga kännutümika juures.

Tol päeval ta muidugi vikatit kätte ei võtnud; tuigerdas oma vanade valdusteni Sinelga luhal, puges hütti ja jäks oligi otsas, ei söönud ega joonud, muudkui lamas hommikuni vanas heinasasis, kõigi riiete ja saabastega, nagu oli.

Kuid hommikuks oli ta jälle kõbus. Astus käbedalt, vaarumata üle hütiläve, tõbe poleks nagu olnudki. Nägi põival tihedat, kastest heina kasvamas ja käed haarasid ise vikati.

Hing ta hakkaski niitma.

Ühe kaarega läks, teisega tuli, heinalõhn lõi pähe, hing muudkui hõiskas! Ei ole vanamees veel muidusööja! On vanamehestki asja! Ja Vasja ei jää talvel ilma piimata...

Pärast hommikust tihedat tööd oli Stepan Andrejanovitšil hea isu. Joonud mõnuga suitsumaigust teed peale, lubgatas talle pähe oma vanal puhastikul ära käia, et vaadata, kuidas seal lood on, kas ei saaks sealtki pisut heina sõksida.

Kõik see häda ja õnnetus sellest tuligi, et ta oma roogendikku üles ei leidnud.

Kõik oli vana viisi. Sinelga oli oma koha peal, neem samuti, vanad kuhjavardadki olid alles, ainult laastikku, uudismaad polnud enam olemas, selle asemel vohasid põõsad, puha lepp ja haab. Terve perv oli üleni võssa kasvanud. Ohates istus Stepan Andrejanovitš murdunud puutüvele ja hakkas nutma.

Jumaluke, mille peale oli ta oma elu ära raisanud! Kakskümmend aastat oli ta selle puhastiku sisse matnud. Kakskümmend aastat... Põõsaste raiumist oli ta alustanud juba vanal hallil ajal ja terve küla oli tema üle irvitanud. Tihnikute tihnik, kus kaks sääske ei mahu kõrvu lendama, kirvel pole ruumi hoogu võtta, kuused nagu ilmasambad! Mis heinamaad sellest tuleb?

Tema aga rajaski oma plaanid just sellesama tihniku peale: kui ta nii lopsakaid leppi ja kaski kasvatab, küll kasvatab heinagi.

Ning ta ei eksinud. Enne kolhoose andis tema lepistik kolmkümmend koormat head heina — sihuke kullasuk oli too Sinelga-äärne räga.

Tõsi küll, tööd tuli murda mitme mehe eest.

Hütt polnud ju raiesmikust kaugel! Otse üle jõe vaevalt veerand tunni tee, aga tema ei täinud sedagi aega raisata. Magas siinsamas uudismaal. Kuuse all tule ääres. Kui ta tollal üldse magas! Kas polnud see tema, kes öösi lõkkevalgel kände juuris?

Ja oleks ta ainult ennast tööga katkestanud! Makarovnat ju ka! Küllap naine mäletas seda uudismaaraadamist viimse hingetõmbeni! Kuidas ta, vaeseke, siin küll vatti sai! Oma ainukese pojagi tõi ilmale siinsamas roogendikul. Seni ikka koogutas mehe kõrval ja tassis oksi hunnikusse, kuni oja äärde võssa roomas, ja välja tulles oli laps süles. Ise valge nagu kasetoht.

Tühi vaev kõik! Ilmaasjata oli ta ennast katkestanud ja naise seljast seitse nahka võtnud, poegagi maast-madalast tagant sundinud — jälle on siin rägastik võimust võtnud. Heinamaa on otsast otsani võssa kasvanud. Nagu nelikümmend aastat tagasi. Ja sääsed. Isegi nüüd, augustis, on õhk nende tininat täis...

Loiult vehkis Stepan Andrejanovitš kasevitsaga, silmitsedes lopsakat põõsastikku, ja kogu elatud elu näis talle nüüd samasuguse lörrilastud, võsastunud uudismaana. Ta ei saanud enam ammu aru, mis oli lahti. Juba aastaid olid inimesed kolhoosis ilma eest tööd teinud — miks? Pooltel Pekašino peredel ei olnud lehma — miks? Iga aasta jäi hulk heina lume alla, aga külamees vikatit võtta ei tohtinud, kohtu kätte anti...

Lõpuks leidis Stepan Andrejanovitš siiski lagedama lapi ja niitis sealt natuke.

Liisa aitas. Stepan Andrejanovitš meenutas teda, mõtles, kuidas tema päikesekiireke rõõmustaks, kui ta paar koormat heina teha jõuaks, ja käed hakkasid iseenesest vikatit liigutama.

Nõndamoodi jah, vangutas Stepan Andrejanovitš pead, nii see eluke on läinud. Oma tütrepoeg jättis su ilma hooleks, torkas noa rindu, Liisa, võõras veri, on aga hoopis omasemaks saanud. «Mine nüüd, taada, kus ma sinu juurest ikka lähen? Elasime senimaani üheskoos, elame edaspidigi.»

Vanamees hakkas nutma. Juba öösi enne luhale tulekut oli ta nutnud ja nuttis nüüdki vikatit viibutades. Elu peal polnud ta õnnestavamaid sõnu kuulnud.

Stepan Andrejanovitš niitis välu puhtaks ja lõikas lohtu korvi ning Vasja kõrina jaoks — kuidas võis ta Lizaveta palve täitmata jätta! Tagasiteel, kui ta oli juba üle hütt läve astuda jõudnud, juhtuski õnnetus.

«Stjopa, Stjopa!» kuulis ta Makarovna kutsuvat häält. Ta pööras ümber — kust sai siia tema naine, kes ju ammu surnud on? Ja äkitselt oleks nagu kõu ta pea kohal kõmisenud, maa lõi jalge all kõikuma ning vanamees kukkus kokku.

3

Kahe päeva pärast tuli Stepan Andrejanovitšile kõnevõime tagasi. Ja tema esimeseks palveks oli: kutsuge ametivõimud kohale.

«Mis? Misasja? Ametivõimud?» Arusaamatuses vaatas Mihhail õele ja emale otsa. «Milleks ametivõimud? Mõtle parem, kuidas uuesti jalule tõusta, mis sa ametivõimudega jahid!»

«Ametivõimud! Kiiremini...»

Haige inimese soov on seadus ja nõnda saadetigi ema esimehe järele. Varsti oli Anna ühes Anfissa Petrovnaga tagasi, Lukašin oli juba hommikul rajooni sõitnud.

Anfissa Petrovna astus tuppa kindlal sammul, nagu poleksi ta naisterahvas. Kogemusi tal oli. Sõja ajal oli tulnud kõik matused enda peale võtta, ikka esimesena astuda majja, kuhu surm oli tulnud.

«Noh, lang, mis siis on? Mis asju sul ametivõimudega ajada on?»

«Paberit tahan... maja...»

«Ära maja pärast muretse. Sul on Jegorša, mingit paberit pole vaja...»

Stepan Andrejanovitš vaikis puhu, kogus vist jõudu, ning sõnas siis selgesti:

«Lizaveta on perenaine... Maja Lizavetale...»

«Misasja? Tahad maja Lizaveta nimele kirjutada?»

«Jah... Kõik...»

Eided, kes jumal teab millal tuppa olid kogunenud, pistsid pead kokku ja hakkasid kahistama: kõiki üllatas,

et vanamees tahtis maja minia nimele kirjutada. Nagu tai tütrepoega ei olekski!

Pisaraid neelates sirutas Liisa, kes seisis vanameh jalutsis, käe äia poole:

«See ei lähe küll kuidagi, taada. Milleks mulle? Mine nüüd! Niisugust asja pole veel kuuldud, et maja peremin nimele kirjutatakse!»

«Õige jutt, lang,» kiitis Anfissa takka. «Sul on tütre poeg ja tütrepojapoeg olemas. Lizaveta on sulle muidugi ka nagu oma laps, kõik teavad seda, aga kord on kord.»

Sedasama rääkisid vanamehele Liisa ema, Repišnaja Marfa, Žitovi Pjotr ja eriti innukalt Mihhail, sest niipea kui taat oma maja Liisa nimele kirjutab, ei jõua enam külarahva suud sulgeda. Ahaa! Vanamees on ümber sõrme mässitud, ega ta muidu aina kordaks, et Liisale ja Liisale!

Miski ei aidanud. Stepan Andrejanovitš ei taganenud omast: terve maja ja kõik kõrvalehitised Lizavetale. Ainu üksi Lizavetale.

Lõppude lõpuks ei jäänudki muud üle, kui Žitovi Oljona, kolhoosi arveametnik, istus laua taha ja varsti kuulsid kõik: «Mina, see ja see, olles täie aru ja selge mõistuse juures, pärandan oma maja ühes kõigi juurdeehitistega oma tütrepoja naisele Jelizaveta Ivanovna Prjasilnale, mida isiklikult oma käega tõendan.»

Stepan Andrejanovitš kirjutas alla ja nõudis, et ka tunnistajad käe alla paneksid, alles pärast seda hingas ta kergendatult ja sulges silmad.

Tema oli oma maised asjaajamised lõpetanud.

TEINE OSA

Esimene peatükk

1

Laialt haigutades kiskus Jegorša silmaluugid lahti ja pidi äärepealt püsti kargama: kell oli pool kümme! Ent Märkas siis lapsepõlvest tuttavaid kollaseid lilli vanaagse seinakella valgel pragunenud sihverplaadil ja rahunes maha, pani pea tagasi padjale: ta oli kodus.

Pea lõhkus valutada — kole lugu, kui palju eile sai rindu tõugatud. Esimesele pudelile vanaisa mälestuseks olid nad juba lennujaamas päkad silma ajanud ühes Tšerjomnõi Peka ja Tarassovi Alekseiga.

Tšerjomnõi Peka, lennujaama dispetšer, on igavene mativõtja, temast ei pääse keegi mööda. Ent Tarassovi Aleksei oli teda üllatanud. Oli talle vastu tulnud. Ekstra. Ise veel rajoonikomitee instruktor! Seda küll, et kunagi oli ta sellesama lambalauda taga ringi jooksnud, kus Jegoršagi — nende majad olid Järvetagusel otsakuti koos ninud —, ometi oli ta nüüd suur nina, mis sellest rääkida!

Nii nad siis mälestasidki vanaisa sealsamas rajoonikomitee villises. Edasi läks kõik nagu lepase reega: käisid Aleksei pool teed joomas, pidasid jootusid, astusid Marjuša ääres kolhoosiesimehe poole sisse, pidasid jootusid, Saivola all said rajooni küttekontori juhatajaga kokku — jälle pudel!

Sai päris paras jagu rindu tõugatud.

Pekašinosse jõudes ei teadnud Jegorša enam, mispidi autost välja ronida. Tema, Jegorša, sai siiski võõra abita välja, Aleksei Tarassovil tuli aga nagu arhiereil mõlema käe alt kinni võtta.

«Hei, kes kodus on?»

Keegi ei vastanud tema hüüde peale. Ei toas ega naistepoolel.

Päike hakkas tema heledat pead kõrvetama. Jegorša pööras küljele, nägu kiiskava vasktilaku poole, mis seisis taganurgas, ja püüdis meenutada, kuidas ta õieti siia sattunud oli — siia põrandale, põdrakarvu täistopitud kuuma aluskoti peale, paljajalu, särgiväel, püksid jalas.

Algus oli tal hästi meeles. Ta mäletas, kuidas oli sõitnud vanaisa maja ette, ja seal oli olnud õudne hulk rahvast koos, küllap oli kokku tulnud terve küla; mäletas, et Mihhail oli tal ümbert kinni haaranud ning ta akende ali mööda talutanud, ja kuidas ta nutnud oli, ja kuidas Miška oli talle käigu peal tigedalt kõrva sosistanud: «Juba jõudsid end täis tõmmata, raisk! Mitte ei võinud kannatada!» Just nende sõnadega oli südamesõber ja semu teda teretanud!

Vanaisa mäletas ta muidugi ka. Teda valges pedajases kirstus nähes oli ta lihtsalt maha kukkunud, põlvili prantsatanud — nii väike ja kokkukuivanud, endisega võrreldes otsekui ära kidunud tundus vanaisa.

Jah, vanaisa jäi talle küll eluks ajaks meelde, aga mis edasi, see oli kõik segi nagu puder ja kapsad: Liisa punane, tursunud nägu, ulumine, halamine, eitede kurguhäälne itkemine: «Püha jumal, vägev jumal...», Miška pidev tokitsemine: «Seisa sirgelt!»

Ja veel tuleb meelde, kuidas kalmistult tagasi jõudes peielauda istuti. Anfissa Petrovna — seda poleks temast küll uskunud! — oli hingepõhjani vapustava kõne maha pidanud. «Töömees... eeskuju... ilmaski ei unusta...»

Ja siis tuli viinavõtmine — kuidas muidu? Hakka nüüd töömehe mälestuseks sõrmkübarat kergitama! Teeklaasid lauale! Tema, Jegorša, pani muidugi esimesena klaasitäie hinge alla. Egas ta mõnda võõrast matnud, oma lihast vanaisa mattis ju!

Ja pärast seda klaasitäit vajus ta ära.

Jegorša tõusis asemelt, läks eesriide taha ja võttis higisest ämbrist kopsikuga vett.

Vesi oli hea külm, hommikul toodud, sees andis pisut järele. Ning siis sai ta isegi pead parandada: üks hea hing oli kõige nähtavamale kohale, vaheseina taha lauale, pooliku asuniku pannud. Liisa või?

Nüüd sai Jegorša juba suurema vaevata kellagi vaa-

data, kaei käändus hästi. Üksteist. Liisal oleks aeg laudast koju tulla.

Jegorša ringutas õndsalt, nii et õlad raksusid, ja läks vatja trepile. Astus trepist alla ja puhkes naerma: maa oli kerel. Nii see on, kui pole enam ammu paljajalu käinud. Ilmesest oli Stavrovide õu sile kui siid, üleni muruga kaetud. See oli veel vanaema ajast. Vanaema Fedosjale oli meeldinud muru akende all.

Tema äraolekul polnud nende õues midagi muutunud, kui jätta arvesse võtmata vanaisa puuvoodi ja madrats, mis sia ääres päikese käes tuuldusid. Ikka seesama valge lõigas keset õue, mille ta enne sõjaväkke minekut püsti oli pannud, needsamad toobrid räästa all, jämedast järakust lehtud painepakk, millel reejalaseid koolutati, ning needsamad varjud, seesama kastemärg rohi lattaia all.

Ei, siin oli siiski midagi uut — harjapalk. Ilmatu suur, mõlemast küljest tahutud palk ilutses õueseina ääres kaseroigaste peal.

Harjapalk oli juba tumedaks tõmbunud, kõigest paistis, et vana polnud talle kevadest saati kätt külge pannud, küll aga oli hobusepea kallal alles hiljaaegu vaeva nähtud, kirvejäljed olid värsked ja laastudki maas valged.

Ei saanud Jegoršagi vesistamata läbi. Harjapalk ei teinud teda haledaks, kus sa, selle kohta oli ta vanale selge tõnaga kirjutanud: see ei lähe mitte, ära pinguta üle. Ka vanaisa voodi ja madrats ei teinud teda härdaks: see oli harilik pilt, et kadunu asjad päikese käes läbi tuulutatakse.

Aga ta pistis lausa eide kombel töinama siis, kui kuuri siia pilku heites valgeid höövlilaaste, mis kirstutegemisest linna jäänud, liikumas ja kahisemas märkas. Talle tundus ekki, et vanaisa ajab temaga juttu. Ja silmad hakkasidki liikuma. Lausa mõlemast räästast. Ja alles siis, kui talle meelde tuli, et ta on ikkagi sõdur, jõudis ta selle häbistava lekkimise likvideerida.

2

Päike lõõskas. Isegi selles linnas, kus nende N. väeosa asub, ei ole tal praegusel aastaajal alati niisugust võimu. Õneti on too linn N. väeosaga, kus ta kolm aastat tões ja vaimus kodumaad oli teeninud, hoopis teises kandis. Seal-

kandis, kus «õunapuudel puhkes punaõisi...», nagu laulusalm ütleb.

Igavesti kihvt on soojendada oma lõusta Pekašino päikese all. Paneb nagu prožektori peale.

Las valgustab, ei temal ole midagi häbeneda. Ohvitseririidest püksid tihedalt ümber säärte, kroomnahast säärikud läigivad nagu peegel, aluskrae kiiskab puhtusest, viisnurgaga rihm samuti. Lausa sära ja hiilgus. Iga ohvitsergi ei käi niiviisi riides.

Noh, vennad slaavlased, millega teie kiitlete? Mis head teie kolme aastaga teinud olete?

Suurereede-Vassilissal oli õueaed poolenisti maha lõhutud, Bajevite õuel oleks ka nagu ehitus käsil — talihoone teine nurk on kütteks lammutatud. Ja mis Kuzma Pavlovitši kojaga lahti on? Kus lahingus tema sandiks on lastud, et ta mõlemalt küljelt kargu najale toetub?

Ja-ah, ohkas Jegorša, kenasti lõpetatakse siin esimest sõjajärgset viisaastakut. Sõjaeelne tase on kõvasti ülestatud...

Ei, tema ei ole Miška, tema nende Pekašino varemete järele küll pole õhanud. Tema heitis nad kohe, niikui aga üle kasarmu läve sai, peast välja. Kuidas muidu? Egas teda sõjaväkke virisema võetud! Nende roodus oli ilma tematagi küllalt viripille, kellel silmad koduigatsusest alailma peos olid. Kole pilt oli alguses! Vaatad, mees nagu muistegi, igavene mürakas, aga istub nurgas justkui hiir ja poetab pisaraid. Olge lahked, tema igatseb ema taga! Üks juntsu viidi isegi professori juurde hüpnoosiravile.

Esimene päev sõjaväes, esimene utsin... Ilmaski ei lähe meelest, kuidas neid esimest korda sõjaväemundris rivvi võeti!

No oli pilt! Roodukomandör vanemleitnant Tereštšenko kõndis piki rivi, kõigutas end kannalt varbale ja kiristas hambaid: hernehirmutised, mitte sõdurid! Ühel pluus põivini, teisel püksid kottis, kolmandal rihm tolgendamas nagu leid setuka seljas. Kui äkki lõi näost särama — silmas teda.

«Mis nimi?»

Jegorša raporteeris eeskirjade kohaselt: ta oli juba sõja ajal puust vintpüssiga utsinat teinud. Ajas end sirgu ja lõi kannad kokku:

«Esimese roodu kolmanda rühma teise jao reamees Suhhanov-Stavrov.»

«Või et Suhhanov ja Stavrov ka! Kaks nime nagu parupii.»

«Just nii, seltsimees vanemleitnant.»

«Haridus?»

«Seitse klassi.» Lihtsuse mõttes Jegorša ümardas.

«Käekiri on ilus?»

«Ilus, seltsimees vanemleitnant.»

«Astu rivist välja. Hakkad roodukirjutajaks.»

Bah sulle! Jalamaid, juba esimesel hommikul juhtivasse ametisse — kõik aina ahhetasid. Ja mis au pärast? Ei ta kõige suurem kirjatark oli? Mitte sinnapoolegi! Pärast loeti kokku: kakskümmend kutti olid keskharidusega, peale selle kolm kõrgemaga. Aga võeti tema oma kolme lõpetamata klassiga. Sest mehel pea jagas ja latv lõikas.

Mis tegi tema oma kolme vaba tunniga, sel ajal kui seltsimehed kasarmus ringi löntsisid ja koju kirju kirjutasid — juba esimesel päeval?

Ruhkis kõigepealt palgalise personali käest välja, kust võiks leida mõne naisterahva, kes nõelatööd tunneb. Mis ja ikka passid, kuni pataljoni töökojas järjekord sinuni jõuab?

Ja leidiski. Astus naisterahva poole sisse, kuli mis kuli, nagu iga teinegi, aga välja tulles olid sääretorud õiges paigas, sõduripluus pingul ja valge aluskrae küljes. Sõdur nagu sõdur olema peab.

Ja näe, vanemleitnant Tereštšenko pani teda kohe tähele. Sai kohe aru, et see poiss ei aja kapsasuppi käpaga näost sisse.

Selge see, et sõjaväeteenistus pole meelakkumine. Tuli sedagi ette, et talle käratati: ümmberr pöörd!

Ühekorra vajus nende roodu kantseleisse pataljoni komandör sisse. Tema, Jegorša, oli hakanud just asja jagama. Mees oli tige kui kurat — maohaavad, ja naine viskavat üle aisa. Vajus sisse ja kus kukkus norima! Lõpuks märkas teda.

«Kellena tsiviilis töötasid?»

«Autojuhina, seltsimees kapten.»

«Autojuhina? Vanemleitnant Tereštšenko, kas te ei tea, et on käsk kõik autojuhid adminmajandusosakonna käsutusse saata?»

Ja saadetigi. Siin ta alles sõdurielu mõnusid tunda sai! Neli kuud vedas vana krusaga sütt. Äratus kell viis kolm-

kümmend, hüppad püsti, tõmbad räpased püksid ja pluus on ka porist kange, köögis visatakse sulle pl kausiga putru ette — ja aidaa rooli taha, poisid!

Jõle lugu! Sõdagi ei paistnud nii kole. Päeva jook imbud söetolmust nii läbi nagu katlakütja, isegi paha põrgus on puhtamad. Iga viimane lupakas keerab lõu kõrvale. Ent kõige masendavam oli alumiiniumlusi Teiste arust oli see päris loomulik. Laadisid sisse, mis s anti ja suskasid lusika järgmise tankimiskorrani sääre. Aga tema ei suutnud sellega kuidagi leppida.

Kes teab, kaua ta seal veel vatti oleks saanud. Te tuse lõpuni ehk — kolm aastat, aga tema õnneks jäi divi komandöri autojuht haigeks. Noh, küll tema juba e ajutist sissekirjutust kindrali «Zis-is» alaliseks muuta

Pekašino oli tühi. Selle aja jooksul, mis Jegorša kod kontorini lentsis, ei tulnud talle ühtki hingelist vastu suurt ega väikest, küllap olid kõik põllul. Ega kontori teda pasunakooriga vastu võetud, taba oli ees.

Jegorša läks poodi. Müüja kolistas parasjagu ukse vist lõunalt.

Poemüüja on nüüd külas suur nina. Tema ja esime peavad elul päkka peal. Nagu paharet kargas Jegorša p uksest sisse: meesterahva kohus on naine käigu pealt v lutada ning pahviks lüüa.

Ena mul, keda pahviks lüüa! Kelle peale püssirohu raisata! Jakovleva Ulka peale — temap see müüja oli! Jakovleva Ulka pea tudises juba enne sõda nagu vana märal — hakka nüüd tema pärast päikest pilve tagant välja veeretama!

Ja oleks veel, milleks! Mis sa siin püüad või p gutad, leivariiulitel võiks kurni mängida, kompvekist v suhkrust pole haisugi, lihaosakonda pole ka mõtet kiigata Seal on kõik ennesõjaaegses olukorras — näitlik õpp vahend, loomakere jaotamise skeem. Risti-põiki läbi j nitud. Peast p-ni. Teaduslikult. Ainult liha pole.

Poest seadis Jegorša sammud tagamaadele — kolhoo objektidele. Ehk on seal enam lööki?

Mitte kuraditki! Vana laut oli lukus. Kus siis Liisa oli Egas ta ometi tagaõuede kaudu koju läinud? Uue lau juures näis ka tühjus valitsevat.

Igas kirjas oli Liisa talle Pekašino uusehituse kohta ettekande teinud, nii et ta teadis tervet lauda elukäiku kuid polnud siiski laisk ümber lauda käima ja isegi sise

Kus sa, kus sa! Äkki tuleb kõrgemal tasemel ja temal on suu nagu vett täis!

pole laita, nurgad on nii kokku aetud, et vala või sahele, siin oli Žitovi Pjotri kätt tunda. Aga millal ta objekti ekspluatatsiooni mõtleb anda? Aknad on vaid sest välja tahutud, uksi ega lage pole... Peale selle puuvad latrid ja kõiksugu muud vigurid.

Jegorša võttis maast tala küljest löödud paksu laastu Kellaaldas sinna tööriistade keskelt leitud puusepapliiat- sõnaga tähendusritervitus kommunismi suurehituse lööktöölis-

Tuiskas laastu klotsi peale, saigi näitlik agitatsioon. pisut ja puistas palgiotsale hunniku «Belomori», terve portsigari tühjaks, jättes endale ainult ühe

3

Anuma maja juurde jõudis Jegorša tagalast, see tähen- tagahoovide kaudu.

Tegi ikka hinge täis küll — naine ei näita terve hom- nagu, mis see siis olgu! Aga kui ta kriiksuvast vära- sisse astus ja talle lahtisest laudauksest värsket leh- maiku haisu ninna lõi, kärbsed muudkui sumisesid, sääs kripeldama.

Kõik tõusis silme ette. Sõda, nende sõprus Miškaga, sõit metsa neljakümne teisel aastal just samal Isegi kadunud Tähik tuli meelde. Et Miška juba siis ninaesise eest hooles oli olnud. Kohe esimesel päeval, nad Ojastele jõudsid, oli ta Jegorša soo peale kaasa et heina vaadata...

Vana, kõvera, laste poolt äratäksitud trepi kõikuvad kriigisesid tere.

„Tere," naeratas Jegorša vastu.

Tegelikult tuleks muidugi uus trepp teha, aga Miška ikka endist viisi mitme mehe eest kolhoositööd nii et kodus ei jaksa naelagi seina lüüa. Ju see elulõpuni nii.

Pajaslinite vööruses oli ka kõik vana viisi — ikka koba- käsikaudu pimedas. Egas käed sellepärast otsast kuku, kirves võtta, väike aknaava raiuda ja mõni klaasikild sinna sitte pista.

Jegorša kobas käega ust, mis oli ammu-ammu räbaldunud kotiriidega soojapidavamaks tehtud, leidis lõpuks krambi ja koputas.

Koputus oli nii vägev, et lõi nagu rähn kuivast männipiidast puru välja, aga kes sellest hoolis!

Pahameelest keedes rapsas Jegorša ukse lahti, astus üle läve ja tardus paigale. Tema poeg!

Kui kaua ta Pekašino mail õieti juba viibinud oli? Varsti saab ööpäev. Oli jõudnud siia-sinna sisse astuda, seda ja teist vaadata, aga oma kaardiväelase peale polnud veel mahti mõelda olnud! Polnud pähegi tulnud. Ja siin ta seisis nagu püssitääk keset põrandat. Rohkem küll poiihargi kui täägi moodi — isa poolt küljest on kõigil Suhhanovitel jalad lapsepõlves kringelkõverad olnud, temal endal samuti, nagu ema oli rääkinud.

Jegorša kükitas maha ja sirutas käed vastu:

«Noh, tatsa lähemale. Ei tunne ära või?»

Vasja tõmbus mossi — näitas iseloomu! —, ent samas naeratas ja tuli tipa-tapa isa juurde.

Jumal ise teab, mis nüüd isaga juhtus. Kurk läks kuivaks, põlved lõid värisema, kahe käega haaras ta poja ümbert kinni ja surus vastu rinda. No nüüd oli kurat lahti!

Õnneks tuli ämm parasjagu tuppa.

Teine peatükk

1

Kolhoosi algupäevil ehitatud vana lehmalaut hakkas suisa silma all kokku vajuma. Seinad olid pehkinud ja seenetanud, tiidakil akendest tolknes heina- ja õletuuste, katus oli kohati päris auku vajunud, vaata, et langeb silmapilk kaela.

Lugu oli õieti hull veel sellepärast, et pull võis välja pääseda! Tõupaberitega Borka oli kevadel karjamaal õhvakese ära tallanud, ja vabadusse teda enam ei lastud. Ja nii ta siis möirgas ning kolistas ketti; päeval, kui lehmi ega lüpsjaid laudas polnud, oli elajaloom päris marus ja ajas kõigile hirmu naha vahele.

Bajeva Aleksandra suureks üllatuseks oli Borka praegu vakka.

Keegi omadest on seal, mõtles Aleksandra, aga kes? Kaks hullu neil laudas oli, kes olid valmis kolhoosi loomade pärast ööd-päevad rügama — tema ise ja Liisa. Aga Liisa oli ta ju, enne kui luhast heina tooma läks, koju saatnud: too, kas kuulete, oli mõelnud veel pärast lüpsi loomade asemeid kohendada, omal mees alles teist päeva sõjaväest kodus!

«Mine nüüd ometi, rumal inimene!» oli ta Liisale öelnud. «Ära nüüd lehmade ega sööda pärast muretse. Küll mina siin hakkama saan.»

Hobuse rutakalt kinni sidunud, tõttas Aleksandra lauta, vaatas karjakööki, käis latrid läbi — ei kedagi.

Ja ometi polnud ta süda asjata valutama hakanud: keegi oli siiski laudas! Ja see keegi oli Liisa! Oli pugenud kõige pimedamasse nurka heinte peale, ja kui tal poleks valget rätikut peas olnud, poleks Aleksandra teda märganudki.

«Mis lahti, Liisa?» hüüdis Aleksandra hirmunult.

Jumal tänatud, Liisa oli elus. Ta oli lõhnavate heinte peal kummuli ja ulus suure häälega.

«Jumaluke, mis sina siin teed? Nüüd on jah paras aeg pisaraid valada! Mees tuli koju — nüüd peab rõõmu pärast hüppama! Tõuse püsti, rumal inimene!»

Aleksandra tõstis pisaraist nõretava sõbratari üles, kallistas teda kõvasti ja istus tema kõrvale.

«Noh, mis siis lahti on? Mis sul südame peal on?»

«Ei mi-da-gi...»

«Või ei midagi! Mittemillegi pärast ei lasta niisugusel päeval noore mehe juurest jalga!»

«Egas mina... Tema laskis minu juurest jalga...»

«Misasja?» oli Aleksandra tõega imestunud. «Või Jegorša laskis sinu juurest jalga? No seda ma ei usu. Ilma peal.»

«Ära usu! Ega mina talle kirjutanud, et ära mind koju oota, jään üleajateenijaks!»

«Et ära oota? Millal ta seda kirjutas?»

Aleksandra pidi äranutetud Liisat veel kaua pinnima, enne kui see talle südant puistas.

«Pole viga, pole viga,» lohutas Aleksandra, «midagi hirmsat pole ju juhtunud. Mina mõtlesin, et teie vahel on jumal teab mis lahti!»

«Kas sellest veel vähe on? Mina muudkui ootasin ja ootasin, lugesin isegi tunde, mitte ainult päevi, tema aga ei mõelnudki minu peale.» Liisa pistis uue hooga uluma.

Sõnagi lausumata aitas Aleksandra ta jalule, talutas kööki, pesi tal näo puhtaks ja kammis juuksedki siledaks.

«Mine nüüd.»

«Kuhu?» Pelg, segadus ja arglik lootus vilksatasid Liisa märgades rohelistes silmades.

«Koju. Oma kullakalli kaasa juurde. Rumal inimene kas praegu tohib meiesugune pirtsutada, kui naisi mu jalaga segada! Kah asi, mille pärast saba selga võtta! Tolle sama tühipalja kirjarea pärast! Oh, tüdruk, tüdruk... Minu kadunuke peksis mind iga jumala päev nagu käe harjutuseks. Muudkui noris ja näägutas. Isegi seda pani mulle süüks, et mul nii kõva tervis oli. Aga kui mulle praegu öeldaks, et Matvei on elus, jumaluke, ma roomaksin põlvede peal Moskvasse välja.» Nüüd nuutsatas Aleksandragi ja surus end Liisa vastu. «Mine ometi! Haara õnnel sarvist! Ei nüüd ole aega pikalt kaaluda ja homse peale ette mõelda.»

2

Liisa astus vanast pimedast laudast välja päikese kätte ja imestas, et päev nii ilus ja särav oli. Kuldne päike ja ilma ühegi pilvelaiguta sinitaevas. Talle oleksid äkki nagu tiivad selga kasvanud — joovastavat, lausa taevalikku rõõmu tulvas talle hinge.

Koju, koju!

Kõige lühemat teed, mööda sepapajast ning vanast suitsunud õllekojast, mille nurga Jegorša neli aastat tagasi maha oli sõitnud, joonelt kolhoosi aida juurde, mis nende maja vastas asus.

Süda tõusis kurku ja põsed lõkendasid: mis teda ees ootab, mis näoga Jegorša ta vastu võtab?

Eile polnud ta oma meest õieti vaadanudki. Ega olnud ka vähimatki tahtmist vaadata. Temal endal polnud ju enam inimese nägu peas, Mihhailgi käis ringi nagu vette kastetud kana, aga Jegor, ainuke sugulane, lihane tütrepoeg, tuleb koju, maani täis ning keel pehme. Ja oleks veel, et üksi, ei, Tarassovi Oljoga oli kah veel kaasa vedanud!

Oljoga oli ta endine naabripoiss Järvetaguselt, võibolla kaugelt sugulanegi, Oljoga on rajoonikomitees ametis, temal käes on võim ja vägi, kuid see pole kellegi saladus, et ta igavene tinanina on!

Ja tuligi kandal. Vanamoorid hakkasid kirstu väljakäsimisel viirukit suitsetama, laulsid «Püha jumal, püha [illegible], aga tema käratas nii, et tuba kajas: «Kuss, [illegible] harakad! Jumalat ei ole olemas. Jumalaga tegime [illegible] seitsmeteistkümnendal aastal sotid sirgeks.»

Uudne mõelda, kuidas see lugu oleks lõppeda võinud. Kas temal ole au- ega häbitunnet, kui olekski võtnud ja matuselised laiali kihutanud! Aitäh meestele, kes verest ära ei löönud ja ta minema viisid. Toppisid autosse, lükkasid ukse kinni — ja tee, et sa kaod, kuni kondid terved! Peab kinni pidama ja juukseid kohendama, ei passi lahkalt küla peale, inimeste silma alla minna.

Aga jalad ei tahtnud peatuda, jalad jooksid edasi. Rumalad jalad. Ei võta pead kuulda.

Enne oma õue jäi ta siiski värati ees seisma — sai jalgadest võitu. Isegi südant talitses pisut.

Akende alt läks ta juba sammu ja tõmbas kulmugi kipra — ei tema lase enda üle irvitada. Aga või sa kõike näha oskad. Nurga tagant kostis äkitselt Vasja naeru, ja juba olid kõik keelud ja käsud meelest läinud. Liisa lõi kepsu nagu kitsetall.

Ja nägi pilti, mida kõigest hingest näha oli igatsenud: isa ja poeg tööd tegemas. Rahulolev Vasja, vikerkaarevärviline süljemullike huultel, keerutas käes tillukest tuuletiiut või lennukit, nagu nüüd öeldakse. Isa meisterdas kõrval teist, pisut suuremat.

Muidugi märkas Liisa kohe ka korralagedust: kõige nuum punane tekk oli palja maa peale laotatud, kuid tal ei tulnud pähegi oma tobujusse hurjutama hakata — suurt rõõmu ja õnne uhkas talle vastu punaselt tekilt, kus mehed end sisse olid seadnud.

«Ahaa, siin see meie ilmahulkur on! Noh, pojake, kas näitame emale paar napsu rihmaga, et ta aru pähe võtaks?»

Liisa pani kõik kõrva taha, nii «ema» kui «pojakese», ka selle, millise pilguga Jegorša teda vaatas, ent ometi nähes vastu, kas või moe pärast:

«Õpeta aga pojale ilusaid asju, kuidas emale rihma andal. Egas ema pidu peal olnud, ema oli tööl.»

«Jutud jätta! Marss leelõuka ette — mehed on näljased!»

Liisa tõttas tuppa. Jegorša kamandas muidugi niisama naljaviluks, aga tegelikult oli tal õigus. Kuhu see kõibab — meest nii kaua näljaga nuhelda! Tõtt-öelda oli Liisal endalgi kõht tühi.

3

Samovar kibises, laud oli kaetud, aluskott, millel Jegorša oli vedelnud, vöörusesse viidud... Mis veel?

Ühtelugu piilus Liisa toast välja õue. Istuvad. Muudkui istuvad. Nagu oleksid juttu ajanud — Jegorša on isegi nimetissõrme püsti tõstnud. Küllap manitseb poega nagu isa kohus.

Vasja otse üllatas teda. Nii võõristaja, kui ta muidu oli. Peale ema ja Tatjana ei tunnistanud ta kedagi. Isegi onu Miša ligi, kes teda ometi poeleiva ja maiustustega söötis, tuli mõnikord nutuga. Aga isaga seltsis kohe esimesest pilgust. Kas tõesti on veri paksem kui vesi? Või oli isa niisugune, et keerab kelle tahes ümber sõrme, niipea kui oma sinist silma pilgutab?

Päike helkis Jegorša kuldseis juustes. Sõjaväes oli seda kulda vähemaks jäänud, juuksepahmakas ei vajunud enam ühtelugu silmile, õlad olid ka laiemaks läinud, kuid muidu oli Jegorša Liisa arust endine: seesama peenike, puhtaksaetud poisikesekael, seesama vaevumärgatav peakalle, sama komme kodus paljajalu ja särgiväel käia.

Liisa kohmetus.

Tõstis silmad jumalaema poole pühasenurgas ja ütles valjusti:

«Taada, mis ma pean tegema? Peaks talt otsejoones küsima, mis plaanid tal on, aga ei julge.»

Kruusa krõbises vastu akent — Jegorša peost; tee rutem!

«Kohe, kohe!» Liisa tormas naistenurka teisi rõivaid selga panema: ei passi ometi laudariides kodus toimetada.

Kleite tal jagus, jumal tänatud. Stepan Andrejanovitš oli ta kohe järgmisel päeval pärast pulmi aita viinud ja kõik naisteriided, mis Makarovnast ja Jegorša emast järele olid jäänud — kõik need sarafanid, jakid, kasukad, rätid

ja sallid — temale andnud: tee aga ümber ja pane selga.

Ja Liisa tegi ka, õmbles endale ega jätnud ema ja Tatjanaki ilma — kust nemadki muidu saavad, poest pole kuihoosnikul niikuinii midagi võtta.

Päike oli naistenurgast juba ära pööranud, kuid kirev kleidivirn, mis taganurgas hollandi ahju vastas rippus, oli veel päikesesoe ja lõhnas suvel kogutud ravimtaimedest.

Liisa valis välja bordoovärvi kašmiirkleidi, mis polnud liiga hele (ei tohi ometi unustada, et nad alles äsja vanaisa muida viisid!) ega ülearu vanaeidelik.

«Ah näe, kus sa oled!»

Liisa pööras kähku ümber: Jegorša...

«Mine ära! Jumala pärast, mine ära... Ma kohe...»

Ehmunult surus ta kašmiirkleiti vastu paljast rinda ja taganes nurka.

Jegorša pahvatas naerma. Ta pisut tursunud sinisilmad tõmbusid kitsaks, metsikuks piluks.

«Ära tule, ära tule ligi...» Liisa kahmas endale kahe käega kleite ja seelikuid peale.

Jegorša muheles. Astus ligi ja hakkas kleite kirinal-kärinal temalt maha kiskuma. Üksteise järel. Nagu lehti kalendrist.

Ja Liisa ei saanud midagi parata. Seisis, kašmiirkleit vastu rindu surutud, ja vahtis hinge kinni pidades, otsekui lummatult Jegorša veidi kahvatanud, ühtaegu rõõmsasse ja tigedasse näkku.

Kolmas peatükk

1

Stavrovidel algas palavikuline ehitustöö, Jegorša kopsis kirvega varavalgest hilisõhtuni.

Töö käis tal kergelt ja lõbusalt, nagu mängeldes, nii et mitte ainult lapsed, vaid ka naised muudkui passisid Stavrovide maja juures.

Kõigepealt võttis Jegorša trepi käsile. Asendas vanad pehkinud astmed uutega, naelutas õnneraua üles, õiendas siit-sealt peitliga, ning peagi oli trepirõdu pitsiliseks nikerdatud.

Samal viisil kohendas ta sauna, lattaeda ja õuevärati.

Aga hobusepeaga harjapalk, mille Jegorša katusele seadis, pani Pekašino rahva lausa ahhetama.

Kui Liisa laudast tulles nägi, et sinise õhtutaeva taustal ratsutab valge hobune, tõusid ta silmad vett täis.

«Küll meie vanaisa süda oleks nüüd rahul! Enne surma muudkui palus Mihhaili: «Tõsta, Miša, mu hobune katusele, eluaeg olen igatsenud hobusepeaga majas elada...» Aga nüüd pani oma tütrepoeg hobuse üles...»

«Nonoh!» käratas Jegorša peremehelikul bassihääl naisele peale. «Jutud jätta!»

Talle paistis perekonnapea roll päris meeldivat. Rõõmu ja mõnuga mässas ta pojaga, elades innukalt sisse oma uude abielumeheossa.

Kui palju ta oma käte vahelt kõiksugu naisi läbi oli lasknud! Ja ega tal nendega igav ole olnud. Aga nii nagu Liisaga polnud tal veel kellegagi olnud, seda tuleb küll tunnistada. Ärkad hommikul üles ja näed, kuidas ta sind oma roheliste silmadega vaatab ja naerab: «Ma olen vist pēast segi... Muudkui vaatan ja vaatan sind ega jõua ära vaadata...» Ja kui ta oma laudast tagasi tuleb! Üleni õhetav ja häbelik, nagu tuleks esimesele kohtamisele.

Aga seitsmendal päeval hakkas Jegoršal igav.

Juba hommikul hakkas tal hammas valutama, aga külas ravitakse hambaid ikka viinaga. Kui viin ei aidanud, võttis ta arssinapikkuse võtme ja läks aita; vanaemal oli seal ikka olnud terve korvitäis kõiksugu ürte ja metsarohtusid.

Kui ta võtmega ragistades ukse viimaks lahti sai, märkas ta salveotsal kohe oma pilli. Üleni tolmune ning jahuga koos nagu vaene orvuke.

Jegorša võttis pilli nagu lapse sülle, lõi särgivarrukaga tolmu maha ja istus lävepakule — nüüd, kullake, tuletame endisi aegu meelde! Tahtis hambavalu summutada, tõmbas lõõtsa kõigest jõust lahti — ja oligi tüli ja pahandus käes. Kurat võtku!

«Kas sa arust ära oled? Mis inimesed mõtlevad? Ütlevad: näe, kuidas rõõmustavad, et vanamehest lahti said, pidu peavad...»

Jegorša vajutas lõõtsa kõige kõrgema noodi peal kokku, heitis pilgu teerajale ja ajas laudast tulevat Liisat nähes suu esimest korda haigutades pärani.

2

Hambaid sõnus Streletsi-Marina. Võttis toobrist kopsihuga vett, luges sellele sõnad peale ja laskis ära juua, [illegible] oleksid nagu kergem saanud. Igatahes sealt välja [illegible] ei hoidnud Jegorša enam põske peoga kinni.

Oli südapäev. Jõe taga orasepõllul lagistasid kured [illegible] — mis muud, kui pidasid enne soojale maale minekut üldkoosolekut...

Kuhu minna?

Koju minna ta ei tahtnud. Viimane aeg oli kodust vaba päev võtta. Kui ehk ämma poole sisse astuda? Olge lahke, [illegible] väimees vastu. Mis kord see on, juba nädal aega [illegible], aga ämma lauas polegi veel istunud.

Jegorša vantsis kolhoosikontori poole, sest tuli meelde, et esimees oli hiljaku Liisaga sõna saatnud: astugu läbi.

Lukašin oli juhatuses üksi, istus oma esimehelaua taga ja klõbistas arvelauaga.

«Kas lööme aga deebetit ja kreeditit kokku?» lõõpis Jegorša.

«Kuidas muidu.»

«Noh, ja kuidas on?»

«Klapib!» sõnas Lukašin reipalt, kuid täpsemalt ei selgitanud, otsis hoopis paberossid välja. Ülemusel on alati üpris mugav suitsu pakkuda, et ebameeldivat jutuajamist katkestada.

Lõsutades vanal seljatoega pingil, mis talle juba sõjajärgsest meelde oli jäänud, vaatas Jegorša seda meest suure huviga. Lukašin oli talle ikka pinget pakkunud. Miks ka mitte — päris vabatahtlikult, omal soovil oli Lukašin tulnud siia Pinegale. Naiste jutte armastusest polnud Jegorša ilmaski tõsiselt võtnud. Anfissa on muidugi kobe eit, kuid niisugune kullatükk ta ikka ei ole, et tema pärast maksaks maailma lõppu kihutada. Karjääri pärast siis?

Ausalt öelda oligi Jegorša esiotsa nii arvanud: pärapõrgus võib nutikas mees kähku välja paista. Ent mitu aastat see Lukašin siin juba on olnud? Neli või viis? Kuid suurmat pole ikka paigast saanud. Ikka sikutab, nii et saba sirgu, aga abi ei ühti.

«Nii, nii, Suhhanov,» sõnas Lukašin suitsu pannes, «teised kolm aastat maha tampinud, oma patriootilise kohuse täitnud...»

«Peaaegu. Demobiliseeriti kuu võrra varem. Perekondlikel põhjustel.»

«Jah, vanamees oleks võinud veel elada. Vara kolis teise ilma. Talviti oli tast palju abi — parandas kõik hobuseriistad ära...»

Jegorša kuulas kurval näol kaastundeavaldusi, vajutas isegi paberossi tuhatoosi lössi (seesama krobeline taldrik, mis kolm aastat tagasi) ja ohkas.

«Noh, mis plaanid sul on? Kuidas mõtled oma elu korraldada?»

«Kõigepealt klaarisin kodumail vanamehe poolelijäänud tööd ära, aga mis edasi, seda peab veel mõtlema.»

«Minu arust pole siin midagi mõelda,» sõnas Lukašin ja hakkas sõrmede peal üles lugema: «Naine on sul kolhoosis — üks, maja missugune, hobusepea katusel — kaks! Mis muud, kui meie juurde. Nägid, missuguse lossi me oma punikutele püsti oleme löönud?»

«Nägin küll.»

«Mis sind siis enam agiteerida! Asu aga Žitovile abiks. Kenad poisid, nendega on lust tööd teha.»

«Nii,» kostis Jegorša. «Lusti pärast ma ei muretse. Kuidas aga sellesamusega lood on?» Ta näitas sõrmedega, mida silmas peab.

«Sellesamusega on nõnda...» Lukašin puhus enda ja Jegori vahele suitsukardina. Ikka selleks, et mõtteid koguda.

Lõppude lõpuks tunnistas ta köhides ja aevastades, et normipäev pole neil suurem asi, nälga ju ei sure, aga seda muret küll ei ole, et salved lõhki läheksid.

«Selge,» muigas Jegorša. «Ei ole see positsioon.»

Lukašin vaatas talle küsivalt otsa.

«Meil oli väeosas kokk Ivan Ivanovitš, igavene jäme ja rasvane orikas — nagu raskejalgne naine. Aga meister missugune! Keetis kindralile ja ülemustele süüa. Aga kui me mõnikord linnast välja sõitsime, piknikule,» Jegorša hääldas hoolikalt võõrast sõna ja vaatas Lukašini otsa, et kas too teab, «hakkas toosama Ivan Ivanovitš ohkima ja ahkima: maale tahan, loodusesse, puude ja põõsaste juurde... Hüva. Demobiliseeruski, sõitis ära kodukülla. Täpselt poole aasta pärast oli tagasi. Luukõhn, nagu oleks tiisikus kallal. Ilma passita poleks äragi tundnud. Lasti teine siiski kindrali jutule — sihuke kokk pole maast leida. «Asi on sedasi, seltsimees kindralmajor, sooviksin

jõusti teile usaldatud väeossa tagasi tulla!» — «Aga kuhu siis küla ja loodus jääb, Ivan Ivanovitš?» päris kindral. «Kas ei meeldinud?» — «Miks ei, seltsimees kindral. Väga meeldis. Ainult ei ole see positsioon.»

«Kas kindral võttis koka tagasi?» küsis Lukašin ja üsnatas moka otsast.

«Kuule nüüd! Kes sihukese koka võtmata jätaks!»

«Imaasjata,» lausus Lukašin. «Kes siis küla üles upitama hakkab?»

See küsimus oli nüüd küll juba temale esitatud ja Jegorša mõtles, kas polnud ta oma jutuga pisut liiale läinud. Ent teisest küljest: miks ka mitte? Polnud ju esimesse sõnakestki pärinud, kus või kellena ta teeninud oli, muudkui roni aga salvusele! Kirvest viibutama! Isegi kolhoosi veoautot ei pakkunud. Ja üleüldse, vihastas Jegorša äkki, mis ta siin keksib! Millal see loss, millega ta kelkis, ükskord valmis saab? Siis, kui külm on lehmad juba ära võtnud. Kas nõnda? Aga muud näitajad? Ei tule hagu meelde, et Liisa ja Miška oleksid talle nendest näitajatest kes teab mis õhinaga kirjutanud! Ega ta ise ka ilma ole. Pole ta selle nädala jooksul Pekašinot ainult ühest kontrollpunktist sihkinud!...

Jegorša ei näidanud siiski välja, kuidas tal sisimas keeb. Mis pagana pärast peaks ta oma küla kõige tähtsama mehega tülli pöörama!

Rahumeelselt, omameheliku naeratusega lõpetas ta jutu:

«Las töö ootab pisut, seltsimees Lukašin. Anna aega ära seada. Võta või jäta, aga vanaisa viisime alles nädala eest mulda. Peale selle on mul puhkus. Demobiliseerimisseaduse järgi.»

Lukašin ohkas, kuid ei lausunud sõnagi.

3

Esmalt marssis ta pool versta soo veert pidi, siis läks — õigemini küll tantsis — mööda vettinud latte ja palke üle soo, seejärel rügas läbi märja räga, kroomsaapad lausa nutsid ja pluus läks karvaseks, tuli viimaks keguni seljast võtta, et puhastada, ja pärast eksles ta veel puustusi mööda, enne kui kõige kangemat kolhoosnikku nägi.

Ei, seltsimees Lukašin, ütles Jegorša mõttes, ootame pisut. Suhhanov-Stavrovil pole midagi semlakute altamise vastu — millal ta raskuste eest plehku on pannud? Aga teie eest koormat vedada, seda ei ole, nii loll ma pole! Nende kolme aasta jooksul, mil ta sõjaväes teenis, oli maa suure sammu edasi teinud! Aga mis teil Pekašinos toimub? Mis pöördeid progress siin teeb?

Kolm aastat tagasi seda jäätmaad, kus ta praegu seisab, Pekašino kaardil ei olnud, seda mäletab ta kindlasti, sest just enne sõjaväkkeminekut oli ta siin vanaisaga kütepuid teinud, vanaisal oli veel süda rukki pärast hirmsasti täis läinud. Kehv olevat nüüdsel ajal rukis, põld ei saa sõnnikut, kus temal olnud siin ennemuiste rukis, raiu või kirvega...

Miška meenutas Jegoršale tedrekukke mänguplatsil. Kui tedrekukk kevadel oma armumängu alustab, ei näe ega kuule ta midagi, jahimees võib päris männi alla hiilida, ta kas või püssikabaga maha koksata. Niisamuti Miška. Jegorša tuli välja põllupeenrale ja jäi seisma nagu verstapost, kuid Miška sõitis siitsamast, mõne sammu kauguselt mööda, teda märkamata. Muudkui istus ja kiikus oma raudses sadulas, ja paistis, nagu oleks ta müristanast ja rehalõginast päris tuimaks jäänud — sõidab või lahtiste silmadega otsa.

Jah, muhatas Jegorša, niisugune see elu tegelikult on. Kodused suletekid olid aga temagi pehmeks ja lõdvaks teinud — millest ta viimasel ajal õieti mõtles? Sellest, et kolhoosnike ridu täiendada, siin Pekašinos ankrusse asuda...

Tuks leidis Jegorša üles.

Tuks vudis paljast koeralikust kohusetundest niidumasina järel, nuuskides mahalõigatud rukist. Võõrast nähes pistis ta lõrinal haukuma ja kargas säärde ka — nii hulluks oli lugu läinud!

Alles nüüd suvatses Miška oma pruunid silmad tõsta. Istuti päikese kätte, vana, ammu kuivanud kraavi perve, mis punetas pohladest.

Pekašino sõõrumaad olid niisuguseid kraave täis, need olid just nagu vanad, oma aja ärateeninud kaevikud, kus põlvest põlve metsa ja sooga sõda oli peetud. Nii mõnelgi talumehel, ka Jegorša vanaisal, oli kolmandik elust kraavide nahka läinud. Iga jalatäis haritud maad on põhjamaal ränga töö ja vaevaga saadud! Aga mis nüüd?

Miška oli külalise vastu üsna aupaklik: andis talle valitsuue istumise alla, ise võttis palja maa peal platsi.

«Naisjõudu pole millegipärast märgata!» lausus Jegorša, heites terava pilgu mahaniidetud rukkipõllule.

Miša ei saanud esiteks arugi, mis asi see naisjõud on, aga Jegorša tegi talle kohe selgeks, mis mootori abil nende kolhoos liigub.

«Naisukesed lippasid metsa,» kohmas Mihhail. «Nüüd nii soojad ilmad! Tahavad veel viimaseid seeni korjata...»

«Selge,» kraamis Jegorša lööklaused lagedale, «erasektor astub ühiskondlikule kanna peale.»

Miška, külanaiste lemmik ja kaitsja, läks keema:

«Erasektor, erasektor!... See erasektor peab ometigi midagi hamba alla panema ka! Mullu anti kolmsada grammi normipäeva peale, ei tea, palju tänavu saab!»

Kähku tõmbas Jegorša püksitaskust välja halja pudeli ja kaks pealsetega sibulat: seda juttu oli ta Miška suust kuulnud juba neljakümne teisest aastast peale ja kui teda sügel ajal ei katkesta, keeb ja kibiseb tundide kaupa.

«Poe-Ulkal klaasi ei olnud, aga kodunt ei tahtnud ma tühi astuda,» sõnas Jegorša, «nii et võtame õnneliku lapsepõlve meenutuseks...»

Sedapuhku ei jäänud Miška enam jokutama, kahmas lupest pussi, kooris noorelt kaselt õhukese tohuriba ja keeras kaks kullakarva torbikut valmis. Peekrid missugused!

«Noh, räägi, kuidas sul siis kukerindel läheb,» päris Jegorša, kui nad juba võtnud olid.

«Kukerindel?» imestas Miška, tema pea ei töötanud selle koha pealt üldsegi mitte. «Mis see veel on?»

«See on niisugune rinne, kus igamees mõnuga võitleb... Ilma tagant sundimata... Meil üks sõdurpoiss käis ka kodus puhkusel. Kolhoosis. Ilma vahejuhtumiteta. Oli tähtajaks tagasi ja kandis ette nagu kord ja kohus. Aga ühtekaa kuu pärast tuli seitse avaldust: palume niisuguselt Sidorov-Petrovilt alimendid välja mõista. Alimendid alimentideks, ise tead, mis kapitali ühelt sõdurilt võtta on. Häda oli selles, et lugu käis poliitilise kasvatuse pihta! Major, komandöri asetäitja, kutsus Sidorov-Petrovi välja: mis sa, igavene see ja teine, nüüd teinud sied? «Olen süüdi, seltsimees major, aga ei saanud teisiti.» — «Miks siis?» — «Sellepärast, et kui kanala on

kanu täis ja terve kanala peale on üksainuke kukk — mis kukel siis üle jääb?»

«Ja-ah,» pahvatas Mihhail naerma, «ongi kukerinne.»

«Sestap ma küsingi, kuidas sul kukerindel läheb. Oled sa Rajaga suudluste staadiumist kaugemale jõudnud?»

«Raja on alles plika.»

«Kõik on kunagi plikad olnud.»

Miška lõi käega — ikka libiseb sidur selsamal kohal. Ena, kus mul riiklikud saladused! Ning ta mühatas ainult:

«Meil on teada asi. Räägi parem linna omadest. Mis need ka on?»

«Ikka samasugused. Olulisi erinevusi ei ole märgata. Ei paikkonna reljeefis, ei iseloomus. Kõigepealt proovivad sulle ikka range kaela ajada.» Jegorša vaikis pisut ja naeratas õndsalt. «Mul oli üks ukrainlanna, kobe ahvenas, mustade silmadega... Küll ma sain alles vatti! Ikka nii ja naa, poe või nahast välja. Ikka ei saa tihi kätte. Tema tahab, et kõik käiks korra järgi. Rihib muudkui perekonna poole. Olgu, villem sind võtku, säh sulle lubadus: abiellume. Noh, kui esimene tuhin üle läks, esitas arve: võta ära. «Ehee, kohhanotška,» (see tähendab nende keeli kallike), «kui sa, kullake, tahtsid, et ma sind naiseks võtaksin, eks hoidnud seelikusaba hammastega kinni.» — «Kuidas nii, andsid ju ausõna?» — «Eks sa võta sõnni käest, kes lehma silmanud, ka ausõna. Sõdurpoiss on üheleainumale tõotusele truu, pea meeles, kõik muud sõnad ja lubadused ei loe...»

Mihhail lausus:

«Nüüd kuulukse raskem teenida olevat kui varemalt, ei lastavat üldse enam kasarmust välja.»

«Õige jutt!» oli Jegorša kähku nõus. «Kuid ega mina seal kasarmus palju küll vahtida saanud. Pärast olin veel kindrali sohvriks — kus seal oli alles perspektiivi! Täna põrutad ühte polku, homme teise, ülehomme ringkonda, laupäeval «auto kell kaksteist null-null ette anda. Kalaleminek. Piknik». Viimast sõna hääldas Jegorša eriti püüdlikult, aga nagu oodata oli, ei öelnud see sõna Miškale midagi.

«Piknik,» seletas Jegorša, «on ikka seesama kalalkäik, rohelissesõit, ainult ühes naiste ja suure joominguga. Saad aru, ülemustel on niisugune komme, et suveajal sõidetakse puhkepäeviti linnast välja. Mõnikord auravad

juba laupäeval ära, jäävad ööseks... Mnjaa, ühel sihukesel piknikul juhtus mul sihuke lugu, et...»

«Missugune?»

«Sihuke, et ainult siin passibki rääkida, kaks tuhat kilomeetrit sündmuspaigast eemal.»

Jegorša ootas, et Miška uudishimu ärkaks (kui tahad teise tummaks lüüa, pead enne hinge tõmbama), ja ütles siis rahulikult, otsekui vastu tahtmist:

«Ripsutasin pisut kindraliprouaga tiiba.»

«Kindrali naisega? Mis sa ajad!»

«Ei aja ühti! Hull lugu küll, aga sulatõsi. Sa arvad, et kui on kindral, siis on igas tükis kindral? Loodus võtab oma — nagu lihtsurelikegi puhul. Saab viiskümmend täis, tuleb erruminek. Lugu ise juhtus kevadel. Võtsime kõvasti — see oli esimene piknik looduse rüpes. Kindral kutsus mind enda juurde. Konjakiklaas oli ääretasa. Ja sihuke lihakäntsakas raudora otsas — kutsutakse šašlõkiks, kokk Ivan Ivanovitš oli teise just tulelt võtnud. «Joo see ära, Suhhanov, ja et sa viie tunni pärast oleksid klaar. Selge?» — «Just nii, seltsimees kindralmajor. On viie tunni pärast klaar.» Noh, jõin ära ja pugesin oma «ZIS-i» tagaistmele, seal oli hea olla. Tead sa, «ZIS-il» on terve diivan sabas. Hüva on, soldat magab, teenistus jookseb. Natukese aja pärast koputatakse uksele: kindrali naine. Ära külmanud. Mina muidugi silmapilk püsti, pilotka pihku ja — olge lahked, ruum on vaba. Aga tema lükkab mu tagasi...»

«Kindrali naine?»

«Ei tea, kes siis veel? Sihukese asja juures tunnistajaid ei ole...»

Miška suve jooksul luitunud kulmud tõmbusid ninajuurel kipra, põsemusklid hakkasid liikuma nagu koeral, kes edasi-tagasi, ainult et ta ei haukunud. Mis tal nüüd hakkas? Istusid kaks vana semu päevasooja põõsa all, vahetasid kogemusi, rüüpasid kaselõhnast viina peale — ja äkki nagu välk ja pauk selgest taevast. Hakkas tal kade või? Käib see kindraliproua talle põrna peale või?

«Palun selgitust,» nõudis Jegorša. «Meil oli vanem lupsilo, tead, mis see niisugusel puhul tegi?»

Miška hüppas jalule, nina maas, ammu karvakasvanud jässakas kael paindus nagu vibu — ja pani putku. Mitte mööda rada, vaid silmalt läbi põõsaste, nii et ragin taga.

Tuks pistis ägedalt haukuma.

Jegorša haaras tühjaksjoomata pudeli ja virutas nagu granaadi koera poole — et see sulle kurku kinni jääks, raisk! —, tõusis püsti, raputas pluusi ja püksid puhtaks, tõmbas rihma viimasesse auku kinni, nii et rind kummi lõi, ja sammus tagasi vaatamata teele, kust Lukašin just mööda oli ratsutanud.

Neljas peatükk

1

Pekašino kohal oli udulaam.

Nagu oleksid pilved maa peale laskunud, nagu voolaksid akna all piimajõed.

Haruharva tõuseb udu Pekašino mäe otsa, enamasti hõljub ikka all soos. Aga kui ta kord juba tõuseb, siis ütle jumalavalgele hüvasti: eksid omaenese tanumas ära.

Jah, mõtles Mihhail trepil rõskuse käes kössi tõmbudes, täna pole põllul enne lõunat midagi teha.

Viskas pooliku paberossi minema ja tuiskas lärmi lüües tuppa:

«Fedka! Tatjana! Kähku seenele!»

Alles siis liigutas Fedka end oma lavatsil, kui Mihhail rusikaga vastu põhjalaudu põrutas; Tatjana aga ei teinud naistenurgas häältki. Paratamatult tulid Petka ja Griška meelde. Ei nemad käsku oodanud, muudkui käisid ise peale, nii et kõrvad pilli ajama hakkasid: «Miša, lähme seenele... Miša, varsti tuleb külma!» Ja metsamineku hommikul tarvitses vaid liigutama hakata, kui poisid olid nagu püssitikud kõksti püsti.

Eile olid nad lõpuks Petka ja Griška käest kirja saanud. Tobujussid olid kirja paadi-Grinjaga saatnud, et margi pealt kakskümmend kopikat kokku hoida, aga Grinja oli rajoonis nina täis tõmmanud ja kõige kirjaga Pekašinost mööda põrutanud. Alles eile, kümme päeva hiljem, tõi kätte. Mihhail tuli just põllult, kui Grinja neile sisse vajus: «Miška, pane poolik välja — vennastelt on kiri.» Uudised olid head: õpivad! See Tuksi pärast koduskäimine oli neil siiski hästi läinud, ja kuigi majas

pidnud kopikatki, tuli Grinjale välja teha; Semjonovnalt küsiti puude jaoks kahekümneviieline.

Lõpuks osutus Mihhail oma pere ainsaks seeneliseks: tuli välja, et Tatjana ja Fedka pidid koolimajja minema, ainast aga ei saanud hoopiski asja: lehm talitada, ahi kütta, Vasja järele vaadata...

Läbi uduse tänava ja tagaõue minnes turgatas talle pähe, et ka Liisal ja Jegoršal võiks seeni vaja olla.

2

Mihhail sõitis vankriga Stavrovide maja juurde.

Harjumust mööda müdistas ta valjusti külghoone trepil — üles! üles! — ja alles värati märja toika otsa komistades meenus talle, et Jegorša ja Liisa olid hiljaaegu eesmisse tuppa üle kolinud.

Õde tuli avama.

«Misasja nii vara? Me alles magame.» Ja astus häbelikult silmi langetades kõrvale.

Ees-eest Jegorša ei mõelnudki tekki palja kõhu peale tõmmata. Pigistas hambad kokku ja pööras pilgu lakke: käi kuradile!

Selge pilt, ütles Mihhail endamisi. Ei meeldi, et ma eile põllul tigedaks läksin. Aga kellel ei kargaks kops üle maksa, kui niisuguseid kukevigureid ette maalitakse, lihast õde solvatakse ja porri tallatakse.

Mihhail ei näidanud välja, et must kass eile nende vahelt läbi oli jooksnud.

«Tee nüüd kähku! Silmapilk üles! Au poolest veel soldat!»

Mihhail haaras Jegoršal jalust kinni, sikutas ta asemelt maha, mis oli lahedalt keset tuba seatud nagu endistel aegadel, ja osutas uduvalgete akende poole.

«Seened kutsuvad külla. Nad olla juba ootamisest tüdinud.»

«See on alles idee!» võttis Jegorša tuld.

«Idee! Ole parem vakka, ära pane hinge kripeldama. Arukad inimesed mõtlevad juba õhtul seente peale.»

«Mis sul viga on?» küsis Mihhail mossis õelt.

«Ma panin eile pesu likku. Olja andis vaba päeva, tahtsin pisut kasida ja kraamida...»

«Jama!» rahustas Mihhail õde. «Pesu võib õhtuni oodata.»

Jegorša komando otsustas asja. Magavast pojast välja tegemata röökis ta nagu kasarmus:

«Jutud jätta! Viis minutit teeleseadmiseks. Selge?»

Lõbusalt, nalja ja naeruga, pandi end valmis.

Jegorša — sellele lõi lollus pähe — hakkas Mihhailile naljaviluks ette heitma, et ta olevat nende une kõige huvitavamal kohal ära seganud, oleks võinud oodata. Ta ütles seda nimme, et Liisat punastama panna, ning see ei pidanudki vastu ja lipsas toast välja.

«Sa võiksid need täkujutud ukse taha jätta, kui üle koduläve astud.» Mihhaili toonist kostis etteheidet.

«Muuseas,» Jegorša rõhutas seda sõna endisel viisil, «mis puutub neisse täkuvigureisse, siis kas sa üldse tead, mis märad neist arvavad?»

Järgnes väga rõve anekdoot, misjärel Mihhail esimesena naerma pahvatas.

Liisa ei tulnud ega tulnud tagasi. Jegorša jõudis end pesta ja riidesse panna, Vasja jõudis üles ärgata, aga teda polnud ikka veel.

Lõpuks lõksatas värava raudvõru.

Mihhail tahtis üle läve astuvale õele omainimeslikult peale käratada, kuid sai veel sõnasabast kinni: õde ei tulnud üksi. Liisa järel astus tuppa Raja.

Jegorša pidi rõõmu pärast peaaegu lakke hüppama, talle meeldis seltskond.

«Hakkame liikuma!»

Mihhailil tarvitses vaid õe säravatesse rohelistesse silmadesse vaadata, kui kõik oli selge. Õde ei mallanud üksinda õnnelik olla. Ta tahtis, et ka vend õnnelik oleks.

3

Kui Ülejõe välja arvata, on Pekašino parimad seenekohad sõõrumaadel ja Punases palus.

Sõõrumaadel oli seeni rohkem, eriti neid, mis soolamiseks sobivad, ka marju oli seal rohkem, kuid Mihhail tahtis nüüd Punasesse pallu minna. Esiteks tuli Vasja enne ema juurde viia, seda aga saadi teha möödaminnes, ja teiseks oli sõõrumaal praegu nii märg, et seal ei jää kuiva kohta hamba alla.

Vaevalt said nad vankrisse istuda, kui Jegorša hakkas nagu käisest anekdoote puistama — tal oli neid iga asja kohta. Näiteks küsis Liisa, et ega Mihhail nuga maha unustanud, oleks vaja korvi käepidet parandada, ja kohe rääkis Jegorša anekdoodi aukudest.

Hobune laskis jõudsat sörki. Juttu ajades ja naerdes ei pandud tähelegi, kui oldi juba puustustest möödas ja saviaugu juures väljas.

Seal oli juba keegi ees, tee kõrval kuuse all seisis hobune. Kuni nad oma hobuse kinni sidusid ja korvid teeseldi ära jagasid, ilmusid välja ka seenelised — Lukašin ja Anfissa Petrovna, mõlemal korvid kollaseid lambaseeni täis.

«Kas teeme ühe suitsu?» pakkus Lukašin.

Mihhail tegi näo, nagu poleks kuulnudki, ja naised ka ei kostnud sõnakestki vastu: egas nad metsa suitsu kiskuma tulnud!

Kuid Jegorša ei jätnud juhust kasutamata.

«Hakake astuma!» hüüdis ta. «Küll ma järele jõuan.»

Mindi jõe äärt mööda laiali. Kohad olid head: künkad, veerud, põndad. Nii seeni kui marju oli siin külluses.

Liisa läks otsekohe eemale, justkui selleks, et laiemalt ette võtta, aga ainult puruloll ei oleks taibanud tema tagamõtet. Ta tahtis Mihhaili Rajaga omavahele jätta, neile nii-öelda vajalikke tingimusi luua.

Raja keerleski Mihhaili nina all, alatasa sattus poiss tema pärani siniste silmade nagu läbi udu kumavate iternate ette, mis kutsusid ja meelitasid, kuid samas kadusid. Mihhail ei teinud aga tema poole sammugi. Miski takistas, hoidis tagasi. Ainult ühe korra oli ta end Raja seltsis iseendana tundnud — kui ta paar nädalat tagasi temaga koolimaja juures kokku oli põrganud, ja seegi sellepärast, et oli siis auru all olnud. Muidu temaga kokku saades tundis Mihhail ikka, nagu aetaks talle päitseid pähe.

Siiski sattusid nad ninapidi kokku sipelgapesa juures, kust nad emametsise üles hirmutasid.

Metsis tõusis lendu niisuguse parinaga, et Raja päris ehmatas ja Mihhailgi võpatas. Siis tõstis Mihhail sipelgapesast üles punakalt veikleva tähnilise sule, mille lind maha oli pillanud, ja nuusutas seda:

«Arva, mis lõhn tal on!»

Juba oli ka Jegorša platsis. Keset metsavaikust ja

rahu kostis äkki vilet, huikumist ja prääksumist, näugumist ja haukumist ning pehmet võõramurdelist lapselalinat:

«Emm, kuule, emm, kas seentel on silmad?»

«Ei, tütreke.»

«Luiskad, emm. Nad ju näevad, kui neid süüakse.»

«Selle asemel et siin lõugu lõksutada näita parem, palju sa korjanud oled!» nõudis juurderutanud Liisa.

Jegorša tohtkorvis veerles peotäis märgi, vanade ruugete männiokastega kaetud tatikaid, mida nemad, Prjaslinid, kunagi ei korjanud. Ka Rajal polnud suurt midagi, see-eest oli Liisal korv poolenisti täis. Ja mis seened need veel olid! Väikesed kollased pilvikud (soolamiseks kõige paremad), lihakad võiseened ja riisikad! Nende vahel punane pohla- ja sinine mustikavööt. Ilu pärast.

Ega Liisa täis korv kedagi üllatanud. Seene- ja marjakorjamises ei saanud keegi tema vastu. Liisa ise seletas oma oskusi sellega, et tal on rohelised silmad nagu metsahaldjal. «Nii need seened ja marjad annavadki ennast tutvuse poolest mulle kätte, kui ma mööda metsa käin — lao ainult korvi,» naljatas ta.

Endaga rahul, nii et valgete tugevate hammaste rida rõõmsas naeratuses nähtavale tuli, pani Liisa pooled oma seentest Jegorša korvi — tassi vähemalt, kui ise korjata ei viitsi. Ja juba ta oligi läinud.

Esimesed korvid said kähku täis. Kui nad vankri juurde jõudsid, oli metsaalune alles udune.

Raja oli märg ja auras: ta oli lausa jooksnud, et mitte häbisse jääda. Ütle, mis sa ütled, aga tütarlapsel, eriti veel pruutis tüdrukul, ei passi tühja korviga vankri juurde tulla.

Mihhail istus, tegi ruttamata suitsu — selleks oli tal täielik õigus! — ning võttis siis arutamisele, mis edasi teha. Neil oli veel poolteist tundi varuks — kuhu minna? Kas pöörata karjamaa poole, et sealt heinikuid ja riisikaid korjata, või minna hoopis jõe veerde männikusse, sinnasamasse metsa, mida õieti Punaseks paluks kutsutaksegi.

«Männikusse! Männikusse!»

Ega Mihhail muud oodanudki. Pekašino rahval on igiammu komme Punase palu kanti sattudes selles jõeveerses metsas ringi hulkuda. Ega seal seeni või marju suurt

siegi, aga meel läheb lahedaks. Punases palus on iga ilmaga kuiv. Ja valge. Männid annavad valgust. Ja põdrasamblavalge maa.

4

Tagasi mindi jalgsi, sest vanker oli kahekordselt korve täis laotud.

Liisa oli üpris rahul, et nii kähku ära sai käidud. Kui nad rinnelgani jõudsid, oli udu alles mäe all.

Hobune astus kergesti Pekašino mäest üles ja oleks võinud hinge tõmbamata koduni sammuda, kui Jegorša hüüdis: «Suitsutund!» ja hobune jäi kuulekalt seisma.

Liisa ja Raja asusid nagu naised ikka end enne külasse jõudmist korraldama, kohendasid metsaniiskeid rätikuid, Jegorša tegi saapad puhtaks, ainult Mihhail ei liigutanud käit ega jalga. Siis pööras ta masinlikult pilgu Varvara paikeseröömsatele akendele ja võpatus käis tema kehast läbi: talle näis, et üle valge kardina vaatasid teda tuttavad tumedad silmad.

Nagu oleks talle kuuma vett kaela kallatud, pööras Mihhail kähku pea Jegorša poole, ent õnneks vaatas Jegorša mujale, kihutades hobust vitsaga takka.

Teist korda selle akna poole vaadata Mihhail enam ei julgenud.

Viies peatükk

1

Põhja-Venemaal alustatakse heinategu enamasti kaugetel jõeluhtadel, sest sealne hein kuivab ainult kuuma päikese käes ära. Umbes samas järjekorras koristatakse ka põlde: esmalt ikka sõõrud ja saadud, lõpuks kõik muu.

Mihhaili brigaadil oli kaugetest põldudest koristamata veel Trohha sõõrd, seesama nurm, kuhu Jegorša eile talle küüla oli tulnud. Ent täna, sihukese uduga, ei maksnud Trohha nurmele mõeldagi, seal oli madal maa. Ja et mitte asjata aega kaotada, viis ta niidumasina pärast lõunat

Sääsnurmele, nagu nimetati ülemise rehala taguseid põlde.

Too Sääsnurm on igavesti künklik ja konarlik, lausa rist ja viletsus on seal tööd teha. Võtab enda võhmale, ja hobusedki saavad vatti.

See-eest on aga seltsim.

Küla on üle soo nagu peo peal. Kõik on näha, kes teed mööda kõnnib või sõidab. Lõunaks antakse märku. Kui valge rätik kodukatusele ilmub, siis on Tatjana ja Fedka koolist koju jõudnud.

Ent kõige rohkem seltsi on muidugi rehepeksumasinast põllu äärel soo veeres. Kui sa naistele hammaste vahele satud, nätsitavad su läbi nagu viljavihu, jääd aga passima, saad lartsti pangest vett kaela, vaata, et kisuvad su niidumasinalt maha. Mis sa, hing, siis teed, kui see lärmakas lõkerdav vägi sulle igast küljest kaela vajub?

Üllatusega vahtis Mihhail täna mürisevasse reheväratisse, kust tõusis peksutolmu pilv. Ta oli juba kolm korda mööda sõitnud, aga oleks ükski noorik rehest välja vaatama lipanud!

Ahaa, taipas ta lõpuks, lugu on nii, et Raudhammas on siin (ta tundis Ganitševi ära mustast pluusist, mis läikis päikese käes nagu plekk).

Mullu sügisest peale saadeti rajoonivolinikke peksumasinate juurde. Räägitakse, et ka oblasti teistes rajoonides olevat sihuke mood võetud, mitte üksi nende juures Pinegal. Et kolhoosid esimese käsu täitmisega kiiremini toime tuleksid. Ja selleks, et vähem vilja naiste saapasäärde libiseks. Nii olevat Podrezov naljatoonil ühel nõupidamisel öelnud.

Mäkke tõustes tuli Mihhail niidumasinalt maha ja murdis teeveerest põllupeenralt toomevitsa: hobused ei vedanud, tee või tonti, eriti Serko, kellega hommikul seenel käidi.

Toomepõõsa kohal libletasid juba kollasega kirjatud haavad. Sinises õhus hõljus hõbedasi härmalõngu.

Mihhailile meenus, kuidas ta kunagi sellestsamast haavikust Varvara lakaluuki oli sihkinud, ning ta viskas tahtmatult pilgu tema majale.

Silmad tahtsid pealuu seest välja karata: Varvara lakaluuk oli pärani! Seesama luuk, milleni ta kunagi mööda majanurka üles oli roninud.

Mihhail istus põllupeenrale, et end koguda. Nii et siis lõpuolest oli ta ennist näinud Varvara silmi läbi akna...

Ta mõte hüples siia-sinna, pea läks märjaks. Mitte päikesest — oh ei. Süda tagus nagu kirikukell. Täpselt niisama, nagu oleks ta alles poisike olnud.

Mis ette võtta? Mida? Õhtuni oodata? Pimedani?

Mihhail tõstis pilgu päikese poole. Õhtuni oli veel terve igavik.

Lõpuks ei osanud ta midagi välja mõelda, istus oma raudsadulasse ja pööras hobused allamäge, rehealuse poole.

Varvara lakaluuk oli kutsuvalt lahti...

Ta peatas hobused rehe juures, mida need olidki oodanud, ja astus muretult naiste manu.

«Juua on?»

See oli nüüd küll lollisti küsitud, naised vahetasid varjamatu hämmastusega pilke: issake, soo ja oja on ju siinsamas, mis vett sulle veel vaja on!

Jakovleva Njurka pööras kohe jutu «õrnema» teema peale:

«Keda sina musitasid? Mihuke kullake sind nii kuumaks küttis, et sügisel suu kuivab?»

«Ha-ha-haa!»

«Oh-oh-oo!»

Naeru peale kohalerutanud Ganitšev tähendas karmilt:

«Sa ajad graafiku segi, Prjaslin.»

Trummel hakkas jälle mürisema.

«Hüva on,» viskas Mihhail hooletult käega. Ja lisas valjusti, et kõik kuuleksid. «Lähen Lobanovite juurde. Mina pole veel hobustega ühest künast joonud.»

2

Kui ta viie aasta eest valgel ööl nagu varas tagaõuede kaudu Varvara maja poole hiilis, oli kõige raskem aida juurest üle põllu laka ligi pääseda, kõik kolm Lobanovite akent passisid peale. Küll ta sihkis ja tammus tolle aida man, enne kui otsustavaks hüppeks julgust kogus.

Täna läks Mihhail põllupeenart pidi aidast mööda ega peatunudki, ei heitnud pilkugi Lobanovite maja poole.

Maa hakkas jalge all kõikuma alles siis, kui ta värava

juurde jõudes värskelt tallatud rohtu märkas: siin olid Varvara jalad astunud!

Mihhail ei tihanud oma saapaga naise jälje peale astuda, läks kõrvalt.

Vana harjumust mööda kobasid käed väravas raud võru rasket kaheksatahulist ripatsit. Hele valgusevihk langes vööruse mültunud pimedusse ja kuldas massiivset redelit, kust ta palju kordi lakka oli roninud.

Mihhail surus tulvavad mälestused maha ja haaras lingi pihku.

Varvara pesi põrandat. Valge alusundruk vahutas ümber priskete tõmmude säärte, punane kõrvarõngas säras nagu mari väikeses õhetavas kõrvas...

«Mis sa lävel passid? Kas mõtledki sinna seisma jääda?»

Mihhail astus üle künnise. Dunjarka ajas end püsti.

Jah, see oli Dunjarka, ehkki polnud lihtne selles kobedas punapõselises naisterahvas tema poisipõlvearmastust ära tunda.

Muide, ega Dunjarka oma muutumist salanudki.

«Kõvasti laiemaks läinud, eks ole? Ei paista düstrofiku moodi? Minu Serjožal pole selle vastu midagi. Kitsukesed talle just ei meeldi.»

Loputanud käed juba läikima küüritud vasktilaku all puhtaks, andis naine talle tere, pakkus istet ja istus ka ise tema vastu laua äärde.

«Ega mina sindki kohe ära tundnud. Mäherdune karu on sinust kasvanud, küllap on naised sinu järele päris hullud. Elasin kaks päeva rajoonis tädi juures, aga sihukest karu küll ei kohanud, jumala eest!»

Dunjarka rääkis lihtsalt ja koduselt, nagu seaks ennast tema järele, aga just see polnud Mihhailile meelt mööda. Nagu oleks ta sihuke tainapea, kes korralikust keelest aru ei saa. Ja mis pagana pärast ta aina silmi pööritab? Oli ju niigi teada, et nende suguseltsil on üle küla silmad.

Eesriide taga hakkas laps nutma. Mihhail heitis Dunjarkale küsiva pilgu.

«Svetlana Sergejevna ärkas üles. Kas sa arvad, et Serjoža oleks mind üksi ära lasknud? Kus sa, kus sa! Ta on iga kännu peale armukade!»

Dunjarka ei saanud oma kullatükiga keksimata jätta ja tõi lapse enne rinnaandmist Mihhailile näha.

«Kas pole meil uhke pruut? Ja kaks peigmeest kasvab. Ei muret miskit. Kasvatame endale vanakspõlveks [illegible]. Sina pole veel ankrusse heitnud? Ei taha ühel [illegible] süüa? Kaval oled!» Ning Dunjarka hakkas jälle [illegible] pööritama.

«Kui sul kade meel on, oleksid ka võinud piigapõlve [illegible] pidada,» lausus Mihhail, mispeale Dunjarka eesriide [illegible] valjusti naerma pahvatas.

Mihhailile paistis, et toas levis magus ahjupiima [illegible].

«Ma tulin ju jooma,» ütles ta ja tundiski janu. Oli aeg [illegible] teha. Tere öeldud, viis minutit viisakusest istutud [illegible] mis sa enam passid!

Ta tõusis, võttis kopsiku ja nägi seinal Varvara tuttavat päevapilti. Pilt oli vana, tehtud enne sõda, klaasilt [illegible] peegelduva valguse tõttu polnud nägu näha, kuid Mihhaili pilk lausa kleepus foto külge...

«Küll ma räägin tädile, kuidas sa teda vahtisid,» kõlas [illegible] tema selja tagant naer. «Ma poleks ilma peal arvanud, et teil on sihuke armastus. Ma kuulsin küll, aga ei [illegible]...»

Mihhaili nägu lahvatas punaseks. Ta mõõtis Dunjarkat metsiku pilguga ja kohmetus, märgates valgel, tihedalt vastu rindu liibuval riidel kaht tumedat piimaplekki.

Hambad risti, pöördus Mihhail ukse poole. Dunjarka haaras tal varrukast kinni.

«Nagu kadakapõõsas! Ega sulle tohi sõnakestki lausuda. Ei, minu käest sa nii lihtsalt ei pääse.»

Jõuga vedas ta Mihhaili laua juurde, tõi sahvrist pudeli, kust tema jutu järgi olevat võtnud juba sohver, kes ta rajoonikeskusest siia sõidutanud oli, ja valas Mihhailile klaasi pilgeni täis.

«Võta! Jällenägemise puhul...» Naine naeratas lihtsameelselt ja koguni ujedalt.

«Aga sina?»

«Mina ei tohi. Nägid, mihuke pruut mul kasvab. Või võtta siiski? Ah, mis see ikka teeb!» ütles ta bravuurselt ja pani topka uljal kõlinal lauale.

Viimast lõid tema mustad kelmid silmad — nagu Varvaral — sädelema.

Eriti hämmastas Mihhaili, et Dunjarkalgi oli samasugune komme huuli hammustada.

«Kas sa tookord minu peale väga vihane olid?» päris Dunjarka.

«Millal? Linnas või?»

«Jah.»

«Tuleta veel seda ka meelde, kuidas me lapsepõlves ilma püksata ringi lippasime!»

Nali meeldis Dunjarkale. Ta hakkas laginal naerma. Ning vaatas siis pikalt ja uurivalt Mihhailile otsa.

«Miks sa nõnda?»

«Ega sa äkki ei vihasta?»

«Noh?»

«Ei, vasta enne: ega sa vihaseks ei saa?»

«Mis sa nüüd...»

Dunjarka vaatas talle otse silma sisse.

«Ütle ausalt, kas sa jooksid sellepärast siia, et tädiga kokku saada?»

Mihhail lõi käega (tädi ja tädi, muud juttu ei olegi!) ja tõusis, et ära minna. Dunjarka tõusis samuti ning saatis ta ukseni.

«Tule õhtul,» ütles ta äkki millegipärast sosinal. «Kas tuled?»

«Eks näis,» kostis Mihhail viivitades ja tormas välja.

Ta ristis ennast kõiksugu sõimunimedega. Tal on ju pruut olemas, — mis siis Rajal viga on! Sellele lehtsabale ta küll alla ei jää. Ent tarvitses tollel vaid korra viibata, kui ta juba jookseb. Mis õigus on tal siis Jegoršale ette heiteid teha?

See asi tuleb ära lõpetada, ütles Mihhail endale, kui Varvara trepist alla tuli.

Ütles nõnda, aga ise teadis, et sõnu või ära sõnu, ega ta Dunjarka poole minemata jäta. Kui ka kõik külarakaisid talle säärde kargaksid...

3

Liisa tegi suured silmad, Jegorša ajas kaela pikka. Isegi Vasja näis uurivat peokuube, mis ta endale sei argiõhtul selga oli ajanud.

Mihhail ei pannud nende kannatust kauaks proovile. Prahvatas välja:

«Õde, ma hakkan naist võtma.»

«Väga õige, väga hea mõte,» ruttas Liisa venna plaani heaks kiitma, endal silmad märjad.

Liisa ei pärinud, kelle ta võtta kavatseb. Jegorša ka mitte: toonane seenelkäik oli i-le punkti peale pannud.

Kuid Jegorša pööras kosjajutu kohe pudeli peale.

«Kus sa kibeled!» läks Liisal hing täis. «Nüüd on vaja kõik järele kaaluda ja läbi mõelda, aga sina ajad ikka oma joru: pudel, pudel!»

«Pudelit pole mul kuskilt võtta,» tunnistas Mihhail. «Võib-olla homme hommikul nuian esimehe käest kopika välja, aga tänase seisuga olen ma plank.»

Jegorša suureks rõõmuks oli Liisal pudel olemas, juba pilkast peast oli ta ikka osanud üht-teist tagavaraks panna.

Võeti viina. Isegi Liisa võttis: nii tähtsal puhul ei saa ometi võtmata jätta!

«Aga ema, kas tema teab? Kas sa emale ikka ütlesid?» küsis Liisa.

Mihhail rehmas käega: kust võib ema seda teada, kui ta ise ka viimase hetkeni ei teadnud! Oli istunud kodus ja habet ajanud, mõeldes, kuhu see kohtamine Dunjarkaga välja viib, siis õhtusele tänavale astunud, pilgu küla otsa heitnud ja äkki kannapealt ringi pööranud.

«Tee, mis sa tahad,» arvas Liisa, «aga emale peab ütlema. Kus sa! See ei kõlba — poeg läheb kosja, ema aga istub kodus ahju taga ega tea õhkagi. Hüva, hakake teie minema, mina lippan omade juurest läbi.»

Liisa pani kähku riidesse, ent muutus siis äkki murelikuks:

«Kulla mehed, me oleme ju päris arust ära. Kes see naist võtab, kui siit alles hiljaaegu surnukeha mulda viidi!»

«Mõtled sa vanaisa või?» täpsustas Jegorša. «Jama! Nagu viies vesi taari pealt, niipalju oli taat talle sugulane. Ena mul langukest! Pealegi tunnen ma oma vanaisa. Tema oleks kahe käega poolt. Mäletan hästi, kuidas ta rõõmustas, kui ma sinu talle näha tõin.»

Lõpuks andis Liisa järele: oli ta ju seda abielu ikka soovinud. Võib-olla rohkemgi kui peigmees ise.

Väljas hoiatas Jegorša Mihhaili:

«Läbirääkimised vanematega jäta minu isikliku juhtimise alla. Sina oled vakka nagu vankripära külge seotud vasikas. Selge?»

Õhtu oli vait ja vaga. Mäe alt tõusis küpsekartuli lõhna. Pead lõhna poole pöörates otsis Mihhail pimeduses poisikeste lõkketuld.

Lõket polnud. Lõkke asemel nägi ta hoopis tulesid jõe peal.

«Aurik tuleb!»

«Kuidas muidu! Sotjugal on uus metsatööstus — sa ei kujuta ette, mida kõike sinna koormate viisi vaja läheb!»

«Paistab, et see on puksiir,» sõnas Mihhail. «Tuleb lossimine.»

Jegorša patsutas talle õlale:

«Jäta! Annaks jumal, et me oma lossimisega toime tuleksime. Arvad, et sa niisama, käigu pealt, saad Fjodor Kapitonovitši taskud pahupidi pöörata?»

Mihhail paistis viimasel ajal nagu pisut rahunenud ja Raja isa ära unustanud olevat. Nüüd aga, kus Jegorša sellest juttu tegi, hakkas ta jälle keema.

Elu peal polnud ta kedagi rohkem vihanud kui Fjodor Kapitonovitši. Tema vigurite ja krutskite pärast, et ta oli terve elu nagu lutikas kolhoosi verd imenud. Ning vähe sellest, et ta verd imeb, ta on veel lugupeetud meeskil. Kes ajas endale enne sõda kolhoosi juurvilja peal maja müraka püsti? Fjodor Kapitonovitš. Aga ajalehes kirjutati: mitšuurinlane, nihutab lõunamaiseid kultuure põhja poole! Sama lugu oli sõja ajal pinutagusega. Kasvatas kolhoosi juurviljaaias tubakat, tegi kõigil taskud tühjaks, andis mõne rubla rinde heaks — ja oligi patrioot, Põhjamaa Golovanov. Tema kuulsus kõmas üle terve oblasti. Pärast sõda oli tal veel puhtam ots — teenekas kolhoosnik puhkusel. Pension, maksud poole väiksemad, isiklik karjamaa lehma jaoks, ja peale selle veel revisjonikomisjoni esimees...

Niisugune mees oli Fjodor Kapitonovitš. Ning saatuse tahtel pidi just temast Mihhaili äi saama!

Ometi peab vanamehele au andma: neid võttis ta vastu nagu kord ja kohus. Ja mitte köögis, vaid eeskambris.

«Astuge aga edasi, kallid külalised.»

Otsekui oleks neid oodanud. Andis perenaisele märku, ja lauake-kata-end oligi valmis: praetud tursk, soolaseened sibulaga, värsked kurgid (kurke nähes tõusis Mihhailil veri näkku) ja muidugi pudel viina.

Jegorša säras. Astus laua all Mihhailile jala peale ja

pilgutas silma: vaata ometi, missugusesse paradiisi sa oled pääsenud!

Mihhail vaatas huviga ringi — ta oli esimest korda Fjodor Kapitonovitši eeskambris, aga kael oli tal nagu kängeks jäänud ja nõnda nägi ta ainult seda, mis tal otse ees oli: kogu toanurka täitvat haljast lopsakat põõsast, kõrgete sammastega valget voodit läikpildiga seinal; sel pildil oli poolpaljas kaunitar luigega kaelakuti.

Pildile osutades sosistas Jegorša talle kõrva:

«See on himu äratamiseks.»

Kui juba viina võetud oli, alustas Jegorša:

«Nagu öeldakse, noortel teed on lahti igal ajal, vanul justus, armastus ja hool. Kas ma räägin õigust, Fjodor Kapitonovitš? Ei aja laulu segi?»

Fjodor Kapitonovitš kehitas õlgu ja vaatas viltu üle prillide Mihhaili poole:

«Ma pole just laulumees, eriti veel, kui tänapäeva noortest...»

«Kahju küll!» hüüdis Jegorša. «Aga see asi annab seada. Kus Raja on? Kohe hakkame laulma.»

Rajat polnud kodus, ta oli läinud jõe äärde pesu lopulama, kuid see ei häirinud Jegoršat põrmugi.

«Praegusel etapil polegi see oluline,» sõnas ta tähtsalt ja asjatundlikult. «Kohtule on niigi kõik selge: meil on oli-öelda ostja, teil on kaupa müüa — mis me õllenõu enam edasi-tagasi veeretame, aeg on laar käima panna.»

Fjodor Kapitonovitš tänas kosilasi talle osutatud au eest nagu isa kohus, kuid hakkas siis sinna-tänna keerulama: et polevat just kõige sobivam moment valitud, parem ehk veel viivitada, teil on ikkagi leinaaeg, ja muudkui samas vaimus edasi. Käis välja just selle, mille eest biisa oli hoiatanud — Stepan Andrejanovitši surma.

Jegorša vaidles autoriteetselt vastu:

«Mis langu puutub, siis ole üsna rahul. Sihukest sugulust ei näita meil ükski ankeet. Ma usun, et me ei ela Ameerikas. NSVL-is.»

«NSVL-is küll,» ohkas Fjodor Kapitonovitš, «aga missuguses NSVL-is? Pekašino külas. Teid rahvas võib-olla ei mõistagi hukka, aga mina ei tihka end küll enam tänavai näidata. Igaüks näitaks näpuga.»

Et Stepan Andrejanovitši surm oli Fjodor Kapitonovitšile ainult ettekäändeks, see oli Mihhailile kohe selge. Aga teisest küljest — Fjodor Kapitonovitši sõnad panid

ta mõtlema küll: tõepoolest on veel vara pulmi pidada. Jegorša ankeedijutuga külarahva suud kinni ei pane.

Just läbirääkimiste kõige ägedamal hetkel tormas sisse Raja — vatikuub seljas, kirju rätik peas. Laua taga niisuguseid külalisi nähes oli ta esmalt hirmsasti üllatatud, ent taipas kohe ja lõi näost lõkendama.

«Näed sa, tütreke, kosilased,» lausus Fjodor Kapitonovitš. «Ütlesin küll, et aeg pole kohane, vaja oodata...»

Jegorša — koerapoeg sihuke! — katkestas teda irvitades:

«Oodata võib küll, miks mitte, ainult et anum lõhki ei läheks!» Ning ta noogutas Raja kõhu poole.

Põrutus oli võimas. Fjodor Kapitonovitš läks näost halliks — mis peab isa süda sees ütlema sihukest juttu kuuldes! — ja ema, kes parasjagu üle köögiukse vaatas, oli kokku vajumas; Rajal endal tulid pisarad silma.

Mihhail sõnas selgelt:

«Ärge oma tütrest midagi paha mõelge. Raja on korralik tüdruk. Aga sina mõtle, enne kui midagi partsad!»

«Mis ma siis ikka partsasin?» hammustas Jegorša vastu. «Kas pole ükstakama, millal tõrrel punn eest ära lüüakse!»

«Oma tütre kohta me küll niisuguseid jutte kuulda ei taha,» kostis Matrjona, Raja ema.

Tasapisi tuli rahu lauda tagasi. Fjodor Kapitonovitš hakkas juba järele andma: egas nemad emaga taha ometi tütre elu ära rikkuda. Kui tütar nõus on, siis on nemadki. Aga ainult ühel tingimusel: noored jäägu nende majja elama.

«Iseenesest mõista!» hüüatas Jegorša. «Peigmehe loss on ju teada...»

«Pole siin midagi iseenesest mõista!» segas Mihhail vahele. «Mina ei kavatse oma kodunt lahkuda.»

«Mispärast?» imestas Jegorša.

«Taga targemaks! Äkki kästakse mul oma pere ka maha jätta, mis?»

«Raja, mis sina midagi ei ütle?» hüüdis Jegorša.

Raja, kes oli ema seltsis köögis istunud, ilmus uksele.

«Noh, tütreke,» sõnas Fjodor Kapitonovitš, «eks sa aja siis ema ja isa elusalt hauda...»

«Mistarvis nüüd asju niiviisi pöörata?» hämmeldus Mihhail. «Kes teid hauda ajab?»

«Tahate hädised vanakesed üksi jätta? Pole kedagi veit ega puid toomas.»

«Mis sa seisad nagu puujumal!» tõukas ema tütart takka. «Kas isa on sind kehvasti toitnud ja katnud? On sul riie seljas ja saabas jalas olnud?»

Ehmunult vaatas Raja esiti isa, siis Mihhaili poole ja hammustas huulde, kui aga ema hakkas ta selja taga itkema («Mis sa, tütreke, ometi teed? Ilma noata pistad surnuks...»), siis puhkes ka tema nutma.

Midagi seesugust polnud Mihhail oodata osanud. Kõik oli ju selge nagu issanda päev. Raja armastas teda, tema Rajat, mida saatanat siis enam? Pisarad, ohked, nutulaul — nagu oleks keegi noaga kõri kallal. Vähe veel, et vanaeit ulub, nüüd hakkas Raja ka pihta.

«Asjalugu on niisugune,» lausus Mihhail laua tagant tõustes, «et mina pole veel kellelegi kõri kallale läinud. Aitäh istumisest. Aitäh kostitamast.»

«Ei, ei,» tormas Raja isa juurde. «Mina lähen talle, isa. Ma armastan teda...»

Jälle pistis Matrjona täiel häälel tänitama: teda sa, tütreke, armastad, aga meid lased teise ilma saata...

Mihhail jooksis majast välja.

Jegorša hüppas talle järele ja haaras tal varrukast kinni:

«Mis sa jamad! Kõik läheb nagu lepase reega, Raja on nõus! Mina hoiaksin sihukesest tüdrukust küünte ja hammastega kinni! Pisarad lõid su vedelaks või? Papakesest ja mammakesest hakkas kahju? Oh sa õnnetu idioot! Mind võiks terve küla põlvili paluda, mina oma ei jätaks!»

Kui nad Fjodor Kapitonovitši majast natuke kaugemale olid jõudnud, pistis Jegorša jälle tänitama ja vanduma:

«Või ema sabast kinni vaja veel hoida! Mine. Või kodus elada! Muidugi! Et sõnnik omaenda hunnikusse kukuks! Lase käia! Näe, aurik seisab kalda all ja ootab lossijaid! Lase käia! Teenid pätsi leiba...»

«Ja lähengi!» ägestus Mihhail. «Lähen jah, teenin pätsi leiba. Sinu arust vedelevad leivapätsid tee peal või? Sulle anti pajukit selle eest, et sa puhkusel oled, aga mis mulle antakse?»

«Ja tehakse õigesti! Ära ole eesel. Palju kordi olen ma sulle rääkinud: pane Pekašinost ajama! Mitte ei võta

kuulda. Ära siis vingu. Käi aga ikkes. Käige te kõik kuradile! Seitse päeva olen ma teie Pekašinos olnud ja muud juttu ei kuulegi kui leib, lehm, maksud... Kurat näljarotid! Oleks nad ka kordki näinud, kuidas inimesed inimese moodi elavad!»

Jegorša põikas hüvasti ütlemata kõrvale.

Mihhail kuulas pimeduses tema ruttavaid samme, vaatas põllu poole, kus metsatööstuse lao juures särast tuledes aurik ja — käigu nood pulmad kuradile! — pani jooksuga jõe äärde.

Kuues peatükk

1

Hommikul voodis lebades võttis Jegorša oma nädala pikkuse külasviibimise kokku: vanaisa sai mulda viidud, perekonnaasjad klaaritud, puuhobune katusele tõstetud, viina võetud — enesestki mõista.

Nüüd aitab. On aeg tööd vaatama hakata, muidu võtab mõni kätte ja paneb su aiste vahele. Kas või seesama Lukašin. Paneb ikkesse, nii et ei märkagi, kui molutama jääd. Aga kui ike kord kaelas, pole kellelegi kaevata. Oled kommunistlik noor ja anna aga oma panus põllu-majanduse ülesupitamisse.

Öeldud, tehtud.

Kiire hommikusöök nagu sõjaväes — suur, ligi liitrine kruusitäis hommikust külma piima, siis kiire trans-pordiluure ja juba ta kihutaski kolhoosi autol rajooni keskuse poole. Tšugarettiga, kelle Lukašin kooperatiivi saatis laudaehituse jaoks klaasi, uksehingi ja muud raua kaupa tooma.

Nad peatusid rajoonikomitee vastas kooperatiivi ees.

Juba autokabiinis istudes kuulutas Jegorša endale välja lahinguhäire: nühkis ruske sametiräbalaga, mis tal ajalehte mässitult alati taskus oli, tolmunud saapad üle (sõdurile on läikivad saapad kõige tähtsam), sikutas võit rihma viimasesse auku, kohendas pluusi, sättis pilotka nõnda, nagu määrustik ette näeb (kaks sõrme kulmude kohalt) ja hüppas puust kõnniteele, terav, reibas jahe-dustunne rinnus. Ei kõlba ometi rajoonikeskuses, iseära-

Podrezovi ees, endale häbi teha! Podrezovile meeldib, käed seljal, rajoonikeskust oma kontrollpunktist silmas pidada. Kes teab, võib-olla on ta praegugi seal ukna all.

Tegelikult ei olnud Podrezovit kohal (ta oli puhkusel) ja Jegoršale pidi esiotsa äärepealt vesi silma tulema. Vähe sellest, et kõik ta arvestused olid Podrezoviga seotud, ta tahtis end peremehele ka täies hiilguses näidata. Ei vaata, kuidas su endine sohver välja näeb! Ei ole häbi teinud? On kõrget usaldust väärinud?

«Millal esimene sekretär puhkuselt tagasi jõuab?» päris Jegorša Podrezovi abi käest.

«Vaevalt, et enne kuud aega. Jevdokim Polikarpovitšil on veel läinud aastastki kaks nädalat kasutamata.»

«Selge,» lausus Jegorša.

Juba ta oli oma sõiduvees, seda enam et Vassili Ivanovitš, Podrezovi abi, pakkus talle suurel mustal diivanil istet; et Vassili Ivanovitš sellel diivanil kaugeltki igaühele istet ei pakkunud, seda mäletas Jegorša möödunud aegadest hästi. Ja üldse uuris Vassili Ivanovitš teda oma tumedaid leebeid silmi pilgutades varjamatu huviga: sihukesi sõdurpoisse satub rajoonikomiteesse harva.

Värske ajaleht soliidsuse mõttes pihus, hakkas Jegorša endale rajooni olukorrast pilti looma. Kõigepealt, kuidas rajoon metsavarumisega toime tuleb, kuna mets on kuld-valuuta ja kogu meie rikkuse põhi.

«Ega siin millegagi kiidelda ole,» vastas Vassili Ivanovitš ettevaatlikult. «Selle kvartali plaanist täitsime viiskümmend kolm protsenti.»

«Põhjus?» Jegorša manas näole vajaliku riigimehelikkuse ja -mure.

«Reorganiseerimine on põhjuseks. Jõgede kaldad on metsast puhtaks tehtud, ja hobusega ei tee enam midagi ära. Tuleb mehhaanilisele jõule toetuda, kitsaröövpmeline ehitada, liiprid panna...»

Podrezovi kabinetist astus välja Fokin, rajoonikomitee kolmas sekretär, kes praegu, peremehe äraolekul, kamandas kogu rajooni.

Nagu välk oli Jegorša jalul, võttis valveseisangu ja raporteeris:

«Seltsimees ÜK(b)P rajoonikomitee esimene sekretär! Ülemleitnant Suhhanov-Stavrov on lõpetanud tegevteenistuse Nõukogude armees ja saabunud teile usaldatud

rajooni, et jätkata rahulikku patriootilist tööd partei ja rahva hüvanguks...»

See põhjalikult läbimõeldud ja igast küljest silutud raport, millega Jegorša juba tee peal maha oli saanud, oli mõeldud küll Podrezovi jaoks, kuid ka nõnda kukkus hästi välja: Fokin naeratas ja näitas oma ilusaid hambaid; kabinetist väljudes oli tal nagu taba suu ees olnud. Tähtsuse ja ranguse poolest ei jäänud ta Podrezovile kriipsugi alla.

«Kas see on siis Pekašino Stavrov?»

Jegorša oli vakka, ei teinud tegemakski, et Fokin teda tegelikult tunneb nagu kirjut peni. Sõja ajal oli Fokin rajooni komsomolielu juhtinud, parvetusel olid nad ühe ja sama pootshaagiga palke sorinud. Kurat sinuga, kui sa inkognito tahad jääda, jää.

Ta raius vastuseks:

«Just nii, seltsimees sekretär. Pekašinost. Õigemini Järvetaguselt, kuna sündinud olen ma Järvetagusel.»

«Järvetaguselt? Noh, astu aga sisse.»

Kui nad kabinetis kahekesi olid, küsis Fokin, käed sügavalt kalifeede taskus:

«Miks sa, Suhhanov, rajoonikomiteed kompromiteerid?»

Jegorša võpatas: poliitika!

«Kas Tarassov käis sul matustel?»

«Käis.»

«Missuguses seisukorras ta oli?»

«Noh, nagu... ei saa öelda, et...»

«Ei saa öelda... Ütle aga! Mida sulle siis kolm aastat sõjaväes õpetati? Tarassov oli maani täis, ei püsinud jalgel. Aga mis sina tegid? Lasksid rajoonikomitee purupurjus töötaja rahva ette? Olge lahked, imetlege... Kas nii või?»

«Olen süüdi, seltsimees sekretär,» lausus Jegorša äravajunud häälel. (Kui sa sitahunnikus istud, ära enam seleta, et sa puhas oled!)

«No näed!» ähvardas Fokin sõrmega ja astus heliseva telefoni juurde. «Zarudnõi? Tere, seltsimees Zarudnõi. Noh, mis sult head kuulukse?» (Jegorša taipas kohe, et helistab Sotjuga metsatööstuse direktor.) «Nii, nii tee sai Harudevaheni valmis? Viis päeva varem? Hästi. Hästi, ütlen. Aga kus mets on? Tihud? Mis sa mulle põhjustest korrutad. Riigile pole vaja põhjusi, vaid metsa. Selge?»

Jutuajamises endas polnud Jegoršale midagi uut. Niisama kui ta ennast mäletas, oli ta ikka kuulnud metsast raagitavat. Teda hämmastas Fokin. Aastat kaheksa tagasi, kui tema, Jegorša, oma töömeheelu alustas, ei võtnud Fokini Milkat keegi tõsiselt! Käis nende juures Ojastel ja muud ametit tal polnudki kui hambasse puhuda ja kõrgendatud kohustusi nuiata. Nagu paharet väänles ja käänles ta sinu ümber metsalangil. Aga nüüd on osad vahetatud, nüüd keerled sina tema ümber. Ja kus on häälepaelu harjutanud — müristab nagu Podrezov.

Kui Fokin oli toru hargile pannud ja Podrezovi laua tagant istet võtnud, päris Jegorša inimese ilmel, kes mõistab väga hästi rajooni juhtide muret:

«Mulle jääb üks asi arusaamatuks, seltsimees rajoonikomitee sekretär... Kaevatakse muudkui metsa üle... Ei saata momendi olukorda hinnata...»

«Lähikonnas on mets tõepoolest otsas,» lausus Fokin süngelt.

«Metsa on küllalt, seltsimees sekretär. Me käisime hiljaaegu seenil — ja kus alles nägime ilusat metsa! Esimese sordi puit.»

«Kus see on?»

«Punases palus. Otse Sotjuga külje all.»

Fokin ohkas:

«Punane palu on kolhoosi mets...»

«Aga öeldakse ju, et riigi huvid on meil üle kõige... Millal pole kolhoosid kodumaale vastu tulnud?»

Fokini mustad silmad, mis siiamaani olid hajevil mööda kabinetti ekselnud, peatusid järsku Jegoršal. Sõdurpoisil hakkas koguni palav: kas ta oli jälle mööda pannud?

«Mis plaane sa tööleminekuga pead? Oled juba midagi otsustanud?» päris Fokin.

«Ei ole veel. Sooviksin, et mind elukutset arvestades tööle suunataks, sest sõjaväes olin ma kindrali autojuhiks...»

«Kindrali?» hüüatas Fokin. «Seda ma murrangi sind vaadates pead, et mis ajast meil reameestel sihuke vorm on! Sa olid siis ju tähtis nina! Sõidutasid kindralit ennast... Nii, nii... Aga kui me sulle siiski midagi muud pakuksime? Mis? Mis sa kostaksid?»

Metsatöödele, mõtles Jegorša, ning ta süda vajus saapasäärde.

«Selge see, et metsatöörinne on nurgakivi... Aga perekondlikel põhjustel oleks soovitav, et saaks kodule ligemale, mitte päris pärapõhja, kuna ma just äsja oma vanaisa maha matsin.»

«Sa siis tahad kolhoosi jääda?» uuris Fokin. «Aga kui me sulle äkki rajoonikeskuses tööd-tegemist pakume? Täitevkomitee kommunaalosakonnast oled kuulnud? Majad, saunad, pagaritööstused, asutused... Suur majapidamine. Varsti läheb veel suuremaks, rajoon kasvab. Väga tähtis töölõik. Kuid meil on see täiesti laokil. Räägi sulle siis kooki moosiga,» sõnas Fokin äkki lihtsalt ja lõbusalt. «Minu arust peaks sul energiat jätkuma, et rajooni kommunaalmajandust üles putitada. Meie, rajooni komitee, muidugi aitame.»

See jutt lõi Jegorša tummaks. Ta oli valmis hüppama ja kargama, lausa lakke, kas või teise korruse aknast välja, kui Fokin oleks ainult käskinud.

Kõige enam, mis ta oli lootnud, oli jälle rajoonikomitee villise rooli pääseda, kuid nüüd pakuti talle juhtivat — ja millist juhtivat! — kohta! Rajooni täitevkomitee osakonda, rajoonikomitee nomenklatuuri! Miks ei võinud siis pea ringi käima hakata! Tõsi küll, vahetevahel oli temagi end ülemuseks mõelnud — kui palju neid lohesid nüüd küll siginenud oli! —, ent kõrgemale mõne majandus- või varustusosakonna juhatajast tema unistused ei käinud, sai ta ju väga hästi aru, et oma poolelijäänud seitsme klassiga tänapäeval kuigi kõrgele ei jõua.

Fokin tõusis, pani käed Podrezovi kombel selja taha ja astus laua tagant välja, tikksirge Jegorša pööras end talle muudkui järele. Nagu päevalill päikese poole. Kelle sabas ta veel keerlema peaks? Kes veel on teda niiviisi ülendanud?

«Olgu, jääb siis nii,» sõnas Fokin, «et kümne päeva pärast tule läbi. Proovi ära... Esmalt muidugi ajutise kohusetäitjana, aga edasi sõltub kõik sinust endast. Kuidas asi minema hakkab. Selge?»

«Selge, seltsimees sekretär. Suhhanov-Stavrov ei vea alt.»

Jegorša lendas rajoonikomiteest välja nagu kaua latris hoitud täkk, tarmust pakatamas. Ausõna, kui see poleks olnud rajoonikeskus, oleks ta oma paar kilomeetrit maha käskinud. Kuid see oli rajoonikeskus ja siin pidi end vaos hoidma. Kuss, päitsed pähe!

Talle meeldis kõva kord, meeldis, et oleks kellelegi asja kanda ja raporteerida. Ja et öeldaks: õige, Suhhanov! Tubli, Suhhanov! Käid õiget jalga! Ja et käratataks peale, kui jalga ei käi.

Varem oli Podrezov olnud see, kelle kiitust ja rahulolu Jegorša igati ära teenida püüdis. Nüüd selgus, et ka Fokin pole laita poiss, oskab samuti kamandada. Väga lihtsasti võttis tema esmalt ette, suges läbi, nii et pole asigi.

Just siis, kui Jegorša rajoonikomitee aiaväravast välja tormas, hakkas kooperatiivi ees puukõnniteel vilkuma Tšugaretti loojangukarva barett.

«Tšugajev,» hõikas Jegorša. «Jalg juurde!»

Tšugaretti, kes oli teel oma auto poole, mis seisis kooperatiivi taga põiktänavas, turu vastas, kus praegu ainsatki hinge polnud, jäi seisma. Ta oli kole morn ja haises puskarist.

«Võtsid võidu auks klõmaka või?»

«Ei, mure pärast,» vastas Tšugaretti ja luristas solvunult nagu laps oma laia neegrinina.

«Konkreetsemalt, lahtišifreeritult?»

«Mis konkreetsemalt? Kondrahha ajas sõrad vastu — mitte üht naelapoegagi. Ei võta üldse kuulda.»

«Kes see Kondrahha on? Kooperatiivi esimees Telitsõn või?»

«Nojah.»

Jegoršat valdas kibe tegutsemisiha. Ta heitis pilgu suurele, päikesest üleujutatud kaaraknale, mille taga praegu Fokin istus.

«Kus su paberid on?»

«Mis paberid?»

«Saatelehed ja kõik muu.»

«Pabereid netu. Ivan Dmitrijevitš leppis eile telefoni teel kokku.»

«Aidaa minu järel!»

Väljanägemiselt oleks Kondrati Telitsõni koht küll

tallis olnud: ruun mis ruun. Pikk punsunud rõugearmiline nägu, küüruga nina, pea kiilas kui kaalikas. Just nagu Nevski prospekt Leningradis, kus Jegorša oli ühe korra käinud. Tõsi küll, kaubanduse asjus oli Telitsõn kõva käpp. Revolutsioonieelse staažiga. Väljaõpe kaupmeeste Volodinite juures.

Jegorša astus koputamata tema kabinetti ja pani käigu peal bassinoodid peale:

«Mis vigurid need olgu, seltsimees Telitsõn? Mina tulen rajoonikomiteest, aga kolhoosnik, tööinimene, saad aru, seisab, on sinu käest, asja ees, teist taga, nina peale saanud. See ei lähe!»

«Kellega on mul au?» küsis Telitsõn rahulikult, peaaegu haigutades.

«Mis ausse puutub, siis see tuleb pärast, seltsimees Telitsõn. Sinu au pole praegusel momendil mitte just väga... Takistad kolhoosiehitust!»

«Täpselt,» kostis selja tagant Tšugaretti hääl. «Meil on viljavihud masina juurde vedamata, aga auto on siin...»

Jegorša lõi tagasi vaatamata käega: pea suu, sinult ei küsita. Võttis siis esimehe eest laualt pakist «Belomori», mudis ruttamata pehmeks, koputas vastu lauda ja pani kiirustamata ette; veel hullem, istus külitsi lauale — nende kindral oli ikka nii teinud, armastas oma kindralilampasse alluvate laua vastu nühkida.

Mis nüüd Telitsõniga juhtus, on kirjeldamatu. Kollane hobusenägu venis lauani, kiilaspea kattus punaste laikudega... Vaat mis tähendab julgus! Kuid välja kannatas, surus huuled kokku ja tõmbas end trammi.

«Ära vigurda, ära vigurda, vanapoiss,» ütles Jegorša ja äigas esimehele lihtsalt, ent ülemuslikult vastu lõtva turja. «Jäta need vanad naljad!» (Vihje Telitsõni ebarevolutsioonilisele minevikule: tema teenimisele kaupmeeste Volodinite juures.) «Sa ajad tähtsa kampaania nurja. Me tahame «Uut Elu» näidiskolhooside hulka upitada, kuid millega sina aitad? Loobid kaikaid kodaraisse?»

«Ma ei saa rajoonikomitee korraldusi muuta...»

«Mis korraldusi? Pole nagu kuulnud...»

«Baškin helistas täna...»

«Baškin?»

Sekundi murdosaks sattus Jegorša segadusse. Kes see Baškin on? Uus inimene rajoonikomitees? Instruktor?

[illegible]juhataja asetäitja? Üks oli kindel: igatahes mitte sekretär. Ja kui ta sekretär pole, siis võib teda pisut pügida. Mis Jegoršal muud üle jäigi? Taganeda oli juba hilja!

«Jälle see Baškin tahab tark olla...» ohkas Jegorša murelikult.

«Baškin ütles,» luges Telitsõn nagu ajalehest, «et kogu klaas, mis kooperatiivi laos on, tuleb Sotjuga metsatööstusele anda... sellepärast, et praegu on see löökobjekt...»

«Olgu!» kostis Jegorša kähku. «Seda me just Fokiniga arutasimegi. Mets on kõige alus, kullafond, seltsimees Telitsõn... Aga meil on pilt praegu üks miinus. Kehvasti täname. Kolmanda kvartali plaanist täitsime viiskümmend kolm protsenti...»

Aegamisi oma kiilaspead kõngutades teeskles Telitsõn, justkui kuulaks ta tähelepanelikult oma ebatavalist külalist, kuid tegelikult — Jegorša oli selles kindel — ei teinud ta muud, kui murdis oma hobusepead selle kallal, kes Jegorša on. Kus ta ametis on? Vana kogenud hunt ei tahtnud mööda panna: äkki on see mees, kes tema juures nii häbematult, otse nina all, laual lösutas, mõni suur nina?

See tegi Jegoršale nalja. Ent lõppude lõpuks halastas ta vanamehe peale.

«Ära oma kruvisid asjata pinguta. Rajooni täitevkomitee kommunaalosakonna uus juhataja.» Jegorša ütles oma nime, surus esimehe kätt ja hakkas kohe rääkima nagu võrdne võrdsega, nagu töökaaslane.

«Klaasi osas tuleb midagi välja mõelda, seltsimees Telitsõn. Baškin ütles... Aga kas Baškin vastutab lehmalauda ehituse nurjaajamise eest? Kolhoosiehituse otsustav etapp käesoleval viisaastakul... Kas Podrezov teeb Baškinile pai?»

Imelik, kuidas see talle varem pähe ei tulnud, ent rohkem polnud Telitsõnile vaja seletada. Korrapealt oli asi selge. Podrezovi nimi on nagu parool. Avab kõik uksed.

Noh, oma kümme kasti klaasi sai Jegorša kätte. Aga mis puutub isiklikku provianti, siis selle pärast ei tulnud üldse kaubelda. Kaks kilo suhkrut, kolm kaheksandikku teed, kolm pätsi rukkileiba, kaks saia — selle lõi Telitsõn kohe lagedale.

Väljas hõiskas Tšugaretti, vaimustatult Jegorša otsa vaadates:

«Küll sina, seltsimees Suhhanov, oled meister välja petma!»

«Lase edasi...» sõnas Jegorša üleoleva armulikkusega.

Pood oli tühi — leiba jagati hommikuti nimekirja alusel — ja müüjanna, üpris kenake tõmmu näitsik, andis talle kiiresti kauba kätte.

«Viska veel suitsu ka, kas või paar pakkigi,» palus Jegorša.

«Suitsu ei ole ette nähtud,» vastas müüjanna.

Tõesti, tubakas oli Telitsõnil meelest ära läinud, alles tänaval oli Jegorša selle avastanud. Kuid tagasi minna polnud tahtmist. Ja enesearmastus ei lubanud ka. Mis pagana täitevkomitee osakonnajuhataja ta on, kui ei suuda iseseisvalt poelettigi vallutada?

«Lao lagedale, kullake, ega sa pankrotti jää,» käis Jegorša peale ja laskis käiku oma sinise pilgu.

Silm tegi oma töö: naeratades võttis müüja leti alt kaks pakki «Tähekest».

Sedamoodi proovis Jegorša oma sinisilma ka teise müüjanna peal liha- ja kalaosakonnas, ehkki näost vaadata polnud too just isuäratav. Talle meenusid vanem Župailo sõnad, kes hingetõmbeminuteil oma kasvandikke õpetas: «Iga kord, kui sa naisterahvast näed, viska tema ees hundiratast, muidu võid vajalikul momendil jänni jääda.»

3

«Kõik on korras, Ivan Dmitrijevitš! Tõin kümme kasti — nagu apteegikaaluga... No on see Kondrahha üks ihnuskoi! Keeras, raisk, kogu kokkuleppe kihva. Rajoonikomitee, rajoonikomitee — ja mitte mingeid naelu. Loksu aga tagasi... Stavrov aitas välja. Kui võttis kätte ja hakkas Kondrahhal kiilaspead masseerima, siis ajas too kohe käpad püsti — vea või kõik laod tühjaks...»

«Hüva, Tšugajev. Mine nüüd. Homseni oled vaba.»

Tšugaretti välgutas mornilt oma silmavalgeid, ootas pisut, kas peremees veel midagi ei ütle, ja läks välja.

Trepp oigas ja naksus tema hiigelsaabaste all, värav paukus nagu kahur ja siis kuulis Lukašin akna alt ägedat kisunumist ja raua kriginat — Tšugaretti käivitas autot.

Anatoli Tšugajev oli kogu oma röövlivälimuse juures nagu väike laps. Kui ta pahandust või kurja oli teinud, sõima läbi, anna või kere peale — ei võta vihaks. Ent kui ta midagi head oli korda saatnud, siis ära ole kiituse ja tunnustusega kitsi, muidu pole temast järgmisel päeval töömeest.

Lukašin tundis oma autojuhi vigureid väga hästi, aga praegu ei olnud tal tahtmist nendele tähelepanu pöörata. Mis sa enam naerad, kui jalgealune läheb tuliseks! Temal aga oli lausa tuli juba lahti — puusepad olid jälle lossima putkanud. Ning millal? Päise päeva ajal, otse esimehe nähes.

Tema esimene mõte oli jõe äärde tormata: mis te, raisad, ometi teete? Kas te tõesti ei mõista, et kui laut külmade tulekuks valmis ei saa, kärvab kogu kari maha?

Kuid ta ohjeldas end ja läks kontorisse. Kord oli ta jõe ääres juba käinud, purjus meestega rääkinud, aga mis sellest siis välja tuli? Karjus, lõi kõik registrid lahti, ähvardas heina ära võtta — millega ta täna ähvardama peaks?

Tagamaadel, aitade taga, kus seisis uus laut, kustus väsinud, päeva jooksul küllalt tööd teinud päike. Tema punased kiired tungisid kolhoosikontorisse ja libisesid mööda Lukašini kõhna, habemetüükas nägu. Esimees tormas nurgast nurka nagu lõksuaetud hunt.

Mida teha? Kuidas meestest jagu saada?

Üks võimalus oli — lasta külast välja saata. Kolhoosi üldkoosoleku otsusel. Normipäevade miinimumi täitmata-jätmise ja kolhoosidistsipliini rikkumise pärast. Neljakümne kaheksandal ja neljakümne üheksandal aastal tõmmati mõnel pool niiviisi ohje pingule. Kuid esiteks on tema puusepad kõik läbilõhki invaliidid, neilt ei saa midagi nõuda. Täna jumalat, et nad üleüldse liigutavad. Ja teiseks, kui tal õnnestukski mõni neist ära saata — kas see on lahendus?

Lukašin mõtiskles kaua, pimedani, arutas nii ja teisiti. Aga ei suutnud midagi välja mõelda ning läks kontorist minema, ikka samasugune segadus peas.

Seitsmes peatükk

1

Pekašinos peeti pidu.

Ega siis ainult mehed — selleta ei läinud ükski lossimine —, aga täna paistis, et kord hakkab jõudma ka naiste ja noorikute kätte.

Kullakesel üksteist kallist,
kaheteistmes olen ma.
Järgemööda armastab meid,
armukade pole ma.

Kullakallis sõbrukene,
vastalisi sada täis.
Kõik nad tahvad armastada,
mul ei ole süda täis.

Muret meil, muret meil,
muret meie emadel.
Kui mind annad mehele,
mure annab järele.

Tüdrukute üle Lukašin ei imestanud. Noorus. Loodus ise paneb selles vanuses armastama. Ja mis neil teha, kui kogu kolhoosi peale on üksainus väärt poiss — Prjaslini Mihhail? Unusta ära oma tütarlapsehäbi, haara palukesi võõralt laualt, muidu kidudki juure peal ära nagu su vanemad sõbratarid, kelle noorus langes sõjaaega.

Kuid naised, naised... sõdurilesed... Kust nemad jõudu võtavad?

Paljajalu, palja p-ga, hamba alla pole midagi panna, ise hambutud vanamoorid, mis armastust neile veel vaja on? Ent kuula vaid, kelle kähe, külmavõetud hääl sekkub tütarlaste helisevaisse trillereisse?

Jah, elu nõuab oma. Juba võrsusid esimesed sõjajärgsed võsukesed — kõhnad, veretud, tundmata meesterahva järelevalvet ja hoolitsust. Isata linnupojukesed...

Veel hulk aega, kuni ta Žitovi juurde jõudis, kärisesid tal kõrvus siit-sealt kostvad uljad tšastuškad.

Köögis oli üksnes perenaine. Valge täidlane kael õieli, istus ta kohmakate kangaspuude taga ja kudus lambivalgel.

Kangasteljed olid külast juba enne sõda kadunud, kuid nüüd olid paljud, kellel nad aastaid aitades või

panipaikade pimedates nurkades vedelnud, nad jälle tööle rakendanud.

See on ju lausa enneveeuputusaegne töö: tuleb külvatâ liina ja kanepit, kitkuda, leotada, kuivatada, kiuks teha, lõngaks kedrata, pleegitada, kangaks kududa — iga riidearssin tuli kätte kulla hinnaga. Aga mis sa teed? Ei saa ometi paljalt käia, tuleb see vaev ära näha.

«Kus peremees on?» päris Lukašin.

«Eks ta oma klubis ole.»

«Mis klubis?»

«Saunas. Nii nood tinaninad meie sauna nüüd kutsuvad. Muidu nad istusid ikka siin köögis ja põletasid tubakat, aga talvel panin ma kangaspuud üles ja lõin nad välja. Kolisid ära sauna.»

Lukašin läks välja trepile. Tagaõuest vilkus läbi pilkase sügispimeduse tõepoolest tuluke.

Kuidas ta varem polnud selle peale tulnud? Nagu poleks ta seda tuld õhtuti küllalt näinud! Ning muianud, et küll need Žitovid on aga puhtad inimesed, käivad igal õhtul saunas...

2

Lukašin oli nii mõnigi kord käinud Žitovi saunakambris, mis oli peremehele ka värkstoa eest. Seepärast tõmbas ta paberossi ära ja suundus kindlal sammul mööda rada tagaõue, kus vilkus tuli.

Sealt kostis valju meeste naeru. Hooti, puhangute kaupa. Nagu oleks tulisele kerisele leili visatud.

Kui ta lõpuks sauna juurde jõudis, jalad kartulipealsest põlvini märjad, kargas pimedusest tema manu karvane koeranäss; selle järgi taipas Lukašin, et ka Kuke-Filja on siin.

Praegu oli külas ühtekokku kolm peni: tige lita Naida, kelle metsavaht Jakovlev auto alla jäänud Vekša asemele oli soetanud, Prjaslinite käre kutsikas ja seesama kidur krants, kelle üks sõber metsapunktist Filjale vanade võlgade katteks tänavu kevadel oli sokutanud.

Veera, Filja naine, oli algul endast päris väljas: endalgi pole midagi süüa, mis sa veel koeraga teed? Kuid Filja — tema oma jutu järgi — oli Veerat paar korda

kolkinud (tal olid kõvad, rasked rusikad, ehkki ise oli väike) ja koer oli alles jäänud.

Üleskarglevat Silvat — nii oli koera nimi — silitades astus Lukašin tasakesi vöörusesse, leidis kobamisi ukselingi ja kuulis siis äkisti oma nime:

«Lukašin käigu kõige oma noomimisega soojemasse kohta! Mis ta mulle ikka teha saab? Lõugab oma lõugamise ära, siis tuleb ise paluma...»

Bajevi Ignati laksutas ukse taga oma kiimalise häälega nagu ööbik.

«Ära sa ütle ühti,» vaidles Žitovi Pjotr talle vastu.

Siis hakkasid kivid vastu lauda plõksuma — saunas mängiti doominot — ja mõnda aega kostis ainult hüüdeid: ühene! topelt! kinni! Kui mäng oli taltunud ja kired vaibunud, hakkas Bajevi Ignati jälle esimeest jürama. Et mis kuradi pärast tema ees sitsida? Kui muidu ei saa, võib maha hääletada, meil on ometi kolhoos, mitte erapood.

«Võta kurvis gaas maha!» kostis Žitovi Pjotri hoiatav hääl. «Soovitan soojalt.»

«Misasja?»

«Seda, et üks Vodjanõ mees lõugas ka kõigest kõrist, aga kus ta nüüd on?»

«Ilma sõrmeta Vaska või?»

«Kas või tema.»

«Ärge te Vaska pärast muretsege,» segas Jakovlevi Arkaša kähku vahele. «Alles tuli kiri. Ütleb, et Siberimaal pole viga ühti, elab ära. Lõuna käib kotleti ja kompotiga — ta rabab kullakaevanduses. Eidele saatis tuhandekese ja paki ka.»

«Näed sa?» hüüdis Ignati võidukalt. «Palju meie sinuga neid kotlette ja kompotte saame? Ja veel ühte asja ütlen ma. Ta on küll võhivõõras, aga niipalju saab aru küll, et ilma meieta on ta tühi koht.»

«Kes on võõras?» pani Tšugaretti kisama. «Ivan Dmitrijevitš või? Ei ole nõus!»

Saunas tõusis kohutav kisa ja kära. Bajevi Ignati, Jakovlevi Arkaša, Kuke-Filja — kõik kargasid Tšugarettile kallale ja hakkasid talle aru pähe panema: ära jama, ära viili ühisest rakendist kõrvale, ära mängi mäkra.»

Tšugaretti hammustas esiteks vastu, andis ikka ühele ja teisele mööda lõgemeid, kuid lõpuks hakkas armu paluma:

«Mis te kõik mind klohmite? Millal on Tšugaretti mäkra mänginud? Tšugaretti, tead, on terve elu ausat mängu mänginud...»

Lukašin tahtis kära ja segadust kasutades vehkat teha, praegu ei paistnud jutust midagi välja tulevat, või kui, siis ainult kisa ja kära; ent samas kostis Žitovi maja poolt isastuskasid ja saabaste kriiksumist juurviljaaias.

Kas tõesti tuleb keegi naistest siia, et mehi välja meelitada?

Ei, naised ja noorikud ajasid pigem Prjaslini Mihhaili taga — tema jonnakas, vaoga lõug, valgustatud vaarikavärvi plotskist, kõikus pimedas ukseavas.

Vastu karedat, suitsunud seina liibunud Lukašin sai uksega valusasti vastu jalgu, kollane valgusevööt lõikas pimeda vööruse kaheks.

Saunast kostis rõõmuhõiskeid:

«Sina, Miška?»

«Tule aga lähemale!»

«Tahad minu eest käia?»

«Võin omad ka sulle loovutada.»

«Ei, mängige aga,» lausus Mihhail ja istus kolinal pingile või mingile kastile.

Samas hakkasid naised ja neiud tee peal jälle kutsuvalt häälitsema ning Jakovlevi Arkaša pahvatas naerma:

«Mis mängijat temast täna on! Kuulete, kuidas teda taga nõutakse?»

«Noh, Prjaslin, kuidas õemees ka kostitas?» uudishimutses Žitovi Pjotr. «Kuulukse olevat rajoonist terve koorma kõiksugu trääni toonud.»

«Oleksid võinud ta siia vedada, oleks ehk meilegi midagi pudenenud.»

«No seda ei ole!» sõnas Arkaša. «Ja kui keegi täna kalõmmi peab maksma, siis Miška ise.»

«Mina? Mispärast?»

«Või mispärast? Sellepärast, et poissmeeste ridadest välja astud.»

«Tõsi või, Miška?»

«Nii et kolid ka meie poole peale?»

«Küll see Raja on alles plika! Mnjaa...»

«Mina, mehed, ei ütleks ilma peal poissmehepõlvest lahti,» lausus Kuke-Filja.

Kõik panid mürinal naerma.

Kuke-Filja oli kolmekümne kahe aastane, ainuüksi

Pekašinos oli tal tosin last (viis oma peres ja seitse küla peal). Ent ka metsapunktis, kus ta iga talv raiekohustust käis täitmas, oli tal kenakesti juurdekasvu. Tont teab, mis mees see oli! Ise väike, kiitsuke, ühe silma peal kae, aga sihuke seelikukütt, et las aga olla.

Bajevi Ignati, kes oli läbilõhki hambamees, sõnas:

«Lao, Filipp, oma oskused lagedale, jaga meile ka eesrindlikke kogemusi sellel rindel.»

«Mis asja seal jagada on,» vastas Filja eest Arkaša, kes ise oli ka üks paras jäär. «Peab olema patrioot, igati teadlik. Õigus, Filja?»

«Mina, mehed, pean sellest tööst lugu. Minu tervisele see kahjuks ei tule...»

Filja lihtsameelne vastus päästis valla uue naerupahvaku; Arkaša, kes tahtis mõnusat olekut pikendada, viskas veel ühe halu tulle.

«Mis ma ütlesin!» hüüdis ta täie tõsidusega. «Ta on just nagu oma vanaema Dunja suust kukkunud, eks, Filja? Toda ei jõudnud meie vana surmapäevani ära kiita. Sellesama teadlikkuse eest. Lähed mõne teise naise juurde, võta tingimata teder või muud head kraami kaasa, aga Dunja ei küsi midagi — et ainult riist korras oleks...»

Lukašini olukord oli äärmiselt totter. Kui mehed ta pealtkuulamiselt tabavad, tuleb üle küla kandal. Ja mitte ainult üle küla, vaid üle terve rajooni. Ent mida siis nüüd teha? Keegi meestest müksas nagu kiuste vööruse ust — küllap selleks, et tubakavingu välja lasta —, kuid esimees oli just sellesama ukse taga lõksus: mis sa seal veel väljapääsemisest mõtled, ei tohi liigutadagi!

Saunas jäi doominoklõbistamine järele ja paistis, et mehed hakkavad laiali minema: haigutati pikalt ja valjusti, pressiti endast vastumeelselt sõnu välja, vaikiti. Aga just siis, kui Lukašin oli otsustanud vööruses valju kära tõsta, et siis muretul näol sauna vajuda — kuidagi pidi ta ju siit välja pääsema! — läks saunas jälle vaidluseks. Ja veel milliseks vaidluseks! Just nagu tellimise peale — sellest, mida homme teha. Kas võib juba hommikul kursi kaldale, lao poole maha panna? (Nii ütles Bajevi Ignati, kes oli sõjas luuraja olnud.)

Neli meest, Jakovlevi Arkaša, Kuke-Filja, Ignati ise ja pikkade juhtmetega Injahhini Vasja (kes õhtu jooksul esimest korda suu lahti tegi), olid silmapilk nõus. Žitovi Pjotri arvamust ei küsitud — lugupidamisest tema vastu.

Jäi veel Prjaslini Mihhail, oodati tema vastust.

Viimaks ta lausus:

«Mina tulen õhtu eeli.»

Saun läks kihama nagu herilasepesa. Kes kargas Mihhailile vihaselt kallale (vead sõpru alt!), kes kaitses teda samasuguse ägedusega (Prjaslinil pole ju valget piletit karmanis — keegi võib koputada), kes hakkas heast-paremast Hudjakovi kiitma. Et tema rahval on alati leib laual...

Mispeale Tšugaretti sõnas:

«Ena mul imet! Tal on salapõllud.»

Nagu ikka ei usutud Tšugarettit, hakati teda vales ja luiskamises süüdistama, kuni Žitovi Pjotr oma kaaluka sõna sekka lausus:

«Neid salapõlde mina ei tea, ehk on udujutt. Aga see, et Hudjakovi pea jagab, on tõsi. Ja see ka, et ta tööinimeste peale mõtleb.»

Viivu vaikimise järel — see oli ikka nii, kui Žitovi Pjotr oma sõna oli lausunud, sõnas Bajevi Ignaša mõtlikult:

«Kohe mitte kuidagi ei anna seada, selles see konks ongi. Mitte ühtki pragu pole jäetud, kõik on kinni pitseeritud. Kälimees Nikolai kirjutas Ukrainast, et olevat omal kõik õunapuud ära häetanud.»

«Kuidas häetanud?»

«Maha raiunud. Igale õunapuule oli maks peale pandud.»

«Meil pole veel taibatud mände ja kuuski maksu alla panna.»

Jälle segas Žitovi Pjotr vahele: pea suu, ära vale keele peale vajuta.

«Mis vale? Ma räägin elust!»

«Aga mina ütlen: pane pidurid peale. On öösi rahulikum magada. Selge?»

Lukašin ei pidanud oma peiduurkas enam vastu — kohe rüsivad mehed ukse poole —, ning läks valju ragina ja mürinaga öisesse juurviljaaeda, mõtlemata enam vaikuse peale.

No on tõprad! No kas pole tõprad? No kas pole alles tõprad! Või Lukašin on võõras, Lukašin ei lase neil elada...

Selle tunni või poole jooksul, mis ta hinge kinni pidades sauna vööruses oli seisnud, õppis ta külarahvast tundma paremini, kui viie aasta jooksul esimehena. Kas ta oligi ülepea esimees olnud? Oli ta Pekašinos peremees? Kas mitte Žitovi Pjotr oma kambaga polnud kõigi töödetegemiste juhiks olnud? Mis siis praegu Žitovi saunas tegelikult toimus? Juhatuse koosolek! Just nimelt. Mis sa siin enam suitsukatet teed. Kõik arutati läbi ja võeti vastu otsus: kuidas lossimisega jääb, kes tohib sinna minna, kes peab kolhoositööle jääma.

Lukašin kõndis pilkases sügisöös, mõeldes sellest, mis ta äsja Žitovi saunas oli kuulnud, ent naised ja noorikud kõõrutasid endiselt.

Klubi juures tunti ta ära ja tuttavat laulu kostis talle järele:

Kuule, sina, esimees,
poissi mul ei ole veel —
kuhu jäi mu avaldus,
miks ei vasta juhatus?

Plikasid on liiga palju,
pole miskit parata.
Moskvast tuli juba kiri:
panna vankreid vedama.

Avaldused pange kirja,
kõik, kes kallist vajavad.
Külanõukogusse saatke,
küll nad asja ajavad.

Juhatuses oli tuli üleval. Võrreldes nende ärmetute tattninadega, mis põlesid kolhoosnike kodus, läks Lukašin nagu majaka peale — näe, mis loeb lambiklaas.

Aga kes seal praegu on? Ganitšev?

Rajoonikomitee varumisvolinik Ganitšev tuli igal õhtul kontorisse ja istus hilja ööni, kella üheni. Juhuks, kui keegi rajooni ülemustest peaks helistama. Ega ta aega muidu viitnud, raudprillid kuivetul kondisel ninal, tudeeris ta «Lühikursust», mida ta niigi peaaegu peast teadis, või luges muud poliitilist kirjandust.

«Noh, kuidas Vodjanõs läheb?» päris Lukašin.

Ganitšev oli peaaegu terve nädala olnud naabrite juures, kus ta samuti viljakoristust tagant torkis.

«Korras. Me näitasime seal üles väärt initsiatiivi, organiseerisime ööpäevased tööpostid peksumasinate juurde. Teil tuleks sedasama teha.»

«Meil ei jätku inimesi viljagi koristama, mis veel valvepostidest rääkida.»

«See on juba teine küsimus, töö korraldamine,» sõnas Ganitšev. «Käesoleval momendil rõhutan ma valvsust ja vilja hoidmist.»

«Kas sa ise oled täna söönud?» tundis Lukašin inimlikku huvi.

«Ennist Vodjanõs võtsin pisut hingepidet.»

«Miks sa meile sisse ei astunud. Naine oleks süüa andnud.»

Ganitšev pomises endale midagi nina alla ja langetas pilgu.

Lukašin mühatas endamisi solvunult: ena mul süütut tütarlast! Nagu oleks see uudis, et nende juures süüa saab. Pole olnud päeva, mil Ganitšev Pekašinos viibides nende pool söönud ja joonud poleks. Kui Lukašin rajoonis käis, pistis Anfissa talle alati Ganitševi iginäljaste laste jaoks karaskit ja korpi kaasa.

Oma laua taha istudes pistis Lukašin käe sahtlisse: kange suitsuhimu oli. Viimase paberossi oli ta ära tõmmanud juba Žitovi trepi peal.

Mitte midagi! Ainumat konigi ei vedelnud kuskil. Ganitševi käest ei tasunud küsidagi. Ganitšev tõmbas küll, tõmbas ahnelt, lausa imes suitsu, aga ainult siis, kui keegi talle pakkus, oma tubakat tal polnud. Ei tema võinud tubaka peale kulutada — niigi tuldi tema peres hädavaevalt ots otsaga kokku.

Lukašin hakkas jälle sahtlis tuhnima, tõstis isegi pabereid välja, ja sattus äkki sahtlipõhjas mingile teravale torkavale kivile.

Ta võttis selle kivi välja ja pani lauale.

Imelik kivi — hall, väga kerge, ja lohud sees.

«Mis sa sealt leidsid?» küsis Ganitšev.

Lukašin võttis kivi pihku — sõrmed libisesid lohkudesse. Tihedalt. Täpselt. Kõige ehtsam kasteet! Ainult liiga kerge...

Äkki meenus talle, mis see on. Leib. Kunagi Marja Net-

jossovalt saadud leivapala. Pärit tollest korrast, kui nad Ganitševiga Netjossovitel riigilaenu tellida lasksid. Siis oli ta tolle koleda nätske käntsaka, mis oli kui must seebitükk või savikamakas, taskusse pistnud ja kogu tee käes mudinud. Sellest need sügavad lohud, kuhu ta sõrmed nii täpselt mahtusid.

Ganitšev rääkis talle midagi, küsis midagi, kuid mida, sellest ei saanud Lukašin aru. Ta nägi ainult Ganitševi raudhambaid. Tugevaid raudhambaid kõhnas näljases näos.

Sõnagi vastamata astus ta õue, surudes rusikas ikka toda neetud kuivanud leivatükki.

...Kellelegi ei tulnud mõttessegi, et Marja ära võib surra. Kui Valjat maeti, kartsid kõik Ilja pärast. Kõik teadsid, kuidas ta tütart oli armastanud. Aga Marja — mis seal ikka? Marjast polnud üldse juttu. Matustel oli ta mehest tugevam. Meest tuli talutada Valjaga jumalaga jätma, enne kui kirst kinni pandi, kuid Marjat polnud vaja talutada ega toetada. Marja ütles ise jumalagajätusõnad, suitsetas ise viirukit, võttis kalmistul ise ka labida pihku, et Lukašinit haua kinniajamisel aidata — kõik teised külamehed olid metsanormi täitmas.

Valja matustest ei saanud poolt aastatki mööda, kui äkki ühel hommikul Anfissa uksepiidast kinni kahmates tuppa vajus: ta oli vett toomas käinud.

«Netjossovi Iljal on jälle surnu majas. Marja...»

«Marja? Naine?»

«Jah. Igatsus tütre järele olevat ta maha murdnud.»

Sellele matusele Lukašin minna ei saanud: tol päeval oli ta kutsutud rajoonikomitee büroole laudaehitusest aru andma. Mis seal salata, selle väljakutse üle oli ta rõõmustanud. Sest kartis surnud Marjat. Sest vaata, kuidas sa vaatad, aga temagi oli mõlema — nii ema kui tütre — surmas süüdi.

Rusikasse surutud leivakänkar hakkas pealt pehmeks minema ja hetkeks näis Lukašinile, et neid kolme pikka aastat polegi olnud, et kõik on vana viisi, kõik on nagu tol päeval, kuni nad Ganitševiga Netjossovite juurest tulid...

Ülevalt, pilkasest ööpimedusest, langes hõõguvale näole paar jahedat piiska. Kas tõesti hakkab sadama? Siis vaju kas või elusalt maa alla. Mehed põrutavad hommikul kohe lossima ja sealt ei tiri neid ühegi köie otsas tagasi: kõik on seaduse järgi! Jumal ise on nende poolt.

Pea kohal kostis kribinat-krõbinat (näe, kuhu ta pimeduses jõudnud oli, — meierei juurde, kus kasvas küla ainuke pappel) ja hakkaski vihma tibutama. Klubi juures laulis keegi kaeblikult, otsekui nimelt teda osatades:

Ronkmust hobu,
valged kabjad.
Kui kord sõda läbi saab,
kõhu täis saab.

Lukašinile meenus meeste jutt Hudjakovi salapõldudest. Jah, selle mehega oleks ta praegu rääkida tahtnud.

Lao, oma saladused lagedale, Hudjakov. Räägi ära, kuidas sul õnnestub oma kolhoosnikel kõht täis sööta. Minul ei tule keda kuraditki välja. Siplen nagu kala võrgus, aga mingit tolku pole. Ikka sama lugu: kõik, mis kevadel külvad, viiakse sügisel viimse ivani ära.

Vihm jäi äkitselt üle, küllap mõni mööduv pilveserv piisutas.

Peab tegutsema. Mehi tuleb iga hinna eest lauda juures kinni pidada. Muidu on lõpp. Kõigel — niihästi lehmadel kui ka kolhoosil...

4

«Kes seal on?»

«Mina, Oljona Severjanovna. Peremehe juurde.»

Pilguks oli värava taga surmavaikus (Oljona ilmselt arutles, kas avada või ei) ning Lukašin kuulis öisel teel selgesti samme. Ja isegi pettumusohet. See tuli Jakovleva Njurka suust.

Njurka oli talle Kuke-Filja maja kohal vastu tulnud, ja ehkki oli pime, tundis Lukašin ta ära hallide silmade hõõgusest.

«Noh, Njurka, tulid sügisõhe kõndima või?»

Ega Njurkale rohkem vaja olnud. Seadis end kohe tema kõrvale ja hakkas kaasa astuma, naerdes ja pimedas hambaid irvi ajades...

Kumedalt nagu kauge äike kolksatas raudriiv. Lukašin sisenes tuttavasse vöörusesse ja astus Oljona järel, kel oli küljes sooja magamisaseme erutav lõhn, üle köögiläve.

Köögis põles seasilm. Puhasnurga hämaruses helendas kangas nagu valge oja.

«Tõuse üles!» kuulis Lukašin paokil ukse taga tõredat häält. «Esimees tuli.»

«Mis esimees?»

«Mis, mis? Palju neid esimehi meil on?»

«Mina pole ühtegi esimeest külla kutsunud.»

«Ära jõbise, sunnik, vaid tõuse üles. Loetakse aga kõiksugu raamatuid ja hakatakse targutama. Ei oska enam inimese kombel rääkidagi.»

Toavaikuses kägises kaeblikult vedru, miski koksas vastu põrandat («Võttis vist puujala,» mõtles Lukašin) ja varsti tuli eeskambrist kööki Žitovi Pjotr. Sünge, pahane, aluspesu väel.

«Vabanda, Pjotr Fomitš, et ma nii sobimatul ajal tülitan...»

«Ülearune jutt! Räägime asjast.»

Toetudes tugevale kasepuust kargule, mille ta ise teinud oli, koigerdas Žitovi Pjotr laua taha, istus oma peremehekohale ja juhatas külalisele tabureti laua kõrval. Lukašin võttis platsi.

«Sa tead küll, miks ma tulin, Pjotr Fomitš. Nii et lase aga tulla.»

«Mis mul tulla lasta on? Teiste suuvooder ma pole, aga ise lähen homme jõe äärde.»

«Lossima?»

«Näitab nii.»

«Nõndaks,» venitas Lukašin. «Aga mis laudast saab?»

«Ma võtan lauda juurest puhkust. Kuna olen invaliid,» lisas Žitov, et kõik kohe ära öeldud oleks.

«Selge. Laudaehitusel tööd teha ei saa — invaliidsus takistab. Aga kotte tassida — palun väga...»

Žitovi Pjotr vangutas pead.

«Mina mõtlesin, seltsimees Lukašin, et sul on südant ja arusaamist... Sina aga... Eh sind! Mida sa nüüd Pjotr Žitovile ette heitma tulid! Lossimist! Kas sa pole siis näinud, kuidas Pjotr Žitov lossimas käib? Pool teed omal jalal, teise poole aitavad mehed kaenla alt. Mis sa arvad, kas niisugusest lossijast on palju kasu? Kas on meestel kasulik minuga kampa lüüa?»

Tume karvane kämmal, mis nagu labidas laual lebas, tõmbus kramplikult rusikasse. Žitovi rinnust pääses lühike ohe.

«Kui sa teada tahad, siis jääb mul iga raasuke, iga

leivapäts, mis ma seal kaldal saan, kurku kinni. Meeste käest varastatud... Selge?»

Lukašin teadis küll, missugune sunnitöö see lossimine oli. Oli temagi ühel kevadel lossimas käinud. Lohistas end siia kuidagimoodi jõe äärest koju ja vajus kui laip pikali, ei jaksanud süüa ega teedki juua. Võttis temasuguse terve mehe nii läbi, mis siis veel puujalaga Žitovist rääkida.

Raske must käsi oli laual Lukašini ees. Nimetissõrmest nii kõnt alles, põial oli ära muljutud — jäi mullu laudaehitusel palgi vahele, väike sõrm oli kõver. Ja kui palju on selle käe peal valgeid arme — sisselõikeid ja pihtalöömisi!

Raske, rohmakas käsi. Ja ometi on kõik, mis kolhoosis viimase viie aastaga korda saadetud, selle käega tehtud. Jakovlevi Arkaša, Bajevi Ignati, eriti aga Injahhini Vassili ja Kuke-Filja — mis meest neist kellestki on? Mis kirve- või saehoidjat, kõige ehtsam hädavägi!

Kuidas ta siis varem seda polnud mõistnud? Ikka oli ta Žitovi Pjotrit oma vaenlaseks pidanud, mõelnud, et too soigab vett, loobib kaikaid kodaraisse. Aga mida teeks ta ilma selle vaenlaseta?

Lukašin võttis pintsaku rinnataskust narmendava märkmiku, tõmbas lehe välja ja kirjutas tähekese.

«Võta. Viisteist kilo rukist igale puusepale nina peale. Homme hommikul võite laost kätte saada, ainult tasem, palun. Parem, kui ülearuseid silmi pole nägemas...»

Žitovi Pjotr pani prillid ette ja luges tähekese hoolega läbi. Pani lauale tagasi ja mõtles pisut.

«Tulega mängid.»

«Olgu peale,» lõi Lukašin käega. Kas pole ükspuha, miks trellide taha minna: viljakoristuse ajal viljaga hangeldamise pärast või karja massilise lõpmise pärast külmade tulles.

Žitovi Pjotr pani suitsu ette. Nüüd lõpuks sai ka Lukašin oma kopsud mahorkasuitsu täis tõmmata.

Et ta ka pudelit kaasa võtta ei taibanud! Nüüd oleks võinud istuda ja südamlikku juttu vesta. Kuhu see siis kõlbab? Viis aastat on ta Pekašinos elanud, aga ikka kuidagi külitsi, ikka omaette.

«Tühja sa ennast selle lauda pärast nii laostad...»

«Kuidas tühja?» Lukašin sai nagu kaikaga pähe. Tema oli juba mõelnud, et lõpuks ometi said nad teineteisest aru. «Miks tühja?»

«Sellepärast et... Mis see laut meile annab?»

«Minu arust on see ju silmaga näha: piima. Kuna maaviljelus ei anna meie oludes tulu, mis siis üle jääb?»

«Lollus,» tõmbas Žitovi Pjotr kulmu kortsu. «Kui sa teada tahad, siis lehmad ongi meid juba paljaks söönud... Piim... Arva kokku, mis liiter piima meile maksma tuleb. Oma kaks ja pool rubla. Aga palju meile liitri eest antakse? Üksteist kopikat...»

Lukašin vaikis. Tal polnud midagi öelda. Iga vähegi arukas inimene sai sellest aru. Millest nad siis Podrezoviga Sotjuga kaldal rääkisid? Aga mis sa hädas teed? Ta ei saa ometi Žitovi Pjotrile tunnistada: sul on õigus, lööme laudale käega!

Paokil ukse taga vähkres voodis täidlane Oljona. Väljast akna alt kostis krõbinat — kas tõesti seisis seal keegi?

Lukašin rapsas uljalt ja muretult peaga:

«Niisiis, oleme rääkinud? Homme lauda juures?» Ja rutuga peremehele käe pihku pistnud, kiirustas ta majast välja.

Öine taevas oli selgeks läinud, homme tuleb ilus ilm.

Eh, mõtles Lukašin kibedalt, vaadates vilkuvat tähekirja pea kohal, ka tema ja Žitovi Pjotri kohal selgis hetkeks taevas. Aga ainult hetkeks, üürikeseks ajaks. Nüüd paistab jälle sedamoodi, et kisub pilve...

Kaheksas peatükk

1

Just sel silmapilgul, kui männipuust kirstu kaanele olid langenud esimesed peotäied mulda, oli Liisa pisaralst lämbudes endale sõna andnud iga päev paariks minutikski taadi hauale lipata.

Kuid ta polnud sõna pidanud. Ei teisel, kolmandal ega neljandal päeval...

Kui mitu korda lippas ta päevas kalmistust mööda — kas lauda poole või lauda poolt? Aga mitte ei märganud, mitte ei näinud üle tee mändide vahel valendavat uut puusambakest, ei silmanud mände endidki, ehkki ta neile peaaegu et otsa jooksis. Ühtainsat mõtet mõtles ta: millal ma jälle Jegoršat näen?

Isegi eile, üheksandal päeval, polnud mahti kalli kadunu kalmule minna.

Eile olid nad Jegoršaga kokku leppinud, et lähevad kohe niipea, kui ta rajoonist tuleb, terve perega, terve suguseltsiga taadi hauale, ja pärast peetakse joodud nagu kord ja kohus.

Aga Jegorša tuli alles hilja õhtul ja oli purupurjus. Vähe sellest, ta hakkas kelkima ja kiitlema kõrge ametiga, mida talle rajoonis olevat pakutud, ja kui Liisa hakkas talle kõike seda ütlema, mis päeva jooksul südamele oli kogunenud, läks Jegorša päris marru: pole sinu asi mind õpetada, va sõnnikusorkija. Ole õnnelik, et sa inimeste hulka oled pääsenud...

Otsekui kiuste tuli just samal hetkel neile Mihhail ja viskas Jegoršale omakorda kõik näkku: sina see ju olidki, kes taadi oma kirjaga hauda ajas. Sinu pärast vantsis vanamees luhale!

Mõlemad kisasid, mõlemad karjusid, äärepealt pidid füsikad käiku minema. Ja seda üheksandal päeval pärast taadi surma!

Vaikses kahetsuses, langetatud päi, astus Liisa haua juurde.

Makarovna kalmukünkal hällis kõrge lopsakas oder, selle oli Liisa kevadel külvanud, kuid Stepan Andrejanovitši haud oli kahe kollasesse liiva torgatud koorimata männitoikaga üsna hüljatud ja kõle. Kalm oli juba märgatavalt vajunud, külgedel vedeles musti söetükke — need olid jäänused Repišnaja Marfa kalmusuitsutamisest.

Liisa laskus põlvili.

«Anna mulle, nurjatule, andeks, taada, ma olen täitsa aruşt ära. Olen aust ja häbitundest päriselt lahti. Juba eile teadsin, et sa mind ootad... Aga mina... Oh, taada, taada... Olen sulle eluski küllalt muret valmistanud; mis seal ikka salata... Meie elu on jälle nihu läinud... Püüdsin küll omast arust kõike kõige paremini seada, kõik ette ja taha ära teha, aga ei mina saa aru, mis ta tahab... Mis sest rääkida, sa tead ju niigi kõik...»

Liisa pani käed rinnale risti, tõstis nutetud näo taeva poole ning jäi üllatunult vaatama.

Kas pole see ime? Kas polnud tema silme all ime sündinud? Kui ta kodunt välja tuli, oli udu, lehmi saates oli ikka udu, kalmistule tulles samuti, lükka või kätega

laiali. Kuid nüüd särab taevas vikerkaar ja päike on väljas.

Küllap on see taada, kes mulle meelehead teeb, tema palus, et jumal päikest paista laseks, mõtles Liisa liigutatult.

Patuse maa peale tõi ta tagasi Bajevi Ignati, kes kuivade okste praginal kuskilt nagu karu välja ilmus. Ning mitte tühjalt. Et tal kott seljas oli, see imestas Liisat kõige rohkem.

«Kust ta tuleb? Mis tal kotis on?» mõtles Liisa, saates pilguga pikka kohmakat kogu, ja hakkas samas oma rabedust häbenema: jumaluke, lõpuks ometi on ta taadi hauale jõudnud, aga seda ei ole, et ta pool tundigi meele ja mõtetega tema juures oleks, juba vahib ringi.

Ent kuidas ta ennast ka ei hurjutanud ja häbistanud, Bajevi Ignat ei läinud tal meelest, ja varsti ilmus kalmistule tema suureks üllatuseks veel teinegi kotimees — Kuke-Filja.

«Filipp, kust te nende kottidega tulete? Mida te tassite?»

Kolm aastat oli Filja teda taga ajanud. Kus ta eales talle silma alla ei sattunud, hakkas Filja kohe itsitama ja oma kõõrsilma pilgutama: millal me siis mehkeldama hakkame? Õudne naistekütt! Nüüd hõikas Liisa teda ise — aga kus, ei ta pidanud kinni, pani eest plehku. Lipsas kui harakas männikusse, nii et Liisa talle hädavaevalt järele jõudis.

«Kust sa siis nüüd tuled, Filipp? Mis mood see olgu, kott seljas, kalmistul kooserdada? Nagu teed ei olekski olemas?»

«Noh, näed, juhtus... Näe, pöörasin pisut kõrvale,» mökitas Filipp ja hakkas teraselt ringi vahtima, nagu oleks siin maas sambla asemel kuld.

Liisa kobas käega kotti. Vili.

«Oh te sunnikud, sulid sihukesed! Ah te varastate rehest vilja!»

«Kas sa segane oled või?» ahhetas Filipp.

«Mis segane? Kust seda vilja siis veel saab? Näed sa! Inimestel on hing niidiga kaelas, aga meie leidsime rehe juurde tee. Läbi surnuaia. Keegi ei oska aimatagi...»

Jumala nimel vannutas Filja Liisat: kus sa, kus sa, ta pole rehepeksumasina poole vaadanudki, ent lõpuks, kui

Liisa suisa kisama pistis, tunnistas üles, et oli aidast saanud.

«Aidast?» oli Liisa hirmsasti üllatatud. «Millal on sel ajal kolhoosnikele aidast vilja antud? Esimene käsk on täitmata...»

«Esimees kirjutas pisut välja. Puuseppadele... Aga ära sa kellelegi kõssa. Ei tohi... Et kõik oleks vagusi...»

«Kas meie Mihhail sai ka?»

«Ei tea, tüdruk. Ma nagu ei märganud teda seal.»

«Kus ei märganud? Aida juures või volituse peal?»

«Aida juures.»

Lõpuks laskis Liisa Filja minema — mis sa ikka asja ees, teist taga sõelaga vett kannad — ja läks ohates haua juurde.

Ei, need asjad pole õiged, mõtles ta. Mihhaili ei märganud... Mispärast siis? Egas Mihhail ole nõel, mis heinakuhja ära kaob!

Liisa vaatas ringi, vangutas kahetsevalt pead ja lippas koju.

2

Kuuldus, et kolhoosis vilja antakse, lendas tuulekiirul üle hommikuse küla. Niitjad, lüpsjad, rehepeksjad, söödavedajad naised — kõik tormasid Fjodor Kapitonovitši tagaõue viljaaida manu.

Vassili Pavlovitš, kolhoosi aidamees, ei kaotanud pead ja jõudis vana vankri, mis jumal teab mistarvis aidas vedeles, õigel ajal ukse ette lükata; see aga ajas niigi tigedad naised marru.

«Ah nii! Kas meie polegi inimesed? Meid ei lasta aida lähedalegi, mis veel viljast rääkida!»

«Kelle tegu see on?»

«Naised, mis te vahite! Suruge peale!»

Raginal nihkus vanker paigast, kuid Vassili Pavlovitš ajas oma jämedad lühikesed jalad vastu ja lükkas vankri tagasi.

Siis katsus vaikne jumalakartlik Vassilissa teda haleda sõnaga mõjutada.

«See ei ole sinust ilus, Vassiljuško. Kui sa ühtedele andsid, siis ära teisigi ilma jäta. Ega meiegi sõja ajal

ikkest kõrvale hoidnud ja ega me nüüdki ahju peal konuta. Kõik tahavad leiba süüa...»

«Loll!» karjuti igast küljest Vassilissa peale. «Leidsid ka, keda paluda, kelle südametunnistuse peale koputada!»

«Mis temal! On end täis söönud nagu orikas, kas tema meiesugust mõistab!»

Üle naiste peade lendas aidamehe pihta kive ja rehkaid — Prjaslini Fedka oli oma kambaga tegutsema hakanud. Ükski poiss ei läinud sel hommikul kooli, kõik jäid aida juurde vahtima. Karjusid, tõuklesid, togisid emade kõhnu selgi ja tagumikke, olid valmis hammastega endile aita teed närima: sealt uhkas sooja vilja lõhna.

Üks kivi lendas aidamehele vastu õlga ja Vassili Pavlovitš pistis sõimama:

«Kas te olete arust ära või? Kas mina olen esimees või? Minu asi on välja anda, kui paber on. Aga kus teie paber on?»

«Õigus jah, paberit meil ju ei ole,» taipas keegi rahva hulgast.

«Esimehe juurde!»

«Kus see esimees sul on? Pani juba enne kukke ja koitu karjamaale!»

«Tõsi või?»

«Kokkumäng, raisad!»

«Teadagi, kus siis ilma!»

«No küll on parasiidid! No on lurjused!»

«Kes on parasiidid? Kes on lurjused? Kellele on vaja Nõukogude armee toetust?»

Aida juurde tuli Jegorša, tema muretu kõlav hääl lehvis käratseva rahvahulga kohal.

Jakovleva Njurka kohendas pearätti, masajalgne Injahhina Manka tõusis varvastele, teisedki nooremad naised ei löönud pilku maha. Ega iga päev niisugust pilti näe: käed püksitaskus, kroomsaapad päikese käes läikimas, suu kõrvuni — oma poiss.

«Noh, mis laata siin lüüakse?» küsis Jegorša, lõbusalt oma siniseid silmi kissitades. «Lärmi palju, aga kaklust ei ole? Miks?»

«Selles see häda ongi, et juba kakeldakse,» kostis aidast Vassili Pavlovitš.

«Mis kaklemisest sa räägid? Sul tiritakse püksе jalast või, sina aga paned mehiselt vastu?» Jälle pilgutas Jegorša omainimeslikult silma, naeratades kõigile naistele korraga.

«Vilja nõuavad. Tahavad väevõimuga vilja võtta.»

«Vilja? Mis vilja?» Jegorša naeratus kadus.

«Mis, mis? Teadagi, mis vilja. Inimestel peaks ikka esimeseks mureks olema riigiga asjad klaariks saada, esimese käsk täita, aga meie omadel on kõige suurem mure oma kõhud täis pugida...»

«Mis sa, juudas, valetad! Meestele andsid küll!»

«Vaikust!» käratas Jegorša äkki komandörihäälel, valjalt. Andmata hämmeldunud naistele aega toibuda, rabas ta nad kahte lehte ning võttis sisse koha vankri juures, mis aidaust kaitses. «Tagasi! Ma ütlen, tagasi! Kähku! Jakovleva!» hüüdis ta Njurkat priinime pidi. «Võta see-üksaaba hammaste vahele ja ole kuss, kuni hilja pole. Ja mida sina veel ootad, Injahhina? Kas meil nõukogude võimu polegi või?»

Naistevägi aida ees lõi kõikuma. Üksteise järel, nagu palgid osava pootshaagi all, lendasid nad hoovusest välja.

Jegorša lõi ruttu korra majja, pannes rahva õiges suunas liikuma, nii naised («Tööle! Tööle!») kui koolipoisid — need andis ta otse üle noorele õpetajannale, kes neile järele oli tulnud.

Siis kihutas sinna korskaval vahuleaetud hobusel Prjaslini Mihhail, ja kõik algas otsast peale.

«Mihhail! Miša!» pistsid naised ühel häälel kärama. «Mis see siis olgu? Mõni ajab näost sisse, mõnele antakse vastu nägu! Kas meie polegi inimesed?»

Hobuse seljast mahahüpanud Mihhail piirati ümber. Mustad käed nagu oksad sirutusid noormehe poole. Talle vaadati kui päästjale: küll tema aitab, küll ta õigluse jalule seab, tema, nende ainus tugi ja kaitse.

Hambad risti, liikus Mihhail ukse poole. Ta lausa värises vihast, sest kõik olid ta ära andnud, nii esimees kui sõbrad, ja nüüd veel see naiste lärm ka!

«Näita volitus siia. Kellele on vilja välja kirjutatud?»

«Rahu, Prjaslin!» vastas Jegorša aidamehe eest. «Kolhoos pole esimest käsku täitnud, aga sina nõuad moona.»

«Misasja?» Mihhaili mustad kulmud kerkisid kõrgele. Muidugi oli ta kohe Jegoršat uksel märganud. Või veel! Ilmatorkav kuju! Esiotsa oli ta mõelnud, et too teeb naiste ees niisama kometit, aga paistab, et on hakanud ilemust mängima.

«Keri minema! Küll saame sinutagi hakkama!»

«Rahu, rahu, Prjaslin! Viimast korda hoiatan!» karjus

Jegorša, nii et tänav kajas, ja astus Mihhailile vastu kahvatu, sõjakas, rusikad sõjakalt püsti.

Mihhail ei võtnud hoogu, ei äianud korralikult, ehkki oleks pidanud äigama, et meelde jääks! Seda ülbitsejat oleks tulnud õpetada. Ta oli alati seda sorti mees olnud, kellest vaid nahatäis inimese teeb. Aga äkisti, kui Mihhail käe tõstis, käis temast hirmus valu läbi ning ta langes põlvili.

«A-a-a!» kostis kohkunud naistesumma kohal. Liisa meeletu kisa. Ühes Anfissa Petrovnaga tõttas ta aida juurde.

Mihhail tõusis jalule. Ta tundis, et maapind jalge all kõigub. Katkilöödud ninast ja suust jooksis ohtrasti verd.

«No on raisk! Viimane raisk!... Nii et poksima... Poksima... Selgeks on õppinud!...»

Kiirustamata pühkis ta peoga oma suud, vaatas punast verd, mis päikese käes eretas, ja tormas siis korraga nagu maruhärg Jegoršale kallale.

Sedapuhku ei jõudnud nad veel kokku minna. Liisa ja Fedka riputasid end teine teiselt poolt Jegoršale külge, Anfissa aga haaras Mihhailil tagant kinni.

«Miša, Miša... Võta aru pähe... Naised, mis te passite, suu ammuli? Jumala nimel, minge laiali! Minge ära! Kas te tõesti ei taipa, mille järele siin lõhnab?»

Mihhail kähises, vandus kurja ning lohistas sassis Anfissat mööda maad, püüdes teda kaelast maha raputada. Ka Jegorša oli endast väljas — kuid ta hääl kõlas kui rõõmuhõise:

«Trääsa sulle!» karjus ta. «Kui sa oleksid minu särki endale tahtnud — võta, kanna, ma ei lausu sõnagi. Aga kuhu sina oma käpad ajad? Meie elu aluse kallale!... Sel puhul ära looda, et Suhhanov-Stavrov halastaks. Alati valvel!...»

Anfissa hakkas nutma.

Ja nüüd oli kuri karjas. Terve nädala polnud Ganiševi Pekašinos näha olnud, aga eile õhtul oli ta jälle välja ilmunud. Nagu oleks just seda aidajanti passinud.

3

Päev otsa ohkisid ja ahkisid naised lauda juures: mis nüüd küll saab? Kelle käest võimud aru pärivad? Kas

[illegible] eelmees jääb paigale? Liisa aga murdis pead veel sellegi üle, kuidas edasi elada, kas ta suudab venna mehega ära lepitada.

Jegoršat polnud ta näinud hommikust saadik, sestpeale kui ta lõpsjatega aida juurest lauta läks. Ka venda polnud ta näinud, ehkki oli mitu korda küll koju, küll ema juurde lipanud.

Kõige hädapärasemad asjatalitused ootasid teda: puud ja vesi, laual terve hunnik korraldamata pesu, jootmata-söötmata lambad määgisid laudas. Tema läks aga tuppa, istus ahjulavitsale ja jäi sinna pimedasse liikumatult kõhutama.

Muust ta ei mõelnud kui Jegoršast ja Mihhailist. Kus nad olid? Võib-olla jälle karvupidi koos? Vasjale mõeldes hakkas ta süda hirmsasti valutama, nagu oleks last mingi õnnetus ähvardanud.

Kui toas päris pimedaks läks, otsustas Liisa veel kord ümade juurde lipata.

Vaevalt aga sai ta tõusta, kui tuli Jegorša. Purupurjus — värativõru lõgises, nii et maja kajas.

«Mispärast tuld pole? Või mõtled, et kui sul on kassi silmad, siis näevad ka teised pimedas?»

Üksetühemikus taarudes astus Jegorša üle läve.

«Noh, kas sa ei kuulegi?»

Liisa pahvatas:

«Mis sa neist silmist mulle ette viskad? Ega mina neid valinud ole...»

«Teie pole kunagi ise midagi teinud. Teil, Prjaslinitel, on ikka külamees süüdi. Viimati polnud seegi sina ise, kes ennist aida juures mind kinni hoidis? Lita! Au pärast veel oma naine!... Nagu raisk küüntega mehe seljas kinni... Aga miks mitte venna küljes, mis?»

«Sa tahtsid ju venda surnuks lüüa.»

«Oleksingi löönud!» heitis Jegorša pea uhkelt kuklasse. «Või veel! Need ajad on möödas, mil tema paraadi kamandas. Ha-ha-haa! Kus laiutas: ikka mina ja mina... Nagu sõge härg. Aga seda ta, oinas, ei taipa, et härjale antakse eluaeg malakaga vastu lagipead!»

Jegorša häälest kostis varjamata rõõmu ja juubeldust. Ta jooksis rusikaid raputades mööda tuba ringi ja Liisa vaatas õudusega tema kahvatusse, kuust valgustatud näkku: kas see on tõesti Jegorša, tema mees? Või ta ainult näritab teda nagu alati?

«Kas sa mõtled ka, mis sa räägid?» ütles Liisa, hing nördimusest kinni. «Kas pole Mihhail su naise vend... Peaaegu nagu oma vend...»

Jegorša pahvatas naerma ja pöördus siis järsult Liisa poole.

«See sinu vend on üks viimane kontraraisk: seda on su vend. Said aru? Mis sa siis mõtled — päise päeva ajal kolhoosi aida kallale? Mis see on? Kingitus emakesele kodumaale?» Jegorša laksas endale lahtise krae vahelt vastu rinda. «Seda ei ole, mitte seda pole Suhhanoville õpetatud! Kolm aastat on ta seisnud lahinguvalves kodumaa eest ja seisab edasi. Selles asjas ei tunnista mina vendi ega langusid. Pea seda meeles! Kõigil kõri pihku! Ja seda su vennale niisama ei kingita. Oota, küll ta veel ükskord ette võetakse.»

«Mispärast teda ette võetakse? Mis ta siis teinud on?» Silphaaval raius Jegorša:

«Tahtis viljavarumiskampaania ajal kolhoosi vilja riigi käest ära röövida!»

«Aga ta on ju seda vilja oma kätega külvanud ja koristanud. Mis see teinud oleks, kui ta sealt mõne kilo endale oleks saanud,» sõnas Liisa nördinult. «Igale puusepale kirjutati vilja välja, aga kõige kangemale töömehele mitte...»

«Kõige kangemale, kõige kangemale! Kui kaua sa mulle veel seda kanget töömeest nina alla hõõrud? Võiksid sellele oma kõige kangemale ka mehele minna.»

«Sa oled ju päris lolliks läinud! Mis sa patrad! Et mine vennale mehele...»

«Midagi ma ei patra!» sattus Jegorša marru. «Kõik te olete ühed tõprad! Mihhail, Mihhail... Kõige kangem töömees... Mis te koos selle kõige kangema töömehega tegite, kui ma sõjaväes olin? Ahah, vakka jäid? Keelt hammustad? Siis räägin mina. Ütle, kuidas vanamees maja sinu nimele kirjutas?... Vaikid? Pöörad silmad ära? Arvasid, et kõik on puhtalt tehtud. Et Jegorša ei saagi teada?»

Turdunud uks paukus kui kahurilask, kolinal ja mürinal lendas värav vastu seina, seejärel kuulis Liisa tuttavat kroomsaabaste kriuksumist — ja maja jäi surmvaikseks.

KOLMAS OSA

Esimene peatükk

1

Podrezov jõudis laevale viimasel hetkel. Kuni ta sumadani kajutisse suskas ja tekile tagasi ruttas, oli vanamoodsa kujuga valge laev juba ümber pöördunud.

Podrezovi rutakas pilk tabas saatjate hulgas, kes maainimeste kombel valgete taskurättidega vehkisid, kõigepealt oma väimehe. Silmapaistev kuju! Teistest peajagu pikem. Seal ta kõikus kui hernehirmutis, ümmargused prillid totaka ruudulise soni alt välkumas. Aga Olgat tal kõrval ei olnud.

Jevdokim Polikarpovitš vaatas enne ühele, siis teisele poole ja märkas äkki tütart kõrgel järsul kaldal, sadamast silavoolu.

Lapsest peale oli Olga väga ema moodi olnud — seesama iseloom, kerge kõnnak ning heledad kohevad juuksed, ent praegu oleks temas Jelena-kadunuke otsekui mõnest ellu ärganud. Naine oli teda ära saates teistest inimestest ikka ette jooksnud ja seisnud lagedal väljal, külatänaval või jõe ääres tükk aega üksinda ja liikumatult, otsekui selleks, et mehele paremini meelde jääda...

Jevdokim Polikarpovitš polnud tütrega kohtunud viis aastat, sestpeale, kui Olga oli isa käest luba küsimata äkki mehele läinud ja instituudi pooleli jätnud.

«Olgu,» oli Podrezov naisele ütelnud, kui too selle uudise talle ükskord ettevaatlikult teatavaks tegi, «eit koormalt maas, ongi märal kergem.»

Kõik. Rohkem mitte üht sõna. Kiskus südamest välja.

Ei suutnud säärast solvangut andestada: tütre tulevikku polnud ta küll titelappides näinud.

Läbi-lõhki viitemees, igal aastal kiituskirjad, isegi instituudist saadeti isale tänukirju — kes siis veel õppima peaks? Kes veel instituudi lõpetama peaks? Oleks vähemalt üks inimene Podrezovite suguseltsis kõrgema haridusega. Oleks võinud edasigi minna. Plessetski rajooni esimese sekretäri Mihhailovi tütar õpib aspirantuuris, saab teadlaseks, isa kiitleb sellega iga kord, kui nad kokku saavad, — aga miks ei oleks võinud sessamuses aspirantuuris õppida ka tema Olga?

Igatahes oli see talle olnud kohutav löök. Ta oleks isegi jooma kukkunud, aga õnneks on esimesel sekretäril alati kuhjaga tegemist, ja nõnda mattis ta end töhe.

Kolm aastat pidas Jevdokim Polikarpovitš karantiini. Kolm aastat ei lugenud ta tütre kirju. Kuni möödunud kevadeni, kui Olgal poeg sündis.

Ei, Podrezov ei hakanud rõõmust lalisema ja karglema, kui kuulis, et on vanaisaks saanud ja maailmas on veel üks Jevdokim juures. Vastupidi, ta kirus tütart kõige rängemate sõnadega. Kes siis meie ajal lapsele niisuguse nime paneb? Ovdja, Ovdjuhha, Ovdeiko... Tütrepoeg põhjalt eluaeg ema-isa ja ka vanaisa! Kuid pärast liigatas tal midagi hinges ja üha sagedamini tabas ta end väikesele Ovdjale mõtlemast...

Möödunud aastal polnud ta tütre juurde jõudnud: oli olnud raske ümberkorralduste aasta, ta ei pääsenud isegi kuurorti ravile, kuid tänavu oli tal olnud kindel kavatsus tütrepoega vaatama sõita. Ilmtingimata!

Kui ta siis augusti lõpul puhkust sai, kihutaski ta otse joones Võtšale — metsakolkasse Severnaja Dvina ääres, kus tütar ja väimees õpetajaks olid.

Ta võeti vastu lillede ja šampanjaga. Nagu oleks ta mõni pealinna artist.

Hüva on, ilu vastu pole meil midagi. Mitte midagi. Aga mis teie lapsega lahti on? Miks ta üleni plekiline on?

«Arstid arvavad, et ainevahetusehäired, diatees võib olla. Varsti saame täpselt teada, juba läinud nädalal võeti vereanalüüs.»

Niiviisi, teadust mööda, vastasid noored vanale. Aga see, et nad lapse üdini ära külmetanud on, ei tule neile pähegi. Jevdokim Polikarpovitšile sai pilt kohe selgeks, kui magama heideti, siis pani ta diagnoosi ilma arstitea-

duse abita. Igast praost puhub, tuul lõõskab põrandal, kus see laps saab terve olla?

Ema ja isaga ei hakanud ta pikka juttu tegema. Tütar oli tal juba lapsest saati praktilistes asjades nõrk olnud, kõik kodused tööd oli pehme südamega võõrasema tema eest ära teinud, ent mis puutus tütre äravalitusse Zinotšhasse ehk — nagu mees ennast ise oli tutvustanud — Zinovi Zinovjevitšisse, siis tollel polnud üldse käsi otsas. Ei saanud naelagi seina löödud või pirdu kistud, sellest, et mõni lihtsam pink kokku lüüa (istuvad kastide otsas!), polnud mõtet rääkida.

Nii et järgmisel hommikul jõi Jevdokim Polikarpovitš üles tõustes tassi teed ja hakkas tuba soojustama. Päev otsa takutas nurki ja toppis aknaid. Ise oblasti suurima rajooni esimene sekretär, võib öelda, et suuruse poolest terve riigi pea! Kahe päeva pärast läks lugu veel toredamaks: ta võttis kirve pihku ja rühmas varahommikust hilisõhtuni nagu kõige ehtsam puusepp...

Jõel liikusid rasked, võimsad valgeharjalised lained. Obluke Olga, kes seisis ikka veel jäärakul, sadamast allaveett, paindus tuule käes nagu vitsake, ta sassis kiharad särasid päikesekullana.

Ent mis siin, tekil, toimus! Juhtmed undasid ja vilistasid pea kohal, pilved roomasid otse mööda õlgu ja laine mürises all. Piisad pritsisid vastu silmnägu. Kuid Podrezovil polnud sellest sooja ega külma. Ta seisis. Seisis ainsa reisijana tekil, krääksus mõnust ning ajas rõõmu pärast hambad paljaks. Tore! Niisugune ilm oli talle mokkamööda.

Tal oli tunne, nagu oleks noorus tagasi tulnud, nagu pakitseks temas endine metsik jõud. Ja mis kõige tähtsam, punased laigud olid ta ihult kadunud, sügelemine lakanud. See üllatas.

Mida ta viimasel ajal küll ette võtnud ja kelle juures käinud polnud, et sellest piinavast tõvest lahti saada! Nii rajooni kui oblasti arstide juures, kuurordis kord koguni ühe pealinnakuulsuse juures vastuvõtul, ka ravitsejamutiide poole pöördunud — ei mingit abi. Paremal juhul andis mõneks ajaks järele. Aga nüüd sai ise terveks. Ja millega? Kirvega. Just, just, kõige tavalisema talumehekirvega.

Asjalugu oli niisugune. Olles tütre elamise soojaks teinud, läks ta sauna mustust maha pesema. Jumal küll, kaks

versta tuli mööda pori, tühermaid ja kännustikke tuule ning vihma käes maha vantsida!

Hädavaevu oli ta end sealt tagasi vedanud ja pudeli viina hinge alla pannud, et sooja saada. Kui see saunas käik juba temasuguse mehe, terve nagu härja, niiviisi läbi võttis, mis siis veel aastasest lapsest rääkida? Mis see saun temale maksma läheb?

Jevdokim vaatas tütrepoega, kes pealaest jalatallani kurje vaarikakarva plekke täis oli, ja lõi puhkamisele käega. Hakkab hoopis sauna ehitama!

Ja hakkaski. Kahe nädalaga raius püsti. Üksinda. Ilma kõrvalise abita.

Podrezov pööras märga, tuulest ja veest hõõguvat pead ning tõusis varvastele — seal kuskil neeme taga ja selle järsu kalda taga, kus tema tütar äsja seisis, oli tema ehitatud saun. Tilluke, armetuke — eimillestki kokku löödud, polnud ühtegi korralikku palki —, aga tuline särtsuv keris ja magus kasevihahõng sees. Igal laupäeval, kus Jevdokim Polikarpovitš ka ei viibiks, meenub talle see pisike, otse järve kaldal seisev saun. Ja toob meelde kogu elu, mil ta kirvest käes hoidis, selle õnneliku ja täisverelise elu, mida ta oli elanud vist ainult kodukandis, kui seitsmeteistkümneaastasena koolimaja ehitas. Oma Jelenale...

Olga oli ammu silmist kadunud, ammu olid lagedad metsatud kaldad asendunud kuusetihnikuga, kus polnud ainustki sihti, ent Podrezov seisis ikka veel üksi tekil, jässakas ja alistamatu, ning ta meel läks aina rõõmsamaks — rõõmsatest mälestustest, omaenese jõu tunnetamisest uuenenud kehas, jõe avarusest ja kõigest sellest taltsutamatust möllust.

2

Magama minna oli veel vara ja Podrezov heitis tekilt tulles pilgu restorani — ammu polnud õlut suhu saanud.

Kuid restoranis olid kõik lauad kinni ja leti juurde pääsemisest ei maksnud mõeldagi.

Heakene küll, otsustas Podrezov, eks ma astu hiljem sisse, kui see kõige ägedam ja kärarikkam inimvaht ära vajub. Ta oli juba uksel, kui teda äkitselt hõigati:

«Halloo, Jevdokim Polikarpovitš!»

Ümber pöördudes nägi ta Afanassi Brõkinit. See istus akna all ja imes õlut. Pingutusest roosal, lausa vaarikakarva näol kõrvuni naeratus.

Tema märguande peale ilmus otsekui maa alt kõõrsilmne suli moodi kelner, valge määrdunud jakk vatikuuele tõmmatud — restoranis oli jahe —, ja pühkis nagu luuaga kolm poolpurjus töömeest laua tagant minema.

«Mul polnud õrna aimugi, et sul selleks annet on, Brõkin.»

«Kus sa, kus sa, see ju minu vojevoodkond.»

«Mis sa räägid! Kuidas see mulle pähe ei tulnud?» Podrezov pidi üles tunnistama, et oli ligi kaks nädalat Brõkini rajoonis elanud. Nagu oodata võiski, hakkas Brõkin teda peaaegu pisarsilmil süüdistama ja etteheiteid tegema, miks ta endast märku polnud andnud, miks polnud iitsatanud. Oleks veel teab kes, aga tema heaks oleks Brõkin küll kõik rattad käima pannud, teda nagu kõige kallimat külalist vastu võtnud.

Podrezov ei talunud seda naisterahva nutulaulu mehepükstes, nagu esimees Hudjakovil kombeks öelda oli, ja küsis:

«Kuhu tee läheb? Oblastisse?»

«Jah.»

«Mis sinna? Jälle uut kohta saama?» viskas Podrezov nalja.

Brõkin kehitas murelikul näol nahkõlgu, ja Podrezov mõistis, et ta oli oma rajoonis asjad jälle kihva keeranud. Brõkin oli meister asju kihva keerama. Ükskõik kuhu, ükskõik mis rajooni teda ka ei pandud, lõpp oli teada: elu veeres allamäge. See-eest polnud Afonjast vastutulelikumat ja tarmukamat meest ollagi. Kui oli näiteks tarvis võtta kohustusi üleplaaniliseks viljavarumiseks ja piima või liha tootmiseks — noh, Brõkin, anna eeskuju! Ja Brõkin andiski: «Kallid seltsimehed, meie rajoon, vaadanud läbi oma võimalused, kohustub... Kutsun üles meie eeskujule järgnema...»

Restoran hakkas tühjenema: õigeusulistel oli vaat kähku tühjaks imetud. Vastu tumedat akent, mille all Podrezov istus, peksis tigedalt vingudes viltune vihm.

Ikka ja jälle valas Brõkin talle õlut emailanumast, mille kelner äsja juba kolmandat korda oli täitnud, jõi ka ise ja rääkis innukalt oma haruldaselt targast pojast,

kes tänavu kaubandusinstituuti oli läinud. Nähes aga, et vestluskaaslane teda eriti ei kuula, hakkas ta jälle hädaldama ja tänitama, et Podrezov polnud tema kotta sisse astunud ja tema värskeltsoolatud riisikaid maitsta saanud.

Brõkini riisikad olid tõega erakordsed, mis seal salata, selle peale tal annet oli. Ise käis metsas korjamas, ise soolas, ise tegi seente tarvis ekstra anumad, kenad kuusepuust tünnikesed, peente kadakaste vitstega, nii kahe- või kahe ja poole liitrised.

Oblastisse nõupidamisele kutsutud, võttis Brõkin tavaliselt paar niisugust tünnikest kaasa ja pistis need loodusannid, nagu ta ise ütles, parajal silmapilgul mõnele pihku. Podrezov oli kindel, et Brõkinil on praegugi kajutis riisikaid — tünnike või rohkemgi.

Kui nad tuledest säravasse sadamasse jõudsid, läks elu restoranis jälle keema.

Tulid uued õllesõbrad, tuli täiendust ka rajoonikomitee rahvale. Pavel Kondõrev, Vassili Sažin ja Savva Poženski, kolm sekretäri korraga. Kõik Severnaja Dvinalt.

Savva Poženskit poleks Podrezov äragi tundnud, kui too restorani üksi oleks ilmunud, hall kulunud vihmamantlijupats seljas, muljutud nokaga müts peas. Kas niisugune on siis rajooni peremees?

See-eest olid Pavel Kondõrev ja Vassili Sažin päris ehtsad komissarid. Mõlemal seljas samasugune kroomnahast mantel nagu Podrezovilgi, vihmast märjad ja kõvasti vöötatud, poolsõjaväelised mütsid uljalt peas ja muidugi ka kriuksuga saapad jalas. Vassili Sažini nägu ei andnud küll päriselt vurhvi välja, see oli tal kollane ja rõugeist söödud, otsekui oleks seal lambaid karjatatud, ja suulõikes oli midagi antipaatset, kiskjalikku, Pavel Kondõrevi aga võinuks see-eest kas või kinos näidata! Meesiludus! Ega siis puhvetinäitsik, noorepoolne eredaks võõbatud huultega naisterahvas, asjata kaela nende poole küünitanud.

Kohtumine oli rõõmus ja kärarikas. Egas viie esimese sekretäri teed kuigi tihti ristu!

Kõik kallistasid ja pigistasid Podrezovit ja patsutasid talle selga ning — imelik küll! — isegi vana Poženski ei jäänud teistest maha. Ometi oli just tema alati silmatorkavalt reserveeritud ja oskas end ohjes hoida. Kolmekümne kolmandast aastast alates rajoonikomitee rakkes —

kus peab mehel ikka aru ja oidu olema, peab ikka eluülikooli läbi teinud olema.

Vaevalt said nad kahe kokkulükatud laua taha istuma — keegi ei teinud neile takistusi, kõik mõistsid, misugune kala oli restorani ujunud! —, kui Pavel Kondõrev tõttas puhvetinäitsiku juurde õlut muretsema. Oli kirjutamata seadus, et see teeb välja, kelle rajoonis ollakse; parasjagu sõitsid nad läbi Pavel Kondõrevi rajooni.

Puhvetinäitsikul polnudki enam kraanis õlut, oli, mõistmatu inimene, kõik viimse liitrini maha müünud, kuid Kondõrev hankis siiski pangetäie — peaaegu et laevameeskonna varudest.

Peremehena ütles ta ka esimese toosti:

«Jevdokim Polikarpovitši terviseks! Podrezovi terviseks, kes alati teistest ees on!»

See «alati» oli nüüd küll liiasti öeldud. Tänavu on Podrezov metsavarumisega üsna teiste sabas. Aga kurat võtaks! Miks peaks ta pea longu laskma? Kas polnud ta kogu sõja ja pärast sõdagi esirinnas olnud? Liitkem õige kokku kõik need tihud, mis tema rajoon selle ajaga on andnud, — ja keda võiks veel tema kõrvale seada? Miljonäriks nimetada?

Sellepärast temast oblastis lugu peetigi. Julguse ja trotsi pärast muidugi ka.

Kas pole elu imelik! Paistab, nagu poleks neil, rajooniperemeestel, ülemuste suhtes mingit julgust ja trotsi tarvis. Nad on ju ise ülemused. Ja päris suured. Oblasti esimesed inimesed.

Aga säh sulle: kõikjal elatakse ühtede ja samade seaduste järgi. Nendegi hulgas kuulub au ja kiitus sellele, kes ülemuse ees pead ei painuta. Ning tema, Podrezov, pole painutanud. Pole ka nagu hiir nurgas passinud ja teeselnud, et tukk tükib peale, kui on vaja olnud seltsimehe kaitseks välja astuda või ülemustele tõtt näkku ütelda.

Ei, tema on koha pealt vahele hüüdnud, nii et kurdidki pidid kuulma — ja ka kõnepulti roninud.

Neljakümne neljandal kutsuti neid, esimesi sekretäre, oblastikomitee büroole. Ekstra selleks, et manitseda vilja kokku hoidma.

Primorje rajoonikomitee sekretäri Sevastjanovi seljast — temap see vaeseke seal vaibal seisis — lendasid suletutid: ta oli kakssada kilo jahu rajooniaktiivile ära jaganud. Olge lahked! Rahvale nii raskel ajal!

Sekretärid istusid, ninad maas, et ainult välk sisse ei lööks — kes neist siis sellest patust puhas oli!

Ainult Podrezov ei pidanud vastu:

«Lubage seltsimees Sevastjanovile üks küsimus esitada.»

«Lase tulla.»

«Ütle, seltsimees Sevastjanov, kui palju tuli iga aktivisti peale sellest kahestsajast kilost, mis sa neile jaganud oled!»

«Viis kuni seitse.»

«Kui pika aja jooksul?»

«Aastaga.»

«Aastas viis kilo nina peale?! Kuule nüüd, mis ma sulle ütlen, seltsimees Sevastjanov: sa oled niru sekretär! Mina annan oma aktiivile tihedamini lisa. Kilokest kolm iga kuu.»

Tõusis niisugune lärm, et Podrezov mõtles: nüüd on minu tund tulnud. Loskutov, oblastikomitee teine sekretär — tema see peamine peapesutegija oligi — hakkas tema kallal võtma:

«Korralagedus! Anname kohtu kätte! Küll me näitame lisasööta!!»

Ent Podrezov, kellel midagi kaotada polnud, hüppas ise laskeava ette:

«Kas teate, seltsimees Loskutov, kui palju rajooni teenistuja leiba saab? Kuussada grammi päevas. Aga sel teenistujal on perekond, lapsed; lapsed kui ülalpeetavad saavad kakssada grammi. Nii ei saa seesinane teenistuja eales oma kuutsada grammi ise ära süüa. Ent just sel rajooniaktiivil rajoon püsti püsibki. Aktiiv on meie käed. Üks minu instruktor läks kord kolhoosi komandeeringusse. Jõudis ilusti pärale, kõik oli korras, aga kui õhtul hakkas tagasi tulema, istus terve öö heinamaal põõsa all. Mispärast? Sellepärast, et ta kaotas nägemise, kanapimedus tuli kallale!»

Tookord pääses Sevastjanov lihtsa noomitusega, ent neid, rajoonikomiteede sekretäre, kohustati oblastikomitee büroo eriotsusega osutama tõsist tähelepanu rajooniaktiivi eluolule. See tähendab, aktiivile regulaarselt lisanormi andma; tõsi küll, selleks ei eraldatud mingit lisalimiiti.

Pärast seda lugu oli Podrezovi nimi oblasti kõigis rajoonides kuulus.

Kell kakskümmend kolm null-null koliti restoranist Afanassi Brõkini kajutisse üle.

Esiteks sellepärast, et restorani juhataja palus: varsti jõutakse suurde sadamasse, lööb restorani rahvast täis, siis ei saa neist hommikuni lahti. Teiseks sellepärast, et metsatrusti ülema asetäitja Tropnikov pani peo mokka.

Ta tuli sisse, seljas kirju hõlst nagu naisterahval, kuldsangadega klaasid ninal, ja hakkas nina kirtsutama — mis jahn siin on? Ja siis hakkas moraali lugema: mis eeskuju te, rajoonide peremehed, annate?

Tema, Podrezov, ei liigutanud oimugi, ta ei sallinud seda lakutud ja ülespuhutud kaebukikast juba sõjaajast, ent mõistlik ja ettevaatlik Savva Poženski ning tema järel ka Afanassi Brõkin tõusid püsti. Tropnikov oli ikkagi tahtis nina. Ning pika käega...

Aga pole halba ilma heata. Just Brõkini kajutis tundsid nad end koduselt. Ei mingeid summutajaid kõris, ei mingeid kõrvalisi pealepassijaid. Omad poisid kõik. Ja ei mingit isanimepidi kutsumist. Kõik olid võrdsed.

Kõigepealt tormati söögi kallale, õllest oli tõusnud hundiisu. Kogu teemoon, millega hoolitsevad abikaasad meeste kohvrid ja sumadanid olid täitnud — kalapirukad, korbid, kakud ja karaskid — laoti lauale ning heldeks muutunud Afonja tõi välja pütikese tillukesi, kopikasuuruisi riisikaid.

Savva Poženski ja Ivan Terehhin (veel üks esimene sekretär, kes viimases sadamas peale oli tulnud) tahtsid nende koosviibimisele asjalikku ilmet anda, midagi tootmisnõupidamise taolist korraldada — mõlemad olid nagu kullid Podrezovi kallal, et kuidas sul tänavu viljaga on. Ja kuidas loomalautadega? Ja mis sa ette võtad, et rahvast kolhoosis kinni pidada? Ühesõnaga, töö kõigepealt. Tõsised mehed.

Aga võta näpust! Eks sa aruta tööasju, kui Pavel Kondõrev on hoos!

Kondõrev välgutas oma mustlasesilmi ja käratas:

«Kuradile tööd ja tegemised! Tööd teeme homme!»

Ning hakkas kontsaga koputama, nii et kõigil tuli tantsuhimu. Podrezov trampis jalgu ja Vassili Sažin trampis, Poženski trummeldas vigurlikul moel sõrmedega vastu lauda.

Mida edasi, seda hullemaks. Lendasid soolased naljad ja anekdoodid, räägiti kõiksugu tõestisündinud lugusid ja murti pead Pavel Kondõrevi äkilise kadumise üle.

«Sihib tolle puhvetinäitsiku manu,» arvas Vassili Sažin.

«Võib-olla ongi juba pärale jõudnud. Osaval poisil ei võta kaua aega...» hüüdis Poženski elavalt, vallatu helk silmis. Selles suhtes polnud Savva ka jännimees, tema perekonnas oli kümme hinge. Ning ta lisas ilma naljata, ehtsa murega seltsimehe pärast: «Sina, Jevdokim Polikarpovitš, võiksid teda pisut vaigistada. Et ta jälle, noh... üle ei pakuks.»

Samas tuiskas Kondõrev ise kajutisse. Silmad põlemas, nägu higine — mis muud kui šahh ja matt Klavakesele, see tähendab puhvetinäitsikule.

Taarus-vaarus ukse peal — kah paras artist! — ja pahvas välja:

«Poisid! Laeval on tsirkus!»

«Mis sa ajad?!»

«Noh, kas lähme?»

Aga Savva Poženski — ega ta ilmaasjata kakskümmend aastat paksust ja vedelast läbi ole läinud — sai kohe enesevalitsemise tagasi, ehkki hetkeks oli temagi vanades silmades metsik tuluke välgatanud:

«Jätke! See lõbu pole meie jaoks.»

«Misasja?» vaidles Pavel Kondõrev ägedalt vastu. «Mõtle, kui vahva on tsirkusenäitsikutega pisut istuda. Ega seal ainult plikad ole, seal on sihukesi ässu hulgas, et las aga olla! Terve brigaad tuleb ringreisilt mööda kolhoose ja metsapunkte.»

«Oh Paša, Paša! Kas sa vähe peapesu oled saanud? Juba meelest läinud, kuidas Tropnikov äsja nina kirtsutas? Ometi istusime restoranis, keegi polnud auru all, aga mis nägu siis veel tehakse, kui me nüüd südaöösi nendesamuste tsirkusenäitsikute juurde vajume?»

See otsustaski asja: Tropnikov ja Savva ettevaatlikkus.

«Läki, Paška! Kuradile see Tropnikov!»

Ena mul! Kas nemad inimesed ei olegi? Miks peaksid nad ühe pealekaebaja pilli järgi tantsima? Podrezov oli pealegi puhkusel. Peab ta siis puhkuse ajal ka Tropnikovi käest küsima, mida võib ja mida ei või?

Teine peatükk

1

Podrezovile meeldisid võõrastemajja asumise esimesed minutid.

Numbris on kõik puhas ja värske: lumivalge ase, kahhelvann, sõbralikult naeratav toatüdruk, valge põll ees, — just nagu pidupäev. Aga ei jõua veel üleriideid äragi võtta, kui telefon helisema hakkab. Üks rajoonikomitee sekretär — tere, teine — tere, kolmas... Päris arusaamatu, kust nad teavad. Koridoris ei tulnud ometi ühtegi hinge vastu...

Täna ei helistatud. Vaevalt sai ta nahkpalitu seljast võtta ja vannikraanist külma vett juua (kõris oli juulikuine põud), kui sekretärid tema numbrisse vajusid. Mitte nood, kellega ta ühel laeval oli sõitnud, vaid uued: Onega, Lešukonje, Priozerje, Njandoma, Konoša mehed. Puha sitke, punasenäoline, põhjamaa tuultes pargitud rahvas. Oblasti elu tugisambad.

Jevdokim Polikarpovitšile karati kolmekesi kallale, nii et tal hing rinnus kinni jäi. Ega temagi kehvem olnud: kaisutas Priozerje Savatajevit nõnda, et tol silmist pisaraid purskus.

Üks uus mees tegi juttu õhtusest peost.

Ega Jevdokim Polikarpovitšil selleks just suurt lusti olnud, tal polnud veel eilnegi aur peast lahtunud, liiatigi on õhtul tegemist kuhjaga.

Teisest küljest aga polnud Podrezov ilmaski seltsimeeste lõbu rikkunud. On ta kunagi kollektiivile vastu hakanud? Õigupoolest võib ju esimene sekretär ohjad lõdvemale lasta ainult siis, kui ta oma rajoonist välja pääseb. Oma rajoonis oled alati valvel, häireolukorras, — kuidas sa muidu teiste käest nõuda saad?

Tegelikult pole asi muidugi lõõgastumises.

Südamest südamesse rääkida, hingelt kõik sõbrale ära öelda, tarkust ja aru juurde saada — selle poolest olid meeldivad need öised planeerimata nõupidamised.

«Olgu peale,» kostis Podrezov (kõik vaatasid äraootavalt tema poole), «imege verd! Nõus!»

«Vennad, vennad!» vajus numbrisse Pavel Kondõrev. «Nõukogude Informbüroo viimane teade... Pavel Loginovitš on Moskvasse kutsutud.»

«Esimene sekretär või? Mis sa ajad?»

Numbris oleks nagu põhjatuul puhuma hakanud. Muudatused oblasti juhtkonnas võisid neist igaüht puudutada. Tavaline lugu: oblastimehed vahetavad kohti, kuid rajoonimeeste all ragiseyad toolid.

Nagu lahinguhäiret kuuldes hakkasid mehed nagisevatel nahkkuubedel rihmu kinni tõmbama ja mütse kohendama.

«Mis sina veel passid, Jevdokim Polikarpovitš?» tegi Vassili Sažin esimesena häält. «Pane riidesse. Läki Loskutovi troonikõnet kuulama.»

Podrezov pidi juba palitu võtma, kui äkki lõi käega:

«Hea küll, poisid, tehke minekut. Aitab sellestki, kui teie plaksutate.»

2

«No on aga! No nüüd ütles!»

«Jah, «aitab sellestki, kui teie plaksutate...»»

«On aga iseloom!»

«Elame, näeme! Ega Loskutovil ka sõrmed pudrust ole!»

Podrezov kujutas neid sõnu ja vaimustatud hüüatusi, mida seltsimehed teel oblastikomiteesse vahetasid, hästi ette. Ise ta hindas oma tegu üpris kainelt. Kõigepealt oli tal puhkus — mis nõudmisi saab talle esitada! Inimesel on tuusik käes, sellega on kiire — homsest algab — kas pole tal õigus enne ärasõitu asju ajada? Teiseks, mis veel tähtsam — millega sinna nõupidamisele minna?

Troonikõne tuleb muidugi. Loskutov maalib oma kava ette, paneb märgitikud püsti. Aga kui vastupidi? Kui antakse käsk käigupealt ette kanda olukorrast rajoonis?

Ei, tema, Jevdokim Polikarpovitš, pole harjunud nõnda: nämm-nämm — ja mää, suu kinni. Ta on alluvate käest rangelt nõudnud ja pole ka endale hinnaalandust teinud: kõik arvud, kogu rajooni majapidamine olgu peas. Küsi või une pealt, kõik laob kogelemata lagedale. Mida olulist oli tal nüüd, pärast kahenädalast eemalviibimist, öelda?

Pole viga, pole viga, rahustas Podrezov end numbritoba mööda edasi-tagasi kõndides, ega Fokin talle häbi ei tee. See pole suu peale kukkunud, kus vaja, paneb juurde,

kus vaja, võtab pisut maha. Kuid miks teda siin võõrastemajas pole? Peatub ehk ämma pool? Või polnud tal rajooni kellegi hoolde jätta?

Veel tegi talle peavalu Zarudnõi.

Kaks nädalat oli ta sellest põrgulisest rahu saanud, need kaks nädalat, mis ta Võtšal oli olnud, polnud ta Sotjuga peale mõelnudki, aga niipea kui ta linna jõudis, hakkas endine karussell jälle keerlema.

Enne ärasõitu oli ta Zarudnõist ikkagi võitu saanud, kohustades teda rajoonikomitee otsusega (oblasti nõusolekul muidugi) elamuehitust miinimumini vähendama ja vabanenud tööjõu metsa paiskama, et puudujääki likvideerida.

Ent kuidas seda otsust nüüd täidetakse? Äkki on Sotjuga direktoril jälle mõni krutski käepärast? Oli ta ju rajoonikomitee bürool kuulutanud: «Mina pole selle otsusega kategooriliselt nõus ja teen omalt poolt kõik, et näidata: see otsus käib asja huvidele risti vastu.»

Hea küll, mis siin ikka enneaegu leinata, otsustas Podrezov ja võttis telefonitoru.

«Teated? Andke mulle esimese tööstuskooli number.»

Vastati kohe.

«Seltsimees direktor? Siin Pinega rajoonikomitee sekretär Podrezov. Teil on seal kaks minu hoolealust. Kaksikud. Priinimi Prjaslin. Tunnen huvi, kuidas nad on.»

«On küll sellenimelised,» vastas direktor. «Väga toredad poisid.»

Jevdokim Polikarpovitšil läks süda otsekohe kergemaks. Küllap on ta juba selliseks loodud, et töö on talle parim ravim. Kuid Prjaslini poisid oli tema ammune võlg. Mihhail oli vendade pärast palunud juba kuu aega tagasi, kui nad Lukašiniga tema juures Saviaugul käisid. Podrezov oli väga rahul, et need poisid talle äkki meelde olid tulnud.

Raskem oli helistada oma pojale.

Armastatud naise esiklaps, haritud noormees, lõpetanud mehhaanikatehnikumi — mis sa, hing, veel igatsed? Ometi polnud Igor talle südame järgi. Kokku saades istuvad nad lauda, joovad teed, ent rääkida pole millestki. Erinevad inimesed. Temal, Jevdokim Polikarpovitšil, on pea rajooni pärast pulki täis, ta mõtleb kogu riigi peale, aga Igor on pugenud oma urgu kui mutt ega ole tal millegagi asja. Kahekümne kolme aastasel mehel on peami-

seks mureks, kuidas omaette korterit saada ja oma Kapale kotikunahkne kasukas muretseda.

Oh seda Kapat küll, olgu ta kolm korda neetud! (Tarvitses vaid Jevdokim Polikarpovitšil minia peale mõelda, kui tal silme ees mustaks läks.) Kõhn, tige kui herilane, ja ihne. Tema sulle viina ei paku, kus sa sellega. Ei tohtivat, polevat tervisele hea, kallis papake. Ja veel on ta, raisk, puhtusehull — ametilt medõde.

See, et ta talved läbi, küüslaugukee kaelas, ringi käib — kurat temaga; ka kloori peale, mis ta koridoriukse ette on raputanud, võib sülitada. Aga ta on oma puhtusemaaniaga Podrezovil hinge seest söönud. Vaevu saab Podrezov üle läve, pole veel teretadagi jõudnud, kui Kapa on juba oma papukestega platsis. «Saapad võtame maha, kallis papake. Laske oma jalakestel puhata. Meditsiin soovitab soojalt . . .»

Jevdokim Polikarpovitš on pojale mitu korda rääkinud: keda kuradit, tule selle raisa juurest ära! Ta imeb su tühjaks ja keerab sul kaela kahekorra. Aga kus sa! Kas siis Igor laseb endaga rääkida! Jumal ei ole talle andnud suurt aru — esimesest klassist peale pole ta üle kolme välja venitanud —, küll aga põikpäisust. Päevade kaupa võib ta istuda vait kui sukk.

Tööl Igorit polnud — oli komandeeringusse sõitnud — ja Jevdokim Polikarpovitš hingas kergendatult. Muidugi peaks ta pojatütart vaatama minema, aga kuna poega ennast kodus pole, võib praegu minia juurde minemata jätta. Pojatütar on ju ka alles kolmenädalane, mis sa seal õieti vaatad või vaatamata jätad. Aga küll ta tagasiteel sisse pöörab, siis on pilt juba selgem. Küll siis selgub, kelle kännust ta on, kas nende, Podrezovite, või oma omast.

3

Sõja ajal ja pärast sõda said rajoonitöötajad vett ja vilet. Kuude kaupa polnud neil puhkepäevi. Magasid kolm-neli tundi, muidu aina rabelesid kolhoosis või metsapunktis või olid oma kabinetis tööpostil.

Podrezovi vägilasetervis talus seda režiimi lahedalt, ja kui ta enam ei suutnud vastu pidada, kui uni väsist kallale kippus, uhtis ta endale pangetäie külma vett

kaela (selle eest kandis hoolt koristaja) — ning istus muudkui jälle oma töölaua taga, sinine puuvillane maika seljas, ise punane ja hõõguv kui samovar. Ikka kaks tööd korraga käsil: suur terane jahimehekõrv telefonihelinat passimas, terav kotkapilk raamatus, et endale tarkust pähe tuupida, sest algkooliakadeemiaga keerulisi sõlmi lahti ei haruta.

Ometi oli Podrezovilgi oma abiventiil. Kord nädalas käis ta ilmtingimata saunas, peksis kasevihaga väsimuse kehast välja ja tuli saunast just nagu uuesti sündinu; aga linnas võõrastemajas käis ta alati vannis.

Laskis vanni tulikuuma vett, nii et käsi vaevalt välja kannatas. Ja lamas, üleni lõtv, silmad mõnust kinni, ja kui õnnestus veel tunnike endale teha, siis heitis magama.

Täna magas Jevdokim Polikarpovitš pärast vanni viis tundi.

Kähku, kõikumata, hüppas ta jalule ja hakkas helistama sekretäridele — ühele, teisele, kolmandale.

Keegi ei vastanud.

Küll see Loskutov utsitab neid kaua. Uus luud pühib hästi.

Ta poleks põrmugi imestanud, kui mehed oleksid ka mõne muu asja pärast hiljaks jäänud. Üksnes oma rajoonis on esimene sekretär esimene mees ja issanda välk, kuid siin, oblastis, on ta paluja ja lunija, ja tont teab kes veel.

Just, just, just! Kõike peab esimene sekretär taotlema ja läbi suruma ja välja võitlema: küll veoautosid, küll traktoreid kolhoosidele, küll masinaid metsatööstusele, ning leivanormi pärast, mida iga kuu kärbitakse, lahinguid lööma. Aga pensionid? Ja õpetajad, keda aastast aastasse koolides ikka puudu on? Ausalt öelda, polegi selge, kus esimese sekretäri peamine tööpõld on, kas oma rajoonis või oblastis.

Igal juhul, siin, oblastis, muretsetakse kütust ja määrdeid masinale, mida nimetatakse rajooniks. Siin ei tohi oma küünalt vaka all hoida. Sest sinu oskusest sõltub terve rajooni, kümnete tuhandete inimeste elu ja heaolu . . .

Podrezov heitis kiire, vilunud pilgu oblastilehte (seal polnud veel sõnagi muudatustest oblasti juhtkonnas), ootas veel viis minutit ja läks siis restorani: hirmus nälg oli. Hommikul laeva peal oli ta joonud ainult klaasi kanget teed.

Restoranis mängis muusika.

Kiilaspea ja tuliste lõunamaalasesilmadega mitte enam noor väikest kasvu mehike kopsis uljalt jalaga ja tagus kõigest jõust puupulkadega trummi ning vasktaldrikuid, olles õnnelik nagu laps, kes on lemmiklelu kätte saanud.

Podrezovile meenutas ta Ganitševi, võib-olla raudhammaste pärast, mis paistsid eriti kohatud just sellel õnnelikul ja naerataval näol.

Vabu kohti oli peaaegu igas lauas, kuid Podrezov sammus kaugemasse nurka, kus poolpimedas ja üksinduses istus Pokatov.

See Pokatov oli väga tähelepanuväärne kuju, teda oli raske kellegagi segi ajada. Ta istus lauas nagu härra, jalg üle põlve, valge tärgeldatud salvrätik rinnal (Podrezov polnud elu sees salvrätikut tarvitanud), kuldsõrmus peenes närvilises sõrmes. Ja pea oli Pokatovil üle oblasti — suur, piklik, alati siledaks aetud, nii et praegugi võrdles Jevdokim Polikarpovitš seda endalegi üllatuseks ikooni-pühakuga — sellel oli samasugune pühapaiste ümber.

Mida see pea kõik ei teadnud! Ükskord seminaril pinniti neid, esimesi sekretäre, «Lühikursuse» neljanda peatükiga. Hegel, Kant, Feuerbach... Niisugused nimed, et nikastab keele ära. Kui aga järg Pokatovi kätte jõudis, krõgistas ta nagu seemneid. Kõike teadis, kõigest käis jõud üle.

Kolmekümnendail aastail oli Vitali Vitaljevitš üle oblasti kuulus, oli tähtsatel ametikohtadel, korra isegi täitevkomitee esimehe asetäitja. Ent siis kukkus kõrgelt, sest sõbrustas karjajaaguga. Teda praegu restoranis nähes polnud Podrezov põrmugi üllatatud. Mis sa temaga ikka teed? Kelle käsi tõuseb sihukest meest iga asja pärast tutistama?

«Tervist, Vitali Vitaljevitš!» Podrezov surus kitsast kuldsõrmusega intelligendikätt, mille Pokatov kuidagi põlglikult kulmu kortsutades talle ulatas. «Paistab, et peale minu on ka teisi kõrvalehiilijaid.»

«See tähendab?»

«Mis siin tähendada! Teadlikud inimesed kuulavad täna troonikõnet ega istu restoranis.»

«Te peate silmas nõupidamist oblastikomitees?»

«Mida siis veel?»

«Eksite,» sõnas Pokatov. «Ma käisin nõupidamisel. Ja teiseks — seal polnudki mingit troonikõnet.»

«Säh sulle! Kas siis Pavel Loginovitšit ei viidagi Moskvasse üle?»

«Viiakse. Aga see ei tähenda veel, et tema kohale pannakse Loskutov.»

Hetkeks kõnelus katkes, tuli ettekandja.

Podrezov tellis biifsteegi, paltust ja kaks pudelit õlut ning hakkas jälle Pokatovit pinnima: miks ta arvab, et Loskutovit ei panda esimeseks.

«Ei panda, ja kõik,» surus Vitali Vitaljevitš läbi hammaste. «Selgroog pole küllalt arenenud...»

Podrezov pahvatas laginal naerma.

Kõrvallaudadest hakati neid vahtima, kuid see ei häirinud Pokatovit sugugi. Oma väljendustes polnud ta eales tagasihoidlik. Ega neist tema väljendustest korrapealt sotti saanudki. Kuidas võtta näiteks tema praegust kahemõttelist ütlust Loskutovi kohta? Kas kiitusena või laitusena?

«Mis seal nõupidamisel siis oli?» päris Podrezov.

«Teid kiruti.»

«Mind?» Podrezov prääksatas hämmastusest. «Miks? Kas Tropnikovile ei meeldinud mu nägu või?»

Tropnikoviga polnud neil juba ammust ajast, juba sestsaati klappi, kui ta esimest korda Pinegal käis.

Parvetamisega oli tol aastal lugu olnud päris täbar. Juunikuu oli täies väes, suurvesigi juba taandunud, kuid jõgi oli madal nagu põua ajal, palgid vedelesid kaldal.

Siis oligi tulnud Tropnikov — erakorralise voliniku õigustes — ja käskinud kolhoosides põllutöö seisma panna! Kõik viimse kui inimeseni parvetusele!

Podrezovgi oli mõnikord niisuguseid abinõusid kasutanud. Tuli ette, et ta võttis inimesed paariks päevaks külvitöö juurest ära, kuid ainult mõnes kolhoosis. Aga nüüd taheti seda teha kogu rajoonis. Kõige kibedamal põllutööde ajal. See oli sama hea kui rajoonis juba ette nälg välja kuulutada!

«Ei pane seisma,» ütles Podrezov.

«Kuidas ei pane? Ma annan su kohtusse!»

«Hästi,» kostis Podrezov, «panen seisma. Aga enne andke kirjalik korraldus.»

Kirjalikku korraldust Tropnikov muidugi mõista ei andnud, kuid hakkas sellest peale ta närve sööma. Iga

tühise asja pärast. Isegi see, et Sotjugale saadeti kollanokk poisike direktoriks, oli Podrezovi arvates kahtlemata Tropnikovi tegu. Pingutas ekstra, et oma vaenlast küpseks teha, iga päev ja iga tund ta elu põrguks muuta. Mis puutub aga tänasesse peapesusse nõupidamisel, siis teisiti ei võinud see ollagi. Ta ise oli ju Tropnikovile trumbi pihku pistnud. Oli tal vaja laeval Kondareviga lärmata!

Vaevalt oli Paška Kondarev tsirkuseartistide juurde pääsenud, kui hakkas ise kõigile tsirkust tegema ja läks nii hoogu, et pistis kõigest kõrist laulu üürgama. Siis oligi Tropnikov nende juurde sisse murdnud, hommikumantel seljas — tuli välja, et tema kajut oli sealsamas kõrval — ja hakanud neile nagu poisikestele leevetit lugema. Esimestele sekretäridele plikade kuuldes! Podrezov oli ka kohe ägedaks läinud, ja kui Tropnikov teist korda oli tulnud, sedapuhku ühes laevakapteniga, tõstis ta külalised lihtsalt välja...

«Ah, pagan võtku!» vandus Podrezov. «Hakka veel ennast enne surma taga nutma.»

Pokatov pühkis valge salvrätikuga hoolikalt ja kiirustamata oma veretud huuled puhtaks ning võttis alustatud pakist paksu, toeka paberossi.

«Peab teadma, kus oma uljust näidata. Laeva peal selline möll korraldada...»

Edasi tulid manitsused. Kui Pokatov heas tujus oli, meeldis talle nooremaid õpetada (pidas ta ju kõiki oma kolleege, isegi Savva Poženskit nooreks), ent Podrezov, kellel praegu tõsise jutu tuju ei olnud, lõi muretult käega:

«Elame üle, Vitali Vitaljevitš. Oleme hullematki näinud!»

«Ärge öelge midagi. Kui rajoonikomitee esimese sekretäri pummeldamisest nii kõrgest kõnepuldist üle terve oblasti räägitakse, ega see siis hästi lõpe, usu mind. Peale selle...» Pokatov vaikis ja laskis suunurgast keskendunult tubakasuitsu välja. «Peale selle said sa veel ühe erakorralise asja pärast võtta.».

«Erakorralise asja pärast? Mis erakorralise asja pärast?»

«Eks sa ise tead paremini, mis sul rajoonis tehakse.»

«Kust kuradist? Ma olen sealt juba kaks nädalat ära.»

Pokatov silitas oma valge kitsa käega lõõtsana kortsukistud otsaesist.

«Kuidas see nimi oligi, annaks jumal mälu... Lapšin... Kas sul on sihuke kolhoosiesimees?»

«Lukašin ehk?»

«Lukašin vist jah... On arreteeritud. Kolhoosi vilja mahaparseldamise pärast viljavarumise ajal...»

Pokatov ütles seda rahulikul häälel, oma tavalise põlglikku näoilmega, ent Podrezovile näis, nagu oleks tema pihta põrutatud kahurist.

Kuid ta ei hüpanud püsti, ei pistnud karjuma nagu oldaks tal kõri kallal, ehkki niisugune erakorraline asi on hullem igast kõri kallale kippumisest. Ta sundis end hooletult käega lööma (ah, olgu, jama kõik, oleme hullematki näinud), sundis end õlut jooma ja isegi kahvliga paltuse kallal urgitsema, seejärel maksis ta arve ja sirutas Pokatovile käe.

Vitali Vitaljevitš surus ta kätt tavalisest tugevamini, ja kui üsna üllatunud Podrezov talle näkku vaatas, nägi ta tema tarkades, kõikemõistvates silmades kaastunnet.

Kolmas peatükk

1

Oli üheteistkümnes hommikutund, kui Podrezov rajoonikomitee ees peatunud villise ukse lahti tegi ja oma raske jala maha pani.

Ärev varblaseparv tõusis lendu toomepõõsast, mis polnud veel kastest kuivanud, akende taga hakkasid vilkuma ja sebima valged, ehmunud näod — peremehe äkiline tagasitulek oli kõigile ootamatu.

«Kes andis sanktsiooni arreteerimiseks? Sina?»

Fokin naeratas. Naeratas üksnes pilukil silmanurkadega, ise laua taga püsti, hambad kokku litsutud. Ikka oli tal niisugune komme: kuni pole mõtteid kogunud, mitte piuksugi. Varem oli see alluva raudne vastupidavus Podrezovile meeldinud. Aga nüüd mitte. Nüüd, nähes seda sügavale peidetud tehtud naeratust, lõi Podrezov särtsuma nagu tuline keris, millele on leili visatud.

«Ma küsin, kes andis sanktsiooni? Kes?»

«Minu meelest on see niigi selge, kuna mina jäin teie asemele...»

«Idioot! Kollanokk! Sul on paras poistega palli taguda, aga mitte rajooni juhtida. Kas sa aru ka saad, mis sa teinud oled?»

Fokini tõmmu, igiroosa nägu lõi õhetama, põsesarnade all hakkasid musklid liikuma nagu kuulid. Kuid Podrezov ei mõelnudki tema enesearmastust säästa. Sest nii suure lolluse eest on sõimust vähe. Selle lolluse eest tuleks püksid maha võtta. Just nimelt! Üksainuke nii loll tegu — ja ongi jokk. Ega pääsegi enam sita seest välja.

«Kus su aru oli? Kas ma pole sulle rääkinud: hoia värav lukus, ära lase igal penil oma õue all nuuskida. Aga mis sina teed? Karjud üle oblasti: karauul! Appi!»

«Ma mõtlesin, et kui rajoonis on niisugune erakorraline asi juhtunud, siis tuleb see kõigepealt rajoonikomitee kaelast ära veeretada. Pealegi seadus...»

«Sina mõtlesid! Mõtlesid küll, aga mis kohaga sa mõtlesid? Kuidas sa saad rajoonikomitee sellest loost puhtaks pesta, kui see sinu rajoonis juhtunud on?»

Podrezov lõi tüdinult käega, ei maksa sõnu raisata. Säh sulle Milka Fokinit, säh sulle vahetust! Tema oli ikka mõelnud, et see poiss saab kõigest aru. On ilmale tulnud, koera haistmine kaasas. Keda kuradit! Puust ajud!

Akna taga lõi kumama septembripäike. Aeglaselt, vaevaga nagu tuli toores puus.

Podrezov astus akna juurde ja surus hõõguva lauba vastu külma higist klaasi. Tal oli süda paha, ehkki täna käigus olnud suur lennuk eriti ei kõigutanud. Iiveldus tuli pigem sellest, et ta polnud hommikust saati ivagi suhu saanud. Ega maganud. Kell üks öösi oli ta ühe juhusliku kaatriga lennuväljale jõudnud ja polnud sealtmaalt sõba silmale saanud. Unest ei maksa rääkidagi, kui su rajoonis on niisugune lugu juhtunud!

«Kes praegu Pekašinos on?»

«Juhtimas või?» täpsustas Fokin.

«Jah.»

«Esialgu Ganitšev.»

«Mis? Ganitšev?» Podrezov pööras kanna pealt ringi — jälle läks tal viha rinnus keema.

«Jevdokim Polikarpovitš, sinna on praegu eelkõige poliitilist kuju tarvis...»

«Sinna on praegu meest tarvis. Majandusmeest! Põllumeest! Et laut valmis saaks, muidu tuleb talv peale ja loomad kärvavad külma kätte.»

Podrezov heitis umbse nahkkuue seljast ja hakkas kabinetti mööda kõndima.

«Kokkuvõtted!»

Kõigepealt esitas Fokin viljavarumiskokkuvõtted, ent Podrezov ei heitnud neile pilkugi. Enne ikka mets, mets kõigepealt!

Kolm metsatööstuskeskust püsisid kuidagi vee peal, paar tükki — Turom ja Sin-gora — läbenesid isegi ülesande täitmisele. Aga Sotjuga! Mis küll Sotjugas ette võtta? Viimases dekaadis lõid välja kõigest kolmkümmend seitse protsenti!

«Ja mis see siis on?» Podrezov liputas käes kokkuvõtete külge kinnitatud paberit.

«Sotjuga metsatööstuskeskuse direktori kirjalik ettekanne.»

«Zarudnõi oma või?» Podrezov lausa möirgas Fokini peale. «Mulle pole vaja tema ettekandeid, vaid puitu. Selge?»

«Ettekanne on adresseeritud metsatööstuse ministrile, see on koopia...»

«Koopia kellele?»

«Rajoonikomiteele, kuna Zarudnõi arvab, et rajoonikomitee büroo viimane otsus Sotjuga metsatööstuse kohta on läbinisti väär...»

Podrezov võttis end kokku ja libistas silmad üle paberi.

Midagi uut seal polnud.

Projektorganisatsioonide viltulaskmised metsatööstuse toorainebaasi määramisel, vastuvõtukomisjoni lubamatu lohakus, kuna objekt pole ekspluatatsioonikõps, vajadus elamuehitust igakülgselt forsseerida, kuna eelkõige just sellest sõltub tööjõu voolavuse lõpetamine, lõpuks kõige tähtsam — tungiv palve läbi vaadata metsatööstuskeskuse ülesanded, suvised ja sügisesed metsatööd üle viia talveperioodile. Ettekandes olid kirjas kõik needsamad küsimused, mis Zarudnõi oli mitu korda tõstatanud nii rajooni kui ka oblasti ees.

Uus oli Podrezovile hoopis see, et Zarudnõi rajoonist ja oblastist mööda minnes otse Moskvasse, pealinna pöördus... Niisugust asja polnud tema silmad Pinegal veel näinud!

Mis see nende Pinega tõtt-öelda ära ei ole! Oma oblas-

tis tuntakse ja naabruses, Vologdas, on ka temast kuuldud, aga kes teda kaugemal teab?

Kunagi oli Podrezovil kuurordis juttu tulnud oma kodukandist. Tema vestluskaaslane — peavalitsuse juhataja Moskvast — oli suured silmad teinud: mis koht see sihuke on?

Ent siinsamas leidus inimene, kes pikemalt mõtlemata otse Moskvasse põrutas. Lugege! Sotjuga — isegi mitte Pinega! — arvab, et... Sotjuga nõuab, et...

Oli see poisikesetemp? Või eluvõõrus? Või oli see uus inimtüüp — hoopis teine, mitte siinne toodang, kes midagi ei pelga?

Podrezov ei mõtelnudki seda päheturganud mõtet lõpuni, tarvis oli viivitamatult asja kallale asuda, hakata elutainast sõtkuma.

2

Rajoonikomitee töötas täie koormusega.

Juhtimishoovad olid jälle Podrezovi käes. Ta kutsus inimesi välja, helistas telefoniga, nõudis, andis käske.

Viljaga saadi hakkama. Pigistas tugevamate kolhooside esimehi ja paari tunni jooksul kerkis varumiskokkuvõte viiesaja puuda võrra.

Kust sa aga puitu võtad? Seda lennult ei saa, ehkki puit otsustab praegu kõik. Mets, puidutihumeetrid on kõige tähtsam, mitte aga armetud viljapuudad, pealegi ainult söödateravili, mis Pinega riigile annab.

Varem oli lihtsam.

Said ülesande, jagasid metsatööstuskeskuste, metsapunktide ja kolhooside vahel ära, saatsid inimesed metsa, edasi sõltus kõik sinust endast, kuidas sa asja käima panna oskasid.

Kuid mis sõltus Sotjugal temast?

Lähikonnast on mets maha võetud, peab ehitama raudtee, väljaveoteed metsaveoautodele, aga mis tema sellest jagab? Seisab traktori kõrval kui post. Iga viimane kollanokk võib ta haneks võtta.

Ent varem!

«Zalupajev, Stupin, miks te graafikust maas olete? Milles asi on?» — «Väljavedu veab alt, Jevdokim Polikarpovitš. Muud ei olegi, kui parandame teed, kaks versta sood...»

Kohe samal päeval panid metsapunkti. Võtsid kokku vanad jahimehed, kes tunnevad metsa nagu oma viit sõrme, kõik jalgsi läbi lastud. «On teil kapsapea õlgadel või? Miks te teed ringi, ümber soo, ei tee?» — «Õige, Jevdokim Polikarpovitš! See tuleb küll versta jagu pikem, aga see-eest pole ühtegi mülget. Reetee püsib viimase lumeni.»

Nii oli iga asjaga. Oli ise esimene insener. Kõiges. Aga nüüd pole. Nüüd seisa kõrval, oota, mis õpetatud kollanokk ütleb, sest neist Moskvas ja Leningradis joonestatud projektidest ja masinaist ei tea tema ööd ega määd.

«Mis me Sotjugaga ette võtame?» küsis Podrezov Fokinilt otse.

Fokin ei rutanud vastusega. (Millal on esimene sekretär varem tema arvamust küsinud?)

«Küsimus on liiga tähtis, et seda rajooni aktiivita või pleenumita otsustada.»

«Mis see annab? Mis ajast on hakatud nõupidamistel ja pleenumitel puid lõikama?»

Jah, Sotjuga koorem tuleb sedamaid paigast nihutada — ainult see aitab. Ning kõige targem oleks praegu endal Sotjugale põrutada. Taltuda, maha rahuneda, kohapeal nädal otsa ringi käia ja järele mõelda — aga kust ta selle nädala võtab? Tal pole isegi kaht päeva aega. Sest Pekašino loost aitaks üle vaid viivitamatu raport: Sotjuga täidab riikliku ülesande.

Mis tal tegelikult, sisuliselt Zarudnõile vastu vaielda oli? Kui otse ja ausalt öelda, siis selle poisi pea jagab — sihib otse õuna südamesse. Uue metsatööstuskeskuse toorainebaas on valesti valitud, see on fakt, see tähendab aga, et raudtee-ehitus venib vähemalt kaks aastat. Ilma elamuteta ei pääse ka edasi ega tagasi — samuti fakt. Ka nende vigade suhtes, mis objekti vastuvõtmisel kahe silma vahele jäeti, on Zarudnõil õigus...

Mis kuradi mehhaniseeritud metsatööstus see on, kui pole olemas traktorite ja metsaveoautode remondijaamu ega juurdeveoteid lankidelt raudteeni! Podrezov oli kõiki neid puudujääke oma silmaga näinud (tema ju viis vastuvõtukomisjoni Sotjugale), oli esimehele koguni öelnud, et ettevõte pole ekspluatatsiooniks küps. Aga esimees, vana kala, kes inimest läbi näeb, oli vaid pead vangutanud:

«Kuule, seltsimees Podrezov, seda ma ei oodanud, et sa sihuke norija oled! Oblastis lauldi mulle sinu kohta kiidulaule...» Ning seltsimees Podrezov lõigi sulama.

Sellest apsust tulenes loomulikult teinegi — üle jõu käiv ülesanne. Kui metsatööstuskeskus on kord juba vastu võetud, käiku antud, mis nalja seal enam. Ikka täispingega plaan peale! Ometi oli tal olnud võimalus asja parandada — sellest oleks vaid täie selguse ja avameelsusega tulnud oblastikomitee pleenumil rääkida. Aga ta ei rääkinud. Külmajudin jooksis tal üle selja, kui kuulis uue metsatööstuskeskuse plaanist, aga ei jätkunud söakust vastu vaielda. Kuidas siis nii? Kas on Podrezov millalgi hädakella löönud?!

«Olgu,» sõnas Podrezov ja puhus kähinal õhku välja, «kui nõupidamine, siis nõupidamine.»

Muud ei jäänud üle.

Fokin ulatas täiskirjutatud paberilehe.

«Mis seal veel on?»

Podrezov pani prillid ette ja hakkas lugema.

ÜK(b)P Oblastikomitee Büroole.
Avaldus.

Seoses sellega, et viimasel ajal on mul olnud rajoonikomitee esimese sekretäri J. P. Podrezoviga rida põhimõttelisi lahkuminekuid printsipiaalsete küsimuste lahendamisel, palun mind vabastada...

Pööramata Fokinilt oma läbitungivat, kõlestavat pilku, murdis Podrezov avalduse kaheks ja siis veel kord kaheks kokku, rebis puruks ja viskas prügikorvi.

«Mine. Teeme nii, et ma pole seda paberit näinud.»

«Võtke arvesse, et see pole paber, vaid rajoonikomitee sekretäri ametlik avaldus...»

«Nonoh. Lao aga välja, mis sul veel öelda on.»

«Ütlen veel, et mina pole jooksupoiss ja teie pole peremees, kelle teenistuses ma olen. Seda esiteks. Ja teiseks... Zarudnõi märgukirjast ei saa niisama mööda minna, on aeg tõele näkku vaadata.»

«Kas sa hääletasid büroo otsuse poolt või vastu?»

Nende õnneks astus Vassili Ivanovitš süüdatud lambiga kabinetti ja Podrezovil õnnestus tohutu tahtepingutusega oma raevu talitseda.

Ta ei kuulnud, millal Fokin kabinetist välja läks. Katnud raske, ruugeudemelise käega silmad harjumatult tera valguse eest, kõndis Podrezov mööda kabinetti ega märganudki oma valvelseisangus abi.

Märkas alles siis, kui too arglikult köhatas.

«Mis on?»

«Üks inimene palub teie jutule, Jevdokim Polikarpovitš...»

«Kes see on?»

«Anfissa Petrovna.»

«Anfissa Petrovna?» Podrezovile polnud millegipärast üldse pähe tulnud, et Lukašini naine võiks tema jutule ilmuda, ehkki Lukašin ise ei läinud tal meelest.

Jajah! Metsatööd, viljavarumine — kelle pärast ta praegu kõigest ihust ja hingest püüdis? Kas mitte selleks, et toda turakat kiiremini august välja aidata? Üks asi on oblastiga rääkides toetuda puidutihumeetritele ja viljapuudadele, hoopis teine asi aga kerjuse kombel kätt armuanni järele sirutada.

«Ütle, et mind pole. Selge?» Tõmbas siis kulmu kortsu ja lõi väsinult käega. «Olgu, las tuleb sisse.»

3

Palju aega sellest saab, kui ta seda naist viimati nägi? Paarkümmend päeva, mitte rohkem. Ent kui abi poleks talle äsja öelnud, et tema juurde tuleb Anfissa Minina, poleks ta teda, jumala eest, ära tundnud.

Vaikselt kui viirastus astus naine üle läve ja jäi ukse juurde seisma.

Ent Podrezov ei andnud tunnetele voli. Võttis end kokku.

«Tulid mehe pärast?»

«Jah...»

«Noh, ja siis? Et lase vabaks, Jevdokim Polikarpovitš, ilma asjata pandi istuma... Nõndamoodi, jah?»

Anfissa tõmbas raskelt hinge.

«Ahaa, ohkad! Mõistad nüüd isegi, millega su arutu meheraasuke hakkama sai?»

«Ega ta endale võtnud...»

«Ei võtnud endale? Või nõnda? Mitte endale? Kas sa arvad, et riigile pole ükskõik, kes talle käe taskusse pistab ja kuidas? Noh? Mis sa huuli pured?»

Podrezovile tuli äkki sõge raev peale. Kelle tõttu, kelle armust kõik need ebameeldivused, läbikukkumised ja mahajäämised talle kaela sadasid? Kes on süüdi, et ta täna ummisjalu puhkuse ajast siia tormas? Kas mitte too Pekašino tolvan? Aga see naine? Vaatab kui jumalaema sulle taltsalt otsa, ent võib-olla just tema ongi kõiges süüdi? Ehk utsitas meest tagant? Podrezovil oli veel hästi meeles, mis juttu see naine, kurat teda võtaks, seal laua taga ajas, kui nad Lukašiniga Sotjugal käisid.

«Küll saab kätte, mis ta ära teeninud on! Saab ülearugi! Sakutame teda nii, et talle endale ja ka kõigile teistele eluksajaks meelde jääb!»

Kahvatu laiguna helendas õhtuhämaruses Anfissa nägu, naine seisis ikka sõnatult ja alandlikult ukse juures, Podrezov aga tormas ringi, karjus ja ähvardas.

Ta tuli meelemõistusele alles siis, kui altuks paugatas. Valjusti, nii et kogu maja kõmas, nagu see uks ainult tööpäeva lõpul paugub, kui rajoonikomitee tühjaks jääb.

Rajoonikeskuse peatänav mähkus tihedasse õhtuhämusse, siin-seal lõikus sellesse juba tulesid, kooperatiivi laial trepil süüdati ripplatern, kuid mitte nendest tuledest ei läinud tänav valgeks. Tänav läks valgeks ühest valgest pearätist.

Esimest korda valendas see rätik Podrezovi silme ees neljakümne kolmandal aastal, kui ta ülemjooksu kolhoosidest tulles Marjuša luhale pööras, kus olid Pekašino paremad heinamaad.

Aeg oli ränkraske — nälg, üle jõu käiv töö, rindelt alailma surmateated, selge see, et niipea kui ta heinamaahüti juurde jõudis, tegid naised kohe oma pisarate ja hädakisaga tal meele mõruks.

Naisi eemale tõrjudes märkas ta õhtusel niidul valget pearätti, ergast, lumepaistelist.

«Kes too seal on?»

«Esimees ikka. Lõpetab loogu, kardab, et hein jääb vihma kätte.»

Ning Podrezovile tuli meelde, et ainuüksi selle erevalge, hoopiski mitte sõjaaegselt kumava rätiku nägemisest oli tal süda palju kergemaks läinud.

Ta haaras esimese ettejuhtuva hangu ja ruttas Anfissale appi.

Ka naised tulid kuhja juurde. Ja jõutigi hein veel enne vihma kuhja panna.

Valge rätt heljus õhtusinas, tuhmus ja valendas uuesti, Podrezov aga seisis oma kabinetis akna all ja nuttis.

Temaga, tolle Pekašino naisega, olid tal seotud kõige kallimad, kõige pühamad mälestused sõjaajast, sellest enneolematust naiste lahingust, mida ta Pinegal oli juhatanud.

Ning nüüd oli ta selle naise vastu võtnud karjumise ja sõimuga, oli tegelikult reetnud oma lähima abilise, kolhoosiroodu komandöri «Uuest Elust», kes alati tõrkumata käsku oli täitnud.

Vähe sellest, jälle oli ta naisterahvale välja valanud oma viha, pannud tema süüks oma vead ja möödalaskmised.

4

Dorohhovi ooteruumis sekretäri laua taga küürutas keegi noor võõras leitnant, sinine vormimüts peas, küllap vist mujalt mehi, ja trükkis masinal. Podrezov oli üpris üllatatud: elu sees polnud ta meesterahvast kirjutusmasina taga näinud.

Ka leitnant oli omakorda üllatatud. Õieti küll polnudki selles midagi iseäralikku. Rajooni peremees polnud selles asutuses kuigi sageli käinud. Võib-olla ainult korra või kaks oma üheksa-aastase ametisoleku jooksul.

Õigust öelda polnud Podrezovil põhjust oma ülemuste üle kaevata — ei endise, Taranini üle, kes kolm aastat tagasi teise rajooni viidi, ega ka praeguse ülemuse Dorohhovi üle. Täitsamehed. Asja ees, teist taga nina püsti ei aja ning kohe esimesel kutsel ilmuvad viivitamata tema juurde.

Oma praeguse ülemuse Dorohhoviga söandas ta kokku saades koguni pisut nalja heita:

«Kuidas julgeolek ka elab? Muudkui kirjutate? Oled sa minu peale palju kokku kirjutanud?»

«Olen ikka, kuidas muidu!» vastas Dorohhov samas vaimus.

Nüüd, kus Podrezov üle tema kabineti läve astus, meenus Dorohhovile ilmselt see nende tavaline mäng.

«Näe, missugune külaline!»

Kärmelt, ennast tähtsaks tegemata, tõusis Dorohhov laua tagant ja astus talle vastu, kuldsed esihambad nae-

ratuseks paokil, — nagu oleks päikesekäärdu suus hoidnud. Dorohhov oli omajagu ilus mees. Kekstu. Sihvakas, nõtke, alati habe aetud, nii et lõug sinetas, ja lõhnastatud ka nagu linnapreili.

Ainus, mis Podrezovi meelest tema hoolitsetud väljanägemist rikkus, oli tema alaline kahvatus ja haiglaselt punased väsinud silmad.

Ent nüüd, silmitsedes tema raskete mustade aknaeesriietega kabinetti, mille aknad olid tihedalt kinni kaetud, sai Podrezovile selgeks, millest see tuli. Ning ka see, miks see maja õhtul alati pime oli, paremal juhul paistis vaid alumise korruse aknast kitsas valgusetriip.

«Nii, nii,» sõnas Podrezov, rahulikul peremehesammul üle kabineti astudes. «Muudkui pigistame aga rahvavaenlasi? Kas võib nõukogude rahvas rahulikult elada ja töötada?»

«Võib,» naeratas Dorohhov.

«Peame püssirohu kuiva?»

«Peame.»

«Nõndaks. Nii et karistav mõõk on kindlates kätes?» Podrezov osutas Dzeržinski pildile seinal.

«Kindlates.»

Selles stiilis nad jutlesid. Podrezov esitas totraid, tarbetuid küsimusi, Dorohhov vastas kuldse naeratusega. Lühidalt, tema enda sõnadega.

Et aknad olid tihedalt kinni, oli kabinetis kuum. Podrezov oli üleni higine.

Ta läks tigedaks.

Omaenese argus pani ta hingepõhjani nördima. Miks ta ei rajunud ometi otse: nii ja nii, seltsimees Dorohhov, aitab. Oled toda Pekašino turakat õpetanud — ja aitab, kihuta ta koju. Mis ta asjata kroonuleiba raiskab.

Ometi just neid kõige lihtsamaid ja kõige tarvilikumaid sõnu ei saanud ta praegu suust. Kas ta oli araks löönud?

Varem poleks talle näiteks pähegi tulnud isiklikult siia vantsida. Mina olen rajoonikomitee! Podrezov. Ja jutul lõpp! Selle peale, et sa loo suure kella külge paned, ma sülitan. Sülitan ja hõõrun laiali.

Lõpuks ometi hakkas mootor sees tööle. Endine tarm tuli tagasi.

Ta pöördus järsult Dorohhovi poole, heitis koguni pea kuklasse, ent jälle oli vastas see kuldne naeratus... Peagi sirutas Dorohhov teenistusvalmilt tema poole avatud «Kazbeki» paki.

Tuligi võtta jäme pabeross — ja kus sa karjud mehe peale; kes sind kostitab! Seesama joba, mis tal alles äsja südame pahaks oli ajanud, hakkas otsast peale.

«Rahvusvahelisel olukorral poleks ka nagu viga?» ütles Podrezov. «Eriti nüüd, kus meil oma aatomipomm on.»

«Minu arust ka,» vastas Dorohhov.

«Ameeriklastele on see alles löök, mis? Säh sulle vene Ivanit! Jälle näitas ennast, jälle üllatas maailma.»

«Üllatas.»

«Siseolukord on meil ka tasemel. Ajalehti loed? Terve maa raporteerib viljaplaani ennetähtaegsest täitmisest.»

Podrezov tõmbus sisimas pingule: ometi oli ta jutu otse Lukašinile juhtinud. Kas tõesti ei tule Dorohhov talle sedapuhku vastu?

Ei tulnud.

«Raporteerib,» kostis ta.

Podrezov vajutas pooliku paberossi laual tuhatoosi ja sirutas teeseldud nooruslikkusega õlgu.

«Olgu peale, seltsimees Dorohhov, mul on aeg minna. Homme nõupidamisele tuled? Sellepärast ma õieti tulingi. Läksin mööda, mõtlesin, miks mitte sisse astuda.»

«Püüan,» kostis Dorohhov.

Naeratades surusid nad teineteisel kätt.

Dorohhov saatis lugupeetava külalise ooteruumi ukseni. Võttis isegi leitnandi laualt, kes ikka uniselt masinal toksis, lambi, et talle pimedas koridoris teed näidata.

Podrezov sammus nagu kindral mööda koridori.

Ent pärast, hiljem...

Kui hea, et ilmas on sügispimedus! See kattis teda nagu mantel. Nagu must mantel, mis valgust läbi ei lase justkui Dorohhovi kabineti aknaeesriided. Ning ta võis lihtsalt minna, minna raskelt hingates ja raskelt tümpsides saabastega, mis olid kui tina täis, tarvitsemata muretseda, et teda nähakse.

Neljas peatükk

1

Rajooni täitevkomitee ümber tühermaal möllas külm põhjatuul. Hoone katuse kohal pimedas plaksus valjult nähtamatu punane lipukangas.

Kuid asjata otsisid Anfissa silmad mõnes aknas tuld. Seda ei olnud kuskil. Täitevkomitees oli tööpäev läbi ja õhtune teenistus polnud veel alanud, ainult all, esimesel korrusel, kus müttas koristaja, süttis kord ühes, kord teises aknas valgus.

«Anfissa, Anfissa...»

Juba tükk aega, sellest peale, kui ta prokuröri juurest välja tuli, oli keegi tal aina järel käinud, aga kust võis ta teada, et see oli Varvara.

Pisarate ja nuuksetega viskus Anfissa talle kaela.

«Märkasin sind juba ennist, kui sa Dorohhovi juurest välja tulid — ma olen ju seal koristaja, mõtlesin, olgu peale, ma ei sega vahele, käi pealegi prokuröri juures ära. Kas ta ütles sulle midagi?»

«Mis tal öelda. Kõik olla seaduse järgi...»

«Seaduse järgi! Mis seadus see olgu — kõige ausam inimene istuma panna?»

Varvara haaras tal kõvasti käe alt kinni ja viis peatänavat mööda üles, ja temal ei olnud jõudu vastu panna.

Anfissa hakkas asja taipama, kui nad juba põiktänavasse pöörasid.

«Lähme, lähme,» sosistas Varvara talle kõrva, ikka kõvasti käe alt kinni hoides. «Ära sa meelt heida. Grigorit pole kodus. Ja kui olekski, mis sellest kasu. Militsionäär on väike vend — kuhu saadetakse, sinna läheb.»

Niimoodi sattuski Anfissa Varvara väikesesse tuppa maja teisel korral.

Varvara hoolitses tema eest nagu väikese lapse või haige eest. Võttis tal jalad lahti, riided seljast, laskis tal ahju pealt soojad vildid jalga panna, ja kui samovar valmis oli, hakkas teda söötma ja jootma.

«Söö ometi ja joo teed. Sa pole vist täna palakestki suhu saanud?»

«Ega vist,» noogutas Anfissa ja puhkes nutma. «Seda poleks ma küll oodanud, et ma sinu juures, Varvara, ulualust leian...»

«Oled sa arust ära, Anfissa! Miks ei või sa siis minu juurde tulla! Jumal küll, kogu sõjaaja olime ühes, nägime kõiksugu muret ja häda, mis kanu meil siis nüüd, vanast peast, katkuda on? Joo, joo, ja ära mõtle, ega temagi päris näljas ole.»

Varvara tõusis taburetilt nobedalt püsti ja sosistas talle kõrva: «Ma saatsin talle täna paki.»

«Kellele? Ivanile?»

«Jah, jah, ole tasem. Meil on siin üks miilits, ma palusin teda...»

«Kuidas ta seal on?» Anfissal jäi hing kinni.

«Pole väga vigagi. Ära sa, jumala pärast, niiviisi muretse. Hoiavad, mis hoiavad, küll lasevad välja. Miseest nad peaksid ta kinni panema? On ta mõne inimese maha löönud? Või riigi raha raisanud?»

Anfissa vangutas pead:

«Ei, kullake, tema on endale pudru kokku keetnud. Ise tead, mis seadus ütleb: lõikuse ajal mitte ühtegi viljakilo kõrvale.»

«Kas siis kolhoosnikud on kõrvale? Tuleta meelde, kuidas sa naistele rääkisid: ärge, naised, ennast säästke, pärast sõda sööme kõhud täis, naised! Jumala eest, ma mõnikord mõtlen: mis meil õieti lahti on? Mina ei külva ega lõika, ja mul on iga päev leib laual, aga Pekašinos küürutavad inimesed põllul, ja ei midagi... Ei, ei,» ütles Varvara veel suurema veendumusega, «seda ei saa olla! Küll sa näed, et ta välja lastakse. Kui siin asjast aru ei saada, siis on ju ka oblast olemas. Ja ega Moskvagi võhivõõras kuningriigis asu...»

Anfissa noogutas, Varvaraga nõusse jäädes, endal aga vajus silm kinni, tee või tonti, uni tükkis kallale.

Viimaks taipas Varvara külalisele aseme teha. Põrandale, sest voodist keeldus Anfissa järsult. Niipalju tal pea veel jagas. Kui ta põrandal külje all veel koridorikülma õhkuvat pehmet kotti tundis, uinus ta silmapilkselt. Otsekui oleks vette vajunud.

2

Südaööst Anfissa ärkas — laulust.

Mingid noorikud, küllap hiliselt pitspallilt koju min-

nes, lärmasid üle terve tänava. Nagu kiuste laulsid nad tema lemmiklaulu, laulsid temast ja Ivanist:

Miks uuesti me jälle kokku saime,
miks jälle rahutuks teed meelt...

Ta kuulas laulu, silmitses lubjatud lael võbelevaid möödasõitva auto tulesid (läheduses oli metsatööstuse garaaž) ja mõtles täna juba ei tea mitmendat korda, kuidas ta Ivani ees süüdi oli.

Kuidas peab end üleval pidama hea naine, kui ta mees öösi ära viiakse? Ükskõik kuidas, ainult ei tohi nagu puujumal keset tuba seisma jääda. Aga tema jäi. Nagu oleks jalad põranda külge kasvanud, keel suulakke kuivanud. Nõnda oli teda vapustanud öiste kutsumata külaliste tulek. Isegi sel hetkel, kui Ivan juba lävelt ümber pöördus ja tema poole vaatas, ei saanud ta paigast ega viskunud talle kaela.

Kuid see polnud veel kõik.

Kõige hirmsam, lausa parandamatu oli see, mis ta oli teinud eelmisel õhtul, kui Ivan töölt tuli.

Nägi küll, et mees oli näost ära vajunud. Ta ei ole ju loll, teadis küll, mis sellest viljaloost välja võib tulla. Kes siis veel kui mitte oma naine oleks niisugusel hetkel pidanud appi tulema? Meest rahustama ja julgustama.

Aga vaevalt sai mees üle läve, kui tema pistis tänitama nagu üks tobe külaeit. Et kes sulle selle pähe pani! Miks sa minuga nõu ei pidanud? Kas ma olen su naine või verivaenlane?

Märatses ja kisendas meeletult. Ja taga targemaks asi läks — pani poja voodisse ja heitis ise poja kõrvale, mees magagu kus tahes. Ei andnud talle isegi õhtulist. Ivan ei saanudki viimasel õhtul süüa. Võttis varnast vatikuue, millega just väljast tulnud oli, heitis põrandale magama.

Aga öösel koputati...

Kui väljas oli laul lakanud, tõusis Anfissa tasakesi üles, et miilitsamaja juurde minna ja seal väljas seista: küllap Ivan tunneb, et ta tema lähedal on.

Ent Varvara, kes samuti ei maganud, hoidis teda tagasi. Seisis risti tee peal ees, ega lasknud tal öösel kuskile kooserdama minna. Ei ole juttugi, maga nüüd! Võttis tal ümbert kinni, kallistas kõvasti ja pani ta tagasi asemele ning siis puges ise ka sama teki alla.

Anfissa haaras tal kahe käega kramplikult kaelast kinni; sedapuhku hakkas nutma Varvara.

«Mäletad, kuidas me sõja ajal elasime? Nagu lihased õed, eks? Vahel ma mõtlen, et ükski sugulane pole mulle nii lähedane olnud kui sina. Kes meid siis lahku ajas? Miks me nüüd ühte ei hoia?»

«Elu, Varvara... Elu viib inimesi lahku...»

«Elu on elu. Aga miks meie, inimesed, ise oma elu ja õnne jalge alla tallame, oma rõõmu rikume.»

Ei, seda ei rääkinud enam uljas noorik, kes ilmaski ei norutanud. Anfissale meenus, kui kurb ja tuhm oli paistnud teed juues Varvara nägu.

«Ma räägin muudkui endast. Kuidas sina elad, Varvara?»

Sedamaid oli Varvara teine inimene — no on aga naisel iseloomu!

«Hästi elan! Miks ka mitte, ei muret ega hoolt, kõik tuleb ise kätte! Heakene küll,» tegi ta sealsamas teist juttu, «minust pole midagi rääkida. Räägi parem Pekašino elust. Mis su poeg teeb? On suureks kasvanud?»

«On küll. Kaks nädalat seisab juba oma jalge peal.»

«Kelle hooleks sa Rodioni jätsid?»

«Rodka või? Prjaslini Liisa juurde. Ise tuli pakkuma: «Kui sul on tarvis rajooni sõita, Anfissa Petrovna, too Rodka meie juurde. Küll me emaga hakkama saame, üks või kaks last, mis seal vahet! Seda arvas ka Mihhail, käskis sulle öelda...» Mihhail võtab varsti naise. Raja lausa lendab külavahel, tiivad seljas. Ega see ime ole! Nii toreda poisi saab endale meheks! Kas sina oled Grigoriga registreeritud?»

Varvara jäi vastuse võlgu.

Hirmsa mürinaga sõitis mööda kas traktor või raske veoauto. Aknad tärisesid. Pimestav valgusevihk libises üle lae, üle uste, üle magamisaseme.

Hetkeks nägi Anfissa enda kõrval Varvara surnukahvatut, nutetud nägu ja kõvasti kinnipigistatud huuli ning mõtles kohkunult: taevake, ta ju armastab ikka veel Miškat! Ikka veel!

«Varvara, Varvara... Mis ma ometi tegin, jumal küll! Panin su elu nahka!»

Mitte sõnakestki ei kostnud Varvara. Ainult ohkas ja nuuksatas. Ja siis oli nagu surnud.

Anfissa hakkas nutma.

«Jumal küll! Oma verivaenlase vastu ei olda ka sihukel! Kas sa annad mulle veel kunagi andeks?»

Kaua ootas ta, et Varvara midagi ütleks. Ent Varvara vaikis.

Kui palju ta Anfissa heaks teinud oli — söötnud-jootnud, ulualust andnud, lausa kivi südamelt veeretanud, aga tarvitses Anfissal vaid Mihhailist juttu teha, kui sõprusel oli lõpp. Nagu müür oleks vahele kerkinud.

Anfissale meenusid Varvara äsjased sõnad ning ta küsis endalt mure ja ahastusega: mispärast me ometi iseennast maha tallame ja tröövbeldame? Miks me ise üksteise elu põrguks teeme?

Viies peatükk

1

Öö jooksul Podrezov rahunes. Tal tekkis mõtteid, lõpuks jõudis ta otsusele, mida Sotjugal ette võtta, kuidas see koorem paigast nihutada. See oligi kõige tähtsam. Aluste alus. Hommikul, kui ta rajoonikomiteesse jõudis, ei paistnud asi enam nii lootusetuna.

Pekašino lugu on muidugi erakorraline, pole mõtet nägu teha, nagu poleks midagi juhtunud. Ent pole mõtet ka pead vastu seina taguda ja appi karjuda.

Süda läks tal jälle rahutuks, kui tuli oblastikomitee tööstusosakonna juhataja asetäitja Filitšov. Äkitselt, ootamatult, ette hoiatamata. Nagu välk selgest taevast. Jevdokim Polikarpovitš kavatses just alla minna, kus kõigist rajooni nurkadest nõupidamisele kokkukogunenud rahvas teda avaras parteikabinetis ootas, tal oli käsi juba ukselingil, kui äkki Filitšov talle otsa jooksis.

Filitšov oli oblastikomitees uus mees, tema käest ei passinud niisama, muuseas, küsida, et mis tuul sind siia tõi. Jevdokim Polikarpovitš mõtles pea märjaks, mispärast ta oli tulnud. Pinega metsatööstuse olukorraga tutvuma? (Filitšov polnud veel rajoonis käinud.) Või on Zarudnõi märgukirjal juba mõju olnud? Tuli vaatama, mis mees Jevdokim Polikarpovitš on?

Mõnel muul ajal poleks Podrezov hakanud selle kallal pead murdma: oled endale korra sihi maha märkinud, siis

suma. Ent nüüd, kui tal nii raske koorem vedada oli, tuli kõike arvestada, iga auku, iga laugast, muidu võis asja ees, teist taga rappa minna.

Oma metsakaardiväe nägemine tegi Podrezovi pisut reipamaks. Metsatööstuskeskuste direktorite, metsapunktide ülemate, partorgide, tööliskomiteede esimeeste ja stahhaanovlaste, tõmmupunastest tuuldunud nägudest, rasketest karedatest kätest, mis nad kõhides kohmakalt suu ette tõstsid, ja otsekui kirvega tahutud kogudest uhkas metsavärskust, lõkkesuitsu ja vaigulõhna. Ning tema, kes oli parteikabinetti sisse tulnud kõvasti kinnipigistatud huultega, naeratas tahtmatult.

Kohe algusest peale, niipea kui Podrezov oli päevakorra välja kuulutanud, käitus Filitšov peremehena. Päevakord oli täiesti tavaline: nagu igal nõupidamisel. Kõigepealt tuli ära kuulata eesrindlike metsapunktide — Turomi ja Sin-gora — ülemad, kuna nendelt võis saada positiivseid kogemusi, ja siis asuda juba Sotjuga kallale.

«Miks mitte vastupidi?» küsis Filitšov. «Miks mitte kohe härjal sarvist kinni võtta?»

Saal tardus. Polnud harjutud, et nende esimest sekretäri nagu poisikest tagant utsitati. Ja tegelikult — kes siis hobust saba poolt rakendab?

Ent Podrezov hoidis end tagasi: pole mõtet varblaste peale haavleid raisata, kui lähed metsa, kus sind karu ees ootab! Pealegi ei passinud temal, tervisest pakataval mehel, otsemaid sõjainvaliidi osatada — Filitšovil oli vasaku käe asemel mustas kroomkindas protees.

«Hüva,» sõnas Podrezov, «alustagem Sotjuga metsatööstusest.»

Nagu ikka lendas Zarudnõi tagumisest reast torpeedo viisil välja. Kuid Filitšovi morni näo järgi otsustades ei paistnud Sotjuga metsatööstuse direktor talle eriti meeldivat.

Kõik kandsid veel sõjaväelisi või poolsõjaväelisi pluuse ja tundsid endid ikka veel sõduritena (ega taastamisperiood sõjast suurt erinenudki!), kuid Zarudnõil oli seljas valge särk ja helkleva tõmblukuga tuulepluus ning lips ees; heledad juuksed turritasid trotslikult nagu kukehari.

«Edusamme ma kirjeldama ei hakka, sest neid pole . . .»

Tagareas pursati naerma — kes siis niiviisi kõnet alustab? Kus on poliitiline ettevalmistus, seos rahvusvahelise

ja siseolukorraga? Filitšov ei vaadanud saali, vaid Podrezovi poole: mis see siis olgu? Kuidas seda mõista?

Saalis pöörati päid, küünitati kaelu, naeratus mahendas karme nägusid.

Filitšov heitis ülemusliku pilgu üle saali, kuid sellestki polnud abi. Nii oli ikka: inimestele tuli nagu elu sisse, kui Zarudnõi kõnetooli astus.

«Sotjuga metsatööstus on, nagu teada, omadega rabas,» ütles Zarudnõi veel selgemini. «Rabas, kust ta juba kaks aastat välja ei suuda ronida. Ja kui me edaspidi samas vaimus jätkame, siis vajume veel sügavamale sohu, väljaronimisest pole juttugi. Seda ma teile ütlen.»

«Tähendab, tuleb teistmoodi töötada. Eks ole?» pistis Filitšov vahele.

«Loomulikult.»

«Milles siis asi on?»

«Paljuski...» Zarudnõi hakkas sõrmedel üles lugema Sotjuga kroonilise mahajäämuse põhjusi, mis olid paljudele nõupidamisest osavõtjaile juba tuttavad: valearvestused tooranebaasi määramisel, objekti lõpetamatus ja sellest tulenev ülesande ebareaalsus, elamispinna puudumine ja otseselt sellest johtuv tööjõupuudus.

Zarudnõi jõudis kaheksa sõrme pihku painutada. Kaheksa.

«Ent Sotjuga kriisi sügavaim põhjus on see, et ei mõisteta, mis praegu metsaasjanduses toimub, ei mõisteta, et metsatööstus on astunud tegelikult uude ajastusse, tehnilise revolutsiooni ajastusse...»

Filitšov katkestas jälle Zarudnõid:

«Kes seda ei mõista?»

«Kes?» Zarudnõi pures poisikeselikult oma ülahuult, mida kattis vaevumärgatav kuldne ude. «Kahjuks ei mõista seda paljud inimesed rajoonis ja oblastis — ma pean silmas eelkõige mõningaid metsatööstustrusti juhtivaid töötajaid. Tänapäeval on selgesti näha, et vana, isaisadeaegne metsavarumine ja metsamajandus on ajast ja arust...»

Ja ikka samas vaimus edasi. Ei või enam hobuse ega kirve peale loota, nende tööriistadega ei saa metsa tagamaadelt kätte. Tuleb ehitada raudteid ja autoteid — ühesõnaga, evitada tehnikat. Kuid tehnika evitamiseks on tarvis oskustöölisi, rohkesti insener-tehnilist personali. Aga et viimast oleks, tuleb kogu olme ümber korraldada,

saata korda enneolematu — ehitada taigasse moodne hea-korrastatud asula, kus oleks oma kool, klubi ja haigla...

Hinge kinni pidades kuulas rahvas Zarudnõid; küll oskas, koerapoeg, võluda kõiki oma muinasjuttudega paradiisist, mis pidi peatselt Pinega kolgastesse tulema! Aga kui Zarudnõi samasuguse tulisusega, oma noore kõlava häälega hakkas rääkima sellest, et juhtimine on ajanõudeist maha jäänud, et elule on tarvis vaadata julgema ja avarama pilguga, ei tundnud Podrezov oma metsamehi äragi: heakskiidusumin käis läbi saali. Ent kelle pihta olid süüdistused sihitud, kui Zarudnõi ülemusi kirus? Eelkõige just tema, Podrezovi pihta.

«Jah, jah,» helises Zarudnõi hääl nagu Valdai kirikukell, «mis puutub juhtimismeetodeisse, siis sõidab mõnigi mees meil alles mära seljas. Ja mitte lihtsalt mära seljas, vaid vana rampjalgse mära seljas.» (Läbi saali veeres üksmeelne naerulaine.) «On aeg hobuse seljast traktori peale või autorooli taha ümber kolida. Ja seda ütlen ma veel — see kivi oli otse tema, Podrezovi kapsaaeda —, et kisast ja kaikast ei saa traktor ja auto aru. Sõimuga neid liikuma ei pane.»

Tagumistes ridades ei pidanud keegi vastu ja hakkas plaksutama, kuid siinkohal segas Filitšov vahele:

«Jutumeheannet teil, seltsimees Zarudnõi, kahtlemata on. Ent meie pole siia loengule tulnud.» Ning lisas kuivalt ja asjalikult: «Millised on teie konkreetsed ettepanekud?»

«Ettepanekud plaanitäitmise asjus?»

«Jah.»

«Noh, need on minu märgukirjas küllalt selgesti üles loetud.»

«Missuguses märgukirjas?»

Vali, juubeldav kergendusohe pääses Podrezovi rinnast.

Õigus, kõik on täpselt nii, nagu ta ette oli arvanud. Anna riigile aga metsa, tihusid, sellepärast oli Filitšov tulnud. Kui lood nõnda on, siis pole veel midagi katki! Ei ole Pinegal meest, kes tänastes tingimustes suudaks anda rohkem metsa kui tema, Podrezov!

«Jutt on märgukirjast, mille seltsimees Zarudnõi saatis metsatööstuse ministrile.»

«Kuidas ministrile?» Ka Filitšov oli noore direktori jultumusest hämmeldunud. «Mis teil siin on — luik, haug ja vähk või? Milles asi seisab?»

«Asja olemus on selles, mida Sotjugale ehitada. Rajoonikomitee büroo arust võib praegu, mil me kaks aastat pole plaani täitnud, barakke ehitada, või elamuehituse ajutiselt kogunisti seisma panna. Kuid seltsimees Zarudnõi ütleb: ei. Rukkileiba ma ei söö, kui saia ei saa, siis lauda ei istugi. Andke mulle lossid ja paleed kätte.» Podrezov võttis enda ees lebava Zarudnõi kirjakese ja luges nimme kogeldes: «Kotedžid...»

Saal puhkes mürgiselt naerma, murrang oli käes.

Severjan Mjorzlõi, ühe armetu kolhoosi esimees, hõikas, esimese sekretäri ees silmanähtavalt pugedes:

«Lubage küsida, mis kotoožid need on? Äkist on noodsamad kotoožid, kellel me seitsmeteistkümnendal aastal verd lasksime?»

Kui naer oli pisut vaibunud, sõnas Podrezov:

«Näed nüüd, seltsimees Zarudnõi, mida sa nõuad! Õigeusklik rahvas pole sihukest sõna kuulnudki!»

«Võin õigeusklikule rahvale seletada, mis asjad kotedžid on. Need on kõigi mugavustega kahe- ja neljakorterilised majad, mille nii raske elukutsega inimesed kui metsatöölised on kindla peale ära teeninud...»

Näiliselt rahu säilitades katkestas teda Podrezov:

«Aga ütle, seltsimees Zarudnõi, kui palju võiks metsavarumist suurendada, kui ajutiselt loobuda nendesinaste,» Podrezov ei jätnud kasutamata võimalust, et oma vastast veel kord torgata, «kotedžite ehitamisest ja vabanenud tööjõud metsa suunata?»

Zarudnõi kohmetus pisut, kuid vastas ausalt:

«Arvan, et kolmkümmend kuni kolmkümmend viis protsenti.»

«Mis? Kolmkümmend viis? Teil on selline reserv ja teie pole seda siiamaani kasutanud?» Filitšov heitis ka Podrezovi poole vihase pilgu.

«See on fiktiivne, näiline reserv, lihtsamalt — endapetmine.»

«See tähendab?»

«See tähendab!... Võib elamuehituse seisma panna, inimesed barakkidesse tagasi ajada. Kõik on võimalik! Võib isegi kuuse all elada. Sõja ajal ju elati nõnda...»

«Sa jäta parem sõda rahule, seltsimees Zarudnõi,» andis Podrezov ähvardaval häälel nõu. Ainuüksi seda sõna kuuldes hakkas Podrezovil süda kloppima.

«Mispärast rahule? Ei, ilmtingimata on vaja sõjast

rääkida. Tuleb ometi ükskord aru saada, et löökkuudel, tormamistel ja kõiksugu kampaaniatel on lõpp. Nendega ei jõua enam kaugele.» Zarudnõi läks endast nii välja, et ta hääl muutus kiunuvaks. «Sõda, sõda! Nälgiti, surdi, ohvrdati end... Kui kaua veel? Kui kaua tohib veel sõjale vihjata? Teie tahate sõjaolukorda igaveseks kehtima jätta, aga ülesanne seisneb tegelikult selles, et sõda tuleb võimalikult kiiresti inimeste elust maha kriipsutada...»

«Sõda maha kriipsutada? Paned ette sõda ära unustada?» Podrezov tõusis püsti. «Kust sa sihuke pärit oled? Missuguses peres sa kasvanud oled?»

Sel momendil andis Podrezov endale veel aru, mis ta teeb. Tegelikult tundis ta Zarudnõi elulugu hästi, ta oli rohkem kui kord tema toimikut lehitsenud. Töölisperekonnast. Ema on sööklas nõudepesija. Kolm last, kellest Jevgeni on vanim, isa jäi rindel teadmata kadunuks. Kuid edasi polnud enam vähimatki teesklust, vähimatki mängu. Edasi kihutas ta nagu ratsu allamäge. Punane vine tõusis silme ette.

«Kui palju siin inimesi istub? Sada? Sada kakskümmend? Tõusku püsti see, kellest sõda mööda läks! Näed, pole selliseid. Keegi ei tõuse. Aga sina ütled, et kaua veel sõda meelde tuletatakse! Terve elu! Surmani! Ma ei soovita sul, Zarudnõi, osatada haavu, mis kõigil alles verd jooksevad...»

Zarudnõi püüdis vastu vaielda, end õigustada. Kuid keegi ei kuulanud teda. Saal hakkas justkui keema, saal värises nagu palavikus, Filitšov aga oli näost lubivalge ja tema hallide pungis silmade ümber paistsid selgesti sinised püssirohutäpid.

Podrezov tõmbas hinge tagasi ja lõpetas. Lõpetas olukorra täieliku peremehena:

«Nüüd elamuehitusest Sotjugal. Küll me veel ehitame. Tuleb aeg, mil iga pere hakkab eraldi majas elama.» Ta heitis pilgu seina äärde pingile, kus Zarudnõi oma valges särgis karmide sõjaväepluuside hulgast kangesti silma torkas. «Aga praegu tuleb pisut kannatada. Riik nõuab: andke puitu, metsa! Vaenlase poolt laastatud territooriumil elavad inimesed alles muldonnides, külmetavad hüttides, on iga roika, iga lauajupi üle rõõmsad. Kas siis meie ei või paar aastat barakkides elada? Kas me oleme üldse nõukogude inimesed või ei? Vennad ja õed? Või kes me oleme?»

Saal vastas aplausiga.

Võit!

Lõppude lõpuks on Zarudnõile koht kätte näidatud. Nüüd võib tema, Podrezov, paraadi kamandada. Küllap tal on, mida nõupidamisele või pleenumile ette panna. Võib täie õigusega öelda: kogu rajooni paremad pead on kohal. Ega ta asjata kella neljani üleval istunud.

Esimene, milles tal juba oblastikomitee esindaja toetus on — ajutiselt elamuehitus katkestada.

Teiseks — Sotjuga metsatööstuskeskuse plaaniülesandest pool maha võtta (aastaplaan — kaheksakümmend üheksa tuhat tihumeetrit) ja teiste metsatööstuskeskuste ning kolhooside vahel ära jagada. Niinimetatud täiendava lisakohustuse korras. Kolhoosid pistavad muidugi kisama. Aga mis parata? Lärmavad, mis lärmavad, kuid rihma tuleb veel ühe augu võrra pingumale tõmmata.

Kolmandaks — kõige äärmuslikum juhus — «rapsida» pīsut Punast palu. Rahvas hakkab teda selle Punase palu pärast hiljem muidugi needma, see on viimane korralik männik Pinega ääres, ülejäänud võeti sõja ajal maha, ent kas on mahti inimesel, kes on põhja vajumas, mõelda, millest ta kinni haarab.

Podrezovi arvestus oli õige, selles ta ei kahelnud. Hea, et tema tänane kähmlus Zarudnõiga käis rajooni aktiivi nähes, nii osava ja mõjuka oblastikomitee töötaja juuresolekul nagu Filitšov. Toetus kahelt poolt! Rääkigu nüüd veel, et Podrezov ei pea piiri, et Podrezov omavolitseb...

Filitšov oli väsinud ja rõõmustas vaheaja üle. Niipea kui nad Podrezovi kabinetti jõudsid, hakkas kohe taskust mingeid tablette otsima. Aga kus on iseloom! Pööras pea ära, ei tahtnud, et tema nõrkus välja paistaks.

Et Filitšovi säästa, astus Podrezov akna juurde.

All kääksusid ja paukusid uksed, trepp ägises jalgade müdinast, rahvas valgus rajoonikomitee akende alla aeda. Päikesepaistele. Murule.

Nooremad olid nagu alati võimlemiskangi juures koos. Vasja Kamennõi, väikest kasvu jändrik mees Jurgast, oli raudkangist oma kämmaldega nii kinni kahmanud, et Podrezov kuulis teisele korruselegi, kuidas puupostid kaeblikult naksusid, aga kus sa — ei ta saanudki oma samovarkeret maast lahti.

Paška Tjurinil ja Vanja Durõninil läks hõlpsamini,

nemad said erilise vaevata ringi tehtud, ent Zarudnõiga võrreldes olid nemadki kohmakad hülged.

Pagan teab, mis mees see Zarudnõi oli! Alles ta sai peksa, alles teda kolgiti, terve nõupidamise meelestas enda vastu, kuid talle on kõik nagu hane selga vesi. Astus naeratades juurde, et ega mina viha pea, ja hakkas igasugu vigureid tegema, päikest ja pääsukest ja karu, nii et kõik jooksid kangi juurde kokku.

Umbes aasta eest pandi see kang rajoonikomitee juurde üles ja üheainsa kevadega sugenes neid kõikjale. Ükskõik mis metsapunkti sa rajoonis liikudes sisse ei astunud, missugusesse kolhoosi ka ei sattunud, kas või kõige armetumasse, ilmtingimata oli seal olemas võimlemiskang. Ent Sotjugale — puha Zarudnõi tegu — on ehitatud terve võimlemislinnak.

Jah, ohkas Podrezov endamisi, pole midagi öelda, poiss kui kotkas. Kotkas... Korraks hakkas tal nagu kahjugi, et nad polnud klappinud. Kõiki oli ta veennud või taltsaks teinud, ainult mitte teda. Kahe aasta jooksul polnud Zarudnõi teda kordagi isegi Jevdokim Polikarpovitšiks nimetanud, ikka seltsimees Podrezov... Miks?

Aga mis seal ikka enam muretseda? Nüüd polegi aega üksteist tüüdata. Heitnud veel kord pilgu õhus keerlevale Zarudnõile ja võlutud metsameestele, kes kangi igast küljest ümbritsesid, eemaldus ta aknast.

Filitšov jõi juba teed.

Podrezovgi võttis kandikult, mille tema abi äsja koos värskete lehtedega oli toonud, klaasi ja läks oma sekretärikohale — talle meeldis teed rüübates ajalehte vaadata.

«Vaatame, vaatame, mida seltsimees Loskutov meile õpetab,» viskas ta nalja.

Viskas nalja lootuses, et Filitšov valgustab ehk pisut olukorda oblastis, kuid too ei liigutanud kõrvagi. Ju vist ei pidanud seda sündsaks.

Olgu peale, mõtles Podrezov muiates, metsaasjanduses leidsime sinuga ühise keele, leiame ka Loskutovi suhtes, — ta teadis, et aparaaditöötajad seda meest eriti ei armastanud.

Oblastilehe juhtkiri oli pühendatud viljakoristuse lõpetamisele — noomiti Vinogradovo ja Lešukonje rahvast. Esimesel leheküljel oli ka N. oblasti töötajate kiri Stalinile viljavarumisplaani ennetähtaegsest täitmisest.

Teist ja kolmandat lehekülge ei hakanud Podrezov

vaatamagi, seal oli Võšinski esinemine ÜRO-s. Neid artikleid loeb ta tavaliselt kodus «Pravdast», enne magamajäämist, voodis. Mis puutub töö ajal ajalehtede puurimisse, siis on tal raudne seadus: ei mingit hinnaalandust endale ega alluvaile.

Neljas lehekülg oli nagu ikka kirju. Esmalt jäi silma kirjatükk klouni pildiga, milles räägiti tsirkusetrupi lahkumisetendustest ja Podrezov ohkas mõttes — talle meenus kenake mustasilmne artist...

«Veeteedel kord paremaks!»

Ka seda kaheveerulist artiklikest vasemas ülemises nurgas ei kavatsenud ta lugeda — mis tal veeteedega asja? —, aga äkki märkas jumal teab miks teise veeru keskel nime: Podrezov. Missugune Podrezov? Nimekaim?

Ei, ei, ei. Jutt oli temast endast.

Kahjuks ei anna ka kommunistid alati vajalikku eeskuju. Näiteks lubas rajoonikomitee esimene sekretär sm. Podrezov, J. P. endale hiljuti lubamatut upsakust ja toorust laeval, kus kapteniks on sm. Saveljev.

Üksainuke lõik neljanda lehekülje artiklis, väike lõik hägusas tuhmis kirjas, kuid Podrezovi lõi see tummaks. Tal hakkas silme ees ringi käima.

Podrezov tõstis pea laua kohalt üles koos ajalehega, otsekui püüdes ajalehe taha varjata oma õhetavat nägu, ja vaatas üle lehe Filitšovi poole.

Filitšov mõnules.

Ta suur kumer laup pärlendas higist. Ta oli isegi vormipluusi lahti nööpinud, et teejoomist täielikult nautida, ja tema valgete aasadega alussärgil märkas Podrezov kollast uhiuut rihma, millega oli kinnitatud proteesi.

3

Neljakümne viienda aastani oli neil rajoonikomitee hoones kaks üldkäimlat, all esimesel korrusel ja üleval. Kuid neljakümne viiendal aastal, tulles linnast võidubanketilt, käskis Podrezov ülemise käimla ümber seada — peegli seinale riputada, kätepesunõu sisse panna, puhta rätiku varna ja tualettseepi muretseda; ütles veel, et igaüks sinna ei tükiks.

Selle uuenduse pärast pilkas Podrezov ennast kaua, ent alles nüüd oskas ta seda õieti hinnata. Praegu oli väljakäik ainus paik suures kahekorruselises hoones, kus ta sai omaette olla.

Ukse haaki pannud, luges ta kurjakuulutava lõigu uuesti läbi, seejärel kogu artikli.

Selge, et Loskutov oli otsustanud talle risti peale tõmmata. Just nimelt. Ainult üht nime nimetatakse. Nagu poleks seal Kondõrevi olnudki.

Ta ei murdnud pead, miks just tema ebasoosingusse oli sattunud. Kõiksugu põhjusi võis olla. Esiteks — kaotus metsarindel. Kas tema ise oleks hoidnud kohal metsapunkti ülemat, kes kaks aastat järjest ei täida plaani? Võis olla ka teine põhjus — Loskutov mõtles korda kõvemaks pingutada. Võimule tulles alustavad paljud just sellest. Kelle najal siis veel rajoonimeestele õpetust anda? Afonja Brõkini najal? Loskutovil võis ka auahnus välja lüüa. Kõik on ainult inimesed. Ka seal üleval on närvid ja enesearmastus. Podrezov polnud ju teise sekretäriga kunagi arvestanud, oli iga asja pärast ikka läinud Pavel Loginovitši jutule.

Mis seal ikka mõistatada, mispärast sind suure kella külge pandi! Mis see muudab? Nüüd peab mõtlema muule.

Podrezov keeras ajalehe korralikult torusse ja pani aknalauale. Võttis pluusi seljast, pesi end hoolikalt külma veega, hõõrus peeglisse vaadates vahvelrätikuga kuivaks, ja uuris siis millegipärast eriti püüdlikult, suud pärani ajades oma suuri, tugevaid, puhtaid hambaid, mis polnud nikotiini tunda saanud.

Kui Podrezov oma kabinetti tagasi tuli, oli Filitšovil artikkel läbi loetud. Sünge ja murelik, seisis ta laua juures, jälle viimse nööbini kinni nööbitud, ja oblastileht tuttava klounifotoga oli tal käeulatuses.

«Mis siis ikka, seltsimees Filitšov, läki,» ütles Podrezov tavalisel toonil ja nookas paokil ukse poole, kust kandus lainena häältemüha: nõupidamisest osavõtjadki olid juba asjaga kursis.

Kuues peatükk

1

See ei võinud talle ometi viirastuda. Ta kuulis köögist laste naeru ja kiljumist. Kuulis trepist üles tulles, kuulis veel isegi ukse taga, link peos, ent kui ta ukse lahti tegi, vakatas kõik silmapilk. Lapsed oleksid nagu tummaks jäänud ja põranda külge kinni kasvanud, otsekui oleks neile uksest küünlakuupakast peale uhanud. Ka Sofja vahtis talle otsa nagu kõnevõimetu puuslik.

Ta läks elutuppa, seisatas ja kuulatas — köögist ei kostnud ikka kippu ega kõppu; seejärel läks ta oma tuppa.

Jumal teab millal kohale tõtanud Sofja ruttas tal nahkmantlit seljast aitama, kuid mees tõrjus ta eemale.

«Ja see peab siis ema olema! Isa tuleb koju, ja lapsed pelgavad teda kui katku!»

«Meile ei tulnud pähegi, et sa läbi köögi võid tulla . . .»

«Ei tulnud pähe! Kas ma pean ette teatama, millal ma kööki tulen?»

Nagu ikka ei kannatanud Sofja ta pilku välja, langetas alandlikult silmad, kuni taipas äkki küsida:

«Kas toon süüa?»

Mees ei vastanud. Käed seljal, kõndis ta toas ringi.

«Oled kuulnud, mis minust räägitakse?»

Suuris tumedais silmis vilksatas hirm, jume kadus tugevalt sarnakalt näolt, aga vastust ei tulnud.

Jah, nii see on. Rajoon kihiseb kui katel, muust ei räägitagi kui temast, aga oma naisele tuleb see nagu välk selgest taevast.

«Hea küll, mine. Kergem on koorem puid lõhkuda, kui sinuga rääkida.»

Tasakesi enda järel ust kinni pannes läks Sofja ära.

Podrezov tegi toas veel ühe tiiru, vaatas aknast tänavale, kus parajasti mürinal sõitis tühi veoauto, ja heitis voodisse, pluus seljas, saapad jalas.

Õhtu hakkas tulema. Voodi taga hämaras nurgas, kuhu päikesekiired ei ulatunud, polnud juba võimalik eristada tähti raevunud emakese-kodumaaga plakatil, kõik teised sõjaaegsed plakatid — neid oli toas terve hulk, iga uue

rajooni saabunud plakati oli ta seinale kleepinud — miilasid kui tõrvikud, kui tulelõkked.

Kui ta mullu linnast tapeeti tõi, oli naine tahtnud ka tema toa üle tapetseerida, kuid Podrezov polnud lubanud. Oli ta ju nende vägilastest sõjameeste — punaarmeelaste, partisanide ja marssalite — seas sõja läbi teinud, nende jõust ja vihkamisest innustust saanud, ja nüüd taheti nad maha kiskuda? Anda utiili kui kasutu kaup?

Ta päästis lahti vasktähega ohvitseririhma ja tiris sõduripluusi seljast — kogu keha hõõgus sügelusest, mis oli jälle hirmsa jõuga välja löönud seal kohtupidamisel. Õigemini küll avalikul hukkamisel, milleks ta enda kokkukutsutud nõupidamine kujunenud oli.

2

Tal oli jätkunud jõudu naeratades parteikabinetti astuda, see oli nii üllatanud ja hämmastanud koosolijaid, et mitte ainult inimesed, vaid ka inimeste käes olevad ajalehed tardusid.

«Alustame, seltsimehed! Ma näen, et igamees on endale ajalehe hankinud, nii et läbirääkimised lähevad lõbusamalt, mis?»

Ei kihku ega kahku. Mitte kõhinat ega kahinat saalis.

Siis tundis ta endas äkki määratut jõudu, tarvitsenuks tal vaid neile inimestele hõigata: «Minu järel, poisid!», kui kõik tormaksid tema järel tulle või vette.

Tal oli kange tahtmine lõpetuseks uksi paugutada, pidage meeles, mis mees Podrezov on, kuid tema ütles:

«Seltsimehed, ma arvan, et kuna meie nõupidamisest võtab osa oblastikomitee osakonnajuhataja, on parem, kui tema juhatab koosolekut.»

Siis läkski lahti.

Kas ta polnud oma elus küllalt jääminekut ja suurvett näinud, küll suurtel, küll väikestel jõgedel. Ja mis teda alati kõige enam oli hämmastanud? Muda, soga, praht, mis keeb ja keerleb vees.

Nii ka praegu.

Kogu pori, kogu rämps ja praht ujus pinnale. Severjahha Mjorzlõi, seesama Severjahha, kes veel täna hommikul passis teda rajoonikomitee uksel: et millised juht-

nöörid on? mismoodi üles astuda? — ja Mitrofan Kuzovlev, Sannikov, Fetjukov...

Kõik karjusid, lõugasid, vehkisid kätega, ronisid kõnepulti: Podrezov, Podrezov!... Podrezov on pidur... Podrezov ei lase elada. Podrezov on vojevood, kes kõiki rõhub... Kui mitmendat aastat ei saa kolhoosis normipäevade eest kopikatki — kes on süüdi? Podrezov... Kelle süü läbi pole poes teed ega suhkrut? Ikka Podrezovi...

Kõik Podrezovi pärast! Kõiges on süüdi Podrezov!

«Kas sõda oli ka Podrezovi süü?» oleks ta üle saali tahtnud karjuda.

Kuid ei karjunud. Kelle peale sa karjud? Selle hädaväe, selle inimrämpsu peale?

Jumal küll, jumal küll, või Podrezov on neil risti ja põiki ees, või Podrezov pole neil elada lasknud! Selles see häda ongi, selles ongi tema süü rahva ja partei ees, et ta on neid talunud, oma külje all soojendanud.

Võta või too Severjahha Mjorzlõi. Viis kolhoosi on ta, koerapoeg, auku ajanud! Viis kolhoosi! Ja Mitrofan Kuzovlev. Katsu sa rajoonis temast lollimat meest leida! Kuid tema, Podrezov, oli teda hoidnud. Lastest oli kahju. Viis tükki teisel. Isa elus, kuidas sa neid lastekodusse annad!

Nendega ühte ülpa — mitte karvavõrdki etemad! — on ka Fetjukov, Sannikov, rajooni täitevkomitee aseesimees Lazarev. Kõigile oleks pidanud ammu sule sappa panema. Kuid tema pidas neid. Miks? Sellepärast et oskasid viirukit suitsetada, meelitada, käsi plaksutada. Misuguse kohtu alla ta selle eest küll peaks antama, mis karistust kandma?

Kaks meest, Issakov ja Lešakov, astusid tema kaitseks välja.

Issakov tuletas meelde, kuidas Podrezov oli neljakümne kolmandal aastal rajooni kariloomad kõngemisest päästnud — oli kihutanud viimse kui hinge lume alt põdrasammalt kaapima. Koolidki nädalaks kinni pannud. Ning Lešakov tegi koha pealt häält: ei maksa peremeest ranguse pärast hurjutada! Lase meiesugune lõdvaks, mis sellest siis välja tuleb?

Issakovi ja Lešakovi väljaastumist oskas ta alles pärast hinnata, kui ta mälus seda koosolekulinti ikka ja jälle läbi väntas. Siis kui nad rääkisid, kortsutas ta hoopis

pahameelest kulmu. Kus mul kaitsjad väljas! Pidagu parem suu kinni. Üks on hingevaakuva kolhoosi esimees, teine pole ka kellegi kaader: kõige viimasema metsapunkti ülem, keda tema, Podrezov, alati ja kõikjal kirunud oli.

Tema saatuse otsustasid suured veed. Üleujutuse ajal väänavad need sajaaastased männid ja kuused juurtega välja, kannavad ehitisi kaasa, uhuvad ja lõhuvad kivikaldad maha.

Suured veed on metsatööstuskeskuste direktorid, juhtivate metsapunktide ülemad, suurte kolhooside esimehed, rajooni juhtiv aparaat.

Kohe tuligi esimene laine — Afinogen Karakin.

Sõprus arreteeritud Lukašiniga, naiste möll Pekašino aida juures, seadusevastane viljaga sahkerdamine kolhoosides, see tähendab, vilja andmine kolhoosnikele viljavarumise ajal, ja isegi eraomanduslike tendentside õhutamine kolhoosides — esimese sekretäri teadmisel on Hudjakovil ja veel mõnel teiselgi salapõllud, mis normi alla ei käi...

Kirvega otse juure pihta!

Vähe sellest, tagatipuks tõmbas Afinogen rinnataskust märkmiku, tegi selle ruttamata lahti ja hakkas nagu raamatupidaja esimese sekretäri patte üles lugema. Kuupäevade järgi. Tunnistajaid nimetades.

«13. juunil 1948. a. sm. Podrezov, rikkudes põllumajandusartelli põhikirja, võttis kolhoosis, kus esimeheks on Hudjakov, 5 kg värskeid kurke ja tarvitas neid isiklikuks otstarbeks.

10. mail 1949. a. sm. Podrezov, tallates jalge alla parteieetikat, jõi koos praegu arreteeritud Lukašiniga oma kabinetis pudeli viina ära. Viina tõi kooperatiivi poest ekstra selleks sinna saadetud esimese sekretäri abi.

5. oktoobril 1949. a. organiseeris sm. Podrezov salapüüdjate brigaadi ja püüdis seadusevastaselt kaks päeva jõest lõhet. Vastuseks kalakaitseinspektor sm. Korovini hoiatusele, et see häbitegu lõpetataks, tulistas ta püssist õhku ja ähvardas sm. Korovini ära uputada...»

Kõik luges üles, midagi ei jätnud vahele. Toores ümberkäimine inimestega, kolmekordsed vandesõnad telefonis, alandatud hindadega toiduainete ostmine kolhoosidest, inimeste seadusevastane töölt vallandamine... Ja nii edasi, ja muud sellesarnast.

Saal pulbitses ja möllas nagu vesi raevunud kärestikus.

Afinogen Karakinilt polnud keegi osanud niisugust innukust oodata. Podrezovi poolt rajoonikomitee osakonnajuhatajaks edutatud, mis edutatud, pailaps! Ja olge lahked, mis tuurid tal nüüd kõigi silme all peale tulid...

Podrezov ei tõstnud pilku. Hoidis end tagasi. Nagu parvetaja, kes määratseva suurvee ajal palgiga jõel ujub, kogu jõud, oskus ja osavus kokku võetud, et sellele palgile pidama jääda.

«Kes on järgmine?» pöördus Filitšov sõjaväelise järskusega saali poole.

Rahvas vaikis.

Mis nad siis nüüd veel ootasid? Mida kuradit too Zarudnõi konutas, suu vett täis? Viruta! Äsa õkva sarvede vahele! Sinu tund on tulnud.

Veel enam üllatas teda koosoleku juhataja.

Selge, et Filitšov pidi vihast siniseks minema. Oli ta ju tegelikult rajoonikomitee sekretäri lõa otsas...

Tõsi küll, sa ei tea oblastikomitee seisukohta (alles hiljem selgus, et Filitšov polnud Pinegale lennanud mitte Arhangelskist, vaid Lešukonjest, kus ta komandeeringus oli), aga ajaleht on sul nina all, seal seisab must valgel, et Podrezoviga on lõpp. Õgvenda joont! Kes sind hukka mõistab? Õgvendamine ise oleks ju lihtsamast lihtsam: kiida ainult takka, õhuta pisitasa saalis iseenesest puhkenud tuld.

Filitšov oli kivise näoga, paistis, et temale sihuke töö ei istunud. Ja kui Severjan Mjorzlõi jälle kõnetooli ronis, nähvas ta tollele:

«Minu arust ei kuule me peale loba teilt mitte midagi.»

«Õigus! Tõsi jah!» kostis kohe mitu häält, nende hulgas — või paistis Podrezovile ainult? — ka Zarudnõi kõlav, otsusekindel hääl.

3

Kõige lõpuks kõneles Fokin.

Noh, Milka, näita nüüd, mis võid. Karga otse kõnepuldist minu tugitooli!

Uljalt ja hoolimatult vaatas Podrezov oma noore punaste põskedega asetäitja poole, kui see presiidiumilaua tagant tõusis, aga tegelikult jooksid tal külmajudinad üle keha. Mida Fokin ütleb?

Terve nõupidamise aja polnud Fokin üldse suud avanud. Kõik kisasid ja lärmasid ning olid endast väljas, kui mitu korda oli Filitšovigi näoilme muutunud, temal endal, Podrezovil, oli kord külm, kord kuum, kuid Fokin ei tehanudki. Istus liikumatult, huuled kokku pigistatud, naeratuseta, ent mitte süngelt, aeg-ajalt põsesarnade all kõvad mälumislihased nagu püssikuulid liikumas, ja kirjutas pliiatsiga midagi märkmikku.

«Seltsimehed, see on hea, et oleme nii aktiivsed, et me kõik tahame pakilistes küsimustes oma arvamust avaldada, paha aga on see, et oleme unustanud, mistarvis me siia kokku kogunesime. Seltsimehed, metsa oleme unustanud.»

Podrezovil jäi hing kinni.

Ükskõik mida oleks ta praegu Fokinilt oodanud, kuid mitte seda. Tal oli häbi, lihtsalt häbi. Kuidas oli tema, Jevdokim Podrezov, peaasja ära unustanud? Kõike võis temast öelda, kõige rängema süüdistuse talle külge kleepida, aga nahahoidmises ja arguses teda küll kuidagi süüdistada ei saanud.

Niisugune ta oli, riskis peaga, võis põhja minna, kuid eesmärk oli üle kõige!

Milka Fokin saadeti talle oblastist neljakümne kuuendal aastal. Poisike! Ega ta siis veel täiskasvanu kombel kõndidagi osanud, käis ikka jooksujalu, hüpeldes. Kui ta treppi mööda teiselt korruselt alla tuli, kõmises terve rajoonikomitee. Kuid rajooni komsomolielu seadis see poisike üheainsa aastaga jalule.

Noh, poiss, näita, kas sinust ka metsas asja on! Keelt laksutada ja tüdrukuile silma teha pole suur kunst; aga kas sa metsapunkti välja vead?

Kotšuši metsapunkt oli üks issanda vits. Tööl oli seal igasugu inimesi, teab kust kokku värvatud, nagu kirjusid koeri. Ülemad ei püsinud, poole aastaga oli neid sealt kolm tükki läbi käinud. Kõik ikka kellegi Vanja Rjazanski pärast, kes ässitavat rahvast ega hoolivat kellestki. Plaanist ei maksnud rääkidagi, ei mäletagi enam, millal seda viimati täideti.

Sellesse kaosesse saatiski Podrezov oma pailapse: upu ära või uju välja.

Läheb nädal — ei kippu ega kõppu, läheb kaks — ikka ei midagi. Podrezov hakkas juba mõtlema, kas ta ei peaks ise kohale sõitma. Kui äkitselt tuli telefonogramm:

Teatame, et Kotšuši metsapunkt täitis kuuplaanist 94 protsenti. Selle kuu puudujäägi lubame tasa teha järgmisel kuul.

Metsapunkti ülem Fokin
Partorg Kalinin
A/ü.-komitee esimees Rjazanski

Just! Fokin pani jälle kõik paika. Mets, mets on kõige tähtsam, seltsimehed! Kodumaa ootab meilt metsamaterjali. Kui lood nõnda on, siis tuleb Sotjugal ajutiselt elamuehitusest loobuda, seltsimees Zarudnõi. Teist väljapääsu ei ole...

Podrezov polnud Fokinit oma plaanidesse pühendanud. Polnud talle sõnagi lausunud — nii tige oli ta Lukašini arreteerimise pärast, ja kui Fokin oli eile põnnama löönud ning lahkumisavalduse andnud, oli ta noormehe oma südamest hoopiski välja kiskunud. Tal olid tekkinud kahtlused: kas ei kaeva Milka talle auku, et ise tema kohale asuda?

Ei, auku kaevates niisugust juttu ei aeta — Fokin kuulutas valjul häälel üle saali: ärge rutake Podrezovile risti peale tõmbama. Egas ta üksnes vigadest ja puudustest koos seisa. On muudki...

«Mis puutub mõnedesse süüdistustesse Podrezovi aadressil,» lausus Fokin, «siis mina arvan, et need on tehtud ägedast peast. Kuidas võib näiteks väita, et rajoonikomitee esimene sekretär on õhutanud kolhoosides eraomandusliikke tendentse, et tal olid teada Hudjakovi niinimetatud salapõllud? Minu arust pole ka mingit alust vilja mahaparseldamist Pekašinos esimesele sekretärile süüks panna...»

Just sel silmapilgul lõi Jevdokim Polikarpovitšil lööve välja.

See oli otsustav hetk! Sellist hetke polnud tal oma nel jakümne nelja aasta pikkuse elu jooksul ette tulnud. Egavist enam tulegi. Tarvitseks tal vaid Hudjakovist ja Lukašinist lahti öelda, nad endast ära tõugata, nagu Fokin vihjamisi soovitab, mis talle siis veel ette heita on? Sõimu ja toorutsemist, jõhkravõitu ümberkäimist kalakaitseinspektoriga...

Just, just! Ainult kaks tõsist poliitilist süüdistust on talle ette pandud: salapõllud ja arreteeritud Lukašini sõbrustamine, kõik muu on kribu-krabu, köömes, jam

vaht. Juba kostis saalist häält: õigus! Fokinil on õigus. Mistarvis kõike ühe mehe kaela ajada. Ka Zarudnõi ja Filitšov olid talle ulatanud abistava käe. Vähemalt kumbki neist ei materdanud teda. Nii et haara aga sulle ulatatud päästenöörist mõlema käega kinni ja roni august välja.

Ent mis siis Lukašinist ja Hudjakovist saab? Nemad lähevad siis küll põhja... Teadis ta või ei teadnud, aimas või ei aimanud... Oleks pidanud teadma!

Podrezov võttis kogu oma jõu kokku ja tõusis püsti.

«Lukašin jagas vilja minu loal. Mina käskisin.»

Seisis, vaikis veidi, silmitsedes hämmeldunud saali, ja pani siis ka viimase pirni ära:

«Siin räägiti Hudjakovi põldudest. Teadsin. Miks ei teadnud. Mis kuradi rajooniperemees ma oleksin olnud, kui poleks teadnud, mis minu nina all tehakse...»

4

Talle paistis, et ta polnud pilgukski silma kinni saanud, nii hirmsasti oli keha loojangu ajal sügelema hakanud, kuid tegelikult oli ta siiski maganud. Ümberringi oli pime. Ükski plakat ei säranud seinal, läbi ukseprao paistis kõrvaltoast lambivalgust.

Ta pani särgi selga ja püksid jalga, mis ta oli enda teadmata ära võtnud, ja tõusis hiljukesi. Paljad tulitavad jalad astusid mõnuga mööda jahedaid kägisevaid põrandalaudu.

Lävel ootas teda Sofja, lamp käes. Nagu ikka oli ta vahti pidanud ja tema virgumist oodanud.

Podrezov astus laua juurde ja heitis pilgu tiksuvale kellale.

«Ohoo! Pool üksteist.» Naise poole pöördudes märkas ta juba teist korda selle õhtu jooksul hirmu tema ümmargustes linnusilmades.

«Ma ei teadnud, mis teha. Sa ei öelnud, kas ajada üles või...»

Podrezov istus laua taha ja haaras peast kinni; juuksed olid käte all pehmed, ent juba hõredad. Naine seisis ikka tema ees, suur ja kohmakas, ega pööranud temalt oma ärevat pilku, ja see pani ta plahvatama:

«Mis sa passid! Kas sa oled mu tentsik või?»

«Mõtlesin lauda katta...»

«Mõtlesid! Istu, ütlen ma sulle. Kuhugi pole enam kiiret.»

Sofja istus. Istus areldi tooliveerele, nagu polekski ta oma kodus vaid külas, pigem küll mõne kõrge ülemuse juures vastuvõtul. Podrezov vaatas naise suuri karedaid käsi, mis alandlikult põlvil lebasid, tema halliseguse juuksepahmakuga norus pead, tema noorekalt jumekat laia nägu, ning talle tõusis klomp kurku.

Jumal küll! Kuidas teda täna ka ei sarjatud ja mida kõike talle ette ei heidetud! Pealekärkimist, maharutjumist, käpa all hoidmist! Aga kui palju oleks sel naisterahval, tema naisel, öelda ja ette heita!

Jelena surma järel oli ta endale sõna andnud mitte enam abielluda. Ja oma viis aastat ei teinud ta ühestki noorest naisest välja. Ent hiljem, kui ta juba rajoonikomitee instruktor oli, kolis mutike, kes oli tal maja pidanud ja laste järele vaadanud, linna tütre juurde; tahes-tahtmata tuli lesest naabrinaiselt abi paluda.

Sofja tuligi appi. Pesi ja koristas, nii et kodu ja lapsed said hoopis teise näo. Ükskord komandeeringust tulles jühtus ta nägema, kuidas naine köögipõrandat pesi — suur, tugev, jumekas, seelikusaba üles keeratud, ja kõik ta tõotused pudenesid põrmu.

Nii hakkaski ta endast seitse aastat vanema naisega kokku elama.

Palga tõi ta iga kuu koju ja ladus lauale, et ole lahke ja toida peret; mõnikord ringsõidul sai ta ka kolhoosidest kaasa üht-teist toidukraami: liha, võid, värsket juurvilja... Mis veel? Mismoodi oli ta temast veel välja teinud? Kas ta oli naisega kordagi klubis või kinos, oktoobripühade või esimese mai aktusel käinud? Rajoonikeskuse rahval oli kombeks pühade ajal koos naiste ja lastega üksteisel külas käia. Tema aga polnud kunagi Sofjat kaasa võtnud. Aga et poodi sisse põigata ning mõni kingitus osta või linnast midagi kaasa tuua — ei, ka seda polnud talle ilmaski pähe tulnud.

«Ennäe, mis Afinogen Karakinil ette viskamata jäi!» mõtles Podrezov pilklikult. «Kui palju aastaid olete ühes elanud, kui palju lapsi sigitanud, aga kelleks sa teda pead, seltsimees Podrezov? Teenijatüdrukuks!»

«Sofja...» sõnas ta aeglaselt, tavalisest hoopis erineval häälel.

Sedamaid tõstis naine oma norus pea — mis sa tahad? Mees võttis tal käest kinni ja küsis:

«Sonja, kas sul on minuga väga raske elada olnud?»

Naine ei saanud temast kohe arugi. Ilmaski polnud ta naisega sel kombel rääkinud ega lahket sõna lausunud. Mehele paistis, et naine võpatas üle keha. Kuid ta vastus oli rahulik:

«Mis sest enam rääkida. Küllap ma teadsin, mis koorma kanda võtsin...»

Siis tõusis naine üllatavalt kärmesti püsti ja hakkas ise, mehe käsku ootamata, lauda katma.

Nii see on, mõtles Podrezov, hobuseid tunnen ja metsa ka. Kolhoosi lautu ka. Kuid mis on inimene või inimese hing?... Ah, ära parem räägi! Oma naistki, kellega ligemale kakskümmend aastat koos elatud, ei tunne...

Seitsmes peatükk

Viimast korda mööda öist rajoonikeskust, viimast korda esimese sekretärina oma puust pealinnas...

Ta oli ekstra selga pannud isegi sineli, mis juba kaks aastat varnas oli rippunud.

Selle sineli oli ta muretsenud kohe pärast sõda. Sinel oli pikk, peaaegu kandadeni, hiiglasuurte varrukakäänistega, terve rajooni peale ainuke omataoline. Niisugune, mida kanti kahekümnendail aastail ja mida veel mõnes filmis haruharva näed.

Muidugi oli see lapsikus. Miks ta sellest aru ei saanud! Sai küll. Aga pärast juubeldavaid võidumarsse, mis raadios hommikust õhtuni mürtsusid, käis pea ringi, rinda paisutas selline uhkus, et oli tahtmine kogu olemusega, tegudega, isegi väljanägemisega kinnitada oma kalli partei kangelasvägevust. Siin, metsakolkas. Et igamees — nii suur kui väike — tunneks su juba versta takka ära.

Rajoonikeskuse üle oli öö, pime sügisöö. Mitte ühtegi tulesilma. Isegi Dorohhovi virgest valdusest ei paistnud ainustki valgusepragu, mingit pilu.

Podrezovile meeldis öösiti ringi kõndida oma rajooni pealinnas, talle meeldis puust kõnniteede pidulik nagin jalge all, öine jahedus, mis nii mõnusalt värskendas tööst huugavat pead.

Rajoonikeskuses kõndides meeldis talle lõunakaarde vahtida, kus Pinegast tuhande versta kaugusel särab öös punatäheline Kreml ja kus ühes kabinetis käib pehmel, hääletul sammul mees, kes hoiab pihus tervet maailma.

Kui Podrezov tunamullu kuurorti sõitis, vestles ta kogu aeg mõttes armastatud juhiga. Tema eluunistuseks oli näha Stalinit. Paistis, et see unistus polnudki täitumisest kuigi kaugel. Igatahes oli Pavel Loginovitš enam kui korra vihjanud, et niipea kui kongress tuleb — ja see oli tund-tunnilt oodata — saadetakse tema, Podrezov, ilmtingimata sinna.

Ja nüüd oli lõpp. Enam ei midagi. Kõigel on kriips peal, kõik on porri tallatud: nii ta elu kui unistus. Õhtust süües oli ta pisut taltunud ja rahunenud, kuid nüüd keerdus jälle üles.

Mispärast? Mis kuritegude pärast ta risti löödi ja sopaga üle valati? Olge lahke, Podrezov olevat neid väänutanud ja käänutanud, polevat elada lasknud. Kas Podrezov iseennast ei käänutanud ega väänutanud? Kas Podrezov ise elas paradiisis või?

Õudusega mõtles ta homsele päevale, sellele, et rajooni, kõigi nende metsatööstuste, metsapunktide, kolhooside ja rajoonikomitee elu läheb edasi ilma temata, Podrezovita.

Mis näoga ta homme lihtinimestele otsa vaatab? Mis ta enese õigustuseks ütleb? Sõja-aastail valvasid poisikesed tundide kaupa tee ääres, et vaadata, missugune see Podrezov on. Mis näoga poisikesed talle nüüd järele vaatavad?

Küla servale jõudes naaldus ta väljavärati tarale, vajudes sellele raskelt kogu rinnaga peale. Mõne aja seisis ta liikumatult, kinnisilmi, siis hakkas taskus kobama — ehk läheb suitsust kergemaks. Kuid paberosse, mida ta tavaliselt kaasas kandis, seekord ei olnud.

Otse mäe all jõel, üle luha, lobistas rattalabade heledalt plaksudes üleni tuledes laev, veel teine ja kolmaski...

Lastis puksiirid. Sotjuga ja teiste metsatööstuskeskuste tarvis...

Ent tema, mitte tema ei hakka homme lossimist korraldama, mitte tema ei kihuta ülepeakaela Pekašinosse, et kohapeal vajalikke abinõusid tarvitusele võtta. Homsest peale läheb elu temast mööda. Niisama mööda, nagu praegu need puksiirid jõel...

Pimedusest sähvatas imelikku valgust, magus suits kõditas sõõrmeid.

Mis see siis olgu? See tuli ja suits pole ometi laevadest?

Ta hõõrus pihuga pisaraist märgi silmi ning vaatas

ühele ja teisele poole, kuni märkas äkitselt enda ees põllul punast vilkuvat tulukest, seejärel teist ja kolmandatki.

Need olid ju poisikeste tuled kartulipõllul.

Jumaluke, kui ammu ta neid tulesid näinud pole! Kus ta kõik need aastad on olnud? Poisikesed teevad ju igal sügisel tuld, niipea kui kartuleid võtma hakatakse. Kõigil kartulipõldudel. Ei kisa ega sõimuga, mitte kuidagimoodi ei saa neid sealt koju. Õhtud otsa, vahel ka ööd läbi istuvad nad tule ääres ja küpsetavad kartuleid.

Ahnelt, mõnuga tõmbas Podrezov sõõrmeisse küpsekartuli lõhna, mida õine põlluõhk täis oli, ja astus lõkke, õigemini lõkkejäänuste juurde, kükitas kangelt ja tundis end äkitselt väikese Ovdjana. Ja kõik pahameel, viimaste päevade üleelamised, viha ning ägedus läks ära, ja talle meenus lapsepõlv, meenus Võra, kus ta oli kunagi niisama muretult tule ääres istunud.

Kakskümmend viis aastat polnud ta Võrale saanud. Õnneks, kui ta koos Jelenaga kodunt ära läks.

Miks siis? Miks oli ta alati, kui võimalus avanes, sinnaminekust kõrvale hiilinud? See oli tõesti karukolgas, talvel tuli hobusega kolm päeva sõita, enne kui pärale jõuad... Ent kas polnud ta sealt laia maailma läinud?

Ta kohendas lõkke uuesti põlema. Punane kuma soojendas mahedalt tule kohale kummardunud rahulikku nägu, rummikus käsi.

Täpselt nii, mõtles ta kergendustundega, sõidan Võrale, koju. Tuleval aastal avatakse seal uus metsapunkt — kui palju seal kõiksugu puusepatööd tuleb! Vaatan pisut ringi, mõtlen järele, eks siis näe. Küll me vaatame.

Podrezov ajas end äkitselt sirgu. Mis tal õieti vaadata on? Mis ta end enneaegu maha matab? Kus on oblastikomitee otsus? Kes on öelnud, et temaga on lõpp? Severjahha Mjorzlõi, Mitrofan Kuzovlev, Sannikov, Fetjukov... Kes neid kunagi tõsiselt võtnud on?

Sügavalt, täie rinnaga tõmbas ta endasse sooja ööõhku, kus püsis veel küpsekartuli lõhn. Ja koos ununenud lapsepõlvelõhnaga, tulvava avaruse- ja teorõõmuga hakkas temas jälle pead tõstma kõikumalöönud podrezovlik meelekindlus.

Kaheksas peatükk

1

Anfissa oli juba kolmandat päeva rajoonis. Ja kolmandat päeva, joostes õhtutunnil tema maja juurde, lootis Liisa eest leida lahtise värava. Veel enam, talle viirastus järgmine pilt: trepil ootavad teda Ivan Dmitrijevitš ja Anfissa Petrovna, kaelakuti koos. «Aitäh, Liisa, suur tänu, et sa mind aitasid. Näe, mind lastigi vabaks...»

Ent Lukašinid millegipärast ei rutanud kojutulekuga. Nagu eile ja üleeilegi, tolgendas väravarõngas valge puupulk, mille ta ise oli hommikul sinna pistnud.

Liisal ei kulunud poolt tundigi Maika, Lukašinite lehma lüpsmiseks, poole piima valas ta kruusidesse, teise poole alumiiniumnõusse ja võttis kaasa.

Õuegi kostis toast hirmus kisa. Vasja kisas, Rodka kisas ja lapsehoidja ise kisas ka.

Tatjana pole ometi tita enam, saab varsti kümme aastat täis. On tal siis raske pärast koolist tulekut tund või paar kahe lapsega põrandal mängida! Tema vanuses pidi Liisa tühja kõhtu kannatades lastekarjale päevade viisi perenaiseks olema, kuid Tatjana on küll Mihhail ära hellitanud, muud ei olegi, kui irskab tänaval. «Olgu vähemalt ühel Prjaslinite perest hõlpus lapsepõlv.» Lapsepõlv küll, aga mis inimene temast saab, see on jälle iseküsimus.

«Oleksid võinud vähemalt tule üles võtta,» ütles Liisa õele kurjalt. «Ega nad siis nutnud oleks. Pimedas pistab vanainimenegi töinama.»

«Proovisin, aga lamp oli tühi.»

«Petrool on vööruses ukse taga. Kas sul kukuvad käed otsast, kui sa lampi õli valad?»

Liisa süütas pirru ja täitis vööruses lambi; kui ta tuppa tagasi tuli, polnud Tatjanast enam jälgegi. Millal ja kuidas ta minema jõudis lipsata? Läbi akna? Nii see oligi. Lahtine haak lipendas kui tallesaba.

No on plika, ei mingit hoolt ega muret, imestas Liisa. Mis temast küll saab?

Vasja ja Rodka klammerdusid ahastusekisaga tema seelikusabasse.

«Kohe, kohe! Ei ma kao kuhugi.»

Kiiruga pesi ta tilaku all käed puhtaks ja istus ahjulavitsale.

Vasja oli lähemal, kuid Liisa võttis sülle Rodka.

Vasja viskas enda põrandale ja hakkas jalgadega peksma.

«Kus sa! Häbitu! Sinu isa on kodus, aga mis Rodka peab tegema?»

Taltunud Rodka haaras ahnelt, käte ja hammastega, tema rinda, Liisa aga vaatas langetatud laugude alt väsinult oma jalge ees möllavat poega ja mõtles kurvalt: ja kus siis meie isa on?

2

Järgmisel hommikul, kui ta äraläinud meest öö läbi unetult väherdes tagasi oli oodanud, ütles Liisa endale: aitab. Kaua ta mind veel mõnitab? Kui elada, siis elada ilusti, ausalt, inimestele naeruks võin ma ka üksi olla.

Kuid Jegorša tuligi varsti, vagur kui tuvike, hakkas naise ümber keerlema nagu pisike paharet (käis kaevul vett toomas, tõi kuurist puid, kiskus tulehakatist) ja Liisa süda lõigi sulama. Ei suutnud ta Vasjat isatuks jätta! Aitab, et nemad, Prjaslinid, niigi küllalt näguripäevi näinud on.

Ent kas üksnes poja pärast muutus ta armulikuks?

Ta armastas oma kergemeelset Jegoršat. Ehkki abielu esimesil päevil ei suutnud ta õuduseta mõelda lähenevale ööle, oli ta ju päris kogenematu plikana üle Jegorša läve astunud.

Alles siis, kui oli poja ilmale toonud, tundis Liisa end naisena. Öösiti nägi ta unes Jegoršat, kallistas ja kaisutas teda, sosistas sõnu, millest hommikul ise üleni kuumaks läks. Ning Jegoršat oodates täitis kirg teda üleni.

Jegoršat see lõbustas. Jegorša naeris:

«Vaata aga vaata! Isa ja ema on su üpris tulises paigas valmis teinud!»

Liisa põlgas ja vihkas ennast, sest sai ju väga hästi aru, et polnud armuröömudele andumise aeg, kui majas lehvis veel koolnu vaim, ent ikkagi, kus ta ka ei viibinud, mida ta ka ei teinud, mõttes oli tal üksnes Jegorša.

Selle eest jumal mind karistabki, mõtles Liisa täna teab mitmendat korda ja võttis nuturammetu poja sülle. (Imetatud Rodka suikus juba voodis.)

«Mis sa karjud? Mis sul on?» hakkas ta poega manitsema. «Kas ma siis sind ei armasta? Üle kõige armastan. Aga ei tohi ka Rodkale liiga teha. Talle on niigi liiga teh-

tud. Ära harju isa kombel kõike endale ahnitsema. Jäta teistele ka midagi.»

Kus Jegorša praegu hulgub? Hommikul pidi rajooni sõitma, oleks aeg ametisse asuda. Kaua ta luuslanki lööb?

Või lõbutseb jälle kuskil? Alles oli teda ülakülas nähtud. Kas tõesti on hakanud jälle Jakovleva Njurka, oma vana kallikese juures käima? Tollel häbitul on väravad ilmast ilma pärani, kõigile avatud...

Maja taga krigises värat. Liisa võpatas: Jegorša!

Ei olnud Jegorša, vend oli. Jegorša hiilib akendest mööda, nii et ei kuulegi, ikka tasakesi, ikka vargsi. Aga Mihhaili sammud on versta takka kuulda. Nagu ajaks maaga juttu.

«Kus too on?»

«Kust mina tean?» Liisal läks hing täis: ise pole ammuilma õde vaatamas käinud, küsiks ometi, kuidas sa elad!

«Naisel oleks, muide, kasulik teada, kus mees viibib,» sõnas Mihhail õpetlikult. «Anna plekki!»

«Mis plekki?»

«No nüüd ei jaga või?»

«Mis sa keksid sõnadega! Minu kullake ei mõista ka inimese moodi rääkida! Pudeli jaoks tahad raha või?»

«Pole sinu asi.»

Liisa pani söömisest ja nutust roidunud poja magava Rodka kõrvale voodisse ja läks sahvrisse.

«Säh,» ütles ta vennale kahekümneviielist ulatades. (Kummalise, Liisat hämmastava süngusega uuris Mihhail parajasti unesooja Rodka roosat pruntis nägu.) «Nüüd on siis paras aeg juua.»

«Miks mitte?»

«Miks mitte! Inimene on asja ees, teist taga kinni viidud, nemad tahavad aga veel mehed olla, ronivad laudasalvusele ja kopsivad seal päev läbi...»

Liisa oli külarahva pärast üles ärritatud. Varem: «Ei see esimees meile passi. Võõras. Võhivõõras.» Aga nüüd, kui esimees kinni viidi, laulavad teist laulu: «Ei me niisugust esimeest enam näha saa. Ise viisime mehe niikaugele, ise ajasime türmi. Oh meid lolle küll, lolle ja lohmardeid!»

«Ikka täis turakad olete jah!» ütles Liisa valjusti, vihaselt.

«Jälle hakkad peale?»

«Ega midagi. Kõik püüavad, poevad kas nahast välja.

Teie laudaehitusel, naised põllul. Kus te varem olite? Varem oleks pidanud oma usinust näitama, mitte nüüd!»

«Aga mida, aga mida me siis nüüd tegema peaksime?»

«Minu arust küll kõike muud kui hommikust õhtuni kirveid vibutama. Või ülemuste jutule minema, seletama, kuidas lugu oli.»

«Pea suu!» käratas Mihhail. «Täna juba rääkisin selle ülemusega.»

«Kellega?»

«Ganitševiga. Kutsus töö ajal enda juurde, otse lauda mant. On ettepanek, Prjaslin, kirjutada rajoonilehte kiri... Et nii ja nii, mõistame endist esimeest hukka...»

«Ivan Dmitrijevitši?» oli Liisa hämmastunud. «Kas Raudhammas on hulluks läinud või? Kas siis Prjaslinid on tõesti niisugused, et neist hullemaid polegi? Kas mõni teine oli ka välja kutsutud?»

«Ei tea... Žitovi Pjotr käis vist ka,» ütles Mihhail juba ukse pealt.

3

Streletsi-Marina tare oli Pekašino meestele omamoodi vaikseks sadamaks. Poe lähedal, ja vana Marina on kui ränikivi, pole karta, et jutt koju naise kõrvu ulatub, suupiste on ka alati käepärast, mis sest, et kehvake, kas soolaseen või kapsas. Seepärast käänaski Mihhail poest tulles tuttavale rajale.

Eesakna juures, kus oli valgem, tsagas Marina kibus kapsaid; märgates Mihhaili madala lavatsi all kumaras, tõusis ta sõna lausumata ja tõi sahvrist soolaseeni ning vanaaegsest kapist teeklaasi.

«Endale ka!» mühatas Mihhail tudiseva, viltuvajunud laua taga istet võttes. Valge pragunenud lauaplaadi paremasse nurka oli lõigatud kolm raamiga ümbritsetud tähte: S N I, Semjin Nikolai Ivanovitš. Mihhaili juuresolekul, neljakümne teisel aastal sõtta minnes, oli kadunu selle mälestuse siia jätnud.

«Ei, kullake, mina küll ei võta, mina paastun,» kostis vanaeit.

«Kuidas nii? Oled sa taraveeriks hakanud või?» Mihhail oleks nagu kuskilt kuulnud, et Repišnaja Marfa oli hiljuti Marinat ristinud. Päris Pinegas ja koidu ajal!

«Taraveeriks või mitte, aga vanakurja olen küll rohkem pelgama hakanud, kullake.»

«Kuidas arvad,» sõnas Mihhail. «Ega ma tõnnima hakka.»

«Kas sa minu korterilisest oled ka midagi kuulnud?» Mihhail kortsutas kulmu: mis pagana korterilisest. Siis äkki taipas: niiviisi nimetab ta Lukašinit, kes sõja ajal tõesti mõni aeg tema juures korteris oli.

Mihhail virutas nii ägedalt kämblaga vastu pudelipõhja, et kork vastu kapi klaasust lendas. Pärgel! Kas ta siis selleks siia oli tulnud? Et kuulata, mis Marina oma korterilisest heietab? Käib niigi kõik need päevad nagu peast segane ringi. Kus sa ka ei läheks, kellega juttu ei teeks, ikka Lukašin ja Lukašin. Mis Lukašinist saab? Nagu oleks Lukašin tema, Mihhaili pärast kinni viidud. Näiteks Tšugaretti arvab nõnda. Eile tuli talle kiriku juures purjuspäi vastu: «Noh, Miška, nüüd oled sa alles pudru kokku keetnud.» — «Kuidas mina?» — «Kes siis veel?» Et kui tema poleks vilja pärast kära tõstnud, oleks kõik olnud vait ja vaga. Või nii, sulle virutatakse, et hing kinni, ja nüüd oled sa veel ise süüdi ka.

Pärast tööd tühja kõhu peale joodud klaas viina lõi kevadise suurvee kombel veres lainetama ja varsti oli Mihhailil endal tuju rääkida.

«Tead sa, Marina, mis ettepaneku üks mees mulle täna tegi?» ütles ta eidele, kes oli hakanud jälle rauaga tasakesi kapsaid tsagama. «Kae! Et ma sellesama käega Lukašinile kohtuotsuse valmis kirjutaksin!»

Eide tumeda käsnaga lõug vajus pikka, sõida või reega suhu.

See kihutas Mihhaili ainult takka.

«Just! Nii ta just ütles. Tead, mis ma talle vastasin? Säh, võta!» Mihhail pistis eidele oma suure tõmmu rusika nina alla. «Kas sina ka tead, kes too endine esimees mulle oli? Kes mind neljakümne teisel aastal komsomoli võttis? Sina või? Seesinane endine esimees oli mulle, kui sa teada tahad, nagu teine isa. Said aru?»

«Just, just, kullake,» noogutas eit.

«No muidugi!» võttis Mihhail järjest enam tuld. «Ta nimetas mind nüüdki veel mõnikord ristipojaks. Ma ütlesin talle: kas sa oled niisuguseid esimehi näinud, kes talvel ise metsa lõikama lähevad? Et tuli kolhoosi sepikojas ei kustuks, et Ilja Netjossov võiks koju jääda. Oled sa näinud?»

«Just, just, kullake.»

«Mis viljasse puutub, siis ole kuss, ütlesin talle. Kuhu

ta selle vilja pani? Endale võttis või? Ei võtnud, meestele jagas. Et laut kiiremini valmis saaks. Ma ütlesin talle, et Lukašin kannatab nüüd kolhoosi lojuste pärast. Mis õigusega sa mulle oma kuradi kirjast räägid? Kirjuta alla... Ma ütlesin, et pigem kärvan, kui alla kirjutan. Kurat, kas sa siis Miška Prjaslinit ei tunne või?»

Marina nuttis juba ammu ja luristas nina, ka Mihhailil tõusid pisarad kurku — nii kahju oli Lukašinist.

Ta valas uuesti viina, jõi klaasi tühjaks ning keerutas seent kahe sõrme vahel, et paremini näha oleks — selle vanamuti pool võis ka vihmaussi alla kugistada.

Äkki tuli talle ootamatu, otse rabav mõte pähe: mis oleks, kui...

«Marina, kas sul on puhast paberilehte?»

«Mistarvis?»

«On vaja. Anna kähku siia.»

See tuli kui iseenesest. Nagu pliiatsi paberile pani, kirjutas ühe jutiga valmis.

«Kuula nüüd,» ütles ta eidele.

Avaldus

Seoses antud jooksva momendiga, samuti teades kolhoosnike hulkade arvamust, meie, «Uue Elu» kolhoosnikud, arvame, et sm. Lukašin on ebaõiglaselt istuma pandud.

Kõik teavad, kuidas esimehed viljaga sahkerdavad, et rahvas kolhoosis tööd teeks, miks siis tema üksi vastutab?

Peale selle on nimetatud sm. Lukašinil juhtimise osas autoriteeti, sõjas ta mitte ainult ei peksnud fašiste, vaid ka haavatuna andis konkreetselt patriootilist eeskuju tagalas meie silma all.

Vilja asjus teatame kategooriliselt, et kolhoos «Uus Elu» täidab kõik normid õigeaegselt ja kuhjaga, ega sõrgi ilmaski sabas.

Alla kirjutanud «Uue Elu» kolhoosnikud.

«Kuidas on? Kõlbab? Kas pole vägev paber?» küsis Mihhail ja muheles rahulolevalt: pole viga, paistab, et ta oskab muudki kui kirvest käes hoida.

Selgelt, tigeda konksuga lõpus, kirjutas ta oma allkirja, ja ulatas siis avalduse koos pliiatsiga vanaeidele.

«Pane kah pookstavid alla.»

Kuid Marina keeldus kategooriliselt.

«Miks nii?» oli Mihhail üllatatud. «Alles sa valasid oma korterilise pärast pisaraid...»

«Ei, ei, kullake, ei ma kirjuta. See pole minu asi.»

«Miks siis mitte sinu?»

«Ei ole, ei ole. Kolhoosis ma tööl ei käi, mistarvis rahvast naerutada. Head inimesed kirjutagu alla, kostku tema eest, aga mis mina olen? Kellel mind tarvis on?»

«Kuidas arvad,» lausus Mihhail. «Ega ma sunni. Küll kirjutajaid leidub, meil on suur küla.»

Üheksas peatükk

1

Pimedus. Uduvihm. Ja — äike.

Mitte taevane, vaid kodune: pea igas majas aeti käsikivi ringi, oma aiamaalapilt oli uudsevili käes.

Mihhailile meeldisid küla õhtused hääled, meeldis jahvatatava vilja soe magus lõhn, millega sind iga trepp tervitab.

Et sel tunnil võõrasse majja pääseda, pead küll rusikad rakku taguma!

Mihhail alustas allkirjade kogumist oma brigaadist, ikkagi tuntumad inimesed.

Esimeseks vajus ta Viiepäeva-Praskovja juurde — nõnda kutsuti seda naist jumalakartlikkuse ja siivsuse pärast.

«Meie esimees pole laita mees, eks Praskovja?» sõnas ta käigu pealt.

«Kes? Ivan Mitrevitš või? Hea esimees, andku jumal talle tervist.»

«Teda peaks hädast välja aitama. Nõus?»

«Peaks, Mišake, peaks.»

«Kirjuta siis siia alla.»

«Sa mu kullake, tead ju isegi, et ma kirjutada ei oska.»

«Sellest pole lugu, rist käib ka.»

Oma pool tundi seletas ta, milleks on allkirja tarvis, luges valjusti ette, häbistas, noomis — kuid eit ei võtnudki pliiatsit pihku.

Niisama targalt tuli ta Vassilissa juurest tagasi. Ei tema taha oma varesejalgadega paberit määrida. See rohkem nagu haritud inimeste asi, mina olen eluaeg kirve ja rehaga toimetanud, mis mina ka jagan?

«Ära käi peale, Mihhailo Ivanõtš, jumal on mulle niigi

liiga teinud — terve elu rübelen üksi...» Ja samas vaimus kuni väravani.

Tont võtku neid vanamutte. Selleks nad eided ongi, et kaikaid kodarasse loopida. Aga mis tegid Bajevi Ignaša ja Tšugaretti?

Hambaid irvitada ja inimeste kallal urgitseda, eriti nende kallal, kellest vastuvirutajat pole — seal on Ignaša esimene mees, sai aga Mihhail vaevalt kirjast juttu teha, kui Ignašal hakkasid silmad peas ringi vilama.

«Mis on?» küsis Mihhail otse. «Kas paber ei meeldi? Paku midagi konkreetset välja. Võtame arvesse.»

Just nõnda ta ütles. Ametlikult nagu koosolekul. Mis sa seal ikka agiteerid, niigi oli pilt selge.

Ignaša luges paberi kaks korda läbi, pööras lehte küll nii, küll naa, et millestki kinni hakata.

Lõpuks leidiski nõksu, Mihhail sai muiul suust aru. Muidu istus Ignaša ikka, huuled kokku pigistatud, aga nüüd kiskus suu vägisi muigele.

«Kes selle paberi kirjutas? Sina või?»

«Oletame,» sõnas Mihhail.

«Siis vabanda väga, hakka astuma. Nii võib igamees nina täis tõmmata ja paberitega mööda küla ringi käima hakata.»

«Kes on nina täis tõmmanud? Mina või?»

«Igatahes mitte mina.»

Ühesõnaga, vahetati arvamusi. Mihhail ladus lagedale kõik, mis ta Ignašast ja temataolistest arvab.

Sellest aga, kuidas ta Tšugaretti juures käis, võiks «Krokodillis» kirjutada.

Politska Samethääl, Tšugaretti naine, kargas kui kuri koer talle kallale, niipea kui ta suu lahti tegi. Ei, ei! Mis sa siin luuletad. Ma teile, kuraditele, veel näitan sihukest kirja, et ulute mul käes kui hundid...

Ja Tšugaretti? Mis tegi samal ajal Tšugaretti, kes kõik need päevad oli purjuspäi mööda küla ringi taarunud ja igale vastutulijale kurtnud: «Lõpp. Viimnepäev on käes. Kui juba peremees kinni nabiti, siis on Tšugarettilgi varsti jokk. Sest neljakümne seitsmendast aastast peale oleme ühel istmel istunud...»

Tšugaretti istus samal ajal laua taga ja valas vaikselt pisaraid: oma Politskat pelgas ta üle kõige maailmas.

Ühe allkirja ta siiski sai: Bajeva Aleksandra kirjutas alla.

«See on sul targasti välja mõeldud. Ega abi kännust või kivist tule, ikka inimesest. Kui meie esimeest ei aita, kes siis aitab?»

Neist sõnadest julgustatud, astus Mihhail ka naabrite Jakovlevide poole sisse: äkki polegi Njurka küla peal.

Njurka oli kodus ja teda uksel nähes hirmus rõõmus. «Astu aga sisse.»

Vanad olid veel üleval, vanem tütar, kes näärmetiisikust põdes, õppis laua taga ja vaatas Mihhaili süngelt ning vaenulikult. Ent Njurka ei teinud tütrest väljagi. Tema käes käis kähku — tuli surnuks ja voodisse: mida isa-ema ja lapsed tegid, see talle korda ei läinud.

Kunagi purjuspäi oli Mihhail tema juurde sattunud, hommikul ei tihanud ta vanadele ja lastele otsa vaadata, kuid Njurka ise ei teinud teist nägugi, lõõritas, nii et tuba kajas.

«Tule, tule sisse,» võttis Njurka ta sõbralikult, valgete hammaste välkudes vastu ning nähvas tütrele: marss magama.

Mihhail tegi, et minema sai.

Väljas puhus külm, tige, ulguv tuul, mis muud, kui talv näitas juba hambaid, ja et suitsu põlema saada, pidi Mihhail vana mahajäetud maja seinale nõjatuma.

Mahorka süttis praginal. Suured punased sädemed lendasid igasse külge laiali, kui Mihhail vastu tuult edasi astus.

Lobanovite madalas külgmises toas vilkus veel hundisilm, kuid hoidku taevas nii hilja õhtul nende poole sisse astumast: tuba on lävest aknani magavaid kehi täis. Nagu rehi viljavihke. Kolm peret ühe katuse all.

Dunjarka poole polnud ka mõtet minna — mis temal Lukašiniga asja, mis lähevad temale nende mured ja hädad korda? Linnaproua. Äralõigatud leivakäär.

Kuid ta läks ikkagi. Ei pidanud vastu. Liiga eredalt ja kutsuvalt särasid valged kardinad.

Süda hakkas rinnus taguma. Mis see tähendab? Kas tõesti sellepärast, et ta Varvara majale lähenes? Kui kaua see siis veel kestab?

Majas naerdi — Dunjarka ei olnud üksi, Mihhail aga sai sedamaid julgust juurde ja lükkas värati järsult lahti.

Jegorša! Istus nagu äss laua taga peremehe kohal, kus tema, Mihhail, kunagi istunud oli.

Olukord oli lollimast lollim. Ei edasi ega tagasi.

«Vabandage, paistab, et siia pole kolmandat vaja.»

Või sa Jegoršat kohmetama paned! Temal on vastus alati valmis:

«Ei tule, jah, nagu meelde, et me oleksime sind hirmsasti taga igatsenud!»

Ent Dunjarka, aitäh talle, nähvas vastu:

«Ära minu pool kamanda. Siin olen mina perenaine. Mine parem pudeli järele.» Ta osutas tühjale pooleliitrisele laual. «Ei vea sul. Näed sa, kuhu me anekdootidega jõudsime. Põhjani.»

«Ei,» raputas Mihhail pead, «pole tarvis. Ma astusin niisama naeru peale sisse. Pagana lõbusalt elate.»

«Miks ka mitte? Miks mitte meenutada õnnelikku lapsepõlve?» Dunjarka lagistas naerda. «Tead sa, millele ta mind kehutab? Meest petma. Juba kolmas kord tuleb pudeliga. Ja miks ta praegu viina järele ei lähe? Pelgab, et me ilma temata omavahel kokkuleppele jõuame...»

«Kuss, kuss, ära sa saladusi välja räägi!»

«Käi koera hänna alla oma saladustega! Ma sulle näitan saladust, mis saladus on!»

Dunjarka tõusis ja astus taarudes vaheseina taha — kõrget kasvu, kogukas, eriliselt, mitte külanooriku kombel, puusi hööritades.

«Noh, silmad kinni! Kähku!» hõikas ta vaheseina tagant.

Mihhail ja Jegorša vahetasid muigel pilgu, ent kuulasid sõna.

Dunjarka saladus osutus viinapudeliks, mille ta nagu pitsati pauguga lauale lõi.

Ent tähtsam kui pudel olid sõnad, mis ta sinna juurde lausus:

«Kas sa ka aimad, mis märjuke see on?»

Jegorša kargas jalule ja pahvatas:

«Kui teil sihukesed saladused on, siis mina teen saja kaheksakümne kraadise pöörde, nagu öeldakse.»

«Lase käia!» oli Mihhailil tahtmine käratada. Sellele lontrusele kuluks pikka nina näidata. Pealegi, mis seal salata, Dunjarka meeldis talle. Niisugused need Injahhinite naisterahvad juba kord on, et panevad sul ihu hõõguma — nii tädi ise kui ka tema õetütar. Kui ometi ka Rajast samasugust kuumust hõõguks!

Aga Mihhail jõudis Jegoršast ette ja tegi esimesena toast minekut. Ei tohi! Praegu ei tohi ennast loissu lasta. Kes tema asemel siis allkirju kogub?

Ta oli juba Repišnaja Marfa maja kohal, kui Jegorša talle järele jõudis.

«Kuuled! Sa pole midagi näinud ega midagi kuulnud. Kui jutt mõnede inimeste juuresolekul selle peale peaks minema. Niisuguste asjade kohta ütles meil vanem Župailo: «Kõige suurem patt maailmas on meeste saladusi välja rääkida.» Selge?»

Mihhail astus Marfa õue.

2

Marfa trepist oli ta ringkäigule minnes juba kord üles astunud, kuid siis polnud perenaist kodus. Nüüd oli ta küll kodus — majast kostis kirvehoope.

Puutööanne lõi Marfal välja kuuekümnenda eluaasta ümber, pärast seda, kui Jevsei külast välja saadeti. Pekašino ja naaberkülade naised pistsid tookord päris uluma, nii kahju oli vanamehest. Ja kes neile nüüd puunõusid teeb? Majapidamises läheb tarvis nii toobreid kui kibusid, kelku kaevul käimiseks, ja palju-palju muudki!

Anumate pärast olid nad küll asjata mures: Marfa ise hakkas nõusid tegema. Elu sees polnud ta ainumat lauda tahunud, ühtegi vitsa peale pannud, aga nüüd võttis kätte ja hakkas pihta. Tegi toobreid ja kibusid, kolhoosile isegi regesid. Ega nood Marfa tooted just labusad olnud, seeeest aga tugevad, lausa igavesed. Nii nagu ta isegi.

Veel ühe kandi pealt asendas Marfa Jevseid — hingeõndsuse asjus.

Õudne, mis ta oma eitedega tegi! Räägitakse, et Sludas joonud üks vanausuline eit end pühade ajal maani täis ja jäänud tänavale magama. Marfa vedanud eide küla taha võssa, koorinud tal sarafani ja särgi seljast ning sidunud ta puu külge: paranda meelt! Vanaeit seisnudki lõõskava päikese käes päev otsa alasti, kiinid kallal, nii et õhtuks olnud äärepealt juba issanda karja minemas.

Marfa ees värisesid ka viiekümnele lähenevad naised, need kihutas ta väevõimuga oma usku. Ning ilmtingimata ristis ära: suvel koidu ajal jões, talvel kütmata toas toobris.

Kohalikud võimud püüdsid marruläinud vanamutile muidugi aru pähe panna. Ent kes suutis Marfat pehmeks rääkida? Mis sa teed rajooni esimese stahhaanovlasega, kelle pilt terve sõjaaja autahvlil seisis? Ei tohtinud unustada ka seda, et ta regesid tegi. Aitas kolhoosi hädast välja.

«Tervist, naabrinaine,» sõnas Mihhail raskesti käivat, kääksuvat ust enda järel kinni pannes. «Töö tuleb tuluks. Või nagu meie pool öeldakse: jõudu.»

«Kõlbab nii ja teisiti. Jumal ei vaja sõnu, vaid mõtet.»

Marfa polnud Jevsei. Too võttis sind ikka lahke sõnaga vastu, millal sa ka sisse ei astunud, ja jättis sedamaid töö pooleli. Talle meeldis juttu ajada, kõige vastu tundis ta huvi, ent Marfa ei tõusnud isegi püsti. Istus keset tuba paku otsas, suur ja must kui emakaru, ja kopsis kirvesilmaga kuusepuust toobrile vitsa peale.

Toas oli kaks valgust, üleval riiulil põles ilma klaasita lamp, selja taga jumalaema pildi ees punane ikoonilamp.

«Miks sa tuld nurgast lähemale ei too? Oleks paremini näha,» andis Mihhail pooltõsitsi, poolnaljatsi nõu.

Vastuseks raksas Marfa kirvesilmaga toobrivitsa pihta: enne mõtle, siis ütle.

Mihhail istus sooja ahju kõrvale, kuivavatest peergudest lõhnavale lavitsale, heitis pilgu tuttavale punasele ristile valgel lõuendiruudul, mis rippus eesseinal, raskete mustadele raamatutele, mille laudkaaned olid vasikanahaga üle tõmmatud — need olid esinurka kirstule, punaselt kumavatele vaskikoonidele virna laotud.

«Mis Jevseilt ka kuuldub?»

«Laob rahvale ahje.»

«Mis ahje? Sinu jutu järgi oli ta juurviljaaias tööl.»

«Eks ahje ole mitmesuguseid. On tellistest, on vaimust.»

«Ah nii. Ei unusta ka seal oma ametit ära. Mina tulin ka sinu juurde usuasjus, kui nii võib öelda. Lukašini pärast, tead küll, kuidas lugu on. Meest tuleks aidata! Mäletad, kuidas tema meid sõja ajal aitas?»

Marfa noogutas.

«Ma kirjutasin ühe kirja.» Mihhail võttis avalduse taskust välja. «Oleks vaja alla kirjutada. Kui seal, üleval, nähakse, et rahvas nõuab — tead, kuidas niisuguste asjade peale vaadatakse...»

«Ei kirjuta,» kostis Marfa ja hakkas jälle kirvega kopsima.

«Miks siis?»

«Mina ei sega end ilmalikesse asjadesse.»

«Kuidas ei sega? Sinu oma usu järgi. Jumal käsib ju ligimest aidata. Või kuidas?»

«Ei kirjuta.»

«Miks siis?» läks Mihhail ägedaks.

«Meie aitame palvega, mitte paberiga.»

«Palveta! Kes sind keelab. Aga aita, kui sind inimese moodi palutakse! Ei kirjuta... Sina ei kirjuta, mina ei kirjuta, tema ei kirjuta, kes siis kirjutab? Aga inimene saab hukka, kurat teid võtku!»

Marfa mõõtis teda niisuguse pilguga, et lange või sealsamas minestusse: kus sa tohid tema kuuldes kurja vanduda! Suur patt! Kuid Mihhail ei saanud enam pidama. Sõnad tulid nagu kartulid keldris uppiläinud kotist. Jumala eest, mis siin siis on! Kas tal on raske kolm tähte alla panna? Kui ta poleks eitedele kindrali eest, kas Mihhail oleks ülepea tema juurde tulnud? Milleks Mihhailile teda vaja! Kas Mihhail siis tõesti aru ei saa, mis näoga neid kolme tähte rajoonikomitees vaadatakse? Ahaa, öeldakse, on Lukašinil ikka kena kaitsja küll — Pekašino papp!

Ei, Mihhail tuli Marfa juurde ainult sellepärast, et eided joonduvad Marfa järele. Kõik vanamutid on tal pihus ja Mihhail oli veendunud, et tarvitseks vaid Marfal allkiri anda, kui mutidki alla kirjutaksid.

Ta sõimas, vandus ja ähvardas Marfat, aga ei suutnud teda nõusse saada. Oleks talle vähemalt hirmu nahka ajada suutnud! Kuid Mihhail ju teadis, et Marfa ei kartnud midagi ega kedagi.

Aga näe, oli ometi olemas selline jõud, mis temagi taltsaks tegi.

3

Üksteise järel kustusid akendes tuled. Lähenes öö — ja mitte ainumat valgustatud akent. Pilkane pimedus ümberringi.

Kuid pimeduse peale oleks lõppude lõpuks võinud sülitada, ta oli ju oma kodukülas, iga maja leiaks käsikaudugi üles. Hullem oli hoopis teine asi. Üks raisk oli kuulduse lahti lasknud: Miška käib purjuspäi ringi, ärge sisse laske.

Nüüd on ikka nii: koputad ja taod uksele, kuid vöörusest vastatakse: ei, ei, Mihhail, ma ei tee lahti, tule hommikul kaine peaga.

Te ei tunne veel oma Mihhaili, et pärgel teid päriks! Ivan Dmitrijevitš istub teiesuguste tõbraste pärast türmis, teie aga ei liiguta lillegi. Muudkui norskate öö läbi? Tehke lahti! Avage sedamaid, muidu lõhun värati maha!

Tehti lahti, puigeldi ja põigeldi, aga alla ei kirjutatud.

Žitovi Pjotri poole ei tahtnud Mihhail mingi hinna eest minna: äraandja sihuke! Müüs kümne kilo odra eest tema, oma sõbra ja seltsimehe maha. Mis tal pärast seda niisuguse juurde veel asja on!

Aga Žitovi köögis põles tuli. Ainuke kogu külas. Pealegi, kiru või ära kiru Žitovi Pjotrit, aga ilma temata ei astuta külas sammugi. Tema on Pekašino meeste juht. Nii nagu naiste juht on Marfa Repišnaja.

Pjotr Žitov istus üksi. Pliiats käes, hall pakkepaber laual. Jumala kaine. (Purjus lõust hiilgab.)

Mihhaili tulek ei üllatanud teda põrmugi. Võttis asjalikult, ruttamata prillid eest ja osutas jämeda sõrmega paberile.

«Murran jootjate kallal pead. Mäletad, Lukašin soovis ikka, et meie uues laudas oleksid automaatjootjad.»

Mihhail urahtas kurjalt: varem oleks pidanud automaatjootjate kallal pead murdma. Praegu ei löö nendega kedagi pahviks. Nüüd poevad kõik nahast välja, et näidata, kui paikesed nad on, nagu Liisa ütles.

Ta võttis avalduse ja pani selle lauale, automaatjootjate halli lehe peale: kirjuta alla.

Žitovi Pjotr pani prillid ette ja luges avalduse läbi.

«Ma pidasin sind targemaks, Miška.»

«Minu tarkuse üle peame pärast aru. Aga nüüd pane käsi alla.»

«Ega kätt ole raske alla panna. Asi on selles, et mis see annab.»

«See pole enam sinu mure. Küll me ilma sinutagi jagame, mis.»

«Oh poisike, poisike!» ohkas Žitovi Pjotr kurvalt. «Kas sa vähe oled elu käest kolki saanud!» Tegelikult ütles ta palju rahvalikumalt ja vägevamalt. «Kas sa oled ka mõelnud, mis sinu kiri teha võib?»

«Küll mina juba mõelnud olen, aga sina, paistab, teed püksid täis. Muidu ikka mina ja mina!... Rindupidi surmaga koos olnud...»

«Jäta sõda rahule, Prjaslin,» alustas Žitovi Pjotr tasa, peaaegu sosinal. «Parem on.» Ta ohkas valjusti. «Kas tahad, et ma ütlen, miks su kiri jama on?»

«Eks siis ütle.»

«Esiteks, et on kollektiivne. Äigavad nii, et pärast ei korja konte ka kokku.»

«Kollektiivne? Mis mõttes?»

«Sinu kiri on kollektiivne. Saad aru: kui sa üksi kirjutaksid ja ära saadaksid — olgu peale, ma ei lausu sõnagi, mölla, poisike. Aga et sa mööda küla ringi jooksed ja allkirju korjad...»

«Kas siis sinu arust ei tohi kirjagi kirjutada? Nonoh!» Mihhail pahvatas laginal naerma. «Lase aga tulla! Mis sa veel ütled?»

«Veel ütlen ma, et sa oled loll. Tead, mis paragrahvi alla see kiri käib? Nõukogudevastane kihutustöö.»

«Minu kiri on nõukogudevastane kihutustöö? Kuhu ma ta siis saadan? Churchillile või Trumanile? No jäta! Ütle parem otse välja, et lõid araks. Värised oma naha pärast.»

Eeskambrist seina tagant kostis valju kolinat. Nagu oleks seal lagi sisse varisenud. See oli muidugi Oljona, kelle nad olid üles ajanud. Mis muud, kui haaras ägeduses puuhalu: jätke ometi järele, saatananahad! Kaua te seal lärmate?

Oma naisukese vastu polnud Žitovi Pjotrist sõdalast, eriti kainest peast, see oli kõigile teada; aga mis teistesse puutus, siis võis ta kelle tahes sõnaga maha lüüa. Nüüd ahmis ta õhku nagu kuivale jäänud kala — Mihhail oli kümnesse tabanud.

Lõpuks võttis ta ennast kokku.

«Järgmine kord ole iseloomustuste andmisel tagasihoidlikum, Prjaslin. Ja jäta meelde, et Žitovi Pjotr ei karda kedagi. Selge? Kui ma sinu kirja heaks ei kiida, siis ainult haledusest sinu, turaka, vastu. Neljakümne teisel aastal anti meile talvekinnaste asemel suvekindad. Aga oli vaja rindele sõita, lumes sõdida. Noh, ma ütlesin siis oma jao poistele: kirjutame ülemustele kirja. Kirjutasimegi. Selle kirja eest oleksin ma peaaegu tribunali alla läinud. Üle nädala veeti ringi. Vaat mis asi see kol-

lektiivne kiri on? Said aru? Nüüd Lukašinist. Kui sa ilmtingimata tahad pea silmusesse pista, pista siis, kurat võtku. Aga mistarvis Lukašinile veel üht kivi kaela veeretada?»

«Mis sa ütlesid?»

«Just nimelt. Kohe küsitakse: kuidas sa oled oma kolhoosnikke kasvatanud? Õõnestuskirju kirjutama! Kui me neljakümne kolmandal aastal...»

Mihhail haaras laualt oma avalduse ja tormas uksest välja.

Žitovi Pjotr oli ta täiesti segadusse ajanud, kõik pea peale pööranud. Siiamaani oli tema arust olnud endastmõistetav, et hätta sattunud inimest tuleb aidata. Ent kui Žitovi Pjotrit kuulata, siis ei tohi midagi niisugust teha. Istu oma urus ja ära rübele. Sest mis sa ka ette ei võtaks, kõik on tühi töö. Lukašinit ei saa sa kuidagi aidata. Võid asja ainult hullemaks ajada.

Ei, niisugust nõu ei saanud Mihhail kuulda võtta. Ta otsustas küla lõpuni läbi kammida.

Kammiski.

Tulemus oli endine — ei ainumat uut allkirja.

Ta kobas pimeduses käsikaudu Stavrovi palkteeni — Fjodor Kapitonovitši juurde ta ei läinudki, niigi oli kõik selge —, võttis istet kastemärgadel palkidel ja pani suitsu ette.

Marutav põhjatuul rebis tal soni peast. Ja telefonipostid undasid.

Kurat võtku. Las undavad. Käigu kõik kuradile. Nii majad kui telefonipostid ja inimesed ise ka. Lits rahvas. Kõige ehtsamad inimsööjad. Teine püüdis nende heaks ihust ja hingest, aga nüüd, kui ta auku lendas, ei liiguta keegi kõverat kõrtki. Norskavad ja ilastavad mõnutundest patju. Ning tema pruut Raja pole teistest parem...

Irvitades vaatas Mihhail pimedusse, Fjodor Kapitonovitši maja poole, ja nägi äkki oma vaimusilma ees nagu pildi peal täidlast, unesooja Rajat sulepatjadel pikutamas.

Kust ta võtab, et see tema pruut on? Aitab lollitamisest! Kas Dunjarka meeldib sulle? Tõmbab ligi? Ja olgu siis nii! Kõik need muretamised Varvara ja Raja pärast on hobuse unenägu. Elatakse ainult üks kord!

Võta või Jegorša. Jookseb oma noore naise juurest ära ja pole ka midagi. Ent sina oled nagu vanaeit: kuidas passib täna tädiga, homme aga selle tädi õetütrega amel-

da? Passib küll! Järvetagusel tegi Fofanovi Paša tütrele kõhu ette ega jätnud emagi ilma. Sina aga oled see viimane loll ilma peal. Jooksid kosja, et teed Dunjarka juurde ära lõigata . . .

Ei, aitab. Sellele tuleb lõpp teha. Oli Pekašinos üks idioot, nüüd saame sellestki lahti. Aitüma kallile külarahvale. Ära päästsite. Targaks tegite.

Mihhail tõusis otsustavalt püsti.

Ometi ei läinud ta otse ülakülasse, vaid kõigepealt Stavrovi lauda juurde pihtaia manu. Mis seal ometi pilgub ja vilgub nagu virmaline? Kogu aeg, mis ta siin istus, oli ta aina sinnapoole vahtinud, mõistmata, mis see oli.

Mõistatus lahenes üpris lihtsalt: Stavrovidel oli tuli üleval, nende akendest vilkuski valgust. Südaöösel ei maga veel.

4

Mihhail ei arutanud hetkegi, kas minna Stavrovide poole või mitte: kui öösi tuli põleb, on majas midagi korrast ära!

Et värat ei krigiseks, kergitas ta seda pisut üles, ja astus siis kikivarvul, maani kumaras, heledalt valgustatud õue. Seisatas ja kuulatas. Majast kostis kisa. Oleks nagu olnud Liisa nutt.

Ta lipsas seina ligi ja vaatas üle valge kardina aknast sisse.

Nõnda see oligi. Liisa seisis nagu kuuseke vihma käes, üleni märg, ja kes talle kere peale oli andnud, seda pole vaja küsidagi. Eks ikka kallis meheraasuke. Oli tulnud just küla pealt, koerapoeg, polnud veel mütsigi peast võtnud.

Enam Mihhail ennast ei peitnud. Astus täie tallaga maa peale, trampis trepil jalgu, väänas väravavõru, nii et see peaaegu puruks läks.

Kardin lükati akna eest kõrvale — paistis Jegorša tige, okkaline nägu — ja siis tõmmati kardin niisama järsult ette.

Toast kostis jälle kära ja sõimu, lõpuks hakkas uks kriiksuma ja vöörusesse tuli Liisa, Mihhail tundis õe ninanuuskamisest ära.

Kui nad tuppa jõudsid, ei nutnud Liisa enam. Silmad olid punased, huuled tursunud, aga ta ei nutnud. Ei taht-nud oma muret vennale näidata, oli uhke.

Käed püksitaskus, müts silmil, seisis Jegorša keset tuba ja täristas nagu automaadist:

«Ega mul pole siin võõrastemaja, et südaöösi sisse murtakse. Minu arust võiks ikka hommikuni oodata.»

«Vabanda, minu arust võiks veel ilma etteteatamiseta läbi saada.»

«See on sinu arust.»

«Mis sa nüüd, jumal küll!» lõi Liisa käsi kokku. «Kas tõesti peab lihane vend küsima, millal tohib õde vaatama tulla? Mis taada sulle ütleks, kui ta seda kuuleks?»

«Ei kuule, sest surnud loodus ja nii edasi . . . Pealegi pitseerisite taada kõrvad juba eluajal kinni. Raisad!» viiksatas Jegorša. «Lihane lapselaps oli sõjaväes, kaitses püha piiri, teie aga panite majale käpa peale . . .»

Mihhail astus edasi.

Aga või sa Jegoršaga niimoodi saad! Pistis väänlema ja käänlema, teeskles, et on purupurjus, ei taipa mõhkugi, ei vastuta millegi eest, viimaks hakkas lausa lolli mängima ja lõi tantsu lahti.

Plika kraapis, küünistas,
küünistas ja kraapis ta.
Poju lõpuks küünis ta
vaikselt ära . . .

«Väga ilus, väga,» sõnas Liisa. «Ehk ajame ka poja üles? Las vaatab, mis tükke purjus isa teeb.»

«Miks mitte?» viskas Jegorša pea püsti nagu kukk. «Aja üles. Mis ta isal siis viga on?»

Sealsamas viskas uue viguri — marssis paraadsammul ukseni.

«Korras! Kenasti käime. Joome, mis joome, joont peame ja miilitsasse ei satu . . .»

«Küll sa satud. Kui sa niiviisi edasi lased, küll sulle aru pähe pannakse.» Liisa ei pidanud siiski vastu ja nuuksatas: «Sellest meil see öine koosolek, alles ta jõudis üle koduläve.»

«Armukadedus on kapitalismi sünnimärk ja muu pimedus . . .» hüüdis Jegorša.

«Minu arust ei tehta ka sotsialismi ajal selle eest pai. Pole nagu juhtunud lehest lugema, et oma naise juurest minema jooksma kehutataks . . .»

«Mina nõuandjaid ei vaja. Selge?» nähvas Jegorša.

«Aga mina ütlen sulle: ära ennast puhevile aja, lõhki lähed.»

«Neis küsimustes soovitan meenutada mõningaid sündmusi kolhoosi aida man.»

«Oota sa! Või sina tuled mulle aita ette viskama?» Mihhail läks marru, astus Jegorša poole, ja praegu poleks ükski poksinõks Jegoršat aidanud; aitäh Liisale, kes vahele tuli.

«Mis te, saatanad, teete! Võtke ometi aru pähe! Ei saa enam ühtegi sõna öelda, ilma et rusikad käiku ei läheks!»

Jegorša pilk lõikas kui žiletitera punase viisnurgaga vormimütsi lakknoka alt ja Mihhaili hämmastas, kui palju vihkamist oli selles pilgus. Miks? Omateada polnud ta küll viimasel ajal selleks põhjust andnud. Pigem vastupidi. Pärast totrat kaklust tuli ta esimesena Stavrovi poole. Pudel kaasas. Sest pagan seda juudast teab, maksab veel õele kätte! Kuid midagi ei aidanud. Jegorša vahib teda nagu verivaenlast.

«Võib-olla on see Dunjarka pärast?» tuli talle äkki pähe. Sellepärast, et Dunjarka Jegoršale ust näitas. Pealegi veel Mihhaili juuresolekul. Ent Jegorša tallab jalge alla kelle tahes, kui too jääb tema ja selle naisterahva vahele, keda tema parajasti sihib. Sihuke sell on ta. Ja et ta Dunjarka peale hammast ihub, on kindel.

«Kas mulle on veel küsimusi?» küsis Jegorša iga sõna eraldi rõhutades. «Minul ka ei ole. Aga mingeid kirju selles majas alla ei kirjutata. Sest selles majas elatakse nõukogude võimu all. Selge?»

«Kas mina ei ela siis nõukogude võimu all?»

«Misasjast te räägite? Mis kirjast?»

«Seda küsi oma kalli venna käest!» noogutas Jegorša irvitades Liisa poole. «Tema tahab südatalvel jääauku hüpata.»

«Midagi ma ei taha. Mis kurat see siis olgu, et ei tohi valget enam valgeks nimetada.»

Liisa muutus kannatamatuks:

«Mis sa siis jälle teinud oled? Mis kirjast ta räägib? Kus see on?»

Mihhail lõi käega:

«Ah, lollus puha.» See veel puuduks, et ta oma õe sellesse loosse mässiks.

Aga nüüd pistis Jegorša lausa tänitama: ahaa, kas ma

ei öelnud! Küll on aga kiri, mida isegi õele ei passi näidata!

Mihhail tõmbas vatikuue taskust kortsunud paberi välja: lugege!

Liisa istus laua taha, silus paberi sirgeks ja luges valjusti ette.

«Väga asjalikult öeldud. Iga viimane kui sõna on tõsi. Ma annaksin selle kirja kirjutajale suud.»

«Anna!» irvitas Jegorša. «Siin ta on.»

«Sina või?»

Muidugi tegi Liisa vigurit, see oli Mihhaililegi selge, kuidas ta siis oma venna käekirja ära ei tundnud! Aga meelitatud oli ta siiski. Ja armas oli näha tema rohelisi, kevadiselt särama löönud silmi. Vähe sellest, Liisa, kes teda ilmaski suudelnud polnud, hüppas äkki laua tagant püsti, kallistas teda ja andis plaksti musi vastu habemes põske.

Jegorša pahvatas kihvtiselt naerma.

«Ehk kirjutad alla ka?»

«Muidugi! Kus on pliiats?»

«Hea küll, õde,» sõnas Mihhail. «Jäta. Sellele kalkunile kuluks muidugi õpetust anda, kuid aitab sellestki, et sa araks ei löönud.»

Aga Liisa oli tuld võtnud, mitte ei jätnud. Läks ja tõi naistepoolelt pliiatsi.

«Kuhu ma käe alla panen? Ükskõik kuhu või?»

«Katsu sa mul!» kraaksatas Jegorša, nii et tuba kajas. «Tunned seda?»

Liisa ei teinud teda nägemagi. Kähku vedas ta nime paberile ja pani pliiatsi kõksti lauale.

Saabunud vaikuses oli kuulda, kuidas tuul akna taga undab ja möllab, kuidas antenniritv õues haledalt kriiksub.

Siis lendasid sõnad kui munakivid:

«Lõpp! Mitte kirjale ei kirjutanud sa alla, vaid oma surmaotsusele. Jää jumalaga! Kui vend sulle mehest kallim on, siis ela vennaga.»

Liisa ei pistnud kisama, ei hakanud nutma. Ei siis, kui uks Jegorša järel kinni prantsatas, ei ka siis, kui ta lennukad sammud akna alt mööda sahisesid.

Liikumatult istus ta laua taga. Valgem kui äsjalubjatud sein. Ja silmitses kirja enda ees.

«Miks sa, õde, alla kirjutasid? Miks? Kas sa saad aru, mis sa nüüd tegid? Keerasid oma elu kihva...»

Liisa oli hulk aega vait ja lausus siis ohates:

«Olgu peale. Ilma südametunnistuseta ei saa ka ilmas elada, parem siis juba üldse mitte...»

Kümnes peatükk

1

Koidu eeli kihutas Pekašino peale kohutav vihur — kohalikus murdes torohh — ja murdis suurel hulgal puid maha. Mõnel pool lõhkus heina- ja õlekuhjad laiali, ajas aiad uppi, tõstis katused pealt, meierei juures polnud talle üks pappel meelt mööda, selle murdis pooleks.

Mihhail, kes oli nagu ikka enne kukke ja koitu kodunt välja tulnud, pidi murtud puude pärast teel ringi sisse tegema.

Kõige rohkem olid marutuules kannatanud leskede hütid, mida mehekäsi polnud ammuilma kõpitsenud.

Mihhaili nähes sirutasid naised käed paluvalt välja:

«Mihhail... Miša... Aita...»

Võta näpust! Sülitaksin teie peale! Ei liigutaks sõrmeotsa ka. Kui oli vaja allkirja, siis hiilisite kõrvale, aga nüüd, kus häda käes, nüüd on küll Miša...

Ta vandus ja kirus neid õnnetukesi maapõhja, ent ühtlasi manas ka iseennast, sest teadis: läheb paar päeva mööda, ning ta asub neile ikkagi appi. See on juba sõjaajast nõnda, et mis ka neiukestel — selle nime oli Žitovi Pjotr soldatileskedele kunagi andnud ja see oli neile külge jäänudki — ei juhtuks, ikka joostakse tema, Mihhaili juurde. Mine räägi neile, et peale Mihhaili on külas veel nii mõnigi meeshing! Ei võta kuulda!

Poe juures tee peal lammutas Poe-Ulka kurja vandudes tühjadest kastidest ja tünnidest barrikaadi: siingi oli maru öösi oma töö teinud.

Ulkat peaks esmajärjekorras aitama, siis võid mõne leivapätsi või suhkrutüki lisaks saada, aga, pagana pihta, kas ta tohtis siis mujale pidama jääda, kui tema sihiks oli esimehe nahutada saanud, hatulepekstud maja!

Lukašinite mahakistud katusega ja katkise voodriga maja oli Mihhail silmanud juba klubi juurest: hommikutaeva taustal valendasid harjumatult palgid ja sarikad, ja ehkki Poe-Ulka teda appi palus, pani ta poemüüjale poolt pilkugi heitmata täiel käigul mööda. Praegu poleks ka vanakuri ise teda kinni pidada suutnud.

Lukašinite maja juurde! Kogu küla kiuste!

Jõudnud õuele, mis oli katuselaudu täis, korjas ta kõigepealt need kokku ja pani trepi äärde puuriida otsa, et pärast oleks neid lihtsam katusele tõsta. Siis tormas ta viivitamata kirvest tooma.

Vaatas trepirõdule, vaatas puukuuri — ei ole. Küllap oli Liisa selle kuhugi kaugemale pannud.

«Kas abi ka vaja läheb?»

Mihhail, kes mõttes trepi juures tammus (polnud taht-mist naabrite juurde kirvest laenama minna), pööras pead ja nägi Rajat. Tüdruk seisis tee pool, lahtise värava juures, ja naeratas. Sulepadjul hästi välja puhanud!

Mihhail sai tigedaks.

«Mine minema! Kah mul abiline... Kui sa nii julge ja hakkaja oled, oleksid võinud öösel appi tulla, mitte nüüd.»

Ütles nõnda ja läks veel tigedamaks. Sest mis Raja mõtlema pidi? Kelle arvele need sõnad panema? Enda arvele. Et mis sa siin seletad, mis on poisil tüdrukuga tegemist päise päeva ajal, kõigi silme all?

«Ära sa siin aruta ega targuta midagi! Kas oli mul mahti sinu peale mõelda, kui ma öö otsa kirjaga ringi käisin?»

«Mis kirjaga?»

«Olge lahke! Sa pole ehk Lukašinistki kuulnud?» Mihhail vaatas Rajale otse silma ja raius: «Niisuguse kirjaga, et meie esimees vabaks lastaks, käisin ringi. Ise tead, mees pandi ilmaasjata kinni.»

Raja noogutas.

«Olgu peale, mis ma ikka laiutan,» sõnas Mihhail ägeduseta. «Tead isegi, mis sorti rahvas meil on. Kolm inimest kirjutasid alla.» Mihhail soris taskus ja otsis kortsunud avalduse välja. Niisama.

Raja võttis kirja kätte, laotas väravapostile ja silus hoolega siledaks. Ja siis — ei, see oli kurat teab mis! Võttis keemilise pliiatsi ja pani käe alla.

«Mis sul arus on?» ei osanud Mihhail muud kosta. «Ilma läbi lugemata, teadmata, kinnisilmi...»

Veidi aja pärast, vaadates ikka veel järele tarmukalt

mäest üles jooksvale Rajale ja püüdes pilguga tüdruku heleruuges patsis eretavat paela, ütles ta endale: ongi jokk. Lõpp sinu ilusal poissmeheelul.

Aastaid oli ta Rajaga jännanud. Kaua aega polnud tüdruk ta südame ligi pääsenud. Isegi siis, kui ta seal kosjas käis, polnud tal põrmugi kahju, et kosimine luhta läks. Aga nüüd oli asi viie minutiga otsustatud.

Kauaks. Igaveseks.

2

Esimesed lauad tõstis Mihhail katusele üksi, siis tuli laudast Liisa ja töö läks käima.

Lõpuks ilmus veel üks abimees, Žitovi Pjotr.

«Nii, nii, poiss!» kraaksatas ta heakskiitvalt, pea kuklas. «Seda me võime. See kirveviibutamine on meile konti mööda.»

Mihhail ei pidanud Žitovi Pjotrit oma pilgu väärilisseks. Praadigu aga omaenese rasvas, see ju lapselegi selge, mispärast ta nüüd välja ilmus. Et oma südant rahustada. Pärast noid öiseid targutamisi.

Žitovi Pjotr polnud laisk pärast isegi Poe-Ulkale appi minema — nii et, Prjaslin, lahendame oma öise konflikti rahulikul teel —, aga Mihhail raputas end katuselt alla tulles rahulikult puhtaks, pani suitsu ette ja asus teele, kuna Žitovi Pjotr jäigi, pudel pihus, õue passima.

Ambulatooriumini sammus Mihhail nagu väljanäitusel, sest teadis, et Žitovi Pjotr talle tagant järele vaatab, kuid edasi pistis ülepeakaela ajama. Nagu oleks tuli lahti. Ilja Netjossovi juures oleks tõepoolest nagu tulekahju olnud, külgaken lausa lõõskas.

Peab ütlema, et Mihhail oli juba Lukašini katuselt Netjossovi maja kohal suitsu silmanud, aga talle ei tulnud pähegi, et see võiks õnnetust tähendada. Sest Netjossovite majast natuke ülespoole on pagarituba, ja olgu, mis on, aga suitsu on seal alati küllalt.

Õnneks polnudki mingit põhjust muretseda.

Peremees oli kodus; ning oli seda vähe või palju, aga ahju ta küttis.

Hingeldav Mihhail tõrjus läbematult lapsi: taltuge ometi, põrgulised! (Valjul muretul häälel kõnelesid need tühja, veel koli täis tassimata toaga ja tormasid üksteise võidu ringi) ning võttis platsi.

Ka Ilja otsis endale tabureti istmiku alla.

«Tulid kõige mustlaslaagriga puhkusele või?» päris Mihhail lastele osutades.

Kõva kuulmisega Ilja ei saanud kohe aru, Mihhail pidi häält tõstma:

«Mä küsin: kas tulid puhkusele või? Töölisklass ikkagi.»

«Ei. Päriseks.»

«Kuidas päriseks?» jahmus Mihhail.

«Omadele lähemale...»

«Haudadele või?»

«Jah.»

«Haudadele on küll lähemal, aga millega sa neid toidad?» Mihhail kortsutas laste lärmist kulmu ja heitis pahase pilgu üle toa.

«Kuidagimoodi ikka... Ma arvan, et elu läheb paremaks.»

«Kust sa seda võtad?» Mihhail lausa karjus: pärast tütre ja naise surma oli Ilja päris kurdiks jäänud. «Kas meie esimees pandi ka selleks istuma, et paremaks läheks?»

«Noh, seda asja saab parandada,» sõnas Ilja. Ent ütles seda hulga tasem ja viivitamisi.

Mihhail aga ei halastanud sepa peale, vaid virutas jälle vastu kolu, — nii turris ja tige oli ta.

«Aga kes seda asja parandab?» karjus ta rööpast täitsa välja minnes. «Kas meie, kolhoosnikud, või? Ta on ju meie esimees, õigus, mis? Kas ma räägin õigust või mitte?»

Ilja noogutas nõusolevalt. Lapsed jätsid jooksmise ja jäid neile otsa vahtima.

«Noh, eks imetle siis!» Mihhail tõmbas avalduse taskust välja ja lõi selle oma raske kämblaga laua peale. «Eks imetle, kuidas kolhoosnikud asja parandavad!»

Oma tavalise põhjalikkusega tegi Ilja paberi kiirustamata lahti ja pani prillid ette.

Luges kaua, kortsutas kulmu ja ohkas — küllap otsis konksu, mille taha pugeda.

Lõpuks leidis:

«Tead sa, millest siin minu arust puudu jääb? Enesekriitilisest joonest. Mis puutub sellesse, et Lukašin seadust rikkus. On tõesti niisugune seadus, et viljavarumise ajal ei tohi mingit viljajagamist olla. Nii et arreteeritud

on ta seadusetähe järgi. Aga arvesse võttes, et see esimees ei rikkunud seadust oma isiklikest huvidest lähtudes...»

Mihhail pööras pilgu ära ega kuulanud Ilja juttu lõpuni. Pole midagi vastikumat kui vaadata mehe näkku, kes su silme all keerutab!

Tõtt-öelda polnud tal Ilja vastu mingeid nõudlusi. Ilja ju ei elanud kolhoosis. Parteilane... Kaugeltki mitte Matrossovi iseloomuga. Terve elu oli ikka oma Marjat peljanud...

Mis sa oma viha priipassihobuste peale välja valad, kui aisahobused ei vea!

Mihhail pühkis higise akna käega puhtaks.

Mööda teed sammusid Žitovi Pjotr ja Jegorša. Žitovi Pjotr kangutas oma puujalga tavalisest rohkem; ei pruukinud kahelda, et pudelile oli ta juba päkad silma ajanud. Võib-olla isegi Jegorša abiga.

Mihhail asus minekule.

«Hea küll, eks sa sea siis end tasapisi sisse, mina aga hakkan astuma...» Ja äkki, üllatatud tuppa siginenud vaikusest, pöördus ta Ilja poole.

Ilja kirjutas parasjagu tema avaldusele alla.

Püüdlikult, koolipoisi hoolikusega maalis ta oma nime. Täht-tähelt, ilma ülearuste konksudeta, nii et ka vähese kirjaoskusega inimene võiks seda välja lugeda.

Mõtles siis pisut ja lisas:

ÜK(b)P liige 1941. aastast.

3

Taevalaotuses lendasid kured.

Kluuksusid kurvalt ja haledalt, nagu oleksid vabandanud: meie lendame ära soojale maale, teie aga peate siia jääma. Ja päev oli hallimast hallim — just säärasel päeval lendavad kured ära.

Ent Mihhaili südames polnud tavalist tuska.

Ta seisis Netjossovi trepil, toekad jalad harkis, vaatas maamehe kombel käe alt seda lahkuvate kurgede kolmnurka ja tema silme ette kerkis kodumaa. Ääreta ja otsata, haljendav maa.

1973

AUTORIST

Fjodor Aleksandrovitš Abramov sündis 1920. aastal Arhangelski oblastis, Pinega rajoonis. Põhja-Venemaa kaugest kolkakülast pärit noormees õppis Leningradis ülikooli filoloogiateaduskonna esimesel kursusel, kui algas Suur Isamaasõda. Teinud rindevõitlejana kaasa kogu sõja ning saanud Lenini linna kaitstes kahel korral raskesti haavata, tuli Fjodor Abramov pärast sõja lõppu tagasi Leningradi, kus lõpetas ülikooli, kaitses väitekirja ning töötas seejärel õppejõuna, pidades kirjanduseloenguid ja olles Leningradi Riikliku Ülikooli nõukogude kirjanduse kateedri juhatajaks.

Kirjanduspõllule asus Fjodor Abramov 1948. aastal kriitikuna. Tema esimene ilukirjanduslik teos oli romaan «Vennad ja õed» (1958). Esikromaanile on aastate vältel järgnenud romaanid «Kaks talve ja kolm suve» (1968) ning «Teed ja ristteed» (1973), mis moodustavad triloogia.

Triloogia «Prjaslinid» eest anti Fjodor Abramovile 1975. aastal NSV Liidu riiklik preemia.

Peale selle laialdase tunnustuse võitnud romaanitriloogia, millele võib oodata järge, on kirjanik avaldanud terve rea pikemaid ja lühemaid jutustusi. Mõned neist on ka eesti lugejaile tuntud. Nii ilmus 1962. aastal ajakirja «Noorus» oktoobrinumbris F. Abramovi «Piiterisse sarafani tooma» ning 1965. aasta viimane «Õhtuleht» avaldas tema «Karujahi». ««Loomingu» Raamatukogust» leiame kaks jutustust: «Ilma isata» (1961, nr. 31) ja «Pelageja» (1971, nr. 44) ning valimikku «Vene nõukogude novell» (1974) on tõlgitud tema «Männilapsed».

Kõigis teostes kirjeldab Fjodor Abramov ikka oma kodukandi rahva elu-olu, mida ta hästi tunneb ja omanäolise sõnameistrina ka lugejaile südamelähedaseks muuta oskab.

Toimetaja

Abramov, F.

A 12 Prjaslinid. — Tln.: Eesti Raamat, 1979. — 792 lk.

Põhja-Venemaa kaugest Pinega-äärsest kolkakülast pärit tuntud nõukogude kirjanik ja kirjandusteadlane Fjodor Abramov (sünd. 1920) kirjeldab romaanitriloogias oma kodukandi rahva elu-olu Suure Isamaasõja rasketel päevadel ja sõjajärgsel ajal.

Triloogia «Prjaslinid» eest anti Fjodor Abramovile 1975. aastal NSV Liidu riiklik preemia.

A 70302—084
M901(16)—79 149—78 4702010200 V2

Федор Абрамов.
Пряслины.
На эстонском языке.
Перевод с русского: В. Траат.
Художник-оформитель Х. Керсна.
Таллин, изд-во «Ээсти раамат».
Toimetaja E. Puskar.
Kunstiline toimetaja M. Torim.
Tehnilised toimetajad E. Ainla ja H. Puusepp.
Korrektor Ü. Rattur.
ИБ № 2419.

Laduda antud 14. 06. 78. Trükkida antud 3. 01. 79. Formaat 84×108/32. Trükipaber nr. 1. Kiri: žurnalnaja. Kõrgtrükk. Trükipoognaid 24,75+0,03 (kleebis). Tingtrükipoognaid 41,63. Arvestuspoognaid 44,24. Trükiarv 20 000. Tellimuse nr. 2871. Hind rbl. 3.10. Kirjastus «Eesti Raamat», 200090, Tallinn, Pärnu mnt. 10. H. Heidemanni nim. trükikoda, 202400, Tartu, Ülikooli 17/19. III.